

IKER 13
Euskalkia eta Hezkuntza. Dakigunetik ez dakigunera Euskal Diglosia Irazian / Dialecto y educación. De lo conocido a lo desconocido dentro del entramado diglósico del euskara / Dialecte et éducation. Du connu vers l'inconnu dans le tramage diglossique de l'euskara (langue basque) / Dialect and education. From the known to the unknown inside the diglossia intervoven connections of euskara (basque language). Juan Luis Goikoetxea Arrietak paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 2003.

IKER 14
Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 2003.

IKER 15
Euskal atsoitzak eta neurtitzak. Arnaud Oihenart. Patxi Altuna eta J.A. Mujikak paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 2003.

IKER 16
La España Metafísica. Prudencio Garcia. Euskaltzaindia, Bilbo, 2004.

IKER 17
Nerekin yaio nun: Txillardegiri omenaldia. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 2005.

IKER 18
Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri. Inés Pagola Hernández. Euskaltzaindia, Bilbo, 2005.

IKER 19
Euskaltzaindiaren Nazioarteko XV. Biltzarra Euskalgintza XXI mendeari buruz. Azkue eta Urkixoren omenez. Bazuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 2008.

IKER 20
Piarres Lafitteren ekintzabideak (1920-1944) Kultura jasoko euskaltzaleen sarearen baitan. Amelia Hernández Matak paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 2007.

IKER 21
Jean Haritschelhar-i omenaldia / Homenaje a Jean Haritschelhar / Hommage à Jean Haritschelhar. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 2008.

**EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ
XV. BILTZARRA
HIZKUNTZA GAIAK**

**EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ
XV. BILTZARRA**

**EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ
XV. BILTZARRA**

**EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ
XV. BILTZARRA**

**EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ
XV. BILTZARRA**

IKER Bilduma / Colección IKER

IKER 1
Euskararien nazioarteko jardunaldiak / Baskologist international meetings / Encuentros internacionales de vascólogos / Recontres internacionales de bascologues. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 1981.

IKER 2
Piarres Lafitte-ri omenaldia / Homenaje a Pierre Lafitte / Hommage à Pierre Lafitte. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 1983.

IKER 3
Eritzizundi irukoitza / Triple cuestionario / Triple questionnaire (euskara 1925). Ana Mª Echaide Itartek paratua, 2 t. Euskaltzaindia, Bilbo, 1984.

IKER 4
Resurrección María de Azkue eta Pierre Brossain-en arteko elkarridazketa / Correspondencia entre R.M. de Azkue y P. Broussain / Corres pondance entre R.M de Azkue et P. Broussain. (1897-1920). Piarres Charritonek paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1986.

IKER 5
Euskararen batasuna / La unificación de la lengua vasca / L'unification de la langue basque. Koldo Zuazok paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1988.

IKER 6
Luis Villasanteri omenaldia / Homenaje a Luis Villasante / Hommage à Luis Villasante. J.A. Arana eta R. Badiolak prestatua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1992.

IKER 7
Nazioarteko Dialektologia Bilzarra. Agiriak / Actas del Congreso Internacional de Dialectología / Actes du Congrès International de Dialectologie / Proceedings of International Congres on Dialectology. G. Aurrekoetxea eta X. Videgainek prestatua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1992.

IKER 8
Oihenarten laugarren mendeurrena / Cuarto centenario de Oihenart / Quatrième centenaire d' Oyhénart. Batzuk. Euskaltzaindia, Bilbo, 1994.

IKER 9
Euskararen tratamenduak: erabilera / Uso de los tratamientos alocutivos en euskara / Emploi des traitements allocutives en basque. Jabier Alberdi Larizgoitiak prestatua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1996.

IKER 10
Federiko Krutwig-i omenaldia / Homenaje a Federico krutwig / Hommage à Federico Krutwig. Ricardo Badiola Uriartek prestatua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1997.

IKER 11
Vasconiana. Jean Haritschelhar Dualde eta Piarres Charriton-ek paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 1999.

IKER 12
Jose Ignacio Arana: Egunaria. Patxi Altunak paratua. Euskaltzaindia, Bilbo, 2000.

**iker
19**

HIZKUNTZA GAIAK

iker - 19

**R. M. Azkue eta
J. Urkixoren omenez**

Bilbon, **Euskalduna** Jauregian,
2001eko irailaren 17, 18 eta 19an

**EUSKALGINTZA XXI.
MENDEARI BURUZ**

XV. Biltzarra

IKER-19

Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca / Académie de la Langue Basque

Bilbo
2008

EUSKALGINTZA XXI. MENDEARI BURUZ

Hizkuntza ereduak, hiztegegintza, hizkuntzaren historia

Euskaltzaindiaren Nazioarteko

XV. Biltzarra:

Agiriak

Azkue eta Urkixoren omenez,
Bilbon, 2001-IX-17/19an

IKER-19

EUSKALTZAINDIA
Bilbo, 2008

Euskaltzaindia. Biltzarra (15.2001. Bilbo eta Baiona)

Euskaltzaindia XXI. mendeari buruz/ Euskaltzaindiaren XV. Biltzarra Azkue eta Urkixoren omenez, Bilbon, 2001-IX-17-19; Jardunaldi hauen agiriok argitaratzea Joakin Gorrotxategi Txurruka irakasle jaunak paratu du.

Bilbo: Euskaltzaindia, 2008

XX, 568 orr; 23 cm.--(*Iker*; 19)

ISBN: 978- 84-95438-26-3

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

© Euskaltzaindia/ R.A.L.V. /A.L.B.

Plaza Barria, 15- 48005 BILBO

E-posta: info@euskaltzaindia.net

* * *

Jardunaldi hauen Agiriok argitaratzea Joakin Gorrotxategi Txurruka irakasle jaunak paratu du.

* * *

ISBN: 978-84-95438-26-3

Lege-gordailua: BI- 237 -08

Fotokonposizioa: mccgraphics-evagraf, Alibarra, 64, 64-01010 VITORIA/GASTEIZ

Inprimategia: mccgraphics-elkar, Larrondo Beheko Etorbidea, 4.eraikina,
48180 LOIU (Bizkaia)

XV. Biltzarra:
Agiriak

Aurkibidea

XV. Biltzarreko Jardunaldien programa.....	XIII
Euskaltzainburuaren aurkezpena	XIX

Hizkuntza Ereduak

K. Zuazo: <i>euskara normaltzeko bideak</i>	3
J.-P. Bronckart: <i>les modèles de la langue et leurs niveaux de réalité</i>	15
L.M. Larringan - I. Idiazabal: <i>ahozko hizkuntzari antza hartzeko hiru gogoeta</i>	29
A. Larrinaga: <i>hizkuntza aldaerak telebistan</i>	39
L. Diaz de Gereñu - I. Idiazabal - L. M. Larringan: <i>ipuin kontalaritzaren eredu berria?</i>	47
G. Egja - L. Fernandez: <i>interfazeetako euskara: Interneteko euskarazko testuen izaeraz</i>	59
I. Zabala: <i>eraginkortasuna euskararen zientziarako hizkuntz aldaeretan</i>	65
J. C. Odriozola: <i>“Bilbo-Behobia autobidea” bezalako Tandem-Elkarteak. Hiru osagai baina morfologi prozesu bakarra</i>	75
V. Pitarch: <i>el caso catalán: diques político-administrativos contra el estándar</i>	85
L. Garmendia: <i>hizkuntza aldakortasuna Zaldibiako euskararen: ikuspegi soziolinguistikoa</i>	101
J. Lozano: <i>administrazioko hizkeraren oraina eta geroa</i>	113
J. Maia: <i>Euskara Batuaren eta euskalkiaren arteko harremanen bilakaera irakaskuntzaren ikuspuntutik</i>	119
G. Aurrekoetxea: <i>estandar eta dialektoen arteko bateratze joerak: (ikuspuntu teorikotik begirada bat)</i>	129
J.-L. Léonard: <i>aréologie dialectale et modularité des réseaux dialectaux: étagement spatial et structural des processus (morpho-)phonologiques dans le réseau dialectal basque</i>	141

* * *

Hiztegiak

M. Azkarate: <i>hiztegiak eta euskararen nolmalkuntza</i>	171
S. Maamies: <i>vocabulary development in Finland</i>	183
A. Urrutia - E. Urrutia: <i>hiztegi Batuaren lehen itzulua. Hitz arruntak - Hitz bereziak, Zuzenbidearen ikuspegitik</i>	193
I. Ugarteburu: <i>osasu arloko testuak eta lexikoa XXI. mendeari begira</i>	235
I. Azkune et al.: <i>nolako hiztegi batua behar du XXI. mendeko euskaldunak?</i>	245

M. E. Morris: <i>hiztegiintza elebiduna: egindakoa eta egitekoa</i>	253
E. Perez Gaztelu: <i>muga-arazo batzuk: zain eta zale</i>	257
R. M. Pagola: <i>Nafarroako hizkeren lexikora hurbilketa</i>	269
K. Dieguez: <i>etnometeorologiari buruzko euskal hiztegia egiteko oinarriak eta osagaiak</i>	281

G. Jones: <i>Welsh Lexicography and Terminology: past, present and future (I)</i>	293
D. Prys: <i>Welsh Lexicography and Terminology: past, present and future (II)</i>	301
M. Urkia: <i>euskararen erreferentzia-corpusaren beharraz</i>	307
M. Loinaz: <i>terminologiako bide berriak</i>	313
A. Aierbe: <i>teknolekto ugari baliatzen duten hizkerak</i>	317
I. Aldezabal - P. Goenaga - K. Sarasola: <i>aditz-azpikategoriazioa hiztegiintzarako lantzen</i>	327

Mahai ingurua: A. Gurrutxaga - P. Uribarren - P. Charritton - P. Rekalde - J. Sestorain: <i>gaurko hiztegiintzaren premiak eta arazoak</i>	347
---	-----

Hizkuntzaren Historia

J. Gorrotxategi: <i>Antzinateko euskararen nondik norakoak</i>	363
I. Iciar - J. Agirre: <i>euskal forma onomastiko baten proposamena pertsona izen historikoen azterketan oinarrituta</i>	381
A. Urrutia - C. Gallastegi: <i>euskarazko lexikogintza juridiko-administratiboa. Larramendiren eragina</i>	401
J. L. Lizundia: <i>Eliza eta foru eskualde zaharrak hizkuntzaren historiaren lagungarri</i>	473
L. M. Mujika: <i>Burgosko euskal toponimiaren ildoak gehituz</i>	483
S. Gabunia: <i>les parallèles parémiologiques basque-géorgiens</i>	517
Tx. Peillen: <i>Azkue eta euskal hizkuntzaren duintasuna</i>	525
M. Etxenike: <i>euskara eta erromantzeen artean izan diren harremanen historiaz</i>	531

Mahai ingurua: X. Kintana - J. L. Goikoetxea - J. M. Elempuru - J. R. Zubimendi - P. Rekalde - Tx. Peillen: <i>lekuko euskarak eta euskara batua: elkarren osagarri ala arerio?</i>	543
--	-----

Resurreccion Mª Azkue
(1864-1951)

XXI. mendearen aurrean gogoeta bideratu nahi du Euskaltzaindiak euskararen iraganaz, orainaz eta geroaz. Mende aldaketa horretarako aitzakia izan daiteke, baina hiru euskalari handi gogoratu nahi ditu batez ere Euskaltzaindiak: Akademiaren sortzaile eta lehen buru izan zen Resurreccion M. Azkue (1864-1951), Julio Urkixo (1871-1950) euskal filologiaren sustatzailea eta Piarres Lafitte (1901-1985) gramatikari eta euskal filologia eta literatura ikertzailea.

Julio Urkixo
(1871-1950)

“Euskalgintza XXI. mendeari buruz” izenburupean, euskararen historia, lexikografia, hizkuntza ereduak (estandarren eta aldaeren arteko erlazioa), gramatika eta literatura azterketak biltzen dira.

Piarres Lafitte
(1901-1985)

Azkue eta Urkixoren omenez, **Bilbon**

IRAILAREN 17a, astelehena (*)
Arloa: HIZKUNTZA EREDUAK

Egitaraua:

Goiza

- 09.00: Hasierako ekitaldia
- 09.30: Hitzaldia: Koldo Zuazo (Euskal Herriko Unibertsitatea): *euskararen normalkuntzarako bideak*
- 10.15: Eztabaida
- 10.30: Hitzaldia: Jean-Paul Bronckart (Université de Genève): *les modèles de la langue et leurs niveaux de réalité*
- 11.15: Eztabaida
- 11.30: Atsedenaldea
- 12.00: Txostena: Luis Mari Larringan - Itziar Idiazabal (Euskal Herriko Unibertsitatea): *ahozkoari antza hartzeko hiru gogoeta*
- 12.20: Txostena: Asier Larrinaga (Euskal Telebista): *hizkuntza aldaerak telebistan*
- 12.40: Txostena: Leire Diaz de Gereñu - Itziar Idiazabal (Euskal Herriko Unibertsitatea): *ipuin kontalaritzaren eredu berria?*
- 13.00: Txostena: Luis Fernandez (Codesyntax) - Gotzon Egia (EIZIE): *interfazeetako euskara: interneteko euskarazko testuen izaeraz*
- 13.20: Txostena: Igone Zabala (Euskal Herriko Unibertsitatea): *eraginkortasuna zientziarako hizkuntza aldaeretan: zientziarako euskararen kasua*
- 13.40: Txostena: Juan Carlos Odriozola - Mertxe Martínez (Euskal Herriko Unibertsitatea): *elkarren arteko hitz elkartuak: hizkuntza komunak erabilera berezituetarako gordea zuen altxorra*

Arratsaldea

- 16.00: Hitzaldia: Vicent Pitarch (Institut d'Estudis Catalans): *el caso catalán: diques político-administrativos contra el estándar*
- 16.45: Eztabaida
- 17.00: Txostena: Larraitz Garmendia: *hizkuntza aldakortasuna Zaldibiako euskararen: ikuspegi soziolinguistikoa*
- 17.20: Txostena: Jon Agirre (IVAP / HAEE): *euskalkien erabilera eta idazkera*
- 17.40: Txostena: Joseba Lozano (IVAP / HAEE): *Administrazio-hizkera eta Administrazioaren hizkera*
- 18.00: Atsedenaldea
- 18.20: Txostena: Julian Maia (Euskal Herriko Unibertsitatea): *euskara batuaren eta euskalkiaren arteko harreman bilakaera irakaskuntzaren ikuspuntutik*
- 18.40: Txostena: Gotzon Aurekoetxea (Euskaltzaindia - Euskal Herriko Unibertsitatea): *estandar eta dialektoen bateratze joerak: ikuspuntu teorikotik begirada bat*
- 19.10: Txostena: Jean-Léo Léonard (ILPGA - Institut de Phonétique): *aréologie dialectale et modularité des réseaux dialectaux: étagement spatial et structural des processus (morpho-) phonologiques dans le macro-réseau dialectal basque*

(*) Erakusketak:

(*) 1. Euskara eta teknologia berriak. Euskalduna Jauregian. Bilbon, 2001.eko irailaren 17tik 19ra.

(*) 2. Azkue eta Urkixo-ri buruzko erakusketa. Plaza Barria, 15. Bilbon, 2001.eko irailaren 17tik 28ra.

Azkue eta Urkixoren omenez, **Bilbon**

IRAILAREN 18a, asteartea

Arloa: HIZTEGIGINTZA

Goiza

- 09.00: Hitzaldia: Miren Azkarate (Euskaltzaindia - Euskal Herriko Unibertsitatea): *hiztegi-gintza eta euskararen normalkuntza*
- 09.45: Eztabaida
- 10.00: Hitzaldia: M.A. Sari Maamies (Language planning division in the research Institute. Helsinki): *corpus planning in Finland*
- 10.45: Eztabaida
- 11.00: Atsedenaldia
- 11.30: Txostena: Andres Urrutia - Esther Urrutia (Deustuko Unibertsitatea): *hiztegi batuaren lehen itzulia. Hitz arruntak-hitz bereziak Zuzenbidearen ikuspegitik*
- 11.50: Txostena: Iñaki Ugarteburu (Euskal Herriko Unibertsitatea): *osasan arloko testuak eta lexikoa XXI. mendeari begira*
- 12.10: Txostena: Alfontso Mujika (Elhuyar): *nolako hiztegi batua behar du XXI. mendeko euskaldunak?*
- 12.30: Txostena: Mikel Morris Pagoeta (Kazeterm taldea): *hiztegi-gintza elebiduna: egindakoa eta egitekoa*
- 12.50: Txostena: Elixabete Perez Gaztelu (Deustuko Unibertsitatea): *erdi-atzizki omen direnez*
- 13.10: Txostena: Rosa Miren Pagola (Deustuko Unibertsitatea): *Nafarroako hizkeren lexikora hurbilketa*
- 13.30: Txostena: Kepa Dieguez (Udako Euskal Unibertsitatea): *etnometereologiari buruzko euskal hiztegia egiteko oinarriak eta osagaiak*

Arratsaldea

- 16.00: Hitzaldia: Geraint Jones - Delyth Prys (Bangor, University of Wales): *Welsh Lexicography and Terminology: Past, Present and Future*
- 16.45: Eztabaida
- 17.00: Txostena: Miriam Urkia (UZEI): *euskararen erreferentzia corpusaren beharraz*
- 17.20: Txostena: Miel Loinaz (UZEI): *terminologiako bide berriak*
- 17.40: Txostena: Axun Aierbe (Euskal Herriko Unibertsitatea): *teknolekto ugari baliatzen dituzten hizkerak*
- 18.00: Atsedenaldia
- 18.30: Mahai ingurua:
Gaia: *gaurko hiztegi-gintzaren premiak eta arazoak*
Moderatzailea: Henrike Knörr (Euskaltzaindia - Euskal Herriko Unibertsitatea)
Partaideak: Antton Gurrutxaga (Elhuyar), Adolfo Arejita (Labayru - Deustuko Unibertsitatea), Patxi Uribarren (*Bostak Bat* Kultura elkarte), Josu Zabaleta (Rosetta), Piarres Charritton (Euskaltzaindia), Paskual Rekalde, J. M. Zestorain.

Ordezko txostena:

- Izaskun Aldeazabal, Patxi Goenaga, Kepa Sarasola (Euskal Herriko Unibertsitatea): *aditzaren azpikategorizazioa hiztegi-gintzarako lantzen.*

Azkue eta Urkixoren omenez, **Bilbon**

IRAILAREN 19a, asteazkena
Arloa: HIZKUNTZAREN HISTORIA

Goiza

- 09.00: Hitzaldia: Joakin Gorrotxategi (EHU): *Aintzinateko euskararen nondik norakoak*
09.45: Eztabaida
10.00: Hitzaldia: Joseba Lakarra (EHU): *euskararen barne historia*
10.45: Eztabaida
11.00: Atsedenaaldia
11.30: Txostena: Jaione Agirre (Bekaduna Eusko Jaurlaritzan) - Irati Iciar Madinabeitia (Azkue Biblioteka): *pertsonezko izen historikoen azterketan oinarritutako euskal forma onomastiko baten proposamena*
11.50: Txostena: Andres Urrutia - Cesar Gallastegi (Deustuko Unibertsitatea): *euskarazko Lexikogintza Juridiko-Administratiboa: Larramendiren eragina*
12.10: Txostena: Jose Luis Lizundia (Euskaltzaindia): *Eliza eta foru eskualde zaharrak, hizkuntzaren historiaren lagungarri*
12.30: Txostena: Luis Mari Mujika (Euskal Herriko Unibertsitatea): *euskal toponimoak Burgosen (aztarren berriak)*
12.50: Txostena: Natela Sturua (Euskaltzain urgazlea): *overview of the Basque-Caucasian Hypothesis*
13.10: Txostena: Salome Gabunia (Euskaltzain urgazlea): *les parallèles parémiologiques basque-géorgiens*
13.30: Txostena: Txomin Peillen (Euskaltzaindia): *Azkue eta euskal hizkuntzaren duintasuna*

Arratsaldea

- 16.00: Hitzaldia: Maite Etxenike (Valentziako Unibertsitatea): *euskara eta erromantzeen artean izan diren harremanen historiaz*
16.45: Eztabaida
17.00: Atsedenaaldia
17.15: Mahai ingurua:
 Gaia: *lekuko euskarak eta euskara batua: elkarren osagarri ala arerio?*
 Moderatzailea: Andres Urrutia (Euskaltzaindia)
 Partaideak: Xabier Kintana (Euskaltzaindia), Juan Luis Goikoetxea (Bizkaia), Juan Martin Elexpuru (Debarroa), Joxe Ramon Zubimendi (Gipuzkoa), Paskual Rekalde (Nafarroa) eta Txomin Peillen (Iparraldea).
19.30: Bukaera ekitaldia

AZKUE ETA URKIXOREN OMENEZ

Bilboko **Euskalduna** Jauregian, 2001eko irailaren 17tik 19ra

Euskaltzaindia

Batzorde akademikoa:

Buru: Jean Haritschelhar (Euskaltzaindia)

Idazkari: Patxi Goenaga (Euskaltzaindia - Euskal Herriko Unibertsitatea)

Kideak: Beñat Oyharçabal (Euskaltzaindia - CNRS Paris)

Henrike Knörr (Euskaltzaindia - Euskal Herriko Unibertsitatea)

Patxi Altuna (Euskaltzaindia - Deustuko Unibertsitatea)

Georges Rebuschi (Université de Paris III)

Joakin Gorrotxategi (Euskal Herriko Unibertsitatea)

Antolaketa batzordea:

Buru: Jose Antonio Arana Martija, diruzaina

Idazkari: Jose Luis Lizundia, idazkariorde-kudeatzailea

Kideak: Juan Jose Zearreta, ekonomia eragilea

Jose Antonio Aduriz, Hiztegi Batuko lantaldeko arduraduna

Pello Telleria, eragile teknikaria

Ohorezko batzordea:

Juan Jose Ibarretxe, Euskal Autonomia Erkidegoko lehendakaria
Josu Bergara, Bizkaiko diputatu nagusia
Iñaki Azkuna, Bilboko alkatea
Manuel Montero, Euskal Herriko Unibertsitateko errektorea
Jose Maria Abrego, Deustuko Unibertsitateko errektorea

EUSKALTZAINDIAREN NAZIOARTEKO XV. BILTZARRA
(BILBO - BAIONA)

Plaza Barria, 15
48005 BILBO
Tf.: 94 415 81 55; faxa: 94 415 81 44
e-mail: info@euskaltzaindia.net
<http://www.euskaltzaindia.net>

Hernani, 15
20004 DONOSTIA
Tf.: 943 42 80 50; faxa: 943 42 83 65

Conde Oliveto, 2 - 2
31002 IRUÑEA
Tf.: 948 22 34 71; faxa: 948 21 07 13

San Antonio, 41
01005 GASTEIZ
Tf.: 945 23 36 48; faxa: 945 23 39 40

Thiers, 18 - 1
64100 BAIONA
Tf.: 00 33 (0) 559 25 64 26
faxes: 00 33 (0) 559 59 45 59
e-mail: baionaordez@euskaltzaindia.net

XV. Biltzarraren aurkezpena

Bilbo, egoitza

2001-VI-28

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua

Kazetari jaun-andereak egun on.

Eskerrak zuei etorri zaretelakotz aurkezpen honetara. Bospa-sei egun iraunen du Euskaltzaindiak antolatzen duen bere XV. Biltzarrak: hiru egun Bilbon *Euskalduna* Jauregian eta bi Baionako Fakultatean. Azken eguna iraganen da Uztaritzen, Lafitte zenaren ohoretan.

Nazioarteko Biltzarra eta, beraz, Biltzar Nagusia XXI. mendearen eta III. milurteko atarian, aztertuko direlarik Bilbon hiru egunez hizkuntza ereduak, hiztegegintza eta euskararen historia, gogoan ditugula Resurreccion Maria Azkue euskalari bikaina eta lehen euskaltzainburua eta Julio Urkixo *RIEV*-ren sortzailea, biok zenduak duela 50 urte.

Baionan bi sailetan banatuko dira ikerleak, sail horiek direla gramatika eta literatura, hain zuzen Pierre Lafitte-k aztertu zituenak. Honen ohoretan, gogoratuz sortu zela duela ehun urte Luhuson.

HIZKUNTZA EREDUAK

Euskara normaltzeko bideak

Koldo Zuazo

IRAGANARI BEGIRATUA

Euskararen historia luzean, bi mila urte ingurukoa da guk, ondo edo txarto, eza-gutzen dugun denbora tarteak, eta bi mila urteko denbora tarte horretan, euskara beti agertu da zerbaiten gabezia, beti agertu da inoren menpean. Baina bi mila urteko denbora tarte horretan, gabeziak betetzeko nahia, eta gainerako hizkuntzen maila berean jartzeko gogoia ere aspalditik eta sarri agertu dira. Nik neuk, dena dela, XX. mendearen erdialdean egin zen ahalegina jarriko nuke beste guztien gainean.

Benetako iraultza gertatu zen XX. mendearen erdialdean, eta hiru ardatz nagusi izan zituen iraultza hark. *Ikastola* izan zen lehen ardatza, eta ikastolari esker, euskara lehen aldiz sartu zen irakaskuntzan. Gau-eskola izan zen bigarren ardatza, eta gau-eskolari esker, hainbat lagun sartu zen Euskararen Herrian, eta Euskara Batua izan zen hirugarren ardatza. Eta nik neuk esango nuke hirugarren hauxe izan zela ardatzik oinarritzkoena, azken batean, bai ikastolak eta bai gau-eskolek Euskara Batuari esker egin zituelako aurrera. Eta gehiago ere esango nuke: euskara normaltze bidean, Euskara Batua dela, ziurren-ziurrenera, sekula guztian egin den urratsik esanguratsuenak.

Eta gauzak nola diren: euskarak sekula guztian bizi izan duen egoerarik okerrenetakoan sortu zen Euskara Batua, Hego Euskal Herria diktadura militarren azpian zela, eta, beharbada, euskara bera ere sekula baino ahulago zela. Gogora dezagun Pedro Irizarrek, 1973an –Euskara Batua sortu berritan, beraz–, argitaratutako emaitza: 533.500 euskaldun inguru baizik ez ziren guztira, eta 1.900 baizik ez, esate baterako, Araba osoan.

Egoera zail horretan Euskara Batua nola sendotu ahal izan zen ulertzeko, gutxienik ere lau arrazoi izan behar ditugu kontuan: a) hizkuntzalari handi bat, Koldo Mitxelena, izan zela gidaria; b) Mitxelenaren inguruan, euskaltzain talde langile eta esanekoa elkartu zela; c) talde horrek gertatutako egitasmoa bultzatzeko prest, irakasle, idazle, kazetari eta euskaltzale multzo hazia osatu zela; d) –eta hauxe denetan esanguratsuenak– egitasmoa bera zuzena eta zentzuzkoa zela.

Erdialdeko euskalkian, hau da, Gipuzkoan eta Nafarroako mendebalean egiten den hizkeran oinarritu zen Euskara Batua, eta hauexek ziren aukeraren arrazoiak:

a. *Hizkuntzazkoak*. Erdialdeko euskalkia da euskaldun guztiendako bilgune ego-kia. Mendebalekoa edo Bizkai aldekoa, urruna eta arrotza egiten zaie gainerako euskaldunei, eta berdintsu gertatzen da zuberotarrarekin ere, beste alderdian.

b. *Demolinguistikoak*. Erdigune horretan eta mendebalean zeuden 1968an —eta baita gaur egun ere— euskaldunik gehienak. Era berean, Gipuzkoan eta bere alde-mentetan zeukan —eta dauka— euskarak indarririk handiena: Lea-Artibai eskualdean, Busturialdean eta Durangaldean, Bizkaiari dagokionez, eta Bortzirietan, Bertizaranan, Baztanen, Malerrekan, Basaburuan, Larraunen, Araitzen eta Sakanan, Nafarroari dagokionez.

c. *Soziolinguistikoak*. XVIII. mendetik hona, euskara giputza izan da —eta Beterrikoa, zehatzago— prestijioa eta ospea izan duena.

d. *Ekonomia eta kulturazkoak*. Bilbo da, jakina, Euskal Herriko hiri nagusia, baina ez da euskalduna. Akats berbera dute Gasteizek, Iruñeak eta Baiona-Angelu-Miarritze (B-A-M) hiribilguneak.

Berezia da —eta gainerako herrialdeen aldean, guztiz bestelakoa— Gipuzkoaren egitura. Hemen ez dago hiri handi bakarrik. Ekonomiariek diotenez, ez du egitura *makrozefalikorik*, edo denok ulertzeko moduan esateko, ez du *buru bakarreko* egiturarik. Alderantziz, egitura *multipolarrekoa* da, edo denok ulertzeko moduan esateko, *buru anitzekoa*. Hauexek dira buruak: Irun-Hondarribia, Oiartzun-Errenteria-Lezo-Pasaia, Donostia, Lasarte-Oria-Hernani-Andoain, Tolosa, Beasain-Ordizia, Urretxu-Zumarraga-Legazpi, Azkoitia-Azpeitia, Arrasate-Aretxabaleta-Oñati, Bergara-Eibar-Elgoibar. Buru hauek, gainera, bata bestearekin ondo samar lotuta daude, eta sare bat osatzen dute. Azken batean, beraz, Gipuzkoa bere osotasunean hartuta da hiri handi bat, Ibon Sarasolak aspaldi esan zuenez.

Ezaugarri hauek guztiok kontuan izanda, zuzena eta zentzuzkoa begitantzen zait Euskara Batua erdialdeko euskalkian oinarritu izana, eta horren ondorioa da, ezbairik gabe, lortu duen arrakasta.

Orain hogeita hamahiru urte, 1968an, abiatu zen Euskara Batua, eta bada, dagoeneko, ondorioak aztertu ahal izateko garaia. Zeharo aldekoa da nik neuk egiten dudan ondorioa, agerian eta begibistan daudelako Euskara Batuak ekarri dituen onurak. Hona hemen, nire iritziz, denetan esanguratsuenak direnak:

a. Edozein alderditako euskaldunak elkartzen garenean, gero eta zailtasun gutxiago daukagu bat besteari ulertzeko. Ez daukagu nahitaz erdarara jo beharrik, dagoeneko.

b. Edozein gai darabilgunean, gero eta zailtasun gutxiago daukagu euskaraz jarduteko. Gairik tekniko eta jasoenez dihardugunean ere, ez daukagu nahitaz erdarara jo beharrik, dagoeneko.

c. Hizkuntzaren gainean erabakiren bat hartu behar denean, Euskal Herria bere osotasunean kontuan hartzera jotzen dugu. Ez diogu Ipar Euskal Herriari bakarrik, edo Hego Euskal Herriari bakarrik, edo Gipuzkoari edo Bizkaiari bakarrik begiratzen. Bada oraindik zuzendu eta aldatu beharreko jokabide franko, eta zeharo bat nator Ibon Sarasolak (1997) salatzen dituen ajeekin, hau da, Hegoaldean gehiegi begiratzen zaiola Hegoaldekoari eta, batez ere, gaztelaniari, eta Iparraldean, era berean, gehiegi begiratzen zaiola Iparraldekoari eta, batez ere, frantsesari. Baina, ajeak aje, asko aurreratu da 1960tik hona, eta geure herrialdea edo geure euskaldetxoa ez ezik, Euskal Herria bera ere onartzen eta ikusten dugu gaur egun.

d. Euskara ikasi dutenen kopurua ikaragarri hazi da, eta hori, jakina, ez zen gertatuko, euskara euskalkitan zatituta egotera.

e. Euskara ikasi duten horiei guztioi esker, mendez mende murriztuaz eta estutuaz etorri diren euskararen mugak zeharo hautsi dira, eta Bizkaiko mendebala,

Nafarroako hegoaldea eta ekialdea, Baiona-Angelu-Miarritze hiribilgunea, Araba osoa, eta baita atzerriko lagun asko eta asko ere Euskararen Herrian sartu dira.

f. Euskararen prestijioa hazi egin da. Ez da, dagoeneko, dialekto sorta; hizkuntza da. Hizkuntza txikia beti ere, baina hizkuntza hala ere.

ESTANDARGINTZAREN ORAINA ETA GEROA

Euskararen estandargintzak joan den hogeita hamahiru urteotan aurrerakuntza handia egin duen arren, bide luzea daukagu oraindik ere ibiltzeko. Beste hiru urrats handi eman beharra daukagu Euskara Batua erabat amaitu eta gauzatuko badugu:

a. Hizkuntza bere osotasun guztian arautu behar da.

b. Euskaldun guzti-guztiek erabat onartu behar dute Euskaltzaindiak aurkeztu duen eredua.

c. Euskaldun guztiek eredu hori ezagutu, eta erraz eta eroso erabiltzeko gauza izan behar dute.

Hiru horietatik dira Euskara Batua zeharo eta erabat errotzeko bete behar diren baldintzak, eta ikus dezagun astiroago zein den gaur egungo egoera.

Alde batetik, eta eredu estandarrari berari dagokionez, arlorik oinarritzkoenak arautu dira joan den hogeita hamahiru urteotan: aditza, deklinabidea, eta baita beste hainbat gauza ere, baina egindako hori guztiori gorabehera, beste kontu eta kontutxo asko dago oraindik argitzeko eta zehazteko: ahoskera dela, azentua dela... denetarik dago oraindik ere eginkizun.

Badira, bigarrenik, Euskara Batua beharra onartzen ez dutenak, eta euren euskalkiari –eta, batez ere, erdarari– loturik jarraitzen dutenak. Badira, horiekin batera, Euskaltzaindiak aurkeztutako egitasmoaren orde, beste ereduren bat (lapurtera klasikoa dela, edo besterik dela) nahiago dutenak.

Eta badira, hirugarrenik, hitzez Euskara Batua onartu arren, behar bezala ezagutu ez, eta eroso erabiltzeko gauza ez direnak.

Beraz, nahiz eta Euskara Batuak arrakasta eta aurrerakuntza handia izan duen, euskara erabat estandarizatuko bada, eta normalizazio bidean benetan aurrera egingo bada, ezinbestean egin beharko ditugu hiru urrats horiek.

EUSKARA BATUAREN GAINEKO OKER ULERTUAK

Baina euskara erabat normalduko bada, oso barneratuak ditugun uste ustel bi ere zeharo baztertu beharko dira. Uste dute batzuek Euskara Batua dela euskara, eta, uste dute besteek, Euskara Batua dela euskara ona. Uste bi horiek ez dira inondik inora ere egiak eta zuzenak, eta kalte askoren sortzaile dira, gainera.

1. Hizkuntzaren osagaiak

Lehenengo eta behin, gauza bat izan behar dugu ondo gogoan: osotasun bat dela hizkuntza. Hasteko, hiztun bakoitzak badu hitz egiteko bere era berezia; badu bere idiolektoa. Hiztun bakoitzaren era berezi hori ere aldatu egiten da, gainera, egoeraren arabera. Norekin gauden, non gauden, zertaz dihardugun, badu horrek guztiorrek une

eta gune bakoitzean egiten dugun hizkerarekin zerikusia. Baditugu, besteak beste, geure lagunarteko hizkera eta geure hizkera jaso.

Haurrekin gaudenerako ere badugu haur hizkera berezia, eta gazteek ere badute hain bizia eta hain indartsua izan ohi den gazte hizkera. Nork bere lanbidean edo bere esparruan ere bere argot edo hizkera zehatza izan ohi du, eta horrekin guztiorrekin batera, eremu jakin bateko dialektoak, edo gizarte esparru jakin bateko soziolektoak izan ohi dira.

Hizkera horiek guztiok daude hizkuntza “normaletan”, eta, hain zuzen, ugaritasun horrexek ematen die hizkuntzei aberastasuna eta, hiztunei, hizkuntzarekin jolas-teko eta hizkuntzaz gozatzeko aukera. Besterik da, ostera, euskarari gertatzen zaiona, ondoren ikusiko dugun bezala.

Oso galdua eta murriztua dago haur hizkera. Hain aspaldikoak ez diren *mama* ‘ura’, *papa* ‘ogia’, *nene* ‘esnea’, *pipi* ‘txoria’, *popo* ‘automobila’, *apapa joan* ‘kalera irten’ tankerako hitz eta esapideak ahaztuak dituzte gaur egungo guraso gazte gehienek. Erdarazko hitz eta esapideak dituzte ordezko, oraindik orain, Bizkaiko hondar-tza batean ginela, andrazko batek ume txiki bati esan zion *emon besito, kariño!* esaldiak argiro erakusten duenez¹.

Gazte euskaldunen hizkerak ere erdaran dauka bere harrobia, Imanol Esnaolaren azterketa xume batek (ikus Rodríguez & Esnaola 1998: 117-134) erakutsi berri duenez. Dena dela, inork erakutsi beharrik gabe, gutariko bakoitzak ere erraz eta laster ikus dezake, geure eguneroko jardun arruntean, gazteen –eta hain gazte ez direnen– lagunarteko hizkera zertan den.

Inork erakutsi beharrik gabe ikusten da, era berean, non dagoen gure argotaren jatorria: erdaran, honena ere. Ikasle eta irakasleak, medikuak eta presoak izan ohi dira argoten sortzailerik emankorrenetakoak, eta hiru esparru horietan ordezkaririk franko dugun arren Euskal Herrian, ez gara, nonbait, geure baitatik ezer sortzeko gauza.

Euskaldunon berdintasunaren eta hidalgia orokorraren mitoak gorabehera, “gaine-nekoak” eta “azpikoak” aspaldi luzetik izan dira Euskal Herrian, baina erdaretara jo-tzea izan da “gaineok”, “azpikoengandik” bereiztearren, sarrien hartu duten joka-bidea².

Euskaldunok ezertan aberatsak eta ugariak izan bagara, dialektoetan izan gara, eta, aberastasun horren nolabaiteko froga-edo, hitz berezia ere sortu dugu dialektoak izendatzeko: euskalkiak. Baina gainbehera datoz horiek ere. Gurasoak euskalkidun

1 Gauzak, nonbait, ez erabat zuri ez erabat beltz ez direnez, euskararen osasun ona erakusten duten argibideak ere ba omen diran han-hemen. Iñigo Aranbarrik (2001: 63) kontatu berri duenez, ume txiki batek zeruan hegazkina ikusi, eta *pipi-popo* hitza esan omen zion aitari. Txoria *pipi* eta automobila *popo* zirela jakiteaz gainera, hitz berria sortzeko sena ere bazuen, beraz, ume horrek. Eta, harrigarriena, zera: Bilbo erdiko Doña Casilda parkean gertatu zela “miraria”. Zalantza bat badut, dena dela, gertakari honen inguruan: Aranbarri poeta edo Aranbarri lekuko hotz eta zintzoa ote zen Doña Casilda parkeko “miraria” ikusi zuena.

2 Salbuespen banaka bat bada, dena dela. Bonapartek (in Urkijo 1910: 257), Bergarako egoeraz ziharduela, Bruno Etxenikeri idatzi ziona daukat, esate baterako, gogoan: “Quand je dis biscayen et non pas guipuscoan de Vergara, je sais fort bien que cette manière de parler déplaît à Messieurs les Vergarais qui se piquent d’être de purs guipuscoans. Je ne dis pas non, de même que je ne nie pas que les sermons de leurs curés les plus instruits et que souvent même le langage ordinaire des personnes les mieux élevées soient non seulement en guipuscoan, mais même dans la variété la plus pure de Beterri”. Bergarako handi jendeak, beraz, Beterriko euskara giputza erabiltzen zuten herri xehearen-gandik bereiztearren, baina, jakina, euskarak osasun eta bizitasun hobea zuten garaiko kontuak dira horiek, eta oso eremu euskaldun eta euskaltzalean gertatutakoak. Euskal Herriaren historian salbuespenak, azken batean.

hutsak eta seme-alabak erabateko euskalkigabeak dira leku askotan, eta euskalkiari eusten dion zenbaitek ere, batua, euskalkia eta –nola ez, ba?– erdara darabiltza, hirurak nahasian. Gauza xebererik ere ikusten da han-hemen. Esate baterako, eskoletako ahozko azterketetan, eta zenbait lan lortzeko egin ohi diren elkarrizketetan, Euskara Batuan ez daudela eroso dioten batzuek, euskalkian hasi, eta erdi-euskalkia eta erdi-batua egiten dute gero. Txirrita bertsolariak esango lukeenez, Batua ikasi ez, eta euskalkia ahaztu, gertatu zaigu, nonbait, oraingooi ere.

Laburbilduaz, gauza bat dakar egoera honek agerira: euskararen osasuna ez dela nahi genukeen bezain ona. Egia da euskararen osagai bat, Euskara Batua, asko indartu dela, baina *hizkera bat* besterik ez da Euskara Batua, eta euskarak osasuna izango badu, bere osagai guztiak, bere *hizkera guztiak* indartu behar dira.

Garbi dago euskara asko soildu eta asko erkindu dela oso denbora tarte laburrean. Oso urte gutxitan galdu da hitanoa, oso urte gutxitan galdu dira hizkera bateko eta besteko azentuak, eta oso urte gutxitan galdu dira lagunarteko hitz eta esapideak. Badirudi euskaldun berrien lana samurtzea izan dela joan den hamarkadetakoa estrategia, eta estrategia horren barruan hartu dela hizkuntza soiltzeko eta errazteko bidea.

Euskara ikasi behar dutenendako, jakina, samurragoa da hitanorik gabeko, azenturik gabeko, sinonimorik gabeko, eta errejistrorik gabeko euskara ikastea, baina kontua zera da: hizkuntzak ez direla ikasteko bakarrik. Jolasteko eta gozatzeko dira, batez ere, hizkuntzak, eta jolasteko eta gozatzeko gaitasun horixe da gaur egungo euskarak nabarmen galdu duena. Hainbesteko soiltzeak gozakaitz bihurtu du, eta hori dela-eta, euskaratik ihesi joan, eta erdaran aurkitzen du euskaldun askok babesa eta jolasa. Gaur egungo gazte askok euskaraz –eta oso euskara onean, gainera– egin ohi ditu eskolako zereginak, baina erosoago eta lasaiago ari dira erdaraz lagunarteko giroan, adar soinuak dihardutenean, edo barreneko sentimenak adierazi nahi dituztenean.

Euskararen gaixotasun “kronikoei”, hau da, bere betiko txikitetasunari eta aldameneko hizkuntza handiekin lehian jardun beharri, beste bat gehitu zaio, beraz, orain: gozakaitz izatearena, hiztunak erakartzeko indarra galtzearena.

Baina ez da hori agertu den gaixotasun berri bakarra. Beste bat ere hedatu da horrekin batera. Erdaratik kopiatzera mugatu gara, eta nabarmen ihartu zaigu guk geuk sortzeko ahalmena. Eta garbi dago gaixotasun bi hauek ez direla nolanhikoak; terminalak dira, hizkuntzak heriotze bidera eramaten dituztenak.

2. Hizkeren esparruak

Euskara Batua dela euskara ona uste du gure arteko askok, eta hori ez da erabat gezurra. Behinik behin, ona da *zenbaitek* darabilen Euskara Batua. Baina egia alderdi bat besterik ez da hori.

Kontua da nahastu eta ilundu egin dela Euskara Batuaren izaera eta sortzeko arrazoia. Uste dute batzuek, euskalkiak txarrak eta ezgauza zirelako asmatu zela Euskara Batua, eta hori ez da inondik inora egia. Euskara Batua ez zen egin, esate baterako, euskara zuberotarra txarra zelako. Euskara zuberotarrak ederki asko bete ditu, mende askotan zehar, zuberotar gehieneguneroko beharrak. Arazoak, jakina, zuberotarrak Zuberoatik irteten direnean, edo zuberotar ez direnak Zuberoan sartzen direnean, edo Zuberoako neska-mutilak Kanboko “Xalbador” ikastolara joaten dire-

nean, edo Zuberoko gazteak euren unibertitate ikasketak Hego Euskal Herrian, euskarazko lerroetan egitera joaten direnean, edo zuberotarren batek nobela edo ikerlanen bat egin nahi izaten duenean sortzen dira. Eta, hain zuzen, horrelako egoeretarako asmatu zen Euskara Batua; ez Zuberoba barruko eguneroko jardunean erabiltzeko.

Zeharo bestelakoa da, ostera, joan den hamarkadotan Euskara Batuaren inguruan zabaldu den irudia: euskara onarekin, euskara jasoarekin berdindu dute askok eta askok Euskara Batua, eta gertatu dena ikusteko, geure inguruko edozein herri euskaldun har dezakegu adibide.

Herri euskaldun askotan, alkate eta zinegotziek herritarren aurrean hitzaldiren bat egin behar dutenean, Euskara Batuan egiten dute, horixe delakoan hizkera jasoa. Herri euskaldun askotan, apaizek Elizan, Euskara Batuan egiten dute, horixe delakoan hizkera jasoa. Herri euskaldun askotan, irakasleek, eskola barruan ez ezik –eskola barrua bada-eta hizkera estandarren esparrua!–, eskolatik kanpo ikasleen gurasoekin edo ikasleekin eurekin elkartzen direnean ere, Euskara Batuan egiten dute, horixe delakoan hizkera jasoa. Herri euskaldun askotan, herri barruko irratia edo telebisita sortzen denean, Euskara Batuan egiten dute, horixe delakoan hizkera jasoa. Azken batean, herri euskaldun askotan, Euskara Batua erabiltzen da jardun jaso guzti-guztietan.

Jokabide honek oso ondorio okerrak ekarri ditu, uste izatekoa zenez. Herri euskaldun askotan, euren hizkera txarra dela, euren hizkera ezgauza dela sinestu du herritar xeheak, eta zein gurasok erakutsiko die bere seme-alabei txarra eta ezgauza den euskara! Txarra eta ezgauza dena gorde eta izkutatu egiten da, eta horrelaxe galdu da bertako betiko euskara, Euskal Herriko herri askotan.

Euskal Herriko herri askotan, ikastolara eta eskola euskaldunetara bidali dituzte gurasoek euren seme-alabak, eurek ez zekiten euskara “ona” ikastera. Eta ikastetxeetan euskara ona ikasten da, dudarik gabe, baina gazteen eguneroko jardunean egitura okerrak ere sortzen eta hedatzen dira oharkabea, eta baita ondo sustraitu ere, gurasoek eskolaren eta gainerako eragileen lana osatzen ez dutenean. Baina, jakina, gurasoek ez badakite euskara “ona”, nor ausartu gazteek darabilten euskara zuzentzera? Gazteek “lau pertsonaren atxiloketa eman zen atzo gauean” esaten badute, nor ausartu esatera “lau lagun atxilotu zituzten bart” izan dela orain arte, eta beti, ohikoa eta arrunta?

Baina beste urrats bat ere egin da Euskal Herriko herri askotan: gurasoak eurak ere ikastetxeetara doazen seme-alaben euskara “ona” ikasten hasi dira. Eta hori dela-eta, Euskal Herriko herri askotan, ea zer opari nahi duten euren *zorionetarako* galdetzen hasiak dira gurasoak seme-alabei, edota ea eskolan *pelotan jolasten* ote duten galdetzen ere hasiak dira. Gurasoek, jakina, *urtebetetzea* / *eguna* eta *pelotan jokatu* esan ohi dute euren bizi guztian, baina euren bizi guztikoa “euskalgaiztoa” omenenez, oraingo euskara “onera” moldatu behar, nahitaez.

Eta hauxe da gaur egungo euskarari etorri zaion hirugarren gaixotasuna: eten egin dela guraso eta seme-alaben arteko hizkuntza lotura, eten egin dela transmisioa. Eta hori ere ez da nolanhiko gaixotasuna; terminala da, hizkuntzak heriotze bidera eramaten dituzten horietakoa.

Gaixotasun honen sintomak aspaldi agertu ziren azalera, baina ez zen behar bezalako sendagairik ipini. Aspaldi ikusi zen gazteen euskara ez zela espero bezain ona, eta aspaldi ikusi zen betiko euskaratik nabarmen aldentzen zen hizkera exotiko eta berria garatzen ari zela, erdixantxetan erdi-benetan, *Marteko Euskara* deitu dudana.

HIZKUNTZA EGITASMO BERRI BATEN BEHARRA

Euskararen etsaia Madrilen eta Parisen –eta, aspaldi honetan, Iruñean– ikusten dute gure arteko zenbaitek, eta halaxe ikusten dut, egia esan, nik neuk ere, baina ez dezagun beti kanpoko etsaiarekin itsutu eta barrena lasaitu, geure baitan daukagu-eta gaixotasun askoren harra.

Nork agindu digu, esate baterako, euskara berbera eta modu bereborean irakatsi behar dela Lesakako eta Tafallako euskaltegietan? Nork agindu digu euskara berbera eta modu bereborean irakatsi behar dela Portugaleteko eta Lekeitioko ikastoletan? Nork agindu digu euskara berbera erabili behar dela Arrasate barruko *Arrasate Press* aldizkarian eta Euskal Herri osorako sortu zen *Euskaldunon Egunkaria*-n, eta nork agindu digu euskara berbera erabili behar dela Gasteizko eta Aramaioko udaletxeetako ohar eta iragarkietan? Erabaki zentzugabe eta ganorabako horiek ez dira ez Madrildik, ez Paristik, ez Iruñetik etorri, geure baitatik baizik, eta geure baitan daukagu, beraz, akats eta oker horiek zuzentzeko gaitasuna eta erantzukizuna.

Gaitasun eta erantzukizun hori dela-eta, orain arteko hizkuntza politika aldatu eta zuzendu egin behar dela uste dut. Lau gaixotasun larriren berri eman dut orain arteko kontakizunean:

- a. Euskarak, arlo batzuk landu ez direnez, hiztunak erakartzeko ahalmena galdu izana.
- b. Euskaldunoi hizkuntza sortzeko gaitasuna ihartu izana.
- c. Guraso eta seme-alaben arteko hizkuntza lotura eten edo, behintzat, nasaitu egin izana.
- d. Euskararen betiko moldeekin zerikusirik ez duten egitura arrotz eta exotikoak garatu izana.

Lau gaixotasun hauen jatorrian arrazoi nagusi bi daudelakoan nago. Alde bate-tik, goizetik gauera egin eta hedatu nahi izan dugu Euskara Batua, eta bestetik, berriz, laster eta azkar handitu nahi izan dugu euskaldunen kopurua.

Euskara Batua indartu nahirik, alde batera utzi dira gainerako hizkerak. Eztabaida absurdo bat piztu da, gainera: ea Euskara Batua ala euskalkiak bultzatu behar ote diren, kontuan izan gabe Euskara Batua eta euskalkiak, biak direla hizkuntzaren zatiak, biak bata bestearen osagarriak. Eta kontuan izan gabe, bestalde, errejistro bi horietaz gainera, beste batzuk ere badituela hizkuntzak bere barrenean.

Euskaldunen kopurua handitu nahirik, berriz, soildu, murriztu eta erkindu egin dugu euskara. Euskaldun berriei bidea erraztea zen helburua, eta, jakina, zuzena zen, berez, helburua. Euskaldunen komunitate osoa helburu horren menpe jartzea da inondik inora ere zuzena ez dena.

Etorkizunera begira, beraz, hizkuntza politika berria eraiki beharra dago. Lehenengo eta behin, hizkuntza politikaren gunea bera aldatu behar da. Euskaldun berriak sortzea izan da orain arteko helburu nagusia, hiztun berriei begira antolatuta dira orain arteko egitasmo gehienak, eta bigarren mailan, baztertuta, geratu dira jatorrizko euskaldunak.

Ostera, egoera “normalean” dauden hizkuntzetan, hiztun natiboek osatu ohi dute hizkuntzaren gunea. Hiztun natiboak izan ohi dira eredutzat hartu ohi direnak, eta hiztun berriak dira eredu horretara hurbiltzen ahalegintzen direnak. Euskal Herrian ere, beraz, herri euskaldunak izan behar dira hizkuntzaren gunea hemendik aurrera.

Bestelako erabakiak alde batera utziaz, eta hizkuntzari berari dagokionez, era bitako neurriak hartu behar lirateke abian jarri beharreko egitasmo berrian:

- a. Herri euskaldunetan bertako hizkera indartzea.
- b. Euskara Batua herriko euskaran oinarritzea.

1. Herri euskaldunetako hizkera indartzeaz

Herri euskaldunetan bertako hizkera erabili eta indartu behar da herri barruko ahozko jardunetan: Haur Hezkuntzan, Udalean eta herriarrekin hartu-eman zuzena duten gainerako administrazio esparruetan, herri barruko irrati eta telebista saioetan, Elizan, batzar eta hitzaldietan, eta, jakina, lagunartean eta familian.

Komenigarria da idatzizko zenbait esparrutan ere herriko hizkera agertzea: herriarrendako ohar eta iragarki laburretan eta herrietako aldizkarietan, esate baterako. Idatzizko esparruetan, baina, hizkera jasoa, gramatika aldetik zuzena, eta Euskara Batuaren ortografia arauak betetzen dituen bultzatzea komeni da.

Honekin guztionekin, hiztunak bere buruan konfiantza eta ziurtasuna izatea bilatu behar da, horixe delako, hain zuzen, gurasoen eta seme-alaben arteko hizkuntza lotura gauzatu ahal izateko ezinbesteko baldintza. Norberaren euskara gaiztoa den konplexuak baztertu, eta gure betiko euskara ona dela –edo izan daitekeela– sinestu behar dugu.

Herri euskaldunetako hizkera bultzatzeak beste helburu bat ere badu. Hizkuntza bat familian eta lagunartean erabiltzen denean, orduan lortzen da hiztunaren eta hizkuntzaren arteko lotura, orduan lortzen da hiztunaren eta hizkuntzaren arteko jolasa, eta hizkuntzarekin jolas egiten denean, berez sortzen dira hitz eta esapide berriak, eta, denok dakigunez, hizkuntzak iraungo badu, sortuaz eta sortuaz joan behar du etengabe. Hain zuzen, euskalkien arabera, hitz egin, berba egin, elestatu, mintzatu esan ohi dena, Nafarroako alderdi batzuetan jolas egin esaten da, eta horixe da, nafarrek ez ezik, gainerako euskaldun guztiok ere egiten ikasi behar duguna: hizkuntzarekin jolas. Euskaraz hitz egitea izan da orain arteko helburua, eta, aldiz, euskaraz jolas egitea izan behar luke egitasmo berriko lehentasuna.

2. Euskara Batua herrietako euskaran oinarritzeaz

Ezinbestekoa da Euskara Batuaren izaera malgutzea. Egoki dator, jakina, Euskal Herri osorako izkribu eta hitzaldietan hizkera berdina samarra erabiltzea, txokokeriarik gabea, euskalkien gehiegizko eraginik gabea. Baina beste kontu bat da

herri barruko zereginetarako denean. Beste kontu bat da herri jakin bateko eskoletan, lantegietan, udaletxeetan, eta ezinbestean Euskara Batua erabili beharreko gainerako esparruetan izan behar den jokabidea.

Adibide bat erabiliko dut esan nahi dudana azaltze aldera. Lesakako Laminaciones lantegian, konparazio baterako, leku askotako langileak ari dira. Jo dezagun Baztango eta Basaburuko nafarrak, giputzak eta bizkaitar banaka bat direla tartean. Garbi dago zaildu egiten duela horrek lantegi barruko oharrak Lesakako hizkera gordinean egitea. Jo dezagun, ba, Euskara Batua erabiltzea dela egokiena. Ados, baina nik neuk ez nuke erabiliko edozein batu, Lesakako eta Bortzirietako batua erabiliko nuke. Adibidez, honako hauxe:

Ortegunean, arratsaldeko lauretan, bilera eginen dugu, heldu den urteko konbenioaren gainean solasteko.

Arrasateko lantegi batean ere leku askotako langileak ari daitezke lanean: Durangaldeko bizkaitarrak, Goierriko giputzak eta Gasteiz aldeko euskaldun berriak, esate baterako. Pentsa dezagun, ba, ezin dugula erabili Arrasate bertako hizkera gordina. Ados horretan ere, baina Batua erabiltzekotan, Arrasateko edo Leinzko batua erabiliko nuke. Adibidez, honako hauxe:

Eguenean, arratsaldeko lauretan, batzarra egingo dugu, datorren urteko konbenioaren gainean berba egiteko.

Txikikeria zenbait gorabehera, Batua da ohar bi horietako hizkera, gaur egun sarrien ikusten dugun beste esaldi honetako hizkera bezain batua, behinik behin:

Ostegunean, arratsaldeko lauretan, asanblada egingo dugu, datorren urteko konbenioari buruz hitz egiteko.

Ez da hau ez unea eta ez gunea asanblada eta konbenioari buruz horien jatortasunaz eta zuzentasunaz eztabaidatzeko, baina jatortasuna eta zuzentasuna alde batera utzita, egokitasuna da kontuan izan beharrekoa. Eta inolako zalantzarik gabe, Lesakako lantegirako, lehenbiziko oharra da argiena eta egokiena, eta bigarrena, berriz, Arrasateko lantegirako. Eta berdintsu jokatu behar litzateke gizarteko gainerako esparruetan. Garbi dago Lekarozko institutuan, Gernikakoan, eta Kanboko “Xalbador” ikastolan Euskara Batua izan behar dela lan-tresna, baina hiru leku horietako bakoitzean, bertako Euskara Batua erabili behar litzatekeelakoan nago. Eta, azken batean, horixe besterik ez da, nire iritziz, euskalkiek Euskara (Batua) hornitzeko eta aberasteko bidea, gutariko askok zeharo beste moduz ulertzen dutena³.

Orain arte ibili gabeko bide honetan abiatuz gero, hainbat korapilo askatuko ditugulakoan nago.

Alde batetik, errazago lortuko dugu beste alderdi batzuetatik herri jakin batera joandako euskaldunak bertakotzea. Laminaciones lantegian lan egiteko Lesakara joan den bizkaitarrak, esate baterako, jakin egin behar luke *heldu den, eginen, ortzeguna, bilera, solastu* zer diren, eta hori jakinda, errazago ekanduko da Lesakako bizimodura.

3 Euskalkiek Euskara Batua aberastu behar dutela-eta, *barik, zelan, gagoz, lagunagaz* bezalako aldaerak sartzen ditu zenbaitek Euskara Batuan, eta, nire iritziz, hor ez dago inolako aberastasunik. Are gutxiago premiarik gabeko erdarakadak sartzean: gure artean hain maiz ikusten diren *sobera, prefosta, asunto & afera, atoan, pulamentu, derrepente, derrigor, primerakoa* bezalakoak datozkit gogora.

Bigarrenik, lesakarra bera Euskara Batua egiterakoan bere hizkeratik abiatzen bada, euskara zuzenagoa eta biziagoa egingo du. Askozaz zuzenagoa eta biziagoa, ez berea ez inorena ez den eredia erabilia baino.

Hirugarrenik eta azkenik, errazago lortuko genuke hasieran aipatutako helburua betetzea: euskaldun guzti-guztiek onartu behar dutela Euskaltzaindiak aurkeztu duen Euskara Batua. Eta bereziki nabarmendu nahi dut azken kontu hau, euskara estandarizatu eta normalduko bada oinarri-oinarrizkoa delako euskaldun guztiek Euskara Batua onartzea.

Gaur egungo euskaldun gehienek, hain zuzen, “inorentzat” dute Euskara Batua. Ipar Euskal Herriko askok Hegoaldeko kontutzat dute, ‘hegoaldeko euskara + espanyola’ dela diote. Hego Euskal Herrira etorri, eta nafarrei, arabarrei eta bizkaitarrei galdetuta, zera diote: ‘euskara giputza’ dela Euskara Batua. Gipuzkoara joanez gero, azkenik, han bai, han badira Euskara Batua oso eurentzat dutenak, eta lasai asko *det, gera, dijoa, nere, bezela, eskubi* esan eta idazten dutenak, Euskara Batuan dihardute-nean. Baina, jakina, hori ere ez da kontua.

Zalantzarik gabe, euskara normalduko bada, iritzi horiek zeharo baztertu behar dira. Euskaldun guztiak eta bakoitzak *beretzat eta etxekotzat* izan behar du Euskara Batua. Egunerok darabilena baino jasoagoa, eta bere inguruko adiskideekin darabilena baino zabalagoa, baina, azken batean, berea. Eta, nire iritiz, helburu horretara ez gara sekula helduko oraingo Euskara Batu ertsiar eta itxiar.

Ostera, beste hauxe da euskaldun guztiari eta bakoitzari buruan eta bihotzean sartu behar zaiona: Euskara Batua, ‘bere herriko hizkera + arau jakin batzuk’ besterik ez dela. Hau da, Euskara Batua erabili behar duenean, ez duela bere hizkera beste batera “itzuli” behar. Bergarako hitzun batek, esate baterako, *etxera noia, kantsauta nago-eta* esaten baldin badu bere eguneroko jardun arruntean, *etxera noa, nekatuta nago-eta* esan dezake, lasai-lasai, Euskara Batuan. Horrela hitz egiten badu, lasai eta eroso jardungo du, euskara zuzena egingo du, hizkuntzarekin jolas ere egin ahalko du, eta, gainera, Euskara Batua erabiliko du.

Zoritxarrez, baina, bere *etxera noia, kantsauta nago-eta* hori *etxera noa, nekatuturik bainago* bilakatu ohi du sarri, eta hori ere zuzena eta Batua den arren, ez du ez hain “berea” eta ez hain “berezkoa”, eta “inoren eremuan” jokatuta, nekez lortuko du hizkuntzarekin benetan jolastea eta gozatzea, eta, azken batean, nekez lortuko du, hizkuntza sortzea. Sarritan, gainera, euskara zuzena egitea ere ez du lortuko, zaila delako, hizkuntzalari ez denarendako, “inoren zelaiko” arauak zuzen ikastea eta menderatzea.

Egitasmo berri hau aurrera eramateko, ezinbestekotzat jotzen dut irakaskuntzan, herri barruko hedabideetan eta herri barruko administrazio erakundeetan iraultza bat egitea.

Herri euskaldunetan, herri horietako euskara erabiltzeaz gainera, herri horietako hizkeratik abiatu behar da Euskara Batua egiterakoan ere: *noia* -> *noa* eta *kantsau* -> *nekatu* aldatzeak ez du esan nahi *nekatuta* -> *nekatuturik* eta *nago-eta* -> *bainago* aldatu behar direnik.

Horra hor, labur esanda, egitasmo berriko ardatz nagusiak. Ez dira, jakina, euskararen gaitz guztiak sendatzeko aski indartsuak, baina, behinik behin, arnasa lasaia-

go hartzeko balioko dutelakoan nago, eta badugu, bai, patxada eta lasaitasun horren beharra!

ARGIBIDE BIBLIOGRAFIKOAK

ARANBARRI, Iñigo (2001). *Hitzak eta giltzak*. Irun: Alberdania.

IRIZAR, Pedro (1973). “Los dialectos y variedades de la lengua vasca”, *BAP* 29: 3-78.

Berrarg. in *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* (I): 171-220.

Donostia: Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala.

RODRÍGUEZ, F. & I. ESNAOLA (arg) (1998). *Euskara mintzatuaeren erronkak*. Donostia: EHU.

URKIJÓ, Julio (arg) (1910). “Cartas escritas por el príncipe L-L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores”, *RIEV* 4: 233-297.

SARASOLA, Ibon (1997). *Euskara batuaren ajeak*. Irun: Alberdania.

Les modèles de la langue et leurs niveaux de réalité

Jean-Paul Bronckart

Section des Sciences de l'Education

Université de Genève

L'objet de cette conférence est d'engager une réflexion sur le statut des langues naturelles et sur celui des conceptions, représentations et/ou modèles élaborés à propos de ces langues.

Cette réflexion sera organisée en trois temps. Nous procéderons d'abord à un bref examen des positionnements philosophiques et épistémologiques qui sous-tendent et orientent notre conception du langage, dans ses rapports au monde et à l'activité humaine. Nous proposerons ensuite une analyse détaillée des propriétés de l'activité langagière et des systèmes de langues, qui s'inspire du cadre théorique de l'interactionnisme socio-discursif que nous défendons. Sur cette base, nous développerons enfin une réflexion sur les différents niveaux de connaissance ou de "savoirs" qui sont élaborés à propos de la réalité langagière, qui débouchera sur une tentative de clarification de la position que les chercheurs en sciences du langage ou en didactique se devraient de prendre dans le débat entre la vie et l'évolution des langues d'une part, les règles, modèles et normes qui visent à stabiliser ces mêmes langues d'autre part.

1. L'ARRIÈRE-FOND PHILOSOPHIQUE DE NOS APPROCHES DU LANGAGE ET DES LANGUES

Il y a plus de trente siècles que la philosophie occidentale, puis plus récemment les sciences humaines/sociales, discutent du statut du langage, dans ses rapports au monde extérieur, à la pensée et à l'activité humaines. N'ayant pas la prétention de dresser un bilan exhaustif de ces réflexions complexes et profondes, nous nous bornerons, en nous inspirant des travaux de De Mauro (1969), à mettre en évidence l'existence de deux courants de pensée majeurs, et de rappeler les caractéristiques principales des positions qu'ils ont générées.

Le premier courant, qui a toujours été dominant, défend une conception du langage que l'on peut qualifier de représentationnaliste: il considère que la fonction première du langage est de "traduire" des entités physiques ou mentales préexistantes,

que cette fonction consiste à présenter à nouveau ces entités (à les re-présenter), sous une forme plus aisément partageable ou communicable.

Aristote avait soutenu dans les Analytiques que les structures propositionnelles du logos (qui est indistinctement pensée et langage) constituent des reflets fidèles de la logique qui organiserait le monde; que les structures du langage-pensée ne font donc que traduire, directement, les structures de ce monde extérieur. Cette conception est restée en vigueur tant qu'a subsisté l'idéologie d'une seule "vraie" langue (ou d'une langue digne de traduire les connaissances: le grec d'abord, le latin ensuite). Mais quand à la Renaissance les langues jusqu'alors qualifiées de vulgaires ont été recon- nues comme instruments de connaissance et de culture, l'aporie fondamentale de cette conception est devenue évidente: - il n'existe qu'un monde; - les structures du langa- ge traduisent les propriétés de ce monde; - donc il ne devrait exister qu'une langue; -comment se fait-il alors qu'existent autant de langues naturelles différentes, avec des structures aussi diverses?

La démarche de Port-Royal visait notamment à dépasser cette contradiction. Elle s'appuyait d'abord sur Descartes et son "instauration" du sujet, qui a eu cette consé- quence de dissocier le logos antique, en pensée d'une part, langage d'autre part. Sur cette base, ainsi que sur celles des travaux de "grammaire comparée" de Lancelot et de "psychologie cognitive" d'Arnauld, elle a abouti, dans la Grammaire générale et raisonnée (1660/1970) écrite par ces deux auteurs, à un schéma qui pose:

- un monde extérieur doté de sa propre organisation;
- une pensée qui se construit dans l'interaction avec ce monde;
- un langage qui traduit cette pensée (et non plus le monde même), mais qui doit être analysé en deux niveaux; - un niveau de structures générales, universelles, qui reflètent directement les opérations de pensée; - un niveau de structures particulières à une langue naturelle, qui dépendraient, elles, des conditions de vie et de l'histoire des peuples parlant ces langues.

Ce schéma a ouvert un premier "espace de problème", qui porte sur la nature des interactions qui se déploient entre le monde et les processus de pensée. Débat qui a vu s'opposer les positions empiristes (accent sur le déterminisme des structures du monde) et les positions rationalistes (déterminisme de structures de pensée innées), et auquel Kant (1781/1944), puis Piaget (1970) ont tenté plus tard de donner une solu- tion, mais dans les deux cas, sans tenir compte du rôle que pourrait jouer le langage dans ces interactions. S'agissant de ce langage, ce schéma a donné lieu plus tard enco- re, dans le cadre de la Grammaire Générative et Transformationnelle de Chomsky (1965), à la conception d'un niveau de langage universel (exprimé en structures pro- fondes relevant à la fois de la pensée et du langage) et à l'examen des processus par lesquels ces structures profondes se transformeraient en des structures concrètes ou superficielles propres aux langues naturelles.

Au titre de bref commentaire de ce positionnement, nous relèverons:

- Qu'il ne se débarrasse pas complètement du fixisme antique, en raison de son créationnisme; l'humain aurait été doté, par un geste divin (Descartes), ou par une hypothétique mutation génétique (Chomsky), de capacités spécifiques de pensée et d'expression de cette pensée en langage. L'accent est donc porté de facto sur les fon- dements biologiques de la pensée et du langage, ce qui a comme corrélat une sous-

estimation, voire une négation du rôle des facteurs historico-sociaux impliqués dans le développement de l'espèce humaine.

- Qu'il affirme la prééminence de la noèse sur la sémiotique. C'est-à-dire qu'il affirme que les processus de "pensée pure" sont premiers et autonomes par rapport aux processus langagiers et/ou sémiotiques. La pensée se construit d'abord; elle n'est ensuite que secondairement exprimée par des processus sémiotiques qui ne jouent aucun rôle dans sa constitution ou dans son formatage (cf. Kant et Piaget).

- Qu'il n'a jamais pu régler véritablement la contradiction apparente entre l'unicité des processus de pensée d'une part, la diversité et les changements permanents des langues naturelles d'autre part.

- Mais qu'en dépit de ces difficultés, il demeure le schéma qui oriente les conceptions de sens commun à l'égard du statut du langage, et donc, comme nous le verrons plus loin, les représentations et modèles proposés pour décrire les langues.

Le second courant se caractérise par la contestation de cette position dominante, et il a toujours co-existé avec elle; chez Aristote même, dont la Poétique et la Rhétorique ont des accents très différents de ceux des Analytiques, plus tard chez Bacon, Vico, etc.

Sa référence majeure est cependant Spinoza (1677/1954), avec son rejet de la thèse créationniste de Descartes et du dualisme qui lui est associé (la distinction radicale de ces deux essences que sont l'esprit d'une part, les corps et objets physiques d'autre part). Outre les thèses du monisme et du parallélisme psychophysique que nous ne pourrions commenter ici, Spinoza pose: -qu'il n'existe qu'une seule réalité matérielle, l'univers en perpétuelle activité; -que cette activité de la matière a donné lieu, notamment, à ce produit contingent ou accidentel (et "dépassable") qu'est l'humain; -que cet humain dispose de capacités d'entendement (ou capacités cognitives) qui sont faibles et qui ne lui permettent que de ressaisir de manière très imparfaite (sous des formes discrétisées) les propriétés de l'univers actif, plein (continu) et illimité dont il procède. De cette autre conception de la position de l'homme dans l'univers, nous retiendrons surtout les conséquences méthodologiques. D'un côté, au plan des essences, de l'ontologie, existent la matière en activité et ses produits successifs; d'un autre côté, au plan gnoséologique, existent les constructions imparfaites construites par les humains à propos de ces essences, constructions élaborées collectivement et donnant lieu à ce que Politzer qualifiera bien plus tard (1928) de mondes de connaissance.

L'œuvre de Spinoza portait en germe les théories du changement ou de l'évolution de l'univers, qui allaient être élaborées dans le cours du XIXe. Au plan phylogénétique, Darwin a rassemblé et élaboré les données empiriques qui confirmaient le caractère continu de l'évolution des espèces, ou encore l'engendrement permanent des formes de vie. Au plan plus restreint de l'anthropogenèse, Hegel (1807/1947) a tout d'abord posé le principe du mouvement dialectique général qui préside au développement de la pensée humaine, puis, dans leur relecture de ce principe, Marx (1845/1951) et Engels (1925/1975) ont proposé un nouveau schéma de la construction historique des capacités proprement humaines: -les capacités bio-comportementales spécifiques des organismes humains ont rendu possible l'élaboration d'activités collectives ainsi que d'instruments au service de leur réalisation concrète (les outils manufacturés) et d'instruments au service de leur gestion d'ensemble (les signes lan-

gagiers); ces activités ont donné lieu à la construction de mondes économiques, sociaux et sémiotiques qui constituent désormais une part spécifique de l'environnement des humains (ce que Dilthey, 1925/1947, qualifiait de Mondes d'œuvres et de culture); - c'est ensuite la rencontre avec ces propriétés radicalement nouvelles de l'environnement, puis leur appropriation et leur intériorisation par l'organisme, qui ont progressivement transformé le psychisme hérité de l'évolution et ont donné lieu à l'émergence de la pensée consciente dans son état actuel. Dans cette perspective, la pensée proprement humaine est le produit d'une reformatage, ou d'une réorganisation du psychisme hérité, sous l'effet de l'intériorisation des signes langagiers, et en conséquence les processus de sémiose sont fondateurs des processus de noèse, ou encore, il n'existe pas de "pensée pure" en deçà de la pensée sémiotisée.

A nos yeux, les propositions de Saussure [dont la position réelle a été analysée par Godel (1957), Engler (1962) et De Mauro (1972), et confirmée récemment par la découverte de manuscrits jusque là inconnus (cf. Bouquet & Engler, 2001)] fournissent un appui décisif à cette position. Celui-ci soutient d'abord la primauté de la sémiose sur la noèse, comme en attestent les deux citations qui suivent:

“Psychologiquement, abstraction faite de son expression par les mots, notre pensée n'est qu'une masse amorphe et indistincte. [...] La substance phonique n'est pas plus fixe ni plus rigide; ce n'est pas un moule dont la pensée doit nécessairement épouser les formes, mais une matière plastique qui se divise à son tour en parties distinctes pour fournir les signifiants dont la pensée a besoin. [...] Le rôle caractéristique de la langue vis-à-vis de la pensée n'est pas de créer un moyen phonique matériel pour l'expression des idées, mais de servir d'intermédiaire entre la pensée et le son, dans des conditions telles que leur union aboutit nécessairement à des délimitations réciproques d'unités. La pensée, chaotique de sa nature, est forcée de se préciser en se décomposant. Il n'y a donc ni matérialisation des pensées, ni spiritualisation des sons, mais il s'agit de ce fait en quelque sorte mystérieux, que la “pensée-son” implique des divisions et que la langue élabore ses unités en se constituant entre deux masses amorphes.”
(Saussure, 1916, pp. 155-156).

“Toute l'étude d'une langue comme système, c'est-à-dire d'une morphologie, revient, comme on voudra, à l'étude de l'emploi des formes, ou à celle de la représentation des idées. Ce qui est faux, c'est de penser qu'il y ait quelque part des formes (existant par elles-mêmes hors de leur emploi) ou quelque part des idées (existant par elles-mêmes hors de leur représentation).”
(Saussure, in Bouquet & Engler, 2001, p. 29)

Ensuite celui-ci pose, au plan ontologique, d'une part que toute langue est changeante et évolutive, qu'elle est un mécanisme dynamique, et d'autre part que les structures qui l'organisent ne sont pas autonomes (il n'y a pas “de langue en elle-même et pour elle-même”), mais sont dépendantes des structures de l'activité et des organisations sociales humaines:

“... quand un système sémiologique devient le bien d'une communauté, il est vain de pouvoir l'apprécier hors de ce qui résultera pour lui de ce caractère collectif et il est suffisant, pour avoir son essence, d'examiner ce qu'il est vis-à-vis de la collectivité. (...) il suffit de considérer la langue comme quelque chose de collectif, de social: il n'y a que le vaisseau sur mer qui soit un objet à étudier dans l'espèce vaisseau. (Le vaisseau ne mérite d'être étudié que comme il se comporte sur mer.) Ce n'est donc que ce système de la communauté qui mérite le nom de système de signes, et qui l'est. (...) Le système de sig-

nes (tend toujours à trouver ce milieu où seulement il vit), est fait pour la collectivité, comme le vaisseau est fait pour la mer. C'est pourquoi, contrairement à l'apparence, à aucun moment le phénomène sémiologique ne laisse hors de lui le fait de la collectivité sociale..."

[Saussure, 1957 (1908-1909), pp 25-26]

Enfin il pose que, méthodologiquement, nos mondes de connaissance ne peuvent porter que sur des états de langue, sur des découpes synchroniques, abstraites et artificielles, mais il souligne en même temps que ces états de langue "existent" aussi dans les représentations des sujets parlants, qu'ils sont en ce sens indissociables de processus de connaissance ou de représentation, ce qui est sans doute décisif, comme nous le verrons plus loin, pour comprendre le statut des modèles de langue.

"L'objet de la linguistique synchronique est d'établir (...) les facteurs constitutifs de tout état de langue. (...) En pratique un état de langue n'est pas un point, mais un espace plus ou moins long pendant lequel la somme des modifications survenues est minimale."

(Saussure, 1916, pp 141-142)

"Les signes linguistiques, pour être essentiellement psychiques, ne sont pas des abstractions; les associations ratifiées par le consentement collectif, et dont l'ensemble constitue la langue, sont des réalités qui ont leur siège dans le cerveau."

(Saussure, 1916, p. 32).

2. UNE CONCEPTION DU LANGAGE ET DES LANGUES

On l'aura deviné, notre approche du langage et des langues se fonde sur cette seconde ligne de pensée, et nous en reformulerons trois aspects principaux.

Le premier concerne le statut de l'activité langagière et ses rapports au fonctionnement socio-psychologique humain. Sur ce point, nous adoptons le schéma marxien, précisé et enrichi par la théorie de l'agir communicationnel d'Habermas (1987), schéma que nous résumerons comme suit.

Les autres espèces animales socialisées témoignent indiscutablement de capacités de communication, mais celles-ci se réalisent par l'émission de signaux déclencheurs (ayant un effet direct et mécanique sur les réponses comportementales des congénères), ce qui exclut toute forme de négociation de la valeur même des signaux, et ce qui implique que les connaissances élaborées par les individus à propos du milieu restent privées ou idiosyncrasiques.

Homo sapiens sapiens a quant à lui émergé sous l'effet de diverses transformations bio-comportementales (le redressement du tronc et la libération des mains) qui lui ont permis de produire des outils, et d'exploiter ces derniers dans le cadre d'activités collectives complexes de survie. Ces activités collectives ont inéluctablement requis un mécanisme d'entente sur ce qu'est le contexte même de l'activité et sur la part que les individus instrumentés doivent y prendre. Comme par ailleurs le redressement du tronc a eu cette conséquence contingente de dégager, au haut de la trachée-artère, un espace permettant le développement des cordes vocales et la production d'une diversité de "petits bruits" (selon l'expression célèbre de Bloomfield, 1933), ce sont ces derniers qui ont été exploités par l'espèce au service du besoin d'entente.

Au départ, ces productions sonores ne pouvaient cependant qu'être déictiquement associées à (ou attribuées à) des objets ou à des dimensions de l'activité collective; elles avaient donc un statut pragmatique, de prétentions à la validité monstrative de ces mêmes objets ou dimensions, et leur valeur était forcément individuelle ou idiosyncrasique. Progressivement cependant, sous l'effet de l'usage, elles ont été "rati-fiées par le consentement collectif" (Saussure, 1916, p. 32) et se sont trouvées dotées d'une valeur commune, et par là même d'une valeur déclarative. Les signes ont ainsi émergé comme formes de rapport — accepté comme stable dans un contexte social donné — entre une production vocale et ce qu'elle montre.

En raison de leur fondement social, les signes ont constitué des unités de représentation du monde qui n'étaient plus sous le contrôle direct des objets ou de l'activité du milieu, et ils ont dès lors pu s'organiser en une activité particulière et autonome, l'activité langagière, dont la fonction première est de commenter les activités ordinaires (ou non langagières), de contribuer à la conception et à la planification de ces dernières, à leur régulation en cours de réalisation, ainsi qu'à l'évaluation de leurs caractéristiques et de leurs effets.

Le deuxième aspect de notre position concerne les différents niveaux de structuration que l'on peut identifier dans cette activité langagière. Selon les propositions que nous avons formulées dans *Activité langagière, textes et discours* (1997), nous distinguons les niveaux suivants.

Le niveau le plus général est celui des textes, que nous définissons comme les unités communicatives complexes (orales ou écrites) qui matérialisent l'activité langagière. Ces textes sont extrêmement divers, et ce pour trois ordres de raisons. Leurs caractéristiques dépendent tout d'abord, en partie au moins, de la nature des activités ordinaires qu'ils commentent, et ces activités sont elles-mêmes tendanciellement infiniment variées. Leurs caractéristiques dépendent ensuite des divers média d'interaction communicative mis en place par un groupe, média qui se transforment historiquement, notamment sous l'effet des inventions techniques successives (invention de l'imprimerie, création des quotidiens, exploitation des ordinateurs, etc.). Leurs caractéristiques dépendent enfin des conditions sociologiques de leur élaboration, c'est-à-dire de choix délibérés effectués par certaines formations sociales, en fonction de leurs enjeux et de leur objectifs propres (cf. la notion de formation discursive introduite par Foucault, 1969). Ces textes font par ailleurs l'objet de démarches de connaissance et d'évaluation, qui en fournissent des descriptions, des classements et des étiquetages en genres, ainsi d'ailleurs que des jugements proprement normatifs qui, sur la base de critères d'ordre esthétique, différencient les genres "nobles" et/ou "littéraires" de genres qui relèveraient d'une langue plus "ordinaire".

Si, comme nous l'avons affirmé plus haut, tout texte matérialise l'activité langagière, cette matérialisation s'opère en mobilisant les ressources de facto adoptées par une communauté donnée, c'est-à-dire les ressources d'une langue naturelle, qui sont diverses et limitées. Et ces limitations conditionnent les niveaux de structuration infra-ordonnés par rapport aux textes.

Au niveau lexical, les signes ont des signifiants dont la composition sonore est extrêmement variable, parce le rapport de ces signifiants aux entités qu'ils représentent est immotivé, ou indépendant des propriétés "naturelles" de ces entités. Mais les

signes se caractérisent aussi et surtout par leur arbitraire radical: ils constituent des formes collectives aléatoires qui ont la capacité de réorganiser (ou de ré-analyser) les images mentales idiosyncrasiques des individus et de les rendre ce faisant partageables ou communicables. Prenons l'exemple de la problématique des couleurs. Au plan physique, ce phénomène se présente sous la forme d'un continuum de longueurs d'ondes perceptibles par l'œil humain. A un deuxième plan, psychologique, on peut appréhender les diverses images mentales qu'un humain est théoriquement susceptible de se construire à propos de ce phénomène physique. A un troisième plan, linguistique, on peut enfin identifier les divers signifiants dont une langue naturelle dispose pour évoquer ce phénomène, et identifier dans le même temps les signifiés qui y correspondent, signifiés qui sont obligatoirement des regroupements ou des réanalyses des multiples images mentales possibles. Dans la mesure où, pour tout univers de référence, chaque langue naturelle dispose d'un paradigme de signifiants dont le nombre d'items et l'organisation interne peuvent varier considérablement, notre capacité à "dire" ces univers est contrainte par les caractéristiques spécifiques des paradigmes disponibles dans la langue que nous utilisons.

Les structures morphosyntaxiques constituent elles aussi des formes conventionnelles, qui traduisent et organisent de manière arbitraire les opérations de combinaison des signes minimaux. Dans notre approche de ces structures, nous distinguons d'abord les types de discours qui peuvent être définis comme des configurations particulières d'unités et de structures linguistiques, en nombre limité, qui peuvent entrer dans la composition de tout texte. Ces types traduisent ce que nous qualifions de mondes discursifs, c'est-à-dire des formats sémiotiques organisant les relations entre les coordonnées du monde vécu d'un agent verbal singulier et celles des mondes collectivement construits. Soit le contenu sémiotisé est explicitement mis à distance des coordonnées de la situation d'action de l'agent (ordre du RACONTER), soit il ne l'est pas (ordre de l'EXPOSER); par ailleurs, soit les instances d'agentivité sémiotisées sont mises en rapport avec l'agent et sa situation d'action (implication), soit elles ne le sont pas (autonomie). Le croisement du résultat de ces décisions produit quatre mondes discursifs (RACONTER impliqué, RACONTER autonome, EXPOSER impliqué, EXPOSER autonome) qui sont exprimés(-ables) par quatre types linguistiques (récit interactif, narration, discours interactif, discours théorique). Ces types sont attestables dans toute langue, mais les unités et structures qui les marquent, varient quant à eux selon les langues [comme le montre par exemple la comparaison de nos études, réalisées sur le français (Bronckart & al., 1985), avec celles réalisées par Larringan (1996) ou Plazaola (1993) sur la langue basque], de telle sorte que chaque langue formate, à sa manière, les mondes de l'interaction discursive. Nous distinguons ensuite les mécanismes de textualisation, qui contribuent à donner au texte sa cohérence ou son unité, par-delà l'hétérogénéité des types de discours qui le composent: d'une part les mécanismes assurant la cohérence linéaire et thématique, par le jeu des processus isotopiques de connexion, de cohésion nominale (de reprise anaphorique) et de cohésion verbale; d'autre part, les mécanismes assurant la cohérence énonciative ou interactive, par le jeu de la distribution des voix et des modalisations. Le déterminisme des langues semble à ce niveau plus important que celui exercé par les types de discours; en effet, si toutes les langues doivent nécessairement fournir les moyens de réaliser ces opérations très générales que sont la connexion, la cohésion, la distribution de voix et la modalisation, elles utilisent néanmoins pour ce faire des procédés

différents, sous l'effet desquels certaines sous-opérations peuvent, ou non, faire l'objet de ce que l'on appelle aujourd'hui une grammaticalisation: les structures de diathèse, de passivation ou de médiation, par exemple, existent dans certaines langues et pas dans d'autres, et ceci engendre nécessairement des différences dans la nature même des sous-opérations que doit mettre en œuvre un agent pour élaborer un texte. Nous distinguons enfin les structures prédicatives ou phrastiques. D'une part celles-ci peuvent s'organiser selon un système accusatif ou selon un système ergatif, sans que l'on puisse identifier de motivation naturelle à l'adoption de l'un ou l'autre de ces systèmes. D'autre part, au sein d'un même système, la quasi infinie diversité des relations logico-sémantiques que l'on peut poser entre deux termes (par exemple les relations qu'expriment respectivement "Pierre est grand", "Ce livre est à Pierre", "Pierre traverse la place", "Pierre dort", "Pierre rencontre Marie") doivent nécessairement se mouler dans l'une des quelques formes de structures prédicatives dont dispose cette langue. Comme pour le lexique, cette subsomption des opérations cognitives par les structures phrastiques de la langue présente un caractère aléatoire ou radicalement arbitraire, et impose donc une réelle contrainte sur les modalités d'expression des relations logiques.

Le troisième aspect de notre position concerne les conditions du fonctionnement concret ou psychologique de l'activité langagière. Les propriétés des textes et de leur formatage en langue, que nous venons d'évoquer, constituent une part des pré-construits sociaux auxquels tout producteur d'un nouveau texte a été et est confronté. Ce producteur ou agent dispose dès lors d'une certaine connaissance des genres de textes à l'œuvre dans son environnement social, ainsi que des valeurs de pertinence et d'appropriété qui ont été conférées à ces mêmes modèles dans la formation sociale dont il relève. Par ailleurs, il se trouve dans une situation de production, que l'on peut définir par la connaissance dont il dispose du contexte de son agir verbal et du contenu thématique qu'il se propose de sémiotiser. A partir de cette situation représentée, l'agent va adopter un modèle de genre qui lui paraît pertinent et efficace, et va l'adapter aux caractéristiques particulières ou spécifique de sa situation de production, et ce processus d'adoption-adaptation constitue potentiellement un facteur contribuant à l'évolution historique des langues.

Sous l'angle du processus d'adoption, l'agent est confronté à des pré-construits linguistiques affectés d'une sémantisation sociale particulière, et les textes qu'il pourra produire témoigneront dès lors nécessairement d'un certain taux de reproduction de ces caractéristiques particulières. Au plan développemental, ce processus de reproduction se traduit d'abord par une forme de déterminisme sémiotico-culturel. Les jeunes enfants s'approprient et intériorisent les propriétés des productions verbales de leur entourage, et c'est cette intériorisation qui est la condition de la transformation du psychisme primaire hérité du monde animal en une pensée consciente. Sous cet angle, la pensée humaine est nécessairement "formatée" par les propriétés de la langue acquise, et plus précisément par les propriétés de l'état de langue auquel les enfants ont été confrontés; ce filtrage des représentations d'objets et de relations du monde par les unités, les catégories et les structures d'une langue se traduit en outre par une sorte d'indifférenciation entre mécanismes cognitifs et mécanismes linguistiques, et dès lors que l'enfant conçoit le monde à connaître comme stable, il se construit une image de sa langue comme étant constituée d'unités et de relations elles-mêmes stables. Ce déterminisme initial s'estompe cependant aux stades ultérieurs du

développement, parce que, comme l'a montré Piaget (1947), se mettent progressivement en place de puissantes capacités d'abstraction et de généralisation, et que, sous l'effet de celles-ci, une part importante du fonctionnement mental s'épure, se décontextualise, et s'organise en opérations cognitives d'ordre logico-mathématique. Disposant de ces opérations, les individus peuvent alors prendre conscience de la nature des déterminismes langagiers, peuvent les évaluer, et décider, ou de les reproduire, ou de s'en abstraire, voire même de les combattre. L'émergence de cette autre forme de pensée fait alors en sorte que si, dans chaque nouvelle situation de production langagière, l'agent humain va reproduire les formes linguistiques et les valeurs qui y sont associées dans l'état de langue auquel il est exposé, ce processus d'appropriation et de reproduction pourra toujours être contrebalancé par un processus de réflexion portant sur ces mêmes formes et ces mêmes valeurs. Et cette prise de distance rend alors possible le mécanisme d'adaptation ou de transformation de certains aspects de l'état de langue reçu.

Sous l'angle de ce processus d'adaptation, l'agent d'une action langagière doit d'abord choisir parmi les genres de textes de sa langue qui permettent de réaliser ses objectifs communicatifs et, quel que soit son choix, le genre adopté imposera un ensemble de contraintes structurelles évoquées plus haut. Si le genre adopté constitue ainsi un cadre contraignant, l'agent producteur dispose cependant d'une importante marge de liberté quant à la planification générale du contenu thématique, quant aux modalités d'articulation des types de discours possibles, quant au choix des unités lexicales susceptibles d'exprimer un même référent (utiliser "homme", "personne", "type", ou "mec" pour désigner un même individu de genre masculin) et quant au choix des unités morpho-syntaxiques contribuant aux opérations de textualisation (par exemple, introduire une modalisation de doute par un adverbe, par un auxiliaire de mode ou encore par une périphrase). Le texte concret qui sera produit présentera dès lors toujours des dimensions singulières, qui sont la conséquence des choix qui viennent d'être évoqués, ou encore qui résultent du style propre que l'agent confère objectivement à cette interaction. Ce processus général constitue ce que nous qualifions de travail standard sur la langue; travail qui exploite les variantes possibles des genres de texte, des types de discours et des paradigmes de langue, sans toutefois modifier les valeurs standards dont sont dotées les unités lexicales et morpho-syntaxiques dans le cadre des modèles collectifs qui préexistent à ces trois niveaux. Il s'agit en d'autres termes d'un processus de reproduction des possibles "montrés" par l'état de langue actuel. Mais l'agent, dès lors qu'il dispose de connaissances implicites ou explicites sur le statut et les valeurs des unités et structures de sa langue, peut aussi effectuer un travail de transformation qui se traduit par la proposition de nouveaux mots, de nouvelles formes structurelles, et surtout par l'attribution de nouvelles valeurs sémantiques à des formes langagières préexistantes. Ce second type de travail sur la langue s'effectue plutôt inconsciemment chez les enfants et les adolescents par exemple, qui proposent régulièrement des formes langagières innovantes, formes qui peuvent, ou non, être "reçues" par le consentement collectif. Il peut s'effectuer de manière plus délibérée dans la démarche de littérature qui semble sous-tendue par un objectif global de reconfiguration des états, événements et/ou actions d'un univers de référence donné, et qui vise à transformer le "regard" que l'on peut porter sur eux, ou encore l'appréhension que l'on peut en avoir (cf. Ricoeur, 1983). Et cet objectif de transformation des représentations (qui est toujours, consciemment ou inconsciemment, arti-

culé à des enjeux sociologiques, culturels ou politiques) se réalise quasi nécessairement par une transformation des formes socio-langagières qui structurent ces représentations, c'est-à-dire par une transformation des valeurs standards des signes, telles qu'elles émanent des textes préexistants.

3. LES MODÈLES DE LANGUE ET LEUR STATUT

Nous aborderons cette question, qui constitue le thème central dans ce colloque, en tentant d'abord, conformément aux principes méthodologiques inspirés de Spinoza et de Saussure, de distinguer le plan ontologique (le plan de la réalité du fonctionnement langagier humain) et le plan gnoséologique (celui des connaissances ou savoirs élaborés à propos de cette réalité).

Au plan ontologique, il nous semble indispensable de distinguer trois niveaux de réalité.

- Le premier est celui de l'activité langagière humaine, qui se réalise empiriquement par la production et la compréhension-interprétation de textes, textes qui mobilisent les signes ou les ressources signifiantes d'une langue naturelle. Les textes issus de l'activité langagière ont à l'évidence des propriétés universelles; quelle que soit la langue naturelle utilisée, ils ont des propriétés communes d'organisation ou d'architecture, comme la présence nécessaire des types de discours, des mécanismes généraux de textualisation (connexion, cohésion, voix, modalisations, etc.) ou de structures prédicatives. Cette universalité témoigne donc de l'existence de propriétés langagières d'espèce, et s'il est dès lors légitime de se poser la question des causes de cette universalité, nous ne nous précipiterons pas pour notre part, contrairement aux courants cognitivistes contemporains, dans une explication situant cette cause au seul niveau des facteurs biologiques (de l'équipement inné de l'humain). Conformément au schéma marxien évoqué plus haut, l'enjeu en ce domaine nous paraît être de distinguer ce qui découle effectivement d'un équipement biologique spécifique et ce qui découle de l'histoire de l'espèce, de modalités communes d'organisation des activités et des structures sociales.

- Le deuxième niveau est celui des langues naturelles et des effets que le choix d'une d'entre elles exerce sur les caractéristiques concrètes de l'activité textuelle, et dans ce qui précède, nous avons mis en évidence la nécessité d'aborder cette question sous deux angles. D'un côté, en restant au plan synchronique des "états de langue", nous avons fait apparaître que chaque langue propose des paradigmes lexicaux et des structures syntaxiques (avec les opérations qu'elles impliquent) qui sont limités et particuliers; que ces propriétés particulières constituent des contraintes auxquelles tout membre d'une communauté linguistique doit se soumettre; et qu'en ce sens l'activité langagière d'espèce est inévitablement concrètement conditionnée par l'état des ressources linguistiques qui ont été élaborées dans l'histoire socio-sémiotique d'une communauté. D'un autre côté, en réintroduisant la perspective diachronique nécessairement impliquée dans la mise en œuvre de l'activité langagière, nous avons fait apparaître que les pratiquants d'une langue avaient toujours la possibilité, en raison de leurs capacités cognitives, d'introduire des modifications susceptibles à terme de modifier l'état actuel d'une langue (à une échelle aussi modeste qu'on voudra). Ce processus dialectique a pour conséquence que la stabilité d'un état de langue n'est qu'un

artefact, qu'il existe, dans tout système de langue, des zones d'indécision ou d'instabilité, qui sont précisément les zones pour lesquelles, en raison de facteurs socio-historiques complexes, le consentement collectif subit des évolutions ou des transformations.

- Le troisième niveau est celui du fonctionnement représentatif des individus pratiquant une langue, dont Saussure avait montré qu'il est intimement impliqué dans la constitution même des états de langue. Et sur ce plan, nous avons relevé qu'en raison des conditions ontogénétiques de constitution de la pensée humaine, on assistait, au moins dans les premières phases du développement, à une sorte d'indifférenciation entre d'une part les représentations des structures de la langue parlée, et d'autre part les représentations des opérations psychologiques que ces structures linguistiques expriment et organisent à la fois. Et qu'en conséquence, le dépassement de cette indifférenciation exigeait un travail de prise de distance ou une "rupture épistémologique" qui ne peut être donnée d'avance.

C'est évidemment dans la continuité de cette analyse du fonctionnement représentatif que nous aborderons le second plan d'analyse, qui est gnoséologique. Le fonctionnement standard que nous venons d'évoquer produit des connaissances qui relèvent de ce que l'on appelle le sens commun. La prise de distance ou la rupture évoquée également se traduit par la mise en place de démarches de connaissance qui se caractérisent par l'adoption de principes généraux de recueil, d'analyse et d'interprétation de données, aboutissant à des modèles plus ou moins formels, qui peuvent être validés par retour ou re-confrontation aux données empiriques; le tout produisant des connaissances d'ordre scientifique. Bien que cette distinction soit schématique et excessive (les ordres de connaissance s'interpénètrent en effet et s'échelonnent sur un continuum complexe), elle nous suffira pour introduire la discussion sur les modèles de langue.

Selon le sens commun de ses usagers, une langue naturelle se présente comme un système fermé. Ce "sentiment linguistique" se traduit d'abord par l'identification des unités lexicales qui appartiennent à une langue et corrélativement par l'identification de séquences sonores qui ne relèvent pas du lexique de cette langue. Il se traduit ensuite par la capacité de reconnaissance des structures de la langue qui sont bien formées, et corrélativement de celles qui paraissent fautives, et si cette intuition de grammaticalité ne suffit pas, parfois, pour statuer sur la correction de certaines combinaisons syntaxiques (celles de la langue orale "ordinaire" notamment), cette situation n'est vécue qu'au titre de suspension du jugement: au prix d'investigations complémentaires, il devrait être possible de décider si la combinaison en cause est, ou n'est pas, de la langue. Il se traduit enfin par une démarche d'identification des valeurs de sens dont sont porteuses les unités et les structures, démarche qui prend parfois l'allure d'une recherche, parfois même celle du débat contradictoire, mais qui est toujours orientée par le sentiment de l'existence, pour chaque entité linguistique, d'une valeur ou d'un ensemble restreint de valeurs sémantiques. Pour ses usagers, une langue offre donc un ensemble d'unités et de structures possibles, et délimite ce faisant les unités et structures qui y sont impossibles, et les unités et structures possibles se trouvent elles-mêmes affectées de valeurs sémantiques possibles, qui rejettent automatiquement les autres valeurs dans le champ de l'impossible.

Quant aux modèles élaborés dans le cadre de démarches visant à la scientificité, ils sont, comme on le sait, nombreux et variés, et nous ne pourrions évidemment prétendre les analyser de manière exhaustive. Nous nous bornerons dès lors à trois remarques.

- Le niveau du langage, dans sa fonctionnalité (en tant qu'activité humaine), demeure aujourd'hui largement sous-analysé ou encore insuffisamment théorisé. Certes, de grands ancêtres, comme Humboldt, Schleicher, ou plus tard Bühler et Bakhtine (cf. 1984) avaient tenté d'en proposer des analyses et des modèles, mais ces démarches ont ensuite été combattues et délaissées, sous l'effet du fractionnement des disciplines des sciences humaines/sociales ainsi que de la prééminence, dans la linguistique du XXe, des approches structurales d'inspiration behavioriste puis cognitiviste. Et si certains courants des sciences du discours (dont la psychologie du langage que nous tentons de construire) reprennent aujourd'hui cette problématique, il faut reconnaître que celle-ci demeure un immense chantier, et que le travail à accomplir reste énorme.

- Certains courants de linguistique, issus directement ou indirectement de la Grammaire Générative et Transformationnelle de Chomsky tentent de fournir des modèles structuraux qui, à l'instar des travaux de Port-Royal, articuleraient les propriétés universelles du langage aux propriétés spécifiques des langues. Mais ces courants s'adosent aux principes épistémologiques traditionalistes évoqués au début de cette conférence: le fixisme de fait; la reprise de la thèse créationniste, qui fait découler les propriétés universelles du langage des seules propriétés d'un hypothétique équipement biologique inné et qui néglige en conséquence tous les effets de l'histoire sociale humaine; la primauté non discutée de la noèse sur la sémiose. Ce faisant, ces courants confondent en définitive le niveau du langage et celui des langues, et en dépit des déclarations de leurs auteurs-phares, les modèles qu'ils proposent n'ont de pertinence que pour la description des mécanismes syntaxiques à l'œuvre dans un nombre restreint de langues naturelles.

Les modèles se contentant de viser à la description d'une langue naturelle particulière sont quant à eux légions, qu'ils émanent de la tradition grammaticale ou de recherches linguistiques plus récentes. Mais ils présentent généralement deux lacunes majeures. La première est qu'ils peinent à articuler les dimensions structurelles d'une langue (les mécanismes d'organisation ayant fait l'objet d'une grammaticalisation) avec leurs dimensions pragmatiques et/ou énonciatives, c'est-à-dire qu'ils continuent à analyser, de manière disjointe, d'une part les structures cristallisées d'un état de langue théorique et les opérations d'interaction avec le contexte communicatif que ces mêmes structures subsument et organisent. La seconde, qui est la conséquence de la première, est qu'ils présentent les langues comme des systèmes stables et fermés, et qu'ils ne peuvent conférer aucun statut aux zones d'indécidabilité existant en toute langue, zones qui sont le produit de l'adaptation aux situations communicatives et du changement historique qui en découle.

Les causes de cette situation des modèles de langue sont multiples, et dans ce qui précède, nous avons évoqué, de manière plus ou moins explicite, deux d'entre elles: les a priori de la philosophie occidentale et les conditions ontogénétiques d'éla-

boration de la pensée humaine. Causes qui sont à nos yeux intimement liées, les conceptions de la philosophie dominante se caractérisant par une non-rupture à l'égard des conceptions qui s'élaborent "naturellement" dans le sens commun.

Mais il existe encore (au moins) trois autres catégories de causes.

- Les normes culturelles, c'est-à-dire les jugements sociaux ayant trait à la qualité présumée des productions langagières, qui accordent de manière générale une prééminence à certaines tournures d'un état de langue écrite, et qui, en même temps qu'elles génèrent des représentations de ce qui est bien ou mal formé dans une langue, véhiculent inéluctablement l'image d'une langue unique et stable.

- Les normes identitaires et politiques qui sont liées aux entreprises de centralisation mises en œuvre par les Etats. S'appuyant sur la représentation de l'unité de cet Etat et de l'égalité des citoyens, elles se traduisent par la définition d'une langue standard, qui constituerait une sorte de moyenne commune élaborée à partir des multiples variantes d'usage, et qui assurerait l'identité particulière de la communauté concernée dans le vaste concert des communautés humaines.

- Les démarches d'enseignement des langues enfin, qui, dans la logique scolastique qui continue d'orienter les processus éducatifs en Occident, ont beaucoup de mal à générer des pratiques qui, dans le domaine de la grammaire en particulier, admettraient qu'à côté de zones de relative stabilité, puissent exister des zones d'incertitude ou de non-savoir relatif.

Pour conclure, nous évoquerons l'attitude que, selon nous, devraient adopter les chercheurs en sciences du langage ou en didactique face à cette situation.

- Il ne s'agit pas de contester la pertinence, voire l'utilité des normes culturelles ou politiques, pas plus que de nier les contraintes qui s'exercent sur toute activité d'enseignement (notamment le fait qu'il y a bien lieu, à certains moments, de présenter des savoirs linguistiques comme s'ils étaient stables).

- Mais il nous semble indispensable par contre d'introduire une claire distinction entre ce niveau des jugements sociaux et de leurs enjeux propres avec celui de la réalité des langues. Et il nous semble tout aussi indispensable de promouvoir un renversement des rapports habituellement posés entre les élaborations théoriques et les caractéristiques effectives du fonctionnement des langues: ces dernières ne doivent pas être masquées ou rejetées au nom d'a priori philosophique ou en raison de l'insuffisance des descriptions ou analyses scientifiques; ce sont au contraire ces positions et ces démarches qui doivent être en permanence corrigées, au gré de la progression de nos connaissances des propriétés et des conditions de fonctionnement de l'ensemble des langues humaines. En d'autres termes, il s'agit de promouvoir une démarche qui, à côté de la prise en compte des propriétés plus ou moins stabilisées d'une langue, mette aussi en évidence l'ensemble de ses aspects dynamiques, parce que ces derniers sont les gages et les témoins des conditions effectives de vie et de survie des langues.

BIBLIOGRAPHIE

- ARNAULD, A. & LANCELOT, C. (1970). *Grammaire générale et raisonnée*. Paris: Republications Paulet, [Edition originale: 1660].
- BAKHTINE, M. (1984). *Esthétique de la création verbale*. Paris: Gallimard.
- BLOOMFIELD, L. (1933). *Language*. New-York: Norton.
- BOUQUET, S. & ENGLER, R. (2001). *F. de Saussure: Ecrits de linguistique générale*. Prépublication à paraître aux éditions Gallimard.
- BRONCKART, J.-P. (1997). *Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme socio-discursif*. Paris: Delachaux et Niestlé.
- BRONCKART, J.-P., BAIN, D., SCHNEUWLY, B., DAVAUD, C. & PASQUIER, A. (1985). *Le fonctionnement des discours. Un modèle psychologique et une méthode d'analyse*. Paris: Delachaux & Niestlé.
- CHOMSKY, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- DE MAURO, T. (1969). *Une introduction à la sémantique*. Paris: Payot.
- _____ (1972). Notes. In: *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot.
- DILTHEY, W. (1947). *Le monde de l'esprit*. Paris: Aubier [Edition originale: 1925].
- ENGELS, F. (1975). *Dialectique de la nature*. Paris: Editions sociales [Edition originale: 1925].
- ENGLER, R. (1962). "Théorie et critique d'un principe saussurien: l'arbitraire du signe", *Cahiers Ferdinand de Saussure* 19, 5-66.
- FOUCAULT, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- GODEL, R. (1957). *Les sources manuscrites du cours de linguistique générale de F. de Saussure*. Genève: Droz.
- HABERMAS, J. (1987). *Théorie de l'agir communicationnel*, t. I et II. Paris: Fayard.
- HEGEL, F. (1947). *Phénoménologie de l'esprit*. Paris: Aubier [Edition originale: 1807].
- KANT, E. (1944). *Critique de la raison pure*. Paris: P.U.F. [Edition originale: 1781].
- LARRINGAN ARRANZABAL, L.-M. (1996). *Testu-antolatzaileak bi testu motatan; testu informatiboan eta argudiapen-testuan*. Thèse de doctorat, Université du Pays Basque (Vitoria).
- MARX, K. (1951). "Thèses sur Feuerbach". In: K. Marx & F. Engels, *Etudes philosophiques*. Paris: Editions sociales, pp. 61-64 [Manuscrit rédigé en 1845].
- PIAGET, J. (1947). *La psychologie de l'intelligence*. Paris: A. Colin.
- _____ (1970). *Epistémologie des sciences de l'homme*. Paris: Gallimard.
- PLAZAOLA GIGER, I. (1993). *Analyse du fonctionnement de trois types de discours en basque. Eléments historiques et linguistiques pour une didactique des formes verbales et des marques de personne*. Thèse de doctorat, Université de Genève, F.P.S.E.
- POLITZER, G. (1928). *Critique des fondements de la psychologie*. Paris: Rieder.
- RICOEUR, P. (1983). *Temps et récit*, t. I. Paris: Seuil.
- SAUSSURE, F. (de) (1916). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- _____ (1957), "Cours de linguistique générale (1908-1909), Introduction (d'après des notes d'étudiants)", *Cahiers Ferdinand de Saussure* 15, 5-103.
- SPINOZA, B. (de) (1954). L'Ethique. In Spinoza, *Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard, La Pléiade, pp. 301-596 [Edition originale: 1677].

Ahozko hizkuntzari antza hartzeko hiru gogoeta

Luis M. Larringan & Itziar Idiazabal
UPV/EHU

1. AURKEZPEN HITZAK

Ahozko hizkuntzaren eta hizkuntza idatziaren artean aldea edo jauzia dago. Hamaika gauza esan eta idatzi dira alde horiei buruz. Halaber hizkeraren eta idazkeraren funtzioei buruz ere. Halaz ere, eta orain arteko horiek zalantzan ipini gabe, beharrezkoa zaiguke alde horien zenbait alderdi gehiago sakontzea eta ondorioak ateratzea. Horretan lagundu nahi lukete ondorengo lerroek. Hasteko, adibidea emango dugu:

A

(/) baakit askotan / galderekin hastia zuzenean ez dela izaten erraza orduan ba / nik eh aurrena // baa 10 minutuz eo gutxiagoz ba gauza txiki bat // esango dizuet gauza txiki bat kontatuko dizuet // eta // gauza txiki hori kontatuta geo ba ikusiko dea aterako det halako ondoriyo bat halako moraleja txiki bat aterako det / eta handikan aurrea ba pixka bat zuei utziko dizuet hitza ezta? /// esango nuke // nere iritiz / mundu hontan dena sekretua da eo garrantzia duen / dana o gehiena sekretua da // eta jakin egin behar dugu sekretu horiyek geureganatzen da sekretu horiyek asmatzen // eta hoi erakusteko / hain zuzen ere dena sekretua dela erakusteko nik orain hemen jarriko dizuet / kanta oso txikiya // seguruasko ba ezagutuko duzuen ez dakit ezagutzen duzuen kanta txiki bat // euskaraz // gutxi gorabehera esaten duena... (B.A.)

B

(/) badakit askotan galderekin hastea zuzenean ez dela izaten erraza; orduan, aurrena, gauza txiki bat esango dizuet, 10 minutuz edo gutxiagoz, eta ondoren halako ondorio edo moraleja bat aterako det. Gero zuei utziko dizuet hitza. Nere iritiz mundu honetan dena sekretua da, garrantzia duen / dena da sekretua; halatan jakin egin behar dugu sekretu horiek asmatzen eta geureganatzen. Eta horretarako, hots, dena sekretua dela erakusteko nik orain kanta txiki bat jarriko dizuet euskaraz; ez dakit ezagutzen duzuen, seguruasko bai. Gutxi gorabehera honela esaten du...

Lehenengo zutabea, audioz eta bideoz grabatutako testuaren transkripzio bat ematen da. Bigarrean, irakurle arrunt batek espero lukeena edo ematen da. A adibideko transkripzioak esandakoarengandik hurbilago dirudi, hots, gordinagoa dirudi;

bigarreanean ñabardura gutxiago jaso dugula antzeman daiteke. Alde horiek derrigorezko orraztuñoaren ondorio dira. Areago, aldeak handiagoak lirateke (A zutabeko) transkripzioetik audio zintara joko bagenu. Audio zintan paperean agertzen ez diren hamaika ñabardura antzemango genituzke. Eta askoz ñabardura eta xehetasun gehiago bideo zintan. Gauzak horrela, pertsona arrunt batek A zutabeko transkripzioa bere gordinean irakurriko balu, transkribatutako hori “gaizki idatzita” dagoela esango luke, hizkuntza hori “gaiztoa” dela. Edo kalitate urrikoa. Edota desegokia. Edo... horrelako zerbait. A zutabeko testua euskaldun batek egina dela, onartu, onartzen dugu, baina pentsatuko dugu testu hori (A zutabea) gutxienez “gaizki” idatzita dagoela beste zutabeko (B zutabeko) zerbait espero dugulako. Izan ere, hizkuntza idatzia- ren testuingurua eta ahozkoarena nahiko bestelakoak dira. Hitz egitea ez da idatziz mintzatzea. Ondorioz, bi erabilera horien arteko aldeak ugariak eta maila ezberdinetakoak dira: fonetikoak, sintaktikoak, informazio mailakoak, komunikazio mailakoak, produkzio mailakoak. Eta abar. Kazetariak eta estilo zuzena erabiltzen dutenean ez dituzte normalean ahozko hizkeran erabilitako elementu asko eta asko jasotzen. Eta idazkeraren oinarriak menperatzen dituzten idazleek, badakite ezinbestekoa dela hiztunak esandakoa apaintzea edo hiztunak esan ez dituen elementuekin hornitzea, esan duen hori, beterik gabe, ondo ulertu ahal izateko. Bestalde, badakigu transkripzio- ziorik onenak ere nekez isla dezakeela informazioa komunikatzeko garrantzi handia daukaten hamaika gauza.

Gure aldetik, ahozko hizkuntzaren hiru alderdi edo ezaugarri ekarri nahi ditugu. Honako hauek: errepikapenak eta erredundantziak, hizkuntza idatzian “lorrintzat edo usteltzat” jotzen diren baina hizkuntza mintzatuan sarri asko gertatzen diren “eraikuntza edo erabilera gaiztoak”, eta, azkenik, hanka-sartze eta erroreak. Gure esatekoak gogoetak dira, esan nahi da, ez direla ikerketa zehatz eta zuzen baten ondorio, gogoan darabiltzagun kontuak baino. Nolanahi ere badute oinarri sendorik eta enpirikorik, euskaraz emaniko hainbat hitzaldi, mintzajardun, hizketaldi, ... grabatu, transkribatu eta aztertu baititugu.

2. ERREPIKAPENAK ETA ERREDUNDANTZIAK

Errepikapenak eta erredundantziak gertaera arruntak dira ahozko hizkeran. Elementu horiekin gehiegi kezkatzen ez den batek, eta hiztunak nola esan nahi duen jakin nahiko ez lukeen norbaitek, ziur asko nahiago luke errepikapen horiek kentzea (goiko adibidean, eskuineko zutabea, alegia), hau da, ezkerreko zutabea eskuineko moduko batera itzuliko luke, beti ere testuaren edukia, zer esan nahi izan duen edo eduki semantikoa, errazago uler eta aztertu ahal izateko. Eta arrazoi bat baino gehiago du horretarako, besteak beste, mezua antolatzeke modu propioa duela ahozko hizkuntzak nola idatzizkoak.

“Repeticiones, Paráfrasis, deícticos, hiperónimos o comodines contribuyen a configurar algo especialmente característico del uso oral: la baja densidad léxica”. (Perera, 1984; Tusón (1997)-tik hartua).

Nolanahi ere, errepikapen eta erredundantzia guztiak ez dira maila eta garrantzi berekoak. Batzuek hizkuntza petral eta ahul baten lagin nabarmenak dira. Beste batzuk ez, ostera. Horregatik edo, kontu honetan bada benetako arriskua, lastoa baz-

tertu guran alea ere galtzeko arriskua hain justu, zeren eta errepikapen horien balio eta funtzioa, errepika gordin horien azpian dagoen esanahia baino urrunago baitoa.

Esan dugunez, errepikapen guztiak ez dira zaku berekoak. Luzzati (1998) autoreak hiru mota eta 11 errepika-figura bereizten ditu. Gure aldetik errepikapen zehatz bati egingo diogu arreta: egitura parataktiko eta koordinatuz (alborakuntza eta juntadura bidez) osatutakoei. Eta hauxe da gure proposamen-gogoeta: errepikapenak adierazi baten adierazle ere izan daitezkeela, alde batetik, eta bestetik, errepikapena ahozko hizkuntzaren nolakotasuna definitzeko elementua dugula.

Esan bezala, kide biko egitura parataktiko eta koordinatuei egingo diegu arretagunea, hots, bi atalez edo osagai (A eta B) osatutakoei. Egitura horiek honela transkribatu ditugu: egitura markatzeko < > ikurrak erabiliko ditugu; osagaiak edo atalak, hots, A eta B, markatzeko, berriz, I ikurra baliatuko dugu. Era berean / edo // ikurrak etena adierazten du, laburragoa (/) edo luzeagoa(//).

Ekar ditzagun adibide batzuk.

- (1) < eta esan nuen ez / nundik dator fama hau ez I nundik dator fama hau / ez/> (J.M.K.)

A

B

- (2) gauza txiki hori kontatuta gero ba ikusiko degu <aterako det halako ondoriyo bat I halako moraleja txiki bat aterako det> (B.A.)

A

B

- (3) < // begira txantxangorria da / txori bat // beti gordeta egoten dana // I

A

txantxangorria ez dugu inoiz ikusten> (B.A.)

B

- (4) < // ez dakit / nik beti / erizpidea galdetzen didatenean / nik gomen datzen det // norberak gehien gustatzen zaiona aukeratzea / I jakina /

A

baldin badaki / zer gustatzen zaion / norberak gehien gustatzen zaiona / hartzea// > (GB.E)

B

Ikus daitekeenez:

- Batzuetan, (1) adibidean esaterako, zati berbera errepikatzen da; ez da inolako ezberdintasun formalik.
- Beste batzuetan, A atalaren eta B atalaren artean nolabaiteko aldaketa errepara daiteke formari dagokionean, (2) eta (3) adibideetan esaterako.
- (4) adibidean, ez dago formazko aldaketarik, nahiz eta errepikatutako atalaren eta haren aurrekariaren artean, hots, A eta B-ren artean, beste elementu bat tartekatzen den.
- Errepikatzen diren edo erredundante diren bi atalen artean badago beti ere nolabaiteko erlazio logiko bat.

Zenbaitetan, esan bezala, A eta B-ren artean aldaketa gertatzen da formaren aldetik, (3) adibidean kasurako. Holakoetan bidezkoa da ondoko galdera: esanahiari dagokionean, baliokideak ote dira bi atal horiek? Baliokidetasunaren arabera, bi (azpi)multzoz berez daitezke: parafrasikoa eta kontrakarrekkoa...

a) Erlazio parafrasikoa.

Bi atalen arteko esanahia nahikoa antzekoa da, ezer gutxi aldatzen baita. Adibidez, (2) eta (4), edota beste adibide hirukote hau:

- (5) < /eta hor / ba bueno / teknikoak daude eta beti esaten daue jo ez bota ez badakizue lurra zelakoa den / I ez bota ez dakit zer / eta beti esaten dute
A B
ba analisiak itxeko / lurraren analisiak / > (E.B.)
- (6) </ letra hau kantatzen zuela pixkat aldatuta ez?
A
I ez oso aldatuta baina pixkat aldatuta / ez? /> (B.A.)
B
- (7) // eta zer berezitasun dau?; <bazkide laguntzaileak / gehienez ere botuaren herena izan / e:::/ izan ahal izango dutela // bai? I bakarrik botuaren herena (3,) gero/> (KH)

b) Kontrakarreko erlazioa

Beste batzuetan, oster, A eta B-ren artean nolabaiteko kontrastea edo aldea gertatzen da, nolabaiteko aurkaritza. Adibidez, (3) kasuan, edota beste hauetan:

- (8) < / eta gero // e: / jubilatzen direnean / bai? / beraien kapitala koperatiban bertan uzten dute / I ez dute eramaten beraien kapitala // > (KH)
A B
- (9) </ eta mundu guztian da /istoria hau / istoria hau ez da bakarrik euskalduna /
A
I istoria hau da Grezian eta da unibertsa //> (B.A.)
B
- (8-9) adibideetan, A eta B atalak baliokideak dira mezuari dagokionean, baina hitz ezberdinez dago emana mezu hori, A-n esaten dena B-n errepikatzen baita baina beste hitz batzuek, edota ikuspuntua aldatuz.

Oposizio erlazioaren gertari bikainak dira esaldien arteko modalitate kontrasteak ere. Horietan, A atalean esandako zati bat B atalean errepikatua agertzen da, baina beti ere modalitatez aldatzen delarik. Batean, esaterako, galde modalitatea aurkitzen dugu; bigarren atalean, oster, baieztapen modura azaltzen da errepikatutako zatia. Edota entzuleak esan berri duena berriz esaten du. Hala nola:

- (10)< / aldiz / zer egiten du txepetxak? // I txepetxak egiten du kontrakoa / >
A B
- (11)< / badakizue nolakoa den ajedrezko zea? // I ba ajedrezko zean ere / hau da e ajedreza / > (B.A.) A B
- (12)// esaten omen da zuk galdetu ezkeo zea bati / <sankritoz hitz egiten zuen agure haitako zar bati galdetu ezkeo zer da mundua ?
A
// esate omen tzun / mundua zer dan? / I ba hauxe da mundua / hola itten omen tzun / > (B.A.) B B

3. ERREPIKAPENEK (ETA ERREDUNDANTZIEK) HIZKETALDIAN DUTEN FUNTZIOA

Errepikapen asko huskeriatzat, makulu eta betegarritzat jotzen dira, ez baitira mezuaren esanahia ulertzeko ezinbestekoak. Hiztunak esaldi bakarrez edo laburrago esan zezakeena, sintagmak, esaldiak edo zenbait zati errepikatuz ematen du. Ahozko hizkuntzan gauzak behin eta berriro errepikatzen ditugu, esandakoa ahaztu egin zai-gulako edo pentsatzeko beta hartu nahi dugulako. Era berean, ahozko hizkuntza prozesatzeko baldintzetarik dugu denbora: pentsatzen eta aukeratzten diren heinean esaten dira hitzak. Hiztunak birformulatu egin behar izaten du behin baino gehiagotan eta behin eta berriro esandakoa, bai berak bai entzuleak esandakoaren hariari erraza-go jarraitzeko eta informazioa prozesatzeko nahikoa astia izateko. Horrenbestez, memoriaren mugak eta denboraren presioak sortutako eragozpenak gainditzeko joko luke hiztunak errepikapenetara. Arrazoi horiek ez ditugu okertzat joko. Baina bada beste esatekorik ere.

Errepikapenak aztertu dituztelarik, zenbait autore (Tannen (1987); T. Villamizar (1993) edo A. Álvarez (1994) funtzio erretorikoez eta poetikoez mintzatzen da. Errepikak, Tannen-en ustetan, formula erritualak sortarazteko ahalmen bat da. Berorien funtzioetariko bat hizketaldia modu eraginkorragoan, azkarragoan eta neke gutxiagorekin burutzea litzateke. Errepikapena zerbait automatikoa da, eta, aldi berean, aldagarria ere bai; horrek mezuaren ulermena erraztuko luke, berbaldiaren zama edo dentsitate semantikoa arintzen baitu. Era berean, hizketaldiaren edo diskurtsoaren kohesioa eta funtzio fatikoa ere bideratzen dituela dio. Villamizar autoreak errepikapenaren funtzio ludikoa eta poetikoa gogorarazten dizkigu; errepikapenak, zenbaitetan, diskurtsoan duen balio ikonikoa ere aipatzen du, figuraren erritmoak ekintzaren erritmoa islatzen dueneko balioa hain zuzen, honela: “iluntzen zihohan, iluntzen zihohan, iluntzen zihohan”. Nolanahi ere, autore horiek uste dute errepikapena ez dela erabile-raren ezinbesteko akatsa edo pekatua: funtzio erretoriko, poetiko eta pragmatikoez mintzatzen dira, horiek ere kontuan hartu beharreko alderdiak direla esanez.

Gure testuetara itzuliz, errepikapenei honako funtzio pragmatiko hauek errepara dakizkieke:

a) Formulazioa gauzatzeko eta moldatzeko baliabide egokiak dira errepikapena eta erredundantzia. Hasieran (A zutabean) emandako adibideak ondo ilustratzen du hemen esandakoa.

b) Berbaldiaren aitzineratze geldoagoa edo motelagoa eragiteko, hizketaldiaren arretagunea behin eta berriro mantenduz. Esan denaren errepikatzeak eta erredundantziak hitzuna eta entzulea uhin berean mantentzen ditu (Ong, 1987). Badirudi ahozko hizkuntzaren hedatzea ez dela sekuentzia linealean gauzaten, zatika eta leihok irekiz baizik. Ahozko hizkuntza zati laburretan bidaltzen eta heltzen da. Adibidez:

(13) // begira txantxangorria da / txori bat // beti gordeta egoten dana /// txantxangorria ez dugu inoiz ikusten / ez udabarrian / ez udaran eta ez udazkenean / eta txantxangorria beti bizi izaten da jendegandikan oso urruti / baino // etortzen da aurreneko hotz handia / etortzen da aurreneko elurra / mendietara hain zuzen / egun hoietan / hoi da abenduaren 12a 13a 14a / etortzen da / elur hori eta txantxangorriak pentsatzen du (...). (B.A.)

Hor bi leiho edo irekigune ditugu. Eta hirugarren baten hasiera.

- 1) “begira.....oso urruti”
- 2) “baino etortzen da elur hori”
- 3) “eta txantxangorriak pentsatzen du”

c) Metahizkuntza funtzioa. Errepikapenak, izan ere, komunikazio eraginkorra-
goa eragiten du, beti ere mezuaren kodeketa eta deskodeketa errazten baitu. Honela,

- (14) / gero daude/ beno azidotasuna oso inportantea da oso garrantzitsua da / e
ardoan e? / azidotasunak ematen dio ardoari / freskotasuna /saporean
ere nabaritzen da / e usainan ere bai / garbitu egiten du ardoa / oso garran-
tzitsua da e azidotasuna/ eta /(...) (E.B.)

d) Funtzio fatikoa. Azpimarratzekoa da baita ere errepikapenen funtzio hau, esa-
tariaren eta hartzailearen artean kanal fisiko eta psikikoak luzatzen ditu eta.

e) Hanpatze funtzioa. Hona adibidea:

- (15) /u::: eta holako batean esan zuen / ba: zerbait egin behar dut ! zerbait egin
behar dut! Pentsatu zuen / pentsatu pentsatu/ (J.M.K.) .

f) Nabarmentze funtzioa. Adibidea:

- (16) // ba txepetxa da txantxangorriaren / aurkakoa erabat beste modu batera
jokatzen du / txepetxa egoten da beti jende artean / egoten da jende artean
/ udabarrian egoten da jende artean udaran eta egoten da jendeartean udaz-
kenean / baina zer gertatzen zaio aurreneko hotza / etortzian // (B. A.)

Gogora dezagun gure gogoeta: errepikapenak ahozko hizkuntzaren elementu
identifikagarriak dira; ez dira besterik gabeko elementu baztergarriak, baliabide prag-
matikoak baizik. Hau da, esanahia duten elementuak. Horrenbestez, ahozko hizkunt-
zaren zentzua atzemango bada, baliabide honek sistemaren duen efektua ere atzeman
beharko da. Ondorengo baieztapenak ez dirudi burugabekeria: uste dugu hipotesi
hauek ez direla hemen aipatu ditugun gertakarietara bakarrik mugatzen, ahozko hiz-
kuntzaren beste batzuetara ere aplikagarri izan daitezkeela.

4. BIGARREN GOGOETA

Bigarren gogoeta ahozko hizkuntzan sarri asko gertatzen diren “eraikuntza
gaiztoei” buruzkoa da. Alderdi horretatik errepikapenez bestelakoak dira. Luzzati
(1998) autoreak uste du erretorikako “eraikuntza figurez” baliatuz deskriba daitezke-
ela erabilera larri horiek. Eraikuntza gaizto horietarik ditugu, esaterako, anakolutoa
edo eraikuntzaren besterik gabeko etadura, hitz ordenaren aldaketa, etabar. Urratze-
mota ugari dago, hain zuzen. Denek ez dute sorburu bera: izan ere, batzuek eraikun-
tza figurak baino gehiago pentsamendu figurak dira. Holakoetan urratzen dena egitu-
ra sintaktikoa baino gehiago zentzuaren koherentzia da. Beste batzuek, ostera,
alderantziketa figurak dira, beraietan berezko edo unekoaren kontrako ordena edo no-
rantza gertatzen baita. Ordena sintaktikoa da holakoetan urratzen dena. Hirugarren
multzo bat mozketa figurek osatzen dute; horietan segida edo sintaxia jarraipena
urratzen da, esaldia, bapatean, moztua izan balitz bezala, bukatzen da eta. Bada lau-
garren multzo bat: hemen bilduko genituzke delako erdibana (“apokoinou”) figurak.
Beren ezaugarri nagusia hauxe da: ez da enuntziatuaren barruko rol sintaktikoen
berezketarik egiten.

Gure aldetik, bereziki bi aipatu nahi ditugu: erdibana eta silepsia izenekoak, biak ahozko hizkuntzaren ezaugarri bikaintzat jotzen baitira. Bi eraikuntzok, bestalde, ez ditugu sakon aztertuko, gure gogoetarekiko behar den heintxoan baino, hau da, ahozko hizkuntza deskribatzeko argitasunik ematen duen neurrian.

4.1. Erdibana

Erdibana (“apokoinou”) eraikuntzan, atal bat bera bi proposiziori dagokio. Jar dezagun adibide batzuk. (Oharra: erdibana segmentuak azpimarratuta daude).

- (17) / ez da azaltzen urte guztiyan eta urte hori urte zaharra bukatzeaz dijoanean / azaltzen da / urte berriarekin batera ordun bihurtu da urte berriaren sinboloa / (B.A.)
- (18) / eta sartu dute eta txantxangorriak zerikusia dauka baita ere salatu egin duela txantxangorriak ere lagundu egin du // (B.A.)
- (19) / eta inoiz mendira joaten bazarete eta ikusten baduzue hola sasi artian / sasi artian beti zerbait mugitzen dala / eta / ikusi eta da txori txiki bat eta ematen du gainera lotsatuta dagoela ematen du ba ez dakit / zerbait / platera bat puskatu duela edo zerbait holako egin duela ... (B.A.)
- (20) / nere / nere auzoan / ba: nere auzoan / zeuden (/) e: / nere auzoan / ba berro berre berrehun ionki zentrimetro (/) kuadratuko // hor eee unibertsoa ez zegoen unibertsoa ez zegoen ezer! Jainkoa bakarrik / (J.M.K.)
- (21) / Gu geu be bagoz geu be / (Geuk bildua; aitona ilobari esandakoa)

Adibide horietan azpimarratuta dagoen atalari dependentzia bikoitza errepara dakiok. (17) adibidean esaterako, “eta urte hori urte zaharra bukatzeaz dijoanean” esapidearen jarraia da; era berean, hurrengoaren “urte berriarekin batera” segmentuaren hasiera ere bada. Eta horrela beste adibideetan ere.

Erdibana eraikuntzetan ez da gramatikako araurik urratzen. Eta baldin eta arau urratze larria ez baina nolabaiteko desaraua iruditzen bazaigu, koherentzia sintaktikoaz dugun irizpidea beti ere idatzizko hizkuntzarena delako izan ohi da. Erdibana erabilerak, ahozko hizkuntzaren beraren funtzionaltasun autonomoaren irizpidetik epaitu behar ditugu. Ez dirudi bidezkoa denik idatzizko sintaxiaren lege zorrotzat eta zurrunik ahozkoari aplikatzea.

Idatzian, koherentzia sintaktikoa erabatekoa da; haren barrutia perpausa edo esaldia da, eta irizpideak, gramatikaltasuna eta onargarritasuna. Besterik gertatzen da ahozko erabilerari dagokionean: hemen, koherentzia sintaktikoa nozio erlatibo da, esan nahi dugu, ez dugula haren definiziorako marko zehatzik; ahozko esaldia, idatzizkoaz konparatuz, entitate birtuala da. Idatzizko esaldia gauzatua dago, egina, ondua; ahozkoa, beti ere enuntziarioari lotua dago. Ez dago misteriorik, erabilera bakoitzak baitu bere koherentzia.

4.2. Silepsia

Ahozko hizkuntzan komunztadura batez ere pentsamenduarekin egiten da, eta ez sintaxiarekin. Zentzu honetan, ahozko hizkuntzan barra-barra gertatzen dira ad

sensum egindako komuntadurak, hots, silepsia erako egiturak. Deskribapen eta azterketa osoagorik merezi du gai honek, baina oraingoz gera bedi hor, gogoetagai izate horretantxe.

Eman dezagun silepsia gertakari horren adibide bat.

(22) ME. Asko hitzegiten da Europaren porrotaz / ezta?/ nola ikusten duzu Pernado kontua?

P.B. bai / Europaren porrotaz eta / e / orokorrean nazioarteko erakundeetaz / hor nik uste dut / Yugoslaviako gatazkaren aurreko fasean / ederki erakutsi egin zela / Milosevic bera e / estatu kriminal bat zela // eta horri ez zitzaion/ beharrezko neurriak aplikatu / eta ez ziren beharrezko neurriak hartu ezta ? / eta (...) eta azken finean / ba bueno / zer gertatzen den / ba nolabait elkarrizketaren porrot horren aurrean / edo presio hoi-en/ porrotaren aurrean / nolabait indar gehiago hartzen du / komunitate internazionalaren aurrean interbentzio militarrena / (GBP)

Ikus azpimarratutako sintagmak: komuntadura ad sensum egina dago, hau da, pentsamenduari begira eta ez sintaxiaren bitartez.

Bistan dago, hemendik ere ondorioetako batzuk esplizita daitezkeela ahozko hizkuntzaren erabilerari buruzkoak.

5. HIRUGARREN GOGOETA: HANKASARTZEEI ETA ERROREEI BURUZKOA

Ahozko hizkuntza, hizkuntza mendre eta ahularen parekotzat jotzen da. Akats-toki eta gramatika urraketan gertaleku paregabatzat ere bai. Besterik ezean jasan beharrekoa omen da. Esan ohi da ahozkoa naturala dela, idatzizkoa baino adierazko-rragoa, “aberatsagoa”, pertsonalagoa, askeagoa, ... Esan izan da, orobat, ahozko hizkuntza idatzia baino sinpleagoa dela, hots ez dagoela hain egituratua. Edozein modutan, gramatikalariek sarri askotan –gehienetan edo ia beti ez bada- hizkuntza idatzia hartu dute eredutzat hizkuntza eta lengoia deskribatzeko. Horren ondorioz, hainbat arazo sortzen zaio ahozkoaren deskribatzaileari.

Halaz ere, idatzitakoa ez da mintzatua baino egituratuagoa edo konplexuagoa. Ildo beretik, ahozkoa ez da idatzizkoa baino akastunagoa. Ahozko hizkuntzaren transkribapenek gutxiago egituratuak eta akastunagoak ematen badute, hori da ahozko hizkuntza “berrikusi” edo “berridatzi” gabe aurkezten dugulako. Ahozko hizkuntzak ez du “zirriborrorrik”, bapatean, ekoiztu ahal eta moduan ematen baita. Hankasartzerik edo errorerik eginez gero, ez dago atzera jotzerik, ez da esaldia aldatzerik. Holakoetan hiztunak derrigorrez aurrera egin beharra du. Ikus daitekeenez, enuntziatziara bertara jo beharra dago.

Akats eta urratu guzti horien adibideak ugariak dira. Bat aipatzearren hona horietako bat:

(23) Bueno nik esango nuke/ hor beti/ bi gauza dagoz/ beitzeko e/ bat/ nondikan diru hiri batzen dan/ e// eta nora/ diru hori eramaten dan// batu/ egingo da/ juan dan urtian bezelaxe/ aldundi bakoitzak diru gehiena/ba / ein die aldetak/ zerga batzuetan/ baino bueno/ gutxi gora behera batuko dira betiko/ beti edo/ atzenengo urtian bat dan bezela/ dirua// eta joan ere diru

hori/ aurreko urtian bezelaxe// bakarrikan orain/ haunditu dan hogeitazortzi mila ta bostehun miloi hoiek/ ba bueno badaoz hamar mila miloi/ errepideetarako dijoazela/ edo portuetarako/ edo infrastrukturako// eta nik uste det hori ona dala// eta beste bi mila eta bostehun ere/ ba dijuaz laguntza bezela/ lan kontrato berri hoieta/ bai relevo ta sustitucion/ deitzen jakona/ hoiek/ hoiie erraztasuna emateko// eta nik uste dut ba hori/ ba ondo dago/ bihar zan gauza bat da// baino/ aldaketa haundi haundi haundirikan horrek ez dut uste dakarrenik (GB.E)

Horiek horrela, komeni da ondorioetako batzuk esplizitatzea, baldintza horrek isats luzea baitu ondorio gisa. Guk hemen bi ondorio aipatuko ditugu, baina ez nolana hikoak: lehena, errorearen izaerari buruzkoa da, eta bigarrena, zuzentze moduari buruzkoa.

Errorea, idatzizko hizkuntzan, nozio estatikoa da: enuntziatu oro zuzena da edo gaiztoa, eta errorea zuzentzeko eta berridazteko aukera du hiztunak. Edota halakotzat jotzen dugu. Ahozko hizkuntzan, errorea nozio dinamikoa da: hiztunak hankasartzea eginez gero, mezua luzatuz soilik eta aurrera joaz hura zuzendu ahal du.

Ahozkoaren zuzenketak lan sintagmatikoa eskatzen du, hots, ardatz sintagmatikoan egiten dira zuzentzea eta erreparoa; idatzizko hizkuntzaren zuzentzea, ostera, lan paradigmaticoa da. Idazleak nahi duen denbora guztia izaten du bere mezua antolatatu, behar dituen hitzak aukeratu eta egiturak zuzentzeko, eta, oro har, bere idatzia ondu eta lantzeko, hariak eta komunikatu beharreko mezua emateko era egokia aurkitu arte. Besterik eta bestelakorik gertatzen zaio ahozko hizkuntzaren erabiltzaileari. Ahozko eta idatzizko hizkuntzek, modu ezberdinean funtzionatzen eta, hala errorearen tratamendua nola haren ebaluaketa, irizpide desberdinen arabera egin beharko litzateke.

Esan dezagun, azkenik, zenbait hizkuntza unitatek oso modu bestelakoan funtzionatzen duela ahozkoan eta idatzizkoan. Adibidez, nolabaiteko eragozpen bat edo egiten denean desenkusatzeko erabili ohi den “Barka; Barkatu” esapideak. Ahozkoan “eragozpenaren” atzetik behar du agertu, hura gertatu ondoren. Idatzian, beti ere kutsu ironikoa bereganatzen du, zeren hiztunak beta du hura zuzentzeko. Badira beste zenbait oposizio ere.

AIPATUTAKO ADIBIDE-ITURRIEN LABURTZAPENAK:

- J.M.K.: Jose Mari Karrere, “Bibir del Kuento” konta saioaren transkribapena
- B.A.: Bernardo Atxagaren hitzaldi baten transkribapena
- E.B.: Estibalitz Buesa: Ardo Ikastaroko hitzaldi baten transkribapena
- GB.E.: “Goizean Behin” Ekonomiaz Euskadi Irratiko Tertulia
- GB.P.: “Goizean Behin” Politikaz Euskadi Irratiko Tertulia
- K.H.: Kooperatibei buruzko Hitzaldia

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ, A. (1994). *Lo crudo y lo cocido: variación en narraciones orales venezolanas*. Boletín Antropológico, 28. Mérida: Universidad de Los Andes.
- GARCIA-DEBANC, C. (1999). “Évaluer l’oral”, *Pratiques* 103/104, 193-212 or.

- HABE eta UZEI (Lankidetzan) (1989). *Euskara-irakaslearen eskuliburua, Glotodidaktika-zerbitzua*. Donostia.
- LUZZATI, D. (1998). “Rhétorique et description de l’oral”, *Verba* 25, 7-30.
- MOREL, M.A. (1983). “Pour une typologie des figures de rhétorique: points de vue d’hier et d’aujourd’hui”, *DRLAV* 16, 1982, 1-62.
- ONG, W.B. (1987). *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*. Mexico: Fondo de Cultura Económica.
- TANNEN, (1987). *Repetition in conversation: Towards a poetics of talk*. *Language*, 63.
- TUSÓN, A. (1997). *Análisis de la conversación*. Barcelona: Ariel.
- VILLAMIZAR, Th.(1993). *Repetición de estructuras sintácticas en el habla rural*. *Boletín Antropológico*, 27, Mérida: Universidad de Los Andes.

Hizkuntza aldaerak telebistan

Asier Larrinaga Larrazabal

ETBko Euskara Saila

Hogei urte dira euskara ikus-entzunezko esparruan sartu zela, Euskal Telebistaren eskutik (ETB sortu aurreko ahalegin xumea ez dut aintzat hartuko). Era guztietako kritikak egin zaizkio Euskal Telebistako euskarari, gehienak zuzentasunaren ikuspegitik. Orainsu arte zuzentasuna izan da euskal hiztunen eta euskararen sustatzaile-begiratzaileen kezka eta ardura nagusia, baina azkenaldian egokitasuna bihurtu da kezka eta ardura guztien sorburu. Ezin da bestela izan, gramatikaren arauak betetzea ez baita berme nahikoa komunikazio egoeraren eskakizunei ondo erantzuten zaiela ziurtatzeko.

Ikus-entzunezko euskara egokia den epaitzeko, nahitaezkoa da alde zuretik urrats bi egitea.

I. Hizkuntza aldaerak zein diren jakitea eta aldaera bakoitzaren ezaugarriak zehaztea.

II. Telebistako saio mota bakoitzean zein aldaera erabili behar den argitzea.

I. Hizkuntza aldaerak aztertzen hasita, lehenengo sailkapena egin behar da. Hainbat eredu dira baliagarri. Nik, komunikazio ekintzaren eskema hartuko dut oinarri. Eskema jakintzat emanda, beste barik hasiko naiz sailkapena egiten.

1. ERREGISTROAK

Komunikazio kanalaren arabeko aldaerak.

1.1. Ahozko erregistroa. Hartzaileari entzunezko kanaletik heltzen zaion aldaera. Ahozko erregistroaren gramatika, testu eta testuinguru ezaugarrien multzoari ahozkotatasuna deritzo.

1.2. Idatzizko erregistroa. Hartzaileari ikusizko kanaletik heltzen zaion aldaera. Idatzizko erregistroaren gramatika, testu eta testuinguru ezaugarrien multzoari idatzizkotatasuna deritzo.

1.3. Erregistro mistoa. Idatziz sortu eta ahoz igortzen diren testuei dagokien erregistroa da, hain zuzen ere, ikus-entzunezko komunikabideetan nagusi diren testuei dagokiena. Erregistro mistoa ahozkotatasunaren eta idatzizkotatasunaren elkargune zabala da, honako ezaugarri pragmatiko eta testual hauek dituena.

ERREGISTROAK			
Ezaugarria	Ahozkoa	Idatzizkoa	Mistoa
<i>Kanala</i>	Entzunezkoa	Ikusizkoa	Entzunezkoa
<i>Komunikazioa</i>	Bat-batekoa	Prestatua	Prestatua
<i>Kodea</i>	Hitzezkoa eta beste hainbat	Hitzezkoa funtsean	Hitzezkoa eta beste hainbat
<i>Informazioa</i>	Bururatu ahala hautatua	Zorrozki hautatua	Zorrozki hautatua
<i>Testuaren egitura</i>	Irekia	Planifikatua	Planifikatua
<i>Kohesioa</i>	Hein batean doinuerak eta erritmoak bideratua	Lokailuek bideratua	Lokailuek bideratua funtsean

2. ESTILOAK

Solaskideen arteko harremanaren araberako aldaerak. Egoeran-egoeran, era batekoa edo bestekoa izaten da solaskideen arteko harremana, are solaskide berberak izanda ere. Estiloak ere, horrenbestez, era batekoak edo bestekoa izaten dira. Izan litezkeen estilo guztiak zehazten hasi beharrean, muturreko biak ematen dira normalean.

- 2.1. **Estilo formala.** Solaskideek elkar hartzeko modua gizarteko adeitasun eta begirune arau guztiekin jantzen duteneko estiloa.
- 2.2. **Estilo kolokiala.** Solaskideek aldartea eta sentimenduak ezkutatu edo mozorrotu barik elkar hartzen duteneko estiloa.
- 2.3. **Estilo neutroa.** Mutur bien erdian dagoena.

3. DIALEKTOAK

Hiztunaren ezaugarrien araberako aldaerak. Multzo handi bi bereizi behar dira:

- 3.1. **Geolektoak.** Hitztunaren jatorri geografikoaren araberako aldaerak.
- 3.2. **Soziolektoak.** Hitztunaren kultur eta gizarte ezaugarrien araberako aldaerak. Soziolektoak era askotara sailka daitezke, baina hona hiruko banaketa bat ekarriko dut, irizpidetzat hizkuntzaren zaintze neurria erabiliz.
 - 3.2.1. *Goi-mailakoak.* Maila honetako soziolektoei hizkera zaindu, landu eta jaso ere esaten zaie. Hitzun ikasiak bakarrik heltzen dira hizkuntza aldaera hauen jabe izatera.
 - 3.2.2. *Erdiko mailakoak.* Hizkuntza arauak betetzeari garrantzi handia ematen zaio maila honetako hizkeretan, baina, aldi berean, hitzun gehienek erraz samar ulertzeko moduko hizkerak izaten dira.
 - 3.2.3. *Behe-mailakoak.* Hizkera arrunt eta arduragabe ere esaten zaie. Hitzun ikasigabeekin eta gizartean onarturiko hizkuntza arautik kanpo dagoenarekin loturiko soziolektoak dira.

Erregistroak	Ezaugarri sintaktikoak
<i>Idatzizkoa</i>	· <i>Zein</i> erako erlatiboak ager daitezke. · Perpaus elkarketa baliabide ugariz eta era konplexuan.
<i>Ahozkoa</i>	· Ez da <i>zein</i> erako erlatiborik agertuko. · Perpaus elkarketan emendiozko juntagailuak ugari.
<i>Mistoa</i>	· <i>Zein</i> erako erlatiboak ager daitezke. · Perpaus elkarkerta baliabide ugariz; ez oso konplexua.

Estiloak	Tratamenduak
<i>Formala</i>	· Berorikakoa ager daiteke. · Hikakoa inoiz ez.
<i>Kolokiala</i>	· Hikakoa ager daiteke. · Berorikakoa inoiz ez.
<i>Neutroa</i>	· Zukakoa beti.

Mailak	Ahoskera
<i>Goi-maila</i>	· Harmonia bokalikorik ez. · <r, rr> hortz-hobietakoak. · Bokal arteko kontsonante ahostunak ez dira galtzen.
<i>Erdiko maila</i>	· Harmonia bokalikoak gerta daitezke. · <r, rr> hortz-hobietakoak. · Bokal arteko kontsonante ahostunak gal daitezke.
<i>Behe-maila</i>	· Harmonia bokalikoak. · <r, rr> ubularrak izan daitezke. · Ohikoa da bokal arteko kontsonante ahostunak galtzea.

Hizkuntza aldaerak zein diren jakinda, aldaera bakoitzaren hizkuntza ezaugarriak aztertu eta zehaztu beharra dago. Hauek adibide batzuk baino ez dira.

II. Bigarren urratsa, hizkuntza aldaera bakoitza zein saio motatan erabil daitekeen argitzea da. Lehenengo, beraz, programa motak bereizi behar dira, eta horretarako, berriro ere, komunikazio ekintzaren eskema hartuko dut oinarri.

Ezer baino lehen, argibide bat. «Esatari» diodanean, hedabidearen onespenera eta hedabidearen izenean pantailan mintzatzen diren esatariak, aurkezleak, kazetariak eta aktoreak adierazi nahi ditut. Esatari ez denari «ikusle» esango diot. Berez, ikuslea, saioari begira egoten da, pantailaren aurrean zein estudioan. Horrek ez du baztertzeko batzuetan programan era bateko edo besteko parte hartzea izatea.

Testuinguru pragmatikotik hasita, solaskide biak esataria eta ikuslea direnean, gerta liteke elkarrekintzarik ez egotea bien artean, alegia, ikuslea hartzaile pasiboa

izatea. Bestela esanda, esatariak helarazten dion informazioa bereganatu baino ezin du egin ikusleak.

Edo gerta liteke elkarrekintza egotea, alegia, ikuslea solaskide parte-hartzailea izatea. Bestela esanda, informazioa bereganatu ondoren, esatariari erantzuteko aukera du ikusleak hedabidean bertan. Batzuetan ikusle guztiei eskaintzen zaie erantzuteko aukera, telefonoz, esate baterako, eta beste batzuetan ikusle batzuei bakarrik, aditu, gonbidatu edo inkestatu gisa.

Horrez gainera, beste batzuetan, ikusleak ez du parterik komunikazio ekintzan. Elementu arrotza da, ez baita solaskideetako bat. Komunikazio ekintza gertatzen ikusten du, kanpotik, behatzaile gisa.

Testuinguru semiotikoari dagokionez, erreferentzi emaileak ikuslea, komunitatea, mundua edo fantasia izan daitezke.

Saio mota bakoitzean komunikazio egoera zelakoa den jakinda, errazagoa da zein aldaera erabil daitezkeen esatea.

Elkarrekintzarik ez			Elkarrekintza bai			Ikuslea arrotza		
<i>Ikuslea</i>	<i>Komunit.</i>	<i>Mundua</i>	<i>Ikuslea</i>	<i>Komunit.</i>	<i>Mundua</i>	<i>Komunit.</i>	<i>Mundua</i>	<i>Fantasia</i>
	publizitatea							
	albistegiak							
	emankizunak							
	magazinak							
	dokumentalak							
	erreportajeak							
			lehiak.					
			elkarrizketak					
						filmak		
						telesailak		
						marraski bizidunak		

Telebistan, erregistro mistoa da nagusi. Ahozkoa, elkarrizketen eta eztabaiden zati batzuetan baino ez dugu topatuko. Idatzizkoa, uste baino sarriago erabiltzen den arren, azpidatzitako produktuetan bakarrik ez da izaten osagarri soila.

Oro har, hartzailea ikuslea denean, estilo neutroa erabili behar da, gutxienez. Saio mota batzuetan, hala ere, estilo kolokialerantz jo daiteke, esaterako, iragarkietan, magazinetan, kirol albisteetan eta festa eta ospakizun giroko emankizunetan, baina neutrotik gehiegi urrundu gabe. Ikuslea komunikazio ekintzatik kanpoko elementua denean, muturrik formalenetik muturrik kolokialenera arteko estiloak topatuko ditugu.

Mailei dagokienez, hartzailea ikuslea denean, erdiko mailako hizkerak topatuko ditugu. Albistegi, erreportaje eta dokumentaletan, gainera, hizkerak jasoagoak izaten dira. Dena dela, ikuslea solaskide parte-hartzailea denean, ikusleak berak jaisten

du askotan hizkeraren maila. Ikuslea komunikazio ekintzaren so-egile hutsa denean, era guztietako soziolektoak aurki daitezke: epaileen argot jaso, kaleko gazteen hizkera zabarra.

Geolektoei dagokienez, telebistan **aldaera batua** erabili behar da, alegia, ezau-garri geolektalik gabea. Lurralde baterako egiten diren saioetan, hango geolektoa erabil daiteke, betiere gogoan izanda badirela aldaera batuak hitzun komunitate osorako direnak, eta badirela eremu geografiko bateko komunitaterako bakarrik direnak.

Ikusleari parte hartzeko aukera ematen zaionean, bere geolektoa erabiltzea guztiz zilegi da, eta kode batua ulertzeko zailtasunak dituela konturatuz gero, esatariak ikuslearen geolektora hurreratzeko ahalegina egin behar luke. Ikuslea behatzaile soila denean, geolektoek tokia izan dezakete, testuinguru semiotikoaren ardatza komunitatea bada.

Saio motak	Erregistroak	Estiloak	Mailak
<i>Publizitatea</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Albistegiak</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Emankizunak</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Magazinak</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Dokumentalak</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Erreportajeak</i>	mistoa	neutroa	erdikoa
<i>Lehiaketak</i>	mistoa + idatzizkoa	neutroa	erdikoa
<i>Elkarrizketak</i>	mistoa + ahozkoa	neutroa	erdikoa
<i>Filmak</i>	mistoa / idatzizkoa	denak	denak
<i>Telesailak</i>	mistoa / idatzizkoa	denak	denak
<i>Marrazki bizid.</i>	mistoa	denak	denak

Goiko taulak ez ditu biltzen emandako azalpen guztiak, baina oso baliagarria da, konkomitantzia bat erakusten duelako, hain zuzen, estilo neutroa eta erdiko mailako hizkera hainbat bider batera erabiltzen direla. Aldi berean estilo neutrokoa eta erdiko mailakoa den aldaerari **aldaera orokorra deritzo**.

Hona iritsita, badakigu telebistako programa bakoitzean zelako euskara erabili behar litzatekeen. Erabiltzen denaz, hartara, erraz eman behar genuke egokitasun epaia. “Genuke” esan dut, hari honek korapiloren bat edo beste baitu oraindino askatu barik. Izan ere, batetik, euskararen aldaera batzuk ez dira behar bezala karakterizatu oraindino. Bestetik, hainbat aldaera existitu ere ez dira egin euskararen, telebistak pantailaratu ez dituen arte.

III. Horren guztiaren osagarri, beraz, euskarak ez dituen çcaldaerak edo ondo garatu gabe dauzkan aldaerak sortzeko, bultzatzeko eta aberasteko ikerbideak finkatu behar dira. Nire ustez, ikerbideak hiru dira.

- Hizkuntza biziaren arakaketa.
- Inguruko hizkuntza eredu azterketa.
- Sormena.

Ez naiz orain alderdi bakoitza sakonki aztertzen hasiko, beharbada askoz baliagarriagoa baita adibide bat ematea. Euskal Telebistan igarri dugun hutsunerik handiena soziolektoei dagokiena denez, *Hasiberriak* telesaileko gidoilari eta elkarrizketalariei ETBko Euskara Sailak eman zien eredia jarriko dut adibidetzat. Gazte hizkeraren eredu bat da, jakina, honela osatu genuena.

Hizkuntza bizia arakatzeko, berariazko inkesta bi prestatu ditugu orain arte, bata sexuari buruzkoa eta bestea drogari buruzkoa. Drogari buruzkoak itxura hau dauka.

2. DROGAK

2.1. DROGA MOTAK

2.1.1. ALKOHOLA

2.1.1.a Alkohola, oro har

2.1.1.b. Ardoa

2.1.1.c. Garagardoa

2.1.1.d. Kola eta rona

2.1.1.e. Gina eta tonika

2.1.1.f. Gina eta limoia

2.1.1.g. Ardoa eta kola

2.1.1.h. Vodka eta laranja

2.1.1.i. Bestelakoak

2.1.2. BESTEAK

2.1.2.a. Marihuana

2.1.2.b. Haxixa

2.1.2.c. Heroina

2.1.2.d. Kokaina

2.1.2.e. Anfetamina

2.1.2.f. Speed-a

2.1.2.g. Besteak

2.2.b. Pastillak

2.2.c. Hautsa, pilo estu eta luzanga batean ipinita

2.2.d. Pasta gogortua

2.2.e. Injekzioa

2.2.f. Paper zati batean jarritako LSD tanta

2.3. KONTSUMOA

2.3.1. KONTSUMITZEKO ERA

2.3.1.a. Edatea

2.3.1.b. Irenstea

2.3.1.c. Erretzea

2.3.1.d. Sudurretik hartzea

2.3.1.e. Zainean injektatzea

2.3.2. KONTSUMITZEKO

BITARTEKOAK

2.3.2.a. Erretzeko papera

...

2.2. DROGA ERABILI EDO

ERA

2.2.a. Zigarroa

ESKURATZEKO

Inkesten bidez eta kaleko gazteek esaten dutenari erreparatuz, hainbat hitz eta esamolde bildu ditugu. Hauek, esate baterako.

Zarraztada bota.

Txiza egin.

Txahala egin / Txahala bota.

Gonbito egin.

Azken ostikadak jo.

Zerbaiten azkenetan jardun.

Upela.

Tripa lodia, gizona.

Kaka jatea dauka horrek.

Ahaztu hori. Ez hartu aintzat pertsona hori.

Hau da harria!

Desesperatzeko zorian gaudenean esatekoa.

Ze suma ibili.

Zeregin jakin barik egon.

Gorri ibili.

Parrandan edo zeregin askorekin ibili gelditu gabe.

Gogoan izan genuen, jakina, gazte hizkera zelakoa den hizkuntza guztietan: estilo kolokialekoa da, eta erdiko mailatik goragokoa inoiz ez. Sintaxian, esate baterako, ezaugarri hauetan gauzatuta dago izaera hori.

· Gazte hizkeran hitzen ekonomia da lege: berba egitean adierazteko modu motz eta bizietara jotzen da.

· Perpausa osatzen duten elementuak ordenatzeko, ahozko erabilera izan behar da gogoan eta informazioa helaraztea jarri behar da lehentasuntzat.

Ezaugarri horien haritik, honako baliabide hauek proposatu dizkiegu, besteak beste, Hasiberrien testuak sortu behar zituztenei.

· Aditz laburketez baliatu galdera, agindu eta promesetan.

- Nahi? (*Nahi duzu?*)

- Bihar deituko! (*Bihar deituko dizut!*)

- Gustatzen? (*Gustatzen zaizu?*)

· Esaldi laburrak egin, aditz metaketa saihestu, erlatiboak eta egitura korapilatsuak soildu... Perpaus landuegiak, hanpatuegiak eta aldrebesegiak lekuz kanpo daude.

· Informazioaren zati handi bat esaldiaren hasieran jarri behar da.

· Perpaus nagusia perpaus menderatuaren aurretik jarri.

Asmatutako gauzak ere proposatu dizkiegu, *txatean aritu*, esate baterako, gaur egun hainbat eta hainbat gaztek Interneten izaten dituzten solasaldiak adierazteko.

Hasiberriek uztailan amaitu zuten lehen denboraldia eta oraingo hilean hasi dute bigarrena, pantailan izandako arrakastari esker. Agerian dago hasieran aipatu ditudan hogeitau urteak ez direla alferrik joan, Euskal Telebista egiten dugun pertsona guztion artean ezerezetik ikus-entzunezko hedabideetako hizkuntza izatera eraman baitugu euskara.

BIBLIOGRAFIA

AGOST, R. (1999). *Traducción y doblaje: palabras, voces e imágenes*. Bartzelona: Ariel.

CASSANY, D. (1996). *Describir el escribir. Cómo se aprende a escribir*. Bartzelona: Paidós.

ETBKO EUSKARA SAILA. (2000). *Tratamenduak ETBko fikzioan*. Barne-txostena.

- _____ (2001). *Hasiberriak. Euskararen gaineko irizpideak*. Barne-txostena.
- EUSKALTZAINDIA. (1990). *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-III (Lokailuak)*. Bilbo.
- _____ (1998). «Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua». *Euskera* 43: 2, 485-490.
- HERNANZ, M. L.; BRUCART, J. M. (1987). *La sintaxis. I. Principios teóricos. La oración simple*. Bartzelona: Crítica.
- VIGARA TAUSTE, A. M. (1992). *Morfosintaxis del español coloquial. Esbozo estilístico*. Madril: Gredos.
- VILLASANTE, L. (1980). *Hacia la lengua literaria común*. Oñati: Editorial Franciscana Aranzazu.
- ZUAZO, K. (2000). *Euskararen sendabelarrak*. Irun: Alberdania.

Ipuin kontalaritzaren eredu berria?

*Leire Diaz de Gereñu, Itziar Idiazabal &
Luis M. Larringan*
UPV/EHU

SARRERA

Hizkuntza ereduak ez ditu akademiak bakarrik erabakitzen. Hizkuntza gehienak akademiarik gabeak dira, ez ordea, eredurik gabeak. Literaturari beti onartu zaio eredugile izatea, gurean ere bai, nahiz eta ahozko literatura ez den gehiegi kontuan hartua izan. Gure azter eremuak ahozko literatura jarraitzen eta/edo moldatzen du eta hori da deskribatu gura duguna: euskal ipuin kontalaritzaren gaurko ereduak.

Ipuinak, euskal ipuinak, jakintsu, zaletu, euskaltzale, folklorista, etnologo, literatur aztertzaile askoren langaia dira. Ipuin bildumak, ahozkotik eta idatzitik jasoak eta haien azterketa sakon edo arinagoak ugariak dira gure artean eta beste hizkuntzen kultur altxorraren bildumetan. Zer esan dezakegu guk orain arte esan ez denik? Ikus dezagun:

- Ipuin kontak saioez jardun gura dugu; gaurko jendaurreko kontak saioez eta, nolabait, eginkizun horretan espezialistak edo profesionalak direnen ipuin kontalarien emankizunez.

Ipuin kontak saioetan egiturarik, eredurik baden ikusi gura dugu. Ipuinen egitura formalari buruz asko ikertu eta idatzi da. Ipuin kontak saioez ez hainbeste. Izan ere, idatziz heldu izan da ahozko literatur gehiena eta ahozkotetasun horri, ipuinei dagokienez behintzat, gutxi aztertu da. Gu baino adituagoa den J.M. Lekuonak (1982) salatu du (ahozko) kontaketa-eremuan lan berritzaileen premia.

Bestalde, ahozko kontakizunaren hizkerari buruz aurkitu daitezkeen aurreritzi-jositako eta intiutiboki egindako deskribapenak gura baino ugariagoak dira. Hona adibide gisa Xabier Kaltzakortak (1989) Pierre Lafitten zita eginez emandako bat: «Mintzairaz den bezainbatean, ez da egiazko legerik: kondatzaile bakoitxak badu bere euskara eta bere jeinua. Etxeko eta herriko hizkuntza baderabila, dakien neurrian ala mordoilo, aditzaileei kausitu nahiz. Kondatzean, edergailu guti: han-hemenka atsotitz bat edo bertze; konparazione bat edo bertze, arrabots edo zarata hitz batzuk jostatzeko ateraldi bakar batzuekin.» (15-16. or.). Uste dugu euskarazko ahozko dis-

¹ Lan hau Eusko Jaurlaritzaren Ikerketa proiektu bati esker (HU.128.1998) abiatu zen eta gaur egun Leire Diaz de Gereñuk duen Doktore aurreko beka bati esker ari gara bideratzen.

kurtso-narratiboak deskribapen linguistiko zehatzagoa behar duela, aurrekoa bezelako definizioak gaingintzeko, bai zehatzasunean eta bai sakontasunean.

Ikerketa sistematiko eta enpiriko batetik abiatuko gara. Gaurko euskal ipuin kontalari ezagunenetakoen zazpi ipuin kontak saio grabatu ditugu, bideoz eta audioz. Transkribatu egin ditugu. Hori da gaurkorako erabiliko dugun corpusa. Gaurko ahozko ipuin kontalaritzaren eremu hori da guk aztertu gura duguna. Ez ipuingintza orhar, ez eta euskal ipuingintzaren eremu osoa ere.

Gure ustez, ipuin kontak saioak beti egon izan dira. Lehen ere ez zen edonor ipuinak kontatzen zituena; ez ziren edonoiz kontatzen ez eta edonon ere. Euskal ikerlariak artazuriketa, txerri hilketa eta eguberri bezperetan egiten ziren kontak saioak, edota hirule eta jostunen jardunak aipatu izan dituzte. Barandiaranen, Lafitterren, Azkueren edo Mayi Ariztiaren lanetan aurki ditzakegu zenbait aipamen. Nolanahi ere, saio edo ipuin konkaketaren giroari baino arreta gehiago ipuinari berari, istorioari eta haietan agertzen diren hizkuntz formei begiratu izan zaie. Eta oso gutxi dakigu saio haiek nola antolatzen edo bideratzen ziren. Baina saioak bazirela eta kontalariak amona eta aitona guztiak ez zirela ere esan daiteke. Alegia, profesionala izan ez arren, nolabaiteko gaitasuna aitortzen zitzaizkien norbanako batzuk ziren ipuin kontalariak.

Corpusa aztertzerakoan, garbi geratu da ez dela inoiz saio bat “Behin batean” esapidearekin hasten. Ipuinari heldu aurretik, gauza asko gertatzen da ipuin kontak saio batean. Bukatu ere, saioa ez da inoiz “Hala bazan eta ez bazan” huts batekin amaitzen. Gaurko kontak saioek badute egitura bat ipuinaren hiru edo bost ataletako² egituraren kabitzen ez dena. Berria? Ala zaharretan gertatzen zen modura, kontalariak bere erara antolatua, saioak entzuleek, lekuak eta guneak (alegia, egoera komunikatiboak) eskatzen duen erara moldatua?

Mintza jardun horiek, ahozko mintza jardun diren heinean, hizkuntza praktika aldetik aztertu gura ditugu. Ahozko genero honen ezaugarri formalak aztertzeke lana hartu dugu gure gain. Badakigu hiztuna, den hiztun sortzaileena delarik ere, hizkuntzak mugatuta bere jarduna molde jakinetan egitera behartua dagoela. Testuak mintza jardunaren bide-erakusle harturik aritu ohi gara hiztunak. Testuen moldatze-moduen galbaketatik pasarazi beharra dugularik gure jardunean, jokoan dauden testulegeak eta mugak ezagutzeak badu bere garrantzia gure ustez.

Kontestuaren arabera testu-mota desberdinak gauzatzen dira. Testu-motak molde antzera funtzionatzen dute eta bertan urtzen da geroago testua (ekoizpen linguistiko edo diskurtsiboaren emaitza berbala) izango dena. Testu hauek, garapen sozio-historikoan eraikitako egitura diskurtsiboetan oinarriturik, antolaketa berezia eta hizkuntz unitateen banaketa espezifikoak dituzte ezaugarri.

Kontak saioetan berbazkoa ez dena ere asko da. Ahozkoa den heinean, Zumthorrek (1990) dioen bezala, ahotsaz gain gorputzaren beste ahalmen asko erabiltzen da: jarrera, keinua, begiratua. Aipatu egilearen lana gogoan hartuz, ipuin kontak saioak “performance” modura ere deskriba daiteke. Honek guztiak honek ere, izugarritzko garrantzia du gaurko ipuin kontak saioetan. Lehen ere izango zuen behar bada. Gogoratu Héliasek (1990) kolorezko suez esaten duena, musikaz, dantzaz eta antzez-

² Propp-engandik ikasi dugu ipuinak hiru atal dituela: sarrera, korapiloa eta amaiera; Adam-en (1984) arabera bereizten ditugu, berriz, ipuinaren bost atalak: Hasierako egoera, Indar transformatzailea, Ekintzen atala, Indar orekatzailea eta Amaiera.

teaz beste hainbatek aztertua, sutondoko lekuen antolaketaz Kaltzakortak (1989) Orixeren lana aipatuz esaten duena, eta abar. Nolanahi ere, berbazko elementuak jaso eta aztertuko ditugu eta konta saioetan agertzen diren bestelako elementuak ere (musika, dantza, eszenatokira eramaten diren objektuak) kontutan hartuko ditugu.

Corpusa eta lanerako metodologia aurkeztu eta mintza jardun honen ezaugarriak eman ondoren, gaurko ipuin konta saioetan bereiztu ditugun hiru atalak deskribatuko ditugu gure corpusean agertzen diren elementuak kontuan hartuz. Ipuinak berak baino gehiago konta saioaren kokapenerako eta barne loturarako nahiz amaiera emateko konta saioetan agertzen diren elementuak izango dira lan honetako aztergai nagusia. Hain zuzen, gure artean kasik oharkabe geratu izan diren osagaiak eta jendaurreko ahozkoan, berriz, behar beharrezkoak direnak.

1. CORPUSA

Lan enpirikoa da guk egin duguna. Ikerketa ahozkotik jasotako corpus batetik abiatu da. Gure nahia ahozkoaren pragmatika zein den ikustea litzateke, orain arte idatzizkoaren barruan egin baitira ipuinari dagokionez ikerketarik gehienak.

Ekarpen teknologikoen eman diguten posibilitatea aprobetxatuz, grabatutako materiala CD Rom formatorak pasatu da erabilpena errazteko; bideo grabaketak egin dira berbazkoa ez den ekoizpena jasota eta azterketarako prest egon dadin. Aurrerago euskarazko ahozko kontakizunen bilketa egiteko asmoa dugunez, fitxategi informatikoetan numerizatu eta gordetako ipuinen bilduma egitearen esperientzia jaso dugu³ eta uste dugu ikerketarako eta material didaktikoaren prestaketarako lanabes egokia eskaintzen duela bide honek.

Grabatutako eta transkribatutako testuetan ipuin kontaketa saio osoak jasotzen dira. Konta saioetat hartzen dugu ipuin kontalari batek eszenatoki edo jendaurrean agertu ostean egiten duen berbazko eta ez berbazko ekoizpen guztia, ipuin kontalaria edo entzulegoa ekintza-komunikatiboa egin den lekutik alde egiten hasten den arte. Ekoizpen egoeran garrantzitsu diren datuak ere jaso gura izan ditugu.

Ondoko taulan ikusten den moduan, corpusa zazpi ipuin konta saioz osatua dago. Bost kontalari ezberdin; entzuleen ezaugarriak, lekuak eta saioaren osagarriak ere ezberdinak izan daitezke. Dena den guztiak bat datoz guretzat generoaren ezaugarri komunak direnetan: ipuinak kontaktzen dira, ipuin kontalaria da saioaren gidaria, jendaurrean egiten da, egun eta leku jakin batean. Ez dira bat-bateko edo lagun arteko saioak.

2. IPUIN KONTA SAIOA ETA HAREN HIRU FASEAK

Ipuin kontalari profesionalek bideratuta eszenatokietan, jendaurrean beraz, egiten diren jardunak izango ditugu aztergai.

Ipuin konta saioa, makroegintza komunikatibo moduan aurkeztu eta definitu gura dugu, hizkuntza ekintza oso bezela.

3 Britainiako DASTUM elkartearen eduki dugu aukera hori.

	T0	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Ipuin kontalaria	Pello Añorga	Jose Mari Karrere	Koldo Amestoy (+Pascal Gaigne musika-ria)	Koldo Amestoy	Pello Añorga	Pello Añorga	Antton Irusta (+hiru musikari eta hiru bertsolari)
Eta izenburua		“Bibir del kuento”	“Bilintx”	“Makilar-gi”			“Pattakon . Daukanari kendu eta ez daukanari emon”
Entzule mota eta kopurua	Nagusiak Kop.: 20	Nerabeak Kop.: 125	Nagusiak Kop.: 30	Nagusiak Kop.:40	Haurrak Kop.: 40	Haurrak Kop.:100	Batez ere haurrak. Kop.: 100
Iraupena	66' 37”	82'29”	70'04”	68'08”	54'28”	57'29”	52'30”
Ipuin kopurua	5	7	5	10	2+ ipun antzeztua	3	1

- Hasteko, ikuspuntu estruktural eta pragmatiko batetik, konta saioa bere osotasunean berbazko ekintza artikulatua da. Helburu zehatza duen giza-jardunaren hizkuntz erabilera batez ari gara.

- Ardatz nagusia ipuin bat edo gehiagoren narrazioek osatzen dute, eta jakina, estrukturalki eta hierarkikoki zati nagusia ipuin horixe (edo horiexek) izango litzateke. Egituraketan, hala ere, ipuin horietaz gain izaera ezberdineko elementuak ageri dira antolatuta eta hierarkizatuta.

- Saioaren osotasunaren egituraz, izaeraz eta funtzioaz jardun gaitezke. Horrela, balorazio epai batzuek osotasunaz dihardute edo berau, ekintza komunikatibo osoa, hartzen dute kontutan: saio itzela, ederra.

- Esan dezakegu ahozko konta saioak xede ludiko-estetikoa duela. Ez dauka inongo xede logikorik. Ezin daiteke berbazko ekintza hau «egia/faltsu» terminotan ebaluatu, ezta ekintza eraginkor/ez eraginkor moduan ere. Badirudi gehiago erantzuten diela lortua/ez lortua moduko balorazioei.

Guzti honek, programa diskurtsibo-enuntziatibo bati buruz hitzegitea ahalbidetzen digu, giza-komunikazio-ekintza bati lotua dagoena, berba-ekintzaren gauzatzeko modu bezala.

Guk hiru gauzatzeko fase identifikatu ditugu: sarrera-aurkezpena, garapena eta amaiera-agurra. Azterketa ildo bera jarraituko dugu hirurekin eta hauxe izango da. Lehenik hiru faseen kokapen teorikoa eta deskribapen laburra egingo dugu eta ondoren fase bakoitzari dagokion analisia, bildutako testuetatik jaso diren elementuen sailkapenerako eskema bat proposatuz.

Diskurtso jakin baten helburua ipuin bat kontatzea izateak, ez du esan gura ipuinari hertsiki dagozkion elementu eta sekuentziak besterik aurkituko ez dugunik. Are gehiago, ondoren aztertuko ditugun sarrera-aurkezpen, garapen eta amaiera-agurra faseetan izaera ezberdinetako errekurtsoak erregulartasunez erabiltzen direla ikusita, esan genezake, diskurtso mota honen kategoriatzat har genitzaizkeela, ezaugarri eta funtzio bereziak dituztelarik.

Faseak banan-banan aztertzeko erabiliko dugun eskema behin-behinekoa izan arren, eta maila ezberdineko kategoriak erabiltzen ditugun arren, aztertzen gabiltzan hizkuntz-jardun honen makroegituraren eta bere programa diskurtsibo narratiboaren irudi bat egiteko lagungarri izan zaigu. Bi alderditatik begiratuko ditugu faseak. Batetik fasearen izaera zirriborratuko dugu: helburuak eta egituraren ezaugarri nagusiak aipatuz, eta bestetik hiru eremu edo atal bereizten dituen analisi eskema bat erabiliko dugu fase bakoitzaren azterketan: 1) komunikazio egoerako (kasu honetan konta saioko) parametro nagusiei (fisikoei nahiz haien errol edo irudikapenei) dagozkien aipamenak: kontalariari, entzuleei, leku-denborari buruzkoak. Adibidez, kontalaria bera aipagai oso garrantzitsua izaten da, bere biografia esate baterako, oso errekurtso erabilia da bai sarreran bai beste faseetan ere. Gauza bera eskenatokia eta honen kudeaketa ere hizpide eta ezinbesteko zeregina dira konta saioko fase ezberdinetan, bereziki hasierakoan: jendearen kokaguneak, lekuen atontzea eta abar. Elementu hauek bereziki garrantzitsuak suertatzen dira sarrera-aurkezpen fasean. 2) Ipuinetako pertsonaia eta gaiak dagozkien aipamenak; ipuin bateko pertsonaia tartean martean ager daiteke “bere ipuina” aspaldi bukatua izan arren, saio guztiari izana eman diezaioke eta abar. 3) Musika, kantua eta hainbat errekurtso estilisko nahiz modu askotako disgresioak ere ipuin idatzi bilduma batean ez dira inoiz agertzen (oharkabez jasotakoren bat ez bada). Aldiz, konta saioetan berebiziko garrantzia izaten dute. Uste dugu gainera fase bakoitzak bereak izan ditzazkeela. Oraingoan azterbidea eta adibide batzuk emango ditugu. Azterketak luze joko du.

3. SARRERA-AURKEZPENEA

3.1. Izaera

Sarrera atala, jakina, konta saioaren lehen fasea da. Corpusean garbi agertzen da saio bat bera ere ez dela zuzenean ipuin batekin hasten; sarrera batek beharrezkoa dirudi. Ipuin kontalaria eta entzulegoa kontestu enuntziatibo berean aurkitzen diren momentutik lehen ipuinaren hasierara (bazen behin...) heldu arte, badira berbazko nahiz ez berbazkoak diren produkzioak ipuinari berari ez dagozkionak. Honi deitzen diogu ahozko ipuin saioaren sarrera-aurkezpena.

3.2. *Analisia*

Esan dugun moduan, fasearen barne aldea begiratuko dugu aipatu ditugun hiru eremuak jarraiki.

a) Komunikazio-egoerako parametroen sarrera eta aurkezpena

- Kontalariaren errola da parametro horien artean ia beti nabarmentzen dena: Ipuin kontalariak, ahozko kontaketa hasi aurretik, entzulegoa prestatzen du lehenik

eta aldi berean iradokitzen entzuketa zein ikuspegiren arabera egin behar den. Bide anitzak erakusten ditu kontalariak bere errola nabarmendu eta finkatzeko orduan. Justifikazio eta argibideak emateko fasea da eta publikoaren onarpena lortzeko hainbat azalpe ager daiteke: zer helburu dituen, zergaitik hasiko den honela edo horrela, bertsioen eta aldaeren ezagupena, bereganatutako jakintzak... Testu monogestionatuaren arduraduna izate hori negoziatu beharra dago. Ipuin kontaketarako duen gaitasuna neurtzen eta frogatzen jardungo du kontalariak. Hona tratamendu honen adibide bat, non kontalariak bere burua zuzen-zuzenean aurkezten duen:

-“bueno / e:: ni:k / kontatuko dut (/) / bueno ni ipuin ipuin kontalaria naiz / ezta?” (T1)

-Entzulearen errola: Entzule errolaren ezarpena ipuin kontalariak espreski lantzen dituen puntuen artean ageri da. Bi alde bereizi ditzazkegu: bata fisikoa edo esplizittoa, non espazio interpersonala lantzen den, entzuleak eroso dauden eta ondo entzuten duten ziurtatzen du; bestea, entzule errola zeharka jorratzen deneko modua da, entzuteko prest diren galdetzean, identifikazioa bilatzen denean, entzulegoaren iritziak litezkeenak aipatzen direnean, eta abar.

-Leku-denbora indizeak: Konta saioaren lehen fasean komunikazio-egoeraren eta kontakizunaren denboraren leku-denborazko indizeak sartu eta aurkezten dira. Kokatu egiten da saioa, beraz, kontaketa saioan erreferentzia diren edo izango diren indizeak sartuz eta aurkeztuz.

Objektu baten aurkezpena ere erabil daiteke konta saioa abiatzeko. Batzutan hasieratik erakusten dira objektuok. Eskenatokia antolatzen da, beraz, behar diren atonketak eginez.

b) Ipuinetako pertsona-errolen eta gaien sarrera

Harrera ona aurreikusi nahi delarik, ipuin kontalaria eskeintzera datorrena aurrez desia eragitea bilatzen du. Baliabide hau honela gauzatu aurkitu dugu: lehen ipuinaren sarrera egiten da gaiaren, pertsonaiaren edo elementu garrantzitsu baten aurkezpenaren bitartez, ipuinaren jatorria azalduz, gaiari lotutako istoriotxo bat ekarri, bertsioen berri eman daiteke, eta abar. Ipuinen aurrerapen antzeko baliabide honen adibide bat dakargu:

-“(...) eta hasi nintzen / idazten / ipui hura / errege batena / kantu zoragarria entzun nahi zuela”(T5)

c) Musika, kantua eta formula estilistikoak, nahiz ateraldi eta digresioak

Musika, kantua eta zenbait errekurso estilistiko dira corpuseko sarrera-aurkezpen denetan agertzen diren baliabideak, gauzapan oso ezberdinak izanda ere. Hasiera formulak kanta daitezke edo musika tresnaren bat erabili berbazko ekoizpena laguntzeko, esaterako. Ondoko adibidean ikus daiteke komunikazio-errolen ezarpenarekin urtuta:

-“(alboan duen panderoa hartu eta berau joaz ondokoa abestuko du) nere ago iturritik ixuri guziak edanen ote ditu zure belarri:::ak nere ago iturritik ixuri guziak edanen ote ditu zure belarri:::ak trandadatindidadidididandiraridaundi” (T3)

Ateraldi eta digresioei dagokionez, aurrez prestatuak egon daitezke edo bapatekoak izan. Ipuin kontalariak egin dezake, momentuan bertan, egoera-komunikatiboan jazo den zerbaiten gaineko komentarioa, edo bere berbaldian azaldutako gertakizun edo gaiaren inguruan zerbait gaineratu. Ahozko kontaketazko komunikazio-ekintzari

oso lotua ageri den baliabidea dugu, aldakorra eta tonu aldetik oso ezberdina izan daitekeena.

4. GARAPENA

4.1. Izaera

Ipuin konta saioaren bigarren fasea garapena da eta ipuinek osatzen dute bere muina. Hala ere, beste baliabide elementu batzuk agertzen dira, hemen ere, bai ipuinetan eta bai ipuinetik ipuinaera doan ekoizpenean. Lehen ipuinarekin batera hasiko da fase hau eta saioan kontatuko den azkenengo ipuinarekin batera bukatuko.

4.2. Analisia

a) Ipuinak

Saioen muina osatuko dute ipuin edo eta istorioek, jakina. Ipuin konta saioa deritzagun programa hauetan kontalariak ipuin edo istorio bat baino gehiago kontatuko dituela aurreikusten da. Ipuinak luzeraz eta gaiez oso ezberdinak izan daitezke. Batzuetan beste bost ipuin baino gehixeago kontatzen dira ipuin konta saio bakoitzeko. Atal hau ez dugu bereziki aztertzen oraingoan.

b) *Komunikazio-egoerako parametroen mantenimendua, garapena*

-Kontalariaren errola: saioaren garapenean zehar jarrai dezake kontalariaren errolaren tratamenduak, hasera fasean baino presentzia txikiagoa duen arren. Errola mantendu eta garatuko da saiotan zehar, salbuespenik gabe.

-Entzulearen errola: Entzulearen tratamendua garrantzitsua izango da garapenean zehar. Saioko fase luzeena izanda, entzulearen arreta mantendu eta frogatu beharra dago. Hau modu askotara egiten da: entzuleen ezaugarri sozialak eta hizkera kontutuan hartuz, kontaketa hurrengo datorrena asmatu eraginez, diskurtsiboki aukera egiten utziz... Memoria eta errepika ariketak ere sarri agertzen dira, batez ere haurrekin. Entzuleen erreakzioak eta sentimenduak landu, bere entzumena gidatu eta antzekoak egiten dira. Hona, esaterako, institutoko ikasleei begira bilatutako identifikazioaren adibide bat konta saioaren barruan:

-“gu institutora joaten giñen kaña ematera” (T1)

-Leku-denbora indizeak: Indizeak mantendu, gogoratu, garatu, utzi eta berritu egin daitezke. Sarrera-aurrezpenean kontaketa abiatzeko, pertsonaia baten edo ipuin kontalariaren biografia erabili bada aitzakizat, esaterako, garapenean ibilbide hau jarrait edo gara daiteke. Kontaketa egiten den herriari erreferentziak egin dakizkioke, eskenatokia antolatzen jarraitu, moldaketak egin eta abar.

-“eztakit hemen Basaurin / otsoek nola egiten duten baiñan / ipuin hortakoak horrelako zerbait egin zuen” (T3)

c) *Ipuinetako pertsona-errolen eta gaien garapena*

Nola edo hala, ipuin edo istorio denak daude saioko beste zatiren batekin behintzat lotuak edo harremanduak. Ipuinak sartzerakoan, bukatzerakoan edo bata

besterekin lotzerakoan baliabide jakin batzuk erabiltzen dira eta azpimarratzekoa da kontalariak borobiltze honetan jartzen duen arreta.

Mantendu, lotu eta berritzu daitezke indizeak: adibidez, ipuin konta saioan zehar pertsonaia bat izan daiteke mantentzen den elementua, aldakorrek izango diren beste indize batzuekin lotuz (denbora, leku aldaketak, eta abar); kontatutako azken istorioko elementu bateri indize berri bat gehitu dakioke eta (pertsonaia baten lanbide aldaketa, berbarako) eraldaketa horrek beste ipuin bateri bide eman. Adibide bat dakargu:

-“eta geo baita ere beste beste ipuia! eta ipui hura / txoriketaria berarena zen / ze txoriketaria bera handitu zenean / egun hartan / joan zen basora / eta basoko zuhaitz guztiak ezagutzen omen zituen” (T5)

Uzteak ere egiten dira garapenean: batzutan besterik gabe uzten dira kontatutako ipuinak, landutako gaiak edo pertsonaiak, bestelako hedapenik egin gabe. Bestetan berebizizko arreta jartzen zaie, uzte horiek ondo lotu eta borobilduz.

d) Musika, kantua eta formula estilistikoak, nahiz ateraldi eta digresioak

Ipuin konta saioen garapen denetan agertuko dira musika eta kantua. Abesti bat diskurtso narratiboan zelan josten den ikusiko dugu, kontalariak arrantzaleen itsasoratzera kontatu ostean:

-“da boga boga ! / (kantatuz) boga / boga boga / mariñela / mariñela / joan behar degu / urrutira / urrutira / bai indietara / bai indietara ooo ea ba (kantatzeari utzi eta hurrengoa erneguz esango du) baiñan kanpaiña oso txarra da” (T2)

Esaldi estilizatuak, hitz-jokoak eta esaera antzekoak konta saio guztietan erabiltzen dira.

-“eta joan zen / joan / eta joan ta joan / Mari Joana Mari Joan!” (T4)

Digresio eta ateraldiei dagokienez gure corpusean duten maiztasunak erakusten du ahozko diskurtso narratiboaren interlokuziozko elementu esanguratsua osatzen dutela, ipuinaren barruan nahiz garapeneko beste ataletan. Kontaketa eten eta bazterreko zerbaitez berba egiten da denbora laburrez. Ikus dezagun adibide bat:

-“aingeru txuria ta / lur azpiko aingeru gorria / ta hortxe daude / borrokatzeko prest ezpata ta sardea / ta gu hortxe tartean gizonak bobo / ahal duguna egiten gizakiok bai / ob o / gaineko ongia eta lureko / gaizkiaren artean” (T3)

5. AMAIERA-AGURRA

5.1. Izaera

Amaiera atala beharrezkoa da edozein diskurtsotan; are gehiago, jendaurreko diskurtso narratiboan. Azken ipuinaren ondotik eta konta saioa guztiz bukatzen den arte egiten den ekoizpenak osatzen du fase hau.

5.2. Analisia

Azken atalean goian ikusitako guztien bukatze, borobiltzea egingo dela ikusiko dugu ondoren:

a) Komunikazio-egoerako parametroen gogoratzea eta uztea

- Kontalariaren errola: Kontalariak, amaiera-agurra fase honetan, gogora deza-ke zein izan den bere errola eta egitekoa, zer kontatu duen, eta abar. Bere funtzioak eta egitekoak zeintzuk izan diren gogora ditzake, eta bete direla baieztatu, bide batez.

- Entzulearen errola: Entzulearen erroalak saioaren akaberan tratamendu berezia dauka, bere errola zein izan den gogoratuz eta utziz ere bai. Entzulegoak bere errola bete duela gogorarazten da. Beste batzutan, entzulearen erroalaren tratamenduan gehiago sakontzen da: entzundako ipuinen bat kontatzera animatzen da entzulea, gogoratzen zaizkio une batzuk, eta abar. Agurtu eta eskerrak ere ematen zaizkie entzuleei bukaeran, edo oporraldi onak igarotzea desiatu, garaiaren arabera. Hau da hain zuzen, orohar, saio guztietako azken ahozko ekoizpena.

- Leku-denbora indizeak: indize hauek ere tratamendu berezia jasaten dute. Egin daiteke berriztapenen bat, baina orohar, landutako leku-denborazko indizeak gogorazi eta utzi egiten dira. Ardatza izan den pertsonaiaren bizitzan edo herriaren historian azken egoera bat emanez buka daiteke. Beraz, ipuin kontak saioaren sarrera-aurkezpena eta garapena egituratzeko erabili diren leku-denborazko indizeei bukaera eman dakieke. Eskenatokiaren antolaketa ere egiten da, batez ere espazioa hustu alde-
ra.

b) Ipuinetako pertsona-errolen eta gaien gogoratzea, lotzea eta uztea

Arrunta da, datuen arabera ipuin kontak saioan zehar kontatutako zenbait elementu gogora ekartzea. Ekintza hau burutzeko moduak bi dira. Bata *itxura narratibo* batean azaltzen dena da, ipuin kontak saioan zehar (sarrera-aurkezpena barne) agertutako pertsonaiak, gertaerak, objektuak eta abar josten dituenak. Elementu eta prozesu berriekin ager daitezke gogoratutakoak kontakizunaren denboran aurrera eginez. Azpimarratzekoa da, esaterako, hori guziaz antoaltzailearen erabilpena ipuinaren garapenean gertatutako guztia jasotzeko eta sarrera-aurkezpenean sartutako elementu batekin lotzeko, beti ere bukaera bilatuaz:

-“hori guziaz etzen gertatuko gure herrira ezpalira etorri hiru gizon / batek bazuen eskuan e: / igitai bat / pss! bigarrenak bere besoetan holako katu bat” (T3)

Gogoratzeko erabiltzen den beste modua magia jokoa da. Jokoa egiten den artean gogoratzen dira bestelako lotura berezirik bilatu gabe saioko uneak, kantuak, pertsonaiak eta gura den guztia.

Esan behar da, halere, azaldutako bi modu hauetan *gogoan dauka, gogoan dauka ere bai, gogoratzen zeate?, gero kontatu nuen beste istorioa* moduko esapideak komunak direla.

c) Musika, kantua eta formula estilistikoak, nahiz ateraldi eta digresioak

Errekurtso hauek amaiera-agurrean ere erregulartasunez ageri dira. Formula estilistikoak maiz erabiltzen dira saioaren amaiera aldera. Musika, kantua erabiltzen da formula horiek laguntzeko edo huts-hutsean saioa borobiltzeko.

Ateraldi eta digresioak ere ageri dira azken fase honetan.

6. EZTABAIDA

Gaur eguneko kontak saioen azterketa egin eta gero, agerian geratu da ipuinez gain beste hainbat elementu agertzen direla. Elementuok, programa diskurtsibonarratibo edo enuntziatibo bezela aztertzen ditugu, alegia: errolen aurkezpen eta azpimarratzea, denbora-espazioaren kokapena, kontasaiok indartu, osatu, erakargarriago egingo duten elementuen presentzia, eskenatokia, objektuak, musika, eta abar. Guzti

hauek ez dira berriak. Guk uste dugu, ahozko jardunari dagozkiola ezaugarri hauek, beraz, betikoak direla. Idatziz heldu zaigun tradiziozko kontaketen deskribapenetan han eta hemen atzeman daitezke hauen aztarnak. Eta beste herrialde batzuetako ahozko kontaketen deskribapenetan ere ageri dira (ikus britainiako ipuin kontaketa Hèlias, 1990).

Gurera mugatuz, erritualizatuta eta esamolde klitxetuetan heldu zaizkigun zenbait esapide jardun horren aztarna direla esango genuke (hala bazan edo ez bazan... eta antzeko formulak). X. Kaltzakortak (1989) bildu ditu adibide andana bat. Esaterako, Azkuek Mundakan erabiltzen zen bat aipatzen du, kontalariak entzuleari zenbat ipuin zekien galdetzeko erabiltzen zena: «¿zenbat arrautza yan dozuz zuk?» (13.or.). Barandiaranek jasotako interlokuziozko formula bat ere gogoratzen digu Kaltzakortak. Honela dio: “Cuando se le pide un cuento largo, contesta así:

“Bela’atek emen zeuken ego’at oso motxa
eta bestea oso luzea.
Oixe dek kuntu luzea.” (15. or)

Aramaion Konsuelo Salaberriri guk geuk jasotakoa da, berriz, ondokoa. Osabak, behin haurrak bere inguruan batuta, zer entzungo zeudela, honela kantatzen zien:

“ipuin ipuin
hala bandera
ahuntzek igo dau
laba gañea
laba gañek punta zorrotza
Maritxuri agoa korotza!”

Gaur elementu berriak sartzen dira beharbada, izan ere hizketa-moldeak, lexikoa eta abar aldatu direlako; saio batetik bestera ere aldaketak izaten dira, kontalariaren estiloak ere badu zeresana, baina ekintza-komunikatiboa eta helburua berbera dira. Hein horretan, ahozko jendaurreko kontaketa oinarriko egitura eta baliabi-deak berdinak izaten jarraitzen dutela uste dugu.

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, JEAN-MICHEL (1984). *Le récit*, Paris: P.U.F.
- ARIZTIA, MAYO (1982). *Amattoren uzta*. Donostia: Elkar.
- BARANDIARAN, JOSE MIGUEL (1960-1962). *El mundo en la mente popular vasca*. III.alea. Donostia: Auñamendi.
- _____ (1979, 2. ed.). *Mitología vasca*. Donostia: Txertoa.
- BRONCKART, JEAN-PAUL ET COL (1985 a). *Le fonctionnement des discours*. Paris: Delachaux & Niestlé.
- GARZÓN CESPEDES, FRANCISCO (1995). *Teoría y técnica de la narración oral escénica*. Madrid: ed. Laura Avilés.
- HÉLIAS, PIERRE-JAKEZ (1990). *Le quêteur de mémoire*. Paris: Plon.
- KALTZAKORTA, XABIER (1989). “Herri ipuinen hasiera eta amaiera formulak” in Kaltzakorta X, Larringan L.M. & Etxebarria, J.M. (Ed.) *Tradiziozko ipuingintza*. Bilbao: Labayru, 11-32
- KUNZ, MARCO (1997). *El final de la novela. Teoría, técnica y análisis del cierre en la Era moderna en lengua española*. Madrid: Gredos.

LAFITTE, PIERRE (1973). "Euskal ipuinak", *Euskera*, 160-166

LARRINGAN, LUIS MARI (1989). "Ahozko ipuingintzaren egitura eta baliabideak". In Kaltzakorta X, Larringan L.M. & Etxebarria, J.M. (Ed.) *Tradiziozko ipuingintza*, Bilbao: Labayru, 33- 71

_____ (1992). "Ipuingintza: Komunikazioa eta praktika linguistikoa" *Euskera* 37:2, Separata, 497-505

LEKUONA, JUAN MARI (1982). *Ahozko Euskal Literatura*. Donostia: Erein.

ZUMTHOR, PAUL (1990). *Performance, réception, lecture. Autour de l'idée de la performance*. Québec: Les Éditions du Préambule.

Interfazeetako euskara: Interneteko euskarazko testuen izaeraz

Gotzon Egia

EIZIE

Luis Fernandez

Codesyntax

1. SARRERA

XXI. mendean, testua, beste ezer baino gehiago, testu digitala izango da, eta izaera digital teknologiko horrek ere baditu hizkuntzaren izaeran eragin zuzenak. Dagoeneko, paperean argitaratuta ikusten ditugun ia testu guztiak digitalki ekoiztuak izan dira, ordenagailuetan. Testu digitalekin lanean dihardugu dagoeneko. Baina hemendik aurrera, ordenagailuen sare-konexioen hedapenarekin, argitalpen modu nagusietako bat ere digitala izango da. Testuak ordenadorean sortzen ditugun bezala, ordenadorez aurkitu eta, hein handi batean, irakurriko ditugu.

Egia da testu mota askok papera izango dutela euskarri hemendik aurrera ere. Eleberri bat pantailan irakurtzerik ez dago. Eta hortaz, eleberrietako hizkuntza aldaeretan ordenagailuak duen garrantzia erlatiboa izango da. Baina badaude, hala ere, beste testu batzuk espezifikokoak.

Ordenagailuarekin dakusaguna testua da batik bat. Testu mota berezi bat: interfazea. Makina batekin elkarreragiten uzten digun testua da interfazea. Interneten web-gune bat bisitatzen dugunean, edo software programa bateko menuekin lanean dihardugunean, oinarrian testu idatziz osatutako elementuekin dihardugu lanean (elementu grafikoek ere garrantzia izan dezaketen arren).

Interfazea beraz, zera litzateke, “*Ordenadoreko pantailan dakusaguna, eta eragiteko aukera ematen diguna: klikatu, geuk datuz bete, eskaera egin...*”. Alde horretatik, lehen irudipen batean beharbada pentsatu dezakegu interfazeak egitea diseinu edo informatika kontua dela, eta hizkuntza bigarren mailako faktorea dela. Baina ez da hala. Hizkuntzak berebiziko garrantzia du interfazeetan zeren eta, Interfazea, batez ere, testua da: hizkuntza naturala. Elementu ikonikoak gora-behera, eta multimedia delako produktuak hor daudela kontuan izanda, ez dago ordenadoreetan ganoraz ibiltzerik testurik irakurri eta nolabait ulertu gabe, edo erabiltzaileak testurik makinari

eman gabe (helbide bat idatzi, bilatzaile batean eskaera bat egin, aukera jakin bat irakurri eta klikatu...).

Horrek ondorio zehatzak dakartza.

1. Internet medio idatzia da.
2. Interneten, banketxe bat, testu bat da. Eta banketxe bat "itzuli" egin daiteke. (Esaldi paradoxiko hau gehiegizkoa da, baina funtsean, hizkuntza ingeniartzak merkataritza elektronikoan ze garrantzi joka dezakeen ikustarazteko esango dugu horrela). Interneteko garaian, denda bat ez da espazio fisiko bat, baizik eta testu bat, salmenta erraztu nahi duten elkarlotutako interfazeen bidez eratutako aplikazio bat.
3. Inprentaren bidez, paperaren oinarriak hizkuntza eraldatu eta adaptarazi zuen bezala, teknologiaren bidez interfazeen oinarriak hizkuntza eraldatzen dihardu, eta adaptarazten behartzen gaitu.
4. Hizkuntza agrafu edo estandarrik gabeak ez dira egokitu paperera eta paperaren arora..

2. INTERFAZEETAKO TESTU ZATIKATUA

Interfazeetako testuek berezko ezaugarriak dituzte, eta oso kontuan hartzeakoak dira hizkuntza egokitzeko orduan.

Lehenik eta behin, interfazeetako testua zatikatua dago, zentzu batean baino gehiagotan. Batetik, hizkuntza naturalean irakurtzeko esaldiak zatikatu egiten dira. Esate baterako:

testu pusketa + aukerak menu batean + zeuk bete beharreko laukia + botoia

Pantailan egin daitekeen eragiketa arrunt bat horrela gera daiteke adierazia eta azaldua. Zatikatua egon arren, hor osa daitekeen esaldiak ulergarria izan behar du, eta zuzena ere bai.

Webgune eleanitz baten kasuan, elementu horien zatikatze eta ordenatzea erdaraz pentsatu bada, eta zatikatze-ordenatzea ezin bada berregin, euskaraz testu zuzen bat ematea oso zaila izango da. Gerta daiteke, gainera, itzultzaileari testu-unitate minimoak ematea, testuingururik gabeak: "*acerca de*" itzultzeko esaten bazaio, "*-ri buruz*" bezalako zerbaitekin erantzutea. Itzultzaileak esaldi zatikatuaren testuinguru orokorra jakingo balu, konpondu ahal izango luke beharbada.

Testuaren zatikatzearen beste alderdi bat tekniko da. Interfaze batean sortzen diren testuek kokapen diferentek dituzte azpiko aplikazio informatikoan: data algoritmo batek sortzen du, irudietan ageri den testua irudien karpetatik dator, testuak beste karpeta batetik datoz... Ondorioz, hizkuntza bateko mezuen sorburuko elementu guztien katalogo zehatz, praktikoa eta ordenatu bat ez baduzu, nekez maneatutako dituzu elementu horien bertsio anitzak hizkuntza desberdinetan.

Interfazeetan kontuan hartu behar den beste faktore bat informatikaren indarra bera da. Argi esanda, interfazeetan makinek testua manipulatu egiten dute. Makinek testua sortu egiten du, eta haren gainean eragiketak egiten dituzte...

Ez da aplikazio aurreratuegirik behar makinek hizkuntza sor dezaten. Edozein aplikaziotan ikus daitezke, makinek sortutako mezu automatikoak, tartean gramatika edo sintaxirik egon gabe. Makinek sortzen dituzten testuen artean, honako hauek aipa daitezke:

Datak. Euskaraz, bereziki tratatu beharrekoak dira hauek. Data oso bat idaztean, urtearen ondoren -e- idatzi behar den edo ez erabakitzeko, algoritmo bat behar duzu urtearen zenbakia irteeratzeko: ez du balio azken zifra (ezta azkeneko bi zifrak) kontuan hartuko dituen eragiketa sinpleak ere. Adibidez: *1900eko*, baina *2000ko*, *2001eko*, *2002ko*, *2010eko*, *2020ko*...

Ohar automatikoak. Era honetakoak ohikoak dira: *X ikuskatzen saiatu zara baina Y errorea gertatu da*. Segun zer den X eta zer Y auskalo zer agertzen den!

Zenbaketak. “1 liburu aurkitu da”, “2 liburu aurkitu da” Honako mezuak aurkitzea ez da harrizkoa. Pluralizazioak arras desberdinak dira erdarak eta euskara alderatuz gero.

3. HIZKUNTZAREKIN ERAGIKETAK: EUSKARAZ BILATZEKO ZAILTASUNAK

Beste alde batetik, makinek testuaren gaineko eragiketak egiten dituzte. Honek, Interneteko interfazeen aldetik, alderdi jakin batean du garrantzia: bilaketak (bilatzea da, sarritan, Interneteko eragiketarik arrunt eta oinarritzkoena).

Alderdi honetatik, euskararen izaera itsaskaria ez dute kontuan hartzen sistema informatiko gehienek, eta hortik datoz kontuak. Deklinabidea kontuan hartzen ez bada, bilaketak ez ditu emaitza zuzenak edo esanguratsuak aurkituko. “*Hondartzak*” bilatu eta ez duzu “*Hondartzetako egoera*” aurkituko. Gure inguruko erdaretan, kontu honek ez du garrantzi handirik. Adibidez, *Mario* beti da *Mario* gaztelaniazko testu batean, eta beti *Mario* ingelesezko testu batean. Euskaraz: *Mariok*, *Mariori*, *Marioarena*...

Euskarak lematizazioa behar du indexatzeko eta bilatzeko eragiketetan egoki funtzionatzeko. Hitzaren lema edo erroa aurkitzeari esaten zaio lematizazioa: prozedura informatikoen bidez hitz jakin baten erroa zein den aurkitzea. Ezagutza gramatikala funtsezkoa da zeregin horretan, noski.

4. DISEINU KONTUAK

Azkenik, interfazeen diseinu grafikoa edo maketazioa antolatzean, hizkuntzaren faktoreak alde batera uztea hanka sartze larria dela esan behar da. Webgune elebidun edo itzulitako askotan ikusten diren erroreak dira hauek:

Hizkuntza desberdinetako elementuak batera pantailan.

Luzera arazoak: testuak X neurriko kutxetara egokitu ziren, eta itzulpenak eskatzen duen luzera handiagoko testua ez da sartzen.

Testua irudietan sartua (erabaki arriskugarria sarritan, praktikotasunaren kontrakoa...)

Aplikazioaren maila desberdinak (logika, diseinua, funtzionaltasunak eta edukia) era nahasian tratatzen badira, azpitik web aplikazioen zerbitzari indartsu edo ondo antolatua bat egon gabe, hizkuntza bertsioen deskontrola erraz gertatzen da.

5. EUSKARAZKO WEBGINTZA

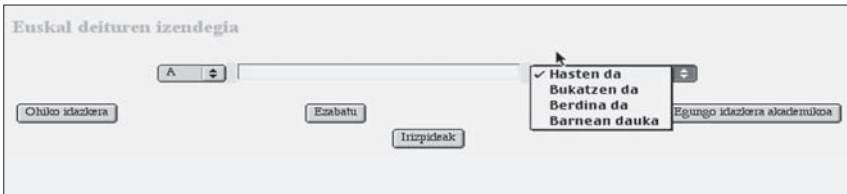
Honek guztiak axola ote dio gune euskaldunak sortzen dituzten erakundeei?

Beharko luke, baina askotan badirudi honen guztiaren gainean pentsatu ere ez dela egin. Interfaze batean edozein modutan idatz daitekeela. Adibide gisa, horra Euskaltzaindiaren webguneko bazter batetik ateratako interfaze puska bat:

Euskaltzaindiaren webguneko interfaze zati bat (2001eko iraila).

http://www2.euskaltzaindia.net/Temas/Pro/ProApeFraDoc_e.htm

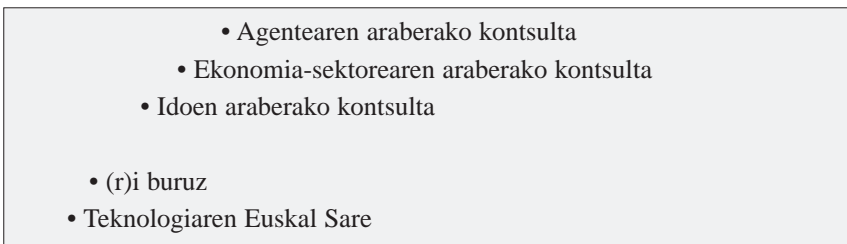
Testu/interfaze honetako hizkuntza ez da euskara. Ez da gramatikala, eta, gainera, ez da ulertzen. Eta Euskaltzaindiak ekoiztutako testu bat da!

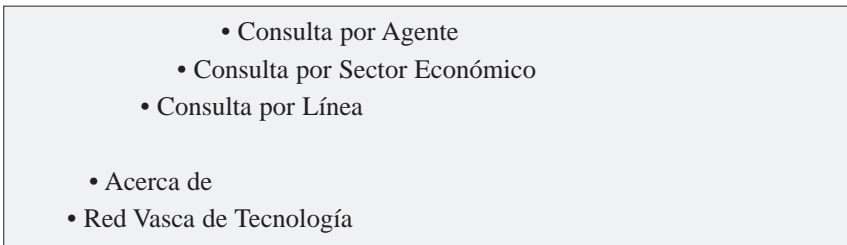
Beste adibide bat, Eusko Jaurlaritzaren webgune batetik hartua:

Zer da *(r)i buruz* hori? Itzultzaileak “*acerca de*” itzultzeko erabili duena. Gaztelaniazko orri baten itzulpena baita goikoa.

Ageri-ageriko erroreaz gain, kontatzekoak modukoak izango dira aplikazioak euskaraz data zuzen ematen dutenak. Eta, zer esanik ez, euskarazko bilaketetara ego-

kituak. Alderdi honetan, ez inongo erakunde publiko (gobernu, aldundi edo udal), ez aurrezki kutxek, ez EITB, Euskaltel edo Euskaltzaindiak berak, ez dute beren Interneteko guneetan euskaraz gauzak bilatzeko modu egokirik eskaintzen.

Soil-soilik euskalgintzaren esparrutik sortutako hiru enpresak sortutako aplikazio batzuetan implementatzen da euskarazko lematizazioa, bilaketak egoki egiteko

ezinbesteko elementua, Adur Software, Code & Syntax (pseudo-lematizazioa), eta Plazagunea.

6. KONTUAN HARTU BEHARREKOAK

Hizkuntza, beraz, interfazeak egiteko orduan bereziki kontuan hartzeko gaia da. Eta, Interneti dagokionez, batez ere, testuinguru hauetan:

Webgunea hizkuntza jakin batean garatu den zerbaiten itzulpen edo adaptazioa denean.

Webgune eleanitza denean.

Webgune elebakarra izanik, beste hizkuntza batean lan egiteko pentsatu den tresnekin egiten bada.

Bistan denez, euskarazko webguneak ez dira libratzen baldintza horietarik. Hortaz, euskaraz interfazeak sortzerakoan, baldintza hauek oso kontuan hartu behar dira:

Hizkuntz zuzentasuna: interfazeak ulergarria izateaz gain, hizkuntz arauak bete behar ditu.

Erabilgarritasuna: elkar eragiteko gaitasun eta erraztasuna.

Testuaren diseinua: interfazea osatzen duten testu zatiak egitura ulergarrian antolatu behar dira, ezin dira nola-hala agertu.

Hizkuntz ingeniartzaren ekarpenak eta baliabideak erabili behar dira interfazeen bitartez egiten diren eragiketak euskarara egokitzeke.

Hizkuntza biren kudeaketara behartuta gaudenean, edo webguneko euskarazko bertsioa erdaraz garatutako zerbaiten bertsioa denean, interfazeen itzulpena baino gehiago, egokipen edo lokalizazio lana egin behar dela kontuan hartu behar dugu. Itzultzaileak behar dira, baina haien lana marko teknologiko batean kokatu behar da, eta ingeniari-tza horri, aplikazio informatiko bat testuinguru lokal batera egokitze-ari, lokalizazioa esaten zaio¹.

Honek ez du esan nahi itzultzaileen lanaren gainera dagoenik informatika. Uztarketa behar da. Informatikariek (edo web egileek) eta itzultzaileek (edo hizkuntzaren profesionalak) terreno berri batean egin behar dute lan, elkarren premien berri edukiz, eta horretara egokituz. Terreno berri horixe da lokalizazioarena eta hizkuntza ingeniari-tzarena. Hor egin behar dena hizkuntzalaritza izango da noski, baina ingeniari-tza ere bai, eta ez bakarrik ingeniari-tza tekniko baizik eta prozesuen ingeniari-tza ere bai.

Amaitzeko, interfaze on eta txarren ezaugarriak laburbilduko ditugu:

Interfaze onak

Hizkera ulergarria darabil, esaldi arrunten parekoa.

Hizkuntza arauak zuzen gordetzen ditu.

Testu zatiak era ulergarrian banatu eta egituratzen ditu.

Beste hizkuntzetan sortutako interfazeak ez ditu itsuan itzultzen, egokitu edo lokalizatu baizik.

Eragiketak euskararen arauetara egokitzen ditu.

¹ Itzultzaileen langintzan gero eta garrantzi handiagoa du beste faktore teknologiko batek: itzulpen memoriaren teknologiararen erabilpena. Teknologia horren inplikazioak ere bete-betean aztertzeak dira lokalizazio prozesuetan, baina interfazeen testuen gaiari eutsi diogunez, ez dugu hemen ukituko.

Interfaze txarrak

Esaldi ulertezin eta harrigarriak darabiltza.

Erdarazko interfazeak ezarritako arauetara makurtzen da.

Erdarazko hitzak nola-hala euskarazkoek ordeztu dituzte.

Ez du euskararen araurik aintzat hartzen; adibidez, deklinabidea bilatzerakoan.

Diseinu nahasi eta ulergaitza dauka.

Eraginkortasuna euskararen zientziarako hizkuntz aldaeretan

Igone Zabala

Euskal Herriko Unibertsitatea

Zientzia Fakultatea

ERAGINKORTASUNA EUSKARAREN ZIENTZIARAKO HIZKUNTZ ALDAERETAN*

Zientzia-jakintzan aurrera egiteko eta jadanik finkaturiko jakintza hedatzeko erabiltzen diren aldaeren barruan komunikazio-egoeraren arabera hainbat berbaldi mota aurkituko baditugu ere, erabilera horretan eredu zuzenaren ezaugarri finka daitezkeela aldarrikatuko dugu lan honetan. Gure argudio-ildoak da eredu zuzenaren berbaldi zientifiko eraginkorrak eraikitzekeko prozesatzen errazak diren segidak aukeratzen ditugula eta aukera hori zuzenean lotuta dagoela gramatika-baliabide jakin batzuen hautapenarekin. Hortaz, lan honen gogoetak eta ondorioak eredu zuzenaren berbaldi zientifikoari buruzkoak dira eta ez nahitaez euskararen bestelako erabilerei buruzkoak.

1. ALDAERA GEOGRAFIKOAK, ALDAERA FUNTZIONALAK, HIZKUNTZA MAILAK

Aldaera geografikoak hizkuntza bakarraren barruan banaketa geografikoaren kausaz sortu diren "kode" desberdinak dira, alegia, morfologiarekin, ebakerarekin, eta agian ortografiarekin zerikusia duten aukerak¹. Normalizaturiko hizkuntzetan behintzat, markatutzat har ditzakegun aldaera geografikoez gain, aldaera estandar (ez-markatu)a dago, kode 'neutrotzat' har daitekeena eta edozein jatorri geografikotako hiztunek beregan dezaketena. Edozein hiztun enuntziatu bat sortzen duen bakoitze-

* Lan hau aurrera eramateko UPV 033.310-HB194/98 eta DGICYTeko BFF2000-1307-CO3-01 ikerkuntza-egitasmoen diru-laguntzaz baliatu gara. Eskerrak eman nahi dizkiegu egin dizkiguten iruzkin interesgarriengatik Juan Carlos Odriozolari, Elixabete Pérez Gazteluri, Asier Larrinagari eta Edurne Etxebarriari. Esan gabe doa txarto esanen erantzule bakarrak gu gara.

1 Aldaera geografikoen barruan joskera- eta morfologia-baliabideen artean ere zenbait aukera (mikroparametrik) aurki daitezke.

2 Askotan leporatzen zaizkio euskara batuari hizkuntzaren aberastasun eta zuzentasun ezarekin zerikusia duten arazoak. Ez deritzogu oso zuzen lotura hori egiteari; euskara batua euskarak dituen kodeetako bat baino ez da eta aipaturiko arazo horiek zerikusi zuzena dute hiztunen hizkuntz ahalmenearekin, alegia, senarekin. Izan ere, badira euskara batua deritzen kodea baino ez duten hiztunak, euskara zuzen eta aberatsa erabiltzen dutenak eta alderantziz, badira euskara batuz gain euskalki bat duten hiztunak, euskara txar eta txiroa egiten dutenak.

an bere hizkuntzaren sena erabiltzen ari da. Honen bidez esan nahi duguna da burmuinean dituen Gramatika Unibertsalaren arauak eta bere hizkuntza bereizten dituzten parametro-aukerak baliatzen dituela. Enunziatu hori ekoitzi ahal izateko bere senaren barruan dituen kodeetako bat erabili beharko du nahitaez hiztunak². Printzipioz, aldaera geografiko bakarria erabiliz, edozein komunikazio-egoeratan ari daiteke hiztuna, hizkuntza osoaren sortze-ahalmen guztia ezar baitaioke kode horietako bakoitzari. Edonola, ezinbestekoa izango du komunikazio-egoera desberdinetara egokitzeta eta komunikazio-egoera horietan solaskideen arteko konplizitatea funtsezkoa izango delarik, kode jakin bat erabiltzera behartuta egon daiteke askotan hiztuna. Bestetik, hizkuntzaren erabilera-esparru desberdinetan, hizkuntzak dituen baliabide guztien artean aukera jakin batzuk egin beharko ditu erabilera-esparru horren ezaugarri eta ohiturei egokitzeko: aldaera funtzional bat erabiliko du. Hizkuntz maila dagokienez, zaindutat eta zaindu gabetzat har ditzakegun esaldiak gauzatu ahal izango dira edozein aldaera geografikoren eta edozein aldaera funtzionalen barruan.

Euskararen aldaera geografikoen hautapena komunikazio-ekintza gertatzen den eremuaren luze-zabalarekin lotu izan da inoiz. Esate baterako, herri, eskualde eta nazio esparruen hedabideek hurrenez hurren herriko hizkera, eskualdeko euskalkia eta Euskara Batua erabili beharko luketela aldarrikatu du Zuazok (2000). Edonola, aldaera geografikoaren hautapena komunikazioaren xedeekin ere lot daiteke eta ikuspegi honetatik, kode bat baino gehiago menderatzen duen hiztunak aukera gehiago ditu komunikazio-egoeretara moldatzeko³. Adibide bat ematearren, bi kode edo gehiago dituen hiztunak eremu nazionalako hedabidea den telebistan edo irratan mahainguru batean dagoelarik, aukeran izango du bere euskalkiaz hitz eginez, bere izaera eta jatorriaren berri emateko, edota bere hizkera bereko jendearekiko hurbiltasuna adierazteko, edota beste hizkera batzuk dituzten hiztunekiko distantzia agerian uzteko eta beraz, berbaldian nabariki inplikatzeko, edo euskara batua erabiliz, berbaldi autonomoagoa egiteko.

2. BERBALDI MOTAK ETA ALDAERA FUNTZIONALAK

Aldaera geografikoen berri emateko orduan, hedapen geografikoari eta hizkuntza osoaren baliabideen artean aldaera horrek egiten duen hautapenari begiratzen diogu, baina aldaera funtzionalen ezaugarriak finkatu nahi ditugunean, ezinbestekoa dugu erabilera-esparruak eta komunikazio-egoerak kontuan hartzea: solaskideen ezaugarriak eta inplikazioa, euskarria (mintzatua, idatzia, elektronikoa...), komunikazioaren xedea (informatzea, eragitea...) e.a.

Erabilera-esparru bakarrean, hainbat komunikazio-egoera egon daitezke edo nahi bada, testuen ekoizpen-baldintzak askotarikoak izan daitezke⁴. Hortaz, testu eta

³ Aldaera geografikoen artean aldaera estandarra da egiatan komunikazio-egoera guztietan balia daitekeena: kode estandarra baino ez duen hiztunak kode hori erabiliko du familiarean eta lagunartean, lanean eta Administrazioarekiko harremanetan. Aldaera geografiko markatua baino ez duen hiztunak arazo larriak izango ditu erabilera-esparru orokorretan: erabilera-esparrua orokorragoa egiten den neurrian garrantzi handiagoa hartzen du hiztun-komunitate osoak onartzen dituen baliabide eta berbaldi-estereotipo komunak erabiltzeak.

⁴ Ikus adibidez Petöfi-k (1976) gai berezitzen inguruko komunikazioaren barruan bereizten dituen egoera motak: "a) communication of experts with experts of the same special field about topics belonging to that special field; b) communication of experts with experts of another special field/ other special fields about interdisciplinary topics concerning them immediately; c) communication of experts with non-experts about topics of the special field represented by the experts; d) communication of non-experts with non-experts about topics that do not belong to a special field." Hauei gainera dakieke adituak ez direnek elkarren artean eremu berezietei buruz egiten dituzten komunikazioak, esate baterako, kazetariak gai berezitu bati buruz ematen dituzten berriak

berbaldi mota ugari aurki daitezke erabilera-esparru bakarrean. Edonola, “ereduzko berbaldi eta testu motak” deskriba daitezke eta hauen bereizgarrietako bat da gramatika-baliabideen ereduzko erabilera.

Adibidez, bere senaren barruan euskalki bat duen hiztunak euskalki hori erabiliko du seguruenik familiarrean eta lagunartean. Hitzun hori irakaslea bada eta lehen hezkuntzan bere herrian eskolak ematen baditu, bere euskalkia erabili ahal izango du bertan ere, baina, unibertsitatean eskolak ematen baditu, ikasleen artean toki askotatik etorritakoak izango ditu eta kode estandarra erabili beharko du⁵. Kode estandarra baino ez duen hiztunak, jakina, hori baino ez du erabiltzerik izango erabilera-esparru guztietan. Edonola, horrek ez du esan nahi komunikazio-esparruetara eta egoeretara moldatu beharko ez duenik. Hizkuntz mailei dagokienez ere, ereduzko erabilerak egiten ditugu: ohikoena da familiarrean eta lagunartean hizkuntza zaindu gabea erabiltzea eta Administrazioarekin harremanak izateko, edo esparru berezitu bateko hitzaldia emateko hizkuntza zaindua erabiltzea. Hain zuzen ere, ereduzkotasun horrek eskura jartzen digu aldaera funtzionalez aritzea.

3. EREDUZKO BERBALDI ZIENTIFIKOA

Hizkuntza zientzia eraikitzeko edo zientzia-jakintza hedatzeko erabiltzen denean, hizkuntzaren ereduzko erabilera egiten da. Esparru berezitu batean ari gara eta horretan aritzen diren hiztunak oso talde txikia izan ohi dira hiztun-komunitatearen barruan. Gainera, ohikoena da esparru berezitu horren barruan aritzen direnen artean hainbat jatorri geografikotako hiztunak egotea. Hortaz, kode estandarra erabiltzea izango da ohikoena. Bestetik, eztabaida zientifikoak eta zientzia-jakintzaren hedapena egoera formaletan egin ohi dira (artikuluak, testu-liburuak, entziklopediak, hitzaldiak, biltzarrek, eskola magistralak...); hori dela eta, hizkuntza zaindua erabili ohi da. Jakina, horrek ez du esan nahi, bestelako erabilerarik ezin egon daitekeenik. Esate baterako, puntako ikerkuntza zientifikoak egiten duen laborategi batean herri bereko hiztun bik lan egiten badute, egiten ari diren puntako saioki buruz, alegia, oso gai berezituaz, era informalean eta beren herriko hizkera erabiliz ari daitezke: komunikazioa ziurtatuta dago, baina sortuko duten berbaldi hori ez da izango zientziaren esparruko ereduzko berbaldia.

Esan ohi da erabilera berezituetan komunikazioaren xedea informazioa transmititzea dela baina badira berbaldi berezituari nabariki eragiten dioten beste xede batzuk ere. Adibidez, Jaume Martí-k (2001) nabarmendu duenez, xede horien artean maiz egoten dira adituaren irudiaren indartzea, taldearen mugak zaintzea e.a. Esate baterako, eta adibide hau Larrinagari (2001) zor diogu, futbol talde bateko jokalariek batek izan duen lesioa azaltzeko sendagileak prentsaurrekoa eman eta “afectación sinobial del ligamento cruzado posterior” edo nahi bada “atzeko lotailu gurutzatuaren erasan sinobiala” izan duela esaten duenean, sortzen duen enuntziatuaren xede nagusia edo bederen xede bakarra ez da ikusleei jokalariek “belauneko bihurtura” izan duela jakinaraztea; izan ere, enuntziatu hori telebistako kameran aurrean sortzeko oso eragile garrantzitsua da bere sendagile estatusa agerian utzi nahi izatea, alegia, informazio hori ematen duenak, jokalarirean lagunak edo aitak ez bezala, osasun kontuez gizartekide arruntek ez duten jakintza baduela agerian utzi nahi izatea.

Edonola, zientziaren kasuan ez dago berbaldia iluntzeko beharrik, gizartekide arruntak esparru horretan sartzea berez zailtzen duten faktoreak baitaude: batetik, erabiltzen diren adigaien abstraktutasuna eta beraz, urruntasuna eta bestetik, ikur-kode-

⁵ Zuazoren (2000) proposamenean oinarritu gara adibide hau emateko; benetako egoera horretatik urrun samar egon daitekeela dirudi ordea.

f. ? [Jonek] [arazoak dituela] [analisi honek] [esan du]
₁ ₂ ₃

Beste horrenbeste esan daiteke ondoko izen-sintagmei buruz¹¹: prozesatzen errazagoa da aditza aurreratuta duen b aldaera.

- (2) a. Animalien tenperatura-aldaketen aurreko erantzunak
 b. ✓ Animalien erantzunak tenperatura-aldaketen aurrean

4.2. Informazio nagusia/informazio osagarria

Unibertsaltzat har daiteke informazioa premiaren arabera antolatzeke estrategia ere, ondoren ikusiko ditugun kasuetan hainbat modutara gauzatzen dena.

4.2.1. Galdegai/mintzagai sistema

Esaldi bakunen barruan informazioa premiaren arabera antolatzeak eskatuko digu lehendabizi ZERTAZ mintzatuko garen zehaztea eta ondoren gai horri buruz ZER esan nahi dugun ematea. Azkenik etorriko da BIGARREN MAILAKO INFORMAZIOA. Horrek esan nahi du hurrenkerarik eraginkorra ondokoa dela: mintzagaia-GALDEGAIAditza-2.mailako informazioa.

- (3) a. ✓ Baso helduetan ITZALA nagusitzen da oihanpean.
 b. % Baso helduetan nagusitzen da oihanpean / ITZALA.

(3b) bezalako segidak posible dira euskaraz¹² baina batetik, hiztun guztiek ez dituzte onartzen eta bestetik, (3a) bezalakoak prozesatzen errazagoak dira, informazioa premiaren arabera antolatuta baitaramate. Hortaz, (3a) bezalakoak dirateke ereduakoa testu zientifikoetan. Mintzagaia beharrezkoa ez den kasuetan, esate baterako, gai-aldaketarik ez dagoenean, esaldiari galdegaiarekin ekitea dateke eraginkorra (4a).

- (4) a. ✓ ITZALA nagusitzen da halako kasuetan.
 b. Halako kasuetan nagusitzen da / ITZALA.

4.2.2. Zerrendak eta osagai luzeak

Zerrendak eta osagai luzeak ditugunean, moteldu egiten da hanpadura eta eraginkorragoa izaten da aditza aurreratzea: predikatua osagai luzea baino lehenago emateak ‘aldez aurretik emandako’ eskema batean txertatzen lagun gaitzake. Ondokoak edo lau azpiatal nagusiak bezalako antolatzaileak txertatzeak are eraginkorragoa egiten du segida, atzetik datorrena prozesatzeko prestatzen baikaituzte. (5b) bezalako segidak erabat eraginkorrak badira ere, artifizialeki iruditzen zaizkie zenbait hiztuni eta horrexegatik gaineratu diegu ehunekoekin ikurra¹³.

- (5) a. % Matematikaren azpiatal nagusiak ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA dira.
 b. % ✓ Matematikaren azpiatal nagusiak ONDOKOAK dira: ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA.

¹¹ Izen-sintagma korapilatsuei buruz, ikus Zabala (1999).

¹² Ikus adibidez Hídalgo (1996) Altuberen (1929) ikuspuntuaren aurka ematen dituen adibideak eta datuak.

¹³ Alberdiren (2001: 25) arabera, posible da bi puntu jartzea ondokoak bezalako antolatzailearik gabe (Matematikaren azpiatal nagusiak dira: ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA). Gure iritziz ez da zuzena bi puntuak edo koma bezalako puntuazio-ikurrak txertatzea aditzaren eta haren osagarriaren edota aditzaren eta galdegaiaren artean eta desegokitzat jotzen dugu Alberdiren proposamena. Odrizolak (1998, 2001) puntuazio-ikurrei egotzen dizkien ezaugarri fonologikoen ikuspuntutik ere, ez litzateke egokia Alberdiren proposamena.

- c. $\sqrt{\quad}$ Matematikaren azpiatal nagusiak dira ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA.
- d. $\sqrt{\sqrt{\quad}}$ Matematikaren lau azpiatal nagusiak dira ANALISIA, ALGEBRA, GEOMETRIA ETA ZENBAKIEN TEORIA

Galdegaiari buruzko iruzkinak aditzaren eskuinean ematea da prozesatzea errazten duen beste estrategia bat: era honetan ez dugu apurtzen galdegaiaren eta aditzaren arteko ukipena (6b)¹⁴.

(6) a. % Odoleko glukosa-kontzentrazioak gora egiten badu, HERIOTZA ERAGIN DEZAKETEN FAKTORE GUZTIAK [ETA BATEZ ERE BIHOTZEKO IZATEKO ARRISKUA] larritzen dira.

b. $\sqrt{\quad}$ Odoleko glukosa-kontzentrazioak gora egiten badu, HERIOTZA ERAGIN DEZAKETEN FAKTORE GUZTIAK larritzen dira, [BATEZ ERE BIHOTZEKO IZATEKO ARRISKUA].

4.2.3. *Perpaus osagarriak daramatzaten aditzak*

Ondorioztatu edo esan aditza ikusi bezain laster, *-ela* konplementatzailea igar dezakegu. Mendeko perpausaren aditza aurreratuz, are segida eraginkoragoak lor ditzaugu: askoz ere askatasun handiagoa izaten dugu mendeko perpausaren hurrenkera aldatzeko eta hurrenkerarik eraginkorrenak bilatzeko (7c)¹⁵.

- (7) a. [14.000 urteko aztarna horiek gaurko elefante afrikarrekin asiarrerekin baino zerikusi handiagoa dutela] **ondorioztatu dute** zientzialariek.
- b. $\sqrt{\quad}$ Zientzialariek **ondorioztatu dute** [14.000 urteko aztarna horiek gaurko elefante afrikarrekin asiarrerekin baino zerikusi handiagoa dutela].
- c. $\sqrt{\sqrt{\quad}}$ Zientzialariek **ondorioztatu dute** [14.000 urteko aztarna horiek zerikusi handiagoa dutela gaurko elefante afrikarrekin asiarrerekin baino].

Are nabarmenagoa da prozesatzearen errazte hori, hainbat mendeko perpaus dituen segida baten aurrean gaudenean: hobeto prozesatzen dira nagusitik osagarriara doazen segidak (8a), osagarritik nagusira doazen segidak baino (8b).

- (7) a. $\sqrt{\quad}$ **Uste dut [garbi dagoela** [[eskualde honetan bizi diren organismoak] azkarrago **ugaltzen direla** [elikagaiak uga riagoak direnean]]
- b. [[[Elikagaiak ugariagoak direnean] [eskualde honetan bizi diren organismoak]]] azkarrago **ugaltzen direla**] **garbi dagoela**] **uste dut.**

Osagarritasun-hurrenkera hau hausten badugu, askoz ere txarragoak izaten dira ondorioak (8c): gramatikaltasunaren mugen inguruan gabiltzala ere esan genezake.

- (8) c. ?? Eskualde honetan bizi diren organismoak azkarrago ugaltzen direla elikagaiak ugariagoak direnean **uste dut garbi dagoela.**

4.2.4. *Aditzik gabeko segida korapilatsuak*

¹⁴ Ikus Zabala (1996).

¹⁵ Ikus Euskaltzaindia (1999: 44).

Izen-sintagma konplexuagoak ditugunean, informazio-blokeak antzeman eta premiaren arabera antolatzea da estrategiarik eraginkorrena. Hortaz, informazioaren antolakuntza berdintsua izango da hizkuntza guztietan; osagai bakoitzaren barruko antolakuntza aldiz, hizkuntza bakoitzaren parametro-aukeren arabera aldatuko da. Ikus bedi euskaraz informazio-blokeen buruak (beltzez nabarmendurik) bukaeran azaltzen direla eta gaztelaniaz aldiz, hasieran.

- (9) a. 'Indize biotiko' orokor baten **finkapena** ['aniztasun-indize' batetik (d) eta 'balentzia saprobiko' batetik (s) **abiatuta**] [COSTEren (1974) arabera]
 b. Determinación de un 'índice biótico' global [a partir de un 'índice de diversidad' (d) y una 'valencia sapróbica' (s)] [según COSTE (1974)]

4.3. *Proposizioen arteko lotura edo konexioa*¹⁶

Prozesatzen errazagoak dira proposizioen arteko kateamenduak, parte hartzen duten harreman logikoen berri lehenbailehen ematen badugu. Puntuazioak ere, berebiziko garrantzia du¹⁷.

4.3.1 *Lokailuak*

Perpausak edo paragrafoak elkarren artean lotzeko erabiltzen ditugun lokailuak perpausaren hasieran ematea izaten da eraginkorrena¹⁸, honela lehenbailehen ematen baitigute harreman logiko horren berri. Jakina (10a) eta (10b) guztiz zuzenak dira eta estiloa arintzeko ere erabil daitezke noizbehinka. Desegokiak gertatzen dira ordea, segida guztietan atzeratuta erabiliz gero.

- (10) a. Erradioterapia gorputzeko toki jakin batzuetara bideratzen da **beraz**.
 b. Erradioterapia, **beraz**, gorputzeko toki jakin batzuetara bideratzen da.
 c. ✓ **Beraz**, gorputzeko toki jakin batzuetara bideratzen da erradioterapia.

Osagai bat nabarmentzen duten lokailuak¹⁹ aldiz, eraginkorrak izaten dira nabarmentzen duten osagaiaren eskuinean bertan. (11a) adibidean esaldien arteko harreman logikoak prozesatzen laguntzen diguten bi faktore daude: batetik, *kirurgiak* osagaiaren atzeko koma, osagai horrek aurkaritza batean parte hartzen duela iradokitzen diguna²⁰, eta bestetik, *aldiz* lokailua, aurkaritzan sartzen den bigarren osagaia zein den eta zer nolako aurkaritzaz ari garen iradokitzen diguna.

- (11) a. Kirurgiak, ez du aparteko eraginik izaten. Tratamendu sistematikoek aldiz, gorputz osoari eragiten diote.
 b. Kirurgiak ez du aparteko eragainik izaten. Aldiz, tratamendu sistematikoek, gorputz osoari eragiten diote.

4.3.2. *Perpaus adberbialak*

16 Koherentzia, kohesio eta konexio adigaiak zedarriztatzerako ikus Larringan (1998).

17 Puntuazioaren eta hizkuntz mailen arteko loturari dagokionez, ikus Makazaga (1996) eta Odriozola (1998, 2001).

18 Ikus Makazaga (1996).

19 Ikus Osa (1990), Zabala eta Odriozola (1992) eta Makazaga (1996).

20 Subjektuaren atzean ohikoena izaten da komarik ez jartzea. Edonola, bezalakoetan prozesatzeari laguntzen dio koma horrek. Ebakitzeko modua ere desberdina izaten da halako aurkaritza batean parte hartzen duten eta halako aurkaritzetan parte hartzen ez duten esaldietan.

(A) Nagusiak eta mendeko perpauk adberbialak subjektu erreferentziakideak dituztenean, subjektua hasieran eta komaz banaturik duen segida (12a) izaten da prozesatzen errazena: ohikoena izaten da subjektuaren atzean komarik ez jartzea baina (12a) esaldian ezinbestekoa da koma, mendeko perpaukaren hasiera adierazten baitu.

- (12) a. ✓ Azeleragailuak, [hasiera batean fisikarako garatu baziren ere], gaur egun helburu praktikoetarako erabiltzen dira zientziaren beste arlo batzuetan, industrian eta medikuntzan.
 b. [Azeleragailuak hasiera batean fisikarako garatu baziren ere], gaur egun helburu praktikoetarako erabiltzen dira zientziaren beste arlo batzuetan, industrian eta medikuntzan.

(B) Perpauk kontzesiboen kasuan, aditz (jokatu/jokatu gabearen) hautapenak ere, zerikusia du prozesatzearen erraztasunarekin. Adizki jokatu erabiltzen badugu (14), lehen perpaukaren bukaeran jabetzen gara bi proposizioen arteko harreman logikoaz²¹. Adizki jokatu gabea erabiltzen dugunean aldiz (13), bigarren esaldira heldu behar dugu, harreman horretaz jabetu ahal izateko (Zabala, 2001).

- (13) a. [Saio ugari egin arren], ez dugu ondorio ikusgarririk lortu. (EGIAREN PRESUPOSIZIOA)
 b. [Saio ugari egin arren], ez genuke ondorio ikusgarririk lortuko. (BALDINTZA)
 (14) a. [Saio ugari egin ditugun arren], ez dugu ondorio ikusgarririk lortu. (EGIAREN PRESUPOSIZIOA)
 b. [Saio ugari egingo bage nitu ere], ez genuke ondorio ikusgarririk lortuko. (BALDINTZA)

4.4. *Buruak atzerarazten dizkiguten testuinguruak*

Esana dugunez, izena edo aditza aurreratuz prozesatzen errazagoak diren segidak lortzen ditugu; edonola, badira izena edo aditza segidaren bukaeran uztera behar izaten gaituzten sintaxi-faktoreak, euskara ‘burua azken’ hizkuntza izatearekin zerikusia dutenak.

- (15) a. [Tenperaturaren urtaroaren arabera **balioari**] elikagaien ugaritasunaren faktorea gaineratu behar zaio.
 b. *[Tenperaturaren **balioari** urtaroaren arabera] elikagaien ugaritasunaren faktorea gaineratu behar zaio.

Semantika-faktoreek ere beren eragina izan dezakete: (16) adibidean, argudio-ildoaren koherentziak eskatzen ditu hurrenkera jakin bat.

- (16) a. Antartikako mendebaldeko izotz-geruza zen susmagarriena, [[itsas maila baino beheago **egonik**] urtzeko joera handia **baitzuen**]
 b. #Antartikako mendebaldeko izotz-geruza zen susmagarriena, [urtzeko joera handia **baitzuen**] [itsas maila baino beheago **egonik**]

BIBLIOGRAFIA

²¹ Bi perpauk arteko harreman logikoaz jabetzen garen unea agerian uzteko, azpimarratu egin dugu harreman horren berri ematen digun osagaia.

- ALBERDI, X. eta SARASOLA I. (2001). *Euskal estilo libururantz. Gramatika, estiloa eta hiztegia*. Bilbo: EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- ALTUBE, S. (1929) *Erderismos*. Euskera. X urtea I-IV zenbakia.
- EUSKALZAINDIA (1999). *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-V (Mendeko perpausak-1)*. Bilbo.
- HAWKINS, J. A. (1990). "A Parsing Theory of Word Order Universals", *Linguistic Inquiry*, 21, 2: 223-261.
- (1995). *A Performance Theory of Word Order and Constituency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HIDALGO, V. (1996). "Euskal joskeraren mito kaltegarriak (I). Nola idatzi euskaraz modu arin, ulergarri eta aberats batean", *Hizpide*, 35, 39-51.
- HIDALGO, V. (1996). "Euskal joskeraren mito kaltegarriak (II). Euskararen hitz ordena librea Hizpide", 36: 21-27.
- (2001). "Marileisis sufre (IV) oxidozko atmosferan". *Ekaia* 14, 117-128.
- LARRINGAN, L. M. (1998). "Testuen analisirako zenbait nozioren kontzeptualizazio bidean", I. Idiazabal eta L.M. Larringan (ed.) *Koherentzia, Kohesioa eta konexioa: testuratzeko baliabideak. Hizkuntzaren azterketa eta Irakaskuntza*. EHU eta Arabako Foru Aldundia: 49-94.
- MAKAZAGA, J. M. (1996). "Perpausen arteko testu-mailako lotura: testu zientifikoak sortzen", I. Zabala (koord.) *Testu-loturarako baliabideak: euskara teknikoa*. Bilbo: EHUKo Argitalpen Zerbitzua: 45-111.
- MARTÍ, J. (2001). "Comunicación especializada y objetivos sociales", *III Escuela Internacional de Verano de Terminología*. Instituto Universitario de Lingüística Aplicada. UPF (eskuizkribua).
- ODRIOZOLA, J. C. (1998). "La puntuación y la entonación como desambiguadores en las estructuras limítrofes entre la yuxtaposición, la coordinación y la subordinación", *I Simposio Internacional de Análisis del Discurso*. Madrid: Universidad Complutense.
- (2005). "Puntuazioa Gramatikagai", H. Knörr eta P. Etxeberria (ed.) *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*. Iker 17, 353-378.
- ORTIZ DE URBINA, J. (1998). "Axularren ezen konpletiboa eta hizkuntz prozesamendua", *Studia Philologica in Honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, 151-162.
- OSA, E. (1990). *Euskararen hitzordena komunikazio zereginaren arabera*. Doktoretza tesia. Bilbo: EHUKo Argitalpen Zerbitzua
- PETÖFI, J. S. (1976). "Lexikology, Encyclopaedic Knowledge, Theory of Text", *Cahiers de Lexicologie XXIX*. Paris.
- ZABALA, I. (1996). "Testuan iruzkinak sartzeko funtzioa izan dezaketean antolatzaileak: hau da, hain zuzen ere, adibidez, batez ere..." I. Zabala (koord.) *Testu-loturarako baliabideak: euskara teknikoa*. EHUKo Argitalpen Zerbitzua, 113-165.
- (1999). "Izen-sintagma konplexuak: adjektiboen eta izenlagunen segidak", J. C. Odriozola (ed.) *Zenbait gai euskara teknikoaren inguruan*. EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- (2000). "Hitz-hurrenkera euskara tekniko-zientifikoan", *Ekaia*, 12: 143-163.
- (2001). "Euskararen zientzia eta teknikarako erabileraren hizkuntza berezitasunak", *Ekaia*, 13 (2000ko negua), 105-129
- ZABALA, I. eta ODRIOZOLA, J. C. (1992). *Hitz-ordena, galdegaia eta komaren erabilera*. EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- ZUAZO, K. (2000) *Euskararen sendabelarrak*. Irun: Alberdania.

“Bilbo-Behobia autobidea” bezalako Tandem-Elkarteak: Hiru osagai baina morfologi prozesu bakarra

Juan Carlos Odriozola Pereira
Euskal Herriko Unibertsitatea
Zientzia Fakultatea

0. SARRERA⁽¹⁾

Euskaltzaindiak (1992) elkarren arteko edo tandem-hitzezko aposizio gisa azaldu ditu (1-5)eko hirukoteak.

- (1) Bilbo/Behobia autobidea²
- (2) Behobia/Donostia maratoia
- (3) EAJ/PSE koalizioa
- (4) bodega/petaka aldaketa
- (5) idazle/hiztun koefizientea

Bestalde, bi hitzeko elkarte baten ezkeraldeko osagaia hedatuz sortzen ari direla adierazi du Euskaltzaindiak. Deskribatu izan diren gainontzeko hiru hitzeko segida guztietan ordea, syntaxian beregainki erabil daitekeen ondorio bana ematen duten bi prozesu ikusten dira: berrelkarketaren kasuan euskal morfologiak eskura dituen elkarketa bi (§1.1) eta sintaxi-hedapenaren kasuan izen baten sintaxi-hedapena eta haren gaineko elkarketa bat (§1.2). Gure lan honetan agerian jarri nahi dugu tandem-elkarteak bakarrak direla euskal morfologian: gainontzeko hirukoteak ez bezala, morfologi prozesu bakar batek sortzen ditu (§1.3).

Bestetik, Euskaltzaindiaren (1991, 1992) lanetan, aposizio modura izendaturiko izen-elkar-teek oro har izaki bakarra adierazten dutela esan izan da eta tandem-elkar-te hauek ez dira beti horrelakoak. Hemen agerian jarriko dugu ohi baino zehazkiago ulerturiko aposizio izeneko etiketa bat behar dugula (§2).

1 Lan hau egiteko Euskal Herriko Unibertsitateko UPV 033.310-HB 194/98 egitasmoaren dirulaguntza jaso dugu. Lanean erabili ditugun biokimikako adibide berezitu asko, Martínez (2001) lanekoak dira, eta eskertzekoa dugu has-teko egile horrek biokimikari aditu modura eskaini digun laguntza guztia. Eskerrak eman behar dizkiegu, gainera, Igone Zabala eta Elixabete Pérez hizkuntzalariei, lana gauzatzeko eskaini diguten laguntzagatik; beraienak dira hemen bildu diren zenbait ideia, baina azken idatzian egon daitezkeen okerrak, jakina, guri leporatu behar zaizkigu. Asier Larrinagari ere eskertu egin behar dizkiogu bere iruzkinak.

2 Ez genituen hemen idaztarauak finkatu nahi eta zilegi iritzi diogu adibide guztiak zeharkako marraz itxuratzeari.

Gainera, Euskaltzaindiaren laneko hiru azpisailak –nondik norakoak (1-2), aurrez aurrekoak (3-4) eta neurri-mugakoak (5)–, ez bide dira erabat egokiak, funtsean ez baitira hirugarren gunean azaltzen diren izenen tasunak kontuan hatu eta halaber, tasun horiek osagai bikoitzean duten eragina ez baita agerian gelditu. Beste alde batetik, aposizioen lehenengo osagai bakun edo bikoitzak elkartearen barruan jasaten (ez) duen erreferentzi aldaketaren arabera (§3.1), aposiziozko tandem-elkarteez gain (§3.2), mendekotasunezko tandem-elkarteen berri ere emango dugu (§3.3). Bukatzeko, mintzabehar berriei erantzuteko sortzen ari direla esan du baina tandem-elkarteen sailkapen horretan zehar agerian geldituko da eguneko euskarak eskura duen morfologi erabide batez ari garela.

1. TANDEM-ELKARTEAK MORFOLOGI PROZESU BAKAR BATEK SORTZEN DITU

Euskaltzaindiaren (1991) lanaren oinarrian zeuden txostenetako batean (Odriozola eta Altonaga: 1988), nabarmendu egin zen (6)ko elkarreak ez zirela ordu arte deskribatuak zeuden gainerako euskal elkarteen antzerakoak.

(6) $dN(t)/dt$ balioa, Cu^{+2}/Zn^{+2} erlazioa, $(-\infty, +\infty)$ ardatza

(6)koek nazioarteko laburdurak zituzten eta agian horregatik, aztertzeke utzi zen euskara orokorrean morfologi erabide honek izan dezakeen emankortasuna. Gero, aposizio mota berezi bat sumatu zuen Euskaltzaindiak (1992) horrelakoetan eta haren hitzetan, mintzabehar berriei erantzuteko sortzen ari dira ezker-osagaiaren hedapen baten bidez. Tandem-elkarte gisa izendatu zituen gainera. Lan horren adibidetegian, erabilera orokorreko adibideak bezain ugariak dira hizkuntzaren erabilera berezitetakoak

- (7) a Bilbo/Behobia autobidea
 b bodega/petaka aldaketa, EAJ/PSE koalizioa
 c idazle/hiztun koefizientea

Atal honetan nabarmendu egin nahi dugu deskribaturik dauden gainontzeko hiru hitzeko elkarrekin dauden funtsezko aldea.

1.1. Berrelkarketak, bi elkarketaren ondorioa

Euskaltzaindiaren lanetan (1987, 1991, 1992) ondo samar ikus daiteke berrelkarketa elkarketa prozesu biren ondorioa dela: bideragarriak dira adibidez bi aposiziozko elkarketa (8a), bi mendekotasunezko elkarketa (8b), koordinaziozko bat eta mendekotasunezko bat (8c), Euskaltzaindiak dvardva gisa azaldu duen elkarte bat eta mendekotasunezko bat (8d)³ edo koordinaziozko bat eta aposiziozko bat (8e).

- (8) a Azkue jaun apeza
 b garagar-ogi puska
 c jale-edale ospe
 d galdera-erantzun sorta
 e Gernika-Lumo udala

3 Bai mendekotasunezko bi elkarketa egin ahal izateko, bai mendekotasunezko baten osagai bat hedatzeko (§1.22), eskuinaldeko mugakizunak berezia izan behar du. Ikus bitez berezitasunak Euskaltzaindia (1992:42-45) lanean eta bai bereziki Azkaratek (1990) eskaini dituen hiru osagaiko segiden corpusean ere.

Azpirarratu beharrekoa da elkarketa prozedura bakoitzak sintaxian beregainki erabil daitekeen ondorio bat dakarrela: (8c-d-e)koetara heltzeko, sintaxian beregainki (9b-10b-11b) erabil daitezkeen izen- edo izenondo-elkarteak lortu dira lehenago eta mendekotasunezko elkarte bat egin da gero.

- (9) a [[jale-edale]koordinaziozkoa ospe]mendekotasunezkoa
b (Oso) jale-edale(a da)
- (10) a [[galdera-erantzun]koordinaziozkoa sorta]mendekotasunezkoa
b (Hor dituk) galdera-erantzunak
- (11) a [[Gernika-Lumo]koordinaziozkoa udala]aposiziozkoa
b Gernika-Lumo(ko saihezbidea)

1.2. Garapenak edo hedapenak, sintaxi- edo morfologi prozesu biren ondorioa

Esparru honetan ere, sintaxian beregainki erabil daitekeen ondorio bana ematen duten bi prozesu sumatuko ditugu orain arte deskribaturiko hiru hitzeko segida guztietan.

Euskaltzaindiaren lanetan ikus daitezkeen eredueta batean (12c), elkarte bat dugu abiapuntuan (12a). Bestalde, *ahuntz* osagaiaren sintaxi-garapena gertatzen da: (12b)ko *ahuntz beltz(a)* euskal sintaxian arrunta den izena + izenondoa osagaiez osaturiko izen-sintagma arrunta dugu⁴. Horretaz gain, talde horren ezkeraldean ere (12c) azal daiteke *ahuntz beltz* hori, azken batean ezker-osagaiaren hedapenaren ondorioztat hartuko duguna itxuratzeko.

- (12) a ahuntz talde(a ikusi du ardi-txakurrak)
b ahuntz beltz(a ikusi du ardi-txakurrak)
c ahuntz beltz talde(a ikusi du ardi-txakurrak)

Euskaltzaindiaren (1991) bigarren eredu (13), *neska bezalako izen baten sintaxi-hedapen bat da, izen-sintagma bat alegia*. Eskuinaldeko osagaia, *arrain-saltzaille*, hitz-elkarte bat dugu.

- (13) neska arrain-saltzaille

Euskaltzaindiak (1991) aipaturiko hirugarren hedapen- edo garapen-eredu batean (14-15), elkarketa/eratorpena (16-17) edo elkarketa/sintaxia (18-19) direlako mugen inguruko arazoak abiapuntuaren izaera finkatzeko unean⁵ baina bistan da lehenengo prozesu horren ondorioak kasu honetan ere beregain direla sintaxian.

- (14) gainzuritze
- (15) aldegitte
- (16) gainzuritu
- (17) zuritu
- (18) alde egin
- (19) egin

4 Azkaratek (1990) egindako eztabaidatik abiatu gara egun honelako egiturei ageriko eragozpenik gabe izen-sintagmaren izaera egozteko.

5 Ikus Odriozola (2001d) lanean (14), (16) eta /17)koen inguruko zehaztasun gehiago, eta Zabala (2001) lanean (15-18-19) koei dagozkienak. Izatez, pentsa liteke prozesuak (i) bezalakoak izan direla.

(i) zuritu > zuritze > gainzuritze

(ii) #egin > egite > aldegitte

Gainzuritu aditzetik *gainzuritze* izenatarako ibilbidea ordea, askoz ere arruntagoa da euskal morfosintaxian *zuritze* izenetik *gainzuritze* izenatarako eratorpena baino. Bideraezina beste adiera batekoa delako. Beraz, *gainzuritu* edo *alde egin* bezalako hiztegi-sarrerara ezagunetatik eratorritako izenak ditugu (14-15)ekoetan.

1.3. Tandem-elkarteak, ez dira berrelkarketak ez eta garapenak ere.

Elkarte hauen lehenengo osagai bikoitza ezin da oro har beregain erabili eta (20)ko galderei erantzuteko unean, tandem-elkartea egiteko aukera dugu (21) baina oso aldakorra da lehenengo osagai bikoitza soilik erabilia lortzen denaren gramatikaltasuna (22).

- (20) a Zein derby emango dute?
- b Zein tarte da hori?
- c Zein da jakin mina piztu duen auzia?
- (21) a Athletic/Erreal derbya
- b Bilbo/Durango tarte
- c Lasa/Zabala auzia
- (22) a Athletic/Erreal
- b ?Bilbo/Durango
- c *Lasa/Zabala

Izan ere, (22)ko bikoteak ez dira (21)ekoak lortzeko erabili diren abiapuntuak. Alderantziz, (21)ekoen gainean egiten den elipsi baten ondorioa dira (22)ko horiek. Elipsiaren gaineko murriztapenen izaera pragmatikoa izan daiteke bertan suma daitekeen aldakortasunaren eragile. Areago, ikus bedi (22a-b)koak eta agian (22c)koa ere erabat egokiak izango liratekeela idatzizko hedabide bateko izenburu gisa edo trafiko-seinale baten osagai gisa. Egoerarik ohikoena ordea, (21)ekoa da elkarte hauetan.

Laburbilduz, tandem-elkarteen hiru osagaiak prozesu bakar batek lotzen ditu eta hirukotearen barruan ez dago sintaxi-beregaintasunik duen sintaxi-egiturarik edo hitz-elkarterik: tandem-elkarteak ez dira euskal gramatiketan deskribatu izan diren berrelkarketan edo sintaxi- eta eratorpen-hedapenen hiru hitzeko ondorioen tankera-koak.

2. TANDEM-ELKARTEAK EUSKAL HITZ ELKARTUEN SAILKAPENAREN BARRUAN

2.1. Tandem-elkarteak ez dira koordinaziozkoak

Odriozolak (2001) bildu egin ditu Euskaltzaindiak dvandva modura sailkatu dituen elkarteak (23) eta koordinaziozko elkarte modura beste talde batean aurkeztu dituenak (24-25).

- (23) senar-emazteak
- (24) Gernika-Lumo
- (25) errege-profeta

Egitura hauetan bi buru daude: bi osagaien tasun (guzti)ak komunak ez badira ere, elkarrengandik hurbil egon behar bide dute, eta elkarteak bi buruen tasun guztiak biltzen ditu. Dakigunez (23-25)ekoen gainean berrelkarketak egin daitezke (§1.1) eta tandem-elkarteak aldiz, morfologi prozedura bakar baten ondorio dira (§1.3); ikusteko daukagu oraindik (26-27) tandem-elkarte hauen osagaien arteko esangura-harremana behintzat oso ezberdina dela (§2.2, §3). Esan dezagun hemen behintzat itxura

batean hurbil dauden koordinaziozko dvandva direlako elkarteak ezinbestez pluralean doazela:

- (26) Gipuzkoa/Donostia kutxa
- (27) EAJ/PSE koalizioa
- (28) a *senar-emaztea
- b senar-emazte taldea

Horren haritik, (28b)koan bikoteez osaturiko talde bat dugu, eta (26-27)ko tandem-elkarteetan berriz, bikote bakar bat.

2.2 *Lehenengo osagai (bikoitz)aren erreferentzi aldaketa eta aposizio harremana*

Munduko hizkuntzei buruz azken bolada honetan plazaratu den bibliografiaren berrikustapen arin bat eginda, Odriozolak (2001c) mendekotasunezko egitura-harremana egiaztatu du Euskaltzaindiak (1992) mendekotasunezkoztat jo duen (29)ko ereduari, baina baita Euskaltzaindiak atributuzkoztat jo dituen batzuen kasuan ere (30).

- (29) eguzki-lore
- (30) egun seinale

Bestalde, aposizio etiketari eutsi dio lan horretan baina osagaien arteko egitura-edota esangura-harreman jakin bat izendatzeko eta azpialde modura ulertu beharko diren 'aposizio izendatzaileak' (31a-a') eta 'sumpsuntiboak' (31b) elkarrekin jartzeko.

- (31) a Mugarra mendia
- a' Gaztedi dantzari-taldea
- b pinu arbola

Egitura hauetan ere bi buru daude baina oraingo honetan osagai batek beste osagaiaren tasunen barruko tasunak ditu eta hain zuzen tasun komun horiek bereganatzen ditu elkarteak. Horrekin batera, (31a-a') bezalakoetan (ibaien klasearen barruko edo dantzari-taldearen barruko) izaki bakarra adierazten da (Euskaltzaindiak aposizio modura deskribatu dituenak bezala), baina bestalde (31b)koan, (arbolen klasearen barruko) azpiklase bat adierazten da. (31)ko ereduaren arabera ulerturiko aposizio izeneko egitura- edota esangura-harremanean, erraz aurrean daiteke izaki bakarra edo izaki azpiklase bat adieraztea gerta daitekeela, eta hain zuzen ere txandakaketa horri eusten dio tandem-elkarteen ereduak: (32a) bezalakoetan *arte* bakar bat adierazten da eta (32b) bezalakoetan, aldaketa azpiklase bat, herskari ahostunetako batek herskari ahoskabeetako batera gerta daitezkeen aldaketen azpiklasea alegia.

- (32) a Bilbo/Durango artea
- b bodega/petaka aldaketa

Horrela, talde bakar batean bil daitezke izaki bakarra adierazten duten ohiko aposizio izendatzaileak, izaki bakarra adierazten duten tandem-elkarteak eta izaki azpiklasea adierazten duten beste tandem-elkarteak eta sumpsuntiboak.

Bestalde, (31a)ko lehenengo osagaiak, mendi bakar adierazten du beregainki erabilia zein elkartearen barruan, baina (31a')ko osagaiak elkartearen barruan ez du beregainki erabilia duen erreferentzia bera. Euskaltzaindiaren (1991) lanaren oinarrian dagoen txosten batean (Odriozola eta Altonagaren 1998) iradokitako itzulingu-

ruek agerian uzten dute aposizio mota bat zein bestea ados daudela lehenengo eta bigarren osagaien arteko hiponimo/hiperonimo esangura-harreman horrekin:

- (33) Mugarra delako mendia
Gaztedi delako dantza-taldea

Harreman hau eta bigarren aposizio-ereduan gertatzen den erreferentzi aldaketak, poliki aztertzeoak dira tandem-elkarteen kasuan.

a) Lehengo osagai bikoitza nekez erabil daiteke beregain euskal syntaxian, baina hala ere, betetzen du (33)ko itzulinguruetako⁶ baldintza:

- (34) Bilbo/Durango delako tarte hori, bodega/petaka delako aldaketa,
likido/solido delako nahastea, idazle/hiztun delako koefizientea

(31a')ko bigarren aposizio-ereduaren arabera tandem-elkarteen kasuan gertatzen den erreferentzi aldaketari metonimia deritzo: (34)ko *likido* eta *solido* gai-izenak dira baina *likido/solido nahastea* elkartearen barruan, gaiak adierazi beharrean, gaiak elkarrekin ematen duten osotasuna adierazten da, *nahaste* izenak adierazten duen nahasteen klasearen barruko azpiklase bat hain zuzen. Areago, adibide honetan behintzat, bereziki garbia da elkarteak adierazten duenaren tasunen artean badaudela lehenengo osagai (bikoitz)aren tasunak ere.

b) Batzuk, (31a)ko lehenengo aposizio-eredukoak dira eta osagai bikoitzak ez du erreferentzi aldaketarik jasaten. Haietako batzuen kasuan osagai biko aposizio arrunt bi egiteko aukera dago (35b), beste batzuetan aposizio arrunta egiteko aukera bazegoen ere ez da horrelakorik egin (36b), eta beste zenbaitetan osagai biko elkarteak beste adiera bat du (37b).

- (35) a cis/trans isomeroak
b cis isomeroa, trans isomeroa
(36) a Lasa/Zabala auzia
b #Lasa auzia
(37) a hartzaile/emaile bikotea
b #hartzaile-bikotea

c) Testu berezituetatik at nekez aurki daitezkeen euskarazko tandem-elkarte batzuek ez dute itzulingurua onartzen (38-39), eta berez aposizioak izan gabe mendekotasunezko elkarteak direla dirudi: lehenengo osagai bikoitzak ez du bigarren osagaiaren barruko zerbait adierazten, ez beregainki ez eta elkartearen barruan ere; hirugarren osagaiaren elisioa ere ezinezkoa bide da kasu guztietan. Izatez, aurrean definituriko (29)ko mendekotasunezko elkarteek bezala jokatzen dute tandem-elkarte hauek:

- (38) Na⁺/K⁺ trukatzaila, burdina/sufre proteina

⁶ Itzulinguru sortak banaketa zorrotz samarra du:

(i) Mugarra delako/izeneko mendia, Azkue delako/izeneko saria
solido zurrin delako/*izeneko kontzeptua

Alde batera utziko ditugu itzulinguruak har ditzakeen konnotazioak.

⁷ Ikus Odriozola (2001a) eta (2001b) lanak, nazioarteko arauetan egiten diren tandem-elkarteen inguruan. Horrelakoetan, euskararen arau propioen arabera egin gabe, hizkuntzetan zehar suma daitezkeen arau komunaren arabera egiten bide dira gauzak, eta horretan, tandem-elkarteak ere ez dira salbuespen. Bestalde, alde batera utziko dugu hemen beste gogoeta interesgarri bat egiteko aukera: Gramatika sortzailea bezalako teori esparruen inguruan sortu izan direnak -ikus adibidez testuko 3.1.1. ataleko (40b')- nazioarteko arauak dagozkien ala euskararen arau propioen arabera (erabilera mota jakin baterako) sortu ote dira? Berez, zorrozki jokatuta garbi izan behar dugu zer diren kimikako IUPAC bezalako nazioarteko batzorde batek finkaturiko nazioarteko arauak: nazioarteko adituek eraturiko batzorde batean onaturiko adigaiak gehi izendapen-arauak.

- (39) a *Na⁺/K⁺ delako trukatzailea, burdina/sufre delako proteina
 b *eguzkia delako lorea, *lorea(k) delako sorta, *seinalea delako eguna

(39) ko gramatikaltasun eza garbia den neurrian, (38)ko erabide-eredura jo baino lehen egin baino lehen ondo hausnartu beharko da kontua: erabilera berezitzuez ari bagara ere, nazioarteko arauen esparru batean ez gauden neurrian⁷, hizkuntzaren hiztegi-, morfologi eta sintaxi-arau propioak erabili behar dira nonbait, eta (38)koaren ereduok euskal senak sor ote ditzakeen, zalantzarria da gutxienez.

3. TANDEM-ELKARTEEN SAILKAPENA

Atal honetan Euskaltzaindiak (1992) zirriborraturiko sailkapen hirukoitza garatu behar dugu hiru osagaien arteko harreman moten arabera. Azken batean hirugarren osagaiaren mende egongo da eskuinaldeko osagai bikoitz bat edo beste azaltzea, bai eta erreferentzi aldaketa mota bat edo beste gertatzea ere⁸.

Morfologi erabide honek bere baitan daraman berrikuntza dela eta, esan behar dugu bai hizkuntza orokorrean ikus daitezkeen azpimotak bai erabilera berezitzuetan ugari(ago) azaltzen direnak emankor samarra den eta eguneko euskarak berea duen morfologi prozesu bati zor zaizkiola. Horren seinalea da nonbait Euskaltzaindiaren (1992) adibidetegia, elkarte arruntez zein berezitzuez osatu zena. Gure adibide sortak, honelaxe antolatuko ditugu:

- (a) Erabilera orokorrekoak Euskaltzaindiaren adibidetegian
 (a') Erabilera orokorrekoak hedabideetan edota eguneroko ahozko hizkuntzan⁹
 (b) Erabilera berezitzuetakoak Euskaltzaindiaren adibidetegian
 (b') Erabilera berezitzuetakoak Euskaltzaindiaren adibidetegitik kanpo

Sailkapenean zehar, lehenengo osagai bikoitzean hirugarren izenaren nagusigoaren arabera gertatzen den erreferentzi aldaketa adieraziko dugu eta horrela, *likido/solido nahasketa* bezalakoen berri emateko adibidez, osotasuna/osagai biak delako etiketa jarriko dugu, azken batean metonimia baten bidez osagaiak osotasun modura ulertzen direla aditzera emateko.

3.1. Aposiziozko tandem-elkarteak

3.1.1 Norabidedunak

Berezko edo metaforazko mugimenduak islapen garbia du hizkuntzen lexikoan eta gramatikan, eta hortaz, talde handi batean elkartu nahi izan ditugu horren inguruko adiera duten elkarte guztiak.

8 Maila honetako gogoetak zuzeneko harremanetan daude teori hizkuntzalaritzan erabili ohi diren (hirugarren osagaia-aren) argumentu-egiturak eta θ -rolak direlako adigaeekin. Lan honetan tandem-elkarteen deskribapena baizik ez dugu egingo, baina horretarako hizkuntzalaritza teoriotik kanpo ere erraz samar uler daitezkeen adigai eta terminoak erabiliko ditugu, aurrerago morfologi erabide ere erraz samar uler daitezkeen adigai eta terminoak erabiliko ditugu, aurrerago morfologi erabide hau teori esparruan jorratzen hasteko prest utziko dugulakoan.

9 Gure adibide-iturririk garrantzitsuenak izan diren hedabideak direla eta, Euskal Telebistako Euskara Saileko zuzendaria den Asier Larrinagak aditzera eman digu *Lasa eta Zabala auzia* (§3.2.f) bezalako elkarte batek denbora-epe labur batean erabat ordezkatu duela bere sintaxi-baliabide izango litzatekeen *Lasa eta Zabalaren auzia*. ETBko lankide honen hitzetan ordea, *Athletic-Erreal derbya* bezalako bat (§3.2.e) oraindik ari da lehian *Athletic eta Errealen arteko derbya* sintaxi-aldaerarekin. Balio bezate adibide biok berrikuntza honen azken urteotako garapenean berri izateko eta bai euskal senak honetan duen erraztasunaz ohartzeko ere.

a) *Leku edo denbora-epe bat/bi mugak*

Euskaltzaindiak nondik norako gisa sailkatu zituenen arteko hauek, erro sako-
nak dituzte hizkuntzaren erabilera orokorrean. Denborazkoak ere (41) arrunt sama-
rrak dira, Euskaltzaindiak jaso ez bazituen ere.

- (40) a Paris/Bonn ardatza, Gros/Amara autobus-linea,
a' Iruñea/Logroño autobidea
b ioi/ioi distantzia
b' galdetzaile/aztarna katea
- (41) a' 2001-2002 ikasturtea, udaberri/uda denboraldia, 2001/2004 hitzarmena
2002/2007 seiurtekoa¹⁰

b) *Jarduera/abiapuntua eta helmuga*

Euskaltzaindiak nondik norako elkarte gisa emandako gainontzeko guztiak
jarriko ditugu hemen.

- (42) a Behobia/Donostia maratoi-erdia
a' Paris/Dakar rallya
a' Denver/Chicago/New York bidaia¹¹

c) *Aldaketa bat/abiapuntua eta helmuga*

Euskaltzaindiak aurrez aurreko gisa sailkatu zituen. Guk hona ekarri nahi izan
ditugu, hizkuntzaren ikuspegitik behintzat norabide edo mugimendudunen antzera
jokatzen baitute izen horiek lexikoaren zein sintaxiaren ikuspegitik.

- (43) a' Ingelesa/euskara hiztegia
b bodega/petaka aldaketa
b' aldosa/zetosa trukaketa, zeto/enol tautomerizazioa, inkoatibo/arazle al-
daketa

3.1.2. *Norabiderik gabekoak*

Esan bezala, inolako norabiderik ez duten izenek ezberdin jokatzen dute hiz-
kuntzen lexikoan eta gramatikan, eta beraz, beste talde handi bat egin dugu,
Euskaltzaindiaren aurrez aurreko gehienak eta neurri-mugakoak elkartuz.

a) *Osotasuna/osagai biak*

Iraupen neurgarria adierazten dutenen eredia emankor samarra da erabilera
berezituetan eta bestalde, azpiero bi bereiz daitezke, kontua zorrotz aztertuz gero:
(44)koetan, osagai bikoitzaren azpiosagaiek aldi berekoak diren bi azpigertaera adie-
razten dituzte eta (45)ekoetan, aldi berekoak ez diren bi epe azaltzen dira, beti ere
hirugarren osagaiak adierazten duen osotasunaren barruan.

- (44) b' oxidazio/erredukzio erreakzioak
(45) b' fosforilazio/desfosforilazio zikloa, karboxilazio/deskarboxilazio sekuentzia

¹⁰ Ikus bedi urteak izendatzeko erabiltzen diren zenbatzaile zehaztuak ditugula lehenengo osagai bikoitz batzuetan.

¹¹ Bitik goragoko osagaiak ere azalduko zaizkigu sailkapenean zehar.

¹² *Bikote* bezalako izenen bikoitzasun delako tasuna dela bide auresagarria da elkarte hauek egiteko ahalmena bai eta horrekin batera osagai bikoitzak ez duela erreferentzi aldaketa jasango (§2.2). *Gune* bezalakoetan ordea, ezinbestekoa da aldaketa hori. Ildo horretan, ikus bedi 8. oharra.

(Ekintza baten) ondorio fisikoa adierazten dutenen eredu ere nahiko emankorra da erabilera guztietan.

- (46) a EAJ/PSE koalizioa
 a' EAJ/EA koalizioa,
 b kobre/eztainu aleazioa
 b' RNA/DNA hibridoa, burdina/sufre gunea, aditz/inflexio/
 konplementatzaile sistema, likido/solido nahastea, kloroformo
 metanol disoluzioa, osagarri/aditz osagaia, hartzaile/emaile bikotea¹²

b) *Gertaera bat /jardule biak.*

Arrunt samarrak dira:

- (47) a Erasun/Elgorriaga aizkol apostua, Kohl/Miterrand elkarriketa
 a' Athletic/Erreal derbya, PP/PSOE ituna,
 Beloki/Goñi pilota-partidua, Iurreta/Durango norgehiagoka,
 Espainia/Euskal Herria gatazka
 b' dipolo/dipolo elkarrekintza, espezifikatzaile/buru harremana¹³

c) *Egoera/subjektu biak.*

- (48) b bizidun/bizigabe bereizketa, karbono/karbono lotura
 b' hormona/hartzaile osagarritasuna, proteina/DNA ukipena,
 likido/solido oreka

d) *Neurri-mugakoak*

Honelako guztiek matematikako zatidura delako eragiketaren ingurukoak dira eta eredu nazioartekotzat har litezke, euskararen erabilera arruntean nolabaiteko txertakuntza badute ere.

- (49) b ikasle/gela ratioa, idazle/hiztun koefizientea
 b' azalera/bolumen harremana, indar/azalera zatidura
 a' kalitate/salneurri harremana

e) *Hurrenkera/ osagaiak (§2.2. b)*

- (50) buru/osagarri hurrenkera, mugatzaile/mugakizun ordena C-C-C katea

f) *Nolabaiteko jabea (§2.2. b)*

- (51) a' Las/Zabala auzia, Donostia/Gipuzkoa kutxa
 b' Michaelis/Menten Zinetika, Ehlers/Danlos sindromea

g) *Adigaia/txandakako balio biak (§2.2. b)*

- (52) cis/trans isomeroak, ezeztapen/baieztapen funtzio-kategoria,
 karboxilasa/oxidasa jarduera
 (53) cis isomeroa, ezeztapen funtzio-kategoria, karboxilasa jarduera

¹³ Oso azpimarratzekoa da izen jakin batzuek osagai bikoitz desberdinak hartuta tankera desberdinetako tandem-elkarteak eratzen dituztela: ikusi abididez *harreman* izena (§3.1.2. b) eta d). Era berean, osagai bikoitz jakin batek desberdin jokatzeko du hirugarren osagai desberdinekin: ikusi adibidez *burdina/sufre* (§3.1.2, eta §3.2.), *presio/bolumen* (§3.2.2. d) eta 3.2.).

3.2 Mendekotasunezko tandem-elkartek

Eredu honen barruan (§2.2), honelako azpitaldeak egin daitezke:

a) *Gertaera edo egile bat/objektu biak*

(54) b' Na⁺/K⁺ trukatzailea

b) *Izaki bat/osagaietako bi*

(55) a' Donostia/Baiona eurohiria

b' burdina/sufre proteina, ama/alaba adabegia,

c) *Prozesua/tresnak edo materialak edo era zabal batean ulerturik, gaiak*

(56) kaltzio/polietilenglikol tratamendua, presio/bolumen diagrama

Lanean erabili dugun itzulginguruak (§2.2) nahiko ondorio garbiak ematen badi-
tu ere, aitortu beharrekoa da aposiziozko eta mendekotasunezko tandem-elkarteen
arteko muga ez dela erabat sendoa, zeren eta azken batean muga hori lehenengo osa-
gai bikoitza hirugarren osagaiaren barruko kideztat hartu ahal izateko aukerak
baldintzaturik baitago. Aurreragoko lanetan izango dugu hau guztia hizkuntzaren maila
desberdinetan ondo aztertzeko beta.

BIBLIOGRAFIA

AZKARATE, M., (1990). *Hitz elkartuak euskaraz*. Donostia: Mundaiz.

ALTONAGA, K., M. ENSUNZA eta J. C. ODRIOZOLA (1988). *Sumpsumtive compounds*.
Eztabaidarako txostena (eskuizkribua).

EUSKALTZAINDIA (1991). *Hitz-elkarketa / 3*. Bilbo.

_____ (1992). *Hitz elkartuen osaera eta idazkera*. Bilbo.

MARTINEZ, M. (2001). "Tandem-elkartek: nola idatzi behar diren Biokimikako tes-
tuetan azaltzen direnean" (eskuizkribua).

ODRIOZOLA, S. C. & ALTONAGA, K. (1988). X. *Aposizioa: eztabaidarako txostena*
(eskuizkribua).

ODRIOZOLA, J. C. (2001a). "Entzimen izenak euskaraz". *Ekaia* 13, 131-147.

_____ (2001b). "Euskara eta nazioarteko arauak: erabilera orokorrak, erabilera
berezituak eta erabilera gainberezituak", *Euskera*.

_____ (2001c). "Aposizioa euskal hitz-elkarteetan" (eskuizkribua).

_____ (2001d). *Fronteras composición-prefijación y composición-sintaxis*
(eskuizkribua).

ZABALA, I. (2001). "Predicados complejos en vasco" (eskuizkribua).

El caso catalán: diques político administrativos contra el estándar

Vicent Pitarch i Almela

Institut d'Estudis Catalans (Secció Filològica)

SALUDO

Distinguidas autoridades, amigos y amigos:

Bona vesprada. Arratsaldeon. Em reconec especialment emocionat i honorat d'ésser ací amb vosaltres. Hunkituta, eskatzen dizuet, Katalan Herrialdeetatik dakarkizuedan agurrik kuttunena onar dezazuen.

He de empezar por reconocer que es ésta una de las circunstancias de mi vida en que experimento la congoja que me produce la desidia por no haber aprendido euskara, una deficiencia difícilmente perdonable si tenemos en cuenta la dilatada trayectoria de relaciones personales y, más aún, de sintonía política, que me une, con intensidad y pasión, a los avatares de Euskal Herria. Gracias por vuestra comprensión. Tampoco podría seguir adelante sin dejar constancia aquí de mi agradecimiento sincero a la organización de este XV Congreso de Euskaltzaindia por haberme otorgado el honor de ocupar ahora esta posición de privilegio. Sinceramente, me siento abrumado ante la opción que me ofrecéis de ser escuchado por los expertos en la lengua de una de las naciones más venerables y conmovedoras del mundo.

1. OBJETIVO

En mi exposición me propongo presentar, sobre la base de las grandes líneas que marcan el perfil del panorama sociolingüístico catalán, una aproximación al estado actual del proceso estandarizador que atraviesa la comunidad catalana. De manera esquemática podemos acordar que la planificación de este proceso ofrece dos vertientes, una lingüística y otra sociológica; es decir, una se dirige hacia la estructura de la lengua –establece la descripción del *corpus*– y la otra atiende a su aplicación práctica –programa la intervención sobre la sociedad–. Ni qué decir tiene que las dos vertientes se complementan mutuamente y a la vez entre ambas se establece toda una red de interrelaciones. Por supuesto, obviaré aquí cualquier referencia a la problemática de índole estrictamente lingüística –si se prefiere, al nivel de codificación–, es decir, a las propuestas, sugerencias y dificultades que suscita la alternativa del estándar ante la diversidad de los registros y de la variación espacial

que presenta la realidad interna del fenómeno lingüístico. Sin duda, éste no es el momento oportuno para analizar la casuística lingüística que ha de abordar el proyecto de estandarización del catalán en nuestros días. Así pues, lejos de detenerme a considerar el propio sistema de la variedad estándar del catalán tal como ahora circula, nos fijaremos más bien en algunas de las estrategias que caracterizan el modelo catalán del proceso estandarizador. En definitiva, ante la doble opción que ofrece el análisis (de descripción lingüística y de planificación social) del modelo estándar, nuestro enfoque será eminentemente sociológico, más bien sociopolítico. En este sentido, habrá que insistir en el rol fundamental que ejerce la estructura política de la sociedad en el proceso de estandarización idiomática; por supuesto, en sintonía perfecta con la dinámica global según la cual no hay proceso social –y, por consiguiente, no hay fenómeno lingüístico– que escape de los mecanismos de dirección y control que impone el sistema establecido (Pitarch 1996).

De acuerdo con el objetivo indicado, mi exposición será fundamentalmente descriptiva, con incursiones mínimas en el campo de la especulación teórica; y en cualquier caso, éstas no tendrán otra pretensión que la de servir de marco a la realidad que se describa. En última instancia, lo que aquí presento no es más que un modesto informe sobre las peripecias por las que atraviesa el proyecto del estándar catalán.

Naturalmente, he de confiar que algunos elementos de este informe ofrezcan aspectos de interés para el modelo estandarizador de Euskal Herria. Sin duda, desde la particularidad intransferible que representa cada realidad nacional, el drama lingüístico que viven los Països Catalans, por una parte, y Euskal Herria, por otra, comparte rasgos comunes, los cuales seguramente sugieren la conveniencia de intercambiar estrategias y experiencias de unos y otros. Para empezar, unos y otros compartimos el lastre de ser naciones sin estado, un estigma del que, por supuesto, no podemos sentirnos libres los catalanes por la simple pervivencia de Andorra, un estado que proclama el catalán su única lengua oficial. Ciertamente, la fluidez en el intercambio de políticas lingüísticas entre euskaldunes y catalanes constituye ahora mismo un reto común insoslayable.

2. ESTANDARIZACIÓN, IDENTIDAD Y GLOBALIZACIÓN

El tema de la mundialización ha conseguido ocupar un lugar central en los comentarios que circulan acerca de la actualidad socioeconómica. El fenómeno, por supuesto, había de incidir también sobre la situación sociolingüística. En este sentido, se han puesto de moda los diagnósticos que combinan los efectos derivados de la mundialización con el futuro inmediato que espera a las lenguas del planeta, mientras se acelera la dinámica de las visiones catastrofistas aplicada al mosaico lingüístico mundial. Se ha generalizado de tal modo esta visión apocalíptica de la salud mundial de las lenguas, que constituye ya una especie de axioma el supuesto de que van a desaparecer muchas comunidades lingüísticas. De hecho circulan cálculos prospectivos que cifran la destrucción de la diversidad lingüística, durante los últimos años y para el siglo XXI, en el 90% de las lenguas actuales, aproximadamente. Sea cual sea el interés que podamos atribuir a tales diagnósticos de reducción drástica del número de lenguas, hay un aspecto que no podemos menospreciar: la nueva coyuntura de la globalización implica un proceso considerable de nivelación etnolingüística, ante el cual naturalmente ofrecerán mayores garantías de resistencia aquellas comunidades lingüísticas que dispongan de estandarización aceptablemente consolidada. He aquí uno

de los grandes retos que ahora mismo tienen planteados lenguas como el euskara y el catalán, sin ir más lejos.

Pero al lado de tales querencias por las profecías lingüísticas de tono apocalíptico, la globalización ha conseguido despertar todo un extenso e intenso movimiento de inquietudes por la cuestión de la identidad, especialmente por la identidad colectiva. No hace falta salir del ámbito de influencia de la cultura española para detectar hasta qué extremos llega la obstinación por la identidad nacional. Así pues, no es el momento de sorprendernos por los recursos formidables de persuasión y coacción que el sistema español pone al servicio de la implantación masiva de su manera particular de percibir la identidad nacional; ahora bien, tales recursos adquieren dimensiones difícilmente superables (por supuesto, decididamente perversos) cuando se aplican a manipular la realidad identitaria de las otras naciones que se encuentran dentro del Estado español. Algún sociólogo llega a considerar que ahora mismo España es, en buena medida, una obsesión morbosa por la cuestión identitaria, percepción ésta que bien podría encontrar su correspondiente aval en la abundancia de ítems con estos perfiles que llenan las decenas de encuestas que realiza el CIS. Y bien, una larga tradición que llega hasta nosotros desde el romanticismo alemán ha mantenido durante dos siglos largos la identificación entre lengua y nación, identificación que se ha manifestado especialmente productiva en nacionalismos como el catalán. Es la ideología condensada, por ejemplo, en el aforismo fusteriano “*la nostra pàtria és la nostra llengua*”, que enlaza con la conocida máxima de F. Pessoa “*minha patria é a língua portuguesa*”.

Parece ser, con todo, que entre los mecanismos identitarios que regulan la conducta de las generaciones de hoy el fenómeno lingüístico no tiene el protagonismo que le habíamos atribuido. De hecho algunas líneas de investigación sociológica actuales apuntan que había sido sobredimensionada la correlación clásica entre lengua e identificación nacional. Ahora bien, sea prioritaria y decisiva, o bien subalterna y complementaria, resulta innegable la función que ejerce el idioma en el proceso de autoidentificación, tanto de los individuos como de los pueblos. Y aquí quería llegar, al papel de vertebración social que desempeña la lengua. Esta función, en definitiva, logrará su mayor eficacia a medida que avance y se consolide el proceso de estandarización lingüística. Si la lengua cohesionara una colectividad humana, el progreso de la lengua estándar constituye un factor activo en el progreso de compactación social.

Sea como sea, a través de la estandarización el sistema lingüístico tiende a su nivelación interior, con la pérdida consiguiente de “particularidades” lingüísticas identitarias. A su vez, y en situaciones como las nuestras (la euskalduna o la catalana), el fenómeno de la globalización –o, a nivel inmediato, de la interferencia del español– erosiona constantemente los rasgos diferenciadores de las lenguas sumergidas, las cuales, en tal trance, corren el riesgo de diluirse, de integrarse, en el sistema que emerge sobre el panorama ambiental de la comunicación.

3. PANORAMA ACTUAL

Pasemos ahora a trazar el perfil de la estandarización en la sociedad catalana, para lo cual me planteo aducir aquí algunos aspectos básicos, tales como los siguientes:

3.1. Mapa político y demografía

3.2. Un modelo para una situación compleja

3.3. Las barreras de la autonomía

3.4. Iniciativas de estandarización

3.1. Mapa político y demografía

(fuente: L. López del Castillo, *El català a través dels temps*, p. 59)

En la zona más oriental de la península ibérica se sitúan los Països Catalans, un país que se extiende desde el sur de les Corberes y el Pirineo Central (en el departamento francés de los Pyrénées-Orientales) hasta el sur del río Segura y que está repartido entre tres estados, el español, el francés y Andorra, a los cuales todavía cabría añadir el enclave lingüístico italiano de la ciudad de l'Alguer (L'Alghero), en la isla de Cerdeña. El mapa lingüístico del catalán comprende, pues, el Principat de Catalunya, el País Valencià, las Illes Balears, más la Catalunya Nord, Andorra, la Franja (d'Aragó) y l'Alguer. La superficie global suma 68.730 km², con una población (1999) de 11.365.496 h.:

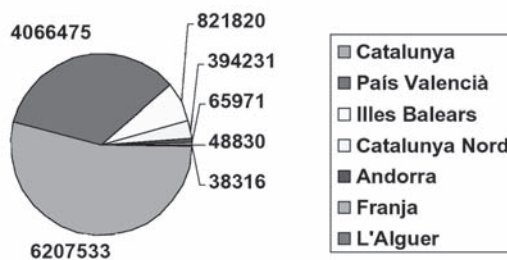
Catalunya	6.207.533
País Valencià	4.066.475
Illes Balears	821.820
Catalunya Nord	394.231
Andorra	65.971
Franja de Ponent	48.830
L'Alguer	38.316
TOTAL (1999)	11.365.496

Mientras que en Catalunya la Vall d'Aran es de lengua occitana, un tercio aproximadamente del territorio valenciano pertenece al dominio lingüístico del español.

Con el fin de aproximarnos un poco más a la realidad lingüística actual de la comunidad catalanófona, espero que nos sean de utilidad los datos que a continuación expondré. Corresponden al conocimiento declarado (por el interesado o por algún miembro de la familia) pero no contrastado mediante pruebas objetivas. No hace falta advertir que el valor informativo de estos porcentajes es fundamentalmente indicativo. En este sentido, la comunidad catalanófona de nuestros días suele estimarse en unos 7.200.000 individuos, grosso modo. (Puede resultar de interés la lectura de Marí 1993: 167-189 y de Pradilla (ed.) 1999).

CONOCIMIENTO DECLARADO DEL CATALÁN (%)

DEMOGRAFIA

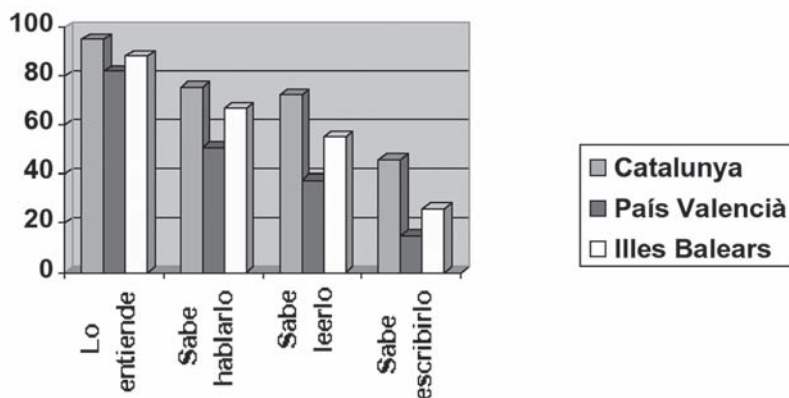
	<i>Catalunya</i> ¹	<i>País Valencià</i> ²	<i>Illes Balears</i> ³
Lo entiende	95	82,1	88,8
Sabe hablarlo	75,3	50,6	66,7
Sabe leerlo	72,4	37,7	55
Sabe escribirlo	45,8	15,1	25,9

1 Población a partir de dos años inclusive, según la Enquesta Oficial de Població del 1996 (Farràs-Torres-Vila 2000).

2 Población a partir de tres años inclusive, según el censo del 1991 (Reixach 1997).

3 Población a partir de seis años inclusive, según el censo del 1991 (Reixach 1997).

CONOCIMIENTO DECLARADO DEL CATALÁN (%)

Sobre la competencia lingüística en catalán de los habitantes de la Franja d'Aragó (48.830, distribuidos en un territorio de 5.001,1 km²) no disponemos de datos globales, si bien constatamos que el catalán es la lengua de uso habitual en el ámbito familiar y en las comunicaciones informales (Huguet–Suïls–Carulla 2000). Por lo que respecta a Andorra el dato quizás más significativo para nosotros de la última encuesta disponible (del 1999; Camp 2000) es el 76,2% de la población que declara conocer el catalán *perfectamente, muy bien o bastante bien*. No olvidemos que en el ámbito comunicativo andorrano predominan cuatro idiomas: catalán, español, francés y portugués⁴. Referente a Perpinyà y su área de influencia, según la encuesta del 1997 (Becat 2000: 34), la población de la Catalunya Nord declara que sus competencias básicas en catalán son las siguientes: el 55% lo entiende; el 34% sabe hablarlo, y el 39% sabe leerlo. Por otra parte, el 38% opina que el uso del catalán en aquel territorio de administración francesa disminuye; el 24% opina que progresa, y otro 24% opina que se ha estabilizado. Finalmente, el estado de la lengua catalana en Alguer pone de manifiesto una situación sin duda límite. De acuerdo con los datos disponibles, aproximadamente el 35% de jóvenes, declaran conocerlo, un 10% manifiesta ser capaz de hablarlo y solamente un 5% asegura que lo usa, pero en cualquier caso relacionado con personas adultas (Bosch 1999: 272).

3.2. Un modelo para una situación compleja

Representarnos la comunidad catalanófono como una sociedad compleja no deja de ser una tautología. Con todo, si el recurso a la complejidad conserva algún valor didáctico es en la medida en que pone de relieve indicadores sociolingüísticos tales como los factores sociopolíticos e históricos que han dejado marcados los hábitos comunicativos de la comunidad catalanohablante, a la vez que establecen profundos desequilibrios sociales en el uso del catalán frente al estatus del español; además, también tiene sentido considerar compleja la comunidad lingüística catalana en cuanto que es capaz de mantenerse en pie a pesar de no disponer de estado propio. Tal défi-

4 Distribución (% de habitantes) de la lengua materna en la sociedad andorrana: catalán, 41%; español, 33%; 11%, portugués; 9% francés; 7% otras lenguas, especialmente inglés (Badia Gomis 2000: 159).

cit de soberanía, por otra parte, ha favorecido históricamente la aparición y difusión de factores que han propiciado la desintegración interna de la comunidad, a nivel político y, por tanto, lingüístico. Naturalmente, en estas condiciones, el establecimiento de la normativización del catalán había de resultar un proceso arduo⁵.

Este panorama de dispersión, debido en buena parte a la ausencia de resortes poderosos que pudiesen garantizar la cohesión de un espacio comunicativo propio, condicionó, por supuesto, el modelo de estándar de la lengua catalana, que fue diseñado, como es sabido, a principios del siglo XX por el Institut d'Estudis Catalans (IEC) –bajo la dirección del “seny ordinador de la llengua” Pompeu Fabra–, se pudo considerar consolidado durante la II República y mantiene su validez, sin duda, al ingresar en el siglo XXI. Es un modelo que podemos describir de inspiración monocéntrica (asentado sobre una norma básica aunque no excluyente); monocéntrico, pues, pero no unitarista (alejado de los casos clásicos del español, francés o italiano) sino más bien composicional, es decir, integrador de diversas soluciones tomadas de los dialectos territoriales, sobre el eje claro del dialecto considerado central, que gravita alrededor de Barcelona. Además, el perfil composicional de la norma catalana se define por su carácter no uniformizador sino polimórfico, en el sentido de compatibilizar soluciones alternativas aplicables a los distintos contextos territoriales. Supongo, pues, que este modelo de norma lingüística mantiene bastantes puntos de coincidencia con el del euskara batua. Con todo, no podemos ignorar una cierta tradición, dentro de la cultura catalana, que reivindica una codificación de la lengua de signo más bien policéntrico (los diversos “países” integradores dels Països Catalans tendrían competencia para proponer soluciones específicas) aunque tal diversidad de opciones normativas en ningún caso han de resultar incompatibles entre sí (Polanco 1984). Este policentrismo convergente cuenta con un arraigo notable en el País Valenciano y conduce, por ejemplo, a la reciente creación de la Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Precisamente en el seno de la sociedad valenciana, los sectores que instigan y alimentan el conflicto lingüístico secular, promueven –en plena sintonía con su propia deserción idiomática– la difusión social del prejuicio secesionista, según el cual catalán y valenciano constituirían dos sistemas lingüísticos independientes entre sí. El prejuicio cuenta, para ser asumido sin excesiva oposición, con la ventaja que supone el hecho de que el nombre tradicional y popular que el catalán recibe en el País Valenciano es el de valenciano. Y conste que esta misma denominación es la que aplican, en exclusividad rigurosa, las instituciones valencianas, hasta el punto de que el IEC decidió incorporarla a sus estatutos⁶.

Y bien; a pesar de los particularismos que conviven en el interior de la comunidad catalanohablante, insisto en que el modelo de estándar por el que optó esta sociedad se manifiesta operativo. En efecto, el conjunto de la industria editorial (libro, prensa, canción, teatro, cine, audiovisual) se vehicula en los Països Catalans a través de un registro estándar altamente consolidado, un estándar que viene avalado, en términos abrumadores, por los distintos sectores de la cultura y, en concreto, por todo el universo que integran las universidades (Marí 1992). En este sentido, no podemos

5 “I l’estructura social, política, cultural i lingüística dels diferents països no sols era complexa sinó ben diversa [...] Mancava, en definitiva, no sols una clara i unànime consciència de comunitat lingüística, sinó la més mínima possibilitat de coincidència en una norma que semblàs partir del català” (Polanco 1984: 119).

6 Pleno del 12 de mayo de 1997: “S’entén que la llengua a què es refereix la lletra a de l’article 2 és la reconeguda universalment com a català per la romanística, sens perjudici de les seves denominacions populars i de la de valencià emprada per la Llei orgànica 5/1982, de l’1 de juliol, i per les disposicions legals que la modifiquen o que en deriven” (Disposició final que se incluía en los estatutos del IEC).

olvidar el papel valioso que ejerce l'Institut Joan Lluís Vives, la red que incluye trece universidades catalanófonas y que constituye un vínculo de coordinación oficial y estable de todo el reducto universitario.

Como referente fundamental, existe la autoridad lingüística del Institut d'Estudis Catalans, reconocida y aceptada por el conjunto de la comunidad, lo cual no invalida que persistan sectores abiertamente secesionistas. Seguramente los presentes conocerán que la función de academia de la lengua catalana que tiene encomendada la ejerce el IEC a través de una de sus cinco secciones, en concreto la Secció Filològica, a la cual tendré que referirme en más de una ocasión.

3.2.1. Reconocimiento institucional del IEC

A nivel institucional, el IEC, con sede fundacional en Barcelona, goza del más alto reconocimiento por parte de la *Generalitat de Catalunya* (ley 8/1991, de 3 de mayo, sobre la autoridad lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans), mientras que es ignorado por la *Generalitat Valenciana*, cuya actitud cuestiona abiertamente el alcance del Real decreto 3118/1976, de 26 de noviembre, por el cual el Estado español reconocía el IEC y su autoridad extendida al conjunto de territorios de lengua catalana. Por su parte, el IEC acaba de introducir en sus Estatuts la novedad de poder establecer nuevas sedes y delegaciones⁷, e inmediatamente ha inaugurado su sede en Castelló de la Plana (7 de junio de 2001).

A diferencia del trato que la Generalitat Valenciana dispensa al IEC, el Estatut d'Autonomia de les *Illes Balears* le reconoce la autoridad lingüística⁸, eso sí, de manera implícita, mediante la fórmula del recurso a un ente intermediario, en este caso la universidad⁹.

Por lo que respecta a *Catalunya Nord*, el gobierno francés aprobó el convenio suscrito entre la Universitat de Perpinyà y el IEC por el cual éste creó su propia Delegació Territorial en la universidad, delegación que fue inaugurada el 24 de noviembre de 1999 (Becat 2000: 35-37).

Con *Andorra*, cuya constitución declara que “La llengua oficial de l'Estat és el català” (art. 2.1), está pendiente de firmar con el gobierno un convenio de reconocimiento del IEC como autoridad académica. Por ahora el IEC tiene un convenio con el Institut d'Estudis Andorrans y se encuentra en fase de negociación con el gobierno andorrano de un convenio de colaboración en el proyecto de digitalización del monumental Diccionari català-valencià-balear, de Alcover-Moll.

La *Diputació General de Aragón*, que reconoció la cooficialidad del catalán en la Franja el año 1999¹⁰, debate en la actualidad el anteproyecto de ley de lenguas de Aragón, en el cual se contempla la creación del Consejo Superior de las Lenguas de

7 “A més d'aquesta [la seva seu principal], pot establir altres seus i delegacions dins i fora del seu àmbit geogràfic d'actuació” (Modificació global dels Estatuts de l'Institut d'Estudis Catalans, ple de 2 d'abril de 2001).

8 “La institució oficial consultiva per a tot quant faci a la llengua catalana serà la Universitat de Palma de Mallorca”. Y completa la declaración mediante la cláusula siguiente, altamente significativa: “La Comunitat Autònoma de les Illes Balears, d'acord amb una Llei de l'Estat, podrà participar a una institució adreçada a salvaguardar la unitat lingüística, institució que serà formada per totes les Comunitats que reconeguin la cooficialitat de la llengua catalana” (Disposició adicional 2a).

9 En la actualidad la normativización del catalán en las Baleares la vehicula la Comissió d'Assessorament Tecnolingüístic del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears.

10 Ley 3/1999, de 10 de marzo, de Patrimonio Cultural Aragonés.

Aragón, una de cuyas competencias será la “normalización del catalán de Aragón”. Precisamente en aquella zona, entre los municipios de Calaceit y Fraga, celebró el IEC sus Jornades de la Secció Filològica correspondientes al año 1997¹¹, en colaboración con el Institut d’Estudis del Baix Cinca y la Associació Cultural del Matarranya.

Finalmente, cabe constatar las relaciones fluidas que existen entre el IEC y las autoridades municipales de *l’Alguer*. Como muestra de este clima de entendimiento, puedo citar la celebración en aquella ciudad sarda, el año 2000, de las Jornades de la Secció Filològica de l’Institut d’Estudis Catalans; por otra parte, esta Secció Filològica estudia la aprobación del Model d’àmbit restringit de l’alguerès, una propuesta de modelo de registro lingüístico aplicable a la escuela y al catalán escrito de l’Alguer.

3.3. Las barreras de la autonomía

Bajo la denominación exclusiva de catalán o mediante nombres alternativos de catalán/valenciano (sin olvidar el de mallorquín y otras denominaciones de sabor localista), el caso es que, en el proceso de normalización lingüística, el modelo de codificación de la lengua que la sociedad catalana ha sido capaz de establecer se ha manifestado satisfactorio. Queda pendiente, por supuesto, el paso siguiente –y decisivo– de este proceso, el de la estandarización, o conquista de un espacio de comunicación consistente, que se muestre operativo ante los retos que las nuevas tecnologías presentan en el panorama de la comunicación del siglo XXI. A nadie se le escapa la posición determinante que tienen asignada los poderes públicos en el proceso de estandarización. No olvidemos, en este sentido, que en abierta contradicción con las declaraciones retóricas que suele ofrecer el neoliberalismo en alza, el intervencionismo político en los ámbitos comunicativos es ciertamente espectacular, en concreto, en las sociedades con estructura económica terciaria. Así pues, la estandarización de nuestros espacios comunicativos depende, hoy todavía más que ayer, en una medida prácticamente decisiva, de las estrategias de los sistemas políticos que nos controlan. De entrada me interesa señalar (y aquí las diferencias entre la situación euskalduna y la catalana son clamorosas) que en la estructura política de los Països Catalans las organizaciones políticas de signo nacionalista son más bien marginales; marginales y, peor todavía, decididamente fragmentadas. Sólo CiU tiene un peso determinante en el Principat de Catalunya, pero es una confederación de partidos de signo “regionalista”. Esquerra Republicana extiende su organización por todo el ámbito nacional, pero fuera del Principat su presencia no llega a ser ni siquiera testimonial.

Tampoco podemos ignorar aquí otro factor que, a mi entender, contribuye a dificultar la vertebración política de la catalanidad y, por tanto, la consolidación de una codificación lingüística monocéntrica. Me refiero a la coexistencia, en el conjunto de los Països Catalans, de dos “potencias” susceptibles de competir entre sí –el Principat y el País Valencià, por supuesto–, de poner trabas a una cooperación mutua y generosa al servicio de todo el perímetro nacional. En esta perspectiva de debilidad interna de la estructura sociopolítica, hay que reconocer que el diseño de la administración autonomista aplicado a la comunidad catalanohablante ofrece un saldo más bien defi-

¹¹ Jornades de la Secció Filològica de l’Institut d’Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga), Institut d’Estudis Catalans–Institut d’Estudis del Baix Cinca–Associació Cultural del Matarranya, Barcelona-Calaceit-Fraga 1999.

citario. En la medida en que las políticas localistas de nuestros gobiernos autonómicos fomentan la efusión de sentimientos pseudofolkloricos de la cultura popular (con frecuencia como una estrategia clara de españolización), en la medida, digo, en que reducen a caricaturas de un localismo estéril una cultura sólida y universal, no hacen sino ahondar en las brechas –ya de por sí profundas– que tiene abiertas la sociedad catalana en la percepción de su propia catalanidad, cultural y lingüística, nacional en definitiva.

Lanzado por este camino, el particularismo llega a constituirse en un fenómeno corrosivo de primer orden. Por desgracia, aquí el ejemplo valenciano vuelve a ser paradigmático dentro del ámbito catalán, mediante iniciativas que en ocasiones rayan lo grotesco. Por ejemplo, la simple referencia a *Països Catalans*, a *català* como denominación del idioma o incluso a *País Valencià* (un corónimo que, por cierto, figura en el Estatut d'Autonomia) hace tiempo que está abiertamente demonizada en las esferas públicas, ahora dominadas por el PP, pero ayer por el PSPV-PSOE, que fue quien inició esta vía perversa. Ni qué decir tiene que la proyección de un simple mapa de los Països Catalans constituye un auténtico tabú. Por fortuna, la situación que esbozo hay que circunscribirla a las instancias oficiales, mientras que el extenso mundo de la enseñanza y de la cultura se mueve por otros derroteros. En definitiva, tengamos en cuenta que el gobierno popular, sin duda consciente del prestigio social que mantienen las universidades y los sectores de la cultura, no se atreve a declarar el secesionismo lingüístico del valenciano respecto del catalán, pero insiste tanto como puede en el fomento beligerante del particularismo lingüístico. Así, unas veces sanciona la condena oficial de listas de palabras mediante la pretendida y ridícula justificación de que son catalanismos inaceptables por la sociedad valenciana, a la vez que impone, mediante métodos ignominiosos, conductas de autocensura, especialmente en el ámbito educativo de primaria y secundaria. Por otra parte, este mismo gobierno valenciano se apresura a denunciar el *decret d'homologació*, por el cual los gobiernos de Barcelona, Palma y València reconocían como propios certificados de conocimiento de catalán que hubiesen sido extendidos por cualesquiera autoridades de las tres comunidades autónomas. Ahora mismo, en el inicio del nuevo curso escolar, la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana acaba de sorprender a la sociedad con unas instrucciones dirigidas a la enseñanza secundaria en que pone en entredicho a los autores de literatura catalana nacidos en el Principat de Catalunya o en les Illes Balears. Etcétera.

Ante un panorama como el que acabo de exponer, no hace falta insistir en la distancia que separa a los tres gobiernos claves de la catalanidad respecto a un objetivo tan perentorio como es la planificación conjunta de una política lingüística compartida, en la línea, por ejemplo, del Tratado de Unión de la Lengua Neerlandesa (*Taalunieoverdrif*), que fue suscrito por Bélgica y los Países Bajos el 1980; una política que, de hecho, queda planteada en el Estatut d'Autonomia de les Illes Balears¹².

Así pues, la sociedad catalanófona no solamente se halla lejos de una política lingüística homogénea, sino que además su fragmentación en entidades autonómicas constituye un factor disgregador de su espacio comunicativo. En atención a tal estado de cosas, el modelo de codificación lingüística en vigor y el proceso de estandari-

¹² Véase la nota 8

zación iniciado (un modelo y un proceso, insisto, alejados de diseños uniformistas y monolíticos) seguramente resultan las únicas opciones viables.

3.5. Iniciativas de estandarización

Sin duda, y en ocasiones mediante proyectos y actuaciones que se oponen frontalmente a las directrices emanadas desde las instituciones, la estandarización de los espacios comunicativos catalanes efectúa su propio camino, por más que a veces sea mediante titubeos y quizás con errores. Y bien, me propongo trazar a continuación los perfiles que definen algunos de los factores que contribuyen, ahora mismo, a difundir el modelo de catalán estándar. Como cabía esperar, buena parte de las iniciativas que hoy se llevan a cabo en esta dirección tienen como protagonista claro, o bien como impulsor o colaborador, al Institut d'Estudis Catalans. Me van a permitir que ceda a ciertos impulsos de presunción al confesarles mi opinión según la cual la contribución que hace el IEC al proceso global de la estandarización del catalán es abundante, nada despreciable en calidad y en ocasiones susceptible de ser considerada vanguardista. Esta labor queda expuesta ahora mismo al público y su conocimiento resulta de fácil acceso, a través del web propio que la institución tiene instalado en la red y que puede consultarse en la dirección <http://www.iec.es>.

Si observamos la página de bienvenida, para nuestra circunstancia presente tienen un interés especial los apartados *Llengua catalana* y, más aún, *IEC i societat*. Estos dos apartados, más el mapa del web cuyo enlace tenemos en el centro superior de la página, nos conducen a una información sobre programas y actuaciones cuya presentación sumaria paso a ofrecerles a continuación.

- El diccionario normativo actual (*Diccionari de la llengua catalana DIEC*) data del 1995 y en la actualidad se está ultimando su segunda edición. Hay que decir que la obra ofrece, entre otros elementos de interés, la supresión de las marcas dialecto que habían figurado tradicionalmente en los textos correspondientes que le precedieron. Como dato simbólico, podemos remarcar que la publicación de la obra está compartida por editoriales de Barcelona, València y Palma de Mallorca.

Por otra parte, La *Gramàtica catalana* oficial del IEC se halla en proceso avanzado de redacción.

- *El Portal de Dades Lingüístiques* es un programa de consulta gratuita que contiene dos obras lexicográficas en línea: el DIEC y el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana.
- Del programa *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* han sido publicados los volúmenes correspondientes a *Fonètica* (1990) y a *Morfologia* (1992), ambos con revisiones diversas en ediciones posteriores. Quedan pendientes de publicación los apartados de *Lèxic* y *Sintaxi*.
- Interesa citar aquí otra iniciativa de implementación del estándar, en este caso dirigida a la comunidad escolar: me refiero a la *Proposta de model de llengua per a l'escola de les Illes Balears*, original de Antoni I. Alomar i Joan Melià, un documento que fue publicado el 1999 bajo la revisión de la Comissió d'Assessorament Tecnolingüístic del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de les Illes Balears y con el visto bueno del IEC (Alomar-Melià 1999).
- Por cierto que otro documento de características semejantes al anterior y programado para el sector escolar valenciano se halla en proceso de elaboración, por encargo del

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, el cual también tiene previsto recabar el beneplácito del IEC.

- Y siguiendo con esta revista rápida a actuaciones en ámbitos restringidos, me permito indicarles que en la actualidad la Secció Filològica del IEC está revisando el *Model d'àmbit restringit de l'alguerès*, un modelo también dirigido a las escuelas y a la vez a los usos escritos y públicos del catalán en la ciudad de l'Alguer; el modelo fue remitido a la institución académica por el Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori de aquella ciudad catalana de Cerdeña.
- En el campo específico de la difusión del catalán estándar, la Secció Filològica del IEC inauguró, en noviembre de 1991, una experiencia que se ha manifestado muy enriquecedora, la celebración de *les Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística*, las cuales nacieron con la finalidad de avanzar en el establecimiento de un sistema de cooperación satisfactorio entre los profesionales que se dedican a la lengua y las actividades de codificación normativa que lleva a cabo la Secció Filològica. En su primera convocatoria contaron con una amplia representación territorial y sectorial de participantes, es decir, enseñantes, locutores, asesores lingüísticos, traductores, etc. que se ocupan profesionalmente de algún aspecto decisivo para la difusión y la consolidación de la variedad estándar del catalán. Por cierto, estas mismas jornadas tienen fijada su segunda convocatoria para finales de noviembre próximo, con el objeto de analizar la temática específica de Traducció i llengua estàndard.
- Recientemente la Secció Filològica del IEC ha puesto en marcha un programa ambicioso y sugerente, el *Fòrum d'Estandardització (FOREST)*, un fórum virtual que surgió de las jornadas de estandarización de 1999, con el objetivo de ofrecer a los profesionales de la lengua la posibilidad de dirigir a la Secció Filològica observaciones, propuestas o sugerencias; a su vez facilita a la Secció la opción de dirigirse a los especialistas para consultarles acerca de criterios o de estudios que tengan en preparación sobre un campo determinado. Esta experiencia piloto –que modera el profesor Isidor Marí– introduce elementos de rentabilidad considerable respecto a trabajos e investigaciones que llevan a cabo, por una parte los profesionales del catalán y, por otra, las oficinas y las comisiones de la Secció Filològica. Sin duda tales aportaciones, fundamentadas en la experiencia inmediata del uso de la lengua en los ámbitos más diversos, ha de reportar una utilidad elevada al desarrollo del estándar. En tal contexto de intercomunicación, la función del FOREST consiste en facilitar la reflexión y la elaboración meditada de criterios, función que ha de quedar bien desmarcada de la resolución rápida de consultas concretas. Así pues, su finalidad es recoger opiniones cualificadas y no resolver dudas de los usuarios del catalán ni someter a una encuesta de validación los criterios de normativa lingüística. Cualquier profesional de la lengua que esté interesado en participar en el FOREST basta que rellene en la pantalla de su ordenador –naturalmente, con acceso a Internet– el formulario de solicitud de inscripción, e inmediatamente recibirá las instrucciones de acceso al programa. La prueba piloto inicial ha merecido la atención creciente de los suscriptores, a los cuales se acaba de abrir una lista para que indiquen propuestas de nuevos temas de debate.
- El FOREST mantiene una relación de franca colaboración con la *lista de distribución Zèfir*, otro espacio de cooperación y de intercambio entre profesionales del catalán, nacido también en el año 1999, y cuyo administrador es Joan Vilarnau i Dalmau (vilar-nau@minorisa.es). Como es sabido, una lista de distribución es una especie de comunidad virtual representada por un conjunto de direcciones electrónicas entre las cuales fluyen mensajes de interés compartido por los integrantes de la lista. La lista Zèfir nació con un fuerte impacto en el mundo universitario pero con el tiempo se ha ampliado de manera considerable a las administraciones públicas a la vez que han aumentado las suscripciones de editoriales, servicios lingüísticos de empresas y direcciones particulares, por

supuesto del conjunto de los Països Catalans, si bien en la actualidad cuenta con suscriptores de once países. Es requisito imprescindible para formar parte de Zèfir el acreditar una relación directa con la lengua catalana. Las personas sin tal acreditación pueden entrar en la lista pero no pueden enviar ningún mensaje sin la anuencia del moderador. Zèfir se halla en el servidor RedIRIS del CSIC (request@listserv.rediris.es) <http://www.llengcat.com/zefir/listserv.htm>.

- Con el fin de analizar el fenómeno de la aparición de palabras nuevas o neologismos en uso, el año 1988 la Dra. Ma. Teresa Cabré creó en la Universitat de Barcelona el *Observatori de Neologia* <<http://www.iula.upf.es/obneo>>, incorporado, desde 1994, al Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la Universitat Pompeu Fabra. El campo de estudio comprende tanto la lengua escrita como la oral, el catalán y el español. Dentro de su horizonte de disponer de un corpus de neología de gran difusión, su base de datos alcanzaba, a finales del curso pasado, las 78.055 ocurrencias y 28.789 neologismos diferentes, para el catalán. El Observatori se dedica a analizar y describir los recursos que utiliza el catalán y el español para actualizar su léxico, y difunde sus investigaciones mediante publicaciones y la participación en conferencias. En definitiva, la obra del Observatori se proyecta sobre los diccionarios actuales del IEC o de la Gran Enciclopèdia Catalana, a la vez que constituye una fuente autorizada en la actualización del léxico de los diccionarios contemporáneos.
- Y terminaré con una referencia al *Centre de Terminologia (TERMCAT)* <<http://www.termcat.es>>, un consorcio integrado por la Generalitat de Catalunya, el Institut d'Estudis Catalans y el Consorci per a la Normalització Lingüística. Fue creado el año 1985 y su directora actual es Ester Franquesa. El TERMCAT es el organismo de coordinación general de las actividades terminológicas en lengua catalana, que tiene por finalidad la promoción, la elaboración y la difusión de recursos terminológicos, la normalización de los neologismos catalanes y la prestación de servicios de asesoramiento terminológico que faciliten el uso de esta lengua en los ámbitos científicos, técnicos y socioeconómicos. Así pues, asesora en cuestiones de terminología a la Administración, a las empresas y otros organismos, en la redacción de productos especializados y en la documentación técnica y científica en catalán; en definitiva, colabora en la normalización de los neologismos terminológicos, de acuerdo con el IEC. El TERMCAT pone a disposición de la sociedad la información y los recursos de interés terminológico, y promueve el desarrollo de productos de ingeniería lingüística, a la vez que establece relaciones de cooperación con organizaciones de ámbito estatal e internacional. Ha elaborado diccionarios y vocabularios técnicos y científicos multilingües, léxicos y carteles de amplia difusión, diccionarios para sistemas de corrección y traducción automática, etc. Participa en proyectos cofinanciados por la Comisión Europea y es miembro de las asociaciones y redes internacionales relacionadas con la terminología.

4. RECAPITULACIÓN: POR UNA PLANIFICACIÓN NACIONAL

Llegados a este punto, me gustaría dejar claros los aspectos básicos que he intentado transmitir. En primer lugar, debemos considerar que la codificación del catalán está resuelta, con la cuota de provisionalidad, por supuesto, que reclama la normativización de cualquier lengua. La entidad encargada de este proceso, el IEC, se halla en un período histórico de considerable expansión y su autoridad, moral y científica, no hace sino crecer a lo largo y ancho de la comunidad catalanófono. En todo caso, debemos confiar que la flamante Acadèmia Valenciana de la Llengua no introduzca elementos perturbadores graves.

Ciertamente, la normativización se halla consolidada en el conjunto de la industria cultural en catalán. En la producción editorial (que, por cierto, ha alcanzado índices notables de edición y ventas), autores de textos científicos, creadores y periodistas cultivan registros escritos que exhiben un grado admirable de normalidad, en sintonía con el carácter de suave policentrismo convergente que caracteriza la codificación del catalán actual. Hay que reconocer que en este ámbito la función que ejercen las universidades es clave y, por lo que respecta en concreto a la sociedad valenciana, la actuación de sus universidades resulta además ejemplar y de indiscutible trascendencia. Debemos apuntar, con todo, que las editoriales han empezado a detectar síntomas de tendencia hacia la fragmentación de los mercados, una fragmentación que se adapta al diseño del mapa autonómico, según la cual el cliente de Catalunya, del País Valencià o de las Illes manifiesta preferencias claras por los productos de su respectiva autonomía en detrimento de los de las demás. Añadiré que la prensa diaria en catalán constituye otro caballo de batalla; en la actualidad sólo se produce en Catalunya y su difusión por el País Valencià y les Illes no supera índices de marginalidad. Ciertamente no neutraliza tales déficits la presencia del diario electrónico *vila-web.diari electrònic independent* <<http://vilaweb.com>>. Otros sectores de la industria cultural, como el teatro, el cine o la discografía presentan en la actualidad un volumen de producción que bien podemos evaluar como testimonial.

La televisión y la radio de titularidad autonómica (emiten dos canales de televisión en Catalunya más otros dos en el País Valencià) extienden sus ondas por casi toda la geografía lingüística del catalán; sin embargo en la medida que responden a políticas informativas marcadas por el particularismo de cada gobierno, su eficacia estandarizadora queda limitada a niveles de precariedad escandalosa.

Por el contrario, existen segmentos de la sociedad catalana, especialmente en el Principat de Catalunya, que llevan a cabo iniciativas importantes, algunas de las cuales merecen la consideración de vanguardistas, en el campo de la estandarización. En este sentido merecen ser tenidas en cuenta las siguientes:

- la progresiva identificación de los criterios normativizadores del IEC con un modelo de codificación policéntrica, tanto en el *Diccionari* como en la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* y en la *Gramàtica* que ahora mismo se halla en fase de redacción;
- el desarrollo de programas en línea, tales como el Portal de Dades Lingüístiques, el FOREST o la lista de distribución Zèfir;
- centros de investigación y asesoramiento terminológico, como el TERMCAT y el Observatori de Neologia;
- conferencias y congresos del tipo de las Jornades per a la Cooperació en l'Estandarització Lingüística. Etcétera.

En definitiva, por demografía y por capacidad tecnológica la comunidad catalana dispone de los medios humanos y culturales suficientes para acceder a niveles superiores a los actuales de normalidad comunicativa. La alternativa a la situación actual es, sin duda, una política lingüística decidida, diseñada y compartida por los diversos gobiernos autonómicos, los cuales deberían ser capaces de superar las vacilaciones, timideces, cobardías o chantajes que con frecuencia los inmovilizan. Sin embargo, hoy por hoy debemos reconocer que la actuación de tales gobiernos contri-

buye a consagrar las barreras autonómicas, las cuales desarrollan una función abiertamente disgregadora del clima de intercambios fluidos que debería definir con estricta precisión el espacio de comunicación catalán. Porque, al fin y al cabo, la viabilidad del estándar lingüístico, en catalán como en cualquier otro contexto mundial, se halla supeditada a decisiones de estricto carácter político. Sin voluntad política –y sin la consiguiente capacidad ejecutiva–, es impensable ningún proceso de estandarización comunicativa. Por otra parte, en la medida que la intervención en los procesos macro-sociales exige capacidades de decisión de gran alcance, la alternativa de estandarización en sociedades como las nuestras –la catalana o la euskalduna– reclama políticas poderosas y decididas; un marco socio-político, para entendernos, del que, por desgracia, nos encontramos demasiado distantes.

Gràcies per la vostra atenció i fins aviat. Eskerrik asko eta laster arte.

BIBLIOGRAFÍA DE REFERENCIA

- BADIA, M. (2000). “Actituds, coneixements i usos lingüístics a Andorra”, *Treballs de sociolingüística catalana*, 14-15, ps. 159-164.
- BECAI, J. (2000). *La situació del català a França. Aspectes jurídics i docents i estudis sobre la matèria*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- BOSCH, A. (1999). “Vitalitat i ús de la llengua catalana a l’Alguer”, en PRADILLA, M. À. (ed) (1999). *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona: Empúries, ps. 271-285.
- CAMP, F. (2000). *Coneixements i usos lingüístics de la població d’Andorra. Situació actual i evolució 1995-1999*. Govern d’Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura.
- FARRÀS, J. - TORRES, J. - VILA, F. X. (2000). *El coneixement del català 1996. Mapa sociolingüístic de Catalunya. Anàlisi sociolingüística de l’Enquesta Oficial de Població de 1996*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- HUGUET, À. - SUÏLS, J. - CARULLA, J. (2000). “Les actituds lingüístiques en els escoles de la frontera catalanoaragonesa”, *Treballs de sociolingüística catalana*, 14-15, ps. 169-177.
- MARÍ, I. (1992). *Un horitzó per a la llengua. Aspectes de la planificació lingüística*. Barcelona: Empúries.
- (1993). *Conocer la lengua y la cultura catalanas*. Palma de Mallorca: Lull. Federació d’entitats culturals dels Països Catalans.
- PITARCH, V. (1996). *Control lingüístic o caos*. Alzira: Bromera.
- POLANCO, L. (1984). “La normativa al País Valencià. Problemàtica i perspectives”, *Problemàtica de la normativa del català. Actes de les Primeres Jornades d’estudi de la llengua normativa*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, ps. 107-146.
- PRADILLA, M. À. (ed) (1999). *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona: Empúries.
- REIXACH, M. (coord) (1997), *El coneixement del català. Anàlisi de les dades del cens lingüístic de 1991 de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

Hizkuntza aldakortasuna Zaldibiako euskaran: ikuspegi soziolinguistikoa*

Larraitz Garmendia Munduate

SARRERA

Euskararen gainean lan soziolinguistiko bat egitea da eskuartean darabildan ikerlanaren xedea¹. Goierri, eta zehazki Zaldibia², lan-eremu edo unibertso modura hartuz, hiztun helduetatik hiztun gazteetara gertatu den edo gertatzen ari den hizkuntza aldaketa da ikertzen ari naizena.

Bildutako datuen deskribapena egiten hasi aurretik, ordea, sarrera honetan zer-bait esan nahi nuke Soziolinguistikaz nik dudan ikuspegiaren eta irakurri ditudan egileen berri emanez. Badira aukera bat baino gehiago hizkuntza eta gizartearen arteko harremanean. Hizkuntzalaritzaren historian egon da hizkuntza egitura eta gizarte egituraren artean loturarik ez dagoela defendatu duenik; alegia, elkarrengandik askeak direla bi hauek. Gaur, ordea, kontrakoa da nagusitua den joera, eta onartutzat ematen da gizartearen eta hizkuntzaren arteko elkarreragina. Hizkuntzaren eta gizartearen arteko harremanak aztertzen dituen hizkuntzalaritzaren adar gisa erabiliko dut Soziolinguistika hitza, zenbait hizkuntzalarik definitu duten bidetik³. Soziolinguistikak gizarteko arazo, gatazka eta baliabideek hizkuntza erabilera une eta leku jakin batean nola zeharkatzen eta gurutzatzen duten aztertzen du (Boix 2000: 14).

Ikertzaile askok beharrezko ikusi dute bereizketa bat egitea Soziolinguistika (edo mikro-soziolinguistika) eta Hizkuntzaren Soziologiaren (edo makro-soziolinguistika) artean. Soziolinguistikak hizkuntza eta gizartearen arteko lotura ikertzen du

* Eskerrak eman nahi dizkiot Iñaki Caminori artikulua honi egindako oharrengatik eta gaiaren inguruan emandako aholkuengatik; eskerrak, bide batez, Karnele Etxaberi lan honen inguruan izandako kezak eztabaidatzeko beti prestatuengatik.

1 Ikerlan nagusiago batean murgildurik nabil artikulua hau idazten ari naizen unean, eta beraz, artikulua ez da ikerlan horren guztiaren atal bat baizik izango.

2 Zaldibia Goierri eskualdean kokatuta dago eta Tolosaldeko herriekin (Abaltzisketa, Amezketa), Goierriko beste batzuekin (Ordizia, Arama, Altzaga, Gaintza, Lazkao eta Ataun) eta mendiz Nafarroarekin (San Migel eta Igaratzako gaina) egiten du muga. Kokapen honek mendebalderago dauden Goierriko beste hizkeretatik bereiztea dakar, Zegama, Idiazabal edo Zerain esate baterako, Araba eta Sakanatik hurbilago daudenak (1. eranskina).

3 Suzanne Romaineren hitzetan, «Sociolinguistics is the subdiscipline of linguistics which deals with the relationships between language and society» (1994: 4.005). Gauza bera adierazten digu Francisco Moreno Fernandezek ere: «Sociolingüística en sentido estricto (...): estudio del lenguaje en su contexto social. Ante todo, estudio del lenguaje. Estudios que, con vocación lingüística, se preocupan por la repercusión que hechos sociales puedan tener sobre las lenguas naturales» (1990: 15).

hizkuntzaren egituraren ulerpen hobea lortzeko asmoz, hizkuntzen funtzioa komunikazioa dela ulertuz. Era berean, Hizkuntzaren Soziologiaren helburua gizartearen egitura hobeto ulertzea da hizkuntzaren ikerketaren bitartez, eta hizkuntza ezaugarri batzuez baliatzea gizarte eraketa batzuk aurkezteko. Hitz gutxitan, Soziolinguistika *hizkuntzaren ikerketa gizartearekin harremanetan* modura defini dezakegu, eta Hizkuntzaren Soziologia, berriz, *gizartearen ikerketa hizkuntzarekin harremanetan*.

Lehenengo horri heldu nahi izan diot nik eta hizkuntzazkoa den lan batetik abiatu funtsean. Aldi berean, ordea, eklektikoa izan beharko du ikerlanak, eta disziplina-artekoa: ez du burruka bat izan nahi soziolinguistikaren eta fonologia, morfologia edo dialektologiaren artean. Arlo hauen arteko elkarlana kontuan hartzen ez bada lan soziolinguistiko seriorik nekez egin daitekeela deritzot.

Artikulu honetako tartera mugatuz, azken urteotan Zaldibian Karmele Etxabek eta biok egindako elkarrizketa, talde-eztabaida edo hitzunezikiko hartu-emanetan bilduz goazen datuekin nator. Datuek nabarmenak behar dute izan bai irakurlearentzat bai hitzunarentzat, soziolinguistikoki erabilgarriak izan daitezen ikertzailearentzat; alegia, ikertzaileak gai izan behar du datu horiei esker gizarteko arazo eta baliabideek hizkuntza erabilera une eta leku jakin batean nola zeharkatzen duten aztertzeko. Ez da erraza beti ondorio esanguratsuetara iristea, baina datuak bere honetan aurkeztea ere konpartimentazio soziolinguistikoa islatzeko askotan lagungarri delako eskainiko ditut hemen; alegia, karga edo balio soziolinguistikoa izan dezaketelako. Denborarekin datu eta hipotesi hauek argitzen joango diren esperantza ez dut galduko, eta aurrera begira, bide horretan zein leiho ikusten dudana irekita azaldu nahi nuke gaur hemen.

HIZKUNTZA ALDAKORTASUNA AGERI DUTEN ALDAGAIAK

Hizkuntza aldakorra da beti. Hizkuntza ez da entitate uniforme bat; geografiko-ki eta sozialki nola aldatzen den ikus daiteke, eta baita erabiltzen den testuinguruaren arabera ere (alegia, hizketalaguna zein den, hizketa ekintzaren formaltasun maila, etab.)⁴.

Hizkuntzalari tradizionalak hizkuntza aldaketa hizkuntza barneko fenomeno modura deskribatzen dute normalean, hitzunen talde sozialei buruzko erreferentziarik egin gabe aldaketen agente modura. Baina Soziolinguistikak honen aurka jo du, bere metodologietan hitzunen jokabideari nagusitasuna emanez.

Nire ikerlanean eta baita artikulu honetan ere hala erakutsi nahi dut: hizkuntza ezin dela behatu eta ezta hizkuntza egiturak deskribatu ere gizartearen eraginetik kanpo. Hitz egiterakoan ohartuko gara, idaztean baino gehiago, egiturazko aldaketek eta aldaketa fonetikoez beren egoera goiztiarrean. Hizketa ekintza sozial bat da, idaztea ez den bezala, eta hizketaren agerpen nagusia elkarrizketa da. Elkarrizketak bi edo partaide gehiagoren arteko testuinguru sozial eta egoerazkoan du lekua, eta hizkuntza aldaketa egoera hauetan pertsonaz pertsona pasatzen den fenomeno mota bat da.

⁴ Urte asko dira Edward Sapir-ek (1921) hori esan zuela: *everyone knows that language is variable*. James Milroy-k berak ere hizkuntzaren egoera uniformeak idealizaziozat hartzen du, eta egoera aldakorra normalizat. Hizkuntza teori-zatzaileek, ordea, askotan hizkuntza entitate uniforme bezala hartu izan dute, eta hizkuntza aldakortasuna errore modura hartua izan da, ez-egituratu modura gutxietsia (1992: 3).

Badira hizkuntzari egonkor eusten dioten eta aldaketarik gertatzea uzten ez duten faktoreak ere; honen zergatia topatzeko ere ezin gara gizarteari erreferentziarik egin gabe gelditu. Aldaketa gertarazi edo gerarazten duten baldintzak zein diren iker-tu beharko da, eta badirudi honetan baldintza sozialak lagungarri izan behar duela.

Komunitate jakin batek testuinguru sozio-kultural batean duen hizkuntza erabile-raren deskribapen bat egiten ahalegindu naiz nire lanean. Aldagaiak zeinetan hizkuntza aldakortasuna ageri den asko eta anitzak izan daitezke. Zaldibian esanguratsuak iru-ditu zaizkidanak hauek izan dira, besteak beste: generoa, adina, auzo bateko edo bes-teko bizilekua eta hizkuntza arauarekiko hartu-emana.

- Zaldibiako euskaran, aldaketaren zantzuen bila abiatzerakoan, hizketalagunaren **adina** izan da eragilerik gogorrena hainbat ezaugarri agertzeko aukera areago-tzen edo murrizten duten ingurunea zehazterakoan: orain artean alderaketa nagusiena adinekoen eta egungo Zaldibiako gazteen hizkuntza-jardueraren arte-an egin badut ere, nabarmen dago aldaketaren zantzuen bila abiatzekotan 50-70 urteko belaunaldietara jo beharko dudala. Konparazioko terminoak, beraz, bi, hiru eta are lau belaunaldietan ageri diren hizkuntza aldaerak izan beharko dute lan honen etorkizuneko ataletan; alegia, 80-70 urtekoak batetik, 50-70 urtekoak bestetik, 35-50 urte artekoak hirugarrenik eta 20-35 urte artekoak azkenik⁵.
- **Auzotik auzorako** ezberdintasuna ere aztertu da lan honetan: Zaldibia, herria bera, bederatzi auzotan banatuta dago (2. eranskina)⁶. Kontuan izan ditugu bederatzi auzoak datuen bilketa lanean abiatzerakoan, biztanleak egoki errepre-sentaturik izateari garrantzi handia emanaz, ikerketak fidagarritasuna izan dezan. Gainera, aztergai izan da auzo bakoitzeko biztanleek zein jenderekin izan duten hartu-emanik estuena eta zein herritarako izan duten joerarik han-diena.
- **Generoa:** Zaldibian bildutako datuetan berriemaileen sexuak eragindako bana-ketarik dagoen jakin nahi izan dut. Aztarranak egon behar zutelako susmoa banuen, bakar-bakarrik gizona hizkera ezberdineko beste euskaldun batzuekin hartu-emanen ibili delako bada ere, eta honetan ikertzen jarraitzea izango da nire betebeharretakoa bat.
- Hizkuntza gertakizunetan eragina izan duten faktoreen artean **feria edo azokak** nabarmendu izan dira lan soziolinguistiko askotan, honek hiztunen arteko hartu-emana baldintzatu duelako maiz. Zaldibiarrentzat Ordiziakoa izan da aspaldi-danik inguruko azokarik garrantzitsuena, eta batzuek Tolosakora ere joera izan dute. Erosle eta saltzaile bezala izan dira beraientzat, gainera, bilgune garrant-zitsu merkatu hauek; honela, hainbat tokitatik hurbildutako jendearekin izan dute hartu-emana antzinatik: goierritarrez gain Sakana aldeko nafarrekin, Agurain aldeko arabarrekin, Legazpiko eta Zumarragako lagunekin, eta Tolosalde hegoaldeko biztanleekin. Zaldibiako hizkera ereduan hartu-eman hauek eragindako berrikuntzak edo aldakuntzak zenbaterainokoak izan diren neurtzea da nire tesiaren erronketariko bat (oro har, berrikuntza hauek ez dira urruti ibiliko Goierrin gertatutakoez).

5 Adin tarreak antolatzeko irizpide objektibo bakarra hiztunek erabiltzen duten hizkera dela iruditzen zait. Adinaren ara-bera talde naturalak bilatzea da hoberena, bere partaideek erabiltzen dituzten hizkuntza ezaugarrien arabera. Edozein kasutan, adin konpartimentazio sendoena a posteriori aterako den zerbait da, nire tesia bukatzen denean; orain hur-biltze prozesu bat egin ahal dut, a priori, hipotesi bezala, eta dudan zaldibiar ezagueran oinarriturik zein adin talde dau-den esatera ausartu naiz.

6 Antzinatik datorren banaketa da hau, errekarren ibilbideak berak nabarmen salatzen duen bezala, eta hori izan da lan honetan banaketa hau oinarritzat hartzeko arrazoi nagusienetakoa.

DATU LINGUISTIKOAK

Asko aldatu da egoera soziolinguistikoa orain dela 80 urtetik gaur egunera, eta horrek hizkuntzan arrastoa utzi du, ezinbestean. Bilakaera hau islatzen duten adibideak asko dira. Aldaketa jasan duten hizkuntza ezaugarrien gramatika soziolinguistikoko oso bat ezingo nuke, beraz, orri hauetan bildu. Baina adibide esanguratsu batzuk eskaini nahi nituzke hemen.

Datu linguistiko horiek zerrendatzen hasi aurretik, ordea, datuen bilketan aritu naizenean zaindu beharrekoak iruditu zaizkidan faktore batzuk ekarri nahi nituzke hona. Kontuan hartzekoa da datuen bilketan ari garenean biztanleen partaide guztiak egoki errepresentatuak izan behar dutela, ez gutxiegi ezta gehiegi ere⁷. Aldi berean, berriemaileen hizkuntza jarrerari eta erabilerari eragiten dioten faktoreak ezagutzen saiatu beharko dugu, horretarako adi egon beharko dugularik hiztunaren egoera pertsonalari eta baita hiztuna inguratzen duen testuinguru sozialari ere⁸. Guztiak hartu ditugu kontuan Zaldibiako hizkeraren azterketarako. Bilketa lanean abiatzerakoan, hiztunak aukeratzeko irizpide zehatzak hartu genituen kontuan, biztanleak egoki erre-presentaturik izateari garrantzi handia emanez, ikerketak fidagarritasuna izan dezan.

Bestalde, elkarrizketa hauetan, izaera formala gutxiagotzeko, berriemaileen arreta irabazteko eta beraien autokontrol jarrera murrizteko zenbait baliabide erabiltzea garrantzitsua da. Bapateko hizkeraren eredia jasotzeko modurik errealena grabaketa egiten ari den momentuan berriemailearen senideak edo lagunak ere bertan egotea da eta noizbehinka elkar hizketan eskuhartzea, etenak edo mozketak eginez. Soziolinguistikako helburuetarako estilorik desiatuena guztiz zuzendugabekoa (hau da, gainbegiratu gabekoa) da, eta baita lortzeko zailena ere elkarrizketatzaile baten eta grabatzeko ekipo baten presentzia baldin badago. Labov-ek (1970) behatzailearen paradoxa izena eman zion Soziolinguistikako arazo hain ezagun honi. Berriemaileek egoeraren ez-naturaltasuna ahazteko eta elkarrizketaren izaera formala gutxiagotzeko modurik arrakastatsuenak kaleko solasen bilketan eta bititza arriskuan topatu duten egoeren bilketan zegoela ondorioztatu zuen berak; horrela, egoera hauen kontaktetan ia beti hizkera zaindutu jatorrizkorako aldaketa gertatzen da⁹.

Zaldibian azken garaian aldaketa jasan duten adibideetara etorriz, esanguratsuak iruditu zaizkidan datuetatik batzuk eskainiko ditut jarraian:

a) *Esate baterako, azentua:*

Zaldibian, Goierri gehienez bezala, [+2] azentukera dugu oro har (eskúe, ezúre, etxéa, tximístea, ittúrrie, abéndue...) eta [+1] kasu berezi batzuetan, kokapen honek azentukera markatua eraginez (sémea).

7 Hala dio Francisco Moreno Fernandezek bere lanean, datu bilketetan gerta daitezkeen kalteez edo gabeziez ari delarik: *...no ser posible entrar en contacto con ciertos estratos de la población... desfiguración de la realidad. La investigación perdería gran parte de su fiabilidad.* (1990: 80).

8 Hauek guztiak aipatzen dizkigu Iñaki Caminok Aezkoako euskararen azterketarako berak kontuan hartu dituen faktoreen artean: izen-deitura, egoera zibila, adina, egoera psikikoa, lanbidea, heziketa, soldadogo datuak (non, zenbat denbora, zein beste euskaldunekin hartu-eman, nola baloratzen duen pertsona horren hizkera,...) ezkontidearen nondik norakoak, gurasoenak, zer bidaia egin duten, zenbat aldiz edota zenbatero, nora e.a. (1997: 63).

9 Bide beretik, Emili Boix Fusterrek ere, ikertzeko gaitasunaz ari delarik, ikertzailearen eraginik txikiena agertzea beharrezkoa dela nabarmentzen digu: *Hizkuntza gatazka bizia dagoen gizarteetan soziolinguistarentzat ezinbestekoa den gaitasun edo teknikaren bat hautatu behar izango bagenu erreakziorik eragiten ez duen behaketa gaitasuna dela esango genuke. Hots, datu behaketa erabilgarritasun gorenaz; egitea, ikertzailearen eraginik txikienarekin, irudi lanik txikienarekin, biartekaririk gabe, moztaririk gabe. (...) Garrantzitsua da soziolinguistikak leihotik begiratzea etengabe, eta, are hobeto, egoera soziolinguistikaren hiri nahasiko kaleak oinez zeharkatu, behatu eta entzutea.* (2000: 25).

Azentukera ereduaz ari naizenean, azentua hitzaren zenbagarren silaban doan begiraturaz egindako behin-behineko sailkapenez ari naiz; azentua txertatzeko norabidea eta silaba erabili ditut, beraz, irizpide modura¹⁰. Neure lan soziolinguistikoa honetarako erabiliko dudan lehenengo ereduaz, esate baterako, azentua hitzaren hirugarren ([+3]) edo laugarren ([+4]) silaban daramaten hitzak barneratu ditut. Bigarren ereduaz, berriz, azentua hitzaren lehen silaban ([+1]) daramaten hitzak agertu ditut. Eredu bakoitzean salbuespenak edota belaunaldiz belaunaldiko diferentziak agertzen eta kontrastatzen ahalegindu naiz, ahal denean hipotesi bat gauzatzera iritsiz¹¹.

Lehenengo ereduaz, beraz, adineko askok azentua hitzaren hirugarren (edo laugarren) silaban eramateko joera agertu dute (*kamisója*¹², *konformídadea*, *Donostía* -adl.-, *arro-kérie*, etab.); gazteek, berriz, [+2] azentukera erakusten dute hitz hauetan azentua hitzaren bigarren silaban agertuz. Aldaketa, ordea, gazteetara iristerako helduen azentukeraz gertatua dagoela esango nuke: 50-70 adin tarteko hiztunek ez dute azentua hitzaren hirugarren (edo laugarren) silaban gordetzeko joerarik, eta gazteek bezala [+2] azentukera agertzen dutela dirudi (adb.: *karíñosoa*, *indízia*, *Donóstia* -adl.-, etab.).

Bigarren ereduaz, berriz, adineko askok azentua lehen silaban agertuz erroa markatzeko joera duten adibideak aurkeztu ditut (adb.: *txántxangorrie*, *éuskaldune*, *érdikok*, *Ítsasondoko*, etab.); gazteek azentua bigarren silaban eraman ohi dute adibide hauetan ere (adb.: *txántxangorrie*, *euskáldune*, *erdíkok*, *Itsáson-doko*, etab.); 50-70 urte inguruko helduek azentua lehen silabara agertzeko gazteek baino joera handiagoa dutela iruditzen zait; orain artean jaso ahal izan ditudan adibide batzuk hauek dira: *gójti bera*, *érritarrak*, *májetzen* ‘maiatzean’, etab. Baina hauen ondoan azentua bigarren silaban daramaten adibideak ere asko dira: *euskáldune*, *galdétu zion*, etab.

b) *Gabe / bae*:

Zaldibiako adinekoen artean *bae* aldaera da nabarmen nagusitzen dena (*ezer in bae*, *ankaik baekoa*, *arrastoik bae*, *dudai pae*, etab.). Zaldibiako gaurko gazteek, berriz, *be / pe* da erabiltzen duten aldaera bakarra (*dudaibe*, *lanipe*, *etorribe*, etab.). 50-70 urte inguruko hiztunetan ere *be / pe* aldaera nagusitzen dela esan nezake, orain artean bestelako aldaerarik ez baitiet entzun.

Bestalde, auzotik auzora ere aurkitu dugu diferentzia ezaugarri honi dagokionez: herrian goialdeko auzo batean *gabe* aldaera jaso dugu *bae*-rekin batera¹³ (Zaldibian ez da ohikoa *gabe* aldaera). Gaintzako jendearekin eta Abaltzisketa ingurukoarekin hartu-eman handiagoa izan dute auzo honetakoei; eta *gabe* da, hain zuzen ere, Gaintzan nagusitzen den aldaera.

c) *Izenaren Morfologia*:

Deklinabidea:

- Genitiboa: adinekoek bereiztu egiten dute genitiboa aldaera neutroan edo aldaera indartuan erabiltzen duten; forma ezberdinak dituzte baterako eta besterako. Hiztun

10 Azentukera ereduak finkatzeko irizpideak J.I. Hualderen (1997) lanean oinarriturik zehaztu ditut.

11 Azentukeraz gaian bi deskribapen ezberdin aurkeztu ditut orain artean, eta beharrezko deritzot deskribapen bata bestetik garbi bereizteari, nahasgarria izan ez dadin: gauza bat da Goierrin oro har bi azentukera eredu nagusi egotea, Goierriko [+2] orokorra eta markatua den [+1], eta beste gauza bat da nire soziolinguistikoa lanerako bi azentukera eredu izatea emankor, [+3/+4] delakoa batetik eta [+2] bestetik.

12 Azentuaren atal honetan <j> kontsonanterdia eta <i> bokala grafikoki desberdin adieraziko dira, silabak zenbatzeko baitaezpadakoa delako.

13 Urtzu Erreka auzoko Pedro Aierbe berriemaileari gabe aldaeraren hiru agerraldi jaso dizkiogu gure grabazioetan: izotzik gabe, kendu gabe, puskatu gabe. %50ean darabil aldaera hau; beste %50ean ba(r)e aldaera jaso diogu: jo bae, il bare. Auzo bereko beste bi berriemaileei ez diegu gabe / bae aldaeren agerraldi bakar bat ere jaso ahal izan.

gazteek, berriz, genitiboaren forma berberak erabiltzen dituzte bai aldaera neutrorako bai aldaera indartugaberako. Adineko guztiek aldaera indartuaren erabilera egitean forma hauek agertzen dituzte: *nee* 'nire', *ee* 'hire', *geen* 'gure', *zee* 'zure', *zeen* 'zuen', *been* / *een* 'beraien', *aan* 'haien'.

Gazteek, ordea, ez dituzte forma horiek erabiltzen, ondorengoak baizik: *ne(re)*, *ire*, *gure*, *zure*, *zuen*, *ean* 'beraien', *aiñ* 'haien'.

- Inesiboa: Gazteei ez zaie entzuten adinekoentzat ohikoak diren *baztarren goenen*, *farmaziñ gaikalden*, *bason barrenen* edo *ázpikalden* bezalako formarik. Gazteek *baztarren goralden*, *farmaziñ goran*, *bason barrun*, *azpiñ*, etab. moduko formak darabiltzate.
- Gauza bera gertatzen da 'zerez nondik', 'zerez nongo' formatan ere: adinekoek *berroi urtez beeti*, *kalez beeko* esan ohi dute. Gazteek hauek adierazteko beste modu batzuk erabiltzen dituzte: *berroi urte baiño gutxigo*, *kalen beraldeko*, etab.

50-70 urte inguruko hiztunek adinekoek jaso dizkiegun forma hauek askoz gehiago erabiltzen dituztelakoan nago. Adin honetako zaldibiarrei betidanik entzun dizkiet *baztarren goenen*, *etxen gaikalden*, *unuzkalden* bezalako formak, eta helduen artean nahiko zabaldurik daudela esango nuke. Honetan ere, ordea, neurketa zehatza goak egin beharko dira ondorio fidagarriak izan ditzagun.

d) Aditzaren Morfologia:

Pare adierazgarriak:

Adineko guztiek erabiltzen dituzten *deana* 'dudana', *tzioen* 'zioten', *tziuen* 'ziguten', *zaittea* 'zaitez', *zoatza* 'zoaz' adizkiak ez dituzte gazteek erabiltzen eta ezta 50-70 urte inguruko hiztunek ere. Hauen ordezt *detena*, *tzien*, *tziun*, *zaiz* eta *zoatz* bezalako adizkiak erabiltzen dituzte bai gazteek eta baita helduek ere. 50-70 inguruko zenbait hiztunek adinekoek darabiltzaten adizkiak modu berean erabiltzen dituzte batzuetan, baina oro har adizki hauetan aldaketa gertatuta dagoela esan liteke.

Nor-nori:

Adinekoek maiz erabiltzen dituzte NOR-NORI saileko adizkiak gazteagoek erabiliko ez lituzketen kasuetan. Adizki hauetan, perpausean 1., 2. eta 3. pertsonako argumentu absolutiboak dauden kasuetan hitzun gazteek datiboarekiko komuntadura baztertuz ordeztoko erabilera zenbaitetarako joera dute. Mugimenduzko aditzen artean, esaterako, datibo sintagmaren ordezt norengana egituraz osaturiko posposizio sintagma, eta aditz sintagman, NOR adizkia erabiltzen dute gehienek: *jute nitzen bereana*, *ena ingurau nitzen*,... Jende helduak, ordea, maiz erabiltzen ditu NOR-NORI saileko adizkiak gazteek erabiliko ez lituzketen kasuetan. Adb: *aguro juten tizatan* 'zitzaidan', *il zitatan*, *salta nitzaion*, *jute nitzaion*,...

Trinkoak:

Adinekoek erabiliriko zenbait forma trinko gazteek perifrastiko modura erabiltzen dituzte. Esate baterako:

- Adinekoek, *nundi damea ure?* 'nondik daramate ura?'
Gazteek, *nundi ai die ure eamaten?*
- Adinekoek, *nizkion bezela* 'nerizkion bezala'
Gazteek, *iruitzen tizatan bezela*
- Adinekoek, *zare lasai!* 'zaude lasai!', *zoatza!* 'zoaz!'
Gazteek, *eon tzaiz lasai!*, *jun tzaiz!*

Honetan, 50 urte ingurukoek gazteek baino joera handiagoa dute adizki trinkoak erabiltzeko.

Subjuntiboa:

Hiztun helduek **edin* eta **ezan* erako adizkien erabilera askoz hedatuagoa dute oro har. Gazteek nominalizazio bidez adierazten dituzte adinekoek jaso dizkiegun adibideok; 50 urte ingurukoek ere ez dituzte adinekoek bezainbat erabiltzen era honetako adizkiak: *alaba eon tzeilla etxen* ‘egon zedila’, *eze pasa etzein* ‘ezer pasa ez zedin’, *lo in tzaun* ‘lo egin dezagun’, etab.

e) Sintaxia:

Konpletiboak egiteko adineko batzuek *-(e)na* atzizkia erabiltzen dute oraindik (adb.: *bagiñukun arek defendittuko giñuNA* ‘bagenekien hark defendituko gintueNA’; *banekiñ etzaNA etorriko* ‘banekien ez zeNA etorriko’, etab.). Gazteek ez dute hau inoiz erabiltzen, ezta 50-70 urteko hiztunek ere; aldaketa erabat gauzatu da honetan, eta *-(e)la* da bai gazteek bai helduek darabilten konpletiboko marka.

Erlatibozko perpausetan, ordea, gazteetan ohikoa ez den *-(e)n + (e)ko* egitura bai adinekoek eta baita 50-70 urteko helduek ere maiz erabiltzen dute (Adb.: *kultur etxea dauNEKO plaza ortan eongo gea*).

ONDORIOAK: ZALDIBIAKO EGOERA SOZIOLINGUISTIKOAREN BILAKAERA

Gramatika soziolinguistiko honek asko falta du oraindik guztiz osatua izateko. Atal batzuk sakonxeago aztertu ahal izan ditut, eskuartean nituen datuak ere ugariagoak zirelako. Beste atal batzuk, ordea, azaletik aurkeztu ditut eta datuak edo adibi-deak zerrendatzea da egin dudana (beti ere datu hauek adinekoen eta gazteen hizkuntza ereduak alderatzeko baliagarriak zirela irudituz).

Ez nuke, ordea, umezurtz utzi nahi artikulua hau, eta aurreikus dezakedana oso gutxi gora beherakoa bada ere, ondorio apal batzuk aurkeztu nahi nituzke lan hau amaitzerako. Egia da datu zehatzagoak beharko nituzkeela behin betiko ondorioetara iristeko; hala ere, orain arte esandakoek hipotesi bat osatzen lagun dezakete:

- Zaldibiako euskararen barne aldakortasuna aztertzean **adina** da eragilerik gogorrena; ez dut uste, ordea, 80 urteko lagunak hizkera eta egungo gazteen euskara konparatzea denik egokiena, hor aldaketa erabat gertatuta baitago, eta eragile nagusiak zein izan diren, aldaketa zein ingurune gramatikal eta soziolinguistikotan gertatu den jakin gabe geldituko ginatke. Interesgarriagoa deritzot aldaketaren arrastoari jarraitzeari; bestela esan, orain 80-70 eta 50-70 urte inguru dauzkaten pertsonen hizkerari begiratu, eta noiz, nola, zeinen aurrean eta zertarako darabilten aldaera bata edo bestea aztertzea. Horrela, hizkuntza baten egoerarik naturalenaren barreneko berezko aldaketa aztertzerantz irits ginatezke, baina herri batean, Zaldibian, euskara batuaren oldarrak zerikusetekorik ez duen garai bateko aldaketa gainera. Honelako iraultza baten aurretik izandako hizkuntzaren berezko jokaera da aztertu nahi dudana.

- **Auzotik auzorako** diferentzia ere aipatu dugu aurretik. Lehen hipotesi baten arabera, herritik gora dauden auzoetan bai hiztun zaharrek bai gazteek ere euskarari eta euskalkiari berari hobeto eutsi diote herritik Ordiziara bidean daudenek eta kale-

koek baino. Izan ere, komunikabide-sare garrantzitsurik ez da igaro Zaldibiatik, eta ez igaro izanak berak baldintzatu du hiztunen arteko hartu-emanak: goialdekoak lanera joateko bakarrik jaitsi izan dira, baina etxean bazen beti irten gabeko norbait. Gainera, asteburuetan Gaintza edo Abaltzisketakoekin gehiago zituzten harremanak. Behealdekoek berriz, Ordizia, Beasain eta herrira bertara lanera datozenekin harreman estuagoa izan dute.

- **Generoaz**, orain arte Zaldibian egindako grabazioetan bildutako datuetan ikusi duguna hau izan da: gizonak emakumeek baino aldakortasun handiagoa erakutsi dute zenbait hizkuntza ezaugarriren aurrean. Emakumeak egonkorragoak izan dira beti ezaugarri berdina erabiltzen. Esate baterako, *gabe/bae* partikulari dagokionez, herrian goialdeko auzoetakoak diren adineko emakumeak egonkor agertu dira *bae* aldaera erabiltzerakoan; gizonak, berriz, nagusiki *bae* aldaera erabili badute ere, horren ondoan *gabe*, *baiñ*, edo *be* aldaerak ere agertu dituzte. Azentu ereduetan ere, herrian goialdeko auzoetako adineko emakumeak izan dira lehenengo ereduari egonkor eutsi diotenak, eta hemen ere gizonetan nahasketa edo aukera gehiago ageri da.

Ez nuke adierazi gabe utzi nahi, hala ere, datu hauek interpretatzean sortu zaidan kezka bat: zenbait lan soziolinguistikotan adierazi den bezala, gaur adinekoak diren emakumeak etxetik irten gabe egon direlako eta gizonak kanpotarrekin harreman handiagoa izan dutelako, behintzat, zail da generoari dagokion banaketarik topatzen. Izan ere, belaunaldi hau ez da etxean egondako belaunaldi bat: emakumeak ere etxetik irten dira, dela azokara, dela neskame modura, eta beraz izan dute hartu-emanak kanpotarrekin ere. Esan liteke, ordea, hartu-eman hau gauzatu den ingurunea ez dela berbera izan gizonetan eta emakumeetan: izan ere, gizonak tabernan biltzen ziren asteburuero herriko zein inguruko lagunekin; emakumea, ordea, ez zen tabernan elkartuko lagunekin. Lanbideari dagokionez, gizonak kanpoko jendearekin hartu-eman handiagoa izan duela esan liteke; emakumeak, behin ezkondu eta gero, etxean egin beharko zuen nahikoa lan. Ez da harritzekoa, beraz, honek guztiak hizkuntzan arrastoa uztea.

Honen harira, guztiz interesgarria iruditu zait eskuartearen erabili ditudan lan soziolinguistikoetan genero bereizketa arrazoitzeko ematen den ikuspuntua¹⁴. Emakumeen hizkeraren arkaismo edo berrikuntza ez dago hainbeste sexuaren baitan, lurralde bakoitzean emakumeek duten bizimoduaren baitan baizik. Zenbat eta handiagoa izan sexu bien rolen arteko diferentzia, handiagoa da hizkuntza jokabideetako diferentzia (González Ferrero 1991: 62).

Azentukerari dagokionez ere, behin datuak aurkeztuta, nire hipotesia agertu nahi nuke hemen. Pentsa liteke 50 urte inguruko helduek edo gazteek berrikuntza bat egin dutela: alegia, adinekoen azentukera konplexua [+2] eta [+1], baina baita [+3] eta [+4] ere, gazteagoek [+2] eta [+1]-era soildu egin dutela eta beraz, azentukera horren ezaugarri batzuk -[+3] eta [+4]- galdu egin dituztela; ondorioz, soiltzea eta erregelaren bat galdu izana bera dirudi dela berrikuntza, ez adinekoen jarrera. Izan ere, aintzat hartu beharrekoa da zail dela adinekoek berrikuntza bat egitea eta 50 urte inguruko helduek ez jarraitzea, zeren berrikuntza hori garai hartan zahar ez ziren

14 Villena Ponsodak artikulu oso bat du gai honen inguruan ('Las consecuencias lingüísticas de ser una mujer. Notas para la intervención teórica en el campo de la conexión entre la lengua y el sexo'); eta funtsean berak egindako galdera honetan dagoela deritzot arazo honen arrazoien funtsa: *¿Es el discurso femenino arcaizante per se y el masculino innovador o más bien depende tal diferencia de los tipos y propiedades de sus pautas de relación social?* (1990: 156).

egungo adinekoek egina balitz, ziurrenik egungo helduek ere erabiliko zuten. Hor naturalena da, orain heldu diren horiek gazte denboran edo, berrikuntza bat abiaraztea, egun gazteek jarraitzen dutena.

- Zaldibiarrek eta euskara¹⁵:

Bat datoz adineko guztiak gaurko euskarara egon den aldaketa baieztatzerakoan. Datu hauek soziolinguistikoki duten garrantzia nabarmendu nahi dut, hemen. Guztiz garrantzizkoa da *azken fiñean, lanen dau*,... bezalako esapideek hiztun zaharrei belarriko mina ematen dietela esplizituki beraiei jasotzea, agerian uzten baitu hiztun hauek jabetzen direla hizkuntza nola ari den aldatzen eta ez dituztela begi onez hartzen gazteleraren eraginez sarturiko esapide hauek.

Izan ere, hainbat gazteren artean, euskaraz aritu arren gero eta nabarmenagoa da gaztelerazko esaldi edo moldeak erabiltzeko joera, eta niri behintzat zer pentsatua sortzen dit horrek. Telebistak, herritik maizago eta garaizago irteteak, edo euskalduntasunarekiko kontzientziarik ezak, besteak beste, zerikusi zuzena dutela honetan esango nuke. Etxean ditugu gaur egun ordenagailu, bideo-jolas eta erosotasun guztiak; honek kaleko bizimoduari eta euskarazko hartu-emanei mesede handirik egiten ez dielakoan nago. Bestalde, beti esan izan da euskarak ez duela gazteentzako hizkera eredu berezirik, helduen hizkeratik bereiztuko duenik, eta horrek ere eragin ohi du zenbait egoeratan erdal esapide batzuetara jotzea.

AMAITZEKO

Tesi bat egiteko bidean hasierako urratsak besterik ez ditut eman, eta denborarekin nire hipotesiak argitzen joango direla espero dut. Lanari osotasuna emateko, beraz, bai alde teorikoan eta bai praktikoan zer jorratua badago oraindik.

70-80 urte inguruko zaldibiarrekin hasitako lanaren jarraipenak zer interes duen azaltzen saiatu naiz aurretik: 50-70 urte dauzkaten pertsonen hizkerari begirata, aldaketaren arrastoari jarraitzeak du interesa, horrela, hizkuntza natural baten barreneko aldaketa propioa aztertzea iristeko. Euskara Batuaren aurreko egoera naturala da bilatu nahi dena, eta egoera edo garai hartan aldakortasunaren funtzionamendu soziolinguistikoa zein zen aztertu. Konparazioko terminoak, beraz, bi eta are hiru belaunaldietan ageri diren hizkuntza aldaerak izan beharko dute lan honen etorkizuneko ataletan.

Bestalde, Soziolinguistikaz dudak ikuspegia azaldu nahi izan dut, labur izanik ere, artikulu honetan. Era berean, lagungarri gertatu zaizkidan eta eskuartearen erabili ditudan zenbait egileren hipotesien berri ematen ere ahalegindu naiz. Helburu nagusia, ordea, Zaldibiako euskararen hizkuntza aldakortasuna ageri duten aldagaiak deskribatzea eta datu horien inguruan irakurleari nire hipotesien berri ematea izan da.

¹⁵ Hizkuntzaren jakintza-mailari dagokionez, Zaldibian hizkuntza aukera bakarra dugu: salbuespenak salbuespen (kanpotik etorritako familiak) hiztunaren ezagutza euskaraz da aberatsena, eta hiztuna euskaraz erosoago ari da edozein egoeratan gazteleraz baino.

Zaldibiako euskaldun kopuruari dagokionez, datu zehatzago batzuk baditugu hemen (3. eranskina).

1996koak dira Eustat-ek kaleratu dituen azken datuak; lan hau argitaratzerako, ziurrenik, neurketa berriagoak aterata izango dira.

BIBLIOGRAFIA:

Eskuliburu klasikoak eta antzekoak:

- GONZÁLEZ FERRERO, J.C., (1991). *La estratificación de una comunidad semiurbana: Toro (Zamora)*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- LABOV, W., (2001). *Principles of linguistic change. Social factors*. Oxford: Blackwell.
- LÓPEZ MORALES, H., (1993). [1989], *Sociolingüística*. Madrid: Gredos.
- MILROY, J., (1992). *Linguistic variation & change*. Oxford: Blackwell.
- MORENO FERNÁNDEZ, F., (1990). *Metodología sociolingüística*. Madrid: Gredos.

Artikuluak:

- BOIX, E., (2000). 'Soziolinguistika: eremuaren ikuspegi orokorra', *Bat* 37, 11-29.
- ROMAINE, S., (1994). 'Sociolinguistics', in Asher eta Simpson (arg.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics* VII: 4.005-14, Oxford - New York - Seul-Tokio: Pergamon Press,
- VILLENA, J. A., (1990). 'Las consecuencias lingüísticas de ser una mujer. Notas para la intervención teórica en el campo de la conexión entre la lengua y el sexo', in *La mujer en el mundo contemporáneo. Realidad y perspectivas*. Málaga: Diputación provincial, 149-191.

Euskararen inguruko eskuliburuak eta bestelakoak:

- CAMINO, I., (1997). *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- HUALDE, José I., (1997) *Euskararen azentuerak*, [ASJUren gehigarriak XLII], Donostia - Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia & EHU.
- Udalerrikako estatistika informazioa: <http://www.eustat.es>

Udalerrri baten informazioa: = Zaldibia
Biztanleriaren hizkuntza-bilakaeraren tipologia = (urte). 1996

	Biztanleria	Euskaldun-zaharrak	Jatorrizko elebidunak	Euskaldun-berriak	Partzialki euskaldunberriak	Partzialki = erdaldunduak	Guztiz erdaldunduak	Erdaldun-zaharrak
(T) Gipuzkoa	647.977	235.659	26.633	60.161	72.187	17.432	5.765	230.140
(C) Goierrri	61.893	28.335	2.286	6.140	5.090	1.158	293	18.591
(M) Zaldibia	1.503	1.269	6	61	40	7	2	118

Biztanleriaren etxeko hizkuntzaren erabileraren = tipologia (urte). 1996 (1)

	Guztira	Euskaldunzaharrak		Jatorrizko = elebidunak		Euskaldunberriak		Partzialki euskaldunberriak		Partzialki erdaldunduak						
		Euskaraz aktiboak	Euskaraz pasiboak	Euskaraz aktiboak	Euskaraz pasiboak	Euskaraz aktiboak	Euskaraz pasiboak	Euskaraz aktiboak	Euskaraz pasiboak	Euskaraz aktiboak	Euskaraz pasiboak					
(T) Gipuzkoa	412.072	170.265	48.124	17.270	2.240	17.146	7.247	2.795	10.185	47.181	0	6.755	65.432	52	6.559	10.821
(C) Goierrri	43.009	21.371	5.547	1.417	157	1.650	479	288	1.532	4.320	0	895	4.195	0	574	584
(M) Zaldibia	1.383	1.182	76	11	0	4	2	8	16	37	0	13	27	0	3	4

(1) No se incluyen ni los Totalmente = castellanizados ni los Castellanofonos

Fuente: II Mapa = sociolingüístico. Departamento de Cultura (Viceconsejería de = Polifónica Lingüística)-EUSTAT.

Administrazioko hizkeraren oraina eta geroa

Joseba Lozano

HAEEko administrazioko hizkeraren arduraduna

“Administrazioa” hitza aipatzen denean, bati baino gehiagori honako irudiak etortzen zaizkio burura: “bulegoa”, “dekretua”, “egonean eta trabak jartzen dabilen funtzionario garratza”... Ez dut ukatuko nik badirela arrazoiak horrela pentsatzeko, baina topikoak topiko, gauza bat aitortu beharrean gaude: une honetan, euskararen normalkuntzaren zamarik astunena Administrazioak hartzen du bere gain; gehiago esango nuke: gure hizkuntzaren iraupena eta sustapena, neurri handi batean, Administrazioaren eskuetan daude.

Izan ere, Administrazioaren besoak (“hatzaparrak” esango luke zenbaitek) gizarte esparru guztietara zabaltzen dira, eta horregatik, administrazioko hizkeraz hitz egiten dugunean, ez gara mintzatzen ari, ez horixe, leihatila baten atzean pilatutako ofizio, akta eta horrelako agiriez bakarrik. Nekazaritza ere Administrazioaren zati bat da, ezta? Eta berdin, osasuna, hirigintza, kirola, turismoa, irakaskuntza, EITB... Esparru horiek guztiak kudeatzeko paper mordoak sortzen du Administrazioak, egungo egunean euskarazko testu gehienak, dudarik gabe, eta idazki horietako asko eta asko ez dira “teknikoak”, oso “arruntak” baizik: umeentzako udalekuei buruzko informazioa, zaharrentzako bidaiak, liburutegiko arauak, osasuna zaintzeko kanpainak eta abar.

Esandakoagatik guztiagatik zalantzatan jarri behar dugu adituek administrazioko hizkerari buruz egiten duten definizioa: beraien ustez, teknolektoa da administrazioko hizkera, eginkizun berezietarako aldaera, adituen arteko komunikaziorako tresna, erabilera-esparru jakina (Administrazioa) eta berezko ezaugarriak (esamoldeak, terminologia...) dituen.

Egia da Administrazioak hizkera berezia erabiltzen duela, batez ere, zenbait dokumentu motatan; baina, ikusi dugunez, idazki askotan oso testu “estandarrik” sortzen ditu edo, zuzenago esateko, sortu beharko lituzke. Eta “beharko” esaten dut zeren eta Administrazioak bere komunikazioetan egiten duen okerrik handiena hauxe baita: teknolektoan oinarritutako mezuak kaleratzea; hau da, Administrazio barruko diskurtsoa –eta horrek askotan dakarren guztia (testu korapilatsuak, akastunak, ulergaitzak)– herritarrekiko komunikazioetan erabiltzea, kontuan izan gabe herritarrak ez dakiela kode hori deskodetzen, eta garrantzitsuena, ez duela zertan jakin.

Zergatik hitz egiten dio Administrazioak herritarrari esaldi luze eta inpersonaletan, perifrasi bidez, kalkoz beterik...? Arrazoi ugari dago horretarako: gaztelaniarekiko morrontza, agintari eta funtzionario askoren axolagabekeria, hizkuntza prestakuntza falta etab. Hori guztia salatu dugu batzuek behin eta berriro; zoriez, badirudi zenbait administrazio ohartzen hasiak direla komunikazioak daukan garrantziaz, eta neurriak hartu dituzte administrazioeko hizkera berritzeko eta demokratizatzeke. Hor daude, esandakoaren erakusgarri, oraindik ere argitara eman diren eskuliburuak, eskaini diren ikastaroak, moldatu diren idazkiak eta abar.

Baina saio horiek txalogarriak izan arren, bada gauza bat, bere horretan irauten duena, eta nik esango nuke hori dela Administrazioaren komunikazioetako kontraesanik nabarmena. Hona hemen: herritarrentzako idazki asko aurreko dokumentu batzuetan oinarritzen dira (dekretuak, legeak, txosten teknikoak...), eta dokumentu horiek, salbuespenik gabe, erdaraz eta barruko teknolektoan idazten direnez, kaleratu beharreko testuak erabat kutsaturik ateratzen dira. Horregatik gertatzen zaigu hain zail, esate baterako, Errenta Aitorpena edo beste hainbat agiri gure kontu betetzea; hain zuzen ere, mila dekretu, lege eta arauetan dituztelako erroak.

Une honetan, Administrazioaren hizkuntza-saio gehienak, guztiak ez badira, kanpora begira egiten dira, barruko arkanoa nahita edo nahigabe ahazturik. Antza, ez gara konturatzen zabarkeriaz idatzitako testu horiek zipriztindu baino, zikindu egiten dituztela arian datozen iragarkiak, bandoak, gutunak, informazio-orriak... Hori kontraesana! Benetako komunikaziorako balio ez duten testuak idatzi... gero moldatu behar izateko! Testu “alternatiboak” asmatzen ibili ardurazko zer edo zer adierazi nahi dugunean edo jende askorengana heldu, baina aurretik, benetan behar denean, nekerik hartu ez!

Aldeak alde, ez al zitzaion antzeko zerbait gertatu Elizari hainbat tokitan? Herritarrek latinez ulertzen zuten bitartean ondo funtzionatzen zuen meza latin hutsez. Baina mendeak aurrera egin ahala, jendeak latinez ulertu ez, eta erdiko bidea hartu behar izan zuen Elizak: Jainkoaren hitzak latinez, eta sermoia, herritarren hizkuntzaz. Horretan gaude orain Administrazioan. Hitzik sakratuenak, gure hizkeran, gure terminoekin, segurtasun juridikoaren izenean; baina, hitz horiek jendeari ezagutarazi behar dizkiogunean, orduan, zerbaitek aholkatzen digu herritarren hizkerara makurtzeko.

Kontraesan horretan murgilduta daude administrazioak. Zer egiten dute aurre egiteko? Ba... euren artean denetarik dago. Batzuek, ezer ez. Beste batzuek beren herri-langileen momentuko inspirazioaren esku uzten dute testu kriptikoak “itzultzearen” erantzukizuna; lan horren arrakasta edo porrota, jakina, langile horien trebetasunaren arabera izaten da. Bestalde, egon, badira ere, hizkuntza bitartekari/estilista/ingeniariengana jotzen dutenak, jatorrizko testuetan egindako aldrebeskeria guztiak konpon ditzaten. Baina, zenbat dira azalak apaintzera baino harantzago doazenak? Zenbat, itxura oneko sagar ustelak saltzen ez dizkigutenak?

Historiak erakutsi digu zein bide hartu behar izan zuen azkenean Elizak: Jaungoikoa tokian tokiko hizkuntza mintzatzen jarri; eta halaxe egin behar du Administrazioak ere, hori guzti hori, orain nagusi den gehiegizko teknifikazioa saihesteko. Izan ere, ez al da errazagoa testu “txikiak” elikatuko dituzten testu “handien” kalitatea zaintzea? Goazen urrutirago. Ez al litzateke erosoagoa hizkera administrati-

boa estandarera hurbiltzea behin betiko, eta kazetaritzaren, publizitatearen eta beste diskurtso-mota batzuen baliabideak bereganatzea? Zergatik ez ditu Administrazioak bere gauzak jakinarazten telebistan, irratian edo prentsan egiten duten moduan? Zergatik ez egokitu mezuak hartzailaren ezaugarri komunikatiboetara eta erabili azalpenak, definizioak, adibideak, irudiak,... Noiz aldatuko dizkiegu itxura eta estiloa boletinei, herritarrak irakurtzen ausartu daitezen?

.....

Ikusi dugu, azal-azaletik bada ere, zein den administrazioiko hizkeran gertatzen ari diren aldaketak; baina benetako iraultza, dena goikoaz behera irauliko duena aurrerapen digitala da. Bai, honetaz zerbait esan nahi dut saio honen bigarren zatian: alegia, idazketa digitalak komunikazioari berari eta baita administrazioiko hizkerari ere ekarriko dion jauzi kualitatiboaz. Begira dezagun zertaz ari garen:

Teknologia berriak erruz sartu dira gurean

Esan dugun bezala, azken urte hauetan iraultza izugarria gertatu da gizartean: teknologia berriak munduko txokorik txokoenera ere heldu dira, baita Administrazioa ere, jakina. Gaur egun oso gutxi dira –baten bat gelditzen bada– ordenagailurik ez duten administrazioak, eta berdin gertatzen da internetekin. Erakunde handienek beren orrialdeak zabaldu dituzte sarean, eta horrek, nahitaez, aldaketak ekarriko ditu zerbitzuak ematean, kudeatzean eta baita Administrazioak erabiltzen duen hizkeran ere. Makina elektronikoen batera “hizkuntza kontrolatua” etorriko zaigu; programa informatiko berriek plantilen bidez lan egiteko aukera eskainiko digute, eta funtzionarioek gero eta askatasun gutxiago izango dute testuak idazteko orduan, izan ere plantila horien diseinua eta kontrola aditu batzuen esku egongo da.

Herritarrak bide elektronikotik jarriko dira harremanetan Administrazioarekin

Orain arte Administrazioarekin konturen bat hasi nahi zuen edozein herritarrek bulego batera joan, leihatila aurrean jarri eta funtzionarioen laguntzaz bete behar zituen hango inprimaki korapilatsuak. Gauzak, ordea, aldatzen hasi dira, eta abiadura handiz aldatu ere. Gizarte-esparruak kudeatzeko leiho bakarra eta birtuala izatea da Administrazioaren asmoa. Horiek horrela izanik, herritarrak bere etxetik eta ordenagailuaren bidez eskatuko ditu diru-laguntzak, erroldatze-ziurtagiriak edota isunak ez ordaintzeko inprimakiak. Jakina, herritar horrek ez du inor izango aldamenean, zernola bete behar duen esateko, eta horregatik, behar-beharrezkoa izango da azalpen argiak eta hizkera kontrolatua (adituek zaindutakoa) erabiltzea.

Teknologiak aurrera egiten du etengabe, eta orain sinestezinak iruditzen zaizkigun gauzak errealitate izan daitezke epe laburrera, eta teknologiaren alorrean “epe laburrera” esateak “bihar goizean” esan nahi du. Jar dezagun adibide bat. Ikastetxeek astero-astero hamaika paper ematen diete umeei, etxera eraman dezaten: zorrien aurkako kanpainak, kultur ekintzei buruzko informazioa etab. Oraindik ere, eskola gutxi du web-orria, eta herritar gutxi, ordenagailua etxean. Baina harritzekoa litzateke bihar-etzi denok ordenagailua izatea eta mezuak interneten bidez bidaltzea? Eta interneten bidez egiten bada, zein informazio jasoko du herritarrak: testu idatzi arrunta? Ikonoz lagundutako testu idatzia? Ikastetxeko zuzendariak irakurritako testua?

Aurkezle birtual batek ahoz emandako mezua, entzuleak erantzuteko eta galdetzeko aukera izango duelarik? Geroak du hitza.

Hizkuntza digitalak ezaugarri berriak ditu

Daniel Cassany irakasle kataluniarrak ongi asko aztertu ditu iraultza digitalak hizkuntza erabileran duen eragina. Ikus ditzagun ohiko komunikazioaren eta komunikazio digitalaren arteko alde batzuk:

OHIKO KOMUNIKAZIOA	KOMUNIKAZIO DIGITALA
Mugatua	Mugagabea
Presentziala	Birtuala
Geldoa	Azkarra
Garestia	Merkea
Hizkera plano	Hizkera multimedia (irudiak, ahotsa)
Testu itxia	Testu irekia
Linealtasuna (norabide bakarra)	Norabide ugari
Ealdien inguruko antolaketa	Sintagma isolatuak, mezuak multzoka

Argi ageri denez, etorkizuneko komunikazio elektronikoa interaktiboa izango da, hizkera errazagoa eta informagoa erabiliko du, eta baita ikono ugari ere, herritarren norabidea gidatzeko. Irudiaren aroa datorkigu, oraingo idazkera fonetikotik aitzineko idazkera piktografikora bueltatuko bagina bezala.

Administrazioaren jokabidea aldatu da

Administrazioa ez da dagoeneko erakunde ahalguztiduna, ororen gainetik dagoena, baizik eta herritarren zerbitzurako tresna bat, eta, aitortu dezagun bide batez, herritar horiek beroiek ordaindutakoa. Jokaera berriaren ondorioz, Administrazioa da herritarrengana jotzen duena informazioa ematera. Bera sartzen da behin eta berriz herritarren etxeetan –baita askotan baimenik gabe sartu ere–, eta horrek komunikatzeko modua moldatzea eskatzen du ezinbestean. Kudeaketa erraztu nahian, Administrazioak ez du lehen bezala herritarra paper zuri baten aurrean bakarrik uzten, idatzi beharrekoa asma dezan. Aitzitik, herritarrari besotik heldu eta dena egina ematen saiatzen da Administrazioa. Idazki asko ez dira lehengo paper beldurgarriak (gogoratu instantziak), ordenagailuaren bidezko galdera-erantzunak baizik. Herritarrak blokeka ematen du Administrazioak eskatzen dion informazioa, beti gidatuta, beti zainduta. Horrelako aplikazio informatikoetan diru dezente gastatzen ari da Administrazioa, baita herri-langileak prestatzen ere, beren hizkuntza kalitateak hobera egin dezan.

Lehia sortu da administrazioen artean

Ez hain aspaldi, administrazio bakoitzak bere kasa jardun ohi zuen; baina azken denboraldian gero eta estuagoak dira horien arteko hartu-emanak eta batera egiten dituzten lanak. Udalak elkarrekin aritzen dira sarritan, Foru-aldundiekin, Erkidegoko sailekin, Estatuko eta Europako erakundeekin... Harreman horiei esker, informazioa trukatu egiten diote elkarri; administrazio bakoitzak badaki nola egiten duen lana

aldamenekoak, zer-nolako agiriak eta hizkera erabiltzen dituen. Horrelakoetan, hala-ko elkarreragina sortu ohi da erakundeen artean, eta komunikazioaren arloan aurreratu-
tuen dabilenak estiloa kutsatzen die besteei.

Elkarren lehia areagotu egiten da, administrazio horiek hizkuntza batean baino gehiagotan lan egiten badute. Hori da Kanadako kasua eta, neurri apalagoan, baita gurea ere. Menpean dagoen hizkuntza (frantsesa Kanadan, euskara Euskal Herrian) gogor saiatzen da bezeroak bereganatzen, hau da, irakurleak erakartzen, eta horretarako, hizkuntza zaindua, diseinu erakargarria eta horrelako baliabideak erabiltzen ditu. Hizkuntza menperatzailea laster konturatzen da berrikuntzaz eta ez dio inolako lotsarik ematen txikiak jorratutako bide berriak abiatzeak. Norgehiagoka horretan argi dabilena garaile aterako da.

Funtzionarioaren sentsibilitatea aldatu da

Administrazioa larrua berritzen ari da, begi aurrean dago. Urte gutxi barru funtzionario izango direnek zerikusi gutxi izango dute mende luzeetan iraun duen topikoarekin: leihatila baten atzean lo kuluxka egiten duen alferrontziarekin, alegia. Funtzionario berriak gazteak izango dira, kultura demokratikoan jaiokak, eta kezkatu egingo dira herritarren arazoekin; beren garaiko seme-alabak izango dira, eroso jardungo dute teknologia berrieekin eta arrotz egingo zaie administrazio oraingo hizkera mordoiloa. Horrek, zer esanik ez dago, erraztu baino bultzatu egingo du administrazioa hizkeraren iraultza.

Baina, Administrazioa ez da bere burua prestatzen ari den bakarra; herritarra ere ez dago lehenagoko tokian.

Herritarrak ezagutu eta erabili egiten ditu teknologia berriak

Eroso murgiltzen da sarean, bere etxetik mugitu gabe, bakardadean, eta posta elektronikoz baliatzen da bere lagunekin eta erakundeekin harremanetan jartzeko; komunikabideen magalean hezi eta hazia da; bere inguruan milaka telebista, irratia eta web-orri berri sortzen dira egunero, eta ohituta dago beraiek eskaintzen dizkioten mezu-motekin; ez, ordea, Administrazioa antigoaleko hizkera eta esamoldeekin.

Herritarraren kultura mailak gora egin du

Kulturaren demokratizazioarekin batera, ia herritar guztiak izan dute sarbidea eskolan. Dena dela, irakurle gehiago izateak ez du esan nahi jendeak gehiago irakurtzen duenik, eta are gutxiago, Administrazioaren idazki kriptikoak deszifratzeko gauza denik edo gogorik daukanik. Telebistaren lagun mina denari nekeza eta aspergarri egiten zaio orrialde pare bati aurre egitea, eta zer esanik ez, "literatura" hori Administrazioak sortua bada. Hortik datoz enpresa pribatuaren saioak herritar gazte horiek irudien eta soinuen bidez erakartzeko. Administrazioa, lotsati samar, baina hasi da sartzen zurrumbilo horretan. Atzera bueltarik ote du horrek?

Herritarra modu informalagoan ohituta dago

Arrazoi ugari direla-eta (izandako heziketa, posta elektronikoaren erabilera...) aldatu egiten dira lehenagoko formaltasunaren ardatzak. Administrazioaren ohiko eti-

keta hankaz gora geratu da neurri handi batean, eta horrek ondorioak izan behar ditu nahitaez administrazioiko hizkeraren bilakaeran.

Herritarrari ez dio beldurrik ematen kritikatzek

Kritikatzeke aukera hori, gehienetan, Administrazioak berak sustatu du, eta harrera ona izan du, zalantzarik gabe. Garai honetako herritarrak ez ditu berez eta besterik gabe Administrazioaren jardunak onartzen. Zerbait gaizki iruditzen bazaio edo ulertzen ez badu ez da isilik geratzen lehengo moduan; aitzitik, salatu egiten du gaizki egindakoa eta, beharrezkoa denetan, behar den tokira jotzen du auzia argitzeko. Alde horretatik, ondo atondutako idazkiak estrategia onak dira Administrazioarentzat.

.....

Orain dela zazpi urte hasi ginen HAEEn, besteak beste, garai hartako administrazioiko hizkeraren gehiegikeriak salatzen. Lagun askoren izerdiari esker administrazio handi eta txiki gehienek, komunikazio beharrak bultzaturik, lanak egin dituzte hizkera hori sendabidean sartzeko; baina, saio horiek, orain arte bederen, komunikazio arruntenetan edo erabilienetan egin dira, testu “estrategikoak”, momentuz, kanpoan utziz. Kalitatea, ordea, ez da erabatekoa izango, testu “handi” horiek euskara jatorrez eta erdararekiko murruntzaren hautsa astinduz idazten ez ditugun bitartean.

Hitzaldiaren hasieran esan dugu Euskal Administrazioa dela, gaur egun, euskaraz testu gehien plazaratzen duena, eta, hortaz, erreferentzia bihurtu zaigu hizkuntz korpusa normalizatzeko prozesuan. Bide horretan, adi egon behar dugu geroak zer ekarriko, eta zuzen eta beldurrik gabe begiratu iraultza digitalari. Ezin gara betiko moduan gelditu besteek egingo dutenaren zain: honetan, behintzat, aurrea hartu beharra dago. On bazaigu ala ez bazaigu, hori da etorkizuna, eta horretarako prestatu behar dugu gure euskara zaharra.

Euskara Batuaren eta euskalkiaren arteko harremanen bilakaera irakaskuntzaren ikuspuntutik

Julian Maia

*Hizkuntza eta Literaturaren Didaktika Saila
Irakasleen Unibertsitate Eskola Bilbokoa
UPV/EHU*

SARRERA¹

Gaur eguneko euskara batua izeneko hizkuntz ereduaren oinarriei, Euskal-tzaindiak 1968an eman zien hasierako onespén akademikoa. Orduan, gizartean borroka gogorrak izan ziren zein ote zen modurik egokiena euskara indartzeko: eredu elkarretaratzaille berriaren inguruan indarrak bildu, edo euskalkiak landu eta sendotu. Tarteko bide ñabarragoak eta orekatuagoak ibiltzearen aldeko jarrerak ere izan ziren, baina halere auzia polarizatu zen, eta elkarren kontrako bi aukera agertzen ziren, praktikan tarteko bideentzat eta bizikidetzarentzat toki handirik gelditzen ez zelarik.

Gaur egun, ordea, euskara batuaren eta euskalkien arteko auzian iritzi aldaketa gertatzen ari da gizartean: euskara batuaren oneste osoarekin batean euskalkien tratamendu egokia ere albora ezinekotzat jotzen du aunitzek, euskararen normalkuntza prozesuaren baitan. Irakaskuntzaren esparruan ere gisa bereko bilakaera ageri da. Aldabide horretan garai batzuk bereizteko saioa aurkeztuko dut, alde batetik, eta bestetik proposamen baten ildo nagusiak agertuko ditut.

Horretaz gainera, azalduko da euskara batuaren eta euskalkien arteko harreman horiek nolako trataera izan duten irakaskuntzaren esparruan, hartarako ikastetxe batzuetako jardunaren berri laburra emanez, alor horretako arribidea adierazteko balio dezakeelakoan, orientabide gisa.

EUSKARA BATUAREN ETA EUSKALKIAREN ARTEKO HARREMANEN BILAKAERA (1968-2000)

Etenik gabeko prozesu batean garaikatzea ezartzeak beti nolabaiteko tekua artifiziala badakar ere, eredu horien arteko harremanetan hiru aro bereizi ikusi uste izan ditut.

¹ Txosten honen oinarria, joan den urteko ekainean EHUan aurkezturiko tesi bat da (Maia 2000).

Lehenbizikoak, 1968tik 1982a arteko urteak hartuko lituzke. Garai horren ezaugarri nagusia da orduan bizi zen borroka giroa. Euskara batua onartzeak ezinbestean edo eramaten zuen euskalkien balioa ukatzera; eta beste aldetik, euskalkien balioa aldarrikatzeak eredu bateratzailearen kontrako jarrerara eramaten zuen besterik ezin balitz bezala. Ez zen biderik asmatu eredu ustez kontrajarri horien arteko bizikidetzarentzat. Borroka horren ondorioetako bat izan zen euskara batua modu zurrun eta estuan ulertzeko joera, eta euskalkien ezaugarriak eredu horretan nekez onartzekoa. Garai honetan, irakaskuntzako proposamenek ez dute ñabardura handirik, oro har: euskara batuaren kontrako eredu gisa, euskalkiak aldarrikatzen dira (Arenaza 1974, Latiegi eta Oñatibia 1982). Izan ziren iritzi orekatuagoak ere, baina ez zuten nonbait atxikimendu aski bildu gizartearen (Villasante 1977, Zarate 1978, Euskaltzaindia 1979a eta 1979b, Carlos Santamaria 1979...).

Bigarren aroari igarotze aldia esaten diot, eta mugak 1982 eta 1988 urteak proposatzen ditut. Bigarren aro honen mugarritako, honako gertakari hauek hartzen ditut, besteak beste: Hezkuntza Sailak 1982ko urrian eginiko adierazpena hasiera gisa, eta amaiera Koldo Zuazoren tesiaren ondorioetako jarrera (1988). Garai horretan, euskalkien berpiztea sumatzen da alde batetik, baina bestetik kezka, mugimendu horrek euskara batuari kalte besterik ez ote zion ekarriko. Joera bikoitz hori ongi ageri da 1984ko eguberrietan, Eibarko Udalak antolatu zituen jardunaldietan, Euskara/Euskalkiak izenburua izan zutenak. Irakaskuntzan, Agirre, Eguzkitza, Idiazabal eta Larringanen lana izanen genuke adierazgarria, 1985ean. Hartan euskalkiaren balioa goresten da, baina ñabarduraz osatuagoa aurkezten da: alde batetik, lurralde eta ikasle euskalkidunak hartzen dira aintzat bereziki; bestetik, arrazoi psikopedagogikoen bidez egiten da argudioa; azkenik, euskara batuaren balioak onartzen dira, zenbaiten ustez uzkur samar bada ere.

Hirugarren garaia hasiera, berriz, 1988aren inguruan kokatuko nuke, eta gaur egun horixe da indarrean. Honen ezaugarri nagusia da gizartearen maila teorikoan gaintzen hasten dela euskara batuaren eta euskalkiaren arteko aurkaritza ustez ezinbestekoa, eta gero eta gehiago agertzen direla eredu bien arteko osagarritasuna aldarrikatzen duten iritziak, eta baita ekimen praktikoak ere ildo horretan. Jose María Sánchez Carriónen oinarriko teorizazioa garrantzi handikoa iduritzen zait (1986 eta 1987). Garai honetan azaltzen diren iritzi-proposamenetan, euskara batuaren beharra onartzetik abiatuta, esan daiteke inork ere ez duela maila teorikoan euskalkien balioa ukatzen, alderantziz baizik. Baina hala ere ñabardura gehiago agertzen da jarreretan: ahozko eta idatzizko jardunak bereizten dira, eta hizkuntza mailak edo erregistroak ere kontuan hartzen dira, esate baterako. Bestalde, ez da euskara batuaren edo euskalkiaren aldeko erabateko apusturik egiten, eta eztabaidatzen diren puntuak gisa honetakoak dira: zein lurraldetan da onuragarri euskalkia erabiltzea? Zein irakas-mailatan? Ahozko kodean edo/eta idatzian? Zein euskalki eredu baliatu? Zer helburu du euskalkia erabiltzeak? Nolako euskara batua erabili behar da eskolako jardunetan? Garai honetako iritzien adibideak dira Uruburu (1993), Goikoetxea (1996, 1997 eta 2001), Elexpuru (1996), Maia (2000), Zuazo (1989, 1993, 1999a, 2000).

Euskara batua bai, eta euskalkia ere bai, baina toki batzuetan (proposamena)

Txosten honen oinarria den lanean gogoeta teorikoa egiten genuen, hizkuntza eredia hautatzeko orduan kontuan hartu beharreko faktoreez. Honako hauek genituen gogoan: 1) eskolaren zeregina eta funtzioak; 2) irakasleen prestakuntza eta jarrera; 3)

ikasleen jatorrizko ezaugarri linguistikoak; 4) arrazoi politiko-ideologikoak eta arrazoi didaktikoak; 5) euskal hizkuntzaren eredu desberdinak (euskara batua, euskalki literarioa, eskualdeko berbeta eta herrian herriko hizkera); 6) material didaktikoa.

Faktore horiek aztertuta, proposamen bat aurkezten genuen, honako puntuotan bil daitekeena: 1) eskolan euskara batua ikasi-irakatsi behar da, baina inguru euskalkidunetan euskalkia ere bai, arrazoi birengatik: batetik, eredu bakoitzak komunikazio funtzio bat betetzen du, eta bestetik euskalkitik abiatzeak euskara modu osoagoan eta naturalagoan ikasteko bidea eskaintzen du; 2) irakasleen prestakuntza kontuan hartu behar da, eta desegokia litzateke euskalkia euskara batuari kontrajartzea, beste eredu guztiz desberdina balitz bezala, ez baita hala; 3) ikasleak euskalkidunak baldin badira edo/eta inguru euskalkidunean bizi, eredu dialektalean aritzea egokia da, baina bestela ez; eskolaren inguru sozial hurbilean euskalkirik ez bada, euskara batuaren aldearen bat erabiliko genuke eredu; beste aldetik, zenbatez eta giroan euskalkia biziago egon, hainbatez arreta handiagoa behar luke; eskola-garaia bere osoan hartu behar da gogoan, eta horren barrenean ikasleen adina eta euren inguru soziolinguistikoa; 4) arrazoi politiko-ideologikoak barik, arrazoi didaktikoak erabili behar dira: hizkuntza osoago eta naturalago ikasteko bide egokiena eta "merkeena" zein den aztertu behar da; 5) euskara batua modu malgu eta zabalean ulertu behar da eskolako jardunean, tokian tokiko ezaugarriari arreta jarrita; euskalki literarioak arazo batzuk izan ditzake zenbait eskualde euskalkidunetan; euskalki bereko eskualde batetik bestera hizkeraren ezaugarri batzuk aldatzen dira, eta horiei erantzun eman behar litzaieke; horretaz, eskualdeko berbetaren ezaugarrietatik abiatzea proposatzen dugu, kontuan harturik ezinezkoa iduritzen zaigula herrian herriko egungo hizkera hartzea eredutako.

Azterketa enpirikoa, Gernika aldean eta Bortzirietan

Eskoletan nolako jokabide zehatzak gertatzen ziren ikusteko, bi eskualdetan burutu genuen azterketa enpirikoa, Bizkaiko Gernika aldean (Gernika-Lumon eta Muxikan), eta Nafarroako Bortzirietan (Lesakan eta Beran). Bi inguruetan bada euskalkia, eta bietan jo dezakegu euskarak bizkortasun handia duela: biztanleen % 70 inguru da euskalduna (eta beraz, haietako aunitz, euskalkidunak). Horrek, aukera onak eskaintzen ditu eskolan bertako aldaeren formei bide zabala emateko.

Hamar ikastetxerekin aritu ginen lanean: 5 Muxikan eta Gernika-Lumon, eta beste 5 Lesakan eta Beran, denak irakaskuntza euskaraz bideratzen dutenak². Berrogeita bi irakaslek lagundu ziguten, Lehen Hezkuntzakoak, eskuzabaltasun handia erakutsita: eskerrik asko denei³. Azterketa honetan ez genuen kontuan hartzen irakasle horiek euskaldun zahar edo berri ziren, edo herriko hizkera bazekiten edo ez: azken batean, bilatzen genuena zen ea eskualdeko ezaugarriek zenbateko aukera zuten bizirik irauteko irakasleen batez besteko hizkuntz galbahetik igaro ondotik.

2 Hauek izan ziren azterturiko ikastegiak: *Urretxindorra* Herri Ikastetxea Muxikan, eta *Allende Salazar* Herri Ikastetxea, *Sebero Altube* Ikastola, *San Fidel* Ikastola eta *Barrutia* Herri Ikastetxea, azken laurok Gernika-Lumon; *Tantirumairu* Ikastola eta *Irain* Eskola Publikoa (biok Lesakan), eta *Ricardo Baroja* Eskola Publikoa, *Labiaga* Ikastola eta *Jesusen Bihotza* Ikastetxea, azken hirurok Beran.

3 Gernika aldean: *Seber Altube*-n, 7 irakaslek; *Allende Salazar*-en, 7k; *Barrutia*-n, 4k; *Urretxindorra*-n, 3k; *San Fidel*-en, 2k. Beran eta Lesakan: *Labiaga*-tik, 6 irakaslek; *Tantirumairu*-tik 4k; *Irain*-dik, 4k; *Ricardo Baroja*-tik, 3k; *Jesusen Bihotza*-tik, 2k.

Azterketa enpirikoaren helburua zen ikastea eskualde euskaldun horietako eskolara datozen ikasleen forma dialektalak nola tratatzen ziren eskolako eginkizun idatzietan, nolanhikoak direla ere: ea forma horiek besterik gabe onartzen ziren, edo ez ziren hala egiten, dela irakasleek zalantza erakusten zutelako, edo dela gaitzesten zituztelako. Hiru indize atera genituen: Ezaugarria Gaitzesteko Indizea (EGI), Ezaugarriarekiko Zalantza Indizea (EZI) eta Ezaugarria Aldatzeko Joeraren Indizea (EAJI=EGI+EZI)⁴. Nolanahi ere, indize horiek 1996-1997 urteetan bildu genituen, eta orduko jokabidea eta egoera islatzen dute.

Hizkuntza gertakari bat lan honetan aztergai hartzeko, honako irizpide hau erabili genuen, nagusiki: nozio bera adierazteko, hizkuntza baliabide diferentek usa daitezela bi eskualdeetan; halere, horretaz gainera, zenbaitetan eskualde bietan berdintsu erabiltzen diren ezaugarri batzuk ere aztertu genituen, hain zuzen euskara batu soziologikoan (Salaburu 1994) sartzen ez zirela uste genuen kasuetan⁵.

Hipotesi hauxe erabili genuen: eskolako lan idatzietan ezaugarri dialektalen aurrean irakasleek nolabaiteko gaitzespena agertuko zutela, bi dimentsiotan: batetik, ez ziren onartuko eskualdeko hizkeraren ezaugarri batzuk, baldin eta euskara baturako haien orde besterik ez zuten hautatuak baziren (adibidez, erakusleen deklinabidean edo aditz laguntzailean)⁶; bestetik, irakasleek ez zuten euskara batua har zitekeen bezain modu zabalean hartuko, eta irazki estuxkoa erabiliko zuten eskolan idatziz onartzeko lirakeen hizkuntza formei dagokienez.

Gainera, beste hipotesi hau ere baliatu genuen: herriko forma horiek ez onartzeko joera handiagoa izanzen zen Gernika aldean Bortzirietako eskolatan baino, batez ere euskalkiaren eta euskara batuaren arteko gatazka ustez ttikiagoa izan delako Nafarroa aldean Bizkaian baino.

Hipotesiak egiaztatzeko edo gezurtatzeko prozedura, berriz, laburturik, honako hau izan zen: irakasleei aurkeztu zitzaizkien inguruko item linguistiko batzuk esaldi batzuetan sartuak, eta zuzentzeko eskatzen zitzaizkien, esan gabe ordean zein ezaugarri axola zitzaizkigun, eta ohiko irizpideen arabera zuzentzeko galdetuta, euren geletako ikasleek idatziak balira bezala.

Emaizetara etorrira, lehenbiziko esan beharko litzateke errealitateko datuak ez zirela agertu ikuspuntu teorikotik pentsa genezakeen bezain ongi zedarrituak: hala, euskara batua zer den eta zer ez den, ez da espero genuen bezain muga zehatzik ageri irakasleen zuzentze lanaren batz bestekoa egin eta: irakasle gehien-gehienek idatzizko lanetan euskara batua baliatzen zutela adierazi bazuten ere, adibidez, euskara batu formalean sartu "ezin" diren forma batzuk ere neurri batean onartzen dira (hori, berez, ez zaigu jokabide desegokia iduritzen).

4 Honela atera genituen indizeak: EGI=ezaugarria zuzentzen duten irakasle erantzuleen kopurua zati erantzule guzien kopurua; EZI=ez erabat onetsi ez gaitzetsi egiten zuten irakasle erantzuleen kopurua zati erantzule guzien kopurua; EAJI=EGI+EZI.

5 Gemika aldeko hizkeraren aztergaiak bereizteko, oinarri gisa Iñaki Gaminderen Foruko Euskararen Morfosintaxiaz izeneko lana baliatu genuen (1990, egilearen edizioa, Foruko Udalak lagunduta); Bortzirietako euskalkiaren bereizgarriak hautatzeko, berriz, gure hango solaskeraren jakintza erabili genuen, oro har.

6 Lan enpiriko honetako datu biltzea 1996 eta 1997ko udaberrien artean egin zen, eta horregatik, euskara batu formaltako (Salaburu 1994), bakarrik jotzen genituen Euskaltzaindiak 1994ko urriko batzarra baino lehenago erabakiak zituen puntuak.

Hona adibide batzuk:

Lesaka-Bera	onartu (%)	Gernika aldea	onartu (%)
gizonak ekarri dute	47	gizonak ekarri dute	48
Asierreri, norbaiteri (vs Asierrri)	40	Asierreri (vs Asierrri)	37
-tikan, -rikan (vs -tik, -rik)	69	loran (mugag.)	78
pertsonetaz (vs -ez)	78	mutilagaz	43
hok, hek (vs hauek, haiek)	25	ha (vs hura)	39
bide honetik (vs honetatik)	61	ebagi, jagi	53
ditiot (vs dizkiot)	19	-idu, burutuaren marka (mobidu, segidu)	47
nabila, dabila (vs nabil, dabil)	50	jat	35
doazi, zoazi (vs doaz, zoaz)	69	dogu	54
daukit (vs daukat)	28	zeinke (vs zenezake)	61
daramazkit (vs daramatzat)	83	dakitsut	91
begira uk/uzu!	79	halan, holan	71

Beste emaitza eta ondorio hauek ere aipatzekoak dira:

1) Eskualde bietan aurkitu dugu batz besteko joera, bertako ezaugarriak bere hala ez uzteko. Azterturiko bereizgarri guziak batean hartuta, grafikoki esan daiteke ezaugarrietatik lautik bat inguru aldatuko litzatekeela, gutti goiti-beheiti:

	EGIO⁷	EGIO	EZIO	EZIO	EAJIO	EAJIO
	Les.-Ber.	Gern.ald.	Les.-Ber.	Gern.ald.	Les.-Ber.	Gern.ald.
Lexikoa ez beste ezaugar ⁸	0'29	0'30	0'06	0'07	0'35	0'37
Lexikoa ⁹	0'10	0'13	0'04	0'06	0'13	0'20
Ezaug. guziak batean ¹⁰	0'19	0'22	0'05	0'07	0'24	0'28

Gernika aldean bertako formak aldarazteko joera handixeagoa ateratzen da; baina Na-farroako eskualdean ere oso antzeko jaidura ikusten da.

2) Azterturiko gertakari linguistikoaren artean, bi eskualdeetan, forma franko ez da txartzat hartzen (ikus ondoko koadroa).

	EGI<0'1 (%)	EGI<0'1 (%)
	Lesaka-Bera	Gernika aldea
Lexikoa ez beste ezaugar.	% 31	% 31
Lexikoa	% 70	% 58

7 EGIO: EGI Orotara; EZIO: EZI Orotara; EAJIO: EAJI Orotara

8 Indizeak ateratzeko, item guzien banakako emaitzak hartu dira (397 Bortzirietan eta 389 Gernika aldean).

9 Lexikoko item guzien batz bestekoa egin dugu (120 Bortzirietan eta 125 Gernika aldean).

10 Indize hau ateratzeko, beste bi multzoen indizeen batz bestekoa egin dugu.

Hona adibide batzuk:

Lesaka-Bera	ez gaitze- tsi (%)	Gernika aldea	ez gaitze- tsi (%)
etxe aldera (=etxerantz)	94	biok, denok	100
etxerat, Lesakarat	94	berton, bertotik	98
lau urteko neska	92	jendetan batu da...!	96
bi egunez	94	uretan egon, uretara jausi	100
zerbait	100	birik (=bitik)	91
nornahi	94	kalerik kale	96
deus	94	bihar goizerako	100
eurek	98	neu, heu	99
neronek, geronek	96	inor (=beste)	91
xamar	100	nortzuk, zeintzuk	100
ber-a, ber-ean...	97	edonork, edonori	100
etxe bi	98		
Lexikoa		Lexikoa	
ai(n)tzin	98	aurre	100
amatxi	100	amama	98
atorra (=alkandora)	100	alkondara	100
barren (=barru)	100	barru	100
behatz (eskukoa)	100	atzamar	100
erne egon	100	adi egon	100
galtzak	100	prakak	100
jostatu	100	olga(t)u	89
zango	100	berna	100
akabatu, akautu (=amaitu)	89	akaba(t)u (=amaitu)	30

Iruzkina: tokiko berezitasun kopuru adierazgarri batek, bi eskualdeetan, ez du otoporik eskolaren *galbahean eralkitzeko*. Gernika aldean eragozpen handiagoak jartzen zaizkio ondare lexikoari eskolan onartuak izateko. Lexikoa ez besteko bereizgarrien atalean, batez beste ezin esan daiteke Gernika aldeko hizkerako ezaugarriek zorrotzago gaitzesten direla eskolan, Bortzirietan baino.

3) Baina txanponaren beste aldea adierazgarriagoa da: handia da, oro har, eskolan nola edo halako traba esanguratsua jasaten duen itemen kopurua, batez ere lexikoa ez den atalean. Ondoko koadroan ikus daitezke adibide batzuk:

Lesaka-Beraez	gaitze- tsi (%)	Gernika aldea	ez gaitze- tsi (%)
esuan jarri	83	asteon	52
bizikletan etorri (vs bizikletaz)	44	bizikletan etorri	39
haietara joan (vs haiengana)	86	hiru egunerik, goizerik	57
hiru eguneko joan (vs egune(ta)rako)	44	honeek, horreek...	54
bihar goizeko (vs goizerako)	50	pagetan, pentsetan	33
nor etorri dira? (vs nortzuk)	42	zehatz ondo (maila adb.)	48
ekartzen bazenu (vs ekarriko ba-)	100	zertan joan zara (vs zertara)	57
hemen da (vs dago)	34	joan danik hona (vs denetik)	80
ongi itsusia (maila adverb.)	56	izan ezean (vs izan ezik)	65
joan gogo dut	56	hain da handia ze ez da...	57
lanean gelditu (vs -ari utzi)	100	ezpabe (lok. haut.)	83
hura etorri deneko (noizko)	72	saltzen noa (vs saltzera)	24
egitekoz, egizu orain (bald.)	50	banoa, ze ez daukat dirurik	61
Lexikoa		Lexikoa	
atrebitu	31	aditu (=ulertu)	24
estudiatu	61	atrebidu	54
hetsi (=itxi)	50	berba	22
galdetu (pedir, demander)	28	martitzen	22
josteta	22	paga(t)u	41
nerbiostu	17	eroan	17
Aldaerak		Aldaerak	
ateri (=atera)	17	ahizta	17
behari	33	denpora	26
bozik (=pozik)	26	etse (=etxe)	96
guti	22	gitxi	35
itxe (=etxe)	25	narru	30
sube (=suge)	39	sube (=suge)	70
		ule (=ile)	26

4) Euskara batu formalak "debekatzeko" dituen bereizgarriak ez onartzeko joera handiagoa da, oro har, beste itemen kasuan baino (ikus ondoko koadroa).

	EGIO	EGIO	EZIO	EZIO	EAJIO	EAJIO
	Les.-Ber.	Gern.ald.	Les.-Ber.	Gern.ald.	Les.-Ber.	Gern.ald.
EBFk baztertu ezaugar. ¹²	0'43	0'48	0'11	0'14	0'54	0'62
EBFk ez baztertuak	0'28	0'27	0'05	0'07	0'33	0'34

¹² EBF= Euskara Batu Formalak (ikus 6. oharra). Koadro honetako indizeak ateratzeko, ezaugarri guztien indizeak baliatu ditugu (lexikoa ez dugu aintzat hartu).

Horrek adieraziko luke eredu horrek eragiten duela irakasleen jardun zuzentzailean. Beste alde batetik, ordea, eredu batu formalean sartzen ez diren ezaugarri batzuk ez dira erabat gaitzesten; edo bestela esanda: euskara batu formalak ez ditu arrotan "itotzen" edo "bizigabetzen" harekin lehian ari diren forma dialektalak.

5) *Euskara batu formalean* erabaki gabeko ezaugarrien artean ere, joera bakan-du-zalea ageri da, eta horrek, *euskara batua soziologikoaren* eragina erakutsiko ligu-ke, edo *ustezko euskara batuarena*, eta haren erreferentzi balioa.

6) *Euskara batu formalak* eta euskara batua uste denak, beraz, biek eragiten dute. Baina inguruko hizkera moldearen bizkortasunak ere zeharka bederen eginen luke, benetako edo ustezko eredu arauzkoen ondoan, eta batzuetan haien aurka ere bai.

7) Herri eta eskualde euskaldunetan bertako hizkeraren hainbat forma ez lirate-ke baztertu behar eskolako jardunean, haien ordeztuzko euskara batuaren eredu soil-soila ezartzeko, eta bai ordea haiek aintzat hartu, arreta eskaini, eta zaindu. Jagote lan hori bi modutan gauzatu beharko litzateke: batetik, euskara batua modu zabalean ulertuz; eta bestetik, euskara batu formalak "ukatzen" dituen ezaugarriak ere lantzeko moduak eta aribideak bilatuz, baldin eta euskara zuzenekoak badira. Horrela, dialektoetako hiztunei beren hizkeraren harrotasuna ez litzaieke kenduko, belaunaldien arteko hizkuntza transmisioan etena tikiagotuko litzateke, eta funtsean hiztun hobeak aterako liratekeela uste dugu, hizkuntza sena ez bailitzateke hainbeste kamusteko arriskuan jarriko.

8) Lan honetan neurri batean baietsi dugu azterturiko ikastetxeetan irizpide murrizgarria erabiltzen dela inguruko forma linguistiko ugariaren aurrean. Baina, aztertokietan bildu ditugun iritzi batzuek iradokitzen dute jokabide hori ez datorrela euskalkiaren edo herriko hizkeraren kontrako joera ohartu eta deliberatu batetik, eta beraz, alda daitekeela, informazioaren eta prestakuntzaren bidez.

BIBLIOGRAFIA:

- AGIRRE, EGUZKITZA, IDIAZABAL, LARRINGAN (1985). *Euskarazko irakaskuntza Bizkaian: arazoak eta zenbait proposamen/La enseñanza en euskera en Vizcaya: problemas y algunas propuestas*. Bilbo: Desclée de Brouwer.
- AREJITA, A. (1986). «Euskara batua eta euskalkien arazoa hezkuntzan», in EIBARKO UDALA (arg.) (1986).
- ARENAZA, J. (1974). *Tus hijos y el euskera (El mito del "BATUA")*. Bilbo: La Editorial Vizcaina.
- BASTERRETXEA, J. Oskillaso (1984). *El libro Negro del Euskera*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- COLL eta Beste Batzuk (1994). *El constructivismo en el aula*. Bartzelona: Graó
- EIBARKO UDALA (arg.) (1986). *Euskara/Euskalkiak*. Eibar: Eibarko Udala
- ELEXPURU, J. M. (1996). «Herri-euskararen eremua», *Euskera* 41, 1996-3, 523-529.
- EUSKALTZAINDIA (1979a). «Euskara batua, euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak», *Euskera* 24, 103-106.
- _____ (1979b). «Euskara batua eta euskalkiak irakaskuntzan», *Euskera* 24, 1979-2, 697-698.

- _____ (2000). Hiztegi Batua, *Euskera* 45, 2000-2, Bilbo, Euskaltzaindia.
- EUSKO JAURLARITZA. Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saila (1982). «Euskararen erabilera Bizkaiko irakaskuntzan», Gasteiz, EJAZN
- _____ (1992a). Oinarrizko Curriculum Diseinua. Haur Hezkuntza, Gasteiz, EJAZN.
- _____ (1992b). Oinarrizko Curriculum Diseinua. Lehen Hezkuntza, Gasteiz, EJAZN.
- GEREÑO, X. (1978). «Bergarago (sic) biltzarrerako», *Euskera* 24, 807.
- GOIKOETXEA, J. L. (1994). «Bizkaieraren aberastasunetarik zeintzuk diren batuan sartu beharrekoak», *Euskera* 39, 795-830.
- _____ (1996). «Euskara batua eta bizkaiera ikasgelan», *Euskera* 41, 1996-3, 517-521.
- _____ (1997). «Hamalau erantzun bizkaieraren irakaskuntzari», in MENDEBALDE KULTURA ALKARTEA (1997). *Mendebaldeko euskara XX. mende goienean*, Bilbo.
- _____ (2001). «Euskal diglosia irazia eta ikaskuntza esanguratsua euskalkia eskolaratzeko», in MENDEBALDE KULTURA ALKARTEA (2001). *Euskalkia eta Hezkuntza*, Bilbo, 145-177.
- IDIAZABAL, I. (1984). «Euskara eta eskola», in RUIZ OLABUENAGA & OZÁMIZ (argit.) (1986), 167-181.
- _____ (1992). «Euskararen normalkuntza eta kurrikulumaren berrikuntza», in IDIAZABAL, I. (ed. arduraduna). *Pedagogía del texto-Testuaren pedagogia*. Bilbo: Labayru Ikastegia.
- KINTANA, X. (1986). «Literatur euskara batua eta euskalkiak», in EIBARKO UDALA (arg.), 149-161.
- LABAYEN, A. M. (1972). *Sasi-Batasuna. Mala letra y peor espíritu de una pseudo-unificación*. Tolosa: Gráf. López Mendizabal.
- LATIEGI' tar Bixente; OÑATIBIA' tar Dunixi (1982). *Euskaltzaindiari epaiketa*. Donostia: Lorea Artes Gráficas
- LATIEGI, V. de; OÑATIBIA, D. de (1983). *Euskaltzaindia El Batua y la muerte del euskera*, Donostia, Lorea Artes Gráficas
- LÓPEZ DEL CASTILLO, LI. (1982). *Llengua standard i nivells de llenguatge*. Bartzelona: Laia
- MAIA, J. (2000). *Eskolako hizkera ereduaz, euskara batuaren eta euskalkiaren arteko harremanen testuinguruan*, EHU, doktore tesi argitaragabea.
- MENDEBALDE EUSKAL KULTUR ALKARTEA (2001). *Euskalkia eta hezkuntza*. Bilbo.
- MOKOROA, J. M. (1971). *Lengua vasca de hoy y de mañana*. Donostia: Ed. Auñamendi.
- RUIZ OLABUENAGA & A. OZÁMIZ (arg.) (1986). *Hizkuntza minorizatuen soziologia. Sociología de lenguas minorizadas*. Donostia: Ttarttalo.
- SALABURU, P. (1994). «Euskara batuaren egungo premiak», *Euskera* 39, 1994-3, 675-695.
- SÁNCHEZ CARRIÓN, J. M. Txepetx (1986). «Fundamentos para una teoría de la territorialidad lingüística», in RUIZ OLABUENAGA & OZÁMIZ (arg.) (1986). Donostia: Ttarttalo, 19-49.
- _____ (1987). *Un futuro para nuestro pasado. Claves de la recuperación del Euskera y teoría social de las lenguas*. Lizarra: egilearen edizioa.
- SANTAMARÍA, C. (1979). «El euskera como lengua escolar», *Euskera* 24, 465-481.

- TRUDGILL, P. (1983). *Accent, Dialect and School*, London: Edward Arnold (publishers) (zazpigarren argitaraldia; lehenbizikoa, 1975ean).
- URUBURU, Laura (1993). «Bizkaiera eskolan», in BILBOKO UDALA. BARRAINKUAKO UDAL KULTUR ETXEA (arg.), 197-223.
- VILLASANTE, L. (1970). *Hacia la lengua literaria común*, Oñati, EFA.
- _____ (1977). «Bitor Garitaonandia jauna eta euskararen batasuna», *Euskera* 22, 1977-1, 39-45.
- ZARATE, M. (1978). «Euskara batua eta euskalkiak», *Euskera* 25, 557-568.
- ZUAZO, K. (1988). *Euskararen batasuna*, IKER-5. Bilbo: Euskaltzaindia.
- _____ (1989). «Euskalkien geroaz», *Jazten* 1, 1989ko iraila, Arrasate.
- _____ (1993). «Euskalkiak, askatu gabeko korapiloa», *Jakin* 76, 41-62.
- _____ (1999a). *Deba ibarreko euskeria*. Oñati: Deba Ibarreko Udalak.
- _____ (1999b). «Euskararen osasuna eta euskalkiak», *Euskera* 44-1, 355-362.
- _____ (2000). *Euskararen sendabelarrak*. Irun: Alberdania.

Estandar eta dialektoen arteko bateratze joerak (ikuspuntu teorikotik begirada bat)

Gotzon Aurrekoetxea
UPV/EHU

1. SARRERA

“The traditional Danish dialects are dead in the sense that they are no longer used in the younger generations” (T. Kristiansen 1998, 115)

Esaldi honek zer pentsatu eman beharko lioke euskararen estandarizatze lanean diharduenari eta, oro har, ondorioz, hizkuntzaren kalitateaz arduratzen den edonori ere.

Zeren esanak esan eta gura diren argudio guztiak ipini arren ere, hizkuntza aberatsa, kalitatezkoa,... eraiki gura badugu, ezinbesteko dugu, besteak beste, gaurko euskara batuari ipini zaion, dioten, beharbada diogun, kortse estuegia askatzeko euskarak bere aldaeretan ostendurik dituen aberastasunak biltzea eta forma estandarera ekartzea.

Euskalkiak edo tokian tokiko hizkerak eta euskara batua edo estandarraz gure artean sarri eta asko berba egin eta idatzi da. Hasiera batean euskalkiak eta euskara batua elkarren kontra jartzea modan bazegoen ere, orain elkarren osagarri direla esatea bihurtu da moda. Ikerketa eta marko teoriko baten ezarritako datu objektiboen faltaz iritzi subjektiboak eman izan dira: maiz errepikatzearen errepikatzeaz asper-tzerainoko topikoak erabiliz. Hala ere, azkenaldion poztasunez hartu ditugu arlo honetako lehen ikerketa sakonak ere; horien artean kokatu behar dira Juan Luis Goikoetxea eta Julen Maiaren tesiak, adibidez.

Ez dut jardungo zein leku dagokion euskalkiari edo tokian tokiko hizkerari eta zein hizkuntza estandarri zehazten, eredu horien artean sortzen den elkar eragina ikuspuntu teorikotik aztertzen baino. Hain zuzen ere, estandar eta dialektoen arteko bateratze joerak aztertzea. Eta ez historian zehar eman direnak¹, gaur egun ematen

¹ Hauek aztertzeko ikus K. Mitxelena 1992 eta J.A. Lakarra 1989 edo 1992.

direnak baino. Eta hau Europan aldaera estandar eta dialektoen artean eman diren bateratze joerak aztertu dituztenen marko teorikoa erabiliz.

1. BATERATZE PROZESU MOTAK

Bateratze prozesu desberdinak eman daitezke. Bi aipatuko ditugu hemen:

1.1. Dialekto eta estandarraren arteko bateratze joerak

Hizkera estandarren hedakuntzak eragin handia izan du dialektoen egituran. Eragin hau “konbergentzia” terminoarekin deskribatu ohi da; hau da, aldaera indartsuak (estandarrak) aldaera ahula (dialektoa) asimilatzen edo bereganatzen du. Nahiz bestelako fenomenoak ere gerta daitezkeen.

Bateratze prozesu hauek lehen-lehenik lexikoan agertzen omen dira eta ondoren gramatikan. Arlo hauetan aldaera ez-estandar eta estandarraren arteko desberdintasunak oso nabariak dira entzunenerako, arlo fonetikoan eman daitezkeenak baino gehiago.

Dialektoen bateratzea estandarraren inguruan ematen da gehienetan; horrela gertatzen denean bateratze dialektal bakar edo bateratze dialektal monozentrikoaz hitz egiten da.

Bateratze hauetan dialektoak barietate primitibotzat jotzen dira inplizituki, estandarrari lekua utzi behar dioten barietatetzat (hizkuntza berria / hizkuntza zaharra). Posizio hau da, hain zuzen ere, aldaera dialektalak “txartzat” (ez-zuzentzat) hartzen dituzten irakasleena.

1.2. Bateratze prozedurak dialektolestandarraren arteko dinamikatik independenteak

Dialektologo guztiak ados daude dialektoen heriotza Europan aldaera estandarren posizio indartsuaren ondorio dela.

Baina bateratze dialektala eman daiteke estandar erregionalen inguruan ere; orduan bateratze dialektalaren prozesu edo bateratze dialektal polizentrikoaz hitz egiten da.

Auer-en esanetan (1998, 5) gaur egun dialektologian arazo garrantzitsuena aldaera dialektal erregionalen egoera estandarrenazko konbergentzia-urrats gisa interpreta daitekeen jakitea da. Badirudi ez dela nahitaezkoa eta ikerketa enpirikoak adierazten dutela aldaera erregionalen bilakaera eta hedatzeak aldaera estandarretik dibergentzia inplika dezakeela.

2. BATERATZE PROZEDUREN TIPOLOGIA

Dialektoen eta estandarraren artean ematen diren prozeduren tipologia zehaztu da Europan azkenaldion egin diren ikerketa desberdinetan. Ikus ditzagun garrantzitsuenak:

2.1. *Bateratze osoa eta guztiz burutu gabekoa*

2.1.1.

Aldaera estandarerranzko konbergentzia oso-osoan, bere egitura fonologiko edo morfologikoan, eman daiteke. Kasu hauetan dialektoa guztiz galtzen edo desagertzen da.

2.1.2.

Guztiz burutu gabeko konbergentzia. Kasu honetan dialekto eta estandarren arteko zerbait sortzen da. Adibide morfologiko bat aurkeztuko dugu, Christenen lanetik hartua (1998, 57-58). Suitzako aleman dialektoan mintzo den gazteak atzizki “berriak” erabiltzen ditu adjektibo atributiboetan nominatibo eta akusatibo singularrean, tradizionalaki ‘zero’ atzizki izan den lekuan (*di alt frau* ‘andre zaharra’) beste hau sortuz: *di alt-i frau*. Atzizki berria itxuraz aldaera estandarretik (*di alt-e frau*) desberdina izan arren, estandarren teknika morfologiko berak (atzizkia vs. zero atzizkia) erabiltzen ditu eta dialektoa estandarren antzekoago egiten du. Hau izan daiteke aldi berean kostuak txikitu eta ondorioak maximalizatzeko aldaera erregional berriek duten bideetarik bat.

2.2. *Konbergentzia bertikala eta horizontala*

Estandar eta dialektoaren arteko bateratzea bi dimentsiotan ematen da: ‘horizontala’ eta ‘bertikala’ (Auer 1998. Konbergentzia bertikala estandar eta dialektoaren artekoari deitzen zaio; konbergentzia horizontala dialektoen artekoari.

Konbergentzia bertikalak sarri konbergentzia horizontala ere badakar. Izan ere, estandarerranzko prozesuan batera doazenean, estandarren eta dialektoen arteko distantzia txikituz doan bitartean, dialektoen arteko forma desberdinak ere urrituz joaten dira (ikus Auer & Hinskens 1996).

Konbergentzia edo bateratze bertikal eta horizontalaren prozesua, hizkuntza komunitate nazionalaren perspektibatik ikusten denean, noiz edo noiz dialekto eta estandarren arteko (eta batzuetan dialektoen arteko) aldaera berri batekin hasten da. Aldaera berri hauek izendatzeko ‘erregiolekto’ (regiolect) eta ‘estandar erregionala’ (regional standars) terminoak asmatu dira (Auer 1998, 2). Honelako prozesuetan gerta liteke hasierako egoera **diglosikoa** (aldiera estandarra dialekto askoren gainetik dagoela adierazten da) desegin eta Bellmann-ek deitzen duen **diaglosikoa** bihurtzea².

Kontzeptualizazio lan honetan Günter Bellmann-ek (1998) ‘Base dialektala’ kontzeptua erabiltzea proposatzen du, eremu txiki baten, herri txikietan batez ere, berba egiten den eta estandarrekin hizkuntz ezaugarri kopuru handienaz bereizten den aldaera izendatzeko. Alemanaren eremuan % 10 inguru izango dira base dialektalean mintzatzen direnak. Gaur egun base dialektalak herriz kanpo mugitzen ez diren eta komunitate lokaleko kide zaharrentzat bakarrik dira komunikazio era.

2 *Diaglosia* kontzeptua honela definitzen du: ematen diren bi muturren artean, ezaugarrien kontinuum bat dago; zeinetan, dialektoa, hizkuntza interferentziaren ondorioz, subestandarren parte izanik, bere ezaugarriak, batez ere ezaugarri nabariak, galtzen doan (1998, 24). Auer-ek Bellmann-en diaglosia aipatzean honela azaltzen du: gainerako aldaera edo formen kontinuumak guztiz betetzen du estandar eta dialekto tradizionalen arteko espazio estrukturala (1989, 2)

2.3. *Aldaketa endogenoa ('naturala') eta ukipenaren eraginez egindakoaren arteko lotura*

Aldaera dialektalak bihur daitezke berdinago edo ez beste batekin edota aldaera estandarrekin barne berregituraketa edo berrikuntzen ondorioz ere. Gainera, barne berregituraketa eta beste aldaketa endogeno batzuk dialektoen arteko ukipenak eraginak izan daitezke. Hipotesizar jotzen da aldaera estandarrezko konbergentzia indarturik izango dela aldi berean prozedura 'naturalagoa' bada; oztopotua izango da forma estandarra dialektokoa baino 'eznaturalagoa' bada.

Horrela dio Taeldeman-ek (1998): estandarren prozesua oso 'antinaturala' eta dagokion prozesu dialektala 'naturala' bada, dialektoak gorde egiten du bere egitura.

Estandarraren eta dialektoen edo dialektoen arteko konbergentzia prozedurak ulertzeko hiztunek hurbiltze edo urruntze prozesu sozialetan, adibidez, "identitate ekintzetarako" hizkera nola erabiltzen duten aztertu behar da (Auer 1998, 8). Gizarte konplexu batean taldeak ez daude muga geografiko gisa definituak, espazio sozial dinamiko bezala baino.

2.4. *Konbergentzia indartsu eta ahulak*

Bateratze indartsu eta ahulaz ere hitz egiten da: indartsua (Tipo I bezala ere eza-gutua) dialektoa desagertazteraino eraman lezakeena da; bateratze tipo ahul edo motela (tipo II bezala ezagutua) denean dialektoak ezaugarri batzuk baino ez ditu galtzen.

Konbergentzia edo bateratze tipo biak aurki daitezke, adibidez, alemanean. Saxonia Garaia, Thuringia Mendebaldea eta Brandenburg Hegoaldean, adibidez, bateratze tipo I ematen da. Saxonia Garaia konbergentzia tipo indartsuaren adibide bereziki hunkigarria omen da, zeinetan estandarren interferentziaren ondorioz dialektoa ia-ia desagertarazi den.

Konbergentzia tipo ahul edo motela (tipo II) Alemania Garaiko dialektoen eremuan eman da, zeinek nagusiki ez diren zuzenean hizkuntza kolokial deituko formetara egokitu, dialekto berria (new dialect / Verkehrsmundarten, Großmundarten), erdi-dialektoa (semi-dialect / Halbmundarten) edo dialekto erregionalak (ikertzaile desberdinen arabera) deitu formetara baino.

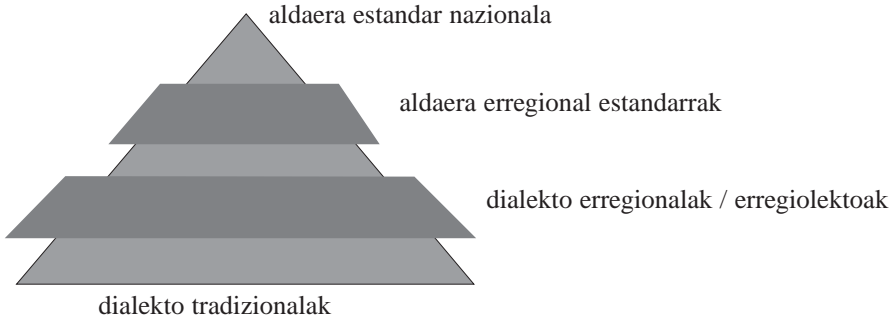
Bateratze joerak modu zehatzean aztertzeke Bellmann-ek *Rhine Erdialdeko Hizkuntz Atlasa* (MRhSA) erabili du. Atlas honetan bi belaunaldi inkestatu zen: 70 urtekoak, eta 30-40 urtekoak. Mapen erdia inguru kontrastiboak dira, hau da, bi serietako datuak elkarren aurrean jartzen dira kolorez bereizita. Horrela dialektotasun maila aztertzeke beta dago. Bi talde-datu konparatuz hizkuntza aldaketa-joeraren norabidea eta gradua atzematen dira. Beste berba batzuetan, konbergentzia joerak jarraitzeke ahalmena ematen diote.

Adibide lexikal bat aukeratu dugu: Germaniako erdi-mendebaldean erabiltzen da edo zen *Gesäms* izen kolektiboa, 'seed / garaua, bihia', eta Germaniako hizkuntza estandarreko formarekin identifikatzen den *Samen* aldaera berriagoa. Jadanik I seriean badira *Gesäms* itxaroten zen arean aldaera lehiakidearen agerrera batzuk, ekialdetik abiatuta, zeina eremu honetan berrikuntzen hedatzearen norabide orokorra den. Serie 2-an *Gesäms* eta *Samen* formen arteko harreman kualitatiboa alderantziz jarri da: %88 forma zaharrenak serie 1-ean eta %35 serie 2-an. *Gesäms* formak jarraitzen du ordezkaturia izaten (ikus mapa eta diagrama). Forma zaharraren gutxitze-

ak eta forma berriaren gehitzeak erakusten du hizkuntza estandarrenzko konbergentzia eta kontrastearen urritzeko joera.

2.5. *Dialekto eta estandarren arteko aldaera berrien sorrera*

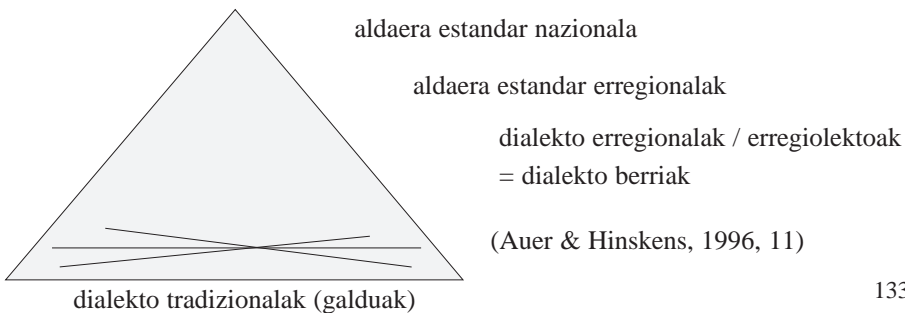
Dialekto eta estandarren arteko harremanetan, bateratze joeretan, bitarteko aldaerak sortu ohi dira usu, ikerketa desberdinek erakusten dutenez. Peter Auer eta Frans Hinskens-ek (1996, 7) lau maila bereizten dituzte: estandar nazionala, estandar erregionalak, dialekto erregionalak edo regiolekoak eta dialekto tradizionalak, ondoko irudian ikus daitekeenez (ikus Auer 1998, 2 ere).

Hirukiaren inguruan bildutako aldaeren rola ere aztertua izan da. Horrela egiten du, adibidez, Van Coetsem-ek (1988; 1992: 30 eta h.) aldaera emaile edo aktiboa eta aldaera hartzailea bereizten dituenean. Dialektoko hitzunek estandarreko material lexiko zein hizkuntza ezaugarriak bereganatzen dituztenean dialektoko hitzun horiek rol agentea dutela esaten da. Horrela estandar erregionala dialektoko hitzunek nazio mailako estandarra lortzeko egiten duten arrakasta partziala ahalegina baino ez litzateke izango. Gai honen inguruko ikerketa asko dago (Berruto 1983, Spitzer 1922 italierarako; alemanerako Hinskens 1992), baina aldaera berrien sorreran ematen diren hizkuntza mekanismoak oso gutxi ezagutzen dira oraindik.

Aldaera berrien hizkuntza ezaugarritan sakontzeko asmorik gabe, esan daiteke hauen gramatika eta fonologia gutxiago markatuta izateko joera izaten dela, erregularragoa eta sinpleagoa.

Dialekto erregional edo erregiolekoen eta estandar erregionalen sorreran hiri handien rola handia omen da ikerketen arabera. Gehienontzat ezaguna den adibidea jartzeko, Andaluzian gaztelania estandarren bi erregional aldera sortu dira: 'norma sevillana' eta 'malagueño' deituak (Villena, 1996). Auer eta Hinskens-ek diotenez (1996, 10), dialekto erregional edo erregiolekoen garatzeak dialekto tradizionalen bizi-iraupenaren berme dira (hori gertatzen omen da Calabria eta Italiako hegoaldeetan Trumper/Maddalon 1988 eta 1994-en arabera), nahiz guztiz desagertu ere egin daitezkeen, ondoko irudian ikus daitekeen legez (Goi Saxonian gertatzen omen da).

Horixe gertatu omen da Danimarkan Tore Kristiansen-en esanetan (1998, 120), non dialekto tradizionalan %5 baino gutxiagok hitz egiten duen, zaharrak barne; denak Copenhage-ko aldaeraz jabetu dira.

3. BATERATZE JOERAK EUSKARAN

Gure inguruko hizkuntzetako ikerketak gogoan izanik, gure hizkuntzaren kasuan zer gertatzen ari den itauntzea zilegi bekit. Gureko estandarizatzeko lanetan norantz goazen eta zein abiaduretan itaundu beharra dugu, nor edo nork kontrolatzen duen edo inork kontrolatzen ez duen edonora ote goazen.

Gai honen inguruko ikerketa hasiera baten emaitzak dakarkizuet. Bateratzearen abiadura batetik eta ereduia bestetik neurtzeko egin gura dudana ikerketa-hasieraren emaitza batzuk, hain zuzen ere.

3.1. Arazo terminologikoak?

Baina emaitzak azaltzen hasi aurretik hemengo eta hango ikerketak irakurtzean izan ditudan desberdintasun terminologikoak aipatu gura nituzke. Izan ere gurean erabiltzen diren terminoak eta kanpoan erabiltzen direnak ez baitatoz bat. Gurean erabiltzen direnak etxean ibiltzeko egokiak izan daitezkeen arren, kanpokoak ere irakurtzeko beharra dugunontzako ere egokiak izan daitezen aldaketatzeko batzuk egin beharrea gaude. Nazioartean lau mailatan sailkatzen da hizkuntza kontinuum: a) nazio mailako estandarra, b) eskualdeko estandarra, c) erregiolekoa eta dialekto erregionala (erdi-dialektoa eta dialekto berria ere), eta d) “base dialektala” edo dialekto tradizionala.

Gurean Elexpuruk (1996, 525) “berbeta-eskualdea” kontzeptua lantzen du. Horrela Leintz (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza eta agian Aramaio), Oñati, Bergara, Eibar eta Elgoibar edo Txorierri, Goierri, Baztan.... izango lirateke ‘berbeta-eskualde’. Zuazok bi kontzeptu erabiltzen ditu: “nazioko batua” eta “eskualdeko” edo “herrialdeko” batua³.

Terminook erkatzen hasiz, eta Elexpurrena albo batera utziz, zalantza daukat Zuazoren “eskualdeko edo herrialdeko batua” eta nazioartean erabiltzen den “eskualdeko estandarra” itxuraz gauza bera diren arren, benetan bat diren. Badirudi bata (Zuazorena) euskalkia batuaren arlopekin jantzia dela eta bestea (eskualdeko estandarra) aldaera estandarra eskualdeko bereizgarriekin jantzia. Hau da, batean, lehenengoan, batutik desberdintzeko helburuz sortua, bestea ingurune batean ekoizten den batua. Beste era batera esanda: Zuazoren “eskualdeko batua”k “erregioleko”arekin lotura handiagoa du, nire ustez, “eskualdeko estandarra”rekin baino. Beraz, antzeko terminoak erabili arren kontzeptu desberdinak biltzen dituzte. Dena den, utz dezagun gaia hemen, astia izango dugu eta geroago batean berrartzeko.

3.2. Bateratzearen abiadura eta ereduia

Gure arteko hainbatek hizkerak eta dialektoak modu pasibo batean ikusten baditu ere (pertsonek zaharrak, inoiz herritik irten bakoak, guraso eta aitita-amonak berta-

³ “Eskualdeko batua”ren ezaugarriak hauek lirateke “Euskara Batuaren egiturari eutsiaz, eskualdeko lexikoa, sintaxia eta bertako zenbait ezaugarri fonologiko eta morfologiko darabilena”; “eskualdeko substandarra” ere deitzen du (Euskararen sendabelarrak, 168).

koak dituztenak, senar edo emaztea bertakoa dutenak, inoiz ez dutenak irakurtzen eta kanpoko berbakera inoiz entzun bakoak), errealtatea jada ez da hori; hori baino nabarragoa da. Hizkera edo herri baten ordezkari ezin da, besterik gabe, ezaugarri horiek biltzen dituen jendea izan; ez hizkuntza kontuetan, ezta bizitzaren gainerako alderdietan ere.

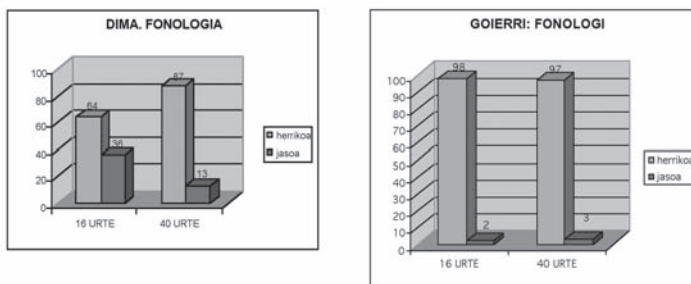
Ingurumen batean bizi den jendeak hitz egitean sortzen duena da bertako hizkera. Hizkera hori ez da monolitikoa. Herri horretako adinduak eta gazteak, ez ikasiak eta ikasiak, bulegariak eta baserritarrak mintzatzen dira hizkera horretan.

Euskalkiak eta euskara batua edo estandarren arteko interakzioan elkar eragina dagoela inork ukatzen ez badu ere, inor gutxik itaundu du zer gertatzen ari den bien arteko harreman horietan. Zeinek zeinengan eragiten duen. Joera bateratzailek ba ote dagoen. Bateratze joera bizia ala motela bizi dugun gaur egun gure herrietan. Euskararen lurralde guztietan joera bera eta indar berarekin ematen ari ote den.

Itaun horien erantzunak bilatzeko asmoz hasi dut⁴ gorago aipatu den ikerketa. Berau hiru adin desberdinetako jendearen hizkera aztertuz burutu da⁵.

Datuak eskaintzean arloka aurkeztuko ditut: fonologia, morfologia, sintaxia (Dimako datuak baino ez) eta lexikoa. Jaso diren datuak multzo bitan bildu dira: “herrikoa” zutabeen herri edo inguru horretan dialektologia tradizionalen biltzen diren bezalako datuak (jende zaharrei, herriko semeei, herritik irten gabekoei ... jasoa); zutabe honetan “hizkuntza iraunkortasuna” neurtu gura izan da, herriko hizkerari zaion atxikimendua, alegia. “Jasoa” zutabeen kontrako joera biltzen da: eskolan ikasitako edo hedabideetatik jasotako euskara mota. Izatez “herriko formei atxikimendu eza” adierazten du zutabe honek, (herriz) kanpoko kulturak edo kulturek ekarritako formak. “Biak” zutabeen bi erantzun (herrikoa eta jasoa) jaso direnean biltzen dira.

3.2.1. *Fonologia*

4 Inkestaren datuak:

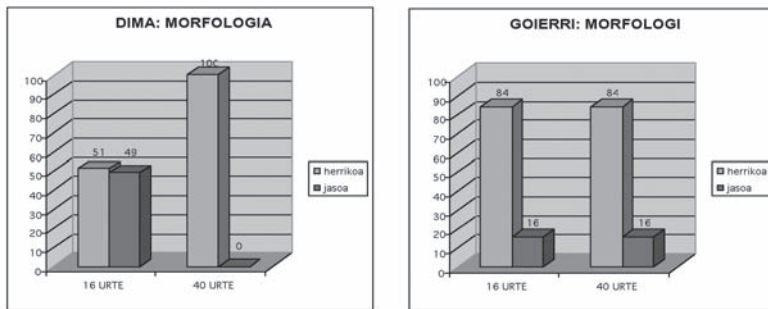
- Helburua: euskara batua eta hizkeren arteko harremanak ikertzea.
- Inkesta-lekuak: Gipuzkoan (Goierriin) eta Bizkaian (Diman).
- Inkesta: galdesorta itxia:
 - o Gipuzkoan 66 itaun: fonologia (19), morfologia (22), lexikoa (25).
 - o Bizkaian 128 itaun: fonologia (31), morfologia (30), sintaxia (17), lexikoa (50).
- Lekukoak: >60, 40, 16-18 urtekoak.

5 Hemen aurkezten dizkizuedan datuak behin-behinekoak dira; burutu gura dudan ikerketa handiago baten hasikinak: badira zuzendu eta sakondu beharreko gauzak oraindik. Beraz, datuak tentu handiz har ditzazuen eskatzen dizuet.

Ikaragarritzko aldea dago bi inkesta-lekutan fonologiari dagokionean. Gipuzkoako Goierrin ederki eusten diete herriko ezaugarriei. Bai 40 urte inguruko jendeak (%98an eusten diete herriko ezaugarriei), baita gazte jendeak ere (%97an). Hauek eskolako eredia eta herrikoa maisutasunez bereizten dute eta ez dago ia-ia interferentziarik herrian lagunartean hitz egiten dutenean. Herriko ezaugarrien atxiki-mendu handia dagoela oso argi erakusten du diagramak.

Diman gertatzen dena, aldiz, ez da hain kilikagarria. Herriko formenganako atxikimendua jaitsi egiten da Goierrikoarekin erkatuz helduen artean (%87-k eusten diete herriko formei). Are nabarmenago gertatzen da gazteen artean; Goierrin %97-k eusten bazien herriko formei, Diman %64-ra jaisten da atxikipena.

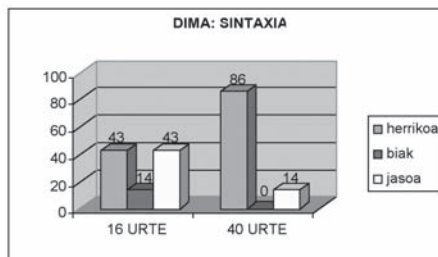
3.2.2. Morfologia

Fonologian legez morfologian ere alde handia dago bi diagramen artean: Goierrin bai helduek eta baita gazteek ere eusten diete euren herriko ezaugarri morfologikoei modu finko batean, nahiz ez fonologian erakutsi duten fideltasun ia erabatekoarekin. Hala ere, %84ko fideltasun maila handia da.

Dimako diagramari erreparatzen badiogu eta datuek benetako errealitatea islatzen badute, modu kezkarrian hartzeko modukoak direla onartu beharko genuke. Berriz diot era zabal eta sakonago batean ikertu gura dudana gaia dela eta hau abiapuntua baino ez dela. Helduek %100 eusten dieten bitartean, gazteak %51-n baino ez dute egiten. Belaunaldi batean ia ezaugarri morfologiko erdiak berriekin ordezkatuak izan dira.

3.2.3. Sintaxia

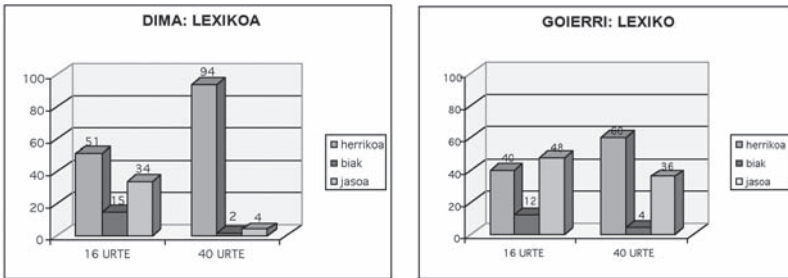

Diman baino ez da egin sintaxiari buruzko galdeketa.

Kasu honetan datuak bi multzotan bildu ordez hirutan bildu dira: herriko forma baino ez denean jaso, forma jaso baino ez darabiltenean eta biak eman dituztenean.

Helduek atxikimendu handia erakusten duten bitartean (%86), gazteak %43-n baino ez dute egiten. Eta %14-an bi formak eman dituzte: herrikoa eta forma jaso, ikasia.

3.2.4. Lexikoa

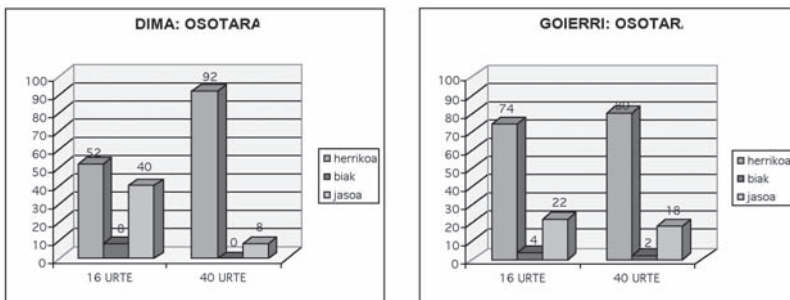

Goierri fonologia eta morfologian baino askoz ere dialektotasun txikiagoa erakusten dute datuek: %60 –an baino ez dira herriko berbak jaso helduen artean. Gazteen artean, aldiz, gehiago dira ikasiak edo herrikoak ez diren (uler bedi dialektologia tradizionalan herrikotzat jotzen ez diren) berbak.

Diman, ostera, helduen atxikimendua oso handia da (%94), baina gazteengan %51-ra baino ez da heltzen. Dena den, Goierri erakutsitakoa baino handiagoa, zalantza barik.

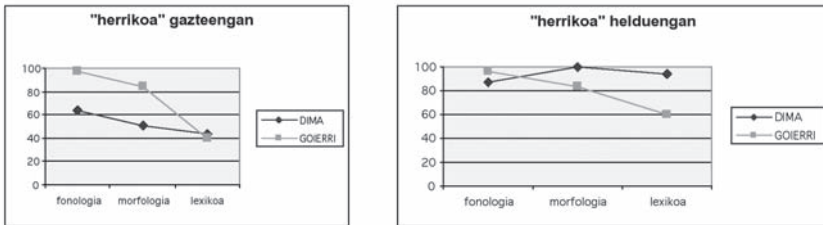
3.2.5. Osotara

Datu guztiak diagrama batean sartuz, herriko ondoko emaitzak lortzen dira: Gipuzkoako Goierri %88 eusten diete bertako ezaugarriei helduek eta %74-ean gazteak. Esan liteke bertako hizkera eta estandarren arteko bateratze prozesua orekatua dela, hein batean.

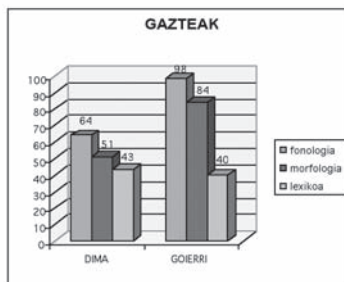

Diman helduek ezin hobeto eusten badie ere gazteak jada lerratu dira estandarren atzaparretan, %52-an baino ez dizkie eusten eta herriko ezaugarriari. Hemen bertako hizkera eta estandarren arteko bateratze joera bizia da. Eta bitartekorik ez bada jartzen epe laburrean pentsa liteke estandarra nagusiko dela osorik, bertako ezaugarriak galduz.

3.2.6. Helduak eta gazteak

Bi inkesta-lekutako helduak eta gazteak konparatuz lortu dira diagrama hauek. Helduengan herriko hizkeren ezaugarriak hobeto gordetzen dituzte Diman Goierrin baino. Baina gazteen mailan alderantziz gertatzen da.

3.3. Ondorioak

Diagramak argiro erakusten dutenez bateratze joera gazteen artean bortitza da, zalantzarik gabe. Gorago esan bezala, lexikoan ematen dira indize handienak, ondoren sintaxian eta morfologian, eta azkenen datoz ezaugarri fonologikoak.

Datuek erakusten dutenez Bizkaia aldean (eta Gipuzkoan?) gazteria euskara estandarera lerratu da. Aldaera dialektaletatik hain urrun diren formak eskoletan irakatsi eta erabilaraziz guraso eta aitita-amonen belaunaldiarekin deserrotuz doa. Deserrotzearen abiadura uste eta behar baino lasterragoa dela iruditzen zait. Euren hizkera eskolaz kanpoko loturarik gabe gelditzen ari da. Kulturazko deserrotzeari hizkuntzazkoa gehitzen ari zaio une honetan, aurreko munduarekin zubia egiteko beharrezko den hizkera ez da horretarako gai.

Alde batetik euskalkiak eta estandarra urruntzen badira eta bestetik irakaskuntzan hau baino ez bada erabiltzen puzzlea osotu da: urte gutxi barru euskara bakarra izango dugu. Bateratze joera bizienaren ezaugarriak dira eta ondorio garbiak aurreikusten dira.

Gauzak horrela, bateratze joerak orekatzeko lanik egiten ez bada, jardunean den hizkuntza ideologia edo ideologia estandarra Tore Kristiansen-en hitzetan ('standar ideology') ez bada errotik aldatzen, bi belaunalditan galduta egongo dira dialekto tradizionalak. European (Dinamarkan, Alemanian...) eman den egoera berean izango gara.

4. AZKEN BERBAK

Hasieran aipatu dut, sasoi batean euskalkiak eta euskara batua aurka jartzea modan zegoela eta orain "osagarriak" direla esatea. Nire ustez, baina, etenik bako eta ekidin edo saihestu ezin den lehian dihardute. Lehia horretan euskara galtzen ez ateratzea da helburua.

Henrike Knörr-en hitzak⁶ hartuz euskararen etorkizuna batua eta euskalkien arteko oreka zaindu zuhurrarekin lotuta dago. Joera integratuak indartu behar dira; hauek indartzen ez diren bitartean, gure euskara batua zabala egiten ez den bitartean, jendea hizkeretatik urruntzen joango da, euskararen aberastasuna galduz joango da.

Lizardiren hitzak, Mitxelenak "Lengua común y dialectos vascos" lanean bezala, neure eginez "azal orizta, muin betirakoa", zuztar tradizioaletatik sortutako enbor berria nahi dugunok ez dugu nolanhiko euskararik gura.

BIBLIOGRAFIA:

- AMMON, U., (1998). "Measuring the Broadness of Dialectal Speech", *Sociolinguistica* 12, 194-207.
- AUER, P. & A. di LUZIO (arg.), (1988). *Variation and Convergence*. Berlin: Gruyter.
- AUER, P., (1998). "Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 1-9.
- AUER, P., / F. HINSKENS, (1996). "The Convergence and Divergence of Dialects in Europe. New and not so New Developments in an Old Area", *Sociolinguistica* 10, 1-30.
- BELLMANN, Günter, (1998). "Between Base Dialect and Standard Language", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 23-34.
- CHRISTEN, H., (1998). "Convergence and Divergence in the Swiss German Dialects", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 53-67.
- ELEXPURU, J. M., (1996). "Herri-euskararen eremua", *Euskera* 41, 523-529.
- EUSKALTAINDIA, (1996), II. Jagon Jardunaldiak, Tolosan, *Euskera* 41, 3.
- GERRITSSEN, M., (1991). "Mechanisms of standardization. An investigation of changes in three similar dialects under influence of three different standard languages", in E. van HOUT & E. HULS (arg.), *Artikelen van de Eerste Sociolinguïstische Conferentie*. Lunteren, November 1991, Eburon, Delft.
- HARITSCHELHAR, J., (1991). "Dialectes et standardisation", *Bulletin du Musée Basque* 131, 1-11.

- HAUGEN, E., (1968). "Dialect, language, nation", in E. HAUGEN, *The Ecology of Language, Essays by Einar Haugen*. Selected and introduced by A. S. Dil, Stanford 1972, 237-254.
- HERRGEN, J. & Jürgen Erich SCHMIDT, (1989). "Dialektalitätsareale und Dialektabbau", in Wolfgang PUTSCHKE, Werner VEITH & Peter WIESINGER (arg.), *Dialektgeographie und Dialektologie*. Marburg: Elwert, 304-346.
- HINSKENS, F., (1992). *Dialect Levelling in Limburg. Structural and Sociolinguistic Aspects*, PhD-dissertation, University of Nijmegen. An abridged and revised version will be published fall 1996 by Niemeyer Verlag, Tübingen.
- _____ (1998). "Dialect Levelling: A Two-dimensional Process", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 35-51.
- KRISTENSEN, K. / M. THELANDER, (1984). "On dialect levelling in Denmark and Sweden", *Folia Linguistica* XVIII/1-2, 223-246.
- KRISTIANSEN, T., (1998). "The Role of Standard Ideology in the Disappearance of the Traditional Danish Dialects", *Folia Linguistica* XXXII / 1-2, 115-129
- LAKARRA, J. A., (1986). "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* XX/3, 639-682
- _____ (1992). "Bizkaieraren lekua beste euskalkien artean iraganeko garaietan" in *Bizkaieraren lekua gaur*. Bilbo: Euskal Ikaskuntzen Institutua-D.U.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. A., (1998). "Sociolinguistic Attitudes and Beliefs Towards Dialectal and Standard Varieties in La Franja Oriental de Aragón (Spain)", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 131-143
- MITXELENA, K., (1976). "La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas", *REL* VI, 309-324 [orain in *Lengua e historia*, Madrid, 1985: Paraninfo, 73-85]
- _____ (1992). "Fenómenos de convergencia en la historia de los dialectos vascos", *FLV* 24, 355-366
- TAELDEMAN, J., (1998). "Levelling Phenomena in the Flemish Dialects", *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 11-22
- TRUDGILL, P., (1986). *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- VAN COETSEM, F., (1988). *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht: Foris.
- _____ (1992). "The interactions between dialect and standard language, viewed from the standpoint of the Germanic languages", in J. A. VAN LEUVENSTEIJN, J. A., & J. B. BERNIS (arg.), *Dialect and Standard Language*, Amsterdam, North Holland, 15-70.
- VAN LEUVENSTEIJN, J. A., & J. B. BERNIS (arg.), (1992). *Dialect and Standard Language*. Amsterdam: North-Holland.
- ZUAZO, K., (2000). *Euskararen sendabelarrak*, Iruñea.

6 Donostian 2001.eko ekainaren 31n ospatu zen "Diversidad y convivencia lingüística en la Unión Europea" simposiumean emandako hitzaldia.

Aréologie dialectale et modularité des réseaux dialectaux: étagement spatial et structural des processus (morpho-)phonologiques dans le réseau dialectal basque

Jean-Léo Léonard
Osterlits, Paris III

INTRODUCTION¹

Cette communication se fixe trois objectifs principaux:

1) qualifier et hiérarchiser des variables phonologiques qui traversent l'espace géolinguistique de l'euskera à l'aide de modèles tels que la géométrie des traits,

2) proposer un modèle à la fois aréologique et sociolinguistique de la variation géolinguistique, en termes de volume ou masse des aires (aires majeures vs. aires mineures) et en terme de cohérence interne et de contact des aires (discontinuité versus continuité des aires),

3) proposer une géométrie variable de l'espace géolinguistique de l'euskera.

Plusieurs variables seront examinées comme étude de cas: le traitement de *-d-* et *-g-* intervocaliques, les groupes vocaliques flexionnels envisagés comme cycles vocaliques/vowel shifts, et les inventaires consonantiques du point de vue de la compacité structurale. Des comparaisons seront établies avec la morphologie verbale, en proposant une taxinomie archimorphémique (dodas <- /DA-^{oo}-TA-ZA/, ditut <- /DA-it-√-TA/, cf. Léonard, 2002).

Le modèle aréologique présente plusieurs avantages sur la conception classique en géolinguistique:

¹ Je tiens à remercier particulièrement mes collègues Georges Rebuschi (Paris III) et Xarles Bidegain/Charles Videgain (Euskaltzaindia/Académie de la langue basque) pour m'avoir non seulement insufflé une passion pour l'euskera et de la linguistique basque, mais aussi pour avoir grandement facilité mon accès au terrain et à la documentation. Xarles Bidegain a aimablement accepté de donner lecture de cette communication lors du congrès, alors que j'étais en mission au Guatemala et au Mexique, absorbé par le terrain maya. Merci aux gens de la ferme d'Aldarreta, à Ataun, qui m'ont si souvent accueilli, instruit et encouragé, surtout à Maritere Lardizabal, Pello Urdangarin, Ainhoa, Edurne, Mari-Joxe, Joxe, et Iban Urdangarin, bertsolaritxo haundia. Je salue aussi les étudiants de l'ILPGA (Paris III) en TD de sociolinguistique de licence du premier semestre 2000-01, qui ont accepté le défi d'un semestre entièrement consacré à l'étude critique des données de l'Enquête Sociolinguistique Basque de 1991 et 1996 conçue et publiée par le gouvernement de la Communauté Autonome Basque (CAB).

a) il permet de faire l'économie de la notion d'aires latérales et centrales tout en faisant apparaître clairement la stratification diachronique,

b) il fait apparaître de manière très fonctionnelle le séquençage diachronique des variables, les conservatismes s'exprimant le plus souvent sous forme d'aires majeures ou mineures discontinues, les innovations sous forme d'aires mineures continues. La plupart des variables retenues dans l'euskera batua relèvent par exemple d'aires majeures ou mineures discontinues.

c) il facilite la synthèse structurale: les processus et les paradigmes se ventilent dans les colonnes d'un tableau à quatre colonnes qui déclinent les modalités des entrées lexicales ou structurales.

L'analyse spatiale dégagera un réseau dialectal à géométrie variable au-delà des divisions classiques héritées des travaux de Bonaparte et d'Azkue, et des unités pertinentes périphériques, notamment une corniche littorale, qui constitue une ligne d'innovations qui percolent vers l'intérieur ou une ligne de surfragmentation.

Ce travail tentera de mettre en valeur l'approche qualitative comme complémentaire de la démarche quantitative pour l'individuation de sous-réseaux dialectaux et fera largement usage de modèles récents en phonologie et morphologie. Elle devrait être susceptible d'intéresser également les historiens, les sociologues et les géographes spécialistes du monde de l'euskera.

MODÉLISATION ARÉOLOGIQUE

Dans cette communication, je vais tenter de:

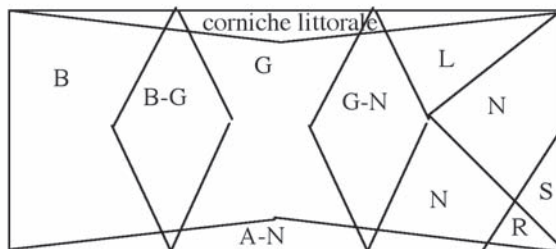
1) Proposer un modèle d'intégration aréale de la variation dialectale appliqué à l'euskera, qui se basera essentiellement sur deux ordres de classement des faits géolinguistiques:

- a) magnitude
- b) continuité

2) Suggérer, dans un état provisoire de la recherche sur la stratification géolinguistique basque, un modèle de diffusion aréale articulé comme dans les schémas ci-dessous (S-1 et S-2):

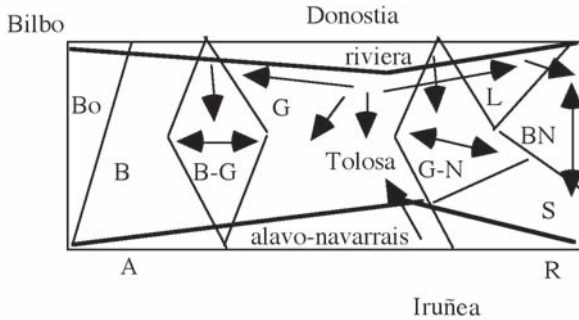
S-1.

Géométrie aréale du domaine euskera. Synthèse.

S-2.

Dynamique aréale de l'euskera : aires principales et secondaires

i) sous-ensembles individués:

- biscaïen (B)
- guipuzcoan (G)
- labourdin (L)
- navarro-roncalo-souletin (N-R-S)

ii) amphizones ou aires intermédiaires (aires de contact)

- B-G (biscaïo-guipuzcoan)
- G-N (guipuzcoan-navarrais)
- A-N (alavo-navarrais)

iii) aires périphériques

- corniche littorale Bayonne-Bilbao (bande de diffusion expansive)
- bordure sud alavo-navarraise (aire résiduelle récessive)

3) Argumenter sur ces dispositifs à partir de faits dialectaux phonologiques et morphologiques modélisés dans le cadre de la linguistique générale et typologique.

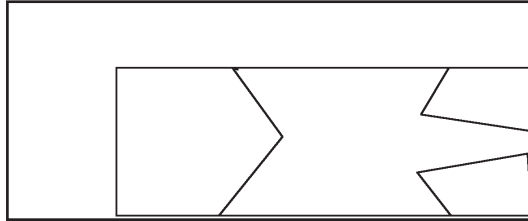
DÉMARCHE

J'insiste d'emblée sur un certain nombre de points. Mon attitude de recherche se basera sur:

a) une approche non classificatoire en termes d'entités dialectales: je ne cherche pas à présenter une nouvelle classification des dialectes basques, mais plutôt à faire ressortir des pôles et des dynamiques de diffusion des variables dialectales débouchant sur une esquisse d'une géométrie variable de l'espace linguistique basque (cf. S-1, S-2) et S-3, qui n'a aucune prétention à l'exhaustivité ni à faire autorité. Le but de cette approche par géométrie variable des aires est davantage de décloisonner la vision géolinguistique de l'euskera, de susciter un débat sur les déterminismes intra-

linguistiques et extralinguistiques (approche sociolinguistique, en fin de parcours) de cette variation, que d'étiquetter des aires.

S-3.

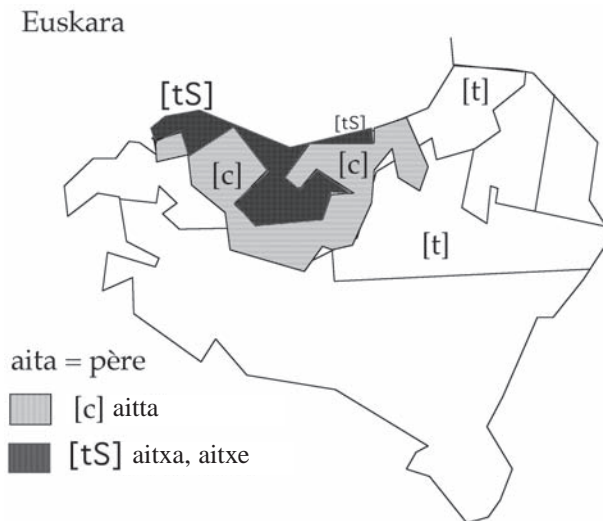

b) la primauté des principes de polarisation et d'étagement des variables:

- polarisation des variables dans des segments du réseau sociolinguistique (ex: carte C-1 et surtout C-3 ci-dessous) ; progression en deux ondes successives de la palatalisation: a) aita > aitta, b) aitta > aitxa),

- étagement structural des variables en fonction de deux contraintes intralinguistiques (options disponibles par la modularité des structures internes des segments comme en S-9 ci-dessous, ou des syntagmes comme en S-14.

C-1.

L'objectif de cette démarche est de contribuer à la connaissance des processus de diversification ou de dialectalisation internes de l'euskera et, accessoirement, de contribuer à renouveler l'approche des aires culturelles basques par le dispositif à géométrie variable (comparer les trois schémas ci-dessus: S-1, S-2, S-3).

Proposition 1: dispositif d'intégration aréale

Pourquoi les isoglosses ne se recoupent-elles pratiquement jamais ? C'est la vieille question de la labilité isoglottique, qui faisait dire à Meyer et à Gillieron que "les dialectes n'existent pas".

Bien entendu, **les dialectes existent**: le cumul de variables finit par créer des entités cohérentes, compactes structurellement (cf. Goebel, 2000 et 1984). Paradoxalement, les dialectes constituent le **substrat structural maximal** d'une langue qui peut permettre l'**unification linguistique**, comme ce fut en partie le cas pour l'*euskera batua*, ou basque unifié. Le basque était en fait une famille isolée de langues ou de dialectes, qui est devenu à date très récente une langue unifiée subordonnant des dialectes, qui constituent son substrat structural et fonctionnel (càd. sociolinguistique). En tant que dialectologue, j'adhère sans équivoque au projet de l'*euskera batua*, tout en prônant une attention sociolinguistique aux *euskalkiak.*, càd. aux variétés dialectales. Je vais en outre tenter de présenter quelques pistes de recherche de **aréologie sociolinguistique basque** à partir d'une vision en géométrie variable du **réseau dialectal** de l'*euskera*.

Le modèle classique de stratification géolinguistique hérité des néolinguistes (Bartoli) et de Corrado Isaia Ascoli qui oppose, dans une perspective diffusionniste, des aires "centrales" innovantes à des aires "périphériques" ou "isolées" conservatrices ne me semble pas suffisant pour interpréter une variation dialectale aussi complexe que celle de l'*euskera*. Ce modèle classique se décline comme ci-dessous.

Typologie des aires, selon Coseriu (1954, rééd. 1977: 148 et sgg), d'après Bartoli

1) aire **isolée**, ou aire moins exposée à la communication: «l'aire la plus isolée conserve généralement la phase antérieure», ex. {Sardaigne: *kras, domo, mannu, iski-re, ebba* } ~ {Italie centrale *domani, casa, grande, sapere, cavalla*}.

2) aire **latérale**, ou périphérique: «la phase des aires latérales est plus ancienne que la phase des aires intermédiaires», ex. {Ibérie: *hermoso, mesa, hervir, entonces, dia, mas* } ~ {Gaule: *beau, table, bouillir; alors, jour, plus; Italie: bello, tavola, bollire, allora, giorno, più* } ~ {Dacie: *frumos, masa, a fierbe, atunci, zi, mai* }

3) aire **majeure**: «l'aire majeure conserve généralement la phase antérieure (à moins que l'aire mineure soit moins exposée ou soit constituée d'aires latérales», ex. {Ibérie, Gaule, Italie: *cosa, mes, abrir, y; chose, mois, ouvrir, et; cosa, mese, aprire, e* } ~ {Dacie: *lucru, luna, a deschide, si* }

4) aire **postérieure**: «la phase antérieure se conserve généralement dans l'aire postérieure», ex. {Provinces romaines: esp. *comer, nieto, miedo*, franç. *oncle*, roum. *a duce* } ~ {It. *mangiar, zio, nipote, condurre, paura*}.

J'ajouterai les modalités suivantes, s'appliquant à des normes ou pôles de moindres dimensions:

5) norme **d'innovation structurale** ou **interférentielle**: ex. nasalisation vocalique, spirantisation de /n/ en /h/ nasalisé et <ü> = /y/ => [y, ø] en souletin.

5.1) si le phénomène relève d'un mécanisme structural

5.2) si le phénomène relève d'un mécanisme interférentiel (hypercorrection, emprunt ou adstrat).

NB. Les guillemets correspondent à des citations de Bartoli. Les parenthèseses { } délimitent et constituent des types dialectaux lexicaux, càd. des classes naturelles géolectales.

J'attribuerai donc les caractéristiques sous forme d'abréviations en majuscules:

1) ISOL.

2) LAT.

3) MAJ.

4) POST.

5) INNV.

5.1) INNV.-Struct.

5.2) INNV.-Interf.

Dans une approche d'aréologie dynamique, ces modalités géolectales complètent, spécifient ou se substituent aux dialectes (A, B, G, L, N, S...)

J'ai tenté de disposer cette taxinomie dans un tableau synoptique pour indexer les données de l'EAEL, mais cette classification ne me permettait pas de décrire la réalité de manière satisfaisante. Il était par ailleurs hors de question de citer les localités à chaque fois, ce qui rendrait fastidieux et atomiste le travail d'observation, de classement des variables phonologiques, morphologiques et lexicales.

Ces divisions paraissent *ad hoc*: elles manquent d'autonomie pour maintenir suffisamment les critères de généralité. Je réduis donc tout à deux modalités géolinguistiques: majeure et mineure, que je spécifie comme continu ou discontinu. Cette bipartition minimaliste en termes de volume (densité) et de continuité (cohérence, stabilité) neutralise cependant la polarité dynamique (innovant versus périphérique). Or, ces concepts ne sont que relatifs, et entâchés de présupposés évolutionnistes. En outre, les notions que je retiens rendent compte de deux facteurs importants du point de vue de la problématique des réseaux: majeur/mineur implique l'aspect quantitatif, démographiquement proportionnel (combien de localités et de locuteurs en relation de synchronie sur un fait de norme), et continu/discontinu implique la densité et la cohérence du réseau (jusqu'à où les locuteurs se synchronisent sur une norme). Cela revient à donner la primauté à des variables sociolinguistiques sur les variables philologiques (ici, la chronologie importe moins que le rang d'apparition et de constance structurale).

Outre ses limites descriptives, cette théorie aréale s'intéresse davantage à la stratigraphie qu'à la dynamique sociolinguistique d'autonomie par diffusion, intensification ou au contraire capacité de résistance à un changement structural possible ou en cours, déterminé en partie par des contraintes naturelles du point de vue intralinguistique, comme nous allons le voir.

Afin de classer du point de vue de l'aménagement naturel, géolectal de normes locales les variantes d'une même variable morphologique (*dau* versus *du*, *diut* versus *dodas*) ou phonologique (*zilar* vs. *zidar*, *aita* vs. *aitta*, *idia* vs. *idie*, *idixa* vs. *idixe*, etc.), je propose le modèle des tableaux en T-1, T-2 et T-3 (pour des raisons de commodité éditoriale, ces tableaux et quelques autres cités plus avant ont été paginés en

fin d'article), ordonné en fonction de deux critères: *magnitude* (aires majeures vs. aires mineures) et *continuité* (continu vs. discontinu). Cette lecture des faits dialectaux éclaire la variation sous un angle davantage sociolinguistique: les aires discontinues majeures correspondent à des strates de conservation (inertie) ou de diffusion (mouvement) plus anciennes, englobent davantage de communautés locales, et représentent une strate historique de l'aménagement linguistique "naturel" de l'euskera. La plupart de ces variantes ont été à juste titre (représentativité aréale en tant que phénomènes massifs ou relativement diffus sur un large territoire) intégrées à l'*euskera batua* dans une vague plus récente d'aménagement linguistique "institutionnel".

Cette continuité mérite d'être signalée, dans la mesure où elle résulte d'un diagnostic aréologique relativement intuitif hérité de la philologie appliquée pratiquée par Koldo Mitxelena et les promoteurs de l'*euskera batua*. En revanche, les aires majeures continues correspondent le plus souvent à des dialectes individués, comme le biscayen (*dodas, zidar, aista*), tandis que les aires mineures discontinues correspondent souvent à un sous-réseau dialectal en voie de fragmentation (*zilar* et *ahizpa* en Iparralde, c.à.d. au Pays basque côté français), soit à des segments isolés pour des raisons de norme locale ou de stylistique (*buruba, burube, urso* ou *aitxa*). Ces données sont réécrites en termes de processus ou de sélection de traits en T-3.

Ces trois premiers tableaux mêlent des variables morphologiques et des variables phonologiques. Les tableaux 4 et 5 (T-4 et T-5) poursuivent cette démarche de distribution aréale selon deux critères (magnitude et continuité) à titre d'exemple sur une variable phonologique homogène par la distribution (consonnes lenes intervocaliques), hétérogènes par la spécification de lieu d'articulation des segments: coronale -d- vs. dorsale -g- en contexte intervocalique hétérorganique (e-a, u-e) et homorganique (i-i et u-u conditionné par -r final): *edan, suge, idi, sudur*.

Ces tableaux font apparaître que les innovations progressent par modulation assymétrique de leur volume: une variable continue, en s'étendant ou en reculant devient discontinue (-r- de la phase aréale 1 à la phase aréale 2, comme indiqué par la flèche de droite à gauche), tandis qu'une mineure discontinue peut devenir mineure continue (-h- et -g- de la phase 1 à la phase 2).

Ce filtrage en aires majeure et mineures est en fait sous-jacent à l'entreprise de constitution de l'*euskera batua*, qui a été conçu de manière à donner préférence aux formes de distribution majeure, discontinue et continue. L'avantage de cette présentation est de spécifier les hiérarchies de volume et de cohérence spatiale, et par conséquent la hiérarchisation sociolinguistique des variables dans un réseau dialectal dont la géométrie variable peut se réduire à ce qu'en présentent les schémas S-1-3.

Là encore, les traitements conservateurs se retrouvent ordonnés en aires majeures discontinues, et les traitements innovateurs en aires majeures continues et mineures discontinues. La dynamique évolutive des trois entrées innovantes du tableau apparaît en T-5: une innovation s'amorce en aire mineure continue, puis s'étend en aire mineure discontinue, à moins de croître en aire majeure continue pour se fragmenter ensuite en aire majeure discontinue (*eran*, en Biscaye et Gipuzkoa). Le processus phonologique analysé ici relève de la lénition du terme faible de la corrélation d'occlusives, se traduisant par une lénition graduelle par approximantisation (d>r), spirantisation (g>h) ou l'amuïssement (d>zéro), ou une transphonologisation assimilante des caractéristiques périphériques du segment, favorisée par le contexte vocalique

labial ($g > b / u _ _$), qui filtre le trait de tonalité +grave de /g/ pour le réinterpréter comme une labiale: /b/.

Nous pouvons désormais élargir le champ empirique, en traitant une variable phonologique unitaire dans un segment du réseau dialectal basque: le traitement des groupes vocaliques de l'absolutif singulier. Le site morphologique concerné touche la jonction entre la voyelle thématique et le suffixe -A déterminant flexionnel. Nous allons maintenant donner un "coup de zoom" sur un segment du réseau dialectal concernant cette variable: l'ouest du domaine (bisciaïen et guipuzcoan occidental, segment du réseau dialectal étudié par Olabarri, 1995). Ce coup de zoom nous permettra d'illustrer le principe de fragmentation des aires, qui en détermine la discontinuité, dans notre dispositif aréologique. Les faits, repris de Hualde et de Urbina (1993:16) sont décrits en T-6 et T-7, glosés en termes de processus en T-8, et représentés en dérivations et opérations syncrétiques dans les schémas 4 et 5 (S-4 et S-5).

T-6. Cycles de séquences vocaliques en finale dans des sites flexionnels (biskaiera)

	Arratia	Getxo	Gernika	Bermeo	Lekeitio	Ondarroa
a-a	<i>alabea</i>	<i>alabe</i>	<i>alabie</i>	<i>alabie</i>	<i>alabia/alabii</i>	<i>alabi</i>
	-ea	-e	-ie		-ia, -ii	-i
e-a	<i>berdea</i>	<i>berde</i>	<i>berdie</i>	<i>berdie</i>	<i>berdia/berdii</i>	<i>berdi</i>
	-ea	-e	-ie		-ia, -ii	-i
o-a	<i>basoa</i>	<i>baso</i>	<i>basoa</i>	<i>basue</i>	<i>basua/basue</i>	<i>basu</i>
	-oa	-o	-oa	-ue	-ua/-ue	-u
i-a	<i>mendie</i>	<i>mendi</i>	<i>mendiʒe</i>	<i>mendiʒe</i>	<i>mendiʒa</i>	<i>mendixe</i>
	-ie	-i	-iʒe		-iʒa	-ixe
u-a	<i>eskue</i>	<i>esku</i>	<i>eskue</i>	<i>eskue</i>	<i>eskua/eskuu</i>	<i>esku</i>
	-ue	-u	-ue		-ua/-uu	-u
uCa	<i>lagune</i>	<i>lagune</i>	<i>lagune</i>	<i>lagune</i>	<i>laguna</i>	<i>lagune</i>
	-une				-una	-une
oCa	<i>gizona</i>	<i>gizona</i>	<i>gizona</i>	<i>gizona</i>	<i>gizona</i>	<i>gizona</i>
	-ona					

NB. Conventions de simplification des données pour la lecture: dans les lignes souscrites qui donnent la séquence d'**output**, les formes identiques d'une variété à l'autre ne sont pas reportées: par ex. pour a-a à Bermeo, qui est en **phase** avec Gernika, etc.

T-7. Enchaînements vocaliques

	Arratia	Getxo	Gernika	Bermeo	Lekeitio	Ondarroa
a-a	-ea	-e	-ie		-ia, -ii	-i
e-a	-ea	-e	-ie		-ia, -ii	-i
o-a	-oa	-o	-oa	-ue	-ua/-ue	-u
i-a	-ie	-i	-iʒe		-iʒa	-ixe
u-a	-ue	-u	-ue		-ua/-uu	-u
uCa	-une				-una	-une
oCa	-ona					

NB. Conventions de simplification des données pour la lecture: dans les lignes souscrites qui donnent la séquence d'output, les formes identiques d'une variété à l'autre ne sont pas reportées: par ex. pour a-a à Bermeo, qui est en phase avec Gernika, etc.

S-4.

Arratia					
-aa	-ea	-oa	-ia	-ua	-una
\ /					
-ca		-oa	-ic	-uc	-unc
Reh. VB thém.	Conservation		Reh. VB#		

S-5.

Gernika					
-aa	-ca	-oa	-ia	-ua	-uCa
\ /					
ic		-oa	-iɜc	-uc	-uCc
Lekeitio					
-aa	-ea	-oa	-ua	-ia	-uCa
\ /		/ \			
-ia -ii		-ua -uc	-uu	-iɜa	-uCa
Ondarroa					
-aa	-ea	-oa	-ua	-ia	-uCa
\ /		\ /			
-i		-u		-ixe	-uCe

Les séquences dont l'élément gouverné (à gauche de la séquence) est une voyelle basse ou moyenne tendent à faire émerger un contour (-aa > -ea, -ea > -ia, -oa > -ua), tandis que les séquences dont la tête est une voyelle haute manifestent deux tendances contradictoires: réduire le contour (-ia > -ie, -ua > -ue), soit à renforcer le hiatus, notamment par l'insertion d'un glide susceptible de se consonantiser pleinement (-VV > VCV). Autrement dit: hiatus par contour (-aa > -ea) ou resyllabation (-ia > -iya, -ixa), et anti-hiatus (-ia > -ie), comme deux stratégies d'ajustement en concurrence.

On remarquera que, contrairement à la première impression, le nombre de processus, ou d'opérations phonologiques est très limité, et implique peu de cumul (indice supplémentaire du caractère récent de ces phénomènes d'ajustement): rehaussement graduel, assimilation progressive partielle ou totale, insertion de glide consonantisé ou non (3 opérations majeures en tout, rien de plus). C'est avec raison que

Koldo Mitxelena se distanciat de ces variables (FHV, 1961), en réaction à l'attention excessive que Louis Lucien Bonaparte leur attribuait. On peut ici s'attendre à des phénomènes aréaux de type MAJ/POST.

Ces faits peuvent s'analyser en termes de cycles vocaliques (vowel shifts), suivant essentiellement deux opérations: rehaussement et délabialisation (en Iparralde $ua > ia$) si -A flexionnel est tête gouvernante, rehaussement de -A si une voyelle thématique haute est tête ($ia > ie$, $ua > ue$). Ces deux stratégies d'ajustement relèvent respectivement de la dissimilation et de l'assimilation (S-6), manifestant la résolution de paradoxes dans les contraintes phonologiques: augmenter le contour ($aa > ea$, $oa > ua$, $ua > ia$) ou, au contraire, le réduire ($ia > ie$, $ua > ue$), sans compter l'option de resyllabation qui consiste à renforcer le hiatus, combinable avec la préservation ou la réduction de contour (ia , $ie > iya$, ixa , iye , ixe), ou à réduire la séquence par apocope ($ia > i...$). Ces paradoxes chromatiques (variation de timbre interne à la séquence -VV) et syllabiques résultent de contraintes plus générales d'ajustement de deux critères universels: sonorité (primitive sonore A) et chromatisme (primitives de timbre I et U; v. S-7).

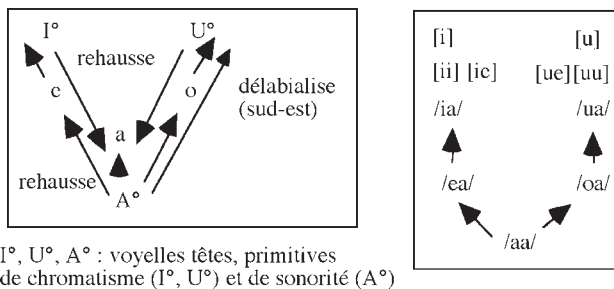
S-6.

Bidirectionnalité des transphonologisations de séquences V dans le réseau dialectal de l'euskera

$-a \begin{array}{ c } \hline a \\ \hline \end{array} \Rightarrow -c a$ ▲ [-bas]	$-i \begin{array}{ c } \hline a \\ \hline \end{array} \Rightarrow -i c$ ▲
$-o \begin{array}{ c } \hline a \\ \hline \end{array} \Rightarrow -u a$ ▲ [+haut]	$-u \begin{array}{ c } \hline a \\ \hline \end{array} \Rightarrow -u c$ ▲
$-u \begin{array}{ c } \hline a \\ \hline \end{array} \Rightarrow -i a$ ▲ [-labial]	
Dissimilaire	Assimilaire

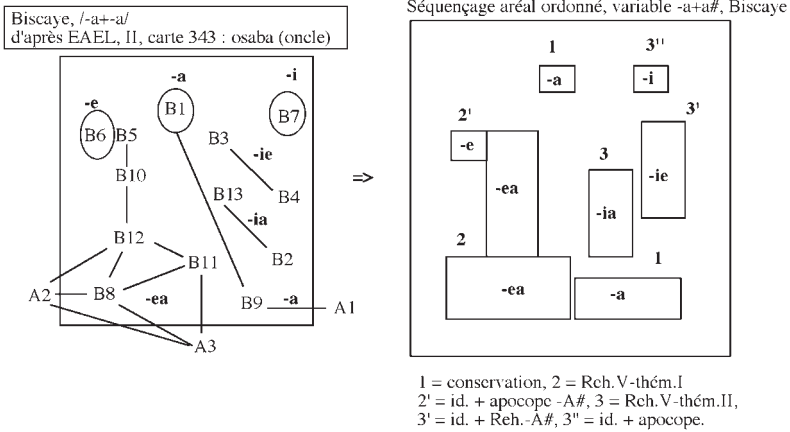
S-7.

Loi de contrôle et gouvernement d'aperture en basque

Le coup de zoom aréal représenté en S-8 permet de suivre la progression du phénomène de réparation de contour pour la séquence a-a: un micro-réseau périphérique n'active pas le paramètre "créer un contour", tandis que le reste de la micro-région va l'activer et le développer en trois temps: $-aa > -ea$ à l'ouest, puis $-ea > ia$ à l'est, et une innovation périphérique par apocope $-ea > -e$ et $-ie > -i$ dans chacun des deux sous-domaines qui activent le contour.

S-8.

Nous voyons s'appliquer cycliquement à petite échelle les mêmes principes de polarisation et de fragmentation ou d'éclatement des aires qu'à grande échelle. L'étagement de cette variable des séquences vocaliques est cartographié pour la séquence -ia dans la carte 3 (C-3). Dans cette représentation, l'étagement aréal est particulièrement visible.

Proposition 2: polarisation, étagement et fragmentation

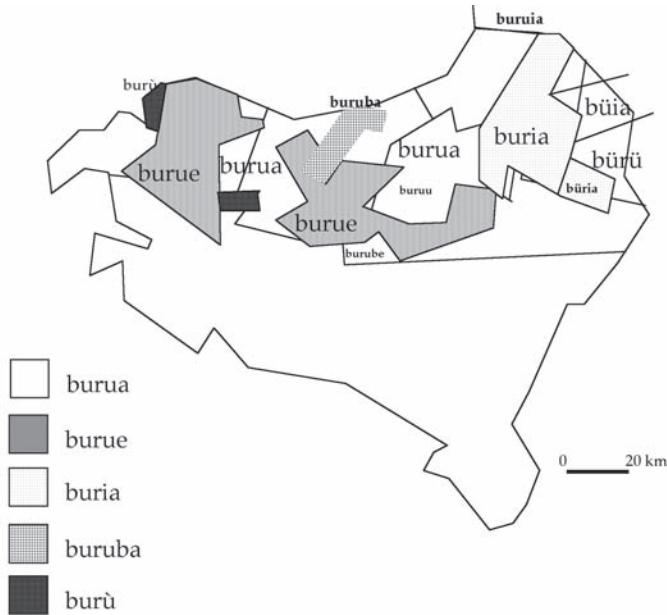
Continuons d'observer les aires, en fonction des principes aréaux énoncés précédemment:

- polarisation des aires
- étagement des aires
- éclatement ou dispersion des aires.

La polarisation et le séquençage en deux ondes est visible dans la carte 1 (C-1, ci-dessus): *aita>aitta>aitxa*, avec deux degrés de palatalisation progressive de -t au contact de -i. La forme des aires suggère que l'affrication provient de la corniche littorale biscayo-guipuzcoanne, renforçant une palatalisation déjà en cours à l'intérieur du domaine.

L'éclatement des aires apparaît clairement avec le rehaussement de -A flexionnel derrière -u thématique comme dans la carte 2 ci-dessous, avec une distribution symétrique à celle de la palatalisation.

C-2.

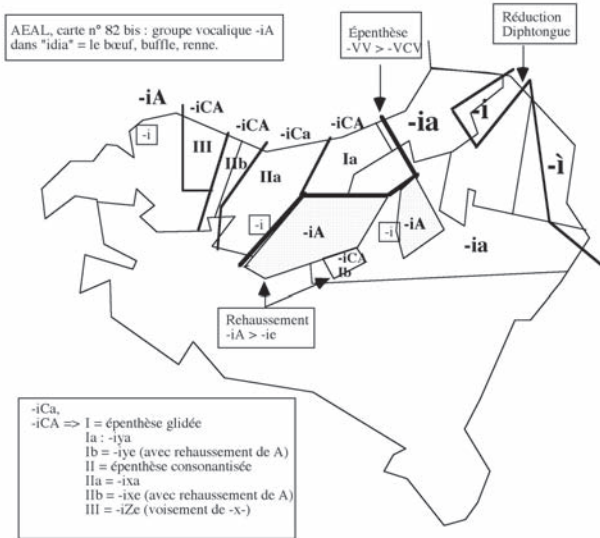

Ici, le phénomène s'étend de l'intérieur sud au centre-est du domaine basque jusqu'en Navarre pour butter contre l'aire de la délabialisation *-ua>-ia* du PBN centre-oriental. Mais la distribution aréale de la carte 2 présente dans la zone périphérique du foyer innovant une asymétrie avec la carte 1: cette fois, c'est la corniche littorale dans sa composante guipuzcoane qui oppose une résistance au processus, là où en C-1 elle renforçait l'innovation. Les deux distributions sont à la fois symétriques par la dispersion en fourche de l'innovation palatalisante et asymétriques par la résistance de la corniche littorale à un phénomène analogue dans le vocalisme.

La configuration spatiale de ces deux modalités de palatalisation, consonantique (*aita> aitta>aitxa*) et vocalique (*idia>idie, burua>burue*) suggère soit qu'un ancien foyer de diffusion aurait irradié par le passé avant le recul de la frontière linguistique (ancien pôle de diffusion alavo-biscaïen) - ce qui paraît peu probable au regard de la chronologie des faits, ces phénomènes de palatalisation étant relativement récents -, soit que le centre-ouest du Gipuzkoa joue un rôle majeur de pôle innovant au coeur d'Hegoalde (le Pays basque sud, ou versant espagnol), ce qui semble bien plus réaliste sur les plans historique et démographique.

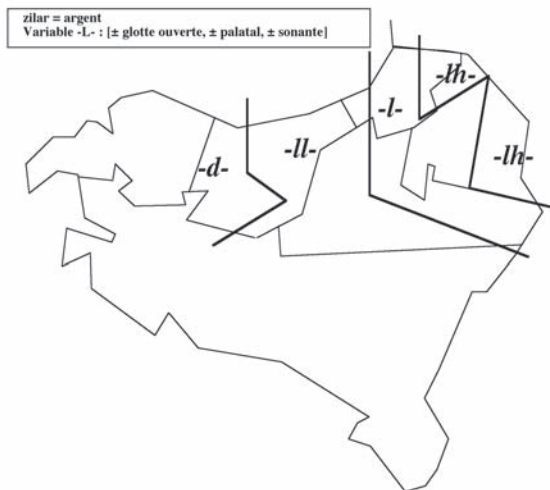
Nous venons d'observer la symétrie distributionnelle de deux phénomènes de palatalisation à l'ouest du domaine basque. Cette partie de l'analyse aréale nous permet d'individuer un bloc biscaïno-guipuzcoan, qui pousse un triangle d'expansion vers le centre-sud du domaine, voire jusque dans l'est navarrais (particulièrement visible en C-2).

C-3.

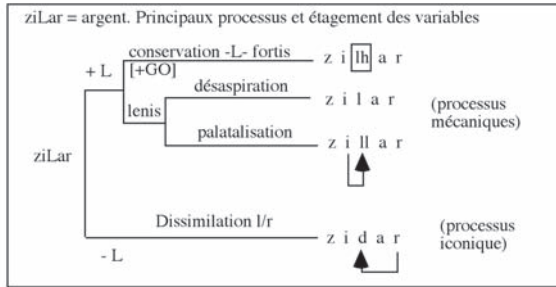

Les représentations cartographiques et structurales C-4 et S-9 présentent l'étalement aréal (C-4) et la taxinomie des variables structurales (S-9) stratigraphiées dans le réseau dialectal.

C-4.

S-9.

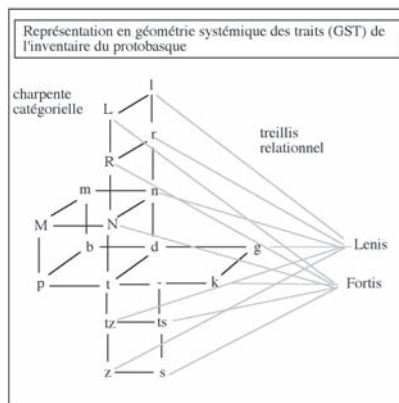
C-4 et S-9 illustrent clairement l'étagement aréal et structural, respectivement. La variation -l- intervocalique avant -r final présente un étagement de ses modalités à l'échelle de l'ensemble du domaine, comme décrit dans l'encadré de S-9: la branche +L de la taxinomie décrit les processus phonologiques de conservation (autonomie segmentale) ou de neutralisation (dépendance intersegmentale) des primitives historiques: conservation de l'aspiration corrélée en degré fortis du protobasque (S-10; aspiration conservée en souletin, comme en S-11), sa neutralisation par désaspiration ou palatalisation au contact de -i- (S-12), tandis que la branche -L rend compte de la dissimilation à distance (licenciement consonantique) suivant l'activation d'une contrainte locale d'hétérorganicité des liquides à l'échelle lexicale.

Système du protobasque reconstitué, corrélation de force (Mitzelena, FHV):

p	t	tz	ts	k	M	N	R	L	Fortis
b	d	z	s	g	m	n	r	l	Lénis

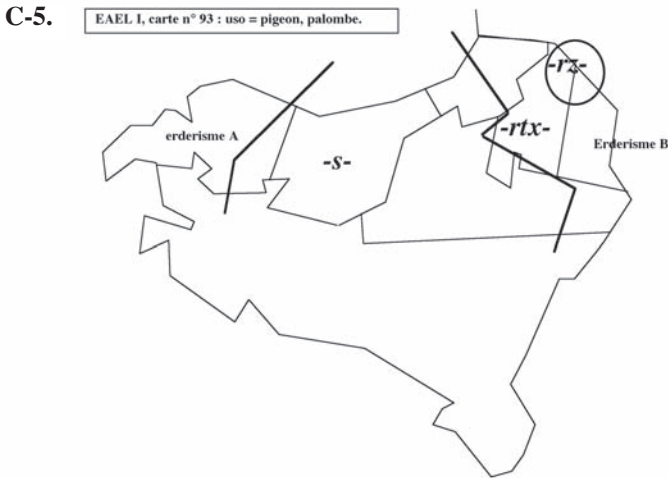
On peut représenter ce protosystème comme en S-10, et les systèmes contemporains comme en S-11 et S-12, entre continuité structurale (du protobasque au souletin) et innovation (le guipuzcoan méridional):

S-10.

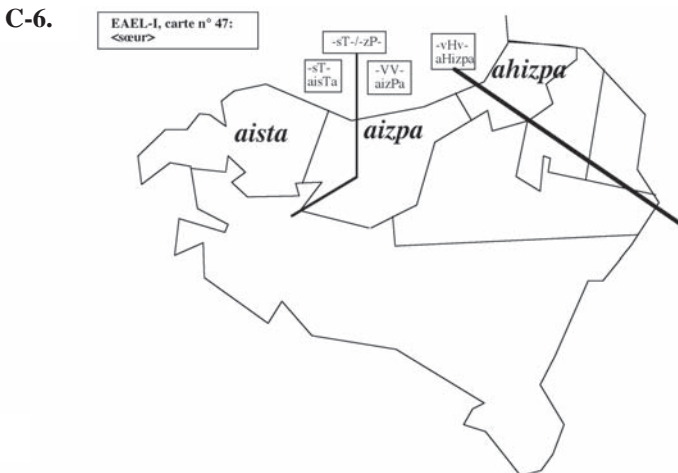

La dissimilation (-L) touche la racine même de la représentation phonologique (noeud catégoriel), tandis que les autres opérations touchent ponctuellement des noeuds spécifiques de la structure interne.

J'en viens maintenant à l'essentiel: la carte 4, qui donne la représentation cartographique schématique de cette variable complexe, fait apparaître une tripartition du domaine de l'euskera d'une grande valeur de généralité. Les deux angles périphériques isolés et fragmentés où la primitive v'aspiration se conserve caractérisent de manière exemplaire une aire mineure discontinue résiduelle, qu'on retrouve sous diverses modalités de fragmentation en C-2, C-3, C-5.

L'espace euskera se divise en ces trois aires majeures continues visibles en C-4, susceptibles de moduler leur magnitude et leur continuité comme le montrent les cartes 5 et 6: C-6 présente un gradient à la fois lexical (sur un terme de lexique fondamental, relevant de la parenté) et phonologique (alternance géolinguistique des groupes consonantiques -st-, -zp- et critère de la conservation de -h- intervocalique) permettant d'observer l'étagement aéral d'un double point de vue; C-5 oppose également la composante lexicale dans l'est biscaïen par stratégie lexicale exogène (aires d'erdérismes) et la résolution diachronique de groupes consonantiques conservés ou simplifiés (-rtx-, -rz-, -s-).

Proposition 3: modularité des phénomènes et modélisation

L'essentiel de la modélisation phonologique a été mobilisé et présenté au cours de l'argumentation des deux propositions précédentes. La troisième proposition concernant la modularisation consiste à:

a) Raisonner a partir des structures internes, notamment des sites de symétrie morphologique (selon un modèle X-barre, comme celui proposé dans Rebuschi, 1999, ou un mode de représentation déclaratif, comme en S-14).

b) Élaborer un modèle d'analyse morphologique sous-jacent, épellant des formes "archimorphémiques" (telles que -TA pour l'ergatif première personne, -ZA pour le pluriel, etc...) permettant une segmentation transparente au niveau des représentations lexicales des éléments morphologiques très légers, comme le sont les indices flexionnels de l'auxiliaire comme en T-6, davantage heuristique en T-7.

T-6. EAEL, #240: Bidean sei gizon ikusi ditut: j'ai vu six hommes sur le chemin.

Corpus, première phase du traitement (non exhaustif ici): à la recherche des morphotypes (cf. les phonotypes en phonologie dialectale). NB: Lettres majuscules suivies d'un numéro après tiret: localités de l'EAEL, ex.: A = Araba, B = Biskaia, conformément à l'indexation de l'EAEL.

Inventaire d'archimorphèmes:

- A-1, 2, B: *dodaz* <= /d-o-da-Z(A)/ <= /D-°eUki-TA-Z(A)/
=> B1: *dotas* <= /d-o-ta-Z(A)/ <= /D-°eUki-TA-Z(A)/, B-5: *dodas* <= d-o-da-s < °d-u-da-Z(A)
- B-11: *odas* <= /d-o-ta-Z(A)/ <= /d-o-ta-Z(A)/
- B-6: *doas* <= /d-o-a-s/ <= /D-°eUki-TA-Z(A)

A-3: *dot* <= d-o-t-Ø < d-u-T(A)

- BN-1, G-3: *di(t)tut* <= /d-Ø-iT-u-T(A)/
- L3: *tixtut* <= /D-iT-u-t/ (dévoisement #C, affrication -iT-)
- G-6: *tut* <= /D-it-u-t/ <= /d-Ø-iT-u-t/ (aphérèse)
- N8: *ttot* <= /D-IT-U-t/ <= /d-Ø-iT-u-t/ (aphérèse fusionnelle, palatalisation -iT-, abaissement -U-)
- N4: *txut* <= /d-iI-u-t/ <= /d-Ø-iT-u-t/ (aphérèse fusionnelle avec affrication)
- BN-4 (Allocutif): *tiaat* <= /D-Ø-i-a-T(A)/

T-7. Auxiliaire, flexion biactancielle (càd. transitive à objet direct): Régime-Radical-Sujet, càd. Objet-Verbe-Sujet (OVS)

Lekeitio (Hualde & Elordieta, 1994: 124), flexion de l'auxiliaire des verbes bivalents

- 1. n-a-u-Ø-Ø
- 3'. n-a-b-Ø-e
- 2. n-aØ-su-Ø
- 2'. n-a-Ø-su-e
- => A1-T-√-E-Nbre
- => [Agr-S] √ [Agr-O]
- => [A1-T]-√-[E-Nbre]
- 2'/1'. g-a-iT-u-su-e-(s)
- => A1'-T-Nbre-√-E1'-Nbre-(SpNbre)
- => [AgrO-[T-Nbre]] √ [AgrS-[Nbre-(SpNbre)]]
- => [AgrO-[Flex +m]] √ [AgrS-[Fex -m, (+ Sp)]]

+ m = marqué; -m = non marqué; Sp = spécification; Nbre = nombre; Agr = accord de personne et de fonction sujet ou objet: AgrS = accord personne sujet, AgrO = accord personne objet; A = Absolutif; E = Ergatif; 1 = première pers.

c) Proposer une typologie des structures internes en fonction des faits recensés par les cartes d'atlas:

T-8 distingue, à partir des données brutes, les classes Ia (*ditut*), Ib (*ikusittut*, *ikusittot*), IIa (*dodaz*), IIb (*ikusitas*, *ikusittuaz*, *ikusitxuras...*), III (*izkiat*), IV (*diat*), dont la distribution aréale est schématisée en (30), même si en dernière analyse on devra tenir compte du "parasitage" pragmatique des conditions d'enquête ou de l'idiosyncrasie stylistique des informateurs, ainsi que de l'artefact du transcripateur. Ceci dit, aussi criticables que soient certaines notations (notamment le type Ib "pseudo-synthétique"), les configurations qui ressortent de la cartographie n'en sont pas moins cohérentes et intéressantes en tant que pistes éventuelles pour l'aréologie. On notera la fragmentation de la "corniche littorale" en C-7.

T-8. Les morphotypes

/ d-it-u-t / => Ia	Nor-Pl.-√-Nork-[]	=> V d-iT-u-tA
/ ikusi /		Aux.
/ d-u-da-s / => IIa	Nor-[]-√-Nork-Pl.	=> V d-Ø-u-TA-ZA
		Aux.

III: Nori/Pl.-Nori-Alloc.-Nork
G11: *izk-i-a-t* <= izk-i-a-tA

IV: Nor-Nori-Alloc.-Nork
Z4: *d-i-a-t* <= d-i-a-tA

Les formes indexées b) sont notées comme synthétiques, càd. suffixées à la tête verbale (par artefact de transcripateur ? Quoiqu'il en soit, nous en avons tenu compte, sans pour autant prendre cette notation pour argent comptant):

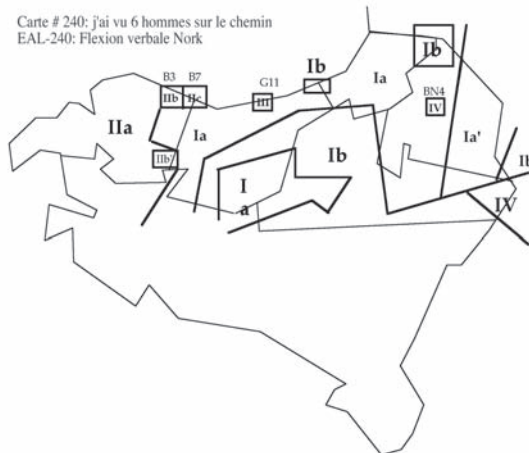
Ib) (Nor)-Pl.-√-Nork => (*ikusi*)i(t)tut, -(i)txut, -ttut, -ttot

IIb) (Nor)-Pl.√-Nork-Pl. => (*ikusi*)txuras, -tas, -das, -ttuaz.

=> IIb: *-tas*, *-das*, IIb': *txuras*, IIc: *-ttuaz*

C-7.

Carte # 240: j'ai vu 6 hommes sur le chemin
EAL-240: Flexion verbale Nork

d) La conséquence majeure d'une analyse transparente (càd. archimorphémique) et à géométrie variable dans ses dispositifs de hiérarchisation ou de description (archimorphèmes pour la segmentation et modèle X-barre ou déclaratif, comme en S-14 des structures internes, est que les subdivisions se raréfient, ou plutôt, se massifient: les représentations aréales 30 et 31 opposent deux aires majeures (Biscaye et le reste). Il est ensuite aisé de "zoomer" sur des aires marginales ou innovantes, comme celles des formes obliques à datif ou allocatif du basque septentrional, en affinant la typologie interne à la zone en question.

S-14.

	Bizkaiera	Gipuzkera, Naparrera...											
	<table border="1"> <tr><td>Nor</td></tr> <tr><td>[]</td></tr> <tr><td>°eUki/°edUn</td></tr> <tr><td>Nork</td></tr> <tr><td>[Nbre, pl.]</td></tr> </table>	Nor	[]	°eUki/°edUn	Nork	[Nbre, pl.]	<table border="1"> <tr><td>Nor</td></tr> <tr><td>[Nbre, pl.]</td></tr> <tr><td>°eUki/°edUn</td></tr> <tr><td>Nork</td></tr> <tr><td>[]</td></tr> </table>	Nor	[Nbre, pl.]	°eUki/°edUn	Nork	[]	
Nor													
[]													
°eUki/°edUn													
Nork													
[Nbre, pl.]													
Nor													
[Nbre, pl.]													
°eUki/°edUn													
Nork													
[]													
	dodas	ditut											
	[d-Ø-U-da-Za]	[d-it-U-tA-Ø]											
	B	G, N...	dialecte										
soit =>	<table border="1"> <tr><td>Absolutif</td></tr> <tr><td>[]</td></tr> <tr><td>°eUki/°edUn</td></tr> <tr><td>Ergatif</td></tr> <tr><td>[Nbre, pl.]</td></tr> </table>	Absolutif	[]	°eUki/°edUn	Ergatif	[Nbre, pl.]	<table border="1"> <tr><td>Absolutif</td></tr> <tr><td>[Nbre, pl.]</td></tr> <tr><td>°eUki/°edUn</td></tr> <tr><td>Ergatif</td></tr> <tr><td>[]</td></tr> </table>	Absolutif	[Nbre, pl.]	°eUki/°edUn	Ergatif	[]	Structure interne de l'auxiliaire transitif, régime direct, pluriel
Absolutif													
[]													
°eUki/°edUn													
Ergatif													
[Nbre, pl.]													
Absolutif													
[Nbre, pl.]													
°eUki/°edUn													
Ergatif													
[]													
	dodas	ditut											
	/d-Ø-U-da-Za/	/d-it-U-tA-Ø/	forme de surface formes lexicales										

[] = position pour la spécification de nombre et/ou de régime.

ASPECT EXTERNES: SOCIOLINGUISTIQUE

Je terminerai enfin sur une piste de recherche dans une perspective interprétative de la dynamique aréale que nous venons d'observer, d'ordre sociolinguistique: l'analyse démolinguistique. Je tiens à insister essentiellement sur deux points: a) la corrélation entre unification linguistique et poids démographique, b) les conditions horizontales du contact interdialectal de l'euskera, qui souffrent d'un déficit d'expertise face à l'étude des conditions verticales du contact euskera/erdera.

1) Il semble qu'il y ait une corrélation nettement visible entre poids démographique et unification sociolinguistique incorporante, ou au contraire individualante en macrodialectes et sous-dialectes, càd. constituant des aires majeures ou mineures discontinues. De même, moins une région est peuplée, plus elle présente de faits d'extension majeure ou mineure discontinue. Autrement dit, plus une région est peuplée, plus elle polarise et unifie, ou plus elle étage sa variation géolinguistique, tandis que moins une région est peuplée, plus elle fragmente, éclate ou isole sa variation. Cette opposition apparaît clairement entre le bloc d'Hegoalde qui polarise biscaien contre guipuzcoan d'une part, et l'ensemble d'Iparralde, duquel il se distingue massivement d'autre part, esquissant la situation démolinguistique sur un siècle, de 1868 à 1970 d'après les données disponibles dans la littérature généraliste sur l'euskera (Urquizu, 1996), à la fois période de fort déclin de l'euskera, et en partie contemporaine des locuteurs enquêtes dans le cadre de l'AEAL). Ces tendances historiques visibles sur le plan géolinguistique représentent une forme de pré-aménagement linguistique

spontané, ou d'aménagement linguistique historique de survie par contact ou isolement entre normes et variétés d'une langue en situation de minoration.

2) Du point de vue sociolinguistique horizontal, càd. de la vitalité des variétés naturelles et historiques d'euskera, il me semble que les catégories de la sociolinguistique basque contemporaine pourraient être affinées ou davantage spécifiées sur le plan de la nouvelle diglossie: euskalki/batua, qui s'ajoute au bilinguisme euskera/erdera. Qu'entend-on par exemple par "euskera langue maternelle" ou "euskera dominant" en tant que catégorie de bilingues ? Des locuteurs d'euskalki, principalement ou accessoirement ? Quant aux "bilingues équilibrés", sont-ils diglottes (euskalki + batua) ? Les locuteurs "erdera langue maternelle" ou "erdera dominant" ne sont-ils pas de nouveaux bilingues, sur le plan vertical, mais monoglottes sur le plan de l'échelle diglossique propre à l'euskera moderne ? Ces questions sont évoquées dans les tableaux et commentaires ci-dessous.

Les conséquences d'une telle reformulation des catégories sociolinguistiques - j'ai personnellement transposé "euskera/erdera dominant" par "euskera/erdera langue maternelle" - appellent une vision moins euphorique de la vitalité de l'euskera (T-12 et T-13).

Il me semble souhaitable de développer une sociolinguistique basque qui ne polarise pas seulement sur l'axe vertical euskera/erdera, mais qui se préoccupe d'une écologie de la langue afin d'œuvrer pour sa défense, sa préservation et son développement en tenant compte de l'héritage des conditions de survie qui ont marqué les strates les plus récentes de l'évolution de la langue, notamment dans son réseau dialectal.

T-9 reprend les données de l'ESB pour la Communauté Autonome Basque (CAB), 1996, et fait clairement apparaître que la population bilingue, qui constitue à peine le quart d'une population totale qui approche les deux millions d'habitants, se divise en trois tiers: deux tiers de bilingues de langue maternelle ou "équilibré", et près de 40% de néolocuteurs, ayant l'espagnol comme langue maternelle. Bien que le poids de ces néolocuteurs soit considérable, le fait qu'il existe un projet de société favorisant la revitalisation et la normalisation sociolinguistique du basque en Hegoalde est un phénomène très encourageant. Il n'en va pas de même en Iparralde, ou Pays Basque Nord (PBN), où les catégories de bilingues de l'ESB appellent une toute autre lecture. Derrière les mêmes catégories, nous n'avons pas les mêmes réalités.

T-9. Typologie des bilingues par zone, CAB

	CAB, moyenne		Gipuzkoa		Biscaye	
	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%
Bilingues	438 400	100	247 400	100	172 800	100
dont						
Euskera LM	128 500	29,3	84 400	34,1	43 000	24,9
Équilibrés	141 700	32,3	85 000	34,3	52 200	30,2
Erdera LM	168 200	38,4	78 000	31,5	77 600	44,9

[Source: Enquête sociolinguistique basque, gouvernement de la CAB, 1996.]

Dans le cadre de l'autonomie en Hegoalde, où l'euskera bénéficie de statuts et de lois encourageant son usage, et où ce processus passe par la standardisation de la langue et l'usage du standard unifié, créant *a posteriori* une néodiglossie, on peut se hasarder à reformuler les catégories comme en T-10. Il en va tout autrement en Iparralde (PBN), où il n'existe officiellement aucun projet de société bilingue, et où la minoration du basque se poursuit dans un cadre centralisateur, non aménageant.

T-10. Reformulation du tableau de l'ESB, 1996 sur la compétence linguistique des bilingues

	CAB, moyenne %	Gipuzkoa %	Biscaye %
Bilingues (euskera/erdera) dont			
Euskalki	30	35	25
Batua (+euskalki)	32	35	30
Batua	38	32	45

[D'après l'enquête sociolinguistique basque, gouvernement de la CAB, 1996, catégories de locuteurs modifiées, chiffres arrondis.]

Cette reformulation du tableau de l'ESB permet de ventiler en fonction de la variété (euskalki vs. batua) la compétence linguistique des bilingues. Elle établit une fourchette de 30 à 62% de locuteurs d'euskalki, mais le chiffre le plus réaliste est sans doute 30%. L'essor de l'euskera batua apparaît très nettement, mais finalement assez peu comparé aux données, relativement similaires sur ce point, du PBN (v. ci-dessous).

Je vais maintenant transposer en T-12, pour le PBN, les catégories de bilingues reprises telles quelles en T-11, en suivant la classification des locuteurs d'une langue en voie de disparition proposée par Dorian (Dorian, 1978), reprise par Urkiza (Urkiza, 1996: 42 et sgg.):

- a) - Locuteurs fluides
- b) - Semi-locuteurs. Dressler (1981) subdivise ces derniers en
 - i) locuteurs préterminaux,
 - ii) locuteurs terminaux.
- c) - Nouveaux locuteurs.

T-11. Typologie des bilingues par zone: PBN (BN/Soule + Labourd intérieur)

	Pays basque nord, moyenne et Soule		Basse Navarre		Labourd intérieur	
	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%
Bilingues	54 700	100	19 500	100	26 800	100
dont						
Euskera LM	17 600	32,2	7 300	37,5	9 400	35
Équilibrés	18 000	33	7 800	39,9	6 700	25,3
Erdera LM	19 100	34,8	4 400	22,6	10 700	39,7

[Source: Enquête sociolinguistique basque, gouvernement de la CAB, 1996.]

T-12. Par variétés

	BN, moyenne	Basse Navarre	Labourd intérieur
	%	%	%
Bilingues (euskera/erdera) dont			
Euskalki	32	38	35
Euskalki + batua	33	40	25
Batua (euskalki)	35	23	40

[D'après l'enquête sociolinguistique basque, gouvernement de la CAB, 1996, catégories de locuteurs modifiées, chiffres arrondis.]

Ce tableau diffère du précédent surtout en ce qui concerne la pratique et la présence de l'euskalki dans la société, enforcée par le faible statut et la très faible promotion du basque dans les services (éducatifs et autres). Cette situation, préférable du point de vue de la naturalité de la compétence, présente un grave inconvénient: celui de la diglossie ou du bilinguisme inégalitaire, en défaveur de la langue qui continue à perdre des locuteurs et des opportunités de se perpétuer (transmission familiale). Ces transpositions successives de données de l'enquête sociolinguistique basque (ESB) sont une invitation à lire de manière critique et plurielle les chiffres de cette enquête, dont les catégories de locuteurs, d'attitudes et de comportements (les trois principales variables de l'enquête sociolinguistique: les sujets, les modèles et les actes/activités) semblent appeler, par leur haut degré de généralité, une interprétation qualitative basée sur une connaissance aussi diversifiée qu'approfondie de la société basque contemporaine.

COMMENTAIRES SUR LA SITUATION DÉMOGRAPHIQUE

- Les disparités démographiques régionales, autant en euskaldunak, ou basco-phones, qu'en habitants, sont très marquées. La révolution industrielle, l'urbanisation et le centralisme politique ainsi que la répression franquiste et l'exode rural au PBN ont exercé une pression écrasante sur l'euskera durant les deux derniers siècles.

- De 1868 à 1970 la population basco-phonie passe de 471 000 à 597 000 tandis que la population totale passe de 875 900 à 2 561 400. La population totale a doublé, tandis que la population basco-phonie a stagné.

- De 1868 à 1970 la population basco-phonie passe de 54% à 23%: d'à peine plus de la moitié à ni même le quart de la population totale.

- Les locuteurs de l'EAEL sont à cheval entre ces deux dates de 1868 et 1970: proches de la première date par leurs parents, dont ils ont hérité la langue, et ils sont contemporains de 1970 peu avant les enquêtes de l'EAEL. La dimension démographique est curieusement absente de la géolinguistique, alors qu'il est très probable que les dynamiques de diversification dépendent fortement du volume démographique des populations (Heap, 2000 prend cependant ce facteur en compte; Terracher, au début de la dialectologie gallo-romane, s'y intéressait également; tout se passe en géolinguistique contemporaine comme s'il y avait oblitération d'un critère fondamental, d'ordre sociologique: le critère démographique).

- Contrairement aux conclusions officielles, qui tendent à encenser les politiques existantes de défense et promotion de l'euskera, je partage l'avis de Fito Rodriguez et de Agurtzane Elordui Urkiza (Rodriguez, 1999; Elordui, 1996), dont le constat est bien plus pessimiste autant sur les asymétries du bilinguisme: alors que les "vieux locuteurs" (euskaldun zaharrak) sont analphabètes en euskera, mais fluides en euskalki, les néolocuteurs (euskaldun berriak) n'ont qu'une compétence variable entre écrit et oral, uniquement en euskera batua, et une faible maîtrise de l'euskalki. Alors que les apparences sont donc que la langue reprend (de quelques points statistiques seulement cependant) et améliore ses fonctions (écrit-oral) et son corpus (langue standard), ce qui est en partie vrai, la situation reste gravement préoccupante autant en termes d'aménagement linguistique (insuffisant en Espagne, inexistant en France au niveau officiel) qu'en termes de survie de la langue. Les euskalkiak, qui sont les variétés les plus naturelles sur le plan sociolinguistique (en termes de "bain linguistique") et structural (en termes de modèle de compétence native), sont en constant recul. En outre, cette question est occultée ou déformée dans les médias, qui présentent du Pays basque une image folklorisée et régionaliste (du côté français) ou centrée sur un conflit qui oppose un groupe terroriste à un pouvoir central répressif, démagogue et populiste, alors que la population d'Hegoalde aspire à vivre en paix, et à vivre aussi en euskera, sans terrorisme ni "guerre sale" (limitation de l'État de droit, paramilitarisation et exactions policières et judiciaires; propagande, manipulation, et provocation afin de diviser la société civile, atteintes contre la liberté de la presse (Egin, Ardi Beltza) et les mouvements pacifistes et antimilitaristes, refus de tout processus de paix).

On sait depuis longtemps que le basque n'est pas une langue comme les autres, on connaît son originalité et irréductibilité structurale, dans le cadre européen. Il en va de même sur le plan sociolinguistique: qu'une langue aussi handicapée par la longue durée historique de son recul territorial, sa position dominée, sa dialectisation et sa résistance à l'assimilation (car résister épuise, en transposant le *lavorare stanca* de Cesare Pavese) ait pu survivre jusqu'à nos jours, et même renaître, s'unifier et se standardiser, est un des phénomènes sociolinguistiques les plus spectaculaires qu'on puisse observer en Europe à l'aube du XXIe siècle.

CONCLUSION

Ma conclusion générale sera qu'il est possible d'améliorer encore bien davantage la connaissance des facteurs unifiants et diversifiants de l'euskera, en diachronie comme en synchronie. La dialectologie basque reste encore un chantier ouvert pour la linguistique générale et typologique, au-delà de la recherche philologique, qui a certes fourni un cadre de recherche et de développement indispensable, et l'essentiel des matériaux disponibles. Selon les composantes (phonologie, morphologie, lexicque), l'euskera apparaît bien moins fragmenté que ne le laisse paraître un examen philologique ou classificatoire des faits, motivé sociohistoriquement par la préoccupation de la sauvegarde patrimoniale.

L'examen des faits dialectaux dans un cadre structural et typologique élargi permet de mieux percevoir les modalités historiques et contemporaines d'un aménagement linguistique implicite, informel, déterminé par des conditions extrêmes de survie, qui a indirectement servi d'assise historique à l'unification linguistique sous

forme de norme fonctionnelle et élaborée en cours de socialisation depuis seulement 20 ans.

RÉFÉRENCES

- AURREKOETXEA OLABARRI, Gotzon, (1995). *Bizkaieraren egituraketa geolinguistikoa*. Leioa: Argitalpen zerbitzua, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- COSERIU, Eugenio, (1954). *La geografía lingüística*, in Coseriu, E., (1977) (recueil de travaux): *El hombre y su lenguaje*, Madrid: Gredos, pp. 103-158.
- DORIAN, N. C., (1978). "The fate of morphological complexity in language death: evidence from East Sutherland Gaelic", *Language* 54, 590-609.
- DRESSLER, W., (1981). "Language shift and language death, a protean challenge for the linguist", *Folia linguistica* 15, 5-27.
- [EAEL]: v. Leizaola, Fermin (coord.), (1983) et (1990).
- [EDH]: Udako euskal unibertsitatea, (1983). *Euskal dialektologiaren hastapenak*, U.E.U.ko linguistika saila, Boan: v. Txillardegi & Aurrekoetxea (koordinatzaile), 1987
- ELORDUI, Agurtzane (1994). "Cambios lingüísticos externos e internos en la estructura morfológica del vizcaíno suroccidental", in *Encuentro de Lingüística en el Noroeste*, Memorias, tomo 2, Hermisillo, Sonora. Universidad de Sonora, pp. 41-62.
- [FHV]: Koldo Mitxelena, (1961). (4e réédition, 1990). *Fonética histórica vasca*.
- GOEBL, Hans, (1984): "Éléments d'analyse dialectométrique (avec application à l'AIS)", *Revue de Linguistique Romane*, 45, pp. 349-420.
- (2000). "La dialectométrisation de l'ALF: présentation des premiers résultats", *Linguistica* XL/2, pp. 209-236, Ljubljana.
- HEAP, David, (2000). *La variation grammaticale en géolinguistique: les pronoms sujet en roman central*. Munich: Lincom Studies in Romance Linguistics, Lincom Europa.
- HUALDE, José Ignacio, (1991). *Basque phonology*, Londres et NY. Routledge.
- (1993). "Topics in Souletin phonology", Hualde & de Urbina, 1993: 289-327.
- HUALDE, José Ignacio, ELORDIETA, Gorka & ELORDIETA, Arantzazu (1994). *The Basque dialect of Lekeitio*, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", XXXIV, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- HUALDE, José Ignacio et ORTIZ DE URBINA, Jon (eds.): (1993). *Generative Studies in Basque Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins.
- HUALDE, José Ignacio & BILBAO, Xabier, (1992). *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", XXIX, Bilbo. Euskal Herriko Unibertsitatea, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- HUALDE, José Ignacio, LAKARRA, Joseba A., Trask, R. L., (1995). *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins,
- LEITZAOLA, Fermin (coord.), (1983). *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa - EAEL - I*. Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte Etnologia Mintegia, 560 o.
- (1990). *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa - EAEL - II*. Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte Etnologia Mintegia, Donostia, 500 o., 300 textes dialectaux transcription de l'oral.

- LÉONARD, Jean-Léo, (2002). "Analyse archimorphémique et variation: le fennique", *Cahiers d'Études Romanes*, Mélanges à Jean-Louis Fossat, Université de Toulouse-le-Mirail, édité par Lidia Rabassa, sous presse.
- _____ (2000). "Aréologie dynamique, aires dialectales et options structurales étagées: l'exemple du fennique", in: Fernandez-Vest, Jocelyne, (éd.) *Grammaticalisation aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et Sames*, Actes du Colloque international du CNRS, avril (1999). Paris, Sorbonne: 137-155.
- MITXELENA, Koldo, (1990). (4. edizioa): *Fonética histórica vasca*, supplément à l'Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", XX, Donostia. Euskal Herriko Unibertsitatea, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- REBUSCHI, Georges, (1997). *Essais de linguistique basque*, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", XXXV, Bilbo. Euskal Herriko Unibertsitatea, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- _____ (1999). "Le complexe verbal basque: un regard "universaliste", *Lapurdum*, 4: 200-222.
- RODRIGUEZ, Fito, (1999). *Construir o destruir naciones: el sistema educativo en el País Vasco*, Bilbo. Besatari.
- SAGÜÉS, Miguel, (1985). *Gramática elemental vasca*. Donostia: Txertoa.
- TRASK, Laurence, (1997). *A history of Basque*. Londres: Routledge.
- TXILLARDEGI & AURREKOETXEA (koordinatzaile), (1987). (2. edizioa): *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Udako Euskal Unibertsitatea.
- URQUIZU, Patricio, (1996). *Gramática de la lengua vasca*, Cuadernos de la Uned (Universidad Nacional de Educación a Distancia), Madrid.

T-1. Dispositif d'intégration aréale

Variables	Majeure		Mineure	
	discontinue	continue	discontinue	continue
d-a-u	du (G, N-Ip.)	dau (B)	dik (G, BN, S) deu (B), dautse (B) yo ixu (L)	dien (R)
d-it-u-t	ditut (G, N-Ip.)	dodas	-ttut (G, N, BNn) izkiat (G), txuras...	
zilar	ziLar (G, N-Ip.)	zidar (B, G)	zilhar (Ip.)	zilar (N-Ip.) zillar (G, N)
aita	aitta (B,G)	aita (N-Ip.)	aitxa (Riv., G-B)	
idia	idia (Bo, G, N-Ip.)	idie (G, N)		idixa (G)
idi (G, BN-S)	idixe (B-G)			idiZe (B)
burua	burua (G, N, L)		buruba (G) burube (Ns) buru (Bn-o, A) buruu (Nc)	buria (BN, S, R)
aizpa	aizpa (G, N)	aista (B)	ahizpa (Ip.)	
uso		uso (B-G, G, N, L)	urzo (BNn)	urtxo (Ip.)

NB: Bn-o = Biscaye nord-ouest, A = Alava, Ip. = Iparraldi (PBN), Nc = Navarre centrale, Ns = Navarre sud,

Riv. XX = riviera cantabrique (de Baiona à Bilbo en passant par Donostia), etc.

6. Variables et formes

Variables	Majeure		Mineure	
	discontinue	continue	discontinue	continue
d-a-u	du	dau	dik deu, dautse yo ixu	dien
d-it-u-t	ditut	dodas	-ttut izkiat, txuras...	
zilar	ziLar	zidar	zilhar	zilar zillar
aita	aitta	aita	aitxa	
idia	idia	idie	idi	idixa idixe idiZe
burua	burua		buruba burube buru buruu	buria
aizpa	aizpa	aista	ahizpa	
uso		uso	urzo	urtxo

NB: Bn-o = Biscaye nord-ouest, A = Alava, Ip. = Iparraldi (PBN), Nc = Navarre centrale, Ns = Navarre sud,

Riv. XX = riviera cantabrique (de Baiona à Bilbo en passant par Donostia), etc.

7. Variables structurales et processus

Majeure		Mineure		
Variables	discontinue	continue	discontinue	continue
d-a-u	∅	[+présent]	[+allocutif] [pluriel] [analytique]	[+allocutif]
d-it-u-t	A-pluriel 1-√-E	A-√-E-pluriel 2	[synthétique] (- <i>ttut</i>) [datif] (<i>izkiat</i>) pluriel 1-E-pluriel 2 (- <i>txuras</i>)	
zilar	conservation -L-	dissimilation	conservation -lh-	palatalisation -l-
aita idia	palatalisation -iT- conservation -iA		pal. affrication -iT- rehaus.-A	insert.-Glide
burua	conservation -uA		insert- C labiale rehaus.-A apocope assimilation VV	consonantisation hiatus voisement hiatus conson. délabialisation
aizpa uso	conservation -Sp-	délabialisation -Sp- simplification -rS-	conservation -h- conservation -rS-	palatalisation -rS-

T-4. Variables phonologiques: traitement de -d- et -g- intervocaliques (approche aréale localiste)

Majeure		Mineure		
Variables	discontinue	continue	discontinue	continue
/d/	e-a	edan eran (B-G)	edan (B, N-Ip.)	ean (G, N) iri (G) sur (B, G) suHur suhur (BN) sugur (riv., L, N) sube (B, G, N, L)
	i-i u-u + -r#	idi sudur	idi (B, Ip-N) sudur	
/g/	u-e	suge (B, I, Na-Al.)	suge	

T-5. Variables phonologiques: traitement de -d- et -g- intervocaliques (approche structurale interne)

Variables	Majeure		Mineure		
	discontinue conserv. ou phase 2	continue	discontinue innov.ou Phase 1	continue innovation ou Phase 2	
Traitement de C[+voisé] / V——V					
/d/	e-a	edan	-d-		
			-r-	<--/	
	i-i	idi	-d-	-r-	
	u-u + -r#	sudur	-d-	Ø	<--/
					-h-
					-g-
/g/	u-e	suge	-g-	-b-	

Processus: approximantisation ou amuïssement de -d-, périphérisation dorsale ou labiale de la consonne en contexte labial (-udu- > -uhu-, -ugu- ; -uge- > -ube-).

HIZTEGIGINTZA

Hiztegi-gintza eta euskararen normalkuntza

Miren Azkarate

Egun on guztioi.

Denok dakigunez, “Euskalgintza XXI. mendeari buruz” gai duen Biltzar hau, bereziki lehen hiru egunok, Euskaltzaindiaren sortzaile izan ziren bi euskaltzain erraldoiren, Azkueren eta Urkixoren omenez antolatuta da; eta hemen hiztegi-gintzaz zerbait esatea agindu didate. Gaia batetik eta omenduak bestetik kontuan hartuaz, berehala nabarmentzen da hiztegi-gintza gaiei dagokienez, ezin hobeto uztartzen direla Azkueren eta Urkixoren lana, euskararen normalkuntzarekin eta euskara XXI. menderako prestatzearekin. Izan ere, bi euskaltzale handien lana uztartzea izan da, nire iritziz, euskal lexikoaren normalkuntzan egin den oinarritzako lana, Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegiak* dagoeneko iragartzen zuena. Hitz batean, aipatu ditudan ardatz horiek, aukera ematen didate azaltzeko zein gogoeta-modu egin zen hiztegi-auzietan joan den mendean zehar eta non gauden mende berriaren hasieran.

Egin berri dudana baieztapena hobeto ulertuko duzue astiroago ikusten badugu zer egin zuen Azkuek, zer Urkixok eta zein irizpide izan ditugun gidari hiztegi-gintza kontuetan batasunaren historian.

Hasteko, gogoan izan behar dugu aita Villasantek behin eta berriz esaten zuena: Hiztegia eta Gramatika (edo Gramatika eta Hiztegia, nahi duzuen bezala) direla Akademia baten eginkizun nagusiak. Inguruko Akademiara begiratzea nahikoa dugu hala dela ikusteko; baina etxe barruan ere baditugu adibide bikainak, Larramendi eta Azkue lekuko. Baina har dezadan osteria hitzaldiaren haria. Azkuek hiztegi-gintzari eman ziona. Hitz kontuetan, Iparraldearen eta Hegoaldearen arteko leize handi samarrenekin hasi zen joan den mendea. Hemen, mendetako tradizioa izan arren, erdal jatorriko hitzak baztertu eta horien ordean euskal ordain “jatorrak” ezartzeko ahalegin bizian genbiltzan bitartean, Iparraldeak betiko bideari eutsi zion (ez nuke aipatu gabe utzi nahi, hala ere, idazle onenek asmatu zutela gehiegikerietatik ihes egiten). Giro horretan, hiru hizkuntzako hiztegia izan arren, euskara abiapuntu zuen ondare lexikografikoa utzi zigun Azkuek; horretaz gain, irizpide jakinetan oinarritua: asmakizunik ez, berrikeriarik ez, hiztunek eta autoreek benetan erabili zituzten eta erabiltzen zituzten hitzak ziren kontuan hartzekoak. Mitxelenak (1966 [1988]) dioen bezala, aldi berean bi hiztegi egin zituen, euskalkien hiztegia eta hiztegi historikoa. Eta, beti ere, inolako eragozpenik izan gabe, jatorria jatorri, hizkuntzak bereganatuak zituen hitzei sarrera emateko:

“En cuanto a las voces exóticas (uler bedi “arrotzak, euskal jatorrikoak ez direnak”), he incluido aquéllas que no tienen equivalente castizo y han tomado carta de naturaleza en el idioma, como *eliza, lege, errege, liburu, meza*, etc.”

dio Hiztegiako sarreran. Hala ere ohartzen da testuetan ageri diren hitz guztiak ez direla maila berean onartzekoak; Larramendiren ere salatzen zuen zabarkeriaren aurrean zuhurtziaz jokatu beharra, argi ikusten du.

Bestalde, jatorriari buruzko kezka ere ikusten da, “erdal” hitzei galdera ikurra ezartzen die eta:

“Estas voces [las exóticas, erdal jatorrikoak: *eliza, lege, errege, liburu edo meza*] y todas las del mismo género irán acompañadas de dos signos de interrogación puestos entre paréntesis. Las voces de cuyo extraño origen no tuviese completa certidumbre, irán acompañadas de un solo signo de interrogación”

Azkenik, hitz berri edo neologismoei dagokienez, uko egiten dio halakoak sartzeari:

“No he querido exponer palabras nuevas de nadie, a pesar de haber mucha necesidad; pues todavía no hay autoridad para implantarlas”

Urkixok, testu zaharrak argitaratzen, edo berrargitaratzen egin zuen lana, ostera, Azkueren saioaren osagarri bikaina da. *Revista Internacional de Estudios Vascos*-en argitaratu zituen autore zaharren lanetara jotzen dugu oraindik ere. Azkuek eskurara izan zitzakeen literatura-lanak osatu, zabaldu, egin zituen Urkixok; lan horietara iristeko bideak erraztu.

Eta, funtsean, ondare hori eskuetan zuela ekin zion batasunaren lanari Euskaltzaindiak 1968an. Hiztegiak kontuez ari naiz, jakina. Eta Arantzazuko txostenean, Azkuek bere Hiztegiaren sarreran bezalaxe, antzinako euskal hitzak eta hitz berriak bereizi zituen Mitxelenak. Urrats bat gehiago eginaz, ordea. Orain auzia “batasunerako” hiztegia egitea baitzen, ez hiztegi dialektal-historikoa. Beraz, nahitaezkoak ziren irizpideak, batasunerako lexikoan nola jokatu argituko zutenak. Utziezadazue laburki aipatzen duela 30 urte baino gehiago Mitxelenak aipatzen zituen norabideak. Lehenik eta behin, erabilerak eta tradizioak ematen diote edozein hitzi behar duen bermea:

“antzinatasunak ematen dio soil-soilik hitz bati jatortasuna (...) Batasunik baldin bada gure artean gai honetan, hots, hitzen bat euskaldun guztiak edo gehien-gehienek badarabilte, hori da, besterik gabe, onhartu behar duguna.”

Bat dator, beraz, Mitxelena, Azkueren jokamoldearekin. Euskaltzaindiaren 1959ko agiri ezagunaren ondoren, “Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz”, jatorriaren gaineko eztabaida amaitutzat eman daiteke. Kontuan hartu beharrekoa ez da jatorria, erabilera baizik. Mitxelenak zioen bezala, “Euskaltzaindia (...) aberastasunari begira dago beti, garbitasunari baino areago”.

Euskaldunen arteko erabileran batasuna egotea aipatzen du lehenik Mitxelenak, ikusi dugun bezala. Askotan, ordea, ez da halakorik gertatzen. Batasunik ez denean, bi moldetakoak izan ohi ditugu desberdintasunak:

- alderdi bateko eta besteko hitzek ez dute itxuraz elkarrekin zer ikusirik (*ahaide* eta *askazi*, *etorri* eta *jin*, *jalgi* eta *irten*). Hauetan, berez, ditekian gauza da guztiez balia-tzea, Azkuek eta nahi zuten gisara, bakoitzaren adiera, zentzua eta esan-nahia geure oldearen eta gogoaren arabera mugatuaz: erabil dezagun *aurkitu*, adibidez, galdu zitzaigun papera berriz hatzematzen dugunean, eta *eriden* lege ezezagunen bat, fisikan edo, asmatzen badugu. Baina ez da aski nahi izatea, ahal izatea ere beharrezkoa baita. Honelako mugaketak, egia, egunoroak dira egiunez eta tratuz tinkatzen diren (zati-

hizkuntza artifizialetan, hau da, jakite- eta teknika-hizkuntzetan, baina ez dira gertatzen usuak hizkuntza bizi eta naturaletan. Haietan ere, eskolak eta landatu eta sendotu behar ditu.

Nolanahi ere, bereizkuntza “artifizial” horiek egin edo ez egin, hitz horiek guztiak dira batasunerako baliagarri:

“Euskaltzaindiak ezin arbuia dezake euskal-hitzik, ez hangorik ez hemengorik, ez zaharrik ez berriagorik” dio Mitxelena. Baina euskal hitzen ondare horretan aukeak egiteko, mailak ezartzeko, irizpide bat edo beste ematen digu:

“(Euskaltzaindiak) nahiago ditu bizi-bizirik dirautenak (hitzak, jakina) zaharkituak baino; gehiago erabiltzen direnak eta zabalago hedatuak daudenak”

- Euskalkietako ondarean elkarren itxuraldatze besterik ez diren hitzak ditugunean, oinarri har daitezkeen zenbait iritzi aipatzen zituen Mitxelena, “bide garbirik maizegi ikusten ez bada ere” aitortuz:

- euskalki guztiek (euskarak berak, horrenbestez) egin dituen aldakuntzak, nahiz modua ez beti arras berdina izan, dira, hain zuzen, onartzekoak. *Arima*, esate baterako, garai bateko testuetan ageri den forma bakarra, eta ez *anima*.
- forma zaharrago eta berriagoen artean, zein zein den nabari denean, zaharragoei dago-lagun nagusitasuna. Batzuetan, haatik, zaharrak zaharregiak dira (*azeari*, esate baterako), eta beste batzuetan elkarren etsai agertzen zaizkigu zahartasuna eta jatortasuna, euskal forma berezia (*probetsu* / *progotxu* / *protxu*)
- bazter euskalkien forma bereziek esku argala dute besteen aldamenean. Badirudi, beraz, bazter euskalki horiek makurtu behar luketela zenbait alditan erdikoan alde, hala nola hitz hauetan: *ultze*, *ukuzi*, *bühür*, *sentu*...
- bazterrekoak bat datozenean, berriz, indar gehiago dute erdikoek baino: *burdina*, adibidez, hobe Gipuzkoako *burni(a)* baino

Hauek, eta beste hainbat puntu aipatu ondoren, hauxe dio Mitxelena:

“beharezkoa dugu, bederen, hiztegitxo bat, ia ortografiarekikoa huts-hutsik, nahitaezkoa badu ere hitzen esan-nahia laburzki adieraztea, zertaz ari den jakin dezagun. Orain idazten diren euskalkiak kontuan edukitzekoak dira, noski, batasun osorik ez duguino eta, euskara idatzia duenez gero oinharri, zenbait idazle hauturen hiztegiaren gain eraiki behar litzateke”.

Eta 1968an ikusten zuen arriskuaz ohartarazten gaitu:

“Oroitu gaituz beti euskalkiak gero eta gehiago bereizten ari zaigun mugaz, batez ere hiztegi-aldetik. Nahiz Lapurdikoa, adibidez, giputzaren kide hurbilagoa izan hizkuntzalaritza batentzat bizkaitarra baino, maiz aski baterago gero hitzetan giputz-bizkaitarrak giputz-lapurta bako bako, erdal giro batean bizi gero Hego-aldekoak eta bestean Ipar aldekoak”.

Aurreratxoago berriro honetaz jardungo dudana arren, ezin uka orain dela 30 urte Mitxelena kezka-iturri zena gaur ere halatsa dela. *Euskara Batua Ajeak* irakurri duenak badaki horren berri.

Mitxelena 1968an beharezko ikusten zuen hiztegi ortografikoa hura da Hiztegi Batua, sarrerako pasarte honek erakusten duen bezala:

“Argi dago Euskaltzaindiaren Hiztegi Batua, lehen idatzaldi honetan, ortografia hiztegia dela batez ere, hau da, hitzen *forma* egokiaz ari dena. Ez da hori harritzekoa, arautze bidean gertatzen diren hizkuntza guztiek urrats hori egiten baitute lehenik”

Eta 1968an eskatzen zena egiteko hogeita hamabi urte behar izan ditu Euskaltzaindiak? Hiztegi Batuaren lehen idatzaldi hori, 2000 urtean argitaratu da eta. Batek baino gehiagok astiroegi gabiltzala leporatu arren, *Orotariko Euskal Hiztegia* eta horren oinarrian dagoen *corpusa* euskarri egokian erabili ahal izatea, ezinbestekoak ziren azken hamarkadako lana burutu ahal izateko. Azkuek bere hiztegia osa-tzeko erabili zituen testuak osatu beharra zegoen, eta aitortu dugu horretan Urkixok eginitako ahalegina. Baina ordenagailuen aroak hiztegiak egiteko beste molde bat ekarri zuen, zorionez. Azkueren hiztegia osatu eta eguneratzeko Mitxelena urte luzetan egindako lana, zapata kaxetan jasoriko fitxa-bilduma, bere horretan baliatu beharrean, testuak osorik eskanea zitezkeen. Testu horietako hitzak eta zegozkien testuinguruak atera. Programa egokien bidez, lerro bateko testuingurua baino luzeagoak ere lortu; pazientzia pitin batekin (behar bada pitin batekin baino gehiagorekin) lematizazioa egin... Uste dut hemen gauden guztiok ohartzen garela zenbaterainoko aldaketa ekarri duen informatizazioak. Besteak beste, zenbaterainoko ziurtasuna izan dezakegun gaur hitz jakin baten hedaduraz, euskalkietan izan dituen aldaerez, adierez... Gaurko ikuspegiarekin esango nuke nahitaezko baldintza zela hori Mitxelena 1968an aipatzen zituen irizpideen arabera jokatzeko; zehazkiago esanda, irizpide horiek berme gutxienekoarekin aplikatu ahal izateko. Eta horixe izan da, nire iritziz, Hiztegi Batuko lehen itzuliaren emaitza nagusia, nahiz ondoren beste alderdi garrantzitsu batez ere jardungo dudana.

Horaxeago aipatutako irizpideak eta Hiztegi Batuaren sarreran jasotzen direnak alderatzen baditugu, berehala jabetuko gara Arantzazuko lerro haiek garatzea baino ez dela izan azken urteetako ahalegina. Euskalkietako lexiko altxorri dagokionez; eta, aldi berean, Azkueren jokabidea sendestea:

Azkue:

Hitz bakoitzari, zegokion euskalki eta azpieuskalki marka eman zion.

Mitxelena:

Itxuraz zerikusirik ez duten hitzak, guztiak dira baliagarri (“Euskaltzaindiak ezin arbuia dezake euskal-hitzik, ez hangorik ez hemengorik, ez zaharrik ez berriagorik”).

Hiztegi Batua:

“Hainbat hitzen formaren ondoan, *Bizk.*, *Ipar.* eta *Naf.*, *Gip.*... ikurrak eman ditugu. Euskalki markaren bat azaltzen duten hitz horiei buruz esan behar da ez dela inondik ere Euskaltzaindiaren asmoa, marka horiek eranstea, horrelako hitzak baztertea; aitzitik, euskalki hitzok Euskara Batuan sartzeak adierazten du Euskaltzaindiak bultzatu egin nahi dituela idazleak horiek erabiltzera –jakinaren gainean eta nori bere senak agintzen dion eran, jakina- horrela euskaldun guztien ondare komuna bihurtuz joan daitezela”.

Eta Hiztegi Batuko sarrerako lerro hauetan aldarrikatzen denaz zerbait gehiago ere esan nahiko nuke. Bai baitugu joera Euskaltzaindiak eginitako aukerak baino estua-goak egiteko batasunaren eremuan. Oso ondo adierazi zuen hori Pello Salaburuk, 1994an Leioan egindako XIII. Biltzarrean, euskara batu formala eta euskara batu soziologikoa bereiztean:

“Anitzetan gertatzen da jendeak euskara batua deitzen diola berez euskara batua ez denari. Batek baino gehiagok, testu bat euskara batuan jar dezan eskatzen badiogu, segur naiz “guti goiti-beheiti”, “gibelean”, “jalgi”, “abian jarri”, “etortzen balitz”, “jin”, “berba”... bezalakoak aurkituko balitu eta den-denak ulertuko balitu ere, aldamenen jarriko litzekela “gutxi gora-behera”, “atzean”, “atera” edo “irten”... Proba egitea baino ez da. (...)

Bada “jin” eta “gibelean” hitz gizajoeak “etorri” eta “atzean” hitz ponpoxoek adinako eskubidea dute batutzat hartzeko”.

Horixe da Hiztegi Batuak aldarrikatu nahi izan duena. Eta on da hori begien aurrean izatea, zilegitasun osoz, euskara batuaren ondoan, eta honen beharra ukatu gabe, euskalkiak ere ate-joka ditugunean, leku bila dabiltzanean. Biltzar honetan bertan jardun kontu dugu kontu hauetaz.

Baina itxura desberdineko hitzak izateaz gain, hedadura ere kontuan hartzen zuen Mitxelenak.

Mitxelena:

“(Euskaltzaindiak) nahiago ditu bizi-bizirik dirautenak (hitzak, jakina) zaharkituak baino; gehiago erabiltzen direnak eta zabalago hedatuak daudenak”.

Hiztegi Batua:

“Erabileraren aldetik, hitz zaharkituak *-zah.-*, gutxi erabili direnak *-g.er.-* eta gaur egun gutxi erabiltzen direnak *-g.g.er.-* ere markatu dira”.

Areago:

“Hainbat sarreratan hitzaren maila adierazi da, behe mailakoak –lagunartekoak eta herrikoiak- eta goi mailakoak edo jasoak –literarioak etab.- bereiziz”.

Hau da, euskalkietako hitz-ondaretik abiatuta, batasunak nahitaezko duen sistematizazio eta mailakatze-lana da tradizioaren altxorrean Hiztegi Batuak dakarrena. Eta kontu honetan, hiztegigintza lan osoan bezala, ezinbestekoa da Ibon Sarasolaren lana aitortzea, bera izan zen eta Arantzazuko Biltzarraren ondotik, *Euskal Hiztegi Arau-emailea* lantzean lehenik eta *Euskal Hiztegia*-ren bidez ondoren, euskal lexikoren itsaso zabala sistematizatu eta mailak ezartzen behin eta berriz saiatu dena.

Itxura desberdineko hitzez gain, baina, badira funtsean hitz beraren aldaera besterik ez diren formak ere. Horietan nola jokatu, bidea erakutsi zuen Mitxelenak, eta bide horretatik ibili da Euskaltzaindia aukerak egitean.

Mitxelena:

“Euskalki guztiek egin dituzten aldakuntzak dira onartzekoak”: *arima*.

Hiztegi Batua:

forma zahar komuna da hobestekoa.

Mitxelena:

forma zaharrago eta berriagoen artean, zein zein den nabari denean, zaharragoei dagokie nagusitasuna.

Hiztegi Batua:

forma zahar komuna da hobestekoa, euskalki batek eraberritzean sortu denean bitasuna (burraso* e. *guraso*).

forma zahar komuna da hobestekoa, analogiaz eratutako berri(ago)ak hautsi duenean bitasuna.

Mitxelena:

bazter euskalkien forma bereziek esku argala dute besteen aldamenean. Badirudi, beraz, bazter euskalki horiek makurtu behar luketela zenbait alditan erdikoan alde, hala nola hitz hauetan: *ultze, ukuzi, bühür, sento...*

bazterrekoak bat datozenean, berriz, indar gehiago dute erdikoek baino: *burdina, adibidez*, hobe Gipuzkoako *burni(a)* baino.

Hiztegi Batua:

Formarik hedatuenak dira hobestekoak
aldaeretan, ertz biak bat datozenean, hori da hobestekoak.

Hiztegi Batuko formak erabakitzeko irizpide-sorta mardulagoa darabilkigun arren, uste dut aipatuak nahikoa direla, Arantzazutik gaur arte aldaketa nabarmenik ez dela izan erakusteko.

Beraz, gure literatura-tradizioa biltzen duen *Orotariko Euskal Hiztegi*-ko corpuseko hitz nagusiak jasoak baditugu, zer geratzen zaigu eginkizun, ezer geratzen bazaigu? Hiru puntu azpimarratu nahi ditut XXI. mendeko euskarak beharko dituenak, nire iritziz behintzat.

- 1) Literaturako lan nagusiak bildu arren, badira bere garaian ezin izan zelako corpusean sartu gabe geratu ziren idatziak. Besteak beste, Xarrittonek hainbestetan gogorarazten dizkigun Etxepare medikuaren idazlan guztiak, adibide bat ematearren.
- 2) Orain arteko kezka nagusia literatura-tradizioa biltzea izan bada ere –eta guztiz bidezko da, literatura-tradizioan, idazle onenen erabileran oinarritu baita beste leku batzuetan ere hizkuntza estandarra-, ezin dugu ahantzi gurean ahozko tradizioak duen pisua, eta hor dugun hitzen altxorra. *Euskal Herriko Hizkuntza Atlas*a egiteko, esaterako, ehundaka grabazio egin dira.
- 3) Azkenik, oso kontuan hartzekoa da *Orotariko Euskal Hiztegi*-ko corpusak 1970 arteko idazlanak jasotzen dituela. Eta ordutik hona, zorionez, idazlan bikainak sortu dituzte euskal idazleek, hasi berria dugun mendeak aurrera egin ahala, merezimendu osoz, “aurreko literatura-tradiziotzat” hartu beharko dituztenak. Eta gerora ere, euskara bizi bada, izango dira berriak. Azken batean hauxe esan nahi dut: aurrerapauso erraldoia izan da *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren corpusa eskura izatea; baina etengabeko eguneratzea eskatzen duen corpusa da.

Nola egin aurre eginkizun hauei? XXI. mendeak eskatzen duen Euskararen Corpora sortuaz. Ahozko tradizioa, literatura eta bestelako testuak ere, ondo orekatu-rik, bilduko dituen Corpora. Baina izango dugu aukera Biltzar honetan behar dugun corpus berriaz jarduteko.

Guztiok dakigu, ordea, orain arte esanek ez dietela hiztegi-gintzako behar guz-
tiei erantzuten. Tradizioko hitzen ondareaz jardun dut, hitz berriak alde batera utziaz. Eta badakigu XXI. menderako behar gorriena, gaurko gizarteak eskatzen duena, lexiko-
koa berritu eta egokitzea dela. Ez da baina gaurko kezka. Hortxe dugu Larramendiren
ahalegina XVIII. mendean, baita Urterena ere, eta, oro har, erdaretatik abiatuta eus-
kal ordainak aurkitzen saiatu diren hiztegi-gile guztiena:

“Además del Language vulgar, y de sus voces pongo en este Diccionario las voces que pertenecen a las Facultades, Artes y Ciencias. En quanto a éstas en un sentido puede decirse, que el Bascuence es pobre, y que no tiene voces suyas: y en otro sentido puede, y debe decirse, que tiene todas las necessarias propias de sus raices, y origen. En el primer sentido el Bascuence no ha necesitado de voces proprias ni agenas, porque ninguno ha hablado ni escrito en Bascuence en las Facultades, y Ciencias, ni ha pensado, que sea Lengua oportuna para hablar en ellas. Aora está en otra disposicion el Bascuence, y en punto para hablarse en qualquiera Ciencia, y Facultad: y es la ocasion de buscar las

voces oportunas, que hasta aora no ha tenido, ò tomandolas de otras Lenguas, ò inventandolas, ò formandolas de sus fecundas raíces”

zioen Larramendik eta lerro horietan biltzen dira, ezin egokiago, lexikoa berri-tzeko ditugun aukerak. Larramendik zioena, orduan zegoela euskara edozein zient-zieztzeko jarduteko egoeran, inoiz baino egiago bihurtu zaigu azken urteotan. Hobeto esanda, “jarduteko egoeran” baino areago, “edozein zientziaz, administrazioaz, hez-kuntzaz jardun beharrean” aurkitu da euskara mende honetan zehar, eta bereziki azken hogeita hamar urteotan. Eta Euskaltzaindia hasieratik jabetu zen horretaz.

Egia da, hitzaldiaren hasieran esan dudan bezala, Azkuek, bere hiztegian hitz berririk ez sartzeko erabakia hartu zuela:

“No he querido exponer palabras nuevas de nadie, a pesar de haber mucha necesidad; pues todavía no hay autoridad para implantarlas”;

baina aipamen horretan bertan aitortzen du benetako beharra dagoela hitz berriena. Mikel Zalbidek, 1991an, Hiztegi gintzako III. Jardunaldietan irakurri zuen lan mamitsuan Euskaltzaindiak lexiko-berrikuntzaren alorrean nolako jardupidea izan duen aipatzean zioena ekarri nahi dut hona. Gaztelania-euskara hiztegia egiten urte-aldi luzexka emana zuen Euskaltzaindiak, gerra aurrean, Azkueren zuzendaritzapean. Eta berriro lanari heldua zioten, gerra amaitu ondoren. Eta lan horretan hartutako era-bakiak aztertzean, hauxe da Zalbidek ateratzen duen ondorioa:

“Hiru bide-edo agertu izan dira, lexiko-berrikuntza nola bideratu erabakitzerakoan, hau-takizun: nolabait baieztatzearen, aitzindari-bidea deituko diot lehenengoari, aitorle-bidea bigarrenari eta, azkenik, elkargile-bidea aurreko beste bien tarte-bitartean dagoen sintesi-bideari.

Aitzindari-bide honen lekuko ditugu, gerra aurrean, honako adibideok:

- a) 1922ko apirilaren 27an, “aurrerantzean erderazko *gono* esateko euskeraz *ertz* erabil bedi, ta *edro* esateko, berriz *egal*” erabaki zuen Euskaltzaindiak
- b) 1926ko otsailaren 19an, berriz, “*amerizar* edo *amarar* erdalduen darabilen hitzaren ikurpenez, *uretaratu* euskaraz esan behar dala” erabaki zuen.

Beti ez zen, ordea, bete-betean aitzindari-bide honetara lerratzen. 1926ko gara-garrilaren 25eko batzaldian, adibidez, *antzoki* hitzak zirela eta horra kontuak nola gertatu ziren:

“Antzoki-itzak. Azkue jaunak, arlo auxe gai artu-ta, txosten bat irakurri digu, esanik, ez dala nolana izen berririk sortu bear. Arau batzuek dakarzki, auxe ondo moldatzeko. Mujika jaunak iardetsi diyo esanik: arau oyek eder izanarren, ez dirala gai ontan antza-kotzat (sic) artu bear, badabiltzalako lendikan izen berriyak eta abo askotan oituak, esate baterako *antzoki* (teatro), *iruditegi* (escenario)”.

Horra hor, bere soil-biluzian –dio Zalbidek- aitzindari-irizpidea (Azkuerena) eta aitorle-irizpidea (Mujikarena) aurrez aurre. Aitzindari-irizpideak hitz berriak sortzera darama hizkuntzalari edo euskaltzaina. Hitz-erabide arruntez, normalean: eratorpe-nez, hitz-elkarketaz, maileguz, zabalkuntza semantikoz edo berrezarpen lexikalez (...) Arau batzuk oinarri hartuz hitz berriak moldatzera jotzen du, kontenplazio handiegi-rik gabe, aitzindari-bidearen aldekoak. Hitzen erabideari buruzko arau egokiak apli-katzea baizik ez dago, aitzindari-zalearentzat, euskararen lexiko-berrikuntza eragite-ko.

Herriak ikasi egin behar ditu hitz horiek: lehendik ezer erabiltzen ez bazuen hori esateko, ikas dezala aurrerantzean nola esan; eta, ordurarte beste era batera esan bazuen, ahaztu dezala hura eta arau egokien arabera moldaturiko berria ikas dezala.

Horren aurrez aurreko punta-muturrean dago, bestalde, aitorle-irizpidearen araberakoa: aztertu egin behar da lehenik jendeak hitz berri horiek nola esaten dituen; erabakiak hartzerakoan idazle-jendeari eman behar zaio, batez ere, lehentasuna. “Notario”-lana egitea besterik ez du Euskaltzaindiak izango: erdal *teatro* euskaraz *antzoki* esaten dela aitortzea, edota erdal *escenario* euskaraz *iruditegi* esaten (omen) dela erabakitzea”.

“Beti egon izan da Euskaltzaindian, gutxi edo asko, muturbide bi horien arteko kinka eta tirabira. Eta orain ere bai. Egoeraren larriak eta beharraren gorriak hitz berriak sortzera, ahalik eta modu egokienean baina berehala eta ugari sortzera, bultzatu izan du eta bultzatzen du aitzindari-irizpideak. Euskaldunek, oro har, eta euskal idazleek bereziki, hitz berrien kontuak bideratu, landu eta umotu artean alferrikakoak (edo are kaltegarri) gertatu omen daitezkeen neurriak ez hartzera bultzatu eta bultzatzen du, aitzitik, aitorle-irizpideak”.

Horrela ikusten zuen Mikel Zalbidek Euskaltzaindia 1991an. Bestalde, aitzindari izatekotan, zein bidetatik jo ere erabaki behar izaten da: mailegu-bidez ala euskararen barrutik hitz berriak sortuak. Bi kontu dira, beraz, joan den mende osoan zehar eztabaidagai izan ditugunak, eta mende berrian ere hortxe ditugunak:

- 1) Zalbideren hitzez baliatuaz, aitzindari, aitorle ala elkargile izan behar du Euskaltzaindiak?
- 2) Aitzindari-bidea hautatzean, noiz egin maileguen aldeko apustua eta noiz hitz berria sortzekoa?

Jakingarriak dira oso, nire ustez, Altubek (1920a, 1920b, 1933a, 1933b, 1936) gerraurrean eta batez ere Villasantek (1956, 1959, 1963, 1968) gerraostean esan eta idatzitakoak hitz berrien eta maileguen auzian. Bi euskaltzainen ideia nagusiak bilduaz, ondorio hauek atera ditzakegu (aipatu baino ez ditut egingo beste nonbait luze samar mintzatu bainintzen honetaz):

- mailegu onartzekoak dira “mundu guztikoak” direnak, gaur nazioarteko deitzen diegunak
- onartzekoak dira, halaber, benetan hedatuak daudenak, bereziki euskal ordainak askoz hedadura gutxiago duenean
- mailegua baztertu eta hitz berria sortzekotan, ongi eratua izan beharko du, eta ulertteraza. Eta, Altuberen ustez, errazagoa izango da hitz berria sortzea mailegua oraindik hizkuntzan errotu gabe badago. Hau da, hitz berriak sortzea, ideia edo gauza berriak, euskaraz oraindik izenik ez dutenak, izendatzeko. Villasante (1956: 267), berriz, zabalago uzten ditu atea: “Kontzeptu horiek, kanpotik ekarritako hitzekin edo euskal sustraizkoekin behar ote diren adierazi, hori beste auzi bat da. Beharbada batzuetan bide bat, eta besteetan beste bat jarraitzea izango da onena”.
- Azkenik, Villasantek (1956: 258) kontsentsuaren beharra ere azpimarratu zuen: “Izenok, tresna trebeak izateko, hauxe behar dute nahi eta nahi ez, alegia, zabalduz gotea, onartuak izatea”.

Hitza oraindik erabili ez badut ere, argi dago terminologiaren arloan gaudela bete-betean, nahiz egin den modu berean lexiko arruntaren eta terminoen arteko muga

benetan xumea dela. Informatika, ekonomia, merkataritza, administrazioa... egunero-ko bizitzan, hiritar guztien bizimoduan sartuak ditugu. Eta arlo horietako hamaikatzeko hitz izaten ditugu ezpainetan egunero.

Arantzazuko Biltzarreko txostenean ere arduratu zen Mitxelena gai honetaz, mailegua hartu edo hitz berria sortu, bi bideak beharko genituela aitortuaz.

Mitxelena:

“Hizkuntza bizia hitz berrien premian da beti: bere baitarik sortzen ditu batzuetan, besterengandik hartu besteetan. Bi bideak zilegi eta beharrezko dira eta nork taxutuko du alde zuzenetik bakoitzaren neurria eta mugak?”

Kultura-gaietan hartzaile –bestearen zordun, beraz- geranez gero, bidezko da, noski, hiztegiaren ere hartzaile eta zordun agertzea. Gogoetak gerok sortu bagenu, ez genduke gabiltzan bezala jakite-gauzetan eta, beste hizkuntzetan sortu dituzten hitzak itzuli nahian ibili beharrik. Gauden gaudenean, ordea, maiz nabaritzen dugu premia hori. Badu euskerak hitz-sorbide ugari, baina baita ere huts nabarmen bat bederen aldameneko hizkuntzen ondoan. Ez dugu (*des-* eta horren antzekoren bat kenduz geroz) aurrizkirik (...) Erremedio bat baino gehiago izan dezake huts horrek, baina ongi pentsatu behar litzake gerora gabe nola joka.

Bestetariko hitzak lehen hartu ditugu, eta ez dago beste biderik, aurrera ere. Hitz horien itxuraz, ordea, bi iritzi dabilta gure artean: itxura hori, etorkizkoa alegia, gorde nahi lukete batzuek egin-ahalean, frantsesaren arabera edo, eta itxura aldatzea, xinpletzea, gogokoago dute besteek, gaztelaniaren arabera”.

Nik esan beharrik gabe, badakizue Mitxelenak 1968an planteatzen zituen auzietako batzuk dagoeneko erabakiak ditugula. Maileguak egokitze arauak eman zituen Euskaltzaindiak eta han guztiz lotu gabe geratu ziren kontuak, “g” eta “j” idazkerarena, esaterako, Ahoskera Zaindurako Arauak ematean eta Hiztegi Batuko lehen idatzaldia lantzean argitu ahal izan dugu.

Hitz berriekin, eta maileguekin Hiztegi Batuan nola jokatu den, zein irizpide erabili dugun azaldu aurretik, “aitzindari” / “aitorle” izatearen auzira itzuli nahi nuke. Ez da zalantzarik behin baino gehiagotan aitzindari izan dela Euskaltzaindia, *Matematika Hiztegia* edo *Zortzi urte arteko Ikastola Hiztegia* argitaratzean. Baina idazleek zer zerabilten jakiteko kezka ere izan zuen. Horregatik erabaki zen *Eguno Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa* izeneko corpusa sortzea, XX. mendeko euskal testuak, mota guztietakoak (eta ez literaturakoak bakarrik) bilduko zituena. *EEBS* laburduraz ezagutzen dugun corpusa, *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren osagarri ezinbestekoa izan da Hiztegi Batuko lehen idatzaldia osatzeko.

Bigarren puntua dugu, ordea, eztabaida handienak sortzen dituenak. Noiz hartu mailegua, noiz sortu hitz berria. Zein mailegu dira onartzekoak eta zein baztertzekoak, euskara baturako? Hauek dira Hiztegi Batuan gidari izan ditugun irizpideak, bigarren itzulian ere begien aurrean ditugunak.

Hiztegi Batua: onartzen diren maileguak:

nazioartekoa delako (eta besterik gabe onartzen da): *dekalogo*, *immunitate*, *polisemia*, *ikonoklasta* edo *diuretiko*

nazioarteko forma da (edo gutxieneko baldintza betetzen duena), eta onartzekoa, euskal osakerako baliokide(ar)ekin batera. Irizpide beraren arabera, izenondo erreferentziala eta

konposizioa ere parean ematekoak dira behin baino gehiagotan: *pistilo* eta *lore-orratz*, *bela* eta *haize-oihal*

nazioarteko forma da, eta onartzekoa, erabileremua(k) mugatuz, hots: erdarazko adiera batzuetan ez dela egokia markatuz. *Diskretu Mat.* ‘jarraitua ez dena’. *Deklaratu* 1. (epai-keparen inguruko adierarekin batez ere). 2 h. *adierazi*, *agertu*, *aitortu*, *azaldu*, etab.

ez du "gutxieneko baldintza" betetzen (gaztelania eta frantsesa bide banatetik dabilta), baina onartzekoa da:

- nazioarteko formatik hurbilena edo forma nazioarteko(en)a da hobestekoa
- ezaguna da bai Ipar. eta bai Heg. (gaztelaniatikoa izan nahiz frantsesetikoa)
- mugaren bi aldeetan da hedatuena (aldeetako batean beste bat erabiliagoa izan arren): *alikota*
- erdaretako batetikoa onartu da, bakarra aski delakoan
- gaztelaniatiko eta frantsesetiko mailegu biak onartu dira bigarren mailan, euskal ordain posiblea indartzeko, honetarako bidalketak eginez: *koltxoi*, *matalaz* vs. *lastaira*
- lantaldeak ezin ezar dezake forma baturik Euskal Herri osorako, eta erabiltzen diren biak jaso ditu.

Bereziki aipatzen da azken kasua Hiztegi Batuaren sarreran:

“*Heg.* ikurra daramaten hitz askok bikotea osatzen dute Ipar. marka daraman besteren batekin, *Heg.* ikurra duen *alfonbra*-k *Ipar.* duen *tapiz*-ekin adibidez. Kasu hauetan Euskaltzaindia ez da gauza izan euskaldun guztiok batu gaitzakeen forma bakar bat eskaintzeko, eta, oraingoz, horrelako bikoteekin etsi behar izan du”

Beste askotan, ez da maileguaren beharrik ikusi, horretarako bazegoelako euskal izena ongi eratua eta hedatua. Jokabide honen adibide ditugu: edifizio* e. *eraikin*; bolkan* e. *sumendi*; beterinario* e. *albaitari*; minoria* e. *gutxiengo*, etab.

Hiztegi Batuan eginiko aukerez izan ditzakezen zalantza eta oharak eztabaidagarairako utziaz, aitzindari edo aitorle izatearen auzira itzuli nahi dut amaitu aurretik. Tradizioko hitz-altxorri eskaini diodan atalaren amaieran eginiko galdera bera egin behar baitugu hitz berrien eta terminologiaren alorrean ere. Eta hemendik aurrera, XXI. mendearen atarian, zer?

- 1) Lehenik eta behin, hizkuntzaren normalkuntzan terminologia, hitz berriak, zein garrantzitsuak diren aldarrikatu behar da (nahiz honetaz guztiok jabetzen garela uste izan). Oso argi ikusi zen hori Pompeu Fabra unibertsitatean aurtengo maiatzaren 18an egin zen Terminologia Jardunaldian. Hizlari guztiek azpimarratu zuten terminologiarik gabe, hizkuntza bat ez dela osoa izango. Beraz, euskara biziko bada, eta ez erabileremu jakin batzuetara mugaturik geratu, terminologia normalizatzea ezinbestekoa izango dugu.
- 2) Lexiko arrunta eta lexiko berezitua, eguneroko hitzak eta terminoak, errealtate bakarraren bi alderdi baino ez dira. Hau da, hiztegi-gintza osotasun bezala hartu behar dugu, eta, ondorioz, irizpide-sorta parekoak baliatu lexiko arrunta eta terminoak normalizatzeko.
- 3) Euskaltzaindiak, Hiztegi Batuaren bigarren itzulian, eguneroko bizitzarako beharrezko ditugun hitzak hartuko ditu kontuan.

- 4) Bakarrik jardun ordez, badakigu euskalgintzan dihardutenen laguntzaren beharra dugula. Horregatik antolatu ditugu lantaldeak, lagun diezaguten erabakitzen, irakaskuntzan, administrazioan eta zuzenbidean, edo komunikabideetan erabiltzen dituzten hitzetatik zein diren 45.000 sarrera inguruko Hiztegi Batuan normalizatu beharrekoak.
- 5) Lan horretan, batzuetan aitorle izan beharko dugu. Hedatua eta onartua dagoen terminoa onartuaz, lehenxeago aipatu ditudan irizpideak betetzen baditu behintzat. Beste askotan, aitzindari izan beharko dugu (bai euskaltzainek eta bai, oro har, lantaldetan gurekin batera dihardutenek), erdal hitzetik abiatuko baikara. Hasi orduko izan dugu aukera horrelako adibideak ikusteko. Onartzekoa ez den *abrelatas*-en ordain egokia eztabaidatu genueneko datorkit gogora. Eta nola gizarteratu behar dugun erdal *abrelatas*-en euskal ordain normalizatua zein den.
- 6) Nolanahi ere, noiz izan gaitezkeen aitorle eta noiz aitzindari, askoz ziurtasun handiagoz jokatu ahal izango dugu lehen ere aipatu dudana Corpusa osatzen badugu. Literaturako testuez eta ahozko hitzen altxorra biltzen dutenez gain, bestelakoak ere, “teknikoak” nahi baduzue, bilduko dituen Corpus handia osatzen badugu. Orduan ikusiko dugu, alorrez alor, hitz bakoitzak zein hedadura duen eta geuk onartutako irizpideen arabera, onargarria den ala ez.
- 7) Baina kontsiderazio hauen guztien gainetik, Mitxelenaren hitzak oroituaz amaitu nahiko nuke hitzaldia: “Oroit gaitezen beti euskalkiak gero eta gehiago bereizten ari zaigun mugaz, batez ere hiztegi-aldeetik”. Areago esango nuke, “batez ere hiztegi aldeetik” hori ken daitekeela erraz asko, eta “oroit gaitezen beti euskalkiak gero eta gehiago bereizten ari zaigun mugaz” oheburuan ezarri. Izan ere, hitzak normalizatzea, batasunerako erabaki egokiak hartzea funtsezkoa da hizkuntzaren estandarizazioan. Baina hitzak gero josi egin behar dira eta hor gabilta makur askotan. Egia da aurrera pauso handiak egin direla azken urteotan. Baina, batez ere irakaskuntzan, eta bereziki unibertsitatean ikusten dudana egoerak kezkatzen nau. Nik baino hobeto jakingo dute zenbait kontzeptu euskaraz nola eman; baina testu osoa irakurtzean, zer egin ote dugun gaizki galdetzen diot neure buruari, D ereduko umeek, hemezortzi edo hemeretzi urterekin horrela idazten badute.

Hiztegi gintza funtsezkoa da, terminologia horren osagai nahitaezkoa. Eta batasunerako irizpide egokiak hautatzea behar-beharrezkoa da hizkuntzaren normalkuntzarako. Baina, esan bezala, hitzak josi egin behar dira, euskal moldeen arabera, euskaraz pentsatuaz. Beraz, “oroit gaitezen beti euskalkiak gero eta gehiago bereizten ari zaigun mugaz” edo, nahiago baduzue “oroit gaitezen beti euskalkiak gero eta gehiago bereizten ari zaizkigun gatzelaniaz eta frantsesaz”.

BIBLIOGRAFIA

- ALTUBE, S. (1920a). “Erderatiko-itzak, itz-barriak eta aintxiña-itzak”, *Euskera* 1919-1920, 44-54
- (1920b). “Euskaltzain berriak, bere sarrerako egunean, Bilbo’n lotzilaren 28an irakurritako lana”, *Euskera* 1920-1921, II, 1, 3-49

- _____ (1933a). “La Vida del Euskera”, *Euskera* XIV-XV, 299-397.
- _____ (1933b). “Euskaltzaindiari”, *Euskera* XIV-III, 263-265.
- _____ (1936). “Más sobre la vida del euskera. Barriro euskeraren bizitzari buruz”, *Euskera* XVII, 1-4, 1-92.
- AZKUE, R. M. (1905-1906). *Diccionario vasco-español-francés* (1969. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca).
- EUSKALTZAINDIA, (1959). “Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz”, *Euskera* 4, 214-215.
- _____ (2000). *Hiztegi Batua*, (= *Euskera* 45).
- LARRAMENDI, M. (1745). *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latin* (1984. San Sebastián: Txertoa).
- MICHELENA, L. (1966). “Azkue lexicógrafo” in *Don Resurrección María de Azkue* (L. Michelena, J. Caro Baroja, A. Tovar). Bilbao (=1988 *Sobre Historia de la Lengua Vasca* I, Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo” 10. Donostia: 373-384).
- SALABURU, P. (1994). “Euskara batuaren egungo premiak”, *Euskera* 39:2, 675-695
- VILLASANTE, L. (1956). “Gure eginbeharrak”, *Euskera*, 1: 257-268.
- _____ (1959). “Bizitzatik urbil”, *Euskera* 4: 101-113.
- _____ (1963). “Sebero Altube iztegi arazoetan maisu”, *Euskera* 8-9: 299-313.
- _____ (1968). “Antziñako euskal hitzen formaz”, *Euskera* 13, 175-201.
- ZALBIDE, M. (1991). “Euskaltzaindia euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanean: eginkizuna eta jardupidea”, *Euskera* 36, 2, 1097-1113.

Vocabulary Development in Finland

Sari Maamies

Research Institute for the Languages of Finland

Language planning, i.e., the deliberate development and maintenance of the Finnish standard language, is one of the tasks of the Research Institute for the Languages of Finland, founded in 1976. It is a government institute under the auspices of the Finnish Ministry of Education. The Research Institute studies and serves to maintain Finnish, Swedish, Saami, Finnish sign language and Romani. It is specialised in lexicography, language planning, onomastic research and the research into certain cognate languages of Finnish. In addition to that, the Research Institute has an extensive archive and a library specialised in the research into Finno-Ugric languages.

One of the main tasks of the Research Institute, besides lexicography, is language planning, including name planning. The Language Planning Department of the Research Institute follows and guides the Finnish standard language and issues statements on lingual norms, as well as recommendations and information to the general public. An important part of language planning is, of course, the follow-up and development of vocabulary. The activities of the Language Planning Department are supported by the Finnish Language Board, which makes decisions on lingual norms and takes part in discussions on language policy. – Finnish language guidance no longer has to answer comprehensive normative questions and issue new norms. Rather, at present, the questions have to do with the controlling of existing norms, often loosening the norms that are too tight or specifying those that are difficult to apply. The operations have lately focused on active participating in discussions on language policy.

A BRIEF HISTORY: VOCABULARY DEVELOPMENT AND PURISM

Finnish has had a written language since the 16th century, but the conscious development of the Finnish literary language was not started until the 19th century, at the time of the national awakening and building of the national identity. In order to better understand the lingual situation and the tradition of language guidance in Finland, it is necessary to explain the history of the country with a few words. Geographically, Finland is located in northern Europe in Scandinavia, between Russia and Sweden. For centuries, Finland was part of the kingdom of Sweden, until Russia defeated Sweden in a war in 1809, and Finland became an autonomous grand duchy of Russia. The linguistic situation was that Finnish was spoken by the majority

of people, i.e. by common people in their everyday lives. The language of the authorities, administration, education and culture was Swedish.

The new situation, separating Finland from Sweden, affected the language policy. The officials were Swedish-speaking, but under the Russian reign, it was no longer self-evident that Swedish would maintain its status. It was suggested that Finnish, the language of the people should be adopted as the language of the entire nation. Thus, there was a social need for the development of literary language. Finnish was consciously developed towards a language of civilisation usable in all fields of society. This meant the deliberate building of vocabulary, as well as developing the linguistic structures. From the present-day perspective, the effort was huge: it could be said that Finnish was really modified into a language of science, arts, technology and administration – a language of civilisation – in approximately fifty years, between 1820 and 1870. During that period, the vocabulary was supplemented with thousands of new words, most of them core vocabulary used every day. For example the following concepts were named in Finnish through conscious developing of the vocabulary: *arts, science, literature, independent, democracy, state, religion, citizen, industry, cell, artery, varicose vein, hospital, future*. The examples show how central the words were.

The vocabulary development in the 19th century and the early 20th century was characterised by a certain purism, which reflected the political and spiritual situation of the time. Swedish has influenced Finnish profoundly, which can be seen both in the vocabulary and in the structures of the language. As the political connection to Sweden was broken, the new national identity and the position of the Finnish language were strengthened by e.g. eliminating the foreign influences in the language, especially those of Swedish. The purism at that time was national in nature, typical of a phase where the language is consciously constructed and revived. At such a stage, the expressive potential of the language is adapted to function as a communicative tool of society, and the language that has held the dominating position until then is rejected. The attitude towards loan words is negative, and the new vocabulary is created using the reserves of the nation's own language, either by inventing words or adapting dialectal words and old lingual forms. (Thomas 1991: 79, Rintala 1998: 55.)

The Finnish purism in the building of vocabulary was not so strong that it would have led to the eliminating of already adopted loan words. Instead, the lexicographical work aimed at developing Finnish-based expressions for concepts that had not been named before. Translated loan words were not rejected, either. However, other types of loan words were objected to, partly because it was felt that they made it difficult for the ordinary people to understand and use the language. This was justified by saying that literary language should maintain at the possession of the entire nation and that civilisation should be distributed to all social layers. This view has also guided the development of specialised vocabularies in Finland. (Rintala 1998: 55–56; Haarala 1989: 261.)

The puristic tendency in the vocabulary building and language planning continued to some extent until the 1950s, but less restricted views were introduced from the early 20th century onwards. Ideas about language as a tool for human actions – a tool that could be improved and planned – were introduced, and the situational variation of language was taken into account. Today, language planning acknowledges that

different discourses are used in different contexts for varying communication needs, and this applies to vocabulary as well. (Rintala 1998: 58–.)

WAYS TO FORM NEW VOCABULARY

The vocabulary of the Finnish language accumulates largely in the same way as that of any other language: borrowing words, translating, and making use of existing vocabularies. However, the structure and orthography of the Finnish language limit the ways of forming new words. Finnish has a solid status, and the normative system of its standard language is established. The normal vocabulary is created and developed spontaneously in lingual communities. Conscious planning of the standard language is necessary when a word is not created naturally, or when its meaning remains somewhat unclear, or its compliance to the norm is problematic. As for the developing of jargons, it requires deliberate, organized terminological efforts.

Finnish is not an Indo-European language. It is part of the Finno-Ugric language group. These languages have a tendency towards agglutination, i.e. the grammatical relationships, such as the number, person, tempus and modus of a verb, are expressed through suffixes attached to the stem of the word. Both verbs and nouns can be inflected; a Finnish noun has fifteen cases, and the conjugation of verbs is even more varied. Inflecting can also affect the word stem. The new words therefore have to be adapted into the inflection system of the language. In addition to inflecting, derivation is very characteristic of the Finnish language. This means that Finnish is morphologically a very rich language, offering many alternatives for word formation.

Another factor affecting the structure of the vocabulary is the phonological structure and orthography of a language. The equivalence of pronunciation and writing is high in Finnish: one phoneme is equivalent to one letter in writing. It could be said that Finnish is written as it is pronounced, with the exception of a few specific instances. For example in English, the pronunciation and writing of a word often differ from each other to a great degree, and this makes it often problematic to introduce English loan words into Finnish.

LOAN WORD OR ORIGINAL FINNISH WORD?

The question of whether we should borrow a new word along with a new concept or whether we should create a word form based on our own language, is not simple. The Finnish language planning tradition has had a rational attitude towards loan words: if it is clear that it is advantageous to borrow a word, it can be regarded as a good way to enrich the language. A loan word can be more suited for its purpose e.g. in certain special fields, linking the word to its equivalents in other languages and thus more comprehensible in its own field. What is decisive in such a case is how the word is suited to the system of the language. Whilst evaluating the appropriateness of a word in the system, we have to take into account its length, how it can be distinguished from other words in the same thematic field, grammatical correctness, and ease of pronunciation, spelling and inflecting.

The Finnish language community seems to consider Finnish-based vocabulary as some kind of an ideal. There is a clear tendency towards creating Finnish-based

expressions for new concepts, as far as that is possible. Thus, it is not solely the view of deliberate language planning. For example, public language debates often have to do with the Finnish equivalents of English words, and language planning officials are frequently asked how loan words that seem foreign could be replaced by Finnish ones. It is perhaps the old tradition of purism in relation to vocabulary that is in the background of the pursuit of Finnish-based forms. Yet, it is also obvious that the structure of Indo-European vocabularies does not easily fit into the Finnish language.

Loan words

Finnish, as any other language, has thousands of loan words from different periods; most of them belong to the core vocabulary. They have been incorporated into the language in different ways. Part of the loan words no longer have any phonological or structural features that would associate them to a foreign origin; some have partly adapted to the language, in such a way, however, that they have become part of everyday vocabulary, and part of them have maintained their foreign form. In Finnish the share of loan words of the basic vocabulary – i.e. of words that are neither compounds nor derived – has been estimated at 20 per cent. Although this is a relatively rough estimate, it proves that Finnish vocabulary is basically very Finnish in origin. However, it should be noted that creating new vocabulary consists largely of giving new names to concepts that have been adopted from elsewhere, so the vocabulary may be phonetically original, and yet the meanings may be borrowed. (Hakulinen 1979: 479–481.)

Words that have been borrowed directly from another language, but have not been adapted according to the Finnish writing system, are, in fact, rare. The reason for this is that it is difficult to pronounce, spell and inflect them; they are too different from the rest of the Finnish text flow, thus causing stylistic irregularity in the text. A quoted loan word, i.e. a foreign word is adopted as such when there is no satisfactory Finnish equivalent and when the word cannot be adapted even phonetically. It also happens that a foreign word actually has a Finnish equivalent, but it has not been adopted for some reason. Quoted loans are frequent especially in vocabularies related to technical science (*hands free* [mobile phone], *online-*), finance (*franchising*, *benchmark*, *tax free*), sports (*motocross*, *squash*), and food (*cappuccino*, *espresso*, *ratatouille*, *texmex*, *smoothie*). – The English word *toast* is an example of how fashionable English words are. We have a Finnish equivalent compound *paahtoleipä*, established for a long time. As the cafeterias have started to sell toasted bread with different fillings, the word *toast* has been borrowed again. The old Finnish word is not attractive since it does not give the desired image of the new product and therefore does not sell. Foreign words may be experienced as modern and impressive in the quickly changing superficial culture, susceptible to foreign influence; words from our own language seem too commonplace. Here, it is the images created by the words that matter.

Accommodation

Nevertheless, loan words are usually adapted phonetically. The word is then also accommodated to the Finnish orthography. Finnish words do not have the letters *x*, *z*, *c* and *w*; they are replaced by *ks*, *ts*, *k* and *v*. Long vowels are marked with two vowels in writing. Finnish has a strong tendency towards nouns with a two-syllable

stem. In order to add a syllable to a one-syllable loan word ending with a consonant, we add the vowel *i* at the end of the word, which makes the word more Finnish.

If the pronunciation and orthography of a word differ from each other in the source language, we have to decide which form we should adopt. Whilst accommodating the loan words into the Finnish system, we often have to accept two or even more competing forms. The attitude of language planning officials towards this kind of variation is normally tentative: both alternatives are accepted in the beginning, until one of them clearly becomes more common. After that, the one that is used more frequently is usually recommended.

The following examples are loan words whose orthography has been accommodated.

fax	faksi ~ telekopio
business	bisnes
dealer	diileri
brand	brandi ~ brändi
blazer	bleiseri
extranet	ekstranet
to surf	surffata
pizza	pizza ~ pitsa
curry	curry ~ karri
wok	vokki
fondue	fondue ~ fondyy
nougat	nougat ~ nugaa
croissant	croissant ~ kroissantti

Fondue, *nougat* and *croissant* are words that can also be written in their original French form, provided that the pronunciation is correct (this, however, is often problematic). If the orthography of a word is accommodated, it is unproblematic to pronounce and easy to inflect. However, orthographically modified words are often felt to be somewhat strange, since they look odd, at least in the beginning. Somehow the foreign forms seem more convincing. Yet, the more commonplace and ordinary a word becomes, the more easily its accommodated orthography is accepted.

The word *brandi* illustrates the problem the differences in English pronunciation and spelling cause in Finnish. A Finnish equivalent to the word has not been found despite several attempts, which is why the word has been borrowed. So, should we comply with the pronunciation or with the orthography? The form *brandi* should be pronounced with an [a]: [brandi]. However, if we wanted to comply with the original English pronunciation, we should write it with an [ä]: [brändi]. – At the moment, both forms are accepted.

Translated loan words

A special category of borrowing words is translating. Translated loan words are foreign in their contents but Finnish in their structure, which is why they fit into the vocabulary extremely well. Translating words has been a common way to enrich the vocabulary during the entire history of literary language in Finland. As cultural concepts are given an international name translated into Finnish, the language preserves

its own features, but yet the connection to the equivalents in other languages is maintained.

Translated loan words are numerous for instance in the language of IT; its core vocabulary is therefore very Finnish, even though the link to other languages is clear.

home page	kotisivu (koti 'home' + sivu 'page')
e-mail	sähköposti, s-posti (sähkö- 'electronic' + posti 'mail')
data base	tietokanta (tieto 'data' + kanta 'stock, base')

If the meaning of a translated loan remains unclear, the only way to understand it is to know the respective word or phrase in the source language. An this, of course, can't be accepted.

Semantic expansion, based on the model of a foreign language, is one example of an failed translated loan. We borrow not only the word but also its semantic features. An example of this is the English word *park*, which has a wider semantic field in English than in Finnish. In Finnish the word *puisto* 'park' has originally referred to a place where trees grow. However, according to the English pattern, we have started to use the word *puisto* in a wider sense to refer to places built for certain activities, for example *business park*. More Finnish translations have been suggested, but they have not been adopted. The new meaning is attractive.

park	puisto ('a collection of trees')
business park	"yrityspuisto" (yritys 'business, company' + puisto 'park') > yrityskeskus (yritys 'business, company' + keskus 'centre')
science park	"tiedepuisto" (tiede 'science' + puisto 'park') > teknologiakeskus ('technology centre')

Abbreviated words

Words that have been consciously invented, not based on anything previous do not emerge in the modern language. In the 19th century, as the process of developing the language was underway, there were some instances, some of which survived: a concept as central as 'electricity' (*sähkö*) is one of them.

A category close to the consciously invented words is that of abbreviated words. At present, they are part of the vocabulary that is growing fast and colloquial in style. The abbreviated words are often created first for unofficial use within a working community, but they are often transferred to standard language, as well.

luomu < lu onnon mu kainen 'ecological'
luki(häiriö) < luku - and kirjoitus - '(lit.) reading and writing (dysfunction), dyslexia'
sotu < sosiaali turv tu n n us 'social security number'
mamu < maahanmu uttaja 'immigrant'

Compounds and derivatives

As the above examples have already shown, the majority of new words of the past few years are compounds. Making compounds is an extremely productive word-forming method in Finnish; it is very easy to make them, the only limitations are semantic. The popularity of compounds can be seen in that some 65 per cent of the

words in the extensive dictionary describing the Finnish standard language (Nykysuomen sanakirja) are compounds (Häkkinen 1994: 419). New compounds are thus formed ad hoc, and most of them are only used for a short time. Only a fraction of them are established as terms. Thus, compounds are a common method of producing new words based on original Finnish vocabulary. They have been successfully used for example in the field of information technology and medicine.

computer	tietokone (tieto 'data' + kone 'machine')
chat	verkkojuttelu (verkko 'net, network' + juttelu 'chat')
placebo	lumelääke (lume 'imaginary' + lääke 'medicine')
burn out	työuupumus (työ 'work' + uupumus 'exhaustion')

Another very productive way to form words is derivation. By adding a suffix to the word stem, we can create a new meaning or nuance. Suffixes have been used to give new concepts and shades of meaning names that suit the Finnish system. The derivation of words follows already existing patterns. Words linked to the existing vocabulary for their structure are easily adopted and understood because of their lingual associations. This enhances their chances to be established in practice.

-sto: 'a collection of something'	
file	tiedosto (tiedo- 'data' + suffix -sto)
keyboard	näppäimistö (näppäin 'a key' + suffix -stö)
web site	www-sivusto (sivu 'page' + suffix -sto)
compare:	puisto 'park' (< puu 'a tree' + suffix -sto)
-kko: 'a place where something can be kept'	
menu	valikko (vali- 'to choose' + suffix -kko)
	compare: taulukko 'a scale, table' (taulu 'table' + -kko)

TERMINOLOGICAL WORK ON JARGON

Standard language vocabulary often emerges spontaneously, whereas jargons do not develop without conscious terminological work. The development of technology, finance and several other fields has led to the birth of new jargons; these new forms of language now threaten to be separated from the standard language understood by everybody.

The officials setting norms for jargon must have the sufficient authority in their own field so that the recommendations could be applied in practice. This is why practical terminology work is, to a great degree, the responsibility of each special field. The opportunities of general language planning to influence a greatly specialised language are limited, but it is valuable to have a language planning official in the specialist team working on the vocabulary.

The need for terminological work in the field of jargons is widely accepted; however, we often hear people questioning the use of Finnish in a special field. Since the world of science, research, technology and trade is English-speaking, people tend to think that there is no need to discuss these topics in our own language. However, if we accept this view, we go back to the situation of a hundred years ago when Finnish was used merely at home and in free-time activities and was not considered suitable for describing abstract themes. In other words, there is a danger of our language losing ground again as regards its scope of usage.

There is an association in Finland specialised in terminological work, The Finnish Centre for Technical Terminology, TSK. Its task is to coordinate the terminological work in the different specialised fields and to publish multilingual word lists. The operations of this association are financed by its member organisations, representing the commercial and industrial life. The cooperation between the Research Institute for the Languages of Finland and TSK is very close, and it enables the general language planning officials to be involved in the terminological work of the specialised fields. There are always representatives of the various special fields participating in the terminology projects of TSK.

The language of information technology is a good example of how we develop the vocabulary of one central jargon. IT language is not merely a jargon of one special field – ordinary people are faced with it every day. There have been conscious efforts to develop IT language in Finland since 1966, as The Finnish Information Processing Association published its *Dictionary of Information Technology*. Eleven editions of the dictionary have been published so far.

The Centre for Technical Terminology has been active in the field of information technology as well. Since 1999 it has coordinated an project which aims to create terminology and recommendations. The recommendations are given by a group of IT, language and media specialists after thorough consideration and a wide comments round. The work is done mainly over the Internet, which makes it possible for a great number of people to participate and give comments. Each recommendation is followed by a description of the underlying concept and advice on how to use the term in practice. The finished terminology proposals are published on the web site of the project (www.tsk.fi/termitalkoot/). This helps the recommendations to be adopted more quickly and by a wider user group.

The work is carried out with the help of the Internet and e-mail, which is a new way to work. It has proved to be successful. So far, that is, in two years, the project has yielded some 130 terms and their definitions.

Medicine is another example of a branch of science where the Finnish terminology is being consciously developed. The Finnish Medical Society Duodecim was founded in 1881, and one of its principal tasks was, at least during the first few decades of its existence, to create a Finnish medical language. Medical terminology is handled by the vocabulary board of the Society, with a membership consisting of doctors from various branches of medicine and language planning officials. The Finnish Medical Society and its publications have had a great influence on the Finnish medical terminology, its development and establishment.

DICTIONARIES OF THE FINNISH STANDARD LANGUAGE

New vocabularies are interesting not only from the point of view language planning officials, but also to lexicographers. Language planning and the edition of the modern standard language dictionary are closely linked at the Research Institute. During the past hundred years, two large standard language dictionaries have been published in Finland: the six-volume *Dictionary of Modern Finnish* (Nykysuomen sanakirja) was published between 1951–61 and the *Basic Dictionary of the Finnish language* (Suomen kielen perussanakirja) with three volumes between 1990–94; the

CD-ROM version of the Basic Dictionary, the *Basic CD Dictionary of the Finnish language* (CD-Perussanakirja) was published in 1997.

The Dictionary of Modern Finnish is based on data collected from various sources before 1938. The dictionary has over 200,000 entries. It describes the standard language of the early 20th century; it also includes dialectal words and words that were rare already at the time. The Dictionary of Modern Finnish is normative, that is, it recommends expressions that should be used instead of other incorrect ones. It was never published as a revised edition, which means that it no longer describes modern Finnish vocabulary; rather, it is an important description of the language of its time. It has also been considered an authority as regards orthographical norms.

The Basic Dictionary of the Finnish Language has ca. 100,000 entries, half as many as in the Dictionary of Modern Finnish. In spite of this, it contains ca. 20,000 words that cannot be found in the old dictionary. This illustrates well the pace at which the vocabulary is reformed.

The Basic Dictionary of the Finnish Language aims at describing the core vocabulary of present-day Finnish. In addition to standard language vocabulary, the dictionary contains central terms from specialised fields, colloquial expressions, slang words and dialectal variants, especially those that have been frequently used in the mass media. The Basic Dictionary includes recommendations on orthography, derivation, pronunciation, style, meaning, as well as use in clauses and phrases. The recommendations are based on the recommendations issued by the Finnish Language Board of the Research Institute.

A machine cannot replace human work in the follow-up of vocabulary development. Lexicographers at the Research Institute follow the development daily by reading newspapers, magazines and books and by following other mass media; nowadays the Internet also offers lots of source material. New words and new ways of using expressions are stored in a database. Most of the new words are short-lived, e.g. words related to a phenomenon of the day, disappearing together with the phenomenon.

We still need traditional word collecting – gathering data from papers and books – but we also need wider textual material. The electronic corpora offer us a reliable way of obtaining data on the modern meaning of words and their generality, syntactic features, typical collocations, style, phrases, etc. The Research Institute for the Languages of Finland has been actively involved in the compilation of electronic text corpora, and presently it has a corpora containing over 40 million words. The corpus consists mainly of newspaper and magazine articles from the 1990s, as well as of certain other genres.

The Basic CD Dictionary of the Finnish Language

The CD-ROM version of the Basic Dictionary of the Finnish Language was published in 1997. The electronic data for the dictionary was therefore structurally modified in accordance with SGML coding, which enables many-sided search options. In addition to searching words by using the alphabetical index, searches can be done by giving just the end of a word, or the search can be directed to the various structural parts of an article, e.g. the explanation or the example. A central feature of

Finnish words is that they can be inflected, and it is a great challenge for an electronic dictionary to produce and identify inflections. Language technology was used in the compilation of the CD-ROM Basic Dictionary so that the dictionary can produce all the inflections of inflectable words, even compounds, if necessary. Moreover, the entire text in the dictionary has gone through a morphological analysis program, and consequently, in addition to the uninflected form of a word, the dictionary program finds even its inflected forms in the text. This feature has so far been rare in the Finnish electronic dictionaries.

Compared to the printed Basic Dictionary, the CD-ROM version has 2,000 more new entries, and as many updated old entries. A new revised version of the CD-ROM dictionary is almost ready (in October 2001), and there will be 3,000 new words along with other changes in the dictionary. The dictionary will also include new features, such as the comparatives of adjectives. There will also be 20,000 Finnish place names – names of cities, town, communities – together with information on their inflection; even appellatives are inflectable in Finnish, and that may cause problems in some cases. So, the traditional dictionary is gradually changing into a multi-purpose program combining the needs of language planning and lexicography, serving the purpose of solving problems of language usage in a many-sided way.

SOURCES

- HAARALA, Risto (1989). *Sanat tiedon ja taidon palveluksessa*. In *Nyky-suomen sanavarat*. Edited by Jouko Vesikansa. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- HAKULINEN, Lauri (1979). *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Fourth, revised and added edition. Helsinki: Otava.
- HÄKKINEN, Kaisa (1994). *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- RINTALA, Päivi (1998). *Kielikäsitys ja kielenohjailu*. – Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja 40. (The 40th annual of the Society for the Finnish Language). Turku, pp. 48–65.
- THOMAS, George (1991). *Linguistic Purism*. London & New York: Longman.

Hiztegi Batuaren lehen itzulia. Hitz arruntak - Hitz bereziak, Zuzenbidearen ikuspegitik

Andres Urrutia
Esther Urrutia

1. SARRERA: HIZTEGI BATUAREN NONDIK NORAKOAK

Jurislinguista direnentzat, alegia, zuzenbidea eta hizkuntza batera lantzen dituztenentzat, ohikoa izaten da hitz arruntak eta hitz bereziak zedarritzatzea, zuzenbidearen ikuspegitik behinik behin. Horretarako, jurislinguista euskaldunek ezinbesteko abiapuntua dute gaur egun: Hiztegi Batua. Izan ere, Euskaltzaindiak Hiztegi Batuaren lanketari ekin dio azken urteotan. Bukatua eta argitaratua du, dagoeneko, Hiztegi Batu horren lehen itzulia; bigarrena hasi berria du, eta hirugarren itzuli baterako itxaropenean ere, badabil Euskal Akademia. Euskaltzaindiak badaki, jakin, hiztegi-gintzarako osagarrien premia dagoela euskal gizartean. Badaki, halaber, lehendabiziko eginkizun duela hizkera erkideari dagokiona. Hartara zehaztu du Hiztegi Batu horren helburua:

Hiztegi Batu hau da, Euskaltzaindiarentzat, euskal hitzen, aldaeren eta horien guztien erabileren zuzentasuna edo egokitasuna erabakitzeke irizpidea. [...]

Argi dago Euskaltzaindiaren Hiztegi Batua, lehen idatzaldi honetan, ortografia hiztegia dela batez ere, hau da, hitzen forma egokiaz ari dena. Ez da hori harritzekoa, arautze bidean gertatzen diren hizkuntza guztiak urrats hori egiten baitute lehenik. [...]

Hiztegi honek, arau kontu guztiak bezala, letra eta espiritua du. Esan gabe doa Hiztegi Batu hau ontzean erabili dugun filosofia dela, batez ere, euskaldunek aintzat hartzea nahi genukeena¹.

Horra hor Hiztegi Batuaren xede nagusia. Baditu, nolana ere, bestelako esanahiak².

Dena dela, aski da Hiztegiari gaingiroki begiratzea besterik ere eskaintzen duela ikusteko.

Hortaz, Hiztegi Batua ez da ortografia hutsean agortzen, eta hizkuntzaren hainbat ezaugarri bertara batzen ditu. Arloz arlo dabilenak ere agerikoak izan ditzake, hitz bilduma horretan, landu beharreko hiztegi berezien hitzak. Halako berbek terminolo-

1 EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 481, 483 eta 484. orr.

2 EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 483. or.

giaren txokoa maiz-sarri uki dezakete. Euskaltzaindiak aspalditik aitortu zuen bere esparrutik kanpo ikusten zuela langintza hori, besteak beste, behar adina baliabiderik ez zuelako. Aitortza hori gorabehera, bistan da Euskaltzaindiaren ekarriaz balia gaitzkeela arloz arloko oinarri batzuk nabarmentzeko. Egia da Euskaltzaindiari ez dagokiola “administrazio-zuzenbidea” hiztegi berezia oso-osorik egitea. Alabaina, Euskaltzaindiak adierazi behar du hiztegi berezitu horretatik zer ekar daitekeen hiztegi batu eta orokorrera; alegia, hiztegi berezitu horren lehen urratsak Akademiatik bertatik etorri behar dira, hizkera erkidearen hiztegia zehazten doan neurrian.

Lehen pauso horiek bilatzeko eta, zehatzago, administrazio-zuzenbidearen arloko hitz berezituak bilatzeko, lehenengo eta behin, Hiztegi Batu horretara jo izan dugu. Gure asmoa, lehen so edo hurbilketa honetan, hauxe izan da: Hiztegi Batu horretatik euskal juristarentzat erabilgarrien zer izan daitekeen plazaratzea. Egia esan, hiztegi osoa du erabili beharrekoa euskal legelariak, edozein euskaldun ikasik izan beharko lukeen moduan. Lanbideko jardunean, lege-administrazio irakaskuntza bideetan, horietan guztietan du zimentarri Hiztegi Batua euskaldun adituak.

Lege eta administrazio arloari dagokionez, Hiztegi Baturako lehendaurrezko egiaztatzeak garamatza puntu honetara, alegia, *Zuz.* eta *Admin.* laburdurak erabilia, ea nahiko izango litzatekeen halako laburdura daramaten hitzak jasotzea, Hiztegi Batutik molda dezakegun hiztegiño juridikoa osatzeko. Hori egin... eta hara zer aurkitu dugun:

Admin. laburdurarekin:

ganbera 1 *Ipar.* 'logela'. 2 *Admin.*: *diputatuen ganbera; merkataritza ganbera; ganbera musika.*

ogasun 1 *Bizk.* 'ondasuna'. 2 *Admin.* '*finantzak*'

Zuz. laburdurarekin

oinordetza *Zuz.*

zehatu, zeha, zehatzen. 1 *du ad.* 'jipoitu'. 2 *Zuz.* 'zigortu'

Hiztegi Batuak bere lehen itzulian, batez beste, 21 000 sarrera dituela kontuan izanik, sinesgaitza da lau bakarrik izatea *administrazio-zuzenbideari* dagozkionak. Zerrenda sakon aztertuz gero, argiro-argiro ikus daiteke beste hitz batzuk ere, laburdura zehatzik ez duten arren, *administrazio-zuzenbidearen* arlo berezi horretakoak izan daitezkeela. Adibide gisa, aldera ditzagun *deklaratu* eta *zitatatu* hitzak. Hona zer datorren, zehatz-mehatz, Euskaltzaindiaren argitalpenean, bi horien inguruan:

deklaratu, deklaratu, deklaritzen. *du ad.* 1 (epaiketaren inguruko adierarekin batez ere). 2 h. **adierazi**, **agertu**, **aitortu**, **azaldu**, etab.

zitatatu 1, zita(tu), zititzen. *du ad.* 1 'epailearen aurrean aurkezteko deitu'. 2 *g.er.* 'aipatu'. 3 *Heg.* 'hitzordua izan'

Edonola ere, ez da nahiko Hiztegi Batuan *Zuz.* eta *Admin.* laburduradun hitzak bilatzea, bertako hiztegi juridiko laburra osatzeko. Bilaketa-lana, beraz, ez zaigu hain erraz gertatuko. Zein izan behar dira, bada, lan horri ekiteko irizpideak?

1.1. *Gai zehatz baten azterketa: baldintzak*

Jakina denez, Hiztegi Batuan lehenengo itzulian, Euskal Akademiak nahi-taezko izan ditu oinarri batzuk, hala nola, *Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Euskararen*

Eguno Bilketa Sistematikoa. OEH eta EEBS izan dira orain arteko zutabe nagusiak, eta horietatik abiatuta osatu zen *Hiztegi Batua*.

Hasierako baldintzak horiek izanik, hitz juridikoak Hiztegi Batuan zedarritzateak bestelako galbahea eskatzen du, bi zutabeotan zuzenbideko edukia idoro nahi bada. Zuzenbidearen arloari gagozkiola, esan dezagun oinarriok urriak direla, eta osatu beharrekoak, betiere, hizkera erkide edo arruntari arlo honetako ekarriak egiteko asmoetan. Luzeago jardungo dugu, hala ere, puntu honi buruz, geroari buruzko kontuak aipatzean.

Bestelakoa egin bitartean, eskura duguna lehenengo itzulia baino ez da, eta horri heldu diogu, Zuzenbidearen eta Administrazioaren hizkerari dagozkion hitz berezkoak azpimarratzeko. Izan ere, hizkera juridiko-administratiboa hizkera berezi-tzat har daiteke, hizkera arruntari begira, eta jarraian hori adierazteko arrazoiak azalduko ditugu.

1.2. *Hizkera erkidea - hizkera berezituak*

Azaldu legez, hizkera berezituak, hizkera arruntan eretzean, hainbat desberdintasun dituzte; baina nabariena da, hain zuzen ere, lexiko zehatza erabiltzea:

“Todos los lenguajes especiales hacen uso del mismo sistema gramatical de la lengua general, pero se caracterizan por peculiares rasgos fonéticos (sólo relevantes en algunos lenguajes especiales), léxico-semánticos, morfosintácticos y de estilo; aunque es el léxico específico de cada uno de ellos lo que sustancialmente los diferencia: los textos se distinguen por una alta frecuencia de lexemas desconocidos para el no iniciado o de unidades léxicas que tienen un significado diferente en la comunicación diaria”.

Hizkera juridiko-administratiboaren kasuan, hizkera berezituak ezaugarri hori begi-bistakoa da. Badira, bestalde, hizkera juridiko-administratiboaren inguruan aipa daitezkeen beste ezaugarri batzuk ere.

Lehenengo eta behin, *hizkera juridikoa lanbide zehatz bateko hizkera da*, alegia, talde zehatz batek darabilen hizkera da:

“The language of the law, sometimes even a particular word, has a dual aspect. Lawyers use language that is intended to speak to lawyers and laymen, as in contracts, jury instructions, notices, and even laws. Lawyers also use language that is intended to speak primarily to each other, in pleadings, opinions, articles, books, argument, the whole gamut of legal papers, and in the day-to-day negotiation and discussion that is the lawyer’s life. In this latter aspect, a portion of the language of the law is *argot*, a “professional language””.

Bigarrenik, *hizkera juridikoa hizkera teknikoa da*, zientzia bati buruzkoa delako. Tekniko izatearen ondorioz, hizkera juridikoa zehatza ere bada; bestela, segurtasun juridikoa kolokan jarriko litzateke. Zehaztasun horren bila, oso lagungarri gertatzen da jurisprudenziaren eginkizuna:

The standard answer to any criticism of the language of the law is that this language is *precise*. If the criticism is especially violent, the answer is modified only to the extent of saying that the language of the law is *more precise* than the ordinary speech... Call it

3 MARTÍN, J. eta beste batzuk: *Los lenguajes especiales*, Comares, Granada, 1996, XV. or.

4 MELLINKOFF, D.: *The language of the law*, Little, Brown and Company, Toronto, 1990, 18. or.

what you will. *Precise* it is said to be, and that virtue is deemed sufficient, that the clincher in any argument⁵.

Hirugarrenik, *hizkera juridikoa hizkera tradizionala dela* esan ohi da, gizartea dagoenetik, zuzenbidea ere badagoelako (*ubi societas, ibi ius*) eta, hori hitzen bitartez kanporatu behar denez gero, zuzenbidea dagoenetik, zuzenbideko hizkera ere badagoelako. Euskararen kasuan, beharbada, tradiziozko izaera hori ez da hain ugaria, baina ezin dira ahantzi Foru zuzenbideko nahiz Gaztelako zuzenbideko aztarnak.

Ezaugarri horiek guztiek eurekin dakarte hizkera juridikoa hizkera berezitua izatea. Edonondik begira dakiola ere, horrek ez du esan nahi hizkera erkidetik aparte aztertu behar denik. Aitzitik, hizkera juridiko-administratibo berezituak hizkera erkidearen espiritua gorde behar du, hizkera erkide horren arau eta garapenarekin bat etorri:

“Si aceptamos la hipótesis de que el idioma del derecho presenta características lingüísticas suficientes para constituir un lenguaje especializado, el postulado consiste en que todo lenguaje de este orden se desarrolla necesariamente en el seno de una lengua y, por consiguiente, que el vocabulario jurídico (francés) se desarrolla en el seno de la lengua (francesa), conexión elemental que no invita sólo a la comparación de esta lengua especializada con el lenguaje corriente o con otros lenguajes técnicos, sino que impone respetar el espíritu de la lengua a la que pertenecen según sus normas y su evolución⁶”.

Hori dela eta, Hiztegi Batuaren nondik norakoak erabakigarri dira lexiko juridikoarentzat ere. Santiago Mollfulleda Buesak, bere doktoregoko tesian, astronomiako metafora erabili zuen, hizkera juridiko eta hizkera arruntaren arteko harreman ezinbestekoak azaltzeko. Metafora hori, agidanez, argigarri izan daiteke. Hizkera arrunta eguzkiarekin pareka daiteke, eta gogoratu behar da eguzkia masa gaseosoa dela. Hori horrela izanik, «los tecnicismos específicamente jurídicos podrían concebirse como aquellas protuberancias solares que no dejan de pertenecer a la corona, aunque se proyecten a enormes distancias»⁷.

2. HIZTEGI BATUAN HITZ JURIDIKOAK BILATZEA: ESKLUSIBOTASUNA ETA ELKARREKIKOTASUNA⁸

Esanaren arabera, Hiztegi Batuak, bere lehen itzuli horretan, hitz arruntak bildu ditu gehienbat. Horrek ez du esan nahi, ordea, hiztegi horretan hitz juridiko gutxi dagoenik. Aitzitik, gure ekinean 1.866 hitz juridiko aurkitu ditugu, eta horiek guztiak lan honen eranskin modura zerrendaturik datozkio irakurleari. Hortaz, Hiztegi Batuaren edukia %10ek, gutxi gorabehera, zerikusia du Zuzenbide eta Administrazioaren esparruarekin.

5 MELLINKOFF, D.: *The language of the law*, Little, Brown and Company, Toronto, 1990, 291. or.

6 CORNU, G.: *Vocabulario jurídico*, Temis, Santa Fe de Bogotá, 1995, XII. or.

7 MOLLFULLEDA BUESA, S.: *Lenguaje jurídico y lengua común*, Bartzelonako Unibertsitatea, Bartzelona, 1980, 22. or. (doktoregoko tesiaren laburpena)

8 Gureak egingo ditugu Enrique Alcaraz Varó jaunaren hitzak: «Ni qué decir tiene que esta clasificación es simplemente didáctica, ya que los límites entre los (tres) grupos no son siempre diáfanos, ni todos los hablantes nativos estarían dispuestos, en la mayoría de las ocasiones, a considerar que un término pertenece a un grupo o al otro». (ALCARAZ VARÓ, E.: *El inglés jurídico*, Ariel, Bartzelona, 3. argitaraldia, 1998, 82. or.)

Hala eta guztiz ere, Hiztegi Batura zein hitz juridiko bildu den jakiteko, aurrenik, termino juridikoa zer den definitu behar dugu⁹. Definizioari eutsiz, *hitz jakin bat termino juridikoa izango da, baldin eta antolamendu juridikoak esanguraren bat ematen badio*. Hortaz, hitz juridikoak esanahi edo karga juridikoa behar du izan, eta Zuzenbideko hiztegiaren barruan sartu behar da, eragile juridikoek hala erabiltzen dutelako. Edozein egitate, ekintza edo gertaera juridikotzat har daiteke, baldin eta zuzenbideak arautzen dituen ondorioak sortzen baditu.

Bigarrenik, behin termino juridikoa zer den argitu eta gero, hitz juridikoen eskusibotasuna eta elkarrekikotasuna izan behar ditugu kontuan.

Hitz juridiko eskusiboak dira zuzenbideari soil-soilean dagozkionak. Halakoek esangura juridikoa besterik ez dute. Edozein erabilera izan dezaketen arren, beti esangura juridiko zehatzarekin erabiliko dira hitz horiek, ez baitute Zuzenbidearen esparrutik kanpo inolako esanahirik. Bistakoa denez, hitz juridiko eskusiboak oso-oso gutxi dira; gainera, ez dira adierazgarrienak, ez dituztelako Zuzenbidearen munduko erakunde oinarrikoenak islatzen.

Bestalde, ez dira hitz juridiko eskusiboak eta, beraz, *elkarrekikoak* dira zuzenbidearen hizkera eta hizkera erkidea batzen dituztenak. Zuzenbideko hiztegieta termino gehienak horrelakoak dira. *Hitz polisemikoak* izan ohi dira, eta *lexiko erkidea* aberasten dute¹⁰.

2.1. *Hitz juridiko eskusiboak*

Zuzenbideko hiztegieta halakoak gutxi badira, Hiztegi Batuan are gutxiago.

Zergatik hitz horiek esangura juridikoa baino ez dute?

- a) Jatorria: hitz juridiko eskusibo gehienak ez dira berriak, nahiz eta berri batzuk izan (*juridicidad, salarial...*). Hitz berriak erabat zehatzak direlako edota gainerakoek duten jatorria dela medio, ez dute esanahi juridikoa besterik garatu.
- b) Erabilera: hitz horien erabilera eraginda esangura juridikoa baino ez dute:
 - Zuzenbidean aditua denak bakarrik ezagutzen dituelako.
 - Hitz horiek aditzera ematen duten esangura historikoa-edo desagertze bidean dago.
 - Hitz horien esangura, Zuzenbidearen praxiaren munduan ere, oso arruntak ez direlako, ez dira hiztegi arruntean sartzen.
 - Hitz batzuk jurista mota batek erabiltzen dituelako: notarioek, forentseek...
- c) Balioa: hitz horiek duten esangura erabat itxia da. Batzuetan esangura figuratiboa adieraziko dute (*senalagmático, postulación...*) eta horrek hitz horien eratortzea oztopatzen du.

9 «Les mots à considérer ici, en eux-mêmes, sont les éléments du vocabulaire juridique, les termes juridiques. Deux critères associés les caractérisent comme entités de base du langage du droit:

»—Ils sont porteurs d'un sens. Ce sont des unités significatives. Dans cette fonction, chacun constitue une entité linguistique distincte et autonome qui suffit par elle-même à produire un sens, à signifier.

»—Ils sont porteurs d'un sens juridique. Ils ont un sens au regard du droit. Ceux que nous retenons reçoivent même plus spécifiquement leur sens du système juridique...» (CORNU, G.: *Linguistique juridique*, Domat, Paris, 2. argitaldia, 2000, 67. or.).

10 Ez gaitu inola ere harritu behar, hizkera juridikoa hizkera berezitua izanik ere, polisemia nagusi izatea: «La primera revelación de este momento de síntesis consistió en designar la polisemia de los términos jurídicos como una de las características lingüísticas esenciales del vocabulario del derecho. Lo sabíamos del lenguaje corriente, pero muy a la carrera decíamos que un lenguaje técnico forja términos con un solo sentido. Acerca de esta creencia podíamos entrar en controversia, pero solo con respecto a los significados falsos. En cuanto a los demás, el fenómeno inevitable de la polisemia se imponía como una evidencia y como una riqueza científica que había que explotar» (CORNU, G.: *Vocabulario jurídico*, Temis, Santa Fe de Bogotá, 1995, XV. or.).

- d) Aipakizunak: termino juridiko eskusiboek zehaztasunezko esangura teknikoa dute. Hitzien adierazia erreferente juridikoa delako, ez dute bizitza arruntean parekorik.
- e) Konkurrentzia: hitz juridiko eskusiboek ez dute hiztegi arruntean parekorik, eta hizkera arruntean, azken horiek erabiliko dira, adibidez, *hizpaketa* (hitz juridiko eskusiboa) erabili beharrean, *klausula* erabil daiteke¹¹.

Laburbilduta, zein dira hitz juridiko eskusiboen ezaugarriak?

- a) su **monosemia**, con lo cual se obtiene una gran precisión en su definición y gran estabilidad semántica y, consecuentemente permiten una gran seguridad jurídica; y b) su **carácter medular**, ya que, si no se entienden, no se puede comprender la especialidad. Algunos creen que éstos son los verdaderos *terms of art* (términos técnicos de la profesión), ya que para ellos no existe un equivalente en el (inglés) común o general¹²

Argi dago, beraz, hitz juridiko eskusiboak Hiztegi Batuan aurkitzea ia ezinezkoa izango dela. Hala eta guztiz ere, badira hitz juridiko eskusibo batzuk, Hiztegi Batuaren lehenengo itzuli horretan ageri ez direnak, baina bigarreneko alboraezin gertatzen direnak. Esaterako, gure foru zuzenbideetako zenbait erakunde berezi izendatzeko, euskal izenak erabili izan dira betidanik. Are gehiago, askotan euskal izen horiek ez dute erdarazko parekorik eta, horregatik, erdaraz hitz egin edo idatzi arren, euskaraz erabili behar dira (ikus, bestela, Euskal Herriko Foru Zuzenbide Zibilarri buruzko 3/92 Legea, uztailearen 1ekoa). Halako erakunde bereziak dira, besteak beste, hurrengoak:

alkar-poderoso	gasaila
erdirako/erdirikoa	ondazilegi

2.2. Hitz juridiko eskusibo ez direnak

Zuzenbideko hiztegietan halakoak badira gehienak, orobat Hiztegi Batuan. Cornu jaunaren hitzetan, hitz horien ezaugarri nagusia da *la double appartenance*:

“Dans leur immense majorité les termes du vocabulaire juridique ont également un sens dans le langage commun. À la vérité, ce peut être le même. Mais, dans la plupart des cas, il s’agit d’un sens différent. Lorsque cela est, un même terme est, par la pluralité de ses sens, à cheval sur le langage du droit et sur le langage courant. Un tel chevauchement pourrait être nommé double appartenance. *Les termes de double appartenance* sont ceux qui ont au moins un sens dans chaque vocabulaire¹³”.

agindu	eskubide	proposamen
arau	erakunde	zigor
betebehar	hitzarmen	zor
botere	ohitura	
debeku	proiektu	

Hona hemen, adibide gisa, ezaugarri horiek bete eta Hiztegi Batuaren lehen pasaldian ageri diren hitz batzuk:

11 URRUTIA, A. eta LOBERA A. (arg.), *Euskara, Zuzenbidearen hizkera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 2. argitaraldia, 1997, 91. or.

12 ALCARAZ VARÓ, E., CAMPOS PARDILLOS, M. A. eta MIGUÉLEZ, C.: *El inglés jurídico norteamericano*, Ariel, Bartzelona, 2001, 94. or.

13 CORNU, G.: *Linguistique juridique*, Domat, Paris, 2. argitaraldia, 2000, 74. or.

Azal dezagun, gaingiroki bada ere, zergatik hartu ditugun hitz horiek eta antze-koak, gure Hiztegi Batutik osaturiko hiztegi juridikoa moldatzeko.

Har dezagun, esaterako, kaleko eta lagunarteko hizkera. Halakoetan ohikoa da *ez dago horretarako eskubiderik!* entzutea. Esaldi horretan, *eskubide* hitzak ez du karga juridiko berezirik. Zernahi gisaz, *bizitzeko eskubidea* edota *grebarako eskubidea* aipatzen direnetan, *eskubide* hitzak karga juridiko berezia bereganatzen du. Orobat *ohitura* hitzarekin. Urtero-urtero Ibilaldira joatea ohitura izan daiteke, eta hitzak, kasu horretan, ez du esanahi juridikorik. Alabaina, *ohitura zuzenbidearen iturri izan daiteke* adierazten dugunean, orduan hitz horrek karga juridiko saihestezina erakartzen du. Adibideak anitz izan daitezke (*diruak boterea dakar / Montesquieu-k botere legegilea, botere betearazlea eta botere judiziala bereizi zituen*) (*asteburuan etxean geratu beharko zara, zigortuta zaude eta / urtebetetik sei urte arteko espetxe-aldi-zigorra*) etab. Agerikoa denez, kasurik gehienetan, hitz batek esangura juridikoa izateak ez du baztertzen hitz berberak esangura arrunta izatea, ezta alderantziz ere, esanahi arruntak ez baitu esanahi juridikoa alboratzen.

Nabari denez, halako hitz juridikoak etengabe erabiltzen dira eguneroko hizkeran eta, horregatik, orokortu egin dira. Horrek berarekin ekarri du euren esangura guztiontzat ezaguna (edo, behintzat, erdi ezaguna) izatea. Ondorenez, inoiz gertatzen da hitz juridikoen erabilera irudizkoa baino ez izatea¹⁴.

3. HITZ JURIDIKOEI HIZTEGI BATUAN DAGOZKIEN MARKAK

3.1. *Euskalki marka*

Hainbat hitzen formaren ondoan *Bizk.*, *Ipar.* eta *Naf.*, *Gip...* ikurrak ematen ditugu. Euskalki markaren bat azaltzen duten hitz horiei buruz esan behar da ez dela inondik ere Euskaltzaindiaren asmoa, marka horiek eranstea, horrelako hitzak baztertzea; aitzitik, euskalki hitzok Hiztegi Batuan sartzeak adierazten du Euskaltzaindiak bultzatu egin nahi dituela idazleak hitz horiek erabiltzera —jakinaren gainean eta nori bere senak agintzen dion eran, jakina— horrela euskaldun guztien ondare bihurtuz joan daitezten¹⁵.

Hori egia bada ere, ezin ukatuzkoa, maiz-sarri, euskalki bateko hitza gehitzean, beste hitz bat hobetsi beharra izan duela Euskaltzaindiak, hobetsitako hori Euskal Herri osoko euskara estandarretarako egokiagoa delakoan. Hori ezin da inondik ere kritikatu, Hiztegi Batuak zein helburu duen aintzakotzat hartuz gero. Horren argigarri gisa, aldera dezagun hona pare bat adibide:

errentero *Heg.* h. maizter
kastigu *Heg.* h. zigor

hartzedun *Ipar.* h. hartzekodun
tratulant *Ipar.* h. tratulari

¹⁴ «Así, es posible advertir el desvío semántico del término de Derecho fiscal IVA, Impuesto sobre el Valor Añadido, en el texto siguiente: El IVA de la moralidad. Así también, el referido término hipoteca ha llegado a generalizarse de tal modo que, en su pleno significado jurídico, se utiliza en campañas publicitarias del tipo: Hipoteca abierta de la Caja Rural. Una hipoteca abierta a tus necesidades. Junto a los dos términos citados, IVA e hipoteca, también pasan a la lengua general, entre otros, los términos jurídicos arras, tutor, candidato, herencia, robar, cómplice, testamento, testigo, legítimo y juez». (MARTÍN, J. eta beste batzuk: *Los lenguajes especiales*, Comares, Granada, 1996, 48. or.). Barregura eragiten duten adibideak ere jar daitezke, esaterako, *zezenen* munduan: «Los Toros. Aplazamiento de sentencia. Ambos novilleros tuvieron que entenderse con reses no aptas, por lo que la vista de la causa, ante el tribunal de los aficionados taurinos, deberá aplazar su sentencia».

¹⁵ EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 482. or.

Horren inguruan, honako kezka hau azaltzen zaigu: *Heg.* marka duten hitzen kasuan, maizago gertatzen da beste bat hobestea, *Ipar.* marka duten hitzen kasuan baino. Zergatik ote? Esate baterako, Hegoaldeko *juez*-aren ordeztu, *epaile* hobetsi da; baina Iparraldeko *juje*-aren aldamenean, ez da *epaile* hobetsi. Arrazoa ez dugu argi ikusten, berori ez bada bata (iparraldekoak) izan dezakeen literatur tradizioa izatea besteak (hegoaldekoak) falta duena.

Beste batzuetan, aldiz, euskalki marka gehitu da, hitz zehatzak esanahi edo erabilera desberdinak izan ditzakeelako lurralde desberdinetan. Berbarako,

eragotzi, eragotz, eragozten. *du ad.*
1 *Ipar. Zah.* ‘egotzi’. 2 *Heg.*
‘debekatu’: argia ikustea
eragozten didatenak. 3 (erdarazko
molestar; déranger): eragozten
dizu hain berandu deitzeak?

manifestatu, manifesta,
manifestatzen. 1 *Heg. da ad.*:
milaka lagun manifestatu ziren
Bilboko kaleetan. 2 *Ipar. du ad.*:
milaka lagunek manifestatu zuten
Baionako kaleetan.

Heg. marka dutenak

Heg. ikurraren esanahia bestelakoa da, eta bitarikoa. Batzuetan, *Heg.* ikurraren bidez adierazi nahi dugu, delako hitza berria dela eta gaztelaniaz ez dakitenentzat ezin ulertuzkoa —*aleazio*, esaterako—; horrelako hitz askok bikotea osatzen dute *Ipar.* marka daramaten hitzekin —*Heg.* ikurra duen *alfonbra*-k *Ipar.* duen *tapiz*-ekin adibidez—. Kasu hauetan Euskaltzaindia ez da gauza izan euskaldun guztiok batu gaitzakeen forma bakar bat eskaintzeko, eta, oraingoz, horrelako bikoteekin etsi behar izan du. Beste kasu batzuetan, *Heg.* ikurrak —*aspertu*-ren lehen adieran, esaterako— adierazten du delako erabilera Hegoaldekoa soilik dela, eta horrelakoetan, noski, ez zaio horiek erabiltzeari inolako oztoporik jarri nahi. Ez dugu uste inongo irakurlek arazorik izango duenik bazuk eta besteak bereizten¹⁶.

Bi helburu horiek gogoan izanik, jarraikoak dira *Heg.* markarekin jasotako juridiko-administratibo kutsuko hitzik adierazgarrienak:

derrigor *Heg.* h. **baitezpada, nahitaez**
derrigorrean *Heg.* h. **behartuta**
derrigorrez* e. derrigorrean
derrigorre(z)ko *Heg.* h. **baitezpadako,**
nahitaezko
derrigortu, derrigor(tu), derrigortzen.
Heg. du ad. h. behartu
doarik *Heg.* h. **doan**
eragotzi, eragotz, eragozten. *du ad.*
1 *Ipar. Zah.* ‘egotzi’. 2 *Heg.*
‘debekatu’: argia ikustea eragozten
didatenak. 3 (erdarazko *molestar,*
déranger): eragozten dizu hain
berandu deitzeak?

errentero *Heg.* h. **maizter**
heredatu, hereda, heredatzen. *Heg. du*
ad. ‘jarauntsi’
herentzia *Heg.* ‘ondoretasuna’
juez *Heg.* h. **epaile**
juizio *Heg.* ‘epaiketa’
juzgatu, juzga, juzgatzen. *Heg. du ad. h.*
epaitu
kargu hartu *Heg.* ‘erantzukizuna
eskatu’
karrera *Heg.* h. **ikasketak**: *Zuzenbide*
karrera h. Zuzenbide ikasketak.
kastigatu, kastiga, kastigatzen. *Heg. du*
ad. h. zigortu

16 EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 482. or.

kastigu *Heg.* h. **zigor**

kontzeju *Heg.*

letradu *Heg.* ‘legelaria’

lukurreru *Heg.* h. **lukurari**

manifestatu, manifesta, manifestatzen.

1 *Heg. da ad.*: milaka lagun

manifestatu ziren Bilboko kaleetan.

2 *Ipar. du ad.*: milaka lagunek

manifestatu zuten Baionako kaleetan.

merkantzia *Heg.* h. **salgai**, **gai**

ofenditu, ofendi, ofenditzen. *Heg. du*

ad. ‘iraindu’

partidu *Heg.* 1 h. **partida**. 2 h. **alderdi**

pertsegitu, pertsegi, pertsegitzen. *Heg. du ad.*

petxa 1 *Heg.* ‘zerga’

petxatu, petxa(tu), petxatzen. *Heg. du ad.* ‘zerga ipini’

protesta *Heg.*

sasiletradu *Heg.*: *sasiletraduentzat ez dago legerik.*

tesoro *Heg.* h. **altxor**

testigantza *Heg.* ‘lekukotasuna’

testigu *Heg.* ‘lekukoa’

tokamen *Heg.*: *irabazietan bakoitzari dagokion tokamena.*

zuzendu, zuzen(du), zuzentzen. *Heg. da/du ad.*

Ipar. marka dutenak:

asurantz *Ipar.* ‘asegurua’: *asurantza hartu*

bastart

boz 2 1 *Ipar.* ‘botoa, autarkia’. 2 ‘bozketa, hauteskundera’

eragotzi, eragotz, eragotzen. *du ad.* 1 *Ipar. Zah.* ‘egotzi’. 2 *Heg.* ‘debekatu’: *argia ikustea eragotzen didatenak.* 3 (erdarazko *molestar, déranger*): *eragotzen dizu hain berandu deitzeak?*

erregelamendu *Ipar.* h. **araudi**, **arautegi**

galdatu, galda, galdatzen. *du ad.* 1 ‘goritu’. 2 *Ipar.* ‘galdegin, eskatu’

galde 1 ‘galdera, itauna’. 2 *Ipar.* ‘eskaera’: *galde-erantzunak*

gazitgatu, gazitga, gazitgutzen. 1 *dio ad.* ‘abisatu, ohartarazi’. 2 *Ipar. du ad.* ‘zigortu’

gazitgu 1 ‘abisua’. 2 *Ipar.* ‘zigorra’

gizalde batez ere *Ipar.* ‘giza taldea’

hartzedun *Ipar.* h. **hartzekodun**

igurikimen *Ipar.* ‘itxaropena’

inkesta 1 ‘iritzi-bilketa’. 2. *Ipar.* ‘auzitegiko ikerketa’

izpiritu *Ipar.* edo *Jas.* h. **espiritu**

jabaldura *Ipar.*

jujamendu *Ipar.* ‘epaiketa’

jujatu, juja, jujatzen. *Ipar. du ad.* ‘epaitu’

juje *Ipar.* ‘epaile’

kitantz *Ipar.* ‘ordainagiria’

kobratu, kobra, kobratzen. *du ad.* 1 *Ipar.* ‘berreskuratu’. 2: *soldata kobratu.*

laido *Ipar.* edo *Jas.*

langilego 1 *Ipar.* ‘langiletasuna’. 2* e. **langileria**, **langileak**

lekatu 1, leka(tu), lekatzen. *Ipar. du ad.* *Zah.* ‘kanpo utzi, salbuetsi’

libera 1 ‘Frantziako dirua’. 2 *Ipar.* h. **libra**

libertate batez ere *Ipar.* ‘askatasuna’

librantza *Ipar.*

luzamendu *Ipar.*

manamendu *Ipar.* ‘agindua’

manatu, mana, manatzen. *Ipar. eta Naf. du ad.*

manatzaile *Ipar.* eta *Naf.*

manifestatu, manifesta, manifestatzen.

1 *Heg. da ad.:* milaka lagun
manifestatu ziren Bilboko kaleetan.

2 *Ipar. du ad.:* milaka lagunek
manifestatu zuten Baionako
kaleetan.

manupeko *Ipar.*

meneko *Ipar.*

ofentsatu, ofentsa(tu), ofentsatzen.

Ipar. du ad. 'iraindu'

ofentsatzaile *Ipar.* 'iraintzailea'

ordenu *Ipar.* 'hilburukoa, testamentua'

paga 1 *Ipar.* eta *Naf.* 'lansaria': *apezen*
paga. 2 *Heg.* (haurrei ematen
zaiena)

partitu, parti, partitzen. *Zah.* edo *Herr.*

1 *du ad.* 'zatitu, banatu, bereizi'. 2

Ipar. da ad. 'joan, irten, abiatu'

petzero *Ipar.* 'mendekoa'

populu *Ipar.*

prefet *Ipar.*

premu *Ipar.* 'seme nagusia;
'oinordekoa'

premugo *Ipar.*

premutasun *Ipar.*

profitatu, profita, profitatzen. *Ipar. du*
ad. Herr.

prometatu, prometa, prometatzen. *Ipar.*
du ad. Zah. 'promestu, agindu'

prozedura 2 *Ipar.* h. **isun**

tratulant *Ipar.* h. **tratulari**

ukan, ukaiten. *Ipar. du ad.* 'izan'

ukandun *Ipar. g.er.*

utzietsi, utzietsen, utziesten. *Ipar. du ad.*
'bertan behera utzi'

Bizk. marka dutenak:

apartatu, aparta, apartatzen. *du ad.*

Lgart. 1. *Gip.* eta *Bizk.* 'aukeratu'.

2 'bereizi'

behargin *Bizk.*

beharrizan *batez ere Bizk.* 'beharra,
premia'

gizaldra *Bizk.* 'giza taldea'

gizateria *Bizk.*

jagon, jagoten. *Bizk. du ad.*

legegin *Bizk.* 'legegilea'

ogasun 1 *Bizk.* 'ondasuna'. 2 *Admin.*
'finantzak'

ostendu, osten, ostentzen. *Bizk. da/du*
ad. 'ezkutatu'

pentzudan *Bizk.:* *arazo hori nire*
pentzudan utz ezazue ('nire
ardurapean')

postura *Bizk.* 'apustua'

senikera *Bizk.* 'senidetasuna,
ahaidetasuna'

testigutza *Bizk.* 'lelukotasuna'

Bada beste bat, *Bizk.* markarik ez duena, baina argi eta garbi lurralde historiko horri dagokiona:

elizate 'Bizkaiko lur zabaleko herria'

BNaf. marka dutenak:

Bat bakarrik

auzapez *Lap.* eta *BNaf.*

G-B marka dutenak:

Ez dugu halakorik bilatu.

Gip. marka dutenak:

Bailara hitzaren kasuan izan ezik, bestelakoetan beste laburdura batzuekin ageri da.

apartatu, aparta, apartatzen. *du*
ad. Lgart. 1. *Gip.* eta *Bizk.*
'aukeratu'. 2 'bereizi'

bailara *Gip.* 'eskualde txikia'
lizentzi izan *Gip. da* ad. *Herr.*
'zilegi izan'

Lap. marka dutenak:

Bat bakarrik eta ez darama laburdura hori bakarrik

auzapez *Lap.* eta *Bnaf.*

Naf. marka dutenak:

Ez dago *Naf.* marka huts-hutsean daraman hitzik. Daudenek, *Naf.* markaz gain, *Ipar.* marka daramate. Hona hemen halakoak:

manatu, mana, manatzen. *Naf. du*
ad.

paga 1 *Ipar.* eta *Naf.* 'lansaria':
apezen paga. 2 *Heg.* (haurrei
ematen zaiena)

manatzaile *Naf.*

Zub. marka dutenak:

jesan, *jesa(i)ten.* *Zub. du* ad.
'maileguz hartu'

ogen *Zub.* h. **hoben**

3.2. *Mailegu zaharkituak eta gutxi erabiliak*

Erabileraren aldetik, hitz zaharkituak —zah.—, gutxi erabili direnak —g.er.— eta gaur egun gutxi erabiltzen direnak —g.g.er.— ere markatu dira¹⁷.

Zah. marka dutenak:

eragotzi, eragotz, eragozten. *du* ad. 1
Ipar. Zah. 'egotzi'. 2 *Heg.*
'debekatu': *argia ikustea eragozten*
didatenak. 3 (erdarazko *molestar,*
déranger): *eragozten dizu hain*
berandu deitzeak?

ero 1, eraiten. *Zah. du* ad. 'hil, erail'

heredero *Zah.* h. **oinordeko**

juramentu *Zah.* 1 h. **zin.** 2 h. **arnegu,**
birao

konplimendu 1 *Zah.* 'bururatzeta,
bukatzeta'. 2 'kortesiazko hitza, ele
onak'

konsultatu, kontsulta(tu),
kontsultatzen. *Zah. du* ad.
'argibidea, kontseilua eskatu'

lekatu 1, leka(tu), lekatzen. *Ipar. du*
ad. *Zah.* 'kanpo utzi, salbuetsi'

narrio *Zah.* 'akatsa, orbana'

ofentsagarri *Zah.* 'iraingarria'

partitu, parti, partitzen. *Zah.* edo *Herr.*
1 *du* ad. 'zatitu, banatu, bereizi'. 2
Ipar. da ad. 'joan, irten, abiatu'

prometatu, prometa, prometatzen. *Ipar.*
du ad. *Zah.* 'promestu, agindu'

traditu, tradi, traditzen. *Zah. du* ad.
'saldu, saldukeria egin'

¹⁷ EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 483. or.

g.er. marka dutenak:

salerosi 1, saleros, salerosten. *du ad.*

g.er.

ukandun *Ipar. g.er.*

zitate 1, zita(tu), zitatzen. *du ad. 1*

‘epailearen aurrean aurkezteko deitu’. 2 *g.er.* ‘aipatu’. 3 *Heg.* ‘hitzordua izan’

g.g.er. marka dutenak:

tribunal *g.g.er.* 1 ‘auzitegia’.

2 ‘epaimahaia’

3.3. Terminoen maila: Behe mailakoa / Goi-mailakoa / Herri-mailakoa / Jasoa

Hainbat sarreratan hitzaren maila adierazi da, behe mailakoak —lagunartekoak eta herrikoiak— eta goi mailakoak edo jasoak —literarioak etab.— bereiziz¹⁸.

Beh. marka dutenak:

prenda *Heg.* 1 *Beh.* ‘bahia’. 2

Zah. ‘dohaina’

Goi. marka dutenak:

- Ez dago halakorik.

Herr. marka dutenak:

edade *Heg. Herr. h. adin*

edadeko *Heg. Herr. h. adineko*

inozente *Herr.* 1 ‘errugabea’. 2
‘tolesgabea’

justu *Herr.*

kiebra *Heg. Herr.* ‘porrota’

konpromiso *Heg. Herr.*

lizentzi izan *Gip. da ad. Herr.*
‘zilegi izan’

partitu, parti, partitzen. *Zah.* edo

Herr. 1 *du ad.* ‘zaitu, banatu, bereizi’. 2 *Ipar. da ad.* ‘joan, irten, abiatu’

profitatu, profita, profitatzen. *Ipar. du ad. Herr.*

segurantzia *Heg. Herr.*
‘segurantza’

tokatu, toka(tu), tokatzen. *Heg. da/zaio ad. Herr.*

Jas. marka dutenak:

eskudantzia. *Jas.* 1 ‘ausardia’. 2
‘boterea’

iraungi, iraungitzen. *da/du ad. Jas.*
‘itzali; ahitu’

izpiritu *Ipar. edo Jas. h. espiritu*

judizio *Jas.* ‘epaiketa’

laido *Ipar. edo Jas.*

¹⁸ EUSKALTZAINDIA: «Hitzegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 483. or.

3.4. *Sinonimia*

Ahalik eta informazio osagarri gehiena emateko eginahal horretan, ahalegina egin da sinonimoak eta antonimoak ematen. Sinonimoei buruz esan behar da batzuk sinonimo beteak direla eta beste batzuk ez. Esaterako, euskarazko *bela* guztiak *haize-oihal* dira, eta orobat *haize-oihal* guztiak *bela*; hortaz, “**bela Sin. haize(-)oihal**” eta “**haize(-)oihal Sin. bela**” eman ditugu; baina, aldiz, nahiz *azote* guztiak *zigor* diren, *zigor* guztiak *azote* ez direnez gero, “**azote Sin. zigor**” eman dugu, baina ez alderantzizkoa¹⁹.

Hitz juridikoen kasuan, sinonimo beteak gertatu dira gehienak, eta horrek azaltzen du, bat ematerakoan, horren alderantzizkoa ere zerrendatzea. Ikus, bestela, hurrengo adibideak:

ageriko: *politikarien ageriko bizitza; ageriko aurrezkia. Sin.*

jendaurreko, publiko

aholkatu, aholka, aholkatzen. *du ad.: norbaitek norbait zerbait egitea aholkatu; aholkatu zuen Adan hark ere har zezan sagar hartatik. Sin.*

aholku eman

atzerrialdi Sin. erbestealdi

doan Sin. dohainik

dohainik Sin. doan

enkante: *enkantean jarri, saldu. Sin. erremate*

erantzukizun Sin. erantzunbehar

erantzunbehar Sin. erantzukizun

erbestealdi Sin. atzerrialdi

erkide 1 iz. ‘partaidea, bazkidea’.

2 izond. **Sin. komun**

erremate 1 *Heg. Herr.* ‘azkena, bukaera’: *erremate txarra eraman* (‘fin gaizto egin’).

2 ‘enkantea’

espetxe Sin. kartzela, presondegia

idazkun Sin. inskripzio

inskripzio 1 ‘izen ematea’. 2 **Sin. idazkun**

itsasketa: *itsasketan ohituak diren gizonak. Sin. nabigazio*

jabego Sin. jabetasun, jabetza

jabetasun Sin. jabego, jabetasun

jabetza Sin. jabego, jabetasun

(kale) agerraldi Sin. manifestazio

kontzientzia(-)eragozle Sin.

kontzientzia(-)objektore

kontzientzia(-)eragozpen Sin.

kontzientzia(-)objekzio

kontzientzia(-)objektore Sin.

kontzientzia(-)eragozle

kontzientzia(-)objekzio Sin.

kontzientzia(-)eragozpen

lankidego Sin. lankidetza

lankidetza Sin. lankidego

legedi Sin. legeria

legeria Sin. legedi

manifestazio Sin. (kale) agerraldi

merkatalgo Sin. merkataritza

merkataritza Sin. merkatalgo

monarkiko Sin. erregetiar

nabigazio Sin. itsasketa

publiko Sin. ageriko, jendaurreko; herri(-)

¹⁹ EUSKALTZAINDIA: «Hiztegi Batua», *Euskera*, 45, 2 (2000), 483. or.

4. HIZTEGI BATUKO HITZ JURIDIKOEN SAILKAPENA, ZUZENBIDEAREN ARLOTIK

4.1. Zuzenbidearen adar guztietan ager daitezkeenak:

adindun	dokumentu	juridiko
adingabe	ebazpen	justizia
agiri	erabaki	lege
akta	erantzukizun	notariotza
aplikazio	erregistro	xedapen
arbitrario	errenta	zuzenbide
artikulu	hierarkia	
askatasun	indargabetasun	

4.2. Zuzenbide publikoa:

Administrazio zuzenbidea:

administrari	erkidego (autonomia	sailburu
administrazio	erkidego;	udal
alkate	foru erkidego)	zentralizatz
aldundi	ertzaintza	zinegotzi
ararteko	funtzionario	
baimen	ganbera	
departamendu	gobernadore	
departamentu	hirigintza	
diputazio	ministerio	
	ogasun	

Auzibideetako zuzenbidea:

abokatu (abokatu	epaitu	peritu
defentsaria)	irmotasun	probidentzia
absolbitu	jurisdikzio	prozedura
akusazio	jurisprudentzia	prozesu
auzilari	kereila	salaketa
deklarazio	kondena	sententzia
epai	lekuko	zitatu
epaiketa	magistratu	
epaitegi		

Zuzenbide politikoa:

abdikatu	gutxiengo	monarkia
aberri	hauteskunde	nazio
anarkia	independentzia	nazismo
botazio	inperialismo	oposizio
bozketa	jeltzaletasun	parlamentu
burujabetasun	kantziler	plebiszitu
demokrazia	karlismo	referendum
diktadura	kolonialismo	senatu
enperadore	konfederazio	separatismo
erreferendum	kongresu	sozialdemokrazia
errege	konstituzio	subiranotasun
errepublik	koroa	sufragio
eskumen	legebiltzar	teknokrazia
estatu	legegintzaldi	tirania
estatutu	lehendakari	totalitarismo
faxismo	leninismo	tradizionalismo
federalismo	liberalismo	trantsizio
gobernu	maoismo	trotsismo
gorte	marxismo	

Zigor zuzenbidea

abortu	erailketa	konfiskatu
amnistia	errudun	krimen
aringarri	errugabe	lapurreta
atxiloketa	espetxe	mehatxu
aurrekari	falta	ostu
bahiketa	hilketa	preso
biktima	irain	tortura
bortxaketa	iruzur	trafiko
ebatsi	isun	zigor
egile	kartzela	

4.3. Zuzenbide pribatua

Foru zuzenbidea

apartatu	foru	hilburuko
elizate	foruzale	seniparte
foral	foruzaletasun	zorbide

Merkataritza zuzenbidea

akzio	harpidetza	partaidetza
aseguru	jaulkipen	patente
baltzu	jesapen	poliza
banku	kooperatiba	porrot
bazkide	kotizazio	sindiko
bazkun	mailegu	sozietate
billete	marka	txeke
burtsa	merkataritza	
enpresa	obligazio	

Zuzenbide zibila

absentzia	gaitasun	kontratu
apustu	gordailu	maiztertza
bahi	gozamen	mantenu
besterendu	harrera	nortasun
dibortzio	hartzekodun	oinordetza
elkarte	herentzia	okupazio
erres	higiezin	ordenu
eskualdatze	higikor	salerosketa
eskuratze	hilburuko	testamentu
ezgaitasun	hipoteka	trukatze
ezkonsari	idazkun	tutoretza
ezkontza	jabetza	zordun
fruitu	jaraunsle	
fundazio	komisario	

4.4. *Zuzenbide historikoa*

ekandu		
eskribau	korrejidore	
kontzeju	merindade	prefektu
	pragmatika	zedula

5. HITZEN OSAERA

Atal honen azterketak lan oso baterako emango luke. Horregatik, hitz juridiko-etan gehien erabiltzen diren atzizki eta aurrizkiak besterik ez ditugu aztertuko.

5.1. *-keta/-pen atzizkiak**-keta* atzizkia daramaten hitzak

atxiloketa	hilketa	ordainketa
bahiketa	itaunketa	salaketa
bihurketa	itzulketa	salerosketa
bilketa	kanporaketa	suntsiketa
bortxaketa	kenketa	tokialdaketa
bozketa	kudeaketa	zatiketa
epaiketa	lehiaketa	zerga-bilketa
erailketa	lekualdaketa	zigorketa
erosketa	miaketa	zuzenketa
galdeketa	mugaketa	

-pen atzizkia daramaten hitzak

adierazpen	ezespen	jesapen
agerpen	ezeztapen	legeztapen
aitorpen	galarazpen	luzapen
aurreikuspen	hautapen	onarpen
baieztapen	hautespen	onespen
berrespen	idazpen	salbuespen
ebazpen	igorpen	salerospen
egiaztapen	ihardespen	sorospen
ekarpen	irizpen	suntsipen
eragozpen	izendapen	ustiapen
esleipen	jakinarazpen	xedapen
ezarpen	jaulkipen	

5.2. *-garri/-kor atzizkiak**-garri* atzizkia daramaten hitzak

aberasgarri	ezeztagarri	kondenagarri
arbuigarri	frogagarri	ofentsagarri
aringarri	iraingarri	ordaingarri
erabakigarri	kaltagarri	suntsigarri
eragingarri	kitagarri	zigorgarri

-kor atzizkia daramaten hitzak

bihurkor	iraungikor	suntsikor
eraginkor	mugikor	zatikor
higikor		

5.3. *Aurrizkien aipamen laburra*

Aurrizkiei dagokienez, ezin da esan aurrizki jakin bat edo batzuk berezko zaizkienik zuzenbideko hitzei. Esate baterako, *ber-/bir-* bikoteari dagokionez, *berjabetasun* eta *birsaldu* hitzak besterik ez dira ageri; aurre- aurrizkiak denaz bezainbatean, zerbait gehiago, baina ezer gutxi (*aurreikusi*, *aurreikuspen*, *aurrekari*, *aurrekontu*).

6. ONDORIOAK: LEHENENGO ITZULITIK BIGARREN ITZULIRA

6.1. *Gutxieneko baldintzak*

Horra hor Hiztegi Batuaren lehenengo itzuliak izan dituen emaitzak. Alabaina, Euskaltzaindia ez da hor geratu. Haatik, bigarren itzulirako irizpideak onartu ditu, 2000ko uztailaren 21ean, Donibane-Lohizunen, eta horiek berretsi, 2000ko irailaren 29an, Zizur Txikian. Irizpide horien arabera, aurreko iturrietatik (batez ere, OEH eta EEBS) lortutako zerrendak osatu egingo dira arloz arlo oinarritzko ikusten diren termino eta hitz bereziekin. Bigarren pasaldi horretan, beraz, Hiztegi Batuaren altxor juridikoa osatzeko aukera egongo da.

Baina zein izango dira jatorrizko zerrenda osatzeko irizpideak? Horretan, egia esan, lehen pasaldian erabilitako irizpide bertsuak aplikatuko dira:

1. Formarik hedatuenak hobestea.
2. Gaurko “erabilera zaindu”etan nagusitua da hobestekoa.
3. Forma erregularra da hobestekoa.
4. Forma berri(ago)ak dira hobestekoak, baldintza jakin batzuk betez gero.
5. Eratorri eta elkartu berriak onartzekoak dira, baldintza zehatz batzuetan.
6. Mailegu berriak onar daitezke, batik bat, nazioartekoak direnean.

Gure arloan, ostera, euskarak baditu bere zailtasun oinarritzkoenak. Lehena datorchio izatetik bertatik, hizkuntza erromantze ez izate horretatik, horrek eragozten baitio latinezko hitz juridikoen maileguak besterik gabe bereganatzea. Hurrena, eta ez txikia, ingurutik ezartzen zaio, euskarak ez baitu ezagutzen (Foruaren aztarnak izan ezik) bestelako sistema juridikorik Europako kontinentean dagoena baino. Hizkuntza eta legea estekatzen dituen lokarria sakona izan eta hori ere aintzat hartu behar da, askotan gerta baitakiguke, besterik gabe, zailtasunak areagotzea. Horretarako, ñabardurak eman behar dira bigarren itzulian. Horretarako ere, elkarrekin lan egiteko paradaren premia, guztion ekarriak ontzeko tenorean. Erakusgarri, gaur egunean behintzat, oraintsu argitaratu den Espainiako Zigor Kodearen argitalpen elebiduna, Euskal Herriko Unibertsitateak eta Deustuko Unibertsitateak ondu dutena, IVAP-HAEEren itzalpean.

6.2. *Geroko baldintzak*

Geroko bide horretan, Hiztegi Batu horren bigarren itzuliak eskatzen du hiztegi berezitueta edukiak artez jasotzea, bere luze-zabalean baino, hizkera arruntarekin dituen koska eta esparru komun horietan. Hartara, Euskaltzaindiaren baitan «administrazio-zuzenbidea» izeneko lan-taldea eratuko da, esparru horri hizkuntzaren bai-

tan beti aitortu ohi zaion garrantzi berebizikoa azpimarratzeko²⁰. Lan-talde horren egitekorik premiazkoena da Hiztegi Batuko bigarren itzulirako zerrenda egokia prestatzea, administrazio-zuzenbidearen munduan dabilzan kontzeptu oinarrizkoenak biltzeko. Egitekoak horiek izanik, argi dago lan-taldearen osaera bikoitza izan behar dela: bateko, Euskaltzaindiko ordezkariak bertan izan behar dira; eta, besteko, zuzenbideko adituek ere parte hartu behar dute. Horrela bakarrik berma daiteke emaitzarik onena erdiestea.

Egingarri izan dezake horrek ere, Hiztegi Batuko hirugarren itzulirako ametsetan, aurreko materiala gaurkotu, bilduta ez dagoena batu eta sistematizatzeko. Horretarako, testugintza juridiko-administratiboaren lekukotasunak izango ditugu, Ipar zein Hego Euskal Herrikoak.

Euskarak erronka luzea du lege eta administrazio barrunbean. Mendeetan urrunegi ibili da horretatik, eta arrapaladan eta arineketan denbora berreskuratu beharra du. Ez nolana, zentzuz eta taxuz baino. Gure ustez, langintza horretan pisutsua da euskarerantz esparru berriak aldarrikatzea (Administrazioa, justizia, lanbide juridikoak...). Aurreko hori bezain garrantzitsua, jakina, Hiztegi Batu hori bezalako tresnak sortzea, bestelako hiztegi berezituentzat irizpide-emaile eta erakuslea. Ekin diezaiogun lanari.

7. ERANSKINA: HIZTEGI BATUAN AURKITUTAKO HITZ JURIDIKOEN ZERRENDA

Zuzenbideko euskal ikasle asko eta asko kezkatuak dabilta, ikasgai gogorak ikasteaz gain, hizkera ilun eta nahasia bereganatu behar dutelako, zuzenbideari dago-kion mundu horretan aritu ahal izateko²¹. Horren jakitun izanik, Deustuko

20 Lan-talde horren eraketarako proposamena Andres Urrutia euskaltzainak aurkeztu du, 2000ko urriaren 26an. Horren osaera eta kokatzea honakoak dira: "a) Osaera. Nahitaezko dirudi lantalde horren osaerak bi multzo desberdin izatea. Lehenari legokioke, osaera onartzearekin batera, 400-600 hitz horiek moldatu eta zerrendatzea. Osaera horretan, beraz, jarraikoak: Euskaltzaindiaren ordezkariak (zuzendari eta idazkaria), IVAP-HAEE (ordezkaria), INAP (ordezkaria) eta Ipar nahiz Hego Euskal Herriko zuzenbide-fakultateak (ordezkari bana). Bigarrenari bestelako eginkizuna esleituko litzaioke, hau da, zuzendariaren eta idazkariaren azpian, bi bekadun lanean aritzea, hitz zerrenda horiek prestatu eta lantalde horren kideei igortzeko. Haien oharrak jaso, papereratu eta hileroko bileretarako materialak antolatu eta txukundu. Orobat, lehen esandako testuak ordenagailuetan sartu eta sailkatu. Testu horiek zein izan eta nola sartu, lehenago aipatu lantaldearen eskuetan legoke, langintza horren irizpideak Euskaltzaindiarekin bat etor daitezke. B) Kokatzea. Kokatze horrek bi esanahi ditu: aurrena, egiturarena eta hurrena, lekutzearena. Aurrenari dagokionez, argi dago horren kokatze berezkoa Hiztegi Batuko lantaldean dagoela, lantalde berezi gisa. Lehendik ere izan dira eta orain ere badira eite horretakoak Euskaltzaindiaren organigraman. Horrek harreman sendoak izan beharko litzuzke Hiztegi Batuko lantalde orokorarekin eta abian izan daitezkeen bestelako lantalde bereziekin, guztiok batera ibil gaitezen. Hurrenari buruz, ostera, ez ahaztu Euskaltzaindiak badituela lantalde franko, euskal geografian eta hiriburuetan barreiatuak. Ez da komeni, beraz, osterantzeko egitura pisutsuak sortzea, ezpada arin aldatzekoak eta, hala balitz, berehalakoan suntsitzekoak ere. Hortaz, kokatzeak dakar, lantaldeari buruzko gorabeheretan, bilerak Euskaltzaindiaren egoitzan edo ordezkariaren egin ahal izatea. Bekadunen lana, aldiz, bi modutan antola daiteke: Euskaltzaindiaren egoitzan edo ordezkariaren bertan, edo hortik kanpo. Areago, guztiz egingarria izan daiteke unibertsitatearen edo beste erakunderen batekin ituna sinatzea, bi bekadun horiek Euskaltzainditik kanpo ezartzeko. Buruan izan, horien lana epe luzerako lana eta egitekoa dela. Horrek ahalbidetzen ditu, hain zuzen ere, tankera horretako irtenbideak". Euskaltzaindiak lan-talde horren eraketa onartu du, Bilbon, 2000ko urriaren 27an onetsitako Batzar-Agirian (behin-behinekoa: "Ondorioz, proposatzen den zerrenda hori prestatzeko urratsak emango dira. Urrutiak behar diren gestioak egingo ditu corpora modu errazean osatzeko erakundeekiko lankidetzaz. Boletinak informatizaturik daude, adibidez. Finantzabideaz eta abarrez bera arduratuko da soluzioren bat bilatzen".

21 Hizkera juridikoa, beraz, oztopo bihurtzen da zuzenbidearen munduan sartu nahi diren horientzat. Aise uler daiteke kezka hori, hizkera juridikoaren berezitasun nagusia lexikoa dela gogoratuz gero: «Le langage du droit est un langage de spécialité, dont l'une des caractéristiques est d'employer une nomenclature spécialisée encadrée par un vocabulaire de soutien, en plus des mots d'usage courant. Les signes juridiques peuvent être placés en opposition aux signes du langage courant afin d'en faciliter l'étude socio-linguistique. Les termes techniques posent aux juristes et surtout aux non-juristes des problèmes de compréhension qui se répercutent jusqu'à poser des questions de légitimité politique et de légalité pure» (DIDIER, E.: *Langues et langages du droit*, Wilson & Lafeur Itée, Québec, 1990, 63. or.).

Unibertsitateko Euskara Juridikoaren Mintegiak jardunari ekin zion. 1993. urtean, ikasketa plan berria ezarri zen, eta horrek, lehenengo eta bigarren mailan, Euskara Tekniko Juridiko izeneko ikasgaia ezarri zuen, aukerazko ikasgaien artean (esan behar egungo planean ere ikasgai horrek badirauela). Hiztegi Batua ikasgai horretan lantzeko moduko tresna izan da, eta aurrerantzean ere hala izango da. Baina, hiztegi horretatik, bihar-etziko legelariei gehien interesatzen zaizkienak berba juridikoak dira. Horregatik, lan txiki honen eranskin gisa, lehen itzuliko berba juridikoen zerrenda gehitu dugu, lan horretan lagungarri izan dadin. Zeresanik ez, ikasleei ez ezik, egungo legelari eta zuzenbideko jarduleei ere erabilgarri gerta dakieke.

A

abandonatu, abandona, abandonatzen. *du*
ad. h. **utzi, alde batera utzi, bertan behera utzi**
abdikatu, abdika, abdikatzen. *du* ad.
abeniko
aberasbide
aberasgarri
aberasbasun
aberastu, aberats/aberastu, aberasten. *da/du*
ad.
aberats
aberri
aberrigabe
aberriratu, aberrira, aberriratzen. *da/du* ad.
abertzale
abertzaletasun
abisu
abokatu
abonamendu
abortatu, aborta, abortatzen *da/du* ad.
abortatze
abortu
absente
absentzia
absolbitu, absolbi, absolbitzen *da/du* ad.
abusatu 1, abusa, abusatzen. *du* ad.
adierazpen
adin 1 ‘edadea’.
adindun *Anton*. **adingabe**
adineko
adingabe *Anton*. **adindun**
adingabeko
adiskidetu, adiskide(tu), adiskidetzen. *da/du*
ad.

aditu 2 izond. eta iz.: *lege kontuetan adituek diotenez*.
adjudikatu, adjudika, adjudikatzen. *du* ad.
administrari ‘administrazioko langilea’:
administrariak, administrari laguntzaileak
administratu, administra, administratzen.
du ad.
administratzaile ‘administratzen duena’
administrazio
aduanazain
aduanazain
ageriko: *politikarien ageriko bizitza; ageriko aurrezkoa*. *Sin.* **jendaurreko, publiko**
agerkari
agerpen
agerraldi
agertu, ager, agertzen *da/du* ad.
agertze
agindu 1 iz.
agindu 2, agin, agintzen *du* ad.
aginpide
agintarazi, agintaraz, agintarazten. *dio* ad.
agintari
agintaritza
aginte
agintza h. **agintzari, promes**
agintzari
agiri iz. ‘dokumentua, izkribua, adierazpena’
ahaide
ahaidego ‘ahaidetasuna’
ahaidetasun
ahalbide
ahaldun

ahaldundi* e. **aldundi, diputazio**

ahalmen

aholkatu, aholka, aholkatzen. *du ad.*:

norbaitek norbait zerbait egitea aholkatu; aholkatu zuen Adan hark ere har zezan sagar hartatik. Sin. aholku eman

aholku

aholku eman

aholkularitza

ahozko

aipamen

aitorle

aitorpen

aitortu, aitor, aitortzen. 1. *du ad.* 2. *da ad.*
'(bekatuen) aitortza egin'

akordio

akta

aktibo

akusatu, akusa, akusatzten, *du ad.*

akusatzaile

akusazio

akzio *Ekon.*

alargun

alborengo

aldarrikatu, aldarrika, aldarrikatzen. *du ad.*

aldizkari

aldundi

alkate

alkateorde

aloger

alokairu

altxor

altzari

amankomun* e. **komun**

amnistia

amortizatu, amortiza, amortizatzen. *du ad.*

amortizazio

analogia

anarkia

anarkismo

anarkista

antolamendu

apartatu, aparta, apartatzen. *du ad.* *Lgart.* 1.
Gip. eta *Bizk.* 'aukeratu'. 2 'bereizi'

aplikatu, aplikatzen. *du ad.*

aplikazio

apostu* e. **apustu**

apostura h. **apustu**

apustu

ararteko

arau 1 iz. 2 postpos. a) 'ahala': *sartu arau hiltzen zituen*; b) '-en arabera': *leku arau sortzen dira landareak.*

araudi

araupetu, araupe, araupetzen. *du ad.*

arautegi

arautu, arau(tu), arautzen. *du ad.*

arbitrario

arbuigarri

arbuirazi, arbuiraz, arbuirazten. *dio ad.*

arbuiau, arbuia, arbuiaitzen. *du ad.*

arbuio

arduradun

arduragabe izond.

argibide

aringarri iz. eta izond.

artikulu

artxiduke

aseguratu, asegura, aseguratzten. *du ad.*

aseguru

askatasun

askatu, aska, askatzen. *da/du ad.*

aske

astundu, astun(du), astuntzen. *da/du ad.*

asurantz *Ipar.* 'asegurua'

asurantz hartu

atxiki, atxikitzen. 1. *zaio ad.*: *hormari atxikitzen zaion huntza bezala.* 2. *du ad.*:
hitza atxiki zuen.

atxikiarazi, atxikiaraz, atxikiarazten. *dio ad.*

atxikimendu

atxilo

atxiloketa

atxilotu, atxilo(tu), atxilotzen. *du ad.*

atxilotze

atzeman, atzematzen. *du ad.*

atzemanarazi, atzemanaraz,

atzemanarazten. *dio ad.*

atzerri

atzerrialdi *Sin.* **erbestealdi**

atzerriatu, atzerriara, atzerriatzen. *da/du ad.*

atzerriar

atzipetu, atzipe(tu), atzipetzen. *du ad.*

atzitu, atzi, atzitzen. *du ad.* 'atzeman': *bi erbi atzitu dituzte oihanean.*

aurkari

aurkikuntza**aurreikusi**, aurreikus, aurreikusten. *du* ad.h. **aurrez ikusi****aurreikuspen****aurrekari** *Mat., Fil., Hizkl.***aurrekontu****aurrezki****aurrezki(-)kutxa****aurreztu**, aurrez(tu), aurrezten. *du* ad.ausente* e. **absente**ausentzia* e. **absentzia****autarkia****autonomia**: *Autonomia Erkidegoa***autonomo****autore****autoretza****autoritario****autoritate****autorizatu**, autoriza, autorizatzen. *du* ad. h.

baimena eman

auzapez *Lap.* eta *BNaf.***auzi****auzilari****auzitegi****auzo 1** iz. ‘auzotegia’**auzo 2** iz. eta izond. ‘auzokoa’auzo lan* e. **auzolan****auzoko****auzotar****auzotegi** *Sin.* **auzo 1****auzune****azken****azken(-)nahi** ‘hilburukoa, testamentua’**azkendu**, azken(du), azkentzen. *da/du* ad.**azkentze****azpiegitura****aztura****B****bahi****bahiketa****bahitu**, bahi(tu), bahitzen. *du* ad.**bahitura****bahitzaile****baieztapen****baieztatu**, baiezta, baieztatzen. *du* ad.**bailara** *Gip.* ‘eskualde txikia’**baimen****baimena eman****baimendu**, baimen(du), baimentzen. *du* ad.**balantza****balantze****baldintza****baliarazi**, baliaraz, baliarazten. *du* ad.**baliatu**, balia, baliatzen. 1. *zaio* ad.: *Jainkoa balia dakidala.* 2. *da* ad.: *adimenaz balia zaitetz, ez indarraz.* 3. *du* ad.: *ez dugu hitz hori baliatzen.***balio****baliozko****balio izan**, balioko. *du* ad. (bi erabilerak onartzen ditu: zer *balio du tematzeak?*; ez *du balio orain etxea konpontzen hastea*).**balioetsi**, balioets, balioesten. *du* ad.**baliogabe** izond.**baliogabetu**, baliogabe(tu), baliogabetzen. *da/du* ad.**baloratu**, balora, baloratzen *du* ad. **balioetsi****baltzu****banatu**, bana(tu), banatzen. *da/du* ad.**banatzaile****banatze****bandera****banka** h. **bankuak****bankari****banketxe****banku****banku(-)langile****barkamen****barkarazi**, barkaraz, barkarazten. *dio* ad.**barkatu**, barka, barkatzen. *du* ad.**barneratu**, barnera(tu), barneratzen. *da/du* ad.**barnetegi****barruti****bastart** *Ipar.***bateratu**, batera, bateratzen. *da/du* ad.**bateratze****batza****batzaldi****batzar****batzar(-)etxe****batzar(-)gela****batzarburu****batzarkide****batzartu**, batzar(tu), batzartzen. *da* ad.**batzorde**

- batzordekide**
bazkide
bazkidetu, bazkide(tu), bazkidetzen. *da/du* ad.
bazkidetza
bazkun
baztertu, bazter(tu), baztertzen. *da/du* ad.
behargin *Bizk.*
beharrizan batez ere *Bizk.* ‘beharra, premia’
behartu, behar(tu), behartzen. *da/du* ad.
behin
behin-behineko
behin betiko
beka *Heg.*
bekadun *Heg.*
beldurrarazi, beldurraraz, beldurrarazten. *du* ad.
bengantza h. mendeku
bere 2
bere egin
bereganatu, beregana(tu), bereganatzen. *da/du* ad.
bereizi, bereiz, bereizten. *da/du* ad.
bereizkeria
berjabetasun
bermatu, berma, bermatzen. 1 *da* ad.: *ukondoez leihoan bermatu zen*; ‘uste osoa izan’: *Jainkoaren baitan bermatzen gara*. 2 *du* ad. ‘berme eman’: *erlijioak betiko bizitza bermatzen digu*.
- berme**
berrespen
berretsi, berrets, berresten. *du* ad.
bertan
bertan behera utzi
bestelakotu, bestelako(tu), bestelakotzen. *da/du* ad.
besterendu, besteren(du), besterentzen. *da/du* ad.
bete, betetzen. *da/du* ad.
betearazi, betearaz, betearazten *du* ad.
betebehar
beteezin izond.
betetze
bezero
bide 1
bide(-)seinale
bidegabe iz. eta izond.
bidegabeko
- bidegabekeria**
bidegabeki
bideko 2 izond. ‘bidezkoa, zuzena’
bidesari
bidezko 2 izond. ‘zuzena, legezkoa’
bihurketa
bihurkor
bihurtu, bihur, bihurtzen. *da* eta *du* ad.: *ura ardo bihurtu zen*.
bihurtze
biktima
bildu, bil, biltzen. *da* eta *du* ad.
bilduma
bilera
bilketa
bilkura
billete ‘dirua’
biltzar
biltzarkide
biltze
biolentzia h. indarkeria
birsaldu, birsal, birsaltzen. *du* ad.
bitarteko 1 iz. 2 izond.: *noiz den hordikeria osoa, noiz bitartekoa, edo erdimerki esaten zaiona*.
bitartekotasun
bitartekotza
bizibide
bizilagun 1. ‘bizikidea, ezkontidea’. 2 ‘auzokidea’. 3 ‘biztanlea’
bizilege
bizileku
bizimodu
bizimolde
bizitegi ‘etxebizitza’
bizitoki
bizkaitar
bizkonde
biztanle
biztanleria
bortxa
bortxa egin
bortxaz
bortxakeria
bortxaketa
bortxatu, bortxa(tu), bortxatzen. *du* ad.
botatze
botazio
botere

boteredun**boto****boz 2** *Ipar*. 1 ‘botoa, autarkia’. 2 ‘bozketa, hauteskundera’**bozkatu**, bozka(tu), bozkatzen. *du* ad.**bozkatzaile****bozkatze****bozketa****buletin****burtsa****buru****buru eman****burujabe**: *Samoako Estatu Burujabea*.**burujabetasun****burujabetza****burutu**, buru(tu), burutzen. 1 *da* ad.: *garia burutzen ari da*. 2 *du* ad.: *haur honekin ezin dut burutu* (‘ezin naiz moldatu’). 3 *du* ad. ‘amaitu’**D****debaluatu**, debalua, debaluatzen. *da/du* ad.**debezarazi**, debekaraz, debekaratzen. *dio* ad.**debekatu**, debeka, debekatzen. *du* ad.**debeku****debeku izan****debekuzko****debekualdi****dedikatu**, dedika, dedikatzen. 1 *da* ad. h. (zerbaitetan) **ari izan**. 2 *du* ad. h. (diskoa, eliza, etab. norbaiti) **eskaini**. 3 *da* ad. h. **arduratu****dedikazio** h. **arduraldi****deduzitu**, deduzi, deduzitzen *du* ad.**defendatu**, defenda, defendatzen. 1 *du* ad. h. **-en alde egin, aldeztu, babestu**. 2* e. **debekatu****defenditu**, defendi, defenditzen. *Lgart. du* ad. h. **-en alde egin, aldeztu, babestu****defentsa****defentsa egin****defentsari** izond.: *abokatu defentsaria*.**defizit****dei****deialdi****deklaratu**, deklarara, deklaritzen. *du* ad. 1 (epaiketaren inguruko adierarekin batezere). 2 h. **adierazi, agertu, aitortu, azaldu**, etab.**deklaratzaile****deklarazio****dekretu****deliberamendu** ‘erabakia’**deliberatu**, delibera, deliberatzen. *da/du* ad. ‘erabaki’**delibero** iz. ‘erabakia’**demanda** 1 ‘liskarra’. 2 ‘errieta, ahakarra’**demokrata****demokratiko****demokrazia****departamendu** ‘Frantziako administrazio barrutia’**departamentu** ‘saila’**deportatu**, deporta, deportatzen. *du* ad.**deportazio****derrigor** *Heg.* h. **baitezpada, nahitaez****derrigorrean** *Heg.* h. **behartuta**derrigorrez* e. **derrigorrean****derrigorre(z)ko** *Heg.* h. **baitezpadako, nahitaezko****derrigortu**, derrigor(tu), derrigortzen. *Heg. du* ad. h. **behartu****desegin**, desegiten. *du* ad.**desegite****desenkusa****desenkusatu**, desenkusa, desenkusatzen. 1 *du* ad. ‘(hutsegitea) zuritu’. 2 *da* ad. ‘aitzakia jarri’**deserri****deserriratu**, deserrira, deserriratzen. *da/du* ad.**desertatu**, deserta, desertatzen. *du* ad.**desertore****desobeditu**, desobedi, desobeditzen. *du* ad.**desordena****despeditu**, despediti, despeditzen 1 *da/du* ad. ‘agur egin’. 2 *du* ad. ‘kaleratu’**desterratu**, desterra, desterratzen. *du* ad. h.**erbestera****desterru** h. **erbeste**detenitu* e. **atxilotu****deusez** izond.**deuseztatu**, deusezta, deuseztatzen. *da/du* ad.deuseztu* e. **deuseztatu****dibisa**

dibortziatu, dibortzia, dibortziatzen. *da* ad.
dibortzio
diktadore
diktadura
diplomazia
diputatu
diputazio
diruzain
diruzaintza
diskriminatu, diskrimina, diskriminatzen.
du ad.
diziplina
doan *Sin.* **dohainik**
doako
doakotasun
doarik *Heg.* h. **doan**
dohain
dohainik *Sin.* **doan**
dokumentu
dukat
duke
dukerri
dukesa

E

ebasle
ebatsi, ebats, ebasten. *du* ad.
ebatzi, ebatz, ebatzen. *du* ad.
ebazle
ebazpen
ebazpide
edade *Heg. Herr.* h. **adin**
edadeko *Heg. Herr.* h. **adineko**
eduki 1 edukitzen. *du* ad.
egiaztapen
egiaztatu, egiazta, egiaztatzen. *du* ad.
egile
eginbehar iz.
eginbide ‘eginbeharra, obligazioa’
egintza
egitamu
egitarau
egitasmu
egitate
egite
egitez
egiune
egoera
egoile

egoiliar
egoitza
egotzi, egotz, egozten *du* ad.
ekandu
ekarle
ekarpen
ekarrarazi, ekarraraz, ekarrarazten. *dio* ad.
ekarri 1, ekar, ekartzen. *du* ad.
ekarri 2 iz.
elizate ‘Bizkaiko lur zabaleko herria’
elizbarruti
elkargo
elkartasun
elkarte
elkartze
emendakin ‘eranskina’ (ez du gaztelaniazko *enmienda* adierazten)
emendatu, emenda, emendatzen *da/du* ad.
‘gehitu, erantsi’ (ez du ‘zuzendu’ adierazi nahi)
emigratu, emigra, emigratzen. *du* ad.
enbaxada
enbaxadore
enkante: *enkantean jarri, saldu. Sin.*
erremate
enkargu h. **mandatu**
enperadore
enperatriz
enplegatu
enplegataile
enplegu
enpresa
enpresaburu
entzunaldi
epai
epaiketa
epaile
epaimahai
epaimahaiburu
epaimahaiko iz.
epaitegi
epaitu, epai(tu), epaitzen. *du* ad.
epe
epeka
erabaki 1, erabakitzen *du* ad.
erabaki 2 iz.
erabakiarazi, erabakiaraz, erabakiarazten.
dio ad.
erabakigarri

erabakior* e. **erabakigarri**

erabakitzaile

eragingarri

eraginkor

eragotzi, eragotz, eragozten. *du ad. 1 Ipar. Zah. 'egotzi'. 2 Heg. 'debekatu': argia ikustea eragozten didatenak. 3 (erdarazko molestar, déranger): eragozten dizu hain berandu deitzeak?*

eragozpen: lanak, barka eragozpenak

erail, erailtzen. *du ad.*

eraile

erailketa

erakunde

eraldatu, eralda(tu), eraldatzen. *da/du ad.*

eraldatze: egurraren eraldatze-prozesuak.

eramaile

eranskin

erantzukizun *Sin. erantzunbehar*

erantzule

erantzun 1, erantzuten. *du ad.*

erantzunbehar *Sin. erantzukizun*

eraso 1 erasotzen. *dio ad.*

eraso 2 iz.

erasoaldi

erasoka

erbeste

erbestealdi *Sin. atzerrialdi*

erbesteratu, erbestera(tu), erbesteratzen. *da/du ad.*

erbesteratze: hainbat erbesteratzeren ondorioz, beldurgarriki urritu zen irlandarren kopurua.

erbestetar

ereserki

erkide 1 iz. 'partaidea, bazkidea'. 2 izond. *Sin. komun*

erkidego: Foru Erkidegoa.

ero 1, eraiten. *Zah. du ad. 'hil, erail'*

erosarazi, erosaraz, erosarazten. *dio ad.*

erosi, eros, erosten. *du ad.*

erosketa

erosle

erreferendum

erreforma

erreformatu, erreforma(tu), erreformatzen. *du ad.*

errege

errege(-)bide

errege-erreginak: *Espainiako errege-erreginak etorri dira.*

erregealdi

erregegai

erregego 'erregetza, erregetasuna'

erregela

erregelamendu *Ipar. h. araudi, arautegi*

erregelatu, erregela(tu), erregelatzen. *du ad.*

h. arautu

erregeorde

erregetasun

erregetiar: *euskaldun erregetiar eta bonapartetiarrek.*

erregetu, errege(tu), erregetzen. *du ad.*

erregetza

erregezko: *erregezkoak, aitoren semeak eta herri xehea.*

erregina

errege-erreginak

erreginagai

erregistro

erregu 1 'eskaria, otoi'tza'

erreinaldi

erreinatu, erreina, erreinatzen. *du ad.*

erreinu

erremate 1 *Heg. Herr. 'azkena, bukaera': erremate txarra eraman ('fin gaizto egin'). 2 'enkantea'*

errematea egin

errematean atera

errematean ipini

errematera atera

errendimendu

errenta

errentero *Heg. h. maizter*

errepresentatu* e. **antzeztu, irudikatu,**

ordezkatu; adierazi, etab

errepublika

errepublikano

errepublikazale

erres batez ere pl. 'bahia, bermea'

erreserba

erresuma: *Belgikako Erresuma.*

erretiratu, erretira, erretiratzen. *da/du ad.*

erretiro

erretiroa hartu

errollda: *biztanle-errollda*

erru

errudun

- erruduntasun**
errugabe iz.
errugabetasun
ertzain
 ertzaingoa* e. **ertzaintza**
ertzaintza
eskabide
eskaera
eskaini, eskain, eskaintzen. *du* ad.
eskaintza
eskakizun
eskari
eskatu, eska, eskatzen. *du* ad.
eskatzaile: *laguntza-eskatzaile*
eskribau
eskribautza
esku
 esku hartu
 esku-hartzaile
 esku-hartze
 esku sartu
 esku-sartze
 eskualdatu, eskualda, eskualdatzen. *du* ad.
eskualdatze
eskualde
eskualdekatze
eskuarte iz. ‘baliabideak’: *bizitzeko adina*
 eskuarte ez zaie faltako.
eskuarteko iz. ‘diru xehea’
eskubide
eskudantzia *Jas.* 1 ‘ausardia’. 2 ‘boterea’
eskudun iz. eta izond.
eskumen
eskuraezin
eskuragaitz
eskuratu, eskura(tu), eskuratzen. *du* ad.
eskuratze
esleipen
esleitu, eslei, esleitzen. *du* ad.
espetxe *Sin.* **kartzela**, **presondegi**
espetxealdi
espetxeratu, espetxera(tu), espetxeratzen.
 du ad.
espetxezain
espiritu
esplotatu, esplota, esplotatzen. *du* ad. h.
 leher egin; **ustiatu**, etab
esplotazio h. **ustiapen**
esportazio
- estatu**
estatuburu
estatutu
etekin
eten 1, eteten. *da/du* ad.
eten 2 iz.
etenaldi
etenarazi, etenaraz, etenarazten. *du* ad.
 etendu* e. **eten**
etendura
etsi, etsitzen. *du* ad.
etxebizitza
etxejabe
europar: *Europar Batasuna.*
euskal
Euskal Autonomia Erkidego: *Euskal*
 Autonomia Erkidegoaren **baliabide**
 ekonomikoak.
Euskal Herri: *Euskal Herriaren* **adiskideak.**
euskal herritar
ezarpen
ezdeus 1 izond. 2 iz.
ezdeusarazi, ezdeusaraz, ezdeusarazten. *du*
 ad.
ezdeustasun
ezdeustu, ezdeus(tu), ezdeusten. *da/du* ad.
ezerez 1. iz. 2 izond.
ezereztu, ezerez(tu), ezereztzen. *da/du* ad.
ezespen
ezetsi, ezets, ezesten. *du* ad.
ezetztaezin izond.
ezetztagarri
ezetztaezin
ezetztaezin, ezetztaezin, ezetztaezintzen. *du* ad.
ezetztaezin, ezetztaezin, ezetztaezintzen. *du* ad.
ezgai izond.
ezgaitasun
ezgaitu, ezgai(tu), ezgaitzen. *du* ad.
ezkondu, ezkon, ezkontzen *du* ad.
ezkongabe
ezkonsari
ezkontide
ezkontza
ezuste
ezustean
ezusteko
- F**
falta

faltso
faltsukeria
faltsuki
familia
familiarte
familiarteko
faxismo
faxista
fed
fed
fedeman
fed
federal: *Alemaniko Errepublika Federala.*
federalismo
federatu, *federa, federatzen. da ad.: Mikronesiako Estatu Federatuak.*
federazio
feminista
fidantzia ‘uste on’
fidatu, *fida, fidatzen. 1 da ad.: zeure indarretan soilik fidatzen zara. 2 du ad.: ez diozu berritsuari sekreturik fidatzen.*
fikzio
finantza: *finantza arazoak*
fondo h. funts
foral
forma
formal 1 ‘formazkoa, formari dagokiona. 2 *Heg. ‘zintzoa’*
foru
Foru Aldundi
Foru Diputazio
Foru Erkidego *Nafarroako Foru Erkidegoa.*
foruzale
foruzaletasun
froga ‘zerbait egia dela finkatzeko edo egiazatzeko balio duena’: *euskararen antzintasunaren frogarik ez dute aurkitu han; *liburuaren lehen frogak e. liburuaren lehen probak.*
frogabide
frogaezin
frogagarri
frogantza
frogatu, *froga, frogatzen, dio ad.: argudio egokiak erabili zituen haurraren aita zela frogatzeko; *lagunak frogatzeko esan zuen hori e. lagunak probatzeko esan zuen hori.*

fruitu
frutu* e. **fruitu**
fundatzaile
fundazio
funts 1 ‘zerbaiten muina, oinarria’. 2 ‘pertsonek ganora’. 3 ‘(finantzeta-eta erabiltzen dena): *maileguaren funtsak eta korrituak*. 4 ‘lur ondasuna’
funtzionario

G

gainbalio
gaitasun
gaitu, *gai(tu), gaitzen. da/du ad.*
gaizkile
gaizkin
gaitz 1 iz.
gaitz 2 izond.
gaitz iritzi
galarazi, *galaraz, galarazten. du ad. 1 ‘eragotzi’. 2 ‘galtzera behartu’*
galarazpen
galdatu, *galda, galdatzen. du ad. 1 ‘goritu’. 2 Ipar. ‘galdegin, eskatu’*
galde 1 ‘galdera, itauna’. 2 *Ipar. ‘eskaera’*
galde-erantzunak
galdegile
galdegin, *galdegiten. du ad. 1 ‘galdetu’. 2 Ipar. eskatu’*
galdekatu, *galdeka, galdekatzen. du ad.*
galdeketa
galdekizun
galera 1 ‘galtzea’
ganbera 1 *Ipar. ‘logela’. 2 Admin.: diputatuaren ganbera; merkataritza ganbera; ganbera musika.*
garraiatu, *garraia, garraiatzen. du ad.*
garraio
garraiolari
gastu
gauzatu, *gauza(tu), gauzatzen da/du ad.*
gatzigatu, *gatziga, gatzigatzen. 1 dio ad. ‘abisatu, ohartarazi. 2 Ipar. du ad. ‘zigortu’*
gatzigu 1 ‘abisua’. 2 *Ipar. ‘zigorra’*
gidabaimen
giltzape
giltzapetu, *giltzape(tu), giltzapetzen. du ad.*
gizabanako

gizabide
gizabidetsu
gizadi
gizajende
gizakume
gizalde batez ere *Ipar.* ‘giza taldea’
gizaldra *Bizk.* ‘giza taldea’
gizalege
gizarte
gizateria *Bizk.*
governadore
governamendu
governari
governatu, goberna, gobernatzen. 1 *du* ad.:
herrialde bat gobernatu; bere artaldea
ongi gobernatzen duena. 2 *da* ad. ‘jokatu,
portatu’
governatzaile
governu
gora
gora jo
gordailu
gorporazio* e. **korporazio**
gorte
gozamen 1 ‘atsegina, bozkarioa, poza’. 2
‘ondasunak erabiltzea eta horien etekinak
eskuratzea’: *ondasun horietarik bat bere-*
berea du, eta bestea gozamenezkoa.
gozatu, goza, gozaten *da/du* ad.
greba
guardia h. 1 **zaintza**; 2 **zaintzaile**,
udaltzain, etab
gutxiengo

H
harpide
harpidedun
harpidetu, harpide(tu), harpidetzen. *da/du*
ad.
harpidetza
harreman
harreman(hauste)
harrera
hartzaile
hartze
hartzedun *Ipar.* h. **hartzekodun**
hartzeko iz.
hartzekodun
hauste 1

hautagai
hautaldi
hautapen
hautarazi, hautaraz, hautarazten. *dio* ad.
hautatu, hauta, hautatzen. *du* ad.
hautatzaile
hautatze
hauteskunde
hautesle
hautespen
hautetsi 1 hautets, hautesten. *du* ad.
hautetsi 2 iz.
hautsi, hauts(i), hausten. *da/du* ad.
hauzi* e. **auzi**
hauzitegi* e. **auzitegi**
hauzo* e. **auzo**
hauzo lan* e. **auzolan**
heredatu, hereda, heredatzen. *Heg. du* ad.
‘jarauntsi’
heredero *Zah.* h. **oinordeko**
herentzia *Heg.* ‘ondoretasuna’
herresa* e. **erres**; **erresa**
herri
herri(-)lan
herri(-)zerbitzu
herriko etxe
herrialde
herribildu h. **hiribildu**
herriburu
herrikide
herriratu, herrira(tu), herriratzen. *da/du* ad.
herritar
herritartasun
herritartu, herritar(tu), herritartzen. *da* ad.
herritasun
herrixka
hierarkia
higiezin izond.
higikor
hilaur
hilaurtu, hilaur(tu), hilaurtzen. *da* ad.
hilburuko
hilketa
hiltzaile
hiltze: *zerri-hiltzea; hiltze on bat eman*
diezagula.
hipoteka
hipotekatu, hipoteka(tu), hipotekatzen. *du*
ad.

hiribildu
hiriburu
hirigintza
hirigune
hiritar
hiritartu, hiritar(tu), hiritartzen. *da/du* ad.
hirizain
hirugarren
hitz
hitza bete
hitzarmen
hitzartu, hitzar, hitzartzen. *du* ad.
hitzaurre
hitzeman, hitzematzen. *du* ad.
hobekuntza
hoben
hobedun
hobengabe izond.
hobengabetasun
hobetu, hobe(tu), hobetzen. *da/du* ad.
hondakin
hornidura
hornitu, horni(tu), hornitzen. *da/du* ad.
hornikuntza
hornitzaile
hurrenker
hutsarazi, hutsaraz, hutsarazten. *du* ad.
hutsegite
hutsune

I

idazkari
idazkariorde
idazkaritza
idazkun *Sin.* **inskripzio**
idazpen
idazpuru
igorpen
igorrarazi, igorraz, igorrazten. *dio* ad.
igorri, igor, igortzen. *du* ad.
igurikimen *Ipar.* ‘itxaropena’
ihardesle
ihardespen
ihardetsarazi, ihardetsaraz, ihardetsarazten.
dio ad.
ihardetsi, ihardets, ihardesten. *du* ad.
ikuskatu, ikuska(tu), ikuskatzen. *du* ad.
ikuskatzaile
 ilaur* e. **hilaur**

ilaurtu* e. **hilaurtu**
 ilor* e. **hilaur**
immunitate
immunizatu, immuniza, immunizatzen.
da/du ad.
immunizazio
inbentario
indar
indarrean: *indarrean dagoen legea;*
indarrean zeuden ohiturak.
indargabe izond.
indargabetasun
indargabetu, indargabe(tu), indargabetzen.
da/du ad.: *gaitz luze hark gorputza*
argaldu eta indargabetu zion;
gobernuaren dekretu guztiak
indargabetuz.
indarkeria
indarraldi
independentzia
ingurugiro h. **ingurumen**
ingurumen (bereziki Ekologian):
autobideek kalte handiak egiten dizkiote
ingurumenari.
inkesta 1 ‘iritzi-bilketa’ 2. *Ipar.* ‘auzitegiko
 ikerketa’
inkestagile
 inmunitate* e. **immunitate**
inozente *Herr.* 1 ‘errugabea’. 2 ‘tolesgabea’
inperialismo
inperialista
inperio
inposatu, inposa, inposatzen. *du* ad.
inposatze
inposizio
inprimaki
inskripzio 1 ‘izen ematea’. 2 *Sin.* **idazkun**
inspektore 1 ‘poliziaren kargua’. 2 h.
ikuskatzaile
institutu
instituzio h. **erakunde**
integrismo
integrista
interes
interpretatzaile
interpretazio
interprete
intzestu
irabazi 1 irabaz, irabazten. *du* ad.

irabazian
irabazi 2 iz.
irabazkin
irabazpide
irain
irain egin
iraindu, irain(du), iraintzen. *du* ad.
iraingarri
iraultza
iraultzaile
iraultze
iraungi, iraungitzen. *da/du* ad. *Jas.* ‘itzali; ahitu’
iraungigaitz
iraungikor
iraungitzaile
irizpen
irmo
irmoki
irmotasun
iruzur
iruzur egin
iruzurgile
iruzurkeria
iruzurti
iseka
iseka egin
isekari
isekatu, iseka(tu), isekatzen. *du* ad.
isilpeko
isun
isuna ezarri
itaun
itaundu, itaun(du), itauntzen. *du* ad.
itaunka
itaunketa
itsasketa: *itsasketan ohituak diren gizonak.*
Sin. nabigazio
itun 1 iz.
itundu 1, itun(du), ituntzen. *da/du* ad. ‘ituna egin, hitzartu’
iturburu
iturri
itxiera
itzuli 1, itzul, itzultzen. 1 *da* ad. 2 *du* ad.
itzulketa
itzurarazi, itzuraraz, itzurarazten. *du* ad.
izaera

izen 1 *Xabier du izena. 2: haren izen onar zikindu.*
-ren izenean
izenburu
izendapen
izendatu, izenda, izendatzen. *du* ad.:
Euskaltzaindiak horretarako izendatu nauelako; ez dugu izendatuko nor den; euskaldunok ‘euli’ izendatzen dugun intsektua; langileen soldataren neurria izendatzeko; egun izendatua.
izendatze
izenpe
izenpearazi, izenpearaz, izenpearazten. *dio* ad.
izenpetu, izenpe(tu), izenpetzen. *du* ad.
izenpetzaile
izpiritu *Ipar.* edo *Jas.* h. **espiritu**

J

jabaldura *Ipar.*
jabe
jabedun
jabegabe izond.
jabegai
jabegaitasun
jabego *Sin. jabetasun, jabetza*
jabekide
jabekidetasun
jabekuntza
jabetasun *Sin. jabego, jabetasun*
jabetza *Sin. jabego, jabetasun*
jagole
jagon, jagoten. *Bizk.* *du* ad.
jakinarazi, jakinaraz, jakinarazten. *dio* ad.
jakinarazpen
jaraunle
jaraunsi, jaraunts, jaraunsten. *du* ad.
jaregin, jaregiten. *dio* ad. (*nor* kasurik gabea) ‘askatu, libratu’: *neuk esatean, jaregin usoei.*
jasanarazi, jasanaraz, jasanarazten. *dio* ad.
jaulki, jaulkitzen. 1 *zaio* eta *du* ad. ‘(ahotik) irten, (ahotik) bota’. 2 *du* ad. *Finantz.:* *eusko bonoak jaulki.*
jaulkipen *Finantz.*
jaulkitze
Jaurilaritza (Euskal Autonomia Erkidegoko Gobernua izendatzeko)

jeltzale
jeltzaletasun
jeltzaletu, jeltzale(tu), jeltzaletzen. *da/du* ad.
jesan, jesa(i)ten. *Zub. du* ad. ‘maileguz hartu’
jesapen
jokalege
 jubilazio* e. **erretiro**
judizio *Jas.* ‘epaiketa’
juez *Heg.* h. **epaile**
juizio *Heg.* ‘epaiketa’
jujamendu *Ipar.* ‘epaiketa’
jujatu, juja, jujatzen. *Ipar. du* ad. ‘epaitu’
juje *Ipar.* ‘epaile’
juramentu *Zah.* 1 h. **zin**. 2 h. **arnegu**, **birao**
juridiko
jurisdikzio
jurisprudenzia
justizia
justu *Herr.*
juzgatu, juzga, juzgatzen. *Heg. du* ad. h. **epaitu**

K

kabinete
kale
 (kale) **agerraldi** *Sin.* **manifestazio**
kalte
 -en **kaltean**
kalte egin
kalte eragin
kalte-galera
kalte hartu
kalte izan
kalte-ordain: *kalte-ordaina eman, kalte-ordaina hartu*
kaltedun
kaltegarri
kaltepile
kaltekor h. **kaltegarri**
kaltetu, kalte(tu), kaltetzen. 1 *da* ad. ‘kaltea jasan’: *autoa kaltetu zitzaigun; gauza kaltetua ontzat saldu.* 2* *du* ad. e. **kalte egin**
kanbiatu, kanbia, kanbiatzen. *da/du* ad. h. **aldatu**
kanon
kanoniko

kanporaketa
kanporatu, kanpora(tu), kanporatzen. *da/du* ad.
kantonamendu: *Lau Kantonamenduen aintzira*
kantziler
kapital
kapitalismo
kapitalizatu, kapitaliza, kapitalizatzen. *du* ad.
kapitulazio
kapitulu
karga
kargatu, karga(tu), kargatzen. *da/du* ad.
kargu
kargu hartu *Heg.* ‘erantzukizuna eskatu’
kargua utzi
kargudun
karlismo
karlista
karlistada h. **karlistaldi**
karlistaldi
 karnet* e. **nortasun-agiri**, **gidabaimen**,
 (X Elkarteko) **txartel**
karrera *Heg.* h. **ikasketak**: *Zuzenbide karrera* h. *Zuzenbide ikasketak.*
kartzela
kartzelatu, kartzela(tu), kartzelatzen. *du* ad.
kastigatu, kastiga, kastigatzen. *du* ad. *Heg.* h. **zigortu**
kastigu *Heg.* h. **zigor**
kaudimen
kenketa
kereila
kexa
kexatu, kexa(tu), kexatzen. *da* ad. 1 ‘arranguratu’. 2 *Ipar.* ‘kezkatu; haserretu’
kiebra *Heg. Herr.* ‘porrota’
kitagarri
kitantza *Ipar.* ‘ordainagiria’
kitatu, kita, kitatzen. *du* ad.
klase: *klase-borroka; ornogabeen klasea; eragile baliokideen klasea.*
klausula
koalizio
kobrantsa
kobrarazi, kobraraz, kobrarazten. *Ipar. du* ad.

kobratu, kobra, kobratzen. *du* ad. 1 *Ipar*. 'berreskuratu'. 2: *soldata kobratu*.
kobratzaile
kolegio 1: *kardinalen kolegioa*. 2 h. **ikastetxe**. 3 h. **elkargo**
kolektibo
kolonia 1 'atzerritar multzoa; orobat lurraldea'
kolonial: *administrazio-koloniala* = *kolonia-administrazioa*.
kolonialismo
kolonialista
koloniar (herritarra)
kolonizatu, koloniza, kolonizatzen. *du* ad.
kolonizatzaile
komertzio h. **merkatalgo**, **merkataritza**
komisario
komisio 1 h. **batzorde**
komisio 3 h. 'kobratzen den saria'
komisiadun
komun 2 izond.: *guztion ondare komuna*.
komunitate
konbertitu, konberti, konbertitzen. *da/du* ad.
konbertsio
konde
kondena
kondenagarri
kondenarazi, kondenaraz, kondenarazten. *du* ad.
kondenatu, kondena(tu), kondenatzen. *da/du* ad.
kondenatzaile
kondenazio
konderri
kondesa
kondetza
konfederakunde: *Suitzako Konfederakundea*.
konfederatu, konfedera, konfederatzen. *da* ad.
konfederazio
kongresu
konfiantza
konfidantza* e. **konfiantza**
konfirmatu, konfirma, konfirmatzen. 1 *du* ad. h. **berretsi**. 2 *da/du* ad. *Erl.* h. **sendotza hartu**, **sendotza eman**

konfirmazio 1 h. **berrespen**. 2 *Erl.* h. **sendotza**
konfiskatu, konfiska, konfiskatzen. *du* ad.
konkordatu
konpainia
konplimendu 1 *Zah.* 'bururatzea, bukatzea'. 2 'kortesiazko hitza, ele onak'
konplitu, konpli, konplitzen. *da/du* ad. 'bete': *norbaitekin konplitu* 'norbaitekokiak egin'
konpromezu* e. **konpromiso**
konpromiso *Heg. Herr.*
konstituzio
kontrairaultza
kontratu iz.
kontseilari
kontseilaritza
kontseilu
konsul
konsulatu iz.
konsuletxe
konsulorde
konsulta 1 (medikuarekikoa). 2 *Heg.* h. **argibide(-)eskaera**, **aholku-eske**
konsulta egin
konsultatu, konsulta(tu), konsultatzen. *du* ad. *Zah.* 'argibidea, kontseilua eskatu'
kontu
kontu(-)emaile
kontu eman
kontu hartu
kontu(-)hartzaile
kontu(-)hartze
kontu korronte
kontulari
kontularitza
kontzeju *Heg.*
kontzentratu, kontzentra, kontzentratzen. *da/du* ad.
kontzentrazio
kontzesio
kontzesionario
kontzientzia
kontzientzia(-)eragozle *Sin.* **kontzientzia(-)objektore**
kontzientzia(-)eragozpen *Sin.* **kontzientzia(-)objektzio**
kontzilio
kooperatiba

kooperatibo: *Guyanako Errepublika*
Kooperatiboa.

koordinazio

koroa

koroadun

koroatu, koroa(tu), koroatzen. *da/du* ad.

koroatze

korporazio

korrejidore

korritu 2 iz.: *dirua korrituan jarri, %15eko korrituarekin.*

kostu

kotizatu, kotiza, kotizatzen. *du* ad.

kotizazio

kreditu

krima* e. **krimen**

krimen 'lege-hauste larria'

kriminal

kudeaketa

kudeatu, kudea(tu), kudeatzen. *du* ad.

kudeatzailer

kulpa

kulpadun

kulpagabe izond.

kunplitu* e. **konplitu**

kuota

kutxa

aurrezki-kutxa

L

laga, lagatzen. *du* ad. 'utzi'

laido *Ipar.* edo *Jas.*

laidotu, laido(tu), laidotzen. *du* ad.

lan

lan egin

lan eragin

lanaldi

landa 1 1 'lantzeko on den lur-eremua, alorra'. 2 'hiriguneari kontrajartzen zaion eremua' (batez ere hitz elkartuetan)

langabe iz. eta izond.

langabezia 'lanik eza'

langile

langilego 1 *Ipar.* 'langiletasuna'. 2* e.

langileria, langileak

langileria

langiletasun

lagundi (*Jesusen Lagundia* esapidean erabilia)

lan

lan egin

lan eragin

lanaldi

lanarte

lanbide

langabe

langabezia

langile

langilego 1 *Ipar.* 'langiletasuna'. 2* e.

langileria, langileak

langileria

lankide

lankidego *Sin.* **lankidetza**

lankidetasun

lankidetza *Sin.* **lankidego**

lanleku

lanpostu

lansari

lantegi 1 'lan egiteko tokia, batez ere fabrika baino txikiagoa': *eskultorearen lantegia*. 2 'egitekoa, lana': *lantegi ederra hartu dik bere gain!*

lantoki

lanuzte

lapur

lapurketa* e. **lapurreta**

lapurreria

lapurreta

lapurtu, lapur(tu), lapurtzen. *du* ad.

laterri h. **estatu**

lege

lege nagusi

legealdi

legebiltzar

legebiltzarkide

legedi *Sin.* **legeria**

legegabe izond.

legegai

legegile

legegin *Bizk.* 'legegilea'

legegintza

legegintzaldi

legegizon 'gizon legelaria'

legelari

legeria *Sin.* **legedi**

legez 1 'legearen arabera'. 2 *Bizk.* 'bezala'

legezko

legezkotasun

legeztapen**legeztatu**, legeza, legeztatzen. *du* ad.**lehendakari****lehendakariorde****lehendakariordetza****lehendakaritza****lehengoratu**, lehengora(tu), lehengoratzen. *da/du* ad.**lehia** 1 ‘ahalegin bizia’. 2 ‘norgehiagoka’: *elkarren lehian ibili*.**lehiaka** adlag.**lehiaketa****lehiakide****lehiarazi**, lehiaraz, lehiarazten *du* ad.**lehiatu**, lehia(tu), lehiatzen. *da* ad.**lekatu** 1, leka(tu), lekatzen. *Ipar. du* ad.
Zah. ‘kanpo utzi, salbuetsi’**lekualdaketa****lekualdatu**, lekualda, lekualdatzen. *da/du* ad.**lekualdatze****lekuko** iz.**lekukotasun****lekukotu**, lekuko(tu), lekukotzen. *da* ad.**leninismo****leninista****leporatu**, lepora(tu), leporatzen. 1 *dio* ad.: *hilketa berari leporatu ziotelako*. 2 *du* ad.: *berrehun kiloko harria leporatu baietz!***letradu** *Heg.* ‘legelaria’**libera** 1 ‘Frantziako dirua’. 2 *Ipar.* h. **libra****libera esterlina****liberal** 2 iz. eta izond.: *karlistak eta liberalak*.**liberalismo****liberalkeria****liberaltasun****libertate batez ere** *Ipar.* ‘askatasuna’**librantza** *Ipar.***liga** 1 1 ‘elkarte-mota’. 2 ‘kirol-lehiaketa’
lizentzi izan *Gip. da* ad. *Herr.* ‘zilegi izan’**lizentzia****lizentziadun****lokabe** izond.**lotura**lukru* e. **lukuru****lukur** h. **lukurari****lukurantz** h. **lukurreria****lukurari****lukurreria****lukurreru** *Heg.* h. **lukurari****lukuru****luzamen****luzamendu** *Ipar.***luzapen****luzatu**, luza, luzatzen. *da/du* ad.**M****magistratu** iz.**mahaibur****mahaiburuko** iz.**mahaikide****maiestate****mailegatu**, mailega, mailegutzen. *du* ad.**mailegu****maiorazko****maizter****maiztertza****maltzurkeria****manamendu** *Ipar.* ‘agindua’**manatu**, mana, manatzen. *Ipar.* eta *Naf. du* ad.**manatzaile** *Ipar.* eta *Naf.***mandatari****mandataritza****mandatu** iz.**manifestatu**, manifesta, manifestatzen. 1 *Heg. da* ad.: *milaka lagun manifestatu ziren Bilboko kaleetan*. 2 *Ipar. du* ad.: *milaka lagunek manifestatu zuten Baionako kaleetan*.**manifestazio** *Sin.* (kale) **agerraldi****manifestu****mantendu**, manten, mantentzen. *da/du* ad. 1 ‘(abereak) elikatu’. 2 ‘iraun edo irauarazi, atxiki’mantenimendu* e. **mantentze****mantentzaile****mantentze**: *mantentze-lanak*.**mantenu**: *mantenua eta soldata*.**manu****manupeko** *Ipar.***maoismo****maoista****marka** 2 1 ‘kiroletakoa’: *marka hautsi, marka berdindu*. 2 ‘merkataritzakoa’: *industri marka*

marxismo
marxista
materiadun
materiagabe izond.
material iz. eta izond.
matxura
mehatxatu, mehatxa, mehatxatzen. *du* ad.
mehatxatzaile
mehatxu
mehatxu egin
mehatxuka
mendeko
meneko *Ipar.*
merindade
merkantzia *Heg. h. salgai, gai*
merkatalgo *Sin. merkataritza*
merkatar
merkataritza *Sin. merkatalgo*
merkatu 1 iz.
merkaturatu, merkatura(tu), merkaturatzen.
du ad. *Ekon.*
miaketa
miatu, mia, miatzen. *du* ad.
miatzaile
 ministergoa* e. **ministerio**
ministerio
 ministeritza* e. **ministerio**
 ministrari* e. **ministro**
 ministraritza* e. **ministerio**
ministro
 minoria* e. **gutxiengo**
monarka
monarkia
monarkiko *Sin. erregetiar*
 moneda* e. **moneta**
moneta 1 h. **diru, dibisa**: *Europako moneta-batasuna* h. *Europaio diru-batasuna, dirua bi monetatan daukat* h. *dirua bi dibisatan daukat; lira Italiako moneta da* h. *lira Italiako dirua da.* 2* e. **txanpon, xehe**: *hiru moneta** e. *hiru txanpon*
monogamia
monopolio
monopolizatu, monopoliza,
 monopolizatzen. *du* ad.
mozkin ‘etekina’
mudantza
mudatu, muda, mudatzen. *da/du* ad.

mugaketa
mugazain
mugazaingo
mugazaintza
mugiezin izond.
mugikor
multa h. **isun**
mutualitate

N

nabigazio *Sin. itsasketa*
nagusiarazi, nagusiaraz, nagusiaratzen. *du* ad.
nahiera
nahierara adlag.: *mana gozoa biltzea asko zuten nahierara bazkatzeko.*
nahitaez
nahitaezko
 nahitanahiez* e. **nahitaez, nahi eta nahiz ez**
narrio *Zah. ‘akatsa, orbana’*
nazi
nazio
nazioarteko
nazioartekotasun
nazional
nazionalismo
nazionalista
nazionalitate
nazionalizatu, nazionaliza, nazionalizatzen.
du ad.: *burdinbideak nazionalizatu zituzten*
naziotasun: *Finlandiarren naziotasuna asko indartu zen halako epetan.*
nazismo
negoziatu, negoziatzen. *du* ad.
negoziazio
negozio
nortasun: *nortasun-agiria.*
 notari* e. **notario**
notario
notariotza

O

obedientzia ‘esane-kotasuna’
objektore (*kontzientzia(-)objektore* hitz elkartuan bakarrik erabiltzekoa)
kontzientzia(-)objektore *Sin. kontzientzia(-)eragozle*

objekzio

kontzientzia(-)objekzio *Sin. kontzientzia(-)jeragozpen*

obligarazi, obligaraz, obligarazten. *Ipar. du ad.*

obligatu, obliga, obligatzen. *da/du ad. h.*

behartu, obligarazi

obligazio *Ekon.*

obra

ofenditu, ofendi, ofenditzen. *Heg. du ad.*
'iraindu'

ofentsa

ofentsagarri *Zah.* 'iraingarria'

ofentsatu, ofentsatu(tu), ofentsatzen. *Ipar. du ad.* 'iraindu'

ofentsatzaile *Ipar.* 'iraintzailea'

ofizial 1 izond.

ofizialki

ofizialtasun

ofizio

ogasun 1 *Bizk.* 'ondasuna'. 2 *Admin.*
'finantzak'

ogen *Zub. h. hoben*

ogibide

ohitura

ohiturazko

ohostu* e. **ostu**

oinorde

oinordeko iz.

oinordekotasun

oinordekotza

oinordetza *Zuz.*

oker izond. eta iz.: *hori gaizki dago, eta beste hori okerrago.*

okupatu, okupa, okupatzen. *da/du ad.*

okupazio

oligarkia

onarpen

onartu, onar, onartzen. *du ad.*

ondare

ondarez: *Oihenarten paper pila baten jabe ondarez egin zen jaun hori.*

ondasun

ondasundun

ondorengo iz.

ondoretasun

onespen

onetsi, onets, onesten. *du ad.*

ongintza

ongitu, ongi(tu), ongitzen. *da/du ad.*

oniritzi 1 iz. 'maitasuna'. 2 iz. 'ontzat ematea, onestea'. 3 izond. 'maitatua': *euskal dantza oniritziak*. 4 izond. 'onetsia'

onura

onuradun

oporraldi

oposizio

ordain

ordainetan

ordainez

ordainezko

ordainagiri

ordainarazi, ordainaraz, ordainarazten. *dio ad.*

ordainbide

ordaindu, ordain(du), ordaintzen. *du ad.*

ordaingai

ordaingarri

ordainketa

ordainkizun

ordainleku

ordainpeko

ordainsari

ordaintzaile

ordenatu 1, ordena(tu), ordenatzen. 1 *du ad.*
'antolatu, taxutu'. 2 *da/du ad.* 'ordenako sakramentua hartu edo eman'

ordenu *Ipar.* 'hilburukoa, testamentua'

ordezkari

ordezkaritza

ordezkatu, ordezka, ordezkutzen. *du ad.*

ordezko

ordezkotza

ordeztu, ordeztu(tu), ordeztzen. *du ad.*

organizazio

organo 1 (izaki biziaren zatia)

orube

ostendu, osten, ostentzen. *Bizk. da/du ad.*
'ezkutatu'

ostu, ostu, osten. *du ad.*

P

paga 1 *Ipar.* eta *Naf.* 'lansaria': *apezen paga*. 2 *Heg.* (haurrei ematen zaiena)

pagatu, paga(tu), pagatzen. *du ad.*

paragrafo

parlamentari iz.: *parlamentarien bilera.*

- parlamentario** izond.: *talde parlamentario*
(hala ere, hobe *parlamentu[ko] talde*)
- parlamentu**
- partaide** ‘parte-hartzailea’: *zure nahigabeen partaide naiz ni ere.*
- partaidetza**
- parte**
- parte hartu**
- parte(-)hartzaile**
- parte(-)hartze**
- partidu** *Heg.* 1 h. **partida**. 2 h. **alderdi**
- partitu**, parti, partitzen. *Zah.* edo *Herr.* 1 *du* ad. ‘zatitu, banatu, bereizi’. 2 *Ipar.* *da* ad. ‘joan, irten, abiatu’
- partitzaile**
- partzuer** ‘esku-hartzailea’: *bi gizon partzuer direnean nekean eta gozoan adiskide mamitzen dira.*
- partzuergo**
- pasaporte**
- patentatu**, *patenta*, *patentatzen.* *du* ad.
- patente**
- peaje* e. **bidesari**; **ordaintoki**
- pentsio**
- pentsiodun**
- pentzudan** *Bizk.* *arazo hori nire pentzudan utz ezazue* (‘nire ardurapean’)
- peritu**
- peritutza**
- pertsegitu**, *pertsegi*, *pertsegitzen.* *Heg.* *du* ad.
- pertsegitzaile**
- pertsekuzio**
- pertsona**
- petxa 1** *Heg.* ‘zerga’
- petxatu**, *petxa(tu)*, *petxatzen.* *Heg.* *du* ad. ‘zerga ipini’
- petzero** *Ipar.* ‘mendekoa’
- pezeta**
- plan**
- plangintza**
- plebeio**
- plebiszitu**
- poligamia**
- poligamo**
- politika**
- politikari**
- politiko** izond.
- politikoki**
- poliza** ‘agiria’
- polizia** 1 (elkartea). 2 ‘garbitasuna; ardura’.
3 h. **poliziako**, **poliziakide**
- poliziako** iz. (kidea)
- poliziakide** iz.
- populazio**
- populismo**
- populu** *Ipar.*
- porrot**
- porrot egin**
- porrot eragin**
- postu**
- postura** *Bizk.* ‘apustua’
- pragmatika**
- prefektu**: *Erromako prefektua.*
- prefet** *Ipar.*
- premu** *Ipar.* ‘seme nagusia; ‘oinordekoa’
- premugo** *Ipar.*
- premutasun** *Ipar.*
- prenda** *Heg.* 1 *Beh.* ‘bahia’. 2 *Zah.* ‘dohaina’
- presidente** ‘lehendakaria, burua’
- presidenteorde**
- presidentetza**
- preso**
- preso altxatu**
- presondegia**
- presozain**
- prezio**
- pribatu** izond.
- pribilegio**
- printze**
- printzerri**: *Kataluniako Printzerria.*
- printzesa**
- printzipio** 1 ‘hastapena, oinarria’. 2* e. **hasiera**, **haste**, **hastapen**
- probetxatu*** e. **aprobetxatu**
- probetxu**
- probidentzia**
- probintzia**
- probintzial** iz. eta izond.
- profanatu**, *profana*, *profanatzen.* *du* ad.
- profanatzaile**
- profanazio**
- profitatu**, *profita*, *profitatzen.* *Ipar.* *du* ad. *Herr.*
- programa**
- programatu**, *programa(tu)*, *programatzen.* *du* ad.

programatzaile**programazio****proiektu****prokantsul****prokuradore****proletario****promes****promes egin****promestu**, promes(tu), promesten. *du* ad.:*Lur promestua.***prometatu**, prometa, prometatzen. *Ipar. du* ad. *Zah.* ‘promestu, agindu’**propietate****proposamen****proposatu**, proposa, proposatzen. *du* ad.**prostituta****prostituzio****protesta** *Heg.***protesta egin****protestatu**, protesta(tu), protestatzen. *du* ad.**protokolo****prozedura 1** ‘eginbidea, jarraibidea’**prozedura 2** *Ipar.* h. **isun****prozesu****publikatu**, publika, publikatzen. *du* ad.**publiko** *Sin.* **ageriko, jendaurreko; herri(-)****publizitate****Q****quorum****R****referendum****S****saihestu**, saihets, saihestu, saihesten. 1 *da* ad. ‘bidetik atera, baztertu’. 2 *du* ad.: *traba eta debekuak saihesteko.***sail****sailburu****sailburuorde****sailburuordetza****salaketa****salakuntza****salarazi**, salaraz, salarazten. *dio* ad. 1

‘salatzera behartu. 2 ‘saltzera behartu’

salatari**salataritza****salati****salatu**, sala(tu), salatzen. *du* ad.**salatzaile****salbuespen****salbuetsi**, salbuets, salbuesten. *du* ad.**saldu**, sal, saltzen. *du* ad.**salerosi 1**, saleros, salerosten. *du* ad. *g.er.***salerosi 2** iz.**salerosketa****salerosle****salerospen****saleroste****saletxe 1** (ardiena). 2 ‘saltokia’**salgai 1** pred.: *salgai dagoen liburua*. 2 iz.:*Europa guztiko salgaiak itsasoz zabaltzen zituen.***salmenta****salneurri****saltzaile****saneatu**, sanea, saneatzen. *du* ad.**sari****saripeko** iz. ‘soldatapekoa’**sasiletradu** *Heg.:* *sasiletraduentzat ez dago legerik.***segurantzza****segurantzia** *Heg. Herr.* ‘segurantzza’**sekretario** h. **idazkari****sekta****sektzio 1** *Zientz. eta Tekn.:* *ornomuinaren zeharkako sekzioa*. 2* e. **atal**senadore* e. **senatari****senatari****senatu****sendesle****sendi** ‘familia’**sendetsi**, sendets, sendesten. *du* ad.

‘berretsi’

senide**senidetasun****senidetu**, senide(tu), senidetzen. *da* ad. ‘senide bihurtu’**senidetza****senikera** *Bizk.* ‘senidetasuna, ahaidetasuna’**seniparte****senitarte****senitarteko** iz. ‘ahaidea, familiakoa’**sententzia** ‘epaia’**separatismo****separatista**

sexu: *sexu-harremanak.*
sindikalismo
sindikalista
sindikatu iz.
sindiko iz.
soldata
soldatapeko
solidaritate
 solidaritza* e. **solidaritate**
sor-marka: *gazta horrek badu sor-marka.*
sorosle
sorospen
sorotsi, sorots, sorosten. *du* ad. ‘lagundu’
sortegun
sorterri
sorterritar
sozial
sozialdemokrata
sozialdemokrazia
sozialismo
sozialista
sozializatu, sozializa, sozializatzen. *du* ad.
sozietate 1* e. **gizarte.** 2 (elkarte mota):
sozietateen alorreko legeria.
sozio h. **bazkide**
subirano
subiranotasun
sufragio
sufragista
sultan
sultanerri
suntsiarazi, suntsiaraz, suntsiarazten. *du* ad.
suntsiezin
suntsigarri
suntsiketa
suntsikor
suntsipen
suntsitu, suntsi, suntsitze. *da/du* ad.
suntsitzaile
suntsitze: *Babiloniako erresumaren suntsitzea.*

T

tarifa
tarteko iz. ‘bitartekoa; senidea’
tarteko izan
teknikari iz.
teknokrata
teknokrazia

teokrazia
termino ‘teknika hitza’: *hizkuntzaritzako terminoa.*
terrorismo
terrorista
tesoro *Heg.* h. **altxor**
testamentu
testigantza *Heg.* ‘lekukotasuna’
testigu *Heg.* ‘lekukoa’
testigutza *Bizk.* ‘lekukotasuna’
tirania
tiranizatu, tiraniza, tiranizatzen. *du* ad.
tirano
tiranokeria
tiranotasun
titulu
tokamen *Heg.:* *irabazietan bakoitzari dagokion tokamena.*
tokatu, toka(tu), tokatzen. *Heg. da/zaio* ad.
Herr.
toki
tokialdaketa
tokialdatu, tokialda, tokialdatzen. *da/du* ad.
tortura
torturatu, tortura(tu), torturatzen. *du* ad.
torturatzaile
totalitario
totalitarismo
traba
traba egin
trabatu, traba(tu), trabatzen. *da/du* ad.
traditu, tradi, traditzen. *du* ad. *Zah.* ‘saldu, saldukeria egin’
tradizio
tradizional
tradizionalismo
tradizionalista
tradiziozale
trafikari
trafikatu, trafika, trafikutzen. *du* ad.
trafikatzaile
trafiko (merkataritzakoa eta drogena)
traidore
traidorekeria
transmisio
transmititu, transmiti, transmititzen. *du* ad.
trantsizio
trataera
tratamendu

tratatu, trata, tratatzen. *du* ad.

tratu

tratuan

tratugile h. **tratulari**

tratulant *Ipar.* h. **tratulari**

tratulari

tregoa ‘menia, su-etena, gudu-etena’

tribunal *g.g.er.* 1 ‘auzitegia’. 2 ‘epaimahaia’

trono* e. **tronu**

tronu

troskismo

troskista

truk 1 *batez ere Ipar.* adlag. ‘truke’. 2 iz.

(karta-jokoa): *trukean ari ziren.*

trukada ‘truketa, trukatzea’

trucaera

trukatu, truka, trukatzen. *du* ad.

trukatzaile

trukatze

truke 1 iz. ‘trukatzea’: *diru-trukea*. 2 adlag.:

hire gorputza nire arimaren truke.

trukean: *ardoaren trukean irungo dizut;*

besteentzat diruta eta zuretzat laztan-trukean.

tutore

tutoretza

txanpon

txartel

txeke

txeketegi

txirotasun

txirotegi

txirotu, txiro(tu), txirotzen. *da/du* ad.

txosten

U

udal

udalbatza

udalbatzar

udalerrri

udaletxe

udaltzain

udaltzaingo

ukan, ukaiten. *Ipar.* *du* ad. ‘izan’

ukandun *Ipar.* *g.er.*

ukatu, uka, ukatzen. *du* ad.

ukatzaile

ukatze

ukitu, uki, ukitzen. *du* ad.

uko

uko egin

urbanizatu, urbaniza, urbanizatzen. *du* ad.

urratu 1, urra, urratzen. *du* ad.

urratzaile

urratze

usadio

usantza

ustekabe

ustekabean

ustekabeko

ustekaberik

ustekabez

ustezko izlag. *ustezko laguna.*

ustiapen

ustiatu, ustia, ustiatzen. *du* ad.

ustiatze

utzietsi, utziets, utziesten. *Ipar.* *du* ad.

‘bertan behera utzi’

X

xedapen

xedatu, xeda, xedatzen. *du* ad.

Z

zabar

zabarkeria

zaindari

zaindaritza

zaindegi

zaindu, zain(du), zaintzen. *du* ad.: *zain*

ezazu zeure burua.

zaingo

zaintzaile

zaintzailletza

zaintze

zamari

zamatu, zama(tu), zamatzen. *du* ad.

zamatzaile

zamatze

zantzu ‘seinalea, aztarna’

zapalkuntza

zapaltzaile

zapuztu, zaputz/zapuztu, zapuzten. 1 *da* ad.

‘zaputza hartu’. 2 *du* ad. ‘arbuia’:

txoriak habia zapuztu du.

zatiezin

zatigaitz

zaticatu, zatika(tu), zatikatzen. *da/du* ad.

zaticatze**zaticeta****zaticor****zaitu**, zati(tu), zatitzen. *du* ad.**zedarri****zedarritu**, zedarri(tu), zedarritzen. *du* ad.**zedarritzatu**, zedarritzta, zedarritzatzen.*Ipar. du* ad.**zedula****zehatu**, zeha, zehatzen. 1 *du* ad. 'jipoitu'. 2*Zuz.* 'zigortu'**zentralizatu**, zentraliza, zentralizatzen. *du* ad.**zentralizatzaile****zentralizatze****zentsu** 'errola'**zentsura****zentsuratu**, zentsura(tu), zentsuratzen. *du* ad.**zerbitzu****zerbitzugintza****zerga****zerga-bilketa****zergadun****zergalari****zergaldi****zergapeko****zergapetu**, zergape(tu), zergapetzen. *du* ad. 'zerga jarri'**zergategi****zibil****zigilatu**, zigila, zibilatzen. *du* ad.**zigilu** 1: *erregeren zigiluarekin*. 2 (gutun-azaletakoa)**zigilu-marka****zigilu-markatzekoa****zigor****zigorgarri****zigorkari****zigorkatu**, zigorka, zigorkatzen. *du* ad.**zigorketa****zigorpe****zigorpean****zigorpeko****zigorraldi****zigorraz**, zigorraz, zigorrazten. *du* ad.**zigortu**, zigor(tu), zigortzen. *du* ad.**zigortzaile****zilegi****zilegi izan**. *da/du* ad.**zilegitasun****zilegitu**, zilegi(tu), zilegitzen. *du* ad.**zin****zin-egile****zinegin****zinegotzi****zinpeko** izlag.**zitate** 1, zita(tu), zititzen. *du* ad. 1'epailearen aurrean aurkezteko deitu'. 2 *g.er.* 'aipatu'. 3 *Heg.* 'hitzordua izan'**ziurtagiri****ziurtatu**, ziurta, ziurtatzen. *du* ad.**zor****zor izan****zorbide** 'bide-mota, lur jabedunean zehar igarotzen dena'**zordun****zordundu**, zordun(du), zorduntzen. *da/du* ad.: *hartzten duena zorduntzen da.***zorgabetu**, zorgabe, zorgabetzen. *da/du* ad.**zorpetu**, zorpe(tu), zorpetzen. *da/du* ad.**zuhurtzia****zuribide****zuritu**, zuri(tu), zuritzen. *da/du* ad. 1 'zuriz margotu'. 2 '(patatari eta) azala kendu'. 3 'nor bere edo besteren hutsegitea zuzentzen saiatu'. 4: *elurra egin du, baina ez du zuritu.***zuritze****zuzemen:** *bitarte hau, bere anaia etxeratzeke zuzemenak egiten igaro zuen.***zuzen****zuzenbide****zuzendari****zuzendariondoko****zuzendariorde****zuzendariorde****zuzendaritza****zuzendu**, zuzen(du), zuzentzen. *Heg. da/du* ad.**zuzenketa****zuzentasun****zuzentza** 'justizia'**zuzkidura****zuzkitu**, zuzki, zuzkitzen. *du* ad.

Osasun arloko testuak eta lexikoa XXI. mendeari begira

Iñaki Ugarteburu
EHU/UPV

SARRERA

Badirudi lexikoa dugula osasun eta, oro har, espezialitateetako testugintzako auzi nagusia; batez ere, arlo horietako hiztegi berezia nola jorratu eta finkatu. Izan ere, aspaldi esana da ez dela Euskaltzaindiaren lana esternokleidomastoideo bezalako hitzen forma eta erabilera erabakitzea:

Esternokleidomastoideo delakoa sartu ez badugu zeragatik izan da, alegia anatomi hizkera bereziko hitza delako. Zientzi eta teknika alorretako hitz bereziok ez dute, gure ustez, erabateko hiztegi batean zertan azaldu. Are gehiago, ez dugu uste Euskaltzaindiak horrelako hitzei buruz inolako erabakirik hartuko behar lukeenik. Delako alorrean dihardutenen arteko arazoa da hori, ez beste inorena. (Sarasola 1984)

Gerora ere, hainbatek esan ohi du espezialitate arloko testu eta lexiko arazoak erabakitzea espezialisten esku —guri dagokigunez, mediku-erizainen esku— egon beharko lukeela¹.

Ez da halakorik ikusten, ordea, eguneroko hizkuntza jardunean. Maiz dira eztabaidak espezialista, itzultzaile, teknikari, kazetari, testu-liburuen prestatzaile, institutu-tuetako eta unibertsitateko irakasle eta beste askoren artean. Baita erakunde bat eta besteko espezialisten artean ere. Hortaz, nork eta nola erabaki behar ditu ehunekoen idazkera, arlo berezietako hiztegia, ortotipografia? Are gehiago, bada galdera bat zaila erantzuten: erabakiak hartzeko orduan, noiz ari gara espezialitatean eta noiz arlo orokorrean?

1. OSASUN ARLOA

Osasungintzan sortzen diren euskarazko testuez ari garenean, badirudi espezializazioko arloaz eta, hortaz, hizkera zientifiko-teknikoaz ari garela. Eta hori horrela ote den erabakitzeak garrantzi handia du, alde batetik euskarak duen tradizioa (eredu

¹ “Hizkuntzaren jabe bakarra sentitzen ez naizenez, eta, zinez, medikuntzaren kasuan laguntzaile gonbidatua soilki, argi daukat ekimena eta hitza ez direla nireak, ez eta ni bezalakoentzat gordeak ere. Itzultzaileak, normalizazioko teknika-riak, Unibertsitateko irakasleak, euskaltzainak, filologoak, euskaltzaleak, politikoak...” (Manjón, R. 1998. Medikuntzako testuetako zenbait okerbide eta balizko aje. Senez aldizkaria 20. EIZIE, <http://www.eizie.org/euska-ra/argital/senez/20/aurkez.htm>)

izan daitezkeen testuak) bilatzeko, eta bestetik aurrera begira suma daitezkeen hizkuntz behar eta arazo berriei (komunikazio premia berriei) nola erantzun erabakitzeke. Izan ere, tradizio urrikoa dugu euskal hizkuntza zientzia eta teknikaren munduan (beste garai batzuetako frantsesaren edo alemanaren eta gaurko ingelesaren aldean behintzat) eta zail gertatzen da, etorkizunari begira corpus handiak erabiltzea —hala jokatu ohi dugu hizkera orokorraren azterketan— haietan oinarritu, aztertu eta erabakitzeke. Baina euskara estandar orokorraren (arauzko gramatika eta lexikoaren) oinarriak finkatuak ditugularik, beste testugintza eta lexikogintza horren azterketari gero eta indar handiagoz heldu beharra dago.

Bestalde, azterketarako esparru aproposa dugu osasuna, arlo horixe dugulako azken urteotan ikaragarri hedatu direnako bat testugintza, argitalpen, zabalkunde eta terminologia arloetan. Beste espezialitate-arlo batzuk ez bezala (haien garrantzia ukatu gabe) osasungintzak egunero eta astero betetzen ditu orrialdeak egunkari eta astekarrietan eta hainbatetan sortzen ditu hiztegi katramilak esatari, idazle eta itzultzaileen lanetan. Beste era batera esanda, arlo honetan zail gertatzen da espezialitateko arloaren eta orokorraren arteko bereizketa zehatza egitea: ikerketa nahiz goi-mailako jakintzaren emaitza, alde batetik, eta erreferente hartaz hiztun arruntak irakurtzen eta idazten duena, bestetik. Gainera, gaurko egoera euskarak inoiz ezagutu ez duen bezalako da arlo honetan. Bi dira egoera horren arrazoiak. Alde batetik osasun arloko euskara, eta oro har zientzia eta teknikakoa, goi-mailako irakaskuntzan eta ikerketan ari diren espezialisten tresna bilakatu izana, eta bestetik jakintza arlo horrek azken urteetan izan duen zabalkundea.

‘Zientzia eta teknikako hizkera’ (Kocourek 1982) edo, oro har, espezialitateko testuetako hizkera deitzen dugun hori eredu orokorraren azpisistematzat hartu behar dugu (Gutiérrez 1998). Testu hauen ezaugarri nagusiak beste argitalpen batean azalduak ditugu (Ugarteburu 2000) eta testu hauek, terminologiak duen garrantzia ahaztu gabe, unitate konplexutzat hartuko ditugu edo errealtate kontzeptual konplexu baten berri ematen duten unitatzat. Horregatik, hainbat ikuspuntu har daitezke testu hauen azterketarako (Cabré 1983): kognitiboa, linguistikoa, pragmatikoa. Ikuspuntu eta azterbide horiek guztiak izan beharko ditugu gogoan gure azterketan.

Izan ere, testu espezializatua espezialistak sortua den arren, egia da antzeko testu asko sortzen direla gaur egun (ez da erraza ohiko sailkapenetan kokatzea, esate baterako, ospitaleetan gaixoak sinatu ohi duen operatu aurreko baimen-orria, edo analisisien emaitzak jasoko dituen inprimakia); badira, gainera, teknikoan antzekoak diren testu estereotipatuak edo errutina-testuak, eta oro har ez dituzte ezaugarri berak espezialitateko testuek, didaktikoez, eta zabalkundekoek (Cabré 1999). Baina testu hauen bateratasunik eza ulertzeko, gogoan hartzea komeni da (Hoffman 1984) espezializazio mailaren eta forma linguistikokoaren arteko erlazioa. Osasun arloan urriak dira zientzia teorikoan ohikoak diren abstrakzio maila handieneko testuak, baina ugari dira beste maila guztietakoak, baita abstrakzio mailarik apalenekoak ere.

Abstrakzio maila handiko testuak ditugu ohiko biltzar eta zientzia argitalpen espezializatuetan. Halakoetan maiz erabiltzen dira sinbolo artifizialak elementuetarako eta hizkuntza orokorra erlazioetarako. Baina gero eta ugariagoak dira hizkuntza naturala eta terminologia espezializatua (sintaxi kontrolatuarekin edo libre samarrarekin) darabiltzaten zientzia aplikatuko eta teknikako testuak. Eta ezin ahaztu, lehen ez bezala, gaur egun asko direla abstrakzio maila apaleko testuak kontsumo arloan

(zorionez, osasunaren kezka sortu eta zabaldu da gizartean). Testu horiek hizkuntza naturala erabiltzen dute eta sintaxi librea, baina hainbat termino espezializatu erabili ohi dituzte. Izan ere, objektuen ezagutza zientifikoa gizarteko kulturaren txertatua dagoenean sartzen da —orduan bakarrik sar daiteke— hiztegi orokorrean, hau da, sozializatu eta ulergarri bilakatu denean.

Bestalde, egia da intsulinak edo hidrogenoak erreferente bera duela euskal iker-tzailearentzat nahiz beste herrialde batekoarentzat —ez da hala gertatzen, aldiz, herrialde horietako erakunde juridiko edo politikoekin (Gutiérrez 1998)—, baina ez dirudi espezialitateko testua terminologiara muga daitekeenik. Testu horietan komunikazio asmoa erabakigarria gertatzen da sortzaileentzat; ongi dakite hori testu-egile-ek asmo horren arabera hautatzen baitira komunikazio estrategiak eta erabiliko diren hizkuntz baliabideak (Hoffman 1984).

Azken batean, honela definitzen du Hoffmannek espezialitateko hizkera:

“A complete set of linguistic phenomena occurring within a definitive sphere of communication and limited by specific subjects, intentions and conditions (Hoffmann 1979: 13-17)”

Eta ez da, hortaz, harrizkoa hizkuntza gertaera horietan gai, asmo eta egoerak duten garrantziaren arabera jokatzeko diskurtsoak eta terminologiak. Eragile horien azterketak erakutsiko digu zergatik joko duen idazleak errazago izenondoa edo elkar-keta erabiltzera (*sukar aftosoa / afta sukarra*, ‘*aheria*’) edo zergatik egiten duen aukera lexiko bat edo beste (*ugatzeko minbizia / bularreko minbizia*):

“Les critères sociolinguistiques ne doivent pas être davantage négligés: là où le spécialiste emploiera “cancer mammaire”, il est probable que le profane parlera de “cancer du sein” (Maniez 2001: 66-67)”

2. OSASUN ARLOKO TESTUAK

Testu hauek sailkatzeko ardatz biak izan beharko ditugu kontuan. Alde batetik, testuaren espezializazio maila edo, beste era batera esanda, ea testua espezialistarentzat, ikaslearentzat edo irakurle arruntarentzat idatzia dagoen. Bestetik, testu horien ezaugarriak izango ditugu gogoan, batez ere: konplexutasun kontzeptuala, diskurtsoaren antolamendua (estereotipatua espezialista-testuetan eta sintaxi libreagokoa ohiko komunikabideetan), terminologia... Testu hauen zailtasuna edo konplexutasunaren arrazoi nagusiak bi dira: terminologikoa eta kontzeptuala.

Baina terminologiaz eta elementuen arteko harreman kontzeptual konplexuz gain, ez dago arrazoirik testu konplexua dela esateko, eta ez dirudi halako adierazpenak (diskurtsoaren antolamendua) sintaxi premia bereziak dituenik, ohiko sintaxi baliabideetatik apartekorik, alegia.

Zabalkunde eta, batez ere, komunikabideetako testuetan terminologia dugu arazo nagusi. Ez horrenbeste terminoen sorrera eta erabileraren ondorioz eta bai termino horiek ordezkatzeko dituzten kontzeptuak hiritar arruntari ezezagun zaizkiolako. Maiz erabiltzen dira, arazo horri aurre egiteko, analogia, konparazioa, azalpena edo beste baliabide batzuk (Gutiérrez 1998); baina zientzia-zabalkundean ez bezala, komunikabideen asmo nagusia ez da zientzia gertaerak aditzera ematea, gertaera horiek gizartean izan dezaketean eragina baizik. Horretarako, maiz erabiltzen dira sasi-

terminoak: “bakterio hiltzailea, kolesterol txarra”... Sasi-termino horiek lasai asko bereganatu eta erabiliko ditu irakurleak, ordezkatzan duten kontzeptua ezagutu gabe, eta oso zailak gertatzen dira erabakitzen. Are gehiago, komunikabideen bidez zabalitzen dira eta finkatzen dira —euskararen kasuan, maiz itzuli edo mailegatu egiten dira—. Hau da, ‘bakterio hiltzaile’, ‘bifidus aktibo’ eta antzeko izendapenek ez dute testu horietan balio terminologikorik, eta bai izendatze-balio hutsa.

Hori guztia dela eta, lau kategoria nagusiko sailkapena egin daiteke testuaren espezializazio mailaren arabera (handienetik apalenera):

- (a) testu espezializatua (“*Dirudienez 17p eta 18q kromosometan azaltzen diren alelo galerak kolon eta ondesteko minbizien etiologiaren faktore garrantzitsuak dira*”)
- (b) zabalkunderako testua (“*Kimioterapia-tratamenduan dauden gaixoengan tratamenduak eragiten duen goitinahia saihesten du kalamuak duen THC substantziak; hots, efektu antiemetikoa du*”)
- (c) komunikabideetako testuak (“*Behi zoroen gaitzari aurre egiteko neurriak hartuko dira Autonomia Erkidegoan*”. “*Orain arte ez dago zientifikoki frogatuta sakelako telefonoak erabiltzea osasunerako arriskuak dakartzanik, baina korrante zerebraletan efektu termiko eta biologikoak atzeman dira*”)
- (d) kontsumo arloko testuak

Bestalde, osasun administrazioan sortzen diren testuak atal bat edo bestekoak izan daitezke (prebentzio-ekimenak, sendagai berriak...) baina ugari dira arlo horretan errutina-testuak (historia klinikoak...) edo estereotipoak (informaziodun baimena...). Eta testu horien inguruan badira osasun ohitura, higie, prebentzio eta oinarritzko informazioaren berri hiritarrei emateko prestatu ohi direnak. Hau da, testu horietan guztietan osasuna dugu gai edo erreferente, ez besterik; eta erreferentearekin batera, terminologia edo lexiko jakin bat.

3. TERMINOLOGIA ARAZOAK: BIRSEMANTIZAZIOA

Hiztegi estandarra eta terminologia datu-baseak eratuak edo eratze bidean diren garai honetan, arreta berezia merezi du datozen urteei begira arazo batek, espezialitateko terminoen eta hiztegi orokorreko hitzen artean dauden elementu lexikoen multzoak hain zuzen. Izan ere, frogatua dago (Estopa eta Valero 99) espezialistek askoz hitz gehiago hartzen dituztela adiera berezikotzat, irakurle arruntek edo ikasleek baino.

“A typical presentation would include the sudden onset of a feeling of heaviness, with noticeable swelling and...”

Adiera berezia izan dezaketen hitz horiek (*feeling of heaviness...*) termino edo lexiko berezizat hartuko ditu espezialistak, baina nekez ezagutuko du halakorik espezialitateko formazioa ez duen idazle edo itzultzaileak. Gerta daiteke alde batetik, erabiltzaile arruntak ez ezagutzea ‘higie’ hitzak XIX. mendetik hona izan duen bilakaera (hau da, garbitasunari eta eredu moral eta estetikoari loturik egotetik erabat autonomo eta diziplina zientifiko jakin baten izena osatu arte: osasuna mantentzeaz eta eritasunaren prebentzioaz ardura hartzen duen medikuntzaren atala)².

2 Beste kontu bat dugu, ordea, balio terminologikoaren izenean egiten den lexiko-aukera (mailegua edo hizkuntzaren bide patrimoniala: espainol hutsezko ‘alta’ edo komunikabideetan arazorik gabe erabiltzen den ‘senda-agiria’)

Hortaz, birsemantizatu edo adiera berezia hartu duten hitzak ditugu osasun testuetan arazo nagusietako bat. Euskal itzultzaileen elkartearen (EIZIE) Interneten bidezko eztabaida taldeko galdera-erantzunak aztertzea aski dugu horretaz konturatzeko³. 1999-2000 aldian talde horretan eztabaidatu diren termino eta gaien artean 54 izan dira osasun arlokoak (accidentado, adimena, afterloader, alteración, burnout, busca, coxofemoral, implante, malnutrición, manipulador de alimentos, nutricionista, príon, tanatorio, terminal...)

- (a) hitz arruntak: 27, birsemantizazioa edo adiera berezia dutenak (*alteración, antecedente, eficacia/eficiencia...*)
- (b) hiztegi orokorreko hitzak: 10, hiztegietan *Med. Anat.* edo beste markaren bat dutenak (*enurético, forense, implante...*)
- (c) espezialitateko terminologia: 13, hiztegi orokorrean jaso gabeak (*afterloader, cell culture, nutricionista...*)
- (d) beste hitz edo gai batzuk: 4

Eta oso zail gertatzen da, bestalde, inguruko erdaretan ere finkatu gabe dauden hitz mailegatuak euskaraz ordain bakar finko batekin ematea. Besteak beste, inguruaren arabera balio bat edo beste izan dezaketelako (*reacción adversa, indeseable, contraria, secundaria...*) edo inguruko erdaretan ere finkatu gabe daudelako: *detección selectiva, cribado, tamizaje, pesquisaje, muestreo, detección inicial, escrutinio...*(*screening*)

Gainera, hitz haiek ez dira denak espezializazio maila berekoak eta batzuk besteak baino lexikalizatuagoak dira.

(a) arruntenetan (*brote, ataque, jugo...*) erraz jo izan da erdaratiko mailegu zuzenera baina ez dirudi hori denik biderik egokiena. Izan ere, hizkuntza bakoitzak bere ohiko baliabideak erabiliz eman ohi ditu kontzeptu hauek. Garrantzi handikoa litzateke hitz hauen adierak jaso, erabaki eta arautzea. Hori dela eta, hitz berriak sortzea bezain erabakigarria gertatzen da Hiztegi Batuan hitz horiek adiera edo azpisertera modura hartzea (*agerraldi, disko, urin...*).

Agerraldi: ... 2. (adiera) *gripe-agerraldia*

(b) espezializazio maila handiagokoak (*ataque, crisis, alteración, anomalía, urgencia...*). Honako hauek ere hiztegi orokorrak erabaki beharko lituzke, hiztun guztiek erabiliko dituzten hitzak baitira. Baina on litzateke hitz hauen azterketa egiteko orduan espezialisten, terminologoen eta osasun administrazioko ordezkarien iritzia jasotzea.

(c) hitzik espezializatuena ditugu ohiko erabileratik aldentzen direnak (*enfermedad aguda/ crónica; eficacia/eficiencia...*) nahiz eta lexiko orokorrekoak izan. Horiek dira lexiko berezian jaso beharrekoak.

Baina ezinbestekoa dugu hitzaren ingurua aztertzea, diskurtsoaren ezaugarriak kontuan izatea eta alderdi pragmatikoa ere gogoan hartzea; izan ere, espezialitateko jakingaita espezialitateko lexikoaren eta lexiko orokorraren bidez adierazten da (Tercedor 2000) eta adierazpen horretan garrantzi handia du fraseologiak.

3 Ikus <http://www.eizie.org/itzul> edo <http://www.egroups.com/itzulist.htm>

Para prevenir la caries... / Txantxarrrik ez izateko...

Erdal testuetako egitura horien ordain egokiak bilatzeko ezinbesteko dugu tesuaren mikroegituraren hizkuntz azterketa, alderdi semantiko eta lexikoekin batera sintaktikoak eta pragmatikoak ere kontuan hartuta.

Maiz, fraseologiak berak adieraziko digu espezializazio maila handiko testu bateko unitate lexiko finkatua (terminologia) dugun edo espezializazio maila apalagoan ari garen. Etaaldi berean, askatasun handiagoa izango dugu maila apalean sintaxi librearekin eta hizkuntza baliabideekin jokatzeko unitate lexiko finkatuak eskatzen dituen adierazpen kontzeptual konplexuan baino.

Bestalde, badirudi hitza baino goragoko unitateak hartu beharko genituzkeela unitatetzat arazo hauek aztertzeko. Hiztegiak ere sintagma mailako unitateak jaso beharko lituzke (Gross, Mathieu-Colas 2001); osasungintzako idazle edo itzultzailearen arazoa maiz izan ohi da ‘resistente a la penicilina’, ‘alérgico a la penicilina’ bezalakoak euskaraz ematea. Baina kolokazio horien azterketak oinarritzko izen eta aditzen deskribapen eta tasun lexiko-semantikoen azterketa eskatzen du lehenik.

4. TERMINOLOGIA ARAZOAK: LEXIKALIZAZIOA

Espezialitatean ari denak darabilen lexikoa lau sail nagusitan bana dezake, espezialitatearen (erreferente, gai eta komunikazio asmoaren) arabera (Cabré 1993).

- (a) Hizkuntza orokorreko elementu lexikoak, Hiztegi Batuak (estandarrek) jasoko dituenak, alegia.
- (b) Tarteko elementu lexikoak. Hauek ere hiztegi estandarrek jaso beharko lituzkeenak. Hauen artean ditugu osasun arloan lehen aipatu ditugun unitate lexiko birsemantizatuak, espezialitatean adiera berezia hartzen dutenak.
- (c) Espezialitateko hizkeraren lexiko berezia. Osasun arloan, mediku eta erizainek (baita beste langileek ere) erabili ohi dituztenak. Unitate lexiko hauek finko samarrak dira eta espezialista nahiz administrazio teknikariak paradigma lexiko eta taxonomia jakin baten barruan jasotzen ditu. *Loditasun*, *gizentasun* dugu euskarazko ohiko hitza gehiegizko pisua adierazteko, baina patologian (operatzea erabakitze orduan) edo epidemiologian (gizakiak eta giza taldeak sailkatzeko orduan) honako hauek bereizi ohi dira BMI indizearen arabera: 1. *Normal range* (BMI 20-25), 2. *Overweight* (>25), 3. *Mild Obesity* (27-30), 4. *Moderate Obesity* (30-35), 5. *Severe* (35-40), 6. *Morbid obesity* (40-50), 7. *Superobesity* (50-60), 8. *Super/super obesity* (60-65), 9. *Triple obesity* (> 65).

(d) Ultraespezialitateko hitzak. Hitz horiek nekez igaroko dira erabilera arruntera. Hitz hauen erabilera eta estandarizazioa espezialista talde eta erakundeetan erabaki ohi da.

Ikusten denez, itzulpena izan ohi da neologiararen bultzatzen gaituena. Eta itzulpenarekin batera zientzia eta teknikaren zabalkundea eta osasun zerbitzuak hiritar guztiengana hurbildu izana. Gertaera eta berrikuntza hauek ez dira euskararenak soilik. Gure inguruko erdaretan euskararen baino tradizio aberatsagoa badute ere, lexikografia lanak edo asmo didaktikoa zutenak (higiene liburua edo ikasleentzako liburu-

ruak) izan dira nagusi XX. mendera arte. Baina XXI. mendeari begira erabat aldatu da egoera: Internetek eta komunikaziorako nahiz testu-ediziorako erraztasunek aldaketa handia ekarri dute, baita alfabetatze eta kultura maila handia gizarte osora zabaldu izanak ere. Hortaz, ezinbestekoa dirudi espezialitatekoak diren edo arlo horretakoak izatetik hurbil dauden hainbat testu (administraziokoak, irakaskuntzakoak, aldizkarietakoak) aztertzea eta haietan erabili ohi den lexikoa finkatzen saiatzea. Lan horretan maiztasun handikoak dira paradigma lexiko eta kontzeptualetako unitate diren izendapenak: eritasunen izenak, proba diagnostikoak, aseguru-erakundeetako kontzeptuak, ebakuntza-teknikak...

Baina ez dirudi kontzeptu eta aurkikuntza berriak izendatzeko (eritasun edo tresna izenak, adibidez) erabiltzen diren nazioarteko hitzak “asmatzen” ibili behar dugunik (izen kategoriakoak direnean bereziki): *prioia*, *klonazioa*...

Abere ala jende, oro kotsa ditzazken gaitz galgarriari euskarazko izen baten emaita nahi lukete zonbaitek. Hortarako, hitz berri baten moldatzera lagozke gogotik. Guri lan alferra litzaiguke, osoki alferra. Ez bakarrik Frantzia, baina oraino munduko bertze eskualde guzietan izen bera —edo bertsua— du apaldiskoan gaitz horrek: *tuberculose*. Bertze guziek bezala zendako ez ginuke behar deitu guk? (Etxepare 1985: 125)

Hala gertatzen da behintzat nazioartean forma estandarra duten hitzekin. Egia da bereizi beharra dugula espezialitateko testua (espezialistak, hots arauzko ikaskuntza burutu duen mediku edo erizainak sortua) eta osasun gaia darabilen espezializatu gabeko testua (kazetaritzakoak: Etxeparerenak esate baterako), nahiz eta bietan erreferentea osasun gaia den. Baina badira terminologia arazoak bietan erantzun beharrekoak.

Arazo nagusia izendapena eta nomenklatura biltzen direnean gertatzen da. Izan ere, eritasunen izenak adibidetzat harturik, badirudi espezializazio mailan (bestela gertatzen da lagunartean edo erabilera arruntean, baina gogora dezagun bi arlo horien arteko muga gero eta zailagoa dela zehazten, zientziaren zabalkundea eta hiritar arrunten formazioa direla eta) eritasun bakoitza ongi bereizi eta izendatu beharra dugula. Horrela, besteak beste, nazioarteko estatistika ikerketak eta epidemiologia ekimenak errazago bidera daitezke. Ez dago, gaur egun, antzeko klinika eta itxura izan arren jatorri etiologiko desberdina duten eta, agian, tratamendua ere desberdina behar duten eritasunak nahasterik, nahiz eta herriak izen bera erabili inguru batean eta bestean bi gaitz horiek izendatzeko. Zalantzarik ez dago, zabalkundean ez dugula halako arazo larrik. Ikus dezagun adibide modura Aranburu eta Bago doktoreen testua:

Elcorria edo charrampiña:... Elcorria azaltzen da laugarren egun inguruan lendabico arpegui eta lepoan eta joaten da andican gorputz guztira zabalduaz beste bi egunean (*Sarampión: ... La erupción o sarpullido aparece al cuarto día, primero en la cara y el cuello; gradualmente se extiende en dos días sobre el resto del cuerpo*) (Aranburu-Bago 1899)

Hiztegi aukerak laster erakutsiko digu lan hori zabalkundekoa dela eta asmo didaktikoa duela (bat dator asmo hori, oro har, XIX. mendean zabaldu zen higienearren kontzeptuarekin). Hain zuzen ere, medikuek idatzitako hainbat artikulua argitaratu dira hurrengo urteetan euskaraz epidemiologia eta higiene arazoan inguruan (Arratibel, Artetxe, Ipolito, Zinkunegi: *Itzaldiak, Euskal Esnalea*). Baina formazioa erdaraz jaso duten idazleak ditugu eta nolabait erantzun beharra dute espezialitateko hiztegiaren aurrean. Izan ere, oraino nahiz lehenagoko edozein medikuntza-testuk adieraziko digu elgorriaren (azaleko gorritasuna edo exantema sorrarazten duen gai-

tzetako bat, alegia) diagnostikoa egiteko orduan beste hainbat gaitz gogoan hartu eta haietatik bereizi beharra dagoela: errubeola, eskarlata, sendagaien ondorengo exantemak, alergia-gaitzak, bat-bateko exantema, mononukleosi kutsagarria, eta adenobirus, echobirus nahiz beste birus batzuek eragindako infekzioak.

Galtza bete lan du arlo horretan lexikografoak. Hain zuzen ere arazoa saihestu egiten dute maiz Bago eta Aranburuk *giltzurruneko* gaitza idaztean (erdal testua ere zabalkundekoa den arren, gaitzen izenak aipatu egiten dituzte: *enfermedad de Bright, hidropesías*; ez, ordea, euskaraz), nahiz eta beste batzuetan zabalkunderako idazteak testuaren birformulazioa dakarren eta, beraz, azalpenaren bidez hainbat kontzeptu eta arazo zehazkiago deskribatzen dituzten (Arrigain 1994), eta hainbat gaitz bereizten ere ahalegina egiten duten (*nafarreri zoroa, astanafarrerria*). Bestalde, ez dirudi tesuinguru horretan '*sarpullido*' (elgorriak eragindako exantema, alegia) hitzaren ordainik behar denik eta gaitzaren izena bera balia daiteke harako hura adierazteko (*elgorria azaltzen da larruazalean...*). Baina, esan bezala, zailagoa dugu jokabide hori gaitz exantematiko guztien paradigman. Hortaz, ezin ukatu neologia lana beharrezkoa dugula hor: kontua dugu lan horri nola heldu. Beste era batera esanda, hitzek dituzten edo izan ditzaketen lerratze semantikoez gain edo jatortasun etimologikoez aparte, nazioartekotasuna edo paradigmak osatzeko oinarri izatea irizpide sendoak izango dira maileguak erabakitzeke orduan.

Baina arlo honetan ere erraz konturatuko gara zaila dela espezialitateko arloa eta orokorra bereiztea. Orain arte erabakitako hiztegi estandarrean (Euskaltzaindia 2001) 17 hitzek bakarrik jaso dute *Med.* marka (*Medikuntza*) *a* eta *k* letren artean (*angina, diuretiko, ebakuntza, epileptiko, eskizofreniko, esklerosi, eskorbuto, espasmo, faringitis, farmakologia, hemofilia, hemorroide, hepatitis, herpes, infekzio, koliko, kongestio*). Horien ondoan markarik gabe ageri dira beste asko: *diabetes, pneumonia, sifili...* Eta beste asko dira orain arte lekukotasunik edo erabilera zabalik izan ez arren gaur egun zabalkundeko aldizkarietan (Elhuyar, www.zientzia.net...) ez ezik komunikabide arruntetan ere egunero erabiltzen direnak (*Euskaldunon Egunkaria, Zabalik, Argia, EITB...*)

Hiztegi bakoitzak bere aukera egiten du halako sarrerak hartzeko orduan, erabili den metodologiaren, bezeroaren eskakizunaren, hitz kopuru osoaren eta beste hainbat eragileren arabera. I. Sarasolaren Euskal Hiztegiak (Sarasola 1997) 84 hitz jasotzen ditu *Send.* markarekin. Espainiako Akademiak 2.548 jasotzen ditu (Medikuntza: *Anat., Med. ...*), baina ingurumen zientziak (*Biol*) ere kontuan harturik 5.013 hitz dira Bizitza Zientzien atalekoak. Frantses Akademiak, berriz, 1.034 hitz. Eta, bide horretatik, Elhuyar hiztegi elebidunak 3.200 hitzetik gora jasotzen ditu atal honetakoak.

Espezialitateko lexikoarekin bezala, badirudi ez dela beti berdin jokatzeko esparru teknikoan garrantzia duten beste hainbat arazoren inguruan ere, nolabait arautu beharko lirakekeenak: kultur tema edo osagaien transkripzioarako arau orokorrak, maileguen transkripzioarako arau orokorrak, sigla eta akronimoen transkripzioa eta erabilera (akronimo eta eponimoen artean izen arruntan erabilera dutenen paradigmak zehaztea), sinbolo, formula eta nomenklaturak (nazioarteko erabilera estandarren arabera).

Eta horiekin batera, sintaxia eta lexikoaren arteko aditzen erregimena bezalako arazoak.

Idia edo behia hestulaz attaccatua denean cer eguin behar den. Idia marfondiz attaccatua denean eta guciz hestulla handia duella, hartuco duçe aphurbat hissopa eta hura hiraquit

pinterdibat huretan guero iraci duçuenian edanaraz hur hura idiari. (Dassança, M. *Laborarien abissua*, 1692)

Agindu testu modura antolatu den testu horretan ikus daiteke hizkuntza orokorreko ohiko sintaxi eta diskurtoaren antolamendutik urrundu gabe ere lexikoa gertatzen dela arazo nagusia: *hestulaz, marfondiz atacatua*.

5. ONDORIOAK

Ondorioak. Bada aldea osasun arloko tradiziozko testuen eta gaurko testuen artean, baina alde hori zertan den kontuan izan beharra dago. Alde batetik, hizkuntzaren erabilerarekin batera gertatu den aldaketa, bereziki sintaxiari dagokiona (hizkuntz gaitasunak eta itzulpenaren morrontzak neurri batean azal dezaketena), eta bestetik lexikoari dagokiona (espezializaziokoari baino gehiago orokorrari). Eta aldaketa horietan bada ahaztu ezin dugun beste eragile bat: hizkuntz premia berriei erantzun beharra. Behar horiei taxuz erantzuten zaien neurrian lortuko da osasungintzan eus-kara eredu aldi berean adierazkorra eta eraginkorra. Eta horrekin batera biologiako nomenklaturetan egiten den antzera, klinikan ere (gaixotasunen izenetan adibidez) nazioarteko estandarrei begira jokatu beharko da neurri batean.

Osasun arloa espezialitateko arloa bada ere, era askotako komunikazioa bideratzen da arlo horretako hiztun eta partaideen artean (mediku eta gaixoaren artean, administrazioaren eta hiritarraren artean, ikertzaileen artean...) eta arloko euskararen azterketak egoera konplexu hori kontuan hartu beharra du testuak nahiz lexikoa lantzeko eta erabakitzeke orduan.

Espezialitateko hizkeraz ari garenean idatziaz ari gara nagusiki, eta neurri handi batean terminologiaz. Baina espezializazio mailak bereizi behar ditugu alde batetik (ikerketako testua, zabalkundekoa...) eta esparruak bestetik (zerbitzu publikoak, kazetaritza...) lexiko aukerak egiteko orduan hartzaileak ongi gogoan hartzeko. Arreta berezia merezi du alde horretatik erdi mailako irakaskuntza formaleko testugintzak (batxilerra eta lanbide heziketa)

Arlo horretako hizkuntza araua ezartzen ahalegina egitea komeni da. Horretarako Euskaltzaindiak hizkuntza orokorrerako ezarriez gain, estandarizazioa bilatuko duten ortotipografia, estilo eta terminologiarako oinarritzko eta gutxieneko arauak ezartzea komeni da. On litzateke, idazle, itzultzaile eta erabiltzaileek onarturiko erakunde edo talderen batek ardura hori hartzea eta erakunde horrek beste hizkuntza erakundeekin harreman estua izatea.

Lan horretan arreta berezia jartzea komeni da aldaketa semantikoa edo birsemantizazioa jasan duten hitzei eta hiztegi estandarrean, ahal den neurrian, adiera, azpiadiera edo adibide modura jaso. Horrekin batera, aditzen erregimena eta erabile-
ra esparru berezietako salbuespenak markatzea komeniko litzateke.

Arreta berezia jartzea komeni da lexikografia lanetan kolokazio eta adiera unitate konplexuei. Nahiz eta mailegu hartu berriak maiz aldi batekoak edo komunikazio esparru oso murriztetoak izan ohi diren, badira batzuk (eritasun berri batzuk, adibidez, munduan zabaldu eta agerpen handia eta gizarte eragin handia dutenak) behin-behinean behintzat erabaki eta arautu beharrekoak.

Hiztegi estandarrek esparru teknikitik jaso behar dituen hitzen kopurua eta haiek jasotzeko irizpide nagusiak eztabaidatu eta erabakitzea komeni da. Horrekin

batera, terminologia datu-baseetan lexikalizatzeko eta hiztegi espezializatura edo hiztegi orokorrera (baita estandarera ere) iragan daitezkeen elementu lexikoak aztertu eta bereizi beharko lirateke.

BIBLIOGRAFIA

- ARAMBURU, M.; BAGO AGUIRRE, M. (1899). *Errico gendeentzat osasun legueac eta medicantzaco arguibideac*. Bergara: J. F.López arg.
- ARRIGAIN, I. (1994). Sarrera. In *Erriko Jendeentzat Osasun Legeak eta Medikantza-ko Argibideak*. Aranburu, M. eta Bago Agirre, M.; Arrigain, I. Ed. Klasikoak.
- CABRÉ, T. (1993). "*La terminología: teoría, metodología, aplicaciones*". Barcelona. Empuries: Ed. Antártida
- (1999). "*La terminología. Representación y comunicación. Una teoría de base comunicativa y otros artículos*." Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada (Universitat Pompeu Fabra).
- DARANATZ, J. B. (1902). *Mongongo Dassança Chimista*. Un vétérinaire basque du XVII. siècle, RIEV.
- EIZIE (1999-2000). (<http://www.eizie.org>). *Itzulist eztabaida zerrenda* (Yahoo / eGroups). <http://www.egroups.com/itzulist.htm>
- ESTOPÀ, R.; VALERO, A. (1999). *Adquisición de conocimiento especializado y unidades de significación especializada en medicina*. Madrid. Jornadas-Coloquio Problemas Terminológicos en Medicina. RACEFN-AET.
- ETXEPARE, J. (1985). "*Jean Etchepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak (II Medikusolas)*". Donostia: Charritton P. (ed.) Elkar.
- EUSKALTZAINDIA (2000). *Hiztegi Batua*. Bilbo. [Euskera 45. liburukia, 2000, 2].
- GROSS G.; MATHIEU-COLAS, M. (2001). *Description de la langue de la médecine*. META XLVI-1. (68-81)
- GUTIÉRREZ, B. (1998). "*La ciencia empieza en la palabra. Análisis e historia del lenguaje científico*". Barcelona: Península.
- (2000). *El lenguaje de la medicina y sus funciones*. Revista Iberoamericana de Discurso y Sociedad. Barcelona: Gedisa, juny 2000. Vol. 2
- HOFFMANN, L. (1998). (1988). "*Conceptes bàsics de la lingüística dels llenguatges d'especialitat*". En Brumme, J. (ed.) *Llenguatges d'especialitat. Selecció de textos*. Barcelona.
- KOCOUREK, R., (1982). "*La langue française de la technique et de la science*" Wiesbaden: Oscar Brandstetter Verlag GmbH & Co.
- MANIEZ, F. (2001). *La traduction du nom adjectival en anglais médical*. META 46-1 (56-67)
- SARASOLA, I. (1997). *Euskal Hiztegia*. Donostia: Kutxa.
- TERCEDOR M.; MÉNDEZ, B. (2000) *Fraseología y variación terminológica: estudio descriptivo en corpora biomédicos*. Terminologie et traduction 2.
- UGARTEBURU, I. (2000). *Especialitateko hizkera* <http://www.ehu.es/euskalosasuna/eh00.htm>

Nolako hiztegi batua behar du XXI. mendeko euskaldunak?

*Iñaki Azkune, Elisabete Etxeberria,
Antton Gurrutxaga, Alfontso Mujika,
Sagrario Barandiaran*

Elhuyar

Euskaltzaindiak Nazioarteko XV. Biltzar honetan parte hartzeko eskaintza egin zigunean, euskara batuaren hiztegiari buruz zerbait esan behar genuela otu zitzaigun. Baina ez Euskaltzaindiak lantzen diharduen Hiztegi Batuari buruz –maiuskulaz idazten dugun *Hiztegi Batu* horri buruz–, edo ez behintzat lan horri buruz bakarrik. Izan ere, pentsatu genuen gauden tokitik, geure eguneroko jardunetik eta eskarmentutik, abiatu behar genuela gogoeta Biltzarrean plazaratzeko.

Izan ere, Elhuyarren, une honetan, gure jardunak honetara ekarri gaituelako, euskararen estandarizazioaren dinamikaren banalerroaren erdian-edo gaudela esan dezakegu. Batetik, hiztegiak, entziklopediak, atlasak eta bestelakoak argitaratzen ditugu. Hortaz, nolabait sortzaile garen aldetik, euskararen erabiltzaileei –euskaldunei– kontsulta-obrak eta, neurri batean, erreferenteak edo ereduak, eskaintzen dizkiegunez, gure erantzukizuna eta ardua, gure nahia eta gure erabakia da Euskaltzaindiaren erabakien eramaile, zabaltzaile eta gizarteratzaile izatea, eta Euskaltzaindiak ezarritako ildotik ez aldentzen saiatzea.

Bestetik, aldizkari bat argitaratzen dugu, itzulpenak egiten ditugu, lanbide-heziketako eta unibertsitateko eskola-liburuak argitaratzen ditugu, eta hainbat enpresatan ari gara euskara-planak garatzen euskara lan-hizkuntza izan dadin. Alde horretatik, euskararen kontsumitzaileak gara, eta egunero-egunero agertzen zaizkigun lexiko-arazoei aurre egin behar izaten diegu.

Azken alde horri, alde kontsumitzaile horri, erantzun behar dio Elhuyarren alde sortzaileak. Eta errealitate horretatik –premien, nahien eta ezinen dialektika horretatik– abiatu behar dugu gure gogoeta, gure kezkek eta nahiak zuengana-tzeko. Horregatik, honela bataiatu dugu txostena: *Nolako hiztegi batua behar du XXI. mendeko euskaldunak?*

Euskaldunok euskaraz egin ahal izateko, euskarak eguneroko komunikazio-beharretarako —lagunarretarako, eskolarako, lanerako, jakintzarako, aisiarako eta abarretarako— tresna egokia izan behar du.

Euskaldunok Europako gizartearen parte gara, eta, nagusiki, zerbitzuetan eta industrian lan egiten dugu. Euskarak, euskal ondare lexikalak, gizarte horretan bizitzeko behar ditugun hitzak eman behar dizkigu. Eta, ematen ez dizkigunean, guk, euskaldunok, hitzak mailegatuz, egokituz eta sortuz, ematen dizkiogu euskarari behar dituen hitzak. Horrela eginez doa egunez egun euskal hiztegia, hiztegi hori ofiziala ez bada ere, eta batu-izaera zalantzazkoa badu ere. Euskaraz bizi nahi dugu, eta, horretarako, inguratzen gaituen eta erabiltzen dugun oro izendatzeko, hitzak behar ditugu.

Euskaltzaindiak azken urteotan hiztegi batua finkatzeari ekin dio. Lanak duela ia 10 urte hasi ziren, 1991ko abenduan Hiztegi Batuko Batzordea sortu zenean. Lehen urrats garrantzitsu horretan tradizioa, ondare lexikala, hartu da oinarritzat. Lehen urratsa amaiturik, 22.000 hitz inguru finkaturik, bigarren urratsean beste hainbeste hitz finkatu nahi ditu Euskaltzaindiak. Finkatze hori gehienbat grafiari dagokio, ez hainbeste hitz horiek dituzten adierei edo esanahiei. Hortaz, hiztegi batez ere ortografikoa lantzen ari da Euskaltzaindia. Hitzen etxaurrea –grafia– eraiki du, etxaurreaz haraindi lana badagoela jakinik ere. Nonbaitetik hasi behar zen, eta abiapuntu ona, nahitaezkoa, ezarri du Euskaltzaindiak.

Baina inon idatzirik ez dagoen 'euskal hiztegi bat' —edo bat baino gehiago— badago: euskaldunok gaur egun baliatzen duguna, komunikatzeko balio diguna. Ez da hiztegi batua izango, edo neurri batean soilik izango da batua, baina euskal hiztegia da, erreala da, funtzionala da.

Bien artean, zalantzarik ez da, leizea dago. Hori hizkuntza guztietan gertatzen bada ere, gurean inguruko erdaretan baino askoz nabarmenagoa da, besteak beste, hiztegi batu ofiziala hastapenetan dagoelako. Eta larriagoa da gurean arazoa, egungo beharretatik abiatutako hiztegi baturik ez dugulako oraindik. Plaza horretan, jokaleku horretan, jardun beharra dago.

Hiztegi Batua egiten hasteko, literatura-tradizioan oinarritu da Euskaltzaindia. Baina harago ere joan da. Izan ere, euskal ondare lexikalarekin batera, tradiziorik gabeko hainbat eta hainbat hitz ageri dira Hiztegi Batuan. Hau da, saio bat egin da, tradizioaz gainera, gaurko plazara ere jaisteko, gaurko euskaldunok ditugun beharretara hurbiltzeko. Asmo txalogarria, zalantzarik gabe, eta beharrezkoa. Hona hemen, adibidez, Hiztegi Batuak bildu dituen zientzietako hainbat hitz:

batugai, diagonal, diferentzial, diskretu, disolbatu, erdikari, erroketa, fotoi, gradiente, isolagailu, kateto, kosekante, magnitude, minus, multiplo, periodo, sinu, unitate.

Hala eta guztiz ere, beharretara hurbiltze horretan ez du ematen zezenari adarretatik tinko heldu ahal izan zaionik: Hiztegi Batuaren lehen urratsean batere tradiziorik ez duten kultur hitz asko sartu dira. Gorago emandako adibideekin batera, beste hainbat mailegu ageri dira Hiztegi Batuan. Zaila da neurtzen, baina, gaur egungo euskaldunen beharrei begira jarriko bagina, ez du ematen beharren araberrako hurrenkeran ezarritako zerrenda batean oso gora ezarriko genituzkeenik, eta, gainera, mailegu garbiak diren aldetik, ez ziren arazo-iturri. Adibidez:

apostasia, anfofero, diakronia, epigrama, erradioskopioa, espektrograma, etnolinguistika, hexametro, homotezia, ideografiko, mikrokosmos, palatalizatu, pentametro, prosodia, semiologia, tautologia, teleologia, teosofia, teodizea, trakeotomia.

Hitz horiek guztiak hiztegi batura bildu izana ez dago gaitzesterik. Aitzitik, horiek denak behar ditu XXI. mendeko euskaldun eskoladunak. Baina XXI. mendeko euskaldun orok —eskoladunak nahiz eskolagabeak— horiek baino askoz gehiago, maizago, erabiltzen dituen hainbat hitz, oinarritzkoak, falta dira Hiztegi Batuan. Adibidez, automobilari begiratu eta erreparatu atalei:

bolantea (gazt. *volante* / fr. *volant*)

embragea, lozagia? (gazt. *embrague* / fr. *embrayage*)

esekidura (kalean, kaleko euskara batuan, '*suspentsioa*')

biradera (leihatila jasotzeko eta jaisteko)

abiadura-kaxa (Hegoaldean, kalean, '*kajakanbio(s)a*') (gazt. *caja de cambios* / fr. *boîte de vitesse*)

lohi-babesa (Hegoaldean, kalean, '*guardabarro(s)a*') (gazt. *guardabarros* / fr. *aile, garde-boue*)

motelgailua (Hegoaldean, kalean, '*amortiguadorea*') (gazt. *amortiguador* / fr. *amortisseur*)

kolpe-babesa, kolpe-babesgarria, babesgarria, kolpe-leungailua... (Hegoaldean, kalean, '*paratxoke(s)a*') (gazt. *parachoques* / fr. *pare-chocs*).

Automobilaren alorra bezala, oinarritzko beste alor asko dago langai: janari-edariak, sukaldaritza, jantziak, estetika eta garbitasuna, aisialdia, etxeko elementuak, altzariak eta apaingarriak, etxetresnak, eskola- eta bulego-materiala, brikolajea, etab., hau da, alor arruntak, egunerokoak, behar-beharrezkoak. Adibidez, Hiztegi Batuan ez dugu *galleta* hitza aurkituko, ezta *bonboi, ma(g)dalena, saltxitxoi, biberoi, konpresa, kapota, txaleko, lozio, permanente, errulo, kantinplora edo erantzungailu* hitzak ere; laranja-zukua eta abar egiteko aparatuari *zuku-makina* edo nola esan behar diogun, telebista eta beste aparatu batzuk urrutitik gobernatzeko tresnari *urrutiko aginte, tele-aginte, telekomando* edo nola esan behar diogun ere ez dugu aurkituko; Hegoaldeko *entxufe* edo Iparraldeko *prisa* ere ez; paperak lotzeko *grapak* eta *grapagailua* ere ez daude. Eta azken aldi honetan hainbeste hauts harrotu dituen *telefono mugikor, telefono mugigarri, telefono eramangarri, telefono zelular, sakelako telefono* edo dena delako hori, kalean, Hegoaldean, *telefono mobila* esaten zaion hori ere ez dugu aurkituko.

Ez inork pentsa gero aurreko guztia Hiztegi Batuaren kritika denik. Alderantziz, esanda dago, eta berretsi egin nahi dugu, orain dugun Hiztegi Batua tresna ezinbestekoa dela, eta oinarri sendoak ezarri dituela aurrera egin ahal izateko. Baina non gauden, zer egin den eta zer falta den argi azaldu beharra dago.

Gure ustez, hiztegi batu ofizialak, aurrera begira, arreta handiagoa jarri behar luke gaurko euskaldunen beharretan. Tradiziotik —literaturatik— datorren ondare lexikalak hiztegiaren enborra osatu behar du, zalantzarik gabe, baina beharrei ere begiratu behar zaie.

Oso kontuan hartu behar da, orain arte baino kontuanago, euskara hizkuntza bizia dela, eta, beraz, erabiltzen den hizkuntza batu behar dela, ez garai batean —literatur tradizioan— erabili zena. Horretarako, erabiltzen den hizkuntza behar da eza-gutu. Duela 10-12 urte, hiztegi batu ofiziala erabakitzeko eskumena zutenen artean zegoen iritzi aski zabala honako hau zen, modu gordinean adierazita: "azken 25 urteotan euskara batuan idatzi dena ez da kontuan hartu behar edo ez du lehentasunik izan behar hiztegi batua finkatzeko orduan, ez baita fidagarria".

Baieztapen horrek ñabardurak beharko lituzke, baina bego bere horretan. Hala ere, ez da ahantzi behar azken 25 urte horietan aurreko 400 urteetan baino askoz gehiago idatzi dela. Eta azken 10 urteotan aurreko 25 horietan baino are gehiago idatzi dela. Idatzi eta irakurri: Azken 25 urteotan makina bat hitz eta termino —ezinbestekoak eta tradizioan ez daudenak— sortu dira, eta beren bidea egin dute. Hiztegi batuak, batu modernoak, bere altzoan hartu behar ditu, iragazi eta aztertu ondoren, jakina. Zorionez, ez gaude duela 35 urteko egoeran, ezta duela 10-12 urteko egoeran ere, eta kalean dagoen euskarari, erabiltzen dugun euskarari, ezin zaio ezikusiarrena egin.

Hortaz, 'tradizioan zer dugun' galdera ahaztu gabe ere, 'eguneroko bizitzan zer behar dugun' galderari erantzun behar zaio. Euskaldunek eguneroko bizitzan behar dituzten hitzak detektatu egin behar dira, eta kontuan hartu behar da, gainera, kontzeptu horiek adierazteko 'zerbait' erabiltzen dutela jadanik euskaldunek. Eta hitz horietako askok ez dute testigantzarik izango idatzizko tradizioan.

Euskal hitza zer den eta zer ez den definituta-edo du Euskaltzaindiak 1991ko apirilaren 26ko adierazpenean (*Euskal hitzak dira euskara bizian sustraituak daudenak* esana zuen lehendik, eta honako erantsi zion adierazpen hartan: *Euskara bizian sustraituak ez daudenak ez dira euskal hitzak, sustraitzen ez diren bitartean bederen*. Eta hitzak sustraiak badituen ala ez igartzeko, hiru irizpide ezarri zituen: *hitzauren hedadura, hitzauren antzinatasuna eta hitzauren erabilera idazle zaharretan*. Gehiago ere erantsi zuen: *ez dira erabat euskal hitzak gaztelera edo frantsesa jakin gabe euskaldun batek ezin adi ditzakeenak*).

Hala ere, plazara jaitsita, garbi dago definizio horrek ez digula beti balio, ez behintzat komunikazio-beharrei erantzungo dien hiztegia egin nahi bada. Euskaltzaindiak badaki hori, eta Hiztegi Batuan aurre egin behar izan dio arazoari. Hor daude, adibidez, *gasolina/ezantza, koaderno/kaier, betun/ziraia, kartel/afixa* edo *bizkotxo/bixkotx* bikoteak. Eta hainbatetan ausart jokatu du Euskaltzaindiak, arazoan aurrean errealitateari muzin egin gabe. Hor ditugu, adibidez, *aleazio, bonbilla, fideo, pantaila, txandal* edo *txikle* hitzak. Hemendik aurrera, horrelakoak ugaritu egingo dira, eta hitz bakar-baturik proposatzeko zailtasuna edo ezintasuna izango da, baina, gure iritziz, ezin itzurizko eta lehentasuna duen erantzukizuna da.

Euskaltzaindiak Hiztegi Batuaren bigaren urratsean beste 20.000 hitz finkatu nahi baditu, ez dago zalantzarik kopuru horretara iritsi ahal izateko alor espezializatuetan sartu egin beharko duela, nahiz eta Euskaltzaindiak behin baino gehiagotan esan duen terminologia teknikoan ez dela sartuko (Bide batez, esan dezagun terminologiarako erreferentzia-gune bat behar dugula, Euskal herri osokoa eta ez administrazio baten menpekoa, eta ez kolorebakarra, arauak emango ez baditu ere, nolabaiteko onarpena emango duena, eta gune edo elkarte horrek adostasuna bilatuz lan egin beharko luke, eta ez arauak ezarritz). Alor espezializatuetan sartu behar bada, modu sistematikoan lan egin behar delakoan gaude. Noizbehinkako eta banan-banako esku-hartzeak saihestu egin behar dira. Orain arte Euskaltzaindiak finkatu duen hiztegian badago horrelako arazoren bat, zorionez puntuala. Zenbaitetan, sarrerak hautatzeko irizpidea bitxia izan da: hitz batzuei sarrera eman zaie eta beste batzuei ez, kontzeptu-multzoak kontuan izan gabe. Horrek ez du ondorioz erabakietan, baina hiztegitik sarrerak hautatzeko orduan irizpide garbi egituraturik falta izan dela adierazten du.

Adibidez, hainbat elementu kimiko ageri dira Hiztegi Batuan, baina multzo osolari begiraturik, badirudi aliriztura erabaki dela zein sartu eta zein ez:

klora sarrera da, *bromoa ez*, *fluorra* bai eta *iodoa ez*. Zergatik? Elementu horiek talde bat osatzen dute —halogenoak— eta elkarrekin ikasten dira eskoletan. Era horretako adibide asko daude: *litioa* sarrera da, baina *helioa ez*; *kadmioa* bai, baina *titania* ez; *zesioa* bai eta *banadioa* ez; *zerioa* bai eta *neona* ez; eta abar.

Bestalde, *erradio* eta *radio* sarrerak ageri dira Hiztegi Batuan, alboan bat ere oharrik edo ikurrik ez dutela. Guk ez dugu zalantzarik: elementu kimikoa *radioa* eta geometriako terminoa *erradioa* esan eta idazten ditugu, baina Hiztegi Batuan ageri diren moduan ez dago jakiterik zein den zein, argibiderik ez baitago.

Sarrerak hautatzeko irizpidearen lausoa ikusten da honako adibide hauetan ere: *gimnospermo* sarrera da, baina *angiospermo* ez; *erribonukleiko* sarrera da, baina *desoxirribonukleiko* ez; *sulfuriko* sarrera da, baina *nitriko* ez.

Baina modu sistematikoan lan egin ez izanaren ondorioak horiek baino larriagoak izan daitezke. Bi akats aurkitu ditugu Hiztegi Batuan, bi termino teknikotan: *sulfhidriko* eta *zianhidriko* ageri dira zerrendan. Konposatu kimikoen nomenklatura funtzionalaren atal espezifikoak hiru elementu izan ditzake: aurritzia, erroa eta atzizkia. ‘*hidriko*’ atzizkia da, eta ezin da batean hatxea kendu eta bestean jarri. Nomenklaturaren sistematikotasunak eskatzen du *sulfhidriko* idazteak, hatxea ez kentzea alegia.

Beste akatsa unitateen izenetan gertatu da. Unitate Sistema Internazionalak oinarritzko zazpi unitate ditu (*metroa*, *kilogramoa*, *segundoa*, *amperea*, *kelvina*, *mola* eta *kandela*), eta horiek dira gainerako unitate guztien jatorria. Hiztegi Batuan, hutsuketa sistematikorik egin ez eta, bost jaso dira eta bi kanpoan utzi. Baina arazoa ez dago hor. Sistema Internazionalako unitateen izenak, jatorriari begira, bitan bereizten dira: jatorrian pertsona-izena dutenak (*kelvin*, *hertz*, *newton*, *joule*, *pascal*, *watt*, *coulomb*, *ohm*, *siemens*, *henry*, *becquerel*...) eta gainerakoak (*metro*, *segundo*, *kandela*, *mol*, *radian*, *lumen*, *lux*...).

Jatorrian pertsona-izena ez duten unitateen izenak, batzuk behintzat, aldatu egiten dira hizkuntzatik hizkuntzara, baina jatorrian pertsona-izena duten unitateen izenak ez. Euskaltzaindiak *volt* eta *watt* eman ditu, baina *ampere* erabaki du, hau da, jatorrian pertsona-izena duen unitatearen izena egokitu egin du, sistema osoaren nomenklaturaren koherentzia bortxaturik (Espainian bertan, Errege Dekretu baten aginduz¹, *ampere* da forma ofizial bakarra, ez *amperio*).

ingelesez	ampere	volt	watt
gaztelaniaz	ampere (amperio)	volt (voltio)	watt (watio)
frantsesez	ampère	volt	watt
alemanez	Ampere	Volt	Watt
italieraz	ampere	volt	watt
nederlanderaz	ampere	volt	watt
portugesez	ampere	volt	watt
danieraz	ampere	volt	watt
suedieraz	ampere	volt	watt
norvegieraz	ampere	volt	watt

Ezin da maileguen egokitzapen sistematikoaren irizpidea ezarri, eta *-mp-* grafia *-np-* bihurtu, *temperatura*, *enpiriko*, *implizitu*, *inportazio* edo *inperio* hitz arruntetan egin den bezala. Kanpoko estatuetako herritarren izenak (baita hiriburuetakoen ere), adibidez, sail berezia osatzen dute, eta sail berezi gisa aztertu eta sartu dira Hiztegi Batuan. Hor, adibidez, *mozambiketar*, *gambiar*, *kualalumpurta*, *kampalar*, *zambiar*, etab. ageri dira, jatorrizko *-mp-* hori gordeta. SI sistemako unitateek ere sail berezia osatzen dute, eta sail gisa aztertu eta erabaki behar dira. Horrela jokatzu gero, *ampere* da grafia egokia (antzeko kasua da *coulomb* unitatearena ere. Oraingoan hori ez da Hiztegi Batuan ageri, baina, *anpere*' erabakia ikusirik, norbaitek pentsa lezake *'coulomb'* behar lukeela).

Arazo horiek puntualak dira, eta, ozen esan dezagun, ez dute Hiztegi Batuaren balio ukazina iluntzen. Baina hurrengo urratsetarako prozeduretan sistematikotasuna zorrotz zaindu beharko dela erakusten dute.

Euskaldunok behar dugun hiztegi batuari, desideratum horri, asko eskatzen diogu, eta badakigu lantegi zaila dela. Izan ere, hiztegiak produktu 'ona' eskaini behar du: hor agertzen diren hitzek euskararen zerizanari eta tradizioari leialak, zorrotz aztertuak eta hizkuntzalaritzaren eta lexikografiaren ikuspegitik 'zuzenak' izan behar dute. Aldi berean, komunikaziorako tresna behar dute izan, eta horrek esan nahi du funtzionaltasun-baldintza minimo batzuk ere bete behar dituztela edo funtzional izatera iristeko ezaugarriak dituzten alde aurretik aztertzea komeni dela, aiantzi gabe jadanik funtzional diren baina Hiztegi Batuan onesten ez diren beste hitz edo termino batzuekin lehiatu beharko dutela.

Hori oso arazo korapilatsua da. Hiztegi gintzan dugun eskarmentutik esan dezakegu. Baina badakigu euskaltzainak horretaz jabeturik daudela. Horrenbestez, halako kontzeptua adierazteko erabil litezkeen hitz edo terminoen artean bat hobesterakoan hizkuntzalaritzaren irizpideen arabera okertzat eta baztergarritzat jotzen denik ez badago, hobe litzateke erabilera errealarari (edo erabilera errealean nagusi den formari) men egitea, ahalik eta distortsiorik txikiena sortzeko. Ez genuke aiantzi behar euskaraz bizi nahi duen gizartea ezin dela Euskaltzaindiak halako kontzeptuak euskaraz nola behar duen noiz erabakiko zain egon, gizarteko premiak akademia batek erabakiak har ditzakeen baino lasterrago aldatzen eta berritzen direlako. Hori esanik, ez dugu adierazi nahi sortu eta zabaldu diren hitzak besterik gabe onartu behar direnik, errealtatea hor dagoela eta merezi duen heinean aiantzat hartzekoa dela baizik. Eta, horretarako, azken urteotako testugintzaren corpus informatizatuaren premia begibistakoa da. Nola jakin, bestela, zer proposatu den azken aldi honetan hainbat itzulpen eta sortze-lanetan?

XXI. mendean gaude, eta XXI. mendeko hiztegi batua beharko dugu egin. Lan horri ekiteko, Euskaltzaindia da, gaur egun, euskaldunok onartzen dugun tresnarik egokiena. Hari laguntzea izan behar dugu helburu. Euskaltzaindiak gaurko euskaldunak entengabe izan behar ditu gogoan; eta euskara egunero-egunero sortu, erabili edota

1 Espainian, urriaren 27ko 1317/1989 Errege Dekretuak lehen eranskinean SI oinarriko unitateak definitzen ditu eta izenak ematen: *ampere* da forma ofizial bakarra.

Eta, gaztelaniari dagokionez, honela erakutsi ohi dira SI unitateen izenak: "Los nombres de las unidades debidos a nombres propios de científicos eminentes deben escribirse con idéntica ortografía que el nombre de éstos, pero con minúscula oficial". Horixe da arau (konbentzio) nagusia gaztelaniaz.

hedatzen duten agenteen lana kontuan hartu behar du, gero eta gehiago, hiztegi batu eta euskaldunok erabiliko duguna egingo badu.

Zama handiegia ezartzen ari gara, beharbada, Euskaltzaindiaren bizkarrean. Ez dakigu Euskaltzaindiak bakarrik heldu ahal izango dion gure ustez behar den hiztegi batu horri. Eginkizun horretan talde-lana indartzeko, Euskaltzaindiaren gonbita jaso genuen, eta, gure aldetik, gure ahal apalen neurrian, antolatzen diren lan-taldeetan ganoraz eta gogoz lan egiten saiatuko gara. Besterik ez. Mila esker gure ideia hauek zuen aurrean azaltzeko eman diguzuen aukeragatik.

Hiztegintza elebiduna: egindakoa eta egitekoa

Michael E. Morris

Aimery Picaud-ek bere lehen hitz-zerrenda atera zuenetik, euskal hiztegigintzak ikaragarri egin du aurrera. Koldo Mitxelena eta Ibon Sarasolak egindako hiztegigintza elebakarrari esker, askoz errazagoa da orain -eta zehatzago gertatzen da, gainera- hiztegigintza elebidun fidagarria egitea, duela -esaterako- 30 urte edo baino. Aipa ditzadan, bidenabar, Azkueren eta Lhanderen hiztegien oinorderik garrantzitsuenak, eraginari dagokionez: Placido Mujicaren hiztegia eta Xabier Kintanaren *Hiztegi Modernoa*, hain zuzen ere.

Mujicaren hiztegiak, 1964ean argitaratu zena, ordu arteko hutsune itzela bete zuen: Erdararik euskarara. Ordura arte, ahalegin gehien-gehienak euskaratik erdararakoak izan ziren. Garbizalea zen Mujica, baina ez gehiegi. Dena den, nire ustez, gehiegi fidatu zen baserritarren asmamenez. Esaterako, “avión reactor / jet airplane” euskaratzeko, *hegazkin keduna* proposatu zuen, behin batean baserritar batek horrelaxe deitu baitzuen. Gainera, Mujikaren joerak ere ikusten ziren zenbait hitzetan, adibidez, Darwinism *darwinkeria* bihurtu zuen, comunismo *baltzukeria*, mormonismo *mormoikeria*.

Xabier Kintanaren *Hiztegi Modernoa*, *Hiztegi 80*, eta *Hiztegi 2000* izeneko hiztegiek sekulako eragina izan zuten euskalgintzan eta euskara batuan eta hori aitortu behar da. Horren isla Xarritonen hiztegia, Kintanaren hiztegian oinarritutakoa. Oraindik ere, jende askok “izpiritu” esaten eta idazten du. Hala ere, egitura aldetik, nahiko bakuna zen eta adibide asko falta ziren, batik-bat esaerak eta erabilerak argitzeke.

Egungo hiztegi elebidunak lehenagokoak baino mardulagoak eta osatuagoak dira. Eskerrak eman behar dizkiegu Elhuyarri eta Adorez taldeari haiek egindako esfortzu itzelagatik, benetako aurrera pausoak baitira. Hala ere, egungo egoera diglosiko negargarriaren isla fidel ere badira. Egungo gaztelania-euskara hiztegiei azaletik so eginez gero, ikusten dugu kaleko hizkeraren baliokideak ez direla behar bezala agertzen horietan. Elhuyarren hiztegian, esaterako, gaztelaniazko *chaquetero* hitzari “kameleoi” jarri diote ordaintzat. *Hiztegi 3000*-koek, ordea, *proteiko* hitz bitxia aukeratu dute horretarako. Eta “hortera” hitza, berriz? Bada, Elhuyarren arabera, *nabarmen* da hitz horren ordain egokia. Baliteke hor *nabarmen* erabiltzea zuzena izatea, baina hotza eta aseptikoa da. Nola esan behar dugu “pringado”? Eta “Pijo”? Maila

askotan daude zalantza, ez soil-soilik argot mailan. Egunero itzultzaileek literaturan egindako esamolde zehatz eta garrantzitsuekin, baina euskarazko balioak aurki ezinik, nahiz eta Mokoroaren hiztegian han-hemenka begiratu. Nire ametsa –agian txakurrametsa– Euskaltzaindiak edo beste norbaitek antzeko arazoak konponduko dituen.

Euskal hiztegiak beste arazo larri bat du: hiztegia agertzen dena -edo euskal hiztunak esan behar lukeena- dugu, batetik, eta jende arruntak benetan erabiltzen duena, bestetik. "Parchoques" gaztelaniazko hitza, euskal hiztegien arabera, *leungailu* esan behar dugu, baina herriak *paratxokea* esaten du. Benetan, zenbat euskaldunek esaten dute *garbigailu* edo *ikuzgailu*, Goenkaleko antzezleak kontatzen ez baditugu? Benetan, zenbatak? Zenbatak, *lehorgailu*? Eta, aitzitik, zenbatak, *sekadore*? Kontua hauxe da: Zer da euskara garbia? Eta zein puntutan bihurtzen da euskara *euzkera garbija* edo "euskañol"?

Goiko auziari gagozkiola, auzia are larriagoa gerta daiteke gaztelaniazko edo frantsesezko ez diren euskal hiztegi elebidunetan; adibidez, ingeles-euskara hiztegietan, edo alemaniera-euskarazkoetan. Demagun, esate baterako, euskaldun batek "velvet" hitza ikusten duela testu batean. Hiztegiako adierara jo, eta "velvet" hitzaren balioak aurkitzen du: "belus". Oraindik ere, zoritxarrez, Hegoaldean behinik-behin, ez da behar beste ezagutzen "belus" hitza. Beraz, "terziopelo" jarri behar ote dugu? Euskara al da "terziopelo"? Ala gaitzetsi beharreko erdarakada da? Eta horren antzeko adibideak, tamalez, ugariak dira. Aipatutako hiztegi horiek erabiltzeko orduan, garbi dago euskaldunen euskara dela problema nagusi, ez euskara bera. Euskaldun gehienok, ondotox dakigu zergatik, ez dakite euskaraz, finlandiarrek finlandieraz dakiten moduan edo islandiarrek islandieraz dakiten mailan.

Hegoaldean egindako hiztegiek, oro har, ez dute behar bezala aintzat hartzen Iparraldeko euskara. Hiztegi horien egileentzat, ez da Iparralderik. Hiztegi horietan, nazioarteko izenentzat, askotan, euskal kutsuz moztutako izen espainiarrak jarri dituzte; esate baterako: *Anberes*, *Akisgran*, *Brujas*, *Makiavelo* eta *Joan Kalbino*. Jakina, Iparraldean, gaztelaniaz ez baldin badakite, ez dituzte ulertzen izen "bitxi" horiek. Baina, antza denez, zenbait hegoaldearrentzat, huskeria bat da hori. Euskara Batua euskaldunak batzeko izan dadin nahi baldin badugu, baztertu egin behar ditugu premiazko ez diren gaztelaniakadak eta frantseskiakadak euskara horretatik. Halaxe esana du, adibidez, Ibon Sarasolak, behin baino gehiagotan.

Goaxeagoan esandako hiztegiak, gainera, beren moduan irakurtzen dituzte Euskaltzaindiaren arauak. Adibide bat: Euskaltzaindiak zera erabaki du, eta ezarri, bere "Arauak" sailean, 554. orrialdean:

"Goi mailako ikerketetarako, eta maiztasun urriko izenentzat, bigarren bide bat ere uzten da zabalik, latindar jatorriko izenetarako latin nominatiboa onetsiz (*Flavius Josephus*, adibidez), eta greziar jatorrikoentzat, transkripzio taula bat proposatuz (*Alkaios*, *Bakchylides*, *Kallimakhos*, *Themisthokles*... formak ere onesten dira honela)".

Beraz, *Alkaios* forma jatorrizkoa, ez bairik gabe, *Altzeo* forma eusko-espainiarra bezain onargarria da, baina Elhuyarrek forma eusko-espainiarrak onartu ditu soil-soilik (adib.: *Germaniko*). Batzuetan, Iparraldeko jendeak hobeki daki jatorrizko forma

(adib.: *Spartacus*), forma eusko-espainiarra (*Espartako*) baino, baina Elhuyarrek ez du kontuan hartu hori, zorritzarekin. Hobe da -eta zintzoagoa, gainera- onartzen diren forma biak jartzea.

Azkenik, Gaztelania-euskarazko hiztegien sarrera-antolabidea ez da nazioarteko mailara iristen. Adibidez, *Collins* (edo *Oxford*) *Spanish-English* hiztegiaren sarrera eta Elhuyarrena -edo *3000 Hiztegiarena*, berdin da- elkarren ondoan jartzen badiugu, haien sarrerak alderatzean, garbi dago Collins-en agertzen direnak askoz hobeto daudela antolatuta, eta askoz informazio gehiago dutela, aipatutako bi euskal hiztegietakoei baino. Gaztelania-euskarazko edo frantses-euskarazko hiztegi gintzari dagokionez, bete beharreko hutsunea izugarria da. Jakina, gauza bera esan genezake frantses-euskarazko hiztegiei buruz.

* * *

Nire hiztegiak, *Morris Student Plus* delakoak, Collins eta Oxforden egiturari jarraitzen dio, ahal den moduan behintzat. Egitura horrek hierarkia finkoa du. Hitz-artikulu bakoitza adiera orokorretan dago antolatuta. Eta behar denean, adiera batean zenbait azpi-adiera ere egon daitezke. Zenbait kasutan, horrelako sistema behar-beharrezkoa da, adjektiboetan eta oso hitz polisemikoetan batik-bat. Konpara dezagun, adibidez, “atera” hitza, nire hiztegitik hartutakoa, Elhuyarren hiztegitik hartutakoa, eta *3000 Hiztegi*-tik hartutakoa. Jakina, hizkuntz bikoteak bestelakoak dira, baina garbi ikusten da hiztegiaren barne-egitura bestelakoa dela. Nire hiztegiaren, “atera” hitza zenbait ataletan dago antolatuta: “du” aditz atala, “da” aditz atala. Atal bakoitzak zenbait adiera ditu, guztiak zenbakidunak, eta, gainera, eremu semantikoa, parentesietan jarritakoa, ere agertzen. Eta adiera askotan ere, azpiadiera ugari daude, eta gehienetan, azpiadiera hauek ere badauzkate eremu semantikokoak jarrita. Horrela antolatuz, erabiltzaileak errazago aurkituko du behar edo nahi duen esanahia. Elhuyar eta *3000 Hiztegia*, izeneko hiztegiaren, ordea, horrelakorik ez dago. Ez dago azpiadierarik, eta hori gutxi balitz, gehienetan eremu semantikoa ez da jartzen. Beraz, askoz zailagoa da behar den esanahia aurkitzea. Zentzu honetan, *Morris Student Plus* hiztegiak bide berriak ireki ditu euskal hiztegi gintza elebiduneari. Hala ere, *Morris Student Plus*, ingeles-euskarazko hiztegiarik handiena bada ere, euskarak dituen premiei begira, ez da, ez, nahikoa. Horregatik, une honetan, berritzen eta handitzen ari naiz.

Orain arte, gaztelania-euskarazko, frantses-euskarazko edo ingeles-euskarazko hiztegi elebidunak erabili ditugu bakarrik ahotan. Agertu dira, bai, beste hiztegi txiki batzuk ere, non beste hizkuntza batzuekin loturik agertzen baita euskara: nederlandera-euskara, errusiera-euskara, japoniera-euskara, eta, gezurra badirudi ere, Fang-euskara! Hala ere, nire iritziz, zeharo premiazkoa dugu beste hiztegi elebidun handi batzuk egitea, lehenbailehen; hauek, adibidez: alemaniera-euskara, portugese-euskara, katalan-euskara, italiara-euskara... Eta zergatik gelditu behar dugu hor? On handia egingo lioke euskal kulturari latin-euskara edota greko klasiko-euskara hiztegiak sortzeak; bai eta txinera-euskara eta arabiera-euskara hiztegiak egiteak ere. Komeni da, baita ere, frantses-euskara eta errusiera-euskara hiztegi handi bana ateratzea. Jakina,

asmo eder horiek gauzatzeko betikoak behar dira (eta ez ditugu ikusten orain): dirua, jendea, eta –aitor dezagun egia– gogoia. Gogozko bidean, aldaparik ez.

Bukatzeko, paperezko hiztegiak aipatu ditugu soilik, baina, egungo teknologiei begira, eta haiek medio, badira beste euskarri batzuk ere: CD-eko hiztegiak eta on-line hiztegiak. Inolako zalantza-izpirik gabe, hiztegitzaren etorkizuna ziberespazioan edo CD-etan dago. Paperezko hiztegietan ez bezala, haietan badago ahoskera, bideo-klipak, irudiak, hiperloturak e.a. jartzerik. Inoiz baino informazio gehiago eskainiko dute hiztegi elektronikoek. Nire hiztegia on-line jarri da, Eusko Jaurlaritzaren webgunean, www.euskadi.net/morris delakoan hain zuzen ere. Lan itzela eta nekagarria izan da. Baina ez da heldu, oraindik, paperezko hiztegien azken orena ere.

Muga-arazo batzuk: *zain* eta *zale*¹

Elixabete Perez Gaztelu

1. ATARIKOA: MUGA-ARAZOAK ETA HELBURUAK

Muga-Arazoak

Ez da inoiz gauza erraza izan hitz-elkarketa non hasten den eta non bukatzen jakitea: ez euskararen eremuan eta ez, egia esan, atzerri-hizkuntzen kasuan ere. (...).

Euskarari dagokionez, bi dira, besteak beste, mugarri finko baino sarriago istilu-iturri gertatu ohi diren puntuak: hitz elkartuen eta eratorrien arteko muga, alde batetik; eta, bestetik, hitz-elkarketaren eta sintaxiaren artekoa.(...)

Bukaeran *-dun*, *-gin/-gile*, *-zain/-zale*, *-bide*, *-aldi*, *-ola*, *-tegi*, ... duten eraikuntzak hitz elkartuak dira, ala eratorriak? (H-E/1, 22-25).

LEF batzordearen hitzok kezka-kate luze baten ispilua dira: euskalariek ez dute gisa berean jokatu elementu lexiko batzuk sailkatzean. Horren erakusgarri dugu, adibidez, Campionek (1884) edo Lopez-Mendizabalek (1943) elkarketan sartu dituztela Uhlenbeckek (1909), Azkuek (1923-25), Lafittek (1944) edo Villasantek (1974) erator-atzizkitzat jotako hainbat². Baina beti ere mugakotzat jotzen dituztela: bi baliabide lexikologikoren –eratorbidearen eta elkarketaren– artekotzat, hain zuzen ere. Alegia, bai aspaldi samarreko gramatika-ikerlanetan (aipatu ditugunak), bai gerokotan (Azkarate (1990, 1991), Euskaltzaindia (H-E/3, H-E/4)) errepikatzen den zalantza da elementu horien izaera, eta, honenbestez, eratzten duten hitzarena. Horietako batzuentzat sortu zen, hain justu, "erdi-atzizki" deizioa, Marchand-en (1960) *semi-suffixe* edo Dimitrescu-ren (1969) *suffixoide* terminoen bidetik.

Mugako eraikuntzen gaia (baliabide lexikoen artekoa, nahiz lexikoaren eta sintaxiaren artekoa) guztiz interesgarria eta gaurkotasun handikoa da³. Baina batzordeak elkarren ondoan aipatzen ditueni begiratu besterik ez dago jabetzeko aski gai zabal delako, muga-arazoak sortzen dituzten eskuineko osagai lexikoak gisa berekoak ez izaki. Nolanahi delako ere, garbi dagoena da "istilu-iturri" ez direla "erdi-atzizki" dei-

1 Lan hau egiteko *Estructuras morfológicas y estructuras sintácticas: las fronteras de la composición. Descripción, teoría y diccionarios*. DGES PB96-0457-C03 proiektuari emandako laguntzaz baliatu gara. Bestalde, eskerrak eman beharrean gara Esther Zulaika, Juan Carlos Odriozola eta Igone Zabalarari egin dizkiguten ohar jakingarriengatik; okerak gureak besterik ez dira.

2 Honek ez du esan nahi guztiak beti bat datozenik sailkapenean.

3 Azken aldiko ikerlan frankok ildo horixe dute jorrakizun.

tuak bakarrik. Zehatz esan, arazoa Euskaltzaindiaren (H-E/3, H-E/4) lau saili dihoakie:

- *andregai* moduko "erdi-atzizkiak" (*aldi, bide,...* eskuineko osagaiak dituztenak) (H-E/4, 79).
- *hitzaurre* moduko "deiktiko"etako "batzuk" (*alde, aurre...*) (H-E/4, 80).
- "Egile-elkarte sintetiko errokariak" (*-gin, -gile, -dun, -zain*)⁴. (H-E/4,64).
- "Izaera-elkarte" (H-E/3,127hh.) nahiz "asmo-elkarte"etan (H-E/4,70) aipatzen duten *zale*.

Zer dute, baina, guztiek batean?

Oro har, **maiztasuna** aipatzen da [Henzen (1947), Marchand (1960), Guilbert (1971, LXXIII), Euskaltzaindia (H-E/4)...]. Elementu horiek beste izen edo izenondoak baino askoz maizago darabiltzagu beste kategoria lexiko baten eskuinean hitz eratu bat osatzen. Honek, ordea, delako elementuaren jokamoldearen berri eman dezakeen arren, ez du arrazoiak argitzen, ez digu esaten zergatik erabiltzen den horren maiz hitz-eraketan. Gainera, bistan da zabalegia eta estuegia dela aldi berean, izan ere: maiztasun hutsa aski al da elementu lexiko bat atzizkitzat hartzeko? Eta, kontrara, orduan zergatik ez "mugako"tzat jo beste kategoria lexiko bati loturik oso maiz darabiltzagun *multzo, talde, zati, modu, usain...* mugakizunak⁵, esate baterako?

Bilakaera ere aipatu izan dute [Uhlenbeck (1909), Azkue (1923-25), Villasante (1974), Euskaltzaindia (H-E/4)]: hitz beregaina zena, denboraren joanean atzizki bilakatu da. Baina, berriz ere, gertatu dena esaten zaigu, ez zergatik gertatu den delako bilakaera. Ez dirudi, hortaz, bilakaerara jotze hutsak arrazoiak argitzeko balio duenik.

Honenbestez, maiztasunak eta bilakaerak gertakariak argitu baino areago deskribatu egiten dituzte.

Irizpide horiek askietsi ez eta arrazoiak bilatzeko saioa egin dute hainbat iker-tzailek. Maiztasunak osagai horren **esanahia aldatzean** izan behar du euskarria [Bally (1932,244), Rohrer (1967,16), Lifetree-Majumdar (1974,65-67)...]. Lotuta nahiz aske joan, delako hiztegi-sarrerak esanahi-aldaketa sendorik ez badu, ezin atzizkitzat hartu eta hitz elkartuko osagaitzat jo beste erremediorik ez dago.

Giurescu-k (1970, 263-264), Dimitrescu-ren (1969,3-4) suffixoide-en azterketari eransten dio delako osagaiak **beregaintasuna** galdu ote duen ere kontuan hartu behar dela: osagai hori bakarrik ezin erabil badaiteke atzizki bilakatu den seinale da.

Azkaratek (1991) **kategoria-aldaketa** ere aipatzen du, adierazgarria izan baitaiteke osagai bat lotuta doanean eta beregain darabilgunean kategoria berekoak ez izatea.

Gure azterketan ikusiko dugu noraino diren baliagarriak irizpide horiek eta noraino beharko ditugun beste teoria batzuekin osatu: Morfologia Sortzailearen ekarria ezinbestekoa gertatuko zaigu.

Guztiak lotzen dituzten arrazoiak egonagatik, gaiaren zabalak makurtu gaitu mugako eraikuntzen artean hautatzera⁶. *Zain* eta *zale* jo ditugu begiz orain, itxuraz bestelakoak izanik ere, bai baitute batean ezaugarriarik. Bestalde, *zale* aukerakoa da lexikoaren barrengo mugetan ez ezik, lexikoaren eta sintaxiaren artekoetan ere arakatzeko.

4 Errepara grafiari: atzizki balira bezala idatzi dituzte.

5 Nahiz hauek ere bereziak izan egitura-harremanaren ikuspegitik (Perez Gaztelu (2001)).

Honenbestez, hauexek dira gure helburuak:

- Arrazoietan arakatu: zer dela eta sortu dute zalantza elementu horiek eta ez beste batzuek, zer dute, bada, berezi mugakotzat jotzeko.
- Batzordeak erantzun gabe utzi zuen galderari (aldez) erantzun. Azterketak eramango gaitu zain, zale hiztegi-sarrerak direla eta, honenbestez, hauek eskuinean dituzten eraikuntza lexikoak hitz elkartuak direla aldarrikatzera.

2. ZAIN

Euskaltzaindiak (H-E/3, H-E/4) *zain* eskuinera daramaten eraikuntza lexikoak egile-elkarte sintetiko errokariaren artean sailkatzen ditu bigarren osagaitzat *-gin/-gile* eta *-dun* dutenekin batean⁷. Baina bere izaerari buruzko zalantza ere jasotzen dute, euskalariak harturik lagun: izen beregaintzat daukate baina beste izen bati lotuta maizago darabilgula ere badiote. Hortaz, zer da *zain*, atzizkia ala izen beregaina? Eta beregaina bada, zergatik darabilgu maizago beste kategoria lexiko bati lotuta?

Bestetik, berriz, Villasantek (1974,139), Azkaratek ((1990,390); (1991,106), Euskaltzaindiak (H-E/3,57)⁸ *zain egon* predikatu konplexuarekin lotzen dute: zein ote *zain(a) izan* izaki mailako predikatuaren (1a) eta *zain egon* egoerako predikatuaren (Zabala (1993)) (1b,1c) arteko lotura?

- (1) a artzaina da
- b artzain dago Nevadan
- c zure zain dago

Eta *zaindu* aditz eratorriarekin, nolako harremana du?

Hala izanik, kategoria- eta esanahi-aldaketa azaldu beharko liratekeela dirudi.

2.1.1. Zain izen beregaina

Jo dezagun lekukoetara ikusteko *zain* beregainaz hitz egiterik ba ote dagoen.

Zain-en osagarria erreferentzia mugatukoa denean, ezin era dezakegu hitzik (*ene aniazaina), ezinbestean kate sintagmatikoren batera jo beharrean gaude: IS(GEN) + *zain* da ohikoena (2). Arestiko debekurik ez dagoenean ere, nahiz eta eraikuntza lexikoa litekeena izan, hiztunak jo dezake sintaxira (3a,b). Baita osagarria isilpean duten atribuziozko egituretan ere (4).

- (2) Ni ote naiz ene anaiaren zaina? (KM MEIG VI - 148) / (G.H.) ene anaiaren zaintzailea / *Ni ote naiz ene aniazaina?
- (3) a otsoa ardien zain (Es.zah.) / (G.H.) otsoa artzain, ardi zain, ardiak (ardien) zaintzen
- b Gibelerat heldu zauku laster, erriaren zainek erranik ez dela gaizkiago eta, hain xuxen, orduan lo dagola (HU Aurp - 182) / (G.H.) erizainek erranik
- (4) Jangoikoak emonik dauko gizon bakotxari bere Angeru gordegilla, zaina, begiragillea (Añ Ggero - 354) / (G.H.) zaindaria / zaintzailea

6 Perez Gaztelu (2001) lanean xehekiago jorratu ditugu horko beste "istilu-iturri" direnetako batzuk.

7 Ohartzen dira, nolahi dela ere, guztiak ez direla gisa berekoak. *-gin, -gile -dun* atzizkitzat jotzen dituzte. Beregain-tasunaren irizpideak hemen garbi bereiziko lituzke batzuk eta bestea. Hortaz, elkarteatik atera eta eratorbidean aztertzekoak bide lirateke, *-(l)ari, -ketari...* 'egile' adierako izen-sortzaileekin batean.

8 "eguna zabaldu zain"... bezalakoak aipatzen ditu; perpausen elipsiaren bidez azaltzen ditu. Ez ditugu hemen aztertu.

Egia da adibide hauetatik ezin ondoriozta daitekeela gaurko hiztunak lagunarteko edo eguneroko hizkera arruntean halakoak barra-barra egiten dituenik; areago, seguru aski eman ditugun ordezkioak (GH) aiseago egingo ditu. Baina ulertzeko eragozpen larrikeria ere ez luke izango, eta, nolana dela ere, ez lituzke gramatikaz kanpokotzat joko.

Era berean, hiztun horrek berak (5b) bezalako "oihartzun-galdera" (EGLU-V,41) onartuko luke, eratorbidean ezinezkoa da (5d).

- (5) a haurtzaina da
 b zeren/noren zaina dela esan duzu?
 c erretzailea da
 d *zeren/zer -tzailea dela esan duzu?

Horrek dakarren ondorioa da, gure ustez, ezin esan daitekeela *zain* atzizkia denik. *Zain izen beregaina, hiztegi-sarrera da.*

2.1.2. *Zain(a) izan, zain(du), zain egon*

Ba ote loturarik *zain* hauen artean?

Ez bide dago aldezerik *artzain*-en *zain*, *zaindu* aditzaren oina denik: ez dugu [A *zain*] motako elkaturik euskaraz. Areago, *zaindu* aditza *zain*-etik geroztik eratorria delakoan gaude.

Beste aukera *zain egon* predikatu konplexutik abiatzea da. Badirudi Azkaratek (1991,106) honen alde egiten duela, baina ezin azal ditzake kategoriala eta azpikategoriazio-aldaketak. Azter dezagun hau.

Batetik, 'itxoin', 'itxaron' adiera duenean ez dugu egitura lexikorik eratzen: *ume-zaina* 'umeak zaintzen dituena' besterik ezin da izan, ez 'umeen *zain* dagoena'.

Bestetik ez genuke atzendu beharko predikatu mota beretik abiatuta baditugula [I *zain egon/ ibili/joan...*], egoerako predikatuak, baina 'kontzen', 'gordetzen' eta ez 'itxoinen', 'esperoan' adiera dutenak ("jardun-elkarte sintetikoak" (H-E/3,57)). Literaturako lekukoak ugariak dira: lehengo (3a) (predikazio mota batean), edo (6) ekar daitezke, besteak beste.

- (6) Presondegiaren *zain* ezarriak izatu ziren soldaduak loharkatu ziren denak, eginik elkharen artean, etzuela balio gauik galtzea jadanik erdi hila zen gizon baten gatik (Jnn Sbi - 151)

Ez da harrizkoa [+gizakia, +egilea⁹] azpikategoriaziozko izenek antzeko predikatuak osa baititzakete: *apaiz egon, misiolari ibili*¹⁰, ...

Gauzak honela, hona gure ustea:

Zain ('zaintzen duena') izenki predikatua (eta *zaindu* aditzaren oinarria dena) egun ia erabat beste izen bati lotuta darabilgu, elkarrekin zilegi denean behintzat.

Izen beretik abiatuta bi predikatu konplexu mota sortu ditugu: batek osagaietatik eskuraturiko esanahia du (*significado composicional*) eta hiztunak berariaz ikasi beharrik ez du ('gorde', 'kontu', 'gordetzen / kontzen egon'); bestearren, berriz, ezin da osagaietatik ondorioztatatu, hiztunak predikatu osoa ikasi behar du: 'itxoin', 'itxaron', 'esperoan egon',¹¹...

⁹ 'actor' eta 'agente' bereizi gabe darabilgu.

¹⁰ Xehetasunetarako, Zabala (1993).

¹¹ Erromantzetako *guardar* eta *aguardar* aditzak etorki berekoak izatea gure hipotesiaren beste euskarri bat izan daiteke?

2.2. Zain elkarreetan

2.2.1. Mota morfologikoak eta osagaien ezaugarriak

[I I]: artzain, hartzain, erizain, atezain, euskaltzain, bizkartzain, arimazain...

Ezkerreko osagaia izena da: biziduna, nahiz bizigabea. Ia guztiak konkretuak dira (*arima...* edo *kenduta*). Hitz elkartua beti [+I, +gizakia, +egilea] da. 'egile' adieraren ispilu garbia da hitz eratu asko lanbide edo ogibide izenak izatea.

2.2.2. Argumentu-egitura¹²

Zain-ek argumentu-egitura du¹³: bi argumentukoa da. Kanpoko argumentua sintaxian asetzen du eta bere barneko argumentu osagarria ase daiteke:

- egun ia beti lexikoan, bere ezkerreko izenak: *erizaina...*
- baina baita sintaxian ere, IS(GEN) batek ase dezake: *erien zaina...*

2.2.3. Osagaien arteko egitura-harremanak

Zain buruak bere kategoria eta azpikategorizazioa iragazten dizkio hitz elkartuari eta honela honek kanpoko argumentua beretzen du. Elkarteko ezkerreko osagaia, berriz, bere argumentu osagarria da: "osagarri-buru" egitura-harremana dugu.

2.2.4. Emankortasuna

[I *zain*] mota oso emankorra da. Lanbideak izendatzeko hainbat izen sortu ditugu bide honetatik: *bizkartzain, telefonozain, kutxazain, gauzain*¹⁴, ...

3. ZALE

- (1) a ez naiz ni gerraren zale, baizik bakearen alde [Xenp.]
- b neska mutilzaleak oinak arin ditu
- c azkenean ez ziren arrimatuzale [Xenp.]
- d Honenbestez esana dago, noski, ez naizela aurrerazaleegia, baizik eta atzerazale (...), geldizale edo astiro ibilzale horietakoa (KM MIH - 340)
- e Ez da, bada, harritzeko gure artean ere zinemak, begi-festa merkeen horrek, gero eta zale gehiago izatea (KM MEIG I - 123)
- f Zuk egiten dezun guzia ikusten du, zure itzak aditzen ditu, zure zale eta deseoak ezagutzen ditu, zure gogorazio eta pensamentu guziak barrunt *zen* ditu (Arr May - 83)
- g esnezalea bezala, atez ate [SEH]

12 Selkirk (1982), Lieber (1983), Grimshaw (1990), Gracia eta beste (2000) lanen bidetik, besteak beste.

13 Arrazoi berak balio al du Euskaltzaindiak (H-E/3,38) garbitu gabe uzten dituen *oilo-lapur, etxe-jabe* bezalako egile-elkarte sintetiko soilen mugakizunen jokamolderako?. Onartuko bagenu egile-izen hauek guztiak argumentu-egitura dutela eta bere ezkerreko osagaia bere argumentu osagarria dela ez genuke Euskaltzaindiaren hipotesietara —atzeranzko eratorbidera edo zero atzizkira— jo beharko. Hartara, elkarte hauek guztiak egile-elkarte sintetiko soilizat hartu beharko lirateke. 7. oin-oharrean genioena kontuan hartuta, berriz, egile-elkarte errokaririk ez legoke.

14 Errepara hitz hau besteak ez bezalakoa dela: gauzaina ez da 'gaua zaintzen duena', 'gauaz zaintze lanak egiten dituen' baizik, mendekotasunezko izen elkartu arrunta, alegia ('garai' erlazio logikoa adierazten duena). Honek indartuko luke zain-en izaera beresukoa.

Adibideok erakusten dute auzi bat baino gehiago garbitu beharrak direla.

Atzizkia edo hiztegi-sarrera da? Bai baititugu (1a) eta (1b). Baina, hizkia izan, hiztegi-sarrera izan, harrigarria da eraikuntza lexikoetan batera ohikoa ez den kate sintagmatiko bati lotuta agertzea (1c,d). Hau ere *zale* bera ote? Eta (1e), (1f), (1g) bezalakoak, arestikoekin batean sailkatzekoak al dira? Denak mota berekoak al dira?

Galdera hauei erantzuten saiatuko gara.

Nolanahi dela ere, gogoan izan dezagun Euskaltzaindiak *zale* eskuineko osagaia duten hitz eratuak izenondo elkartutzat hartu dituela, beti sail berean kokatu ez baditu ere¹⁵.

3.1. *Zale izenondo beregaina*

Zale bada hiztegi-sarrera. Esate baterako, izenondo kalifikatzaileek (Zabala (1997)) onartzen duten konparatzea onar dezake.

- (2) a Lau aldiz baretu zan, e[t]a lauetan berriz ekin zion farrari, lenengoan bezain zale ta bero (Berron Kijote - 226).
b Eta halatan da gure Iainkoa ere hetarik gutiziosago, desoriosago, eta zaleago (Ax- 115).

Ez edozein moduz, ordea: "zer/nor bezain zalea den, zeren bestea baino zaleago den..." jakiteko bidea eman behar digu testuinguruak.

Horregatik maizago darabilgu "zeren zalea" den zehazten duen IS(GEN) ezkerretan duen eraikuntza (3a), edo, batez ere, hitz-elkartea¹⁶ (3b). Eta horrexegatik (4a) eta (4b) aukeren artean hitzunak aiseago adituko du egitura lexikoa duela (4a) eta ez sintagmatikoa (4b):

- (3) a Euskaldun zaharrak errosarioaren oso zaleak ziren (SEH)
b Gure aiton-amonak oso arrosariozaleak ziren
(4) a (X) neskazalea da
b ?neska /zalea da

Hortaz, badugu zale bere sintagmak islatzeko gai den **izenondo hiztegi-sarrera**, izaki mailako predikatua ('isuria, jaidura, norbaiten/zerbaiten aldekoa, jarraitzailea'), baina izenondo honek ez du erabilera erabat askea: "zeren zalea den" zehazten duen argumentu osagarri baten beharra du. Osagarri hori lexikoan (batez ere) eta syntaxian ase daiteke.

3.2. *Zale eskuineko osagaia*

3.2.1. *Kate sintagmatikoetan*¹⁷

1.IS + *zale*: alkandora ederzale, teoria handi eta solemnezale...

15 Sailkapen zaharrena ("elkartu sintetikoa" (H-E/1,44)) zergatik ez duten aintzat hartuko eta "izaera-elkartetzat" zergatik jo behar den arrazoitu eta horren arabera aztertu ondoren (H-E/3,30,121), azken lanean (H-E/4,70) "asmo-elkartetzat" hartzen dira era honetan osatuak.

16 Uste dugu gaurko hitzunak elkartua lehenetsiko lukeela. Baina adibide horiek eraikuntza sintaktikoetara eramango bagenitu, behar bada, lehenago joko genuke IS(GEN)etara ISetara baino, alegia: "oso jaki on eta edari onen zale", "oso jaki on eta edari on zale" baino. Baliteke hizkuntzaren prozesamenduarekin lotura izatea: zenbat eta sintagmak edo perpausak osagai gehiago (eta urrunago) izan, orduan eta osagaiak nolabait lotzeko premia handiagoa (Oroi Axularren "on da" / "gauza ona da"). (Ortiz de Urbina (1998), Axularren *ezen*-en erabileraz, ikuspegi honetatik).

17 Gure sailkapena ez dator puntuz puntu bat Euskaltzaindiarekin (H-E/1,127-129).

Zale-ren ezkerreko osagaia, bere argumentu osagarria, kate sintagmatikoa da: determinatzailerik gabeko IS.

Kate hauek interesgarriak dira lexikoaren eta sintaxiaren arteko mugez auziari dihoazkiolako bete-betean: alde batetik *zale*-k ezkerretara eraikuntza sintagmatikoa du —elkarketatik urruntzen duena— baina, era berean, IS horiek ez daramate determinatzailerik, eta hori sintaxian, oro har, ezinezkoa da¹⁸.

- 1.2. IS(GEN.) + *zale*: euren *zale*¹⁹, gerraren *zale*, arrosarioaren *zale*, gauza zaharren *zale*, zorritsuen *zale*, erreka soinuen *zale*...

Ohikoena da.

- 1.3. Oso emankorra ez bada ere, ez da ezinezkoa *zale*-k beste postposizio-sintagma batzuk osagarri izatea: PS(ADLAT.): apustu mota askotara *zaleak* dira gipuzkoarrak²⁰, PS(INS.): presuna handituak ere hetaz *zale* dira. Gutxiagotan PS(SOZ.): besteen gauzeekin *zaleak* dira²¹...

- 2.1. Perpausa + *zale*

Perpaus osoa ere izan daiteke *zale*-ren osagarria.

Partizipio biluzia aukeratzen du batez ere²²: azkenean ez ziren arrimatuzale; ondo bizizale...; arrautza jarrizale, izen handi bat irabazi *zale*, esaldiari hitz alferrak inausi-*zale*...

Ez beti, ordea: -T(Z)EN: sudurrez mintzatzen *zale*, inoren ahultasunak agertzen *zale*...; -T(Z)EKO: joateko *zale*; inori erakusteko *zale*...; -T(Z)EAREN: burua makurtzearen *zale*, ezkontza haustearen *zale*... Baina beti ere perpaus jokatugabea, aditz-izena duena du mendean.

Zale (izan) predikatuaren eta mendeko perpausaren subjektuak erreferentziakideak dira. Lehenak bigarrena semantikoki kontrolatzen du²³.

Hortaz, *zale*-k era askotako kate sintagmatikoak onartzen ditu osagarri moduan, baina IS denean IS(GEN), eta perpausa denean partizipio biluzia izatea da ohikoena.

3.2.2. Elkarreetan

3.2.2.1. Mota morfologikoak eta osagaien ezaugarriak

[I Izond]^{Izond}: ardozale, musikazale, arimazale, edertasunzale, abertzale, mutilzale...; Lizardizale, Maozale, Tolstoizale...;

herri-festazale, h-*zale*, jeltzale...

[Izond Izond]^{Izond}: ederzale, garbizale, fanfarroizale...

1.[I + *zale*]^{Izond}.

18 Postposizioen osagarriak bai, mugatzailerik gabeko ISak izan daitezke. Bestalde, horixe bera gertatzen da usain edo pilo mugakizun "bereziak" dituzten "menpekotasunezko izen elkartuetan" (H-E/4,78), esate baterako: jantzi busti usain, ezkongai gazte pilo... Behar bada denentzako argibide bakarra ez badago ere, errepara diezaiogun honi: muga-kizun hauek ere osagarri baten premia dute (zeren usaina, zerren piloa) erreferentzia bereganatzeko.

19 Izenordainek genitibo-atzizkia eraman behar dute: *Ni *zale* / Nire *zale*... Alegia, ISØ / IS(GEN) aukeran duten leku-denborazko postposizioek duten murrizpen bera dute: etxe(aren) aurrean, baina *Ni aurrean / Nire aurrean...

20 Hau da, beste batzuekin batean, zaletu aditz eratorriak izaten duena (IS(GEN) baino areago): "lurreko gauzetara zaletu", "baña Indianoagana etziñan zaletu"...

21 Sozietate / instrumental aukera euskalki kontua izan daiteke.

22 Bada adibideren bat edo beste aditzoina duena, baina arraz gutxi dira.

23 Erka: "ezkontza haustearen *zale*" (kontrolatua) / "ezkontza hautsiaren *zale*" (ez kontrolatua).

Joriena da. Era guztietako izenak onartzen ditu: bizidunak nahiz bizigabeak, konkretuak (gehienak) eta abstraktuak. Morfologiaren ikuspegitik ere denetik dugu: soilak, eratorriak, hainbat motatako elkartuak.

Izen juntatuak ere izan daitezke mugatzaileak: [ale edo garau]zale, [kontzeptu eta arrazoi]zale...

Izen bereziak ere bai, mendekotasunezko elkarteetan bitxia dena: *Mao, Tolstoi, Lizardi*... Ez dira asko eta XIX. mendetik hona sortuak dira ia denak.

Metahizkuntzako elementuak: *h...*; laburdura edo akronimoak: *jel...*

2. Izenondoa + *zale*:

Ia adibide guztiak XX. mendekoak dira.

Izenondotzat hartuagatik oso litekeena da gehienetan hiztunak *zale* izen bati lotu diola uste izatea: izena isilpean gordetzea litzateke tarteko.

Eraikuntza hauek guztiak [I Izond] motako **mendekotasunezko izenondo elkartuak** dira.

3.2.2.2. *Argumentu-egitura*

Zale buruak bi argumentuko argumentu-egitura du. Kanpoko argumentua sintaxian asetzen da eta barneko argumentu osagarria ase dezake bai lexikoan bai sintaxian:

- lexikoan: bere ezkerreko izenak asetzen du eta mendekotasunezko izenondo elkartuak eratzen ditu.
- sintaxian: ISTik hasi eta mendeko perpaus ezjokatuetaraino (EGLU-V).

3.2.2.3. *Osagaien arteko harremanak*

Zale buruak bere kategoria eta azpikategorizazioa iragazten dizkio hitz elkartuari eta honela honek kanpoko argumentua beretzen du. Elkarteko ezkerreko osagaia, berriz, bere argumentu osagarria da: "osagarri-buru" egitura-harremana dugu.

3.2.2.4. *Emankortasuna*

Hitz elkartu asko sortu dira, terminologiak barne: *abenturazale, heroinazale, elektroizale, europazale, nukleozale, itzalzale, berozale*...

Hiztunak gisa honetako elkartuak bazterrik gabe era ditzake; horregatik euskal hiztegiek ez dituzte era honetako hitz eratu asko jasotzen.

Elkarteetatik kanpo ere askotan baliatzen dugu, batez ere IS(GEN) osagarria duela.

3.3. *Zale izena*

Euskal hiztegi batzuek *zale* (izond.) hiztegi-sarreran izen kategoriako erabilera (5b) eta izen kategoriako beste azpisarrera bat ere (5a) ('isuria', 'nahia'...) jasotzen dituzte.

- (5) a Zuk egiten dezun guzia ikusten du, zure itzak aditzen ditu, zure zale eta des
eoak ezagutzen ditu, zure gogorazio eta pentsamentu guziak barruntzen ditu
(Arr May - 83).
- b Osasuna futbol taldearen azken emaitzak haserrea sortu duten zaleengan
(SEH).

Ez dira asko. Daudenak bitan bana daitezke dituzten ezaugarrien arabera:

- izen [-biziduna] 'nahia... ' (5a). Ez da hagitz emankorra. Gaurko hiztunak aise-
ago jotzen du beste kide batzuetara. Ez du hitz eraturik osatzen; hortaz, ez du
"muga-arazorik" sortzen.
- izen [+gizakia] 'isuria duena...' (5b).

Azkena, izena bada ere, pentsa daiteke "buru hutsa" duen IS dugula. Gertakari
hau aski arrunta da gizakiei dagozkien nolakotasunak adierazten dituzten izenondoak
dituzten IISSetan. Gainera, jakina da izenaren eta izenondoaren arteko mugak euska-
raz ez direla beti gardenak izaten (FHV,512).

Argumentu-ikuspegiaren arabera hitz eginez, esango genuke hor zale-ren argu-
mentua estari dagoela, baina testuingurutik nekerik gabe berreskura daitekeela.
Bestalde, pentsa ere daiteke, Bosqueren bidetik (1990,113), hemen zale (izond.) izaki
baten ezaugarriaren berri ematetik saila edo taldea adieraztera pasa dela²⁴.

Ez dugu, hortaz, eragozpen larririk ikusten hau ere zale izenondoarekin batean
sailkatzeko. Horren erakusgarria da, esate baterako, (6a) eta (6b) adibideen arrotza eta
onargarritasuna, hurrenez hurren:

- (6) a ?zale zaharrak etxean geratu dira eta gazteak kalean
b ni zu baino zalegoa naiz

Alegia, izenek ez bezala, izenondoa nekez²⁵, baina, izenondoek bezala, maila-
katzea onar dezake testuinguru jakinetan (6b).

3.4. -zale erator-hizkia

Azkenik dugu Azkuek (1923,§97,80), Villasantek (1974,140), Euskaltzaindiak
(H-E/3,129) eta bestek bestelakotzat duten -zale. Lehengo (1g) adibidearen moduko-
ak, alegia *egurzale*, *esnezale*... Ez dirudi txoil emankorra.

Ezkerreko osagaia, oinarria [-biziduna, +konkretua] ezaugarriko izena da. Hitz
eratorria, berriz, [+I, +gizakia, +egilea] da.

Esanahi- eta kategoria-aldaketen irizpideak baliagarriak dira -zale hau eratorbi-
dean sailkatu eta *zale* izenondotik bereizteko:

- 1) *zale* hiztegi-sarrerak ez bezala izen eratorgaiari, oinarriari, hark ez duen
'egile' adiera dakarkio. -(I)ari, -ketari... atzizkien jokamolde eta banaketa
bera du.
- 2) Hitz eratorria ez da izenondoa, izena baizik.

Labur beharrez, aipatu besterik ez dugu egingo -zale eta -tzaile atzizkien arteko
harreman argitu beharrekoak (atzizki beraren bi aldaera? –baina oinarrien kategoriak

²⁴ Baina izen bihur daitezkeen adjektiboak bihur ez daitezkeenetatik bereizteko baliatzen dituen frogak ("test de la «sustantiva-
ción valorativa»") ez bide dirudi euskararako balio dutenik (gazt. 'es aficionado' / 'es un aficionado'), eusk.: *zale bat da.

²⁵ Gehienez ere amorratu, porrokatu... bezalako adberbio-izenondo indartzaileak (?) ("adjetivos adverbiales intensionales"
(Demonte 1999, 139-141 eta 204-212)) "zale amorratuak bere taldeak irabazteko irrikan daude". Egin dezagun kontu, halaz ere,
izenondo hauek ezin direla edozein izenen modifikatzaile izan: "erretzaile amorratua" / "*"sendagile amorratua".

desberdinak dira--; bi atzizki?). Edozein moduz, garbi dagoena da *-zale* hau ez dela *zale* izenondoa.

4. ONDORIOAK

Erakutsi uste dugu bai *zain* eta bai *zale* predikatuak hiztegi-sarrerak direla eta ez atzizkiak. Maiztasunaren argibidea argumentu-egitura izatean datza. Argumentu-egitura hori lexikoan, hitz elkartuak sortuz, nahiz sintaxian asetzen dute. Hau dela eta, "osagarri-buru" egitura-harremanaz hitz egin dugu. Honek mendekotasunezko hitz elkartu arruntan "modifikatzaile-buru" egitura-harremanetik urrundu, baina aldi berean "mugakizun bereziko izen elkartu"etara hurbiltzen ditu: guztiek dute argumentu osagarria eta guztiek dute lexikoan asetzeko aukera. Erantzuna dago, hortaz, LEF batzordearen galdera.

Uste dugu hasierako irizpideetatik esanahi- eta kategoria-aldaketa baliagarriak direla, baina beste irizpide batzuek osatuta: hemen dator Morfologia Sortzailearen ekarria.

BIBLIOGRAFÍA

- AZKARATE, M. (1990). *Hitz elkartuak euskaraz*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.
 _____ (1991). *Irakaskuntza proiektua*. (argitaragabea).
- AZKUE, R.M. (1923-25). *Morfología Vasca* (1969, Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca).
- BALLY, CH. (1932). *Linguistique Générale et Linguistique Française* (1965, Berne: Éditions Francke).
- BOSQUE, I. (1990). *Las categorías gramaticales*. Madrid: Síntesis.
- CAMPION, A. (1884). *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa: Lope.
- DEMONTE, V. (1999). "El adjetivo: clases y usos. La posición del adjetivo en el sintagma nominal", *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madrid: Espasa, 129-215.
- DIMITRESCU, F. (1969). "Notes sur les suffixoïdes dans le Roumain littéraire actuel", *Revue Romaine de Linguistique* 1, 3-6.
- ELHUYAR (1996). *Euskara-Gaztelania, Castellano-Vasco Hiztegia*. Usurbil: Elhuyar. [ELH]
- EUSKALTERM: www.euskadi.net/euskara.
- EUSKALTZAINDIA (1987). *Hitz-elkarketa/1*. Bilbo: Euskaltzaindia. [H-E/1]
 _____ (1991). *Hitz-elkarketa/3*. Bilbo: Euskaltzaindia. [H-E/3]
 _____ (1992). *Hitz-elkarketa/4*. Bilbo: Euskaltzaindia. [H-E/4]
 _____ (1999). *Euskal Gramatika Lehen urratsak-V (Mendeko perpausak)*. Bilbo: Euskaltzaindia. [EGLU-V]
- GIURESCU, A. (1970). "Observazioni sulla categoria dei Composti Romanzi", *Revue Romaine de Linguistique* XV-3, 261-266.

- GRÁCIA, LL.; M. T. CABRÉ, S. VARELA, M. AZKARATE ET AL. (2000). *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario. Resultados del proyecto de investigación DGICYT, PB93-0 546-C04*. Bilbo: EHU.
- GRIMSHAW, J. (1990). *Argument Structure*. Cambridge MA: The MIT Press.
- GUILBERT, A. (1971). "De la formation des unités lexicales", *Introduction au Grand Larousse de la langue française*, T.I., IX-LXXXI. Paris: Larousse.
- HENZEN, W. (1947). *Deutsche Wortbildung*. Halle/Saale (1965, Tübingen).
- LAFITTE, P. (1944). *Grammaire basque. (Navarro-Labourdin littéraire)*. 1979, Donostia: Elkar.
- LIEBER, R. (1983). "Argument Linking and Compounds in English", *LI* 1, 251-285.
- LIFETREE-MAJUMDAR, M. (1974). "Contribution à l'analyse des modes de composition nominale en français écrit contemporain", *Cahiers de Lexicologie XXV-1*, 63-84.
- LOPEZ-MENDIZABAL, I. (1943). *La lengua vasca* (1977, Donostia: Auñamendi).
- MARCHAND, H. (1960). *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. Wiesbaden.
- MICHELENA, L. (1961). *Fonética Histórica Vasca*. Donostia: Diputación Provincial de Guipúzcoa [1977², 1985³, 1990³ 2. inpr.]. [FHV]
- MICHELENA, L. & I. SARASOLA (1987-): *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. [OEH]
- ORTIZ DE URBINA, J. (1998). "Axularren ezen konpletiboa eta hizkuntza prozesamendua", *Studia Philologica in Honorem Alfonso Irigoien*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 151-162.
- PEREZ GAZTELU, E. (2001). "Fronteras entre la sufijación y la composición: algunos casos del vasco (*alde, aldi, bide, kide, zain, zale*)" (eskuizkr.), *Estructuras morfológicas y estructuras sintácticas: las fronteras de la composición. Descripción, teoría y diccionarios*. DGES PB96-0457-C03 proiektua. (argitarabidean).
- ROHRER, CH. (1967). *Die Wortzusammensetzung im modernen Französisch*. Tübingen.
- SARASOLA, I. (1996). *Euskal Hiztegia*. Donostia: Kutxa.[SEH]
- SELKIRK, E. (1982). *The Syntax of Words*, [Linguistic Inquiry Monographs 7], London.
- UHLENBECK, C. (1909). "Suffixes du Basque servant à la connaissance de la formation des mots en Basque", *RIEV III*:1, 401-430.
- VILLASANTE, L. (1974). *Palabras vascas compuestas y derivadas*. Oñate: Editorial Franciscana Aranzazu.
- ZABALA, I. (1993). *Predikazioaren teoriak Gramatika Sortzailean (Euskararen kasua)*. Dokt. Tesia. UPV/EHU.
- _____ (1997). "Argumentu-harremana / eremu-harremana: izenondo erreferenzialen euskal ordainen bila", *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*. Donostia: UZEI-IVAP, 535-565.

Nafarroako hizkeren lexikora hurbilketa

Rosa Miren Pagola

Hitzak dira errazen darabiltzagun elementuak edozein hizkuntz azterketarako, berez mugatuak eta zehatzak direlako, edo horrela diruditelako, eta, bestalde, oso aprobetxagarriak ere bai. Baina, bide batez, arriskutsuak ere badira, hitzen erabilera-ri mugarik ezartzerik ez dagoelako ez formaren ez esanahiaren aldetik eta edonork erabil ditzazke askatasunez, ezpaitute hizkuntzaren egiturarik hausten ez iraultzen.

Lexikoak beti kezkatu izan nau dialektologia lanetan, eta ez da harritzekoa, hizkuntzaren azterketan ere eta, batez ere, haren egituraketan lexikoa izan baita beti alderdirik menperagaitzena. Esan bezala, fenomeno fonetikoek eta gramatikalek berez dute balio orokorgarria sistemaren baitan, eta era bereko unitateei aplikagarriak izan ohi dira bakoitza berari dagokion mailan. Hitzek, berriz, ez dute horrelako balio orokorgarriak, hitz bakoitza bera baita eta, bere familiakoezin izan ezik, lotura gutxi dute beste hitzekin. Nork uka lezake, hala eta guztiz ere, hizkera batean lexikoa hagitz adierazgarria gertatzen dela?

Bestalde, zein metodologia aplika daiteke dialektoen lexikoa aztertu nahi denean? Askotan, hitz zerrendak arlo semantikoko edo beste edozein irizpideren arabera egiten dira, baina lana bilketa horretan gelditzen da beste azterketarik egin gabe, askotan etnografiarekin bat egiten delarik. Beste batzutan, berriz, ez da lexikoa bera aztertzen, hitzen aldaki fonetikotan oinarrituz analisi fonikoko egiten da, eta hori ez da lexikoa aztertzea, fonetika aztertzea baizik.

Horiez gain, subjektibotasuna erabat saihesterik ez dago lexikoa aztertzean, baina ahal den neurrian zailtasun hori gainditzen edo mugatzen ahalegindu behar da. Dialektologian bereizketa edo dibertsitatea da azken xedea, hizkeren mugak edo isoglosak ezarri ahal izateko. Baina horretara iristeko hitzen azterketa semantikoa egin behar da. Hitzak desberdinak izan daitezke erreferente edo esanahi bera adierazteko; edo hitz berdinak, beti ere formaren aldetik, erreferente edo esanahi desberdinetarako. Bereizketa hauetan oinarritu behar da, nire ustez, maila lexikoaren azterketa dialektologikoa.

Horrenbestez, txosten honek lexikoaren azterketara hurbilketa xume bat izan nahi luke ondorio dialektalak, edo geolektalak, ahal den heinean, ateratzeko asmoz, edo hizkeren bereizketa lanean hitzak lagungarri gerta daitezkeen ikusi ahal izateko.

Hurbilketa hori gauzatzeko Nafarroa hartu da oinarri bezala, lurraldeari dago-kionez batasun bat duelako eta hizkeraz, berriz, anitza delako¹. Horrek aukera gehiago eskain zitzazkeen lurralde bereko hizkeren arteko lexikoaren bateratasunak eta berezitasunak erakusteko eta, bide batez, beste lurraldeetako hizkerekin erkatuz, baita

nortasun propioa azpimarratzeko ere. Edonola ere, Bonapartek ezarri zuen euskalkien banaketa hartu dugu ardatz bezala², oraindik, neurri on batean, jarraigarria dena, eta lan honetarako bereziki aprobetxagarria, berak bilduriko testuek banaketa horri erantzuten diotelako³. Baditugu, honela, zenbait testu hizkera bakoitzerako Bonaparten eskuizkribuetan eta, beharrezko den bezala, garai berekoak dira⁴. Esan beharra dago, hizkera guziak ez daudela berdin ordezkatuak, hizkera batzutako testurik biltzen ez delako. Horrela Ip(GN)ko Arakil, Araiz, Gipuzkoako azpieuskalkiak murriztuz gelditzen dira; era berean, Hg(GN)ko Iltzarbe eta Mendebaldekoak; eta, neurri on batean, (Aezk) ere, testu guziak dotrinaren itzulpenak baitira. Edonola ere, Ondarean oinarritzeak baditu alderdi onak ere, bertan Bruno Echeniqueren, Joaquín Lizarragaren, Pedro Jose Samperen eta Pedro Prudencio Hualde Mayoren itzulpen bikainak baitaude. Beraz, gure azterketa hau, lexikoaren azterketarako egiten den lagin bat baizik ez da, eta esan den bezala, diakronian kokatua XIX mendean, oro har, idatzitako testuetan oinarritzen baita.

IRUZKINA

Hemen hitz banaka batzuk jasoko dira aipaturiko testu horietarik, erabilera arunt edo orokorreko hitzak ahal den neurrian, horrelakoak direlako esanguratsua-
goak, ezen ez hitz oso berezi eta bakanak.

Altxatu

Hitz honek jatorri erromanikoa du eta euskaraz, guztiz normala izatez gain, jatorrizko esanahia gordetzen du oro har, latinezko ALTUS eta *ALTIAREtik baitator. Erromantzezko ahoskeratik hurbilago gelditu den “altzatu”, “altzau” eta bizkar-hobietakoa sabaikatuz eman duen *altxatu* hitzak euskalki guzietan erabili izan dira eta erabiltzen dira ‘goratu’ eta honen inguruko esanahiekin.

Nafarroan eta Iparraldean, aldiz, hitz honen esanahiak garapen bat izan du, ‘gorde’, ‘ezkutatu’, ‘ostendu’ adieraztera igaro baita. Garapena dela uste izan daiteke nahiz jatorrizko esanahia kontutan hartuz, nahiz berezko logikaz ‘gordetze’ak ‘jaso-tze’aren ondorengo ekintza dirudielako. Erromantzeetan ere ezaguna da hitza esanahi honekin. Iribarrenek *alchar* eta *alzar*. Nafarroako gatzelerazko hitz berezi bezala

1 Hain aberatsa ikusi zuen Bonaparte Printzeak euskara-aldakietan Nafarroa non esatera iritsi zen: “L’étude sur les lieux mêmes de la Navarre espagnole vient de nous prouver d’une manière évidente que cette province [...] n’a pas de dialecte qui lui soit propre, mais qu’elle se divise entre les autres, le biscain excepté” (1866, 33-34). Eta izan ere horrela eraman zuen praktikara, 3. sailkapenean Nafarroari ez baitzion bertako dialektorik eman eta goi-nafarrera ez zuen aipatu ere egin, horrela, bizkaiera izan ezik, beste guziak sartu zituen Nafarroako lurraldean. Ikus, Pagola (1991, 141-149).

2 Laugarren sailkapenaz ari gara, noski. Sailkapen honetan bi euskalki propio eman zizkion Iparraldeko goi-nafarrera –aurrerantzean Ip (GN) bezala aipatua izango dena- eta Hegoaldeko goi-nafarrera –Hg (GN) bezala aipatua izango dena-; horiez gain, beste hiru azpieuskalki berezi zituen euskalki desberdinetan kokatu zituenak, Azkera Mendebaldeko behe-nafarreran kokatua –guk (Aezk) bezala aipatuko duguna-, Zaraitzera Ekialdeko behe-nafarreran sartua – (Zar) deitua izango dena-, eta, azkenik, Errokariera Zubereran sartua –hemen (Er) bezala aipatuko dena. Sailkapen honi buruz zehaztasun gehiago nahi izanez gero ikus Pagola (1991, 149-156).

3 Hala ere, esan daiteke (Aezk), (Zar) eta (Er)ko hizkeren nortasun propioa ematen diogula, Iparraldeko euskalkietatik bereziz.

4 Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak izenburuko bildumatik aztertu eta jaso dira adibideak. Bilduma honek Iparraldeko goi-nafarrera, Hegoaldeko goi-nafarrera, Aezkera, Zaraitzera, Errokariera azpi-izenburuz hizkera horietan idatzirik dauden testuak biltzen ditu, 10 liburuki denetara. Bilduma honi buruz egiten diren aipamenak BOE siglen bitartez egintza dira.

jasotzen ditu ‘guardar’, ‘esconder’ adierazten dutelarik, 1563 urteko aipamen bat ere ekarriz⁵, ‘levantar’ esanahiarekin ere oraingo esaldi bat sartzen duen arren⁶. Corominasek ere jasotzen du *alzar* hitza ‘llevarse (algo)’, ‘recogerlo’, ‘guardarlo en su lugar’ esanahiarekin⁷. Berrero euskarara etorritz, Orotariko Euskal Hiztegiak, Nafarroari dagokionez, (GN) Baztango hizkera, (Zar) eta (Er) aipatzen ditu esanahi honetarako eta Iparraldea ere sartzen du: “Sólo se encuentra en textos septentrionales y navarros”⁸. Azkue-k (GN)ko baztandarra, (BN)ko (Zar) eta (Er) dakartza esanahi honetarako⁹.

BOEn esanahi horrekin aurkitzen da hainbat esalditan¹⁰. Hona hemen adibide batzuk:

Hg (GN): “Dá baitare iduria ceruen erreinua tesoro estaliric dágón batí alorrean, zoin aurquitzen balimadú guizon batéc, alchatzendú berris, eta bozcarios álaco arquideas, doaye, eta salcendú duen gucia eta erostendú alor úra”¹¹.

(Er): “Semejatruc da ere ceurien reinua, alurrian alchatruc dagon tesoro bati, zoin erdeitenbadu guizon batec, estaltandu berriz...”¹².

(Zar): “Zu baitare iduri Ceruetaco erreinua caudale alchatu bati alorrean...”¹³.

(Aezk)z eta Ip(GN)z BOEn ez da adibiderik aurkitu, baina azken euskalki honetako Baztan, Ultzama eta Bortzirietako azpi-euskalkietan erabilia da. Esaterako, Mariano Izeta-k, *altxatu* eta zenbait eratorri, ‘gorde’ren esanahiz, jasotzen ditu: *Altxatu lur azpien*¹⁴.

Edonola ere, testuetan ez da ikusten ‘jaso’ esanahiarekin ere erabilia den edo ez hitz hau ‘gorde’ esanahia duen Nafarroako hizkeretan. Ezagutu, ezagutuko da, baina beste zenbait hitz –*goititu*, *goratu*, *igan*, *igo*, *jeiki*– badirenez eta erabili ere ohi direnez, esanahi hori erdi ahanzia dagoela pentsa daiteke. Eta, alderantziz, ‘jaso’, ‘jeiki’, esanahiarekin erabiltzen den hizkeretan ez du ‘gorde’rena hartzen. Bi esanahi horien artean bada, nonbait, nahasmenak sortzeko arriskurik-edo komunikazioan, eta horregatik izanen da bereizketa zehatza egiteko joera. Elkarren arteko hurbiltasunak berak aunitz eragozten du testu idatzietan esanahia ongi bereizteko, testuinguruak ezpaitu beti aski laguntzen. Dena den, adibideak asko diren arren, *gorde* hitzarekin duen txandaketa ugaria da eta ez da ikusten inolako araurik jarraitzen denik bata ala bestea erabiltzean esanahi horrekin. *Gorde* hitzak badu beste esanahirik, ‘zaindu’, ‘bete’, esaterako, eta hauekin ez da *altxatu* hitza nahasten. Horiek kontutan izanik, azken hau,

5 “Está alcháu: está escondido [Larráinzar, Huarte, Valle de Odieta]”, “Alza ese juguete para que no lo rompa el chico. Es voz típica de Navarra y de uso general. En las Ordenanzas de los corredores (comisionistas) de Pamplona de 1563 se dispone que la cosas y ropas que se recibieren para vender deben guardarlas en “cofes y arcas donde los metan y alzen de noche”, Iribarren (1997, 17 eta 23).

6 “Alchale al chico que está llorando [Regata]” (1997, 17).

7 Murcia, Almería, Argentinan erabilia dela dio eta gazteleraizko literaturan dokumentatuta: “Mandóme alzar la caja y que la llevase” Guzmán de Alfarache, Clásicos Castellanos edizioa II, 286,6. DCECH (1980).

8 Orotarioko Euskal Hiztegia – Diccionario General Vasco (1987, 833). Aurrezantzean OEH bezala aipatuko da hiztegi hau aleari dagokion zenbakia erantsiz.

9 (1969, 34). Euskalkien aipamena Azkuek berak eginiko sailkapenaren arabera.

10 Iparraldeko euskalkietako BOEko testuetan ez da ‘gorde’ esanahiarekin aurkitu.

11 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, “San Mateoren Ebanjelioa”, (13, 44), (1996, 1304-1305).

12 BOE: Erronkarieta, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankotze)”, (13, 44), (1997, 55).

13 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)”, (14,44), (1997, 45).

14 (1996, 39-40).

altxatu alegia, aski berezitzat har daiteke aipatu den erabilerarekin erabiltzen den Nafarroako hizkeretan.

Lotsa

Hauxe da beste hitz bat esanahia aldatzen duena tokien arabera. Mendebaldeko eta Ekialdeko behenafarreraz, zubereraz, lapurteraz, Hg (GN)z, (Zar)z, (Er) ‘beldurra’ adierazten du¹⁵; OEH-k¹⁶ Gipuzkoako bizkaiera ere sartzen du balio horrekin, baina horren adierazgarri biltzen duen esaldiak ez dirudi aski frogagarri: “Amalau urte dauzka eta eztauka etxeko lanak eitteko lotsaik”¹⁷, baina horren ulerketa ez da ‘beldurrari’ dagokiona ez esaldian bertan, ez bizkaieraren tradizioan, ez Deba-Arroan ere. Jarraian, hiztegi berak, Duvoisinengandik honako zita hau jasotzen du: “Le Guipuscoan emploie aussi *lotsa* dans le même sens que le labourdin: “Erromara joaten lotsa eta nekea”; baina honek ere, esanahiaren aldetik hurbilagokotzat har daitekeen arren, ez du hainbestera ematen, hitz horren adiera hagitz irekia baita testu labur horretan. Azkue-k behenafarrera, lapurtera, erronkaria eta zuberera baizik ez ditu sartzen¹⁸.

Nafarroako hizkeretan hagitz erabilia da, Ip (GN)z eta (Aezk)z izan ezik:

(Er): “Eta Herodesec onqui naicion ilaraci, baya ezen atrebitan iriaren lotsaz”¹⁹.

Hg (GN): “Eta icustean discipuloéc zabilalá ichasoain gañean turbatu ceré eta erranzuté: Fantasma bat da. Eta lotsatuic asiceré óyus”²⁰.

Sustantibo bezala ere berdin zaio Lizarragari eta ez du arazorik eratorriak eta konposatuak sortzeko: *lotsatu*, *lotsadura*, *lotsagarri*, *lotsamentura*, *lotsarritu*:

“aldibátes cegoláic sanda oráció eguiten fervorósa, icusizué visiónean inférnuá, ta án lecubát beréx ta choil diligént demónioac prevenicen sú lotsagarri batengáñean elcebát ándia, ta juntácen erruedac, gárfoiac, parrillac, tenázac ta bérce anitz instrumentu tormentáceco eguinac. Galdeguinzue lotsaturic sándac: Norendáco prestacendá lecugáu ain prisacá?”²¹.

(Zar)z ere aurkitzen da: “Etzitiela lotsa corren gatic; bada altzinetac aguitubear badiehere gauza cuec, etzu orañic azquentzea”²²; “Voza coní discipuluac erocintzan beren aurpeguen gañan lurrean, eta guelditucintzan lotsería andi batez bezitiric”²³.

Beste euskalkietan honelakoren bat esan nahi du gutxi gora behera: zerbait gaizki egin edo inoren aurrean irrigarri geldituaren ondorioz-edo... norberak bere buruarrekiko senti dezakeen egonezin eta erreparoa; eta aurreko euskalkietan *ahalke*, *ahalg*e hitzak adierazten duena, alegia²⁴. Horrez gain, batez ere bizkaieraz, ‘nagusi eta errespetuzko pertsonenganako begirunea’ adierazten du.

15 BOEko testuetan aipaturiko euskalki denetan dokumentatzen da.

16 OEH-XI, (1998, 696-697).

17 Elxepuru-ren Bergarako lexikotik jasoa, esaten denez.

18 (1969, 554).

19 BOE: Erronkaria, 1997, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankoze)” (14, 4), (1997, 57).

20 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, “San Mateoren Ebanjelioa” (14, 26), (1996, 1307).

21 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera-1, “Sermoiak”, (1996, 302).

22 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)” (24, 6), (1997, 67).

23 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)” (17, 6), (1997, 52).

24 Ikus jarraian datorren hitza.

Ez da erraza esanahi horien arteko desberdintasunak bereiztea, ez eta elkarren arteko loturak ere, eta zailagoa ezezik ezkinezkoa ere bereizketa horiek kito frogatzea. Pentsa daiteke, halere, ‘beldurraren’ eta ‘begirunearen’ artean behinik behin badela zerikusirik. Jainkoari behar zaizkion “begirunea” eta “beldurra” biak batera joan baitaitezke. Esaterako ondorengo testu honetan:

Er.: “Vordaltaco eta vordaltier gracia emoitaco, eta semealavaric ecutanvadei Juangeuico Geinaren lochan eta Ceuriaraco vidian azlizchein”²⁵.

Edonola ere, “beldur” hitza ez da ia inon galdu, agian, erronkarieraz, eta “lotsa” erabiltzen den hizkeratan hitz horren sinonimo bezala hartzen dela dirudi, bien artean txandaketa guztiz normala ageri baita:

Hg (GN): “Eta lotsatuic asiceré óyus. Ynstante berean Jesus mintzatu cequiote erranés: Arzacie ánimú, ni náiz, étzacielá beldur izan”²⁶.

(Zar): “Eta icustencielaric discipuluec zablela ichaso gañan, lotsatucintzan eta errancicien: Zu espantajo bat; eta beldurrez beteric asicintzan oyuz”²⁷.

(Er)z, berriz, *beldur* hitza ez da ageri corpusean. Aukera faltarik ez zuen egileak “San Mateoren Ebanjelioa”n esaterako, baina gehienbat, “lotsa” eta eratorriak darabiltza; inoiz edo behin, “icarería”²⁸ edo antzerakoren bat.

Eta, alderantziz, Ip (GN)z eta (Aezk) *beldur* da erabiltzen den hitza.

Ahalke

Lotsa hitzak berez gakartza *ahalke* hitzera, azken hau erabiltzen baita “lotsa” (‘beldur’) esanahiarekin erabiltzen den hizkeretan. Jatorria “ahal” eta “gabe” hitzen konposaketan du²⁹, baina hiztunak ez du horren kontzientziarik. Bi hitz hauek *-lotsa* (‘beldur’) eta *ahalke-* ez dute banaketa diatopiko berdina, beldur hitza hedatuagoa dagoelako *lotsa* baino gauza bera adierazteko. Esaterako, Ip(GN)n Ultzamako eta Baztango azpieuskalkietan *beldur* –ez ‘lotsa’- eta *alke* biak erabiltzen dira, eta hori egiaztatzen du Izeta-k ere bere hiztegian³⁰, non bizitasun haundiz ageri den egun ere “alke”, baina euskalki honetako beste azpieuskalkietan: Bortzirietakoan, Araizkoan, Uharte-Arakilgoan eta Gipuzkoakoan ez darabilte *a(hal)ke*, *lotsa* baizik.

Hg(GN): “alke”, “alketu”, “alkaizun”, “alkekor”, “alketi”, “alkaizungarri”, “alkegabetu”, “alkegorritu”, “alkearazi”.

“Confessaturic bát ichúras joánze, baña instánte alquearacizué burlátus goapoqui garbitu céla tintas”³¹.

Ip(GN): “alke”, “alketu”, “alkegarri”, “alkesun”, “alketasun”.

25 BOE: Errokariera, “Errokariko dotrina (Orokorra)”, (1997, 164).

26 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, “San Mateoren Ebanjelioa” (14, 26-27), (1996, 1307).

27 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)” (14, 26), (1997, 47).

“eta baratu zren icarería andi batequin”, BOE: Errokariera, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankoze)” (17, 6), (1997, 64).

28 Mitxelenak (1997, 354) zioenez; bestalde, Etxeparek “ahalgeizan” eta Oihenartek eta Harrietek “ahalge” formak erabili zituztela eta, egun, Ekialdeko behe-nafarrerazko Garazin bizirik dirauela zioen. Aldiz, Leizarragak eta Axularrek “ahalke” zerabilten.

29 (1996, 39).

30 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 3, “Lizarragaren Dotrina - 1”, (1996, 1153).

31 BOE: Iparraldeko goi-nafarrera-1, “Ruthen liburua” (II, 16), (1995, 86-87). Itzulpena Bruno Echeniquerena.

32 BOE: Aezkera, “Ariako Dotrina”, (1997, 137).

Baztango azpieuskalkian: “Eta zuen faletaic bota citzue berariaz cembait buru, eta utz’azue an gueldi daitzila, alqueic gabe bil detzan, eta ñiorc ere eztezala meathatu biltzeco demboran”³².

(Aezk): “Ciertoac cierto bezala; dudosoac dudoso vezala; mortaleac mortale bezala; venialeac veniale vezala; beren numero eta circunstancia guciequi alques edo malicias bat berere uzi gabe”³³.

(Zar): “Eta issiltcenduenac alquegatic zomait becatu mortal, edo confesatcen zomait grave zoin ez baitu cometitu”³⁴.

(Er): “Eta *añlquez* issiltandionac zomait becatu mortale” .

Beraz, Nafarroako aipaturiko hizkeretan erabat arrunta da *ahalke* nahiz erabile-
ran nahiz eratorriak eta elkartuak sortzen. Lurraldeak markatzen ditu erabileragatik eta, adierari dagokionez, esan bezala, *ahalke* - *ahatge* erabiltzen ez den euskalkieta-
ko *lotsa* hitzaren parekoa da bere esanahi nagusian, baina ez hainbeste azken honek
hartzen duen “begirune”renean. Bestalde, hitz honek Iparraldeko euskalkiekin elkar-
tzen ditu Nafarroako hizkerak -Iparralde osoan *ahalke* – *ahatge*, batez ere lehenen-
goa, hain erabiliak baitira-, Ip(GN)ren zenbait azpieuskalki izan ezik. Edonola ere,
kontutan hartu behar da Ip(Gn) Baztan eta Ultzaman *alke* eta *lotsa* bi hitzen txanda-
keta dutela eta ez, aldiz, Iparraldekoetan, hemengo euskalkietan ezpaitute txandaketa
hori, “lotsa” (‘beldur’) adierazteko erabiltzen baitute.

Sarri

Hitz honekin ere *lotsa*-rekin bezala gertatzen da: euskalki batzutan esanahi bat
duela eta besteetan beste bat. Nafarroako zenbait azpieuskalkitan, Iparraldeko eus-
kalkietan bezala, ‘laister’, ‘brehala’, ‘gero’, ‘ondoren’ esanahiarekin erabili ohi da.

Hg(GN): “Eta nic diót ezi francoc, ez iragazteagatic mundu gucia, ez libracea-
gatic vicia, baicic ondásun triste sarri utzi beartutenengatic”³⁶.

(Er): “Eta barcuara igan izanzren sarri, sosegatuzen airia”³⁷.

(Er): “San Pedroren confesionia eta leina izaitia, zoin sarri guero da justoqui
reprenditruc”³⁸.

(Aezk): “Argatic zitezte jarri, / santiguacera sarri”³⁹. Erabilera honetan ‘maiz’
ere adierazi dezakeela pentsa daiteke, baina ulerkerazuzenena “santiguatzera gero”,
“santiguatzera brehala” litzatekeela dirudi.

33 BOE: Zaraitzera, “Eiaurrietako Dotrina”, (1997, 105).

34 BOE: Erronkariara, “Bidankozeko Dotrina”, (1997, 129). Bestalde, <ñ>k [a] bokala sudurkaria ahoskatzen zela adie-
razten du.

35 BOE: Erronkariara, “Bidankozeko Dotrina”, (1997, 129). Bestalde, <ñ>k [a] bokala sudurkaria ahoskatzen zela adie-
razten du.

36 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 1”, “Lizarragaren sermoiak 1”, (1996, 228).

37 BOE: Erronkariara, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankotze)” (14, 32), (1997, 59).

38 BOE: Erronkariara, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankotze)”, (16, Sarrera), (1997, 62).

39 BOE: Aezkera, “Abaurrepeko Dotrina”, (1997,147).

40 Hala ere, ez arkitzeak ez du ezer esan nahi. (Zar)z, hona P. J. Sanpere “San Mateoren Ebanjelio”ko (14, 32) pasarte-
ari ematen dion itzulpena: “Eta iganzrenecoz barcala, sosegatucinu en aizea.” (1997, 48). Eta Ip(GN)ko Baztango
azpieuskalkiari Bruno Echeniquek pasarte berari egiten diona: “Eta barcoan sartu ciren becen laichter, ezti tu cen
aicea”; eta itzulpen honi egiten dion beste bertsioan: “Eta sartucirelaric barcoan”, (1995, 136).

41 BOEn, ‘laister’, ‘brehala’, ‘gero’ esanahiz, lapurteraz eta zubereraz idatzirik dauden testuetan ageri da.

(Zar) eta Ip(GN) euskalkietan ez da BOEko testuetan agertu adibiderik⁴⁰ baina Ip(GN)n gaur egun erabiltzen da zenbait azpieuskalkitan, beraz, pentsa daiteke XIX mendean ere erabilko zela.

Iparraldeko euskalkietan ere erabiltzen da esanahi horrekin, hots, ‘maiztasuna’ adierazteko, eta honen ondorioz ‘berehaltasuna’⁴¹ adierazteko ere. Nafarroan, berriz, azken honetarako erabiltzen da batez ere. Hitza orokorra eta hagitz ezaguna da berez Euskal Herri osoan, baina bi erabilera horien artean bereizketa nabaria ematen denez, Nafarroako erabilera hemengo hizkera batzuen ezaugarritzat har daiteke, batez ere Hegoaldeko beste euskalkien aurrean.

Usu

“Usu” hitzak ‘maiztasuna’ aditzera ematen du, Nafarroako zenbait euskalkitan eta, ondorioz, ‘ugaritasuna’ testuinguruak horrela eskatzen duenean.

Hg(GN): “Cristiandadeain principioan obligacenzitue Eliza começátzera usuágo, gueró argalágo ta orái azqueníc argaleníc”⁴²

Ip(GN): “Zabilariq zaldia ain usu, eta laster”⁴³; “Etorbaledi tempestade bat ó edoy bat, botatcenduela zizarcora, eta arri usu eta larria”⁴⁴.

(Aezk): “Confesa eta começatu alvezain usu”⁴⁵.

(Zar)n eta (Er)n ez dugu aurkitu adibiderik BOEko testuetan.

Hitz hau ez da Hegoaldeko beste euskalkietan erabiltzen, baina bai Iparraldekoetan, adiera denak ‘maiztasunaren’, ‘ugaritasunaren’ eta ‘hertsitasunaren’ esanahiarekin lotuak badira ere. Horrenbestez, hitz hau ere Nafarroako zenbait hizkeren adierazgarri gerta daiteke, Hegoaldekoetatik bereiziz eta Iparraldekoekin elkartuz.

Bakoitz

Hitz honek ‘bakar’ adierazten du batipat Nafarroako hizkera batzutan, guztiz baztertu gabe beste esanahia, ‘norbera(k) bat’ alegia eta, azken hau, orokorra dena beste euskalkietan.

Hg(GN): “Cristoc itz bacoç bazúç gráveac errán ta ixilcenzé bere pássioan; judioéc, órdea, anitz oiú, testim<oni>o, argum<en>tu; ta alaré Pilatoséc ezaunduzué etzuéla culpáric ta solam<ent>e invidias cerducátela arren cónta”⁴⁶

(Zar): “Ginesten dut Aita gucis poderosoan, Ceruaren eta lurraren Creazalean, eta Jesu Cristo aren Seme bacoizean”⁴⁷.

(Er): “Jesusec ele bacoç bat ezaun erresponditu”⁴⁸; “eta Jesucristo haren Seme bacoç gore Geinan”⁴⁹.

42 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 1”, “Lizarragaren sermoiak 1”, (1996, 440).

43 BOE: Iparraldeko goi-nafarrera - 2”, “Familiaren instruziorako Dotrina 1”, (1995, 961).

44 BOE: Iparraldeko goi-nafarrera - 2”, “Familiaren instruziorako Dotrina 1”, (1995, 925).

45 BOE: Aezkera: “Ariako Dotrina”, (1997, 143).

46 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 1”, “Lizarragaren sermoiak 1”, (1996, 488).

47 BOE: Zaraitzera, “Orontzeko Dotrina - 2”, (1997, 194).

48 BOE: Erronkariera, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankoze)”, (1997, 60).

BOEko Iparraldeko testuetan, lapurteraz, Mendebaldeko behe-nafarreraz, Ekialdeko behe-nafarreraz eta zubereraz alegia, *bakoitz*, eta honen forma bilakatuak, ‘bakar’ en esanahiarekin ere dokumentatzen dira; ez, aldiz, Nafarroako Ip(GN)ko eta (Aezk)ko testuetan. Beraz, erabilera-esparruari dagokionez, Hg(GN), (Zar) eta (Er) hizkerek bat egiten dute Iparraldekoekin.

Xau(tu)

Hitz hau ‘garbi(tu)’ adierazteko erabiltzen da Nafarroako Hg(GN), (Aezk), (Zar) eta (Er)z beste euskalki batzuetako *garbi(tu)* hitzaren parekoa, alegia. Hona hemen zenbait adibide:

(Er): “zore beguia izan baledi sencillo edo egonbaleidi ssaiñ”⁵⁰.

Hg(GN): “xautu”, “jautu”: “Itzulize capitána, ta joanic Jordanerá xautuzé zazpi aldís”

(Aezk): “xau”, “xauki”, <sau>, <jauqui>, <sauqui>: “Yzan guitela sau eta casto, pensamendus, ices eta obras”⁵²; “Borzgarrena, decuma eta primiciac Jaungoicoain Elizari sauqui eta lealqui pagacea”⁵³.

(Zar): “Len faltatrendela cerua eta lurra, ecic eutkienbaita cumplitceco ssauqui legeac contenitcen duen gucia”⁵⁴.

Edonola ere, hizkera hauetan *garbi(tu)* hitza ere darabilte zein den txandaketa-araua garbi agertzen ez delarik: “Yzanguitela ssau, casto eta garvi, pensamentus, ices eta obras”⁵⁵. Bestalde, Ip(GN)z, ez da agertzen BOEn ‘garbitu’ esanahiarekin; hala ere, Baztango, Ultzama eta Bortzirietako azpieuskalkietan, ‘gogor jo’, ‘astindu’, ‘desegin’ adierazteko erabiltzen da, agian, jatorrizko esanahiaren ondorioz sortua, honetan Iparraldeko euskalkiekin bat egiten duelarik⁵⁶.

Ageri denez, fenomeno semantikoak ongi banatzea gauza zaila da, ezar dakizkiegun muga guziak gaintzen baitituzte eta haien artean egin daitezkeen sailkapenak hautsi ere bai. Ikusi dugu zer gertatzen den, esaterako, *lotsa* hitzarekin: ‘beldu-rra’ adieraztera igaro den hizkeretan beste esanahirako *ahalke* hitzaz baliatzen direla; baina hau ere ez beti, Baztango hizkeran esaterako, *lotsa* eta *ahalke* agiriko desberdintasunik gabe erabiltzen baituzte. Ezin da, halere, erabateko hitz desberdina denik esan, esanahia desberdintzen bada ere, *lotsa* hitza, baina bai adierazgarriak direla erabilera horiek hizkerak bereizteko.

50 BOE: Erronkaria, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankoze)”, (6, 22), (1997, 32). Bestalde, <ñ> grafiak diptongoa sudurkaria dela adierazten du.

51 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 1”, “Lizarragaren sermoiak 1”, (1997, 278).

52 BOE: Aezkera, “Ariako Dotrina”, (1997, 133).

53 BOE: Aezkera, “Abaurrepeko Dotrina”, (1997, 149).

54 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)”, (14, 26), (1997, 47).

55 BOE: Aezkera, “Garaldako Dotrina - 2”, (1997, 115).

56 Ikus Baztango azpieuskalkian: “Yzta dazquigutue mastiac chauntzen ‘tuzten acheri ttarrac”, BOE: Ip(GN): “Salomonen Cantuen Cantua”, (II, 15), (1995, 77); hemen kontsonante sudurkari horrek garai bateko kontsonante sudurkariaren aztarna ager dezake: *xanu-rena, alegia; Mariano Izetak 1996 (178) ere batzen du kontsonante sudurkari hau gordetzen duen hitz bat, “xaungarri”, ‘labea garbitzeko isatsa’, ‘erratza’ esanahia duena. Bestalde, hona lapurterazko adibide hau: “Hartaco herritarrac zituen ihesi, Zituen oro ere chahutzen ikusi, Ezagutzaz bethea ungui egulientzat, Harmac har arte contra hekin etsaientzat”, BOE: Lapurtera, “Napoleon Lehena” (1994, 55). Zubereraz ere, “xaha-tü” hitza esanahi horrekin ere ageri da: “Chaha detzagun lurretik Jinkouaren eliza bestak oro”, “Ene etsayek gaizkiz chahatu niezie ziuelarik: Nouiz hilen da eta galduko haren arima?”, BOE: Zuberera: “Dabiden Gorantzak edo Psalmiak”, (1999, 147).

Beraz, era orotako fenomeno semantikoak gertatzen dira eta kasuak ugariak dira esanahi desberdineko hitzena hizkeren arabera: “saihets” (‘albo’), “maingu” / “maingi” (‘herren’), “txar” / “ttar” (‘txiki’), “aintzin” (‘aurre’), “makur” (‘gaizto’), “soil” (‘oso’), “abre” (‘zaldi-azienda’), “arotz” (‘errementari’), “apurtu” (‘gutxitu’), “emazte” (‘emakume’), “mutil” (‘morroi’), eta abar.

Askoz ere garbiagoa da, ordea, bereizketa erreferente bera izendatzeko hitz desberdinak erabiltzen direnean, euskalkien arabera, noski. Esan nahi dena zera da, formaren aldetik behinik-behin desberdinak direla eta desberdin diren heinean baita ezezagunagoak edo arrotzagoak ere erabiltzen ez diren tokietan.

Barreiatu

BOEko testuetan hitz honek ‘zabaldu’, ‘sakabanatu’, ‘banandu’ esan nahi du eta horiek izango lirakeke haren ordezkokoak Hegoaldeko beste hizkeretan, erabat parekoak ez badira ere. OEH-n ageri dira, batez ere Iparraldeko euskalkietan erabiltzen den hitz honi buruz, hainbat zehaztasun⁵⁷. Hitz hau Nafarroan XIX mendean erabilia zen, Ip(GN)z izan ezik, honetan Baztango hizkera salpuespena delarik:

(Er): “Eta granuen barriatian zomait erorizren bidiari abaño edo bidiaren alta-cara; eta ssinzren ceurico choriac eta ssanztein”⁵⁸.

(Zar): “Eta barreatzean granoac, zomait eroricitzan bideala urran; eta ssincitzan ceruco aveac eta ssanzticien”⁵⁹.

Hg(GN): “Eta barrayatzean granoac erorceré batzuc vide ondoan; eta etorceré goraco choriac eta ssanzusté”⁶⁰.

Ip(GN): “Nerequin eztena, nere contra da, eta nerequin biltzen ez-tuenac, barrayatzan du”⁶¹.

Sail honekin jarraituz, hau da, erreferente bakarrerako hitz desberdinena, BOEko Nafarroako hizkeretan idatzirik dauden testuetan oinarrituz, beste askoren artean, aipagarriak lirakeke: *mintzatu*, *jin / xin*, *elki*, *igorri*, *bozkario*, *agitu* (‘gertatu’), *hedatu*, *soinegi* (‘sorbalda’), *arras* (‘gutziz’), *zaro* (‘makila’), *naro* (‘maiz’), *urrikaldu* (‘errukitu’), *ebatsi*, *kausitu* (‘aurkitu’), *tresena* (‘jantzia’), *alhatu* (‘elikatu’), *goatze* (‘ohe’), *ilaski* (‘ilargi’), *tenore - destenore* (‘garai’ – ‘desgarai’), *gibel*, *botiga* (‘denda’), *otapur* (‘papur’), *deus*; *-gende* (‘-mota’, ‘-gai’, ‘-ki’, ‘-zko’) eta *-zutu* (‘-aro’) atzizkiekin eraturiko hitzak, hala nola, *avegende*, *haragigende*, *esnegende*, *ardogende*, *gizagende*, *txurigende*, *zurgende...*, *aurzutu*, *zaharzutu*, *gaztezutu*, *mutikozutu*, *mutilzutu*, *txikizutu*; eta *ukaldi* hitzarekin konposatuak diren: *puinalukaldi*, *makilukaldi*, *harrukaldi*, e. ab.

Izan duten bilakabide fonikoz, tokien arabera desberdinu direnak, beste taldean sar daitezke, besteak beste: *akaitu* / *akitu*; *ahantzi* / *ahaztu* / *atzendu*, *hertsi* / *itxi*, *joan* / *gan*, *gehiago* / *yago*, *jautsi* / *xauntsi* / *jeitsi* / *xatxi*, *joan* / *fan* / *gan*. Zenbait kasutan, ez da erraza, ordea, hitz beraz edo bi hitzez ari garen erabakitzea, egun, adi-

57 OEH (1990-4, 76-80). Dena den, “barratu” hitza, (GN)rako ematen duena, ez da BOEn dokumentatzen.

58 BON: Erronkarieta, “San Mateoren Ebanjelioa (Bidankoze)”, (3, 4), (1997, 52).

59 BOE: Zaraitzera, “San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)”, (13, 4), (1997, 43).

60 BOE: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, “San Mateoren Ebanjelioa”, (13, 4), (1996, 1302).

61 BOE: Iparraldeko goi-nafarrera - 1, “S. Mateoñ Ebanjelioa”, (12, 30), (1995, 129).

tua ez denarentzat, ez delako hain garbi ageri hitzaren jatorrizko izate bakarra. Baina horiek ere esanguratsuak gertatzen dira edozein hizkerari antzeman nahi zaionean. *jaiki / jeiki / jiki / xogi, bulka(tu) / bultza(tu), usain / urrin / usin, matel / mazel* hitzek, esaterako, hitz bakartzat hartu behar ote dira? Egia da desberdintasunak fonetikan oinarritzen direla, baina hiztunentzat hitzak dira, bata darabiltenak ez baitute bestea ezagutu ere egiten; eta, edozein modutan, nahiz batak nahiz besteak, bakoitzak bere hizkera agertzen du. Beraz, hobe litzateke hitz bakartzat hartzera jotzea ahal den neurrian, eta azterketa maila fonikoaren alderditik egitea.

Esamoldeak

Esamoldeak ez dira hitzak, esate klitxatuak baizik, baina hitzen balioa hartzen dute neurri batean eta haiek bezain esanguratsuak izan daitezke hizkerak karakterizatzeko: *aies oies* ('aieneka'), *karakara, katuli eta alki* ('urlia eta sandia'), *alas edo olas, ahuz barna* ('ahozpez'), *ordezu* ('zoaz'), *orra nonziela* ('horra hor'), *erk erka* ('lerroz lerro'), *kantimas / benturaz* ('ausaz'), eta abar.

(Zar): "Bada, orañic nic, zoin ezpainiz gueago baizic guizon bat sugetonagona bercebatzuri, nola baititut soldadoac nore manuari, erratendiacozut batári: Ordezu, eta ura fatenzu"⁶².

Ip(GN): "Ezta venturaz au zurguinain semea?"⁶³.

Hg(GN): "Jauna, étzindué cantimas ereiqui ací oná zure alorrean?"⁶⁴; "Cantimas, eztá aú artesano edo zuguinain semea?"⁶⁵.

Azkenik, Nafarroako hizkerak beren artean lexikoaren bitartez ere bereizten dira, hona hemen adibide batzuk: (Er) *ekun*, besteek *izan* aditz iragankorrekin doanean; (Er) *baratu*, besteek *gelditu*; Hg(GN) eta Ip(GN) *gende, iende, pueblo, populu*, baita *erri* ere, (Zar) *erri* eta (Er) *iri*; (Er) *abaño*, (Zar) *urran*, Hg(GN) eta Ip(GN) *ondoan*; Hg(GN) eta Ip(GN) *atra*, (Zar) *elki*, (Er) *erkin*; (Er) *sats*; (Er) *gunean* eta beste hiruek *orduan*; Ip(GN) eta Hg(GN) *etorri*, (Zar) eta (Er) *xin*.

ONDORIO GISA

Lexikoak ez dirudi zehatz dezakeenik hizkera bat, baina gerta daiteke orientagarri bere orokortasunean. Hemen egin den azterketatik, eta lanaren murriztasunak eta erabili diren materialen mugak beti kontutan hartuta, zenbait ondorio atera daitezke:

1) Hg(GN)k ia beti bat egiten du Pirinotako hizkerekin, hau da, (Aezk), (Zar) eta (Er)rekin jarraiberean, azken hau gehien bereizten dena delarik. Batzutan (Aezk) kanpoan gelditu bada batez ere material eskasiagatik izan da. Hala eta guztiz ere, (Zar) eta (Er) elkarren artean hurbilago gelditzen dira.

2) Ip(GN), Sarreran esan den bezala, batez ere Baztango hizkerara lotu da, tes-tuen ugaritasunak horrela baldintzatu baitu lana. Dena den, beste azpieuskalkiak ere

62 BOE: Zaraitzera, "San Mateoren Ebanjelioa (Eiaurrieta)", (8, 4), (1997, 32).

63 BON: Iparraldeko goi-nafarrera - 1, "S. Mateoñ Evanjelioa", (13, 55), (1995, 134).

64 BON: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, "San Mateoren Ebanjelioa", (13, 27), (1996, 1303).

65 BON: Hegoaldeko goi-nafarrera - 4, "San Mateoren Ebanjelioa", (13, 55), (1996, 1305).

bilduak gelditu dira murriztagoa izan badute ere corpora. Beraz, esan daiteke, baldintza horiek aurrean izanik, Baztango euskalkia, Ultzamakoa eta Bortzirietakoa beste azpieuskalkietatik aldendu egiten direla eta hurbilago gelditzen direla 1. puntuan aipatu ditugunetik. Eta, gehiago zehaztuz, Baztangoa litzateke hurbilen gelditzen dena (Aezk)tik harreman haundiagoa duelarik eta Arakilgo, Araizko eta Gipuzkoako azpieuskalkiak beste eremu geolektal batetan sartuko lirateke.

3) Salbuespenak salbuespen, Nafarroako hizkeretan aztertu diren hitzak Iparraldeko euskalkietan ere erabiltzen dira. Egon daitezkeen bereizketak hitz horiek dituzten aldaketan edo beste hitzekin dituzten txandaketetan oinar daitezke.

4) Jaso ditugun hitzak eskuarki erabiltzen direnak izatea bilatu dugu. Horrenbestez, euskalkien lexiko orokorrari buruz zenbait zehaztapen egin daitezke:

- a. Hg(GN)ren lexikoa hagitz kutsatua dago erromantzekoarekin eta ez dira mailegu hutsak, zuzenean hartutako erdal hitzak hainbat baitira. Batzuk bakanka erabiliak, beste batzuk, aldiz, maiz errepikatzen direnak: *prebenitu*, *goapo*, *errobatu*, *kuadratu* eta antzerakoak.
- b. Badira zenbait hitz mailebatu hizkera hauetan hagitz erabiliak, Hg(GN) eta Ip(GN)z batez ere: *sobranio*, *kanpatu*, *preziso*.
- d. (Er)ko lexikoa esan daiteke bereziena dela. Hainbat hitz dira, beste Nafarroako euskalkiekin erkatuz, hizkera honetan baizik agertzen ez direnak: *abantxu* ('hurbil', 'inguru'), *aburrimentu* ('gorroto'), *altaka* ('albo'), *arra-koitu* ('mandatu'), *baia* ('zurrumuru'), *eguatx* ('ibai'), *foila* ('sakel'), *izorro* ('sustrai'), *sontotu* ('sendatu'), e. ab.

Lan hau alde zehatzetik hautatu diren hitz batzuen inguruan antolatuta da eta honetan ere beste irizpidez jokatzeko beste hitz batzuen inguruan lana egin zitekean. Agian, norbaitek esan dezake Mendebaldeko euskalkien ikuspegitik bereizgarriak gertatzen diren hitzak hautatu direla. Baina ez dut uste arrazoirik izango lukeenik, hizkera hauen sistemak, oro har, Iparraldeko euskalkietatik gertuago baitaude, eta lan hau hurbilketa bat den heinean, hautaketak ere hori islatzen du.

Azkenik, hiztegi batua hornitzeko eta aberasteko euskalki eta hizkeratan hainbat hitz daude, batzuk galdueak edo galduak, beste batzuk oraindik bizi-bizi dirautenak, eta denak testu idatzietan edo hizkuntz mintzatuan bil daitezkeenak. Baina kasu aunitzetan esanahi gurutzatuak, nahasiak eta, ia beti, hizkeren arabera balio propioak edo bereziak hartzen dituzte. Lexikologoek eta semantikoek lana da, nire ustez dialektologoekin batera, euskara batuan txertatu izan daitezkeen hitz horien balioa ongi biltzea gero euskara batuan erabilera egokia izan dezaten.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, R. M^a de (1969). *Diccionario Vasco-Español-Francés*, la Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao.
- BONAPARTE, Luis-Lucien (1866). *Formulaire de Prône en Langue Basque, conservé naguère dans l'Eglise d'Arbonne*, Londres.
- COROMINAS, J., PASCUAL, J. A. (1980). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid.

- IRIBARREN, José M. (1977). *Vocabulario Navarro*, Pamplona.
- IZETA ELIZALDE, Mariano (1996). *Baztango hiztegia*, Iruñea.
- MITXELENA, Koldo (1987, [...]). *Diccionario General Vasco / Orotariko Euskal Hiztegia*, Bilbo.
- _____ (1977). *Fonética histórica vasca*, Donostia.
- PAGOLA, Rosa Miren, (1991). *Dialektologiaren atarian*, Mensajero. Bilbo.
- _____ et alii (1995). *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Iparraldeko goi- nafarrera*, Bilbo.
- _____ (1996). *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Hegoaldeko goi-nafarrera*, Bilbo.
- _____ (1997). *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Aezkera*, Bilbo.
- _____ IRIBAR, ITZIAR, IRIBAR, JUAN JOSÉ (1997). *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Zaraitzera*, Bilbo.
- _____ (1997). *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Erronkaria*, Bilbo.

Etnometeorologiari buruzko Euskal Hiztegia egiteko oinarriak eta osagaiak

Kepa Dieguez Barahona

1. SARRERA

Zergatik "etnometeorologia" euskal hiztegia? Erantzuna galdera bezain erraza da: horrelako hiztegirik ez delako eta beste hizkuntza batzuetan nekez aurki genitzakeelako. Beste kontu bat da zerk bultzatu gaituen gai horren inguruko hiztegia egiten saiatzera. Uste dugu egunero, oharkabeko hainbat elkarrizketa "etnometeo-ologiko" izaten dugula, eguneko eguraldiaz mintzatzen gara, asteburuko iragarpena hizpide izaten dugu, telebistako eguraldi-iragarleak adi-adi entzun eta ikusten ditugu, tenpora-kontua apurka-apurka ikasten dugu eta sarri kontatu edo irakurri izan dugu zernola eragiten dion Mari jainkosak Euskal Herriko eguraldiari. Gainera euskara, hizkuntza gutxiagotua izanez, edo ez dakigulako, edota alboko erdaren estutzea ezin bortitzagoa delako alor honetan erabil genezakeen bezain ondo ez dugu erabiltzen. Mendeen joanean metaturiko hainbat berba eta esapide, gure hitz-altxorra, ahantzi samarturik dugu eta uste dugu gauza berriak asmatu baino lehen, geureari eutsi behar diogula. Daukagunetik abiatu behar dugu eta ez badaukagu, nola ekin pentsatuko dugu, baina errazkerietan jausi gabe.

2. HELBURUA

Lan honen helburua hauxe da: horretariko hiztegia gauzatu ahal izateko egin beharreko urratsak jakinaraztea. Horretarako izenburuari berari baizik ez diogu erreparatu behar, azaldu beharreko gaiak agerrarazteko: etnometeorologia, osagaiak eta oinarriak.

3. ETNOMETEOROLOGIA

Lehenik eta behin, "etnometeorologia" zertan den azaldu beharren gaude. Horretarako abiapuntu gisa balio digun lan garrantzitsu batera joko dugu: George P. Murdock-ek *Outline of Cultural Materials* antropologia arloan ezinbestekoa den liburuan kulturaren kategoria guztiak sailkatu ditu eta bakoitzak zenbaki jakin bat dauka. Guztira 91 kategoria nagusi eta 915 azpikategoria. 1999ko azkeneko bertsioan "Izadia eta jendeari buruzko ideietan" 820 zenbakia duen kategoria nagusian 821 zenbakia duen Etnometeorologia dago. Harekin batera, etnofisika, etnogeografia, etnobotanika, etnozoologia, etnoanatomia, etnofisiologia, etnopsikologia eta etnosozioologia,

hau da, jakintza horiekiko guztiekiko herri-idea eta sinesmenak. George P. Murdock-ek honela definitzen du etnometeorologia:

"Ideas about night and day, dawn and twilight, rising and setting of the sun, phases of the moon, eclipses, solstices and equinoxes, and the succession of seasons; notions about heavenly bodies (e.g., sun, moon, stars, constellations planets, comets, meteorites); ideas about meteorological phenomena (e.g., clouds and fog, frosts and drought, rain and snow, ice, hail and sleet, winds and whirlwinds, storms, thunder and lightning, rainbow, parhelion and aurora); associated behavior patterns (e.g., greeting the dawn, dispelling an eclipse); etc."

Beraz, definizio honen bidez etnometeorologiak zein esparruri heltzen dion jabetzen gara: fenomeno meteorologikoak ez ezik, zeruan izaten diren gertaera guztiak ere aintzat hartzen dira, baina herri-ikuspegi batetik, ez meteorologiak, jakintza gisa, nola ikusi eta azaltzen dituen. Lan honen helburua ez da izango fenomeno meteorologikoen zientzia-ikuspuntua adieraztea, bai, ostera, hartaz baliatzea taxuzko sailkapenak egin ahal izateko. Hortaz, meteorologia bitarteko moduan erabiliko dugu eta ez helburu.

4. OINARRIAK

Oinarriak dagokienez, arlo honetan XIX. mendetik hona gaia jorratu duten zenbait lanen aipamena egingo dugu. Gaia jorratzeko era berria bada ere, nola edo hala, zeharka edo zuzenean eta arlo zehatz bati ekinez, barreiaturik, meteorologia-lexikoa gogoetabide eta idazpide duten hainbat lan topa dezakegu. Egile askok herri bateko hizkera jasotzen eguraldiaren gaineko hitzak bildu dituzte. Beste batzuk, aldiz, fenomeno meteorologikoen arlo zehatz bat gidari zutela, ahalik eta berba gehien biltzen ahalegindu dira. Beste zenbaitetik, berriz, euskara-hiztegiak egitean nahitaez sartu dituzte horretariko hitzak. Eta egileren batek, hizkuntzalaria izan ez arren, mitologia gaia jorratzean, halaberharrez etnometeorologiarekin egin du topo. Beraz askotarikoak dira dagogikun gaira garamatzaten bideak. Guztiak baliagarriak, jakina. Bat ere ez da baztertzekoa. Lan zahar eta lan berri aitzindari batzuk aipatuko ditugu. Honako hauek, besteak beste:

4.1 Lan zaharrak

– AZKUE, R.M.: *Euskalerrriaren yakintza* (literatura popular del País Vasco). Madrid 1935, Euskaltzaindia, Bilbo 1989. Esapide eta atsotitzei dagokienez, 103 bildu zituen, gaur egun, oro har, nahiko ezagunak direnak. Atal batean "aldi"-ari buruz aritzen da eta bertan hilabeteak, urtezeroak eta zotalegunak (igarregunak) aipatzen ditu. Beste atal batean, "egurasketak" gaia jorratzen du, fenomeno atmosferikoak, alegia.

– BÄHR, G: *El arco iris y la vía láctea en Guipúzcoa*. RIEV XXII 1931. Artikulu horretan, lehenengo eta behin, Gipuzkoan 1931n ostadarra adierazteko erabiltzen ziren 71 hitzen berri ematen du, herri eta eskualdeka sailkatuta. Artikuluaren bigarren zatian hitz guztien balizko etimologiaz aritzen da eta azkenik, "Esne-bidea" edo "Santiago-bidea" euskaraz nola esan gaiaz jarduten du.

– BARANDIARAN, J.M.: *Diccionario Ilustrado de Mitología Vasca*. Obras completas I en al. Bilbao, 1972. Hizkuntza aztertzea helburu izan ez bazuen ere -denok ezagutzen dugunez gero, antropologia zen haren esparrua- sarritan berba batzuen

berri eman zigun. Oso interesgarria da "Ortzi" eta "In" ustezko jainkoei buruz eta berauen isla eguraldi-hiztegian idatzi zuena.

– BONAPARTE, L.L.: *Mots basques signifiant tonnerre*. RIEV VI, 1912. Izenburuak berak aditzera ematen digunez, euskalki guztietan 1912an "trumoi" hitza nola adierazten zen kontatu zuen.

– *L'arc-en-ciel en basque*. Melusine II. Paris, 1884-85. Artikulutxo honetan 1885ean euskaraz euskalki guztietan "ostadar" hitza adierazteko berben berri eman zuen.

– *The ancient Basque name of God*. The Academy. London, 1880. *Ortzi* euskal ustezko jainkoari buruz aritzen da eta zenbait hitzen osagaia dela eman zuen aditzera.

– CARO BAROJA, J.: *Sobre la religión antigua y el calendario del Pueblo Vasco. Trabajos del Instituto Bernardino de Sahagún de Sahagún de Antropología y Etnología VI*, 1948. Liburu interesgarri honetan, ikuspegi antropologiko batetik lehenengo ataletan honako gai hauek jorratu zituen:

- Zerua izendatzeko euskarazko hitzak
- Jainkoa izendatzeko euskarazko hitzak
- Trumoi eta tximista izendatzeko euskarazko hitzak
- Ostegun eta ostiral egunei buruz
- Ostadarra izendatzeko euskarazko hitzak
- Eguzki, ilargi eta euskal hiztegiari buruz

– GARATE, J.: *Astros y meteoros en vascuence*. RIEV XXIII. 1932. Berak, gora-goa aipaturiko Gerhard Bähr-ek egindako lanari erantzuna ematen dio:

"Muy distinguido vascólogo: con gran interés he leído en esta Revista su bellissimo artículo sobre "El arco-iris y la vía láctea en Guipúzcoa" y creo poder aportar algunos datos e ideas sobre esa materia, paso a enumerarlas". Eta hitzen etimologiari buruz aritzen da, batez ere.

4.2 Lan berriak

– AURREKOETXA, G.: *Haizeen izendapenak ahozko hizkeran*. Txillardegi, lagun giroan. UEU, 1998. Euskal Herriko Hizkuntza Atlasean haizeen izenei buruzko itaunetan jasotako erantzunek motibazio desberdinak dituzte: puntu kardinalak, orografia, toponomia... Izendapen hauek ikerketa eta sailkapenean aurreratu gura izan da artikulu honetan. Era berean, hitz hedatuena orokorki begiratu eta lurraldeka zeintzuk diren aztertzen da.

– BARRUTIA, E.: *Bermeo eta Mundakako arrantzaleen hiztegia*. UEU, 1996. Arrantzaleen ahoetatik jasota, eguraldiaren inguruan hainbat berba agertzen dira, zenbaitetan hiztegiaren nekez topa daitezkeenak: "murmoi", "zarrazoi" "norteko haizea" VS "iparreko haizea"...

– UZEI: *Metereologia hiztegia*. Donostia, 1989. Meteorologia zientifikoaren hiztegia eta artikuluak biltzen ditu. Guztira 234 herri-hitz dauzka, gainerakoak berba zientifikoak dira. Oso liburu baliagarria.

– ZABALA, P.: *Naturaren mintzoa* (egunez egun, sasoiaren gurgpilean). Alberdania 2000. Egutegi zabala, hilabetez hilabete eta egunez egun eguraldiaren gainean iruz-

kin mamitsuak erantsiz. Hainbat hitz, eta esaera. Oso atsegina, egunero dagokiguna irakurtzeko.

5. HIZTEGIAREN EGITURAKETA ETA OSAGIAK

- Lehenik eta behin, edozein hiztegitan jazotzen den legez, bildutako hitz guztiak ordena alfabetikoz paratu behar lirateke, *a*-tik *z*-ra. Lehendabiziko elea *abaldenbora* eta azkenengoa *zurumilo*.

Bigarrenez, hitzok arloka sailkatu behar lirateke. Eta zeintzuk arlo? UZEI-ren Meteorologia-hiztegiaren arabera, meteorotzat jotzen direnak, hau da, hidrometeoroak, litometeoroak, eolometeoroak, fotometeoroak, elektrometeoroak eta garrantzi bereziko beste bi arlo, hodeiak eta itsasoa, alegia. Izarrak eta konstelazioak ere sar litezke hiztegian. Ez dira asko eta batzuk bitxi samarrak dira. Bestalde, badira eguraldiarekin erabiltzen diren beste hitz sailkagaitz batzuk, baina bere eremua zedarriturik eduki dezaketenak. Adibidez, "ekaitzak", "hilabeteak", "gaixotasunak", "igarregunak", "eguzkia", "ilargia", "izarrak", "zerua" "tenperatura" eta abar. Beraz, guztira 7 arlo nagusi eta egokituko litzaizkiekeen azpi-arloak ere. Meteororen definizioa ondoko hau da:

"Atmosferan edo lurrazalaren gainean behaturiko fenomeno, hodeia izan ezik. Fenomeno hau izan daiteke urrezko edo ez-urrezko zatiki likido edo solidoen prezipitazioa, suspentsioa edo jalkiera, baita azalpen optiko edo elektrikoak ere."

- Azkenik, hirugarren atalean, atsotitz eta esaeren hiztegia. Berauek, hitzen definizioarekin batera azalduko balira ere, beste toki batean, multzo berezizat hartura agertzeari interesgarri deritzogu.

Hitzen alboan nolako informazioak egon behar luke? Hitza beraz gain, gutxienez, honako elementu hauek agertu behar lirateke:

- a. kategoria gramatikala: izena, izenondoa, aditza... Badira aditz batzuk fenomeno meteorologikoekin batera baizik erabiltzen ez direnak.
- b. Arloa: gorago azaldu dugunez gero, 7 arlo nagusi bereiztu ditugu. Hala eta guztiz ere, azpi-arloak definitzekotan gelditzen dira. Adibidez hidrometeoroen barruan, euri, txingor eta izotzari dagozkienek beste azpi-multzo batzuk osatuko lituzkete.
- c. Definizioa: ahal denik eta zehatzen, hitzak zer adierazi nahi duen.
- d. Euskalkia: hitza zein euskalki eta, ahal izanez gero, zein herritan jaso, erabili edo erabiltzen den.
- e. Biltzailea: hiztegi-egilea, lexiko-biltzaile, idazlea edo inkesta bateko lekukoa izan daiteke.
- f. Testua: arras garrantzitsua da testua eta testuingurua ematea. Hitzak perpau-saren barruan bizi dira.
- g. Esaerak eta atsotitzak: hitzari loturiko esaerak eta atsotitzak, horrela balegokio. Zenbaitek esaera ugari dituzte eta batzuek bat ere ez.
- h. Mitologia: hitzak mitologiarekin zerikusirik badu, adierazi egin beharko da. Adibidez, "hodei" hitza.

6. ORAIN ARTE BILDUTAKO ZENBAIT HITZ

HITZA	ARLOA	DEFINIZIOA	BILTZAILEA	TESTUA	MITOLOGIA
Lurmendu	Aditza-elurra	Elurra egin ondoren lurra elur edo izotz barik geratzea	Azkue	Zapiain, Gure euskera	
Txangot	Beroa ++	Sargoria baino beroagoa	Azkue	Bizkaiko Txorierniko hitza	
Gohin	Eguraldiaren egoera	Eguraldi lainotua eta oso beroa	Azkue	Zuberoa	
Iñaut	Eguzkia-ezizena	Eguzkiaren ezizena	Lhande	Behe Nafarroa	Iñaut agur egiten ari zauku (egun beroa egingo duen seinale)
Aldagoi	Ekaitza	Haize-erauntsia euriarekin batera	Azkue	Alzola-Amezket-Gabiria	
Euzkillun	Eklipsea	Eguzki-eklipsea	Bera		
Iñizitu	Elektrometeoroa-tximista	Tximista	Barandiaran		
Uztarku	Fotometeoroa-ostadarra	Ostadarra	Azkue	Bizkaia	
Andraize	Haizeak-hegoa	Hego haizea			
Indriska	Hidrometeoroa-euria	Euri-zaparrada	Mogel-Peru Abarka	Bizkaia	
Hotzaro	Hilabetak-abendua	Abendua	Iparraldeko Gure almanaka 1951		
Txaramel	Hodeiak-euria Haize-zurrumbilao	Euri handiak dakartzaten hodeiak Haize-zurrumbilao	Azkue	Ondarroa eta Hondarribian / Baztan	
(H)Ozmin	Hotza-Hotz handia Gaixotasunak Elektrometeoroa-Trumioia	Hotz handia Hotzak eragindako atzamarretako mina	Aurre-Aprreiz		
Zotalegun	Igarregunak	Zotalegunak	Azkue	BN-L-Z	
Traganarru Tragarroi	Itsasoa-tragarroia	Haize zurrumbilao gehienetan indartsua, hodei zutabe gisa azaltzen dena eta behealdean itsasotik jasotako ur-tantak edo lurretik jasotako hauts, harea eta zaborra izan ohi dituen	Azkue	Bizkaia (Bermeo)	
Zazpi ohoiak	Izarrak-Ursa minor	Ursa minor	Azkue	Behe Nafarroan Eronkari	
Eguzkigibel	Lekuak-itzala	Hozpela	Azkue	Lapurdi	
Iparbiso	Litometeoroak	Ipar haizeak ekarri ohi duen "kalima"	Izagirre	Oñati	
(H)odei	Hodeiak-hodeia Elektrometeoroa-trumioia Mitologia	Haranez haran ekaitzak zuzentzen dituen izaki mitologikoa	Barandiaran (ekaitz-lainoa) Barandiaran	Zeanuri / Orozko	
Artizar	Planetak-Venus Izarrak-Goizekoak Izarrak-Estrella Polar	Venus edota Goizeko izarra Izar polarra	Leizarraga-Azkue	B-G-L-Err.	
Etzanalde	Puntu kardinalak-Mend.		Mendebalde	Prop.1989	
Goizaldi	Tenperatura	Goizeko tenperatura	Azkue		
Aro-berri	Urtaroak-udaberria	Udaberria	Lhande		
Hortzazki	Zerua-argitasuna	Gauean ilargiaren argitasuna	Lhande		

7. HIZTEGIAREN BALIAGARRITASUNA

- Etnometeorologiaren gaineko lexikoa toki bakar batean bilduta edukitzea.
- Hainbat hitz, esaera eta adiera ezagutarazi eta hedatzea
- Terminologiaren arloan lan-gai bezala erabili ahal izatea
- Euskara Baturako erreferentzia izatea

BIBLIOGRAFIA

Corpusa biltzeko

- AKESOLO, L.; DE LA SOTA, M. (1976, 1989). *Diccionario Retana de autoridades de la lengua vasca*. Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- ANUARIO de la Sociedad de Eusko-Folklore. Años 1921 a 1934.
- ARCHU, J. B.: "Uskaldun eta Franzes Hitztegia". Eskuizkribua.
- AZKUE, R. M.(1989). *Euskalerraren yakintza* (literatura popular del País Vasco). Madrid 1935, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____ (1984). *Diccionario Vasco-Español-Français*. Euskaltzaindia. Bilbo.
- BÄHR, G. (1931). "El arco iris y la vía láctea en Guipúzcoa". *RIEV XXII*.
- _____ (1931). "Alrededor de la mitología vasca". *RIEV XXII*
- BARAIBAR, F. (1903). "Vocabulario de palabras usadas en Alava", Madrid.
- BARANDIARAN, J. M. (1972). *Diccionario Ilustrado de Mitología Vasca*. Obras completas I, Bilbao.
- _____ (1973). *Eusko Folklore*. Obras Completas II. Bilbao.
- BARRENSORO. (1950). *Uztaro*. Bilbao.
- BERA, P., LÓPEZ MENDIZABAL. *Diccionario Vasco-castellano*. Tercera edición, Zarautz.
- BONAPARTE, L. L. (1912). *Mots basques signifiant tonnerre*. *RIEV VI*.
- _____ (1884-85). "L'arc-en-ciel en basque". *Melusine II*, Paris.
- _____ (1880). "The ancient basque name of God", London, The Academy.
- CASENAVE, J. (1989). "Hitztegia Français-euskara. Züberotar eüskalkitik abiatzez". Hitzak.
- DARRICARRERE, J. B.: "Hitztegi Heuskara Frantziako eta Espainiako Erdaretarat itzulija". J. B. Darricarrère kapitainak egina, D. Rafael de Murga y Mugartegui Jeneralaren laguntzarekin, Baiona. Eskuizkribua.
- DARTHAYET, J. P. (1902). "Guide ou Manuel de la conversation et du style epistolaire Français-Basque", Baiona.
- DUVOSIN, J. (1859). "Bible Saindua edo Testament Zahar eta Berria, Duvoisin kapitainak latinezko Bulgatatik lehenbiziko aldiko Laphurdiko eskarara itzulua". Luis Luziano Bonaparte printzeak argitara emana, Londres.
- _____ "Dictionnaire Basque-Français". Copie de m. l'Abbé Daranatz, (1082 orriko eskuizkribua).
- ETXEBARRIA, T. (1965-1966). "Lexicón del Euskera dialectal de Eibar", *Euskera*, X-XI. Bilbo.
- EUSKAL ERRIA (1880-1918). Revista de Cultura Vasca.
- EUSKAL ESNALEA. (1914-1931).

- EUSKALDUNON EGUNKARIA (99-10-01 /02-06-30). Egunero Joan Albisuk egiten dituen eguraldi-iragarpenak.
- EUSKALZALE. (1897, 1898 y 1899). Euskerazko Albistari Edergarriiduna, Bilbon.
- EUZKEREA. (1929-1933), Bilbo.
- EYS, W. J. van. (1873). *Dictionnaire Basque-Français*. Paris.
- GARA Egunkaria. (99-10-01/00-07-31). Egunero Joxe Landak egiten dituen eguraldi-iragarpenak.
- GARATE, J.: "Contribuciones al Diccionario Vasco". *RIEV* 1930, 1932, 1933, 1934 eta 1936. *BAP* 1949, 1957, 1962 eta 1963.
- EUSKERA, 1962, 1967, 1973.
- FLV, 1973. Año V. Núm.15.
- GEZE, L. (1873). *Elements de Grammaire Basque, dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire Basque-Français et Français-Basque*, Baiona.
- GOIKOETXEA. (1967). "Voces recogidas en Loyola", *Euskera* agerkaria.
- HARRIET, M.: "Diccionario manuscrito vasco-francés de 3.536 páginas".
- HERRIA*: Baionako astekaria.
- INTZA'R, Dámaso: "Esaera-zarrak". Bilbao 1927, 1928 eta 1974.
- IRIBARREN, J. M. (1952). *Vocabulario Navarro*. Pamplona.
- _____ (1958). *Adiciones al Vocabulario Navarro*. Pamplona.
- IZAGIRRE, C. "Vocabulario de Oñate". [*Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio Urquijo*, III].
- _____ (1959). "Voces roncalesas". *BAP*.
- _____ "Voces de Alsasua", *Anuario del Seminario de Filología de Filología Vasca Julio de Urquijo*, I.
- _____ "Notas lexicográficas". *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio Urquijo* II.
- _____ (1956). "Oñatiko liñagin-iztegitxo". *Euskera* agerkaria, I.
- IZETA, M. (1996). *Baztango hiztegia*, Iruñea.
- IZTUETA, J. I. (1847). *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira edo historia ceñetan jarritzen diraden arguiro veraren asieratic orainarte dagazquion berri gogoan-garriac*, Donostia.
- LACOMBE, G.: "Algunas correcciones al Diccionario de Azkue". Eskuizkribua.
- _____ "Vocabulaire Basque. Mots, locutions, phrases, recueillis ça et là". Eskuizkribua.
- LANDERRETXE, A.: "Correcciones al Diccionario de Azkue". Eskuizkribua.
- _____ "Zuhur-hitz edo errankizun batzu bertzeren ahotik adituak". 47. Atsotitzeko eskuizkribua.
- LARRAMENDI, M. (1745). *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, Donostia.
- LARRASQUET, J. (1939). *Le Basque de la Basse-Soule Orientale*, Paris.
- LARREGUY, B. (1775). *Testamen Çaharreco eta Berrico historia, M. de Royaumon-tec eguin içan duenetic berrico escararat itçulia*, Baiona.
- LHANDE, P. (1926). *Dictionnaire Basque-Français et Français-Basque*. (Dialectes Labourdin, Bas-Navarrais et Souletin), Paris.
- MITXELENA, L. (1987...). *Orotariko Euskal hiztegia Diccionario General Vasco*. Euskaltzaindia, Bilbo, [I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII... eta material informatikoa].

- MOKOROA, J. (1990). *Repertorio de Locuciones del habla popular vasca*, Bilbo, Labayru Inst.
- OIHENART, A. "Uskarazco zuhur-hitzac". Bordelen, 1847. -Arnauld Doyhenart et son supplement des proverbes basques par l'Abbé P. Haristoy, Baiona, 1892.
- POUVREAU, S.: "Dictionnaire Basque-Français". Copia escrita del manuscrito que se halla en la Biblioteca Nacional de París.
- PREMORENA, d'Ostabat: "Mots basques recueillis par...". Eskuizkribua.
- REFRANERO Vasco-Español de 1596. "Refranes y Sentencias".
- SAINT-JAYME, F. "Annotations aux Dictionnaires de Azkue, Fabre y Van Eys". Eskuizkribua.
- SALABERRY, M. (1856). *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais, traduits en langue française*, Baiona.
- SARASOLA, I. (1996). *Hautu-Lanerako Euskal Hiztegia. Euskal Hiztegia*, Donostia.
- UZEL. (1989). *Metereologia hiztegia*, Donostia.
- VINSON, J. (1870). "Le mot Dieu en basque et dans les langues dravidiennes". *Revue de linguistique II*, Paris.
- ZABALA, P. (2000). *Naturaren mintzoa*, Donostia, Alberdania.

Etnologia, Mitologia, Hizkuntzalaritza

- ARRIAGA, J. L. (1984). *Euskal Mitologia*, Bilbo, Gero.
- ARRINDA, A. (1985). *Magia y religión primitiva de los vascos*, Bilbo, A.A.A.
- BARANDIARAN, J. M. (1973). *Obras Completas*, Bilbo, I. eta II. tomoak.
- BOSCH GIMPERA, P. (1933). *Los celtas y el País Vasco*, RIEV XXIII.
- CARO BAROJA J. (1948). "Sobre la religión antigua y el calendario del Pueblo Vasco". *Trabajos del Instituto Bernardino de Sahagún de Antropología y Etnología VI*.
- _____ (1989). "Euskal Jainko eta jainkosak, Olentzero eta sorginak", Gaiak, Donostia,
- _____ (1973). *Los pueblos del Norte*, Txertoa, Donostia.
- COSERIU, E. (1977). *Principios de Semántica estructural*, Madrid, Gredos.
- ELIADE, M. (1974). *Tratado de Historia de las religiones I*, Madrid, Cristiandad.
- GARATE, J. (1932). "Astros y meteoros en vascuence", RIEV XXIII, 1932.
- GECKELER, H. (1976). *Semántica estructural y teoría del campo Léxico*, Madrid, Gredos.
- GERMAIN, C. (1981). *La Semántica funcional*, Madrid, Gredos.
- GOROSTIAGA, J. (1934). "Urtzi Dios", RIEV XXV.
- HARTSUAGA, J. I. (1987). *Euskal Mitologia konparatua*, Donostia, Kriselu.
- HOZ, J. L. (1981). "El euskera y las lenguas vecinas antes de la romanización". *Euskal linguistika eta literatura: Bide Berriak*, Bilbo, Universidad de Deusto.
- INTXAUSPE: "Compuestos de -or y de -orz", *Euskal Erria*, T 29.
- IRIGOYEN, A. (1987). "Algunas cuestiones relacionadas con la [j] en lengua vasca". *De re philologica linguae vasconicae*, Bilbo.
- _____ (1986). "En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica", Departamento de Lengua Vasca, Universidad de Deusto.
- LE ROUX, F. (1981). "La religión de los celtas". *Las religiones antiguas* vol. III, Madrid, Siglo XXI.
- MAC CULLOCH, J. A. (1955). "Mitologías célticas y escandinavas". *Historia de las Religiones II*, Barcelona, Vergara.

- MITXELENA, L. (1985). *Fonética Histórica Vasca*, [3ªed.], Donostia.
- . "Las antiguas consonantes vascas". *Miscelánea Homenaje a André Martinet*, D. Catalán ed., La Laguna 1957, I, pp. 113-157.
- ORTIZ-OSÉS, A. - MAYR, F. K. (1988). *El matriarcalismo vasco*, Bilbo, Universidad de Deusto.
- RAMOS, M. G. (1928). "De Astronomástica Vasca", Tarragona, Gráficas Fores.
- SATRUSTEGI, J. M. (1989). *Antropología y lengua*, Iruñea, Autor-Editor.
- SCHMIDT, W. (1923). *Manual de historia comparada de las religiones*, Madrid, Espasa-Calpe.
- SCHULTEN, A. (1927). "Las referencias sobre los Vascones hasta el año 810 después de J. C.", *RIEV* XVII.
- URROZ, E. (1919-1920). "Historia religiosa I". *Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao.
- VERDET, J. P. (1989). *El cielo, ¿caos o armonía?*, Madrid, Aguilar Universal.

Welsh Lexicography and Terminology: past, present and future (I)

Geraint Jones

May I first of all thank you most warmly for your kind invitation to address this conference. My colleague and I are most anxious to exchange experiences and ideas with you in the field of Lexicography believing that there is much that we can learn from the Basque experience.

On such occasions, the first question that I usually have to answer is *where is Wales?* It lies, as some of you know, in the West between England and Ireland and has a population of approximately 3 million people. Roughly 20% of the population speak Welsh as their first language although the percentage in some areas can be as high as 80%. The language is taught as part of the National Curriculum - either as a first or second language - in all the schools of Wales. It is also employed as a medium in an increasing number of primary and secondary schools - the latest figure for the secondary sector being 54.

And what is CANOLFAN BEDWYR? It is a Centre created by University of Wales, Bangor to do three things. Firstly to provide linguistic support for those whose command of the Welsh language is insufficient to be able to take full advantage of University Education. Secondly to conduct research into bilingualism, being especially concerned with different models of bilingual classroom delivery, and lastly to foster Language Engineering which brings me to the topic of the present address.

Whenever I think of *lexicography* I'm reminded of Burgos cathedral. It is a magnificent building, but one that has been added to and adapted over many centuries. Each alteration has drawn inspiration from what was previously accomplished. Lexicographers are equally dependent on their antecedents ever building on the work of previous scholars.

Even the founding father of Welsh lexicography, William Salesbury, whose *Dictionary in Englyshe and Welshe* was published in 1547, drew heavily on the language of the poets and storytellers of previous centuries and on the manuscript glosses made by scribes and scholars. His aim was to ensure that the Welsh language could face the main challenges of the time - the newly established printing press, the challenges of the Renaissance and the English tongue. Welsh could best be developed by providing sound linguistic tools and good, elegant models of language use. Only then could it take its place among the languages of Europe. Such was the thinking behind his dictionary and numerous translations.

The next period of development ran from 1650 - 1850 and embracing a number of diverse contributors like John Walters, Thomas Edwards and William Owen Pugh. Faced with the challenges of a rapidly expanding universe they saw that the language was unable to cope with their accumulating needs. Confronted with such concerns, they were much more prepared than their predecessors *to coin new words*. Some of their surviving creations give us a glimpse of the developments of the age:

‘adnoddau/ resources’, ‘buddsoddi/invest’, ‘pwyllgor/ committee’, ‘ffaith/ fact’, ‘safon/ standard’, ‘daeareg/ geology’, ‘amaethyddiaeth/agriculture’, ‘nwy/ gas’, etc.

It should also be said that many of their coinages failed to gain public favour and consequently met a sad and early death. Lexicographers are ever at the mercy of language users.

During the next period, extending from 1848 to 1903, lexicographers used a more scientific and methodical approach. This is typified by D. Silvan Evans’s ambition to compile a *Welsh/English dictionary* - that would favourably compare with the *Oxford English Dictionary*. In contrast to the *team* working at Oxford, Evans worked tirelessly, on his own, for around forty years - publishing his work by instalments from 1887 to 1896. By his death he was only three quarters of the way through the letter ‘E’.

The early twentieth century saw such scholars as Sir John Morris Jones, a pragmatic mathematician, rejecting what he considered to be the romantic 19th century approach and returning the language - as they saw it - to its mainstream roots. This happily coincided with the establishment in 1919, by the national University of Wales, of the Board of Celtic Studies. Here the dream of creating the Welsh equivalent of the Oxford English Dictionary was again resurrected. The project was started in 1920 under the direction of the Rev. J Bodfan Anwyl and housed at the National Library of Wales at Aberystwyth - which had earlier been given its charter in 1907. It was a logical choice as it contained the greatest repository of Welsh manuscripts and printed books. The project’s aim was to trace the etymology of the Welsh language’s vocabulary, in alphabetical order.

The project obviously entailed substantial research, but the number of appointed staff was extremely small. The Editorial Board were the Heads of the University of Wales’s Welsh Departments. It is not surprising therefore that it was not felt that there was enough material to publish until 1948. The eagerly awaited first part entitled: *Geiriadur Prifysgol Cymru: (University of Wales Press) A Dictionary of the Welsh Language* appeared in 1950. The first volume was not completed till 1966 and the entire project will not be completed until 2002 - after nearly 80 years! Even then the team will take until 2008 to completely re-edit - letters A and B.

In the meantime other smaller dictionaries have appeared. One of these was the modest *New Welsh Dictionary* in 1953 which was revised and enlarged to include *a large number of technical words* - and entitled *Y Geiriadur Mawr* - in 1958. In this publication Welsh was ‘a medium of thought and expression in the *modern world* and not only... a vehicle of a fine literary tradition’. It is interesting to note that the editors were two school masters, rather than University academics, their venture into lexicography coinciding with the beginnings (and rapid growth) of Welsh medium education. The first Welsh primary school was established in 1947 and by 1970 - 41 such

designated schools had been established. The first designated Welsh secondary school was established in 1956 and they too had expanded to 14 by the mid 1980's. There was therefore a desperate need for technical terms as more subjects were being taught and examined through the medium of Welsh. Today 20% of our school children are taught through Welsh.

From 1950 onwards the Board of Celtic Studies sought to face this problem by collating the terms used for grammar, phonetics, ethics, metaphysics, aesthetics, logic, music and chemistry in University classes and periodicals. Panels were also created by the Welsh Joint Education Committee to work on other fields - Education, Geography, Mathematics, Biology, Physics, Athletics, Games and Recreation, Cookery, Needlework, Embroidery, Knitting and Laundry work, Business and Office. Lists of scientific terms were created based on contributions to a Welsh Scientific Journal *Y Gwyddonydd*, other sources being radio and TV terminology, published in a magazine called *Arolwg*. In all about 100,000 items were available by 1973 to form the basis of a *Dictionary of Terms*.

The creation of the dictionary only served to highlight longstanding problems. The editors faced duplication of terms, inconsistencies, imprecision, etc., terms having been arbitrarily created without recourse to any criteria. The situation prevailed until the creation of a Centre for Terminological Standardization in the early nineties which my colleague Delyth Prys will talk to you about later on. Suffice it for me to say that the publication of the terminological dictionary: *Y Termiadur Ysgol*, of which she was editor, is an important milestone in the history of Welsh Lexicography.

Another important development - that occurred during the prolonged gestation period of the University of Wales dictionary - was the so called 'linguistic revolution'. This was when linguists became increasingly interested in linguistic fundamentals, in the very basic ingredients of individual languages. The belief was that teachers could then focus the learner's attention on their very 'core'. This was the background to the publication, in 1968, of a *Learner's Welsh - English dictionary*. It was based on a study of the language used by a sample of Welsh-speaking eight year olds, by R. Cyril Hughes, and on similar research conducted by international linguists elsewhere. It was, for example, heavily indebted to the research underpinning 'Francais Fondamental'. The dictionary contained 2,500 items selected 'according to principles of frequency, availability and range and graded for [use on] three levels of teaching' namely the primary, secondary and adult levels.

However the most complete conventional dictionary we have to date is the *Welsh Academy English-Welsh Dictionary* - published in 1995. It is the latest offering in a long utilitarian tradition. In the words of the preface:

One does not need to be interested in lexicography to know that English is constantly changing and that it is continually adding to its vocabulary, with the result that its resources are virtually unparalleled. When major languages like German and French are borrowing words from English, it is no wonder that a neighbouring language like Welsh should do so. Unless Welsh can offer a means of communication adequate to compete with English in every sphere of life, its speakers will be under pressure to borrow more and more words from English and will end up speaking a patois with the feeling of linguistic inferiority...

The basic question posed by its authors - Bruce Griffiths and Dafydd Glyn Jones was - 'how does Welsh convey the meaning of an English word or phrase, drawing on its own resources'. It was based on the English/French half of the 1975 *Harrap English-French / French-English Dictionary*, and its subsequent revisions, and was sponsored by the Welsh Academy - established in 1959.

But although considered a *tour de force* the work's Achilles's heel is that, although it was compiled using word processing, its data was stored as text files rather than as an electronic data base. The wealth of knowledge gathered is therefore not easily exploited.

This brings into focus the '*computing revolution*', although initially - only the computer's compositional facilities were fully appreciated. A computer was merely a super-efficient typewriter. The first tentative steps towards exploiting its electronic data base potential was taken in 1991 when the Welsh Language Board convened a meeting in Cardiff to advise them on developing Welsh Language software. The thinking was that:

'if users come to believe that the full range of computing facilities can only be made available... through the medium of some major world language then this will be another psychological nail in the coffin of minority languages'.

The committee decided to prioritise the development of a Welsh Language computer spelling and grammar checking programme that would eventually be known as 'CySill'. The early period was spent producing a bilingual base computer dictionary - 'CysGair', containing over 48 thousand entries - capable of dealing with the specific and peculiar characteristics of Welsh. These include, for example, the fact that the language has as many as 4 initial mutations the most prevalent of these being governed by 26 rules - as well as an additional list of 6 important exceptions. Welsh verbs are also inflected, even so-called 'regular' verbs not being as regular as the denotation would suggest. Even a 'regular' verb-noun like *gweithio* (as cited by the authors of the programme Nick Ellis, Cahill O'Dochartaigh, Bill Hicks, Menna Morgan and Nadine Laporte) can have as many as 37 different word forms. Welsh also has 7 ways of forming the plurals of nouns and there can be a good number of options even within a single rule. This means that apart from the most frequently recurring suffixes the plurals of nouns in the end have to be 'exhaustively listed'. Another headache was the language's circumflexed 'w' and 'y'. To cover all eventualities the original word list had to be expanded by a factor of 10.

However, despite such formidable obstacles the programme achieved a remarkable degree of success. One of its strengths is that it is able to recognise the mutated forms of a word so that the user can look it up in the dictionary in its unmutated form. Other achievements were that the programme can handle contractions occurring both before and after words, can provide a list of suggestions for misspelt words, and provide an user dictionary where words not occurring in the main dictionary can be stored. It can also cope with informal and formal registers - crucial if a spell-checker is to adequately reflect every day language use.

The period since the programme's launch (in 1993) has seen further developments although a number of taxing challenges still remain. One development has been the inclusion of technical terms - as they were being standardized - in the pro-

gramme's base dictionary and of word categories not included in the original cache. For example '-aid' suffixed words (in English - '-ful') - *gwydraid* / *glasaid* (glassful), *llwyaid* (spoonful), *sosbenaid* (saucepanful), etc. And recently, with the establishment of a National Place-names Centre and a newly constituted Place-names Advisory Committee, an opportunity to include 'standardized' place-names in the data base has become available. It is hoped, in the very near future, that Canolfan Bedwyr, the National Place-name Centre and Ordnance Survey will collaborate to produce a 'recommended' place-name list which will also be simultaneously made available to the 'CySill' data-base. The Centre is also inputting Welsh personal forenames and surnames, external geographical locations, the names of nations, official bodies and animals, birds, fish, flowers, trees, etc. into the basic dictionary.

Canolfan Bedwyr has also developed a Welsh Language hyphenator and is currently completing an electronic 'Thesaurus' for Microsoft Office.

A recently awarded project presents a further opportunity for data base expansion. Canolfan Bedwyr is currently engaged in converting the *Welsh Academy English/Welsh Dictionary* into an electronic data-base. Why are we doing it? Well, in the absence of a Welsh National Corpus this will provide us with valuable linguistic information, hitherto only enjoyed by the world's major languages. Together with the bilingual terminology databases it will, for example, highlight for us some of the language's *collocations* - the combination of words that occur so frequently that they are almost inseparable; 'When you see one you expect the other also to be there'. Some Welsh examples would be - noun+ adjective = *pobl gyffredin* (ordinary people), *tŷ bach* (toilet), *hel pres* (collection), etc. Another product could be a *bilingual idiomatic* dictionary able to highlight common or shared idioms and those that are not shared by the different languages. For example *talw* is used by both English and Welsh to 'pay' homage: *talw gwrogaeth*. We also 'sing' praises (*canu clodydd*) in both languages. But whilst we 'kill grass' - *lladd gwair* - in Welsh we 'cut grass' in English. But often the concepts concerned are much further apart. For example, Welsh uses a farming concept to denote the English 'show off' - *ceffyl blaen*: 'front horse' and the graphic *torri llengig* - the cutting of a muscle - for the much more subdued English 'rupture'. We also hope to produce a dictionary of *hyperonyms* and *hyponyms* and a 'better than nothing' word frequency dictionary. And we desperately need a dictionary of *Colloquial Welsh*.

The electronic databases will also be used as a resource - to facilitate 'gist translation', and improve our parallel text or memory translation capabilities (using such programmes as TRADOS). They will also pinpoint and quantify the most common word-building items. For example: an element like *budd* (originally part of the name of a successful Celtic Queen) has given us - *buddiol* (beneficial); *budd-daliad* (benefit payment); *buddugol* (victor/winner); *buddsoddi* (invest); *di-fudd* (useless/unprofitable). Not only can identifying such productive elements help us to understand the language's present make-up but assist in the process of denoting emerging concepts. The dictionary will also, of course, be produced as a CD, and or in an on-line format.

As well as creating lexical databases Canolfan Bedwyr has started to create a Welsh Language electronic Corpus. It has accumulated a corpus of roughly a million words of written prose 'based on 500 samples of approximately 2000 words each,

selected from a representative range of text types... mainly post 1970'. The sample includes novels, short stories, children's factual and fictional writing, religious prose, non-fiction samples from the fields of science, education, business, leisure, local and national newspapers, public lectures, magazines, academic writing, biographies, etc. But, as the authors would readily concede, further work needs to be done to refine the categories and coding. For example, little attempt was made to refine the 'representative range of text types' by, for example, including *the different types* of factual writing - discursive, transactional, etc. The sample of 'academic' writing is again restricted. 'Children's writing' denotes **another** extensive group even if one merely thinks in terms of crude age ranges. In the survey, however, they are truncated into a single category. Again scant consideration was given to such issues as: translated texts, topical representation, the language's written and spoken forms and their fields of use or domains, the range of registers employed, etc. Neither are there any oral contributions in the compilation. A lack of resources also led to miscodings that in the opinion of the authors 'would require [at least] two years work' to rectify.

Canolfan Bedwyr has ambitious plans to build on the foundations laid. We are at present actively seeking funding to create a Welsh National Language Corpus. It will be on similar lines to the British National [English] Corpus though, of course, it will not be on anything approaching the same scale. The British National Corpus has 100 million entries - 10 million of which are taken directly from spoken sources. This, when coupled with the American Corpus - to become the 'Bank of English' - becomes a staggering 400 million, of which 20 million is informally recorded (and transcribed) speech. The Welsh Corpus will obviously be more modest and will be based distinctly on studies of current Welsh usage. The obvious difference will be - much narrower fields of use. For example, the Welsh language is comparatively absent from further and higher education, whilst thriving in the primary and secondary fields. It is again relatively absent from the major fields of commerce and industry. There is no daily press yet it is extensively used daily on radio and on television. It is again spoken daily by half a million people. There is also a disparity of use between formal and informal situations. All this would have to be reflected in any representative corpus.

Why do we need a Corpus? In order to provide us with more reliable information - based on what people actually say in real situations. It will take cognizance of the actual use of present day Welsh. This will allow us to create dictionaries where the information has been checked against a 'large amount of corpus data' to give them 'reliability and authority'. It will enable us to 'make statements about ... meanings, patterns, and uses of words with much greater confidence and accuracy of detail'. It will enable us to replace made-up examples with examples of actual language that has been used. It will also allow us to discover things about our language that could never be gleaned, however hard we tried, by the human mind. Using computers opens up a whole new dimension of understanding. For example, with a Corpus we can begin to answer some of the following questions:

- which words, expressions and patterns are most commonly used?
- how accurate are our language definitions?
- which are the dominant meanings carried by a word?

Needless to say, this information will impact on grammars and teaching resources. Until now all our language 'descriptions' have been based on observation and hunches.

A Corpus will also bring into focus important issues. For example: is it possible to reconcile the purist view of language - that language ought to go through a filter before being recorded - with the perception of the lexicographer as a language recorder? [In Wales Sylvan Evans deliberated - long and hard - on every single entry; others (like Gweirydd ap Rhys) just put everything he could lay his hands on into the collection!] Can the views of those who feel that a language must be renewed from within itself - using its own resources - ever be reconciled with the 'internationalist' view seen at its sharpest perhaps when considering terminology? Should Corpus input be confined to those with an adequate command of language? Is there a threshold of language proficiency below which we should not go? (I myself believe in the validity of all attempts at expression). To what extent should an editor be aware of the conditioning influence of dictionaries, for example in schools? How do we reconcile the role of dictionaries as historical records, with their role as a living medium, the means by which we cope with the contemporary world? Lacking, as we do, the critical mass and technological vitality needed for natural language creation, what sort of intervention strategies should be put in place to ensure that our respective languages keep abreast of the developments of the times? These, and others, are momentous issues with which we will *all* have to contend.

Before handing over to Delyth, may I just say a few words about the MELIN project, because it is a project in which you and us were closely involved. The aim was to create multi-lingual - Basque, Catalan, Irish, Welsh - interactive, on-line, terminology dictionaries on the Web. Although the project did not reach its full potential it did at least succeed in proving one thing namely that although there might not much common linguistic ground between the minority languages there is merit in producing a structure for common use. It also highlighted the constant need for minority languages, as well as sharing common experiences, to be *collectively* involved in mainstream technological and theoretical deliberations.

Welsh Lexicography and Terminology: past, present and future (II)

Delyth Prys

My colleague, Geraint, has so far provided you with a broad overview of the history of lexicographical work in Wales to the present day as well as our dreams for the future.

I would like to provide you now with some more detail of the content of our work. The three major contemporary Welsh dictionaries cited by Geraint may be categorized as follows:

Geiriadur Prifysgol Cymru (The University of Wales Dictionary) is the definitive historical dictionary of the Welsh language. It is based at the National Library of Wales in Aberystwyth and should be completed this year after 80 years work. At present it is published on paper but electronic versions may in future be produced as CD Roms and/or in an on-line format. Further information on it can be obtained on the web at this address: http://www.wales.ac.uk/geiriadur/gpc_gwes.htm

The *Welsh Academy English-Welsh Dictionary* is an English-Welsh dictionary of contemporary language. Again this is currently available in paper form, but work has started at the University of Wales, Bangor to put it into a computer database so that various applications may be derived from it.

Y Termiadur Ysgol: Standardized Terminology for the Schools of Wales is a fully bilingual terminology dictionary containing both English-Welsh and Welsh-English sections. It was originally compiled in database form, and has so far been published by three methods: in paper form, as a CD Rom, and as an interactive on-line dictionary on the MELIN web site at <http://www.bangor.ac.uk/cyc/melin/index1.htm>

This terminology dictionary is different to the two first dictionaries mentioned above because it was based on *prescriptive* rather than *descriptive* principles.

- traditional lexicography is *descriptive* (it describes the language as it is, recording words and phrases as they occur in natural language)
- terminology work is *prescriptive* (it prescribes which words and phrases should be used as standard forms in a specific technical context, known as language for special purposes).

Descriptive Dictionaries

In natural language there may be a number of words with the same meaning. All these synonyms may be included in a traditional dictionary entry. Of course, lexicographers aren't always as objective and inclusive as they pretend to be, and you find

that even in dictionaries which purport to give a comprehensive list of words in a language, the editor has made certain judgements concerning 'correctness' or 'standard usage' and that this has coloured his or her judgement on the words to be included, and conversely which words to leave out. *The University of Wales Dictionary* is a historical dictionary of the Welsh language, and is very inclusive in its word list for the earliest Welsh manuscripts dating from the 8th century to 1800. However from 1800 onwards, due to the enormous proliferation of written evidence for Welsh after this period, it is far more selective, and criteria such as collecting words from the works of "the best prose writers" (whoever they may be) were used to choose words for inclusion.

Bilingual dictionaries are more prone than historical dictionaries to moving further away from being purely descriptive works. This is because they have to match words and concepts in two different languages and attempt to fill any gaps when there is no readily available equivalent in the target language. This may be done by either giving the nearest equivalent in that language or by coining a new word, and this was sometimes done in the *Welsh Academy English-Welsh Dictionary*. Neologisms in this dictionary are shown with an asterisk, but they are very few. What is more common is the inclusion of neologisms coined by others in the recent past, and in such instances it can be difficult to know whether they are indigenous words or recently coined words, and if they are recent introductions, to what extent they have become an accepted part of the language.

Prescriptive Terminology Dictionaries

Standardized terminology dictionaries such as *Y Termiadur Ysgol* on the other hand, admit openly that they are manipulating the language. If the editor is offered four competing terms for use in a specific area, he or she needs to recommend which one of the four should be used as the standard technical term, or if there is no term adequate for that use, they need to coin a new term for use in the language. This is done according to principles based on objective criteria. This did not necessarily mean that the other three forms are suddenly "wrong" or "incorrect" but that in the interests of consistency and clarity in technical writing, we should all use the same term as the standard form. The criteria we have developed for standardizing Welsh terminology is based on the International Standards Organisation terminology standards, especially ISO 704 Principles and Methods of Terminology and ISO 860 Terminology Work – Harmonization of concepts and terms. These may be summarized as follows: The term should

- be linguistically correct (in orthography and grammar)
- reflect, in so far as it is possible, the features of the concept given in the definition
- be concise
- be able to generate other forms (nouns, plural forms, verbs, adjectives)
- have one to one correspondence to a concept

To these may be added the most important criterion of all, that of common sense. As we say in Welsh *Trech gwlad nac arglwydd* – "The land is mightier than the lord", and in our terminology dictionaries we do not try to fly in the face of common usage if people have adopted a particular term, even if that is not the best term on offer.

Word based vs. Concept based Approach

Another major difference between traditional dictionaries and standardized terminologies is that the traditional dictionaries are word based. This means that you may have a word, such as *mole* in English, which has several different meanings (8 meanings are listed in the OED including: mole (the animal), mole (the chemical unit) and mole (the blemish on the skin) and all these are numbered together under the word *mole*. This has been done to some extent in large paper-based dictionaries in order to save space and provide a clear layout. Terminology work on the other hand is concept based. This means that the concept, or meaning of the term is central to the working process and presentation, and each concept has a separate entry in our database where the definition, synonyms, and corresponding terms in other languages are grouped together.

Early terminology dictionaries in Welsh tended to follow traditional dictionary format, but this does not help the user to understand that a word different meanings. It is especially important for translators to pick the right meaning when they translate a text, as some of the most serious errors in their work occur when they do not understand the concept to be translated. In our Terminology Centre we call this the "Concept of the Mole" after a famous Welsh miss-translation where mole was translated in a document on Chemistry as the 'little furry creature', rather than the 'chemical unit'.

Sometimes the definition in a bilingual dictionary would be given in the target rather than in the source language, as in this entry from an early Geography Terminology dictionary:

E. grain: 1. *grawn* (cnwd); 2. *græn* (mewn craig/pren); 3. *gronyn* (tywod etc.).

Apart from combining three different concepts under one header word, this pattern of bilingual entry does not help someone with insufficient knowledge of the target language to choose the correct translation. This was rendered in our standardized terminology dictionary for schools as

grain (food crop): *grawn*
grain (in rock, wood): *græn*
grain (=particle): *gronyn*

This simple method of denoting the different concepts on paper, using bracketed disambiguators as a means of distinguishing between concepts hides the fact that these are in reality three separate database entries. The full database entry may also be much more than the published part, including full definitions, notes and codes linking the concept to various coding systems and hierarchies. Our terminology databases also include all plural forms of nouns in full, and grammar information such as parts of speech. These may, or may not, be included in published dictionaries according to need.

Other new Terminology Dictionaries

This method of working was first developed by us for *Y Terriadur Ysgol*. This dictionary combined work on the main curriculum subjects in Welsh school education, including science, mathematics, history, geography, art, technology, computing, music and sports. Since then many other new standardized terminologies have followed. These are usually published as bilingual, English-Welsh and Welsh-English dic-

tionaries, either on paper, as CDs, on-line dictionaries, or a combination of these. They include terminology dictionaries for Nursing, Midwifery, Finance, Archaeology, Transport Law, the Environment, Social Work and Social Care, and more are being prepared. Any new terms that appear in them are passed over to our colleagues working on other language applications in Canolfan Bedwyr, so that they are then incorporated into new spell-checkers, thesauri, and so on.

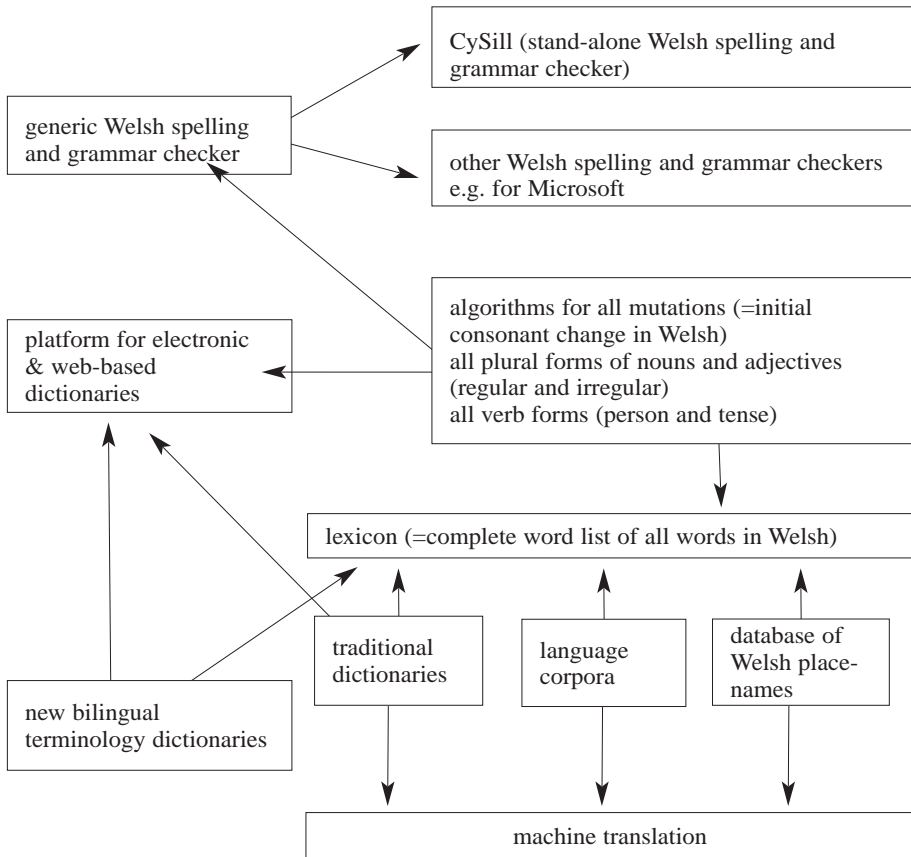
We have always tried to follow international best practice in our work, including the work of the European Association of Terminology Associations and TechNet. Term Cat, the Catalan Terminology Centre at Barcelona was a great help to us in our early days. We are now trying to share some of this expertise working with other Celtic languages, and are in the process of establishing Term Celt, a terminology association for Celtic languages. We also have an e-mail Welsh terminology discussion list which is archived on the web, and can be seen at <http://www.jiscmail.ac.uk/lists/WELSH-TERMAU-CYMRAEG.html> At present, this has 124 members, mostly professional translators and is a very lively forum in daily use by the profession in Wales.

The Electronic Revolution

The electronic revolution has made a very large difference to our methods of working. Electronic databases and computational aids are by now standard tools for producing dictionaries in all the major language. The *University of Wales Dictionary* and *The Welsh Academy English-Welsh Dictionary* were both created in the pre-computing era, but any new dictionaries – descriptive or prescriptive ones – produced by Canolfan Bedwyr from now on will use the latest computer technology. Already this has led to major internal reorganisation at the University as the various disparate projects dealing with lexicography, standardization of terminology, spell-checkers and other language utilities, computational linguistics and the Welsh language are brought together under the same roof. This, we believe, is vitally important in a minority language situation. We do not have money to waste, and need to recycle resources from one project to the next.

I will conclude therefore with a diagram showing how all the different dictionaries, terminology databases, spell-checkers, and other language utilities produced at the University of Wales, Bangor feed into each other. At the risk of over-simplification, this frugal use of resources enables us to produce cost-effective language tools for the Welsh language.

Without the electronic revolution, this would not have been possible.

Euskararen erreferentzia-corporusaren beharraz

Miriam Urkia

UZEI

Azken urteetan corpusak bazterreko izatetik hizkuntzaren ikerketan oinarrizko tresna izatera pasa dira, baita gure artean ere.

Euskaltzaindiak aspaldi egin zuen corpusaren aldeko apustua: tradizioa jasotzen duen *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren oinarrizko obrak batetik, eta XX. mendeko euskara biltzen duen EEBS (*Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa*) bestetik. Hain zuzen, lan hauetan oinarritu dira *Orotariko Euskal Hiztegia* bera, EGLU liburukiak eta *Hiztegi Batua*, besteak beste. Gaur ez genituzke eskura izango halako tresnarik gabe.

1963an, *Brown* corpora kaleratu zenetik, asko aldatu da corpusei buruzko ikuspegia, azken hogeitaz urteetan batez ere. Eta bi aldaketa nabarmen islatzen ditu honek: batetik, hizkuntzaren ikerketa enpirikoak eta estatistikoak gora egin du; bestetik, teknologia-aurrerapenek prozesatzeko ahalmena ekarri dute, masa handiak modu erosotan ustiatzea ahalbidetuz.

Erabiltzaileak ere, orain arte hizkuntza naturalaren prozesamenduan aritzen zirenak eta lexikografoak ziren batez ere, baina egun erabileren eta erabiltzaileen dibertsifikatzea etorri da, corpusak edozeinen eskura baitaude eta, ahaltsuak izateaz gain, eskuragarriak ere badira.

Lexikografoen artean, esaterako, gaur susmagarria da erabilera dokumentatuan oinarritzen ez den lana: corpusetan frogatzen dira proposamenak. Ez da corpusaren beharra planteatzen; eztabaida tamainan eta edukian dago, corpus orekatua, handia eta ona izatea zaila baita.

Baina, zer da corpus bat? Hemendik abiatuta osatuko dugu txosten hau, izenburuari begiratuta. Hasteko, corpora zer den argituko dugu, ondoren erreferentzia-corpora azaltzeko. Eta, azken atalean, euskararen erreferentzia-corporusaren beharraz arituko gara, hori izango baita, gure ustez, XXI. mendeko ikerketen oinarria.

1. CORPUSAK

Definizio zabalena hartuta, corpora *hizkuntzaren ikerketarako oinarrizko tresna* dela esan genezake, goian aipatu dugun bezala. Alegia, testu-bilduma da, hizkuntzari buruzko azterketak egiteko eta hipotesiak frogatzeko erabiltzen dena. Testu-masa handia izan ohi da, datu-base egoki batean antolatua eta hizkuntzaren erakusgarri dena, benetako erabilerak biltzen dituena.

Baina, *corpusa* osatzen hasi aurretik hainbat galdera izan behar dira kontuan: nolako *corpusa* nahi dugu? zer islatu nahi dugu? zertarako, zein informazio eskaini behar du? Sartu dugun informazioaren eta honen kalitatearen arabera izango da eskuratuko dugun emaitza ere. *Corpusak* orekatua, erakusgarria behar du, hau da, *baliagarria*. Horrela, gauza izango da adierak, kategoria sintaktikoak, klase semantikoak, hitzen arteko kookurrentziak, unitateen agerpen-maiztasuna, unitateak bere tesuinguruak, erabilera-adibideak, murriztapen selektiboak, hitz elkartuak, lexiak, lokuzioak, etab. eskaintzeko. Dударik ez da, *corpusa* zenbateraino egituratu, etiketatu, lematizatu eta sailkatu den hartu beharko dela kontuan.

Beraz, nolakoak izan daitezke *corpusak*? Testualak edo ahozkoak, edo bietarikoak, gaur egin ohi den bezala. Baina, horren barruan, erreferentzia-*corpusak*, estatistikoak, paraleloak, konparatuak, bereziak, esperimentalak, literarioak edo bestelakoak izan daitezke. Eta, gehiago finduz, hauen barruko sailkapenak ere egin daitezke: hedadura, aldaera historikoa, geografikoa, dialektala... izan daiteke muga-irizpide.

Nolanahi ere, egonkorak izan behar dute, eta horren arabera, irekiak ala itxiak izango dira, alegia, epe bat landu eta ez eguneratu (CTILCen¹ kasuan bezala) edo eguneratu eta osatu egiten direnak, beti ere diseinuaren aldetik egonkortasuna mantenduz (CREA² eta EEBs³, esaterako).

Esan dugunez, lehen *corpusa* 60ko hamarkadan kaleratu zen, *Brown corpus*⁴ izenez ezagutzen dena eta hogeitaz urtean eredu izan dena. Baina milioi bat hitz besterik ez zuen, sailkapen oso orokorra, 2000 testu-hitzeko 500 lagin edo obra-zati eta iturri idatzi argitaratuetera mugatzen zen. Ordurako asko zen, baina berehala ohartu ziren mugatuegia zela eta 80ko hamarkadan, John Sinclair-en gidaritzapean, 7.3 milioi hitzeko ingeleseko *corpusa* osatu zuten *Birmingham Collection of English Texts* (BCET) taldekoek, nahiz COBUILD hiztegia osatzeko 20 milioitara zabaldu zuten 1987an. 90eko hamarkadan 320 milioi zituen honek berak, *COBUILD-Bank of English*⁵ izena hartuta. *British National Corpus*-ek⁶ ere, 1994an, 100 milioi zituen jasoak, berrikuntza nagusi batekin: testu idatziak eta ahozkoak biltzen zituen lehena zen.

Ingeleseko adibideak dira hauek, baina beste hizkuntzetan ere hasi ziren *corpusak* osatzen. Adibidez, *The Bank of Swedish*-ek 75 milioi testu-hitzeko *corpusa* du, CREAk 125ekoa eta CTILCek 52.3koa. Hala ere, badira txikiagoak eta, aldi berean, zehatzago etiketatuak ere.

Gaur egun EAGLES⁷ da *corpusen* osararako irizpideak zehazten dituen, estandartzat hartzen dena. *Corpusa* "a collection of pieces of language that are selected and ordered according to explicit linguistic criteria in order to be used as a sample of the language" bezala definituz, irizpideok markatzen ditu: ahalik eta handiena izan behar du, lagin desberdin asko bildu erakusgarri izan dadin, erdi mailako sailka-

1 CTIL C (Corpus Textual Informatitzat de la llengua Catalana), Institut d'Estudis Catalans-ek egindakoa: 1833-1988 epea jasotzen du eta egungo katalaren hiztegi deskriptiboaren (DCC: Diccionari del Catalá Contemporani) oinarri da.

2 CREA (Corpus de Referencia del Español Actual), Real Academia Española: azken 25 urteetako produkzioa biltzen du. 1975eko testuekin hasi ziren eta, 25 urteak gaindutu ostean, CORDEra (CORpus Diacrónico del Español) pasatzen dira lehen urteetakoak. Horrela, beti dituzte azken 25 urteak. (www.rae.es).

3 EEBs (Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa): 1900. urtetik gure egunetaraino iristen da, urtero eguneratuz eta handituz. Hala ere, XX. mendeko *corpusa* denez, urtearen bukaeran corpus itxi izatera pasako da, alegia, ez da eguneratzen jarraituko.

4 www.hit.uib.no/icame/brown/bcm.html

5 http://titania.cobuild.collins.co.uk/boe_info.html

6 www.info.ox.ac.uk/bnc/

7 EAGLES (Expert Advisory Group on Language Engineering Standards): <http://www.ilc.pi.cnr.it/EAGLES96/>

pena, iturriak azaldu, testu idatziak eta ahozko transkripzioak. Bost irizpideotan oinarritzen dira fidagarri eta erakusgarri izan nahi duten corpusak, eta azken urteotan gorakada handia izan da, eskanerrak eta euskarri elektronikoen eskuratzeko erraztasunak lagunduta. Horrez gain, baliabide informatikoen lematizazioan eta etiketatzean laguntza handiak eskaintzen dituzte.

Euskararen corpusei begiraturata, OEH eta EEBS aipatu behar dira:

OEH nolabait erreferentzia-corpus historiko itxia dela esan dezakegu, 310 obra oso (edo ia oso) aukeratu biltzen baititu, 5.800.000 hitzez osatua; testu gordina da, kodetu gabea eta lematizatu gabe dago. Sailkapen zabala du: epea, euskalkia eta testu-mota zabala.

EEBS, berriz, XX. mendeko euskara jasotzen duen corpus estatistiko irekia da, oraingoz behintzat: 1998 arteko 6.047 obra-zatitatik jasotako 4.237.000 testu-hitz ditu (euskal argitalpenen inbentarioan oinarrituz, unibertso osoa proportzionalki ordezkatzeko du zozketa bidez aukeraturako laginak), SGML⁸ formatu estandarrean kodetuak, lematizatuak (98.800 lema desberdin), sailkapenaren arabera erakusgarria da (epea, euskalkia, testu-mota eta obraren tamaina) eta urtero eguneratzen da oraingoz, irizpideen oreka mantenduz.

2. ERREFERENTZIA-CORPUSAK

Corpusak era askotakoak izan daitezkeela ikusita, osoenak eta hizkuntzaren erakusgarrienak erreferentzia-corpusak direla ohartzen gara. Hala definitzen du EAGLEsek: "*A reference corpus is one that is designed to provide comprehensive information about a language*", alegia, hizkuntza, bere osotasunean hartuta, erakusteko diseinatua egon behar du corpusak: hizkuntzaren aldaera esanguratsuak adierazteko besteko tamaina eta kalitatea behar du.

Erreferentzia-corpusak hierarkikoki antolatuta daude, azpicorpusetan banatuta: hau da, corpus desberdinek osatuko dute nagusia. Honen arazoa adierazgarritasun-balantzea zehaztean datza, baina kontsultarako aukera desberdin asko eskaintzen ditu, kontsultak beharren arabera mugatuz. Dударik ez da etorkizuneko lan gehien oinarri izango dela.

Horago aipatu dugun *Bank of English*⁹ da adibideetako bat, azpicorpusak hala banatuz: egunkariak (% 25.7), liburuak (% 22.1), aldizkariak (% 22.7), irratia (% 23.3), *ephemera* (% 0.9) eta ahozkoa (informala, % 4.8). Hauek, aldi berean, beste azpicorpusetan eta osagaietan banatzen dira.

RAEko CREAk azken 25 urteetako 125 milioi hitz biltzen ditu, 100 gai desberdinetan banatuz, testu idatziak eta ahozko transkripzioak dituela. Idatzien artean liburuak, egunkariak eta aldizkariak osatzen dituzte azpicorpus nagusiak. Ahozkoen artean, berriz, elkarrizketak, berriak, magazinak, dokumentalak etab. jasotzen dira.

CTILC katalanak, 3299 obra osotako 52.3 milioi testu-hitz ditu: % 44 literarioa (narratiba, poesia, antzerkia eta saioa) eta % 56 ez-literarioa, hamar taldetan banatua (filosofia, erlijioa/teologia, prentsa, giza zientziak,...).

⁸ SGML (Standard Generalized Mark-up Language): <http://www.uic.edu/orgs/tei/sgml/teip3sg/>

⁹ Ikus 6. oin-oharra.

Azken urteotan Europako Batzordeak MLAP (Multilingual Action Plan) egitasmoaren barruan PAROLE proiektua¹⁰ garatu du, idatzizko baliabide linguistikoak bildu nahian. Europako 14 hizkuntza jaso dira, bakoitzetik 20 milioiko corpusak bilduz, oinarritzko parametro hauen arabera diseinatuta: 1. liburuak; 2. egunkariak; 3. aldizkariak; 4. "miscellaneous" (korrespondentzia, elektronikoa, *ephemera*, eskuzkoa, makinakoa eta bestelakoak). EAGLESen oinarrituta osatu da, irizpide bateratuekin.

Txosten honetan aipatu ere egingo ez ditugun hainbat erreferentzia-corpus dago hizkuntza askotan¹¹.

Erreferentzia-corpusaren ezaugarrietako bat handia izatea dela dio EAGLESek, eta adibideek ere hala erakusten dute. Hala ere, horrekin batera ona izatea ere aipatzen du, kalitatea behar da.

Kalitateari ez bezala, mugarik jarri behar al zaio tamainari? Aipatu izan da puntu batetik aurrera erakusgarritasunaren proportzioa ez dela asko aldatzen: hitz gutxi batzuk ehunekoaren gehiena hartzen dute eta besteak maiztasun urrikoak dira (askotan hitz elkartuak). Hala ere, maiztasun handienekoetan ere, adieren arabera maiztasun-kurbak ageri dira. Hitz bat oso arrunta izan daiteke, baina ez adiera batean (eta hori corpusak ez jasotzea gerta daiteke, non eta ez den gaiari buruzko informazio zehatza jasotzen). Gauza bera gertatzen da hitzen konbinazioan ere. Beraz, honek justifikatzen du, neurri batean behintzat, corpusaren tamaina handia.

Baina edukia da irizpide nagusia, emaitzak ere horren arabekoak izango baitira. Dibertsitatea hartu behar da kontuan: generoa, dialektoak, diskurtso-mailak... Eta ez lexikoari begira bakarrik, baita gramatikari eta beste arloei ere.

Praktikan, baina, arazoak sortzen dira tamaina edo edukia osatzean, batez ere diruak eta epeek baldintzatzen dituztelako halako proiektu zabalak. Honen aurrean bi jarrera nabarmentzen dira: *oportunistak* bezala ezagutzen dena, erraz eta azkar eskura daitekeen guztia jasoaz; ahozkoak eskuratzean areagotu egiten da korronte hau, hauek eskuratzea lan gaitza baita. Eta b) *printzipiozkoa* bezala ezagutzen dena, testu egokiei lehenetsia emanez. Bigarren honen erakusgarri nagusia *Brown* corpusa da. Eguneroko lanean, hala ere, bi korrontek nahasian erabiltzen dira.

Erreferentzia-corpusak aldaketa nagusia ekarri dute: azpicorpusen garrantzia dela-eta, etorkizunean, corpus bakarra beharrean, corpusak izango dira nagusi, pluralean. Eta, honen arabera, erabiltzaile-kopuruak ere gora egingo du, aldiari-aldian behar duten azpicorpusa kontsultatu ahal izango du-eta.

3. EUSKARAREN ERREFERENTZIA-CORPUSAREN BEHARRA

Puntu honetara iritsita, ez dugu uste euskarak ere bere erreferentzia-corpusa behar duela zalantzan jar daitekeenik, XXI. mendeko gure hizkuntza lantzen, aztertzen eta hobetzen jarraitu nahi badugu behintzat.

UZEIko lexikografia sailean, Euskaltzaindiko Hiztegi Batuko Lantaldearen prestalana egiten dugunez, alegia, formen erabilerak corpusetan (OEH eta EEBS) eta bestelako iturrietan dokumentatu, corpus handiagoaren eta erakusgarriagoaren pre-

¹⁰ www.icp.inpg.fr/ELRA/cata/parole.html

¹¹ www.ruf.rice.edu/~barlow/corpus.html

mia sentitzen dugu eguneroko lanean, are gehiago tradizio urriko formei buruzko txostenak prestatzean. Eta kezka bera azaltzen du Hiztegi Batuko Lantaldeak berak ere, forma bat proposatzeko nahiko daturik ez duenean.

Euskaltzaindiak iaz antolatutako Hiztegiak Jardunaldian ere ikusi zen gizartearen esparru desberdinetako lexikoa bereiz landu beharra, eta horrek azpicorpusak eskatzen ditu: eguneroko hitz erabilienetakoa, administrazioakoa, hezkuntzako eta ahozkoa behintzat azaldu ziren Bilboko jardunaldian. Hauek guztiak erreferentzia-corpusaren azpicorpus bezala bakarrik uler daitezke gure ustez, corpus oso eta orekatu baten barruan, alegia.

Beharra, beraz, argia da. Gaur, eta gure hizkuntzaren egoeran, ez dira lexikografoak bakarrik kontuan hartu behar, hiztegi batuak oinarritzko 40.000 formak laster izango baititu, baina eguneroko bizitzarako hori baino gehiago beharko dugu: hiztegi berezituak, terminologia, alegia, egunero sortzen eta osatzen ari da, gramatikako erabilera berriak ere ageri dira, ahozkoa eskura izatea komeni da. Erreferentzia-corpusak guztiei erantzun behar die, eta guztiok izan behar dugu eskura modu erosoan eta azkarrarean.

Dudarik gabe, honen ardura Euskaltzaindiak izan behar luke, berari dagokio irizpideak zehaztea, sartu beharreko material erreferentea aukeratzea, kalitatea bermatzea, alegia.

Une egokian gaudela uste dugu gainera: mendea bukatu berri da eta EEBS corpus itxi izatera pasako da. Beraz, XXI. mendeko euskal produkzioa eskuratzen hasi beharra dago; baina ez eskuratzen bakarrik, baizik eta aukeratzen, kodetzen, etiketatzen eta modu erosoan eskaintzen. Gainera, ezin ahantz dezakegu Euskaltzaindiak egunen batean hiztegi arau-emaileari heldu beharko diola, eta hori pentsaezina da atzean erreferentzia-corpus modernorik gabe, OEH eta EEBSrekin osatuko dena.

Irizpideak zehaztean sailkapena izan beharko da kontuan, orokorra baina lagungarria, ahozko materiala zer eta nola bildu, corpusaren tamaina (bai abiapuntukoa, bai gerokoa ere) eta, batez ere, azpicorpusak zehaztu beharko dira. Hala ere, oreka mantenduz, edozein unetan gehi daitezke azpicorpus bereziak, irekia baita.

Egituraren aldetik, datu-base multifuntzionalaren beharra izango da: erabilera askotarikoa eta erraza. Tresna berrerabilgarriak behar dira, malguak eta elkartrukerako egokiak. Honek baliabideen bateratzea ekarriko du ezinbestean, elkarlana bideratuz: lexikografoak, gramatikariak, arlo desberdinetako adituak, informatikariak, hizkuntzalari konputazionalak...

Azkenean, Akademiak bere hiztegia behar duen bezala, corpora ere ezinbesteko du, *euskararen erreferentzia-corpusa* izango dena.

Diru- eta giza baliabideak bideratzea ez da erraza izango, lantalde handia behar baitu atzetik, baina, euskarak aurrera egingo badu, behar-beharrezko du halako oinarri sendoa osatzea.

ERREFERENTZIAK

ABEILLÉ, A., CLÉMENT, L., KINYON, A. (2000). "Building a treebank for French", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.

- GELLERSTAM, M., CEDERHOLM, Y., RASMARK, T. (2000). "The Bank of Swedish", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- HATZIGEORGIU, N., GAVRILIDOU, M., PIPERIDIS, S., CARAYANNIS, G., PAKOSTOPOULOU, A., SPILITOPOULOU, A., VACALOPOULOU, A., LABROPOULOU, P., MANTZARI, E., PAPAGEORGIOU, H., DEMIROS, I. (2000). "Dessing and implementation of the online ILSP Greek Corpus", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- IDE, N., BONHOMME, P., ROMARY, L. (2000). "XCES: An XML-based Encoding Standard for Linguistic Corpora": in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- JOHANNESSEN, J.B., NOKLESTAD, A., HAGEN, K. (2000). "A Web-Based Advanced and User Friendly System: The Oslo Corpus of Tagged Norwegian Texts", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- MACLEOD, C., IDE, N., GRISHMAN, R. (2000). "The American National Corpus: A Standardized Resource for American English", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- MADROÑAL, A. (1998). "Corpus diacrónico del español (CORDE)", in: *Seminario de Industrias de la Lengua*. Soria. Fundación Duques de Soria.
- MARTÍN MUNICIO, A., ROJO, G., SÁNCHEZ LEÓN, F., PINILLOS, O. (2000). "Language Resources Development at the Spanish Royal Academy", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- ORASAN, C., KRISHNAMURTHY, R. (2000). "An Open Architecture for the Construction and Administration of Corpora", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- RUNDELL, M. (1996). "The corpus of the future, and the future of the corpus", in www.ruf.rice.edu/~barlow/futcrp.html
- SANTOS, D., BICK, E. (2000). "Providing Internet Access to Portuguese Corpora: the AC/DC Project", in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Atenas.
- SINCLAIR, J. (1998). "Standards for Textual Representation and Integrity", in: *Seminario de Industrias de la Lengua*. Soria. Fundación Duques de Soria.
- SOLER, J. (1998). "Los corpus textuales en lengua catalana", in: *Seminario de Industrias de la Lengua*. Soria. Fundación Duques de Soria.
- _____. SOLER, J. (1998). "Written Linguistic Resources in Catalan: the DCC Project", in: *First International Conference on Language Resources and Evaluation (Workshop on Language Resources for European Minority Languages)*, Granada.
- URKIA, M. (1998). "Los corpus textuales en lengua vasca", in: *Seminario de Industrias de la Lengua*. Soria. Fundación Duques de Soria.

Terminologiako bide berriak

Miel Loinaz

UZEI

Eskala handiko termino-produkzioa erakunde autonomikoen sorrerarekin batera hasi zela esango nuke, batez ere itzulpen premiak eraginda. Historia pixka bat eginenez, hiru alditan banatuko nuke euskal terminologiaren eboluzioa: 1990 artekoa, handik 2000 artekoa eta hemendik aurrerakoa.

1990 baino lehenagokoa

- 1990 baino lehenagoko aldian, sorkuntza eta irudimena izan ziren nagusi. Ezer gutxi zegoen oinarrizko lexikografian, ia dena falta zen terminologian eta bakoitzak ahal zuena egin zuen, idiak orgari ahal zen moduan lotuz. Terminogintza horren bi sorleku nabarmen jarriko ditut: UZEI eta Jaurlaritzako itzulpen-zerbitzuak.

- UZEI 1977an sortu zen eta oinarrizko hiztegi teknikoaren multzo handia zuen egina laurogeita hamarrerako: *Fisika, Kimika, Psikologia, Matematika, Hizkuntzalaritza, Kirolkidea, Artea, Filosofia, Biologiako Izendegia, Zuzenbidea...*

Argi dago hiztegi hauetakoa hainbat termino gaur egun baztertuta daudela, bai hitzen formen aldetik eta bai hainbat termino sortzeko aukeratutako bidearen aldetik. Termino horietako beste asko eta asko, ordea, onartuak izan dira.

- Bestetik, administrazio publikoan, eta bereziki Jaurlaritzan (Aldizkari Ofizialaren itzulpenean, HAEE/IVAPen) bide garbizaleagoa egin zen. *Arduralaritza* bezalako hitzen garaia izan zen. Garai horren lekuko da, adibidez, *Agintaritza Aldizkarietatikako Hitz Bilduma*, 1985ekoa.

Hamar urteko garai honetan piztu eta itzali ziren hainbat termino, udako gauean San Lorentzoren malkoak bezala. Hasierako garaiak ziren. Bide asko urratu ziren, batzuetan asmatu zen, beste batzuetan ez. Bakoitza bere aldetik ibili zen, eta hori da, batez ere, garai honen ezaugarria, lankidetzeta falta.

1990etik 2000ra.

Elkarlanaren eta adostasunaren premiaz jabetu zen jendea eta azken hamar urteetan bateratze-prozesu bat joan da indartuz. Hainbat erakundeetako ordezkarien batzordeak antolatu dira, batzuetan Hizkuntza Politikak bultzatuta, beste batzuetan IVAPek eta beste batzuetan beste erakunde publiko batzuek: Nekazaritza Sailak, Lan Harremanen Kontseiluak, etab. Lan-talde hauek benetako "normalizazio-batzorde" gisa aritu dira eta bertan partaide izan dira Jaurlaritzako ordezkariak (IVAP, Hizkuntza Politika, Aldizkari Ofiziala), Nafarroako Gobernuak, Foru Aldundiak, Euskaltzaindiak, UZEIkoak, etab.

Azken urteetako historia laburki gogoratuko dut.

- *Errentaren zerga aitorpenerako inprimakiak (1990)*.

Hiru Foru Aldundietan eta Nafarroan errentaren aitortzea egiteko zeuden inprimakiak hustu ziren UZEIn, eta inprimaki horietako testuak bateratzeko batzorde bat osatu zen, Hizkuntza Politikak antolatuta. Hor egon ziren Jaurilaritza barneko hainbat ordezkari (IVAP, Aldizkari ofizialekoa, Hizkuntza Politika), hiru Foru Aldundietakoak, Nafarroako Gobernuak, UZEIkoa. Batzordearen proposamenei Euskaltzaindiak egingako oharrak kontuan hartuta zerrenda bat atera zen, nahiz eta ez zen inprimategiko argitalpen formala izan.

Hor erabiltzen diren zenbait forma, gerora baztertuak izan dira, hala nola, *neka-zal*, *merkatal*, *kartera*.

Baita ere hor finkatzen dira gerora arrakasta izango duten zenbait termino: adibidez, *higiezin* eta *higigarri* (inmobiliario, mobiliario esateko) edo inoiz kritikatuak izan den zergaren *aitortzea*.

- *BEZ zergaren inprimakia (1990)*. Hemen ere aurrekoaren antzeko bidea segitu zen: balio erantsiaren zergarako inprimakia hustu zen UZEIn, eta horretarako Hizkuntza Politikak deitutako batzorde batean adostu zen euskarazko itzulpena. Batzorde horren osaera, aurrekoaren antzekoa izan zen. Baina orainoan, proposamenak Euskaltzaindira bidali ziren. Euskaltzaindiak "batzorde suntsikor" bat eratu zuen horretarako, eta batzorde horretan egingako zuzenketekin atera zen behin betiko zerrenda.

Gerora lurralde historiko-k baztertu du zerrenda honetan proposatzen den *herrialde historiko*.

Errentaren aitortzeneko *oinarri ezargarri* zuzendu egiten da eta *zerga oinarri* proposatzen da.

- *Barne Errotulazioa (1992)*. "Euskal Herriko Herri Erakundearen Barne Errotulazioa" izenarekin argitaratu zen inprimategian. Hizkuntza Politikak deituta eratu zen normalizazio-batzordea, eta bertan zeuden Euskaltzaindia, UZEI, EUDEL, hiru Foru Aldundiak, Nafarroako Gobernuak, Iparraldeko Euskal Kultur Elkarteak eta Jaurilaritziatik IVAP, Hezkuntza Saila eta Hizkuntza Politika. UZEIk egin zuen errotuluaren zerrendaren hustuketa, eta ondoren lantaldea sei hilabetez aritu zen lanean, astean behin bilduz. Hemen proposatzen den *mantenimendu* gerora baztertua izan da. Eta hemen adosten den *ingurugiro*-ren ordain hobeto gisa *ingurumen* agintzen da geroago Hiztegi Batuan.

- *Bide seinaleak (1994)*. Hizkuntza Politikak, Euskararen Aholku Batzordeak emandako gomendioei jarraituz, batzorde bat antolatu zuen. Partaide ziren hiru Foru Aldundiak, Nafarroako Gobernuak, hiru hiriburu-udalak, Euskaltzaindia, UZEI, EUDEL, eta Eusko Jaurilaritziatik Garraio eta Herrilan Saila, IVAP eta Hizkuntza Politika. Hau ere ez da zehazki hiztegi terminologikoa, baina terminologia asko adosten da errotuluak itzultzean. Hemen finkatzen dira, adibidez, *autobide* eta *autobia*, 'autopista' eta 'autovia' esateko.

- *Nekazaritza hiztegia (1995)*. Hau izan zen normalizazio-batzorde batean adostutako lehenengo hiztegi terminologikoa.

Batzordea Hizkuntza Politikak antolatu zuen, eta ondorengo erakundeak egon ziren ordezkariak: Nekazaritza eta Arrantza Saila, Nafarroako Gobernuak, Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, IVAP, hiru Foru Aldundiak, Fraisoro Nekazaritza

Eskola, Euskaltzaindia, Elhuyar, UZEI eta Hizkuntza Politika. Hiztegi-lanak UZEIn egin ziren eta azken erabakiak batzordean adostu ziren.

- *Administrazio hiztegia (Funtzio Publikoa) (1996)*. HAEE/IVAPek antolatutako batzordea eta egin zuen hiztegiaren terminologia-lana. Batzordean Jaurlaritza, Nafarroako Gobernua, hiru Foru Aldundiak eta UZEI egon ziren.

- *Arrantza hiztegia (1997-1998)*. Arrantza Sailak sustatua. Hauek izan ziren normalizazio-batzordeko partaideak: Eusko Jaurlaritzako Arrantza Zuzendaritza eta Hizkuntza Politika, Gipuzkoako Foru Aldundia, HAEE/IVAP eta UZEI.

- *Lan-harremanen hiztegia (1999)*. UZEIk egin zuen Nafarroako Gobernuak eta Lan Harremanen Kontseiluak eskatuta. Batzordean egon ziren Lan Harremanen Kontseilua, Nafarroako Gobernua, Euskal Herriko Unibertsitatea, IVAP eta UZEI.

Amaitzeko, aipatu nahi nituzke oraingo beste bi adibide. Bata da Epaitegietakoa Idazki Ereduak bateratzeko batzordea, urteetan lanean ari dena. Hor daude elkarrekin Justizia Saila, UZEI, IVAP, Deustuko Unibertsitatea, Abokatuen elkargoak, epaileak, itzultzaileak... Epaitegietakoa idazki-ereduak bateratzen ziren bitartean, termino asko eta asko ere adostu dira.

Beste adibide bat, bateratze-prozesu hau argi erakusten duena, Zigor Kodearen itzulpen argitaratu berria da. Deustuko Unibertsitatean itzulia, IVAPen berrikusia eta Epaitegietakoa Idazki Ereduak normalizatzeko batzordearen proposamenak oso konfiantzagarriak hartu dituenak.

Laburtuz, azken 10 urteetan bateratze saio asko egon da, hemen aipatu ditugunak eta beste asko ere bai. Guztiok aldatu dugu "txipa" edo pentsatzeko modua, eta ulertuz joan gara terminologian "ados jartzea" dela arau nagusia.

2001etik aurrera

Esango nuke garai berri baten hasieran gaudela, eta hori adierazi nahi da hitzaldian honen izenburuan. Euskarazko terminologia-lanari nolabaiteko babes ofiziala eman nahi diola adierazi dio UZEIri Jaurlaritzako Hizkuntza Politikak.

Beraz, datozen urteotarako terminologia-lanaren plangintza egitea agintzen duen Euskara Biziberritzeko Plan Nagusiak esandakoari jarraituz, Eusko Jaurlaritzak euskarazko terminologia indartzeko erabakia hartu du. Hori izan da UZEIri azaldu zaiona eta UZEIk onartu duena.

Plangintza horren barnean, bi puntu nagusi aipatuko ditut: Terminologia Banku Publikoa eta Terminologia Batzorde Berrikuslea.

Terminologia-banku publikoa

Orain arte, baguen euskarazko terminologiaren banku bat, EUSKALTERM deitzen dioguna. Banku hau, nolabait esateko, terminoen makro-hiztegi bat da, eta hor daude bilduta ez bakarrik UZEIk argitaratu dituen hiztegiak, baita ere lehen azaldu ditugun batzordeetan adostutako guztiak. EUSKALTERM doan eskaintzen da Internet bidez. Jendeak zenbat erabiltzen duen ikus dezazuen, gutxi gorabehera hilean 30.000 kontsulta izaten ditu. UZEI arduratzen zen banku honetako terminoak eguneratzen eta hiztegi berriak bertan sartzen.

Aurten terminologia-banku publikoa eratzeko bide berri bati ekin zaio. Eta banku publikoa eratzeko, EUSKALTERM bankutik abiatzea proposatu dio Jaurlari-

tzak UZEIri. Beraz, Jaurlaritzak eta UZEIk lagapen-kontratu bat sinatu dute. Orain arte "EUSKALTERM, UZEIren Terminologia Bankua" zena, aurrerantzean EUSKALTERM, Terminologia Banku Publikoa" izango da. Helburu horrekin, EUSKALTERM Bankua kudeatu, eskaini eta eguneratzeko eskubideen lagapena egin dio UZEIk Eusko Jaurlaritzari. Eta guzti horren ondorioz, laster euskadi.net gunetik eskainiko da EUSKALTERM kontsulta.

Terminologia Batzordea Berrikuslea.

Maiz aipatu izan da honelako batzorde baten premia. Miren Azkaratek, duela lau urte, Donostiako Terminologia Biltzarrean argi eta garbi eskatu zuen.

Terminologia-batzorde berrikuslearen eraketa izan da Jaurlaritzak UZEIri proposatu dion planaren bigarren puntu garrantzizkoa: EUSKALTERMeko terminoak, aurrerantzean, batzorde horretatik pasatuko dira, eta batzorde horren onspena izan beharko dute.

Batzordeak finkatuko ditu terminologia-arloko lehentasunak, terminologia-lanerako irizpideak emango ditu, termino bat baino gehiago dagoenean, termino hobetsia aukeratuko du eta landutako terminologia-lanei onspena emango die.

Hemen ere, bide berri baten abioan gaude. Lehen aipatu ditudan batzordeak "suntsikorak" ziren nolabait esateko, proiektuei lotuak ziren, eta proiektua amaitzean batzordea deseginda geratzen zen. Hemendik aurrera, batzordea iraunkorra izango da, ofiziala.

Amaitzeko, zera esan nahi nuke, planteamendu berri hauek nolabaiteko "txip" aldaketa eskatuko digute guztioi. Lehenik, terminologoei, lan egiteko eta erabakiak hartzeko moduak aldatzea edo egokitzea ekarriko duelako. Gero, lexikografoei, terminologia-arloan adostutako erabakiei begirunea izaten jakin beharko dutelako, eta, azkenik, idazle eta erabiltzaile guztiei, normalizazio-bide berri honetara moldatu beharko dutelako.

Teknolekto ugari baliatzen duten hizkerak

Axun Aierbe Mendizabal

Euskal Herriko Unibertsitatea & Ibarako Udala

Hiztunongan eragin handia duten eta teknolekto ugari baliatzen duten bi hizkera motaz –hedabideetakoaz eta administraziokoaz– jardutea da txosten¹ honen xedea, guztiongana iristen direlako eta hedabideetakoak, gainera, eragin berezia duelako.

1. TEKNOLEKTO TERMINOZ

Gure inguruko hizkuntzetan eta geurean hainbat izendapen erabiltzen da kontzeptu berbera adierazteko. Euskal Herriko Unibertsitateak jakintza-arlo ezberdinetako euskara izendatzeko *Euskara Teknikoa* erabiltzen du, eta sarri ikusi ditugu *hizkera teknikoa* eta *hizkuntza teknikoa*² bezalakoak ere edo *teknolektoa* nahiz *xede berezietarako hizkera/hizkuntza*.

Teknolekto terminoa, *kronolekto*, *dialekto*, *soziolekto*, *xenolekto*, *mesolekto*, *idiolekto* eta abarren itxurakoa da. Haensch-ek (1983: 9) dio *dialekto* eta *idiolekto*-rekiko analogiaz eratu direla *soziolekto* eta *teknolekto*. Gainera, *teknolekto* terminoa osagai bakarrekoa da, ekonomikoagoa, alegia.

Badira termino guztiak baliokidetzat jotzen ez dituztenak eta *teknolekto* terminoaren aurkakorik ere aurki daiteke (Lerat, 1995: 16). Cabrék (1993: 135) espezialitate-hizkuntzez³ badihardu ere, beste artikulua batean (1998) gai hori sakondu du eta espezialitate-hizkuntzez mintza gintzekeela aipatu arren, *berbaldi espezializatua* gogokoago du, *hizkuntza espezializatuak* terminoa, egokitasunari begira, ez dela oso aproposa uste baitu.

Dakusagunez, oso antzeko kontzeptua izendatzeko darabiltzagun terminoak ugari dira. Biunibokotasunaren garrantzia (Altonaga, 1998: 1; Zabala, 1999: 159; Schiffko, 2001: 24) maiz aipatu arren, nabarmen da ez dagoela adostasunik, terminoak definitzean antzekotasun handiak badaude ere. Gainera, gure inguruko hizkuntzetako terminoen parekoak eratu ditugu euskaraz eta Zabalak (1999: 163) dioena gerta-

1 Eskerrak bihurtu behar dizkiegu Ricardo Badiolari, Juan Carlos Odriozolari eta Igone Zabalari eginiko ohar baliotsuengatik.

2 Gure inguruko hizkuntzetan ere nahasmendu handia dago: gaztelaniaz *lengua* eta *lenguaje* ageri zaizkigu, frantsesez *langue* eta *langage*, katalanez *llengüe* eta *llenguatge*,...

3 Liburuan *lenguaje(s) de especialidad*, *lengua de especialidad* edo *documentos especializados* izendapenak darabiltza.

tu zaigu, alegia, “adigai baterako etiketa bat baino gehiago egotea” eta “erdal etiketa bakoitzerako euskal ordain bat bilatu nahi izatea”.

2. TEKNOLEKTOEN EZAUGARRIEZ

Ezaugarriak aipatzean, xede berezi baterako edo arlo jakin batean egiten den hizkuntza-erabileraz mintzatu dira usu egileak. Maiz hizkuntza-ezaugarrietan oinarrituriko definizioak eman dira eta arlo batean edo bestean baliatzen den terminologia nabarmendu da. Bada terminologiaren eremura soilik mugatu denik ere. Oro har, bi jarrera-mota hauteman ahal dira: hizkuntza-ezaugarriak nabarmentzea edo horrez gain, komunikazio-faktoreak ere aintzat hartzea (Cabr e, 1993: 139-140; Hoffmann, 1998: 31-63) eta lexikoaren nahiz gramatikaren ikuspegia gainditzea.

Askotan aipatu dira argitasuna, zehaztasuna eta gardentasuna. Zabalak (1999: 159) “zehaztasuna: hizkuntza teknikoaren bereizgarria” dela dio eta “etiketa baten eta adigai baten arteko harreman biunibokoa” behar dela. Halaber, gardentasunaz mintzo zaigu, hots, irakurleak termino jakin bat «deskodifikatzeko» (1999: 174) izan ditzakeen erraztasun eta zailtasunez. Euskara Juridikoaren Mintegiak (Urrutia & Lobera, 1995: 29) teknolektoen edo hizkera teknikoaren ezaugarritzat jo du eraginkortasuna; eta baita formaltasuna, joskeraren tinkotasuna eta laburtasuna, eta egitura gramatikal bereziak, hiztegi berezitua eta kultismoak eta maileguak erabiltzea ere.

Hizkuntza-ezaugarrien zerrenda luzea egin dutenen artean dugu Duarte (1990: 103- -106)⁴. Espezialitate-hizkerak hizkuntza estandarrean oinarrituak direla esan du, baina komunikazio-mota jakin bat(zuk) d(it)u(z)tela helburu. Kocourek-ek ere (1991: 40-41) espezialitate-eremu bateko hizkuntzak eta, bereziki, hizkuntza landu eta teknozientifikoak hizkuntza arruntaren baliabiderik gehienak dituela baieztatu du, eta erregistroa, berbaldia, hiztegia edo terminologia baino gehiago dela esan du.

Auger-ek eta Boulanger-ek ere (1995: 23-2)⁵ espezialitate-hizkuntzak erregistro bereziak direla baieztatu dute eta ezaugarri lexiko eta gramatikalak eta kohesio-baliabideak nabarmendu dituzte.

Haensch-ek hizkuntza-ezaugarriak soilik nabarmendu ditu (1983: 15): hiztegi berezia, hizkuntza estandarren hainbat baliabide morfosintaktikoren erabilera berezia eta hitzak eratzeko zenbait arau. Teknolektoa⁶ ez dela hiztegia soilik dio (1983: 23). Marquet i Ferigle-k (1995: 75) berriz, esan du terminologia dela arlo interesgarriena, hiztegiaren elementurik garrantzitsuen delako.

Lexikoaren eremuan hiztegi arrunta eta berezitua edo terminologia bereizten diren arren, badira hiruko sailkapenak ere. Cabr e (1999: 58) proposatu du hiztegi arrunta, lexiko giltzarria (*lexique-charni ere*) eta terminologia bereiztea; Hoffmann-ek (1998: 198) aldiz, hiztegi espezializatua, oinarritzko hiztegia eta gutxienekoa. Hoffmann-en proposameneko hiztegi espezializatuak Cabr e terminologia eta lexiko giltzarri deituak besarkatzen ditu; Cabr e hiztegi arrunt deitu duena, ordea, Hoffmann-ek bitan zatitu du, hots, oinarritzko hiztegia eta gutxienekoa.

4 Hizkuntza-baliabideak erabiltzaile-motaren arabera ere sailkatu ditu.

5 Liburua Internet bidez eskuratua da eta ez datoz bat aurkibidean ageri diren orrialde-zenbakiak eta testuan zehar ageri direnak. Ipinitakoak aurkibideari dagozkie.

6 Hoffmann-en eta bere jarraitzaile Duarte-ren (1990), Kocourek-en (1991) eta Auger-en eta Boulanger-en (1995) iriziz ez bezala, Haensch-en aburuz, lanbideetako hizkerak ez dira teknolektoak, soziolektoak baizik.

7 Katalanezko itzulpena erabili dugunez eta bibliografian ere horren berri eman dugunez, katalanezko argitalpenaren data eta orrialde-zenbakiak emango ditugu Hoffmann aipatzean.

Hoffmann-ek testu espezializatuak sailkatzeko irizpideak jaso eta kritikatu ditu (1998: 31-63) eta espezialitate-hizkuntzak sailkatzeko ikuspegi ezberdinak erabili izana nabarmendu du. Sailkapen horiek gogobetetzen ez zutenez, lau irizpidetan oinarritua proposatu du (1998: 64): abstrakzio-maila, hizkuntza-forma, eremua eta solaskideak. Espezialitate-hizkeren ezaugarriak irizpide horien arabera dira. Bost maila ezarri ditu eremuaren arabera: oinarrizko zientzia teorikoetako hizkerak, zientzia esperimentaletakoak, zientzia aplikatu eta teknikoetakoak, ekoizpen materialaren arlokoak eta kontsumoaren eremukoak; eta funtsean hizkuntza-irizpide hauek hartu ditu kontuan:

- a) sinbolo artifizialean edo hizkuntza naturalean oinarritzea
- b) terminologia espezializatua gehiago edo gutxiago erabiltzea
- c) sintaxi hertsia edo askeagoa baliatzea

3. ADMINISTRAZIOKO ETA HEDABIDEETAKO HIZKERAK: ANTZEKOTASUN ETA EZBERDINTASUNAK

Teknolekto ugari baliatzen duten hizkeren gaineko txosten hau prestatzen ari garela argitara eman den Castellón Alcaláren tesian (2001: 82-83) administrazio-hizkeraren testuartekotasuna aipatu zaigu, beste hizkera tekniko batzuk besarkatzen dituelako (juridikoa, lege-arlokoa⁸, ekonomiazkoa, medikuntzako, fisikakoa, informatikakoa, etab.). Testuartekotasuna beste hizkera batzuetan ere badela dio eta kazetaritzako hizkera eta lege-arlokoa aipatu ditu horien artean, beste hizkera batzuetatik elikatzen direlako. Castellón Alcalá aipatuei politikarien hizkera eta publizitate-arlokoa erantsiko genizkieke, eta kazetaritzako hizkeraren ezaugarri ez ezik, oro har, hedabideetakoarena ere badela erantsiko genuke.

Aztergai ditugun hizkeretan bizitzaren (ia) arlo guztiak ageri diren neurrian, mota askotako hizkerak eta lexikoa baliatzen dira iturri gisara. Hortaz, testuaren xedea dugu beste hizkera espezializatu batzuekiko bereizgarria eta testuaren egitekoa da izaera erabakiko duena (Castellón Alcalá, 2001: 83-86).

Euskara Juridikoaren Mintegiak (1995: 30) ere hizkera juridikoa osagai anitzekoa dela dio, hots, "hizkera tekniko ez-homogeno bat".

Bestalde, hedabideetako hizkuntza-erabileraren eta kazetari-hizkeraren arteko bereizkuntza egin ohi da (Romero Gualda, 1993; Sarasua, 1996). Romero Gualdak hedabideetako hizkuntza-erabileraz diharduelarik izaera hibridoa (1993: 15) aipatu du, eta Castellón Alcalá testuartekotasun deitua, berriz, izaera heterogeneoa (1993: 19-20) dela esan du, askotariko edukiak ageri direlako. Sarasuak ere, askotariko terminologiak erabili beharra aipatu du eta euskararen egoera gogoan izan du, ulergarritasunaz mintzo baita (1996: 33-34).

Administrazioeko eta hedabideetako hizkeren arteko antzekotasunik nabarmenenak honako hauek direla esan genezake: askotariko jasotzaileak izatea eta mota askotako edukiak eta hiztegia agertzea: hiztegi arrunta, lexiko giltzarria nahiz terminologia.

8 Kurzon (1987) legearen hizkera (lege-xedapenetan erabilia) eta lege-hizkeraren (legeaz hitz egiteko erabilia) arteko ezberdintasunaz mintzatu da eta bien arteko testuartekotasuna aztertu du. Euskara Juridikoaren Mintegiak (1995: 30) izenak alderantziz erabili ditu: Kurzon-ek lege-hizkera deituari legegariaren hizkera baiteritzo eta Kurzon-ek legearen hizkera deituari, lege-hizkera.

Ezberdintasunik nabarmenena dugu, aldiz, administrazioiko hizkera landua eta formala izatea eta hedabideetako hizkeran erregistro guztiak agertzea, formalenetik lagunartekoraino. Alabaina, informazioa ematea xede duten albistegietan edo kazetaritzako genero ezberdinetan (Diaz Noci 1995: 73), hizkera formala eta landua da gailentzen dena, administraziokoan bezalaxe.

4. TESTU-MOTAK ETA LEXIKO-MAILAK

Administrazioiko eta hedabideetako hizkeretan testu-mota ezberdinak ditugu eta aukera handiagoa edo txikiagoa izan dezakegu sintaxi zurrunagoa edo askeagoa erabiltzeko eta lexikoa hautatzeko. Ez dugu uste hizkera bera erabili behar denik administrazioan bando bat egiterakoan edo erakunde batetik bestera txosten tekniko zehatz bat igorri behar denean. Lehenengoan hizkera arruntetik gertuago ibili behar genuke eta hiztegi arrunta eta lexiko giltzarria baliatu, eta arlo bereko teknikarien arteko komunikaziorako erabili terminologia teknikoa, Cabrék eginiko sailkapena gogora ekarriz. Hoffmann-ek eginiko sailkapena aintzat hartzen badugu, oso abstrakzio-maila baxuko hizkera erabili beharko genuke herritarrekiko harremanetarako, hau da, hizkuntza naturala eta termino espezializatu batzuk eta sintaxi librea. Abstrakzio-maila altuagoko hizkera adituen arteko harremanetarako utzi behar genuke. Gutxi dira hala ere, hizkera arrunta eta lagunarteko hizkera erabiltzeko aukera ematen dutenak: jai-egitarauak, zenbait kanpainatako testuak,...

Lexikoaz ari garela, ezin ahantz genezake, orain ehun urte termino zena egun hiztegi arruntekoa izan daitekeela edo orain hamar urte espezialisten artekoa zena egun hiztegi giltzarriko hitz bilakatua izan genezakeela, bereziki, hedabideen eraginez:

“Jainkoak daki zer oker ikaragarriyak gertatu litezken Probintzi ontan, *ill onen 26-ean*, Paristik-Madrilla, gure kamiyo errialetan, chimista bezela pasako diran *automovil* izena duten eta, baforiaren bidez, neurririk gabe korritzen duten gurdi edo koche mota berriyakiñ.” (Tolosako Udalak 1903an eginiko bandotik)

Ohart gaitezen *automovil* hitza gaztelaniaz bezala idatzirik dagoela, letra etzana duela eta definizioa eman zaigula. Horrek aditzera ematen digu, garai hartan terminoa zela, egun *automobil* hiztegi arruntekoa bada ere.

Bestetik, *behi eroen/zoroen gaitz* hiztegi arruntekoa dugu eta *entzefalopatia espongi-forme*, hedabideen eraginez guztion edo gehienon ezagutza pasibokoa bihurtu da eta egun, lexiko giltzarrikoa dela esan genezake.

Honako hauetan, ordea, arazoa bestelakoa da:

- a) *Ahoeria / Aheria / Ahomina / Hankamina / Nafarmina*
- b) *Sukar aftosoa / Afta(-)sukarra*

a) multzokoak euskaraz batean eta bestean erabiliak dira, eta baserritarrentzat, arruntagoak kaletarrentzat baino; b) multzokoek termino itxura duten arren, gaztelaniazko *fiebre aftosa*-ren kalko dira, ez baitute zerikusirik lexiko-maila ezberdinekin.

Badira hitz polisemikoak ere, eremuaren eta testuinguruaren arabera esanahi ezberdina dutenak eta hiztegi-maila ezberdinetakoak izan daitezkeenak. Esaterako, *artikulu* ez da gauza bera agerkari batean, lege-testu batean edo gramatika batean.

5. ADMINISTRAZIOKO ETA HEDABIDEETAKO EUSKARAREN ZENBAIT ARAZO

Hainbat testu hautatu dugu zenbait arazoren berri eman ahal izateko. Testu batzuk soilik hautatzeak ezinbestean eraman gaitu arazo ugari aipatu gabe uztera.

Euskara hainbat esparrutan eta zenbait gaiez jarduteko (oso) gutxi erabilia izan da azken urte hauetara arte. Halaber, ezin ahantz genezake euskaraz dihardugunean, lehenago beste hizkuntza batean edo batzuetan jasotakoa itzultzen edo egokitzen ari garela, zuzenean ez bada zeharka.

Administrazioaren jardueran euskara ez da hizkuntza normalizatua, apurka-apurka gero eta langile gehiagok erabiltzen badu ere. XX. mendean, 1936. urtean, eman zen argitara lehenengo aldizkari ofizial elebiduna, ordu arte, administrazioaren jardueran euskaraz dokumentu solteak soilik baikenituen. Lehenbiziko ale hartako lehen testua dugu ondokoa:

“Euzkadi’rentzat berjabetasun-araudia
[...]

Lgo. atala.—Erkalaren araudi nagusiak eta Araudi onek diotenez, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaya, España laterriaren soin barrunean, berjabetasunez janzten dira, Euzkadi izentzat arturik.

Aitatutako erkiak dituzten lurraldeak osatuko dute lurri berri au.”

Euskara baturik ez zegoen garaiko testua da. Sintaxiak ez du zailtasun nabarmenik, baina hiztegian neologismo ugari ageri da: *erkala*, *laterria*, *erkia*,... Euskarazko testua gaztelaniazkoa baino laburragoa da eta sinpleagoa, hiztegia alde batera utzita.

80ko hamarkadako testu askotan aurki genitzake, aldiz, honelakoak:

(1) “bidarien errepidezko araupeango garraiozko herri-zerbitzuen sariak” (1981)

Hitzak ezagun (samarr)ak zaizkigu, baina esanahia ulertezina zaigu sintaxia dela bide, izenen zama izugarriak eta horien arteko lotura nola hala bideratu nahi eta ezinak sortzen baitu arazoa.

Lexikoan ere bada arazorik:

(2) “Legegintzaren Erakidetzeta eta Egiterapen-Sailordetzeta” (1981)

(3) “herri-zuduzkotasuna” (1982)

(4) “osasunketa-lanbidedunentzako [...] deia” (1983)

(2)ko *erakidetzeta eta egiterapen* eta (4)ko *lanbidedun* euskarazko beste hitz batzuetatik abiatutik eratu dira. Erdal mailegurik hartu nahi eza da horrelakoak eratzeko arrazoia. Eratorbidea hitzak sortzeko erabili beharreko baliabidea da, baina horrek ez du esan nahi nolana era daitezkeenik. (4)an ageri den *osasunketa* hitzak aditzera ematen digu, dirudenez, *osasan* hitza ez zitzaioela aski idatzi zuenari edo teknikoago iritziko ziola atzizkidunari, *-keta* oro har aditzoin bati eransten bazaio ere⁹.

(3)an *herri-zuduzkotasuna* ageri zaigu *erabilera publikoa*¹⁰ adierazteko. *zudu* ageri zaigu hiztegiatan eta hortik abiatutik lehenik *zudu* + (z)ko eta ondoren *zuduzko* + *tasun* ginez eraturiko hitza dugu euskaraz *erabilera* esatea aski genuen lekuan.

9 Lafittek (1944: 34) *-keta* izen multzokariak eratzeko atzizkien artean ere sartu zuen.

90eko hamarkadan sintaxia eta lexikoa samurragoak dira, aurreratu dela nabari da testu ulerterrazagoak direlako oro har, baina (5)ean lotura falta da. Eratorbiderako joeraren lekuko da, berriz, *kreditapen*:

- (5) “hildakoen organoak erauzteko, bizidun emailearen giltzurrun erauzketarako, anatomi ehunak eta zatiak lortzeko, giltzurrun, kornea eta larru aldaketarako histokonpatibilitatea erreferentziarako laborategi lez iharduteko eta, [...] ospitaleari kreditapena emateko” (1992)

Zalantzak ere nabari dira:

- (6) “DEKRETUA, [...] presaz okupatu ditzala deklaritzen duena, nahitaezko desjabetzapena egin ahal izateko” (1992)
- (7) “DEKRETUA, [...] jabetza nahitaez kentzeko, [...] berehala hartu behar dituela aldarrikatzen duena.” (1992)

(6)an *nahitaezko desjabetzapena* dio eta (7)an *jabetza nahitaez kentzeko*; hots, bi era kontzeptu bera adierazteko. Halaber, (6)an *okupatu* eta (7)an *hartu* eta, orobat, (6)an *deklaratu* eta (7)an *aldarrikatu*. Lexiko-arloan gaztelaniatik harturiko maileguak ditugu (6)an eta (7)an berriz, euskal lexikoa.

Antzeko arazoak aurki genitzake 1997ko testu batzuetan ere:

- (8) “material suntsikorren horniketa egiteko lehiaketa publikoari publizitatea emateko”
- (9) “material fungigarria hornitzeko lehiaketa publikoari publizitatea emateko”
- (10) “ERABAKIA, [...] material fungigarriz hornitzeko lehiaketa publikoa argitara ematen duena”

Eratorbidearen atzaparretan harrapaturik, gaztelaniazko *material fungible*-ren euskarazko ordain gisara (8)an *material suntsikor* ageri zaigu eta (9) eta (10)ean berriz *material fungigarria*. Uste dugu biak desegokiak direla, material mota hori erabiltzean suntsitzen denez, *suntsigarri* izan behar bailuke, *suntsitu* bi argumentuko aditza (Artiagoitia, 1995) baitugu hor eta ezkerreko izenak, objektu izanik, balio pasiboa baitu (Azkarate, 1990: 35); hortaz, *-kor* lekuz kanpo legoke. Ez du zentzurik *fungigarri* eratzek, *fungi(tu)* euskaraz ez baita existitzen, eta ondorioz, ezta *fungi* aditzoina ere.

Bestetik, (8)an eta (9)an *lehiaketa publikoari publizitatea eman* ageri da eta (10)ean berriz, *lehiaketa publikoa argitara eman*. Esan beharrik ez dago bigarrena dela egokiena, kakofoniarik ez dagoelako eta *publizitatea eman* gaztelaniazko *dar publicidad*-en kalkoa delako.

Azkenik, aipa dezagun zalantza ageri dela *hornitu* aditzaren erregimena dela bide: (9)an absolutuarekin eta (10)ean instrumentalarekin. (8)an ez dugu horrelako zalantzarik nominalizazioa dugulako, baina testua astunagoa da.

Bi mila urte igaro eta gero ere, badira arazoak. Aurreko hamarkadetatik eskarmentua hartu dugu, Euskaltzaindia 1994tik hona ematen ari den arau eta gomendioak kontuan hartzen dira batzuetan, eta testu landuak eta onak badira, baina ez da beti horrela:

10 *Publiko* izenondoa gaitzetsi eta horren ordeko ia bakartzat *herri*-erabili da testu askotan.

- (11) “Behin bi aleak zinatuta (euzkeraz eta gaztelaniaz), [...] bidaliak izan behar dira [...] Premiazkoa da Alkate Jaunak zinatutako Ituna lehen baitlehen bidaltzea, tramitatu ahal izateko ordainketa Agindua” (2001)

Azken urte hauetan administrazioa ahaleginak egiten ari da langileak euskal-
dundu eta alfabetatzeko, baina hizkuntza-eskakizuna egiaztatzeak ez du ziurtatzen
askotan euskara txukuna erabiliko denik. Goiko testua administrazio batetik bestera
igorritako gutun batekoa da eta uste dugu ez duela inork zuzendu¹¹. Batetik, ortogra-
fia-akats nabarmenak daude: *zinatuta, euzkeraz, lehen baitlehen,...* Bestetik, behar
baino letra larri gehiago ageri da, Ituna eta Agindua ez baitira izen bereziak, eta
Euskaltzaindiak 1990ean emaniko arauak dioenez, karguak letra xehez idatzi behar
dira, eta arau horrek eztabaida piztu arren, oraingoz Euskaltzaindiak ez du bestelako-
rik arautu. Azkenik, hitz-hurrenkera ez dagokio euskarari zati batzuetan bederen, *tra-
mitatu ahal izateko ordainketa Agindua* gaztelaniazkoaren parekoa baita. Azkenik,
aipa dezagun egitura pasiboa dugula aktiboa behar genukeen lekuan: *bidaliak izan
behar dira*.

Hori gertatu da ziurrenik (12)ko testuan ere, ez baita normala izena + izenondo
motako segidan izenak artikulua izatea edo documentua “c”z idatzirik agertzea; eta
jende aurrean ez da zuzena Hiztegi Batuaren arabera:

- (12) “Araua ordezkatzailen osagaien aldaketa izeneko documentua jende aurrean jar-
tzea.” (2001)

Ondoko testuak hedabideetatik eta publizitatetik jasoak dira. Ulerterrazagoak
izan arren, bada akatsik eta erabilera okerrik ere:

- (13) “Zazpi lagun zaurituak gertatu ziren”

Itxura pasiboaz itzuli da gaztelaniazko *resultaron heridos: -ak gertatu*. Kenduz
gero euskara onean ariko zen esataria, *zauritu ziren* egokiagoa baita.

- (14) “Barriolak frontisetik urruti mantendu nahi du Mikel Unanue”

Gure iritziz *mantendu* aditza gehiegi erabiltzen da. Kenduta ere, ez litzateke
esanahia aldatuko.

- (15) “Luis Mari Etxarte [...]k arraunketaren munduan dopina dagoenaren «susmoa» du”

Gaztelaniaren eraginez *mundu* ageri da askotan *alor, arlo, esparru* edo ezer
behar ez den lekuetan; *egon* aditza baino egokiago litzateke *izan* testu horretan, baina
larriagoa da *dagoenaren «susmoa»* jabetza-genitiboaz agertzea, behar ez denean.

- (16) “kurtso / ikasturte / lanurte politikoa”

Horiek guztiak entzun eta irakurri ditugu Eusko Jaurlaritzaren lanurtea abiatzean.
Batetik, *kurtso* ez da euskara batukoa, *ikasturte*-k irakaskuntza-arlorako balio du
baina ez dirudi hedadura semantikoa oso zilegi denik, ezbairik gabe *lanurte* da ego-
kiena. Bestetik, *politiko* erreferentziazko izenondoa da. Politikarien lanurtea izateak
lanurteari izaera politikoa ematen ote dio?

- (17) “Gipuzkoako lehen hiriezinen ataria”

¹¹ Ibarako Euskara Zerbitzuan ere gertatu zaigu zuzenketarik ez eskatzea eta testuak akatsez beteta ikustea argitara eman ondo-
ren. Beste batzuetan euskaraz ez dagoena euskaratzeko eskatzen da, baina euskaraz dagoena traketsa izan arren, ontzat emate-
ko joera dago eta ez da zuzentzeko eskatzen. Adi egon eta mesfidantzaz jokatu beharra dago testu trakets eta akastunik itzur ez
dakigun. *Auzi-Errekurtsua jar daiteke EAEko Auzitegi Nagusiko Administrazioarekiko auzitarako Epaitegi egokian* aurkitu
genuen halako batean eta hori irakurtzean pentsa daiteke, besteak beste, *epaitegi desegokiak* ere badirela.

Publizitatetik jasotakoa da (17)a. Gaztelaniaz *inmobiliarias* ageri denez, *hiriezin* hitzak ez du zerikusirik *hiri*-rekin, *higiezin* izan beharko luke; bestetik, *lehen* hitzak *atari*-ren aurretik agertu beharko luke.

6. ONDORIOAK

Euskara erabiltzen hasi berria den eremuetan edo garai batean baino erabiliago den esparruetan osatzea eta “eraikitzea” ezinbestekoa da XXI. mendeari begira, izan ere, irizpiderik eza nabari da behin baino gehiagotan eta (terminologia-) arazo jakin bati erantzun ezberdinak ematen zaizkio. “Zenbat buru, hainbat aburu” esaerak ez du gaurkotasunik galdu. Gainera, estandarra finkatua duten eta edozein eremutan eta edozertarako normaltasunez erabiltzen duten hizkuntzetan terminoak finkatzen dituztenak arlo bakoitzeko adituak eta profesionalak izaten dira, terminologoen laguntza izaten badute ere. Gurean, termino ugari sortu dugu eta sortzen dihardugu itzulpen bidez eta gehienetan hizkuntzaren arloko profesionalen eta itzultzaileen eskuetan egon da eta dago terminoak hautatzea, espezialitate-eremuetako adituen esku-haritzea apalagoa (izan) delako¹².

Aipatu bezala, maiz estandarraren erabilera berezizat hartu ohi da zenbait hizkera, eta hizkera horien ezaugarriak zehatz-mehatz deskribatzeko izugarritzko ahalegina egin ohi da. Gainera, hizkuntza batzuetan eta arlo jakin batzuetan estandarretik urruntzeko ahalegin berezia egiten da. Zorionez, gaur egun kontrako adibideak ere baditugu, bai geurean bai kanpoan: administrazioiko hizkera xehearen alde ingelesaren kasuan Estatu Batuetan, Italian, Katalunian, Suedian edo Finlandian egin dituzten eta egiten ari diren ahaleginak (Askoren artean, 1995; Hyttinen, 1987; Castellón Alcalá, 2000) eta ahalegin hori eredutzat harturik HAEE azken urte hauetan egiten ari den lana¹³.

Hedabideen arloan ere, ETBk eta Euskaldunon Egunkariak argitara emaniko estilo- liburuak eta eginiko lanak¹⁴ ahalegin horren barruan kokatu behar ginituzke.

Lan ugari egin da, argitara eman dira eta banatu ere bai, baina, ziurrenik ez dira behar bezain ezagun, erabili eta eragingarri.

Amaitzeko, aipatu nahi genuke, estandarretik urruntzeko ahaleginak egin ordez, egokiago eta osasuntsuago (izango) zaigula, estandarra baliatuz euskararen senera hurbiltzeko ahalegina egitea. Hiztegi batutik terminologia baturako urratsa egin beharko du euskarak XXI. mendean, ahantzi gabe XX. mendearen azken urteetako ahaleginak, ongi eginak aintzat harturik eta oker eginak zuzenduz. Izan ere, ez genuke mesederako termino eta egitura oker eta baldarrak nola-halako ezaugarrien zerrendak osatzeko baliagarri izatea txosten honetan egin bezala.

¹² Aintzat hartzekoak dira 1989an administrazioiko hizkera eta terminologiaz eginiko jardunaldietan azaldutako proposamena (Askoren artean, 1989) eta Diaz de Lezanak eta Azkaratek 1997an eginikoak.

¹³ *Hizkera argiaren bidetik* (1994), *Argiro: idazteko proposamenak eta ariketak* (1997), *Administrazio idazkiak. 7 ikas-tunitate* (1994), *Administrazioko mila hitz* (1995), *Argi idazteko bideak* (1996), *Nazioarteko Terminologia Biltzarra* (1997), *Kooperatiba Hiztegia* (1997), *Administrazio eta Prozedura Legea* (30/1992) eta *inprimaki ereduak* (1999), *etab.*

¹⁴ *Euskarazko albigestietarako esku-liburua* (EITB, 1992), *Estilo liburuak* (Euskaldunon Egunkaria, 1992 eta 1995) eta *98-99 euskara mintegia* (Euskaldunon Egunkaria, 1999)

BIBLIOGRAFIA:

- ALTONAGA, K. (1998). "Ajeak eta aje ez direnak", *Berba*, 26, 1-2.
- ARTIAGOITIA, X. (1995). "Garri atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maitagarria bezain mingarria", *ASJU*, XXIX-2, 355-405.
- ASKOREN ARTEAN, (1989). *Administrazioko hizkera eta terminologiaz jardunaldiak*, HAEE, Oñati.
- ASKOREN ARTEAN, (1995). *Administrazioaren eta herritarren arteko komunikazioa hobetu nahian: Hizkera errazteari buruzko jardunaldietako ponentziak*, HAEE 1996.
- AUGER P. & BOULANGER, J.-C. (1995). *Terminologie et Terminographie: Recueil de notes de cours (2e édition)*, Université Laval.
- AZKARATE, M. (1990). "Euskal -garri vs latinezko -bilis: bi balio ezberdin", Askoren Artean (1990). *Patxi Altunari Omenaldia*, Donostia, 19-39. Mundaiz.
- _____ (1997). "Euskal terminologiaren egoeraz", Askoren Artean (1997). *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*. Donostia, HAEE & UZEL.
- CABRÉ, M. T. (1991). "Terminologie ou terminologies? Spécialité linguistique ou domaine interdisciplinaire?", CABRÉ, M. T. (1999). *La terminología: Representación y comunicación. Elementos para una teoría de base comunicativa y otros artículos*, 55-66. Bartzelona, IULA, Universitat Pompeu Fabra.
- _____ (1993). *La terminología: Teoría, metodología, aplicaciones*, Bartze-lona: Antártida & Empúries.
- _____ (1998). "El discursu especializat o la variació funcional determinada per la temàtica: noves perspectives", CABRÉ, M. Teresa (1999). *La terminología: Representación y comunicación. Elementos para una teoría de base comunicativa y otros artículos* 151-173. Bartzelona, IULA, Universitat Pompeu Fabra.
- CASTELLÓN ALCALÁ, H. (2000). "La reforma del lenguaje administrativo: la experiencia de los Estados Unidos de América", *Revista de Llengua i Dret*, 34, 23-42.
- _____ (2001). *El lenguaje administrativo: formas y uso*, Granada, La Vela.
- DÍAZ DE LEZANA, A. (1997). "Terminologi lanaren metodologia", *Senez*, 17, 29-38.
- DUARTE, C. (1986). *Llengua i administració*, Bartzelona, Columna, 1993, 2.a.
- DUARTE I MONTSERRAT, C. (1990). "Els llenguatges d'especialitat", *Revista de Llengua i Dret*, 14, 93-109; 35-54.
- EUSKALTZAINDIA (1990-1993). "Euskaltzaindiaren Gomendioak eta Erabakiak", _____ (2000). *Hiztegi Batua, Euskera*, 2000, 2.
- HAENSCH, G. (1983). "Les llengües d'especialitat o tecnolectes", *Revista de Llengua i Dret*, 1, 9-16.
- HOFFMANN, L. (1998). *Llenguatges d'especialitat: Selecció de textos*, IULA, Bartzelona, Universitat Pompeu Fabra.
- HYTTINEN, T. (1987). "Zur Nomenklatur der Staatsverwaltung in Finnland", LAURÉN C. & NORDMAN, M. (arg.) (1989). *From Office to School: Special Language and Internationalisation*, 3-12. Clevedon - Philadelphia, Multilingual Matters Ltd.
- KOCOUREK, R. (1982). *La langue française de la technique et de la science: vers une linguistique de la langue savante*, Wiesbaden: Brandstetter Verlag, [1991, 2.a.].
- KURZON, D. (1987). "Language of the Law and Legal Language" in LAURÉN C. & NORDMAN, M. (arg.) (1989). *Special Language: From Humans Thinking to Thinking Machines*, 283-290. Clevedon - Philadelphia, Multilingual Matters Ltd.
- LAFITTE, P. (1944). *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Donostia, Elkar, [L.G. 1987].

- LERAT, P. (1995). *Las lenguas de especialidad*, Bartzelona, Ariel [1997].
- MARQUET I FERIGLE, L. (1993). *El llenguatge científic i tècnic*, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, [1995, 2.a.]
- ROMERO GUALDA, M. V. (1993). *El español en los medios de comunicación*, Madrid, Arco / Libros. [1996].
- SARASUA, J. (1996). *Bi begiratu euskarazko kazetari hizkerari: gaiari egindako gain-begiratu eta euskarazko kazetaritzaren tradizioko lau kazetatan hitz eta esamoldeen hustuketa kualitatiboa*, doktorego-tesia, Kazetaritza I, EHU.
- SCHIFKO, P. (2001). “¿Existen lenguas de especialidad?” in *Las lenguas de especialidad y su didáctica: Actas del Simposio Hispano-Austríaco*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.
- URRUTIA, A. & LOBERA, A. (arg.) (1995). *Euskara, Zuzenbidearen hizkera*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea.
- ZABALA, I. (1999). “Zehaztasuna eta gardentasuna” ODRIOZOLA, J. C. (koord.) *Zenbait gai euskara teknikoaren inguruan*, 159-189. Bilbo, EHuko Argitalpen Zerbitzua.

Aditz-azpikategorizazioa hiztegintzarako lantzen

Izaskun Aldezabal Roteta
EHU/UPV (Ixa taldea)

Patxi Goenaga, Kepa Sarasola
EHU/UPV

SARRERA GISA

Hemen aurkezten dugun lana, duela hamabi bat urte Ixa taldeak hizkuntzalaritza konputazionalaren alorrean hasi zuen ibilbidearen barruan kokatu behar da.

Bestalde, garapenean dagoen saio baten berri emango dugula azpimarratu nahi dugu. Alegia, guk hemen aditzak lantzeko prozedura bat proposatzen dugu, horretara eraman gaituzten arrazoiak agerian jarritz, baina ez dugu emaitzarik ez eta ondoriorik aurkeztuko, horixe baita uneotan egiten ari garena. Honenbestez, hemen, aditzak lan.tzeko hautatutako metodologia bera eta horretarako baliatu ditugun tresna automatikoak nahiz beharrezkoa izan zaigun eskuzko lanaren nondik norakoak azaltzeak du garrantzia. Ondorengo lanetan etorriko dira, hemendik lortutako emaitzekin egin beharreko azterketak.

Hala, lehendabiziko puntuan, eta gure gaia kokatzearen, hizkuntzalaritza konputazionalaz mintzatuko gara labur. Segidan, azpikategorizazioaren azterketak izan dituen gorabeherak eta haietan topatu ditugun hutsuneak jarriko ditugu argitan. Ondoren, hutsune hauei irtenbide emateko, azken joera linguistikoek proposatzen duten bidea, sintaxia eta semantikaren arteko elkarreragina, alegia, izango dugu hizpide, bereziki B. Levin-en *English verb classes and alternations* (1993) lanaren planteamenduari erreparatuko diogularik. Lan horretan ikusi dugunetik ateratako ondorioetan oinarrituta, gure lan-prozeduraren berri emango dugu hurrengo atalean, horretarako hartu ditugun baliabide sintaktikoak, aurrerabakiak, eraikitako datu-basea, eta hautatutako aditz-zerrenda aurkeztuko ditugularik. Eginkizun horretan baliatuko ditugun baliabide automatikoen garrantzia ere azpimarratuko dugu. Bukatzeko, ondorioak eta etorkizunerako lanak aipatuko ditugu.

1 HIZKUNTZALARITZA KONPUTAZIONALAZ BI HITZ

Hizkuntzalaritza konputazionala, hizkuntza ulertu ahal izateko, ordenagailu batek beharrezko dituen baliabide linguistiko eta automatikoak uztartzean diharduen hizkuntzalaritza-mota da; alegia, diziplinartekoa. Hala, hizkuntzalaritza konputazio-

nalak, ahal duen neurrian, hizkuntzalaritza orokorretik edan eta gero hori guztia konputazionalki tratagarri izango den modu batean jartzen du. Ahal duen neurrian diogu, izan ere, hizkuntzalaritza konputazionalak *corpus errealen gainean* (hau da, gure eguneroko jardunean topatzen ditugun euskarazko testuen gainean) egiten du lan, eta corpus erreal hauek ezagutu eta analizatu ahal izateko beharrezkoa den sistematizazioaren bila jotzen duenean, behin baino gehiagotan topatzen du agor hizkuntzalaritza orokorraren iturria, askotan baliabide automatikoen eskaerei erantzuteko nahikoa suertatzen ez delarik. Puntu honetan, automatizazio-prozesua, hizkuntzalaritza orokorraren lagungarri bihurtzen da, eta fenomeno linguistiko jakin bat definitzerakoan beharrezko diren ezaugarri eta prozedurak, gizakiok gure kabuz beharbada erreparatuko ez genizkienak, argitan jartzen dizkigu. Hizkuntzalaritza orokorra, beraz, iturria da, baina automatizazioak bere garapenean laguntzen du askotan. Hortxe ageri zaigu diziplinarteko lana; azken batean, baliabide linguistikoak eta automatikoak konbinatzekoan, batak zein besteak eskaintzen dituzten ahalmen eta mugak ondo neurtu beharra. Horrela jardun dugu hizkuntzaren atal desberdinak lantzeko garaian, hala nola, ortografia, morfologia, morfosintaxia, sintaxia eta semantikaren aurrean (horiek guztiak ukitzen baititugu gure ikerlerroetan).

Ordea, helburu behinena corpora aztertzea izaki, gure lan egiteko ikuspegia eza-gutzara alderatu da, hori izanik garatu ditugun tresnen helburu nagusienetakoa. Bestela esanda, azaleko eta sakoneko kontzeptuak hartzen baditugu erreferentziatza, guk azalekotik abiatuturiko analisia izan dugu aztergai. Zentzu horretan, perpausa, hitz kate jarraitu bat baino ez da, eta hala izanik, lehendabiziko eginkizuna hitzen osaera aztertzea bilakatzen da. Bata bestearen jarraian doazen hitz hauek, ordea, beti testuinguru jakinetan agertzen dira, eta hortaz, hitz bakoitzak besteekin harremanetan izan ditzakeen interpretazio guztiak aurreikusi beharra dago. Adibide batera joaz, “iritzi” hitza, izena zein aditza izan daiteke, baina horretaz gain, kontuan hartu behar da *zenbait iritzi* edo *iritzi bat* topatzen dugunean, lehenengoak mugagabearen marka (ez-ageria) daramala, eta, aldiz, bigarrenak, ez; edota *iritziak* hitza, *Alkatearen iritziak herritarrek harritu ditu* edo *Egunkariak herritarren iritziak plazaratu dituzte* gisako esaldietan ager daitekeela –hau da, ergatibo singular gisa nahiz absolutibo plural gisa. Orobat “iritzi” aditza denerako; *iritzi dio* bezalako segida batean, aditza dela esateaz gain, partizipio burutua dela ere esan behar dugu. Horrek esan nahi du, jarri ditugun “iritzi” eta “iritziak” hitzek, modu isolatuan analizatzen baditugu, hainbat interpretazio izango dituztela; bestela esanda, ambiguoak izango direla.

Anbiguitasun-mota hau oinarrikoa da hizkuntzalaritza konputazionalan. Azterketa teorikoetan, berriz, planteatu ere ez da egiten, sorkuntzatik abiatuturik, ez zaiolako testuinguruari erreferentziarik egiten, eta, besterik gabe, sortzetik, delako interpretazioarekin datorrela suposatzen delako. Aztertzen den anbiguitasun-mota bakarrak, egitura sintaktikoen barruan gertatzen direnak dira, esaterako, bi izenlagunez osaturiko sintagma batean izenlagun bakoitza zein zatiri laguntzen dion zehazterakoan (adib., *gure munduaren ezagutza* [gure munduaren] [ezagutza] edo [gure] [munduaren ezagutza] izan daiteke). Hizkuntzalaritza konputazionalako zenbait sistematatan, berriz, horrelako anbiguitasun-kasuetan baten alde egin ohi da, hauen desanbiguoia ez delako testuinguru linguistikoetan bakarrik oinarritzen, askotan. Horra hor, hizkuntzalaritza konputazional eta teorikoaren arteko beste alde nabari bat.

Ordea, sintaxian aurrera egiteko, hitz batek izan ditzakeen interpretazio hauetatik guztietatik delako testuinguruari dagokiona hautatu behar da; alegia, deskribatutako interpretazio guztiek eragindako anbiguitasuna desanbiguitatu behar da.

Desanbiguatzea, batzuetan testuinguru hurbileko hitzetan eta hauek dakarten informazio morfosintaktikoan oinarrituz egin daiteke, baina beste batzuetan, ezinezkoa gertatzen da aditzei dagokien informazio lexikala edo azpikategorizazioari dagokiona izan gabe.

Alabaina, informazio lexikalaren beharra ukatu gabe baina hori izateari itxaron gabe, sintaxian aurrera egin da taldean, lexikoko informazio, eta sintaxi partziala deritzona landu da. Hitz bitan esateko, “sintaxi partziala” perpausaren “analisi osoa”ri kontrajarria ulertu behar da, perpausaren ulerkuntza osoa lortu gabe, zenbait mekanismo eta tekniken bidez (Abney 1991, 1997), analisi sintaktiko tradizionalaren informazio-zati erabilgarriak lortzean baitatza; hau da, analisi osoa lortzerik ez dagoenean, gutxienez, tarteko emaitzak aurkezten dira, eta analisi-aukera anbiguoak modu xeheago eta erabilgarriagoan erakusten dira. Gure taldean, horrelako mekanismoei esker, gai gara perpausako sintagmak dagokien informazio morfosintaktikoarekin identifikatzeko; eta horiek baliatu dira, hain zuzen ere, besteak beste, azpikategorizazioaren azterketan lagungarri izateko (Arriola & Soroa, 1996; Aldezabal et al. 1999; 2000; eta biltzar honexetan aurkeztu diren Gojenola & Sarasola eta Aduriz & Arriolaren lanak).

Lan hau, orduan, taldeak garatutako bide horiek erabilgarri ditugula, lexikoa sintaxiari begira lantzen hasiko garen unean kokatu behar da. Taldean garatu ditugun tresnek, beraz, batetik, guk azterkizun dugun gaiari buruzko informazioa dute beharrezko aurrerapausoak emateko, baina bestetik, baliagarri izango zaizkigu horixe bera lortzeko.

2 AZPIKATEGORIZAZIOAREN INGURUAN

Hizkuntzalaritza konputazionalen bezalaxe, hizkuntzalaritza orokorrean ere zalantzarik ez da aditzei buruzko informazio lexikala guztiz beharrezkoa dela, honek esaten baitigu esaldi bat zuzena eta ulergarria izateko aditz batek zein elementu behar dituen inguruan. Hau zehaztea baina, ez da lan erraza; eta horixe erakusten dute orain arte ildo horretan egin diren azterketa desberdinek.

Tradizionalki, azpikategorizazioa, aditzak objektua hartzearekin edo ez hartzearekin lotzen zen. Hau da, aditz batek objekturik erakusten bazuen, iragankorra zela esaten zen; objekturik ez bazuen, berriz, iragangaitza. Hori horrela izanik, aditzak iragankor eta iragangaitzetan “azpikategoriza” zitezkeela esaten zen.

Ikerketek aurrera egin ahala, ordea, agerian geratuko da sailkapen honek hutsuneak dituela aditzek erakusten duten kasuistika osoa azaltzeko garaian, aditz iragankortzat jotzen diren zenbait aditz, objekturik gabeko testuinguruetan agertzen direlako, *irakin*, *jardun*, edota *bazkaldu* (hegoaldeko euskalkietan) modukoak kasu, *urak irakin du*, *gogor jardun du lanean* eta *Arzaken bazkaldu du*gula adibideek erakusten dutenez.

Horiek horrela, eta Gramatika Sortzailea Chomsky-ren *Government and Binding* (Chomsky, 1981) teoriari begira jarria zenean, aditzak sailkatzeko beste bide bat proposatu da: batetik, bi argumentuz osatutako aditzak egongo dira, azalean subjektu eta objektuaz gauzatzen direnak eta horrexegatik aditz iragankorrak deitua; eta bestetik, argumentu bakarreko aditzak. Hauen artean, batetik izango dira azalean subjektua eta aditz-morfologia zein markaketa iragankorra erakusten dutenak, hau da,

argumentu bakarreko iragankorrak, inergatiboak deiturikoak; eta bestetik, azalean subjektua eta aditz-morfologia zein markaketa iragangaitza erakusten dutenak, hau da, argumentu bakarreko iragangaitzak, inakusatiboak deituko dituztenak (sailkapen klasikoko iragangaitzak, alegia)¹.

Banaketa horrek, halere, ez ditu aukera guztiak asetuko, izan ere, aurreko aditz inergatiboaz gain, badira iragankortzat jotzen diren aditzak objekturik gabeko tesuinguruetan ere ager daitezkeenak; esaterako *idatzi* edota *irakurri* aditzak, *nik gaue-tan idazten dut* edota *nik ez dut inoiz ohean irakurtzen...* gisako erabileretan. Areago, badira arrunki iragangaitzat jotzen diren aditzak, objektudun erabilerak ere badituztenak; *ibili* aditzak, esaterako, *Munduko bazter guztiak ibili ditu* adibidean (Elhuyar hiztegitik hartua) ikus dezakegunez. Beraz, ohiz iragankortzat edota iragangaitzat jo izan diren aditzen “iragankortasuna” edota “iragangaitzasuna” ez da batere garbi ageri, eta horrek, ezta aditz bat sailkatzeko modua ere.

Gaur egun, onartzen da aditzak ezin direla besterik gabe iragankor edo iragangaitz gisa sailkatu, eta gauza gehiago daudela aztertu beharra. *Euskal Gramatika laburra: Perpaus bakuna* (Euskaltzaindia, 1993) liburukian, aditz-motak azaltzerakotan, hasieratik ohartarazten da aditzen azterketaren inguruan dagoen mugaz:

Aditz sintagmaren ardatz elementua aditza da eta honek hartzen ditu bere inguruan hainbat osagarri, osagarri hauek aditzarekin batera osatzen duten egituraren konplexutasuna behar bezala azterteke dagoela oraindik

Euskal Gramatika laburra: Perpaus bakuna (1993), 199-200. orr.

Hala eta guztiz ere, aipatu liburukian markatzen dira ildo batzuk aditzak aztertzeko, eta kasu gramatikaletan oinarrituriko sailkapen orokorretik abiatuta hainbat azpisail proposatzen dira:

- nor (adib. *etorri, berdur izan*)
- nor-nork (*erosi, bazkatu...*) eta bere azpimotak:
 - nor sintagmaren ordeztzesiboa hartzen dutenak (adib. *lanean dihardu*);
 - nor sintagma balio adberbialekoa denean (adib. *filmak hiru ordu iraun ditu*);
 - nor izuna denean (adib. *amari deitu diot; jakin-minez begiratu dizu*);
 - objekturik hartzen ez dutenean (adib. *urak irakin; bazkaldu*);
 - nork sintagma hartzen ez dutenean (adib. *euria hasi du, hotz handia egiten du*);
 - aditz esapide batzuk (adib. *merezi izan, balio izan*);
 - *-arazi* bidezko aditz arazleak.
- nor-nori (adib. *ekin, eutsi*)
- nor-nori (adib. *bururatu, jarraiki*)

Sailak proposatzeaz gain, hauek aurkezten dituzten sail-aldaketak definitzen dituzte, nahiz eta azken batean nor eta nor-nork saileko azpimota batzuetara mugatu:

- Inpertsionala, *nor* eta *nor-nork* sailekoentzat:

¹ Argumentu bakarreko aditz iragangaitzak izendatzeko, termino desberdinak erabili izan dituzte autoreek. Guk hemen Perlmutter-ek (1978) proposaturikoa erabili dugu, zabalduena delakoan eta egokitasunari gehiegi erreparatu gabe. Aipa dezagun, halere, Burziok (1981), “inakusatibo” terminoaren ordeztzes “ergatibo” erabiltzen duela. Gracia Solé-k (1987), bestalde, “inakusatibo” zein “ergatibo” terminoak mantentzearen alde egiten du, argumentu bakarreko aditz iragangaitz hauen artean bi motakoa topa daitezkeelako: batetik, iragankor nahiz iragangaitz modura joka dezake tenak (*sartu da / sartu dute*), eta bestetik, iragangaitz hutsak direnak (*etorri da/*etorri du*). Lehenengoen kasuan, hortaz, zilegi da “ergatibo” terminoa erabiltzea, beren erabileratransitiboan gai direlako subjektua ergatiboaz eta paper tematikoaz hornitzeko; bigarrenek, ordea, ez dute horretarako gaitasunik, eta beraz “inakusatibo” terminoa ongi egoitzen zaie.

nor-nork -> inperzonal

Adib. *saltzaileak sagarrak garesti saldu ditu* -> *sagarrak garesti saltzen dira*

nor -> inperzonal

Adib. *hemendik joaten da autobusa egunero Donostiara* -> *hemendik joaten da Donostiara*

□ Arazlea, *nor* inkoatiboentzat

nor inkoatiboa -> arazlea

Adib. *aitona zaharra hil da* -> *aitona zaharra hil dute*

Aditz-motak definitzea, ordea, hiztegiaren ardura dela azpimarratzen dute gramatikariak:

Argi dago ez dagokiola gramatikari, baizik hiztegiari, aditz bakoitza zein sailetakoa den zehaztea,(...)

Euskal Gramatika laburra: Perpau bakuna (1993), 205. or.

Aditz-mota horiek bereizteko, gainera, aditzen semantikari erreferentzia egiten diote, zehazki aditz inkoatiboak azaltzen dituztenean:

Aditzen semantika kontuan hartzen badugu, mota askotako aditzak ditugu (informazio hori, hain zuzen, hiztegiak eman behar digunez, ez dugu guk hemen kontuan hartuko, aditzen forma edo itxuran eraginik ez duen bitartean). Horietako batzuk inkoatibo deitzen ditugu. Aditz inkoatiboak dira egoera aldaketa bat adierazten dutenak edo ekintza-aren hasiera adierazten dutenak: *ontzia bete da* diogunean edo *aitona hil da* diogunean, argi ikusten da hor egoera aldaketa bat suertatu dela: hutsik zegoen ontzia lehenik, eta orain beteago; aitona bizirik zegoen, baina orain ez da bizi.

Euskal Gramatika laburra: Perpau bakuna (1993), 210. or.

Gramatikak, beraz, hiztegiari uzten dizkio aditz-sailak eta hauen izaera semantikoa zehaztearen ardura.

Euskarazko hiztegiatara jotzen badugu, ordea, aditz-laguntzailearen informazioa baliatzearen aldeko joera da bakarrik nabarmentzen dena.

Sarasolaren *Euskal Hiztegi* (Sarasola, 1997), esaterako, aditzen erabilera desberdinetan, laguntzailea zehazten da. Sarasolak bost laguntzaile-mota bereizten ditu: DA, DU, DA-DU, DIO eta ZAIO; non, DAK aditz iragangaitz arrunta adierazten duen, DUK aditz iragankor arrunta nahiz aipatu ditugun nor-nork azpimotak, DA-DUK erabilera iragankorra nahiz iragangaitza dutenak, DIOk objektu ageririk gabeko NOR-NORI-NORK aditzak, eta ZAIOk, azkenik, NOR-NORI aditzak. Horiek batera, batzuetan zenbait zehaztapen morfosintaktiko ere adierazten dira. Halere, nahiz eta aditz bakoitzaren adiera desberdinei zein laguntzaile-mota dagokion espezifikatu, adiera zeren arabera bereizten den ez da esplizituki ageri.

Euskaltzaindiak argitaratu berri duen *Hiztegi Batuan* (Euskaltzaindia, 2000) ere antzeko joera ikus dezakegu.

Elhuyar hiztegi (1996) ere ildo bera jarraitzen da euskara-gaztelania atalean, aditz bakoitzeko laguntzaile-motak apur bat gehiago zehazten direlarik. Gaztelania-euskara atalean, berriz, gaztelaniazko hiztegi eta gramatiketan agertu ohi diren sailak (v.tr., v.pnrl., v.intr.) bereizten dituzte.

Gauzak horrela, hiztegiotan aditz bakoitzaren erabilera bakoitzerako laguntzailer-mota eta adiera sorta bat dugu, baina ez dugu inolako aditz-sail semantiko espliziturik topatzen.

Horrek guztiak, aukeran dauden bideak aztertzeraz eta horietako bati lehentasuna ematera eraman gaituzte.

3 SEMANTIKA ETA SINTAXIAREN ARTEKO ELKARRERAGINA

Euskaltzaindiaren gramatikan aipatu da aditzak sailkatzeko garaian semantikak duen garrantzia. Ordea, hori onartuta ere, zertan datza semantika horren izaera? Zein semantikaren arabera izan behar da sailkapen hori?

Hain zuzen ere, hizkuntzalaritzaren azken joeretan, semantika horrek aditzak erakusten duen jokaera sintaktikoarekin lotura handia duela defendatzen da. Hale & Keyser (1986, 1991) izan ziren semantika eta sintaxiaren artean lotura planteatu zuten lehenengoetariko autoreak. Eta horien jarraian etorri dira Jackendoff (1990b) eta Pustejovsky (1995) bezalako autoreen proposamenak. Autore hauek sistema konplexuak lantzen dituzte erlazio honen berri emateko; oro har, primitibo semantikoen deskonposaketan oinarritutako sistemak dira, gero primitibo horiek mekanismo sintaktiko konplexuen bidez azalerraten direlarik.

Guk, ordea, ez dugu hemen horietan sakonduko, batetik, konplexutasuna handiegia delako corpus errealean analisisa bideratzeko, eta, bestetik, guk une honetan dauzkagun baliabide automatikoak baliatzeko bideak mugatzen dituelako. Horren ordez, Levin-ek bere *English Verb Classes and Alternations* (1993) liburuan planteatzen duen antzeko bidea jorratuko dugu, autore honek planteatzen duen ikuspegiak metodologia interesgarri aurkezten duelako, eta metodologia horretan guk eskuragarri ditugun baliabideak erabiltzea posible egiten duelako. Autore honen ustez, goikoen ideia berari jarraituz, jokaera sintaktiko bera erakusten duten aditzek antzeko semantika dute, eta hortaz, jokaera sintaktiko horretatik abiatuta sail semantikoak egitea posible da. Jokaera sintaktiko hau berak “alternantzia” delakoen bidez azaltzen du:

“Verbs, as argument-taking elements, show especially complex sets of properties. As shown in B. Levin (1985b, in prep.) and other works, native speakers can make extremely subtle judgements concerning the occurrence of verbs with a range of possible combinations of arguments and adjuncts in various syntactic expressions. For instance, speakers of English know which *diathesis alternations* –alternations in the expressions of arguments, sometimes accompanied by changes of meaning- verbs may participate”.

Levin, B., *English verb classes and alternations*, 1993, 2. or.

Hala, alternantzia berak konpartitzen dituzten aditzek gutxienez beren semantikaren baitako osagairen bat batera dutela defendatzen du:

“If the distinctive behavior of verb classes with respect to the diathesis alternations arises from their meaning, any class of verbs whose members pattern together with respect to diathesis alternations should be a semantically coherent class: its members should share at least some aspect of meaning”.

Levin, B. *English verb classes and alternations* 1993, 14. or.

Horretarako, Levinek bere liburuaren lehen zatian ingelesez topatu dituen alternantzia-sorta aurkezten du (80 alternantzia), eta ondoren, bigarren zatian, hainbat sail

semantiko proposatzen ditu, teoriar, proposatutako alternantzia horietan oinarrituta (48 sail semantiko).

Ordea, alternantziak eta sailak erkatuta, ez da hain garbi ageri saio hori, izan ere, orotariko sail semantikoak ikus baititzakegu: azpisail batzuk prozesu morfologikoetan oinarriturikoak dira; esaterako, 10 saileko (*Verbs of removing*) 10.7 (*Pit verbs*) eta 10.8 (*Debone verbs*) azpisailek alternantzia berak konpartitzen dituzte, eta oinarritzko egitura beretik abiatzen dira: *The cook boned the fish* ('Sukaldariak arraina hezurgabetu zuen') eta *The cook deboned the fish*. ('Sukaldariak arraina hezurgabetu zuen'); desberdintasun bakarra, aditzen forma eratorria da. Beste zenbait sail eta azpisail, banaketa sintagmatiko hutsean oinarritzen dira. Esaterako, 29 saileko (*Verbs with Predicative Complements*) zenbait azpisail, onartzen dituzten sintagma predikatibo desberdinetan oinarritzen dira: esaterako, 29.2 (*Characterize verbs*) eta 29.3 (*Dub verbs*) azpisailak elkarren artean bereizten dira lehenengokoek as bidezko sintagma predikatiboa onartzen duelako eta bigarrenek ez. Beste batzuetan, berriz, ez dakigu zeren arabera bereizten dituen sailak; edota, hobeto esan, sailak zein alternantziak bereizten dituen; esaterako, 9.1 (*Put verbs*) eta 10.1 (*Remove verbs*) aditzek onartzen dituzten eta onartzen ez dituzten alternantziei begiratzen badiegu, bi aditz sailek alternantzia berak erakusten dituzte; ordea, 9.1 sailekoek "put an entity at some location" adierazten dute, eta 10.1 sailekoek, berriz, "remove an entity from a location". Eta hori, azken batean, aditzok hartzen dituzten sintagmek hautatzen duten preposizio desberdinek adierazten digute.

Azken batean, badirudi sail nagusiak egiteko garaian gehiago erreparatzen diola aditz bakoitzak inguruan onartzen dituen osagaiak zehazteari, aurkeztutako alternantziak konpartitzeari –edo ez konpartitzeari– baino. Ondorengoari, alegia: "the occurrence of verbs with a range of possible combinations of arguments and adjuncts in various syntactic expressions".

Autoreak berak onartzen du bere lanaren baliagarritasunaren muina:

"In this book, I have chosen a level of classification characterized by clustering of verbs that should further the isolation of meaning components".

Levin, B. *English verb classes and alternations* (1993) 18. or.

"Finally, this book does not assess the implications of the material it includes for the identification of meaning components, nor does it move beyond their identification to the formulation of a lexical semantic representation. Rather, it is intended to set the stage for these necessary next steps".

Levin, B. *English verb classes and alternations* (1993), 19. or.

Alegia, egiten diren multzoak gorabehera, gerora aztertu behar da multzo horietan zein osagai semantikok duen esangura. Azken batean, berak teoria bat planteatzen du baina gero ez dirudi azkeneraino iristen denik. Autoreak eginkizun hau etorkizunerako uzten du, hizkuntza gehiagotan egiten diren azterketen zain. Bere lanean, orduan, dirudienez garrantzia handiagoa eman dio oinarritzko egitura eta horiei loturiko egitura sintaktikoak aurkezteari. Honenbestez, Levinen gonbitea jarraiki, euskaraz ere saio bat egitea erabaki dugu.

Azpimarratu behar da, halere, Levinen lanean ez dela esplizituki ageri oinarritzko egitura horiek zehazteko zehatz-mehatz zertan oinarritzen den. Besterik gabe, oinarritzko egitura hauek zedarritutzat ematen ditu, eta sail bakoitza IS eta PS jakinez

definitzen du. Ikusi dugun bezala, gainera, proposatzen dituen klaseak ez daude beti irizpide berari jarraituz osatuak, eta ez dira hortaz guztiz oinarri fidagarriak. Horren aurrean, gure hautua izan da, ez oinarritzko egiturarik jakintzat ematea eta euskararen bertan topatzen ditugun zenbait baliabide sintaktiko baliatuz, 110 aditzen gainean azterlan bat egitea. Zehaztu dezagun hurrengo puntuan, bada, zein baliabide hautatu ditugun eta nola baliatuko ditugun gure lanean.

4 GURE AUKERA: EUSKARAREN BALIABIDE MORFOLOGIKO-SINTAKTIKO AGERIEN ERABILERA

Aipatu baliabide sintaktikoak hautatzeko, oso funtsezkoa izan da gaur egun gure baliabide automatikoen eskain diezaguketena kontuan hartzea. Sarreran esan dugun bezala, egun eskura ditugun tresna automatikoen, corpusean ageri diren esaldietako sintagma analizatzen dituzte, hauei dagokien informazio morfosintaktikoa –alegia, numeroa mugatasuna eta kasua– eskainiz. Bestetik, esaldi bakoitzean erabiltzen den laguntzaile-mota errazki lor dezakete. Beraz, hor baditugu hainbat ezaugarri gure erabilpenerako eskuragarri.

Azterketa linguistikoari begira, berriz, jakina da, aditzen osagaiak sintaktikoki gauzaterakoan agertzen duten sintagma-mota (azpikategorizazio-informazioa, alegia) zehaztea funtsezkoa dela lexikoa eta sintaxiaren arteko loturaren berri emateko. Zehaztu dezagun, ordea, euskaraz, sintagma-motari baino kasuari erreparatzen zaiola gehiago, besteak beste, sintagma-motek, ingelesez ez bezala, ez dutelako posizio desberdinetan funtzio desberdinen berri ematen. Esan beharrik ez da, laguntzaile-mota zehaztea ere garrantzitsua dela oso, hauek aditzaren oinarritzko osagaien berri ematen ditugulako euren presentzia beharrezkoa izan gabe esaldian.

Horiek horrela, gure azterketan, aipatutako bi ezaugarriez, alegia, laguntzaile-mota eta kasuez, baliatu gara. Halere, horiek kontuan hartzerakoan, zenbait erabaki hartu behar izan ditugu, aurkezten dituzten hainbat konplexutasun kontuan hartuta. Horiek izango ditugu aztergai 4.1 puntuan. Behin baliabideak hautatu ditugula, aditzen erabilera bereizteko, bi ezaugarri hauen aldi bereko konbinazioa erabiliko dugu. Hau da, aditz batek aditz laguntzaile-mota jakin batekin aldi berean onar ditzakeen kasuak markatuko ditugu, eta aldi bereko laguntzaile eta kasu-konbinazio desberdin bakoitzeko erabilera desberdin bat markatuko dugu. Saio honetan ere zenbait erabaki hartu ditugu, lana errazte aldera. Horiei buruzkoak 4.2 puntuan ikusiko ditugu. Azkenik, 4.3, 4.4 eta 4.5 puntuetan datu hauek guztiak gordetzeko datu-basea, hautatutako aditzak eta horretarako baliabide automatikoen eskain dezaketen laguntza ikusiko dugu, hurrenez hurren.

4.1 Aditz laguntzaile motak eta kasuak

4.1.1 Aditz laguntzaile-motak

Aditz-formak erabilera desberdin guztietan hautatzen duen aditz laguntzaile-mota baliatzeko garaian, ohizko lau motak izango ditugu kontuan; adierazpide eza-guna erabiliz: DA, DU, DIO eta ZAIO aditz laguntzaileak. Ez ditugu, halere, agerpen guztietan ageri zaizkigun erabilera guztiak markatuko. Azterketa errazteko eta lexikoko balioetara bakarrik mugatze aldera, aurrerabaki batzuk hartu ditugu.

Inkoatiboa, inpersonala, pasiboa, antipasiboa, erreflexiboa eta erreziprokoa

Gauza jakina da, laguntzaileak euskaraz, batez ere, DA motakoak, orotariko informazioa ematen duela. Ikus ditzagun segidan.

- Alde batetik, hain ezagun den *balio inkoatiboak* ageri duen laguntzaile mota dugu:
(*Haurrak lorontzia hautsi du*) *lorontzia hautsi da*
- Bestetik, *balio inpersonala* emateko baliatzen da:
(*Langileek lan handia egin dute*) *lan handia egin da*
- Bestetik, *erreflexibotasunaren adierazle* izan daiteke:
(*Amak haurra jantzi du*) *ama jantzi da; haurra jantzi da*
- *Erreziprokotasuna* ere adieraz dezake, beti ere pluralean ageri delarik:
(*Pellok Txomin topatu du*) *Pello eta Txomin topatu dira*

Eta azkenik, euskarazko pasiboetan, antipasiboetan, eta hizkuntza erromaniko-etako egituren itxuraz egin ohi diren pasiboetan ere erabiltzen den laguntzaile-mota da:

- Pasiboa:
(*106*)² *Anttonek etxe hori egin du* (*107*) *etxe hori, Anttonek egina da*
- Antipasiboa:
(*110*) *nik gauza asko ikusi dut* (*111*) *ni, gauza asko ikusia naiz*
- “Pasibo erromantzea”:
Deabruak Jainkoa tentatu du (*103*) *Jainkoa deabruaz tentatua izan da*

Erabilera hauetan guztietan, ordea, laguntzailearen itxura iragangaitzaz gain, topatzen diren fenomeno linguistikoak ez dira ez hain agerikoak ez eta hain errazak azaltzen ere.

Esaterako, inkoatiboan nahiz inpersonalean, aditz-laguntzailea iragangaitz bihurtzen da, iragankortasuna adierazten duen elementua –kasu ergatiboduna– desagertu egiten delako. Pasibo eta antipasiboetan, berriz, iragankortasuna adierazten duen elementua ez da desagertzen baizik eta beste itxura sintaktikoz ageri da. Erreflexibo eta erreziprokoetan, azkenik, zaila da iragangaiztasuna iragankortasuna adierazten duen elementuaren desagertzearen ondorio gisa ulertzea. Erreflexibotasuna, izatez, ekintza bat, norberak eginez, norberari zuzentzean datza; erreziprokotasuna, berriz, ekintza bera batak besteari egitean. Orduan, lehenengo kasuan, ez du dirudi inongo desagertzerik dagoenik, baizik eta bi funtzioak elementu beraren baitan gertatzen direla esan daiteke. Bigarrenaren kasuan, berriz, bi elementuren presentzia derri-gorrezkoa da, eta hori pluraltasunaren bidez adierazten da; hau da, adizkia plurala da, erreziprokotasunean parte hartzen duten entitateak sintagma berean daudelako nola-baiteko pluraltasuna adierazten (numero plurala edota kopulazioa, esaterako). Hortaz, hauetan ere bi funtzioak bi elementu horien bidez adierazten direla dirudi.

Fenomeno hauek guztiak, orduan, iragankortasunaren kontzeptua are gehiago nahasten dute, morfologikoki “iragangaitzak” izan arren, ekintzan egiletasuna adierazten duen elementua, beti ez desagertzeaz gainera, egiletasuna ez delako beti modu berean adierazten. Guk, honen aurrean, zenbait erabaki hartu behar izan ditugu.

Pasibo, antipasibo eta inpersonalei dagokienez, aspaldi onartua da hirurak, lexikoko egitura jakinetatik abiatuta, operazio lexikalen bidez sintaxian gauzatzen

2 Aurretik zenbaki bat daramaten adibideak Euskaltzaindiaren *Euskal gramatika laburra*. *Perpaus bakuna* (1993) liburukitik hartu ditugu.

diren egiturak direla. Guk ere hauxe bera onartuko dugu, eta aditzen agerpenetan horrelako erabilerak topatzen ditugunean ez ditugu aintzat hartuko.

Besterik dugu inkoatiboaren kasuan. Hau, egun, eztabaidagai da oraindik auto-reen artean; batzuen iritiz, goiko kasuak bezala, operazio lexikal batez –alegia, ekintzaren egilea edo kausa oinarrizko egituratik syntaxirako bidean txertatuz, edota alderantziz, ezabatuz, abiapuntutzat hartzen den egituraren arabera– lortzen da (Hale and Keyser, 1991). Beste batzuek, aldiz, inkoatibotasuna lexikoan bertan dagoen baliotzat hartzen dute, hau da, lexikoko egituran zehaztu beharreko egitura gisa (Levin & Rappaport, 1992b). Gu, Levin eta Rappaport-i jarraituz, inkoatibotasuna lexikoko balio gisa ikusiko dugu, horrek ez baitigu behartzen egitura bata edo bestea hautatzera oinarrizko egitura gisa. Izan ere, badira aditzak berezko inkoatibotzat jotzen direnak, esaterako, *erori*, ez dutenak pareko kausatiborik (*erori du; *jaio du); eta baita berezko kausatibotzat jotzen direnak, *eragin*, esaterako, ez dutenak pareko inkoatiborik (*eragin da). Operazio lexikalen bidea hartuz gero (hau da, oinarrizko egitura bat hautatzera joko bagenu), hautatuko genukeen oinarrizko egituraren arabera, bi kasuotan aditzaren forma bera ere aldatu beharko genuke. Oinarrizkotzat kausatiboa hartuz gero, *erori*, agian *bota*-tik sortu beharko genuke, eta inkoatiboa hartuz gero, *eragin*-en inkoatiboa lortzeko *gertatu*?... beharko genuke. Jakin badakigu, aukera honen auzian, aldeko eta kontrako autoreak badirela (besteak beste, Halliday (1968), Fodor (1970), Cruse (1972, 1973)), baina gure jomugarik lehena aditz-forma beraren balioak zehaztea denez, albo batera utzi ditugu horrelako aukerak.

Erreflexibo eta erreziprokoei dagokienez, berriz, gauzak ez ditugu hain garbi ikusten. Etxeparek, *A grammar of Basque* (2001) liburuan hauen inguruko azterketa interesgarria aurkezten du. Bertan irakur dezakegunez, erreflexibotasuna adierazteko euskarak bi baliabide erakusten ditu: bata egitura iragankor arrunt batean *-ren burua* izenordaina erabiliaz, eta bestea hemen aipatu dugun adizki-mota iragankorraren bidez. Baina aditz guztiek ez dute joera bera erakusten bi baliabideekiko: aditz batzuek *-ren burua*-z bakarrik egin dezakete erreflexiboa; beste batzuek aditza iragangaitz bihurtzen soilik, eta badira biak onartzen dituztenak:

“The alternation is not entirely free, however. Many predicates can only take the reflexive argument, and cannot reflexivize via detransivitation, whereas other predicates can only form reflexive by detransitivizing. Still, a third class of predicates can be reflexivized in either of two ways”.

R. Etxepare, (2001) “Reflexives and Reciprocals” Hualde J.I. & Ortiz de Urbina, J. (eds.), *A grammar of Basque*, 293. or.

Beraz, ez dirudi erreflexibotasuna fenomeno guztiz erregularra denik, eta bade-nik oinarrizko egitura bat nondik bestea eratortzen den.

Gainera, erreflexibotasuna iragangaitzez bakarrik egin dezaketen aditzen artean, asko dira erabilera inkoatiboa ere erakusten dutenak:

“So-called inherent reflexives only admit the intransitive reflexive form: *gorde* ‘hide’, *jantzi* ‘dress’, *apaindu* ‘make up’, *garbitu* ‘wash’, *zikindu* ‘soil’, *idortu*, *lehortu* ‘dry’. Intransitive forms here not always have a reflexive meaning, they can also have an inchoative meaning: a. Jantziak lehortu dira; b. Leihoak zikindu dira; c. Eguzkia gorde da; d. Zelaia lorez jantzi da”.

R. Etxepare, (2001) “Reflexives and Reciprocals” Hualde J.I. & Ortiz de Urbina, J. (eds.), *A grammar of Basque* (2001), 295. or.

Horrek esan nahi du, kasuotan laguntzaile iragangaitzak balio anitz izan ditza-keela eta gure ikuspegitik aztertuta, anbiguotasun handia sorraziko lukeela. Hortaz, momentuz ez ditugu inongo modu bereziz markatuko erreflexibotasunari dagozkio- nak: laguntzaile iragangaitzez eginiko erreflexiboak DA laguntzaile-motakoak izan- go dira –inkoatiboak bezalaxe– eta *-ren burua* izenordainez osaturikoak, DU lagun- tzaile motakoak.

Erreziprokotasuna adierazteko ere bi baliabide dauzkagu euskaraz. Batetik, *elkar* izenordaina egitura iragankor arrunt batean erabiliz; eta bestea adizki iragan- gaitzez. Halere, bi jokamolde hauekiko joera ez da aditzek erreflexibotasuna adieraz- teko erabiltzen dutenaren parekoa. Alegia, erreflexiboa adizki iragangaitzez egin dezaketen aditz orok ez du erreziprokotasuna adizki iragangaitzez egiten. Esaterako, erreflexiboetan ez bezala, erreziprokotasuna adierazteko adizki iragangaitza baliatzen duten aditzek ez dute inoiz balio inkoatiborik:

“Reciprocal reading also arise either though a specific reciprocal argument *elkar* ‘each other’ or by detransitivizing the verb. The distribution of the two strategies however, is somewhat different when compared to reflexivization. Detransitivi- zing is not available with verbs whose intransitive forms are inchoative (see above). It is possible with some of the stative verbs: *maite izan* ‘love’, *ezagutu* ‘know’, *miretsi* ‘admire’; but not others: *atsegin izan* ‘like’, or *hobetsi* ‘prefer’. Intransitive reciprocals are also available with verbs expressing representation, such as *irudikatu* ‘picture’, *errepresentatu* ‘represent’ or *margotu* ‘paint’. (...)”

Hualde, J.I & Ortiz de Urbina, J. (2001), *A grammar of Basque*, 296. or.

Beraz, alde batetik, erreziprokotasuna ez dirudi ere guztiz erregularra denik, eta bestalde, ez dator erreflexibotasuna erakusten duten aditzekin bat.

Horren aurrean, gure erabakia izan da, erreflexibotasunarekin bezala, errezipro- kotasuna ez inola ere markatzea; honenbestez, laguntzaile iragangaitzez eginiko erre- ziprokoak DA laguntzaile-motakoak izango dira eta *elkar* izenordainez osaturikoak, DU laguntzaile motakoak. Ohar gaitezen, jadanik aipatua dugun bezala, erabilera erreziproketan adizki plurala erabiliko dela, eta hor bagenukeela nolabaiteko marka desberdintzailea; halere, aukera hori bazter batera utziko dugu eta hauek ere, besterik gabe, DA laguntzaile-motakoen artean kokatuko ditugu.

Bukatzeko, eta ZAIO motako aditz laguntzailera iraganez, DAren antzera, aditz iragankor datibodunen inpersonalaren adierazle dela aipatu behar dugu (*Behartsuei arropa eman zaie, Kazetariei egia esan zaie, liburua kendu zaio...*). Jakina, honela- koak ere ez ditugu kontuak hartuko.

4.1.2 Kasuak

Inguruan aditz batek onartzen dituen kasuak dira laguntzaile-motarekin batera erabiliko dugun beste baliabidea.

Argitu dezagun, halere, guk kasutzat deklinabide-tauletako atzizki oro jotzen ditugula; hau da, ez dugu bereizketarik egingo kasu gramatikal (absolutibo, ergatibo eta datibo) eta bestelakoen artean; guretzat denak izango dira kasuak: kasu ergatiboa, kasu absolutiboa, kasu adlatiboa, kasu ablatiboa... Horietaz gain, kasutzat hartuko ditugu ere mendeko perpausak eratzen dituzten erlazio-atzizkiak (*-ela*, esaterako).

Ordea, kasuen artean hautaketa bat egin dugu, batetik azterketaren konplexutasuna arintzeko, eta bestetik, azterketa xeheegia ez gertatzeko. Hautaketa egiteko, berriz ere gure baliabide automatikoetara jo dugu, eta taldean eskura dugun *Euskaldunon Egunkariako* corpusetik³, maiztasun handienarekin agertu diren lehenengo 9 kasuak hartu ditugu, hortik aurrerako maiztasunak txiki samarrak direlako. Hona maiztasunari dagozkion emaitzak eta guk hautatutako 9 kasuak marra batez bereizita:

• absolutiboa	% 41,79
• ergatiboa	% 36,37
• inesiboa	% 6,38
• datiboa	% 3,61
• - <i>ela</i>	% 2,70
• instrumentala	% 1,77
• soziatiboa	% 1,52
• ablatiboa	% 1,34

• adlatiboa	% 1,28
• - <i>teko</i>	% 0,52
• motibatiboa	% 0,18
• - <i>lako</i>	% 0,13
• destinatiboa	% 0,06
• prolatiboa	% 0,05
• adl. bukatuzkoa	% 0,04
• adl. norabide zuzenezkoa	% 0,0084

...

4.2 Aldi berean ager daitezkeen aditz laguntzaile-moten eta kasuen konbinazioa markatzen

Aditz baten balioak definitzeko, esan dugun bezala, hautatutako bi baliabide sintaktikoen aldi bereko konbinazio-aukerak zeintzuk diren aztertuko dugu, eta horretarako markaketa-sistema bat erabiliko dugu. Sistema horretan ‘X’ batez markatuko dira aldi berean ager daitezkeen aditz laguntzaile eta kasuak. Laguntzaileen kasuan, ‘X’ agertzeak esan nahiko du aditz horrek laguntzaile hori hartzen duela delako erabilera horretan. Berriz, kasu bati ‘X’ marka jartzen diogunean, oro har, balio bat izango du: “ager daiteke”. Hau da, corpusean agertu ala ez, gure ustez kasu horrek erabilera jakin horretan agertzeko gaitasuna duela adierazten dugu. Kasuak markatzeko, ‘X’z gain, ‘-’ balioa ere erabiliko dugu, delako kasu hori konbinazio horretan ezinezkoa dela adierazteko.

Alabaina, horiek izan arren besterik ezeko balioak, markaketan ere aurrerabaki batzuk hartu behar izan ditugu, eta zenbaitetan ‘X’ren balioa gehiago zehaztu. Ikus ditzagun segidan.

³ Taldean eskura ditugu 1999ko urtarriletik 2000ko maiatza bitarteko *Euskaldunon Egunkariako* zenbaki guztiak euskarri elektronikoa.

4.2.1 Datiboa

Jakina denez, kasu datiboak balio asko baina oraindik erabat zehaztugabeak ditu.

Datiboa aukerazko den kasu askotan, “afektibotasun” gisa ezagutzen den balio berezia adierazten da; horrexegatik, “datibo afektibo/etiko” izendatu izan da. Afektibotasun hau, normalean posesio-erlazio batean datzala esan ohi da: *sema Ameriketatik etorri zaio* (bere semea), *alaba bahitu diote* (bere alaba), *liburua kendu diote* (bere liburua) *ama erotu zaio* (bere ama), *irakaslea haserretu zaigu* (gure irakaslea). Eta posesio-erlazio hau askotan parte-oso erlazioa izaten da: *besoa apurtu zaio* (gorputz osotik besoa); *mahaiari hanka kendu diote* (mahairi zati bat)...

Beste batzuetan, hautazkoa izan arren, afektibotasuna ez beste zerbaitek adierazten du: *Jokalariak egia esan du / Jokalariak egia esan die kazetariei; Margolariak koadro bat pintatu du / Margolariak koadro bat pintatu dio emakumeari; Irakasleak liburua ekarri du / Irakasleak liburua ekarri digu; Behartsuek arropa eskatu dute / Behartsuek arropa eskatu digute...*

Bi balio hauetan, datiboa, besterik gabe, egitura batetik bestera erantsi egiten dela dirudi, DA motakoa dena ZAIO bilakatuz, eta DU motakoa dena DIO. Alegia, DA erabilerako kasu-konbinazio berean datiboa txertatzen da eta oro bat DU motako konbinazio berean datiboa txertatzen da.

Baina, badira beste zenbait erabilera ez dutenak modu horretako eransketarik erakusten.

Batetik badira eransketa hutsa erakusten ez dutenak (nahiz eta hori ere erakuts dezaketen); hau da, kasu konbinazio berean bat etor ezin daitezkeenak. Adib.

Pello adiskideez ahaztu da

-> *Pellori *adiskideez/adiskideak ahaztu *zaio/zaizkio*

Pellok motxila ahaztu du

-> **Pellok Anderri motxila ahaztu dio*

Krisi ekonomikoak kalte handiak eragin ditu

-> *Krisi ekonomikoak kalte handiak eragin dizkio herriari (arrunta)*

-> *Pellok (*bizikleta) pedaleei eragin die*

Pello etxera heldu da

-> *Pello etxera heldu zaigu (arrunta)*

-> *Pellok (*etxera) lanari heldu dio*

Pellok oihala gerrian lotu du

-> *Pellok haurrari oihala gerrian lotu dio (arrunta)*

-> *Pello (*gerrian) lanari lotu zaio*

Bestetik, badira datiboa baino ez dutenak onartzen. Adib.: *jario, otu, ekin...*

Ur biziko ibaiak jarioko zaizkio barnetik (Sarasolaren *Euskal Hiztegi*ko adibidea)

Otutzen zaionean egingo du (Sarasolaren *Euskal Hiztegi*ko adibidea)

Edota, DU ere onartu arren, ia beti DIO motaz agertzen diren aditzak; hau da, ia goikoen pareko, datiboa berezkoa dutenak:

Lehen saria eman zioten (Sarasolaren Euskal Hiztegiko adibidea)

Balio hauen guztien aurrean, gure hautua izan da datiboa markatzea bakarrik, batetik, eransketa hutsa ez denean, bestetik, datiboa onartzen denean bakarrik, eta azkenik, ia beti datiboa erabiltzen denean; azken hauetarako corpusari begiratuko diogularik bereziki, hau da, corpusean bakarrik datiboaz agertzen bada, markatu egingo dugu; aldiz, ez bada hala, ez dugu markatuko.

Horrek esan nahi du, DIO eta ZAIO laguntzaile-motatan markatuta ageri ez diren datiboak, aukerazkoak edo ezinezkoak izango direla. Hala, datiboa aukerazkoa denean, datiboaren laukitxoa bete gabe utziko dugu, eta, aldiz, ezinezkoa denean, ‘-’ markaz adieraziko dugu. DIO eta ZAIO laguntzaile-mota markatuta ageri denean, berriz, datiboak beti ‘X’ marka izango du.

4.2.2 Absolutiboa

Absolutiboari ‘X’ marka jartzen diogunean, automatikoki ulertu behar da delako aditzak kasu hori beharrezkoa duela, baina askotan ez dela agertzen elipsi-prozedurak direla tarteko. Hau da, ‘X’ horrek markatzen duen “ager daiteke” zentzua, kasu hauetan oso jakina da: agertzen ez denean, elipsiaren ondorioztat ulertu behar da (pro-drop fenomenotzat). Aldiz, elipsia ez den bestelako fenomenoak direnean (Euskaltzaindiak nor-nork sailean zerrendatzen dituen zenbait azpimotetan topatzen ditugunak, hala nola, absolutiboa barik inesiboa agertzen dutenak, nor izuna dutenak, nor agertzen ez dutenak eta zenbait aditz esapideen berezitasunak) ‘-’ ikurrarekin markatuko dugu esplizituki, ezin ager daitezkeela markatzeko.

Ondorioz, DA eta ZAIO aditz laguntzailea markatzen ditugun unetik, absolutiboa beti agertuko da ‘X’ markarekin, kasu horietan agertzen ez denean beti pro-drop fenomenoaren ondorioz izango baita. DU eta DIO aditz laguntzailea markatzen ditugunean, ordea, absolutibo markatzeko bi aukera izango ditugu: ‘X’ edo ‘-’, non lehenak esan nahi duen “beti ageri da, pro-drop fenomenoak barne”, eta bigarrenak “balio jakin horretan ezin da agertu”.

4.2.3 Ergatiboa

Ergatiboari dagokionez, eta nor-nork azpimoten artean nork sintagma agertzen ez dutenak gogoan, DU aditz-laguntzailea markatzeak ez du sistematikoki ergatibo kasua markatzea ekarriko. Hemen, absolutiboarekin bezalaxe, bi aukera izango ditugu: ‘X’ edo ‘-’, non lehenak esan nahi duen “beti ageri da, pro-drop fenomenoak barne”, eta bigarrenak “balio jakin horretan ezin da agertu”. DIO laguntzailea markatzen denean, berriz, ergatiboa sistematikoki ‘X’ batez markatuko dugu, mota horretakoetan beti ageri delako.

4.2.4 Kasuek denborazko erreferentzia dutenean: -n, -z, -tik, -ra, -kin...

Jakina da ere, aditzek gehien-gehienetan denborari erreferentzia egiten dioten osagai sintagmatikoak onar ditzaketela, eta zentzu hori hainbat kasuk eman dezaketela aditzera, hala nola, inesiboak, ablatiboak, adlatiboak, instrumentalak eta baita soziatiboak ere (*gauean, igandetik, igandera, arratsalde, igandearekin...*). Jakin badakigu denborazko erreferentzia hauek normalean ez dutela aditzari dagokion

informazio berezirik ematen, ekintza denboran kokatzeaz gain, eta aditz guztiek, oro har, horrelakoak onartzeko gaitasuna dutela.

Hori dela eta, gure erabakia izan da, denborazko erreferentzia duen kasurik ez kontuan hartzea aldi bereko kasuak markatzeko garaian. Alegia, agerpen batean inesibo, ablatibo, adlatibo edo instrumentalak denborazko zentzua badu, ez dugu kontuan hartuko.

4.2.5 Kasurik gabeko sintagmak

Badira sintagma batzuk ez direnak kasu bidez osatzen; adberbio sintagmak alegia. Adberbio sintagmak beti lotu izan dira –goian aipatu ditugun denbora-baliozko sintagmak bezalaxe– aditzaren izaerari ezer gutxi aportatzen dioten elementu gisa. Jakina da, halere, adberbioak mota desberdinetakoak izaki, esaldian funtzio desberdina izan ditzaketela, eta ez direla beti hain esangura gutxikoak aditzari begira. Har dezagun, esaterako, *jokatu* aditza ondoko esaldian: *Pellok [ondo/oker...] jokatu zuen aldi hartan*. Esaldi honetan *ondo/oker* kenduko bagenu, *Pellok jokatu zuen aldi hartan*, guztiz bestelako irakurketa egingo genuke, seguruenek, elipsi bat ulerturik ‘zer-baitetan jokatu zuela’ pentsatuko genukeelarik; adberbioidunaren balio dezentez desberdina, hortaz. Guk, ordea, horrelakoak albo batera utzi behar ditugu, ez dutelako agerian kasurik erakusten. Horrek esan nahi du, aditz batzuen zilegizko balio batzuk kanpoan geratuko direla.

Adjektiboekin ere batzuetan antzekoa gertatzen dela esan dezakegu, esaterako *jarri*-ren ondoko esaldia hartzen badugu: *Pello bileran gorri jarri zen*. *Gorri* kenduko bagenu, ez genuke, seguruenek, esaldia ulertuko (testuingururik gabe). Adberbioen kasuan ez bezala, ordea, adjektibo hauek kasu absolutiboz osatuak direla esan ohi da (mugagabea askotan), izenki predikazioa osatzen dutelarik; hala izanik, kasudun sintagmak genituzke. Zabalak bere tesian (*Predikazioaren teoriak Gramatika Sortzailean (Euskararen kasua)*, 1993) sakon aztertzen ditu predikazio harreman oro, eta hainbat proposamen egiten ditu erlazio hori gauzatzen duten elementuei dagokienek. Hemen aipatu dugun adibidean (alegia, adjektiboaren kasuan), eta baita izenenen kasuan ere, erlazio hori zenbaki komunztaduraren bidez edota komunztadura ageririk gabeko \emptyset atzizkiak osatzen dela esaten digu. Guk, ordea, komunztadura hauek kasura mugatuko ditugu, numero ageria (singularra eta plurala) nahiz ageria ez dena (guk mugagabe gisa ulertuko duguna), absolutibotzat hartuz. Hala, gure sisteman bi absolutibo aldi berean agertzea onartuko dugu horrelako erlazioen berri ematen duten neurrian. Bestelako kasurik aldi berean errepikatzea, ordea, ez dugu momentuz kontuan hartuko. Hala, horrelako kasuetan bi ‘X’ jarriko dizkiogu absolutiboari.

4.3 Aditz bakoitzeko balioak gordetzeko datu-basearen diseinua

Datu hauek guztiak modu koherente batean gordetzeko, datu-base bat antolatuko dugu (Aldezabal et al., 1998). Hala, aditz bakoitzaren balioak lantzeko bi pausu eman beharko ditugu.

Lehen go pausuan, aditz bakoitzak lau laguntzaile-motei dagozkion aukerak izango ditu, eta bertan aditzari dagokiona markatuko dugu 'X' batez; *joan* aditza erabiliz adibide gisa:

ADITZA: joan 1	
LAGUNTZAILE-MOTA	X/-
DA	X
DU	
ZAIO	
DIO	

Bigarren pausuan, markatutako aditz laguntzaileko taulara pasatuko gara. Laguntzaile-mota bakoitzeko kasu-aukera berak izango ditugu. Hala, adibidearekin jarraituz, DA laguntzailea izan bada markatu duguna, honelakoxe taula agertuko zaigu:

ADITZA: joan 1	
LAGUNTZAILE-MOTA DA	
KASUAK	X / - / HUTSIK
ABSOLUTIBOA	X
ERGATIBOA	-
DATIBOA	
ADLATIBOA	X
ABLATIBOA	X
SOZIATIBOA	X
INESIBOA	X
INSTRUMENTALA	X
-ELA	-
Oharrak: Markatutako kasu guztiak batera agertu badaitezke ere, ez dugu adibiderik topatu ez ablatiboarekin, ez soziatiboarekin ez instrumentalarekin. Guztieta adlatiboa da azaldu zaiguna.	
Adibideak: @ 185869,2634,0028,05: Bere langelara <i>joan</i> eta begiratu dezakegu. @ 185916,2634,0066,13: Hoteletik deitu digutenean berehala <i>joan</i> naiz hara eta gela egoera penagarrian ikusi dut.. @ 185999,2634,0142,17: Orduan, kotxera <i>joan</i> naiz ibilgailuarekin inguruak azkarrago aztertzeko.	

Bertan, delako laguntzaile-mota bakoitzarekin aldi berean topa daitezkeen kasuak markatuko ditugu arestiko puntuetan adierazitako gida-lerroei jarraituz. Hala, aldi bereko konbinazio bakoitzeko fitxa berri bat irekiko dugu; bestela esanda, 'laguntzaile + kasu-konbinazio' desberdin bakoitzeko, sarrera bat izango dugu, eta horretarako homografo desberdinak erabiliko ditugu: 1, 2, 3... Hauetako taula bakoitzak, iturri bezala erabili ditugun adibideentzako lekua izango du, bai eta interesgarri

iruditzen zaigun edozein oharrentzako ere. Ikus dezagun, esaterako *joan* aditzaren beste balioetat jo dugun fitxaren adibidea:

ADITZA: joan 2	
LAGUNTZAILE-MOTA	X/-
DA	X
DU	
ZAIO	
DIO	

ADITZA: joan 2	
LAGUNTZAILE-MOTA DA	
KASUAK	X / - / HUTSIK
ABSOLUTIBOA	X
ERGATIBOA	-
DATIBOA	-
ADLATIBOA	-
ABLATIBOA	X
SOZIATIBOA	-
INESIBOA	-
INSTRUMENTALA	-
-ELA	-
Oharrak: Erabilera honetan ez dirudi helbururik defini daitekeenik; horregatik jarri dugu beste erabilera gisa.	
Adibideak: @205731,3803,0002,02: Hodiak etxeen fatxadetatik <i>joan</i> beharko dira.	

Bi markaketa hauetatik, hortaz, bi sarrera izango genituzke: bata 'DA + abs abl' markatua eta bestea 'DA + abs abl ala soz ins' gisa.

Hautatu dugun datubase-sistema, Macintosh ordenagailuetan baliatzen den FileMiker delakoa da, honek modu erraz eta txukun batean uzten baitigu bi taulen arteko lotura egiten, eremu bakoitzeko balioak definitzen, eta eremu hauei dagozkien balioak errazki aukeratzen.

4.4 Baliabide automatikoen erabilera

Esan dugun bezala, markaketarako, gure intuizioak erabiliko ditugu, eta hala izaki, subjektibotasunari lotuta egongo dira ezinbestean. Horren alloan, corpusak objektibotasuna jartzen digu agerian; alegia, guk ontzat eman ditugun esaldietan agerian azaldu dena bederen, badakigu zilegi dela. Hori, hortaz, oso kontuan hartzekoa izango da gure eskuzko lanarekiko konparagarri. Horrela, guk zedarritutako erabilera bakoitzean aurreikusi ditugun laguntzaile eta kasu-konbinazioak egiaztatzeko eta

osatzeko, gure analizatzaile automatikoak aplikatu osteko emaitzak baliatuko ditugu (Aldezabal et al. 2001).

Horretarako, esaldien iturri gisa erabili ez dugun *Euskaldunon Egunkaria*-ko corpusa erabiliko dugu. Dena den, aipatu behar dugu, datuek esangura izateko, 10 agerpen baino gehiago dituzten aditzen datuak bakarrik izango ditugu kontuan. Hala, esaldi horietan oinarrituz, guk erabakitako aldi bereko kasu-konbinazioak, aipatu corpusan agertu diren edo ez begiratu dugu. Agertu badira, kasu bakoitza zein maiztasunaz; eta agertu ez badira, zein kasu agertu diren, zein maiztasunez eta zein konbinaziotan (binaka, hiruak...). Horiek oso garrantzitsuak izango dira azterketa honetatik aterako ditugun ondorioetarako.

4.5 Hautatutako aditzak

Aditzak hautatzeko, taldean eskura dugun EEBS⁴ corpusetik 22.000 hitzeko lagin bat hartu eta 622 aditz zerrendatu ditugu, maiztasun gehienekotik gutxienera; zerrendatutako guztietatik 110 aditz hautatu ditugu irizpide desberdinen arabera: batetik, maiztasunari begiratu diogu, maiztasun handienekoak hartuz lehenik, baina horiekin batera, azpikategorizazio-jokamolde aldetik ustez interesgarri izan zitezkeen beste batzuk ere hautatu ditugu. Hona hemen osatutako zerrenda:

abestu, adierazi, afaldu, agertu, ahaztu, aldatu, amaitu, argitu, asmatu, atera, aurkeztu, aurkitu, banandu, barkatu, begiratu, besarkatu, bete, bihurtu, borrokatu, bukatu, bultzatu, deitu, edan, egin, egon, egotzi, ekarri, elkartu, eman, entzun, erabili, eragin, eraman, erantzun, erein, erosi, erre, erreparatu, esan, eskaini, eskatu, eskiatu, etorri, eutsi, ezkondu, eztabaidatu, gelditu, gertatu, gogoratu, hartu, hasi, hautatu, hautsi, hazi, hil, hornitu, hozkatu, hustu, ibili, igo, ikasi, ikusi, irakurri, irau, iritsi, isildu, isuri, izan, izendatu, izerditu, jaitsi, jakin, jan, jantzi, jarraitu, jarri, jaso, jo, joan, jokatu, josi, kezkatu, kokatu, konparatu, konturatu, korritu, loratu, lortu, lotu, marraztu, mintzatu, moztu, mugitu, musukatu, nahastu, nekatu, oroitu, otu, pasa(tu), poztu, saldu, saltatu, sartu, sinistu, topatu, ukitu, ulertu, zamatu, zeharkatu, zutitu

Ikus daitekeenez, ez dago osagai bat baino gehiagoko aditzik (*lo egin, zain egon, axola izan, ari izan, barre egin...*). Hau, alde batetik, aditzen artean hautaketa egiteko irizpidea ere izan da nolabait, baina batez ere gure tresna automatikoek, oraindik unitate lexikal gisa analizatzeko dituzten zailtasunek eraman gaituzte hauek bazterreratzea. Esan behar dugu, halere, taldean badirela hitz anitzeko unitate lexikalen inguruko azterketak, eta dagoeneko urrats batzuk ere emanak ditugula (Aduriz et al., 1996).

5 ONDORIOAK ETA ETORKIZUNEN LANAK

Hautatutako prozedura honen bitartez, hauxe da lortzen duguna, edo bederen lortu nahi genukeena: aditz-forma bakoitzak, guk definitutako irizpideetan oinarrituta izan ditzakeen balio desberdin guztiak banatuta. Hau da, modu honetan hain eza-gun diren balio kausatibo eta inkoatiboak, esaterako, bereizita agertuko zaizkigu, delako aditzaren bi balio gisa. Balio guztiak zehaztea, halere, oso puntu inportantea

4 EEBS (Egungo Euskararen Bilketa Sistemakoa), UZEI etengabe aberastuz doan corpusaren izena da, eta XX. mendean erditik hasita gaurdaino agertu diren euskarazko testuen bilketa sistemakoa egitea du helburu. (Urkia & Sagarna, 1991).

iruditzen zaigu aditz banakoak corpusean onar ditzakeen egiturak definitzen diren aldetik. Ondoren, esan dugun bezala, atera zaizkigun balio desberdin horietan, kasu bakoitzak zein izaera semantiko duen aztertuko dugu, eta horren arabera, balio semantiko berak edo antzekoak dituzten aditzekin multzo koherenteak osatzen saiatuko gara. Honen bidez, uste dugu, sintaxia eta semantikaren artean dagoen harreman horren berri ematen dugula neurri handi batean. Horretaz gain, aditzak multzokatzeak duen garrantzia ukaezina da, lexikoia (edota hiztegia) modu orokorrean antolatzeke, eta horrela informazioa alperrik ez errepikatzeke.

Bestetik, azpikategoriazioaren kontzeptua lauso samar gelditzen da, azpikategoriazioa derrigorrezkotasunarekin lotzen badugu, bederen. Izatez, derrigorrezkotasuna kontu irristakorra da, are gehiago euskara bezalako pro-drop hizkuntzetan, eta euskara bertan ageri zaizkigun hainbat fenomenoren aurrean. Guk hemen planteatzen dugun ikuspegian, derrigorrezkotasunari baino, aukerakotasuna eta ezinezkotasuna markatzeari eman diogu lehentasuna. Hain zuzen ere, aditz bakoitzak perpaus zuzen bat osatzeko "beharrezkotzat" jotzen diren elementuak zehaztea bezain garrantzitsua edo are garrantzitsuagoa da, gure ustez, zein elementu ez duen onartzen zehaztea. Eta hau guztiz bat dator aplikazio konputazionalen barruan egiten diren Gramatika Zuzentzaileek beharrezko duten informazioarekin.

Azkenik, esan behar dugu, azterketarako iturri gisa corpora hartzeak, ondorio garbi bat dakarrela: bertan agertu dena bakarrik aztertuko dugu; alegia, aditz batek corpusean erakutsi dituen erabilerak. Honenbestez, azterketa linguistikoko sakona jartzen badugu helburu nagusi gisa, beharbada hankamotz geratuko gara; baina, aldiz, gure helburu behinena corpora aztertu ahal izatea bada, zentzu horretan asetu egingo ditugu gure asmoak. Eta esana dugun bezala, une honetan horixe da gure ikuspegi konputazionaletik lortu nahi duguna. Hortaz, hasteko oso baliagarri eta beharrezkotzat jotzen dugu azterketa hau.

ERREFERENTZIAK

- ABNEY, S. P. (1991). *Parsing by chunks*. R.C. Berwick, S.P. Abney, and C. Tenny eds, Principle-Based Parsing: Computation and Psycholinguistics, Dordrecht: Kluwer.
- _____ (1997). *Part-of-Speech Tagging and Partial Parsing*. S. Young, and G. Bloothoof ed, Corpus-Based Methods in Language and Speech Processing. Dordrecht: Kluwer.
- BURZIO, L. (1981). *Intransitive Verbs and Italian Auxiliaries*. [Doctoral dissertation, MIT], Cambridge, MA.
- ADURIZ I., ALDEZABAL I., ARTOLA X., EZEIZA N., URIZAR R.: "Multiword Lexical Units in EUSLEM: A Lemmatiser/Tagger for Basque", COMPLEX'96 Forth Conference on Computational Lexicography and Text Research. Budapest, Hungaria. Irailak 15-17, 1996.
- ALDEZABAL I., GOJENOLA K., SARASOLA K. "Subcategorización verbal vasca: propuesta inicial y herramienta de validación". SEPLN'98. Alicante. 23-25 de Septiembre, 1998.
- ALDEZABAL I., GOJENOLA K., OROÑOZ M. "Combining Chart-Parsing and Finite State Parsing" Proceedings of the European Summer School in Logic, Language and

- Information (ESSLLI). Student Session 99. Utrecht, the Netherlands, August 10-14, 1999.
- ALDEZABAL I., GOJENOLA K., SARASOLA K. "A Bootstrapping approach to parser development". International Workshop on Parsing Technologies (IWPT 2000). Trento (Italy), 2000.
- ALDEZABAL I., ARANZABE M., ATUTXA A., GOENAGA P., GOJENOLA K., SARASOLA K. "Extracción masiva de información sobre subcategorización verbal vasca a partir de corpus" SEPLN'2001, Septiembre 12-14, Jaén, 2001.
- ARRIOLA, J. M., SOROA A. (1996). "Lexical Information Extration for Basque" Student Conference in Computational Linguistics, 40-47, Montreal
- CHOMSKY, N. A. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- CRUSE, D.A. (1972). "A note on English Causatives". *Linguistic Inquiry* 3, 522-528.
- (1973). "Some thoughts on Agentivity". *Journal of Linguistics* 9, 11-23.
- ELHUYAR KULTUR ELKARTEA (1996). *Elhuyar hiztegia*, Usurbil.
- ETXEPARE, R. (2001). Hualde, J.I & Ortiz de Urbina, J. (edits.), *A grammar of Basque*. Unpublished. University of Illinois and Deustuko Unibertsitatea.
- EUSKALTZAINDIA (1993). *Euskal Gramatika laburra: Perpaus bakuna*, Bilbo
- (2000). *Hiztegi Batua*. [*Euskera*, 45. Liburukia, Bilbo].
- FODOR, J.A. (1970). "Three Reasons for Not Deriving *Kill* from *Cause to Die*", *Linguistic Inquiry* 1, 429-438.
- GRACIA I SOLÉ, LL. (1987). *La Teoría Temática*. [Ph D. Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona]. Bellaterra.
- HALE, K. L. & KEYSER, S. J. (1986). "Some transitivity Alternation in English". Lexicon Project Working Papers 10, Center for Cognitive Science, Cambridge, MA: MIT Press.
- (1991). "On the syntax of Argument Structure". Unpublished ms., MIT, Cambridge, MA.
- HALLIDAY, M. A. K. (1968). "Notes on Transitivity and Theme in English Part III". *Journal of Linguistics* 4, 179-215.
- JACKENDOFF, R.S. (1990b). *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- LEVIN B., (1993). *Verb classes and alternations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- LEVIN, B. & RAPPAPORT, M. (1992b) *Unacusativity: At the Syntax-Semantics Interface*, unpublished ms., Northwestern University and Bar Ilan University, Evanston, IL an Ramat Gan
- OYHARÇABAL, B. (1993) "Verb Agreement with Nonargumentns: On Allocutive Agreement", Hualde J.I. & Ortiz de Urbina, J. (edits.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 89-114.
- PERLMUTTER, D. M. (1978). "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis", *BLS*, 4 157-189.
- PUSTEJOVSKY, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA: MIT Press.
- SARASOLA, I. (1997). *Euskal Hiztegia*. Donostia: Kutxa Fundazioa.
- URKIA, M. & SAGARNA, A. (1991). Terminología y Lexicografía asistida por ordenador. La experiencia de UZEI. SEPLN'91, Donostia.
- ZABALA, I. (1993). *Predikazioaren teoriak Gramatika Sortzailean (Euskararen kasua)*. Doktoretza-tesia. Euskal Filologia Saila, Euskal Herriko Unibertsitatea.

Mahai ingurua:
Gaurko hiztegitzaren premiak eta arazoak

1

Antton Gurrutxaga

Elhuyar

EUSKAL HIZTEGIGINTZA AZKEN 25 URTEOTAN: IRITZI OROKORRA

Azken 25 urteotan, lan handia egin da euskal lexikoaren alorrean, euskara batuan eta, beraz, euskararen normalizazio eta etorkizunean lexikoak duen garrantziaren seinale. Gure ustez, aurrerapen nabarmenak egin dira alor honetan. Lehenik eta behin, euskal tradizio idatziaren bilduma egin da eta, hori landuz, *Orotariko Euskal Hiztegia* argitaratu ahal izan da (argitalpena erabat amaiturik ez dagoen arren). Bilduma horri esker, ondare lexikal historikoaren datuak eskuratu ditu Euskaltzaindiak eta euskara baturako erabakiak hartzeko irizpide fidagarriak eta sendoak ezarri ahal izan ditu. Bestetik, euskara batuaren sorreratik beretik euskara batua bultzatu nahi izan duten hiztegiak argitaratu dira. Izan ere, euskaldunak ez dira Euskaltzaindiak lexiko batua finkatu zain egon lexiko baturantz abiatzeko ahaleginak egiteko, ezta euskara eremu berrietan erabiltzeko ere. Hiztegiok, lexikografikoek (euskara--hiztegiak eta hiztegi elebidunek) zein terminologikoek, asmo nagusi bat izan dute: euskara lexikoaren alorreko tresnez hornitzea (baturanzko grafiak, hitz berriak, adiera berriak, termino berriak, ondare lexikaleko hitz galduak berreskuratzea eta abar proposatuz). Zorionez, mende honetako euskal testuen corpus estatistikoa ere egin da (EEBS), eta, horri esker, mende honetako testuetan eta, bereziki, euskara batuaren sorreraz gero hainbeste ugaritu diren euskarazko testuetan erabilitako lexikoaren datuak eskura ditugu. Horiek guztiak horrela eta, esan liteke euskal lexikoa, historikoa zein gaur egungoa, orain dela hogeita bost urte baino askoz hobeto ezagutzen dugula. Horren emaitzak ere hasi gara jasotzen eta, denetan nagusia, ezbairik gabe, argitaratu berria den Euskaltzaindiaren *Hiztegi Batua* dugu. Gure ustez, *Hiztegi Batua* benetako mugarrria da euskararen historian eta ezin eskertuzko tresna dugu euskaldunok euskararen normalizazioan aurrera egiteko.

Beste emaitza nabarmengarri bat Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegia* dugu, *Orotariko Euskal Hiztegia* egiteko erabilitako corpus beretik moldatua eta, lexikografia-ereduan ez ezik, euskarazko definizioak moldatzeko ereduan ere ekarri handia egin duena.

Hain zuzen ere, euskarazko definizioez osatutako euskara-hiztegiak argitaratu izana da euskal lexikografiaren azken urteotako lorpen handienetakoa: hizkuntz hiztegiak, sinonimo-hiztegiak, hiztegi entziklopedikoak, hiztegi teknikoak... Garai batean, euskaldunak euskara--erdara hiztegietara jo behar zuen, ezinbestean, ezagutzen ez zuen euskal hitz baten esanahia jakiteko. Esan liteke euskal hiztegiak exozentrikoak zirela, ez zirela bere baitakoak. Hitzunak bere hizkuntzako hitz eta esapideen esanahiri buruzko informazioa hizkuntza horretan berean bereganatzeak berebiziko garrantzia du. Euskarazko unibertsoa euskarazko esanahiez osatzen da lehenik eta, horiekin batera, elkarkide, gainerako hizkuntzetako ordainak egoten dira, kulturaren osagarri eta adierazgarri. Hala ere, euskara-hiztegiak elebidunak baino gutxiago erabiltzen dira oraindik ere (salmentek hori erakusten dute, behintzat).

Beste aurrerapen nabarmen bat hiztegi elebidunetan gertatu da. Bi arrazoiengatik: hiztegien kalitatea hobetu delako eta hizkuntza-eskaintza handiagoa dagoelako: gaztelania, frantsesa, ingelesa, errusiera, alemana...

Azkenik, merkatuan dagoen hiztegi-eskaintza ere orain dela hogeita bost urte baino askoz handiagoa da eta, gure iritziz, hori ona da. Egia da batzuetan zalantzak plazaratu izan direla hiztegi-ugaritasunari buruz, euskaldunok mota bakoitzeko 'hiztegi bat' aski edo, areago, hobe genukeela esanez. Gure ustez, erabiltzaileak merkatuan aukera bat baino gehiago izatea ez da inolaz ere kezagarria, pozgarria eta onuragarria baizik, gure hizkuntza heldutasunerantz eta normalizaziorantz doan seinale dena.

ZER DAGO EGITEKO? ZEIN DIRA EUSKAL HIZTEGIGINTZAREN PREMIAK EPE ERDIAN ETA LUZEAN?

Ez dugu uste inork zalantza egingo lukeenik Hiztegi Batuaren 2. itzulia amaitzeak berebiziko garrantzia duela esaten badugu. Euskaltzaindiak berak esan du Hiztegi Batu osoak "eguneroko bizitzan behar ditugun hitzak bilduko dituela". Ez da asmo makala, ez horixe. Araua ematen dutenen eta euskalgintzako profesionalen, erakundeen, taldeen, etab.en arteko informazio-trukearen eta elkarlanaren beharra dago eta badakigu Euskaltzaindia horretaz jabeturik dagoela. Behar horren arrazoa da erabakiek gaur egun nagusi diren edo nagusitzear dauden erabilera errealetan (baldin badaude) ahalik eta nahasmen eta distortsio txikiena eragitea (erabiltzen den eta baliabideak sortzen dituen hizkuntza ari gara arautzen eta normalizatzen; ez gara objektu geldo eta abstraktu batez ari).

Bestetik, lexiko tekniko edo terminologiaren alorrean erreferentzia-gunearen beharra dagoela uste dugu. Euskaltzaindiaren babesa izango lukeen erakunderen edo erakunde-multzoren bat behar litzateke. Alor honetan, elkarlana inoiz eta inon baino beharrezkoagoa da, ez terminologia sortzeko bereziki, sortzen dena nolabait 'normalizatze'ko, eta Euskal Herri osoko hedadura eta partaideak eduki behar litzuzke (ez dugu esan nahi horren 'gomendioek' Euskaltzaindiaren arauen maila bereko estatusa eduki behar luketenik).

Ahalegin horiek denak hiztegi-gintza arautzailearen alorrekoak dira. Izan ere, bada gaur egungo euskal hiztegi-gintzak duten ezaugarri aipagarri bat: 'eredua' jasotzen dute eta hori zabaltzen saiatzen dira. Hitz gutxitan, gaur egungo euskara 'errea-

la', 'bizia' (hau da, bizidunek erabiltzen dutena) osorik behintzat jasotzen ez duen hiztegitzaren da gurea. *Orotariko Euskal Hiztegia*-n tradizio idatziaren datuak jaso dira. Eta gaur egungo euskararen 'datuak', hau da, hitzak, adierak, kategoriak, esapideak eta abar? Lexikografiaren ikuspegi deskribatzailea ez zaio egungo erabilerari aplikatzen, edo iragazi egiten da, are gehiago 'eguneroko lexikoaren' alorrean. Zergatik? Gaur egungo euskararen, bereiziki ahozkoaren elementu askok ez digutelako balio, edo, zehatzago esanda, onargarri izan daitekeen euskara batu eta estandarerako ez dutelako balio. Nork esana da hori? Euskaltzaindiak berak, euskal hitza zer den eta zer ez den zehazten duen erabakian:

Euskal hitzak dira euskara bizian sustraituak daudenak" (1959) eta "Euskara bizian sustraituak ez daudenak ez dira euskal hitzak, sustraitzen ez diren bitartean bederen" (1991). Hitz sustraituei igartzeko irizpideak, berriz: "hitzaren hedadura, hitzaren antzintasuna eta hitzaren erabilera idazle zaharretan". Azkenik, baldintza minimoaren irizpidea dugu: "Ez dira erabat euskal hitzak gaztelera edo frantsesa jakin gabe euskaldun batek ezin adi ditzakeenak,....

Baina ez dugu arau hori aginpidea duen erakunde batek 'kanpotik' ezarri digun zerbait denik pentsatu behar. Guk behinik behin ez dugu horrela ikusten. Neurri handian, euskaldun orenen gogoan bizirik dago ikusmolde edo 'sentimendu' hori. Batzuek gutxiago edo beste batzuek gehiago, denok sentitzen dugu maiz erabiltzen ditugun hitz asko eta asko ez direla 'onargarriak'. Euskaldun batek 'halakoa euskaraz nola esaten da?' galdetzen duenean (egia esanda, 'nola esan behar da?' litzateke galdera zehatza, eta hainbatek halaxe galdetzen du, normalean, euskaraz bizi den pertsona bada behintzat, ederki jakiten duelako nola esaten den), erantzuleak normalean erabiltzen den halako mailegu gordina dela esaten badio, 'baina hori erdaraz da!' esango du seguru aski; eremuan onargarri izan litekeen hitz berria aipatuz gero, berriz, 'hori ez du inork esaten eta!' izan daiteke haren erreakzioa. Kontraesan hori dugu, eta ez gara horretan oso arraroak.

Hitz berriak behar ditugu, beraz, Euskaltzaindiaren 'baldintza minimoa' betekoa duten hitzak, hain zuzen ere. Azken 25 urteotako hiztegiaren proposamen berri asko daude, batzuk Euskaltzaindiak berak eginak, beste batzuk hiztegitzaren bere sortuak. Lexikografoak badaki proposamen berriak 'fikzio' direla (adibidez, 'bizkar-zorro'), baina konfiantza du fikziotik errealitatera salto egingo dutela noizbait. Jakin badakigu batzuek arrakasta izaten dutela, lehenik euskara idatzian betiere; baina beste batzuek ez, orain arte ez behintzat, eta aspaldi eginak dira. Hala ere, ikuspegi deskribatzailearen eta arautzailearen artean harrapaturik, lexikografoak bere buruari galde-tzen dio konfiantza hori 'noiz artekoa' izan daitekeen, zenbat denbora 'itxoin' dezakegun hitz jakin bat erabileran txertatu arte (edo noiz arte saia gaitzkeen hitz jakin bat 'biziarazten'). Mikel Zalbideren hitzak gogoratuz, hiztegitzaren arautzailea ez da amaitzen hitzak hiztegiaren sartzen direnean, hiztunak hitzok bere egiten dituenean eta erabiltzen dituenean baizik. Hori lortu ezean, hitz berria hilda dago, ez du ezertarako balio. Izan ere, hizkuntzak ezin du jasan hiztegiaren ereduaren eta erabilera errealaren arteko aldea denboran mugarik gabe irautea. Zenbat denbora beraz? Orain ezin erantzun dezakegun galdera da, normalizazio-prozesuan ari gara, baina zentzuzkoa da muga bat egongo dela aurreikustea.

Proposamen berrien arrakasta neurtu egin behar da. Horretarako, erabilerari buruzko datuak jaso behar dira. Hau da, corpusak osatu eta aztertu beharko dira. Eta

ez idatzizko erabilerari buruzkoak soilik. Izan ere, proposamen berriak ezartzeko aukera ez da bera batez ere idatziz erabiltzen bada eta batez ere ahoz erabiltzen bada. Erabilera zaindua askoz errazagoa da idatzizko erregistroetan ezartzen. *Ingurugiro* baztertu eta *ingurumen* ezartzea errazagoa da *motxila* baztertu eta *bizkar-zorro* ezartzea baino. Nolanahi ere, kontua da proposamen berrion segimendua egin behar dela. Dударik ez, Euskaltzaindia da, datuok aztertuta, proposamen berrien 'arrakasta' neurtu eta dagozkion erabakiak hartzeko erakundea. Denboraren poderioan, arrakasta duten hitzak erabileran parte izango direlako, eta arrakasta izan ez dutenak baztertu eta benetan erabiltzen direnak onartzeko lasaitasuna izango dugulako, gure hiztegi-gintza, apurka-apurka, deskribatzaileagoa izango da (ez erabat, ez dago guztiz deskribatzailea den hiztegirik) eta harrotasunez esan ahal izango dugu gure hiztegiek euskaldunok erabiltzen duten lexikoa jasotzen dutela. Hala izan bedi.

2

Patxi Uribarren Bostak Bat *lantaldea*

1. NORBERAREN TALDEAREN LANA

BOSTAK BAT LANTALDEA Bizkaian kokatuta lanean diharduen hizkuntzalari eta itzultzailez hornitutako kultur taldea duzue. Hurrengo sei pertsonok gara taldekide: Gotzon Aurrekoetxea (Euskal Filologian Doktorea eta UPV-EHU-ko irakaslea); Ricardo Badiola (hizkuntzalaritzan lizentziaduna eta Euskaltzaindiko argitalpen eragile); Luis Baraiazarra (Euskal Filologian lizentziaduna eta Euskaltzaindiko Hiztegi-gintza eta Gramatika batzordeetako kidea); Juan Luis Goikoetxea (Didaktikan Doktorea eta institutuko katedraduna); Txomin Solabarrieta (Bizkaiko Gotzaindegiko itzultzaile-ohia) eta Patxi Uribarren (hizkuntzalaritzan lizentziaduna eta Bizkaiko Diputazioko itzultzailea).

Gure lantaldea, zientzia-arlo desberdinetako kolaboratzaile multzo handi batekin inguratu da. Horrela lankide izan ditugu maila eta hiztegi desberdinetan hurrengo hauek: Martin Orbe (Euskal Filologian lizentziaduna eta Udako Euskal Unibertsitatea-UEUko zuzendari-ohia); Jose Ramon Etxebarria (fisikaria, UEUko argitarapenen zuzentzailea); Jesus M. Zalakain (itzultzailea), Jazinto Iturbe (Doktorea eta UPV-EHUko irakaslea), Kepa Altonaga (Biologian doktorea eta UPV-EHUko irakaslea); Pilare Baraiazarra (Euskal filologian lizentziatua eta Batxilergoko irakaslea); Jesus Naberan (itzultzailea); Erramun Osa (AEK-ko didaktika taldeko irakaslea); Gabriel Piedra (itzultzailea); Iñaki De Nicolas Pinto (OHoko irakaslea. Hezkuntza-Psikologian lizentziatua); Gotzon Lobera (Zuzenbidean lizentziaduna eta gaur egun Bizkaiko Diputazioko Euskararen Zuzendaria); Patxi Letamendi (medikua); Eneko Barrutia (Euskal Filologian lizentziaduna); Xarles Videgain (Université de Pau et des Pays de l'Adour-eko irakaslea); Alfonso Irigoien Etxebarria (Euskaltzain hizkuntzalaria eta Destuko katedraduna); Lino Akesolo (Euskalari-ikertzaile-hiztegi-gilea), Beñat Oihartzabal (Euskaltzaina eta Frantziako CNRSko ikertzailea); Javier Garai Errekatxo (irakasle-itzultzailea); Joseba Butron Jauregi (institutuko katedraduna), Jose Ramón Eguiluz Ugarriza (Bizkaiko Aldundiko itzultzailea); Bego Montorio Uribarren (itzultzaile-interpretaria); Jose Luis Lizundia eta Mikel Gorrotxategi (Euskaltzaindiko Onomastika batzordeko kideak).

Guztira 10 doktore irakasle, 11 lizentziatu irakasle-itzultzaile, eta beste 7 pertsona trebatu, hala nola, Lino Akesolo.

Lantaldea, hainbat urtetan Euskaltzaindiko "D" eta "B" titulazioetarako jendea prestatzeko ikastaroak antolatu eta ematen jardun ondoren, 1982. urtean hasi zen euskal hiztegi-gintza munduan lanean, une hartan hiztegi-gintzan zegoen hutsunea bete

nahiez. Ia 20 urte hauetan beti ildo berari jarraituz, eta hutsik egin barik, hiztegi sorta zabala argitaratu ditu jada.

Bostak Bat Lantaldearen sorrera planteamendu estrategiko baten ondorio izan zen: egin-eginean, euskaldunok euskaraz jarduteko hiztegi mailan ezinbestekoak genituen tresnak sortzea. Hori dela eta, talde honen hiztegi gehienak (9tik 7) euskara hutsezkoak izan dira. **ADOREZ** hiztegi sorta jarri genuen abiabidean. Gure definiziozko lehen hiztegia (Adorez 2) Kintana-Aresti jaunek *Batasunaren Kutxan* eginiko ahaleginaren ondoren, euskarazko definiziozko lehen hiztegia izan zen.

Hiztegi elebidun biak, ostera, urte luze horietan bilduta ikerlan ugarien emaitza izan dira. Hain zuzen ere, 1986an *Euskarako Hiztegia* (Adorez 2) kaleratzean hiztegi horri erantsi genion eranskina osotu, eta aparteko hiztegi bezala prestatzearen ondorioa.

Argitalpenak hiru bertsio desberdinetan egin ditugu: liburu formatoan, CD-ROM-ean eta Internet bertsioan.

2.1. *Liburu formatoan:*

Elebakarrak

1) Sinonimoen hiztegiak (euskarazko lehenak):

- 1983, *Sinonimoen Hiztegia*, Adorez 1. (8.000 sarrera)
- 1988, *Sinonimoen Hiztegia*. Antonimoduna, Adorez 3. (17.000 sarrera)
- 1999, *Sinonimoen Hiztegia*. Antonimoduna, Adorez 8. (30.000 sarrera)

2) Definiziozko euskal hiztegiak:

- 1986, *Euskararako Hiztegia*, Adorez 2. (mota honetako lehena)
- 1990, *Euskararako Hiztegia*. Oinarritzkoa, Adorez 4.
- 1991, *Eskola Hiztegia*. irudiduna, Adorez 5. (haurrentzako berezia)
- 1993, *Europa Hiztegia*. Eskola berrirakoa, Adorez 6.

Elebidunak

- 1996, *Diccionario 3000 Hiztegia*, Adorez 7.
- 2001, *3000 Eskola Hiztegia*, Adorez 9. (argitaratu berria)

2.2. *CD-ROM formatoan*

- 1995, *Europa Hiztegia*, Adorez 6. (Honelako euskarrian eginiko lehena)
- 1996, *Diccionario 3000 Hiztegia*, Adorez 7.
- 1999, *Sinonimoen Hiztegia*. Antonimoduna, Adorez 8.
- 2001, *3000 Eskola Hiztegia*, Adorez 9.

2.3. *Internet-en**

Eusko Jaurlaritzako Web orrian:

- 1999, *Diccionario 3000 Hiztegia*, www.euskadi.net/euskara
- 1999, *Sinonimoen Hiztegia*, www.euskadi.net/euskara

Euskaltzaindia / R.A.L.V. Web orrian:

- 2001, *Diccionario 2000 Hiztegia*, www.euskaltzaindia.net
- 2001, *Sinonimoen Hiztegia*, www.euskaltzaindia.net

Kili-kili.net aldizkariaren Web orrian: (Bizkaiko Ikastolen Elkarte)

- 2001, *Diccionario 3000 Hiztegia*, www.kili-kili.net
- 2001, *Sinonimoen Hiztegia*, www.kili-kili.net
- 2001, *Europa Hiztegia*, www.kili-kili.net

*Internet-eko bertsioetan urtero bertsio berria argitaratzen da. Honetan AUR-TEN BAI fundazioarekin lankidetzan aritu izan gara.

2.- EUSKAL HIZTEGIGINTZA AZKEN 25 URTEOTAN:

Izugarritzko aurrerakada eman dela uste dut:

1) *Ikerketa arloan:*

Diccionario Retana de autoridades del euskera (Sotak hasi, Laffitek bidertu eta Lino Akesolok burututakoa)

- Justo Mokoroaren *hortik eta hemendik Orotariko euskal hiztegia*
- UZEI-ren lan erraldoi ezkergeaitza
- Ibon Sarasoraren *Euskal hiztegia*
- Gotzon Garateren lanak
- Gaminderen bilketa-lan zabala
- Deustuko Unibertsitatean egindakoak (Legegintzan)
- Zenbait udaletan egiten ari direnak.

2) *Egokitzapen arloan:*

1. Euskara hutsezko hiztegiak:

- *Bostak Bat* lantaldearen aipaturikoak
- Eskoriatzako eskolako *Lehen hiztegia* (Xabier Mendiguren)
- *Elhuyar* Kultur elkartearenak
- EUSENOR-en *Lehen hiztegia*
- Ibon Sarasolaren *Euskal hiztegia*.

2. Hiztegi elebidunak:

2.1. Euskara-gaztelaniakoak:

- *Hiztegi moderno-Hiztegia 80-Hiztegia 2000* (lehen hiztegi moderno)
- *Bostak Bat* taldearenak (*3000 hiztegia; 3000 Eskola Hiztegia*)
- *Elhuyar*-en hiztegiak. (entziklopedikoa eta besteak)
- *Lur*-en hiztegiak (entziklopedikoa eta besteak)
- Ibon Sarasoraren *Oinarritzko hiztegia*
- X. Gereñoren hiztegiak; Patxi Altunarena: *Mundo* egunkariak zabaldua,...

2.2. Euskara-ingeles-frantses-erruso, etb...)

Era berean, Euskaltzaindiak euskara baturako hitz-zerrenda argitaratu du, hiztegiak berriztatzeko eta eguneratzeko material ederra eskainiz.

3.- EUSKAL HIZTEGIGINTZAREN PREMIAK EPE ERDIAN ETA LUZEAN

Hiztegien egitekoa hitzunik eta idazleek erabilitako hitzak jaso eta tratamendu egokia emanez jendearen esku jartzea delarik, hurrengo beharrianok ikusten ditugu.

Epe erdian: bizitzan beharrezkoak diren hitz maileguak eta eratorriak idazkera bakarria erabiliz finkatzea. Goian aipaturiko hiztegieta, kasurik gehienetan bat etorri arren, adostasun handiagoa lortu beharra dago.

Epe luzean: oraindik hainbat alorretan ikerketak egin beharra dago:

- Material kopuru izugarria dugu esku artean (*Klasikoak eta Literatura unibertsala* sortetako liburuak, Unibertsitateko testu liburuak, hezkuntza ertainekoak...); horietan ageri den lexikoa batu eta ikertu beharra dago.
- Beste hainbeste gertatzen da azken urte hauetan euskaraz idatziz argitaratu diren hainbat idazleren lanei dagokienean. Erabiltzen duten lexikoa batu eta hiztegieta ekarri beharra dago (entzuna dut UZEI zerbait egiten ari dela alor honetan).

4.- EUSKALTZAINDIAREN EGINKIZUNA EREMU HORRETAN

- 1.- Orain arteko bidetik jarraituz baturako ondarezko hitzen zerrenda hainbat arinen osotzea.
- 2.- Hiztegi Baturako maileguen zerrenda osotzea. Lan horretarako, Unibertsitate alorrean euskaraz irakasten eta euskarako testuak prestatzen ari direnekin (UEU, batez ere) harreman estuagoa izatea.
- 3.- Hitzen formaz gain Hiztegi Baturako adierak zehaztea.
- 4.- Ahozko hizkeratik Hiztegi Baturako hitzak jasotzea. Euskal Herriko zenbait udalerritan egiten ari diren hizkuntza azterketei hurbileko jarraipena egin, eta halakoak egokiro bideratzeko bideak jartzea.

Horretarako, *Euskal Herriko Hizkuntz Atlas*a egiteko batzorde bat sortu zuen bezala, lexiko alorreko ikerketak bideratzeko batzorde berezi bat eratu beharko luke:

- Gazteentzat zein gainerako ikertzaileentzat bekak lortzeko.
- Euskal Herriko eskualdetako euskara mintzatuaren berezitasunak jasotzeko.
- Orain arte herrietan egin diren ikerlanak bildu eta ondorioak ateratzeko.

Oraindik guk uste dugun baino gehiago dago jasotzeke herritarren arteko euskararen. Ezinbestekoa da lehenbailehen batzen saiatzea. Honetarako metodologia aldetik jarraibiderik egokiena Gotzon Garatek eman digula uste dut, zenbait esamolde eta hitz ezin direlako tokian bertan bizi izan ezik jaso.

Adibidez, uda honetan neba-arreba birekin egun batzuk egiteko aukera izan dut. Beraien artean erabiltzen zuten hizkera abiabidetzat hartuz, zenbait hitz eta esamolde idaztera bultzatu nituen. Besterik beste honako hauek:

- *lehenngo hotsean* (lehenengo kolpean)
 - *atzeko hotzik ez izan* (diruz ondo babestu ibili)
 - *ekandu*: etxeko egin (txakurra *ekandu* egin da eta orain ezin bota)
 - *sena hartu* (izateko era edo forma hartu: enborrak *sena hartu* dau)
 - *triki-trikian* (trostan: astoa *triki-trikian* doa)
 - *hotsean-hotsean* (behin eta berriro: *hotsean-hotsean* botaten ditu birauak)
 - *matxakarra*: zaila, gogorra: *Miren matxakarra* modukoa da eta ez da nekatzen)
 - *adiguria*: kontuz tratatzea: *umeak, landareak, oiloak,...* *adiguria behar dabe*)
 - *borkal imini*: atxakitzat jarri: konpromisorik ez hartzeko *borkal bakea imini dabe*)
 - *albainen egon* (arnas-estuka, nekatuta: *albainen* dago behia)
- (Batzuk Azkueren eta Retanaren (Akesoloren) hiztegitan ere ageri dira).

Esaera aberats eta jakingarriak, ezta? Eta gu, hor ibiltzen gara, sarritan, zer berriak asmatu nahian, inguruan ditugunak ezagutzen ez ditugulako. Badugu, bada, oraindik zer jorratu!

3

Piarres Charriton

Mahaiko zaharrena naizenez geroz orain hemen nik hartuko dut hitza lehenik, nahiz ez dudan gai horretaz gauza handirik erraiteko, Euskaltzaindian baditugularik hiztegilariak, ni ez bainaiz ofiziokoa.

Dena dela, hiztegi bat egin baldin badut nik ere ELKAR argitaletxeko Jean Louis Maitia zenak eskaturik eta kasik beharturik izan da: Nafar-Lapurtar euskalkian zerbait egitera nehor ez baitzen menturutzen eta, egia erran, aspaldiko Tournier eta Lafitten *Lexique français-basque*, 1953an Baionan argitaratua, ez baitzen naski aise saldu.

Alta Hazpandarra naizenez badakit bazirela lehenago, Bilbo, Gernika, Tolosa, Zarauz, Iruñea, Santander, Madril edo Valenciako seme dirudunak frantsesa ikastera heldu zirenak *Colegio de Hasparren* deitu ikastetxera. Montevideoko Jose Mendiagaren familian ikusi dut oraino 1992an, aitonaren altxorrean ongi zaindua Ikastetxe horretako zuzendariak, Juvénal- Martyr Lassalletar anaia euskaltzaleak, 1899an, Lamaignère baitan, Baionan argitaratu *Vocabulaire trilingue français espagnol basque*, hiztegi hiru-eleduna.

Zorroagan irakasle nintzelarik, ordea, konturatua nintzen errazki, Hegoaldean ez zela gehiago interes handirik frantsesarentzat. Orain denetan ingelesa besterik ez da entzuten. Baina gauzak aldatzen dira batzutan: nork daki Hegoaldeko ikastetxek ez ote dioten zirrikitu bat irekitzen ahalko oraino Iparraldeko haurriden hizkuntza bati? Iparraldean ordainez gaztelaniarentzat alki bat asma daitekeen bezala.

Egun hauetan entzun berri dugu, Gasteizeko alde horretatik frantsesari ere bultzada bat eman nahi lirokeela Hezkuntza Sailak. Zergatik ez? Eta gainera, Euskal Herriaren eraikitzeaz axola dugunok atsegin har genezake, beharko diren irakasle berrien formakuntza egin ahal baledi gure eskualdean!

Horiek horrela, Xabier Kintana eta bestek egindakoaren ereduari jarraikiz, gure adiskideak euskara-gaztelaniarentzat egin zuen lan bera saiatu nintzen egiten, duela lau zapabost urte, euskara-frantsesarentzat, eta uste dut irakasle edo itzultzaile askori baliagarri izan zaiola.

Orain, hiztegegintzaren historiari buruz hitzerdi bat erran nahi nuke: badaude liburutegi zokoetan gorderik, aspaldiko euskal hiztegiak, XVII. mendetik XX.aste lo egon direnak, nahiz euskalzale batzuek aipatu eta landu ere dituzten. Gogoan dut Patri Urkizuk egin zuen *Urte* lapurtarraren argitalpena; baina gaur ditugun erraztasunekin, galdetzen diot ene buruari eta gure argitalpen batzordeari noiz arte utzi behar ditugun argitaratu gabe Sylvain Pouvreaux, Jean Duvoisinek, Maurice Harrietek edo Darricarrère kapitainak egin lanak?

Besterik ez.

*Paskual Rekalde-
-Joxemari Sestorain
Nafarroako Gobernuko itzultzaileak*

SARRERA

Euskaltzaindiak antolatu duen Biltzar hau ezin egokiagoa zaigu, laburki bada ere, gaurko hiztegegintzaren premien eta arazoen berri emateko, Nafarroako ikuspuntutik abiatuta. Argi utz dezagun ez garela inolako argitaletxe edo hiztegegileren ordezkari. Nafarroan ez da arlo orokorreko hiztegirik plazaratu. Alabaina, gero aipatuko den bezala, baditugu euskalkien eta herri-hizkeren altxorra biltzen duten hiztegiak, hitz-zerrendak, liburuak, eskuizkribuak eta abar.

Kezkak eta usteak dira, oro har, hemen agertu nahi ditugunak, azken 25 urteotako hiztegegintzak egin duen bidea, eta etorkizunean egin beharreko lana, alegia.

1. Euskal Hiztegegintza azken 25 urteotan: iritzi orokorra.

Bide luze eta oparoa egin du, zinez, euskal hiztegegintzak azken 25 urteotan. Hiztegi mota oro eduki dugu esku artean. Hiztegi orokorrak, hiztegi espezializatuak, hitz-zerrendak (administrazioetako itzultzaileek prestatutakoak)... izan dira gure lanabes. Beste horrenbeste esan dezakegu eskoletan, euskaltegietan eta hizkuntza eskoletan nafarrak euskalduntzen (edo alfabetatzen) saiatu diren irakasleez ere¹.

Ahal propioen gabeziak eta nafar agintariak laguntzarik ez emateak ez du urteetan posible egin egitasmo sendorik Nafarroan. Euskal Autonomia Erkidegoan ekointzitakoa hartu da. Kezkatuta gaude, halaber, Nafarroako euskararen ekarria eta aberastasuna behar bezala islatu gabe gelditu ote den gaur egun arte argitaratutako hiztegietan; agian, ekialdera jotzen duten hizkeren altxorra ez da behar bezala jaso hiztegi horietan. Dena dela, akatsak akats eta gabeziak gabezia, esku artean izan ditugun lanabes horiek ezinbestekoak izan zaizkigu eguneroko lanean.

Hala ere, ez da dena antzua izan gurean. Hor ditugu nafar euskalkien eta herri-hizkeren lexikoa biltzen duten hiztegiak eta hitz-bildumak. Resurreccion Mª Azkueren eta bere laguntzaileen lanari zor diogu gehienbat nafarrok geure altxorreko hitzak gaur egungo hiztegietan agertzea. 50 herritatik gorako hitzak bildu zituen eta,

¹ Zer esanik ez, beharra ez da bat eta bera izan *Nafarroako Aldizkari Ofiziala* edo administrazioko departamentuetako ohar eta izkribuak itzultzen aritu direnena, edo eskolan eta euskaltegietan irakasten ari izan direnena. Lehenek, jakintza arlo askotako hitz eta esamoldeak behar izan dituzte eskura —maiz horien gabezia latza sumatu bada ere—, askotan hizkera administratibo zurrun eta ulergaitzean idatzi hitz eta esapideak itzultzeko (edo itzultzen ahalegintzeko). Aldiz, bigarrenek, eta lehenek ere bai, jakina, hiztegi orokorragoak behar izan dituzte. Den-denek, ezbairik gabe, atseginez hartu izan dituzte argitaletxeek ateratako hiztegiak.

besteak beste, Bruno Etxenikeren, Lakoizketaren eta Lizarraga Elkanokoaren lanetan aurkitutakoa. Azkueren lanean agertu ez ziren makina bat hitz bildu eta argitaratu zen geroago hainbat artikulutan. Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak baliagarri zaizkigu, egun bizirik dauden hizkerak eta hilda daudenak nolakoak ziren jakiteko. Horri guztiari jarraipena emateko, baditugu denen eskura hiztegi zehatzagoak, konparazio batera, Etxarri-Aranazkoa, Baztangoa, Erronkarikoa, Zaraitzukoa....

Ezin, beraz, esan eskuak uztartuta egon direnik/garenik nafarrak. Dena dela, garbi dugu asko dugula egiteko oraindik.

2. EUSKAL HIZTEGIGINTZAREN PREMIAK EPE ERDIAN ETA LUZEAN

Orain arte lan oparoa egin bada ere, euskal hizteigintzaren premiak ugari dira. Hemendik aurrera prestatu beharreko hiztegi orokorrek (edo egundainokoen berrikusketek) euskararen aniztasuna izan behar lukete oinarri. Euskarri zabal eta aberatsa (*Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Hiztegi Batua*), euskara batuaren arauak errespetatzeaz gain, euskalkien eta herri-hizkeren ekarpena bilduko duena, txokokeriak bazterturik, jakina. Halaber, kontuan izan beharko dira inguruko hizkuntza erromantzeen (gaztelaniaren eta frantsesaren) eta ingelesaren ekarria eta indarra. Hizkuntza horietako hitzak geureganatu beharko ditugu².

Hizteigintzaren premiak hiru multzotan banatuko genituzke:

(a) *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)* eta *Hiztegi Batua (HB)* osatzea eta bukatzea, eta euskararen corpus zabala prestatzea, gero, ahal delarik, Euskal Hiztegi osoa egiteko.

(b) Egunero sortzen diren edo albo-hizkuntzetatik etengabe hartutako hitzen euskal ordaina eman beharko da (*chupete, biberón, móvil, monovolumen...*). Horretan ere arazo bat baino gehiago izan behar dugu, zenbaitetan kontzeptu edo objektu bera esateko bi hitz erabiltzen baitira mugaren bi aldeetan. Gure ustetan, eginkizun honek lehenetsun osoa izan behar du, inguruko hizkuntzen morroi izan nahi ez bada.

(c) Nafarroan egin beharreko lana. Ezaguna da *Hiztegi Batua* egiteko erabili diren oinarriak, nagusiki, bi izan direla: *Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa (EEBS)*³. Nafarreraz idatzitako literaturaren eskasiak eta nafar euskalki edo herri-hizkera batzuen aztertze⁴ ezak berekin ekarri dute orain arteko hiztegietan Nafarroako euskararen gainean dugun informazioa urri samarra izatea. Hori ikusita, ezinbestekoa da bildu gabeko hizkeren (edo erdi-bilduta dauden) lexikoa jaso eta aztertzea. Horretarako, jakina, gizalanaz gain, euskararen aldeko jarrera behar genuke agintariengan, gobernukoetan zein herri-administrazio-koetan, egin nahi dugun lana egiteko baliabide eta laguntza ekonomikoak behar baitira. Testu idatzien gabeziaren aurrean, ahozkoitasunari eman beharko zaio garran-

2 Maiz aski beharrik gabe erabiltzen ditugu gaztelaniatik hartutako hitzak Hego Euskal Herrian eta frantsesetik hartutakoak Ipar Euskal Herrian, kontuan izan gabe beharbada badirela mugaz haraindiko eta honaindiko euskaldunendako baliagarri diren hitzak: *Autoa* erabil daiteke alde bietan, hemengo *kotxe* eta hango *oto* erabili beharrean. Hala ere, beste batzuetan aukera bikoitza egin beharrean gaude: *gasolina* hemen eta *ezantza* han.

3 Hiztegien ekarria ere *OEH*-n sarturik dago.

4 Beti ere hitzak eta esaldiak esaten diren bezala bilduta, ez, maiz gertatu den bezala, modu jasoan.

5 Ahal delarik, zentzuz eta zientifikotasunez egindako lanak behar ditugu, ez denborapasa edo militantismoz egindakoak.

tzia: jadanik bildutakoak, eskualdez eskualde bil daitezkeenak... Nafarroako Euskararen Fonotekako materialak ere aztertzeke daude⁶.

Hainbat eskualdetako euskara nafarra ez da ezagutzen. Baina, oro har, dialektologia lan sakon eta zehatzak egin dira (Leitza-Areso, Arano-Goizueta, Baztan, Ultzama, Sakana, Aezkoa...) eta beste batzuk ere bidean daude. Horien denen ekarpena kontuan hartu beharko da.

Nafarroan euskara mota bakarra ez izateak ez du Nafarroako euskararen oinarritzko corpusa egiteko lana erraztu⁷. Batetik, oinarritzko hiztegi horretaz baliatuko ginateke administrazioan eta eskoletan eta, bestetik, OEH-ri eta HB-ri orain egiten zaion baino ekarpen zabalagoa eginen litzaioke.

3. EUSKALTZAINDIAREN EGINKIZUNA HIZTEGIGINTZAN

Euskaltzaindiaren eginkizunetako bat hiztegi gintza da. Horren lekuko ditugu *Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Hiztegi Batua*. Aurrenekoa bukatuta ikusteko urte batzuk beharko dira. Bigarrenaren lehen itzulia iaz argitaratu zen; bigarren itzulia ere aztertzen ari dira. "Bi egitasmo handi horiek bukatuta, zer?" galdera egiten diogu geure buruari. Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegia* moduko zerbaiten premia dugu, OEH eta HB oinarri hartuta, euskara hutseko hiztegi moderno eta eguneratua esku artean izateko, baina etengabe sortzen diren hitz eta esamoldeak bilduko dituen. Euskararen egungo erabileraren hiztegia premiazkoa da.

Akademiak bere gain hartu behar luke zientzia eta teknika arloetako eta terminologiazko hiztegien gainbegiratzea. Adituekin batera aritu behar luke lanean, talde-lanean, jakina. Euskara batuaren arauak zuzen betetzen diren zaindu behar luke.

Laburbiltzeko, euskal hiztegi gintzak bide luzea egina dauka azken urteotan. Nafarroari dagokionez, R. M. Azkue aipatuko dugu denen oinarri. Gerora etorri dira beste hainbat hitz-sorta: M. Izeta, B. Estornes, A. Arana, J. M. Azpiroz eta beste askorenak. Hala ere, Nafarroan ez da burutu hiztegi orokorrik eta kezka dugu argitaratutakoetan hemengo euskara behar den lekuan paratu ote den. Horieta gain, badira egitekoak oraindik ere: *Orotariko Euskal Hiztegia* eta *Hiztegi Batua* osatzea eta amaitzea, hitzak sortu eta beste hizkuntzetakoak etxekotzea eta, Nafarroan, testu idatziak urri samarrak izanik, ahozkotasunari lehentasuna ematea, ahozko hizkuntza xehero jaso eta argitaratzeari, alegia. Euskaltzaindiak badu zeresana hiztegi gintzan: orain artekoak osatzea eta euskara hutsezko hiztegi moderno eta eguneratua bideratzea.

6 Nafarroako Gobernu Unibertsitateetarako eta Hizkuntza Politikarako Zuzendaritza Nagusiak abiarazi duen egitasmoa.

7 Koldo Zuazo dialektologoaren esanei jarraituz, Nafarroan euskara ez da bat eta bera. Nafarroako euskara ez da "nafarrera" soila. Burundan mendealeko euskalkiaren, erdialdekoaren eta nafarreraren eragina dago. Sakanan nafarreraz mintzo dira, erdialdeko euskalkiaren eraginarekin. Larraunen, Basaburuan eta Araitz aldean, erdialdeko euskalkia darabilte ahoan, nafarreraren eraginarekin. Nafarrerak hartzen du eremurik zabalena: Atetzen eta Ultzaman nafarreraz mintzo dira; Bortzerrietan, Malerrekan, Baztanen eta Esteribar-Erroiarren nafarreraz egiten dute solas, nafar-lapurteraren eraginarekin; eta, Aezkoan, nafarreraz elekatzen dira, nafar-lapurteraren eta ekialdeko nafarreraren eraginarekin. Urdazubi-Zugarramurdi eta Luzaiden nafar-lapurteraz mintzo dira eta, bukatzeko, Zaraitzu aldean ekialdeko nafarrera dugu, nafar-lapurteraren eta zubereraren eraginarekin.

HIZKUNTZAREN HISTORIA

Antzinateko euskararen nondik norakoak

Joakin Gorrotxategi

EHU

Euskaltzaindiak Nazioarteko XV. Biltzarrean hizkuntzaren historiari atal berezi bat eskaini nahi izan dio, azken urteotan alor honetan egin diren proposamenak eta eman diren aurrerapausuak herrikideen aurrean plazaratuak izan daitezzen.

Niri euskararen historian denboraren aldetik luzea baina datuen aldetik murritza den garaia aztertzea dagokit gaurko honetan, Erdi Arokoa baino lehenagokoa, antzinatean aurkitzen ditugun leku izen, pertsona izen eta zeharkako lekukoak aztertuz orduko euskararen nondik norakoak argitzea, alegia.

Baina ezin dugu xede hau inolaz ere bete ez badugu lehenago antzinako dokumentazioa euskal lekukotzat jotzen, ez bagaude seguru zein izen den euskal izen eta zein arrotz, zein soinu euskararena eta zein inguruko beste hizkuntza batena. Segurantza hau hizkuntzalaritza historikoak bakarrik konparaketaren bitartez eman diezaiguke, metodo konparatzaileak eskatzen dituen baldintza zorrotzak garai ezberdineko baina ustez hizkuntza bereko datuei aplikatuz. Hau da, akitanierazko *seni-* (*Senico* pertsona izenean agertzen zaiguna) euskarazko *sehi-*ren aitzin formatzat hartzen badugu, eta ez zelta hizkuntzetan ‘zahar’ esan nahi duenaren *seno-*ren kideztat (Mitxelenak 1954an bere proposamena egin baino lehen gehienek uste zuten bezala), forma bi horiek zehazki lotzen dituzten euskal bilakaera ezagun eta *ad hoc* modukoak ez direnak identifikatzeko gai garelako da: lehendabizi bokal arteko sudurkariaren desagertzea sudurtasuna alboko bokalei pasatuz eta aspirazioa aztarna bezala utsiz, gero euskalkien arabera sudurtasuna bokalen ezaugarri izatetik segmento autonomo izatera pasatuz (*sei* > *sein*).

Soilik urrats hauek eman ondoren pentsa dezakegu akitanierazko *Seni-* eta honen eratorriek ‘sehi’ esan nahi dutela edo ‘sehi’ esan nahi duen hitz baten gainean eratutako izenak direla. Eze, beti kontuan izan behar duguna zera da, antzinateko lekukotasuna ez dela gerokoa bezalakoa, zeharo alderantzizkoa baizik: antzinateko izenek, izen hutsak diren heinean, ez dute berez esanahirik eta ezin dira, beraz, neurrri jakin eta formal huts batean ez bada konparaketa lanetan erabili. Akitanierazko izenen eta geroko euskal hitzen arteko konparaketa batere arazorik gabe onartzen bada, ordea, (akitaniaerazko eta iberierazko izenen artean ez bezala) ekuazioaren esanahia euskarak ziurtatzen duelako da.

Hemendik ateratzen den ondorioa garbia da, eta halako lanetan zuhur jokatu nahi badugu ahaztu ezinekkoa: antzin aroko lekukotasuna euskararen etorkia eta his-

toriaurrea argitzeko oso garrantzitsua izanik ere, geroko euskararen menpe dagoela erabat, honek ematen baititu soil soilik antzinako lekuko bakanak azaltzeko eredu eta bidea; antzinako formek, fosilak izango balira bezala, berez ez dute zentzurik, ez bazaie historia luzeago baten barruan bere tokia bilatzen; gerta daiteke antzinakoa euskalkien gainean berreraikitako forma baten berdina izatea, baina gerta daiteke baita ere bakoitzak garai ezberdin bateko egoera erakustea: hitz elkartuetan lehenengo zatiak jasatzen dituen aldaketei dagokienez euskarak akitanierak baino egoera berriagoa erakusten du, *giza-*, *sema-*, *sen-* adibidieetan ikusi daitekeenez akitanierazko CISON-, SEMBE- eta SENI-ren aldean; bestalde akitanierazko ANDERE hiru silabadun hitzak aitzin euskararen erro monosilabikoaren egoera garatu du. Beraz azalpenak orokorra beharko luke izan, eta ahal den neurrian bi muturretako datuak bide batez azaldu: antzinako formek euskararen historiaz dakigunarekin ados etorri behar dute, historia honen mugari sendoak bihurtzen diren eran.

Esan dut antzinako lekukoak argitzerako orduan konparaketa (eta barne konparaketaz ari nintzen batik bat) beharrezkoa zaigula. Kontua da gehienetan konparaketa kanpora begira egin dela, inguruko zein urrutiko hizkuntza edo izenekin hemengo lekukoak erkatuz. Ez da zaila jokabide honen arrazoia ulertzea, konturatzen bagara konparazioaren bidez argitu egin direla hainbat eta hainbat hizkuntza familiaren aurrehistoria eta lurralde askotako garai ilunak.

Iberiera eta euskararen arteko erkaketak aspalditik datoz. Nahiz eta azken urteotan berriro ere euskoiberismoaren segitzaileren batek sutsu eta gartsu bien arteko lotura estua inon ere onartuko ez litzatekeen eran defenditu, berezilari guztiek ikusten dute euskarak, edo hobeto esanda, euskararen gainean daukagun ezaguerak ez duela batere laguntzen iberierazko testuak ulertzeko. Eta nire ustez iberieraren alorrean aurrerapenak oso urriak izango dira testu elebidunen bat agertzen ez den bitartean, nahiz iberiera-latina zein iberiera-greziera izan.

Hizkuntza bien arteko ahaidetasuna onartzen ez dutenen artean egon da, hala ere, izen propioak konparatzeko joera. Nik neuk ere (1993) egin dut, Tovarren, Mitxelenaren eta Untermann-en ildotik, holako lanik. Baina gorago esan dudana bezala, seguru al gaude, esaterako, iberieraz nahiko hedatua den *-adin* izen osagaiak akitanierazko *Dannadinnis* izeneko bigarren zatiarekin eta, batez ere, euskarazko *adin* hitzarekin zer ikusia duenik? Baliteke izen propioen kasuan elkarren ondoan hitz egiten ziren hizkuntzetan erabil zitezkeen osagai jakin eta konkretuz osaturiko sare orokor moduko bat egotea, baina ez da ahaztu behar izen osagai horien esanahia ez eza-gutzeak uzten gaituela batez ere kontu honetan besteetan baino eskuzabalagoak izaten.

Ez naiz konparaketa klasikoaren barruan egin diren lanen berri ematen hasiko. Duela guti Trask-ek (1995) kritikatu egin zituen lan guzti horien metodozko puntu ahulak, hala nola, zatiketa morfologiko arbitrarioak egitea, erkatzen diren hitzen esanahia zuzena ez izatea, askotan sekula ere esan ez diren hitzak erabiltzea, hitz berriak, maileguak edo oso hedapen gutikoak zahar eta jatortzat hartzea, hitz batean esanda, erkatzen diren hizkuntzen eta haien historien ezaguera eza.

Hizkuntzalari trebeen eskuetan aipatutako puntu ahulak ez dira horren ugariak, baina eskala txikiago batean bada ere mota guztietakoak agertzen dira.

Beste bi modu ezberdinetan erabilia izan da euskara konparaketagintzan: bate-tik antzinako hidronimia europarra azaltzeko orduan eta bestetik makrokonparaketa edo hizkuntza anitzen arteko konparaketa lanetan.

Vennemann-ek antzinako hidronimia europarrari buruz plazaratu zuen hipotesia interes handiarekin irakurri genuen, H. Krahe-k gaia sortu eta lehenengo aldiz tratatu zuenetik jatorriz indoeuroparra konsideratzen zen hidronimia orain Vennemann euskararen bitartez azaltzen saiatzen zelako, batez ere. Vennemann-en hipotesia (1994) sinplea da. Krahe indoeuropeista izanik indoeuropartzat jo zituen berak Europako ipar eta mendebalean baturiko ibai izen asko, baina ibai izen horiek gehien erakusten duten bokala —eta hitz hasieran batez ere— /a/ denez gero (indoeuropea zaharrear oso urria zena) eta zatiketa morfologikoaren bitartez erroa gehi -CV- itxurako atzizkiak atera beharrean -VC- atzizki prebokalikoak atera daitekeenez gero, batez ere izenaren azken -a determinatzailetzat jotzen bada, Vennemann-ek uste du antzinako hidronimia hizkuntza aglutinante eta soilik atzizkiz baliatzen denaren gainean eraikita dagoela.

Hau da, *Medamana* bezalako ibai izen batean ez ditu *-ma- eta *-na- atzizkiak, indoeuropearazko *-mo- eta *-no- ren ondorengoak izan daitezkeenak, ateratzen, bai-zik eta *med-am-an-a.

Baina atzizkiak postbokalikotzat hartzea ez da europar hidronimia indoeuropartzat hartzearen arrazoi sendoena, indoeuropeistek badakitelako atzizki prebokalikoak, edo euren modura deiturik 'atematikoak', oso normalak zirela aitzin indoeuropeararen fase zaharretan: lat. *hiems* ('negu') hitzak *gh(e)i erroa + -em- atzizkia + -s desinentzia erakusten du, berdin grezierazko *tékt-on-* ('arotz') hitzak edo sanskr. *mah-as-* ('handitasun') hitzak. Indoeuropearazko jatorriaren aldeko arrazoi indartsuena hidronimia horretan aurkitzen diren zenbait ibai izenen etimologian datza: esaterako *Salia* ibaiak, gero *Sella* edo *Saja* emango duenak, indoeuropearazko erro argi bat (*sal 'gatza') darama, edo Ingalaterrako *Tamesis* (*tam-essa formatik datorrena) eta Galiziako *Tambre* (antzinako *Tamara*-tik datorrena) 'urtu, isuri' esanahi duen indoeuropearazko *ta- /tð- erroatik eratorriak izan dira. Eta etimologia hauen alboan Vennemann-ek ez zituen euskal etimologia alternatiborik asmatu, bere hipotesi formal hutsaren lagungarri izan zitekeena. Hori egin beharrean, tipologiazko eta egiturazko arrazoiak aipatu zituen, hala nola euskararen aglutinazioa, hizkuntza atzizkilaria izatea, -a- bokalaren ugaritasuna, batez ere hitz hasieran, eta azaleko beste ezaugarri batzu. Morfemen artean egiten duen erkaketa bakarra, eta horrexegatik oso adierazkorra iduritzen zaiona, ibai izen gehienek erakusten duten amaierazko -a eta euskal artikulua artekoa da.

Argumento horiek formalak izanik ere nahiko ahulak dira, J. Lakarrak *in extenso* erakutsi duen bezala (1996): euskaraz /a/ bokalaren ugaritasuna ez da Vennemann-ek aldarrikatzen duen adinakoa, batez ere /e/ bokalari ateratzen dion aldea ikusten denean, eta ez ditu aitzin euskararen fonema sistema eta formen distribuzioa batere kontuan hartzen, aitzin euskarak /p/, /m/, /w/, labiobelareak e.a. edo sC-, sCR- itxurako hasierak inoiz euki izan balitu bezala. Azkenik, euskal artikuluari ematen dion horrenbesteko antzinasuna ez du azaltzen, euskalari guztien iritzitan euskal artikulua (ez -a(k) soilik, baita -au eta -ok ere) euskal deklinabide mugatua sortzearekin batera lehenagoko erakusleetatik datozela ederki jakin arren.

Bere hipotesia indartu nahian, Europako zenbait leku izen eta European hitz egin diren indoeuropar hizkuntzetako (hau da, germaniera, zelta, latina eta greziera) zenbait hitz euskaren bitartez azaltzen saiatu da onderengo urteetan argitutako lanetan. Horretarako ezinbestekoak zituen aitzin euskararen eredu bat izatea eta eredu horretatik gaur eguneko euskarara eman diren aldaketen berri ematea. Ikusirik alde batetik indoeuperaren morfema egitura fonotaktikoa euskararena baino askoz konplexuagoa dela (kontsonante multzoa hitz hasieran, kontsonantez amaitzen den silaba koda, euskarak ezagutu ez dituen kontsonanteak hala nola labiobelareak, era askotako larinalgalak, /p/, /m/, e.a.) eta bestetik sistema sinpleago batetik konplexuago batera pasatzea azalbidetaz askoz ere zehatzagoak eskatzen dituela, ez du beste erremediorik indoeuperazturiko aitzin euskara proposatzea baino, hau da, indoeuperak normaltzat dituen fonemak eta distribuzioak aitzineuskararentzat (bere *Vasconic*) ere proposatu.

Latinezko *grandis* euskarazko *handi*-rekin erkatu nahi bada, **grandi* aitzinforma batetik abiatu behar du hitz bakoitza azaltzerakoan, proposatuz gainera euskarak bere aurrehistorian hasierako kontsonante multzo guztiak sinplifikatu egin dituela. Hau da, *handi*-ren aitzin forma **gr-* batez hasten da, eta ez **pr-*, **br-*, **dr-*, *tr-*, *kr-*, *sr-*, *str-*, edo beste multzo batez, aldamenen lat. *grandis* dugulako da, hain zuzen ere. Ernout-Meilleten hiztegian irakurtzen dugu lat. *grandis* hitzaren etimologia iluna dela, eta behar bada malgutasun apur batekin epaitu behar genituzke hitz ilunak argitzeko egiten diren saioak, horren zoroak izan arren. Baina Vennemannek aspalditik indoeuperaren bitartez ondo baino hobeto azalduta dauden germaniar edo greziar hitzak ere azaldu nahi izan ditu euskararen medioz. Venemannen iritiz gr. *Kyklo:ps* 'Ziklope' ez da beti pentsatu izan dugun 'one with a circular eye' (kúklo- + -op-s), baizik eta 'son of the mountain', gure basajaunaren pareko, izenak aditzera ematen duen bezala (*kukula* + *aba*). Euskarazko zorioneko *-aba* hori grezierazko *ánthro:pos* hitzean ere agertzen zaigu, azken buruan 'woman's descendent' besterik ez baitu esan nahi: < **andere* + *aba*. Euskarazko *andere* ez da Venemann-en iritiz askok pentsatu izan duten indoeuperazko mailegu zahar bat, baizik eta euskarak aspalditik bere lexikoan zuen hitza, gero Europako zenbait hizkuntzek, zeinek bere modura, mailegatu duena: esaterako, Hektorren emaztearen izenak (*Andromáche*:) ez du grezierazko *ane:r/andrós* 'gizasemea' eta *mache*: 'borroka, gudua' izen normalekin zer ikusirik, eusk. *andere*-rekin baizik.

Ikusi dugu gorago zein aprioristikoa den Vennemannek Kraheren analisi morfologikoari egiten dion kritika, hitzaren azken bokalaren interpretazioan kokatzen baita gehienbat. Baina bere hipotesiaren defentsan erabiltzen dituen etimologiak askoz ere ahulagoak dira euskararen ikuspuntik begiratuta: Vennemann-ek asmatu duen aitzin euskarak ez du zer ikusirik euskalari gehienek onartu dutenarekin eta haatik pentsatzen dugu konparazio lan honek ere huts egin duela euskara kanpoko materialarekin erkatzeko orduan.

Bigarren motako kanpo konparaketa hizkuntz askotako oinarritzko hitz zerrendak erkatuz egiten da: makrokonparaketa deitzen zaio. Segitzailek aitortzen duten bezala, erkaketa mota honen helburua ez da metodo konparatzaile klasikoak aplikatuz familia bakoitzaren aitzinhizkuntza eraiki eta horri esker hizkuntza bakoitzaren aurre-historia argitzea; nahikoa dute hizkuntzak sailkatzea eta normalean onartzen diren familiak edo hizkuntza bakarrak multzo zabalagotan sartzea. Euskara ere erabili

berria izan da halako zereginetan, Na-Dene makrofamiliaren partaide gisa hartu izan dutenean.

Kritika zorrotzak jaso ditu alde guztietatik konparazio mota honek, eta gure artean J. Lakarra (1999) izan da metodoaren akatsak hobekien kritikatu duena. Ez da soinu egokitasunik proposatzen, eta gramatika, sintaxia eta gainontzeko atalak ez dira aztertzen. Normalean, esan dudan legez, hitz zerrendak erabiltzen dituzte eta batere zehaztasunik gabe, azal azaleko antzari pisu guztia emanez, osatzen dituzte hizkuntza makrofamiliak.

Kanpo konparaketaren alorrean emaitzak eskasak izan badira —eta zenbait kasutan lehengo egoeraren aldean atzerapauso nabaria ekarri badute—, ezin da gauza berdina esan barne konparaketaren bitartez aitzin euskararen zenbait puntuz lortu dugun ezagueraz.

Euskal hizkuntzalaritzan aspaldian ikutu gabe zegoen arazo bati heldu dio J. Lakarrak azken urteotan, hemen ere hizkuntza barneko datuak soilik erabiliz: aitzin euskal erroaren egiturarena, hain zuzen. Esan behar da auzi hau beti izan dela hizkuntzalaritza historikoaren alorretarik tradizioaletakoena, hizkuntzalaritza indieuro-parrean bertan, eta zer esanik ez semitikoan, ikus daitekeenez.

C.C. Uhlenbeck hizkuntzalari holandarrari zor diogu lehendabiziko euskal erroaren sailkapen sistematikoa (1947). Aditzaren erroa alboan utzirik, euskal izenek erakusten zituztenak batu zituen, egitura ezberdin baikoitza jatorizat edo arrotzat hartu ondoren euskal lexikoaren estrato ezberdinak sailkatzeko gai izango zelakoan. Deskribapenaren arabera euskal erroak monosilaboak, bi silabakoak eta trisilaboak izan daitezke, atal bakoitzaren barruan azpisaillkapenak ere egiten dituelarik. Adibidez, monosilaboen artean bokalez, diptongoz, kontsonantez edo afrikatuz amaitzen direnak aurkitzen dira, eta bisilaboen artean (C)VCV egitura (*aho, behi, beso*), (C)VCCV (*albo, argi, garbi, zaldi*) eta (C)VCCVC (*argal, bazter*) egitura dutenak gehienbat.

Mitxelenak aurrerapausu handi bat eman zuen aniztasun hori guztia silabaren eskema sinpleago batera bihurtzeko gai izan zenean, pentsatzen baitzuen aitzin euskararen erro kanonikoa bisilaboa zela eta silabaren egitura aberatsena (CVRST) itxurakoa.

Lakarra, jatorrizko euskal hitzen egitura aztertu ondoren, TVTV egituraren faltaz jabetu zen, hau da *bide* moduko hitz zaharrak oso urriak zirela eta ez zegoela bate-re arrazoirik *daba, *degi, *bego eta antzeko hitzen falta horrentzat, ez baldin bazitzaion behintzat aurreko fase bateko erroari baldintza zehatz batzuk ezartzen. Kontuan harturik monosilaboetan ere ezin zirela hitzak kontsonante leherkariz amaitu, zilegizko kontsonante bakarrak sonanteak zirelarik, pentsatu izan zuen aitzin euskal erro kanonikoaren egiturak bi baldintza hauek bete behar zituela: a) monosilaboa izan eta b) CV(W)(R)(S) itxurako distribuzioa eduki.

Hizkuntzalaritzaren historiaren aldetik garbi dago aurrerapausu nabaria izan dela, fenomeno berdina gertatu zelako historia askoz ere ezagunagoa eta landuagoa izan duen indoeuroperaren kasuan ere. XIX. mendeko gramatikak irakurtzen baditugu (berdin da Brugmann-ena zein Whitney sanskritistarena), eredu askotariko erroen aurrean aurkituko gara: bokal bakarreko monosilaboak (sanskritozko *i* ‘joan, *r* ‘joan’

bezala), bokalez amaitzen direnak (sagr. *da*: ‘eman’), bi (sansk. *kar* ‘egin’) hiru (sansk. *bhrjj* ‘erre’) edo lau (sansk. *skand* ‘jauzi’) kontsonante silaba bakarrean dutenak eta azkenik bisilaboak zirenak ere (sansk. *jani* ‘jaio’); erroaren bokala kontuan hartzen bada, hor ere batzuk luzea edo diptongoa erakusten zuten beste batzuk laburra zeukaten bitartean. Baina Saussureren berreraiketak aniztasun hori dexente murriztu zuen bisilaboak (sanskritozko gramatikan *set* errokoak deritzanak) eta bokal luzez amaitzen zirenak aitzin erro orokorrago baten bilakaera bereziak zirela azaldu zuenean. Indoeuroperazko erroaren teoria Benvenistek osatu zuen hizkuntzetako egitura guztiak aitzin forma kanoniko batera bihurtu zituenean, Saussurek proposatutako laringalak jokoan jarritz. Erroaren teoriak konparaketaren mugak zabaldu zituen, erlazio gabeko hitzetan lotura berriak aurkituz eta berreraiketa antzinagorantz eramanez.

Kasu berbera gertatu da euskal erroaren teoria berri honekin ere. Euskal hitz gehienek ezaugarri formalak eta soinuen distribuzioa deskribatuaz gain, etimologia berri batzuren oinarria eman du. Garbi dago monosilaboez ez dutela teoria honetan aparteko arazorik sortzen, baina bisilaboen sorketa nolobait azaldu behar da: aurkitu daiteke, dena dela, prozedura batzuren arrastoa:

a) hitz elkartuak: *ur**din*, *gord**din* (*ur*, *gorr* gehi *-din* aditzforma, Mitxelenak ikusi zuen bezala), *gibel* (**gi-*, ik. *gizen*, + *bel*), *zintzurr* (*zintz* + *urr*).

b) atzizkien bidez eratorriak: *gorri*, *zuri* (*gorr*, *zur* + *izenondoetan* eta beste zenbait hitzetan agertzen den *-i*), *barru* (**barr*, ik. *barren*, + *-u*), *beltz* (*bel* + (*e*)*tz*, ik. *akit*. BELEX, edo bizk. *ertz*: *zub. eretz*).

c) erroaren lehendabiziko silaba (osoaren edo partzialaren) bikoizketaren medioz eratutakoak: *zezen*, *odol* (**do-dol*), *gogorr*. Bigarren kasuan ikus daiteke dizimilazio batek azaltzen duela hitz hasierako *d*-ren falta, *eder*, *adar*, *adats* eta halakoetan ere gerta zitekeena.

Lakarra bera kanpo konparaketagintzan erro teoriaren bat edukitzearen abantailaz jabetu da, eze ezagunak eta usuko diren kritikaz gain (lehen aipatu ditugunak) erroarekiko adostasuna ere erabili daiteke edozein ahaidetasun teoria epaitzeko orduan. Adibidez, karvelikoa eta euskararen arteko ahaidetasuna egiantza gutikoa da ez bakarrik kognatutzat eman diren kideek, —ondo aipatuak izan diren neurrian, jakina—, soinu egokitasunik aurkezten ez dutelako, baita bi hizkuntzek duten erro eredua arras ezberdina delako ere.

Aspirazioa. Aipatu dudan erroaren teoria erabili berria izan da aspirazioak aitzin euskaran sortzen dituen arazoak argitzeko. Mitxelena konturatu zen aspirazioa antzinateko euskara orokorraren ezaugarritasun nabarmenenetarikoa zela, Akitaniako izkriazioetan erruz jasotakoa eta Erdi Aroan ere Euskal Herriko zati gehiengan mantendua. Horregatik harrigarri samarra eginten zait Traskek (1997) proposaturiko aitzin sistema fonologikoan aspirazioari lekurik ez egitea. Mitxelenak berak oso ongi aztertu zituen aspirazioaren distribuzioa, euskalkietan erakutsitako aldaerak eta nolabaiteko sistematasun eza edo aldakortasuna, eta saiatu zen aspirazioaren eta azentuaren arteko ezin ukatuzko loturak ahalik eta argien azaltzen. Haren ikerketaren ondoren badakigu jatorriz aspiraziorik ez zuten forma batzuk hasperendun bihurtu direna, latinezko *pace* zuberierazko *bákhe* edo *zub. gaihér**di*, esaterako. Bigarren adibidean oraindik ere aspirazioa eta azentua silaba berdinean doaz, baina ez lehenengo adibidean, eta halakoak

azaltze aldera, hain zuzen, proposatu zuen aitzin euskal azentua bigarren silaban joango zela: lat. *pace* > aitzin eusk. *bakhé. Mitxelenaren eta Martinet-en proposamenak Hualdek (1995) aztertu ditu era argi batean.

Artikulua daraman silaba inoiz ere hasperenduna ez izateak nahiko garbi erakusten du silaba hori atonua zela, antzinako erakuslea, hau bai azentodun eta hasperendun, bere autonomia galduz artikulua gisa hitzari atxikitu zitzaionean sortu zena. Badaude, beraz, etimologikoak ez diren aspirazioak alde batetik eta baita galerak ere, bestetik. Baina ez dut uste euskararen aspirazio guztiak “of non-etymological origin” (Trask 1997:159) direnik, ezta gutiagorik ere. Traskek uste du bisilaboetan *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *au*, *eu* diptongoez gain beste edozein bokal elkarren ondoan agertzen baziren (esaterako *bear edo *ao hitzen kasuan) aspirazioa sartzen zela modu automatiko batean bokal horien artean (> *behar*, *aho*). Baina gauzak hala izan balira, ez da ulertzen zergatik dauzkagun ondoko bikote hauek: *sehi* / *sei*, *zahi* / *sai*, *ahur* / *haur* edo ondoko beste adibide hauek: *nahi*, *gehi*, *behi*, *lohi*, *zohi*, *ehun*, *mihi*, e.a. Ia segurutzat jotzen dugu aipaturiko hitz batzutan aspirazioa aurreko *-n-* batetik datorrela, *sehi* eta *mihi*-ren kasuan esaterako; pentsa liteke, beraz, Trasken ikuspuntuari jarrituz *-n-* bokalartean zeharo desagertu ondoren aspirazioa sortu egin dela azentodun bigarren silaban. Baina *behi*-ren kasuan ezin zitekeen halakorik gerta, hitz horren eratorriek, hala nola *betzain*, *beteseqi* eta *Betolaza* toponimoak, *-n-* gabeko aitzin forma bat eskatzen baitute. Berdin gertatzen da bizk. *lotin* ‘tierra húmeda’ eta *lokatzá lohi*-ren eratorriekin edo *zoperrí*, *zotal*, *zohi*-tik datozenekin. Eta nondik etorri daiteke orduan hasperen hori? Ikusirik leherkariak testuinguru horretan mantendu egin direla (*otana* < *ogi*, *errepide*, *erretpide* < *errege*, *artile* < *ardi*, *artizarra* < *argi*, e.a.) ez zaigu beste bideirik geratzen aspirazioari aitzin hizkuntzan lekua egitea baino. Bestalde, *bihi*-ren eratorria den *bikain* hitzak, batetik, eta *mihi*-rena den *mingain* hitzak, bestetik, ezin hobeto erakusten dute zegozkien aitzin formak pare minimoak zirela: **bihi* / **bini*.

Mitxelenaren teoriak azpirazioaren kokapenaren zenbait arazo azentoaren bitartez azal dezakeen arren, “it has some difficulty with the world-initial aspiration found in a substantial number of cases” (Trask 1997:165). Aipatutako erroaren teoriak argi egin dezake, ordea, arazo honetan, Ivan Igartuak idatzi berri duen bezala. Teoria honen arabera aspirazioa bakarrik erroaren hasieran zilegi denez, ez da harritzekoa gero ere hitz bisilaboetan HV(R)-HVR egitura egotea; bakarrik beranduago lotuko zaio aspirazioa bigarren silaba azentodunari, honen hasieran kontsonante hasperengarriren bat baldin badago, HV(N)-KhVR egiturako hitzak lortuz. Egitura biak akitanierazko izenetan aurki daitezke oraindino: *hahann-* eta *hontharr-* hain zuzen. Ematen du atzizki batzu berez azentodunak izan zitezkeela, nahiz eta hirugarren silaban joan, ondoko izen honek aditzera ematen duenez: BAISOTHAR-. Geroago kokatu beharko da, beraz, hasperena hitzaren lehenengo silaba bitariko bakar batera mugatzen duen desaspirazio legea. Honen guztiaren ondorio gisa ikus daiteke euskal hitz askok hasieran duten aspirazioak sustrai luzeak dituela, aitzin euskal erroari zor zaizkionak, eta bestetik, akitanieraren egoera bilakaera luze horren barruan koka daitekeela.

Inork ezin du ukatu antzin aroko lekukoek euskararen historiaren ezaguerarako duten garrantzia. XIX. mendean A. Luchaire-ren lanekin hasi eta urte askotan zehar hizkuntzalari gehienak garbi izan dute euskararen aztarna zaharrenak Akitanian aurkitzen zirela erromatarren inperioaren lehendabiziko bi mendetan. Lekuko horiek,

hots, latinez idatziriko epigrafeetan agertzen diren pertsona eta jainko izenak, Mitxelenak 1954an eta nik neuk 1984an ikertu genituen, orduko argitalpenen gainean. Harrezkero ez da Akitanian bertan datu asko gehiagorik azaldu, ezta ezagutzen zirenak ere berriro editatu. Datu berrien faltan beharrezkoa zaigu epigrafe zaharren edizio gaurkotua, oso ugariak baitziren galdutako edo ondatutako harrien gainean egindako irakurketak. Halaz guztiz ere, Luchaire edo Sacazeren obra zaharkituak batere kritikarik gabe erabiltzen dira historiagile, arkeologo eta hizkuntzalarien artean, batez ere frantsesak badira edo frantsesez idazten.

Akitania bera antzu agertu baldin bazaigu azken urteotan lekuko berrien ikuspuntutik, fortunaren kolpe itzal bati esker akitaniar izen mordo bat ezagutzera eman da Alemaniako Espiritatik gertu Rin ibaiondoaren garbiteka lanetan aurkikuntza arkeologiko baten ondorioz. Zilarrezko bitxi batzurekin batera garbitzaileontziak 129 zilarrezko xafla finak atera zituen ibaiondotik, horietatik hogeitamar inguruk latinezko testuak idatzirik zituztelarik. Testu guztiak erromatarren Marte jainkoari eskainitako *ex votoak* dira eta alde horretatik Inperioan zehar hainbat tokitan agertutako izkri-zioen pareko. Baina xafla horiek aztertu zituzten arkeologoei lehenengo momentutik deigarri egin zitzaiena hango pertsona izenen eitea izan zen, eze berehala konturatu ziren Akitaniako izenen antz itzela zutela (Bernhard, H. 1990). Eta halaxe da. Izenak zerrendatu ondoren bertan aurkitzen ditugu akitaniar antroponimian oso ezagunak eta euskararen aldetik ongi azalduak dauden izenak, hala nola *Sembus*, *Bioxus*, *Andossus*, *Sembedo*, *Belex*, *Bonxus*, e.a. Hauen ondoan badaude beste batzuk, galiar jatorrizkoak izan arren, Akitanian ere usuko zirenak, *Donnus* eta *Taurus*, besteak beste, eta azkenik etimologia garbirik ez dutenak, baina Akitaniako izen askorekin gertatzen den bezala, akitaniar jatorrizkoak izateko batere eragozpenik ez dutenak: *Salixus*, *Carerdo*, *Banbix*, *Berexe* e.a.

Izen hauek erakusten duten lehenengo ikasgaia zera da: Untermannek (1963) sorturiko "Namenlandschaft" nozioa nire ikerketa alorrari ere aplikatuz, Akitania eremu onomastiko berezitat jotzea ez zela apriorismo huts bat, bilduriko corpusetik berez mekanikoki zetorrena, errealitatearen isla baizik, inork ere aldeazurretik pentsa ez zezakeen urrutiko toki batean kasualidadez aurkitutako lekukoek baieztatzen duten bezala. Hau da, datu batzuren gainean eraikitako azalbide teoriko batek zeharkako bidetik etorri zaion baieztapen experimentalak izan du urte batzu geroago.

Xafla horietan agertzen diren izenak interesgarriak dira erabat akitaniar antroponimiaren zenbait ezaugarri berri erakusten dizkigutelako.

Aurkikuntza hauek baino lehen hutsaren hurrekotzat jo zitekeen hitz hasierako X- horren lekukotasuna. Orain, ordea, askoz ere zerrenda txikiago batean bi izen, batere ilunak ez direnak, gainera, X- batez hasten dira: *Xembus* eta *Xalinis*. Garbi dago lehendabiziko izena orokorragoa den *Sembus* izenaren aldaera dela, bigarrena latinezko *Salinis*-ena denaren moduan, hau ere lehenengo corpusean ezagutzen genuena. Horrek erakusten digu, alde batetik, X- hitz hasieran ez dela fonema autonomo baten adierazpidea, S-ren bitartez idazten den edo diren txistukari frikari(ar)en aldaera baizik, eta bestetik, ondorio gisa, lehenengo azalbidea funtsean indartu egiten dela, aldaera hori euskararen historian Erdi Aroko lekuko zaharrenetik hasita ezagutzen dugun asimilazio bustidura edo palatalizazioaren adibidetzat hartzen badugu. Euskarak, euskalkiz euskalki ezberdina den asimilazio bustidura edo palatalizazioaren ondoan, badu beste moduko bustidura bat, L. Oñederrak (1990) *buztidura adie-*

razgarria deitu zuena, eta hiztunak pertsona edo gauza batendako duen samurtasuna edo erakutsi nahi duenean erabiltzen dena. Erdi Aroan bertan *domna Gutia* (1061. urtean) buztidurarik gabeko izenaren ondoan *Munio Guchi* (1023. urtean) aurkiten dugu. Orpustan jaunak adibide gehiago batu ditu bere azken liburuan, *seme*-ren kasua barne: *cheme*, *chemeto*, *xeme*. (131 orr.)

Hau da, pentsa dezakegu buztidura adierazgarri fenomeno honen sustraiak oso urrutikoak direla, antzinatora ere heltzen direlarik gutienez.

Xafla horiek beste gauza interesgarri asko ere eskaini digute, banan banan orain tratatu ezin ditudanak, hala nola izen, atzizki eta aldaera berriak. Horien artean bakarrik *Doxxi* izenaren kasua aztertuko dut hemen. Izena monosilaboa da —amaierako bokala latinezko genitiboaren marka besterik ez da— eta /dots/ ahoskatzen zenaren idazkera sistematikoa da. Izenak, monosilaboa izanez gain, /d-/ horzkari ahostuna erakusten du hasieran, prinzipioz euskal hitz jatorrek ez dutena. Seguru nago G. Bähr-ek bere garaian izen honen berri eduki izan balu ez zukeela euskal izentzat hartuko, arrazoi honengatik hain zuzen: (Namen wie *Derro*, *Deri* sind dagegen wegen des Anlauts wohl kaum baskisch: *B.u.I.* 41). Baina lehen aipatu dugun erro teoriaren arabera ez dago eragozpenik aitzin euskal erroak hasieran *d-* izan zezan, zenbait bisilaboen bigarren silabak (arestiagoko erro bakarrek morfemak) erakusten duen legez. Gogora dezagun hemen De Rijken (1992) *da-* aitzin adizlagunari buruzko berreraiketaren ereduak.

Akitanieran bertan honen baieztapena izan dezakegula uste dut, izen hau cor-pusean guztiz ugaria den *Andoxsus* izenarekin lotzen badugu. Ugaria izateaz gain izen honen erabilera deigarri egiten zaigu hiru kasutan jaingo izenari epiteto gisa atxikitzen zaiola ikustea: *Herculi Ilunno Andose* Gers-eko epigrafe batean bezala.

Lehenagotik begiz jota neukan izen honetan ‘arra’, ‘ordots’ esangura zuen /dots/ edo /(h)ots/ formako erro bat onartu zitekeela. Alde batetik emakumezkoen *Andere* izenaren ordaina izango litzateke, eta bestetik euskarazko *bildots*, *orhots*, *ordots* eta antzeko animalia hitzetako erro berbera erakutsiko luke. Espira inguroko xaflek etimologia hori bi aldetatik baieztatu dutela uste dut: batetik *Doxxi* (gen.) formak berre-raikitako balizko *dots hura benetan gauzatu egin du eta bestetik akitanierazko *Herculi Ilunno Andose* egituraren eredu latinezko *Marti domino*-n aurki daiteke.

Pirinioetatik hegoaldera lekukoak nahiko ugari dira Lergako epigrafea 1960an argitaratu zenez geroztik. Akitanian euskal leinuko izenak garbiak eta ugariak ziren bitartean, Hego aldean eta batez ere Baskoien lurraldean ez ziren inondik ere agertzen, horrek sortzen zuen egonezina eta harridura nabariak zirelarik. Lergako izkruzioa agertu zenean, berehala ikusi zen hango izen bat, *Ummesahar*, euskaratik errez uler zitekeela eta beste biak, *Abisunhar* eta *Narhungen*, hain zuzen, Akitaniako izen multzoan sar zitezkeela bai osagaien aldetik bai fonetika arrazoiengatik ere. Mitxelena Lizarra inguruan agerturiko *Loxa* jainkosaren izena ere euskarazko *lotsa*-rekin lotu zuen eta halaxe lortu zen euskal izen multzo ñimiño bat Nafarroan ere identifikatzea (Mitxelena, 1991).

Harrezkero astiro baina geldiuenerik gabe agertu dira akitaniar kutsuko izenak baskoien lurraldean, batez ere Nafarroako erdigune, ekialde eta Aragoiko Cinco Villas inguruetan (Beltrán, 1986, 1993). Bateren batek euskal etimologia onargarria du, hala nola *Larrahe* jaingo izenak, euskarazko *larre*-rekin parekatzen badugu. Gehienek,

ostera, ezaugarri formalak besterik ez dituzte erakusten: hauetarik inportanteena aspirazioa da (*Dusanharis* Sofuentesen, *Serhuhoris* Valpalmasen eta *Jeihear* Botorritako latinezko brontzekoa), baina aipatzekoak dira baita azken morfemetako afrikatuak (*Selatse*) zein sudurkari geminatuak ere (*Itsacurrinne*) (Jimeno et al. 1998, Velaza, 1999). Jainko izenen gehienetan *-e* taxuko desinentzia aurkitzen dugu, baita Akiataniako izen askotan ere, hizkuntzaren beraren eta ez latinezko *-ae* datibo desinentziaren adierazpena izan behar lukeena.

Aipaturiko azken jainko izena deigarria da benetan: lehenengo kolpera *txakur* gogoratzen digu, baina hitz hasierako *its-* eta amaierako *-inn* horiek arazoak sortzen dituzte; lehengo txistukari afrikatua adierazteko bide bat izan daiteke?, bigarrena akitanierazko *-enn* atzizkiaren aldaera? (ik. *Belexennis* (gen.), *Leherenn* eta *Boriunno* jainko izenak). Hitz zatiketa beste modu batera egitea ere zilegi da: **Itsacur(e)rren-*, esaterako, Nafarroan bertan agertu den *Errensae* teonimoarekin bigarren osagaia parekatuz, edo euskarazko *itsats* dela lehendabiziko osagaiaren iturburua. Momentuz ez dut uste askoz gehiago aurreratu dezakegunez etimologiari dagokionean behintzat.

Izen hauek agertu diren eremuan iberiar jatorrizko izenak ere aurkitzen dira, *Geseladin*, *Turciradin*, *Gurtaanbas*, eta Ascoliko brontzean *segienses* herri izenaren azpian zerrendatzen direnak: *Sosinaden*, *Urgidar*, *Nalbeaden*, *Umargibas*, *Luspangibas*, e.a.

Betidanik pentsatu izan da Ascoliko brontzean agertzen diren izen guztiak iberiarrak direla, areago, iberiar onomastikaren egitura kanonikoa eskaintzen dutela. Baina kontuan izanik brontzeak jasotzen dituen izenak Pirinioetatik Ebro ibairainoko biztanleenak direla, ezin dugu saihestu batzuk akaso euskal leinukoak izan daitezkeenik: niretako *Enneges* ez da iberiera orokorreko izena, aipatu dudan eremu mugatuan agertzen zaiguna baizik eta Erdi Arotik Euskal Herrian oso zabaldua den *Enneco*-ren kidea.

Orain astiro tratatu ezin baldin badut ere, esan behar da antzinako hispaniar hizkuntzalaritzan izena duen J. de Hoz-ek iberierari buruzko gogoeta berri arras interesgarriak plazaratu dituela azken urteotan. Hitz gutitan esanda, J. de Hoz-ek ez du uste iberiera iberiar testuak agertzen diren leku guzti guztietan ama hizkuntza zenik. Alderantziz, zeharkako lekukotasunengatik pentsatzen du iberiera trukerako hizkuntza bezala lehenago eta hizkuntza idatzi jaso bezala geroxeago lurralde askotara zabaldu zela. Gure aldetik, baskoien eremuan izen propioek erakusten dutena, hau da euskal leinuko eta iberiar jatorriko izenen nahasketa, ikuspuntu horren sustentagarri izango litzateke.

Aurkikuntza berriak ez dira honenbestean bukatzen, eta oraingoan Ebro Ibaira begiratzen duten Soriako lurralde garaietara garamatzate. Espinosa eta Usero historiagileak (1988) Cidacos ibar goieneko latin epigrafeak aztertzerakoan konturatu ziren bai izenen aldetik, bai marrazki eta formaren aldetik epigrafe horiek multzo berezi bat osatzen zutela, Calagurris inguruko giroarekin Mesetakoarekin baino zer ikusi gehiago zuena. Epigrafia horren berezitasunaren arrazoia ez zen inguruko *officina* edo lantegi bateko ekarpenean bilatu behar, bertako biztanleen gizarte batasunean baizik, “en la homogeneidad social y cultural de las (gentes) que las tallaron” (Espinosa, 1989).

Espinosa eta Userok bere lanean bildutako materiala ikusi ondoren berehala konturatu nintzen bi gauzataz: bata, hango pertsona izen gehienak ez zirela zeltiberiak edo zelta leinukoak, nahiz eta epigrafeak teoriarik Zeltiberian edo gutienez lurralde indoeuroparrean agertuak izan, eta bigarren, ezin zitezkeela nahitanahiez iberikotzat jo: antzinatean handik ez urruti topatzen genuen hizkuntzaren bitartez, euskara zaharren bitartez alegia, azal zitezkeela.

Hona hemen orduko datuak 1992an Escorialeko ikastaroetan emandako iruzkinarekin batera (Gorrotxategi, J. 1993):

Junto a los *nomina* latinos acordes con los atestiguados en las ciudades romanas de los alrededores, hallamos un nombre indoeuropeo frecuente en el Ebro y la Meseta, *Maternus*, y otro *Caericioco[n]*, presumiblemente un genitivo de plural de una agrupación familiar celtibérica. Pero lo llamativo es la existencia de otros no indoeuropeos:

AR[...].]THAR, LESURIDANTARIS (gen.), OANDISSEN[...], ARANCISIS (gen.), SERGIA (nom. fem.), AGIRSENI (gen.).

cuya asignación a la lengua ibérica tampoco es incontestable. En primer lugar el antropónimo amputado *Ar[...].thar* presenta una aspiración vasca, el segundo...no tiene paralelos en ningún lado, excepto en el suf. *-tar*, tampoco los tiene *Oandissen[ni Arancisis*

Antroponimia honen ezaugarritasun nabariena analisirako iluntasunean eta parekotasunean datza. Identifikatu daitekeen *-tar* osagaiak bai akitanierazko onomastikan eta bai iberierazkoan ere sartzeko eskubideak ditu. *Agirseni* izena bere aldeetik Ascoliko brontzean agertzen diren *Agirnes* eta *Agerdo* izenekin lotu behar da, dudarik gabe, baina ia ez da hain segurua izen horiek nahitanahiez iberiar leinukoak direnik. Zerrenda horretan agertzen zen ezaugarri ñimiñoa nahi bada baina zeharo esanguratsua *-thar* atzizkian adierazten den aspirazioarena da, horrek baskoien hizkuntza girora eramaten gaituelako dudarik gabe. Hori zen dena.

Zorionez duela oso guti egin diren aurkikuntza berri eta ikerketek esker, izen mota honetako multzoa modu argigarri batean ugaritu zaigu. Gómez Pantoja eta Alfaro Peña historiagileek (2001) lurralde horietako epigrafe berri batzu argitaratu dituzte. Guri interesatzen zaizkigun izenak soilik aipatuz —espero zitekeenez erro-matarrak eta zenbait zeltar badaude eta—, hona hemen lekuko berriak:

1. Antestius | **Sesenco** | Paterni f. | an(norum) XX h.s.e.

(La Laguna, Villar del Río, Soria)

2. Sempr(onia) | **Attasis** f. | ic. s. est | an(norum) XXV | C. Se[m.]

mat(ri)

(Valdecantos, Santa Cruz de Yanguas, Soria)

3. Antestia | **Onse** Mur|rani filia | annorum | XXV | Hic s. e.

4. Aeonso --> Ae(milius) **Onso** (irakurketa onargarriagoa)

5. Ponti[a C]ons<i>li[a Na]sonis --> Pontia **Onse**

Lehenengo izena, hots *Sesenco*, Antistius-en *cognomen* gisa hartu behar dena, edozein euskaldunentzat Lergako *Ummesahar* hura bezain ulergarria da. Bai akitanier onomastikan eta baita Erdi Arokoan ere oso normala den *-co* atzizkia aurkitzen dugu hemen *zezen* animalia izenari loturik diminutiboa eratzeko asmoz.

Horren garbiak ez izanik ere, emakumezkoen *Onse* eta gizonezkoaren *Onso* guztiz interesgarriak dira sexoa atzizki berberaren bi aldaeren bitartez adierazi egiten

dutelako: akitanieraz *-so* (eta antzekoa edo berdina den *-x(so)* sexu biren izenen eraketan erabili arren —*Sembexson-* eta *Anderexso-*k erakusten duten bezala— askoz ere ugariagoa da gizonezkoenetan; *-se* atzizkia, ordea, soilik emakumezkoenetan agertzen da. Beraz, akitanier onomastikan ikusten dugun banaketa berbera aurkitzen dugu Soriako izen bikote honetan. Erroari dagokionez, akitanierazko *Bonxsoni* izen konparagarriaren azpian dugun *Bon-* erroarekin *Hon-* erroarekin baino lehenago lotuko nuke. Honek, jakina, aldaera dialektalak eskatzeaz gain aldaketa fonetiko jakin bat eskatuko luke: hasierako ezpainkari ahostunaren desagertzea /o/ bokal biribilaren aurrean (*#bo- > o-). Mitxelena konturatu zen euskarazko hitz jatorretan, *bost* eta ezer guti gehiagoren salbuespenak salbu, ia ia ezezaguna zela fonema hori /o/ baten aurrean. Pentsa dezakegu, beraz, aldaketa hau zenbait tokitan emana zegoela jadanik antzinatean.

Nolanahi ere den izen bakoitzaren azalpen etimologikoa, garbi dago multzoaren ezaugarritasun nabarrienak euskara zaharraren eta akitanieraren eskutik azaltzen direla. Baina Alemaniako zilarrezko xaflen aldean, Soriako lekuko hauek ondorio historiko sakonagoak eduki ditzakete. Historiagileek ez dakite zergatik agertu diren Alemanian, bere sorterritik hain urrun, akitanier xafla eta izen horiek, Akitaniako jendeak eramanak izan ziren edo germiniarrek hemen ostuta (noiz?) harantzako bidean galdu edo nahita uretako jainkoei eskaini zieten¹, baina inork ez du uste han bertan egiten zen hizkuntzaren frogatzat har daitezkeenik. Soriako lekukoak, oster, beste mota batekoak dira erabat: Espinosa eta Userok esaten zuten bezala, bertako gizartearen ekarpen bat. Segurutzat eman dezakegun arren gizarte horren zati batek behintzat euskara zaharra ezagutzen zuela, ez da hain erraza euskaldun horien presentziaren arrazoia jakitea. Izan daiteke euskara lurralde horretan zelberieraren indartzea baino lehenagoko hizkuntza propioa izatea, Errioxarako Merino Urrutiak aspaldi defenditu zuen bezala, edo abelzaintzara emana zegoen gizarteak Calagurris bestaldeko jende euskaldunarekin mantentzen zituen harreman estuen isla izatea. Bigarren hipotesi ahul honetan ere behar beharrezkoa da onartzea euskara Ebro Ibaian egiten ziren hizkuntzetariko bat zela.

Euskadiko lurraldeei dagokienean lekukoek lehenago berean segitzen dute, Araban salbuespen tipi bat eginik. Euskal kutsua zuten izenak oso urriak ziren, Iruñako izkizio batean agertzen zen *Illuna* izena —orain galduta dagoena, gainera— eta Miñaoko *Helasse* jainkoaren izena besterik ez. Orain zerrenda honi Agurain ondoran agertu diren beste bi izen gehi diezaizkiogu: *Luntbel...*(?) eta *Lutbelscottio*, nahiz eta euren azalpen etimologikoa zaila izan (Gorrochategui, J, 1995, *Veleia* 12). Bizkaian eta Gipuzkoan ez da aurkikuntza epigrafiko berririk izan, baina interesgarria da esatea Foruako izkizioan irakurtzen zen *Iviliae* jainkosa izena, nik neuk ere erromatarren aurreko izena kontsideratzen nuena, orain J. Velazaren bista fina eta jakiturari esker *Tutelae* irakurri behar dela. Honekin batera oso arraroa egiten zitzaigun euskal kutsurik gabeko izena ezabatu behar dugu lekukoaren artetik.

Zuzenezko lekukotasunezak berez ez luke arazo handirik sortuko, zeharkakoek, batez ere iturburu klasikoetan aipatzen diren toponimoek ez balute beste batera bide-ratuko; *Deva* edo *Nerva* ibaien izenak, esaterako, oso garbiak dira zeltaren aldetik. Tolomeoren zerrendaren arabera, Barduloen herrien artean *Segontia* eta *Trition* zelta

1 Xafla hauen gainean argibide gehiago nahi duenak ikus dezake *Revue Aquitania* 19 (2003), 25-47 aldizkarian argitaratu dudan lana.

jatorrizko izen garbiak dira eta gainontzeko gehienek zeltazko atzizkiak edo eratoritze moldeak dituzte. *Oiasso* izango litzateke Tolomeok aipaturiko leku izen euskaldun bakarra, geroko *Oihartzun*-ekin parekatzen bada.

Datu guzti hauen aurrean pentsa daiteke hiru euskal probintzien gehiengo antzinatean ez zela euskalduna eta geroago bihurtu dela euskaldun. Ikerlari ezagun batzu horixe bera uste izan dute, euskalduntzearen abiapuntua Nafarroako Baskoien lurraldean edo Iparraldeko Akitanian jarritz. Jakin badakigu orain, zuzeneko lekukoei esker, lurralde bi horietan euskara egiten zela baina zeharkako lekukotasunak edukiko bagenitu bakarrik, kostaldeko probintzietarako daukagun bezalaxe, ez litzaziguke hain erraza suertatuko lurralde horien erabateko euskalduntasuna frogatzea.

Ikus ditzagun Tolomeok baskoien eremuan aipatutako hiriak:

Iturissa (Poza lizenziadunaren garaitik euskarazko *iturri*za ulertu da hemen; dudarik gabe zerrendako euskal izen garbiena, ez bada *Iturista* irakurri behar behintzat), *Pompeion* (eusk. ala iber. *-elon?*), *Bituris* (gal. *Bituriges*, *Biturix*), *Andelos*, *Nemanturista*, *Curnonion*, *Iacca*, *Gracuris* (iber. *-gurri*), *Calagorina* (iber. *-gurri*), *Kasconton*, *Ercauica*, *Tarraga*, *Muscaria*, *Segia*, *Alauna*.

Zerrenda honetan ez ditugu zeltar izen nabariak aurkitzen, baina dudarik gabe *Bituris* Bordele inguruko *Bituriges* deritzan herriarekin lotu daiteke eta *Andelos*, hala nahita, *ande-* + *-lo-* zatitu daiteke eta *Uxello-* eta *Mediolo-* toponimoen antzera ulertu; honetaz gain *Segia Segobriga*-n eta antzeko toponimoetan agertzen den osagai zeltar nabariaren bidez uler daiteke eta izen askotan sakabanaturik indieuropar atzizkiak ere atzeman daitezke. Iberieraren aldetik ikusiko bagenu kontua, hor sartuko genituzke ziurki *-gurris*, *-elon*, *Tarr-* eta besteren bat. Ezin daiteke esan, beraz, baskoien toponimia zaharra euskal toponimia gardena denik, ezta hurrenik ere (Gorrochategui, J. 2000).

Akitania zaharreko toponimoek ere arazo berdintsuak dituzte:

Bigerri herri izena oraingo *Bigorre*-ren aurrekoa da dudarik gabe; gero *Bearn* /*Biarno* emango duen *Bearnarum* izenak agian euskarazko *behe*-rekin lotu daitekeen osagarria du; *Tarbelli* herri izena galoaren aldetik (ik. galozko *tarbo-* ‘zezen’) zein euskararen aldetik azal daiteke (eusk. *-bel* ‘beltz’) eta *sic de caeteris*.

Toponimiaren arazo hau alderantziz aztertuko bagenu, hau da, Erdi Arotik hasita atzera eginez *-oz* atzizkiz amaitzen diren toponimo ugarien arrastoa Antzinatean bilatzea izango balitz gure xedea, oso zaila egingo litzaziguke antzekorik aurkitzea. Toponimo horien zabalguneari erreparatzen badiogu, berehala konturatuko gara, Rohlf's eta Séguy hizkuntzalariek esan zuten bezala, akitaniera edo antzin aroko euskararen eremua adierazten dutela, eta gure tradizio idatziaren hasierarako jadanik eredu ihartu ez produktiboa izateaz gain oinarri lexiko ilunei atxikituta zegoela kontuan harturik, *-aga*, *-eta*, *-za* eta antzeko atzizkiak baino askoz zaharragoa izan behar zuela pentsatu behar dugu nahitanahiez.

Hori guztia jakinda, bururatu zait niri antzinako *Itinerarium Antonini* delakoak Akize eta Bordele artean kokatzen dituen *Segosa* eta *Coequosa* leku izenak aipatu dugun atzizkiaz osaturik egon daitezkeela, baina, egia esan, konparazioa *Tolosa*, *Succosa*, *Dertosa* eta antzeko /o:/ luzedun-*osa* atzizkia duten hiriekin askoz ere errazagoa izango litzateke.

Kosta aldeko probintzietara bihurtuz, gorago esan dut antzinako iturriek eskaintzen diguten toponimiak gehiago bideratzen gaituela zeltar aztarnak euskal aztarnak baino aurkitzera. Beste aldetik, Baskoien eta Akitaniako leku izenak azterterakoan deigarri egin zaigu euskaldun ziren eremuetan euskal toponimoak horren urriak edo zalantzakakoak izatea. Leku izenen eta pertsona izenen arteko desadostasunaren arrazoa nolana hiko ere den, uste dut iturrietan somatzen den euskal toponimiaren eskasiak ezin duela besterik gabe lurralde hauen euskalduntasuna ukatu.

Kontu hauetan arkeologiak laguntza apur bat eman dezake, nahiz eta hizkuntz egoeraz ezin zuzenean ezertxo ere esan, identifikatzen dituen kultura estrato edo geruzen hurrenkeran jarraipena edo etenak ikusteko gai bada. Gure gairako oso garrantzitsua den Burdin Aroa duela urte guti hasi dira seriozki aztertzen eta uste dut denbora guti barru sintesi moduko bat eskaintzeko moduan egongo direla.

Hizkuntzalaritzaren aldetik, froga bila ari bagara, uste dut zeharkako zerbait ekarri dezakegula auzi honetara. Toponimoekin zer ikusia duen kontua da, latinetik edo ustezko zeltiberieratik mailegatutako leku izenek ematen duten zeharkako argibidea, hain zuzen ere. Jakin badakigu euskarak latinezko hitzak garai ezberdin batzuetan mailegatu dituela eta jatorrizko forma latindarra kontuan harturik erabakitzekeo gai gara mailegu goiztiarra edo berantiarra den. Euskal maileguetan egiten den soinu aldaketen hurrenkera ez da zoritxarrez irladeraz egiten denaren bezain zehatza eta aberatsa, baina aldaketa batzutan oinarriturik erraz bereizi daitezke hitz hasierako belarea mantendu dutenak (*gela* bezala), batetik, eta palatalizatu dutenak (*zeru* bezala), bestetik, edo eta latinezko /i/ laburra mantendu dutenak (*bike* < *pice* bezalaxe) edo erromantzeetan bezala /e/ bihurtu dutenak (*fede* < *fide*). Erromantzeen lekukotasuna aztertu ondoren Lausberg erromanistak palatalizazioa III. mendean burutua zegoela uste du eta bokalen arteko nahasketa aurreragokoa izan daiteke.

Honek esan nahi du Arabako *Guircu* toponimoa, latinezko *circu(m)* hitzetik baldin badator, III. menderako gutienez latinetik euskaratua zegoela. Berdina esan dezakegu *Anguelu* leku izenari buruz. Baina hitza mailegu zaharra dela onartzeak ez du berez toponimoaren antzinatasuna frogatzen, zeren toponimoa euskarak bizirik zuen hitzaren gainean edozein momentutan sortu izan zitekeelako. Hau da, ezin da baieztatuta besterik gabe Bizkaiko *Ibarrangelua* III. menderako eratu zenik, *angelu* hitz arrunt bezala ordurako mailebatua zela baizik. Horregatik euskararen altxor lexikoan onartu diren maileguak (*angelu*-ren kasua eta ziurki *zaldu*-rena ere bai, nahiz eta Erdi Arotik hona erabilia ez izan) ezin dira toponimoen antzinatasuna frogatzeko erabili.

Horregatik hain zuzen ere, iruditzen zait Euskal Herriko latindar toponimiari buruzko ikerketa sakon bat behar beharrezkoa dugula erromanizazioaren indarra eta kronologia argiago ager daitezen.

Halako ikerketarik ez dugun bitartean, eskuetan geneukan aria galdu gabe, uste dut aurkitu daitekeela argudioren bat antzinako euskalduntasunaren alde.

Getaria leku izenak ematen digu aukera. Gauza ezaguna da bi Getaria daudela, Gipuzkoakoa eta Lapurdikoa, euskaraz beti berea duten *-a* erakusten dutenak (ik. *getariarra*; *Donostiarrak ekarri dute | Getariatik akerra*; 1193. urtean *cattarie*). Ematen du Aizkibelen hiztegian datorren sarrerak (*getaria* “atalaya en que se hacen las señas por humos”) Larramendiren sormenari zor diola bizitza (Lar. Fumante, keeztaria, getaria, kegillea) (ik. OEH, s. u. *getaria*). Gavelek uste zuen gaskoierazko

getari ‘begirale edo begiratzeko postua’ zela, besterik gabe, baina pentsa daiteke latinezko *caetaria*-tik ere etor daitekeela problemarik gabe. Etimologia honen alde hitz amaierako *-a* bokalaren tratamendua ez eze alemanez “Realprobe” deitzen dena ere aipa genezake: hiri bi horietan, hain zuzen ere, erromatar garaiko arrain industriak, *caetaria* deitzen zirenak, aurkitu dituzte. Etimologia onartzen badugu, hasierako leherkari belareak oso garbi adierazten digu mailegua latin arrunteko palatalizazioa baino lehenagokoa dela, eta kasu honetan nekez pentsatu daiteke latindar hitz hori toponimo ezagun eta konkretu hauetatik at euskal hitz arrunt bezala ere mailegatu zela.

Bostgarren mendetik aurrera, Inperioko leku askotan bezalaxe egundoko aldatetarik egon ziren politika, gizarte eta, ziur asko, hizkuntzaren aldetik ere. Hurrengo mende ilun horietan ereiten da IX.etik aurrera agertuko zaigun Erdi Aroko euskara. Aldaketa horien nondik norakoa gaur egun bakarrik arkeologiak eman diezaiguke eta badirudi azken urteotan aurkikuntza arras interesagarriak egon direla Hego Euskal Herriko zenbait lekutan, Basauri ondotik hasita Iruñearaino. Baina hori guztia euskal historiaren beste atal bateko atarikoak denez, nire gaurko xedetik urruntzen dena, esan dudanarekin bukatutzat emango dut nire hitzaldia, Euskaltzaindiaren gonbita biziki eskertuz.

BIBLIOGRAFIA

- BÄHR, G., (1948). *Baskisch und Iberisch*, [Eusko Jakintza], Baiona [gastelaniazko bertsio bat laster argitaratuko da].
- BELTRÁN LLORIS, F., (1986). “Epigrafía y onomástica de las Cinco Villas”, *Actas de las I Jornadas de estudio sobre las Cinco Villas*, Zaragoza, 53-93.
- (1993). “Un nuevo antropónimo vasconico en la comarca de Las Cinco Villas (Zaragoza)”, *Homenatge a Miquel Tarradell*. Bartzelona.
- BERNHARD, H., H.-J. ENGELS, R. ENGELS & R. PETROVSZKY, (1990). *Der römische Schatfund von Hagenbach*, Mainz [berezikiki R. Engels, “Zur Herkunft der Votivbleche auf Grund der Namen”, 14-19].
- ECHAIDE, A., (1967). “Topónimos en -oz en el País Vasco español”, *PV*, 11-14.
- ERNOUT, A. - MEILLET, A., (1967) (4. arg), *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris.
- ESPINOSA, U. & L. M. USERO, (1988). “Eine Hirtenkultur im Umbruch. Untersuchungen zu einer Gruppe von Inschriften aus dem conventus Caesaraugustanus (Hispania Citerior)”, *Chiron* 18, 477-504.
- ESPINOSA, U., (1989). “Una *officina* lapidaria en la comarca de Camero Nuevo (La Rioja)”, *Estudios sobre la antigüedad en homenaje al profesor Santiago Montero Díaz* [Gerión, Anejos II], Madril, 403-415
- GÓMEZ PANTOJA, J. & ALFARO PEÑA, E., (2001). “Indigenismo y Romanización en las tierras altas de Soria”, in: Fco. Villar & P. Fernández Alvarez (arg.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania, VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca, 169-187.
- GORROCHATAGUI, J., (1984). *Onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao.
- (1987). “Situación lingüística de Navarra y alrededores en la antigüedad a partir de las fuentes epigráficas”, *I Congreso General de Historia de Navarra* [Príncipe de Viana, Anejo 7], Iruñea, 435-445.

- GORROCHATEGUI, J., (1993). “Las lenguas de los pueblos paleohispánicos”, M. Almagro (arg.), *Los celtas*, 409-429.
- (1993) “La onomástica aquitana y su relación con la ibérica”, *Lengua y cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio de lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica*, Salamanca, 609-634.
- (1995). “Basque Names”, in: E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger & L. Zgusta (arg.), *Proper Names Studies. An International Handbook on General and European Onomastic Sciences. I*, Berlin- New York [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft], 747-756.
- (1995). [1997], “Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas”, *Veleia* 12, 181-234.
- (1995). “Basque and its Neighbors in Antiquity”, in: José I. Hualde, Joseba A. Lakarra & R.L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language* [Current issues in linguistic theory 131] Amsterdam / Philadelphia [John Benjamins], 31-63.
- (1998) “Euskararen historiarareaz zenbait gogoeta - Algunas reflexiones sobre la prehistoria de la lengua vasca”, Lección inaugural. *Acto solemne de Apertura del Curso Académico 1998-1999 Ikasturteari Hasiera Emateko Ekitaldi Nagusia*, Bilbao, 17-38.
- (2000). “La romanización del País Vasco: aspectos lingüísticos”, *Bitarte* 22, 2000, 87-105.
- (2000), “Ptolomey’s Aquitania and the Ebro Valley”, in: David N. Parson & Patrick Sims-Williams (arg.), *Ptolemy: Towards a linguistic Atlas of the earliest Celtic place-names of Europe*, Aberystwyth, 143-157.
- GORROCHATEGUI, J. & J. LAKARRA, (1996). “Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco”, *La Hispania prerromana. Actas del VI Coloquio de lenguas y culturas prerromanas de la península Ibérica*, Salamanca, 101-145
- (2001). “Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco”, in: Fco. Villar & P. Fernández Alvarez (arg.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania, VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca, 407-438.
- HOZ, J. de, (1993). “La lengua y la escritura ibéricas, y la lengua de los íberos”, *Lengua y cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio de lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica*, Salamanca, 635-666.
- HUALDE, J. I., (1995). “Reconstructing the Ancient Basque Accentual System: Hypotheses and Evidences”, in: J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language* [Current issues in linguistic theory 131] Amsterdam / Philadelphia [John Benjamins], 171-188.
- IGARTUA, I., (2001). “La aspiración en vasco: ensayo tipológico y diacrónico”, *ASJU* 35:1, 185-213.
- JIMENO, ROLDÁN, EVA TOBALINA, JAVIER VELAZA, (1998). “Una nueva ara romana procedente de Iscua (Navarra)”, *Epigraphica* 60, 290-294.
- KRAHE, H., (1964). *Unsere ältesten Flußnamen*, Wiesbaden.
- LAKARRA, J., (1995). “Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root”, in: José I. Hualde, J. A. Lakarra & R.L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language*, Amsterdam 1995, 189-206.
- (1996). [1999], “Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del protovasco”, *ASJU* 30:1, 1-70.

- LAKARRA, J., (1998). "Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa", *Uztaro* 25, 47-110.
- _____ (1999). "Ná-De-Ná", *Uztaro* 31, 15-84.
- LAUSBERG, H., (1970). *Lingüística románica*, 2 lib. Madril: Gredos.
- LUCHAIRE, A., (1876-7). "Les origines linguistiques de l' Aquitaine", *Bull. Soc. des sciences, Lettres et Arts de Pau*, 349-423.
- MARTÍNEZ SAENZ DE JUBERA, M. & J.M. GONZÁLEZ PERUJO (1998). "Onomástica vasca en La Rioja", *FLV* 79, 475-496.
- MERINO URRUTIA, J. B., (1978). *La lengua vasca en La Rioja y Burgos*, Logroño.
- MITXELENA, K., (1954). "De onomástica aquitana", *Pirineos* 10, 409-458 [Orain LH-an, 409-455]
- _____ (1961). "Los nombres indígenas de la inscripción hispanorromana de Lerga", *PV*, 65-74.
- _____ (1977). *Fonética histórica Vasca*, Donostia.
- _____ (1985). *Lengua e Historia*, Madril: Paraninfo.
- OÑEDERRA, L., (1990). *Euskal fonologia, palatalizazioa: asimilazioa eta hots sinbolismoa*, Bilbao: EHU.
- ORPUSTAN, J.-B., (1999). *La langue basque au moyen âge (IXe.-XVe. siècles)*, Baigorri: Izpegi.
- RIJK, R.P.G. DE, (1992). "Nunc Vasconice", *ASJU* 26:3, 695-724.
- ROHLFS, G., (1952). "Sur une couche prerromaine dans la toponymie de Gascogne et de l' Espagne du Nord", *RFE*, 209-256.
- SACAZE, J., (1892). *Inscriptions antiques des Pyrénées*. Toulouse [faksimila,1990, Toulouse]
- SÉGUY, J., (1951). "Le suffixe toponymique -os en Aquitaine", *Mémoires du troisième Congrès int. de Toponymie*, II, 218-222.
- TOVAR, A., (1961). *The Ancient Languages of Spain and Portugal*, New York.
- _____ (1977). "Les noms ibériques", *L'Onomastique latine. Colloques int. du CNRS*, 564, Paris, 281-290.
- TRASK, R. L., (1985). "On the reconstruction of Pre-Basque Phonology", J. L. Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena septuagenario oblatae*, Vitoria-Gasteiz, 885-891.
- _____ (1995). "Origins and Relatives of the Basque Language: Review of the evidence", in: J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language* [Current issues in linguistic theory 131] Amsterdam / Philadelphia [John Benjamins], 65-99.
- _____ (1997). *The History of Basque*, London & New York.
- UHLENBECK, C.C., (1947). "Les couches anciennes du vocabulaire basque", *EJ* 1, 543-581.
- UNTERMANN, J., (1963). "Estudio sobre las áreas lingüísticas prerromanas de la península Ibérica", *APL*, 165-192.
- VELAZA, J., (1995). "Epigrafía y dominios lingüísticos en territorio de los Vascones", in: F. Beltrán (arg.), *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza, 209-218.
- _____ (1996). "Chronica epigraphica iberica: hallazgos de inscripciones ibéricas en Levante, Cataluña, Aragón y Navarra (1989-1994)", *La Hispania prerromana. Actas del VI Coloquio de lenguas y culturas prerromanas de la península Ibérica*, 311-337.

- VELAZA, J., (1999). "Novedades de epigrafía romana de Navarra", *Sylloge epigraphica barcinonensis* 3, Bartzelona, 155-168.
- VENNEMANN, T., (1994). "Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory", *TPhS* 92:2, 215-284.
- (1998) "Etymology and phonotactics: Latin *grandis* vs. Basque *handi* 'big' and similar problems", *JIES* 26:3-4, 345-390.

Euskal forma onomastiko baten proposamena pertsona izen historikoen azterketan oinarrituta

Irati Iciar

(Azkue Bibliotekako katalogatzailea)

Jaione Agirre

(Eusko Jaurlaritzaren bekaduna)

SARRERA

Deituren edo abizenen inguruan egin diren ikerketak ikusita, ezin da esan gutxi egin direnik¹. Baina, aipatu behar da egin diren horietan, gehienetan, guztiak ez esateagatik, ikerlariak abizenak zein hizkuntzatatik datozen aztertu (euskaratik ote datozen, latinetik, juduak diren...), edo esanahiaren arabera sailkatzeaz arduratu dira (pertsona izen batetik datozen, ezizen batetik, lanbide batetik, gehien jota, toponimo batean jatorria ote duen...).

Gure asmoa bestelakoa da. Oso gutxi dira izen horiek gaur egun egiten ditugun lanetan euskaraz nola idatzi behar diren esaten edo proposatzen digutenak. Bai ikerketa lan historikoak egiterakoan, bai testuinguru teknikoagoetan, adibidez biblioteka bateko katalogoko sarrera nagusiak sortzerakoan, pertsonaia historikoen izenak idazterakoan arazoak sortzen dira. Hego Euskal Herriko artxibo-dokumentazioa gaztelaniaz dago eta bibliografia gehiena ere. Badirudi gaztelaniazko formak finkatuta daudela baina, gure ustez, euskaraz ere formak finkatu beharra dago.

Horregatik, arazoak planteatu eta adibide bidez proposamen batzuk aurkezten saiatuko gara, batez ere Durangaldeko dokumentazio zaharrenaren (XV eta XVI. mendekoa) azterketan oinarrituz.

Honen guztiaren helburua eredu estandar eta normalizatu bat aurkezteko balio dezaketen parametroak ezartzea da, izenen historia aztertuz eta dokumentazioan agertzen diren forma ezberdinak ikusiz eta baloratuz. Horrela, historiari buruzko euskal testuak sortzeko tresna baliagarria lortuko dugu, beste arlo askotan ere erabilga-

¹ Dirudienez "deitura" hitza da egokiena "abizen" neologismoa asmatu aurretik bazenez —ikus Jose Luis Lizundia (1977) —, baina guk biak erabili ditugu artikulu honetan bigarrena *Hiztegi Batuan* ere agertzen denez 'personen deitura' gisara.

ria izango dena, adibidez, liburutegi bateko katalogoak egiterako orduan, non egileen izen pertsonalak agertzeko modua oso zorrozki dagoen arautua².

Ikerketa honetan erabili dugun dokumentazioa doktorego tesi baten oinarritzko materiala da. Material horrekin lan egiteko orduan hainbat arazo sortu dira ikerketa lana paperean gauzatzera, eta, horien artean, pertsonen izenak modu sistematikoan idatzi beharra izan denean. (Artxibo-dokumentu horietatik abiatuz euskal testuak idatzi nahi direnean – historiako testuak edota doktorego tesia bera, adibidez- arazo ugari sortzen da). Dokumentuetan izenen forma ezberdinak agertzen dira, pertsona bakar bati buruz jardutean ere; horrez gain, garaiko testuak gaztelaniaz daude eta euskaraz idatzi behar denean zalantzak sortzen dira. Durangaldeko Erdi Aroko dokumentazioa transkribatua eta argitaratua dago hein handi batean (askotan transkripzio historikoak izanagatik, forma paleografikoak errespetatzen dituzte). Horrek lana errazten du 1520. urtera arte, ikerketa sistematikoa izatea posible egin duena. Orduetik aurrera heldu zaigun dokumentazioa argitaratu gabe dago eta gehiena aztertu dugu 1600 urtera arte.

Izen historikoen normalizazioa ez da bakarrik ikerketa lanetarako beharrezkoa, beste zenbait arlotan ere ezinbestekoa da. Adibidez, liburutegi bateko katalogoa osatzera. Katalogazio arau zorrotzak jarraitu behar izaten dira pertsona izenak ematerakoan —lehenik deitura(k), gero izena—, baina arau hauek gaur egungo pertsona izenetan oinarrituta daude, zeinetan izen/abizen binomioa ondo finkatuta dauden³. Hala ere, kasu bereziak ere agertzen dira arauetan, adibidez: erlijio izenak (Bartolome Santa Teresa), jatorria adierazten duten izenak (Gonzalo de Berceo), santuen izenak (Inazio Loiolakoa, Santua) eta erregeen izenak forma zuzenean ematen dira, hau da, ez da izenaren ordena aldatzen. Euskara hutsean egindako katalogo batean pertsona izen historikoak euskaraz eman behar direnean, arazoak sortzen dira, zeren “Gonzalo de Berceo” espainieraz forma gardena da (Berceo herriko Gonzalo dela esan nahi du), baina nola eman behar dira izen horiek euskaraz?

Leku izena abizena al da? Noiz dauka leku izaera eta noiz lotzen zaio familiarri? Zein da izen hauen gaur eguneko euskarazko forma? Ordukoaren berdina izan behar al da? Eta abar.

Deituren sailkapena

Deituren jatorriaz eta Euskal Herrian egon diren hizkuntza eta kultura desberdinen nahasketaz artikulatu ugari idatzi dira eta luze joko luke hemen aipatzeak. Hizkuntza desberdinetako jatorridun abizenak daudela adierazi digute horietan, jatorri euskaldunekoak, latindarrekoak, frankoak, juduak... Baina guri dagokigunez, interesgarria da ikustea nola agertzen diren abizen horiek —zein formatan idatzita— eta zein esanahi duten.

Kasuistika oso desberdina dagoen arren, orokorrean pertsona baten izenean ageri diren “zatiak” honela bana daitezke: izena eta deitura (edo abizena). Deituretan lau mota ditugu: patronimikoa, ofizio izena, ezizena eta leku-izena. Hauek dira, gutxi

2 Besteak beste: *Anglo-American Cataloguing Rules* (1998): “Choice of name, 22.1. General Rule” ; *Documentation: Catalogage: Forme et structure des vedettes noms de personne ...* (1986): “1. Vedettes noms de personne: Recommendations Générales” ; *Reglas de Catalogación* (1995): “15.1.1. Elección del nombre”.

3 Katalogatzeko arauei buruz: Pruden Gartzia (2001) eta bibliografian aipatutako nazioarteko arauen erreferentziak.

gorabehera, ager daitezkeen aldagaiak. Normalean, gainera, ez dira edonola agertzen, baizik eta era edo formula jakin baten arabera adieraziak⁴:

Izena

Izena + Ofizioa

Ynigo, açiclador (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)⁵

Pero, el çapatero (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)⁶

Izena + Patronimikoa

Miri [sic.] Lopes, la tendera

Martin Micolas

Izena + Patronimikoa + Leku-izena

Maria Ynigues de Sarasua (XV. mende bukaera-XVI.

mende hasiera)⁷

Furtun Sanchez de Çirarroysta (XV. mende bukaera-XVI.

mende hasiera)⁸

Maria Ochoa de Mendaro (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)⁹

Izena + Leku-izena

Martin de Castillo (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)¹⁰

Martin de Vrrecha (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)¹¹

Izena + Leku-izena + Leku-izena

Juan de Ortuguren de Berrio (San Agustin Etxebarria,

Elorrio, 1489)¹²

Juan de Berrio de Uria (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)¹³

Juan de Jauregui, del lugar (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)¹⁴

Izena + Ezizena (+ leku-izena)

Juan Balza (1483, Durangoko Tabira)¹⁵

Juancheto Velca (1555, Ziga, Nafarroa)¹⁶

Maria Quipuça (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)¹⁷

Izenari buruz ez dugu orain hitz egingo, jakina denez, dakigunez pertsona bera identifikatzen du.

Deiturari dagokionez aurreko zerrendan ikusi den bezala mota desberdinetakoak daude. Ezizen bat deitura bihur daitekeela oso garbi dago eta dokumentuetan adibide asko daude: 1555ean Zigan «*Juancheto Aguerre, alias Juancheto Velca*» adibi-

4 Sailkapen hau beste egile batzuk egindakoan oinarritzen da, hala nola, Ricardo Cierbide (ikus bere artikuluak) eta leku-izena den abizenaren kasuan, *Euskal deituen...* (1998:22) honela azaltzen du: «Esan beharrik ez dago deitura hauen guztien jatorrian dauden toponimoen eta oikonimoen tokian tokiko ebakera zein den ikertu dela [...]». Geuk ere badugu horren adibiderik, zenbait kasutan pertsona bat izendatzean dokumentuetan bere izen--deiturak ematerakoan eta ondoren nongo auzokide zen eta nongoa zen jartzerakoan (oso formula arrunta zena), honela baitator: «Juan Peres d'Elgueta e Pero de / Arançaeta, del lugar, e Pero de Ortueta, vecinos de la dicha villa d'Elorrio» —El. U. A., 234. karpeta, 2909. leg. (6.10) (Pedro Ibañez Esteibarkoak 1519/05/28an ateratako kopia)—, eta honelako beste adibide ugari.

5 D.U.A.H., 2. armairua (arm.), 7 (2). legajoa (leg.), 134. zenbakia (zenb.).

6 Idem.

7 Idem.

8 Idem.

9 Idem.

10 Idem.

11 Idem.

12 El. U. A., 339. karpeta, 4213. leg.

13 Idem.

14 Idem.

15 D. U. A. H. 2. arm., 7 (1). leg., 45. zenb.

16 Patxi Salaberriek (2000) jasotako adibidea (argitaragabea).

17 Idem.

dez¹⁸ eta honen parekoa da «*Juan Balza*» 1483ko maiatzean Durangoko Tabirako hiri-bilduaren Barrenkalen bizi zena¹⁹. Berdin gertatzen da ofizioarekin, kasu batzuetan dokumentazioan ez dagoelarik oso garbi izenaren ondoren datorrena ofizioa den, deitura, ofizioaren izena deitura bihurtua edo biak batera, goian idatzi ditugun adibideetan ageri den moduan.

Patronimikoari dagokionez —hots, izenaren ostean ageri ohi den deitura eta pertsona izen batean oinarritua dena—, normalean (beti ez esateagatik, zalantzazko salbuespenik bai baitago) aitaren²⁰ izenetik eratorria da eta horregatik deitu ohi zaio patronimikoa. Bi eratan ageri zaigu adibideetan ikusi denez, izenaren ostean izen soil bat bezala (hau frankoen artean izaten zen ohizkoena, Nafarroako azterlanetan ikusi denez aipatuko dugun bigarrena nafarren kasuan agertzen zelarik²¹) edo, bigarren eran, izen batetik eratorria zena, “-(e)z” amaitua zeukan formaz —eta bukaera berdinaren beste aldagaiak ahaztu gabe, noski—. Honen adibide anitz eman daitezke; horra gutxi batzuk: «*Pero Garcez, fijo de don Garcia Ezquerria*», «*Sancho Lopeytz, fillo de Lope Guarçeytz de Arleta*» (Iratxe 1288)²² eta Bizkaiari dagokionez aurrerago azalduko ditugun zenbait familiatan ikusten da epe motz batean egin diegun familia-zuhaitzetan.

Azkenik leku-izena dator, toponimo²³ edo oikonimo batean oinarritzen baita azken deitura mota hau, Patxi Salaberriaren hitzetan «patronimikoa ez ezik herri izena ere (orobat sortetxea eta ibarra) erabiltzen dira identifikatzailetzat» eta horren zenbait adibide ematen ditu: «*Garcia Semenitz d’Assiayn*», «*Lope Guarçeytz de Arleta*», «*Ferrant Periz d’Opacu*»²⁴ eta Durangoko merindadetik hautatu ditugu ba-tzuk: «*Maria Ynigues de Sarasua*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)²⁵, «*Furtun Sanchez de Çirarroysta*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)²⁶, «*Maria Ochoa de Mendaro*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)²⁷; «*Martin de Castillo*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)²⁸, «*Martin de Vrrecha*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)²⁹, «*Juan de Ortuguren de Berrio*» (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)³⁰, «*Juan de Berrio de Vria*» (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)³¹, «*Juan de Jabregui, del logar*» (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)³². Kasu haue-tan ikusten da gaztelaniazko “de” partikularen ostean doana leku-izena dela, normalean mikrotoponimo bat (etxe baten izena, gaur egun agian auzo bihurtua; adibidez, *Orozqueta*, *Berrio*, *Iguria*, *Miota*, etab.³³). Badira oso kasu argigarriak ere honen inguruan, «*Juango de Çarauz*»³⁴ edo «*Pero de Arratia*»³⁵ -ren kasuan, segururenik, pert-

18 Patxi Salaberri (2000)

19 D. U.A. H. 2. arm., 7 (1). leg., 45. zenb.

20 Hurrengo atalean guk aztertutako deitura motaren bilakaera aztertzean azalduko dugu zergatik doan hemen komilla tipografikoen artean.

21 Ricardo Cierbide (1995: 214)

22 Patxi Salaberri (2000)

23 Leku edo etxearen izenean, beraz.

24 Patxi Salaberri (2000)

25 D. U.A. H. 2. arm., 7 (1). leg., 45. zenb.

26 Idem.

27 Idem.

28 Idem.

29 Idem.

30 El. U. A., 339. karpeta, 4213. leg.

31 Idem.

32 Idem.

33 Amaitezina izango zen zerrenda bat egin liteke dokumentuetan deituratzat ageri diren Durango aldeko leku-izenekin bakarrik. Adibide bakanak emateak zentzu gehiegirik ez duenez ikus argitaratutako dokumentazioak dauzkan zerrenda onomastikoak: C. Hidalgo de Cisneros (1988) eta C. Hidalgo de Cisneros (1989).

34 D.U.A.H., 2. arm., 7 (1). leg., 100. zenb.-n ageri zaigu izendatuta 1512an bildutako gerrarako gai diren gizonen artean.

35 D.U.A.H., 2. arm., 7 (2). leg., 108. zenb.ko dokumentuan 1514koak uste diren suen kontaktetan datorrena.

sona hauek nondik zetozen dator zehaztuta deituran; ziur aski, hasieran, haien arbasoek beste deitura bat izango zutela jatorrizko ziren herrian, baina Durangora aldatu zirenean, bertako jendearentzat ez ziren adierazgarriak leku horiek (eta beraz deitura horiek) eta identifikatuko zituen beste leku baten izena eskuratu zuten, Zarautzetik zetorrenari Zarautz eta Arratiakoa zenari Arratia (badira Zamudio edo Iciar bezalako beste adibiderik, edo bestela hor dugu «*Juan de Iciar*» jatorri durangarreko kaligrafo famatua)³⁶.

Baina “Leku-izena” motaren inguruan beste gogamenik ere egin daiteke; aipatu ditugun «*Juan de Ortuguren de Berrio*», «*Juan de Berrio de Vria*», «*Juan de Jabregui, del logar*», «*Juan de Jabregui de Çubiabrre*» (San Agustin Etxebarria, Elorrio, 1489)³⁷ adibideak dokumentu berdinetik atera ditugu guztiak, ikusten denez; beste elizate batzuen dokumentazioan agertutako beste kasu askotan ikusi den bezala, bertako biztanle batzuek bi leku-izendun abizenak dituzte. Seguruenik lehena da hasieran zeukatena, baina etxe/auzo berrira aldatzean, zehaztu beharra zegoen han bizi zenaz ari zirela eta, beraz, hangoa zela (honela, Joan delakoa Ortugurengoa zen jatorriz, edo bere familia hango jatorrikoa zen, baina Berriora bizitzera joanda, Berriokoa zela zehaztu beharra zegoen Elorrioren dokumentua izenpetzean, Ortugurenen edo beste nonbait agian beste Joan bat egongo baitzen Berriora bizitzera joan ez zena³⁸). Hirugarren adibidean esan nahi du, Joan Jauregikoa, Jauregi etxe/auzokoa zela, hortik “del lugar” adierazpena; hots, beste bi kasuetan bizilekua edo bigarren identifikatiboa idatzi beharra zegoen, deitura berria nolabait esateko — denborarekin Ortuguren galdu egingo du?, hori da zalantza—; baina bigarren kasuan ez dute “Juan de Jauregui de Jauregui” idazteko beharrik ikusten, ordez, “del lugar” idazten zen eta guztiek ulertzen zuten “de Jauregui” esan nahi zuela, (Zubiaurrekoa ere dagoen beste baten aurrean).

«*Maria Ochoa de Mendaro*» (XV. mende bukaera-XVI. mende hasiera)³⁹-ren adibideak bestelako gogoetak ere badakarzkigu. «*Ochoa*» hori patronimikoa dela esan dugu, baina izena gehitua inongo “-z” bukaerarik gabe (nolabaiteko “*Lopez*”-en pareko gisara jarritz); baina kasu batzuetan gauzak ez dira hain garbiak. Kasu hone-tan, bertan, argudia genezake «*Maria Ochoa*» osorik dela izena, eta deitura soilik «*de Mendaro*» dela; hau guztia posiblea da, baina, kurioski, gizon ugarik ere badute

36 Cierbidek, Dauzati jarraituz, esaten du leku-deitura hauek sarritan inmigranteek ezartzen zitzaizela, eta hiribilduek sorrera-garaian zeukaten erakargarritasunarekin lotzen du. A. Dauzat.ek aipatzen du leku-izena daramaten abizenak direla zaharrenak eta nobleziarekin erlaziozatu beharrekoak, baina dioen beste gauza bat lekuzko deitura hauek inmi-grante direnei ezartzen zaiela eta horrekin ados dago R. Cierbide eta horregatik jasotzen du iritzia hori, hiribilduen sorrerarekin hauek sortutako erakargarritasunak eramandako jendea zetorren lekuaren izenarekin identifikatzen zela, ikus R. Cierbide (1995: 213-215, 222, 46. oharra). Esan behar da, kurioski, P. Oyhaburu-k ere jasotzen duela fran-tsesezko “d(e)” formak ere lekua adierazten duela etxea edo, baina, aldiz, “-ko” ez duela identifikatzen lekuzkoarekin hasiera batean, eta nahasten du diminutiboarekin patronimikoaren ezaugarri dela esanez, honela dio: «Sin embargo, no hay entre nosotros prefijos que designen la descendencia [...] aunque el sufijo “...ko” se haya pegado a veces al apellido paterno, por ejemplo “Otsoko, Baratzeko, Martinko” (se le puede confundir con el diminutivo “...ko”) [sic.]», baina gero «En todo caso, en Euskadi el nombre de la casa originó el nombre de familia, mientras que en el lado fran-cés este último comenzó a distinguirse del primero a partir de la Revolución. Sin embargo, aun en la actualidad, los moradores de una aldea son más conocidos por el nombre de su casa que por el del estado civil. Una incidencia de este antiguo uso es la abundancia en el norte de apellidos que comienzan por “d” (Duhart, Dolhats, Darizcuren, Doyhenart), lo cual corresponde a “de (la casa) Uharte”, “de (la casa) Olatz”, “de (la casa) Arizkuren”, “de (la casa) Oiñenartea” ikus P. Oyhaburu (1991:89) , baina “-ko/-go” atzizkia ari denean argi bereizten ditu pertsona izene-kin diminutiboa dela eta bizigabeekin leku-izena adierazteko euskarazko deituretan jartzen den forma dela: «Izen zaharretan bazagon ere “ko” horren emaiteko ohidura, frantsesak eta gaztelarak “de” emaiten duten bezala, eta atxe-maiten ziren “Garateko” (de Garate) [...]», P. Oyhaburu (1991:109).

37 El. U. A., 339. karpeta, 4213. leg

38 Kontuan izan behar dugu, nola ez, zenbat errepikatzen diren izen berdinak populazioaren barruan, honela gizonen ize-nak ikusita, gehienak Joan eta Martin ziren eta nahasmena izugarria izango zen (zer esanik ez orain, gainera doku-mentazioa oso partzialki iritsi zaigula); ondorioz, pertsonak deiturak bereizteko balio zuen.

39 Idem.

"Otxoa" hori beraien izen-deituretan, eta, badirudi, ez dela ohikoa bi izen izatea eta bai bi deitura; hala ere, ustez patronimiko argiagoak direnekin ere sortzen dira zalantzak, izen bezala agertzen baitira (ala kasu horietan izena galdu egin da?)⁴⁰, honen adibidea dugu XVI. mende bukaeran Orioko dokumentazioan jasotzen den «Martinez de Hechaniz»-en kasua, dirudienez bere izena da "Martinez", aurretik ezer ez daramalako⁴¹. Zenbait kasu bereziak ere badira bi leku-izen elkartutako abizenak sortu direnak, bi etxe elkartu direlako edo: Iurreta-Uria⁴², adibidez.

Artikulu honetan kasuistika osoa gogoan izan arren, soilik mota bateko deiturak euskaraz nola idatzi behar direla proposatu dugu, eta ez zailtasun gutxien sor dezakeena: "Izena (+ Patronimikoa) + Leku-izena". Dokumentazioan agertzen den forma eta gure proposamena —patronimikoak sor dezakeen "-z" / "-tz" zalantza eta bestelako arazo ortografiko zuzenak albo utzita⁴³— "de" + leku-izena nola eman argitzen saiatuko gara. Gainera, ikusten denez, gizonen izen-deiturez arduratu gara batez ere emakumeen kasua nahiko aldatzen baita (etorkizuneko lanetarako utziko dugu), normalean ez dutelako patronimikorik hartzen⁴⁴.

Izena + Patronimikoa + leku-izena motako deiturak

Geuk aztertuko dugun deitura mota horrek ez zuen historian zehar zurrun jarraitu. Hori argiago ikusteko Simancaseko artxibategian funts egokiak aztertu ditugu⁴⁵, zeintzuetan erregeak emandako mesedeen ondoregotzak aztertuta, nolabaiteko genealogia motzak egin daitezkeen XV. mendearen azken laurdenaren eta XVI. mendearen lehen laurdenaren artean gutxienez. Hauexek dira aukeratutakoak:

Ochoa Lopez de Aranzabal

|
Juan Lopez de Berriz (1465, 1475, 1496†)

|
Ochoa Lopez de Berriz (1496, 1497)

|
(alaba) + Andres Lopez de Gamboa (1519, 1520, 1523-1526)

|
Juan Lopez de Gamboa y Berriz (1544)⁴⁶

40 Ikus, adibidez, «senior Sanz Garceiz in Exauri», 1086an datorrena izendatuta Leireko Bezerro Zaharrean, R. Cierbide (1978), non badirudien "Sanz" ez dela patronimikoa, izena baizik.

41 Alejandro Ezcurdia (1978).

42 1498an «Juan Abad de Yurretavria» ageri da D. U. A. H. 2. arm., 7 (1). leg., 67. zenb.; gainera honi buruz esan behar da, apaiz ziren gehienek patronimikoaren lekuan "abad" hitza zeramatela deituran; nolabaiteko profesio izena-edo izango da, baina ondoren zetorren lekuzko hitzak zer esan nahi zuen? Jaiolekua? Apaiz bihurtu zenekoa edo lehen meza eman zuenekoa? Bere lehen destino garrantzitsua? Argi duguna hau Durangon bizita, bizilekua ez dela zertan izan.

43 Patxi Salaberri (2000). Ez da gure lan honen helburua ortografia kontuak edo "Mujika" ala "Muxika" den forma egokiena erabakitzea. Hala ere, esan dezagun badirudiela, ikusi dugunagatik, Bizkaia aldean, behintzat Durangoko merindadeari dagokionez, "-z" bukaera izaten dutela patronimikoez eta ez "-tz", behintzat, eta gutxienez, XV. mendetik aurrera, baina ezin dezakegu askorik esan horren inguruan. Ez da ahaztu behar ezta ere, beste hizkuntzek ere normalizazio eta aldaketa neak izan dituztela deituren idazkeraz. Honez gain badira denborarekin aztertu beharreko beste gertaera batzuk, eta horien artean ez genuke utzi nahi aipatu gabe, historian zehar literalki itzuli izan diren abizenen kasuak, euskaraz bazekien eskribauak eginak Henrike Knörr-ek jasotzen duen bezala Euskal deituren izendegiari egindako "Hitzazurrea"-n (1998:11-13); guk ere ikusi ditugu horrelako adibiderik, Durangoko merindadeko auzokidea den «Martin Martínez de Castillo»-ren kasuan gertatzen den bezala —D. U. A. H., 2. arm., 7 (1). leg., 42. zenb. eta 7. leg., 1 (3). zenb.—, "Gaztelu" izeneko toponimorik ez baita falta Durangoko merindadean garai hartan, edo «Maria Cubico e Peydro de la Puente, su marido», Koldo Mitxelena (1989:21).

44 Salbuespenak badira: «Maria Ferrandiz, ma muiller, filla de don Ferrant Periz d'Opacu» (Etxabarri, 1304), Patxi Salaberri (2000).

45 Tierras y Cartas vizcainas" batez ere.

46 A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 1. leg., 74, 183 eta 184. orr.; 2. leg., 37-39. eta 135. orr.; 3. leg., 124. eta 125. eta 383. orr.; 4. leg., 167 eta 168 eta 312. orr.

Martin Sanchez de Marzan
 |
 Sancho de Leiva (1490†)
 |
 Juan (Sanchez) de Marzana (de Madariaga) (1490, 1525†)
 |
 Sancho Martinez de Marzana (1535†)⁴⁷

Ochoa Martinez de Olaeta
 |
 Pedro Ortiz de Olaeta (1500†)⁴⁸
 |
 Ochoa Martinez de Olaeta (1513†)
 |
 Pedro Ortiz de Olaeta⁴⁹

Ikusten denez garai hori aldaketa une garrantzitsu bat da abizenen izendapenean. Erdi Aroan, semeei izen-deiturak jartzean, izenaren ondoren, aitarenean oinarritutako patronimikoa jarri ohi zen eta izen gisara aitonaren izena, honela, Erdi Aroan hain ezagunak zaizkigun txandaketak sortuz (goiko zuhaitzetan "Sancho de Leiva" eta "Juan Sanchez de Marzana"-rekin ikusten dena, nahiz eta jada sistema ez den perfektua).

Badirudi, Durangoko dokumentazioa aztertu ondoren ikusi dugunagatik, XV. mendea bukatzen doan heinean familietan patronimikoa fosilduz doala eta, honela, bereziki leku-izena deitu dugun deiturarekin batera igarotzen da hurrengo belaunaldira —batzuetan izenarekin berarekin batera ere— (goiko adibideetan, "Juan Lopez de Berriz" eta "Ochoa Lopez de Berriz"-en kasuan ageri da argi, semea ez baita "Ibañez" aurretik azaldutako sisteman izan beharko litzatekeen bezala).

Hori dela eta aipatu dugun abizenaren errepikapena gertatzeaz gain (eta izena modaren edo arbaso ezagun batena jartzen delarik, nahiz aita edo aitona ez izan), zuhaitzetan beste bi eratako errepikapen motak ditugu: batzuetan aitonaren izen-deiturak daramatza bilobak ("Ochoa Martinez de Olaeta" eta "Pedro Martinez de Olaeta"-ren familian ikusten den bezala), besteetan, aitaren izen-deiturak jasotzen ditu (adibidez, 1489an hil zen "Fernando de Zaldibar" eta haren seme "Fernando de Zaldibar"ekin bezala⁵⁰), dokumentazioa ulertzeko erabat nahasgarria dena kasu bietan askotan, gaur egundik irakurtzen dugunontzat (batez ere bigarren kasuan, eta pertsonaien heriotz daten erreferentziarik ez badugu). Garai hartako gizartean honek garrantzi handia zeukan, heredentziaren eta ondoregotzaren oinordekoak izen-deiturak heredatzen baitzituen jabegoekin batera; horretarako arrazoiak desberdinak izan daitezke: izen onaren jarraipena (hots, prestigioarena), autoritatearena, jabegoen ziurtagiriek balioa izaten jarraitzea, etab. Hor ditugu goiko adibideak (Olaetakoena,

47 A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 1. leg., 49 eta 235-237. orr.; 2. leg., 415 eta 479. orr.; 3. leg., 110-114. eta 446. orr.; 4. leg. 183. eta 319. orr.

48 A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 2. leg., 437. fol.; 3. leg., 398. fol.

49 A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 3. leg., 45. or.

50 A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 3. leg., 45. or.

kasu), baina baita Lope García Salazarren kasua, zeinetan “Lope García” arbaso famatuaren izena ikusten den historian zehar errepikatzen dela familia horretan⁵¹.

Adibideetan beste bi fenomeno ere ikusten dira, nola patronimikoa ez dela beti ageri, nahiz eta benetan beste dokumentu batzuetan agertu. Inoiz badirudi, aita-seelek izen bera dutenean, bietako bat patronimiko gabe izendatua dela, nolabait berezia izateko⁵² eta «*el mayor en dias*» eta «*el menor en dias*» formula ere erabiltzen da (adibidez, «*Ochoa Vrtys de Olea, el mayor en dias*» edo «*Pedro Saez de Bedia, el menor en dias*»⁵³ eta «*Pedro de Uribe, el mayor en dias*»⁵⁴). Patronimikoa esan dugunez ez da agertzen beti forma honetan, Patxi Salaberriren hitzetan «Jakina, patronimikorik gabeko aldaerak ere ohikoak ziren, identifikatzaile horiek, toki izengoitia bezala, kendu-utzizkoak baitziren»⁵⁵.

Azken fenomenoaren amaren abizenaren agerpena da, XVI. mendea aurrera doan heinean argiago egiten dena Durangoko dokumentazioan, batez ere bere familia ere garrantzitsua bazen eta etxearen jabetza lortzen bazen, “y” baten bidez lotzen zen aitarengandik jasotako leku-izen erako deiturari (hemen dugun adibidea oso goiztarra da, «*Juan Lopez de Gamboa y Berriz*»-ena, alegia). Egia da, zenbait kasutan maiorazgoak osatzean behartzen zela aukeraketa egitera eta beraz, oinordeko izateko abizena hartu beharra zegoela, bereziki semerik ezean alaben bidez pasatzen zenean ilobei (mutilei, jakina) heredentzia; aitarengandik ere maiorazgoa izanez gero, aukera egin behar zuen bi deituren eta maiorazgoen artean eta hurrengo anaia nahi ez zuena; oso kasu argia dago 1569an fundatzen den Ibarra familiaren maiorazgoan Eibarko jatorrikoak zirenak, baina dokumentua Durangon gordetzen delarik⁵⁵. Emakumeen kasuetan ez da arraroa izaten amaren abizena jasotzea (bigarren semeetan gertatzen den moduan batzuetan), edo kasu batzuetan senarrarena ere (inoiz bere amaginarrez nahasketak sor ditzakeena)⁵⁶.

Erabilitako artxibo-dokumentazioa Durangoko merindadekoa da eta berari buruzkoa, baina beste zenbait egilek erabilitakoarekin pareka daiteke; honela Ricardo Cierbide-k Iruñeako Navarrieriako, San Zernin eta San Nikolas-eko burgoetako XII eta XIV. mendeetako dokumentuetako antroponimia aztertzean, agertzen diren deitura gehienek izena (+ patronimikoa) + leku-izena egitura daukate⁵⁷ eta berdin gertatzen da Leireko Bezerro Zaharreko dokumentazioan ageri direnak⁵⁸, etab.

Esan behar da, mota honetako arazoak ez direla soilik euskaraz gertatzen eta horren adibide dugu, gaztelaniaren lehen gramatikaren egilearen kasua, Nebrijarena, alegia. Jaiotzez «*Antonio Martínez de Cala*» edo «*Antonio Martínez de Jarava*» edo eta «*Antonio Martínez de Cala y Jarava*» zen, Lebrijan jaio zen (Sevillan), eta horregatik gaztelaniaz «*Antonio de Lebrixa*» idatzi zuen bere deitura eta latinez «*Elius Antonius Nebrissensis*» (Lebrija erromatar garaiko Nebrissa-rekin berdindu ohi zelako)⁵⁹.

51 Eta dirudinez, kasu horretan gainera bi izen dira eta batera doaz. Honela dakar Aguirre Gandarias-ek, Erdi Aroko idazle famatuak “Lope” izena bakarrrik erabili zuen ezkondu zen arte, orduan (eta San Martin-eko dorretxearen oinordeko izateko esperantza zuela), “Lope García” izena erabiltzen hasten da, bere arbaso famatuaren oromenez. Sabino Aguirre Gandarias (1994).

52 Honen adibide bat dugu “Juan de Cerarruista” semeak “Juan Sanchez de Cerarreista” aitaren errege-mesede bat eskuratzean 1521ean, A.G.S. Escribanía Mayor de Rentas, Tierras y Cartas Vizcaínas, 4. leg., 299. or.

53 D. U. A. H. 2. arm., 7(2). leg., 111. zenb., 1514an ageri zaigu.

54 D. U. A. H., 4. Akta liburua 1580tik 1589ra, 139. at.-140. au. fol. 1585ean.

55 Patxi Salaberri (2000).

56 Hori da Katalina Garaikoaren kasua, Joan Basagurengoarekin ezkontzean «Catalina de Basaguren» bezala ezagutzen da eta bere senarraren amarekin nahas daiteke; Euskaltzaindia, Juan Carlos Guerra funtsa, dokumentu bilduma, 4360. zenb.

57 Adibideak ikusteko, ikus Ricardo Cierbide (1996) eta (1979:10-11).

58 Ricardo Cierbide (1978)

59 Pruden Gartzia (2001). Esan dezagun, badaezpada, 1444 aldera jaio zela eta 1522an hil zela.

Euskarazko kasuak eta adibideak

Orain arte deitura mota hau esplikatu edo idatzi denean forma desberdinak proposatu dira, gaur egunetik. Horiek aztertzen saiatu behar gara geurea proposatu aurretik.

Gaztelaniaz idatzitako lanetan, dokumentuetan agertu izan den bezala idatzi dira izen-deiturak, grafia gaur eguneko ortografiara berdinduta eta ia beste ikuturik eman gabe. Euskarazko dokumentu batzuetan ere ageri da erdal hurrenkera edo forma hori:

«*Domenjon de Andia*»

Sagarra eder gezatea
gerriyan ere ezpatea
Domenjon de Andia
Gipuzkoako erregia⁶⁰

«*Juan de Lazcano*»

Juan de Lazcano beltzarana.
Guipuzcoaco capitana,
Frantzez osteac jaquingo du
Ura Ondarribian zana.⁶¹

Euskarazko forma erdal dokumentazio historikoan ere agertu izan da, baina oso gutxitan eta gehienetan idatziz jasotako euskal ahozko tradizioan. Adibidez:

«*Nunnutto Miottaco*» (San Agustin Etxebarria, XI. mendea ustez)⁶²

«*Milia Lasturco*»

[...]

Arren, andra Milia Lastur-co,
Peru Garciac eguin deuscu laburto:
Eguin dau andra Maria Arraçolaco,
Ezcon bequio, bere idea dauco.

[...]

Arren, andra Milia Lastur-co,
Mandatariac eguin deust gaxtoto.

[...]

Mondr <a> goeri artu deusat gorroto,
Guipuç andraoc artu ditu gaxtoto:
Iturrioc calean andra Maria Balda-co,
Arte calean andra Ojanda Gabiola-co,
Errebalean andra Milia Lastur-co⁶³.

«*Peru Abendañoco*»

Yzarragati goia elcian joeala
Jaun Peru Abendañococ esala:
Oñetaco lurrau jauil <t> ycara,
Gorpuceco lau aragioc berala⁶⁴

60 XV. mendeko pertsonaia, gipuzkoako junteroa eta Joan II.a Gaztelakoaren eta Errege-Erregina Katolikoaren zerbitzaria izateaz gain Eduardo IV.a Ingalaterrakoarena ere izan zena.

61 "Juan de Lazcano", Joseba Lakarra (et al.) (1983:27).

62 El. U. A. 340. karpeta, 42191. leg., 2au.-4au. fol. Dokumentu hau XVI. mendeko beste dokumentu batzuei lotua dago orri berdinetan eta XVI.eko bere kopia bati, ondorioz, XI. mendekoa izango ez balitz edo ez guztiz, XVI.ekoa dela esan genezake eta guri dagokigunez balioets dezakegu.

63 "Milia Lasturkoren eresiak", Joseba Lakarra (et al.) (1983:33-34).

64 "Aramaioko kanta", Joseba Lakarra (et al.) (1983: 21).

«*Salinasgoa*»
 Lelorilelo sara y leloa
 Bilbaon catigu dago Salinasgoa
 [...] ⁶⁵.

Salinasgoa Conde
 Guztien da Jabe
 Guipuzcoa herrian
 on guztien burua
 [...] ⁶⁶.

«*Aragueaco Petrica*» eta «*Castellaco Ioanicot*»
 In nomine Patrica,
 Aragueaco Petrica,
 Castellaco Ioanicot,
 equidac ipurdian pot ⁶⁷.

«*Diaz Arocoa*»
 Jaun Diaz Arocoa,
 Cal[...] andi Españacoa,
 Eçec eçer ecieguion,
 Eguian Jaunac baroa ⁶⁸.

Patronimikodun forma osoarekin: «*Eneco Arceiz Iriarteco*» (Artaxoa, 1110), «*Garcea Lopeiz Barabatai[n]go*» (1183), «*Garcia Yuainnes Guaraycoecheacoa*» (Gartzain, 1366), «*Pero Lopiz Baztango*» (Oteitza-Iguzkitzaibar, 1350) ⁶⁹.

Patronimikorik gabe: «*Anso Olacarizquetaco*» (XIII. mendean), «*Domeca Navaçco*» (XIII. mendea), «*Domicu Lapurdico*» (Gerendiain-Ultzama, XIII. mendea), «*Dota Ovanosco*» (Olatz-Galar), «*Garcia Çubirico*» (Ariztregi, XIII. mendea), «*Garcia Eulzco*» (Zufia, XIII. mendea) ⁷⁰.

Adibide ugari argitaratu dira Nafarroako dokumentazioa aztertu dutenen artean eta asko oso goiztarrak ikusi dugunez ⁷¹.

Jada, modernoagoak dira:

«*Urrutia*»
 [...] ⁷²
 Mus d'Urrutiak
 zian baratü bai bidian.
 [...] ⁷²
 Madama Urrutiak
 Hartü zitiien bidiak.
 [...] ⁷²

⁶⁵ "Salinasgo kontea", Joseba Lakarra (et al.) (1983:28).

⁶⁶ "Bretainako kantorea", Joseba Lakarra (et al.) (1983:28).

⁶⁷ "Ioanikoteren kanta", Joseba Lakarra (et al.) (1983:27-28).

⁶⁸ "Diego Lopez Harokoren eresia", Joseba Lakarra (et al.) (1983:35).

⁶⁹ Patxi Salaberri (2000).

⁷⁰ Patxi Salaberri (2000).

⁷¹ Ikus baita ere, Ricardo Cierbide (1992).

⁷² "Ahetzeko anderea", Joseba Lakarra (et al.) (1983:41).

«Bereterretxe»

[...]

Bereterretzek oheti

neskatuari ezteki:

Abil eta so egin ezan

gizonik denez ageri.

[...] ⁷³.

Bukatzeko, ez dezagun ahantz, Beñat Etxeparek bere burua izendatzeko darabilen forma:

Erregueren aduocatu videzco eta nobleari virthute eta hon guciez complituyari bere iaun eta iabe Bernard Leheteri Bernard Echeparecoac haren cerbitzari chipiac gogo honez goraynci baque eta ossagarri⁷⁴.

Gaur egungo idazleei dagokionez, oso gutxitan agertu da honen inguruko irizpide zehatzik (eta formulaturik gutxiago). Hauexek aztertuko ditugu jarraian.

Yon Etxaide Itharte-k *Gorrotoa Lege* bere liburuan egiten zuen proposamena: «Matxin Ganboako» forma zen eta abizen bikoitza izango zena «Matxin Ganboa Olasoko» (hots, hau izango zen "Martin de Gamboa y Olaso", alegia)⁷⁵.

Jon Bilbao-k bere lanean erabilitako irizpidea euskal deiturekin hiru mailatan bereizten zen: dokumentuaren deskribapena (baina ez egileak berak bere lanean jarritako bere izena), egile berberak dituen lanen zerrenda egiteko sarrera nagusi "erdinormalizatua" eta sarrera nagusien zerrenda, "birnormalizatua"⁷⁶. Baina, erdarazko forma mantentzen du beti⁷⁷.

La Gran Enciclopedia Vasca-k egiten duena oso antzekoa da, baina euskal grafia eskaintzen du kortxete artean, adibidez «DIAZ DE CERIO [ZERIO]»⁷⁸; horrez gain, abizenen etimologia ematen duenean kriterio bera erabiltzen du (erdal jatorrizko toponimoaren grafia), baina egile zehatzez ari denean egileak berak erabilia hobesten/jarraitzen duela dirudi, adibidez: «DIAZ DE MENDIBIL. Apellido vasco en Mendibil (Alava)», baina «DIAZ DE MENDIVIL, Anacleto»⁷⁹.

Jatorrizko dokumentuan «*Iuan Baptista de Alçola y Muncharaz (Beneficiado de) / Castillo, Merindad de Arratia, natural de la (villa de Tabira de) / Durango*» izeneko egileak 1638an gorazarreko abesti bat egin zion «*Domingo Lopez de Hegvia*» edo «*Domingo Hegico*»-ri eta Adolfo Arejita-k bildu zuen bere artikulu batean, bertan gaur egungo euskaraz «*Domingo Egiko*» proposatzen du, baina egilea «*Iuan*

73 "Bereterretxeren kantorea", Joseba Lakarra (et al.) (1983:79).

74 Bernart Etxepare, *Linguae Vasconum Primitiae*, Mensajero, Bilbo, 1980.

75 liburua "Pertsonaien zerrenda alfabetikoki", III-VI. orr. eta "Elaberri honetako Euskal izen Zaharrak" 9-11. orr. non izenez eta abizen patronimikoaz bere proposamenak azaltzen dituen (pena da, baina ez dio ezer lekuzkoaz, bere proposamen argia azaltzeko), ezta "Nondik eta Nola" liburua idazteko ideia nola izan zuen adieraztean edo bere "Oharrak" atalean, zeinetan beste hiztegiarekin batera, esamolde eta hitz ugari azaltzen dituen. Adibideei dagokionez "Pertsonaien zerrenda alfabetikoki" V. or. eta elaberriaren lehen kapituluaren hasieran 13. or. jasota daude, guztia in Yon Etxaide (1984); aldiz, "Domingo de Agirre" esateko hasieran dituen oroimenetan «Domingo Agirre» gisara dakar (7. or.) eta bukaerako "Nondik eta Nola" horretan «Domiku Agirre» (393. or.).

76 Ikus honen inguruan Pruden Gartzia (2001).

77. Bere sistematizazio lana, beraz, gaztelaniar egiten du, euskarazko forma ematea planteatu gabe, ikus Jon Bilbao eta Luis Moreno (1991).

78 La Gran Enciclopedia Vasca, Donostia, Auñamendi, 1966-1983, "Decli-Echats" alea, 243. or.

79 La Gran Enciclopedia Vasca, op. cit., "Decli-Echats" alea, 245. or.

Bautista de Açola y Muncharaz» eta «*Juan Bautista Alzola Muntzaraz*» bezala dakar⁸⁰.

Philippe Oyhamburu-k aipatzen du forma zaharretan bukaerako "-ko" gehitzen zela antzinako deitura zaharretan⁸¹, baina bere egungoak ematean ez du erabiltzen ez badago hitzean erdialdean txertatua edo "-koa" amaiera kasu zehatz bazuetan⁸².

Joseba Lakarra, Koldo Biguri eta Blanka Urgell-ek, Kristina Rico-ren laguntzaz ateratako *Euskal baladaren azterketa eta antologia* lanean erabaki praktikoko gisara kopla zaharren izenburuetan irizpide hau jasotzen dute: «*E.II. MARTIN BAÑEZ ARTAZUBIAGAKOREN ERESIA*» eta «*DIEGO LOPEZ HAROKOREN ERESIA*»⁸³.

Euskaltzaindiaren deitura izendegian, gaur egungo abizenentzat bada ere, eta ezin dugu ahaztu denborarekin aldaketak egon direla eta bilakaerak aldaketak sortu dituela, bi forma onartu ditu guk aztertutako deituren forma daukatenentzat: batetik gaztelaniar den bezala (grafia euskarara egokituz) eta bestea euskaldundua, edo Mikel Gorrotxategi-ren hitzetan «*bi hurrenkerak desberdin onartu dira: erdal hurrenkerak lehenbizi eta euskal jatorrikoa —Nafarroan ongi dokumentatua*⁸⁴— bigarrenik. Esaterako: *Díaz de Cerio* a *Díaz de Zerío* / *Díaz Zerioko*»⁸⁵ ageri zaigu proposaturik eta erabakirik, esan bezala, gaur egungo abizenentzat.

Patxi Salaberrik berak, aipatu dugun hitzaldian bere proposamena egin zuen, ikusita kanpoko hizkuntzak agiri ofizialetan zuten indarra, euskarazko usadioa edo hurrenkerak ez dela «zirrikitu»etatik baino antzematen eta ondorioz «uste dugu bai errege-erreginak izendatzerakoan, bai handiki eta kapareak izendatzeko, eta bai buruenik jende xehea aipatzeko orduan, eskubidea badugula gure bideak ibiltzeko, gure hurrenkerak eta moduak erabiltzeko. Honek erran nahi du, adibidez, Garcia Lopitz de Liçassoayn euskaraz izendatu beharra badugu Garzia Lopitz Lizasoaingo errateko zuzena badugula», beti ere kontuz ibili behar delarik gaur egungo formekin eta patronimikoari dagokionez, oraindik Araban eta Nafarroako Estellerrian oso ugari diren abizen konposatuak ematerakoan⁸⁶.

Arazo zehatz bat: Bibliotekako Katalogo estandarrik.

Izen historikoen normalizazioa euskararen normalizazio bidez ezinbestekoa da, alor arruntenetatik hasita (euskarazko testuliburuak) jarduera tekniko eta espezializatuertaraino; adibidez, liburutegi bateko katalogoa osatzeko.

Pertsona izenak ematerakoan katalogazio arau zorrotzak jarraitu behar izaten dira. Nazioartean erabiltzen diren katalogazio arauak oso antzekoak dira arlo honetan, herrialde bakoitzak bereak egokitu dituen arren, bere hizkuntza, kultura eta tradizio literarioa⁸⁷.

80 Adolfo Arejita (1983:137-181),.

81 P. Oyhamburu (1991:109)

82 P. Oyhamburu (1991:1064-1076): «Garbeaskoa 1) garb(a) + (b)ez +ko +a: arto-lili, gaztain-lili be(her)eko (etxe)a» eta «Garteizgoieaskoaga "Garteiz" + goieaz + ko + aga: "Garteiz" gaineko (etxe) lekua».

83 op. cit., 35. or.

84 Ikusi dugun bezala Nafarroan ez ezik, beste lekuetan ere ageri dira adibideak (artikulu honen egileen oharra).

85 Euskal deituren ... (1998: 25)

86 Patxi Salaberri (2000).

87 Besteak beste: *Anglo-American Cataloguing Rules*: "Choice of name, 22.1. General Rule" (1998:381); *Documentation: Catalogage*: *Forme et structure des vedettes noms de personne ...*: "1. Vedettes noms de personne: Recommendations Générales" (1986:181) ; *Reglas de Catalogación*: "15.1.1. Elección del nombre" (1995:431)

Katalogazio-arau asko dago pertsona izenak nola eman behar diren zehazteko. Aipa dezagun, orohar, zer esaten duten:

Pertsona izenaren elementuen ordena aldatzen da, lehenik abizena (edo abizenak, pertsonak berak erabiltzen duenaren arabera), gero izena, koma batez berezita. Egileek beren bititza intelektualean zehar izen ezberdinak erabili izan dituztenean (adibidez, Luis / Koldo Mitxelena), forma ezagunena eta gaur egun erabiliena hautatzea gomendatzen da (kasu honetan badirudi Koldo nagusitu dela).

Besteak beste, ondoko irizpideak ere aipatzen dira: abizena gaur egungo grafian agertu beharko da; atzerriko pertsona izenak jatorrizko hizkuntzan edo jaioterriaren hizkuntzan; egilearen hautua errespetatu, batez ere, ezizenak (Txillardegi, Bernardo Atxaga, Agatha Christie, etab.).

Dena dela, kasu berezi asko dago, eta maiz izena forma zuzenean ipini behar da, adibidez:

- a) Santuen izenak: Inazio Loiolakoa, Antonio Maria Claret, Tomas Akinokoa, Teresa Avilakoa...
- b) Erlijio izenak: Bartolome Santa Teresarena, Juana Ines de la Cruz, Kandida Maria Jesusena, Roman Berakoa...
- c) Erregeak, Aita Santuak: Enrike III.a Nafarroako Errege, Pio X.a Aita Santua...⁸⁸
- d) Lekua edo jatorria adierazten duten izenak: Gonzalo de Berceo; Johannes Cremonensis, Petrus Lombardus, Petrus Blesensis, Leonardo da Vinci...

Nazioarteko arauok hain zorrotzak eta garbiak izanik, non sortzen dira arazoak? Komentatu dugu jada, herrialde ezberdinek beren beharretara egokitu izan dituztela arauok. Baina, Euskal Herriaren kasuan oraindik ez dira gure beharretara egokitu eta hor sortzen dira arazoak. Euskal Herriko hegoaldean gehien erabiltzen diren arauak Espainiako ministerioak emandakoak dira, hau da, espainieraz katalogatzeko arauak dira. Euskaraz katalogatzea erabaki duen bibliotekak hor aurkituko du oztopo handiena, arau horiek beste hizkuntza batean katalogatzeko diseinatuak daudela.

Baina, goazen adibideak ikustera, arazoak non eta nola agertzen diren ikusi eta irtenbideren bat aurkitzeko.

Lehen arazoa, abizenarena da. Lehen aipatu dugu pertsona izenaren lehen elementua abizena dela. Deitura alemanak alemanieraz uzten diren heinean, ingelesak ingelesez, fran-tsesak frantsesez, etab. euskal abizenak ere euskaraz eman beharko direla uste dugu⁸⁹. Bestalde, arazo ezaguna da euskararen normalizazio berantiarak euskal deituretan izandako eragina. Euskal deiturak orain gutxi arte gaztelania eta frantsesezko grafian idatziak izan dira, horrek dakartzan grafia arazoekin (gaztelaniak eta frantsesak grafia guztiz ezberdinak darabilte, ondorioz, euskal soinu batzuk ezin dira ondo errepresentatu erdaraz: *Elisamburu*, *Elissamboure*, *Elizanburu*...). Deituren normalizazioaren inguruan Euskaltzaindiak Euskal Deituren Izendegia (EDI) argitaratuta duenez, katalogatzerakoan euskal deiturak euskaraz emateko modua badugu. Baina ezin dira euskal grafian euskal abizen guztiak jarri, kontuan hartu eta ez ahaztekoa baita egilearen beraren jatorria, adibidez, *Julio Cortázar*, ez baitirudi logikoa kasu honetan *Kortazar* idaztea.

⁸⁸ Hemen gehien interesatzen zaiguna azken kasu hau da, leku izenak ematerako orduan sortzen bait dira arazo nagusiak. Santu izen, erlijio izen eta errege izenek kasuistika oso berezia adierazten dute eta ez ditugu hemen komentatu.

⁸⁹ Hemen ez gara euskal abizena zer den esplikatzen hasiko, Mitxelena hitzetan «Todos tenemos una idea bastante clara de lo que queremos decir al hablar de apellidos vascos, y aquí no vamos a usar esa designación en un sentido muy apartado de su acepción corriente», Koldo Mitxelena (1973:15).

Orain arte egile modernoek izenaren forma emateko irizpideak aipatu ditugu, egile modernoetan baitaude argien zein elementu den izena, zein abizena. Baina euskaraz katalogatzerakoan arazo handienak forma bereziekin aurkitzen dira. Espainiako katalogazio arauetan espainieraz emateko irizpideak ematen dira, euskaraz emateko orduan balio ez dutenak. Adibidez, lekua edo jatorria adierazten duten izenetan: “Gonzalo de Berceo” da arauetako adibide gardena, Berceo lekuko Gonzalo da, jatorria adierazten denez, ezin da alderantziz eman (“Berceo, Gonzalo de” jarriz gero, ezingo zen adierazi leku-izena dela). Orain bai, nola jarri behar da hori euskaraz? Nola da lekua edo jatorria adierazten duten izenen euskal forma? *Berceoko Gonzalo, Gonzalo Berceokoa...* Gainera, kontuan izan behar da ere, pertsonaia beraren jatorria, hau da, ez da leku-izen deitura guztien euskal forma bilatu behar, katalogazio arauetan egilearen hizkuntza ezetik herritasuna ere kontutan hartu behar dela esaten delarik⁹⁰. Hots, “Gonzalo de Berceo” gaztelaniaz, “Leonardo da Vinci” italieraz, “Alcuin of York” ingelesez, etab. Kasuak kasu: “Benjamin de Tudela” Erdi Aroko idazlearen gaztelaniazko izena da ezagun, baina Tuterakoa izanik, bere euskal izena bilatu beharko genuke: *Tuterako Benjamin, Benjamin Tuterako, Benjamin Tuterakoa?* Guk azken hau gomendatzen dugu⁹¹, ez bakarrik gaur egungo euskaldunentzat forma gardena delako, baita euskarazko forma dokumentatua delako, adibidez Xabier Kintanak egindako itzulpen batean⁹².

Badaude baita abizen eta leku izena nahasten duten pertsonaia izenak ere, adibidez, “Juan Huarte de San Juan” delakoa; Donibane Garazin jaiotako mediku eta zientzialari honek “Iuan Huarte, natural de Sant Iuan del Pie del Puerto” sinatu zuen bere *Examen de ingenios para las ciencias* lana 1625ean. Abizena *Uharte* izanik “de San Juan” hori jatorria adierazteko erabiltzen zuen⁹³.

Euskaraz katalogatzerakoan nahiko buruhauste ematen duten beste pertsona izen batzuk erlijio izenak direlakoak dira. Erlijioan sartzean jasotzen duten izenak dira hauek, eta ordena erlijiosoaren arabera santu baten izena edota jaioterriaren izena hartu ohi da. Adibidez: *Bartolome de Santa Teresa*, euskal idazle famatua, bere benetakoa izena *Bartolome Madariaga Garate* izaki, karmeldarra egitean Santa Teresaren izena hartu zuen, beraz, nola jarri “de Santa Teresa” hori?⁹⁴ Edota, *Jorge de Riezu* kaputxinoak, izen hori jaso zuen Errezu herri nafarran jaio zelako. Jaioterria adierazten duten izenen kasuan argi gomendatzen dugu aurrez aipatutako “-koa” atzizkia, dokumentatutako forma delako eta, batez ere, gaur eguneko euskaldunentzat argia eta gardena delako. Beste horrenbeste esan daiteke santuen izenei buruz, santu izen asko leku-izenak dira (*Inazio Loiolakoa*⁹⁵, *Tomas Akinokoa*, *Antonio Paduakoa*), erlijio

90 Katalogazio arauetan ikus: AACR (1998): Choice of name, 22.1. ; AFNOR (1999): NF ZZ 44-061 1. Vedettes noms de personne: recommandations générales ; Reglas de Catalogación (1995): 15.1.1 Elección del nombre.

91 Ikusten den bezala, kasu askotan garrantzitsuagoa izan daiteke egilearen herritasuna darabilen hizkuntza baino: Benjamin Tuterakoa hebraieraz idazten zuen, Alcuin of York-ek latinez, baina beraien izenak herritasunaren arabera osatu ohi dira.

92 Ikus: Benjamin Tuterakoa: Sefer Masa’ot = Bidaien liburua = Libro de Viajes lanaren euskal itzulpena Xabier Kintanak egindakoa da, bertan egilearen izena euskaraz ematen da: “Benjamin Tuterakoa”.

93 Berriz ere Kintanari segituz *Joanes Uharte Donibanekoa* gomendatzen dugu; nazioartean *Juan Huarte* erabiltzen da, Estatu Batuetako Library of Congress-ean eta Frantziako Biblioteka Nazionaleko katalogoetan honela agertzen delarik. Ikus: <http://www.loc.gov> eta www.bnf.fr

94 Ez dugu gehiegi sakonduko gai hau lan honetan, batez ere, kasu oso bereziak direlako. Hala ere, aipatzekoa da (eta ziurrez hori da jarraitu beharreko bidea) “-(r)ena” atzizkiaren erabilera, hau da, “Bartolome Santa Teresarena” edota “Kandida Maria Jesusena” (Cándida Maria de Jesús). Badirudi, irizpide hori Kardaberazek erabili zuela (1882) eta gaur egunean egile batzuk ere erabiltzen dutela: Julen Urkiza, Luis Baraiazarra, etab.

95 Gure herriko santu famatuena izanik izena aukeratzekoan ere hainbat euskal forma aurkitzen dira: Inazio, Eneko, Ignazio, Inazio, Inaki, Inigo, Loiolako, Loiola’tar, Loiolakoa, etab. Gure uesteko katalogoaren trinkotasuna mantentzeko guk “-koa” forma aukeratu dugu, aipatutako arrazoiengatik eta “Inazio” hori baita euskaldunen artean aruntena. Aipatzekoa da biblioteka ezberdinek irizpide ezberdinak (arau egokituak) izaten dituztela pertsonaia berak izen ezberdina jaso dezakeelarik; San Inazioarena kasu argia da: Deutsche Bibliothek-en (Alemaniako biblioteka nazionala dena) pertsonaiaren jatorriaren irizpidea jarraituz “Ignacio de Loyola” forma aukeratu dute; Library of Congress-en berriz (EEBko liburutegi nazionala) “Ignatius of Loyola”, forma ingelesa aukeratu dute, santuen izen guztien forma ingelesa jaso edo sortzen dutelarik.

izenak (*Juan de la Cruz*) edota beraien abizenak dira (*Antonio Maria Claret, Jean Baptiste de La Salle*). Kasu hauetan ere arazoak leku izenekin sortzen dira (Tomas Akinokoa, Akinoko Tomas, Tomas Akino). Guk hemen ere “-koa” forma gomendatzen dugu, aurrez aipatutako arrazoiengatik⁹⁶.

Hemen behin da berriz aipatzen dugu pertsona izen baten forma “aukeratu” egin behar dela eta, batzuetan, ez bakarrik aukeratu, baita “sortu” ere (bibliotekaren katalogazio arauen arabera sortu). Izan ere, katalogoa osatzerakoan eta pertsona izenak aukeratzeko arazoa ez da BENETAKO izena aurkitzea, pertsonaiaren “benetako” izena dela esatea, baizik eta, katalogo bibliografikorako forma EGOKIENA dela adierazten da, bibliotekak hartu dituen irizpideen arabera aukeratua. Kasu askotan, gaur egun oso arruntak diren izenak bere garaian auzitan egon ziren, besteak beste, Juan Sebastian Elkanoren kasua: XX. mende hasieran hainbat ikerketa argitaratu ziren, non, batzuk “benetako” abizena “el Cano” zela frogatzen zuten eta beste batzuk, aldiz, benetako “de Elcano” zela. Orduan hainbat zeresan eman zituen pertsonaiaren izena, gaur egun inor ez da planteatu ere egiten “Elkano” ez besterik izan daitekeenik⁹⁷.

Bukatzeko, azpimarratu nahi genuke atal honetan euskaraz katalogatzean agertu ohi diren arazoetako batzuk aipatzea izan dela gure asmoa, eta pertsonaia historikoaren izenen azkerketan oinarritutako nolabaiteko erantzuna ematen. Halaber, biblioteka katalogo baterako erabakiak oso baliagarriak izan daitezke, adibidez, euskal testu arruntak idazteko, baina ez modu automatikoan. Adibidez, eztabaida daiteke euskal testu batean “Alcuin of York” edo Alkuino Yorkekoa jarri behar den, baina barregarria litzateke “*Alcuino de York*” proposatzea.

Gure idazketa proposamena

Pruden Gartzia dioen bezala⁹⁸ «helburua ez da egilearen benetako deitura zein zen zehaztea (alegia, zein zen berak maiteen zuen grafia edo forma), katalogo bibliografiko bat antolatzea baizik». Antzerako baieztapena egin daiteke edozein euskal testutan agertu behar diren formei buruz: helburua azterlan historikoetan jarraitu ahal izateko forma bateratu bat agertzea da, ulermena ez nahasteko; hori bai, ahalik eta zentzuzkoena eta erabilgarriena.

Izen historiko zaharrak idazterakoan aurkitzen dugun oztopo nagusia leku-izena dela aipatu dugu. Euskal tradizio zaharretan eta dokumentu den forma gaztelaniazko eta frantseseko “de” partikula hori, “-ko” atzizkiak ordezkatuz ageri dela ikusi dugu gehienetan eta izenaren ondoren (patronimikoaren ondoren, hau ere baldin badago), eta ikusi dugu baita ere orain arteko autore moderno batzuk ere forma hori hobetsi dutela. Baina guk uste dugu, forma zaharkitua dela eta dokumentazioan bertan ageri den “-koa” atzizkia gaur eguneko beharretara hobeki egokitzen dela. Besteak beste, gaur eguneko euskaldunentzat ulergarriagoa eta forma gardenagoa delako. Beraz, “Frai Juan Zumarragokoa”, “Lukas Lexarazukoa” edo “Otxoa Lopez

96 Azpimarratu nahi genuke izena ezartzeko orduan ez dagela irizpide absoluturik. Adibidez, arestian “Gonzalo de Berceo” edo “Alcuin of York” defenditu ditugu, baina orain Tomas Akinokoa edo Antonio Paduakoa hautatu dugu, aipatu dugun bezala santu eta erlijio izenek guztiz kasuistika berezia agertzen dutelako. Kontuan hartu behar da bi kasu hauek euskal forma tradizionalak ondo dokumentatuak dituzte. Ikus: Reglas de Catalogación (1995): “15.1. B f) [...] Se escogerá la forma española para los santos, beatos, papas, emperadores...”, noski, euskaraz katalogatzen duen bibliotekaren kasuan “forma española” hori “euskal forma” bezela ulertu behar da.

97 Juan Sebastian Elkanoren abizenaren auzi inguruan ikus Serapio Mugica (1931). Beste horrenbeste pasatu zen ere: Joanes Leizarraga / Lizarraga / Liçarrague-ren abizenarekin.

98 Pruden Gartzia (2001).

99 Kasu honetan ez dugu ontzat ematen X. Kintanaren proposamena egindako itzulpen batzutan, nahiz eta ezaguna izan Unamunok berak inoiz edo beste “Miguel Unamunokoa” forma erabili zuela.

Berrizkoa” bezalako formak gomendatzen ditugu, behintzat XVI. mende bukaera arte, baina “-ko” soila guztiz baztertu gabe forma bereziki zaharretan eta ondo dokumentatuetan. Geroagoko pertsonaia modernoek kasuan, badirudi “-ko/de” hori dokumentazioan bertan galdu egiten dela (ikus adibidez, *Pedro Axular* edo *Joanes Leizarraga*, gaur egun horrela oso forma arruntak eta ezagunak direnak euskal idazleen artean) edo gordetzen denean noblezia kutsu bat eman nahi zaiola izen-deiturei gehitzen denean (batez ere XIX. mendean); adibidez “*Miguel de Unamuno*” *Miguel Unamuno* litzateke eta ez Miguel Unamunokoa⁹⁹. Hala ere, hau ez da automatikoki aplikatu behar, kasuak kasu begiratu behar baita, salbuespenak egon daitezkeelako.

Honela beste adibide batzuk gorago agertu ditugunak, honela proposatzen ditugu:

<i>Maria Ynigues de Sarasua</i>	---	Maria Iñigez Saratsukoa
<i>Furtun Sanchez de Çirarroysta</i>	---	Furtun Santxez Zirarroistakoa
<i>Maria Ochoa de Mendaro</i>	---	Maria Otxoa Mendarokoa
<i>Martin de Castillo</i>	---	Martin Gaztelukoa
<i>Martin de Vrrecha</i>	---	Martin Urretxakoa
<i>Juan de Ortuguren de Berrio</i>	---	Joan Ortuguren Berriokoa
<i>Juan de Berrio de Uria</i>	---	Joan Berrio Urikoa
<i>Juan de Jauregui, del lugar</i>	---	Joan (Jauregi) Jauregikoa ¹⁰⁰
<i>Juan Lopez de Gamboa y Berriz</i>	---	Joan Lopez Ganboa Berriz ¹⁰¹

Ondorioak

Laburbilduz, deituren inguruan egin diren ikerketak orokorrean gehiegi ez diren arren, gehienak abizenen jatorri etnografiko-linguistikoaz arduratu dira hizkuntzalari eta historialariak; hots, deitura edo abizen hori jatorri euskaldunekoa zen, latindar estratukoa, frankoa, okzitana, hebertarra... Eta azken aldian, eta gure hizkuntza paper ofizialean agertzearen ondorioz, edo, nahi bada, hizkuntza normalizazio bate-rantz, abizenen idazkera zuzena bilatu da (hor Euskaltzaindiaren izendegia eta deitu-ren izendegia lanak), ortografiar arduratuz, batik bat. Horretarako zegoen dokumentazio historikoa erabiltzen saiatu delarik baita ere, besteak beste.

Lan hauen garrantzia aipatzeko beharrik egon gabe, hala ere, lan asko dago egi-teko abizen hauek nola idatzi behar diren euskaraz agertzean¹⁰²(horren eredu da aipa-tu den abizen izendegiaren sarreran ageri dena 15-17. puntuetan Mikel Gorrotxategik esanda). Hor doa gure proposamena, geure lan arloek eta geuk egin beharreko lanak bilatzera behartu gaituena.

Horra, gure proposamena era labur batean eta beti ere beste proposamen ba-tzuekin kontrastagarria dena eta kritika beharrean dena: XVI. mende bukaerararte izen historikoei leku-izeneko deiturari “-koa” atzizkia gehitzea gomendatzen dugu eta handik aurrerakoei ezer ez jartzea, beti ere kasuak kasu eta salbuespenak salbuespen.

100 Kasu hauetan ikusi dugunez, lehen leku-izena fosildu egin da, nolabait, beste patronimikoeekin gertatu zen bezala, eta familia izena bihurtu kasu hauetan, beraz “-koa”, hots, lekua adierazten duen parte, bigarrena da eta horrek eraman behar du atzizkia, berdin Martin Ganboa *Olasokoa* edo *Lope Garcia Salazar Muñatoneskoa* bezalako kasuetan.

101 Edo *Joan Lopez Ganboakoa* eta *Berrizkoa*, aitaren eta amaren abizenak baitaramatza, horregatik kasu berezia da, baina azken forma hau nahasgarria denez eta batez ere XVI. mendeko bigarren erdialdetik aurrera ageri denez, forma modernoek grafian jartzea litzateke egokiena, inongo atzizkirik gabe.

102 Euskal deituren ... (1998:25)

ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA

Iturri dokumentalak

Argitaratutakoak

- HIDALGO DE CISNEROS AMESTOY, C. (et al.) (1989). *Colección documental del Archivo Municipal de Durango*, Fuentes documentales medievales del País Vasco, 20, 21, 22 eta 23, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- ENRÍQUEZ FERNÁNDEZ, J. (et al.) (1993). *Colección Documental de los Monasterios de Santo Domingo de Lequeitio (1289-1520) y Santa Ana de Elorrio (1480-1520)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco, 46, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- ENRÍQUEZ FERNÁNDEZ, J.(et al.) (1997). *Foguera-vecindario de las villas de Vizcaya de 1511*, Fuentes documentales medievales del País Vasco, 78, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- ENRÍQUEZ FERNÁNDEZ, J. (et al.) (1997). *Foguera de las villas de Vizcaya de 1514*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 79. zenb., Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- HIDALGO DE CISNEROS AMESTOY, C. (et al.) (1988); *Colección documental del Archivo Municipal de Elorrio (1013-1519)*, Fuentes Documentales Medievales, 16, Eusko Ikaskuntza, Donostia.

Iturri argitaragabeen artean bereziki begiratutakoak:

- D.U.A.H. Durangoko Udal Artxibategi Historikoa: *Documentos Antiguos* (1 - 7. leg.ak), Akta Liburuak eta Kontu Liburuak, Elizako Liburuak eta Iurretako Artxibategi Munizipala (Iu.U.A.) atalak.
- ENRÍQUEZ FERNÁNDEZ, J. (et al.) (1993/12). *Documentación del Archivo del Monasterio de San Antonio de Durango hasta 1520*. (Transkribatua eta argitaratugabea).
- Otx.U.A. Otxandioko Artxibategi Munizipala
- B.E.A.H. Bizkaiko Eliza Artxibategi Historikoa (Derio). Durangoko atala, elizako liburuak.
- B.F.A. Bizkaiko Foru Artxibategia: Bizkaiko Korreximenduaren atala (B.K.A.); Durangoko Korreximenduko tenentziaren atala (D.K.T.); Elorrioko (El.U.A.), Ermuako (Er.U.A.), Atxondon Axpeko Udal Artxibategia (Ax.U.A.) eta Arrazolako Udal Artxibategia (Ar.U.A.), Mañariako (Mñ.U.A.), Abadiñoako (Ab.A.M.), Mallabiako (Mll.U.A.), Zaldibarreko (Z.U.A.), eta Izurtzako (Iz.U.A.) Artxibategi Munizipal historikoak.
- B.A.H.P. Bizkaiko Artxibategi Historiko Probintziala: Protokolo notarialen atala.
- A.G.S. Archivo General de Simancas: Registro General del Sello (R.G.S.), Tierras y Cartas Vizcaínas atalak.
- A.R.Ch.Vall. Archivo de la Real Chancillería de Valladolid: Sala de Vizcaya-ko auziak.

Bibliografia

- AFNOR (1999). *Formation des bibliothécaires et documentalistes: normes pour l'épreuve de catalogue*, AFNOR, Paris.

- AGUIRRE GANDARIAS, Sabino (1994). *Lope Garcia de Salazar: el primer historiador de Bizkaia* (1399-1476), Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.
- ANGLO-American Cataloguing Rules (1998), Canadian Library Association [etab.]
- ARANBURU, Pello Joxe (et al.) (1999). *Jose Otxoa Arin (1672-1743). gipuzkera literarioaren aintzindari*, Goierriko Euskal Eskola, Lazkaoko Udala, Maizpide Euskaltegia, Lazkao.
- AREJITA, Adolfo (1983). "«Cancion Vyzcayna...» Domingo Egikori gorazarre kantua. XVII. mendeko poema", *Euskeraren Iker Atalak*, 2. zenb., 1983, 137-181. orr., Bilbo.
- BELTRÁN DE HEREDIA, Vicente (1932). *Francisco de Vitoria*, Labor, Bartzelona.
- BENJAMIN TUTERAKOA (1994). *Sefer Masa'ot = Bidaien liburua = Libro de Viajes*, Nafarroako Gobernu, Iruñea.
- BILBAO, Jon (1970-). *Eusko Bibliographia*, Auñamendi, Donostia.
- BILBAO, J.; MORENO, L. (1991). "Eusko Bilbiographia, pasado, presente y futuro", in *Liburutegi publikoak II-III ihardunaldiak, Donostia 1989-1990*, Gipuzkoako Bibliotekari eta Dokumentalisten Elkarte, Donostia.
- CIERBIDE, Ricardo (1978). "Índice completo de antropónimos citados en el Becerro Antiguo de Leyre" in *Fontes Linguae Vascomum*, X, 28. zenb., (Enero Abril 1978), 71-126. orr.
- _____ (1979). "Notas lexicográficas a los onomásticos románicos vascos citados en los registros fiscal y censal de Olite (1244-1264)", in *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach*, IV, Universidad de Oviedo, Oviedo.
- _____ (1992) "Onomástica medieval contrastada en la Navarra peninsular y continental (siglos XIV-XV)", in ARIZA; M. (arg.). *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Sevilla 5-9 marzo de 1990*, Pabellón de España, Madrid.
- _____ (1995). "Onomástica personal de los francos de Estella", *Nouvelle Revue d'Onomastique*, 25-26. zenb., 209-222. orr.
- _____ (1996). "Onomástica personal de los vecinos de Pamplona (siglos XII-XIV)", *Nouvelle Revue d'Onomastique*, 27-28. zenb., 87-96. orr.
- _____ "Los nombres de familia de Álava según los censos fiscales de los siglos XVI al XVIII" (egileak emandako kopia).
- ENCICLOPEDIA General Ilustrada del País Vasco: diccionario* (1968-), Auñamendi, Donostia
- ETXAIDE, Yon (1984). *Gorrotoa Lege*, Elkar, Donostia.
- ETXEPARE, Bernart (1980). *Linguae Vasconum Primitiae*, Mensajero, Bilbo.
- EUSKAL deituren izendegia (1998), Euskaltzaindia, Bilbo
- EZCURDIA, Alejandro (1978). "Notas sobre el empleo del patronímico en Orio (Guipúzcoa) en los siglos XVI y XVII", *Euskera*, XXIII (2. aldia), 59-68.orr.
- GARTZIA, Pruden (2001). "Azkue Bilbiotekaren Katalogoa (ABK). Euskal Deituren Sarrera Nagusiez", *Euskera*, 45. zenb., 319-342. orr.
- GOYHENECHÉ, Eugène (1991). "Notas sobre la onomástica y la historia medieval en Iparralde." *I. Onomastika Jardunaldien agiriak. Toponimia*. Gasteiz 1986ko apirila. In *Onomasticon Vasconiae*, 4, 293-305. orr., Euskaltzaindia, Bilbo.
- IÑIGO, Andres (2001). "Izena eta izana", *Euskonews & Media*, 106. zenb., 2001/01/12-19. (www.euskonews.com)
- IRIGOIEN, Alfonso (1994). *Pertsona izenak euskaraz nola eman*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- IRIGOYEN, A. eta CIERBIDE, R. (1991). "Vitoria-Gasteiz", in ZZ.EE., *Dictionnaire historique des noms de famille romans. Actes del III Col·loqui* (Barcelona, 19-21 juny 1989), Max Niemeyer, Tübingen.

- KARDABERAZ, Agustin (1882). *Ana veneragarri Josefa Sacramentu Guciz Santuarena ceritzanaren vicitza eta vertuteac*, Tolosa, Eusebio Lopezen moldiztegian.
- LAKARRA, J. (et al.) (1983). *Euskal Baladaren azterketa eta antologia*, Hordago, Donostia.
- LIZUNDIA, Jose Luis (1977). “-tar; -ko, -eneko izen-deituretan”, *Euskera*, XXII, 168--173. orr.
- MÚGICA, Serapio de (1931). *Elcano y no Cano*, 2. arg., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- MITXELENA, Koldo (1989). *Apellidos Vascos*, 3. arg., Txertoa, Donostia.
- (1990). *Textos arcaicos vascos*, Anejos del ASJU, XI, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- OMAEACHEVARRIA, Ignacio (1957). “Nombres propios y apellidos en Oñate. Consideraciones histórico-lingüísticas”, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos de País*, XIII. urtea, 2. koad., 115-137. orr.
- OYHAMBURU, Philippe (1991). *Euskal deituren hiztegia*, Hitzak, Ossas-Zuhare.
- REGLAS de catalogación: Edición refundida y revisada* (1995), Ministerio de Cultura, Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas, Madril.
- SALABERRI, Patxi (2000). “Euskal Herriko onomastika arazoak eta irtenbideak”, *I. Historialari Euskaldunen Topaketetan* eskainitako hitzaldia (argitaragabea)¹⁰³.

103 Egileari bere lan argitaragabea utzi izana eskertu nahi diogu.

Euskarazko lexikogintza juridiko-administratiboa. Larramendiren eragina

Andres Urrutia
Cesar Gallastegi

1. HASIERAKOA

Lehendakaritzako mahaia, entzuleak.

Egunon guztioi.

Euskaltzaindiaren historian, hauxe dugu XV. Biltzarra; hain zuzen ere, Akademiaren egitekoak eta, oro har, euskalgintzaren nondik norakoak gogoetapean jarri nahi dituen Biltzarra.

Hori dela eta, aste honetan gaiez gai eta alorrez alor gabiltza. Atzokoa eta here-negunekoa aditu eta gero, gaur joanari so egitea dugu helburu, hortik ere, zerbait ikas-teko asmoarekin.

Helburu horretan, zalantzarik ez, lexikoak berebiziko garrantzia du. Atzokoan horretan jardun arren, gaur ere, gure autuan behinik behin, gai berbera dakartzuegu, esan bezala, zer edo zer ekar dezakegulakoan. Aipa ditzagun gure abiapuntuak.

Badira euskararen tradizio lexikografikoan halako jarraitutasun lerroak hiztegi-gintzaren aldetik. Badira, orobat, hiztegiak, goitik behera eta xehetasun guztiekin euskara aztertzen duten hitz-bildumak. Gutxiago ditu euskarak, ordea, eremu lexiko jakin batetik hasi eta harenak biltzen dituztenak. Horri ekin nahi izan diogu oraingo honetan. Horretarako, hurbilen dugun esparru juridiko-administratiboa aztergai hartu eta horren barruan murgildu dugu geure burua.

Eta Larramendi aukeratu dugu hasikina. Jakin badakigu aurrekoak ere badirela (hala nola, Landuccio¹, Pouvreau², Harriet³ edota Urte⁴), baina andoaindarraren hiztegia⁵ dugu ziur asko euskararen ipi-apa guztiak zehatz eta mehatz landu zituen lehe-na, Euskal Herriko hegoaldean bederen.

1 AGUD, M. eta MICHELENA, L.: *N. Landuchio. Dictionarium Linguae Cantabrigiae* (1562). ASJU-ren Gehigarriak X, Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa, Donostia, 1958.

2 BILBAO, G.: «Pouvrearen hiztegi laukoitza». *ASJU* XXVI-2, 1992, 341-389. orr.

3 LAKARRA, J.A.: *Harrieten gramatikako hiztegiak* (1741). ASJU-ren Gehigarriak XVIII. Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1995.

4 URKIZU, P.: *Pierre D'Urteren Hiztegia* (Londres 1715). Filosofi Letretako Fakultatea, Deustuko Unibertsitatea, Donostiako egoitza, EUTG-Mundaiz, Donostia, 1989.

5 LARRAMENDI, M.: *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*. Txertoa, Donostia, 1984.

Jarraian, mintzaldi honetan jorratuko ditugun lau gaiak aurkeztu nahi dizkizuegu:

a) Lehenengo kontua: Larramendik *Hiztegi Hirukoitza* idazteko gaztelaniazko *Diccionario de Autoridades* delakoa aurrean izan zuen eredu modura. Hori dela eta, lehenengo galdera hauxe da: Larramendik hiztegi horretako hitzen euskal ordainak eman zituen bakar-bakarrik? Edota, besterik ere jaso zuen (euskal foru eta legeen eduki eta tradiziotik, alegia)?

b) Bigarren puntu bati legokioke Larramendiren euskalgintza arakatzea, alor juridiko-administratiboaren ikuspegitik. Egiteko horretan baliatuko ditugu oraintsuko ikerketak.

c) Hirugarren galdera, beharbada, aurreko puntuan lexikogintza juridiko-administratiboaren ikuspegi linguistikoa osatzeko baliagarria izan dakiguke. Linguistikatik harago joan eta –zuzenbidearen izaera kontuan hartuta– ikertu nahi dugu semantikan kutsuak nondik ematen duen norabidea. Asmo-hiztegia deitu diote horri batzuek.

d) Laugarrenez, Larramendiren eragina izango dugu aipagai. Iztueta, Lore-jokoa, XIX. mendeko hainbat itzulpen, Etxegarai, Arrue, oraintsuagoko idazle eta itultzaile batzuk... guztiok gara haren zordun.

Lau ardatz nagusien azalpena egin baino lehenago, aipa dezagun azterketarako mamitu dugun corpusa. Egin-eginean ere, Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza* hustu dugu, lexiko juridiko-administratiboaren osaketa egiteko. Aukeraketa horretan hitz juridiko eskusibo zein eskusibo ez direnak sartzen saiatu gara; beraz, hautaketarako erabili dugun irizpidea zabala eta malgua izan da. Corpus horren zerrenda zehatza, testu honen ondoan doa, inork erabilgarri iritiz gero, behar bezala aztertzeko.

2. LARRAMENDI: FORUA ETA EUSKARA

Larramendiren hiztegia agertu (1745) eta berrogei urte geroago, Aizpitarte lexikografo euskaldunak euskararen hiztegia osatzeko argibideak azaldu zituen Euskal Herriko Adiskideen Elkartearen barruan (1781-1784). Bazuen hark euskal zuzenbidea jasotzeko asmoa eta gogo, hiztegi berrian ez baitzuten zokoratzeko honako hauek:

No se omitirán las voces que tengan relación con los usos, costumbres, leyes y fueros de las Provincias, procurando con este motivo dar una idea y facilitar la inteligencia y el conocimiento del carácter, gobierno y Leyes Municipales del País⁶.

Larramendiren aldetik, halako zerbait ere suma al dezakegu? Kontuan hartu behar da Larramendiren garaian, euren ajeak gorabehera, foruek bizirik zirautela Euskal Herri osoan; are gehiago, Larramendik, Foruak ezagutzeaz gain, horien alde idatzi zuen⁷. Erantzuna, hala ere, gure aldetik ezezkoa da, hurrengo lerroetan azalduko dugunez.

Hasteko, hurrengo kontua argitu beharko dugu: zergatik aukeratu zuen Larramendik *Diccionario de Autoridades* delakoa? Blanca Urgellek⁸ gure egilearen

6 AIZPITARTE, J.M.: «Carta de Aizpitarte a Peñaflores». *Colección de documentos inéditos para la Historia de Guipúzcoa*. Imprenta del la Diputación de Guipúzcoa, San Sebastian, 1965, 104. or.

7 Vid. LARRAMENDI, M.: *Corografía o descripción general de la Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipúzcoa*. Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1969; LARRAMENDI, M.: *Sobre los Fueros de Guipúzcoa*. Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1983.

8 URGELLE, B.: «Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (I): oinarriko ezaugarri zenbait». *ASJU* XXXII-1, 1998, 109-165. orr.; URGELLE, B.: «Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (II): sarrearen edukia». *ASJU* XXXII-2, 1998, 365-415. orr.; eta URGELLE, B.: «Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (III): Gaztelania». *ASJU* XXXIII, 1999, 157-238. orr.

hiztegia errotik aztertu eta agerian jarri du *Diccionario de Autoridades* (aurrerantzean *DAut*) lanaren eragina. Besteak beste, Urgellek hurrengo baieztatzen du, Larramendik gaztelaniazko hiztegi hura hautatzearen inguruan:

Teoria berriek dioskute, gorago adierazi bezala, *DAut* eredutzat hartu izana ez dela kasualitatea, ez eta bertatik bertara alde batera utz daitekeen xehetasuna: gaztelaniazko hiztegirik onena —osoena— egin nahi izan zuelako izan zen, hain zuzen, zeren eta bere ageriko asmoa gaztelaniazko kultura osoa euskaratzea izan baitzen⁹.

Mitxelenak berak ere, Larramendiren jokabideari puntua atera, euskara bera gidaritzat hartuta:

Itzegi orren alderik txarrenak ontatik datoz batez ere: arrotzentzat, erdaldunentzat egiña izatetik, euskaldunentzat baiño gehiago. Zekizkien euskal-itzak —eta ugari eta ederki zekizkien— ipiñi izan balitu errenka, erdal-itzulpena aldamenean emanik, bestelako tresna geneukan orain eskuetan. Nola atzekoz aurrera egin zuen lana, ordea, erdal-itzak etorri-ala euskerara edo biurtuaz, erdaldunak arritu bearrez noski, ezta erraz jakiten euskalitz direlako orietan zer den entzuna edo irakurria eta zer den aldatua edo burutik burura asmatua¹⁰.

Hortaz, gure lehen galdera hauxe izan behar: erabili al zituen Larramendi zenak euskal foru erakundeak, euskal berbak jasotzeko eta haien gaztelaniazko ordainak euskaraz ere emateko? Aldiz, huts-hutsean itzuli zuen *DAut*-etik zetorrena, zegoena zegoela, besterik gabe eta foruen munduari muzin eginda?

Argumentuok bigarrenean garamatzate. Hasian hasi, irakurle jakinguratsuak gaztelaniazko hiztegia eskuan hartu eta hura biribiltzeko jorratu ziren idazle nahiz tes-tuen zerrendari men eginez gero, berehalakoan konturatzen da formula zabala erabili zela.

Euskal Herriari dagokionez, lehen liburukian beren-beregi aipatzen dira *Fueros de Vizcaya* direlakoak, gure lege bildumaren data bera (1330-1400 urte bitartekoa dela diote) zuzena izan ez arren. Lehen liburuki honetatik (1726) seigarren eta azken liburukira (1739), autore eta testuen hurrenkera nabarmen zabaldu da. Hartara, *Fueros de Vizcaya* direlakoek bere horretan jarraitzen dute, beste testu juridiko-administratibo askoren artean. Bestetik, esan behar da hiztegiaren iturrien artean Nafarroako testuak, Gipuzkoakoak eta Arabakoak falta direla.

Bizkaiko testuari berriro ekinez, argi dago *DAut*-en erabilitako idazkia *Foru Berria* dela, XVI. mendekoa, eta ez, ostera, aurreko mendeko *Foru Zaharra*. Besteak beste, bi aipamen izan daitezke argigarri, jatorrizko testua Bizkaiko Foruen bilduma berria dela egiaztatzeko. Lehenengoa *moza en cabello* dugu:

Moza en cabello. Significa lo mismo que doncella ò virgen. Es phrase antigua, que oy se conserva en Vizcaya, Astúrias, Galicia, y otras Provincias Septentrionales de España, con tal rigór, que la muger que no es tal virgen, aunque no esté casada, no puede andar con el cabello suelto, sino recogido con alguna cinta, ò cubierta la cabeza con alguna toca [...] *Fuerz. de Vizc.* tit. 12. de las prescripciones, 14. Denunciando contra ellos, que sien-do mozas en cabello, las desfloraron, y que se proceda contra ellos¹¹.

9 URGELL, B.: «Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (I): oinarritzko ezaugarri zenbait». 117. or.

10 MICHELENA, L.: «Euskal-iztegigilleak XVII-XVIII'garen mendeetan». *Euskera* VI, 1961, 11. or.

11 R.A.E.: Diccionario de Autoridades II (1729). Gredos, Madrid, 1990, 15. or.

12 R.A.E.: Diccionario de Autoridades VI (1739). Gredos, Madrid, 1990, 127. or.

Bigarren aipamena *sobrecarta* da, hau ere Bizkaiko Foruen bilduma berritik hartua: *Sobrecarta*. Se llama tambien la segunda provision, ù despacho, que dá el Consejo acerca de una misma cosa, quando con algun pretexto no han dado cumplimiento otras Justicias a la primera [...] *Fuerz. de Vizc.* f. 92. No habian sido llamados, ni oídos para dar las dichas cedulas, y cartas, y sobrecartas¹².

Baina beste berbarik bazegoen Bizkaiko Foru idatzian. Konparaketa egiteko nahikoa da Dario de Areitio foruzaleak Bizkaiko Foru berriaren inguruan idatzi zuen hiztegitxora jotzea¹³. Nekez aurkituko du azterleriak *DAut-en Fueros de Vizcaya* izenpean halako berbarik. Nekezago oraindik bertako hainbat esamolde juridiko, zuzenbide publiko zein pribatukoak.

Hartara, *DAut*-ek, ustekoa izan daitekeenez, Gaztelako sistema juridikoa jartzen digu begi-bistan, gaztelaniaz eramana eta ehotua. Larramendiren bidea ere, lehen esan dugun bezala, hortik doa, eta lexiko juridiko-administratiboaren hitzak ematerakoan, euskal ordainak ematen ditu, euskal foru zuzenbidearena aintzat hartu gabe. Noizbait aintzakotzat hartzen badu ere, ez bide propiotik, ezpada Gaztelako zuzenbidearen lorratzetik. Legez zein hizkeraz, Larramendirena ez da foru zuzenbideari adiadi egoten. Euskararen esparrurako ekartzekoak bestetik garraiatzen ditu¹⁴.

Hala ere, salbuespen modura, gure ikergaiari dagokion berba bat topa dezakegu *HH*-an, gaztelaniazko hiztegian ez datorrena, oker ez bagaude. Berba hori *auzolan* dugu. Euskal berba hori emateko erdarazko sarrera bat asmatu bide du, *trabajo comun de todos los vecinos*, hain zuzen ere¹⁵. Antzera gertatzen da *HH*-ko beste sarrera batekin, *HH*-an *Alcalde de sacas en Guipúzcoa* delakoarekin, hain zuzen. Kasu horretan jatorrizko iturriaren moldaketa dagoela esango genuke: *DAut-en alcalde de sacas* badator sarrera modura, baina Larramendik, sarrera horrez gain, Gipuzkoako eremuari begira egokitzapen bat egin bide du. Nahita ala nahigabe?¹⁶

Laburbilduz, Larramendik gaztelaniazko hiztegia –eta beraz, Espainiako kultura eta zuzenbidea– euskaraz ematea zuen helburu; hori dela eta, euskal gizartearen berezko kontzeptu eta erakunde askorik ez dugu aurkituko, salbuespenak salbuespen.

3. LARRAMENDIREN HIZTEGI HIRUKOITZA: LEXIKO JURIDIKO-ADMINISTRATIBOAREN OSAERA

Larramendik Gaztelaniazko hiztegiarekiko duen menpekotasuna finkatuta, bigarren galdera, hasieran aurreratu bezala, hauxe litzateke: zer baliabide linguistikoki erabili zituen Larramendik hitz juridiko-administratiboak euskaraz emateko? Ezerezetik asmatu al zituen berbak? Lehendik euskararen baitan zegoena hartu eta idatziz jarri zuen? Ez da erraza kasu guztietan erantzuna zein den asmatzea, baina Larramendik erabilitako prozeduraren lerro nagusiak hauexek direlakoan gaude.

Horretarako, Larramendik berbategiaren aurretik jartzen duen sarrera luze eta mamitsuan kokatuko gara. Larramendik, hitzaurre horretan, berba mota bi bereizten

13 AREITIO, D.: «Vocabulario del Fuero de Vizcaya». *El Fuero privilegios, franquizas y libertades del M. N. y M. L. de Vizcaya*. Publicaciones de la Excma. Diputación Provincial de Vizcaya, Bilbao, 1977.

14 Hori dela eta, Camara de Castilla, Camara de Indias edota Camarista de Castilla bezalako sarrerak eta horien euskarazko ordainak topatuko ditugu Larramendiren *HH*-an.

15 *DAut-en trabajo, comun/comunal* eta *vecino* sarreraren inguruan ez dago horren arrastorik. Larramendik, aldiz, *HH-en trabajo en comun de todos los vecinos* jasotzen du eta *auzalana* ordain modura.

16 Larramendik *Corografía de Guipúzcoa* izeneko lanean erakunde horri buruz hitz egiten du. Vid. LARRAMENDI, M.: *Sobre los Fueros de Guipúzcoa*. 93-94. orr. Hala ere, testuan esan bezala, sarrera berria, beharbada, *HH*-aren patologiaren baruan kokatu beharko genuke. Blanca Urgellen lana oso interesgarria da *HH*-aren ibilbidea (gehikuntzak, galerak, akatsak...) ezagutzeko.

ditu: batetik, *voces del lenguaje vulgar* deitutakoak, eta, bestetik, *voces facultativas* izenekoak. Bigarren motako hitzei dagokienez, gure egileak dio euskara pobrea dela, baina aldi berean aberatsa.

Pobrea da «porque ninguno ha hablado ni escrito en vascuence en las Facultades y Ciencias, ni ha pensado que sea lengua oportuna para hablar en ellas»; hori dela eta, –Larramendik argi eta garbi adierazten du–, landu ezean, horrelako hutsuneak izango ditu hizkuntzak, edozein hizkuntzak. Beraz, ez da harritzekoa euskarak berba tekniko-en premia izatea.

Baina, aurreratu bezala, euskara aberatsa da hitz berezituen hutsuneak betetzeko: «tiene todas las necesarias propias de sus raíces [...] es la ocasión de buscar las voces oportunas que hasta ahora no ha tenido o tomándolas de otras lenguas, o inventándolas o formándolas de sus fecundas raíces». Lan horri ekingo dio gure idazleak hiztegiaren bitartez.

Hitzaurrean bertan ere, Larramendik maileguen bidea baztertzen du nolabait, eta hitz berrien faltan sormenaren alde egiten du, euskararen gorentasunaren izenean. Andoaindarrak aitortzen du bide horretan asmakizunetan jardungo duela, baina euskararen izaera errespetatuz. Eta jakintzen munduan hitz berriak erabiltzearen alde hiru arrazoi ematen ditu: lehena, hitz teknikoak, gehienbat, adituek landu eta erabili behar dituzte (pertsone horiek dira hitz teknikoen lehen erabiltzaileak edo erabiltzaile nagusiak); bigarrena, denboraz, hitz berrien erabilpena zabalduko da hiztunen artean; hirugarrena, euskaldun elebakarrak hobeto ulertuko du *HH*-aren proposamena, erdarazko berba edo mailegua baino.

Jarraian, Larramendik asmatze eta sortze lan horretan jorratu dituen bide batzuk azaltzen dizkigu, hurrengo hauek, hain zuzen: batetik, jakintzen izenak emateko (latinezko *-logia*) –*dea* atzizkiaren erabilpena; bestetik, –*dar/-tar* atzizkia; azkenik, gaztelaniazko *des-* eta *con-* emateko, hurrengo baliabideak erabiltzen ditu: tradiziozko *des-* aurrizkia, eta berak proposatutako –*kidatu*, –*kida* eta –*kidea* atzizkiak.

Guk, oraingo honetan, Larramendiren lana zuzenbidearen ikuspuntutik aztertu nahi genuke. Are gehiago, Larramendiren lanari begiratzea guretzat nahitaezkoa dela esango genuke. Zer dela eta? Larramendik hizkera espezializatuak –berbarako, zuzenbidekoak– behar duten hiztegiaren arazoari lehenengoz aurre egin ziolako.

Ezaguna denez, euskarak eremu juridikoan tradizio falta handia du¹⁷, ia erabatekoa idatzizko mailan, behinik behin. Zuzenbidearen eremuan euskararen erabilera ez bada, orduan jakintza horretako hitzak ere ez dira izango, nora jo ez dugu izango. Larramendik berak *HH*-an euskarazko liburuen falta aipatzen duenean, ildo bertsutik, beste hau dio euskararen erabilerari buruz: «*No hay libros manuscritos, papeles, ni procesos impresos*». Beraz, zuzenbidearen jakintzan ere, ez libururik, ezta idatzeko tradizioirik.

Berbategiaren osatze lan horretan, zuzenbidearen oinarritzko hitzak emateko batez ere –lenguaje vulgar delakoari ere dagozkionak–, gure egileak entzunak eta irakurriak zituenak erabiliko zituen, ziur asko¹⁸. Bestalde, herriak erabili zein ez, zuzenbideko beste berba batzuk gaztelaniazko maileguen bidez aise eman zitezkeen. Horietako asko, besterik ez bada, Larramendik lehenengo aldiz jaso zituen idatzizko

17 Vid. URRUTIA, A. eta LOBERA, A. (arg.): *Euskara, Zuzenbidearen hizkera*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1995, 57-86. orr.

18 Euskararen berezko hitzak: *iria, erria...* Erdararik aspaldian mailegatutako berbak eta orduko euskal berba arruntak: *gendea, leguea, paquea, debecatu, erreguiña, erregue, testamentua, mendecua, borondatea...*

forman. Horrez gain, zenbait hitzen kasuan, esanahiaren zabalkundea erabiltzen du, ordainaren zehaztasun maila gutxituz. Inoiz ere perifrasiaren bidez ematen dira euskarazko ordainak¹⁹. Beste baliabide bat hitz elkartuena dugu. Eta, amaitzeko, atzizkien erabilera oparoa. Bide horiek guztiak erabiliz lortu zuen Larramendik gaztelaniazko *DAut*-en agertzen ziren berbak ematea. Hutsarte asko eta asko agertuko zitzaizkion gure idazleari, batez ere *voces facultativas* edo berba espezializatuak emateko orduan. Baina, esan bezala, Larramendiri multzo horretako berbak asmatzea zilegia iruditzen zitzaion.

Hala ere, esan behar dugu –beste egile batzuek ere aurretik azpimarratu duten moduan– Larramendik ez dituela ehuneko ehunean errespetatzen berak ezarritako irizpideak. Hori dela eta, hiztegian zehar, gauza bera adierazteko formula desberdinak topatzen ditugu edota aurkibidean ipinitako adibide batzuk testuaren barruan ez dira agertzen etab. (beraz, sistematikotasun falta). Hala ere, ezin dugu ahaztu zein zen Larramendik hiztegia idazteko orduan izan zuen helburu nagusia.

Jarraian, Larramendik berak aurreikusitako baliabideen erabilpena jorratuko dugu, nola ez, zuzenbide munduko adibideak aipatuz. Dena dela, irakurleak hurrengo lerroetan aurkituko duena gure ikerketaren laburpena da; hau da, halabeharrez eta leku faltaz, jasotako zerrenda eta taula guztien lagina baino ez da agertzen.

Besterik gabe, ekin diezaiegun andoaindarrak *HH*-aren hitzaurrean aurreikusitako bideei (lerro batzuk gorago gogoratu ditugu):

a) –*DEA*

Alteza / *Gaindea* (*gaintza, garaitza*); Aptitud / *Gayendea* (*gaigoa, cintzoera, cintzotasuna, entreguera*).

b) –*DAR* / –*TAR*

Izen modura: Ciudadano / *Iritarra* (*uritarra*); Edicto / *Naidarra*. Izenondo erreferentziala: Eclesiastico / *Eleiztarra* (*eliztarra, bereterra*); Feudal / *Mepondarra*.

c) *DES*–

Gaztelaniaz *des*- hasitako hitzak emateko: Desagraviar / *Desiraindu*; Desgobierno / *Desgobernua, Desorondea, Desantzaera*. Antzeko adierak: Divorciar / *Desezcondu*; Negligencia / *Deslaya*.

d) –*KIDATU*, –*KIDA* eta –*KIDEA*

Lehenengo atzizkia Larramendik aditzak sortzeko erabiltzen du, gehienak *con*-hasten direnean: Cohabitar / *Vizquidatu*; Convocar / *Deiquidatu* (*osquidatu*). Bestelakoak: Amancebarse / *Oaquidatu* (*gatzelimuritu*); Fundar / *Ondequidatu*.

Bigarren atzizkia ere erdarazko *con*- adierazteko: Concession / *Emaquida* (*utzi-quida*); Constitución / *Neurquida* (*estatuto, ordenanza, arauquida*). Bestelakoak: Fabrica / *Equida* (*equidandea*); Fundacion / *Ondequida*

Asmatutako hirugarren atzizkiak antzeko erabilera du: Coheredero / *Primuquidea*; Complice / *Gaistaquidea*.

¹⁹ Besteak beste, Abogacia / *Letradunac* darabilten beargaya, Abogar / *Aucietan iñoren favore hitzeguitea*, Amnestia / *Gaitzeguin gucien barcacioa* edota Pedaneo / *Erri charren alcatea*.

Dena dela, Larramendik beste aurrizki eta atzizki asko erabili zituen euskarazko ordainak gertu izateko. Argi eta garbi errepikatu behar dugu guztien aipamena ezinezko bihurtu zaigula luzera mugatua duen artikulua honetan; beraz, erabilera guztien hautaketa laburra egin behar izan dugu baliabideen eta adibideen aldetik²⁰. Aurrizkiei dagokienez:

a) *BIR-* / *BER-*

Gaztelaniazko *re-* itzultzeko: *Recobrar* / *Bircobratu* (*berriz cobratu*); *Reforma* / *Berteraua*

b) *CE-*

Gaztelaniazko *in-* hasieradun berbak eta ezezkotasunari lotutako beste batzuk emateko: *Ilegal* / *Celegarra*; *Impugnar* / *Cedali*, *cedalitu*, (*contraesan*).

c) *CONTRA-*

Contracedula / *Contrachartella*; *Contravenir* / *Contraetorri*.

Atzizkiei dagokienez:

a) *-ARI*

Subjektua: *Constituyente* / *Neurquidaria*; *Contraahiente* / *Barbildaria*

b) *-EZA*

Gaztelaniazko *in-* hasieradun berba batzuk emateko: *Indigno* / *Dogayeza* (*ezdiña*, *dogaibaguea*); *Inhabil* / *Gayeza* (*cegaya*, *cintzoera*, *entregueza*).

c) *-GABE* (*-BAGUE*)

Gaztelaniazko *in-* hasieradun berba batzuk emateko, besteak beste: *Anonymo* / *Icemgabeea* (*icembaguea*, *icenzaca*); *Derogar* / *Indarbaguetu* (*indarcaiztu*).

d) *-GAITZ*

Gaztelaniaz *des-* hasiera emateko, gehienetan: *Desacatar* / *Ohorecaiztu* (*eiderguetu*, *deseidertu*, *desohoratu*); bestelakoak: *Derogar* / *Indarbaguetu* (*indarcaiztú*); *Invalidar* / *Baliocaiztu* (*baliobaguetu*).

e) *-GETU*

Gaztelaniaz *des-* hasiera emateko: *Desacatar* / *Eiderguetu* (*deseidertu*, *desohoratu*, *ohorecaiztu*); *Desavecindarse* / *Erritarguetu*

f) *-GINTZA*

Escribania / *Escribauquintza*; *Notaria* / *Notariquintza*.

g) *-GOA*

Clausura / *Ichigoa*, *ertsigoa*; *Copilacion* / *Bilgoa*.

h) *-GOKIA*

Izenak eta izenondoak: *Legitima* / *Legoquia*; *Municipal* / *Irigoquia*.

i) *-KIA*

Arbitrio / *Bidarquia*; *Bienes dotales* / *Dotequiac*.

²⁰ Vid. AZKARATE, M.: «Larramendiren hitz-eraketa» in J. A. Lakarra (arg): *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendea (1690-1990)*. Andoingo Udala-Euskaltzaindia-Gipuzkoako Foru Aldundia-Eusko Jaurlaritz, Andoain, 1992, 207-219. orr.; LAKARRA, J. A.: «Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan». *ASJU* XIX-1, 1985, 9-50. orr.

j) –KINA

Subjektuak: Embaxador / *Bialquiña*; Malhechor / *Gaiztaquiña* (*gaizguillea*).
Bestelako izenak: Cautela / *Beaquiña* (*oarpea*); Industria / *Duiquiña* (*duiquindea*).

l) –KINDEA

Albaceazgo / *Atzenaiquindea* (*azquen nayen equintzá*). Beneficio eclesiastico / *Eleizaco onequindea*.

m) –KIRO

Gaztelaniazko -mente adierazteko: Legalmente / *Legarqui* (*legarauqui*);
Nacionalmente / *Dierritarqui*.

n) –TIA

Izenak eta izenondoak: Pendencia / *Ezpaitia* (*jaitea*); Pacifico / *Paquetia* (*paquetsua*); Sagrado / *Donatia* (*donaquia*).

Gainera, atzizkien pilaketa ere maiz erabiltzen du Larramendik, esaterako: -KIDA eta -GOA uztartuz: Cofradía / *Anaiquidagoa* (*ballerá*) edota Inducimiento / *Arquidagoa*.

Esan bezala, atzizki eta adibideen zerrenda askoz luzeagoa da, baina, leku faltaz, hemen utzi behar dugu nahitaez²¹. Baina, aurrera egin baino lehenago, Larramendik atzizkiekin zer nolako sareak, zer nolako hitz-kateak sortzen dituen aipatu nahi dugu. Hona hemen adibide argigarri bat: Ley / *Leguea*; Legal / *Legarra*, *legatarra*; Ilegal / *Celegarra*; Ilegalidad / *Celegardea*; Legalmente / *Legarqui*; Ilegalmente / *Celegarqui*.

4. LARRAMENDIREN HIZTEGI HIRUKOITZA: LEXIKO JURIDIKO-ADMINISTRATIBOAREN BILBADURA SEMANTIKOA

Larramendik hiztegia nola osatu zuen ikusi eta gero, sistemaren barne koherentzia aztertuko genuke, hau da, sistema hori gauza den esan nahi duena esateko, berez duen edo dagokion alorrean, alegia, gure kasuan, esparru juridiko-administrati-boan. Horretarako erabiliko ditugu zuzenbidearen baitan ardatz nagusizat har daitezkeen atal eta terminoak.

Esan dezagun, ezer baino lehen, Larramendiren hasierako baldintzak ikusirik, arrakasta lortzea zail zamarra zitzaiola (gogoan izan behar da, nahitaez, zuzenbideko hizkeraren ezaugarri garrantzitsuenetarikoen artean hiztegi berezitua eta zehaztasuna daudela)²². Horretan, lehen esan dugunez, Mitxelenak idatzi zuena aintzat hartuz gero, jesuitarena ezinaren bidetik ere ikus daiteke.

Hona hemen, labor-zurrean, gaztelaniazko aniztasunari²³ (eta *DAut*-en datorrena irakurri eta gero) erantzun beharraren eraginez dudazkoak gerta daitezkeen hitz andanak:

21 Larramendik erabiltzen dituen beste atzizki batzuk hauek dira (gure ikerketaren laborpen honetan sartu ez ditugunak): -aldi, -gari, -gile, -kada, -keria, -kizun, -le, -men, -oso, -pe, -te, -talde, -tasun, -ti, -tsu, -tun/-dun, -tura, -txo, -tza/-za, -tzaka, -tzaille-tzar, -tzai, -zale, -zko... Bestetik, aditz-izenak eta hitz-elkarketa ere alde batera utzi behar izan ditugu testu honetan.

22 Vid. URRUTIA, A. eta LOBERA, A. (arg.): *Ibidem*. 19-56. orr.

23 Zuzenbidearen munduan antzeko esanahia duten hitz andanak ditugu; gaztelaniari dagokionez, hor daude, besteak beste, *pacto*, *compromiso*, *acuerdo*, *asociación*, *arreglo*, *convenio*, *concierto*, *tratado*, *trato*, *negocio*, *transacción*, *contrato*, *capitulación*, *estipulación*, *compromiso*, *ajuste*...; berdin gertatzen da hurrengoekin: *autorización*, *asentimiento*, *benéplácito*, *concesión*, *consentimiento*, *gracia*, *licencia*, *patente*, *permiso*, *poder*, *prerrogativa*, *privilegio*, *visado*... ; edota *ciudadanía*, *habitantes*, *nación*, *patria*, *pais*, *pueblo*, *súbditos*... Multzo horiek gaztelaniaz garatu badira, nola eman, ordea, euskaraz? Horra hor zuzenbidearen hizkerak duen eronketarik bat.

a) Gaztelaniazko *concordia* eta *constitución* berbek esanahi desberdina dute. Larramendiren hiztegian honetara agertzen dira:

Concordia / *Arauquida* (*ustequida*)
Constitucion (estatuto, ordenanza) / (*Neurquida*) *arauquida*

b) Antzera gertatzen da antzeko beste bi berba hauekin, *ley* eta *reglamento*:
Derecho (*ley*) / *Araudea* (*neurtartea*)
Reglamento / *Araudea*, (*araua*)

c) Beste adibide bat:
Criminacion / *Salaqueta*
Delacion / (*Salá*, *salaquera*,) *salaqueta* (*gaizguertzea*)

e) Zerrenda gehiegi ez luzatzeko, azken adibidea:
Actor (acusador) / *Salatzallea* (*salataria*)
Delatante (delator) / *Salatzallea* (*gaizguertaria*)
Sindico / *Salatzallea*
Soplón / *Salatzellea*

Kontu honekin ere ez dugu luzatu nahi, baina, laburbilduz, esango dugu *HH*-ak nekez helduko diela hizkera juridikoaren konplexutasun eta berezitasunei. Ezin ahaztu, ordea, Larramendi gidatu zuten helburuak zein ziren, hiztegiaren balorazio orokorra egin aurretik.

5. HIZTEGI HIRUKOITZAREN ONDORENGOAK, LEXIKO JURIDIKO-ADMINISTRATIBOAREN ARLOAN

Azken urteotan Larramendiren irudia eta egitekoak berritu badira ere, lehenengotik datorkiguna zertan dagoen eta orainokoa nondik gauza daitekeen, horra hor gure kontua.

Azken hiru mendeotan, Larramendi izan da nahitaezko zimentarria lexiko juridiko-administratiboarekin harremanetan ibili diren guztientzat. Alde edo kontra, osorik zein zatika, Larramendiren ekarria ezinbestekoa izan da gaztelaniazko testugintza juridiko-administratiboa euskaratzeko unean. Geroago, Euskal Herriari ikuskera berria ekarrita, euskal abertzaletasunak –Sabino Aranak eta bere jarraitzaileek– hondoratu nahi izan zuten Larramendiren lan osoa.

Hiru mende horietan, hamaikatxo izan dira haren segiziorako eraspina erakutsi dutenak. Beude hemen, horren argigarri, berrikitan ageri diren hiruzpalau autu²⁴. Lekuaren premiaz, Larramendiren ereduari bete-betean jarraitu zioten egile bi aipatu nahiko genituzke. Bien bizitza eta lanetan, bitxia bada ere, XIX. mendeko euskal historia eta politikagintzaren joera nagusiak islatzen dira: batetik, Antzinako Erregimenaren eta Foru Sistemaren defentsa eta, bestetik, liberalismoa eta horri daxtekion sistema politiko berria.

Bi egileek euskararen erabilpena gai juridiko-administratiboetan bultzatu zuten eta bi-biak lan horretarako Larramendiren hiztegiak baliatu ziren. Hala ere, ez zuten oihartzunik ez jarraitzailearik izan.

24 Vid. SARASOLA, I.: «Larramendiren eraginaz eta» in R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg): *Euskaralaritzaren historia, I: XVI-XIX. mendeak*. ASJU-ren Gehigarriak XV. Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1992, 313-324. orr.

A) *Jose Felix Amundarain Muxika*

Jose Felix Amundarain zegamarra (1755-1825) urte luzez Mutiloko bikarioa izan zen, hogeita hamalau urtez, hain zuzen ere, heriotzak deitu arte. Apaiz horren izena eta izana ezezaguna izan da euskal literaturaren historian, baina apurka-apurka zegamarraren bizitza korapilatsua eta lan eskergea ezagutzen ari gara.

Lehenik, Cadizko Konstituzioa euskaraz azaltzen zuen lanaren berri izan genuen, Juan San Martinek argitaratutako artikulu baten bidez²⁵. Katexima politikoa zen testu hura, umeen eskoletan erabiltzeko pentsatua; hala ere, euskal letretan ohikoa ez zen gaia jorratzen zuen. Lau urte geroago, San Martinek berak eskuizkribuaren faksimilea argitaratu zuen²⁶. Baina argitaratutako eskuizkribua anonimoa zen eta gure lagun maiteak, Angel Ibisate jaunak²⁷, egilearen izen-abizenak argitu zizkigun. Une horretan jaio zen Amundarain euskal literaturaren historiarako.

Bigarrenik, 1998an, Antton Idiakez, Pello Aranburu, Marian Bidegain eta Iñaki Rezolak Amundaraini buruzko ikerketa plazaratu zuten²⁸. Lan bikain horri esker, Amundarainen bizitza eta lana hobeto ezagutu ditugu.

Hirugarrenik, Euskaltzaindiaren Kongresu honen abagunea aprobetxatuz, orain arte ezezaguna izan den euskarazko testu bat lehenengoz plazaratu nahi genuke. Testu horren berri Gotzon Iparragirri esker izan genuen (mila esker hemendik). Legelari euskaldunontzat pozgarria izan behar da Hego Euskal Herrian euskaraz dugun lehen lege-testu osoa ezagutzea –82 artikuluz osatua–, 1820ko irailean Madrilgo Gorteeek emandako araudi baten gaineko itzulpena, alegia. Testu horren esaldi batzuk geroago aipatuko ditugu.

Gure gaiari helduz, Mutiloko bikarioa ideia berrien aldekoa da, are gehiago, liberalismoaren jarraitzaile amorratu agertzen zaigu. Hori dela eta, Hirurteko Liberalean, erregimen politikoa berria euskaldunen artean zabaldu eta sendotzeko lan egin zuen. Horregatik, eskoletan erabili beharreko eskuliburua edota herri txikienetako biztanle guztiek ere ezagutu behar zuten legea euskaratu zituen. Bi kasuotan Amundarainek hitz teknikoak behar zituen, zuzenbideko berbak, hain zuzen ere. Liberalismoak zabaldu nahi zuen hizkera berria ematen, beraz, nahiko beharleku izan zuen gure idazleak. Lan horretarako Larramendirengana jo zuen, askotan *HH*-ak proposaturiko barbari mailegua erantsiz, ikusiko dugun moduan.

Amundarainen testuetatik hartutako adibide batzuk jasoko ditugu jarraian eta bertan Larramendiren eragina norainokoa den argi eta garbi ikusiko du irakurleak.

1. Hasteko, *Jaquin-bide Iritarautia* delako lanean agertzen diren pasarte batzuk aipatuko ditugu, handik eta hemendik hartutako galdera solte batzuk, alegia (gogoratu idazkia katexima politikoa dela, hau da, galdera eta erantzunez osatutako lan didaktikoa). Aukeraketaren bidez Larramendiren eragina azpimarratu nahi dugu:

26 J.F.A.: *Jaquin-bide Iritarautia Españiaco Neurquidaren* [..]. Arartekoa-Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 1991.

27 Vid. IBISATE, A.: «El original castellano del Jaquin-bide Iritarautia del Dr. D. J. F. A.». *Scriptorum Victoriense* 39, 1992, 222-227. orr.; IBISATE, A.: «El Doctor Don José Felix Amundarain (Cegama 1755-Mutiloa 1825), autor del Jaquin-bide Iritarautia (1820)». *Boletín de la R.S.B.A.P. L.*, 1994-1, 159-169. orr.; SAN MARTIN, J.: «Dr. D. Jose Felix Amundarain Mujika eta Cadiz-ko Konstituzio euskaratuaz zenbait ohar». *Egan* L, 1998, 242-244. orr.

28 IDIAKEZ, A. et al.: *Jose Felix Amundarain Muxika (Zegama, 1755-Mutiloa, 1825), Goierriko Euskal idazle ezezaguna*. Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte, Lazkao, 1998.

¿Para conseguir esta independencia qué es lo que establece la Constitución?	¿Ez-ichiquitasun au iristeco, cer erabaquitcen du neurquidac, edo Constitucioa?
¿Qué diferencia hay de causas civiles á causas criminales?	¿Cer banaita, edo diferencia dago auci gozandecoan, eta obendunen artean?
¿Basta esto para que una Nacion esté bien gobernada?	¿Asqui da au Dierria, edo Nacioa ondo gobernaturic egoteco?
¿Que son las diputaciones provinciales?	Cer dirade Provinciatarren Ecautac?

2. Bigarrenez, hona hemen gaur bertan aurkezten dugun lege testuaren pasarte batzuk. Batetik, arautegiaren atariko testutik jasotako lerro batzuk idatziko ditugu:

El Rey se ha servido dirigirme el decreto siguiente: Don Fernando VII, por la gracia de Dios y por la Constitución de la Monarquía española, Rey de las Españas, a todos los que las presentes vieren y entendieren, sabed que las Cortes han decretado lo siguiente [...]	Erreguec bialdu dit ondorengo erabaquia: Don Fernando VIIa, Jaungoicoaren graciaz eta Españañ Bacarondearen Neurquidaren edo Constitucioaren bidez, aurreco erabaquiac ikusten ta aditcen dituzten guciai: jaquin ezazute Uri-Batzarreac erabaqui dutela ondorengoa.
--	--

Hona hemen beste pasartetxo bat, araudiaren lehenengo artikuluari dagokiona:

Artículo 1. Todo español, desde la edad de dieciocho años hasta la de cincuenta cumplidos, está obligado al servicio de la Milicia Nacional.	1. berecindea. Españañ gucia, emezor[t]ci urtetit berrogueta amar urte cumplitcerañocoa, dago obligaturic Di[e]rrico guda[r]tari servicera.
--	---

Hortxe utziko dugu Mutiloko bikarioa, liberalismoaren joera eta hizkera berria Larramendiren laguntzarekin gure herrian duintasunez gizarteratu nahi zuena. Eta segidan, kontrako pentsaera politikoa zuen idazleari helduko diogu.

B) Jose Pulo Ulibarri Galindez

Jose Paulo Ulibarri (1775-1847) arabarrak –al baitaria ogibidez–, urte askotan herri administrazio eta politikagintzan parte hartu zuen. Abandoko hainbat kargu publiko bete eta herri horretako ordezkari izan zen Gernikako Batzarretan. Joera politiko absolutista zuen, Amundarainek ez bezala.

Ulibarri zinezko euskaltzalea zen: gure hizkuntza edonon eta edonorekin erabili nahi zuen, baita herrigintzan ere. Argibide modura aipatu daitezke haren desira betegabe bi: batetik, Espainiako Errege Fernando VII.ari euskaraz egitea eta, bestetik, Bizkaiko Foruak euskarazko bertsioa izatea.

Gure gaiari berriro helduz, ezaguna da Larramendiren eragina egile honengan, hiztegiari dagokionez. Zuzenbidearen ikuspuntutik adibide batzuk jasoko ditugu.

1. Ulibarriren *Gutunliburuak*²⁹ jasotzen duen berbategian (orain dela gutxi Patxi Galé García landu duena³⁰), Larramendiren *HH*-ak duen eragina begi-bistakoa da. Gure eremuari dagokionez ere –zuzenbidearen arloari dagokionez– eragina ia eraba-

29 Jose Paulo Ulibarri Galindez-en *Gutunliburua* izeneko ezkuizkribuaren facsimil gisako argitalpena. Diputación Foral de Álava, Gasteiz, 1975.

30 GALÉ GARCÍA, P.: «Jose Paulo Ulibarri Galindez. Hiztegia». *Euskera* XLV, 2000, 1021-1112. orr.

tekoa dela esan genezake: Ulibarrik Larramendiri kopiitzen dio. Froga modura, horietako hitz bakanen batzuk ilaran jarriko ditugu, Galé Garcíaren zerrenda erabiliz³¹:

Agripea (certificación), Aguintaria (comandante), Araisteguia (reclusión), Arartecoa (abogada), Auztepaitu (transigir), Bacarkidorea (proconsul), Beatzalea (inspector), Beguiratzailea (inspector), Benaitaria (intendente), Berataratua (prescripto), Berautua (prescripto), Bialkiña (embajador), Biarkizaya (personero), Bidaguea (tirano), Bitartecoa (abogada), Boillandrea (corona), Borcha (violencia), Burupea (autoridad), Ciriakia (tentación), Corontaria (renteo), Cotiztatu (tributar), Cuturra (obligación), Diaburua (preboste), Diagueita (recluta), Dierondea (república), Dierria (nación)...

2. Baina Ulibarri ekintzetan ere nabarmendu zen. Esan dugunez, euskararen erabilera bizitzaren jarduera guztietan bultzatu nahi zuen. Horretarako, euskararen aldeko zenbait ekimen burutu zuen. Euskara edozein jarduera aurrera eramateko baliagarria zela uste zuen; hori dela eta, gutunak, kontratuak etab. euskaraz idatzi zituen. Esandakoaren froga modura, bi adibide aipatuko ditugu, bietan Larramendiren itzala garbia dela.

1830ean, Gernikako batzarretan berriz ere parte hartzeko ahaleginetan ibili zenean (esango dugu, bide batez, batzaraldi horretan euskara eskoletan bultzatzeko proposamena aurkezteko asmoa omen zuela), hurrengoa idatzi eta jaso zuen Ulibarrik bere gutunliburuan³² (azpimarra gurea da):

Gura neunke eguin balegui mezedea alde orretati aurkitzea *Alorde edo poderea* sartze-co Guernicaco batzarrean. Orco Erri batetic, nai dala ychaso ondocoa nai barrucoa, esateraco, bat bat doyan Erriti neu sartutia bigarrenez.

Gueure urteco Guernicaco batzarreco Naidarrac edo decretoetan aurkituco dau se erric biraldu cituen guizon bat bacarric Guernicaco batzarretara.

Bi urte geroago, hau da, 1832an, Madrilen emandako Errege Dekretu batzuk itzuli zituen, *Naidar Realac* izenburupean. Testu hori ere gutunliburuan dugu³³ eta, horietako batean –amnistia politikoari buruzkoan–, lehenengo artikuluan, honelako adierazpenak irakur daitezke:

Lengo[.] dagozan gustiac yuanic eta erbesteraturic gauza politicuec gaiti gueracen dire euren urradean edo libertadean, etorteco euren echetara eta euren ondasunecas jabetutera, [...]

Bigarrena[.] es aitu naidar edo decreto onegati diriala artzeco lengo empleo edo yardue-
ra bere sari edo soldatac len eukizituenac es, baña bai gueratzan dire ganeco Española leguez escatu eta emoteco eta eukiteco edo ardiesi edo consedidu eguiteco.

Iruigarrena[.] iñori echaco erabetuco gauzaric ogen edo delituec eguiñac ile oneen amabos garreneco eguneric basen len egon arren arturic salacio edo acusaciñoa.

Adibide labur hauek agerrarazten dute euskal idazlearen luma ondoan Larramendiren hiztegia bazegoela, zuzenbidearen berba berezituak ematen laguntzeko.

31 Hala ere, Larramendiren hiztegiaren ez datozenak ere badira Ulibarriren berbategiaren: Amia (tirano), Andiquitarra (real, regio), Bazcaera (regencia), Birdastu (recaudación), Bitegarri (decreto), Erabardea (sentencia), Erondea (regencia), Gaiztalecua (prisión, cárcel), Galostu (verdugo, ministro de la justicia)...

32 Jose Paulo Ulibarri Galindez-en *Gutunliburua* izeneko ezkuizkribuaren facsimil gisako argitalpena. 101-102. orr. (gutunliburuak duen orrien jatorrizko zenbaketa kontuan hartuta).

33 Jose Paulo Ulibarri Galindez-en *Gutunliburua* izeneko ezkuizkribuaren facsimil gisako argitalpena. Zenbaki gabeko orrialdea.

6. ONDORIOAK

Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzak* eman zuen urte luzeetan gaztelaniaz sorturiko kontzeptuak euskaratzeko bidea. Euskarak behar zituen horiek eta lan horretan Larramendiren lana egundokoa izan zen.

Egun ere, halakorik ez ote dugun maizegi egiten azalera daiteke. Zorionez, horretan ere badugu pausoa tentuz emateko aukera eta Larramendirena aintzat hartzeko, onean eta txarrean, zuzenean nahiz okerrean. Hona hemen azken gogoetak:

1) Lehen: lexikogintza juridiko-administratiboaren baitan, begirunea gorde behar zaio bai hizkuntzari, bai lege-sistemari. Horrek eskatzen du Euskal Herriko zuzenbidea ez ezik, inguruan ditugun sistema juridikoak ere bistan izatea.

2) Bigarrena: lexiko juridiko-administratiboaren normalkuntza lana adostasunaren emaitza izan behar da. Adostasun horretarako eragileak, gure kasuan, ez daude urrun: Herri Administrazioak, Justizia Administrazioa, Unibertsitateak, Lanbide Elkargoak...

3) Hirugarrena ere bada, gure gaurko harrokeria azpiratu eta behertzeko. Egon ere, Larramendiren erakutsia hortxe legoke. Hark ondu zuenak balio mugatua izan zuen. Haren ekarritik ere badira gaur erabilgarri direnak, jakina (*emakida*, *largetsi*, *jabaria* edota *egikaritu* bezalako berbak). Baina gehiena historiak eraman zuen, haren ordezkoa ere deuseztatuta geratu zen bezala.

Gurea ere hortik joango al da? Hortxe dago gakoa: oinarriak ondo zertzea, euskararen geroa, eta, aldi berean, lexikogintza juridiko-administratiboan tinko bermatzeko. «Quien calla, otorga / *Enzun ta isil, bayezco biribil*» idatzi zuen Larramendik *Hiztegi Hirukoitzan*. Legelarioi hitz jario etengabea eta hutsala egotzi ohi digute gehienetan. Hori baino, gure arrazoiak azaleratu nahi izan ditugu, hizkuntzalariek eta legelariok batera jokatu behar dugulakoan.

Mila esker Euskaltzaindiari eta zuei, entzuleei, zuen arretagatik.

- *Eranskina: Hiztegi hirukoitzaren eduki juridiko-administratiboaren hautuzko zerrenda*

Gure lanari buru emateko, *HH*-aren gainean zuzenbidearen ikuspegitik egindako hustuketa jarriko dugu. Esan bezala, azterketarako erabili dugun corpusa da eta irakurleari Larramendiren lanaren nondik norakoak zuzen-zuzenean konsultatzeko aukera emango dio.

Jatorrizko lana ahalik gutxiena aldatzen saiatu gara. Hala ere, hautatutako hitzak aurkezteko moduari dagokionez, hona hemen ohar garrantzitsu batzuk irakurle-arentzat:

- Gaztelaniaz sarrera-hitza eta horren ondoren azalpena datorrenean, guk azalpena ezabatu dugu behar-beharrezkoa ez den kasuetan. Hau da, sarreren erderazko zatia, *Abasto*, *la provision de mantenimiento*, laburtu dugu honetara: *Abasto*. Gaztelaniazko zatia, aldiz, osorik jaso dugu honen moduko kasuetan: *Cargo*, *empleo*; *Cargo*, *cuidado*; *Cargo*, *en las cuentas*.
- Jatorrizko testuko *Vease* delakoak *Ik*. deiaren bidez ordezkatu ditugu. Hala ere, gerta daiteke xede hitza ez agertzea *HH*-an (esaterako, *Letrado* / *Ik. Jurisperito* topatuko dugu hiztegian, eta *Jurisperito* sarreraren bila joanez gero, ez zaigu agertuko; hori gertatzen da xede hitz hauekin: *jurisperito*, *testificar*, *tornadizo*, *Cortes de el Reyno*, *instigar*, *dar a logro*, *asilo*, *borradu-*

- ra...). Bestalde, jatorrizko testuan “eta abar” adierazten duten dei eta ikur guztiak etab. formaren bidez ordezkatu ditugu.
- Hitzen familiak gehienetan mantendu ditugu (*Arbitrador, Arbitrar, Arbitrado, Arbitrariamente, Arbitrario...*).
 - Gure testua osatzeko, kontuan hartu dugu jatorrizko liburuki bakoitzean agertzen den *Fe de erratas* deritzon atala.

- Abad** / Aita; lembicicoa, lélena, lènengoa; nagusia, aundiena / *Abbas, atis*
- Abandonar** / Utzi, lajatu, largatu / *Derelinquo, is*
- Abandono** / Utziera, lajaera, largaera / *Derelictio*
- Abasto** / Otoranza, beardanez, ornitzea, janariaren ornidurá / *Cibaria, orum; cibaria congesta*
- Aberes** / Aberé
- Abigèo** / Talde baten, edo erdibaten lapurrá / *Abactor*
- Abil** / Gay, ajutuá, cintzoa, entregú / *Habilis, aptus, idoneus*
- Abilitar á uno** / Cintzotu, gay eguin / *Aptum, habilem efficere*
- Abilitado** / Cintzotua, gay eguiña / *Aptitudine donatus*
- Abintestato** / Testamentu bague, testamenturic eguingabe / *Abintestato*
- Abjurar** / Ezeztatu, cinez, juramentuz utseguin bat / *Abjuro, as*
- Abjuracion** / Ezeztatzea; desesaná, deserraná / *Abjuratio, nis*
- Abocarse** / Aurquetu, aurcatu / *Ex conducto convenire*
- Abogacia** / Letradunac darabilten beargaya / *Causidici officium*
- Abogada** / Artecoa, bitartecoa, arartecoa / *Advocata, patrona, ae*
- Abogado** / Letraduna, auzijarraya. Ik. Jurisperito / *Advocatus, causidicus, causarum patronus*
- Abogar en Pleytos** / Aucietan ñoren favore hitzeguitea / *In litibus pro aliquo dicere, causam alicuius dicere*
- Abolengo** / Aitonen etorquia. Ik. Linage
- Aboler** / Ik. Abrogar, derogar
- Abonar** / Ontzatú, ontzát emán / *Probo, as; approbo, as*
- Abonado** / Ontzatua, ontzat emaná, artuá / *Probatas, a, um*
- Abono** / Ontzátea / *Probatio, nis*
- Abonado en hazienda** / Aberatsá, dirutia, onic asco duena / *Locuples, pecuniosus, opulentus*
- Abortar** / Bertiztu / *Abortum facere, abortior, iris; abortio, is, ibi*
- Abortivo** / Bertitzá, mugaitzean jaioa, sortua, hume botatua / *Abortivus, a, um*
- Aborto** / Bertitzá, erditze gaitza, hume botatzea / *Abortus, us; abortio, onis*
- Abrogacion** / Indarguea, indarguetzea, indarbaguetzea / *Abrogatio*
- Abrogar** / Legueren bat indarguetú, indarbaguetú / *Abrogare*
- Absolver** / Norbait peccatutic, gaizquitic libretzat, ascaturzát emátea. Absolvitú, ascatur, deslotú / *Absolvo, is*
- Abusar, usar mal** / Gaizqui-usatzea, dongaró usatzea / *Abutor, oris*
- Abusar** / Gaizqui erabilli
- Abuso, uso malo** / Usadio gaistoa, dongueá / *Abusus, us*
- Academia** / Icasolá, jaquiñen, jaquintsuen, letradunen ballerá, bilgumá, batzarrea / *Academia, ae*
- Academico** / Icasolacoa, icasolarra, jaquintsuen balleracoa, bilgumacoa, batzarrecoá / *Academicus, a, um*
- Acaecer** / Suertatu, guertatu, jasó, jazo, acertadu / *Accidit, contigit, evenit*
- Acacimiento** / Suertaera, guertaera, jasó, jazoera, acertaera; suertapena, guertapena etab. / *Casus, us; eventus, us*
- Acatamiento** / Aurrean, aurretic, aitzinean, aitzinetit / *Conspectus, us*
- Acaudillar** / Beré escúpean, aguindepean gendé diaren bat, gendatzaren bat quidatu, zuzendu, eraman / *Duco, is; ducto, as*
- Acaudillar** / Gendatzearen aguintaria izan
- Acaudillado** / ñorén escúpean, aguindepean, mendeán quidatua, erámana, zucendua / *Ductus, ductatus, a, um*
- Acaudillador** / Gendatzearen quidatzallea, zuzentzallea, aguintaria / *Ductor, ductator, oris*
- Accesorio** / Ichecharria, besteren jarraya, besteri ichequia, dichecana / *Accessorium, ii*
- Accidente** / Ustecabea / *Casus fortuitus*
- Accidental** / Ustecabea, oarcabea / *Fortuitus, a, um*
- Accidentalmente** / Ustecabea, oarcabea / *Fortuito*
- Accion, significa con diversidad** / Eguindea / *Actio, nis*
- Accion, algun hecho, hazaña** / Eguindea, eguindura, eguitecoa, eguinbidea / *Factum, i; facinus, oris*
- Accion, derecho** / Zucena. Ik. Derecho / *Jus, ris*
- Acensado** / Censotua, censoren bat devana / *Censo gravatus, a, um; oneratus, a, um*
- Acepto** / Oniritzia / *Gratus, a, um; acceptus, a, um*
- Acuerdo** / Erabaquitza / *Decretum, i; statutum, i*
- Acordar** / Acorderazo, oroiterazo, comutaerazo, acordaraci, oroitaraci etab.

- Acostamiento** / Aloguera, saria, alocairua / *Stipendium, ii*
- Acotar montes, prados, poner cotos** / Mugac paratu, mugarriac ifini, mugaztatu, mugarritzatu / *Terminos figere, limitibus notatis discernere*
- Acrecentar** / Aunditu, anditú, gueiágotu, gueitú / *Augeo, adaugeo, es*
- Acrcer** / Ik. **Acrecentar**
- Acreeedor** / Artzecoduna, artzecoduena: hartzeduna / *Creditor, oris*
- Acriminar** / Obendatu, hoguendatu, gaizquizat, gaizqui-eguintzat eman, deungarotzat, deungaro eguintzat artu: gaizquitzatu, deungarozadu / *Criminor, aris; vitupero, as; reprehendo, is*
- Acriminado** / Obendatua, hoguendatua, gaizquitzatua, deungarotzadúa: gaizquitzat, deungarotzat emana, artua / *Culpatus, vituperatus reprehensus, a, um*
- Acriminacion** / Obendatzea, hoguendatzea, gaizquitzatzea, deungarotzatzea: gaizquitzat, deungarotzat ematea, artzea / *Criminatio, reprehensio, onis*
- Acriminador** / Oben, hogendatzalea, gaizquitzallea, deungarotzallea / *Criminator, reprehensor, oris*
- Acto** / Eguiña, eguintza / *Actus, us*
- Actas** / Eguinderac, eguitecoac, eguintzac / *Acta, orum; gesta, orum*
- Actor** / Eguintaria, eguillea / *Actor, effector, oris*
- Actor, acusador** / Salatzallea, salataria / *Accusator, oris*
- Acuerdo** / Ik. **Acordar**
- Acusar** / Salatu, gaizguertu, acusatu / *Accuso, as; criminor, aris*
- Acusado** / Salatua, gaizguertua, acusatua / *Accusatus, a, um*
- Acusador** / Salatzallea, acusatzallea / *Accusator, ris; criminator, ris*
- Acusacion** / Salaqueta, salaquera, gaizguertamena, saladura, acusaera, acusacioa / *Accusatio, criminatio, nis*
- Adagio** / Esanguia, erran comuna / *Adagium, ii; paraemia, ae*
- Adelantado de Castilla** / Gaztelaco Aurrena / *Castellae summus praetor, oris*
- Adelantamiento** / Aurrenanza / *Summi praetoris dignitas, praefectura*
- Adeudarse** / Zorreztatu, zorrac eguin, zorrez beté / *Aes alienum contrahere, aere alieno obstringi*
- Adeudado** / Zorreztatua, zorrac eguiña, zorrez beteá / *Obaeratus, a, um; aere alieno obstritus, a, um*
- Adjudicar** / Escuperatu, meneratu, iñoren escupean, menean paratu, ifiñi / *Adjudico, as; addico, is*
- Adjudicado** / Escuperatua, meneratua, iñoren escupean, menean paratua, ifiñia, ibenia / *Adjudicatus, a, um; addictus, a, um*
- Adjudicacion** / Escuperatzea, meneratzea / *Adjudicatio, nis; addictio, nis*
- Administrar** / Bere contura ecarri, erabilli, arthaz beguiratu. Administratu / *Administro, as*
- Administrado** / Administratua, bere contura ecarria, erabillia, arthaz beguiratua / *Administratus, a, um*
- Administrador** / Administratzallea, ecarteria, erabiltaria, ecartzallea, erabiltzallea, beguiralea, beguiratzalea / *Administrator, oris*
- Administracion** / Beguiranza, bere contuan ecartera, erabiltea, beguiratzea / *Administratio, onis*
- Adopcion** / Humetzat artzea, iduquitzea / *Adoptio, nis*
- Adoptar** / Semetzát, edo alabatzát artu; bere humetzat, bere aurtzat iduqui; norbait bere hume orde eguin / *Adopto, as; filium instituo, is*
- Adoptado** / Semetzat artua; bere humetzat iduquia; euquia; hume orde eguiña / *Adoptatus, a, um*
- Adoptivo hijo** / Seme-ordea, semea bezala artua, semeztatua / *Filius adoptivus*
- Adquirir** / Irabaci, erabaci, eracarri, billatu / *Acquiro, is*
- Adquirido** / Irabacia, erabacia, eracarria, billatúa / *Acquisitus, quaesitus, a, um; comparatus, a, um*
- Adquirible** / Ira, erabazquizona, ira, erabazgarria, eracarquizona, eracargarria, billaquizona, billagarria / *Acquiribilis, comparabilis, e*
- Adquisicion** / Ira, erabazte, eracarte, billatzea / *Acquisitio, nis*
- Aduana** / Aduaná, peagelecua, costamaga / *Telonium, ii; vectigalium mensa, ae; custodia, ae*
- Aduanero** / Aduanazaya, peage lecuaren, costomagaren zaina / *Vectigalium exactor, oris*
- Afianzar** / Fianza eguin, eman. Ik. **Sanear** / *Cautionem praestare, satisdare pro aliquo*
- Afianzado** / Fianzac eguiña, emaná / *Cautione praestita sibi consulens*

- Afianzador** / Fianzen eguillea, emallea / *Satisdator, cautionem praestans, tis*
- Afinidad, parentesco por casamiento** / Ezcontzaidegoa, escontzazco aidetasuna / *Affinitas, tis*
- Afinos** / Escontzaidac / *Affinis, e*
- Afinidad** / Urrera, urcoera, aldera, alboera, albotasuna, aldetasuna, urcotasuna / *Affinitas, tis; vicinia, ae*
- Agencia** / Egoquitza / *Procuratio, nis*
- Agenciar** / Egoquitzatu, egoquitzaz eracarri, ibilli / *Studiosè procurare*
- Agente** / Eguillea, eguntaria / *Agens, tis*
- Agente de negocios** / Egoquizduna, egoquitzailea / *Procurator, ris*
- Agnacion** / Aitaganicaco aidetasuna, aitaideera / *Agnatio, nis*
- Parentes por agnacion** / Aitaideac / *Agnati, orum*
- Agnacion rigurosa** / Aitaidera, emez autsibaguea, aitaideera arrazá, beti arráz datorrena / *Agnatio virilis*
- Agravante** / Pisugarri, astungarri / *Aggravans, tis*
- Agraviar** / Irainatu, iraindu, bidecaiztú, iraineguín, bidegabe eguín. Ik. Denostar / *Facere injuriam*
- Agraviado** / Irainatua, iraindua, bidecaiztua / *Injuriá affectus, a, um*
- Agraviador** / irainatzallea, iraindaria, bidecaiztaria / *Injuriae factor, illator, ris*
- Agravio** / Irainá, bidegabé, bidebageá / *Injuria, ae*
- Ahorrar** / Guipidatu, bear dan gastutic cerbait gordé / *Sumptui parco, cis*
- Ajar de palabra** / Hitez irainatu / *Conviciis aliquem afficere*
- Ajustamiento de cuentas** / Contuen garbitzea / *Rationum collectio, computatio, nis*
- Ajustarse** / Compontzea, comundatzea, ongundetú, eguiunetu, ajustatu / *Inter se convenire, sibi invicem consentire*
- Ajustado** / Ongundetua, eguiunetua, ajustatua, compondua, comundatua / *Alteri consentiens, tis; cum altero conveniens, tis*
- Ajustar cuentas** / Contua eguitea, garbitzea, ateratzea / *Rationes supputare*
- Ajustado** / Arauduna / *Ad normam compositus*
- Ajustado à la razon** / Arautia, arautsua, arrazoearen arauco / *Aequitatis amans, tis*
- Ajuste** / Ongondea, ongundea, eguiunea / *Pactum, i; conventio, nis*
- Ajusticiar** / Justiciatu, justiciaz bicia galdu, hil / *Morte multare*
- Ajusticiado** / Justiciatua, justiciaz bicia galdua, hillá, hilá / *Morte multatus, a, um*
- Alamin** / Alamin / *Justitiae integer administrator*
- Alarife** / Quisuaria, iyelsaria / *Aedilis caementarius*
- Albacea** / Atzenaiquiña, azquen nayen eguillea / *Exequutor testamenti*
- Albaceazgo** / Atzenaiquindea, azquen nayen equintzá / *Munus exequendi testamenti*
- Albala** / Bialá, dialá, iragarria / *Schedula soluti vectigalis*
- Albedrio** / Escucoera, autaquiña / *Arbitrium, ii*
- Alboroto** / Alborotoa, arazoa, asalda, cegarrera, autsi abartza / *Tumultus, us; turbae, arum*
- Alcabala** / Cabiala
- Alcabala** / Alcabalá, gauza salduetatic pagatzen dana / *Vectigal, lis*
- Alcabalatorio** / Alcabalaco liburua / *Legum de vectigalibus collectio*
- Alcabalero** / Alcabalaria, alcabalen zaia / *Vectigalium exactor, ris*
- Alcaide, de Castillo** / Gaztelu zaya / *Arcis custos, dis*
- Alcalde, de la carcel** / Carcela zaya, presoín degui zaina / *Carceris custos, dis*
- Alcahueteria** / Estalquintzá / *Lenocinium, ii*
- Alcaidesa** / Carcela zayaren emaztea / *Uxor custodis carceris*
- Alcaidia** / Gazteluzayaren, edo carcelazayaren beargaya / *Custodis, seu arcis, seu carceris munus*
- Alcaldada** / Alcatearen eguinde oquerren bat / *Factum Judicis imprudens*
- Alcalde** / Alcatea / *Praetor, oris; judex, cis*
- Alcalde de alzadas** / Auzi gora deituen alcatea / *Judex appellatum*
- Alcalde de Casa, y Corte** / Erreguearen jaureguico, ta barrutico alcatea / *Regiae domus, & curiae Judex*
- Alcalde del crimen** / Obenarién, ta gaizta guilleen alcatea / *Criminum puniendorum Judex*
- Alcalde de Hijosdalgo** / Aitaonen sémeen alcateá / *Nobilium praetor*
- Alcalde de la Hermandad** / Bide, eta campoetaco gaiztaguiñen alcatea / *Criminum extra urbem patratorem Judex*
- Alcalde de la mesta** / Arzayen alcatea / *Pastorum judex*

- Alcalde de obras, y bosques** / Erreguerén básoen, eta oyánen alcatea / *Regiorum nemorum Judex*
- Alcalde de sacas** / Camporacoen, edo ateratzecoen alcatea / *Rerum extra Hispaniam asportandarum Judex*
- Alcalde mayor** / Alcate nagusia / *Urbani praetoris assessor*
- Alcalde ordinario** / Berez barrutia duen alcateá / *Ordinarius Judex*
- Alcalde pedaneo** / Oñezco alcatea, erri charretaco alcatea / *Judex pedaneus*
- Alcaldía** / Alcatearen menea, barrutia / *Judicis munus, ditioque*
- Alcalde de aldea** / Erri charreco alcaté biznaiduena
- Alegar** / Ecarri eracarri arrazoiren batzuec / *Allego, as*
- Alegato** / Ecarraya / *Allegatio, nis*
- Alevosamente** / Etoiquiró, beariró / *Proditoriè, dolosè*
- Alevosia** / Etoerá, beariqueta, aribeaqueta / *Proditio*
- A un traidor dos alevosos** / Beari bati berreun da bi, etoi bati, beari bi
- Alguacil** / Jurádua, sariantá / *Accensus virgatus*
- Alguacilazgo** / Juraduaren zuzen bidea / *Accensi munus*
- Alianza** / Batzundea, batzea, batutzea, balleratzea / *Foedus, eris*
- Aliarse** / Batú, balleratú / *Inire foedus, societatem*
- Aliado** / Batua, balleratua / *Foederatus, a, um*
- Alienacion** / Ik. Enagenacion
- Alimentos** / Vícigarriac / *Alimenta, orum*
- Allanarse** / Escuperatu, mereratu / *Subdi, subjici*
- Allanamiento** / Escuperatzea, meneratzea, azpiratzea / *Subjectio, nis*
- Almazen** / Certeguiá, azocá / *Apotheca, ae*
- Almazénar** / Certeguián sartú, gordé, bildu / *In apothecis condere*
- Almocaden** / Soldaduen aguintaria, burua, buruzaguia / *Militum ductor, ris*
- Almoneda** / Almoneda / *Auctio, nis*
- Almonedear** / Almonedan saltzea / *Actionor, ris*
- Almotazen** / Pisuzaya, neurrizaya / *Mensurarum, ac ponderum curator, aedilis, lis*
- Almotazenazgo** / Neurrizayen, equinza, beargaya / *Munus curatoris ponderum*
- Almoxarifazgo** / Española datozen, ta dijoacen gauzacgatic pagatzen dana; sartu-irtenen zucena / *Pro rebus in Hispaniam advectis, seu pro emissis inde vectigal, lis*
- Almoxarife** / Sartu irtenen, zaya, zaitzen dituenta / *Exactor eorum vectigalium*
- Alquiler** / Alquileratu, alogueratu, alocatu / *Loco, as; conduco, cis*
- Alquilado** / Alquileratua, alogueratua, alocatua / *Locatus, a, um, vel conductus, a, um*
- Alquilador** / Alquileratzalea, alogueratzalea, alocaztalea / *Locator, vel conductor, ris*
- Alquiler** / Alquilerera, aloguera, alocairá, alocairua / *Locatio, nis*
- Alquilon** / Alquileragari, alogueragari, alocaigarria / *Meritorius, a, um*
- Alteza** / Gaindea, gaintza, garaitza / *Celsitudo, nis*
- Altissimo** / Chit goya, chit goicoa / *Altissimus*
- Altissimo, por antonomasia, Dios** / Jaincoa / *Deus*
- Alumno** / Anoduna / *Alumnus*
- Amancebamiento** / Gaztelimuria, oaquidagoa / *Pellicatus, us; concubinus, us*
- Amancebarse** / Gaztelimuritu, oaquidatu / *Concubinatu teneri*
- Amancebado** / Gaztelimuria, gaztelimurituá, oaquidatua / *Concubinatu captus, a, um*
- Amanuense** / Escordea / *Amanuensis, is; servus à manu*
- Amenaza** / Meachá, queiná / *Minae, arum*
- Amenazador** / Meachalea, queinatzalea, meacharia / *Minax, cis; minarum jactator*
- Amenazar** / Meachatú, queinatú / *Minor, aris*
- Amenazado** / Meachatua, queinatua / *Minatus, a, um; passivè minis exceptus*
- Amnestia** / Gaitzegin gucien barcacioa / *Praeteritarum injuriarum oblivio*
- Amojonar** / Mugarritu, mugatu, marratu, cozcátú; mugac, mugárriac, márrac, cózcac paratu, ifini / *Terminos, limites fígere*
- Amonedar** / Ik. Monedar
- Amonestar** / Gaitzigatu, adierazo, adieraci, mezutú / *Moneo, admoneo*
- Amonestado** / Gaitzigatua, adierazoa, adieracia, mezutuá / *Monitus, admonitus*
- Amonestador** / Gaitzigatzalea, adierazotzalea, meztuzalea / *Monitor, admonitor*
- Amonestacion** / Gaitzigua, mezuá, adieranza / *Monitio, admonitio*

- Amonestar** / Dejac eguin, deitu / *Connubium è pulpito dedicere*
- Amonestados** / Déituac, déiacquin dáudenac / *Ad connubium è pulpito vocati*
- Amonestaciones** / Déiac / *Nuptiarum praeconium*
- Amotinar** / Arazotu / *Tumultuari*
- Amotinado** / Arazotua / *Tumultuatus, a, um*
- Amotinado** / Arazotzallea / *Tumultuosus*
- Ampara** / Empará / *Sequestratio, nis*
- Amparo** / Ampará, amparoa, zantza, zaiquera, zaitzaqueta, beguirera / *Protectio, patrocinium*
- Analogia** / Egoquirudia / *Analogia, ae*
- Anarchia** / Buruzaquegoa / *Anarchia, ae*
- Obispo de anillo** / Apezticu, ipizticu laguntzallea / *Episcopus titularis*
- Annales** / Eragoac / *Annales, ium*
- Annalista** / Eragoaria / *Annalium scriptor*
- Annata** / Urtecarría / *Annuus redditus*
- Media annata** / Urterdicarría / *Dimidia pars annui proventus*
- Anonymo** / Icembaguea, icemgabea, icenzaca / *Anonymus*
- Antecedente** / Joaiáurrecoa, doaitzinecoa / *Antecedens, praeiens*
- Antedata** / Egún lenatúa, lenágotua / *Epistolae, aut scripturae praelatus dies*
- Ante-Iglesia** / Eleyzaurrea, eleyzáurquea / *Locus ante Ecclesiam*
- Antepassados** / Anciñacoac, anchinacoac, aitzinacoac, lengoac, lenagoacoac / *Maiores, um*
- Anticipar** / Aurreratu, aitzinatu, aitzindu / *Anticipo, as*
- Anticiparse** / Aurreratu etab. / *Anticipari*
- Anticipado** / Aurreratua, aitzinatua, aitzindua / *Anticipatus, a, um*
- Anular** / Guedeitzatú, indarbagueetu, indarcaiztú. Ik. Revocar / *Irritum facere, abrogare*
- Anulado** / Guedeitzatua, indarbagueetua / *Irritus, abrogatus, a, um*
- Apaciguar** / Emaatú, gozatú, meguindú, ongundetú, paquetú, baquetú, amatigatú / *Sedare, pacem reddere, dissidentes placare*
- Apalabrar** / Hitzeman, verba emon / *Fidem verbis praestare*
- Apalabrados estan** / Hitzemanac daude, verba emonac dagoz / *Fidem verbis mutuò praestiterunt*
- Apartamiento** / Apartamena, aldeeraguindea, bereistanza, berecipena / *Separatio, nis*
- Apartarse** / Apartatu, aldeguin, bereistu, bereci / *Separari*
- Apartarse de algun lugar** / Aldeguin, aztandu, ilqui, ilquitu / *Discedo, is*
- Apartate de ahí** / Quen adi ortic, idoqui adi ortic, aldeguic ortic / *Discede, abi isthic*
- Apartarse** / Esquerebeltz eguin, isquincho eguin / *Aliis in id non intentis discere*
- Apeador de tierras** / Mugatzallea, marratzallea / *Decempedator, agrarius mentor*
- Apeamiento de tierras** / Mugatzea, mugarritzea, marratzea / *Agrorum limitatio*
- Apear tierras** / Lurrac mugatu, mugarritu, mugac, mugarriac paratu, ifiñi, marratú / *Limites agris statuere*
- Apeado** / Mugatua, mugarrítua / *Limitibus circumscriptus*
- Apelacion** / Gandeitzea, godeya, gorastea / *Appellatio, provocatio, nis*
- Apelar** / Gandeitu, godeitu, gorasi, gorastu / *Appellare*
- Apelado** / Gandeitua, godeitua, gorasia, gorastua / *Appellatus, a, um*
- Apelante** / Gandeitaria, godeitaria, gorastaria, gandeitzallea, godeitzallea, gorastallea / *Appellans, appellator*
- Apellidar** / Deituaz, otsez biribillatu, bildu / *Socios convocare*
- Apellidado** / Deituaz, otsez biribillatua, bildua / *Convocatus, a, um*
- Apellidarse** / Icen gañez deitzea, deicinao izatea / *Cognomine appellari*
- Apercibimiento** / Aguindea, gaztigua / *Monitio*
- Apercibir** / Aguindu, gaztigatu / *Monere, commonere*
- Apoderarse** / Alpetu, meneratu, escuperatu, ahalpetu / *Occupo, as; sui juris facere*
- Apoderado** / Alpetua, meneratua etab. / *Occupatus, sui juris factus, a, um*
- Apoderado, el que tiene poderes de otro** / Alpeduna, eguizaya, eguizaina. Ik. Agente / *Procurator, gerendorum negotiorum actor*
- Apostar** / Apostatú, paramenatu, ispichoñatu; paramena, tema, ispichoña eguin / *Sponsionem facere*
- Que quieres apostar?** / Ceren paramena eguin nai dec? Cer naic temá?
- Apostado** / Paramenatua, apostatua, paramen eguiña / *Sponsio facta*
- Puede apostarselas a qualquiera** / Edoceiñequin paramena dezaque / *Cum praestantissimis conferendus est*

- Apostar** / Lecuren, toquiren batean ifiñi, paratu, ezarri / *Collocare in loco aliquo*
- Apremiar** / Premiatu, premian ezarri, ifiñi. Ik. Constreñir / *Cogere, urgere, adigere*
- Apremio** / Premia / *Coactio, adactio*
- Aprobacion** / Ontzatea, equiya / *Probatio, suffragium*
- Aprobador** / Ontzataria, equiyatzalea / *Probatior, approbator*
- Aprobar** / Ontzatu, equiyatu / *Probare, approbare*
- Aprobado** / Ontzatua, equiyatua / *Probatus, approbatus*
- Apropiar** / Escuperatu, meneratu. Ik. Adjudicar / *Rem adjudicare, adscribere*
- Apropiarse** / Jabetú, escuperatu, meneratu / *Sibi arrogare*
- Apropiarmelo yo** / Neretu, neuretu, det, ditut
- Apropiartelo tu** / hiretu, euretu, dec, dituc; den, ditun; zeuretu dezu, dituzu
- Apropiarselo aquèl** / Beretu, deu, ditu
- Apropiarnoslo nosotros** / Gueuretu, gueurendu degu, ditugu
- Apropiaroslo vosotros** / Zeuretu, zeïendu, dezute, dituzute
- Apropiarselo aquellos** / beretu, berendu dituzte
- Aprovechamiento, utilidad** / Etondea, provechua, progoïsoa / *Emolumentum, utilitas, commodum*
- Aprovechamiento, adelantamiento** / Joaira, aurreratzea / *Profectus*
- Aptitud** / Gayendea, gaïgoa, cintzoera, cintzotasuna, entreguera / *Apta, idonea comparatio*
- Apto** / Gai, cintzoa, entregu, propioa / *Aptus, idoneus*
- Apuesta** / Temá, paramena / *Sponsio*
- Arancel** / Pagabidea, pagaleguea / *Edictum pro mercibus, & c. aliis solvendorum*
- Arancel** / Ik. Regla
- Arbitrador** / Paquean erabaquitzailea, auzi bague paquetzalea / *Arbitrer, tri*
- Arbitrar** / Erabaqui / *Arbitrari, arbitrum agere decernendo*
- Arbitrado** / Erabaquia / *Decretus, a, um*
- Arbitrariamente** / Naiustez / *Arbitrariè*
- Arbitrario** / Naiustecoa / *Arbitrarius, a, um*
- Arbitrio** / Naimenea. Ik. Albedrio / *Arbitrium, voluntas libera*
- Arbitrio, medio para algun fin** / Bidarquía / *Male excogitatum consilium*
- Arbitrista** / Bidarquitzailea / *Suggestor auctororum vectigalium*
- Arbitro, juez según los meritos de la causa** / Zucempidez erabaquitzailea / *Arbiter, tri*
- Arbitro, dueño poderoso** / Jabea naimeneduna / *Imperio valens, dominus*
- Arcas** / Diruarcá / *Aerarium*
- Archiducado** / Archiduquearen goyendea, ta barrutia / *Archiducatus*
- Archiduque** / Archiduquea / *Archidux*
- Archiduquesa** / Archiduquesea / *Archiducissa*
- Archivar** / Zucelecuan gorde, sartu / *In tabularium referre*
- Archivado** / Zucelecuan gordea, sartua / *In tabularium relatus*
- Archivero** / Zucelecuarren zaya / *Tabularii custos*
- Archivo** / Zucelecua / *Tabularium, ii*
- Arciprestazgo** / Apaiz aurrenaren goyendea, ta barrutia / *Archipresbyteratus*
- Arcipreste** / Apaiz aurrena / *Archipresbyter*
- Argumentacion** / Argüimendea / *Argumentatio*
- Argumentar** / Argüitu, argüimendutu, ihardun, iñardun / *Arguere, argumentari*
- Argumentador** / Argüitzalea, argüimendaria, ihardun, iñarduntzalea / *Argumentator*
- Argumento** / Argüimena, argüimendua, iharduntza, iñarduntza / *Argumentum*
- Aristrocacia** / Jaun menea / *Aristocracia, ae*
- Aristocratico** / Jaun menecoa / *Aristocraticus*
- Arma** / Armá, armeá / *Arma, orum*
- Arma de fuego** / Suarmá, garmá / *Telum flamans*
- Armada** / Oncidia, oncitea, armadá / *Classis*
- Armisticio** / Ik. Tregua
- Arrabal** / Uriaurrea, Iriaurquea / *Suburbium*
- Arreglar** / Arautu, adreztu / *Ordinare, coordinare*
- Arreglarse** / Arautu, adreztu / *Conformari*
- Arrendador** / Arrendatzalea, ondacarrizalea / *Conductor*
- Arrendamiento** / Arrendaera, ondacarrera / *Conductio*
- Arrendar** / Arrendatu, ondacarri / *Conducere*
- Arrendado** / Arrendatua, ondacarria / *Conductus*
- No le arriendo la ganancia** / Eztiot ezparic / *Lucrum illi non invideo*
- Arrendado** / Errenta andicoa, ondacar andicoa / *Magnorum reddituum possessor*
- Arrepentimiento** / Urriquia, urriquimendua, damua, garbaya / *Poenitentia, poenitudo*

- Arrepentirse** / Urriquitu, damutu, urriqui, damu izan, damu det, dezu etab. / *Poenitere*
- Arrepentido** / Urriquitua, damutua / *Poenitens*
- Arrestar** / Arrestu, arrestutu, arrestatu / *Comprehendere, detinere*
- Arrestado** / Arrestua, arrestatua, cerbaiteraco gogortua / *Audax, ad audendum projectus, obfirmatus*
- Arresto** / Erabaquia / *Decretum, iudicium*
- Arrobamiento** / Sórrera / *Stupor*
- Artículo en los libros** / Berecindea / *Articulus*
- Arzobispado, dignidad** / Lenapezpicuaren goyendea / *Archiepiscopatus*
- Arzobispado, territorio** / Lenapezpicuaren barrutia / *Ditio Archiepiscopalis*
- Arzobispal** / Lenapezpicuarena / *Archiepiscopalis*
- Arzobispo** / Lenapezpicua, arcepezpicua / *Archiepiscopus*
- Ascendiente** / Leíñuoa, arracacoa / *Progenitor*
- Assalariar** / Alogueratu, alocairatu, saristatu / *Mercedem consignare, mercede conducere*
- Assalariado** / Alogueratua etab. / *Mercede conductus*
- Assaltador** / Erasotzallea, eraunslea, acopilatzalea / *Agressor, inuasor, ris*
- Assaltar** / Eraso, eraunsi, acopilatu / *Invadere*
- Assalto** / Assalda
- Assalto** / Erasoa, eraunsia, acopilatzea / *Agressus, irruptio*
- Assamblea** / Ik. Congreso, junta
- Assediar, asedio** / Ik. Sitiar, sitio
- Asseguración** / Segurutzeta, segurundeia, bermea, bermegoa. Ik. Saneamiento / *Cautio, securitas*
- Assegurador** / Segurutzallea, seguruguillea / *Assertor*
- Assegurar, dezir algo con asseveración** / Segurutzat esan / *Asseverare*
- Assegurar, poner segura alguna cosa** / Segurutu, sendotu, seguru, sendo ifiñi / *Stabilem facere*
- Asesor de juez** / Letradun laguna / *Assessor*
- Asesoría** / Letradun lagunaren egoquia, equinza / *Assessoris munus*
- Assiento, contrato, obligación** / Pagapremia / *Contracta obligatio*
- Assiento, anotación** / Ciabezta / *Notario*
- Dar o tomar asiento en las cosas** / Gáuzac zucendú, gauzai zucempideia emán
- Assignación** / Señálpenea / *Assignatio*
- Assignar** / Señalatu, señalpetu / *Assigno*
- Assignado** / Señalatu, señalpetua / *Assignatus*
- Assistencia, el estár presente** / Beraurquea / *Praesentia*
- Assistente, el que está presente** / Beraurquia / *Praesens*
- Assistir, estár presente** / Beraurquitu, beraurquetu / *Adesse*
- Assoldar** / Guerrariac, guerraquiñac alogueratu / *Mercede milites conducere*
- Assoldado** / Alogueratua / *Mercede conductus*
- Atestación** / Daquirasia, lecucoera, lecucotasuna / *Attestatio*
- Atestar** / Daquirasi, lecucoera eman / *Attestari*
- Atestar** / Bete aguitz / *Opplere*
- Atestado** / Aguitz betea / *Oppletus*
- Atestigüación** / Ik. Atestación
- Atestigüar** / Ik. Atestar, testificar
- Atribuir** / Dagoquetu / *Attribuere*
- Atribuido** / Dagoquitua / *Attributus, a, um*
- Atribucion** / Dagoquera, dagoquindea / *Attributio*
- Audiencia, tribunal** / Adiundeia, entzundeia, auzbaquidea / *Senatus, concilium*
- Audiencia, lugar** / Adiundeteguia, entzunde lecuca / *Forum, i*
- Auditor** / Aditzallea, enzunlea / *Auditor, ris*
- Auditor, Juez** / Enzunle erapaillea, erabaquiaria / *Judex causarum*
- Auditorato** / Erapaillearen equindea, goyendea / *Iudicis munus*
- Aula, Corte** / Jaunteguia / *Aula regia*
- Aula, palacio** / Jaureguia / *Palatium, ii*
- Aulico** / Jaunteguicoa; jaureguicoa; jaquinte guicoa / *Aulicus*
- Aumento** / Gueña, geueya, berrea, emendallá / *Augmentum*
- Ausencia** / Urrundeia, cuscabea / *Absentia*
- Ausentarse** / Urrundetue, cuscabetu / *Discedo*
- Ausentado** / Urrundetua, cuscabetua / *Absens*
- Authenticas** / Legue-azarriac / *Authenticae, arum*
- Authenticar** / Gauzaren bat eguiatu, eguia dala eracutsi, icusaraci / *Authoritate publica comprobare*
- Authenticado** / Eguiatua, eguia dala eracutsia / *Authenticus*
- Auto** / Erabaquia, bitezarría / *Judicatum, decretum, sententia*

- Auto de caxon** / Erabaqui, bitezarri
berezcoa, jaquiña / *Sententia juxta
communem formulam concepta*
- Auto de oficio** / Erabaqui deicabea /
Sententia judicis nullo sollicitante lata
- Auto definitivo** / Erabaqui ichia / *Sententia
decretoria*
- Auto interlocutorio** / Erabaqui artecoa /
Interfantis judicis sententia
- Auto de inquisicion** / Billatzalleen
erabaquia / *Sanctae inquisitionis sententia*
- Auto sacramental** / Sacramentuaren
jostaquindea / *Actus Sacramenti
laudatorius*
- Autos** / Bitezarriac / *Commentarii ad litem
spectantes*
- Autor, el que inventa, y dà principio à
alguna cosa** / Aslea / *Author*
- Autor, causa de el bien, è de el mal** /
Eraguilla / *Author*
- Autoridad** / Jabetasuna, menanda,
mendera, menea, burupea, nausitasuna /
Authoritas
- Autorizar, legalizar las escrituras** / Ik.
Authenticar
- Autorizar, aprobar, y engrandecer** /
Menandetu, menderatu / *Autoritatem
conciliari*
- Autorizado** / Menandetua, menderatua /
Autoritate comprobatus
- Hombre autorizado** / Menandezcoa,
menderazcoa, jabetasun andicoa /
Spectabilis, auctoritate gravis
- Avassallar** / Menapertu, mendeperatú,
escuperatu / *Subjicere; in potestatem
redigere*
- Avassallado** / Menapertua, escuperatua /
Subjectus
- Avecindamiento** / Erritarte / *Domicilium, ii*
- Avecindarse** / Erritartu / *Inter cives
conscribi*
- Avecindado** / Erritartua / *Inter cives
conscriptus*
- Avenirse** / Comundatu, compondu, elcartu,
bateratu / *Convenire*
- Avenido** / Comundatua etab. / *Conveniens,
consentiens*
- Pocos, y mal avenidos** / Guichi ta bereci /
Pauci, sed aegrè concordés
- Tener que aver** / Artzecoa izan / *Habere
aliquid ab alio recipiendum*
- Averiguar** / Billaquindetu, jaquiquindetu /
Inquirere, indagere
- Ayuda** / Laguntza, lacuntza / *Auxilium*
- Con ayuda de vezinos** / Auzocoen
laguntzaz, auzalanez, araldiaz / *Aliis
adjuvantibus*
- Ayudar** / Lagundu / *Opitulari, adjuvare*
- Ayuntamiento** / Batzarrea, bilguma /
Concursus, congregatio
- Casa de ayuntamiento** / Batzarrechea,
bilgunteguia / *Domus pro civibus
congregandis*
- Azafata** / Erreguiñaren apainqueten
zaitzallea / *Reginae cultui mundoque
praefata*
- Bachiller** / Bachillerá / *Baccalaureus, primâ
doctrinae alicujus laurea initiatus*
- Baile, juez ordinario** / Bailea, baitzallea /
Judex ordinarius
- Bailia** / Bailearen barrutia / *Judicis ordinarii
jurisdictio*
- Bailiage** / Baileagea / *Equestre beneficium*
- Bailio** / Bailiageduna / *Eques beneficiarius*
- Balija** / Bidezorroa / *Hippopera, vulga, ae*
- Balija de correo** / Cartanarrua / *Vidulus
tabellarii*
- Bancaria** / Diru alquicoa / *Ad rationem
argentariam pertinens*
- Banco de dineros** / Dirualquia /
Nummularia domus
- Bando** / Bandoa, goyaguindea / *Edictum, i*
- Barata** / Barata / *Permutatio dolosa*
- Baratar** / Baratatzea / *Permutare*
- Barateria** / Barateria, baratasuna /
Subornatio
- Baxar de precio** / Merquetu, beeratú /
Pretium minuere
- Baxeza** / Apallá, itsusquiña / *Dedecus,
probrum*
- Bedel** / Bedelá / *Bidellus*
- Behetria** / Behetria / *Oppidum, vel urbs ex
ignobili plebe*
- Belleguin** / Belleguina / *Satelles, tis;
accensus, i*
- Beneficencia** / Onguitea / *Beneficentia*
- Beneficiado** / Oneguña, onequindua /
Beneficio exaltus, auctus
- Beneficiado de Iglesia** / Beneficiadua,
onequindua / *Beneficiarius, ii*
- Beneficio** / Oneguña, onequindea /
Beneficium
- Beneficio eclesiastico** / Eleizaco onequindea
/ *Beneficium Ecclesiasticum*
- Bezo** / Bezoa / *Mos, consuetudo*
- Bienes** / Ondasunac / *Bona*
- Bienes adventicios** / On etorquiarrac / *Bona
adventitia*
- Bienes libres** / On liberac, ondasun escucoac
/ *Bona libera, burgensia*

- Bienes castrenses** / Semeac billatú, eta erabaci dituen ondasunac / *Bona castrensis, vel quasi castrensis*
- Bienes concegiles** / Iri-ondasunac / *Reipublicae proventus*
- Bienes de fortuna** / Zoriontasunac / *Fortunae bona*
- Bienes divisibles** / On berecigarriac / *Partiaria bona*
- Bienes dotales** / Dotequiác / *Bona dotalia*
- Bienes espirituales** / Animaren doañac, ondasunac / *Bona, dona supernaturalia*
- Bienes eclesiásticos** / Ondasun eleizaquiác / *Bona Ecclesiastica*
- Bienes gananciales** / Ondasun erabazquiác / *Bona viro uxoriq̄ue acquisita*
- Bienes havidos, y por haver** / On gucia dana, ta datequeana / *Bona habita, ac habenda*
- Bienes mostrencos** / Ondasun jaberíc bagueac / *Bona nullius domini*
- Bienes muebles** / On errobagueac / *Bona mobilia*
- Bienes inmuebles** / On errotuac / *Bona immobilia*
- Bisabuela** / Arramoná, arbaso, ama bijoya, amonabía, amabisaba / *Proavia, ae*
- Bisabuelo** / Arraitoná, arbaso, aitabisaba / *Proavus, i*
- Biznieto, a** / Biloiba, bíaurbasoa / *Pronepos; proneptis*
- Blanquicion de moneda** / Diru churitzea / *Monetae abstersio*
- Blasfemar** / Ik:Blasphemar
- Blasphemador** / Buroloría, arneguzalea / *In Deum injurius*
- Blasfemar** / Buroeguín, arnegatú / *Blasphemare*
- Blasphemia** / Buroa, arnegua / *Blasphemia*
- Blasphemo** / Burolaria, buroguillea, arnegaria / *Blasphemus, in Deum injurius*
- Brazo Eclesiástico** / Eleizaren menea, besoa / *Potestas Ecclesiastica*
- Brazo seglar** / Mundarren menea, besoa / *Potestas saecularis*
- Breve, buleto Pontificio** / Brevea / *Diploma*
- Bula** / Buldá / *Bulla, Apostolicum diploma*
- Bulado** / Buldatú / *Bullâ munitus*
- Bulario** / Buldaríoa / *Bullarium*
- Bulero** / Bulderoa / *Bullarum curator*
- Buleto** / Buldachoa / *Breve Pontificium*
- Bureo** / Jaureguico Mayordomoen bilgura / *Regiae aecomoniae consessus*
- Burges** / Iritarra, uritarra / *Civis, incola*
- Burgo** / Ik. Arrabal
- Caballero** / Lizaldunza, lizaldundea / *Jus equitis ad pensionem Ecclesiasticam*
- Caballeriza Real** / Erreguearen zalditeguico bilguma / *Regiorum equorum ministri, & praefecti*
- Caballero de premia** / Zaldun premiacoa / *Eques ex coactione*
- Caballero de texado** / Goyarea, galyurra / *Tecti culmen, fastigium*
- Cabeza** / Burua, buruzaguía, lena, lenena / *Princeps, supremum caput*
- Cabeza de linage** / Leñu burua / *Familiae caput*
- Cabeza de mayorazgo** / Onlotaren burua / *In primogeniturae censu praecipuum caput*
- Cabeza de proceso, testamento** / Asiera, ástea, burua / *Caput, initium*
- Cabezalero** / Ik. Albacea
- Cabildo** / Cabildua / *Capitulum*
- Caco** / Lapurra, ohoina / *Cacus, i*
- Caducar** / Aurtu, seindu, burutic jauci / *Prae senio desipere, delirare*
- Quien calla, otorga** / Enzun ta isil, bayezco biribil / *Qui tacet, consentire videtur*
- Calumnia** / Salgaizta, pensacallua / *Calumnia, ae*
- Calumniador** / Salgaiztaria, pensacallaria / *Calumniator*
- Calumniar** / Salgaiztatu, salgaiztu / *Calumniari*
- Calumniado** / Salgaiztua / *Calumnia vexatus*
- Calumniosamente** / Salgaiztaró / *Calumniosè*
- Calumnioso** / Salgaizquia, salgaiztarra / *Calumniosus, a, um*
- Camara de Castilla** / Gastelaco gámbara / *Sanctioris Consilii judicis Castelae*
- Camara de Indias** / Indietaco gámbara / *Secretioris Consilii circa negotia Indiarum judices*
- Camarera, camarero** / Gambararia, gambarazaya guelazaya / *Cubicularia, cubicularius*
- Camarero, ra mayor** / Gambarari nagusia / *Reginae cubicularia, regius cubicularius*
- Camarista** / Erreguñaren guelacoa / *Reginae â cubiculo foemina*
- Camarista de Castilla** / Gaztelaco gambaracoa / *Sanctioris consilii judex*
- Cancamusa** / Chedeburra / *Mens prava specie recti simulata*
- Cancelar** / Ciabeztu, ciabezttatu / *Cancellare*
- Cancelado** / Ciabeztua, ciabezttatua / *Cancellatus*

- Cancelaria** / Cancelaria / *Cancelaria*
Cancelario / Grademallea / *Cancellarius*
Canciller / Goyende andico equinza bat, cancellera / *Cancellarius*
Canciller / Ik. Cancelario
Canon / Neurtartea / *Canon, is*
Canonicamente / Neurtarteró. Ik. Regla / *Ritè, & canonicè*
Canonicato / Ik. Canongia
Canónico / Neurtatecoa / *Canonicus, a, um*
Canonigo / Canonigoa, apezzagusia / *Canonicus*
Canongia / Apezzagusiaren goyendea / *Canonicatus*
Canonista / Neurtarte jaquiña / *Canonista*
Canonizable / Canonizagarria, doneguingarria
Canonizacion / Canonizacioa, doneguitea / *Canonizatio, in divos adscriptio*
Canonizar / Canonizatu, doneraci, doneraguin / *Canonizare, in Sanctorum numero referre, adscribere*
Canonizado / Canonizatua, doneracia, doneraguiña / *Canonizatus, in Sanctorum numerum adscriptus*
Cansado / Cansatua, necatua, aricatua, unatua, auno eguiña / *Fatigatus*
Capacidad, aptitud / Gayera, gaitunza, cintoera / *Facultas, captus*
Capataz / Equinagusia, buruzaguia / *Caput*
Capaz, apto / Gai, gaituá / *Aptus, idoneus*
Capaz, inteligente / Gaitua, cintoa, ajutua / *Magno captu instructus*
Capellan / Capellana / *Capellanus*
Capellania / Capellania / *Capellania*
Capitacion / Burucotiztea / *Indictum in singula capita tributum*
Capital / Escontzen danaren cequidorá / *Bonorum recensio*
Capital de censo / Burucardea / *Sors, tis; caput, tis*
Pena capital / Eriopena / *Capitale supplicium*
Capitan / Capitaná / *Dux, ductor*
Capitan de mar, y guerra / Ontzi guerratico Capitaná / *Navis bellicae praefectus*
Capitan general / Guiciaquico Capitaná / *Imperator summus*
Capitan de Guardias / Guardietaco Capitaná / *Praetoriae cohortis praefectus*
Capitania / Capitendea, lengoaira, lengarista / *Praefectura militaris*
Capitulacion / Baldindea, balindea, elcargoa / *Pactio, pactum, foedus*
Capitular / Baldinetu, balinetu, elcargotu, baldindeac, elcargoa eguin / *Paciscor; ceris; constituo, is*
Capitulado / Baldindetua, elcargotua / *Constitutus, a, um*
Capitular, persona capitular / Bilgumarra, batzartarra / *Cui jus est suffragii in Collegio*
Capitular, cosa que pertenece al capitulo / Bilgumacoa, batzarrecoa / *Conciliaris, e*
Capitularmente / Bilgumaró, bilgumaró, batzarreró, batzarrequiró / *Juxta concilii rationem*
Capitulo, junta de alguna Comunidad / Bilguma, batzarrea / *Concilium, ii; comitia, orum*
Capitulo, sala, ò lugar en que se juntan / Bilgumaga, batzarraga, bilgumateguia, batzarretoquia / *Concilii exhedra, ae*
Cardenal de la Santa Iglesia / Cardenalá / *Cardinalis*
Cardenato / Cardenalaren goyendea / *Cardinalatus*
Cardenalicio / Cardenalarena / *Cardinalitius, a, um*
Carear / Bata bestearquin aurquetu, betatu / *Alterum cum altero conferre*
Careo / Aurquegoa, betagoa / *Colatio, comparatio*
Cargo, empleo / Cargua, equintza, equindea, goyendea / *Munus*
Cargo, cuidado / Cargua, contua, artá, ardura / *Industria, opera*
Cargo, en las cuentas / Artueraldea / *Ratio accepti*
Cargos / Egozcayac, salacayac / *Criminatio, expostulatio*
Carrera, estado / Burubidea, zucembidea / *Vitae institutum*
Carta de pago / Quitantzá / *Apocha, ae*
Carta de vezindad / Urconde-ezcutitza / *Syngrapha alicujus vicinitatem testificans*
Carta executoria / Ik. Executoria
Carta Pastoral / Gutun artzaitarra / *Epistola Pastoralis*
Cartulario / Emaitzarria / *Privilegiorum, ac donationum liber archetypus*
Casa de moneda / Diruechea / *Monetalis domus*
Casa de el Rey / Jaureguitarrac / *Regium famulitium*
Casa Real / Jaureguia / *Domus Regia, Regia, ae*
Casamiento / Ezcontzá / *Conjugium, ii*
Casar / Ezcondu / *Connubio jungi, conjugium inire*

- Casado** / Ezconduá / *Connubio junctus*
Casería / Baserria, echaldea, echondoa, bordá / *Domus rusticana*
Casería, la hazienda que se haze en casa / Echeco beargayac, lanac / *Res domestica familiaris*
Casero / Echajauna / *Aedium dominus*
Casero, inquilino / Maizterra, echamaizterra / *Inquilinus*
Casero, casera, amiga de su casa, y su gobierno / Echatia, echatiarra / *Domui suo bene providens*
Casero, casera, lo que se haze, cria, & en casa / Echecoa / *Domesticus, a, um*
Caso / Equigaldea / *Quaestio, species facti*
Cassacion / Indarcaiztea / *Irritatio, abrogatio*
Cassar / Indarcaiztu, indarbagueta / *Irritum facere, abrogare*
Castellania / Gaztelluzaida / *Castellana diitio*
Castellano, alcayde / Gazteluzaya / *Castellanus*
Castellano, lengua Castellana / Gaztelania, erdera, erdara / *Lingua Hispanica*
Castellano hombre / Gaztelaua, gaztelarra / *Castellanus*
Castigar / Castigatu / *Castigare*
Castigo / Castigua, ondicoa, miñondorea / *Supplicium*
Caudal / Caudala, dirutornia / *Copiosae pecuniae, opes, um*
Causa, motivo / Causa arrengoá / *Causa*
Causa, pleito / Auziá / *Lis, tis*
Causa publica / Gucien gauza / *Publica res*
Cautamente / Zuhurquiró, beazquiro, oarpez / *Caute, cautim*
Cautela / Beaquíña, oarpea / *Cautela*
Cautelar / Beaquindu, oarpetu / *Cavere*
Cautelado / Beaquindua, oarpetua / *Qui cautus est*
Cautelosamente / Ik. Cautamente
Cautelosamente, engañosamente / Beaquin gaistoz / *Subdolè, vafrè*
Cauteloso, prudente / Beaquindua, beaquintsua, oarpetia / *Cautus, prudens*
Cauteloso, malicioso / Beaquin gaistocoa / *Callidus, vafer*
Cautivar / Gatibatu, catibatu / *Captivum reddere, in captivitatem redigere*
Cautiverio / Catiberia, gatibueria / *Captivitas, servitus*
Cautividad / Catiberia / *Captivitas*
Cautivo / Catibu, gatibua / *Captivus*
Ceder / Largatu, eman / *Cedere*
Cedula / Chartelá / *Schedula*
Cedula de cambio / Ik. Letra
Cedula Real / Ik. Despacho
Cedulilla / Chartelchoa / *Schedula*
Censo / Censoa, iraugueldia / *Census, us*
Censo perpetuo / Censo betirauna, iraugueldi beticoa / *Census, qui redimi nequit, perpetuus*
Censo al quitar / Censo nospaitá / *Qui redimi potest*
Censor entre los Romanos / Oitazaya / *Censor*
Censual / Censozcoa, iraugueldizcoa / *Censualis, e*
Censualista / Censoduna, iraugueldiduna / *Censualis dominus proventus*
Censura Eclesiastica / Eleizaren usteintzá / *Censura Ecclesiastica*
Ceremonial, libro / Ceremoniaga, ceremoniateguia / *Liber rituum, ceremoniarum*
Ceremonial, adjet. / Ceremoniaduna / *Ad ceremonias spectans*
Certeza / Agripea, icaldea / *Certitudo*
Certidumbre / Ik. Certeza
Certificacion / Agripea, agripetzea, icaldea, icaldatzea / *Testificatio, assertio*
Certificadamente / Agripequiró, icaldaquiró / *Certò*
Certificador / Agripetzallea, icaldatzallea / *Auctor, testificator*
Certificar / Agripetu, icaldatu, ciertotu / *Certum facere*
Certificado / Agripetua, icaldatua, ciertotua / *Certior factus*
Cessacion / Baragoa, baragua, gueratzea, guelditzea / *Cessatio*
Cessacion à divinis / Eleizacoen baragoa, uztea / *Cessatio à divinis*
Cessar / Baratu, gueratu, guelditu, utzi / *Cessare*
Cession de bienes / Onen uztea, ondasunen uztea, largatzea / *Bonorum cessio*
Chancilleresco / Chancilleriacoa, auzbaquidecoa / *Quod ad supremum rei forensis tribunal spectat*
Chancilleria / Chancilleria, auzbaquidea / *Supremum rei forensis tribunal*
Cillazgo / Gariguiteco saria / *Merces pro reconditione frugum in granario*
Cisma / Targoá, baquigoá / *Schisma, tis*
Cismatico / Targotaria, baquigotaria / *Schismaticus*
Cismontano / Menditunonzcoa, menditononzcoa / *Cismontanus*
Citacion de el Juez / Otscardea / *Vocatio in jus*

- Citar, autores, testigos** / Deitu, otseguin / *Testimonia adducere*
- Citatorio** / Otsecartecoa / *Citatorius*
- Ciudad** / Iria, uria / *Civitas, urbs*
- Ciudadano** / Iritarra, uritarra / *Civis, is*
- Ciudadela** / Gaztelu gaitza / *Arx, arcis*
- Civil, que toca à la Ciudad** / Iricoa, uricoa / *Civilis, e*
- Civil, contrapuesto à Criminal** / Gozandecoa / *Civilis, e*
- Civilidad** / Artzondea / *Urbanitas, comitas*
- Civilmente** / Gozanderó / *Civiliter*
- Civilmente, con miseria** / Churquiró, cequenquiro / *Illiberalitèr; fordidè*
- Clandestinamente** / Ezcuturo, ezcutuquiro, ezcutuan isilic, isilquiro / *Clandestinè*
- Clandestino** / Ezcutapea, isilpea, gordapea / *Clandestinus, a, um*
- Clausula de testamento** / Berecinea / *Testamenti articulus*
- Clausular** / Hitzerosu / *Clausulam concludere*
- Clausulado** / Hitzerosua / *Clausulis conclusus*
- Clausura** / Ichigoa, ertsigoa / *Clausura*
- Clerecia** / Beretardia, apaizbatunea / *Clerus, i*
- Cliente** / Menpecoa / *Cliens, tis*
- Clientela** / Menpegoá / *Clientela*
- Coaccion** / Erazogoa, aracigoa, eraguigoa. Ik. Constreñimiento / *Coactio*
- Coactivo** / Erazoguillea, araciguillea, eraguillea / *Coactivus, a, um*
- Coadjutor** / Lagunquidea / *Coadjutor, ris*
- Coadjutoria** / Lagunquidandea / *Coadjutoria*
- Coadjuvar** / Lagunquidatu / *Coadjuvare*
- Coadjuvado** / Lagunquidatua / *Coadjutus, a, um*
- Cobrador** / Cobratzalea, escateratzalea / *Exactor*
- Cobranza** / Cobranza, coberanza, escaterá / *Exactio*
- Cobrar** / Cobratu, coberatu, escateratu / *Exigere, recipere, recuperare*
- Cobrado** / Cobratua, coberatua, escateratua / *Exactus, receptus*
- Cobro, cuidado** / Artâ, contuá / *Cura, studium*
- Cobro, seguridad, resguardo** / Ìesgoa / *Locus tutus*
- Codice** / Escuciatua / *Codex, cis*
- Codicilo** / Azquenaichoa / *Codicillus, i*
- Cofrade** / Anaiquidea, ballerarra / *Confrater*
- Cofradia** / Anaiquidagoa, ballerá / *Confraternitas, sodalitas*
- Cognacion** / Aidagoa, ahacoa / *Cognatio*
- Cognicion** / Ik. Conocimiento
- Cognombre** / Icengoitia, iceransia / *Cognomen, cognomentum*
- Cohabitacion** / Vizquidandea / *Cohabitatio*
- Cohabitar** / Vizquidatu / *Cohabitare*
- Cohechar** / Emaitzatu, emazpitu / *Muneribus corrumpere*
- Cohechado** / Emaitzatu, emazpitua / *Muneribus corruptus*
- Cohecho** / Emazpia, emaitzagoa / *Repetundarum crimen*
- Coheredero** / Primuquidea / *Cohaeres, dis*
- Coherencia** / Ichequendea, ondorea / *Cohaerentia*
- Colacion** / Ik. Conferencia
- Colacion de Beneficio** / Onequindearen, beneficioaren icendaitzá / *Collatio beneficij*
- Colateral** / Aldequidecoa, alboquidecoa / *Collaterarius*
- Colativo** / Icendaitzacoa / *Collativus*
- Colecta** / Cotizpurua / *Collecta, ae*
- Colectacion** / Cotizbillea / *Tributorum exactio*
- Colectanea** / Bilgoa / *Collectanea, orum*
- Colectar** / Cotizac bildu / *Colligere*
- Colecticio** / Bilgotia / *Gregarius miles*
- Colectivamente** / Bilgoró / *Collectivè*
- Colector** / Bilgotzalea / *Collector*
- Colecturia** / Bilgoquintza / *Munus colligendi bona Ecclesiastica*
- Colecturia** / Bilgotegua / *Locus colligendis bonis Ecclesiasticis*
- Colegial** / Colegiala, daquireguitarra / *Collega*
- Colegialmente** / Daquireguiró / *Communiter*
- Colegiata** / Eleiza daquireguitua / *Ecclesia collegialis*
- Colegio** / Daquireguia, colegioa / *Collegium*
- Colegir** / Bilguratu, bildumatu / *Colligere, deducere*
- Coligacion** / Batundea, balleragoa / *Foedus, ris*
- Coligarse** / Batundetu, balleratu / *Foedere jungi*
- Coligado** / Batundetua, balleratua / *Foederatus, foedere junctus*
- Colonia, poblacion de extranjeros en alguna tierra** / Erdaliria, erdaruria / *Colonia*
- Colono** / Maizterrá / *Colonus*
- Colusion** / Ongunaditza / *Collusio, nis*
- Comandante** / Aguintaria / *Dux, ductor*
- Comandar** / Aguindu / *Imperare*

- Comando** / Aguindea / *Imperium, praefectura*
- Comarca** / Aldiria / *Confinium*
- Comarcano** / Aldiricoa, aldiritarra / *Confinis*
- Combate** / Jazarra, gudá, gudua, gombatea / *Pugna, certamen*
- Comendador** / Gomendaria / *Commendator*
- Comendatario** / Gomendipaita / *Usufructuarius*
- Comendatorio** / Gomendiocoa / *Commendatitius*
- Comerciable** / Salerosgarria / *Venalis, e*
- Comerciante** / Mercataria, tratalaria, salerostaria / *Negotiator, institor*
- Comerciar** / Mercaritu, salerosi, arremán / *Negotiari, mercaturam facere*
- Comercio** / Tratuá, mercarigoa, mercatalgoa, arremaná, salerosgoa / *Mercatura, negotiatio*
- Cometer algun delito** / Iauqui, iauquitu, gaizquia eguin / *Committo, patro*
- Comissaria** / Zaigoa, zaicundea / *Delegati munus, dignitas*
- Comissario** / Zaigoraria, zaincundaria / *Curator*
- Comissario general** / Zaigorari gucieracoa / *Curator supremus*
- Comision** / Aldimaitza / *Delegata jurisdictio, delegatio, mandatum*
- Comissionario** / Aldimaitzaduna / *Delegatus*
- Comisso** / Leguez galdua / *Amissio rei ex legum prescripto*
- Comodatario** / Maillebataria / *Commodatarius*
- Comodato** / Maillebá / *Commodatum, i*
- Compadrazgo** / Aitaquidaera, aitaquigoa / *Affinitas ex baptismi paternitate proveniens*
- Compadre** / Aitaquidea, compaya / *Ratione baptismi pater*
- Compañero** / Laguna, elcarguna, alcarguna, soinquidea / *Socius, comes*
- Compañía** / Lagunquida, elcargoa, alcargoa, soinquida / *Societas*
- Comparar** / Becaldu, becaldetu, bardincatu, anzundu, anzundetu / *Comparare, conferre*
- Compatriota** / Erritarquidea / *Eodem populo prognatus*
- Compatron** / Arartequidea / *Compatronus*
- Compatronato** / Arartequidagoa / *Compatronatus*
- Compendiar** / Laburgotu / *Breviare*
- Compendio** / Laburgoá / *Compendium*
- Compensable** / Ordaingarria / *Compensabilis*
- Compensacion** / Ordaiña, ordaindea, zorrotzica / *Compensatio*
- Compensar** / Ordaindu, zorrotzicatu / *Compensare*
- Compensado** / Ordaindua, zorrotzicatu / *Compensatus*
- Competencia** / Escaquida, naiquida / *Contentio*
- Competente, suficiente** / Asco, asqui dana, bere diñacoa / *Congruens*
- Competente, perteneciente** / Dagocana, cegocana / *Competens*
- Competèr** / Egoqui / *Competere*
- Compilar** / Batu, bildu / *Compilare, colligere*
- Complice** / Gaistaquidea / *Sceleris consors, socius*
- Componedor de contraversias** / Zuentaria, zuentzallea, paquetzallea / *Arbiter, pacificator*
- Componenda** / Baliongundea / *Pacta pecunia pro diplomatibus excribendis*
- Compra** / Erosqueta, erosgoa, erosquera / *Emptio, nis*
- Comprador** / Eroslea, erostaria / *Emptor*
- Comprar** / Erosi / *Emere*
- Comprado** / Erosia / *Emptus*
- Compromissario** / Utziqidaria / *Compromissarius*
- Compromisso** / Utziquida, utziquidagoa / *Compromissum, i*
- Compulsa** / Erabesta / *Exemplar, apographum*
- Compulsar** / Erabestatu / *Exscribere*
- Compulsado** / Erabestatua / *Exscriptus*
- Computo** / Contaquida / *Computatio*
- Comun** / Iritargoa, uritargoa / *Commune, is*
- Comunero** / Iritargaria / *Favore populi in principem rebellis*
- Comunidad** / Baquidargoa, anizquidargoa / *Communitas*
- Concedido** / Emaquidatua, utziquidatua / *Concessus*
- Concejil** / Iribilguracoa / *Publicus, a, um*
- Concejo** / Batzarrea, iribilgura, uribilgura / *Oppidanorum concio, concilium*
- Concertador** / Arautaria / *Ordinator*
- Concertado** / Arautua / *Ordinatus, a, um*
- Concertar, ajustar precio** / Baldinetu, concertatu / *De pretio pacisci, convenire*
- Concertado** / Baldinetua, concertatua / *De pretio pactus*
- Concertarse** / Comundatu / *De re aliqua convenire*
- Concession** / Utziquida, emaquida / *Concessio*

- Concierto** / Eguiunea, conciertoa, baldindea, balindea / *Conventio, pactum*
- Conciliar** / Ongundetu, comundatu / *Conciliare*
- Conciudadano** / Iritarquidea, uritarquidea / *Concivis*
- Concordata** / Arumdagoa / *Pacta conventa*
- Concordia** / Arauquida, ustequida / *Concordia*
- Concordia entre los discordes** / Ongundea / *Conventio*
- Concubinato** / Oaquida, oaquidagoa / *Concubinatus*
- Concursar los bienes** / Ondasunac largaquidatu / *Bonis cedere*
- Concursado** / Largaquidatua / *Bona in favorem creditorum concreditata*
- Concurso** / Largaquida / *Bonorum cessio*
- Condado** / Condadua / *Comitatus, us*
- Conde** / Condea / *Comes, itis*
- Condenable** / Eripegarria, condenagarria / *Damnabilis*
- Condenacion** / Condenacioa, condenacinoa, eripea / *Damnatio, condemnatio*
- Condenador** / Condenataria, eripetzallea, condenaria, condenatzallea / *Damnans, damnator*
- Condenar** / Condenatu, eripetu / *Condemnare*
- Condenarse** / Condenatzea / *Condemnari*
- Condenado** / Condenatua, eripetua / *Damnatus, condemnatus*
- Condenatorio** / Condenaciocoa / *Damnatorius, a, um*
- Condestable** / Condestablea / *Comestabilis*
- Condestablia** / Condestablearen goyendea / *Comestabilis dignitas*
- Condicion** / Bainandea / *Conditio*
- Condonar** / Barcaquidatu / *Condonare*
- Confederacion** / Bilgumaquida, balleraquida / *Foedus, ris*
- Confederarse** / Bilgumaquidatu, balleraquidatu / *Foedus inire*
- Confederado** / Bilgumaquidatua, balleraquidatua / *Foederatus, foedere junctus*
- Conferencia** / Hitzeraquida / *Deliberatio, consultatio*
- Conferir, deliberando** / Hitzeraquidatu / *Deliberare, consultare*
- Conferido** / Hitzeraquidatua / *Deliberatus, consultus*
- Conferir, cotejando** / Becaldu. Ik. Comparar / *Conferre*
- Conferido** / Becaldua / *Collatus, a, um*
- Conferir, dâr** / Emaquidatu, emoquidatu / *Conferre, tribuere*
- Confessar** / Confesatu, aitortu, autortu, aboatu / *Confiteri*
- Confession** / Aitorgoá, aitorcuná, autorgoá, autorcuná, aitorrá, aboaldea / *Confessio*
- Confesso** / Aitortua etab. / *Confessus*
- Confiscacion** / Ongabequida / *Confiscatio*
- Confiscar** / Ongabequidatu / *Confiscare, bona publicare*
- Confiscado** / Ongabequidatua / *Confiscatus, a, um*
- Conflicto** / Jazarrá. Ik. Combate / *Conflictus, us*
- Confrontacion** / Aurcandea, aurcaquida, betandea, betaquida / *Morum consensus, sympathia*
- Confrontar** / Aurcandetu, aurcaquidatu, betandetu, betaquidatu / *Moribus consentire*
- Confrontar** / Ik. Carear
- Confusion** / Nasquida, nastegoá / *Confusio*
- Congerie** / Diaquida / *Congeries*
- Congregacion** / Biltzarquida, batzarquida / *Congregatio*
- Congregante** / Biltzarquidea, batzarquidea / *Sodalis, is*
- Congregar** / Biltzarquidatu, batzarquidatu / *Congregare*
- Congregado** / Biltzarquidatua, batzarquidatua / *Congregatus*
- Congresso** / Ik. Congregacion / *Congressus, us*
- Congrua** / Onezdaya / *Congrua sustentatio*
- Conjetura** / Destua, payerua, iguerrusia / *Conjetura*
- Conjugal** / Ezcondacoa / *Conjugalis*
- Conjugalmente** / Ezcondaquiro / *More conjugali*
- Conjuracion** / Cinazquida / *Conjuratio*
- Conjurar** /
- Connaturalizare** / Ik. Avecindarse
- Conocimiento** / Ezaguera, ezagundea, ezagutza / *Cognitio*
- Consagrar** / Donequidatu, donaquidatu, consagratu / *Consecrare*
- Consanguinidad** / Odolquida / *Consanguinitas*
- Consanguineo** / Odolquidea / *Consanguineus*
- Hazerse consanguineo** / Odolquidatu / *Consanguineum fieri*
- Conscripto** / Batunecoa / *Conscriptus*
- Consejero** / Esondaria, consejaria, consellaria. Ik. Magistrado / *Consiliarius*

- Consejo** / Esondea, consejua, consellua / *Consilium*
- Consentimiento** / Gogaquida, naiquida, guraquida / *Consensus, us*
- Consentir** / Gogaquidatu, naiquidatu, guraquidatu / *Consentire*
- Conserge** / Jauregui zaya / *Domus regiae custos*
- Juez conservador** / Zaitiraungarria / *Conservator Judex*
- Conservaduria** / Zaitiraungarria, zaitiraungariaren equindea / *Judicis conservatoris munus*
- Conservar** / Zaitiraundu / *Conservare*
- Consiliario** / Ik. Consejero
- Consistorial** / Auzbaquidecoa / *Ad consilium spectans*
- Consistorio** / Auzbaquidea / *Consilium, ii; Senatus, us*
- Consistorio, el sitio** / Auzbaquideco echea, lecu / *Curia, conclave*
- Constitucion, estatuto, ordenanza** / Neurquida, arauquida / *Constitutio*
- Constitucion, sistema, estado** / Egoitza / *Rerum status*
- Constituir, ordenar, formar leyes** / Neurquidatu, arauquidatu / *Constituere*
- Constituido** / Neurquidatua, arauquidatua / *Constitutus*
- Constituyente** / Neurquidaria / *Constituens, constitutor*
- Constituir, poner, elevar** / Goitiquidatu / *Constituere*
- Constreñimiento** / Erazquida, arazquida / *Coactio, nis*
- Constreñir** / Erazquidatu, arazquidatu / *Cogere, compellere*
- Consuegro, a** / Guiarrauquidea, guinarreuquidea / *Consocer; consocrus, us*
- Consuetudinario** / Oitupetua / *Consuetudine affectus*
- Consul** / Bacarquidea / *Consul*
- Consulado** / Bacarquida / *Consulatus, us*
- Hacerse consul** / Bacarquidatu / *Consulem fieri*
- Consular** / Bacarquidacoa / *Consularis*
- Consultar** / Erizquidatu / *Consulere, consilium, sententiam alicujus exquirere*
- Consultante** / Ibenquidalea, ibenquidaria / *Consultans*
- Consultor** / Ik. Consultante
- Consumacion, fin** / Bucandea, atzendea / *Consummatio*
- Consumacion de el matrimonio** / Ezconberrien lencustá / *Matrimonii consummatio*
- Consumar** / Ezcontza lencustatu / *Matrimonium consummare*
- Contaduria, la oficina** / Contuteguaia, ambateguaia / *Officina rationum, ac supputationum*
- Contaduria, oficio** / Contuquintza, ambaquintza / *Munus quaestorium*
- Contenta en las letras de cambio** / Naiquida / *Syngrapha, pecuniam alteri numerandam probans*
- Contestacion** / Jaquirasquida, talasquidá / *Testificatio, contestatio*
- Contrabando** / Contrabandoa, contragoyaguindea / *Factum contra interdictum Principis*
- Contrabandista** / Contrabandista, contrabandaria / *Vetitarum mercium invector*
- Contracedula** / Contrachartella / *Cautio anteriori cavens cautioni*
- Contraer deudas, enfermedad, matrimonio etc.** / Barbildu, zorrac, ería, ezcontza / *Contrahere*
- Contraahiente** / Barbildaria / *Contraahens*
- Contralor** / Equicustaria / *Alieni muneris in aula Regia speculator*
- Contratacion** / Salerosgoa, tratuquida / *Negotiatio*
- Contratar** / Salerosi, tratuquidatu / *Negotiari*
- Contratante** / Salerostaria, tratuquidaria / *Negotiator*
- Contratado** / Baldindetua, balindetua / *Pacta conventa*
- Contrato** / Baldindea, balindea. Ik. Ajuste / *Contractus, us*
- Contravalacion** / Contraichertza / *Vallum contra urbis moenia*
- Contravalar** / Contraichertzatu / *Vallum urbi obtendere*
- Contravalado** / Contraichertzatua / *Vallo obsessus*
- Contravenir** / Contraetorri / *Praeceptum, aut legem violare, transgredi*
- Contravengo à la Ley de Dios** / Jaincoaren legueari contranatorquio etab.
- Contraveniente** / Contraetorlea / *Transgressor*
- Contribucion** / Taldiquida, ambatquida / *Contributio*
- Contribuir** / Taldiquidatu, ambatquidatu / *Contribuere*

- Contribuyente** / Taldiquidea, ambatquidea / *Contribuens, tis*
- Convencino** / Urcoquidea, aldequidea, alboquidea / *Proximus, vicinus*
- Convencion** / Baldindea, balindea, elcargoa / *Conventio*
- Convencional** / Baldindecoa / *Conventionalis*
- Convenio** / Ik. Convencion, ajuste
- Convenir** / Etorquidatu, elquidatu, ustequidatu / *Convenire, consentire*
- Convocacion** / Deiquida, osquida / *Convocatio*
- Convocar** / Deiquidatu, osquidatu / *Convocare*
- Convocado** / Deiquidatua etab. / *Convocatus*
- Convocatoria** / Deiquidagarria, osquidagarria / *Litterae convocatoriae*
- Cooperacion** / Eguiquida / *Cooperatio*
- Coordinacion** / Zucenquida / *Novus ordo, coordinatio*
- Coordinar** / Zucenquidatu / *Ordinatè ponere*
- Coordinador** / Zucenquidaria / *Ordinatè ponens*
- Copia** / Erabezta / *Apographum, exemplum*
- Copiar** / Erabezttatu / *Exscribere, transcribere*
- Copiado** / Erabeztatua / *Exscriptus*
- Copiadore** / Erabezttaria / *Exscriptor*
- Copilacion** / Bilgoa / *Collectio, copulatio*
- Copilar** / Bilgotu / *Colligere, copulare*
- Copilado** / Bilgotua / *Collectus, copulatus*
- Copiladore** / Bilgotaria / *Collector, copulator*
- Corchete** / Itsascaria / *Accensus*
- Corona** / Boillandea, coroea, coroya / *Corona*
- Coronacion** / Boillandetzea, coroaetzea / *Coronatio*
- Coronar** / Boillandetu, coroa / *Coronare*
- Coronado** / Boillandetua, coroa / *Coronatus*
- Coronel** / Coronela, guerrarien zuzaria / *Tribunus militum*
- Correccion** / Ocarteztea, utzendea / *Correctio*
- Corredor** / Mercazaya / *Mercis emendae proxeneta*
- Correduria** / Mercazaigoa / *Munus proxenetae*
- Corregidor** / Corregidorea, uritzailea. Ik. Magistrado / *Urbis praefectus, praetor*
- Corregimiento** / Corregimendua, uritzaigoa / *Praetura*
- Corregir** / Ocarteztu, utzendu, cenzatú / *Corrigere*
- Correr el termino** / Epeac iraun / *Praefixum tempus permanere*
- Correr riesgo** / Gaitzurrean egon / *Periculum imminere*
- Correspondiente** / Eranzuquidea / *Negotiorum alterius curator*
- Corretage** / Mercazayaren saria / *Proxeniticum, i*
- Corte de Rey** / Gortea / *Curia*
- Cortes** / Urien batzarrea / *Regni comitia*
- Cortesano** / Gortearra / *Ad curiam spectans, aulicus*
- Cosa juzgada** / Gauza erabaquia / *Res judicata*
- Costumbre** / Bezoa, oitura, oicuna, astura, costuma, costumbrea, plegua / *Consuetudo, mos.*
- Costumbre immemorial** / Oitura oroitzakea / *Mos remotissimus à nostra memoria*
- La costumbre haze Ley** / Oiturac leguea oidacár / *Consuetudo vim legis habet*
- Covachuela de el Despacho** / Erreguearen equindetegua / *Regiis negotiis expediendis interius conclave*
- Creacion** / Auqueracioa, auquerandea / *Creatio, designatio*
- Crear** / Auqueratu / *Creare*
- Credito** / Menandea / *Existimatio, auctoritas*
- Credito contra algun deudor** / Malleguá, zorustá / *Creditum, i*
- Crimen** / Hogueña, hobena, legautsia / *Crimen, nis*
- Crimen de Lesa Magestad** / Erreguearen contraco hoguená, obená, legautsiá / *Crimen laesae majestatis*
- Sala de el Crimen** / Obensala, hogueñalá / *Tribunal causis capitalibus judicandis*
- Criminacion** / Salaqueta / *Criminatio*
- Criminal** / Hogueñaduna, legautsitia, obenaduna / *Criminalis, criminus*
- Criminalidad** / Hogueñquia, obenquia, legautsiquia / *Criminis perversitas*
- Criminalmente** / Hogueñquiró, obenquiró / *Criminalitèr*
- Cuerpo muerto** / Illotzá, sarrasquia / *Cadaver, exanimus corpus*
- Cuerpo de Ciudad** / Guciera, batendea / *Corpus*
- Cuerpo de delito** / Gaitzaren gorputza / *Corpus delicti*
- Cuerpo de guardia** / Zaitzateguia, zantzateguia / *Excubantium statio*
- Cuerpo de guardia, los que estàn de guardia** / Zaitzalleac, zantzandaudenac / *Excubitores*

- Con el Rey en el cuerpo** / Erregueaz arroturic, puzturic, buyaturic / *Auctoritate regia timidus*
- Como cuerpo de Rey** / Erreguea bezala, leguez / *Regio apparatus*
- Culpa** / Erruá, oguenâ, gaizquitâ, culpa / *Culpa*
- Culpa grave** / Erru andia, erru astuna, gaizquita andia, astuna / *Culpa gravis*
- Culpa leve** / Erru chiquia, ariña, gaizquita chiquia, ariña / *Culpa levis*
- No tengo culpa alguna** / Erruric ez tet, culparic ez tet, gaizquiteric ez
- Culpable** / Errugarria, oguen, obengaria, gaizquitagarria, culpagarria / *Culpandus, a, um*
- Culpablemente** / Errugarriro etab. / *Vitio, culpâ*
- Culpar** / Gaizquitatu, errua, oguena, culpa egotzi / *Culpam in aliquem conferre*
- Culpado** / Gaizquitatua, errudun, oguendun, culpaduna / *Culpa reus*
- Cumplidor** / Eguicaria, eguicaritzalea / *Executor*
- Cumplimiento de obligacion** / Eguicarindea / *Muneris injuncti executio*
- Cumplir** / Eguicaritu / *Exequi*
- Cumplir la palabra** / Hitza cumplitu, eguicaritu / *Promissis stare*
- Cuñado, da** / Coñatá, coinatá / *Levir, i; glos, oris*
- Cuñado de el marido, cuñada** / Emaznaya; emazpa
- Cuñado de la muger, cuñada** / Searnaya; searriba
- Curador de menores** / Zaitaria / *Curator*
- Curaduría** / Zaitagoa, zaitararien beargaya / *Curatoris munus, tutela*
- Curia** / Curiá / *Curia, ae*
- Curial** / Curiarra / *Curialis, e*
- Custodia** / Goaita, gordaila / *Custodia, ae*
- Custodio** / Beguiralea, zaitzalea / *Custos*
- Damificar** / Caltartu, caltetú, calteeguin / *Damnificare*
- Dañador** / Caltetaria, calteguillea / *Nocens, tis*
- Dañar** / Caltetu, bidacaiztu, dañatu / *Nocere, laedere*
- Dañado** / Caltetua, bidacaiztua / *Laessus*
- Daño** / Caltea, bidecaizta, dañua, dainua, ascarrada / *Damnum*
- Dar, ò tomar dinero à daño** / Caltarrean, caltean artu, edo eman dirua / *Pecuniam faenore sumere, aut faenori dare*
- Dañosamente** / Caltesquiro, bidacaizquiro / *Damnose*
- Dañoso** / Caltetsua, bidacaitua, dañutsua / *Damnus*
- Dataria** / Ematoquia / *Tribunal Pontificis rescriptis expediendis*
- Datario** / Ematoquiaren zaya, zaina / *Pontificis rescriptis praefectus*
- Dean** / Apespicuaren urrena / *Decanus*
- Deanato** / Deanaren goyendea / *Decanatus, us*
- Debate** / Liscarra, leya / *Contentio*
- Debatir** / Liscartu, leyatu / *Contentendere*
- Debaxo de tu proteccion, dominio etc.** / Zure menean, zure mendearen azpian, zure escupean / *Sub.*
- Deber** / Zor / *Debere*
- Debe de** / Bidé
- Debito** / Zorrá / *Debitum*
- Debito conjugal** / Escon-zorrá / *Debitum conjugale*
- Decanato** / Anciñandea / *Decanatus*
- Decano** / Anciñena, anciñagoa / *Decanus*
- Decidir** / Debedi, debeditu, erabaqui, erabaquitu, trencatu / *Decidere*
- Decision** / Debedea, erabacdea / *Decisio*
- Declaracion** / Azaldea, azalgoá, arpetzá / *Declaratio, explicatio*
- Declaradamente** / Azaldero, arpeztó, arpezquiro / *Apertè, clarè*
- Declarador** / Azaldallea, arpeztaria, arpeztallea / *Declarator, interpres*
- Declarar** / Azaldu, arpeztu / *Declarare, exponere*
- Declarado** / Azaldua, arpeztua / *Declaratus*
- Declinar jurisdiccion** / Norbaiten meneari uco eguitea, barrutitic camporatzea / *Forum ejurare, alicujus jurisdictionem declinare*
- Declinatoria** / Uco-eguicaya / *Petitio forum ejurans*
- Decretal** / Naidarcoa, bitezartia, erabacduna / *Decretalis*
- Decretar** / Naidartu, bitezarri, erabaqui / *Decernere*
- Decretado** / Naidartua, bitezarria, erabaquia / *Decretus, a, um*
- Decreto** / Naidarrá, betezarrá, erabacdea / *Decretum*
- Dedicar** / Donquitu, donequidatu
- Deduccion** / Becartea, bejeistea / *Deductio*
- Deducir** / Becarri, bejeistu / *Deducere*
- Defensa** / Escudagoa, gordoquera / *Praesidium, tutamentum*
- Defensor** / Escudataria, escudatzalea, gordoztaria, gordoztallea / *Defensor*

- Deferir** / Eraquidatu, besteren usterari jarrai
/ *Primas deferre, alterius prudentiae
multum tribuere*
- Definitivo,va** / Arpezuna, erabacuna /
Definitivus, decretorius
- Defraudacion** / Osquentzea / *Defraudatio*
- Defraudador** / Osquentzallea / *Defraudator*
- Defraudar** / Osquendú / *Defraudare*
- Defraudado** / Osquendua / *Defraudatus*
- Dehesa** / Larreta, landeta, alalecua / *Pascua*
- Deicidio** / Christo gure jauna eralletzea,
hiltzea / *Christicidium*
- Delacion** / Salá, salaquera, salaqueta,
gaizguertzea / *Delatio, nis*
- Delatable** / Salagarria, gaizguertagarria /
Delatione dignus, a, um
- Delatar** / Salatu, gaizguertu / *Accusare,
deferre*
- Delatante, delator** / Salatzallea,
gaizguertaria / *Delator*
- Delatado** / Salatua, gaizguertua / *Delatus*
- Delegacion** / Ordegoá, ordetzea / *Delegatio*
- Delegar** / Ordetú / *Delegare*
- Delegante** / Ordetzallea, ordetaria /
Delegator
- Delegado** / Ordetua / *Delegatus, a, um*
- Deliberar** / Betustetu / *Deliberare*
- Deliberado** / Betustetua / *Deliberatus, a, um*
- Delinquimiento** / Arauztea / *Piculum*
- Delinquir** / Arautzi / *Delinquere*
- Delinvente** / Arauzlea, arauztaria /
Delinquens, sons
- Delito** / Arauztea / *Delictum, crimen*
- Demanda, suplica** / Escaria, otoitza /
Supplex deprecatio
- Demanda, pregunta** / Galdea, itana /
Interrogatio
- Demanda, el andar pidiendo limosna** /
Esquea / *Stipis conquisitio*
- Demanda, pretension** / Escaria / *Petitio*
- Demanda, empresa** / Equigoa / *Arduum
caeptum*
- Demanda en juicio** / Escabidea / *Actio,
dica, cae*
- Demandas y respuestas** / Galde, eranzunac
/ *Altercationes*
- Demandador** / Escabidaria / *Petitor*
- Demandar, pedir** / Escaritu, escatu, otoitzu /
Rogare, orare, petere
- Demandar en lo forense** / Escabidatu /
Petere
- Demandado** / Escabidatua / *Petitus*
- Demarcacion** / Marratzea, marcatzea,
mugatzea, mugartzea / *Finium designatio,
divisio*
- Demarcar** / Marratu, marcatu, mugatu,
mugartu, mugarritu, marrac, marcac,
mugac, mugarriac ifiñi / *Fines designare,
dividere*
- Demarcado** / Marratua etab. / *Designatus*
- Democracia** / Uritarmenea / *Democratia*
- Democratico** / Uritarmenecoa /
Democraticus
- Demora** / Beranzá, belutea / *Mora, cunctatio*
- Demorar** / Beranzatu, berantú, belutetu /
Demorari, cunctari
- Denegacion** / Ucandea, ezezcoa / *Denegatio*
- Denegar** / Ucatu, ezeztu / *Denegare*
- Denegado** / Ucatua, ezeztua / *Denegatus*
- Denominacion** / Icendatzea / *Denominatio*
- Denostar** / Iraindu, betziztu / *Alicui
convicium facere, dicere*
- Denostado** / Iraindua, betziztua / *Convicio
affectus*
- Denunciar** / Ik. Delatar
- Dependencia** / Beargaya, bearquia,
cereguiña / *Negotium, ii*
- Deponer** / Daquirasi, cinoldu / *Testari,
testimonium dicere*
- Depuesto** / Daquirasia, cinoldua / *Testimonio
firmatus*
- Depositari** / Ipigandu, depositatu. Ik.
Sequestrar / *Deponere apud aliquem*
- Depositado** / Ipigandua etab. / *Depositus, a,
um*
- Depositaria** / Ipigantegua / *Depositum,
depositi locus*
- Depositario** / Ipingandaria, ipingande zaya /
Depositarius, depositi custos
- Deposito** / Ipigandea / *Depositum*
- Derecho, ley** / Neurtartea, araudea / *Jus, ris*
- Según derecho** / Araudez, neurtartez / *Ex
jure*
- Estàr à derecho** / Araudera, neurtartera
egon / *Judicatio satisfacere*
- Derecho Canonico** / Eleizaraudea,
elizneurtartea / *Jus Canonicum*
- Derecho Civil** / Uritaraudea, iritaraudea,
urineurtartea / *Jus Civile*
- Derecho de las gentes** / Oitaraudea,
oitneurtartea / *Jus Gentium*
- Derecho Divino** / Jaincoaraudea,
Jainconeurtartea / *Jus Divinum*
- Derecho humano** / Guizaraudea,
guizaneurtartea / *Jus humanum*
- Derecho natural** / Sortaraudea,
sorneurtartea / *Jus naturae*
- Derecho positivo** / Naitaraudea,
naineurtartea / *Jus positivum*
- Derecho, accion** / Zucená, lerdená, margoá,
derechoa / *Jus ad rem*

- No tienes derecho alguno à esto** / Eztezu margoric, ez zucenic onetaraco /
- Derechos** / Sariac, lasariac / *Stipendia, orum*
- Derogacion** / Indarcaiztea, indarbaguetzea / *Derogatio*
- Derogar** / Indarcaiztu, indarbaguetu / *Derogare*
- Derogado** / Indarcaiztua etab. / *Derogatus*
- Derrama** / Taldiquida / *Tributorum in capita descriptio*
- Desacatamiento** / Eiderguea, deseidertea, eidercaizta, desohorea, ohorecaizta / *Irreverentia, inhonoratio*
- Desacatar** / Eiderguetu, deseidertu, desohoratu, ohorecaiztu / *Irreverenter agere*
- Desacatado** / Eiderguetua, deseidertua, desohoratu / *Irreverenter actus*
- Desacato** / Ik. Desatacamiento
- Desafiador** / Dichidatzallea, bicudatzallea / *Ad duellum provocans*
- Desafiar** / Dichidatu, bicudatu / *Ad duellum provocare*
- Desafiado** / Dichidatua, bicudatua / *Provocatus*
- Desafio** / Bicuda, dichidá, disidá / *Duellum*
- Desaforar** / Legordeac autsi / *Privilegia, ac jura abrogare*
- Desaforado** / Legordeac autsia / *Juribus privatus*
- Desafuero** / Legordeguea, deslegordea, legordecaizta / *Legis abrogatio*
- Desagraviar** / Desiraindu, irainguetu / *Injuriam vindicare, honorem restituere*
- Desagravio** / Irainguea, desiraina / *Satisfactio injuriae*
- Desagregar** / Bilguetu, bilcaiztu, desbatu / *Segregare*
- Desahuciadamente** / Etsiro, etsiquiro / *Desperatè*
- Desahuciar** / Etsi, etsitu / *Spem tollere*
- Desahuciado está** / Etsia dago / *Deploratus est*
- Desahucio** / Etsiera, etsigoa, etsimendua / *Spei sublatio*
- Desalojar** / Etzaunguetu, etzacaiztu, egocaiztu / *Hostem ab stativis excire*
- Desalojado** / Etzaunguetua, etzacaiztua etab. / *Ab stativis excitus*
- Desapoderamiento** / Desalpegoa / *Impetus*
- Desapoderar** / Desalpetu / *A possessione ejicere*
- Desapoderado** / Desalpetua / *A possessione ejectus*
- Desapropiarse** / Desmeneratu / *Abalienare aliquid*
- Desaprovechadamente** / Desprovechuró / *Inutiliter*
- Desaprovechamiento** / Desprovechua / *Profectus incuria*
- Desautorizar** / Desmeneratu / *Exauthorare*
- Desavecindarse** / Erritarguetu, deserritartu / *Domicilium dimittere*
- Descargo de conciencia** / Descargua, eguicarindea / *Liberatio, satisfactio*
- Descendencia** / Sorgauspena, ondocoera, etorquia / *Genus, progenies*
- Descendiente** / Sorgautsia, ondocola, etorquicoa, onelaco, edo alaco leiñucoa / *Genus ducons*
- Descubrir delitos** / Salatu / *Crimina explorare, ac prodere*
- Descuento** / Desambatea, descembatea, descontua / *Debiti detractio*
- Desenbargar la hazienda** / Desemparatu / *A sequestro liberare*
- Desercion** / Bander-uztea, banderatic iguestea / *Desertio*
- Desertar** / Bandera utzi, banderatic igues, ies eguitea / *Militiam, signa deserere*
- Desertor** / Bander-uzlea, banderatic igues, ieslea. Ik. Tornadizo, tornillero / *Desertor*
- Desfaltar** / Cerbaquito / *De summa deducere, auferre*
- Desgobernar** / Desgobernatu, desorundu, desantzatu / *Pervertere*
- Desgobierno** / Desgoberna, desorondea, desantzaera / *Perversio*
- Desheredar** / Desprimuztatu, primuzguetu, primeza quendu / *Exhaeredare*
- Desistimiento** / Baracuntza, larguestá / *Cessatio*
- Desistir** / Baratu, larguestatu, larguetsi / *Desistere*
- Deslindar** / Mugatu, mugarritu, mugartu / *Limites designare*
- Desnaturalizar** / Erbestetu, atzerritu / *Jure patriae privare*
- Desobedecer** / Desobeditu, menautsi, desmeneguín / *Non obedire*
- Desobediente** / Desobediaria, menauslea, desmeneguilla / *Inobediens*
- Desobediencia** / Desobediencia, menauslea, desobedigoa, desmeneguindea / *Inobediencia*
- Desobligar** / Despremesitu, premesitic ateratu, ilqui, deslocanatu, locanatic irten / *Ab obligatione liberare*
- Despachar, embiar** / Bialdu, bidaldu, egorri, igorri / *Mittere*

- Despachar, vender** / Saldu / *Vendere*
Despachar, matar / Hil / *Interficere*
Despacho, expediente / Naidarra, bitezarra, erabacdea / *Expeditio*
Despacho / Naidartegua / *Locus expediendo paratus*
Despoblacion / Diaguea, desdia, desdiatzea / *Desolatio*
Despoblar / Diagueta, desdiatu / *Desolare*
Desposar / Esposatu, fedastetu / *Sponsare*
Desposarse / Esposatu, fedastetu, ezcontitzatu / *Sponsalia contrahere*
Desposado / Esposatua, fedastetua, ezcontitzatua / *Sponsus*
Desposseer / Desmenpetu, menpetic quendu / *Aliquem à possessione deturbare*
Despoticamente / Locaberó / *Despoticè*
Despreciar / Urruindu, meziprezatu, utsastu, auqueztu. / *Spernere, contemnere*
Desprecio / Urruña, mezipreza, utsasa, auqueza. / *Contemptus, despectus*
Desregladamente / Desarauderó / *Inordinatè, praeposterè*
Desreglarse / Desaraudetu / *Modum excedere*
Destajero / Alogueratzallea / *Operis locator*
Destajo / Alogueratzea / *Operis locatio*
Desterrar / Deserritu, desertu, erbestetu, atzerritu / *Exilio mulctare, relegare*
Desterrado / Deserritua, desertua, erbestetua, atzerritua / *Exul, exilio mulctatus, relegatus*
Destitucion / Gabetzea, baguetzea / *Destitutio*
Destituir / Gabetu, baguetu / *Destituere*
Destruccion / Desequida, galtzapena, galquera / *Destructio*
Destruir / Desequidatu, arrasatu / *Destruere*
Detraccion / Alamená, gaizqui esaera, esabezta / *Detractio*
Detractar / Alamendu, esabeztu, gaizqui esan / *Detrahere*
Deuda / Zorrá / *Debitum*
Dezmar / Amarrendu, amarrenac eman dechematu / *Decimasolvere*
Dezmero / Amarrenduna, dechetmatzalea / *Civis decumanus*
Dia de fiesta / Jayá, jaieguna, eguzaria / *Dies festus*
Dia de labor / Asteleguna, asteguna / *Dies profestus*
Diaconal / Diaconarra, apaiz urrengoarena / *Diaconalis*
Diaconato / Diaconatoa, apaiz urrenaren goyendea / *Diaconatus, us*
Diaconia / Apaizurrenaren barrutia / *Diaconia, ae*
Diaconisa / Andre serora / *Diaconisa*
Diacono / Apaizurrena, diaconoa / *Diaconus*
Dictador en lo antiguo / Erromatarren goyenderic andiena zuena / *Dictator*
Dictadura / Goyende hura / *Dictatura*
Dictamen / Ustea, iritzia / *Dictamen*
Dieta, congreso / Batzarrea, batzarquida / *Comitia, orum*
Dieta, salario de un día / Egun bateko aloguerá / *Stipendium unius diei*
Diezmo / Amarrena, dechema / *Decimae*
Dinero / Dirua / *Pecunia, numus*
Digesto / Ik. Pandectas
Diligencia / Eguicaria, cereguiña, beargaya / *Negotium*
Diploma / Bitezarra. Ik. Despacho / *Diploma, tis*
Diputacion, el cuerpo / Ecautuen bilguma / *Deputatorum conventus*
Diputacion, comission / Ecauta / *Deputatio*
Diputacion general / Ecautuen bilguma, aundia, guczcoa / *Deputatorum comitia*
Diputar / Ecautu / *Deputare*
Diputado / Ecautua / *Deputatus*
Direccion / Zucendea, artezteá / *Directio*
Director / Zucendaria, zucenguíña, artezaria / *Director*
Disciplina / Iracasdea / *Disciplina*
Disponer / Prestatu, bidacaitu, maneatu / *Disponere*
Disponedor / Prestallea, prestaria etab. / *Disponens, dispositior*
Disposicion / Ik. Mandato, decreto
Disposicion / Ik. Poder, arbitrio
Disputa / Ik. Riña, porfia
Dissolucion / Mezguchidea / *Dissolutio*
Dissuelto / Mezguchitua / *Dissolutus*
Distribucion / Emasquida / *Distributio*
Distrito / Barrutia, mugapea / *Tractus, us*
Divisa / Guruzcuya / *Haereditas paterna*
Divorciar / Desezcondu / *Divortium facere*
Divorcio / Desezcoutza / *Divortium*
Documento / Iracasdea / *Documentum*
Dogma / Ezarcasia / *Dogma, tis*
Dogmatico / Ezarcasicoa / *Dogmaticus, a um*
Dogmatista / Ezarcasi berrien iracaslea / *Novorum dogmatum propugnator*
Dolo / Atzipea / *Dolus*
Domicilio / Erritarteá / *Domicilium*
Dominacion / Jabaridea, mempetzea, bringuiatzea / *Dominatio*

- Dominador** / Jabaricaria, jabaritzalea, mepetaria, mepetzalea, bringuillea / *Dominator*
- Dominar** / Jabaritu, mepetu, bringuiatu / *Dominari*
- Dominante** / Jabariduna, mepeduna, brinnaya / *Dominans, tis*
- Dominio** / Jabaria, mempea, bringuia / *Dominium*
- Donacion** / Doaridea, doaria / *Donatio*
- Donador** / Doaritzalea / *Donator*
- Donar** / Doaritu / *Donare*
- Donado** / Doaritua / *Donatus*
- Donatario** / Doaritua / *Donatus munere, donatarius*
- Dotar** / Ondocartetu, gozamendu / *Annuos reditus constituere*
- Dotar, para casarse** / Dotea eman, alagozatu, dotatu / *Dotem dicere*
- Dotal** / Alagozecoa, dotecoa / *Dotalis, e*
- Dote** / Alagoza, dotea / *Dos, tis*
- Ducado** / Duquearen mempea, barrutia / *Ducatus, us*
- Hazerse dueño** / Jabetu, jabe eguin. Ik. Señor / *Jus in rem accipere*
- Dueño** / Nagusia / *Dominus*
- Eclesiastico** / Ecclesiasticoa / *Liber ecclesiastici*
- Eclesiastico** / Eleiztarra, eliztarra, bereterra, beretarra / *Ecclesiasticus*
- Economía** / Onzurtea / *Oeconomia*
- Economicamente** / Onzurquiró / *Oeconomicè*
- Economico** / Onzurrá, onzuhurra / *Oeconomicus*
- Economo** / Onzurtaria / *Oeconomus*
- Edad** / Adiná / *Aetas, tis*
- Edicto** / Naidarra, bitezarrá / *Edictum*
- Edificacion, fabrica** / Equida, equidandea / *Aedificatio*
- Edificacion, por el buen exemplo** / Ombidea, etzondea / *Aedificatio*
- Edificador** / Equidaria / *Structor, constructor*
- Edificar, fabricar** / Equidatu / *Aedificare*
- Edificar, por el buen exemplo** / Ombidatu, etzondu / *Exemplo esse*
- Edificio** / Equida, equidandea / *Aedificium*
- Edil** / Equidazaya, equidazaina / *Aedilis*
- Efectos** / Ondasunac / *Bona, orum*
- Eficacia** / Eraquintza, eraguiera / *Efficacia, energia*
- Eleccion** / Auta, autesá, autacunza, auquera, iracurtza / *Electio, delectus, us*
- Electo** / Autetsia, autatua, iracurria, bereistua / *Electus*
- Electo** / Auteslea, autaria, autzalea, iracurtaria, bereistaria / *Electo*
- Electorado** / Autarien mempea / *Electoratus, us*
- Electoral** / Autarien mempecoa / *Electoralis*
- Elegible** / Autagarria, iracurgarria, bereisgarria / *Quod potest eligi, eligibilis, e*
- Elegir** / Autetsi, autatu, bereistu, iracurri / *Eligere*
- Emancipacion** / Emanquitadea / *Emancipatio*
- Emancipacion mia, tuya etc.** / Neregaintzea; hiregaintzea, zuregaintzea; beregaintzea; gueregaintzea; ceregaintzea
- Emancipar** / Emanquitatu / *Emancipare*
- Emancipado** / Emanquitatua / *Emancipatus*
- Embalijar** / Bidezorroan sartu / *Bulgâ includere*
- Embarazar** / Eragotzi, catibatu, empachatum debeatu, ecairatu, trabatu, fachelatu / *Impedire, implicare*
- Embarazo** / Arazoa, eragozqueta, echiquidura, catibuera, debecandea, debecua, ecaira, ecaya, empachua, fachelua / *Impedimentum obstaculum*
- Embargador** / Emparatzalea / *Sequestrator*
- Embargar** / Emparatu / *Sequestrare*
- Embargado** / Emparatu / *Sequestratus*
- Embargo** / Empará / *Sequestratio*
- Embaxada** / Bialquindea / *Legatio*
- Embaxador** / Bialquiña / *Orator, legatus*
- Emboscada** / Celartatea / *Militum insidiae*
- Emboscar** / Celarttetu / *Insidias parare*
- Emboscarse** / Celatan jarri, celarttetu / *Insidiis parandis se abdere*
- Embrion** / Alerabaguea / *Moles indigesta*
- Emendar** / Utsucendu, utsarteztu, utsac zucendu, arteztu / *Emendare, corrigere*
- Emienda** / Emiendu, emendioa, utsucendea, utsarteztea / *Emendatio*
- Emienda, en el Orden de Santiago** / Ordea / *Substitutus*
- Eminentissimo** / Chitez garaya, gaiña, gaintzaduna / *Eminentissimus*
- Eminentissimo** / Eminentissimoa, chit garaya / *Eminentissimus*
- Empadronador** / Aitezarlea / *Descriptor census*
- Empadronamiento** / Aitezardea / *Census descriptio*
- Empadronar** / Aitezarri / *In censum referre*
- Empadronado** / Aitezarria / *In censum relatus*
- Emparamentar** / Paramendu / *Aulaeis ornare, aut peristromatis*

- Emparentar** / Aidetu / *Consanguinitate, vel affinitate conjungere*
- Emparentado** / Aidetua / *Consanguinitate conjunctus*
- Empeñar** / Iguñartatu, empeñatu / *Oppignerare*
- Empeño** / Iguñarta, empeñoa / *Oppigneratio*
- Emperador** / Emperadorea, aguintaria / *Imperator*
- Emperadora** / Emperadorá / *Imperatrix*
- Emphiteosis** / Bestontza / *Emphitheusis*
- Emphiteota** / Bestontzatura / *Emphitheuta*
- Emphitheutico** / Bestontzacoa / *Emphitheuticus*
- Emprestido** / Mailleba, prestamena, elcuztea / *Mutuatio, mutuum*
- Enajenable** / Besterengarria, bercerengarria / *Quod potest alienari, alienabilis*
- Enajenacion** / Besterentzea, bercerentzea / *Alienatio*
- Enajenamiento de sentidos** / Cordebaguea, cordebaguetzea / *Sensuum alienatio*
- Enajenar** / Besterendu, bercerendu / *Alienare, abalienare*
- Enajenado** / Besterendua, bercerendua / *Alienatus*
- Enalienable** / Besterengarria ezтана / *Quod alienari non potest, inalienabilis*
- Encabezamiento** / Burezardea / *Censûs descriptio*
- Encabezar** / Burezari / *In censum describere*
- Encarcelar** / Arachi, carcelatu / *In carcerem mittere*
- Encarcelado** / Carcelatua, arachia / *In carcerem missus*
- Encartacion** / Jauria / *Oppidum liberè tributarium*
- Encartaciones de Bizcaya** / Bizcaico Jauriac / *Oppida Bizcayae juribus utentia*
- Encartamiento** / Eripea / *Proscriptio*
- Encartar** / Eripetu / *Proscribere*
- Ley de el encaxe** / Leguebagueo iritzia / *Sententia legibus non atemperata*
- Encomendero** / Zaigoraria / *Curator*
- Encomienda** / Zaitaztea / *Commendatio, mandatum*
- Encubridor** / Estaltzallea / *Celator, occultator*
- Encubrimiento** / Estaldea, estalera / *Occultatio*
- Encubrir** / Estali, estaldu / *Celare, occultare*
- Encubierto** / Estalia, estaldua / *Celatus occultatus*
- Endeudarse** / Ik. Adeudarse
- Endosar** / Ik. Letra
- Enervar** / Cegozaindu, indarbaguetu / *Enervare, debilitare*
- Enfeudar** / Mepondetu, feudatu / *Feudum imponere*
- Enfeudacion** / Mepondetzea, feudatzea / *Feudi impositio*
- Engañar** / Engañatu, enganatu, gaintatu, atzipetu, bairatu, cilibocatu / *Decipere*
- Engaño** / Engaña, enganioa, gainta, atzipea, bairá, ciliboca / *Fallacia, dolus*
- Engañosamente** / Engañuz, enganioz, fineciaz, gaintáz, engañatiro, gaintatsuro, atzipetiró, baitatsuro, cilibocatiró / *Dolose, fallaciter, fraudulenteler*
- Engañoso** / Engañatia, gaintatsua, atzipetia, bairatsua, cilibocatia / *Dolosus, fallax*
- Entrega** / Escumaitza, entrega, entreguea, escura ematea / *Traditio*
- Entresaca** / Meatsunea, bacantarte, sacartea / *Interlucatio*
- Entresacar** / Meatsunetu, bacandu, bacantartetu, sacartetu / *Interlucare*
- Envestir** / Jancioratu / *Investire, jus conferre*
- Enviudar** / Alargundu / *Viduari*
- Episcopal** / Apezpicuarena, ipizticuarena, arzaurrearena / *Episcopalis*
- Episcopologio** / Apezpicuen cequidorá / *Episcopologium*
- Erario** / Dirugordairua / *Aerarium*
- Erario** / Ik. Pechero
- Ereccion** / Gorandea, alchatea / *Erectio*
- Escondedero** / Gordartea, ezcutatoquia, ezcutateguia / *Latibulum, latebrae*
- Esconder** / Ezcutatu, estali, estaldu, gordartetu / *Abscondere, occultare*
- Escribania** / Escribauquintza, escribania / *Tabularium*
- Escribania** / Escribateguia / *Tabularii cubiculum*
- Escribano** / Escribaüa / *Scriba*
- Escribiente** / Escribaria, escuordea / *Amanuensis*
- Escritura** / Aguercaya, escritura / *Tabulae, arum, syngrapha*
- Escudero** / Ezcutaria / *Nobilis*
- Escuelas** / Icasolac, escolac / *Scholae, academia, ae*
- Español** / España / *Hispanus*
- Españolizar** / España guisara hitzeguin / *Hispanizare*
- Españolizarse** / España ren guisara bici, erara ibilli / *Se ad mores Hispaniae accomodare*
- Espolio** / Onutzia / *Spolium*

- Espolista** / Onutzi zaya / *Spoliorum conductor*
- Esponsales** / Fedasteac, esponsayac / *Sponsalia*
- Esposo, esposa** / Fedaslea, ezcontintzatu / *Sponsus, sponsa*
- Establecimiento** / Bitezardea / *Statutum*
- Estado** / Egoitza, heña / *Status*
- Estado, condicion** / Bicibidea, bicimodua. Ik. Carrera / *Status, conditio*
- Estado, medida** / Guizadiña / *Hexapeda*
- Estado, pais** / Mempea, barrutia / *Ditio*
- Estados de el Reyno** / Erreñuco batiztunac / *Ordines regni*
- Tomar estado** / Zucembidea, bicibidea, bicimodua artu / *Vitae rationem suscipere*
- Estamento** / Ik. Cortes de el Reyno
- Estancar, detener** / Gueratu, guelditu / *Detinere*
- Estancar, los generos** / Saltzeoac itsazpitu / *Vetare merces alibi vendere*
- Estancia** / Egoitza, egontza / *Habitatio*
- Estancia, aposento** / Guela etzauntza / *Cubiculum*
- Estancia, en los versos** / Bereista / *Divisio cantus*
- Estanco, de generos** / Itsazpita / *Mercium prohibitio*
- Estanco, la casa** / Itsazpiteguia / *Mercium vetitarum locus*
- Estatuto** / Bitezardea / *Statutum*
- Estelionato** / Gaizcutá / *Stellionatus*
- Estipendiario** / Sariduna, sariartzalea / *Stipendiarius*
- Estipendiario, antiquado** / Pechero
- Estipendio** / Saria, aloquera / *Stipendium*
- Estrado** / Estradua / *Pulvinaria, orum, stratum*
- Estuprar** / Batortzatu / *Stuprare*
- Estupro** / Batortza / *Stuprum*
- Europeo** / Europarra, europacoa / *Europeus*
- Eviccion** / Ontzatea / *Evictio*
- Exaccion** / Escaterá / *Exactio*
- Exactor** / Escateratzalea / *Exactor*
- Excelencia** / Bitoranza, gueidia, gaindia / *Excellentia*
- Excelencia, tratamiento** / Excelencia, gaindia / *Excellentia*
- Excelentissimo** / Chit gueidiatia / *Excellentissimus*
- Excelentissimo, tratamiento** / Excelentissimoa, chit gueidiatia / *Excellentissimus*
- Excusable** / Aitzaquigarria, escusagarria / *Excusabilis*
- Excusar** / Escusatu, aitzakiatu, escusac, aitzakiac eman / *Excusationem afferre*
- Execucion** / Osequia / *Executio*
- Executable** / Osequigarria / *Quod perfici potest*
- Executar** / Osequitu / *Exequi, perficere*
- Executado** / Osequitua / *Exequitioni mandatus*
- Executivamente** / Osequiro, bereala, bertati / *Illicò, instantèr*
- Executivo** / Osequitaria / *Instans, urgens*
- Executor** / Osequitaria / *Executor*
- Executoria** / Osequitaria / *Litterae exequutoriae*
- Executoriales** / Ik. Executoria
- Executoriari** / Osequitaritu / *Sententiam litteris exequutoriis firmare*
- Executoriado** / Osequitaritua / *Firmatus*
- Exemplar** / Araudea, bezucendea / *Exemplar*
- Exencion** / Locabea, ascabia, cepeda / *Exemptio*
- Exhortar** / Equindu / *Hortor, exhortor*
- Exhortatorio** / Equindaria / *Exhortatorius*
- Exhorto** / Equindea / *Exhortatio, admonitio*
- Exigencia** / Grinaya / *Exigentia*
- Expuesto** / Aurbernia / *Expositus*
- Exposicion** / Aurbendea, azaldea / *Expositio*
- Extrajudicial** / Araudez campocoa / *Extrajudicialis*
- Extrajudicialmente** / Araudez campora / *Extrajudicialiter*
- Extranjeria** / Atzeera, atzerriera, erbesteera, arrotzera, erdaldunera / *Alienigenae conditio*
- Extrangero** / Atzea, atzecoa, atzerricoa, arrotza, erbestecoa, erdalduna / *Advena, extraneus*
- Extrañamiento** / Atzedea, atzerritzea, erbestetzea, arrotzatzea / *Rejectio*
- Fabrica** / Equida, equidandea / *Fabrica, structura*
- Faccion, empresa** / Equigoa / *Facinus*
- Faccion, parcialidad** / Berezquia / *Factio*
- Factor** / Eguillea, eguintzalea, eguintaria / *Factor*
- Factor** / Zaigoraria / *Procurator*
- Factura** / Zaigocontua / *Mercium supputatio*
- Facultad** / Equidalá / *Facultas, vis*
- Facultad, conjunto de Doctores** / Bilgoa / *Facultas*
- Facultad, licencia** / Equidala / *Licentia*
- Facultativo** / Jaquindecoa / *Facultativus*
- Facultativo, libre** / Navezcoa / *Liber*
- Fadiga** / Equidala / *Facultas feudataria concessa vendendi fundum*

- Fallecer** / Ik. Faltar
Fallecer / Ik. Morir
Fallecimiento / Ik. Falta, muerte
Fallo / Debedea / *Decisio*
Falsear / Falsotu, palsotu / *Adulterare, corrumpere*
Falsificación / Falsotzea, palsotzea / *Adulteratio, corruptio*
Falsificar / Ik. Falsear etab.
Falso / Falsoa, palsoa / *Falso*
Falta / Falta, palta, gabea, gabenda, usaldia, itena / *Penuria, inopia*
Faltar / Faltatu, paltatu, aquitu / *Deesse, deficere*
Falto / Escasá, murria, faltaduna, acatsá, gabea, baguea / *Defectus, indigens*
Familia / Familia, echadia, diapea, mainada / *Familia*
Padre de familias / Ait-echadia, aitadiapea / *Pater familias*
Hijo de familias / Sem-echadia, semediapea / *Filius familias*
Familiar / Echecoa, diapecoa, mainadacoa, echatiarra, diapearra, lanoa, orcorra / *Familiaris*
Favor / Ontartea, faborea, fagorea / *Favor*
Favor al rey / Lagun Erregueari / *Regi favete*
Favorecer / Ontartu, favorecitu / *Favere*
Fè publica / Fede jaquiña / *Publica fides*
Fecha de carta / Eguquiña, eguiña / *Data, ae*
De la cruz à la fecha / Astetic uztera / *A primo ad ultimum*
Escribano / Escribau ordea / *Qui scribae officium suscipit*
Feligrès / Eleizarra, beceroa / *Curialis*
Feligresia / Eleizardia, becerodia / *Paroecia, curia*
Felonia / Beariqueta / *Perfidia, proditio*
Femenino / Emagoquia / *Foeminei generis*
Feria, día que no es de fiesta / Asteleguna, asteguna / *Feria*
Feria, de comprar, vender / Añacea, feria, nundiná
Ferías / Añaceac, feriac, nundinac / *Nundinaria muruscula*
Feriado día / Jaieguna / *Dies festus*
Feto / Humequia / *Foetus, us*
Feudal / Mepondarra / *Feudalis*
Feudalidad / Mepondardea / *Feudi constitutio*
Feudar / Ik. Enfeudar
Feudatario / Mepondaria / *Feudatarius*
Feudo / Mepondea / *Feudum*
Fiador / Fiatzalea / *Fidejussor*
Fianza / Fianza, sendusta / *Fidejussio*
Fiar à uno / Fiatu, sendustatu / *Fidejubere*
Fiar / Salustatu, epetan saldu / *Credito vendere*
Al fiado / Epetan, salustean / *Pretii fide*
Fideicomissario / Federuztaria / *Fideicommissarius*
Fideicomisso / Federuztea / *Fideicommissum*
Fidelidad / Fedecardea, fideldadea, fieltasuna / *Fidelitas*
Fidelísimamente / Fielquiro, fedecarderó / *Fidelissimè*
Fidelísimo / Chit fedecarlea, fiela / *Fidelissimus*
Fiel / Fedecarlea, fiela / *Fidelis*
Fiel de una villa / Pisuzaya, neurzaya / *Aedilis*
Fiedad / Pisuzaidea, neurzaidea / *Aedilitas*
Fin, termino / Bucá, amanda, acaballa, errondalla, atzendea, ondo / *Finis*
Fin, límite / Muga / *Limes*
Fin, motivo / Cozca, chedea, beamuga, arreo / *Finis*
Finca / Finca / *Res pro solutione creditodi obstricta*
Firma / Ciazcua, firmá / *Subscriptio*
Firmado / Ciazcutua etab. / *Subscriptus*
Firmeza / Firmetasuna, fermutasuna, egoquida, iraundera, ichecoitasuna / *Firmitas, constantia*
Fiscal / Fiscala / *Praefectus fisci*
Fiscal, acusador / Salatzalea / *Accusator*
Fiscalizar / Irispendu, salatu / *Censere, accusare*
Fisco / Dirugordairua / *Fiscus, i*
Fletar / Ugasaritu / *Navem conducere*
Fletado / Ugasaritua / *Navis conducta*
Flete / Ugasaria / *Portorium, naulus*
Fogage / Sucotiza / *Vectigal pro focus*
Foliar / Ormescatu / *Folia numeris signare*
Foliado / Ormescatua / *Numeris signatus*
Folias / Foliac, choradantza / *Tripudium ad instar amentium*
Folio / Ormesca / *Folium*
Fondos / Tincondoa / *Bona quae obstringi possunt*
Fonsadera / Obicotiza / *Fossarium vectigal*
Foral / Oitaraucoa, oitaraudecoa / *Forensis*
Forma / Era / *Forma*
Forma substancial / Era egopearra / *Forma substancialis*
Forma accidental / Era itzurpearra / *Forma accidentalis*
Formar / Eraztu / *Formare*

- Fornicacion** / Emajauzte, andraqueta, paillardiza / *Fornicatio*
- Fornicador** / Emajauzlea, paillarta / *Fornicator; fornicarius*
- Fornicar** / Emajauci, paillartaritu / *Fornicari*
- Foro** / Menteguiá / *Forum*
- Franqueza, libertad** / Locabea / *Immunitas*
- Franqueza, liberalidad** / Emaquintza, doaquintza / *Munificentia, largitas*
- Franquicia** / Locabea / *Immunitas*
- Fraude** / Ik. Engaño, dolo
- Fraudulentamente** / Ik. Engañosamente
- Fraudulento** / Ik. Engañoso
- Frontera** / Mugaurquea, marrarteá / *Limites, fines*
- Frustrar** / Utserazo, galerazo, eondebagueu / *Frustrare*
- Fuero** / Oitaraua, oitaraudea / *Lex, aut jus peculiare*
- Fuero** / Menteguiá / *Forum*
- Fuero Juzgo** / Gódoen legueac, oitaraudea / *Judicum forum, Gothicarum legum compilatio*
- A fuero** / Leguerá, leguez, araura, arauera, arauaz / *Lege, more*
- No es por el huevo, sino por el fuero** / Mintzen nau, garauac ez, arauac bay / *Non de re, sed de jure lis est*
- Funcion, accion** / Ekersia / *Functio*
- Funcion, acto publico** / Diaquindea / *Actus publicus, vel actio*
- Funcion militar** / Gudaquindea / *Actio militaris*
- Fundacion** / Ondequida, ondequidatzea / *Fundatio*
- Fundador** / Ondequidaria / *Fundator*
- Fundar** / Ondequidatu / *Fundare, condere, erigere*
- Gabinete** / Cabinetá, gabinetea / *Conclave secretius*
- Ganancia** / Erabacia, irabacia, irabildea / *Lucrum, quaestus*
- Ganancia** / Obároa, obároac
- Ganapàn** / Orroncalea, orroncarlea / *Bajulus*
- Garrama** / Ik. Hurtar
- Gobernador** / Erondaria, anzaztaria, governaria / *Gubernator*
- Gobernalle** / Lema, buztega / *Gubernaculum, clavus*
- Gobernar** / Erondú, manaiatu, anzaztu, gobernatu, gubernatu / *Gubernare*
- Gobernado** / Errondua, anzaztua, gobernatua / *Gubernatus*
- Gobierno** / Erondea, anzaera, manaiamendua, gobernuá, gubernua / *Gubernatio*
- Gozar** / Iduqui, euqui / *Habere, potiri, gaudere*
- Grado** / Goiendearen mallá / *Dignitatis gradus, locus*
- Grados de intension, remission** / Goimallac; bemallac / *Gradus intensionis, & remissionis*
- Grados de parentesco** / Aidemallac / *Gradus cognationis*
- Grado de Universidad** / Jaquindalla / *Gradus in Academia*
- En grado de apelacion** / Godei bidez, godei bidean / *Jure appellationis*
- Grandes Señores** / Jaundiac / *Magnates, dinastae*
- Gratissimo** / Chit emaguria / *Gratissimus*
- Gratis** / Doangoa, doaricacoa / *Gratuitus*
- Gravamen** / Erazcaya / *Gravamen*
- Gravar** / Erazcaitu / *Gravare*
- Gremio** / Batunea, ballerá / *Classis, ordo, gradus*
- Grepier de la Casa Real** / Jaureguico escribaria / *Domus Regiae scriba*
- Greuge** / Bidebaguea / *Injuria*
- Gruessa** / Amabi amabizco / *Numerus duodenarius in se ductus*
- Gruessa de las Prebendas** / Ondacarren pillaric andiena / *Annui redditus portio maxima*
- Guarda** / Zaya, zaina, zaitzallea, zaitzaria, beguiralea / *Custos*
- Guardador de leyes** / Goardatzallea, eguicaritzallea / *Observator*
- Guardador** / Gordaria, gordetzallea / *Servator, reconditor*
- Guardar las Fiestas, las leyes etc** / Goardatu, gordé, beguiratu, eguicaritu / *Servare, custodire*
- Guardia** / Goardia, zaidia, zaindia / *Custodia militaris*
- Haber** / Izan, eduqui, euqui / *Habere*
- Haberia** / Aberia / *Tributum ex mercibus aliò per mare vehendis*
- Habilitacion** / Gaitutzea, cintzotzea, entregutzea / *Habilem reddendi actio*
- Habilitar** / Gaitu, cintzotu, entregutu, gai eguin, cintzo eguin / *Habilem reddere*
- Habitacion** / Biztandea, biciteguiá, lecona, lecuña, lecuona / *Habitatio, domicilium*
- Habito** / Aztura, oitura / *Habitus*
- Heredad** / Ik. Herencia
- Heredamiento** / Ik. Tierra, herencia
- Heredar** / Guruzcuitu, primutu / *Haereditatem adire; jure haereditario, in bona alterius succedere*

- Heredado** / Primutua etab. / *Haereditate functus*
Herederu / Primua, guruzcuya / *Heres*
Herederu, presuntivo / Primu siunta / *Haeres praesumptus*
Derecho de tal herederu / Siuntasuna / *Jus haeredis praesumpti*
Hereditario / Primuarra, guruzcuyarra / *Haereditarius*
Herencia / Primeza, guruzcuya / *Hereditas*
De herencia son assi / Jatorriz dira ala / *Hereditariè ita sunt comparati*
Hermandad / Anaidea; aizpadea / *Fraternitas*
Hermandad, conformidad / Eraquida, elcartea / *Conformitas, fraternitas*
Hermano / Anaya, anagea, neüea; senideac / *Frater, germanus*
Hermana / Arreba; aizpa, aizta / *Soror*
Hermano de leche / Ugatzanaya, ugatzarriba, ugatzaizpa / *Collactaneus, ei; nea, eae*
Hermano de el trabajo / Ik. Ganapan
Hidalgo / Aguiriduna, leñuntia, noblea, aitonen semea / *Nobilis, ingenuus*
Hidalguia / Aguiria, leñuna, jatorri garbia, noblecia / *Nobilitas, ingenuitas*
Hijo / Semeá / *Filius*
Hija / Alaba / *Filia*
Hijo, -a / Humea, -cumea
Hijo legítimo / Hume legue-eracoa, ezcontza-cumea / *Filius legitimus*
Hijuela de particiones / Bagoquia / *Quota haereditas filiorum*
Homenaje / Omenagea / *Homagium*
Homicida / Guicerallea, guicerailea, guizon hiltzallea / *Homicida*
Homicidio / Guiceriltza, guicerioa, hiltzecá, guizoniltzea / *Homicidium*
Huelga / Jaitea, jostaeta / *Vacatio, oblectatio*
Hurtar / Ostu, ebasi / *Furari*
Hurtado / Ostua, ebasia / *Furto arreptus*
Hurto / Ebastea, ostutzea, ebasuna, ostuquia, lapurreria, lapurreta / *Furtum*
Hypotheca / Lotapea / *Hypotheca, pignus*
Hyphotecar / Lotapetu / *Hypothecam dare, oppignerare*
Hypothecado / Lotapetua / *Hypothecae datus, oppigneratus*
Hypothecario / Lotapearra / *Hypothecarius*
Identidad / Bizbatea, aimbatea / *Identitas*
Identificar / Bizbatatu, aibatetu / *Identificare*
Identificado / Bizbatetua, aibatetua / *Identificatus*
Iguala / Igoaldea / *Conventio, Certa mercus*
- Igualdad** / Igoaltasuna, berdintasuna, berdindea, bardintasuna, idetasuna / *Aequalitas*
Illegal / Celegarra / *Illegalis*
Illegalidad / Celegardea / *Illegalitas*
Illegalmente / Celegarqui / *Illegaliter*
Ilegítimamente / Celegarqui, celegarauqui / *Illegitime*
Ilegítimidad / Celegardea, celegaraudea / *Illegitimitas*
Ilegítimo / Celegarra, celegarautua / *Illegitimus*
Ileso / Cecaltetua, calteric bague / *Illaesus*
Ilicitamente / Debacoró, cecilleguiro, soriezqui / *Illicitus*
Ilicito / Debecatua, cecilleguia, soriezá / *Illicitus*
Ilustrísimo / Chit arguidortarra / *Illustrissimus*
Immemorial / Oroitezgarria, comutezgarria / *Immemorabilis*
Immemorialmente / Oroitezgarri, comutezgarri / *Immemorabiliter*
Immune / Libre, locabea, beretarra / *Immunis*
Inmunidad / Locabea, locabera, beretardea / *Immunitas*
Impedimento / Eragozqueta, echequidura. Ik. Embarazo / *Impedimentum*
Impedimento dirimente / Eragozqueta deseguillea / *Impedimentum dirimens*
Impedimento impediante / Eragozqueta eragozlea / *Impedimentum impediens*
Impedir / Eragotzi. Ik. Embarazar / *Impedire*
Impedido / Eragotzia / *Impeditus*
Impedido, de sus miembros / Elbarria, elbarritua / *Membris captus*
Imperar / Jabaritu / *Rerum potiri*
Imperar, mandar / Jabaritu, aguindu, mepetu / *Imperare*
Imperante / Jabaria, aguintaria, mepetaria / *Imperans*
Imperativo / Aguintaricoya / *Imperativus*
Imperatorio / Emperadorearen, aguintariarena / *Imperatorius*
Imperio / Menpea, jabaria, aguidea, bringuia / *Imperium*
Imperiosamente / Mepetiro, jabaritsuro, aguindetiro, bringuiatsuro / *Imperiosè*
Imperioso / Mepetia, mepetsua, aguinetia, aguindetsua etab. / *Imperiosus*
Implicacion / Lopizta, lopiztea / *Implicatio*
Implicar / Lopetu / *Implicare*
Implicar en los términos / Lopiztatu / *Implicare*

- Implicante** / Lopizta, lopiztaria, lopizcorra / *Implicans, implicatorius*
- Imponer** / Gañean, gañera eman, ifiñi / *Imponere*
- Imposicion** / Ik. Tributo
- Impostor** / Dagocaria, dagoquitaria / *Impostor*
- Impostura** / Salgurra, salgaizta / *Impostura, calumnia*
- Imprescriptible** / Berautezgarrria / *Imprescriptibilis*
- Impresso** / Ecanzatura, moldizquiratua / *Impressus, typis mandatus*
- Imprudencia** / Zurrezta, zoguezta, ezuhurcia / *Imprudencia*
- Imprudente** / Zurreza, zogueiza, zuhurcibaguea / *Imprudens*
- Imprudentemente** / Zurrezquiro, zogueizquiro, zuhurcibaguero / *Imprudenter*
- Impugnacion** / Cedalá, contraesera / *Impugnatio*
- Impugnador** / Cedalaria, cedalizallea, contraesalea, contraeguillea / *Impugnator*
- Impugnar** / Cedali, cedalitu, contraesan / *Impugnare*
- Impugnado** / Cedalia, cedalitua, contraesana / *Impugnatus*
- Impugnativo** / Cedalicorra / *Impugnans*
- Impune** / Millandá, miñortia / *Impunis*
- Impunidad** / Millandeta, miñorrada / *Impunitas*
- Imputable** / Dagoquigarria / *Imputabilis*
- Imputacion** / Dagoquitzea / *Imputatio*
- Imputar** / Dagoquitua / *Imputare*
- Imputado** / Dagoquitua / *Imputatus*
- Inaccion** / Ceguiqueta, ezeguñera / *Actionis omissio*
- Inalienable** / Ik. Enagenable
- Incapacidad** / Ecindura, ecindua, gayeza, cintzoeza / *Ineptitudo, ineptus*
- Inapagable** / Itzalezgarria, emendezgarria / *Inextinguibilis*
- Incentivo** / Sucarria / *Incitamentum*
- Incesto** / Cutsaidea / *Incestus, us*
- Incestuosamente** / Cutsaidequiro / *Incestuosé*
- Incestuoso** / Cutsaidecorra / *Incestuosus*
- Inchoado** / Asiâ / *Inchoatus*
- Inchoativo** / Asigarria / *Inchoactivus*
- Incidente, accessorio** / Ihecarria / *Incidens*
- Incidente, caso** / Destapoa, guertaera, ustecabea / *Eventus*
- Incircunscripto** / Bollesiteza, bollarteteza / *Incircunscriptus*
- Incitador** / Narritzarria, acullataria, sucarritaria / *Incitator*
- Incitamento** / Narritza, acullá, sucarria / *Incitamentum*
- Incitar** / Narritzatu, acullatu, sucarritu / *Incitare*
- Incitado** / Narritzatua etab. / *Incitatus*
- Incitativo** / Narritzacorra / *Incitativus*
- Inclusa** / Aurbeniteguia, aurbenechea / *Puerorum expositorum domus*
- Incobable** / Cobraeciña, cobraezgarria, coberaezgarria, escaterezgarria / *Inexigibilis*
- Incomerciable** / Saleroseciña / *Haud venalis*
- Incompatibilidad** / Ezbatetangoa, ezelcargoa / *Incompatibilitas, incompatibilis*
- Incompetencia** / Eztagoqea / *Incompetentia*
- Incompetente** / Eztagocana / *Incompetens*
- Incorporacion** / Batunea / *Aggregatio, consociatio*
- Incorporal** / Gorpuzguea, gorpuzbaguea / *Incorporeus*
- Incorporarse** / Batunetu / *Aggregari, consociari*
- Incremento** / Ik. Aumento
- Inculpable** / Oguenezgarria, erruezgarria / *Inculpabilis*
- Inculpablemente** / Oguenezgarrriro culpabageró / *Inculpabiliter*
- Inculpado** / Ezgaizquitatua / *Inculpatus*
- Indagacion** / Ik. Averiguar, inquirir
- Indemnizar** / Caltebagueu / *Indemnem reddere*
- Independencia** / Esequigobaguea / *Independentia, independens*
- Indeterminado** / Egobitua, bibidatua / *Indeterminatus*
- Indicio** / Arradiza, ayerupena, aztarna, sená / *Indicium*
- Indigencia** / Bearra, baguea / *Indigentia*
- Indigente** / Beartsua, beartua, bagueatua / *Indigens*
- Indignidad** / Ezdindea, dogaezdea / *Indignitas*
- Indigno** / Ezdiña, dogayeza, dogaiabaguea / *Indignus*
- Indiligencia** / Equinayeza / *Incuria*
- Individual** / Batuciarra / *Individualis, individuus*
- Indivisible** / Ucitezgarria, bereciezgarria / *Indivisibilis*
- Indiviso** / Uciteza / *Indivisus*
- Induccion** / Ik. Incitamento, instigacion
- Inducidor** / Arquidaria / *Suasor, inductor*

- Inducimiento** / Arquidagoa / *Inductio, suasio*
- Inducir** / Arquidatu / *Inducere, suadere*
- Inducido** / Arquidatua / *Inductus*
- Indulgencia** / Barcacioa, barcacoidea, gozacaidea / *Indulgentia*
- Indulgencia, plenaria** / Barcamendu, barcacio osoa, pecatu gucien gozacaidea / *Plenaria indulgentia*
- Indultar** / Gozacaitu / *Immunitatem, indulgentiam concedere*
- Indultado** / Gozacaitua / *Immunitate donatus, indulgentiam adeptus*
- Indulto** / Gozacaidea / *Indulgentia, immunitas*
- Industria** / Duiquiña, duiquindea / *Industria*
- Ineficacia** / Ezeraguiera / *Inefficacia*
- Ineficaz** / Ezeraguillea / *Inefficax*
- Inexcusable** / Escusaezgarria, aitzaquiezgarria / *Inexcusabilis*
- Inextinguible** / Ik. Inapagable
- Infamador** / Betziztaria, galostaria, galotsitaria / *Infamator*
- Infamar** / Betziztu, galostu, galotsitu / *Infamare*
- Infamado** / Betziztua, galostua / *Infamatus*
- Infamia** / Beltzizta, galotsa, infamia / *Infamia*
- Infancia** / Aurderá, seindera / *Infantia*
- Infantado** / Infantearen barrutiya / *Territorium infantis*
- Infante** / Infantea, infanta / *Infans, filius, filia regis*
- Infantes** / Oñezcoac, ointariac / *Pedites*
- Infanteria** / Ointaridia / *Peditatus*
- Infanticida** / Aurrerallea, seiñerallea, aurriltzallea, seiñiltzallea / *Infanticida*
- Infanticida** / Aurreria, seiñeria, aurriltea, seiñiltea / *Infanticidium*
- Infanzon** / Aitonon semea, Zalduna, ezcutaria / *Nobilis*
- Infanzonado** / Ezcutarigoquia / *Quod ad virum nobilem spectat*
- Inferir** / Bilguratu, berazgotu, ondoretu / *Inferre*
- Infidelidad** / Fedecardeza / *Infidelitas*
- Influir** / Eguicaritu / *Influere*
- Influido** / Eguicaritua / *Influxus, a, um*
- Informe** / Billaquindea, billaquiña / *Testimonium*
- Informe** / Erabaguea / *Informis*
- Infraccion** / Austeá, zatitzea / *Infractio*
- Infractor** / Auslea, zatitzallea / *Infractor*
- Infraoctava** / Zortziurrenpea / *Infraoctava*
- Infrascripto** / Bean iscribatua / *Infrascriptus*
- Ingobernable** / Erondezgarria, gubenezgarria / *Quod gubernari nequit*
- Inhabil** / Gayeza, cegaya, cintozera, entregueza / *Inhabilis*
- Inhabilidad** / Cegaya, gayeza / *Ineptitudo*
- Inhabilitacion** / Gayeztea / *Actio redendi inhabilem*
- Inhabilitar** / Cegaitu, gayeztu / *Inhabilem facere*
- Inhabilitado** / Gayeztua, cegaitua / *Inhabilis factus*
- Inhibicion** / Eragoztea / *Inhibitio*
- Inhibitorio** / Eragozcaria / *Litterae inhibitoriae*
- Injuria** / Iraina, bidebaguea, betzigoa / *Injuria*
- Injuriador** / Iraindaria, bidebaguequiña, betziztaria / *Injurius*
- Injuriar** / Iraindu, betziztu, bidegabeac eguin / *Injuria afficere*
- Injuriado** / Iraindua etab./ *Injuria affectus*
- Injuriosamente** / Irainèz, bidegabez, betzigoz, iraintsuro etab. / *Injuriosè*
- Injurioso** / Iraintsua, bidebaguea, betzigozua / *Injurius, injurius*
- Injustamente** / Ezecardoiro, ezecardoiquiro, ecardoiezquiro, ezbidezquiro / *Injuste*
- Injusticia** / Ecardoyeza, ecardoibaguea, bide eztana, bidebaguea / *Injustitia*
- Injusto** / Baiaduna / *Injustus*
- Innocencia** / Gaitzicbaguea, oguengabea, bilarteza / *Innocentia*
- Estado de la inocencia** / Gaitzicbagueco egontza, oguengabeco egotaldia / *Status innocentiae*
- Innocente** / Gaitzicbaguea, oguengabea, bilartezcoa / *Innocens*
- Innocentemente** / Gaitzicbague, gaitzicbagueo, bilartez / *Innocenter*
- Inobservancia** / Legausteá / *Inobservantia*
- Inobservante** / Legauslea / *Legum contemptor*
- Inquilino** / Maisterra, echamaisterra, bordaria
- Inquirir** / Billaquindu / *Inquirere*
- Inquisicion** / Billaquindea / *Inquisitio*
- Inquisicion, Tribunal** / Fedazayen batunea / *Tribunal Quaesitorum Fidei*
- Inquisicion, la Carcel** / Fedausleteguia, inquisicioa / *Carcer reorum fidei*
- Inquisidor** / Billaquindaria / *Inquisitor*
- Inquisidor de la Fe** / Fedazaya, fedazaina / *Quaesitor, inquisitor Fidei*
- Inquisidor General** / Fedazai Nagusia / *Quaesitor Fidei Generalis*
- Inscripcion** / Izquirotallua / *Inscriptio*

- Insigne** / Doagaraya / *Insignis*
Insociable / Lagundezgarria, elcartezgarria / *Insociabilis*
Inspector / Beatzalea, beguiratzalea, icuslea / *Inspector*
Instalacion / Sarrerazotzea / *Introductio*
Instancia / Lequindea, eragoquia / *Instantia*
Instar / Lequindu, eragoquitu / *Instare*
Instigacion / Ik. Incitamento, instigar, incitar, instar
Institucion / Bitezardea / *Institutio, institutum*
Instituir / Bitezarri / *Instituere*
Istitudio / Bitezarria / *Institutus*
Instituta / Leguelaburtza, leguelaburgoa / *Institutiones Iustiniani*
Instrucción / Iracasdea / *Instructio*
Instrumento / Aguercaya / *Instrumentum*
Insulto / Erasoa / *Insultatio*
Insulto / Gaizquita / *Damnum insultationis*
Intencional / Benaicoa, benayarra, chedecoa, chedetarra / *Intentionalis*
Intendencia / Ecaitá, benaitá / *Administratio, praefectura*
Intendente / Ecaitaria, benaitaria / *Administer, praefectus*
Interceder / Artetu, bitartetu, arartetu / *Intercedere*
Interceptar / Atzartetu / *Intercipere*
Intercession / Artetzea, bitartetzea, arartetzea / *Intercessio*
Intercessor / Artecoa, bitartecoa, arartecoa / *Intercessor, deprecator*
Interés / Oncarria, irabacia, interesa / *Commodum, quaestus, lucrum*
Itinerario / Arterocoa, bitarterocoa / *Interim subrogatus*
Internuncio / Mandatari bitartecoa / *Internuntius*
Interpelacion / Deiartea / *Interpellatio*
Interpelar / Deiartetu / *Interpellare*
Interpelado / Deiartetua / *Interpellatus*
Interposicion / Pararte, ibinarte / *Interpositio*
Interposita / Hitzarteduna, hitzartecoa / *Improvisè capere, occupare*
Interprete / Azaldaria, arpeztaria / *Intepres, tis*
Interregno / Erregueric eztaneco erarte / *Interregnum*
Interrogatorio / Galdetaldia, itanaldia / *Ratio, forma interrogandi*
Interrupcion / Artaustea / *Interruptio*
Intestado / Azquenabague / *Intestatus*
Intimacion / Besarta, sarpeta / *Intimatio, denuntiatio*
Intimamente / Biotzetic / *Intimè*
Intimar / Besartu, sarpetu / *Intimare, denuntiare*
Intimado / Besartua etab. / *Intimatus, denuntiatus*
Intimarse / Gosartu, barrendu, barrutu / *Se insinuare*
Intitulado / Gaicendatua / *Inscriptus*
Intrusion / Sabarná / *Intrusio*
Invalidacion / Baliocaiztea / *Invalidatio*
Invalidamente / Baliocaizquiro / *Invalidè*
Invalidar / Baliocaiztu, baliobaguetu. Ik. Annular / *Invalidum reddere*
Invalidado / Baliocaiztua / *Invalidus factus*
Invalido / Baliocaitza, baliobaguea / *Invalidus, irritus*
Inventariar / Cequidoratu, cequidora eguin / *Rerum indicem efformare*
Inventariado / Cequidoratua / *Rerum indici adscritus*
Inventario / Equidora / *Rerum index*
Irregularidad / Adracaiztea, adrebagea, arabaguea / *Irregularitas*
Irreparable / Onguitezgarria / *Irreparabilis*
Irrevocable / Ceguedeigarria, urratezquizona, urratezgarria / *Irrevocabilis*
Jaquesa / Diru jacatarra / *Moneta lacetana*
Jornada / Egutaldia, jornada, jutaldia / *Iter unius diei*
Jornal / Aloguera, allacairua, lacondoa / *Mercis, stipendium diurnum*
Jornalero / Alogueraria, allocera, allatairutaria, lacondaria / *Mercenarius*
Jubilacion / Quitorra / *Rudis donatio*
Jubilar / Quitortu / *Rude donare, emeritum facere*
Jubilado / Quitortua / *Rude donatus, emeritus*
Judicatura / Ecadoitea / *Potestas, & munus Judicis*
Judicial / Ecadoicoa, ecadoyarra / *Judicialis*
Judicialmente / Ecadoiquiro / *Juridicè*
Juez / Ecadoya, jueza / *Judex*
Juicio / Ik. Tribunal, sentencia
Junta / Batzarrea, biltzarra, bilguma, bilduma / *Congressus, concilium*
Jura / Ik. Juramento
Jura de algun Principe / Cinez, Juramentuz Erreguetzat artzea / *Publicum juramentum Principi praestitum*
Juramentar / Cineraguin, juramentu eraguin, equideitzez / *Juramento obstringere*
Juramento / Juramentua, ciná, equideitza / *Juramentum, jusjurandum*

- Juramento assertorio, comminatorio, execratorio, promissorio** / Equideitza bayezcoa; meachazcoa, gaizquitazcoa; birañezcoa, birauduna; aguintezcoa / *Juramentum assertorium, comminatorium, execratorium, promissorium*
- Jurar** / Cineguin, juramentu eguin, equideitzatu / *Jurare*
- Jurar falso** / Guezurrez cineguin, equideitzatu / *Pejorare*
- Jurado** / Cineguña etab. / *Juratus*
- Jurado de concejo** / Juradua / *Tribunus*
- Juridicamente** / Ecadoiquero / *Juridicè*
- Juridico** / Ecadoicoa, ecadoicarra / *Juridicus*
- Jurisconsulto** / Araujarraya, araujaquiña / *Jurisconsultus, jurisperitus*
- Jurisdiccion, facultad de decidir** / Arautalá / *Jurisdictio*
- Jurisdiccion, territorio** / Barrutia / *Ditio*
- Jurisdiccion** / Mempea, escupea, menea, mendea / *Potestas, jurisdictio*
- Jurisprudencia** / Araujarraidea, araujaquintza, araujaquindea / *Jurisprudencia*
- Jurista** / Araujarraya / *Juris professor*
- Juro** / Menaraua / *Jus jurista*
- Justamente** / Ecadoyez, bidezqui / *Justè, merito, jure*
- Justicia** / Ecadoya, justicia / *Justitia*
- Justicia, derecho** / Arauá, araudea / *Jus*
- Hazer justicia** / Ecadoitu / *Justitiam exercere, jus unicuique dicere*
- Justiciero** / Ecadoitaria, ecadoiguillea / *Integer, amator justitiae*
- Justificación, descargo** / Eguicarindea / *Criminis purgatio, depulsio*
- Justificacion, probanza** / Bedoya, bedoitzea / *Probatio*
- Justificar** / Bedoitu / *Probare*
- Justificarse** / Eguicarindu / *Crimen reppellere*
- Justo** / Bidezcoa, bidedana ecadoyarra / *Justus*
- Juzgado** / Ecadoiteguia / *Tribunal*
- Juzgar** / Ecadoitu / *Judicare, discernere*
- Ladronera** / Lapurteguia, ohointegua / *Latronum receptaculum*
- Ladronicio** / Lapurreria, lapurreta, ohoinqueria / *Latrocinium*
- Latrocinio** / Ik. Ladronicio
- Laudemio** / Menecarra / *Laudemium*
- Lealtad** / Leyaltasuna / *Fidelitas*
- Legado** / Bialquiña / *Legatus*
- Legado á latere** / Aita Santuaren aldameneco bialquiña / *Legatus a latere*
- Legado** / Ik. Manda
- Legal** / Legarra, legatarra, legaraucoa / *Legalis*
- Legalidad** / Legaraudea / *Fidelitas ex lege*
- Legalizacion** / Legarutzea / *Instrumenti publici subscriptio signata*
- Legalizar** / Legarautu, legarautetu / *Auctoritate publicâ subscribere, firmare*
- Legalizado** / Legarautua / *Aucoritate publicâ subscriptus*
- Legalmente** / Legarquero, legarauquero / *Legitime, secundum legem*
- Legar** / Azquenayean cerbait utzi, aguindu / *Legare*
- Legatario** / Azequenayean cerbait utzi, zayona / *Legatarius*
- Legislador** / Legueemallea / *Legislator*
- Legislar** / Legueeman / *Legem ferre*
- Legisperito** / Leguejaquiña / *Legis peritus*
- Legista** / Leguejarraya, leguicaslea / *Legisperitus*
- Legitima** / Legoquia / *Legitima pars haereditatis*
- Legitimacion** / Legauretzea / *Legitimatío*
- Legitimamente** / Legarauquero / *Legitimè*
- Legitimar** / Legarautu, legarautetu / *Legitimum facere*
- Legitimado** / Legarautua etab. / *Legitimus factus*
- Legitimo** / Legarra, legaraucoa, ecadoyarra / *Legitimus, a, um*
- Carta de legos** / Elizqueen nai darra / *Decretum laicorum pro repellenda vi ab Ecclesiastico illata*
- Lenocinio** / Ik. Alcahueteria
- Lethal** / Eriozcoa / *Letalis, e*
- Letra de cambio** / Gambizkira / *Syngraphum mensarium*
- Letra abierta** / Gambizkira idiquia / *Syngraphum illimitatum*
- Letraderia** / Izquiradundia, bechidundia / *Jurisperitorium caterva*
- Letrado** / Ik. Jurisperito
- Ley** / Legue, leguea
- Ley antigua** / Legue zarra, anciñacoa / *Lex vetus*
- Ley de Dios** / Jaincoaren, leguea / *Lex dei*
- Ley de Gracia** / Legue berria, graciazcoa / *Lex gratiae*
- Ley escrita** / Legue izcribatua, Jaincoac Moyses emanciona / *Lex scripta*
- Ley natural** / Legue sortzezcoa, ecarraizcoa / *Lex naturalis*
- Liberal** / Liberala, onguillea, emanaya / *Liberalis*

- Liberalidad** / Liberaltasuna, onguillatasuna, emanaitasuna / *Liberalitas*
- Libertad** / Cepeda, escucoera, autaqüña, locabea, orradea, quitadea, libertadea / *Libertas*
- Libertador** / Libratzalea, escucoguillea, autaqüntzalea, orratzalea, quitatzalea, locabetzalea / *Liberator*
- Libertar** / Libre eguin, escucotu, escuco egin, autaqüindu, orratu, ortu, quitatu, locabetu / *Libertate donare*
- Libramiento** / Libratzea, escucotzea / *Liberatio*
- Librancista** / Izquirarguillea / *Syngraphás solvendae pecuniae donans*
- Libranza** / Izquiratza / *Syngrapha*
- Librar** / Izquirartza eman / *Syngrapham dare pro accipienda pecunia*
- Librar mal, ò bien en algun negocio** / Gaizqui, edo ongui guelditu, irten / *Feliciter, vel secus, accidere alicui*
- Libre** / Orratua, cepedatua, locabetua / *Immunis exemptus*
- Licencia** / Escudancia, onirizta, licencia, congita / *Venia, copia, licentia*
- Licenciar** / Escudancitu, oniriztatu, congiteman / *Copiam facere*
- Licenciado** / Escudancitua etab. / *Cui copia facta est*
- Licitamente** / Cileiqui, cilleguiro, bidezcoró, baizuqui, soriró, legaraiqui / *Licitè*
- Licito** / Cileya, cileguia, bidezcoa, bidedana, hauza, soria, legaraucoa / *Licitus*
- Limitar** / Mugatu, mugac ifiñi, marratu, marrac ifiñi, urguitu / *Restringere*
- Limite** / Muga. Ik. Lindero / *Limes, tis*
- Linage** / Arracá, leinua, etorquia / *Genus, series, stirps*
- Lindero** / Muga, mugarria, mugartza, muertza, marra, martza, chedarria
- Liquidacion** / Licuratzea, licurreraztea / *Liquidatio*
- Liquidacion de cuentas** / Garbitzea / *Explicatio*
- Liquidar** / Licuratu / *Liquare*
- Liquidado** / Licuratua / *Liquatus*
- Liquidar cuentas** / Garbitu / *Explicare*
- Líquido en las cuentas** / Garbia / *Clarus*
- Litigar** / Ik. Pleytear
- Litigante** / Aucilaria, leyazalea, liscarraria / *Litigator*
- Litigio** / Aucia, leya, liscarra / *Litigium*
- Litigioso** / Aucicaya / *Litigiosus*
- Litigioso** / Aucizalea / *Litigiosus*
- Litispendencia** / Auci-esequia / *Litispententia*
- Local** / Lecucoa, lecuarra / *Localis*
- Logrear** / Ik. Dár à logro
- Logreria** / Ik. Usura
- Logrero** / Usurero, lucuraria, artescaria / *Foenerator, usuratius*
- Logro, ganancia** / Irabacia, artescuna / *Lucrum*
- Logro, usura** / Lucurua, artescuna / *Foenus, oris, usura*
- Luctuosa** / Ildoaya / *Luctuosa*
- Lugar** / Iria, uria / *Oppidum, civitas*
- Lugar de cada uno** / Erria
- Lugarteniente** / Ordea, onordea / *Locum tenens*
- Luxo** / Gueitea / *Luxus*
- Luxuria** / Aragüeya / *Luxuria*
- Luxoriosamente** / Aragüeitiro / *Luxoriosè*
- Luxurioso** / Aragüeitia / *Luxoriosus*
- Madrasta** / Ugazama, amaizuna, azama, amordea / *Noverca*
- Madre** / Ama / *Mater*
- Maestrazgo** / Maiestrearen goyendea / *Ordinis militaris magistratus*
- Maestre de campo** / Guda maistrea. Ik. Coronel
- Magistrado** / Goyarauquiña / *Magistratus*
- Magistral** / Maisuarra / *Magistralis*
- Magistralmente** / Maisuarquiro, maisuguisa / *Peritè, ex arte*
- Mal** / Miña, miná, gasyoa, gasyotasuna, eria, eritasuna / *Morbus, aegritudo, dolor*
- Maldecimiento** / Ik. Murmuracion
- Maldecir** / Apaldiztú, burhotú, madaricatu, gaizcotsatu / *Maledicere*
- Maleante** / Alpergaiztoa / *Vagabundus*
- Malear** / Gaiztotu, idoitu, donguetu, gaiztoerazo, donguerazo / *Depravare, corrumpere*
- Maledicencia** / Ik. Detraccion, murmuracion
- Malhecho** / Gaizquindea / *Maleficium, malefactum*
- Malhechor** / Gaiztaquiña, gaizguillea, dongaria / *Maleficus, fons, tis*
- Malherido** / Gaizqui eritua / *Graviter sauciatus*
- Malicia** / Gaiztaqueria, gaizquia, donguetasuna, gaizquintza / *Malitia*
- Malicia** / Oarpea / *Calliditas*
- Maliciosamente** / Oarpez, oarpero / *Malitiosè, cautè*
- Malicioso** / Gaiztoa, donguea / *Nequam*
- Malicioso, receloso** / Oarpetia, oarpetsua / *Callidus, versutus*
- Malignidad** / Aidurqueria / *Malignitas*
- Maligno** / Aidurra / *Malignus*
- Malo** / Gaizqui, gaiso, eri dana / *Aeger*

- Mala ventura** / Patu gaitza / *Infelicitas*
Maltratamiento / Gaiztrata / *Vexatio*
Maltratar / Gaiztratatu / *Male tractare, vexare*
Manciparse / Menpetu, mendazpitu / *Subdi, subjici*
Mancomun / Elcar adituric, elcalquiro, comundaturic / *Communi consensu*
Mancomunarse / Elcartu, comundatu / *Communi consensu aliquid suscipere*
Mancomunidad / Elcartea, comundacioa / *Communis consensus*
Manda / Escañia, esqueñaia / *Promissum*
Manda / Aguindua, doaila / *Legatum*
Mandadero / Mandataria. Ik. Mensajero / *Mandatarius*
Mandado / Mandatua. Ik. Mensaje / *Mandatum*
Mandamiento / Aguindea, aguintza, manua, ecaraua, mandamentua / *Mandatum, praeceptum*
Mandamiento / Ik. Edicto, despacho
Mandar / Agindu, mesatu, manatu, ecarautu / *Jubere, praecipere*
Mandar, ofrecer / Agindu, esqueñi / *Offerre, promittere*
Mandar, legar / Agindu, doaildu / *Legare*
Mandatarario / Ik. Mandadero
Mandato / Ik. Mandamiento
Mando / Mendea, menea, manua, menzua / *Imperium, jus*
Mandon / Aguintaria / *Imperiosus*
Manga de soldados / Dialda, bilguma / *Militum manus, turma*
Manifestar / Auguertu, aguerarraci, arpeztu / *Manifestare*
Manifiesto / Aguiria, aguerria, arpecoa / *Manifestus*
Manlieva / Escucotiza / *Vectigal manu collectum*
Manumission / Ortea, orratea / *Manumissio*
Manumissor / Ortaria, orrataria / *Manumissor*
Manumitir / Ortu, orratu / *Manumittere*
Manumisso / Ortua, orratua / *Manumissus*
Manutencion / Escuquita / *Manutentio*
Manutener / Escuquitu / *Manutenerere*
Maravedi / Citá, cipa, marai, marabedia / *Marabedinus*
Marca / Muga, mugarria / *Limes, marca*
Marginal / Marguinarra, marquindarra, ertzecoa, bazterrecoa / *Marginalis*
Maridage / Senartea, escontza / *Vita conjugalis, matrimonium*
Maridage / Senarea, elcartea / *Conjunctio*
Maridar / Senartu, ezcondu / *Nubere, vxorem ducere*
Marido / Senarra / *Maritus*
Mariscal / Mariscal / *Tribunus militum*
Mariscalia / Mariscalaren goyendea, mariscalia / *Militum tribunatus*
Marital / Senartarra / *Maritalis*
Marquesado / Marquesaren barrutia, goyendea / *Marchionis ditio, dignitas*
Martiniega / Done Martingoa / *Vectigal in diem divi Martini solubile*
Marzadga / Marchocotiza / *Vectigal mense Martio solubile*
Masculino / Argoquia / *Masculinus*
Matanza / Sarbasquia, erioquintza / *Caedes*
Matar / Il, eriotu, eriocatu, sarbasquitu / *Occidere*
Matar, llagar la bestia / Gotzauritu, nartuquitu / *Exulcerare*
Matarse por algo / Malmetitu, larritu / *Anxie laborare*
Matar a traycion / Ormatu / *Per insidias interficere*
Muerto / Illá, ilá, eriotua, eriocatua / *Interfectus, occissus, necatus*
Maternal / Amatarra, amarena / *Maternus*
Maternidad / Amatasuna, amaizatea / *Maternitas*
Matricula / Cequidora / *Catalogus, syllabus*
Matricular / Cequidoratu / *In catalogum referre*
Matriculado / Cequidoratua / *In catalogum relatus*
Matrimonial / Ezcondarra, ezcontzacoa / *Matrimonialis, conjugabilis*
Matrimoniar / Ezcondu / *Inire matrimonium*
Matrimonio / Ezcontza / *Matrimonium*
Matrimonio clandestino / Ezcontza isildarra, equinzaya, equindarra / *Matrimonium clandestinum, ratum, consummatum*
Maula / Maulá / *Fraus, strophra*
Maxima / Esanguia / *Sententia, axioma*
Mayor / Nagusia, nagusiagoa, nagusiena / *Dignitate prior*
Hazerse assi mayor / Nagusitu, nabusitu / *Superiorem, aut priorem fieri*
Mayores / Gurasoac / *Majores*
Mayoral / Buruzaguia, lenena / *Praefectus caeteris*
Mayorazgo / Nabugoquia, legoquia / *Majoratus, us, primogenitura*
Mayorazgo, el que le posee / Nabugoquia, legoquia / *Primogenitus, natu major*

- Mayoria** / Gallendea, nagusitea / *Praestantia*
- Mediacion** / Utsarte / *Medium*
- Mediacion** / Ik. Intercession
- Mediador** / Ik. Intercessor
- Medianeria** / Echamuga / *Messa, ae*
- Medianero** / Ik. Intercessor
- Pared medianera** / Ormabiquia / *Paries intergerinus*
- Medios** / Ondasunac / *Opes*
- Mejora** / Obetzea, obatzeta, obaria, obaroa / *Boni accessio*
- Mejora, en los testamentos** / Obaria, obaroa, obaldia / *Haereditatis melior auctio*
- Mejorar** / Obetu, obeagotu, obatu, obagotu / *Rem meliorem reddere*
- Mejorar en los testamentos** / Obaritu, obarotu, obalditu / *Prae caeteris filium haereditate augere*
- Memorial** / Gogaracaya, oroicaya, comutacaya / *Supplex libellus*
- Mencion** / Icenguilla, aitamena, aipaera, aipamena, oroitza / *Mentio, commemoratio*
- Mencionar** / Icenguillatu, aitatu, aipatu, oroitu / *Mentionem facere, commemorare*
- Menor edad** / Humerá, humenea / *Aetas pupilli, vel minoris*
- Mensaje** / Mandatua, godadia, joairitza / *Mandatum, nuntius*
- Mensajero** / Mandataria, mandatugillea, godadiaria, godadigillea, joairitzaria, joairizguillea / *Nuntius, tabellarius*
- Mercader** / Mercataria / *Mercator, propola, nundinator, negotiator*
- Mercadear** / Mercaderian, mercatalgoan ari, ibilli / *Mercaturam facere*
- Mercadería** / Mercaduria, mercatalgoa / *Mercatura*
- Mercadería** / Mercadería / *Merces, cium; mercimonium*
- Mercado** / Mercadua / *Mercatus, us*
- Mercancia** / Mercatalgoa, mercaduria, mercatariquintza / *Mercatura*
- Mercancias** / Mercaduriac / *Merces, cium*
- Mercantil** / Mercaquindarra / *Mercatorius*
- Mercar** / Ik. Comprar
- Mercad, dadiva** / Mesedea, merchedea / *Merces, dis*
- Merindad** / Meriomendea / *Exiguae regionis praefectura*
- Merino** / Merioa / *Exiguae regionis praefectus*
- Merino, el que cuida del ganado y de los pastos** / Merioa / *Gregum praefectus*
- Mesta** / Elejabeen bilguma / *Gregum dominorum conventus*
- Meteduria** / Sarquintza / *Mercium prohibitarum introductio*
- Metropoli** / Uriama, iriama / *Metropolis*
- Metropolitano** / Uriamatarra, iriamatarra / *Metropolitanus*
- Milicia** / Gudarteá / *Militia, ars militaris*
- Milicia** / Gudartaria, gudaria / *Miles, itis*
- Milicias** / Errico gudartariac / *Copiae urbanae*
- Militar** / Gudartarra, gudaritarra / *Militaris*
- Militar** / Gudartetu / *Militare*
- Militante** / Gudartean dagoena, gudartaria / *Militans*
- Militarmente** / Gudarteró, gudartequiro / *Militari modo*
- Ministerio** / Equintza, landagoa / *Ministerium*
- Ministril** / Equichartia / *Ministellus*
- Ministro** / Equidaria, ministroa / *Minister*
- Ministro, el Juez** / Ecadoya, ecadoyaren equidaria, justiciaren ministroa / *Justitiae minister*
- Ministros** / Ik. Alguaciles, corchetes
- Ministro, en varias religiones** / Buruzagua, nagusia, equidaria, ministroa / *Minister*
- Minuta** / Laburgarria / *Sinopsis, inventarium*
- Minutar** / Laburgarritu / *Sinopsim facere*
- Mobil** / Ibilgarria / *Mobilis*
- Mobilidad** / Ibilgarria / *Mobilitas*
- Modal** / Eracoa / *Modalis*
- Mojon** / Muga, mugarria, cozca / *Limes, terminus*
- Mojona** / Neurcotiza / *Vectigal ex mensura*
- Mojonar** / Ik. Amojonar
- Mojonera** / Mugarrieta, mugantza / *Terminorum situs*
- Mojonero** / Arneurtzallea, ardoneurtzallea / *Vinariarius institor*
- Monarcha** / Bacaronda / *Monarcha*
- Monarchia** / Bacarondea / *Monarchia*
- Monarchico** / Bacarondarra / *Monarchicus*
- Moneda** / Dirua, monedá / *Moneta, pecunia*
- Monedar** / Dirua eguin / *Monetam cudere*
- El oficio de monedar** / Diruquintza / *Monetaria*
- Monedero** / Diruquiña, diruguillea / *Monetae cusor, monetarius*
- Monopolio** / Ambasala / *Monopolium*
- Monseñor** / Jauna, nere Jauna / *Dominus, vel meus Dominus*
- Monta** / Suma, igaburra / *Summa*
- Monta** / Igaburra, garransia / *Momentum, aestimatio*
- Montar** / Igaburtu / *Summam esse, facere*

- Montazgar** / Bidacotiza bildu / *Vectigal exigere pro gregibus alio transmigrandis*
- Montazgo** / Bidacotiza / *Vectigal, pro gregibus alió transmigrandis*
- Moral** / Cileiquindea / *Scientia moralis*
- Moral** / Cileiquindarra / *Documentum morale*
- Moralidad** / Cileiquindea / *Documentum morale*
- Moralista** / Cileiquindarra / *Autor, vel studiosus Moralis Theologiae*
- Moralizar** / Cilecaitu / *Ad mores aliquid traducere*
- Moralmente** / Cileiquindero / *Moraliter*
- Moratoria** / Ichodalgoa / *Temporis prorogatio*
- Morir** / Il, ill / *Mori*
- Morosidad** / Berancoidea, gueldigoá / *Mora, cunctatio*
- Moroso** / Berancoya, gueldigotsua / *Morosus*
- Mortal** / Ilcorra, ilcoya / *Mortalis*
- Mortal** / Eriozcoa, eriozsua / *Lethalis, mortalis*
- Mortalidad** / Ilcordea, ilcoidea, ilcortasuna, ilcoitasuna / *Mortalitas*
- Mortalmente** / Eriozquio, erioitsuquiro / *Lethaliter, mortaliter*
- Mortandad** / Eriotea / *Multorum mors, interitus, strages*
- Mostrenco** / Gauzace jabeac, ondasun jabebageac / *Incerti domini bona*
- Motacen** / Ik. Almotacen
- Muerte** / Erioa / *Nex, caedes*
- Muerte** / Eriotza / *Mors, obitus*
- Muerte** / Erioa / *Mors pieta*
- Muga** / Ik. Mojon
- Muger** / Andrea / *Mulier foemina*
- Muger casada** / Emaztea / *Uxor*
- Muger de su casa** / Echandrea, echecho andrea / *Hera, domina*
- Multa** / Musquilá / *Multa*
- Multar** / Musquildu / *Multare*
- Multado** / Musquildua / *Multatus*
- Municipal** / Irigoquia / *Municipalis*
- Municipe** / Iricaitarra / *Municeps*
- Municipio** / Iricaya / *Municipium*
- Munificencia** / Ik. Liberalidad
- Murmuracion** / Gaizquiesaca, belchitea, murmuratzea, alamena, juzcua / *Murmuratio*
- Mutilacion** / Epaira, epaquitzea / *Mutilatio*
- Mutilar** / Epauqui, ebaqui, moztu / *Mutilare*
- Mutuamente** / Elcarganderó / *Mutuo*
- Mutuo** / Elcarduna, elcarganquia / *Mutuus, a, um*
- Mutuo** / Ik. Prestamo
- Nacion** / Dierria / *Natio, gens*
- Nacional** / Dierriatarra, dierricoa / *Nationalis*
- Nacionalidad** / Dierritardea / *Ratio propria nationis*
- Nacionalmente** / Dierritarquiro / *More patrio*
- Natural** / Manua, ancia, ecarraya / *Indoles, ingenium*
- Natural de algun lugar** / Jayotarra / *Indigena*
- Naturaleza** / Sortetorria / *Natura*
- La costumbre es otra naturaleza** / Oitura omen da bigarren izairá / *Consuetudo est altera natura*
- Naturalidad** / Sortetorria / *Jus civitatis*
- Naturalizacion** / Sortetorrera / *Jus civitatis, extero datum*
- Naturalizar** / Sortetorrera eman arrotzari, erbestecoari / *Jure civitatis donare*
- Negligencia** / Deslaya, cequinaya / *Negligentia*
- Negligente** / Deslaitsua, cequinaitia, arretabaguea / *Negligens*
- Negligentemente** / Daslaituro, cequinaitiro, arretabague / *Negligenter*
- Negociacion** / Ik. Comercio
- Negociacion de otras dependencias** / Bearquidea, beargaitea / *Negotiorum gestio*
- Negociador** / Ik. Comerciante
- Negociar** / Ik. Comerciar
- Negociar en otras dependencias** / Bearquiac, beargayac eguin, erabilli / *Negotia gerere*
- Negociado** / Ik. Negocio
- Negocio** / Bearquia, beargagaya, eguitecoa, aboria, egunibidea / *Negotium, res*
- Negocioso** / Bearquitsua, bearquitzalea / *Negotiosus*
- Negozuelo** / Bearquichoa etab./ *Negotiolum*
- Neutralidad** / Egobia, bibidea / *Neuter animus*
- Neutral** / Egobiarra / *Neuter, neutrius partis*
- Neutro** / Ez bata, ta ez bestea / *Neuter*
- Estado noble** / Nobleen batunea / *Nobilium ordo*
- Nobleza** / Noblecia, leñarguia / *Nobilitas*
- Nombramiento** / Icendagoa / *Nominatio*
- Nombrar** / Icendatu / *Nominare*
- Nombrado** / Icendatua / *Nominatus*
- Nombrar, hacer mencion de algo** / Icenguillatu
- Nombre** / Icena / *Nomen*

- Nomina** / Icenen cequidora / *Nominum series, catalogus*
- Nominal** / Icendarra, icendacoa / *Nominalis*
- Nominativo** / Icendaquia / *Nominativus*
- Non** / Bacoitia / *Impar numerus*
- Nonnato** / Jayoeza / *Nonnatus*
- Notar, señalar** / Senatu, martu, margotu, irazagutu, adiraquitu / *Notare*
- Notar, advertir** / Senatu, irazagutu, adiraquitu / *Notare, animadvertere*
- Notaria** / Notariquintza / *Notarii munus*
- Notario** / Notaria, notarioa / *Notarius*
- Notificacion** / Ezaguerazotzea, jaquiñerazotzea / *Juridicá monitio, denuntiatio*
- Notificar** / Ezaguerazo, jaquiñerazo / *Juridice monere, denuntiare*
- Notificado** / Ezaguerazoa etab. / *Monitus*
- Notoriedad** / Gauza jaquiña / *Res notoria, nota*
- Novacion** / Berritzea / *Novatio*
- Novelas en lo forense** / Legueberriac / *Novellae Iustiniani constitutiones*
- Nulamente** / Iñolazcoro, inolazquiro / *Invalidé*
- Nullidad** / Iñolazcogoa / *Nullitas*
- Nulo** / Iñolazcoo / *Nullus, a, um*
- Nunciatura, Dignidad de Nuncio** / Nunciatura, Nuncio Jaunaren goyendea / *Legati Pontificis munus*
- Nunciatura, el Tribunal** / Nunciatura / *Legati Pontificii Tribunal*
- Nuncio de su Santidad** / Nuncioa / *Legatus Pontificius, Nuntius*
- Nuncio** / Ik. Mensagero
- Nuncupativo** / Icendagoquia / *Innucupativus, nuncupatorius*
- Nupcial** / Eztaicoa / *Nuptialis*
- Nupcias** / Eztayac / *Nuptiae*
- Obedecer** / Obeditu, obediatu, meneguín / *Obedire*
- Hazerse obedecer** / Obedierazo, obediarraci / *Cogere ad obediendum*
- Obediente** / Obedilea, meneguillea / *Obediens*
- Los que estan en obediencia** / Menean daudenac
- A tu obediencia** / Zure menean, menera, obedian, obedira
- Obispado** / Apezpicugoa, ipizticugoa / *Episcopatus*
- Obligacion** / Cuturra, premesia, locana, obligacioa / *Obligatio*
- Obligar** / Cuturtu, premesitu, locandu, obligatu / *Obligare*
- Obligar a hazer algo** / Eraguin, arazo, araci / *Cogere*
- Obligatorio** / Cuturgarria, premesigarria, locandagarria, obligagarria / *Obligatorijs*
- Obsevancia** / Goardá, goardatzea / *Observantia*
- Ocupacion, negocio** / Ecaira, aboria, eguitecoa / *Negotium*
- Ocupacion, el acto de aprehender una cosa** / Sarartzea / *Occupatio*
- Ocupador** / Sarartzallea / *Occupator*
- Ocupar** / Sarartu / *Occupare*
- Ocupado** / Sarartua / *Occupatus*
- Ofendedor** / Ofenditzallea, iraindaria / *Offensor*
- Ofender** / Ofenditu, iraindu / *Offendere*
- Ofenderse** / Sumindu / *Stomachari*
- Ofendido** / Ofenditua, iraindua / *Offensus*
- Ofensa** / Ofensa, iraina / *Offensa, offensio, injuria*
- Ofensivo** / Iraingarria, ofendigarria / *Offensivus, a, um*
- Ofensor** / Ik. Ofendedor
- Oferta** / Esqueña, escaña, aguintza / *Pollicitatio, promissio*
- Oficial en la milicia** / Gudarien aurrena, buruzaguia / *Praefectus castrensis*
- Oficiales en la República** / Aurrenac, buruzaguia / *Reip ministri*
- Oficial, en las Secretarias** / Equinagusia / *Regius minister officialis*
- Oficial, entre Ministros de Justicia** / Ik. Verdugo
- Oficial Eclesiastico** / Ik. Vicario
- Oficiales reales** / Erreguearen Equinagusiac / *Regii Aerarii Ministri*
- Oficialia** / Equinagustea / *Secretarii officialis munus*
- Oficina** / Lantegua, equintegua, olá, olea / *Officina*
- De oficio** / Equintaz / *Officio*
- Ofrecedor** / Esqueindaria, esqueintzallea, escaindaria, escaintzallea, aguintaria, aguintzallea / *Offerens*
- Ofreecer** / Esqueñi, escañi, aguintu / *Offerre, polliceri*
- Ofrecido** / Esqueña etab. / *Oblatus*
- Ofreecer** / Ik. Dedicar, consagrar
- Hazer oidos de Mercader** / Belarriac gortu, ezaditu egin, mercatari belarriac eguin / *Surdas alicui aures praebere*
- Oidor** / Enzunlea, enzulea, aditzallea / *Auditor, audiens*
- Oidor de chancilleria** / Aditzallea / *Auditor, senator, iudex*

- Oidoria** / Aditzalleen goyendea / *Auditoris munus, dignitas*
- Oneroso** / Pisugarria, pisutia / *Onerosus*
- Operario** / Equillea, languillea, bearguillea / *Operarius*
- Oponer** / Aurcaratu / *Opponere*
- Oponerse** / Aurcatu / *Opponi*
- Oposicion a Cathedra** / Jaquindezco leyá, gudá / *Pro Cathedra contentio*
- Opositor** / Aurcararia / *Oppositor*
- Opositor a Cathedra** / Jaquindezco leyaria, gularia / *Competitor*
- Optar** / Auta, autatu / *Eligere, optare*
- Optativo** / Opagarria / *Optativus*
- Oracion** / Hitzaldia / *Oratio*
- Orden** / Aguindea, manua, mezua / *Jussum, imperium*
- Ordenacion** / Bidacaidea, managoá / *Ordinatio*
- Ordenadamente** / Equidrauiqui, equidrauiqui, equidrauro, maneraro / *Ordinaté*
- Ordenador** / Ordenzallea, equidrautaria / *Ordinator*
- Ordenanza, orden** / Equidraua manerá / *Ordo*
- Ordenanza, estatuto** / Bitezardea, equidraua / *Statutum, constitutum*
- Ordenar, disponer** / Equidrautu, equidrautu, maneratu / *Ordinare*
- Ordenado** / Equidrautua etab. / *Ordinatus*
- Ordenar, mandar** / Agindu / *Praecipere*
- Ordenado** / Agindua / *Praeceptus*
- Ordenar, dirigir** / Bidacaitu / *Ordinare*
- Ordenado** / Bidacaitua / *Ordinatus*
- Ordinario** / Lenaragoa / *Ordinarius*
- Justicia ordinaria** / Lenaragoa / *Judex ordinarius*
- Pleito ordinario** / Sarritaco, betaldico auzia / *Lis ordinaria*
- Orthodoxo** / Bibetarta / *Orthodoxus, orthodoxia*
- Ostracismo** / Ostrerbestea / *Ostracismus*
- Otorgamiento** / Ordagamendua, ortagamendua / *Concessio, permissio*
- Otorgamiento de escritura** / Ortagamendua / *Auctoramentum*
- Otorgar** / Ortaga, ordagatu, ortagatu / *Consentire*
- Pacificacion** / Paquetzca, paque eguitea, meguindea, comundatzea / *Pacificatio*
- Pacificador** / Paquetzallea, paque eguillea, meguindaria, comundatzallea / *Pacator*
- Pacificamente** / Paquetiro, paquetsuro, malsaro, malsotiro, meguinduro, meguintsuro / *Pacificus, pacatè*
- Pacificar** / Paquetu, paqueac eguin, ongundetu, meguindu, comundatu / *Pacificare, pacare*
- Pacificado** / Paquetua etab. / *Pacatus*
- Pacifico** / Paquetia, paquetsua, paquezalea, maltsoa, meguina / *Pacificus*
- Pactar** / Bainandetu / *Pacisci*
- Pactado** / Bainandetua / *Pactus*
- Pacto** / Bainandea, balindea, baldindea / *Pactum*
- Padre** / Aita / *Pater*
- Padres y abuelos** / Gurasoac, burasoac / *Parentes*
- Padre de familias** / Aita echecoa, nagusia / *Pater familias*
- Padre putativo** / Aita ustecoa, aintzatacoa / *Pater putativus*
- Padron** / Cequidora, lista / *Syllabus, catalogus*
- Paga** / Patziaga, batziaga / *Solutio*
- Pagadero** / Pagaquizona, pagagarria / *Solubilis*
- Pagador** / Pagatzallea / *Solutor*
- Pagaduria** / Pagateguia, pagatoquia / *Locus solvendo deputatus*
- Pagar** / Pagatu / *Solvere*
- Pago** / Pagua, paga / *Solutio*
- Pago, retribución** / Saria / *Restitutio*
- Pago, de tierras, heredades** / Lurtea / *Ager*
- Pais** / Erria / *Regio*
- Paisanage** / Erritardia / *Territorii incolae*
- Paisano** / Erritarra, erribatecoa / *Conterraneus*
- Palaciego** / Jauregutarra / *Aulicus*
- Palacio** / Jaureguia, ehandia / *Palatium, aula regia*
- Paladinamente** / Aguirian, aguerrian / *Palam*
- Paladino** / Aguiria, aguerria / *Patens*
- Palatinado** / Palationaren goyendea, tabarrutiya / *Palatinatus*
- Palatino** / Palatinoa / *Palatinus*
- Palatino** / Ik. Palaciego
- Palinodia** / Esabiurra, desesatea / *Palinodia*
- Pandectas** / Gucidagoa / *Pandectae, arum*
- Papa** / Aita Santua / *Papa, summus Pontifex*
- Papado** / Aita Santuaren goyendea / *Papatus, pontificatus*
- Papal** / Aita Santuarena / *Papalis, pontificius*
- Parcial** / Aldedaria / *Factiosus*
- Parcialidad** / Parte artasuna / *Partialitas*
- Parcialidad de faccion** / Aldedaridea / *Factio, partes, tium*
- Parcializar** / Aldedaridetu, iracurtzatu, aldebera eguin, ezin / *In aliquem vel in aliquid propendere*

- Parcionero** / Parteduna, partalea / *Partiarius*
Parecer / Iritzia, ustea / *Dictamen*
Parentela / Aideac, ahaicoac, aidebatza, ahaicohatza / *Cognatio, genus*
Parentesco / Aidetasuna, aidegoquia, ahacoa / *Consanguinitas, cognatio*
Parias / Garaimoná / *Tributum principis alteri principi pensitatum*
Parlamental / Paralamendarra, parlametucoa / *Senatorius*
Parlamentario / Ik. Parlamental
Parlamentario / Parlamentaria / *Senator, Consiliarius*
Parlamento / Ik. Razonamiento, oracion
Parlamiento / Parlamentua / *Senatus regius*
Parque en la milicia / Gordateguia / *Cella repositoria in exercitu*
Parricida / Aitaren iltzalea / *Parricida*
Parricidio / Aitaren iltzea, erioa / *Parricidium*
Parrochia / Premileiza / *Paroecia*
Parrochia, el distrito / Premileizada / *Paroecialis ditio*
Parrochial / Premileiztarra / *Paroecialis*
Parrochialidad / Premileizcaya / *Jus paroeciale*
Parrochiano / Premileiztarra, beceroa / *Paroecus, curialis*
Particion / Ucina, ucitza, uzcura, berecinda, berecia / *Partitio, divisio*
Particionero / Partalea, partaria, uzcluduna, uciduna, bereciduna / *Particeps*
Participacion / Partartzea, partale eguitea, izatea, uzcuitzea, partaquida, balderná / *Participatio*
Partida en las cuentas / Conticheca, partida / *Summa, vel ratio alteri addenda*
Partidas / Partidac / *Leges partitarum*
Partido, faccion / Aldedaridea / *Factio, partes*
Partido, distrito / Erbarrutia / *Tractus, plaga, regio*
Tomar partido / Aldedaritu / *Contrariae militiae nomen dare*
Partidor / Partitzalea, epaquitzailea, ucitzailea / *Partitor*
Passagero / Iragancorra, iragocoya / *Transitorius*
Passante / Jaquindarraya / *Hypodidascalus*
Passantia / Jaquindarrayoa / *Hypodidascali munus*
Passaporte / Joaleita, biala, passaportea / *Tessera, fides publica*
Passe / Bialá / *Decretum usum concedens*
Passivo / Equitarlea / *Passivus*
Patente, manifesto / Agueria, aguiria / *Patens*
Patente, despacho / Aguerbiala / *Litterae patentes*
Patentemente / Aguerian, aguerriro / *Patenter*
Paternidad / Aitagoquia, aitasuna / *Paternitas*
Patria / Erria, sorterrria, jayeterrria / *Patria, natale solum*
Patriarcha / Aitalena, aitaurrena, aitansitia / *Patriarcha*
Patriarchado / Aitalenaren goyendea; aitalenaren barrutia / *Patriarchatus*
Patriarchal / Aitalendarra / *Patriarchalis*
Patriciado / Aituritaren goyendea / *Patritiatus*
Patricio / Aiturita / *Patritius, ii*
Patrimonial / Gurasoncarra / *Patrimonialis*
Patrimonialidad / Gurasoncarrea / *Patrimonialitas*
Patromonio / Gurasoncarria / *Patrimonium, bona paterna*
Patrio / Erritarra, sorterritarra, jayerritarra, erricoa etab. / *Patrius*
Patria potestad / Aita-menea / *Patria potestas*
Patron / Arartecoa, artecoa, bitartecoa / *Patronus*
Patron y patrona de la casa y alojamiento / Echejauna, nagusia, echandrea, echajabea / *Hospes, hospita*
Patronato / Zuzejaunde / *Patronatus*
Patronazgo / Ik. Patronato
Patrono / Ik. Patron
Paz / Paqueá, baqueá / *Pax*
Peage / Oinsaria / *Pedagium*
Peagero / Oinsarizaya / *Pedagii exactor*
Pecha / Pecha / *Vectigal, tributum*
Pechar / Pechatu, pechac pagatu, cotiztatu / *Vectigal, tributum solvere*
Pecheria / Pechaquintza / *Vectigalis solutio*
Pechero / Pecharia, cotiztaria / *Tributarius*
Pecho / Ik. Pecha
Peculio / Semearen dirutornia, caudala. Ik. Pegujar / *Peculium*
Pecunia / Ik. Moneda, dinero
Pecuniario / Diruzcoa / *Pecuniarius*
Pedaneo / Erri charren alcatea / *Judex pedaneus*
Pedir / Escatu / *Petere, postulare*
Pegujal / Ik. Peculio
Pelea / Pelea, gudua, gudá, gatazca / *Pugna*
Pelea, contienda / Jaitea, liscarra / *Rixa*

- Peledor** / Gudaria, gudararia, gudatzallea, gatazcaria, peleataria, peleatzallea / *Proeliator*
- Pelear** / Peleatu, gudatu, gudatzatu, gatazcatu / *Dimicare, proeliari*
- Peleado** / Peleatua etab. / *Dimicatus*
- Pena, castigo** / Pena, miñaria, gaitzondorea. Ik. Sopena / *Poenā*
- Pena, cuidado** / Ansiya, ajola, ardura / *Anxietas, sollicitudo*
- Pena de el talion** / Penordaña, besteambesteco pena, miñondorea / *Poenā talionis*
- Penal** / Penacoa, penatarra, miñaritarra, penaduna, miñariduna / *Poenalis*
- Penalidad** / Ik. Pena
- Penar** / Penatu, miñaritu, gaitzondoretan egon / *Poenam substinere*
- Penar, activo, imponer pena** / Miñaritu, pena eman, miñaria eman / *Poenam imponere*
- Penado** / Miñaritua, penatua, miñariz dagoana / *Poenā affectus*
- Pendencia** / Ezpaitia, jaitea, auciabartza, liscarra / *Rixa, certamen*
- Pendenciar** / Jaitetu, auciabartzatu, liscartu / *Rixari, contendere*
- Pendenciero** / Jaitaria, auciabartaria, liscartaria, jaitetzalea, auciabartzalea, liscarzalea / *Rixosus, contenciosus, pugnax*
- Penitencia, arrepentimiento** / Damua, biozmindea, urriquia, urriquimendua, garbaya / *Poenitentia*
- Penitencia, virtud** / Damuquioa / *Virtus poenitentiae, poenitentia*
- Penitencia, la castigacion de el cuerpo** / Miñaria, gaitzondorea, penitencia / *Poenitentia, corporis castigatio*
- Penitencia, Sacramento** / Ezcutape, miñaricoa, penitencia / *Sacramentum poenitentiae*
- Penitencia, la que impone el Confessor** / Penitencia, miñaria, gaitzondorea / *Poenitentia, poena*
- Penitencial** / Penitenciarra, penitenciazcoa, miñaricoa, gaitzondorecoa / *Poenitentialis*
- Penitenciar** / Miñaritu, gaitzondoretu / *Aliquem punire, mulctare poenā*
- Penitenciado** / Miñaritua etab. / *Punitus*
- Penitenciaria** / Penitenciarria / *Poenitentiaria*
- Penitenciario** / Penitenciarria / *Poenitentiarius*
- Penitente** / Illerazgarria / *Austerus, poenitentiam praefefrens*
- Pension** / Pezarria / *Pensio*
- Pensionar** / Pezarritu / *Pensionem imponere*
- Pensionario** / Pezarriaria / *Pensionarius*
- Pensionista** / Pezarri-artzallea / *Pensionem recipiens*
- Percance** / Gueitorquiac, gueisariac / *Emolumenta, lucella*
- Perder** / Galdu / *Perdere, amittere*
- Hazer perder a alguno** / Galerazo, galaraci, galeraguin / *Facere ut alius perdat*
- Pérdida** / Galtzea, galla, galtzapena, galerá / *Amissio, jactura*
- Perdon** / Barcacioa, barcamena, doacilla / *Venia, remissio*
- Perdonador** / Barcetzallea, doacillaria / *Remittens, condonator, parcens*
- Perdonanza** / Ik. Perdon
- Perdonar** / Barcatu, doacillatu, doacildu / *Ignoscere, parcere*
- Perdonar la deuda** / Barcatu, quitatu / *Remittere, condonare*
- Pedir que le perdone** / Barcaciozca egon
- Perdonado** / Barcatua, doacillatua, doalcidua, quitatua / *Condonatus, indultus*
- Perito** / Jaquiña, jaquintsua / *Peritus*
- Perjudicar** / Calteztu, calte eguin / *Nocere, damnum inferre*
- Perjudicado** / Calteztua, calte artua, cateduna / *Damno affectus*
- Perjudicial** / Caltaria, calteztaria, caltegarria / *Noxius, incommodus*
- Perjuicio** / Caltea / *Damnum*
- Perjurador** / Ik. Perjuro
- Perjurar** / Guezurrez cineguin, juramentu eguin, falsoan equideitzatu / *Perjurare, pejerare*
- Perjurio** / Guezurcina, guezurrezco juramentua, equideitza / *Perjurium*
- Perjuro** / Guezurrezco cineguillea, juramentuguillea / *Perjurus*
- Permanecer** / Bertiraun, bertiraundu / *Permanere*
- Permanencia** / Betiraundea / *Permansio*
- Permanente** / Bertiraunlea / *Permanens*
- Permission** / Baimena, bialuztea, cileguitzea, cileguiera / *Permissio*
- Permiso** / Ik. Permission
- Permissor** / Baimenaria bialuztaria, cileguitaria, cileguitzallea / *Permissor*
- Permitir** / Baimendu, bialutzi, cileguitu / *Permittere*
- Permitido** / Baimendua, bialutzia, cileguia, cileguitua / *Permissus*
- Permuta** / Gambioa, arremaná, betoria / *Permutatio*

- Permutar** / Gambiatu, arremán, betoritu / *Permutare*
- Permutado** / Gambiatua, arremana, betoritua / *Permutatus*
- Perpetuamente** / Iraunguiro, beti, betiro / *Perpetuò*
- Perpetuar** / Iraunguitu, iraunerazo, irauñaraci, irauneraguin / *Perpetuare*
- Perpetuado** / Iraunguitua, iraunerazoa etab. / *Perpetuatus*
- Perpetuidad** / Iraunguitea, betiraundeia, beticoaldia / *Perpetuitas*
- Perpetuo** / Iraunguia, irauñcorra, betirauna / *Perpetuus*
- Persecucion** / Persecucioa, caltarraya / *Persecutio, insectatio*
- Perseguidor** / Perseguitzallea, persecutaria, caltarraitaria, caltarraitzallea / *Persecutor, insectator*
- Perseguir** / Perseguitu, caltarraitu / *Persequi, insectari*
- Perseguido** / Perseguitua, caltarraitua / *Persecutione affectus*
- Persevante** / Prosevantea / *Fecialis inferior*
- Persona** / Persona, izapea / *Persona*
- Personado** / Personatoa / *Personatus, us*
- Personage** / Guizanoblea, personagea / *Vir nobilis*
- Personal** / Personarena, personari dagocana, izapecoa / *Personalis*
- Personalidad** / Izapedea / *Personalitas*
- Personero** / Bearquizaya, zaina / *Mandatarius*
- Perturbacion** / Guenasdea / *Perturbatio*
- Perturbadamente** / Guenasquiro / *Perturbate*
- Perturbador** / Guenascaria, guenaslea / *Perturbator*
- Perturbar** / Guenasi / *Perturbare*
- Perturbado** / Guenasia / *Perturbatus*
- Peticion** / Escaria, escatzea. Ik. Pedir / *Petitio*
- Petitorio, en lo forense** / Escabidecoa / *Petitorius*
- Piñorar** / Ik. Prendar
- Plebe** / Iripedia / *Plebs, bis*
- Plebeyo** / Iripediarra / *Plebeiis*
- Pleiteador** / Auzilaria, auciemallea / *Litigiosus, litigator*
- Pleitear** / Aucitan ari, ibilli / *Litigare*
- Pleiteante** / Aucilaria / *Litigans*
- Pleiteado** / Aucitan aritua / *Litigatus*
- Pleitesia** / Ik. Pacto, convenio, promessa
- Pleitista** / Ik. Pleiteador
- Pleito** / Ik. Pacto, convenio
- Pleito** / Aucia / *Lis, litis*
- Pleito** / Ik. Disputa, riña
- Pleito civil** / Gozandeco aucia / *Causa civilis*
- Pleito criminal** / Gaizquitaco aucia / *Causa criminalis*
- Pleito de acreedores** / Ik. Concurso
- Plenariamente** / Osoró, oso ta oro, beteró, betaqui, betandoró / *Plenè, plenissimè*
- Plenario** / Betea, betandua / *Plenus, plenarius*
- Plenipotencia** / Betaala / *Plena potestas*
- Plenipotenciario** / Beteaalduna / *Legatus plena potestate instructus*
- Poblacho** / Iripedia / *Vulgus, plebs infima*
- Poblacion, Ciudad** / Iria, uria / *Oppidum, urbs*
- Poblacion, numero de Vezinos** / Dia, diabetia / *Incolarum numerus*
- Poder, dominio** / Menea, mendea, boterea, podorea / *Potestas*
- Poder, fuerzas** / Almená / *Vires, potentia*
- Poder, que se dà para algo** / Alordea / *Mandatum*
- Poder** / Al ahal izan/ *Necessitate compulsus*
- De poder à poder** / Diandez diande, almenez almen / *Summis vtrimque viribus*
- Poderoso** / Almentsua, altuna, alduna, ahalduna / *Potens*
- Policia** / Iritaraua / *Disciplina politica*
- Policitacion** / Aguidea / *Pollicitatio*
- Politica** / Iritaraua, iritaraudea / *Politica*
- Politicamente** / Iritarauquiro / *Politice*
- Politico** / Iritarautia / *Politicus*
- Poliza** / Chartela / *Tessera nummaria*
- Polygamia** / Diezcontza / *Polygamia*
- Polygamo** / Diezcondua / *Polygamus*
- Pontage** / Zubisaria / *Vectigal ex ponte*
- Pontificado** / Aita Santuaren goyendea / *Pontificatus, pontificia dignitas*
- Pontifical** / Aita Santuarena, Aita Santuari dagocana / *Pontificalis*
- Pontifical** / Apezpicuaren, jaztecoac, jazcayac / *Pontificale*
- Pontificalmente** / Aita Santuaren erara edo apezpicuaren erara / *Modo pontificio*
- Pontifice, Papa** / Aita Santua, Christordea, Christauburua / *Summus Pontifex*
- Pontifice** / Ik. Obispo, Arzobispo
- Pontificio** / Aita Santuarena / *Pontificius*
- Populacho** / Iripedia / *Plebs infima*
- Popular** / Irigoquia / *Popularis*
- Popularmente** / Irigoquiro / *Populariter*
- Porcion** / Elizanoa, pusca egoquia, amenbearra / *Portio proventuum Ecclesiastico congruens*

- Porcionista** / Anoduna, pusquegocaria, amenbeartaria / *Habens jus ad portionem proventuum*
- Porcionista** / Ik. Alumno
- Porfia** / Burficia, porfia, setá, leya, sepá, hisia / *Contentio, altercatio*
- Portazgo** / Bidasaria / *Portorium, vectura*
- Portazguero** / Bidasarizaya / *Portitor*
- Postura** / Egoitza / *Status*
- Posponer** / Beiteman, beitemon, parapetu, ipimpetu / *Postponere*
- Pospuesto** / Beitemana etab. / *Postpositus*
- Posposicion** / Beitematea, parapetzea, ipimpetzea / *Pospositio*
- Posseedor** / Mempetzallea / *Possessor*
- Posseer** / Mempetu / *Possidere*
- Posseido** / Mempetua / *Possessus*
- Possesso** / Gaizquiñac mempetua, gaizquiñac dituena / *Possessus*
- Possession** / Mempea / *Possessio*
- Possessivo** / Mempecoa / *Possessivum*
- Possessorio** / Mempegoquia / *Possessorius*
- Posterós** / Guerocoac, ondorengoac, etorquizunac / *Posterii*
- Postulacion** / Escauta escanquera / *Postulatio*
- Postulador** / Escautaria / *Postulator*
- Postular** / Escautatu / *Postulare*
- Postulado** / Escautatua / *Postulatus*
- Potentado** / Menpeduna / *Potentatus, rex, dynasta*
- Potestad** / Menea, mendea / *Potestas*
- Practica** / Equersia, equiera / *Praxis, actio*
- Pragmatica** / Gueitaraudea / *Pragmatica, cae*
- Prebenda** / Prebenda / *Jus ad Ecclesiasticos proventus*
- Prebenda, dignidad** / Prebenda / *Beneficium ecclesiasticum, praebenda*
- Prebendado** / Prebendatua, prebendaduna / *Beneficio Ecclesiastico fruens*
- Prebestadgo** / Diaburundea / *Praepositus*
- Precoste** / Diaburua / *Praepositus*
- Precario** / Biurcicoa / *Precarius, a, um*
- Precaucion** / Beaquíña, lemirá / *Praecautio*
- Precautelar** / Beaquindu, lemiratu / *Praecavere*
- Precautelado** / Beaquindua etab. / *Praecatus*
- Precedencia** / Lenendea / *Praecessio*
- Preceder** / Lenendu / *Praecedere*
- Precedente** / Lenendecoa / *Praecedens*
- Precedido** / Lenendua / *Praecessus*
- Preceptista** / Ecarauguilea, aguinde-emallea / *Injungens pracepta*
- Preceptivo** / Ecarauduna, aguinDEDUNA / *Praeceptivus*
- Precepto** / Ecaraua, aguinDEA, aguintza, manua / *Praeceptum*
- Precio** / Precioa, balioa, gostasuma, aiñalda / *Pretium*
- Predecessor** / Lenendaria, equilengoa / *Antecessor, praedecessor*
- Predeterminacion** / Lequenegobia / *Praedeterminatio*
- Predeterminar** / Lequenegobitu / *Praedeterminare*
- Predeterminado** / Lequenegobitua / *Praedeterminatus*
- Predial** / Lutsunecoa / *Praedicatorius*
- Predio** / Lutsunea / *Praedium*
- Prefecto** / Dianagusia, buruzaguia / *Praefectus*
- Praefectura** / Dianagusiera, buruzaguiera / *Praefectura*
- Preferencia** / Legoitza, aitzindea / *Primae partes*
- Preferir** / Legoitzatu, aintzindatu / *Praeferre*
- Preferido** / Legoitzatua etab. / *Praelatus*
- Prefijar** / Lenzulcatu / *Praefigere*
- Pregon** / Pregoya, otsandea, ochandia / *Praeconium*
- Pregonar** / Pregoitu, otsandetu, ochanditu / *Evulgare, praeonis voce promulgare*
- Pregonado** / Pregoitua etab. / *Praeconio evulgatus*
- Pregonero** / Pregoilaria, otsandelaria, ochandilaria / *Praeco*
- Prelacion** / Legoiztea, aintzindatzea / *Prelatio*
- Prelado** / Dianagusia, diaitzindaria / *Antistes, praesul, antistita*
- Prematica** / Ik. Pragmatica
- Premeditacion** / Lendanic gogartea, gogartatzea / *Praemeditatio*
- Premeditar** / Lendanic gogartatu / *Praemeditari*
- Premeditado** / Lendanic gogartatua / *Praemeditatus*
- Premiador** / Sariemallea, sariztaria, aloguera, emallea, alogueratzallea, allacairuzalea / *Praemium conferens*
- Premiar** / Saria eman, aloguera, allacairua, sariztatu, alogueraztatu, allacairuztatu / *Praemio donare aliquem*
- Premiado** / Sariztatua etab. / *Praemio donatus*
- Premio** / Saria, aloguera, allacairua / *Praemium, merces*
- Prenda** / Prenda / *Pignus, oris*
- Prendar** / Prendatu, prenda ateratu / *Pignus capere*

- Prendado** / Prendatua, baitua / *Captus in pignus, oppigneratus*
- Prender** / Preso artu, eraman, carcelaratu / *In carcerem detrudere*
- Presso** / Itsatsia / *Captus*
- Presos de la carcel** / Presoac, Carcelean daudenac / *In carcerem detrusi*
- Preposito** / Dianagusia, buruzagua / *Praepositus*
- Prepositura** / Dianagustea / *Praepositura*
- Preposteracion** / Araulida, Araulitzea / *Rei alicujus inversio*
- Prepostero** / Araulia, araulitua / *Praeposterus*
- Preposteramente** / Arauliró / *Praepostere*
- Prerrogativa** / Gallaldia / *Praerogativa*
- Presa** / Saspilla, presa / *Praeda*
- Presbiterado** / Apaizgoa, apezgoa / *Presbyteratus*
- Presbiteral** / Apaiztarra, apeztarra / *Sacerdotalis*
- Presbiterio** / Apaiztegia, apeztegia / *Presbyterium*
- Presbitero** / Apaiza, apeza, abadea / *Presbyter*
- Prescribir** / Berautu, beretarautu / *Praescribere*
- Prescripto** / Berautua, beretarautua / *Praescriptus*
- Prescripcion** / Beraua, beretaua / *Prescriptio*
- Presidencia** / Dianagustea / *Praesidis munus*
- Presidente** / Dianagusia / *Praeses*
- Presidiado** / Goarnitua, goardacaitua / *Praesidio munitus*
- Presidiario** / Goarnuritarra, gordacairitarra / *Praesidiarius*
- Presidio, guarnicion** / Goarnita, gordacaya / *Praesidium*
- Presidio, Ciudad de presidio** / Goarnuria, goarnituria, gordacairia / *Arx praesidio munita*
- Presidir** / Dianagusi izan, aurrena, aitzindari izatu, izandu / *Praesidere*
- Prestador** / Biurcitzallea, biurcilaria, mallebazalea / *Mutuanis, commodans*
- Prestamera** / Prestamoa / *Prestimonium*
- Prestamero** / Prestameroa / *Praestimonio fruens*
- Prestamero mayor** / Prestamero nagusia / *Nobilis primarius praestimoniis fruens*
- Prestamo** / Ik. Empréstido
- Prestar** / Elcutzi, biurtzi, mallebatu, prestatu / *Commodare, mutuaré*
- De prestado** / Elcutziro, biurtziro, prestamenez / *Mutuo, precario*
- Presuncion** / Ik. Sospecha, conjetura
- Presuncion** / Antustea, goitardea, andigoá, facá / *Arrogantia, superbia*
- Presunto** / Ustecoa / *Praesumptus*
- Pretension** / Gotirtsia, guteda, burupea / *Petitio, ambitus*
- Pretericion** / Bagueztea / *Praeteritio*
- Preterir** / Bagutzi / *Praeterire*
- Preterido** / Bagutzia / *Praeteritus*
- Pretor** / Dianagusia, aguintaria / *Praetor*
- Pretoriano** / Pretoreari dagocana, pretoriarra / *Pretorius, a, um*
- Pretorio** / Jaureguia / *Praetorium*
- Pretura** / Aguintaldia, pretoria / *Praetura*
- Prevalecer** / Goyartu, garaitu / *Praevalere*
- Prevaricacion** / Fedastea, egopaitea / *Praevaricatio*
- Prevaricador** / Fedauslea, egopaitaria / *Praevaricator*
- Prevaricar** / Fedautsi, egopaitu / *Praevaricari*
- Prevencion** / Prestaera, managoa, manealdia / *Praeparatio, apparatus*
- Primazgo** / Gusuitza / *Consanguinitas patruelium*
- Primo** / Gusua / *Patruelis, consobrinus*
- Primer primo, segundo, tercero** / Lengusua, Bestengusua, Erengusua / *Patruelis primus, secundus, tertius*
- Primogenito** / Lenijayoa / *Primogenitus*
- Primogenitura** / Lenijayotzea / *Primogenitura*
- Princesa** / Princesa, lenesá / *Foemina princeps*
- Principada** / Lenendagoa / *Principis jactantia*
- Principado** / Lenendaitza / *Principatus, us*
- Principe** / Lena, lenena, Principea / *Princeps*
- Prior** / Priorea, dialena / *Prior, caenobiorcha*
- Priora** / Priora, dialena / *Antistita*
- Prioral** / Priorarra, dialendarra / *Prioralis*
- Priorato** / Prioratua, dialenaitza / *Prioratus, caenobii primatus, us*
- Prioridad** / Leizagoa, lenago izatea / *Prioritas*
- Prioste** / Ocentario / *Sodalitii Aeconomus*
- Prision** / Itsastea / *Captura*
- Prision** / Presondeguia, gaistaleena / *Carcer, custodia*
- Prisiones** / Oinbollac, itsascarriac / *Compendes, vincula*
- Prisionero** / Itsatsia, arrapatua / *Captus*
- Privacion** / Baguea, gabea, bagá, bagueera, baguetzea, caiztea, caizteera / *Privatio*
- Privanza** / Gosardea / *Favor, gratia*
- Privar** / Baguetu, gabetu, caiztu / *Privare, loco movere*

- Privado** / Baguetua etab. / *Privatus*
Privativamente / Batarquiro, bacoiquiro / *Privative*
Privativo / Batarra, bacoya / *Proprius, privativus*
Privilegio / Gallaldia, bacoileguea, privilegioa / *Privilegium*
Probanza / Bedoya / *Probatio*
Probar / Frogatu, progatu, danzquitu / *Probare, experiri*
Probado / Frogatua etab. / *Probatus*
Procedimiento(s) / Joaita, erartac, joaitac / *Processio, agendi rationes, opera, um*
Processal / Aucijoaitarra / *Ad acta judicialia pertinens*
Processar / Aucijoaitatu / *Acta instruere*
Processado / Aucijoaitatua / *Acta instructa*
Proceso / Aucijoaita, procesoa / *Acta judicialia, actorum volumen*
Proclama / Deya, pregoiá / *Nuptiarum praeconium*
Proclamacion / Ik. Promulgacion
Proclamar / Ik. Promulgar
Proconsul / Bacarquidordea / *Proconsul, proconsulatus*
Proconsular / Bacarquidordecoa / *Proconsularis*
Procuracion, procura / Equindea / *Procuratio, negotiorum curatio*
Procuracion, contribucion / Arcentsa / *Pro cibo, aut hospitio contributio*
Procurador / Equindaria / *Curator, procurator*
Procurar / Equindatu, gomatzetu / *Procurare*
Procurado / Equindatua / *Procuratus*
Prodigalidad / Eriandea, irioidea, gueitugarria / *Prodigalitas, profusio*
Prodigio / Eriatzallea, irioitaria, gueitugarria / *Prodigus, profusus*
Progenitor / Gurasoa / *Progenitor*
Progenitura / Ik. Primogenitura
Prohibicion / Debecua, iralota, hartzarua / *Prohibitio, interdictum*
Prohibir / Debecatu, iralotu, hartzaratu / *Prohibere, vetare*
Prohibido / Debecatua etab. / *Prohibitus*
Prohibitivo / Debecaria, debecatzailea, iralotzailea, iralotaria, hartzarazalea / *Prohibens, prohibitorius*
Prolongar / Luzarotu, luceeguitu / *Prolongare*
Prolongado / Luzarotua etab. / *Prolongatus*
Promessa / Aguindea, promesa, loscañia / *Promissum, promissio*
Prometer / Aguindu, promestu, luscandu, loscaindu / *Promittere*
Prometido / Aguindua / *Promissus*
Prometerse / Iracheden / *Sperare*
Prometido en las posturas / Gandirua / *Pecunia primum licitanti data*
Prometimiento / Ik. Promessa
Promission / Ik. Promessa
Promisorio / Aguindecoa, promescoa, loscañicoa / *Promissorius, a, um*
Promover / Goigoatu, aurreratu / *Promovere*
Promulgar / Ik. Publicar
Promulgacion / Ik. Publicar
Propinquidad / Urregoirra / *Propinquitas*
Propinquo / Urregoya / *Propinquus*
Proponer / Gogartu / *Proponere, profiteri*
Propretor / Dianagusia / *Propraetor*
Propiedad / Ik. Dominio
Propietariamente / Menpequiro / *Jure proprietatis*
Propietario / Mempelataria / *Rei Dominus*
Propios de alguna ciudad / Dagotona / *Urbis bona communia*
Prorroga / Geuiteda, gueitera / *Prorogatio*
Prorrogar / Gucitedatu, gueiteratu / *Prorogare*
Prorrogado / Gucitedatua / *Prorogatus*
Proscribir / Eripetu / *Proscribere*
Proscrito / Eripetua / *Proscriptus*
Proscripcion / Eripea / *Praescriptio*
Prosecucion / Jargoaita, aurrandea / *Prosecutio*
Proseguible / Jargoitugarria / *Quod urgeri, promoveri potest*
Proseguimiento / Ik. Prosecucion
Proseguir / Jargoaitu, aurrandetu / *Prosequi, continuare*
Proseguido / Jargoaitua etab. / *Continuatus*
Prostitucion / Aragueita, aragueitzea / *Prostitutio*
Prostituir / Aragueitu, aragueitatu / *Prostituere*
Prostituido / Aragueitua, aragueitatu / *Prostitutus*
Proteccion / Estalpea / *Protectio*
Protector, a / Estalparia / *Protector; protectix*
Proteger / Estalpetu / *Protegere*
Protegido / Estalpetua / *Protectus*
Protesta / Gogarpea / *Protestatio, denuntiatio*
Protestar / Gogarpetu / *Protestari*
Protestado / Gogarpetua / *Denuntiatus*
Protesto la fuerza / Ots eragoquiz / *Cogenti cedo, pareo*
Protestante / Gogarpetaria / *Protestans*
Protesto / Ik. Protesta
Protocolo / Izquiraburua / *Protocollum*

- Protonotario** / Lenotarioa / *Protonotarius*
Proveedor / Ornitzailea / *Annonae praefectus*
Proveeduría / Orniteguia, ornitzateguia, ornitechea / *Annonae domus*
Proveeduría / Ornitequintza / *Annonae praefectura*
Proveer / Ornitua, zuzquitu, jabildu / *Providere, instruere, annonam invehere*
Proveído / Ornitua etab. / *Instructus, provisus*
Proveer alguna Dignidad / Goyenderen bat eman / *Conferre*
Proveído / Emaná / *Collatus*
Proveído / Naidarra, erabacdea / *Decretum, sententia*
Proveimiento / Ornidura, zuzquidura / *Provisio, instructio*
Providencia / Letartá / *Providentia*
Providencial / Letartacoa / *Providentiae*
Providente / Letartaria, letartatzallea / *Providens*
Provincia / Provincia / *Provincia*
Provincial / Provinciala / *Provincialis*
Provincial, provinciano / Provinciarra / *Provincialis*
Provincialato / provincialera / *Munus, & tempus Provincialis*
Provision / Naidarra, erabacdea / *Edictum, decretum*
Provisor de el Obispo / Provisorea / *Episcopi Vicarius*
Provisoria / Provisoria / *Vicarii generalis munus*
Provocacion / Ahaicá, ataicá / *Provocatio*
Provocador / Ahaicaria, ataicaria, ahaicatzallea, ataicatzallea / *Provocator*
Provocar / Ahaicatu, ataicatu / *Provocare, lacessere*
Provocado / Ahaicatu etab. / *Provocatus*
Provocativo / Ahaicagarria, ataicagarria / *Provocans*
Provocativo / Ik Provocador
Proyecto / Ecaraua / *Destinatum alicujus rei faciendae consilium*
Prudencia / Zoguiera, zuhurtzia, zurtasuna / *Prudentia*
Prudente / Zoguia, zurra, zuhurra, gomartia / *Prudens*
Prudentemente / Zoguiro, zuhurquiro, gomartiro / *Prudenter*
Pubertad / Larrinera, erabera, adizcondea / *Pubertas*
Publicacion / Otsandea, ochandia / *Publicatio, promulgatio*
Publicacion para casarse / Deia / *Publica monitio*
Publicador / Otsandetaria, ochandetaria / *Publicater, promulgator*
Publicamente / Otsanderó, ochandiró, aguirian, aguerrian, gucien aurrean, atzinean / *Publicè, palam*
Publicano / Arrendatzallea, ondacartzallea / *Publicanus*
Publicar / Otsandetu, ochanditu, publicatu / *Publicare, promulgare*
Publicar las amonestaciones / Deiac eguin, aguertu / *Futuras nuptias edicere*
Publicidad / Otsandea, ochandia / *Pervulgatio*
Publico / Otsandequia, ochandiquia, aguerria, aguiria, jaquiña, oroazcoa / *Publicus*
Publico / Guciaquicoa / *Communis*
En publico / Aguerrian, gucien aurrean, aitzinean / *Publicè, palàm*
Puebla / Ik. Poblacion
Pueblo, lugar / Iria, uria, erria / *Oppidum*
Pueblo, la gente de èl / Iritarrac, iridia, uritarrac, uridia / *Populus*
Pueblo / Ik. Plebe, vulgo
Tumulto de el pueblo / Boalda / *Vis populi*
Puesto / Goyendea / *Dignitas, honor*
Punicion / Ik. Castigo, castigar
Puntos para leer de oposicion / Epaitzac / *Thema sorte ductum*
Pupilar / Erapearra / *Pupillaris*
Pupilero / Erapecoen maisterra, zaitzallea / *Alumnorum receptor*
Pupilo / Erapecoa / *Pupillus*
Quartel de Soldados / Guerrarien etzanuntza, egoitza / *Meta castrensis, castra, orum*
Quatrero / Abrebaslea / *Abactor*
Quebrantar / Autsi, erabagui / *Violare, transgredi*
Quebrantante / Auscaria, auslea, eraballea / *Frangens, effringens*
Quebranto / Autsierra, erabaira / *Fractio*
Quebrar / Maitautsi / *Creditoribus decoquere*
Quexarse / Quejatu, arrencuratu / *Queri*
Quexicoso / Quejacorra, arrencurata / *Facile querulus*
Querella / Querella, querellea / *Criminatio, accusatio, delatio*
Querellador / Ik. Querellante
Querellarse / Ik. Quexarse
Querellarse / Querellatu / *Adjudicium deferre, accusare*

- Querellante** / Querellaria / *Delator, accusator*
- Querelloso** / Ik. Quexicoso
- Question** / Galdea, leiquitza / *Quaestio*
- Questionar** / Leiquitzatu / *In dubium vertere*
- Questionario** / Leiquitzegua / *Quaestionum collectio, compilatio*
- Quiebra** / Autsiera, erabaqueta / *Fractura*
- Quiebra, perdida** / Galerá / *Inimutio*
- Quiebra entre Mercaderes** / Maitautsia / *Decoctio*
- Mejora de tercio y quinto** / Hirurpai ta bostepaico auquera / *Ex triente, quadrante haereditatis auctio*
- Mejorar en tercio y quinto** / Hirurpai ta bostepayan autatu / *Ex triente, quadrante haereditate augere*
- Quita** / Quita, quito, quitadea / *Liberatio, absolutio*
- Quitanza** / Quitantza
- Quitar** / Quitatu / *Pignus redimere*
- Quota** / Taldia / *Quota pars*
- Racion** / Anoa / *Portio, diarium*
- Racion, Prebenda** / Eleiz-anoa / *Prebenda portionaria*
- Racion de hambre** / Gasetanoa / *Parcissimum diarium*
- Media racion** / Anoerdia / *Dimidia Ecclesiastica portio*
- Rapto** / Ik. Hurto
- Rapto a la cabeza** / Burura igotzea / *Raptus, us*
- Rapto de muger** / Ostutzea / *Raptus*
- Raptor de muger** / Ostutzallea / *Raptor*
- Rastro de la corte** / Barrutia / *Territorium curiae*
- Rateria** / Listerreria / *Vilium subfuratio, vile lucrum*
- Ratero** / Listerra / *Furunculus*
- Ratificacion** / Ichecoiguita, fermuguita / *Ratificacio, ratihabitio*
- Ratificar** / Ichecoiguitu, fermuguitu / *Ratum facere, habere*
- Ratificado** / Ichecoiguitua / *Ratus factus*
- Rato** / Ichecoia, fermua / *Ratus, a, um*
- Razon de Estado** / Egoitzeoquoia, egoitzaren egoquia / *Ratio politica*
- Razonamiento** / Bitzaldia, biztaldia / *Oratio, sermo, concio*
- Real** / Andiguitarra / *Regius, regalis*
- Real, reales de Exército** / Diagoitza / *Castra, orum*
- Realeza** / Andigoia, andigoitea / *Magnificentia*
- Rebelde** / Menaldetia, becaindia / *Rebellis*
- Rebeldia** / Menaldeera, becaindeera / *Contumacia*
- Rebellion** / Menaldeera etab. / *Rebellio*
- Recaer** / Berterori, berriz erori, jautsi / *Recidere, relabi*
- Recaida** / Berterortea, berriz erortea, jaustea / *Redicivum*
- Recaudacion** / Cobratzea, escateratzea / *Exactio*
- Recaudador** / Cobratzallea, escateraria / *Exactor*
- Recaudar** / Cobratu, escateratu / *Exigere*
- Recaudado** / Cobratua etab. / *Exactus*
- Recaudo** / Escaterá, cobrantzá / *Exactio*
- Receptor** / Estaltzallea / *Receptor, occultator*
- Receptar** / Estali, ezcutatu / *Occultare*
- Receta** / Oroitaraua / *Rerum aliarum praescriptus ordo*
- Recibo en cuentas** / Errecibo, contaraua / *Acceptum*
- Recision** / Iñolaztea / *Rescissio*
- Reclamar** / Eraigoratu / *Reclamare*
- Recluir** / Arachi / *Recludere, occultdere*
- Recluido** / Arachia / *Reclusus, oclusus*
- Reclusion** / Araistea / *Oclusio*
- Reclusion** / Araistegua / *Carcer*
- Recluta** / Diagueita / *Legionis supplementum*
- Recluta, soldado reclutado** / Diagueitarra / *Miles supplemento adscitus*
- Reclutar** / Diagueitu, diagueitatu / *Legiones supplere*
- Reclutado** / Diagueitua / *Supplemento adscitus*
- Recobrar** / Bircobratu, berriz cobratu, coberatu / *Recuperare*
- Recobro** / Bircobera, bircobrua / *Recuperatio*
- Carta de recomendación** / Gomendioco gutuna / *Litterae commendatitiae*
- Recomendar** / Gomendatu, doanditu / *Commendare*
- Recomendado** / Gomendatua / *Commendatus*
- Recompensa** / Ordaiña, ordaindea / *Compensatio*
- Recompensar** / Ordaindu / *Compensare*
- Reconciliacion** / Ongundea, comundioa, adisquidetzea / *Reconciliatio*
- Reconciliacion** / Erreconciliatzea / *Reconciliatio, levium culparum per confessionem expiatio*
- Reconciliar** / Ongundetu, comundatu, adisquidetu / *Reconciliare, in gratiam reducere*

- Reconciliado** / Ongundetua etab. / *Reconciliatus, in gratiam reductus*
- Reconciliador** / Ongundaria / *Reconciliator*
- Reconduccion** / Birtalocaira / *Reconduccio*
- Reconocimiento** / Ezaguera, ezagutza / *Recognitio, agnitio*
- Reconvencion** / Eranzuquia / *Reconventio, redargutio*
- Reconvenir** / Eranzuquitu / *Redarguere, actionem retorquere*
- Reconvenido** / Eranzuquitua / *Redargutus, mutuâ petitione actus*
- Recopilacion** / Ik. Compendio, compendiar
- Rectificacion** / Artezte, zucentzea, artzeguita, zucenguita / *Rectificatio*
- Rectificar** / Arteztu, artzeguitatu, zuzendu, zucenguitatu / *Rectum facere*
- Rectificado** / Arteztua etab. / *Rectus, factus*
- Rectitud** / Artea, ecadoya / *Justitia*
- Recto** / Ecadoya, ecadoitia / *Justus, aequus*
- Rector** / Erretorea, diazaya, diazaina, aguintaria / *Rector*
- Rectorado** / Erretoracoa, erretoria, diazaigoa / *Rectoris munus, vel tempus*
- Rectoral** / Erretorecoa / *Ad rectorem spectans*
- Recudimiento** / Biltaraua / *Apocha ad exigenda vectigalia*
- Recurso** / Noraldea / *Recursus, refugium*
- Recusacion** / Artzucoa / *Recusatio*
- Recusar** / Artzucotu, artzucatu / *Recusare*
- Recusado** / Artzucotua / *Recusatus*
- Redencion** / Berterosgoa, berriz erostea / *Redemptio*
- Redencion** / Quitapea / *Redemptio*
- Rediezmo** / Birtamarrena / *Secundae decimae*
- Redimir** / Erredimitu, quitapetu / *Redimere*
- Redimido** / Erredimitua, quitapetua / *Redemptus*
- Redimir** / Berterosi / *Redimere*
- Redimido** / Berterosia / *Redemptus*
- Redimir un censo** / Quitapetu / *Redimere*
- Redistribucion** / Birtemasquida / *Iterata distributio*
- Reditos de algun Censo** / Erredituac, guei gânac / *Redditus, us*
- Redituar** / Eman, gueigandu, gueiganatu / *Reddere, redditus afferre*
- Redituado** / Gueigandua / *Redditus, a, um*
- Reduplicacion** / Birreztatzea / *Duplicatio*
- Reduplicar** / Birreztatu / *Duplicare*
- Reedificacion** / Birtequida / *Reaedificatio*
- Reedificar** / Birtequidatu / *Reaedificare, instaurare*
- Reedificado** / Birtequidatua / *Instauratus*
- Reembolsado** / Berbolsaratua / *Crumenâ reconditus*
- Reembolso** / Berbolsatea / *In crumenam pecuniae immissio*
- Reembolsar** / Ik. Recobrar
- Reemplazar** / Ordaindu / *Supplere*
- Reemplazo** / Ordaña / *Suppletio*
- Refaccion** / Jataldichoa, jataldia / *Refectio*
- Refaccion, que se haze à los Ecclesiasticos** / Cotiz Ordaña / *Vectigalis accepti pro immunitate restitutio*
- Reforma** / Berterâ, birterâ / *Reformatio*
- Reforma** / Bertaraua / *Correctio, severioris disciplinae instauratio*
- Reformador** / Berteratzallea / *Reformator*
- Reformar** / Berteratu, berteraztu / *Reformare*
- Reformado** / Berteratua / *Reformatus*
- Reformar** / Bertarautu. Ik. Corregir, emendar / *Instaurare*
- Reformado** / Berterautua / *Instauratus*
- Reformar** / Erazquetu / *Deponere*
- Reformado** / Erazquetua / *Depositus*
- Reformatorio** / Bertarautzallea / *Emendans*
- Refrendar** / Birciazcutu, errefrendatu / *Subscribere*
- Refrendado** / Birciazcutua / *Subscritus*
- Refugiado** / Ìesteguitua / *Confugiens*
- Refugio** / Ìestegua, ìgestegua, ieslecua, igueslecua / *Refugium, confugium*
- Refundicion** / Birturtzea, berturtzea, berriz urtzea / *Iterata conflatio, liquefactio*
- Refutar** / Iraizquidatu, egozquidatu / *Refutare*
- Regalia** / Erregalia / *Potestas regia, jus Regium*
- Regencia** / Erregencia, erondea, goberna, bazcaera, anzaera / *Praefectura, regimen*
- Regentar** / Errodu, erregentatu / *Regere*
- Regente** / Erregentea, erondaria, gobernutaria, bazcazalea / *Regens, tis*
- Regiamente** / Erregue erara, erregue guisa, andigoiro, andigoiquiro / *Regiè magnificè*
- Regidor de Ciudad** / Erregidorea / *Decurio*
- Regimen** / Erondoa, goberna / *Regimen*
- Regimiento de una villa** / Erregimentua, erondaldia / *Decurionum confessus*
- Regio** / Erregoquia / *Regius, a, um*
- Region** / Erria, alderria / *Regio, plaga*
- Regir** / Gobernatu, errodu, erondetu, bazcatu, aguindu / *Regere*
- Regido** / Gobernatua / *Rectus, a, um*
- Registrador** / Aratzallea, begartaria, begartatzallea, erregistratzallea / *Scrutator, speculator*

- Registrador, el que pone en el registro los privilegios** / Oamartzallea / *In tabulis publicis annotator*
- Registrar** / Aratu, begartatu, erregistratu / *Scrutari, inspicere*
- Registrar** / Oamartu / *In tabulis publicis adnotare*
- Registrado** / Oamartua / *Adnotatus*
- Registrar algun libro** / Oarcarritu, oarcariac ifiñi / *Librum funiculis, vel papyraceis fasciis signare*
- Registro, acto de registrar** / Aratzea, beartatzea, erregistroa / *Scrutatio, inspectio*
- Registro, lugar de donde se registra** / Beatoquia, icustoquia, erregistroa / *Specula*
- Registro, lugar donde se registran las mercaderías** / Bertoquia, icustoquia / *Locus ubi merces patefiunt*
- Registro de mercaderías** / Erregistroa, icusaraztea, aguertzea / *Mercium patefactio*
- Registro, donde estan los Libros de**
- Registro** / Oamartza, oamartegua / *Tabularium*
- Registro, el Libro de Registros** / Oamarcaya, erregistroa / *Tabulae publicae, codex, icis*
- Registro** / Ik. Albala
- Registro de missal** / Oarcarría, idorogarría / *Funiculi, aut fasciolarum in signum positae*
- Regla** / Araua, adrea, adra, erregla, erreguela / *Regula, norma, canon*
- Reglamente** / Arauaz, araudez, arauquiro, adrez, adrezquiro, erreglaquiro / *Ad regulam*
- Reglamento** / Araudea, araua, adracaya, / *Regula, norma*
- Reglar** / Araugoquia, adregoquia, erreglarà / *Regularis*
- Reglacion** / Becaldea, auzundea, anzoera / *Computatio, collatio*
- Regular** / Araucoa, araularra / *Regulis consentaneus, a, um*
- Regular** / Sarritacoa, betaldicoa / *Frequens, communis*
- Regularidad** / Araudea / *Modus regulis consentaneus*
- Rehabilitacion** / Berriz gai eguitea / *Iterata actio habilem reddendi*
- Rehabilitar** / Berriz gai eguin / *Iterum habilem reddere*
- Rehabilitado** / Berriz gai eguiña / *Iterum habilis redditus*
- Rehazerse en la Milicia** / Berteguin, berrizbildu, biribillatu / *Iterum in ordines colligi*
- Rehen** / Ongundarría / *Obses, idis*
- Reina** / Erreguiña, Eerreina, Bateronsa / *Regina*
- Reynado** / Erreinaldia, bateronaldia / *Regius dominatus*
- Reynar** / Erreguinatu, erreinatu, baterondu / *Regnare*
- Reynante** / Erreñaria, baterondaria / *Regnans*
- Reicidencia** / Ik. Recaida, recaer
- Reyno** / Erreñua, erreñua, bateronquia / *Regnum*
- Reintegrar** / Birtosatu / *Redintegrare*
- Reintegrado** / Birtosatuá / *Redintegratus*
- Reintegro** / Birtosaerá / *Redintegratio*
- Reiteracion** / Birretatzea, berriztatzea / *Reiteratio, iteratio*
- Reiterar** / Birretatu, berriztatu, berriztu / *Reiterare, iterare*
- Reiterado** / Birretatua / *Iteratus*
- Reivindicacion** / Ik. Recobro, recobrar
- Relator** / Eguiztaria, contatzallea / *Narrator*
- Relator de pleitos** / Errelatorea / *Recitator*
- Relatoria** / Errelatoria / *Recitatoris munus*
- Rematar en almoneda** / Erematatu, buqueitu / *Rem addicere postremò licitanti*
- Remate en almoneda** / Buqueia, errematea / *Postremò licitanti rei addictio*
- Remissible** / Barcagarria, doacilgarria / *Venià dignus*
- Remission** / Bialqueta, bidalqueta, egorqueta / *Remissio, missio*
- Remission** / Barcacioa, doacilla / *Remissio, condonatio, venia*
- Remission** / Gueigueta / *Remissio*
- Remissorio** / Bialtzallea, egorlea / *Remissorius, a, um*
- Remocion** / Aldeguita / *Remotio*
- Remordimiento** / Birtausiquia, autsiquia, utsiquia, orchariquia / *Remorsus*
- Remuneracion** / Saria / *Remuneratio*
- Remunerador** / Sariemallea, sariztatzallea / *Remunerator*
- Remunerar** / Sariztatu, saria eman / *Remunerari, remunerare*
- Remunerado** / Sariztatua / *Remuneratus*
- Remuneratorio** / Sarigarria / *Remuneratorius*
- Rendir** / Euspetu, escumatu / *Tradere, dedere*
- Rendido** / Euspetua, etab / *Deditus*
- Rendir** / Ik. Rentar

- Renegador** / Ernegaria, erneguzalea / *Ejurator*
- Renta** / Errenta, carontá, etontza / *Reditus, proventus*
- Rentar** / Errentatu, carontatu, etontzatu / *Reditus, proventus parere, facere*
- Renteria** / Errentan dabillén soroa, alorra / *Praedium conductum*
- Rentero** / Errentaria, carontaria, etontzaria / *Conductor*
- Renuncia** / Arutzia, errenuncia / *Renuntiatio, abdicatio*
- Renunciable** / Arutzigarria, errenunciagarria / *Renuntiabilis*
- Renunciar** / Arutzitu, errenunciatu / *Renuntiare, abdicare*
- Renunciado** / Arutzitua, etab / *Renuntiatius*
- Reñir, contender** / Liscartu, asserratu / *Rixari, contendere*
- Reñir, reprehender** / Atelatu, atecalatu, asserratu, asserrretu, lotsagueriac eman, arrencuratu, aguicaratu / *Objurgare, increpare*
- Reo** / Arauslea, obenduna, hoguenduna / *reus*
- Reparar** / Onguitu, zucendu, berparatu / *Reparare, reficere*
- Reparticion** / Birtucina, birtuzcura / *Partitio, distributio*. Ik. Particion, distribucion
- Repartidor** / Bertucitzallea / *Partitor, distributor*
- Repartimiento** / Ik. Reparticion
- Repatriar** / Erriratu, errira bihurtu / *Redire in patriam*
- Repregunta** / Bircaldea, bertitana / *Iterata interrogatio*
- Repreguntar** / Bircaldetu, bertitandu, berriz galdetu, itandu / *Iterum interrogare*
- Repreguntado** / Bircaldetua / *Iterum interrogatus*
- Representacion** / Aurquezte, betaztatzea / *Representatio*
- Representacion, autoridad** / Menandea, mendera, menea / *Auctoritas, dignitas*
- Republica** / Dierondea, errepublica / *Respublica*
- Republico** / Dierondearra / *Reipublicae studiosus*
- Repudiar** / Uciratzi / *Repudiare, rejicere*
- Repudiado** / Uciraitzia / *Repudiatus, rejectus*
- Repudio** / Uciraitza / *Repudium*
- Reputacion** / Erreputacoia, erreputacionea / *Existimatio*
- Requerimiento** / Adieranza / *Monitio, denuntiatio*
- Requerir** / Adierazo / *Monere, denuntiare*
- Requerido** / Adierazoa / *Monitus*
- Requerir** / Dendatu, icusi / *Experiri, tentare*
- Requerido** / Dendatua, icusia / *Tentatus*
- Requisito** / Icabearra / *Requisitum, conditio necessaria*
- Requisitoria de un juez a otro** / Adieranza / *Postulatio unius iudicis alium*
- Rescatar** / Errescatatu, quitapetu / *Redimere*
- Rescatado** / Errescatatua / *Redemptus*
- Rescate** / Errescatea, quitapea / *Redemptio*
- Rescripto** / Aguintizkira / *Rescriptum*
- Reserva** / Oarpea, iduconcia / *Cautela, calliditas*
- Residencia** / Egoitza, bicitza, bicitguia, ecotaldia / *Commeratio, residentia*
- Residencia** / Zuzaya, contua / *Ratio*
- Residenciar** / Zuzaitu, contuartu / *Rationem ab aliquo reposcere*
- Residenciado** / Zuzaitua / *A quo ratio gestorum quaeritur*
- Residente** / Leontaria / *Incola*
- Resolucion** / Betustea / *Deliberatio, consilium*
- Resolucion** / Ausartzia, osadia / *Fortitudo, animositas*
- Resolucion** / Erabaedea / *Solutio, resolutio*
- Resolutamente** / Ausarquiro / *Audacter, liberè*
- Resolutivo** / Ascagarria / *Resolutivus*
- Resolutivo** / Ondascarria / *Resolutivum*
- Resolver** / Erabaqui / *Decernere*
- Resuelto** / Erabaquia / *Decretus*
- Resolver** / Ascatu, deslotu / *Resolvere*
- Ressuelto** / Ascatus etab. / *Solutus, resolutus*
- Respetable** / Errespetagarria, beacurgarria / *Venerabilis, reverentiâ dignus*
- Respetar** / Errespetatu, beacurtu / *Reverari, venerari*
- Respetado** / Beacurtua, errespetatua / *Veneratione habitus*
- Respeto** / Errespetoa, beguirunea, beacurta / *Reverentia, observantia, veneratio*
- Responsable** / Eranzungarria, ihardesgarria / *Respondere obstrictus*
- Restablecer** / Bertezarri / *Restaurare*
- Restablecido** / Bertezarria / *Restauratus*
- Restablecimiento** / Bertezardea / *Restauratio*
- Restituir** / Biurtu, jaupetu / *Restituere*
- Restituido** / Biurtua, jaupetua / *Restitutus*
- Restituir** / Ik. Restablecer
- Restitucion** / Biurtzea, biurqueta, jaupetzea, jaupedea / *Restitutio, redditio*

- Retencion** / Cemaida, argueda, guelditzea, guerzteza / *Retentio*
- Retener** / Cemaidatu, arguedatu, guelditu, gueratu / *Retinere*
- Retenido** / Cemaidatua etab. / *Retentus*
- Reto** / Erretoa / *De proditione apellatio coram Rege*
- Reto** / Erretoa / *Provocatio ad duellum*
- Retraccion** / Eracartea / *Retractio*
- Retraer** / Eracarri / *Retrahere*
- Retraido** / Eracarria / *Retractus*
- Retraer** / Alderaguin / *Retrahere*
- Retraido** / Alderaguina / *Retraetus*
- Retribucion** / Ik. Recompensa
- Retrotraccion** / Lenagotzea, leneragotzea / *Retrotractio*
- Retrotraer** / Lenagotu, leneragotu / *Retrotrahere*
- Retrotraido** / Leneragotua / *Retrotractus*
- Retrovender** / Atzera saldu / *Retrovendere*
- Retrovendicion** / Atzera saltzea / *Retro venditio*
- Revalidacion** / Baliozteza, balioztatzea / *Confirmatio, revalidatio*
- Revalidar** / Balioztu, balioztatu / *Confirmare, ratum facere*
- Revendedor** / Birsaltzalea / *Propola, mango*
- Revender** / Birsaldu / *Revendere*
- Revendido** / Birsaldua / *Revenditus*
- Reverendissimo** / Erreverendissimoa, erreverendoa erreverendoa / *Reverendissimus, Reverendus*
- Reversion** / Biurqueta, biurtera / *Reversio*
- Revistar** / Berticusi, berticustatu / *Revidere*
- Revocable** / Guedeitzea, guedeya / *Revocatio, abrogatio*
- Revocar** / Guedeitu, guedeitzatu / *Revocare, abrogare*
- Revocado** / Guedeitua, etab. / *Revocatus*
- Revoltoso** / Ik. Revolvedor
- Revolucion** / Irabia / *Revolutio*
- Revolucion** / Ik. Alboroto, tumulto
- Revolvedor** / Irabiatzalea, tracada, nascarria, nahatsalea / *Turbator, perturbator*
- Revolver** / Irabiatu, goberatu, uberritu / *Volvere, revolvere*
- Rey** / Erregue / *Rex, gis*
- Riña** / Errierta, asserrea, atelà, gatazka, auciabartza, gaitea. Ik. Reñir / *Rixa, contentio*
- Robador** / Errucarlea, ebaslea / *Raptor, praedator*
- Robamiento** / Ik. Arrobamiento
- Robar** / Errucartu, ebatsi / *Praedari, rapere*
- Robado** / Errucartua etab. / *Raptus*
- Robo** / Errucartza, ebasguna, ebasqueta. Ik. Hurto / *Raptus, us*
- Rogaciones** / Garitatea / *Rogationes, litaniae majores*
- Rogador** / Erregutzalea, artecoa, bitartecoa, arartecoa / *Rogator, precator*
- Rogar** / Erregutu, otoiztu, arreneztu / *Rogare, precari, orare*
- Rolde** / Ingurua / *Circulus, corona*
- Ronda** / Gaubillaria, / *Circitores, circuitores*
- Rubrica** / Seniqueta / *Signum chirographo adjectum*
- Rubricar** / Magorritu / *Rubricà notare*
- Rubricado** / Magorritua / *Rubricà notatus*
- Rubricar** / Senicatu / *Signum chirographo apponere*
- Rubricado** / Senicatu / *Signatus*
- Rufian** / Andraquetaria, andrazalea / *Leno, nis*
- Rufianar** / Andraquetan ari, ibilli / *Lenocinari*
- Rufianeria** / Andraqueta / *Lenocinium*
- Rufianesco** / Andraquetacoea / *Ad lenocinium pertinens*
- Ruindad** / Landerqueria, dollorqueria, dolorqueria / *Nequitia*
- Ruindad** / Charqueria, chatarqueria / *Res despicabilis*
- Rural** / Sorotarra / *Ruralis*
- Rusticidad** / Oyandardea, sorotardea, destarqueria / *Rusticitas*
- Rustico** / Sorotarra, oyandarra, baserritarra / *Rusticus*
- Saca** / Atera, ateratzea, camporatzea, idoquitzea / *Extractio*
- Alcalde de sacas en Guipuzcoa** / Saca zaya, saquen zaya, zaitzalea / *Rebus in Galliam extrahendis praefectus*
- Renta de sacas** / Saquen cotiza / *Vectigal ex rebus extrahendis, exportandis*
- Sacamiento** / Saca, ateratzea, idoquitzea / *Extractio*
- Sacar** / Ateratu, idoqui, camporatu / *Extrahere, educere, eruere, depromere*
- Sacado** / Sacatua, ateratua etab. / *Extractus*
- Sacrilegamente** / Donausquiro, donauslequiro, sacrilegora, sacrilegioz / *Sacrilegè*
- Sacrilegio** / Donausia, sacrilegioa / *Sacrilegium*
- Sacrilego** / Donauslea, sacrilegoa / *Sacrilegus*
- Sagradamente** / Donausquiro, donatiro, donetirò / *Sacrè*
- Sagrado** / Donausia, donatia, donetia, donetua / *Sacer, a, um*

- Sagrado** / Ik. Refugio, asilo
Sagrar / Ik. Consagrar
Sagrario / Donateguia, sagrariora / *Sacrarium*
Sala / Mandiotea, tarbea, follerua / *Aula*
Sala / Sala / *Curia*
Salariar / Ik. Assalariar
Salario / Salarioa, aluguera, saria / *Salarium, merces, stipendium*
Sancion / Ik. Establecimiento
Saneamiento / Sendarazta, caltagueta / *Satisdatio, cautio*
Sanear / Sendaraci, caltaguetu / *Satisdare, cautionem praestare*
Saneado / Sendaracia, caltaguetua / *Satisdatus*
Satisfacer / Asquitatu, asquidatu, osemoitu, satisfacitu / *satisfacere*
Satrapa / Aguintaria / *satrapa*
Sauseria / Macaiteguia / *Cibi regii officina*
Sayon / Ik. Alguacil o verdugo
Seccion / Epaira, apaizta / *Sectio*
Secession / Ik. Apartamiento
Secretario / Goarpeilaria, secretarioa / *A secretis*
Secreto / Goarpea, secretoa, isilicacoa, ezcutucoa / *Secretum, arcanum*
En secreto / Goarpean, ezcutuan, isilican / *Secretò*
Secretista / Goarpetista, secretista / *Arcanorum naturae scriptor*
Secretista / Isilmandatu zalea / *Multoties secreto colloquens*
Sedicion / Mugaizta, guenastea / *Seditio*
Segregacion / Ik. Separacion
Segundon / Bigarrena, bigarren jayoa / *Secundo genitus*
Seguridad / Segurantzaz, seguridadea / *Securitas*
Seguridad, certeza / Segurantzaz, agribea / *Certitudo, securitas*
Seguridad / Ik. Fianza
Seguro / Segurua / *Securus, certus*
Sel / Sarobeaz, cotá / *Nemus circulo, centroque distinctum*
Sellador / Ciguillaria, ciguildaria, ciguilaria, sellatzallea / *Obsignator*
Selladura / Ciguillera, ciguillatzea, selladura / *Signatura*
Sellar / Cuguilli, ciguildu, ciguilatu, sellatu / *Signare, obsignare*
Sellado / Ciguildua etab. / *Signatus, obsignatus*
Sello / Ciguillua, ciguilua, seloa / *Sigillum, signum*
Semoviente / Berezdabilla / *Semovens*
Senado / Senatua / *Senatus*
Senador / Senadorea, senatucoa / *Senator*
Senescal / Senescalá, Senascalea / *Senescalius*
Senescalia / Senescalia / *Senescalii munus*
Sentencia / Sentencia, erabaquia, erabaqueta, erabacdea / *Sententia, iudicium*
Sentenciar / Sentenciatu, erabaqui / *Sententiam ferre, iudicare*
Sentenciado / Sentenciatua, erabaquia / *Judicatus*
Sentenciarior / Sentecien liburua / *Sententiarium*
Sentencioso / Sentenciatsua, erabaquitsua / *Sententiosus*
Sentenciosamente / Sentenciatsuro, erabaquitsuro / *Sentenciosè*
Señal / Señalea, sena, seña, aztarná, arradiza, azgarria. Ik. Signo, significacion / *Signum*
Señalamiento / Señalamentua, señalaquera, señalatzea, señalaera / *Assignatio, designatio*
Señor / Jabea, nagusia, nabusia / *Dominus*
Señor / Jauna / *Dominus*
Señora / Anrea, andrea / *Domina*
Señora de casa / Echandrea, echeoandrea / *Materfamilias, matrona*
Señoreage / Jaungoquia / *Vectigal ratione dominii*
Señorearse, hazerse dueño / Jabetu / *Rem sibi subijcere, eius dominum accipere*
Señorearse / Jaundu / *Majestate affectata se gerere*
Señoría / Señoría, andreerea, jaunderea / *Vestra dominatio*
Señoril / Jaundarra / *Ad dynastas magnates spectans*
Señorio / Jabariá / *Dominium, dominatus*
Señorio / Jabedea / *Ditio*
Señorio / Jaunderea / *Majestas*
Separacion / Paragueaz, paraguetez, partagueaz, partaguetez, berecigoa, bereiztea, aldeguita / *Separatio*
Sequestrar / Benartetu. Ik. Depositaz / *Sequestrare*
Sequestrado / Benartetu / *Sequestratus*
Sequestro / Benartetua / *Sequestratus*
Sequestro / Benartea / *Sequestrum*
Session / Billaldia / *Sessio*
Session / Ik. Conferencia
Siervo / Quitagueaz, mempecoa, lotequia, esclaboa / *Servus*
Siervo / Servitzaria / *Servus*
Signatura / Ik. Señal

- Significacion** / Senaera, senatzea, señaera, señaatzea, adieraztea / *Significatio*
- Signo** / Sená, seña, siñua / *Signum*
- Simulacion** / Ezteracia, bestiragarria / *Simulatio*
- Sindicar** / Salatu / *Accusare*
- Sindicado** / Salatua / *Accusatus*
- Sindico** / sindicua / *Syndicus*
- Sindico** / Salatzaltea / *Delator*
- Sindicacion** / Salaqueta / *Delatio, accusatio*
- Sinodo** / Batzarrea / *Synodus*
- Sitiar** / Sitiatu, setiatu / *Obsidere, urbem obsidione cingere*
- Sitio** / Sitiá, sitioá / *Obsidio*
- Situacion** / Nongartea / *Reddituum constitutio*
- Situar rentas** / Nongartetu / *Redditus statuere*
- Soberanamente** / Sobeandiró / *Sublimiter*
- Soberania** / Soberania, soberandia / *Sublimitas, celsitudo*
- Soberanidad** / Ik. Soberania
- Soberano** / Soberanoa, soberandicoa / *Sublimis, excelsus, supremus*
- Soberano** / soberanoa / *Princeps, dynasta*
- Sobornador** / Emazpitzaltea / *Subornator*
- Sobrecarta** / Uaidargaña, cartagaña / *Senatus consultum iteratum*
- Sobrecartar** / Cartagaindu, naidargandu / *Senatus cosultum iterare*
- Sobrecartado** / Cartagaindua / *Senatus consulto jussus*
- Sobreseer** / Larguetsi, jarraiguetu / *Supersedere*
- Sobreseimiento** / Larguestá, jarraigueda / *Supersessio*
- Sobriño, na** / Illoba, illobea, senidumea / *Sobrinus, na*
- Sochantre** / Sochantrea / *Praecentor chori*
- Sociedad** / Ik. Compañía, compañero
- Socorredor** / Socorritzaltea, unalaitaria / *Auxilium, opem ferens*
- Socorrer** / Socorritu, unalaitu, lagundu / *Succurrere, subvenire*
- Socorrido** / Socorritua etab. / *Auxilio munitus*
- Socorro** / Socorrua, unalaitá, lagundera / *Auxilium, subsidium, opis*
- Sojuzgador** / Memperataria, memperatzaltea / *Subjugator*
- Sojuzgar** / Memperatu / *Subjugare*
- Sojuzgado** / Memperatua / *Subjugatus*
- Solar** / Urubea / *Area, solum*
- Solar de Nobleza** / Purubea / *Antiquum solum, ac nobile*
- Solariego** / Purubecoa, purubetarra / *Antiquus, ac nobilis*
- Soldada** / Soldatá / *Stipendium, merces*
- Soldadado** / Soldatagueda / *Miles stipendii privatus*
- Soldadesca** / Gudartea / *Militia*
- Soldadesco** / Gudartearra, gudaritarra / *Militaris*
- Soldado** / Soldadua, gudaria, gudartaria / *Miles*
- Solemne** / Otsandicoya, doandicoya / *Solemnis*
- Solemnemente** / Otsandiro, doandiro, otsandiquiro, doanquiro / *Solemnitér*
- Solemnidad** / Otsandigoa, doandigoa / *Solemnitas*
- Solemnizador** / Otsanditzaltea, doanditzaltea / *Celebrator*
- Solemnizar** / Otsanditu, doanditu / *Celebrare*
- Solemnizado** / Otsanditua etab. / *Celebratus*
- Solicitador** / Oarpillaria / *Solicitor*
- Solicitar** / Oarpillatu / *Solicitare*
- Solicitud** / Oarpilla / *Solicitudio*
- Solteria** / Ezcongueda / *Coelibatus*
- Someter** / Sarpetu. Ik. Sojuzgar, sujetar / *Submittere*
- Someterse** / Sarpetu / *Submitti*
- Sonsacar** / Sonsacatu, eralqui, idaroqui / *Callidè aliquid efficere, extorquere*
- Sopena** / Penaren azpian / *Sub poena*
- Soplo** / Salaqueta, bearricea / *Delatio*
- Soplón** / Salatzaltea, bearrizlea / *Delator*
- Sorprender** / Eraspetu / *Repentè invadere*
- Sorprehenido** / Eraspetua / *Repente invasus*
- Sospecha** / Suspichá, gogaleia, sospecha / *Suspicio*
- Sospechar** / Suspichatu, sospechatu / *Susplicari*
- Sospechosamente** / Suspichagarriro, gogaleiquiró / *Suspecte*
- Sospechoso** / Suspichagarria, gogaleigarria / *Suspectus, a, um*
- Sospechoso** / Ayerucorra, suspichacorra, gogaleicorra / *Suspiciosus*
- Sosten** / Irozcaya / *Fulcrum*
- Sostenedor** / Irozlaria, iroztzaltea / *Substantator*
- Sostener** / Irozó, equipetu / *Sustinere, sustentare*
- Subbrigadier** / Brigadari-urrena / *Manipularis dux alter*
- Subdelegacion** / Ordegopea / *Subdelegatio*
- Subdelegar** / Ordegopetu / *Subdelegare*

- Subdelegante** / Ordegopetzallea / *Subdelegans*
Subdelegado / Ordegopetua / *Subdelegatus*
Subdiaconado / Apaizurrempea, subdiaconatoa / *Subdiaconatus*
Subdito / Menecoa, mendecoa, manucoa / *Subditus*
Sublevacion / Ik. Sedicion, conjuracion
Subordinacion / Manupea / *Subordinatio*
Subordinar / Manupetu / *Subordinare*
Subordinado / Manupetua / *Subordinatus*
Subrepcion / Isilpea / *Subreptio*
Subrepticamente / Isilpero / *Subrepticè*
Subreptico / Isilpecoa / *Subrepticus*
Subrogacion / Ordeztea, besteren ordean sartzea / *Subrogatio*
Subrogar / Ordeztu, ordeztatu, besteren ordean sartu / *Subrogare*
Subrogado / Ordeztua / *Subrogatus*
Subsanar / Gaizquiren bat onguitu / *Excusare*
Subsanado / Onguitua / *Excusatus*
Subscripcion / Iscribapea, escribapea / *Scriptio*
Subscribir / Izcribapetu, escribapetu / *Subscribere*
Subscrito / Izcribapetua / *Scriptus*
Subsidiario / Lagundecoa / *Subsidiarius*
Subsidio / Lagundea, lagundera / *Subsidium*
Substitucion / Ordeztea, oñordetzea / *Substitutio*
Substituir / Ordeztu, ordeztatu, oñordetu / *Substituere*
Substituto / Oñordea, ordeztua / *Substitutus*
Substraher / Ebaspetu, quendu, ateratu / *Substrahere*
Substrahido / Ebaspetua etab. / *Subtractus*
Subversion / Ik. Destruccion, destruir
Sucenter / Guerartu / *Succedere*
Sucedido / Guerartua / *Qui succedit*
Sucenter / Guertatu, suertatu, acertadu, jazo / *Accidere, contingere*
Sucedido / Guertatua, etab. / *Quod contigit*
Sucession / Guerarpena / *Succesio*
Morir sin sucession / Humeric bague hil / *Sine prole decedere*
Sucesso / Guertaera, suertaera, acertara, jazoera / *Casus, eventus*
Sucessor / Guerartaria, ondorengo / *Succesor*
Suegro / Aita guiarraba, guinarreba, guiarraoa / *Socer, ceteri*
Suegra / Amaguiarraba, etab. / *Socrus, us*
Sueldo / Sueldo, sosá / *Solidum*
Sueldo / Ik. Estipendio, salario
Suelo / Lurrá. lurgaña / *Solum*
Suelo / Oruea / *Solum*
Sufraganeo / Andipecoa / *Suffraganeus*
Sufragar / Ik. Ayudar, favorecer
Sufragio / Ik. Voto
Sufragio / Ik. Favor, ayuda
Sufragio por los difuntos / Sufragioa, surritzea / *Suffragium*
Sugeto / Sugetoa, norbait, norbaitec, guizon bat, guizon batec, urlia, urlia batec / *Homo quidam*
Sujecion / Menea, menera, mendea / *Subjectio*
Sujetar / Mempetu, meneratu, mendazpitu, sujetatu / *Subjicere*
Sujetado / Mempetua, etab. / *Subjectus*
Sujeto / Ik. Expuesto
Suministrador / Bear danaren emallea / *Subministrator*
Suministrar / Bear dana eman / *Subministrare*
Suministrado / Bear dana emaná / *Subministratus*
Sumission / Jautsapena, manera / *Submissio*
Sumisso / Meneratua, ezarpetua / *Submissus*
Sumptuaria / Janariai cegocan legue bat / *Lex sumptuaria*
Sumptuosamente / Costu andiz, constutsuro / *Sumptuosè*
Sumptuosidad / Costu andia / *Magnus sumptus*
Sumptuoso / Costu andicoa / *Sumptuosus*
Supeditacion / Oñazpitzea / *Supeditatio*
Supeditar / oñazpitu / *Supeditare*
Supeditado / Oñazpitua / *Supeditatus*
Suspendido / Esequia / *Suspensus*
Suspender / Eragotzi / *Suspendere*
Suspender el juicio / Iritziric ez eman / *Abstinere a sententia*
Suspension / Eragozquera / *Suspensio*
Tacitamente, secretamente / Isillic, isilquiro / *Tacitè*
Tacitamente / Isilpez / *Tacitè*
Tangible / Uquigarria / *Tangibilis*
Tantear / Ambatetu / *Retrahere in licitatione, vel venditione*
Tanteo / Ambatetzea, ambatean artzea / *Retractus, us*
Tanto / Ik. Traslado, exemplar
Tardanza / Berantza, beluntza / *Mora, cunctatio, tarditas*
Temido / Icaragarria / *Formidandus*
Temerariamente / Largoaiquiro / *Temerè*
Temerario / Largoaya / *Temerarius*
Temeridad / Largoaita / *Temeritas*
Temeron / Icarámallea / *Propiae virtutis blatero*

- Temerosamente** / Bildurtiro / *Timidè*
Temeroso / Bildurgarria, icaragarria / *Metuendus*
Temible / Icaragarria / *Metuendus*
Temor / Bildurra / *Timor*
Ni teme, ni debe / Ez ur, ta ez bildur / *Omnia audet, consilio praeceps est*
Tenedor / Euquitzallea, iduquitzallea, euslea / *Tenens*
Tenedor de libros / Euslea, zaya, zaina, zaitzallea / *Curator*
Tenencia / Ik. Possession
Teniente / Deuana, duena, dauena / *Tenens*
Teniente, sustituto / Oñordea, ordelaria / *Vicarius, vicem gerens, tenens*
Tentar / Tentatu, dendatu / *Tentare*
Tentativa / Tentaldia, dendaera / *Experimentum, periclitatio*
Tenuta / Eucaldia, iducaldia / *Vindiciae, arum*
Teologizar / Jaincoquidetu / *Theologizare*
Teologo / Jaincoquindaria, Teologoa / *Theologus*
Terceria / Artequeta / *Lenocinium*
Tercero / Irugarrena, hirugarrena, erena, erenecoa / *Tertius*
Tercero / Arteco, bitartecoa / *Internuntius, leno, lena*
Tercero / Amarrenen biltzallea / *Decimarum sequester*
Tercero / Deseraquidau artecoa, biren desongundeán irugarrena / *Tertius arbiter*
Tercias / Amarrenen irurquiac / *Tertiae, arum*
Termino / Mugá, mugarria, chedarria, cozcá, marrá / *Terminus, limes*
Termino / Moldea, modua / *Modus, ratio*
Termino / Barrutia / *Territorium*
Terreno / Lutarra / *Terrenus*
Terreno / Lutartea / *Terre spatium, terra, terre conditio*
Territorio / Lutartea, barrutia / *Territorium*
Tesoreria / Gordairuria, gordairutegua / *Aerarium quaestorium*
Tesorero / Gordairuzaya, tesoreroa / *Prefectus aerarii*
Tesoro / Gordairua, tesoroa, urruchoa / *Thesaurus*
Testa / Ik. Cabeza
Testador / Atzenailaria / *Testator, testatrix*
Testadura / Ik. Borradura
Testamentaria / Atzenaiquindea, testamentaria / *Testamenti exequutio*
Testamentario / Atzenaiquiña, testamentarioa / *Executor testamentarius*
Testamento / Atzenaya, testamentua, testamenta / *Testamentum*
Testar / Atzenaitu, atzenaya eguin / *Testari, testamentum condere*
Testificacion / Daquirastea, talazdea. Ik: Testimonio / *Testificatio*
Testificado / Daquirasia, etab / *Testimonio dictus, a, um*
Testificativo / Daquiraslarria, talasdetzallea, cinoldatzallea / *Testificans*
Testigo / Daquirasá, talaztá, cinollea, lecucoa, testigua, / *Testis*
Testigos / Daquirasquideac / *Qui eadem testantur*
Testigo de vista / Icusitaco, icusiazco testigua, daquirasa / *Testis oculatus*
Testigo de oidas / Aditutaco, adituazco testigua / *Testis auritus*
Testiguar / Ik. Atestiguar
Testimonia / Ik. Testigo
Testimonial / Daquirasgarria, talazgarria, cinolgarria / *Testimonialis*
Testimoniales de obispo / Daquirasgarriac / *litterae testimoniales*
Testimoniar / Ik. Atestiguar, testificar
Testimonio / Daquirasa, talazdea, talazta, cinola, lecucoasuna, testimonioa / *Testimonium*
Testimonio falso / Pensacallua, belcinola, falso testimonio / *Crimen commentitum, calumnia falsum testimonium*
Testimoniño / Belcinolarria, falso testimonioenerauzlea, jasotzallea / *Calumniator* IK: calumnia.
Texto / Beretitza, textoa / *Textus*
Tia / Iceba, icecoa / *Amita, matertera*
Tiempo / Dembora / *Tempus*
A buen tiempo / Mugonez / *Opportune, tempestive, tempore opportuno*
A mal tiempo / Mugaitzez / *Alieno tempore*
Tierra / Erria / *Patria, natale solum*
Tio / Osabá / *Patruus, avunculus*
Tiranamente / Bidagueraro, bidaguerapiro / *Tyrannicè*
Tiranía / Bidaguera, bidaguerayoa / *Tyrannis, idis*
Tiranizar / Bidagueratu / *Tyrannidem exercere*
Tiranizado / Bidagueratua / *Tyrannide oppressus*
Tirano / Bidaguea / *Tyrannus*
Tirano, tiranico / Bidaguea, bidagueracoa / *Tyrannus, tyrannicus*
Titular / Gaicendarra / *Titularis*
Titular / Gaicendatu / *Titulo insignere*
Titulado / Gaicendatua / *Titulo insignitus*

- Titulo** / Gaicenda / *Titulus*
Titulo / Eracaya / *Titulus, ratio*
Toga / Becoralda, toga / *Toga*
Togado / Becoraldua, togaduna / *Togatus*
Tomador / Artzallea / *Capiens, acceptor*
Toparchia / Bamepea / *Toparchia*
Tornillero / ĩeslea, aldacoya / *Desertor, transfuga*
Torticeramente / Ik. Injustamente
Torticero / Ik. Injusto
Tortura / Mincaldea / *Tortura*
Traba / Trabac, lotescuac / *Pedica, compendes*
Traba / Pagaraztea / *Ad solvendum compulsio*
Trabajador / Necazalea, necazaria / *Operarius*
Trabajador / Bearguillea, lanaria, languillea / *Laboriosus*
Trabajar / Trabajatu, travaillatu, bearreguin, laneguin / *Laborare*
Trabajar / Landu / *Elaborare*
Trabajado / Landua / *Elaboratus*
Trabajado / Ik. Cansado, molido
Trabajo / Laná, bearra, trabajua, travaillua / *Labor, opera, ae*
Trabajo comun de todos los vezinos de una Republica / Auzalana, araldia / *Operae communes*
Trabar execucion / Pagnerazo, pagaraci / *Ad solvendum juridicè compellere*
Tracto de tiempo / Erartea, mugutarte / *Tractus temporis*
Tradicion / Bapegania, otsedagoa / *Traditio*
Tradicion / Ik. Entrega
Traduccion / Itzulquera, itzulia, biurquera / *Traductio, versio*
Traducir / Hizcuntza bat bestera itzuli, biurtu, eman / *Vertere*
Traducido / Itzulia / *Versus*
Traductor / Itzularia, biurlaria / *Interpres*
Traficar / Salerosi / *Negotiari*
Traficante / Saleroslea / *Negotiator*
Trafico / Salerosgoa / *Negotium, commercium*
Traicion / Salquindea, etoira, traicioa / *Proditio*
Hazer traicion / Salquindu / *Prodere*
A traicion / Salquindez, etoiraz, traicioz / *A tergo, ex insidiis*
Traidor / Salquindaria, traidorea, etoya / *Proditor*
Traidoramente / Ik. A traicion
Trama / Irazcaya / *Astus, dolus*
Tramar / Aria irazqui / *Tramas subtexere, vel dolos struere*
Tramado / Irazquia / *Subtextus*
Trampa legal / Trampa cilleguia / *Dolus permissus*
Trampear / Trampiaz bici / *Dolo mutuari, petere, accipere*
Trampear / Trampiaz quendu / *Astu aliquem defraudare*
Transaccion / Auztepay / *Transactio*
Transcribir / Ik. Tradladar
Transeunte / Iragoya, iragoarra / *Transiens, euntis*
Transgredir / Mugausti / *Transgredi*
Transgresion / Mugaustea / *Transgressio*
Transgressor / Mugaustea / *Transgressor*
Transicion / Igaroldia, pasaéra / *Transitio*
Transigir / Auztepaitu / *Transigere*
Transigido / Auztepaitua / *Transactus*
Transitoriamente / Iragancorquiró / *Transitoriè*
Transitorio / Iragocorra, iragancorra / *Transitorius, caducus*
Transmission / Bestiragoa / *Transmissio*
Transmitir / Bestiragotu / *Transmittere*
Trapacete / Dirualquidunaren liburua / *Codex collybisticus dati & accepti*
Trapaza / Engañua / *Fraus*
Trasladar / Eralditu, erabestatu / *Transferre; papeles transcribere*
Traspapelarse / Naspapertu, naspapeldu / *Chartam inter alias confundi*
Traspapelado / Naspapertua / *Charta inter alias involuta*
Traslado / Eraldaira, erabesta / *Apographum, exemplare*
Traspasar / Erraldatu / *Transferre*
Traspasar alguna ley / Mugausti. Ik. Quebrantar / *Transgredi*
Traspasar, ceder el derecho / Bestiragotu / *Transferre*
Traspaso, cesion / Bestiragoa / *Translatio, cessio*
Traspaso de alguna Ley / Austeia, mugaustea / *Transgressio*
Tratamiento / Tratamendua, otsicendea / *Colendi ratio*
Tratar / Tratatu, salerosi / *Negotiare, mercaturam focere*
Tratante / Tratalaria, tratularia / *Negotiator*
Tratado / Ongundea / *Tractatus, foedus*
Tratado / Eralgundea, izquiramena, tratadua / *Tractatus dissertatio*
Trato / Tratua, salerosgoa / *Commercium, mercatura, negotium*
Tregua / Gueraldia, tregua, atsaldia / *Induciae, arum*

- Tribunado** / Iripediaren bureitza /
Tribunatus, us
- Tribunal** / Tribunal, ecadoyaren, Juezaren esertoquia, jarlecu / *Tribunal, lis*
- Tribunicio** / Iripediaren burzaitzacoa /
Tribunicius
- Tribuno** / Iripediaren burzaya, zaitzallea /
Tribunus
- Tributacion** / Ik. Tributo
- Tributar** / Cotiztatu, gaiteman / *Tributum pendere*
- Tributado** / Cotiztatua / *Tributum pensum*
- Tributario** / Cotiztaria, gaintemallea /
Tributarius
- Tributo** / Cotiza, gaintemaitza / *Tributum*
- Troncal** / Errondarra / *Ad truncum pertinens*
- Casa o pariente troncal** / Prubincala
- Tropelia** / Nasdia, tropelia / *Inordinata properatio*
- Tropelia** / Tropelia, aurizquimendua /
Vexatio, oppressio
- Trujuman** / Ik. Interprete
- Trujuman** / Truquemalllea, trebea, sayatua /
Proxenetes, circuator
- Tumulto** / Guenasdea, boaldà / *Tumultus*
- Tutela** / Zaitagoa / *Tutela*
- Tutelar** / Zaitaria, zaitzallea, beguiralea /
Tutelaribus
- Tutor** / Zaitaria, zaitzallea / *Tutor*
- Tutoria** / Ik. Tutela
- Tutriz** / Zaitaria / *Tutrix*
- Ultrajar** / Birautu, aputiotu / *Contumeliis vexare, afficere, prescindere*
- Ultrajado** / Birautua etab. / *Contumeliis vexatus*
- Ultraje** / Biraua, aputioa / *Contumelia, probum*
- Ultrajoso** / Birautsua, aputiotsua /
Contumeliosus
- Unanime** / Gogaquidea / *Unanimis*
- Unanimidad** / Gogaquida / *Unanimitas*
- Unidad** / Batasuna, batagoa / *Unitas*
- Unidamente** / Elcarquiro / *Junctim*
- Unificar** / Bateguin, batatu / *Unum facere*
- Uniformar** / Eraquiderazo, eraquide eguin /
Rem facere alteri uniformem
- Uniforme** / Eraquidea / *Uniformis*
- Union** / Elcartea, elcargoa / *Consensus, concordia*
- Unirse** / Elcartu / *Foederari*
- Universal** / Guaciaquicoa, guaciaquidea, gucieracoa / *Universalis, e*
- Universalidad** / Guaciaquida, guciera /
Universitas, universalitas
- Universalmente** / Guaciaquicoro, guaciaquidero, guaciaquidaz, gucieraz /
Universè, universaliter
- Universalidad** / Icasola / *Academia*
- Universidades** / Bataria, chalcarra /
Conventus, communitas
- Urbano** / Artzontia, beguiruntia, cortesá /
Urbanus, comis
- Urgencia, inflancia** / Estuera, ersiera /
Urgentia
- Urgencia, necesidad** / Premia, bearra /
Urgens necessitas
- Urgente** / Premiazco, bearrezcoa, estua, ersia / *Urgens*
- Useñoria** / Bere Señoria, Usia, Usiria /
Dominatio vestra
- Uso** / Ik. Costumbre, habito
- Usucapion** / Useuquia / *Usucapio, nis*
- Usucapir** / Useuqui, usiduqui / *Usucapere*
- Usucapido** / Useuquia / *Usucaptus*
- Usufruto** / Gozamena, usufrutua /
Ususfructus
- Usufrutuar** / Gozamena izan, iduqui, euqui /
Ususfructu gaudere
- Usufructuario** / Gozamenaria, usufrutuaria /
Usufructuarius
- Usura** / Lucurua, irabazgoya, usura / *Usura, foenus, oris*
- Usurar** / Lucuruan eman, edo artu /
Foenerari
- Usurario** / Lucuruduna, lucuraria, lucurutia, irabazgoitia, irabazgoiduna / *Usurarius, a, um*
- Usurero** / Lucuraria, irabazgoyaria, usuraria /
Usurarius, foenerator
- Usurpacion** / Osquentzea / *Usurpatio*
- Usurpador** / Osquenlaria, osquentzallea /
Usurpator
- Usurpar** / Osquendu / *Usurpare*
- Usurpado** / Osquendua / *Usurpator*
- Uterinos** / Sabelquideac / *Filii uterini*
- Uvaguemaestre** / Presbearren zaitzallea, presbearzaya / *Curator, seu Magister apparatus in exercitu*
- Uxier** / Jaureguian atazaya / *Ostiaris in domo regia*
- Uxier de armas** / Armazaya / *Armorum custos*
- Uxier de Camara** / Guelazaya, Camarazaya /
Cubicularius
- Uxier de Saleta** / Ataurrezaya / *Atrii custos*
- Vacacion** / Jabaldia, jabalaldia, gueraldia /
Vacatio
- Vacar** / Jabaldu, jabaldia, gueraldia artu /
Vacare

- Vacar algun empleo** / Bagaldian, utsaldia egon, arquite / *Vacare*
- Vacar, darse, dedicarse a algun ejercicio** / Cerbaiti equin, cerbaitera bere burua eman / *Vacare*
- Vacante** / Jabaldia, jabalaldia, bagaldia, utsalaia, gueraldia / *Tempus vacationis*
- Vagabundo** / Orronlar ia, orrontaria, barrunbaguea / *Vagabundus, homo vagus*
- Vagar** / Orron ibilli / *Vagari*
- Valido de algun Principe** / Gayeracoa, balotia / *Gratia valens, graciosus*
- Valia** / Balioa / *Pretium, aestimatio*
- Validacion** / Balioztea, balioztatzea / *Validatio, confirmatio*
- Validamente** / Baliozquiro, bidezquiro / *Validè*
- Validar** / Balioztu, balioztatu, bidezquitu / *Validare, ratum habere*
- Valido** / Baliozá, bidezquia / *Validus*
- Valor, estimacion** / Balioa / *Valor, pretium, aestimatio*
- Valor, animo** / Valorea, sendagailla, alaigoa / *Virtus, fortitudo*
- Valorar** / Balioa eman, ifiñi / *Pretium assignare*
- Vasaliage** / Mendazpia, mempea / *Clientela fiduciaria, homagium*
- Vassallo** / Mendazpicoa, mendecoa, mempecoa / *Cliens fiduciarus, subditus*
- Vecindad de un pueblo** / Urcondea, vecindadea / *Numerus incolarum*
- Vecindad de una casa a la otra** / Auzoa, alboa, aldamera / *Vicinia*
- Vecindad, immediacion** / Urrera, urcoera, aldea, alboa, alboera / *Confinium*
- Vecindad** / Ik. Domicilio
- Vecindario** / Urcondea / *Incolarum numerus*
- Vecino en algun pueblo** / Urcondearra, vecinoa / *Incola, civis*
- Veda** / Beda, bedea, debecua, artzara / *Vetatio, prohibitio*
- Vedar** / Bedatu, debecatu, debetatu, artzaratu / *Vetare, prohibere*
- Vedado** / Bedatua etab. / *Vetatus*
- Veedor** / Icuslaria, beatzallea, beguiralea / *Inspector*
- Veeduria** / Beguiralearen goyendea, veeduria / *Inspectoris munus*
- Velacion** / Beilla / *Vigilia*
- Velar, hazer centinela** / Celatan egon / *Excubias agere*
- Vellon** / Quarto / *Moneta cuprea*
- Venal** / Salcorra / *Venalis, e*
- Vendedor** / Saltzallea / *Venditor*
- Vender** / Saldu / *Vendere*
- Vendido** / Saldua / *Venditus*
- Vendible** / Salgarria, salquizuna / *Vendibilis*
- Vendicion** / Ik. Venta
- Vengador** / Mendecatzallea, mendecaria / *Vindicator, vindex*
- Venganza** / Mendecua, mendeca, mendequioa, venganza / *Vindicare, ulcisci*
- Venta** / Salgoa, saldura, salera / *Venditio*
- Verbal** / Hiztarra / *Verbalis, e*
- Verbalmente** / Hitez, verbaz / *Verbo*
- Verdugo** / Borreroa, guicerlea, burreba / *Carnifex, tortor*
- Verificacion** / Eguitatzea, eguiatzatzea / *Verificatio, comprobatio*
- Verificar** / Eguitatu, eguiatzatu / *Verificare, comprobare*
- Verificado** / Eguitatua etab. / *Verificatus*
- Verificativo** / Eguitagarria / *Verificativus*
- Vexacion** / Bersioa / *Vexatio*
- Vexamen** / Bersiopena, bersiaidia / *Objurgatio satyrica, cavillatio*
- Vexado** / Bersitua / *Vexatus*
- Vicaria** / Ordeintza, vicarià / *Vicarii dignitas, territorium*
- Vicario** / Ordeintzaduna, vicarioa / *Vicarius*
- Vice-Almiranta** / Almirantordea, almirantaren urrena / *Trirremium secunda*
- Vice-Almirante** / Almirantordea / *Praefecti trirremium vices gerens*
- Vice-Canciller** / Cancillerordea / *Vicecancellarius*
- Vice-Propvincia** / Provinciordea / *Viceprovincia*
- Vice-Propvincial** / Provincialordea / *Viceprovincialis*
- Viciar** / Galguirotu, calguirotu / *Vitiare*
- Viciado** / Galguirotua / *Vitiatus, depravatus*
- Vicio** / Galgiroa, calgiroa / *Vitium*
- Viciosamente** / Galgiroz / *Vitosè*
- Vicioso** / Galguirotia, galgirotsua / *Vitosus, luxuriosus*
- Victima** / Jauscaña / *Victima*
- Vigilar** / Ik. Velar
- Vigilante** / Atzarria, beillaria, ernaria, ernaya, arretsua / *Vigilans*
- Vilipendiar** / Ik. Despreciar, desprecio
- Villa** / Iria, uria / *Oppidum*
- Village** / Irichar, uricharra / *Oppidulum*
- Villanaje** / Iripedia / *Plebs, bis*
- Villano** / Bilauna, billaua, landerra / *Plebejus, rusticus, vilis*
- Villazgo** / Iricotiza / *Oppidi vectigal*
- Vilmente** / Bilusquiro, biluzquiro / *Sordidè*
- Vincular** / Lotetsi / *Jure haereditario annectere, devincire*
- Vinculado** / Lotetsia / *Annexus, a, um*

- Vínculo** / Locarria, locaya / *Vinculum*
Vínculo de mayorazgo / Lotetsia / *Haereditatis vinculum, annexio*
Vindicacion / Ik. Venganza, vengarse
Violacion / Borchaera, erchaera, queisaera / *Violatio*
Violador / Borcharia, ercharia, queisaria / *Violator*
Violar / Borchatu, erchatu, queisatu / *Violare*
Violado / Borchatua etab. / *Violatus*
Violencia / Borchá, erchá, erchacuntza / *Violentia*
Violentamente / Borchaz, queisuz / *Violenter*
Violentar / Borchatu, queisatu / *Inferre vim*
Violento / Borcharia, queisaria / *Violentus*
Virreina / Erregueordearen emaztea / *Proregis uxor*
Virreinato / Virreinatoa / *Proregis imperium, munus*
Virrey / Erregue-ordea, Virreya / *Prorex, gis*
Visorrey / Ik. Virrey
Vista / Icusta / *Cognitio causae*
Viudo, a / Alarguna / *Viduus, viduae*
Viudedad / Alargundera, alarguntza / *Viduitas*
Vivienda / Bicitza, biciteguia, soillerua / *Habitatio, domicilium*
Vivificacion / Bicierazotzea, biciazatzea, bicieraguitea / *Vivificatio*
Vivificador / Bizierazlea, biziazatlea, bicieraguillea / *Vivificator*
Vivificar / Bizierazo, biziaraci, bicieraguin / *Vivificare*
Vizcondado / Vizcondadua / *Vicecomitis dignitas, vicecomitatus*
Vizconde / Vizconde / *Vicecomes*
Vizcondesa / Vizcondesa / *Vicecomitis uxor*
Voluntad / Borondatea, oldea, naiguiña, guraguillea / *Voluntas*
Voluntad / Naya, gura, gogoa / *Voluntas, amor*
Ultima voluntad / Azquenaya / *Ultima voluntas*
Voluntariamente / Naita, gurata, naitaz, gurataz, gogoz, borondatez / *Voluntariè, spontè*
Voluntariedad / Naiquindera, guraguillera, gogatsuera / *Voluntarii qualitas*
Voluntario / Naitacoa, guratacoa, naiquindecoa, gogatsua / *Voluntarius spontaneus*
Voluntariosamente / Ik. Voluntariamente
Voluntarioso / Naietsia, naichequia, guretsia, gurichequia, mañosoa / *Propii arbitrii tenax*
- Votar** / Presqueñi, prescañi, bulotatu, promesatu, promesa, bulota, presqueña eguin, votoa eguin / *Vovere*
Votado / Presqueña, bulotatua / *Votus, a, um*
Votar por alguno / Baqueriztu, baqueritza, votoa eman / *Suffragium ferre*
Votado / Baqueriztua / *Suffragio probatus*
Votar / Ik. Jurar, blasfemar
Votante / Baquerizlea / *Suffragator*
Voto / Presqueña, prescaña, bulotá, promesa, votoa / *Votum*
Vuecelencia / Vuecelencia / *Vestra excellentia*
Vuelo / Irteera, urteera / *Pars extans, prominens*
Vuessa merced / Berori, berorrec, bere mesede, merchedea / *Tu*
Vuesseñoria / Ik. Useñoria
Vulgo / Diarte, oraldia. Ik. Plebe / *Vulgus*
Vusted / Ik. Usted
Xefe / Aguintaria, buruzaguia, burua / *Dux, praeses*
Yerro / Utsa, usguita / *Error, erratum*
Zar / Zarà / *Moschorum Imperator*
- HIZTEGIAREN SUPLEMENTO**
DELAKO ZATIAREN HUSTUKETA
Alguacil / Amamerua
Alimentos / Bicicayac
Alquilar / Alogadu
Arrepentirse / Garbatu
Ausencia / Eudea
Avenencia / Avenicoa
Caduco / Irola
Cobro, dar cobro / Burueman
Costumbre / Ecandua, aztura
Dictamen / Gardia
Disponer / Destatu
Disciplinar / Escolatu
Eleccion / Autua
Estipular / Eguincatu
Fiador / Astoa
Heredar / Jaraunsi
Huir / Ines, inesi
Hurto / Esparcoa
Igual / Burquidea
Impotencia / Eciña
Impotente / Ecindua
Impugnacion / Narritamentua
Inexcusable / Mameana
Justificar / Bitoretu
Ladron / Uhuna
Levantar testimonio / Erauci
Libertad / Escudencia, lachoa
Licencia / Baimena, baimendua
Licito / Sori, cilhegui hauzu

Mancomunar / Arrontatu

Mejoras / Obecuntzac

Motivo / Almutea

Negocio / Ecaira

Obligacion / Eguipidea

Obligar / Erchatu

Ocupacion / Lanzaroa

Ocupar / Pochelatu

Pendenciero / Ergarria

Permission / Haizugoa, cilleguigoa

Prenda / Baya

Quebrantador / Autsaillea

Reprehension / Alhadura

Reprehender / Alhatu

Satisfacer / Asquietsi

Soberano / Orotacoa

Sucesso / Guertacuntza

Tirano / Amia

Tormento / Toliacuntza

Vacaciones / Lanartea

Village / Irisca, urisca

Uso de razon / Endelgamendua

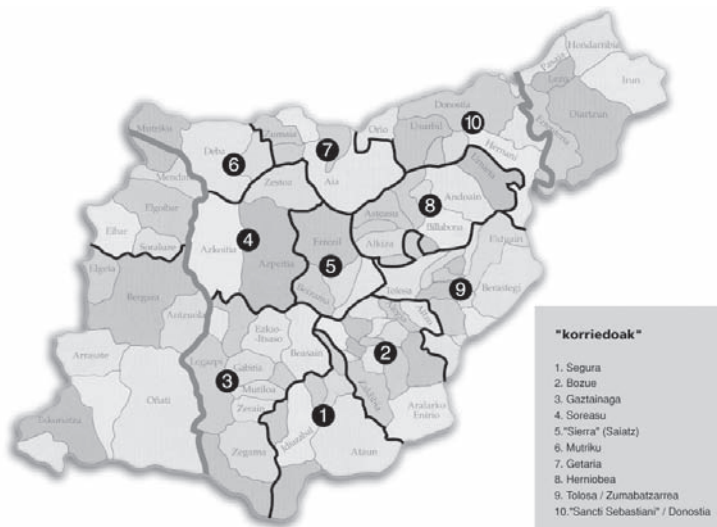
Usted / Berori, berorrec / *Tu*

Eliza eta foru eskualde zaharrak hizkuntzaren historiaren lagungarri

Jose Luis Lizundia Askondo
Euskaltzaindia

Euskalkien mapa egikeran, oraintsurarte, hizkuntzalariek egin dituzten aldaketak, nik orain dakardan eliza eta foru eskualde zaharrak, hizkuntzaren historiaren lagungarri izan daitezkeela, gutxi erreparatu dute. Beroren diziplinatik lan oso onak egin dituzte, historialariek gutxiago, ia denak erdaldunak izan direlako. Elizaren ikuspegitik ere, gai honetaz, propioki, egin den lanik ez dut ezagutzen. Foru eskualde zaharrez Nafarroan eta Bizkaiko merindadeez, Arabako kuadriliez, Zuberoako mezu-tegiez eta Gipuzkoako Erdi Aroko eskualdeez ikerketa gutxi egin da. Bereziki, Erdi Aroa argitzeko, baita, gaur ere, euskalkien eta azpieuskalkien banaketarako lagungarri izan zitezkeen lehen diziplina arteko ikerketa hauek.

Lehendabizi, elizarenak aztertuko ditut, politikoak baino askoz aldakuntza gutxiago izan dutelako. Gainera, hizkuntzalariek badakite zer eragin duen edozein erakunde hizkera batean eta, antzina, euskal herritarrentzat eragin nagusia Eliza Erakundeak zuen. XIX. mendearen hasieran Napoleonen Konkordatorarte, mendez-mendetan, hiru diozesietan hedatzen zen Iparraldea: **Baiona**, **Akize** eta **Olorue**. Hegoaldean, Gasteizkoa 1862an sortu arte, lau diozesi zeuden, **Iruñekoa**, Nafarroa gehiena hartzen zuena eta Gipuzkoako Probintzia, gauza bera; **Kalahorreakoa**

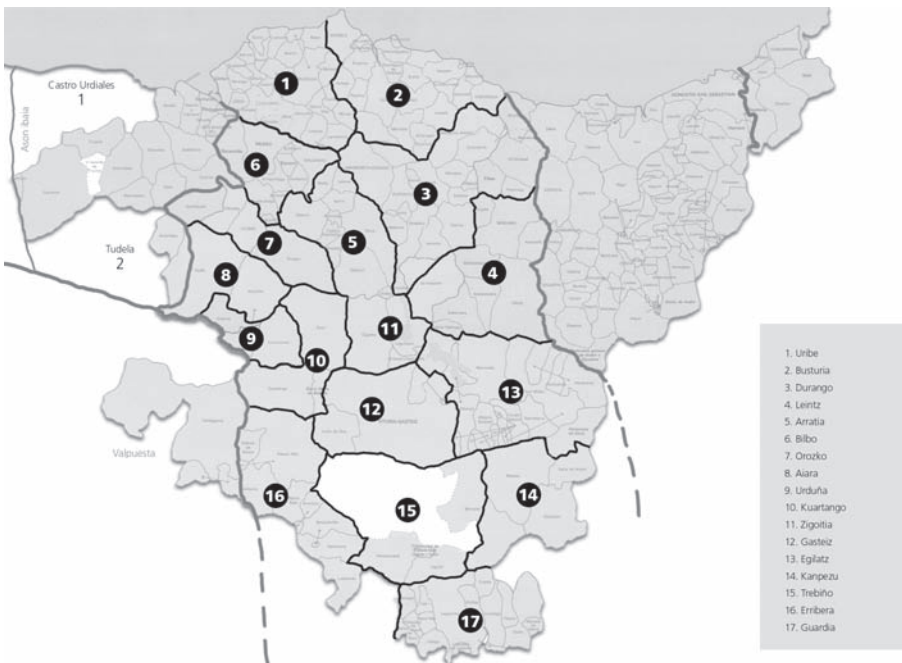

Bizkaia gehiena, Araba, Tuter eta Gobiaran salbu; **Santanderkoa** Bizkaia-Araba / gehienak. Enkarterri guztia, Gordexola salbu, eta Tuterako Elizbarruti txikiak Erribera zati baten zegoen hedatua.

Oraindik egiteke dago Kalahorrako artziprestazgo eta bikarien mapa. Dena dela, saiatu naiz alboan doan bibliografiaren arabera eta banan-banan *Diccionario histórico-geográfico* eta beste datuetatik hartuta. Euskara gutxi edo asko gordetzen den tokietatik hasiko naiz, sartu gabe beste xehetasun batzutan, Ipar Ekialdetik hasita: Durangoko uri artxibotik jasota konturatu naiz Debabarreneko parrokiek, **Durango** artziprestazgoaren **Elgoibarko** bikaria osatzen zutela, Elgoibar bera, Eibarko bi, San Andres eta Aginaga, Mendarozabal, Azpilgoeta, eta Astigarribia, Mutrikun. Parrokia hauetan, Mendebal euskara egiten dela ziurtatu du Koldo Zuazo ikerlariak. Beronen ikerketa dialektologiaren lagungarri, nik eman nizkion xehetasun hauek. Orobat, Debagoieneko parrokiek denek osatzen baitzuten zortzi bat mendetan Leintz artziprestazgoa: Bergarako lau parrokiek, Angiozar eta Antzuolako biek; Oñatiko hirurek; Arrasateko laurek; Leintz Gatzagakoak, Eskoriatzako zortziek; Aretxabaletako bederatziek eta Aramaioko bederlatzi elizetatatik zortzik, hain zuzen, Debarra doazen zortziek. Hauek guztiak osatzen zuten mendez-mendetan **Leintz** artziprestazgoa. Ez da nahasi behar **Leintz** erret ibarra, askoz handiagoa baitzen. Ez iezadazue esan hizkuntzaren eta euskalkien aldetik ere, batasun bat ez duenik, dotri-netan ere ikusten dena!

* * *

Durangoko artziprestazgoak merindade historikoez gain, Aramaio konterriko Oleta ere, beste azpieuskalki batekoa, Pedro Pujana euskaltzain ohorezko zendu berriak eta bertako semeak argitu zuenez eta Elgoibarko bikariak osatzen zuen. Mapa

bagenu, **Debarroko Markina**, beraz, Elgoibarko bikaria, Bizkaiko Markina merindadea, **Durangalde** eta **Leintzekin** aspaldiko batasun bat mendez-mendetako, azpieuskalki berekoa, nire ustez, aurkituko genuke. Ez ziren aspaldidanik pasatuko hainbeste mendeetako batasun bat bi artziprestazgo hauetan. Bestalde, gauza jakina da Elgoibar eta Arrasate hiri bezala agertzen direnean, ez dela jartzen Gipuzkoa direnik, oraindik. Leintz eta Durangalderako egindako dotrinak hobeto aztertu beharko lirateke kasu horretan. Besteak beste, behin baino gehiagotan aipatu den Leintz-Gatzagako abade jaunaren dotrina. **Markinako** merindade txikiko hiru udal eta bi parrokia bakarrik hartzen zituztenak ere, Durangoko artziprestazgoko bikaria bat osatzen zuten. Jose Maria Lakarra historiagileak eta bestek, behin baino gehiagotan aipatu dutenez, baita ere Juan San Martinek, batasun bat zuten bi Markinek, alegia, Elgoibarko bikariakoak eta Artibaikoak. Bestalde, berdintsu zen eibartar edo markina-xemeindar izan Juan Antonio Mogelentzat, euskalkiaren aldetik ere, edo durangar ala markinar izan Astarloa anaiekin batera. Denak azken baten artziprestazgo berberekoak baitziren. Zornotzako merindadeak ere bere 5 parrokiekin: Bernagoitia, Amorebieta, Etxano, Ibarruri eta Gorozikak, Durangoko artziprestazgoaren bikarietarikoa bat osatzen zuten.

* * *

Hainbeste aipatu den *Doctrina cristiana del vascuence de Llodio* delakoaz, jakin behar litzateke lau haranetako biztanle gehien zuten herria Ludio zela **Orozkoko** bikariaren barruan, **Orozko** bost parrokiekin, **Laudioko** harana, **Okondo** birekin eta **Gordexola** laurekin. Beraz, egoera politiko desberdinetako Orozko XVIII. mendean Bizkaira pasatua, Gordexola, Enkarterrikoa eta Okondo, Aiara foruarekin eta Ludio Bizkaiko foruarekin, baina Araban. Laurok osatzen zuten eliz eskualde bat, mapa baten begiratuta eskualde natural bat. Jende askok ahaztu dute Orozkoko euskara eta Ludiokoa antzerakoak zirela, seguru asko, Okondokoarekin ere antza izango zuten, ikertu beharko lirateke Jose Paulo Ulibarrikoaren lanak. Zoritxarrez, Gordexolako euskararen erreferentziarik ez dugu.

* * *

Busturiko euskararena ere agertzen da, alegia, **Busturia** esaten denean, ez Axpe elizatea, baizik eta merindade osoa. 1660ko dotrina, Bermeon agertutakoa, ez ote zen Busturiko merindade osokoa?, hots, “Barrukoentzat azkenean iminten diren arimen salbaziñorako be” Busturiko bikariako abade jaunen enkarguz”. Beraz, hemen, agertzen da berriz ere dotrinak eskualdeka egiten zirela eta eskualde horiek eliz eskualdeak eta foru eskualdeak zirela.

Eliz artziprestazgo edo bikariak eta merindadeek norainoko kidekatasuna duten banan-banan ikertzerik ezinezko gertatu bazitzaigu ere, horretarako norbaitek espreski ikertu behar litzuke dauden material oso aberatsak, Kalahorrako elizbarrutiaren artxiboa. Tartean, esan dezaket eta, Juan Manuel Etxebarria zeberioztarra lagun Zeberioiko euskara Arratiakoan sartzen dela eta ez Bonapartek, bere mapan, Jose Antonio Uriarteren eraginez, Arrigorriagako azpieuskalkian. Esan behar da, mendez-mendetan, Zeberio **Arratiako** merindadeko herrietako bat zela eta artziprestazgo ere. Bizkaiko artziprestazgo zaharrenetarikoa egoitza Erdi Aroko dokumentu baten ikusten denez, Arantzazun, Arratiako Arantzazun, noski, eta ez Oñatikoan, omen zegoen, gero XIX. mendean, Billarora/Areatzakora pasatu bazen ere, Gasteizko diozesia sortukeran. Arantzazuk aurten arte, barrendegi bat izan du Zeberion, bestalde. Beraz, Arratiako azpieuskalkia ikertzeko merindade eta artziprestazgoa kontuan izan behar lirateke. **Uribeko** artziprestazgo eta bikaria handia Lauroko kofradian, Arbilduko San

Migel ermita batzartzen zen XIX. menderarte, hiru “colectorietan” banatzen zen: 1. **Kostaldea**, Getxotik Lemoizera; 2. **Txorierrikoa**, Larrabetzutik Erandioraino, Deustu barne, Deustuko euskara Txorierrikoa izan daitekeela ziurtatu ei du norbaitek. **Mungialdekoa**, hirugarrena: “la Vega de Munguia” dio Labairuk.

* * *

Araba mendebaldeko euskararen aintzinakotasuna aztertzeke ezinbestekoa litzatekeela, uste dut, Kalahorraz gain, Burgos eta Santandereko elizbarrutien artxibotetara jotzea. Kalahorrako artziprestazgokoak ziren Egiraz, Ganboa, Zigoitia, Armentia, Kuartango, Aiara, Erribera, Trebiñuz gain. Aspaldi aipatu diegu, azkenengoz, maiatzean, **Trebiñu** uriko Udaletxean, Henrike Knörr, Jose Antonio Gonzalez Salazar, Koldo Zuazo eta Roberto Perez de Viñaspre mahaikideei. Interesgarria izango bailitzateke aztertzea Trebiñuko artziprestazgoa; buru Argantzón, hartzen bailituzte, ez bakarrik egungo barrendegiko parrokiak, 1955erarte Kalahorrakoak bestalde, sekula santan ez Burgoskoak, gehi Gasteizko elizbarrutia sortu arte XIX. mendearen erdialdean, baita ere Arabako zenbait herri, hala nola, Urizaharra. Portal, euskal idazlea ez ote zen Urizaharrako semea izango eta bukatu Trebiñuko artzipreste Argantzónen? Jakingarria litzateke, jakiteko modu bakarra Kalahorran ikertzea. Patxi Salaberri Zaratiegi adiskideak, bere doktorego tesian, *Eslaba aldeko euskararen azterketa. Toponimiaren bidez* (Onomasticon Vasconiae, 11) argitaratuan, bide interesgarria markatzen du euskara galdutako eremu baten ikerketa dialektologiko alorrean. Arabako kuadrillen, haran nagusien eta eliz eskualdeen arteko ikerketa egin gabe dagoenetik, bakarrik aipatuko nuke **Ganboa** eskualdea. Ganboarren leinuen aipamen asko egin dituzte historiagileek. Euskararen eta euskalkien aldetik, nik dakidala, ez ordea. Noski, hori ikertzeke Ganboa eskualdearen hedadura desberdinak kidekatu behar lirateke, alegia, gauza bat dela Ganboa artziprestazgoa, beste bat, ibar osoa eta hirugarrena, ibar administratiboa, alegia, lehen Ganboako Udala zena, 1957an desagertua, urtegiak zenbait herri urperatu zituenean. Eliz eskualdeak 21 herri hartzen zituen. Arabari dagokionez, eta baita ere Nafarroako Lizarra merindadealdeko zati bat, **Berberiego** artziprestazgoaren hedadura ere aztertzeke litzateke, bertan egon

daitezkeen euskal toponimoak ikertuz. **Urduña** ere hemen sartzen dut, zeren eta hiria Bizkaia izan, elizaz, mendez-mendetan, bikaria-artziprestazgo berbera baitzuen, bai hiriak, bai bere 4 herrixkek eta baita Arrastariako eta Urkabustaizko herriak ere. Horiek osatzen zuten eskualde hori. Hau ere euskararen mugan eta gaztelaniatik hurbil, hain zuzen, Losako merindadearekin, Gaztela Zaharreko 7 merindadeetariko bat, hain zuzen.

Egungo Euskal Herri historikotzat jotzen denetik kanpo, interesgarria litzateke Kalahorrako diozisi handiaren artziprestazgo banaketa arakatzea. Nola liteke, bestela, 1955eko Cicognani-Francoren konkordatorarte kalagurritarrak elizaz ziren Valle de Yanguas eta San Pedro Manrique eskualdean Joakin Gorrotxategik aipaturiko euskal aztarrenak aurkitzea, nahiz eta 1833 probintzia banaketaren ondoren Soriako izan?

* * *

Enkarterriko euskararen aintzinakotasunaz, hedaduraz eta bestez, oso ikerketa sakon gutxi dago, bat ere ez esateagatik. Askoz hobe ikertuta dago Errioxakoa, Juan Bautista Merino Urrutiak eta bestek, Bizkaiaren Mendebaldean dagoen eskualde historikoa bano. Azkenengo euskara galdu zuena Gordexola zen, seguru asko, Kalahorrakoa zelako, lehen ikusi dugun bezala. Gainontzekoena ikertzeko, bi artxi-botara jo behar da Santandereko elizbarrutia, XVIII. mendean sortua berau, Santillana del Mar-eko klausurako monjen komentu baten dagoelarik tornu eta guzti, ikertzeko

zailtasun guztiekin. Aurretiaz, Burgos artzapezpikutegekiko horra pasatu baitzen Valpuestako Erdi Aroko elizbarruti zaharra, Enkarterri, gehi Aiararen Mendebaldea, Tudela eta Gobia haranak hartzen zituen. **Castro Urdiales**ko artziprestazgo handiak izango luke zer ikertu alderdi horretan, Portugalete, Balmaseda, Laredo eta Castrokoko bikarien azpieskualdeekin. Ez ote dago Santander eliz eskualde horietarako euskarazko dotrinarik edo agiririk, euskararen aipamen solte apurrenik? Euskalki edo azpieskalkia baino gehiago, euskararen presentziaren antzinakotasuna ikertzeko, eskualde interesgarri bat Tudelako eskualdea izango litzateke. Ez nahas, mesedez, Tudela asko baitaude, Nafarroako Erriberakoarekin, baizik eta Artziniega burua zuen artziprestazgoa eta harana. Erdi Aroaren hasieran, Valpuestako elizbarrutikoa izan zen, gero Burgosek irentsi zuena, XVIII. mendean, ondoren Santanderekoa izan zen eskualde hori. 1862an Gasteizera pasatu ziren Arabako ziren herrixkak, baina ez ordea, Tudela ibar administratibokoak, honek Udalak izatea galdu zuenetik, Menakora pasatuak baitaude, elizaz, ordea, Santanderrekoekin jarraiturik. Federiko Barrenengoa eta beste asko konturatu ziren, Aiarako forudun eta kuadrillako, Artzeniegako inguruko arabar herrixketan, euskal toponimiaren presentzia oso urria zela. Burgoskoa zibilki eta elizaz Santanderrekoaz, ordea, nik dakidala ez dago ikerketarik eginda, salbu, Jose Bustamante Briciok, bere *La Tierra y los Valles de Mena*, Gráficas Ellacuria, Bilbao, 1971. Oraindik ezagun diren herrixka zenbaitetan, badirudi, euskal toponimia agertzen dela, hala nola, Anzo, Arza, Artieta, Orrantia, Aiega, Burceña, Irus, Obilla, Ungo, Larrate, Ziella, Zirion, Aranduenaren herrixketan, bederen. Ipar Mendebaldeko Tudela eskualde honek mereziko luke ikerketa bat bultzatzea, xehetasun historikoak, Santander eta Burgosen arakatuz.

* * *

Gipuzkerara pasatuz, mendez-mendetako Arciprestazgo Mayor de Guipúzcoa eta gipuzkeraren hedadura gauza bera da, parrokiar-parrokia¹. Dotrinak ere, zenbait dotrinak, horrela erakusten dute (*ikus eranskina*). Eta Felipe II.ren indarrez Erromak, Baionari lau artziprestazgo kendu arte, hots, Baztan, Doneztebe, Bortziri eta **Hondarribikoa**, esan dezakegu Hondarribiko sei parrokiak ere, Irun, Pasaia Donibane, Lezo, Oiartzun eta Errenteria, horiek direla, hain zuzen, Ekialdean, gipuzkeraren agiten ez duten herriak. Fidel Altunak, Juan Bautista Agirre “*Erakusaldiak Antologia*” liburukian pista jakingarriak ematen ditu, “Gipuzkoako eliz administrazioan ere kargu garrantzitsuak izan zituen, Gipuzkoako Artziprestazgo Nagusian: Asteasu eta beste zenbait herri biltzen zituen **Herniobea** korriedoko diputatu gisa azaltzen zaigu aurrena eta, ondoren, Gipuzkoako Artziprestazgo Nagusiko diputatu nagusi”. f “Una esposicion en bascuence del citado Astete que trabajé con encargo de la Venerable Hermandad de *Erniobea*”. f “El dialecto en que se escriben las instrucciones es un medio entre el de **Beterri** y el de **Goyeri**. Su diferencia del de Hernani y San Sebastian v.g. *en dezute, dute, duenac, dutenac, dituzute, dituzte, & c.* que es segun el modo de San Sebastián; y en el nuestro *dezue, due, duanac, duenac, dituzue, ditue*”. Beterri eta Goyeri arteko hizkera, jakina, egilearen herriko hizkera genuke aipu horretan: Asteasukoa. 1350ean 10 korriedotan zegoen banatuta “Gipuzkoako Artziprestazgo Nagusia”: Segura, Bozue, Gaztainaga, Soreasu, “Sierra” (Saiatz), Mutriku, Getaria, Sanctus Milianus/ Herniobea, Tolosa eta Sancti Sebastiani/ Donostia. Aipamenik seguruena Sebastian Insaustiren lan honetan “División de Guipúzcoa en valles”, *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián*, 8. zenbakia, 1974, 226. orrialdea. **Herniobea** korriedoak parrokia hauek hartzen zituen:

1 Hain zuzen, 1027.urtean, Iruñeko Elizbarrutiaren lurralde-mugaketan, honako hau agertzen da”... *cum omnibus supradictis vallibus, et tota Ipuzkoa*”.

Zizurkil, Asteasu, Larraul, Alkiza, Hernialde, Irura, Amasa-Villabona, Andoain eta Urnieta. Hain zuzen Agirre Asteasuko euskara **Herniobeko** euskara izango da, seguru asko, Gatzagako abadearena, **Leinzkoa** den bezalaxe. Gipuzkoakoari dagokionez, Insausti eta Juan San Martinek Erdi Aroko eskualde historikoak, artziprestazgo edo korriedoak konparaturik egindako lanak ezagutzen ditugu; baina, nik dakidala, herriz-herrizko kidekatzea egin gabe dago oraindik, zeren eta Insausti berak airean uzten baitu nongoak ziren Bergara, Oñati, Antzuola, Elgeta, jakin gabe hauek elizaz Leinzkoak zirela. Soreasu eta Iraurgi gauza beretzat jotzen du Juan San Martinek. Hobeto zehaztu behar litzateke hau, zeren eta Iraurgi, egungo Azpeitia, Azkoitia izanik, Zestoako parrokiak Soreasukoak izan baitzitezkeen. Beste batzutan kidekotasuna argi dago, herri batzuk zehazteko badaude ere. Baina, ikerketa, hiru parametro zehatz hauekin egiteke dago, alegia, eliza, foru, hizkuntza loturei buruzkoa.

Nafarroarekiko ikerketa egingo balitz, seguru asko, Erdi Arotik hasita xehetasun interesgarriak aterako liratekeela “Rol de pueblos vascongados y rol de pueblos romanizados” deitzen diren Iruñeko elizbarrutiko sailkapenetan. Nafarroako merinda-

detariko batek azterketa sakona mereziko luke, ene ustez, Erriberrikoak, alegia, zeren eta Lizarrakoan / Estelleriaren azterketa zenbait eginak baituzte, hasi D. Manuel Lekuonak eta, 1990ean, Jose Maria Satrustegik eta beste batzuk. Erriberrikoa, Patxi Salaberri Zaratiegik aztertua badu ere. Iaz, berarekin, Uxuetik, Aragoi ibairaino joan ginen. Gogoia nuen bertako leku izenak ezagutzeko eta hain zuzen, Murillo Frutoraino joan ginen. Zergatik ote Aragoi ibai ertzerain euskal toponimia izatea? eta gero gutxi batzuk bakarrik? Bardeetan soilik eta Tuterako merindadean ia ezer ez? Hain zuzen, Uxuen, Murillo, Santakara Iparraldetik, Aragoi ibaia da, inguru guzti horretan, merindadeen arteko muga, salbu, Kaparroso-Arradan pasatzen da ibaiaren ezkeraldera. Holako azterketa eta ikerketa historikoeekin argiago izango genuke euskararen mugak zer ikusirik ote duen merindade horretan. Nafarroa Garaian bestalde, 11 artziprestazgo zituen Iruñeko elizak, XVII. menderarte, zeren eta kendu behar baitira, Gipuzkoakoa eta Valdonsella. Aibar, Berrotza, Deierrri, Arakil, Orba, Ibargoiti, Longida eta Anue ziren, beraz, beti ere ibar izenekin eta agian, aipaturiko azpieskualdekin. Hortik pasatu beharko ginatke ikerketara, erakunde hauek, euskararen azpieskalkien izan ditzaketen harremana, zerikusia edo kidekotasuna. Ikertzeko dago hori ere. Nafarroan ez bada ere, Alfontso Irigoienek eraginez eta erabakiz, Aragoira pasatu zen eskualde handi bat, elizak Valdonsella deitua. 1745erarte, 48 herri, eskualde horietakoak ziren eta ez Aragoikoak, gero pasatu ziren, eta gaur ere hala dira, Jakako elizbarrutira. Lehenago, Erdi Aroan, galdu zituen Exea, Tauste, -euskaraz, Deustia- eta Luna herriak. Beraz, konturatzen bazarete gaurko Zaragozako probintziak, Huescakoen eta Nafarrokoen artean egiten duen eskualde zabala da hori, “Cinco Villas” ere deitua. Tartean dago, Petilla de Aragoneko barrendegia, Nafarroa izaten jarraitzen duena. Eskualde honen azterketa linguistiko-toponimikorik egin gabe dagoela, uste dut. Garai hartan Aragoira, erreinuz, pasatu bazen ere, euskara antzina bertan hitz egitea posible zitekeen.

* * *

Eta Iparraldera pasatuz, Jean-Baptiste Orpustanek aipatu bezala, geroago Lapurdiko honekikoak baino zaharragoa da elizarekiko Lapurdi, hots, Baionako diozesiarena, alegia, egungo **Lapurdi**, gehi **Arberoa**, **Baigorri**, **Ortzaize**, **Garazi**, gehi aipatu diren XVII. mendean Iruñera pasatutako lau. Benetako Lapurdiren muga, **Pasaiako** badien jartzen baitzuen eta, ez Bidasoan, Haristoy apaizak. Jakina da, bestalde, Napoleonen Konkordatorarte, Nafarroa Behereko hiru eskualdeak, alegia, **Oztibarre**, **Amikuze** eta **Agramondarren** jaurreria, Akizeko diozesikoak zirela. Alderantziz, Zuberoa Olorueko zen. Hemen ere zenbait dotrinak egiaztatzen digu aipatzen dena. Iparraldean bertan ere, Oloroeko diozesi ohian Zuberoako artziprestazgoaz gain, Ossau, Aspe eta Garenx ez lirakeke ikertu behar? Akizekoan, Amikuze eta Lapurdiko Iparraldean dauden: Seignanx-Gosse eta Chalosse. Agian, aurkikuntza interesgarriak lortuko genituzke. Baliabide faltaz ez dut Iparraldeko gehiago aztertzeko modurik izan.

* * *

Azkenik, zenbait galdera egingo nituzke. Euskalkien eta tribu leinuen arteko kide-tasuna, behin baino gehiagotan aipatu duguna. Zehazki, eskualdez-eskualde, ikertzeko dagoena. Katalanek “vila mercat” deitzen dutena alegia, merkatu hirien eragina azpieskalkietan. Jakin badakigu, Gipuzkoan 6 zirela, hori aspaldian argitaratua du, Juan San Martinek: Ordizia, Tolosa, Donostia, Azpeitia, Arrasate eta Elgoibar. Bizkaian, ordea: Durango, Markina, Gernika, Mungia, Bilbo eta Balmaseda. Arratiako merindadeak, txandaka baitzuten merkatuak, agian, Areatza/Billarro ez zelako handitu. Araban begiratu behar litzateke merkatu zaharrenetarikoa bat, Aguraingoa. Nafarroan eta Iparraldean ere, interesgarria litzateke ikertzea.

Bide azpiegituren eragina ere ikertzeke dago. Beste gai garrantzitsu bat, zenbait aipamen egin badituz ere, euskararen muga historikoen bazterrak, ez bakarrik toponimian, baita ere antzinako dokumentazioan eta beste... ikertu beharra dago, bereziki, aipatu ditudan eskualde horietakoak.

Burgosko euskal toponimiaren ildoak gehituz

Luis Maria Mujika

Pozgarri bada beti euskara historikoaren aztarna berriak aurkitzea, hainbatago oraindik aurkikuntzak egungo euskararen esparrutik kanpokoak badira. Hain zuzen, bada urte mordoska Merino Urrutia errioxarrak Errioxa Garaia eta Ezkarai aldeko euskal toponimiaren berri eman zigula liburuki batean; bere lehia, gehienbat, Ezkarai aldera mugatu zen, Burgosko probintziaren egungo muga barruetan aurkitutakoak hain heatuki aztertu eta bilduak izan ez zirelarik. Beraz, guk 1150 kopuruko euskal toponimiazko multzoa jasoa dugu azken urteotan (1984 urteko udaldian hasita), eta toponimia horren sarritasuna aberatsa da, bereziki, Pradoluengo inguruko herrietan, hots, Arandio edo La Demanda mendikatearen babesgune berezian, Valdelaguna haranekoak ere intentsitatearen aldetik biziki interesdunak direlarik. Merino Urrutiak berak aitortzen digunez, bere aportazioak partzialak ziren -eta, gehienbat, 1932 aldean Guilermo Riitwagen-en emaztekiak ahoz bilduriko lekukoetara mugatuak-. Guk hemen aipatzen herri asko ikuskatua dugu eta bertako lekuko batzuen ahozko testigutza ere jasoa, kartulario, kastatro eta jabetzako erregistroetan bilduriko idatz-adierazpenez gain.

Hirugarrenez ekiten diogu lan honi, ezen, bere aurretik Euskaltzaindiaren *Iker-6* liburukian “El euskara en la toponimia de Burgos (nuevos testimonios)”, 311-347 eta “Toponimia vasca en Burgos,” *XI Congreso de Estudios Vascos*, 1991, 423-432 argitaratu genituen. Lehenengo lanean –zerrenda zehatzez gain- mila ehun eta piku euskal tokizenen alderdi filologiko batzuk aztertzen genituen, hau, alde fonetikoak, fonetismo zenbait, onomastikan integraturiko lexikoaren azterketa, eta, orobat, toki-zen atzizkigintza, beti ere alderdi dialektalak kontuan izanik. Bigarren lanean, zehazki, eskualde bateko toponimia eman genuen, hau da, Burgosko Beloradoko epai-barruti barruan ematen den euskal onomastika, bertara Ezkerra, Santa Olalla, Villagalijo, Pradoluengo, Fresneda de la Sierra eta Pradilla herrietako toponimia tipiaren testigutza idatziak eta ahozkoak ekarriz. Eskualde hori, dudarik gabe, Burgosko probintzian aberatsena da euskal toponimiaren aldetik behatuta, herriak Arandio mendizerraren babesean -eta Tiron ibaiaren ibilbide garaienean- kokatzen baitira.

Egungo lanean, beste eskualdetako toponimia ere jasotzen dugu, bat sarri eta joriagoa -oraindik Arandio edo La Demanda mendizerraren esparruari lotua, bai Pradoluengo inguruetan -eta bai Valdelagunako eremuan-, eta alboetara Arlanzon ibaia, Bureba eta Oca aldeko lautadetara barreiatzen dena -azken hau askoz bakana- goa izaki-.

Burgos aldeko euskal toponimia, noski, Ezkarai aldekoaren jarraipena da, eta tokizen zenbait probintziaren beste aldean ematen da, maiz, mugakide delarik. Denetan, antzeko ezaugarriak gertatzen dira, alegia, gaztelaniak mendeetan euskal leku-izenetan eginiko eragin fonetikoak, eta ondorioz sorturiko adulterazio eta urradurak. Mendialdeko geografia malkartsu eta izurtsuak, noski, lautadakoak baino hobeto gorde ditu adierazpen lexikalak, eta mirestekoa da, dagoeneko bederatzirehun bat urte baino gehiago duen tokizen zenbait nola gorde den. Beharbada, euskararen ahozko presentzia hemengo lekuetan orain seirehun bat urte itzaliko zen, eta demografiaren gorabeherak eskualdean handiak izan dira, gaur egun, gehienbat depresio guneak izaki. Oja eta Tiron ibaien ibilbideak gertatzen dira adierazkorrenak euskal toponimiaren aldetik, Ezkarai eta Burgosko probintziaren ekialdeari dagokionez. Merino Urrutiak mapa egokien bitartez erakutsi zigun bertako geografia anitza, eta mapa horiei behatuta, nabarmen da euskal toponimiaren nukleorik aberatsena Pradoluengo ingurukoa dela, bere eskuinean, Logroñoeko Errioxa Beheitikoa Ezkarai, Ojacastro, Saturde eta Saturdejoko eskualdea atzematen delarik.

Ptolomeok eta beste historigile aintzinakoek zehaztaper batzuk utzi zizkiguten Euskal Herria eta bere inguruko lurretako tribuen egitateaz. Erromatar historigileak baskoin, barduliar, karistiar, autrigoin tribuez mintzo ziren, eta hegoalderago Errioxa beheko lurretan beroin eta pelendoien jentilizioak gogoratzen zizkiguten, besteen artean. Dakigunez, iparraldeko barduliar eta karistiaren eremu gehiena mintzairaz euskalduna zen, eta, orobat, baskoinena, nahiz behetiko eremuetan, jada, erromatarren garaian euskararen aztarnak itzaliak egon. Autrigoinen eremuan, berriz, euskararen lekukotzak eskasak ziren, zabalgunen nagusienean, behintzat. Esan beharra dago, Errioxa Garaia, Bureba eta Tiron eta Oja ibaien gune gehienak autrigoinen mendekoa zirela, eta euskal ezaugarritza duen toponimia anitz eskualde horretan kokatzen dela. Iritziak iritzi, aburu asko filologoaren artean eskualdeko euskaltasunari buruz. Batzuen ustetan, euskararen presentzia aintzinakoa da, hau da, erromatarren aurretikoa, eta egungo toponimo anitz ordukoa izan daiteke. L. Mitxelena, Ormaetxebarria, Pérez de Urbel eta beste batzuek, berriz, lur haietako euskaltasunari goi-ertaroko aintzinasuna egotzen diote, soilik, hau da, mairuen eraso arbuiatu geroztikoa, bitarteko lurak eremu geratzean iparraldeko kristauek birpopulatu zituztenekoa; hain zuzen, euskararen presentzia ertaroan emaniko errepoplazio faktoreei lotuko litzateke, populatzaileak, hain zuzen, Arabako lurretatik jaitziriko euskaldunak izaki, gehienbatean. IX eta X mendeetan goiko lurretatik, eta, hurbilago, euskaraz hitz egiten zuten Arabatik jaitziriko euskaldunen adierazpena litzateke egungo toponimia, ezen eta, tokizenetan isladatzen den euskararen tipologia *mendebalekoa* da, gehienbat, aitz / *atx*, soro / *solo*, berri / *barri*, hiri / *uri/ uli /ulli* (poblado), urritz / *urretx* (*Urrez* toponimoa), *-dui* atzikia, beltz / *baltz* aldakiak azaltzen dira, nahiz ez beti. Ezin da ahanzi Errioxako herri eta populazioen izendegietan nabarmen direla *-uri* (poblado) osagaiez amaiturikoak, *Otxanduri*, *Ollauri*, *Nafarruri*, *Gipuzuri*, *Galbarruli*, *Semenuri*, *Herramelluri* modukoak- Toponimo hoiek, noski, errepoplazio baten adierazle dira *-uri* delakoak “poblado” esan nahi baitu, eta, hain zuzen, mendebaleko euskararen (Bizkaian eta Araban goikoen moldera *Enekuri*, *Maruri*, *Obekuri*, *Ullibarri*, eta abar agertzen direlarik). Bestalde, kontuan edukitzekoa da Elizaren erakunde administratiboak mende askotan, nolabait, aspaldiko bereizketa dialektalaren adieragari izan zirela, Calahorrako eliz-barrutiak, adibidez, Gipuzkoan egun bizkaiera mintzatzen duten lurak bere esparrukoak zituen. Banaketa administratibo bera Elizaren aldetik Iruñeako eliz-barrutiari dagokionez, ezen egun goi-nafarrera mintzatzen duten herri gehienak (Hondarribia, Irun, Oiartzun, eta abar...) Nafarroako eliz-barrutian sartzen ziren, aspaldiko baskoin tribuaren lurraldetasun-aztarnak gordez.

Egia esateko, hipotesi anitz da aspaldiko tribuen banaketa eta hedapen-guneei buruz, eta gutxi da Penintsulako aintzin egoera lingustikoaz dakiguna. Araban, zehazki, hiru tribuak biltzen ziren *Trifinium* (Treviño) delakoan, eta lurralde hori egoera kultural berezi baten kokagune zen. Autrigoiak mendean zeuden Valdegobia (Gaupe), Flabiobriga eta Virovesca (Briviesca) hiriak, eta iparmendebalean euren muga egungo Cantabrian zegoen Laredo eta Ason ibairen ondoan; hegoaldera, berriz, egun euskal toponimia aurkitzen den Oka mendiak eta Tiron ibaiaren ibilbidean. Euskararen presentzia artarora soilik ekartzen dutenen hipotesia, bestalde, ez da osoro kontrajartzekoa autrigoin tribuaren eremuan aspaldiko euskal mintzairaren nukleo isolatu berezi batzuk gordetzearekin. Ezin da albora utzi Nafarroako erreinuaren agintea Logroño eta Juarros aldeko lurretara hedatzen zela, ezen Logroño ez da atxikitzen Gaztelara XI. mendearen amaiera arte. Naiara 933. urtean konkistatzen zaie mairuei, eta Briones eta Cenicero 735.ean. Euskal tankera duen -edo euskaroidea den- Burgos eta Errioxako toponimiak arazo historiko bereziak ditu, baina, denetan egiatiena da gure hizkuntzaren ezaguarriak dituen toponimoen multzoa ez dela urria. Beraz, behin bateko Euskal Herriaren mugak egungoak baino zabalagoak ziren, bai, ekialdean Pirinio mendikatearen lerroan Andorrraraino, gutienez, eta mendebalean Burgosko lur berezi batzuetaraino, bere ukituan Errioxa Garaia eta Beheitikoaren lekukoak kontuan izanik.

I.- EUSKAL TOPONIMOEN ESKUALDE BERRIAK

Dudarik gabe, La Demanda edo Arandio mendizerraren bi aldetara ematen da Burgos eta Errioxako euskal toponimiaren gunerik aberatsena. Esan daiteke, Pradoluengo, Santa Olalla, Pradilla, Espinosa del Monte, San Clemente, Santa Cruz del Valle Urbión, Garganchón, Villagalijo, Fresneda, Valmala bezalako herrietan toponimia, batzuetan, ehuneko % 40 edo 50-ean euskaldun dela oraindik, nahiz ahozko euskara itzalita egoteak -hainbat mende geroztik- onomastikan aldaketa, desitsuratzte, arrotze-prozesuak, eta abar suposatu. Arandio mendizerrak, hain zuzen, Haro inguruko zabaldiek baino babesleku hobea eskaini bide die euskal toponimoei, nahiz eta geografikoki hango lurrak hegoalderago egon. Eskualdearen toki malkartsuak, herriak komunikabide zabaletatik, gehienbat, aparte kausitzeak, geografiaren isolamenduak eta demografia urriak lagundu bide diote iraupen horri. Hain zuzen, Pradoluengo aldean ez-ezik, Valdelagunan barreiatzen diren herri eta alorretan euskal toponimiak iraupen-lehia berezia erakusten digu, eta, aldiz, asko murriztagoa Bureba, Oca eta Arlanzón ibaiaren erdi eta azken ibilbidean, non gure lurri mendiek jada ez dien beharrezko babesa eskaintzen.

Hurrengo zerrendetan, bada, lau eskualde aipatuko ditugu euskal toponimoei dagokienez: 1) **Tiron ibaiaren ibilbide garaian eta erdian** Arandio mendizerraren babesgunean ematen direnak -ugarrienak izaki-, Eterna, Espinosa del Monte, San Clemente, Santa Cruz del Valle Urbión, Rábanos, Garganchón, Valmala herrietakoak (kontuan izan, esan dugunez, beste lan batean argitaratu genituela, zehazki, Pradoluengo, Fresneda, Pradilla, Santa Olalla, Villagalijo eta Ezkerrako toki-izenak). 2) **Arlanzón ibaiaren ibilbide garaia eta erdikoak**, Pineda de la Sierra, Espinosa de Juarros, Río Cabado, Villorobe herriena, besteen artean; goikoekin erkatuta, askoz murriztagoak direnak. 3) **Valdelaguna ibarraren barnekoak**; hauek ere Arandio mendizerraren babesean, eta Mencilla aintziraren hegoaldean; bertako toponimia Soriako lurretatik hurbil kokatzen da, eta Burgosko Salas de los Infantes herriaren epai-barrutiaren mugetara hertsitzen da, gehienbat. Aipatzekoak dira Neila,

Barbadillo de los Herreros, Huerta de Arriba, Tolbaños de Abajo herrien barrutikoak. Dударik gabe, bertako euskal tokizenen kopurua Arlanzón ibaiaren ildoari darraiena baino ugariagoa da, baina ez Pradoluengo inguruko bezainbatekoa. **4) Bureba eta Oka mendien** gunean sartzen den toponimia, Arandio mendizerratik aparte gune lauagoetan hedatua. Bureban, gaur egun, euskal toponimo urri gordetzen da. Bertako gune esanguratsuenak Espinosa del Camino, Villafranca de Oca, San Felices de Oca dira.

Orobat, Burgosko lurretan ematen diren beste toponimo tipi eta nagusiak aipagarri, Arandio mendizerraren urrunean aurkitzen direlarik ere, *Urbel*, *Zalduendo*, *Urrez*, *Urkiza*, *Ibeas* bezala. Kurioski, euskal toponimia sarria den tokietan ere egungo toponimia nagusia, gehienbat (*Ezkerra*, *Urrez* eta beste urri batzuk kenduta) gaztelaniaztatua aurkitzen da, Pradoluengo, Fresneda, Pradilla, Santa Cruz del Valle, Avellanosa, Eterna herri-izenetan suertatzen denez, nahiz bertako toponimia tipi gehiena aintzinako euskaltasunaren lekukotza esanguratsua gorde. Auzia, bada, toponimia nagusia (erdalduna) eta tipia (euskalduna) artean datza; administrazioak eta gaztelaniar mintzairaren gailentasun sozialak eragin handia ukan du aspaldidanik toponimo nagusien erdalduntze horretan, tipiek, aldiz, modu soilagoan euskaldun jarraitzeko oztoporik aurkitu ez dutela.

II.- TOPONIMOAK ESQUALDEKA

Goian esan dugunez, toponimoen lekukoak eskualdeka emanen ditugu, eta, lehenik, Arandio edo La Demanda mendizerraren babesgunekoak, non euskal toponimoen multzo nagusia bertakoa den. Gero beste eskualdetakoak jasoko ditugu. *Iturriak* aipatzean, gure zerrendako gehienak XIX mendekoak dira, hots, katastroen izendegietatik hartutakoak *erreg.* (erregistroa) izenpean (eta, zehazki, Belorado Jabetzako Erregistroak, Briviesca eta Salas de los Infantes-koekin batera), baina badira beste urri batzuk Kukullaga eta San Pedro De Arlanzako Kartulariotik jasotakoak, eta, orobat, azkeneko horiek baino modu askoz ugariagoan Marques de la Enseñadaren Catastro-tik (*Archivo de la Diputación de Burgos*) -bereziki, 1751-52 urteei dagozkienak- bildutakoak. XIX. menderako beste tokizen-iturria Burgosko *Archivo Histórico Provincial* delakoan kokatzen den Jabetzako Erregistroa da. Beste izen batzuk Merino Urrutiaren zerrendakoak dira, baina urrienak. Hemen ezagutzera ematekoa da, herrien arabera, ahozko lekuko zenbaiten izena: Germán Rubio Ontoso (Barbadillo de los Herreros), Emilio González Rubio (Ezkerra), Anastasio Bartolomé Uzki (Villagalijo), Sebastián Grijalba (Espinosa del Monte), Restituto Córdoba Rivera (San Clemente), Pedro Echavarría Cámara (Pradoluengo), Eulogio Garrido Garrido (Puras), Agapito Hernando Garrido, Natividad Sevilla Hernando (Santa Cruz y Soto del Valle), Justo Rábanos Hernando (Fresneda de la Sierra), Agapito Hernando Corral (Santa Olalla, Villagalijo), Faustino Hernando Cámara (Garganchón).

1. *Tiron ibaiaren ibilbideko euskal toponimoak.*

Eskualde honek bakarrik gordetzen ditu Burgos probintziako euskal toponimo guztien hiru laurdenak, Tiron ibaiaren ibilbide garaia –bere adarrak ahantzi gabes- eskualde menditsuan aurkitzen da, eta euskal tokizenen lekukotza ia Beloradoren pareraino luzatzen da goitik beherako intentsitate-mailan. Tiron ibaiak bere behe-ibilbidean Errioxako lurretan baino euskal toponimo urriago du. Hain zuzen, Logroñoeko probintziaren mendebalean euskal toponimoen presentzia, Ezkaraira ez ezik, Haro

inguruetara hedatzen da toki lauetan, baina, beti ere, La Demanda azpiko lurretan baino murriztago. Dagoeneko emanak ditugularik Pradoluengo, Fresneda de la Sierra, Pradilla, Santa Olalla, Villagalijo eta Ezkerrako euskal tokizenak, hona leku-ko berriak:

a) *Avellanosa, Eterna*:

Eterna herria Villagalijo-ren ekialdera aukitzen da, eta bere izena *Heterrena* zen 945. urtean. Avellanosa, grafia aldatuta, *Abellanosa* modura ere ezaguna da, baina guk bestea erabiliko dugu.

Angita (Avellanosa). *Aritxa* (Avellanosa), itxuraz, *aritz*-aren (roble) formula bustia. *Bastea* (soroa, erreg. 621). *Belasko* (lur-saila). *Buzkarras* (agian, *Bizkarras-loma*- baten ildokoa, erreg. 38. *Burkarros* aldakiak bere adulterazioa dirudi. Ikus Arch. Hist.Prov. Reg. Prop. Leg.533, 1850, urtea. “Un prado do dicen el frontal de Burcarros de media fanega, surca por cierzo rio, ábrego de la Iglesia de Fresneda y solano rio tambien” (Ibidem). *Ezkarna* (soroa, erreg. 610); agian, **Ezkerrana* baten sinkopa, gaztelaniar azentu bortitzaren eraginez, maiz, - arana -*arn* (-*arana*) bezala ematen baita atzetonikoaren erorketaz. Bide berdinetik bestetan *Ezkargaña*, *Azkarro*, *Azkarrio*, *Eskarriturri*. Eskualdeko toponimian “arce campestre” edo *astigarra* adierazi bide du. *Gallindona* (Eterna, soroa). *Guzkarros* (lur-saila, Arch.Hist.Prov. Reg. Prop. Leg.533, 4, 1850. urtea, “Otra en Gurcarros de una fanega surca por solano Lorenzo Esteban” (Ibidem). *Labartenia* (lur-saila, Avellanosa). *Larrea* (*La Rrea* idazki batzuetan, ohiko artikulatu erromanikoaren sasi-interpretazioaz; Arabako toponimian ere, maiz, *Larrain* > *La Rain* bezala, Avellanosa). *Matxabela* (lur-saila, Avellanosa). *Maugaluzea* (soroa, erreg. 605). *Moskiza* (erreka, erreg. 443), *Muiurua* (belardia, erreg. 740). *Ordokia* (soroa, erreg. 1288; bere esanahia “llanura, planicie BN, L, R, S, *ordo* eta (*t*)*oki* osagaietatik (*Orkidia* ere azaltzen da, baina izan daiteke goikoaren metatesi sasizkoa). *Orokiza* (soroa eta muinoa, erreg. 410). *Olleta* (lur-saila, Eternakoa; fonetikoki aipatzekoa albokariaren palatalizazio, *Zabala* > *Zaballa*, *Zaballazu* kasuetan bezala, hizkuntza erromanikoen ukituan gertaturiko fenomenoak izaki hori). *Pitxarria* (*Pitxania?*, soroa, erreg. 346). *Pullarana* (soroa, erreg. 349). *Rolaisa* (Avellanosa). *Rolana* (*Rolada?*, soroa erreg. 64, 58). *Trinkitxona* (lur-saila, Eterna). *Tubarria* (soroa, erreg. 68; agian, **Iturbarria* baten murrizketa lehen posizioko bokalaren erorketaz; aipagarri hemen -*barria*, mendebaleko euskararen aldakia). *Txarranplia* (soroa, erreg. 68). *Txazkibela* (soroa, erreg. 276; tokizenaren bigarren osagaiak -*gibela* dirudi, txistukariaren osteko herskariaren gorketaz). *Txaskina* (soroa, erreg. 380), *Vallizarga* (soroa, erreg. 104). *Valderrimotxa* (larratza, erreg. 1337). *Valtunate* (?) (soroa, erreg. 68). *Zalato* (soroa, erreg. 232). *Zarbida* (¿), soroa, erreg. 636). *Zarrazina* (lur-saila, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 533, 9.”...Donde llaman Zarrazina lindante por regañon y solano herederos de Aniceto Esteban” (Ibidem). *Zuarta* (lur-saila, Eterna). *Zularna* (belardia, erreg. 395; -*arna* amaierak -*ar(a)na* “valle” islatu bide du, azentu atzetoniko arrotzaren eraginez).

b) *Belorado*:

Herri hau Logroñotik Burgosko hiriburura doan errepidean kokatzen da, eta mendien babesetik aski urrun, lautadako kokagunean, hain zuzen. Belorado eskualdeko Epai Barrutiaren buru da. Euskal toponimoak urriak dira bertan: *Balza* (lur saila, alboko herritan ere toponimo bera). *Barkar* (lur-saila, agian, hurrengo *Berkolar*-en aldaki murriztua). *Baroa* (mendia). *Berkolar* (mendia). *Zalagabiña* (antza, *Zagalaviña*-ren metatesia).

c) *Espinosa del Monte (San Clemente eta San Vicente del Valle):*

Hiru herriek euskal toponimia multzo handia dute, eta tokizenen zehaztapena erreka, lur-sail, soro, malda eta bestetan barreiatzen da. Lehenengo bi herriak Fresneña-tik hurbil geratzen dira, Logroñoko Errioxaren mugatik oso hurre, eta Santa Cruz del Valle, Fresneda eta Pradoluengorekin bertako euskal toponomastika ugaria da. Nabarmenezkoak, besteen artean, *Zabaleta*, *Lameturria (Laminiturria)*, *Turriosa (Iturriotza?)*, *Kroziga (Kuruziaga ?)*, *Mendiko*, *Kobaldia*, *Kañarana*, *Garaldea*, *Zanzarrias*. Hemengo tokizen anitz inguruko herrietan ere aipagarri, mugakide bezala, maiz.

A, B

Almendia (Espinosa lur-saila, Arch.Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 531,8, 1849. urtea); agian, lehen silabak *al* gaztelaniar artikulua adierazten du, *Mendia* soilik ere ematen baita; euskararen ezaguera galtzean, posible da tokizenei preposizio eta artikulua kasuarekin Neila > *Aneila (A Neila)* kasuan bezala); bestalde, euskal interpretazio baten baitan sartzen da *Armendia* aldakia, lehen osagaia *Arri* > *Ar-* konposakerazkoa izaki, *Alkorta* kasuaren moduan). “La mitad de otra en Almendia termino de esta Villa de doce celemines” (Ibidem). *Amezia* (beharbada, *Mezkia*-ren aldakia, lehen bokala norabidezko preposizioa izaki). *Andeleturria* (bigarren osagaia *-iturria*, beheerago *Fuenteleturria* hibridoazaltzen delarik). *Arana (Haranna)* bezala 1090 urtean. “Et alia terra in Haranna, et una serna ad S.Sebastianum ad fontem”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 280 or., bezer. or. 98). *Arangurra* (Espinosa lur-saila, Arch. Diput. Leg. 696, 16 ecl., 1752. urtea. “...Da fruto a segundo año, en termino que llaman Arangurra (?)...” (Ibidem). *Armendia* (lurra; osagaiak *ar-* (piedra) eta *-mendia* (monte). *Arnasara (?)* (Espinosa lur-saila; lehen osagaia *ar(a)na-* izan daiteke, bokalaren erorketaz. *Arrearana* (Espinosa lur-saila; bigarren elementua, orobat, *-arana*). *Arto* (San Clemente). *Arzea* (lur-saila). *Arzerana* (ausaz, *Arrearanaren* sasi-aldakia. “Sembradura de segunda calidad en el termino que llaman Arzerana da fruto con descanso de un año”. Arch. Diput. Leg. 696, 20, 1752. urtea). *Baganeda* (Espinosa lur-saila; lehen osagaia *bago* daiteke *Bagadia*, *Bagadoi*, *Bagoeta* tokizenetan bezala, amaierak tokizko *-eda* gaztelaniarra islatzen duela “Otra de cuatro celemines en la Baganeda del campo surca al regañon Miguel Garcia Martinez y al cierzo de Manuel Manso vecino de San Clemente”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 7, 1849 urtea). *Balladarra* (Espinosa lur-saila. “...En el termino que llaman Valladarrá da fruto con descanso...” Arch. Diput. Leg. 696, 106, 1752 urtea). *Bandabias* (agian, *Landabia* baten aldakia. Erreg. 318. “Otra de diez celemines en Vandabias surca por solano y cierzo Escuela de Fresneda y por abrego Iglesia de Espinosa”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 531). *Baridana* (Espinosa lur-saila. “...En el termino de Varidana (Varidarra?) confronta con Zierzo y Abrego con terrenos de Conzejo”. Arch. Diput. Leg. 696, 39, 1752. urtea). *Bedarkula (?)* (San Vicenteko lur-saila). *Bitxona* (San Clementeko lur-saila; agian, **Bitxarana* baten sin-kopa. Arch. Diput. Leg. 654, 18).

E, G, I, K

Eskijarana (lur-saila. Bigarren osagaia *-arana* (valle), aurretiko velareak **Eskiza-* baten ildoak adierazten duelarik). *Ezkarro* (*ezkar,azkar* (arce), *o-* amaierak eranskin erromanikoa islatzen bide due. “...Da fruto con descanso de un año en el termino que llaman el Ezcarro”. Arch. Diput. Leg. 696, 141, 1752. urtea). *Ezkurna* (San Vicenteko haitza; amaiera *-arna (arana)* izan daiteke. *Garaldea* (lur-saila. *Garai* eta

-alde osagaietatik; -alde osagaiaz Burgosko toponimian oraindik *Zumaldea*, *Onaldea*, *Rozaldia*, (*I)turraldea*, *Kobaldia*). *Garatia* (San Clementeko lur-saila, *garai-* eta *-ate* (portillo alto) konposagaietatik). *Garduza* (San Vicenteko lur-saila). *Garraldea* (*Garaldea*-ren aldakia, San Clementeko lur-saila. “Una heredad de dos celemines en Garaldea surca cierzco calleja regañon Quintin Garcia, solano Calles”. Arch. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 18, 1851.urtea). *Gomenzulla* (lur-saila, amaiera baliteke *-olla/ulla* bustidurazko atzizkia izatea. 950 urtean *Gumenzula*. “Et ad gubernationem armentorum Larrehederra et Gumenzula in serra, et in monte de Auca Berozzal, et in rivuo de Onia”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 46 or., bezer. Or. 97). *Haranna* (lur-saila, 1090. urtekoa. *Iguna* (lur-saila, erreg. 1867). *Inagorana* (San Clementeko soroa “Una heredad de catorce celemines de sembradura en do dicen Inagorana termino de San Clemente del Valle surcante al regañon del Beneficio de ella”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 20, 1851 urtea). *Ironda* (Irondo) (Espinosako lur-saila. “...De tercera calidad en el termino do llaman Ironda da frutto con descanso de un año”. Arch. Diput. Leg. 696, 20, 1752. urtea). *Irondo* (Espinosako lur-saila). *Karrandea* (belardia eta lur-saila, erreg. 1161; ausaz, *Garraldea*-ren sasi-aldakia). *Kobaldia* (zona del cueva, erreg. 1935). *Koloziga* (*Kroziga?* eta *Meturria* (*Laminiturria?*, erreg. 1727). *Kroziaga* (San Clementeko lur-saila, 1753. urtea; **Kruziaga* baten formula beranta bokaleen irekieraz gaztelaniar fonetikaren eraginez). *Kuturria* (Espinosako lur-saila; bigarren osagaia, probableki, *-(i)turria* (fuente).

L, M, O

Larrahederra –dehesa hermosa-, 950 urtekoa. “Et ad gubernationem armentorum Larrahederra et Gumenzula cum exitu et regressu et omni integritate...”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 44 or., bezer. or. 36. Orobat, hurrengoa: “...Cum arboribus fructuosis et infructuosis et ad gubernationem armentorum Larrahederra eta Gumenzula in serra, et in monte de Auca Berozaal, et in rivuo de Onia”. Ibidem, 950. urtean, 46. or., bezer. or. 97). *Lameturria* (*Laminiturria*-ren formula beranta lehen bokalaren irekieraz, “fuente de las lamias”. *Lamiturri* 950 urteko lekukoa. “Unum monasterium S. Paulum iuxta villulam Spinosa, cum exitu et regressu, id est, de illo fonte qui vocatur Lamiturri, et inde per illum vallem usque ad villam...”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 44 or., bezer. or. 33. Beste aipu bat XVIII. mendean: “...Sembradura de segunda calidad, en el termino, que llaman Lamiturria da frutto con descanso de año”. Arch. Diput. Leg. 696, 60, 1752. Urtea). *Larran* (lur-saila, probableki, **Larrain* baten aldakia). *Leturria* (**La Iturria*-aren sinkopa, baldin jatorrian *Lameturria* ez bada; erreg. 1184). *Madruete* (?) (mendia, erreg. 1781). *Maranagutia* (San Clementeko lur-saila; bigarren osagaia *-gutia* (menor) *Regutia* hidronimoan bezala). *Marrangutia* (*Maranagutia* ?). “Una heredad de sembradura, tres celemines y medio llaman Marrangutia termino de dicho S. Clemente”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 3). *Massoa* (mendia, 945. urteko toponimoa. “..Et de alia parte sicut est illa via que venit de monte Massoa similiter usque ad villam”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 44. or., bezer. or. 93). *Muramangutia* (probableki, goiko *Maranagutia*, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 11). *Mentikillo* (*Mendikillo*, Espinosako lur-saila. “...Que llaman el Mentikillo: confronta por Zierzo, abrego...”. Arch. Diput. Leg. 696, 101, 1752. urtea). *Mendiko* (“del monte”; erreg. 46). *Mendiko Zorroza* (Espinosako mendia 1090. urtean konstatatua. “...Et alia terra in via de Espinososa sub Mendico Zorroza...”. Cartulario de San Millan de la Cogolla, 280. or., bezer. or. 98). *Mitxote* (lur-saila). *Onsastia* (*Osastia*, *Osartia?*, Espinosako lur-saila). *Osastia* (Espinosako lur-saila, bigarren osagaia *sagastia* (manzanal)/*sagar-*

tia daiteke; behe-rago *Sagartia*, 1752. urteko tokizena. “Una heredad de tres celemines en Osastia termino de Espinosa, surca al cierzo y abrego tiesos, al solano Bernardo Martinez vecino de dicho Espinosa”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 4, 1848. urtea).

P, S, T, TX

Palagubia (San Clementeko soroa. “Otra de ocho celemines en Palagubia surca por solano Cristobal Ortiz vecino de Fresneda por los demas aires tiesos”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 10, 1849. urtea). *Sagastia* -gorago *Sagartia*- Espinosako lur-saila. “...Da fruto cada año, en termino que llaman Sagastia, confronta por Cierzo y abrego con terrenos de Conzejo”. Arch. Diput. Leg. 696, 3 ecl., 1752. urtea). *Sarana* (agian, **Susarana*, San Clementeko lur-saila). *Sarasitas* (hau ere *Sagasti*-ren ildokoa, *sarats* “sauce”-etik “Otra de cinco celemines en Sarasitas, solano San Millan, cierzo Camino”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 12). *Susarana* (San Clementeko lur-saila, erreg. 2996). *Tikuarana* (lur-saila; bigarren osagaia -*arana* (valle). *Turriozza* (probableki, (*I*)*turriotza*-ren -fuente fría- ildokoa, Pradoluengon *Turroza* ematen delarik; lehen bokalaren galeraz *Txarriturre*, *Turbero*, *Zarrakaturrias*, *Turruzaia*, *Turralde*, *Kuturria*). *Txaburtun* (*Txaburtun*, Espinosako lur-saila. “...Que llaman devajo de Chaburtun da fruto con descanso de un año”. Arch. Diput. Leg. 696, 110, 1752. urtea; orobat, *Txabortun*. “Otra de diez celemines en Chabortun, surca al abrego barranco”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 4, 1848. urtea).

U, V, Z

Usartia (lur-saila, erreg. 1704; bigarren osagaia -*arte*; bere aldakiak, probableki, *Usastia* (*Usartia* ? eta *Osartia* / *Osastia*). *Urtxona* (San Clementeko lur-saila, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 18). *Valdeburena* (itxuraz, *Valdegurena*-ren aldakia; bigarren osagaia -*gurena* “superior o el más alto” daiteke, tokizen hibrido izaki. “Otra en Valdeburena termino de las tres villas de cuatro celemines, surca por solano Enrique Pascual vecino de Espinosa”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 10). *Valdegurena* (“*Valle superior*”, erreg. 107). *Valladarr*a (ikus gorago *Balladarr*a; lehen elementuak *vall(e)* dirudi). *Zabaletas* (erreg. 270, gaztelaniar pluralgilea atxikia duela). *Zabalitas* (aurrekoaren aldakia. “...Y tres celemines en una heredad de fanega y media en Zabalitas” Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 531, 12). *Zaballa* (Espinosa lur-saila; palatalizazioak, -*ola* / *olla* kasuan bezala, hegoaldeko formula adierazten du, eskualde erromanizatu baten ukituan sortua). *Zalabita* (*Zabalita*-ren metatesia; San Clementeko lur-saila, erreg. 1829). *Zagalaviña* (inguruko herrietan tokizen bera, maiz; lehen osagaia **Zabala*-ren adulterazioa izan daiteke; Garganchón-en bada *Zagalaribera*). *Zanzarrias* (San Clementeko lur-saila. Bigarren osagaia, itxuraz, *Sarria* (espeso, lugar de espesura). “Otra heredad la Zanzarrias digo la mitad de dicha heredad toda ella de una fanega surca por cierzo Maria Ribera”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 654, 10, 1849. urtea). *Zazuarrilla* (?) (erreg. 408).

d) *Fresneña*:

Fresneña herria Beloradotik aski hurbil aurkitzen da, eta, beraz, euskal toponimiaren kokagune nagusitik zerbait gorago. Euskal toponimoen zerrenda Arandio mendizerraren babesgunean baino murrizagoa bertan.

Benaza (lur-saila, erreg. 1018. Villamayor-en toponimo bera). *Ezketa* (lur-saila; erreg. 179; agian, **Ezkieta* baten formula sinkopatua; Burgosko toponimoetan

Ezkijarana, Ezkizaga, Eskiza ildo beretik). *Ulagarte* (lur-saila. **Olagarte*-ren aldakia daiteke lehen elementua *ola*- (sel, cabaña, ferrería...) bada, hegoaldeko tokizenetan bokalearen ixtura ohikoa delarik, -*Martikula, Marmatula, Garrulla, Gumenzula* izenen modura).

e) *Garganchón*:

Garganchón herria ere Burgosen euskal tokizenak ugarien kausitzen diren eskualden kokatzen da, hots, Pradoluengo, Valmala eta Fresnedaren ondoan. Euskal toponimoen desitxuratzeak, gutxi gora-behera, eskualde guztian antzekoak dira; adibidez, *Bendias* > *Mendias* ordez, *Zorza* > *Zorroza* ordez, *Turralde* > *Iturralde* ordez. Beste batzuk *Ritarte*, *Gutia, Rastroluzea, Zarrias (Sarrias)*...

A, B, E, F, G

Abanza (Beste herritako *Abarza*-ren “ramaje” sasi-aldakia, agian; erreg. 2155). *Aluzeas* (lehen elementua gaztelaniar norabidezko preposizioa (*a*) izan bide da, euskal toponimo bati atxikia; bigarrena -*luzea* “largo”). *Andubias* (lur-saila, erreg. 1599). Fresnedan toponimo bera; amaieran -*bea/bia* “parte inferior”). *Araiza* (lur-saila, erreg. 1168). *Arrudela* (lur-saila, erreg. 1678). *Azkurna* (haitza, erreg. 1671; lehen elementua *haitz*- “roca” daiteke; bigarrena, agian, -*gur(e)na* “superior, el más alto”). *Azorke* (lur-saila, erreg. 90). *Bendias* (beherago *Mendias*, ezpainkarien ohiko nahasketaz; lur-saila eta gurutze-tokia, erreg. 183). *Bizkarruka* (lur-saila, erreg. 16; *Zabarruka / Zabaluka* sasi-aldakiak izan daitezke, etimologian *bizkar*- “loma” dagoelarik). *Buzanko* (lur-saila, erreg. 280). *Elesa* (belardia; agian, *eleiza* “iglesia” baten ildokoa, baina ez da ziurra. “La sexta parte de un prado en la Elesa”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 4). *Erukare* (bestetan *Irukare, Ilukare*; lur-saila). *Fuentorrillas* (lur-saila, erreg. 1641; beharbada, hibridoia, lehen elementua *fuelle* eta bigarrena *iturrias / *torrias* daitekeelarik). *Galsomero* (zubia eta belardia, erreg. 442; lehen osagaia *gari/gal*- “trigo” izan daiteke; bigarrena gaztelaniar *somero*). *Garatia* (beste herritan *Garatea* “portillo alto”, *garai*- eta -*ate* elementuetatik. “Un prado de yerba segadora... de siete celemines y medio de cavida poco más ó menos sito en Garatia o prados abiertos comuneros de Santa Cruz, Soto y Garganchon”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 4). *Gazalea(?)* (lur-saila, 281). *Gizamotila* (lur-saila, erreg. 17; beherago *Motila*, soilik.; bere esanahia, ausaz, “muchacho” *giza*- eta -*mutil* osagaietatik). *Gurranbal* (lur-saila, erreg. 765. Kasu batzuetan, -*bal* (*za*)*bal*-en hondarra da). *Gutia* (lur-saila, erreg. 1718; *gutia-k* toponimian “menor” adierazten du, *Regutia, Igutia* kasun modura, eta beste eskualdetako *Olazagutia, Gamarragutia* izenen arabera). *Guzupela* (lur-saila, erreg. 693; bada *Ipella* ere inguruetan).

I, K, L, M, N

Iezkua (lur-saila, erreg. 411, eta Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 14). *Igutia* (lur-saila, erreg. 599; bigarren osagaia -*gutia* “menor”). *Ipella* (lur-saila; Valmalan toponimo bera). *Ilukare* (lur-saila, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 13. “...Sita en do dicen Ilucare, surca por regañon...”. Bere aldakiak *Erukare* eta *Irukare*. Cfr. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 4). *Keiiga* (mendia, erreg. 2158). *Kontraiza* (lur-saila, erreg. 1727). *Laiza* (lur-saila, erre g. 503; lehen kontsonantea gaztelaniar artikuluaeren hondarra daiteke, erroa *aitza* (peña) izaki. *Landabia* (belardia, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 20; lehen osagaia *landa*- “campo”, bigarrena -*bea* (-*bia*,”parte de abajo” *Olandabia, Lozabia* kasuetan bezala. “Un prado de siete celemines y tres cuartillos de cavida situado en Landabia termino de Garganchon, Santa Cruz y Soto, surcante por cierzo de Francisco Heras”. *Lozabia* (lur-saila, Arch. Hist. Prov. Reg. Prop. Leg. 722, 12). *Lozaria* (lur-saila, erreg. 33; *Lozarria* ere bai - erreg. 866-, bigarren ele-

mentua *Zarrias* (*Sarrias*) “lugar espeso”) izan daitekalarik. *Luzea* (lur-saila, “largo”; ildo beretik *Aluzeas* eta *Rastroluzea*). *Maiturri* (lur-saila, *Maziturri*-ren sinkopa; bigarren elementuan *-iturri* “fuente”). *Maziturri* (iturri eta bizkarra). *Mendia* (lur-saila, erreg. 135). *Mendias* (lur-saila, erreg. 671; *mendi* “monte”, pluralgile arrotza atxikia duelarik). *Naskaza Trescaza* ?, lur-saila, erreg. 138). *Oladabias* (baliteke *Landabiarren* ildokoa izatea. “Un prado de cuatro celemines do dicen Oladavias que linda por abrego Fracisco Heras”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 4). *Ordantiga* (belardia. “Un prado de yerba segadora de diez celemiens en Ordantiga termino comunero de santa Cruz, Soto y Garganchonn surca al cierzto Domigno Alarcia”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pro. Leg. 772, 6). *Ordokia* (lur-saila, erreg. 743, “llanura”, *ordo* eta (*t*)*oki* osagaietatik. *Orkidia* honen metatesia, agian. *Orgisalo* (?), (erreg. 183). *Rastroluzea* (lur-saila, erreg. 1472). *Restauluzea* (belardia; bigarren elementua *-luzea* “largo”, bestelako *Rastroluzea*, *Restuluzea*, *Restroluzea*, *Reteluzea* delakoak kontuan izanik). *Riogutia* (erreka, erreg. 1472. Ildo beretik *Regutia*, *Rigutia*, lehen osagaia gatelaniazko *río-* eta bigarrena *-gutia* “menor”. *Riotxikito* beherago). *Ritarte* (erreka eta belardia, erreg. 1240, *río-* eta *tarte* (entre) delakoetatik). *Ritena* (ausaz, bigarren osagaian *-ar(a)na* (valle). *Sarziko* (madura, erreg. 54). *Turralde* ((*I*)*turralde*-ren aldakia, hasierako bokalaren ohiko erorketaz, *Lejoste* < Elejoste, *Txabarri* < Etxabarri izentetan bezala.”...La quinta parte de la heredad de trece celemines y medio encima de Turralde que surca por cierzto...” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 722, 13. Ildo beretik gorago *Maziturri* eta *Maiturri*). *Txikito* (erreka, erreg. 907). *Urban* (lur-saila. “La mitad de una heredad en Urban...” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 15). *Utar* (mendi-lepoa. Bigarren elementua *-ar(a)na* izan daiteke. “La tercera parte de la heredad de ocho celemines y medio en el collado de Utarna y surca por solano...” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 13). *Zabaluka* (lehen osagaia *zabal-* “ancho, extenso”, *-uka* elementua *Bizkarruka*, *Zalduka* delakoetan ematen den bera. “Otra en la subida de Zabaluka de catorce celemines que surca por cierzto camino...” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 14; beste sasi-aldakiak *Zalduka*, erreg. 489, *Zabarruka* erreg. 1172 eta *Zagaluka* erreg. 1610). *Zagaña* (Ildo beretik *Izagaña*. Bigarren elementua, itxuraz, *-gaña* (parte alta, altozano); lur-saila, erreg. 161). *Zagalarihera* (lur-sailak; bada *Zagalaviña* ere; agian, lehen elementuan *zabala-* desitxuratuta. Ez da ziurra). *Zagañas* (lur-saila. “Y la otra en Zagañas de otros tres celemines surcante por cierzto de Antonio Goñi”. Arch. Hist. Prov. Reg. Prop. Leg. 772, 9). *Zarraas* (belardia, *zar-* “viejo”, baldin eta *Zarr(i)as*-en sinkopa ez bada. “Un prado de yerba segadora... de cuatro cargas do dicen Zarraas surcante al abrego de la cofradia de...” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 772, 4). *Zarrias* (*sarria* “espeso, lugar de espesura”, erreg. 856). *Zorza* (lur-saila, erreg. 872. Izan daiteke *Zorrotza* (agudo) baten aldakia, amaierako afrikaria itzalita Bilboko *Zorroza* eta Gasteizko *Mendizorroza* kasuetan bezala; aldaketa fonetiko hori gure erdaldunduetan eman ohi da. Badira *Ginzorza* eta *Kinzorzas* toki-zenak eskualdean).

f) *Puras de Villafranca*

Puras Ezkerra herriaren ezkerrera ematen da, eta Espinosa del Caminoren hegoaldean; egia esan, euskal toponimia jori gertatzen den tokitik at dago; hala ere, bere euskal tokizenen kopurua Bureba edo Juarros euskualdetakoa baino anitzagoa da. Aipagarri dira, besteen artean, *Ezkarriturrias*, *Valjubi*, *Valuzea* (*Vall(e)*) *luzea* = Valle largo), *Kurzegañas*, *Okendo*, *Okaraña*, *Kurzelaia* (prado de la cruz), *Sarria*.

A, B, E, G

Artikolana (*Artikorana* ?, lur-saila eta aintzira, lehen osagaian *arte-* “entre” baldin eta “encina” ez bada-, bigarrenean *-arana*, agian; erreg. 494). *Baiza* (ausaz,

euskualdean ezaguna den *Balza* toponimo zaharra). *Bajobi* (*Valjubi*-ren aldaki irekia; lehen osagaia *val* gaztelaniarra izan daiteke *Valondo*, *Valmala*, *Valloca* tokizenetan bezala; erreg. 1. *Valjobi*, erreg. 139. Ikus Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg.589, 8, 1851. urtea). *Baljubi* (lursaila, goikoaren aldakia. “Tres partes de una heredad de cuatro celemines do llaman Baljubi termino de Puras”. Arch. Hist. Prov. Reg. Prov. Leg. 589, 8, 1851. urtea). *Balloka* (*Valloca*, mendia, erreg. 557). *Balza* (lur-saila, erreg. 28 eta 986). *Balzuzea* (*Valuzea* “valle largo”; lur-saila, erreg. 61). *Berkolar* (bigarren osagaia, probableki, *larr(e)* “dehesa, prado”. Cfr, Arch. Hist. Pro. Reg. Pr. Lega.589,8, 1851 urtea). *Bubia* (*Ubia?*, erreg. 613). *Enterga* (lihotokia, erreg. 1075). *Eskarriturrias* (hidronimoa; lehen osagaia *ezkar-* “arce, bigarrena *iturria* “fuente”, gaztelaniar pluragilez osataua; osagai bera *Zarranaturria* toponimoan). *Garreta* (mendi-hegia, erreg. 495; bestalde, *Kareta* formula, bietan *-eta* atzizki ohikoa).

K, M, O, R

Kolorzia (belardia, erreg. 408). *Kruzaraña* (*Kurzegaña*-ren aldakia, *kurze* (*kurutze*, “cruz”) eta *-gaña* “parte alta, altozano” osagaietatik). *Kurzegañas* (lur-saila; gaztelaniar pluralgilea anitzetan azaltzen da, aspaldidanik eskualde arrotzotzean kokaturiko tokizen bezala; pluralgile bera *Zabaletas*, *Zabalitas*, *Izagañas* izenetan). *Kurzelaia* (bigarren elementua *zelaia*, eskualdean maiz *zalaia* agertzen dela). *Kurzeñas* (*Kurzegañas*, lur-saila, erreg. 349). *Kurzereña* (*Kurzegaña?*, erreg. 439). *Malalan* (?) (lur-saila, erreg. 185). *Modorra* (lur-saila, erreg. 614). *Mulalardo* lur-saila., erreg. 327). *Mugaña* (bigarren osagaia *-gaña* “parte alta”; ikus *Mugarana*/*Mujerana* ere, erreg. 82 eta 623). *Okaraña* (agian, mendebaleko *okarana* “ciruelo”, baldin *-arana* “valle” baizik ez bada). *Okendo* (belardia, erreg. 583). *Redunte* (*Ordunte?*, soroa eta lur-saila. “Otra de una fanga en Ordunte, que surca por Regañon la Capellania de Eustaquio Benito, cierzo Feliz Martinez, abrego Ignacio Garrido y demas tierras...”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg.589, 8).

S, U, V, Z

Sajokolareia (?) (lur-saila. “Otra de media fanega en Sajocolareia (?) termino del mismo...”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg.589, 8). *Sarria* (lur-saila, “espeso, espesura”, erreg. 498). *Urdiales* (belardia, erreg. 284). *Valdarrabe* (lur-saila, erreg. 159). *Valdehabiza* (?) (lur-saila, erreg. 291). *Valdeitxabieza* (ausaz, *Valdetxabieta*-ren ildo-koa, San Miguel de Pedroso-n bezala (lur-saila, erreg. 291). *Valdelupe* (San Miguel de Pedroso-n *Valderupe*; lur-saila, erreg. 126. *Valdetxanzera* (?) (lur-saila, erreg. 40). *Valuzea* (ikus gorago *Baluzea*). *Zagaña* (bigarren osagaia, *-gaña* “lugar alto, altozano”, baldin eta *Zagalaviña*-ren sinkopa ez bada; erreg. 507). *Zarranaturria* (bigarren elementua *-(i)turria* “fuente”).

g) Rábanos, Ahedillo, Alarcia, Villamudria:

Beste gehienetan bezala, herrien deitura erdalduna da, baina bertako toponimia tipiak ukazezinezko euskal adierazpenak ditu (Alarcia-ri dagokionez, behintzat, Arlazon ibaiaren ibilbitik aski hurbil aurkitzen delarik). Bestaldeti hurbil Pradoluengo eta Valmala, euskal toponimiazko gune aberatsenetakoak. Rábanos Garganchónetik hegoaldera dago. Azpimarratzekoak, besteen artean, *Zaizola*, *Mazeturte* (*Maziturri*, *Arana*, *Txorrua*, *Kanpuzkiña*, *Azkarro*).

A, B, E, G, H, I

Agas (lur-saila, erreg. 939; beherago *Alegas*). *Aiago* (gailurra eta lur-saila, erreg. 1180). *Alaga* (lur-saila, erreg. 664). *Alegas* (*Alaga?*, lur-saila, erreg. 500). *Arana* (auzoa, “valle” erreg. 33). *Arangua* (lur-saila, erreg. 119). *Azas* (lur-saila, erreg. 290).

Azkarro (“arce”, eta bestetan *Ezkarro*, *Ezkarriturrias*, *Eskargaña*, *Eskarna*, *Eskargaña*). *Balza* (eskualdean aurkitzen den aspaldiko toponimoa hots, 1042. urtekoa. San Miguel de Pedroso-n izen bera. Agian, mendebaleko euskaran ezaguna den “beltza” (negro)- ren aldakia, bestelako *barri*, *bago*, *uri* (*uli*), *okaran* eta antzekoen ildotik. *Baskuñana* (*Bascuñana*, herri-toponimo nagusia **Vascuniana* batetik, *Báscones*, *Vasconcelos* gentilizioen antzekoa). *Bastolo* (*Bastola* ?, erreg. 1105). *Burbeda* (lur-saila, erreg. 999). *Erbaneta* (bestetan *Erbineta*; Alarciako lur-saila, erreg. 462). *Espurga* (Rábanosko lur-saila, erreg. 1333). *Etiga* (Villamudriako belardia, erreg. 678). *Etixiga* (*Etiga*?, Villamudriako lur-saila, erreg. 142). *Ezkarro* (goran *Azkarro* aldakia “arce”; Ahedilloko lur-saila, erreg. 3). *Guman* (?) (Ahedilloko lur-saila erreg. 374). *Gurapeta* (lur-saila, erreg. 1151). *Hirrun*?) (Alarciako lur-saila, erreg. 430). *Iuela* (belardia, erreg. 97).

K, L, M, O, R, T, TX, Z

Kanpuzkiña (lur-saila, erreg. 674). *Lapan* (iturria eta lur-saila, erreg. 1663). *Larrako* (Villamudriako belardia, erreg. 1441). *Lusartia* (lehenengoa *lur*- izan daiteke. *Lasartiga* ere bada eskualdean; erreg. 171, 1000). *Mendikillo* (lehen osagaia *mendi* “monte”, *Mendegillo*. *Mendigillo* aldakiak izaki; erreg. 270). *Meneturna* ?) (lur-saila, erreg. 1121). *Mezeturri* (*Maziturri*, bigarren osagaia, *-iturri* “fuente”, *Maziturre*, *Mazeture* (erreg. 544) aldakiak kontuan izanik). *Merguna* (lur-saila, erreg. 1839). *Merkina* (*Mezkina*, lur-saila, erreg. 1914). *Orkiza* (lur-saila, erreg. 508). *Orman* ?) (lur-saila, erreg. 322). *Rako* (agian, *Larrako* baten sinkopa, hasierako silaba gaztelaniar artikulatza hartuta. *Larrako/Larreko* “de la dehesa”; erreg. 121). *Ralda* (Rábanosko lur-saila). *Rejuna* (lur-saila, erreg. 580). *Roiga* (Villamudriako lur-saila, erreg. 30). *Roskioza* (*Orkiza*?, lur-saila). *Rute* (belardia, erreg. 197). *Torraiko* (lur-saila, erreg. 535). *Turkatxos* (lur-saila, erreg. 592). *Txaraña* (?) (agian, bigarren elementua *-arana*?, hobia eta lur-saila, erreg. 583). *Txorua* (*Txorrua*, lur-saila, erreg. (valle). Villamudriako lur-saila, erreg. 606). *Txorteta* (lur-saila, erreg. 361). *Txorma* (*Txorrua* ?, 1863, 945). *Zaga* (lur-saila, erreg. 1009; ausaz, *Zagaña*-ren ildokoa). *Zaizola* (bigarren elementua *-ola* atzizkia; erreg. 2039).

h) San Miguel de Pedroso

Herria Beloradoren hegoaldean aurkitzen da, eta, beraz, Arandio mendizerraren babesgunetik urrun samar. Bertan kokatzen zen monasterioak bere garrantzia ukan zuen; San Miguel de Pedrosoko euskal toponimoak ez dira ugariak, baina Burebakoak baino joriagoak dira, eta *Zarraga*, *Bubarana*, *Antxeta*, *Valdetxabieta* (hibridoak) bezain gardenak.

Antxeta (lursaila, erreg. 676). *Assur* (ibarra, 1022 urteko toponimoa. “...Et una vinea que est in valle de Assur...”. Cartulario de San Millán, 102 or., bezer. 91).. *Bajubi* (*Valjobi*, Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 665, 3, 1848. urtea). *Baljobi* (lur-saila, lehen osagaia gaztelaniazko *val-* (valle). “Una heredad en termino del Priorato que Baljobi de cinco celemines y cuartillo...”(Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg.665, 6). *Baljobi* (*Valjobi*, lur-saila, erreg. 225). *Balza* (toponimo zaharra, 1049. urterako aipatua. “Et totam vallem similiter usque ad summitatem campi oteri, et cum toto bustello et cum toto valle de Balza usque ad illum lumbum...”. Cartulario de San Millán, 150 or., bezer. 86). Beste aipua: “Una heredad do dicen Valza de una fanega poco mas ó menos, surca por abrego Feliz vecino de Puras, por solano Pedro Calvo, regañon tiesos, y cierzo valladar”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 665, 3, 1848. Urtea. Bere jatorria euskarazko *baltz* “negro, oscuro”, mendebaleko euskalkian, izan daiteke, baina ez gara beste iturrietara ixten). *Barga* (lur-saila, erreg. 2409. *Barga* hitza ezaguna da Ergoienan Naf.) eta bestetan toki *menditsu* eta *garai* bezala). *Bargadilla* (lur-

-saila.”Otra en Bargadilla de cinco celemines poco mas ó menos que surca por cierzo D., Miguel de Mateo, abrego el Hospital de Belorado”. Arch. Hist. Prov. Reg.- Pr. Leg. 665, 7, 1851. urtea). *Berlariga* (lur-saila, erreg. 68). *Bubarana* (lur-saila, -arana (valle) elementua, *Mujarana*, *Txobaharan* toponimoetan bezala). *Mujarana* (lur-saila, agian, *Bubarana*-ren ildokoa). *Sabutxo* (lur-saila, 1022. urtea; agian, gaztelaniako *Sabuco*. 1022 urtean bada bere lekukotza, *Chovaharan* eta *Assur* tokizinekin batera. “...Et una vinea que est in valle de Assur, ... et miserunt media vinea en Sabucho, et altera vineam que est in Chovaharan, quam misist Acha vita eta Nunno Valza de Seroiana...”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 102. or., bezer. 91). *Txobaharan* (lur-saila, 1022 urtekoa. Testua ikusi aurreko toponimoan). *Valderupe* (lur-saila. “Una heredad de una fanega poco mas ó menos en termino del Priorato de San Miguel que llaman Valderupe, surca por cierzo la cofradia de San Esteban...”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 665, 6). *Valdextabieta* (lursaila; bigarren osagaia, antza, -(e)txabieta, lehen bokalaren ohiko erorketaz. “Una heredad de media fanega en termino del Priorato do dicen Valdechabieta que surca por cierzo Simon Garrido”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 665, 3, 1848. urtea). *Villaumbidia* (?) (lur-saila, erreg. 1916). *Zagalaviña* (eskualdeko beste herrietan lur-sail bera; bigarren elementua gaztelaniatzko -viña; lehenegoa, aldiz, izan daiteke *zabala*-ren aldaki desitxuratua). *Zarga* (lur-saila, probableki, *Zarr(a)ga*-ren sinkopa, atzetonikoaren erorketaz gaztelaniar azentuaren eraginez). *Zarraga* (baratzea, erreg. 5330; *zar-* (viejo) eta -aga atzizkitik).

i) Santa Cruz del Valle Urbión, Soto del Valle

Bi herriok euskal toponimia oso sarri den eskualdean ematen dira, hau da, Arandio (La Demanda) mendi-zerraren gunean, Pradoluengo edo Fresnedako euskal toponimoen intentsitate-esparruan. Besteetan legez, euskara eskualdetik orain sei-hun bat urte mintzaira bizi bezala desagartzeak ondorioz euskal tokizenen adulterazio, desegite eta sinkopazio-prozedurak azkartu zituen. Hurrengo fenomenoak atzeman daitezke toponimo horietan: a) lehen bokalaren erorketa (*Txarreturre* (*E)txarriturri), *Turralde* (I)turralde), *Igutia* (Riogutia, Regutia), *Zagañas* (I)zagañas, *Zaga* (I)zaga (?). b) Bokaleen erorketa azentuaren eraginez (*Utarna* (Utarana). c) *Ea* talde bokalikoaren ixtura (*Basardia* (Basarte), *Landabea(s)* (Landabias). d) Artikulu erromanikoaren sasi-intepretazioa (*La Remendia* (Larremendia), *La Renguna* (Larreguna). e) Bestelako adulterazio eta sinkopak (*Ilukare* (Erukare, Errukare), *Erbineta* (Arbineta, Ermineta), *Riotalde* (Ritaldea), *Riotarte* (Ritarte, Retarte), *Riogutia* (Regutia, Igutia), *Zorza* (Zorrotza?). Beste toponimo askok ez du jasan adulterazio nagusirik, elementuak aski garden iraun dutelarik *Luzea* (largo), *Zelaya* /*Zalaia* (lano, campo), *Iturri* (fuente), *koba* (cueva), -arana (valle), *zarra* (viejo), *gorria* (rojo, pelado) bezala.

A, B

Abarza (lur-saila, erreg. 2155; bere osagaiak, agian, *abar-* (rama) eta -za ugari-tasunezko atzizkia. Ildo beretik Euskal Herrian *Abartzegi*, *Abartzuza*). *Altuzarra* (mendia eta erreka, *altu-* (alto) eta -zarra (viejo) osagaietatik). *Aluzea* (belardia, erreg. 1128. Lehen bokala izan daiteke gaztelaniar preposizioa; ido beretik *Aluzeas* (mendia, erreg. 2155). *Arandona* (lur-saila). *Arbineta* (beherago *Erbineta*, erreg. 132; izan daiteke “lugar de liebres”, beharbada, *Erbiti* (Naf.) toponimoa bezala; *Ermineta* honen aldakia, antza). *Armaula* (ibar tipia; -ula amaiera -ola atzizkia formula itxiaz eskualde betse *Bedarkula*, *Garrulla*, *Martikula*, *Gumenzula* bezala). *Arralde* (-alde “lado, zona” osagaia *Iturralde*, *Turralde* tokizenetan, besteen artean). *Artes* (lur-saila, erreg. 106 ; “entremedio”, pluragilez erromanikoaz. Osagai bera *Ulagarte*,

Txaurte kasuetan. Dena den, izen osoa beherago *Ilartes*. Beharbada **Lartes* “entre dehesas” *La Rain* (era) - Arabako toponimoetan- antzera hasierako silaba artikulatu erromanikotzat oker hartuta) *Azekoturre* (lur-saila, erreg. 1130; bigarren osagaia *-(i)turre* (fuente). *Barkaskuna* ?) (lur-saila, erreg. 1164). *Barraute* (lur-saila. “...En termino que llaman Barraute da fruto...” Arch. Diput. Leg. 1849, 270, 1752. urtea). *Barrukales* ?) (lur-saila). *Basardia* (lur-saila, *baso-* (bosque) eta *-artia* (entre) elementuetatik, baldin amaierakoa *-di* tokizko atzizkia ez bada). *Basinttes* ?) (Soto del Valleko lur-saila. “...Que llaman Basinttes da fruto a segundo año. Confronta por zierzo con tierra de Herederos de Mathias Alonso”. Arch. Diput. Leg. 1977, 220, 1752. urtea). *Besteklinea*(?) (lur-saila. “... Dos celemines de un Prado mayor cabida en Besteklinea, termino comunero surca regañon otro prado de los compradores”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 8). *Birgona* (Lur-saila). *Bizkaruka* (*Bizkarruka*, lur-saila; lehen osagaia *bizkar-* “loma” *-uka* atzizkiaz. Ildo beretik Burgosko toponimoetan *Bizkarra*, *Bizkarraga*). *Bizkornuda* (“...Que llaman Bizkornuda (?) da fruto cada año” Arch. Diput. Leg. 1849, 265, 1752. urtea). *Buzanko* ?) (lur-saila, erreg. 193).

E, F, G, H

Ekizaga (probableki, *Ezkizaga*, “lugar tilos ?”). Beherago *Ezkiza*, *Eskizalaia*. “Un prado de tres celemines poco mas ó menos en Equizaga termino comunero de Santa Cruz, Soto y Garganchon que surca por solano del comprador. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 11). *Erbineta* (*Ermineta* aldakia ere bada; erreg. 240. *Erbinetta* grafiaz, berriz: “...De dos celemines y media de sembradura de tercera calidad donde llaman Erbinetta”. Arch. Diput. Leg. 1977, 157, 1752. urtea). *Errukare* (*Erukare*, *Ilukare* aldakiak ere bai. Lur-saila eta madura.”Otra heredad en Errucare sembradura de tres celemines poco mas ó menos, surca por regañon la Paul llamada Errucare cirzo y abrego Riberas”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13. Orobat, hurrengo: “...Sembradura de tercera calidad en termino que llaman Errucare”. Arch. Diput. Leg. 1848, 9, 1752. urtea). *Eskizaia* (*Ezkizalaia*?, belardia, erreg. 211). *Eskizalaia* (lur-saila, erreg. 995; *ezki-* “tilo” batzuetan), *-zalaia* (prado, campo). *Espurzia* (lur-saila, erreg. 407. “Sembradura de tercera calidad en termino que llaman Espurzia...”. Arch. Diput. Leg. 1849, 21, 1752 urtea). *Ezkiza* (agian, *Ezkizaga*-ren sinkopa; belardia, erreg. 1877). *Garatia* (*Garatea*, “portillo de monte” *garai-* eta *-ate* elementuetatik; Santa Olalla-n tokizen bera; erreg. 470. “Otra heredad vajo el camino que se va á Garatia”. Arch. Hist. Prov. reg. Pr. Leg. 637, 14). *Gitagalena* (?), (lur-saila, erreg. 1061; probableki, *Gitagorena*-ren aldakia, bigarren osagaien *-gorena* (el más alto, superior). “...Sembradura de tercera calidad, en termino que llaman Guitagorena”. Arch. Diput. Leg. 1849, 12, 1752. urtea). *Gizamotila* (*giza-* (humano) eta *-motilla* (muchacho) osagaietatik; toki-izena, agian, ez-izen bezala hartu behar da, lur-saila, erreg. 435). *Guarza* (larraina, erreg. 1582; bide beretik *Guarza Hobias*, lur-saila, erreg. 144). *Gustaia*(?) (lur-saila; amaieran *-zalaia* baten sinkopa egon daiteke). *Gurupea* ((Soto del Valle-ko soroa). “Otra tierra de secano de dos celemines de sembradura, y tercera calidad, en Gurupea”. Arch. Diput. Leg. 1977, 2, 1752. urtea). *Gutia* (“menor”, *Regutia*, *Rigutia*, *Marangutia* delakoetako bera). *Guzpizarra* ?) (lur-saila). *Ilobias* (kanposantu zaharra, erreg. 1984; tokizenaren kokapena kontuan izanik, *agian*, *hilobia* “sepultura” delakotik; beherago *Ilobias* 1752. urtean). *Horubias* (lur-saila, erreg. 822).

I, J, K, L, M

Igutia (lur-saila, agian, *Rigutia*-ren aldaki laburra, “río menor” esanahiaz). *Ilartes* (lurtsaila. Gorago *Artes*. **Lartes* balitz *larr(e)-tik*. *Ilar-*, bestalde, “brezo”).

Ilobias (Soto del Valleko lur-saila. Gorago *Hilobias*. “Otra heredad en Ilobias sembradua de dos celemines poco mas ó menos que surca por cierzo de Pascual Garcia”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13). *Ilukare* (aldakiak *Erukare*, *Errukare*.”...De segunda calidad donde llaman Ilucare da fruto con descanso de un año” Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 156). *Ilukarre* (erreg. 52). *Ikapika* (lur-saila). *Iorza* (Soto del Valleko lur-saila. Agian, *Zorza /Zorr(o)za*-ren aldakia; beherago *Zorza*. “...Y segunda calidad, en do llaman Iorza, da fruto cada año, confronta por Cierzo con prado de Juan Garcia”. Arch. Diput. Leg.1977, 4, 1752. urtea). *Ipella* (lur-saila, erreg. 124. “Otra de igual sembradura en Ipella surca al solano Pedro Camara”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg.637, 13. Orobat, hurrengo lekukotza: “...De medio celemin y tercera calidad, en Ipella”. Arch. Diput. Leg. 1977, 18, 1752. urtea). *Iturburu* (“manantial, *iturr(i)-* eta *-buru* elementuetatik; Araban -gaztelaniaren ukituan, maiz, *Itorboro* eta *Torboro* formulak bokaleen irekiera berantaz. Pradoluengon *Turbero* (Iturbero) eta *Turroz*as (Iturroz). *Jaizka* (lur-saila). *Kabolasa* (belardia, erreg. 161). *Kaprea* (Soroa. “Otra tierra de secano, en do llaman Caprea, de celemin y medio de sembradura”. Arch. Diput. Leg. 1849, 431, 1752. urtea). *Ketiga* (mendia, erreg. 2158). *Kobatxo* (lur-saila, erreg. 447). *Korko* (Soto del Valleko soroa. “Sembradura de tercera calidad en termino que llaman el Corco da fruto con descanso de tres años”. Arch. Diput. Leg. 1977, 3, 1752. urtea). *La Luzea* (*luze* “largo”. Orobat *Luzea*, belardia, erreg. 518). *Landabias* (*landa-* “campo” eta *-bea* “bajo” osagaietatik, agian. Ildo beretik *Olandabias*. “Un prado de diez cargas de yerba en do dicen Landabias, surcante al abrego herederos de Andres Garrido”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13). *Lantern*a (hobia). *Lartes* (lur-saila, erreg. 19. **Larr(a)rt*es baten sinkopa, ausaz, pluralgile erromanikoa atxikia duelarik. Gorago *Artes*). *Lozaria* (lur-saila, erreg. 821. Orobat, *Lozarria* formula -erreg. 47-, bigarren osagaia *-sarr*ia (espeso) daitekalarik. Beherago *Zarrias*, erreg. 50). *Luzea* (“largo”, belardia, erreg. 518). *Maionda* (lur-saila, ausaz, - *ondo(a)*, *Maiond(o)a Iberondo*, *Ironda/Trond(o)a* kasuak bezala). *Mendia* (“monte”, erreg. 1119. Bestetan *Mendias* eta *Bendias*, azken hau ezpaukariaren ohiko trukaketaz). *Mendias* (goikoa, gaztelaniar pluralgilez). “Sembradura de segunda calidad en termino que llaman de Mendias”. Arch. Diput. Leg.1849, 27, 1752. urtea). *Mozalzar*o (lur-saila). *Motila* (lur-saila, erreg. 2100; gorago *Gizamotila*). *Mozalzaral?*) (agian, *Mosalzar*o; lur-saila, erreg. 1917). *Muñeza* (padura eta lur-saila, erreg. 154).

O, P, R, S

Olanbarras(?) (lur-saila, agian, erreg. 1398). *Onaldia* (lur-saila, bigarren osagaia *-aldea* daiteke). *Orbella* (artegia). *Ordanitiga* (ildo berekoa, itxuraz, *Ordantiga*; erreg. 489. “...Y segunda calidad, en do llaman Ordanitiga, da fruto cada año”. Arch. Diput. Leg. 1849, 73 eccl., 1752. urtea). *Ordokia* (lur-saila, erreg. 1192, “llano” *ordo*-eta *-(t)oki* osagaietatik) *Oreka* (lur-saila; laburduraz *Orka*. Agian, **Ordeka* “llan” baten aldakia. “...En termino que llaman La Oreca da fruto”. Arch. Diput. Leg.1977, 16, 1752. urtea). *Orkilanda* (muino eta erreka; **Ordokilanda* baten sinkopa), behar-bada). *Otarna* (*Utarna / Utarana*-ren aldaki beranta, -amaieran *-arna/-ar(a)na* “valle”). *Pradobineta* (lur-saila, erreg. 1542). *Regutia* (erreka eta lur-saila, erreg. 2138. Nahiz, *erri-* “ campo, tierra” hitzaren sinkopa *re/ri* izan daitezkeen, Errigoitia > *Rigoitia* kasuan bezala, lehen osagaian gaztelaniazko *río-* / *re-* (*Retuerto* = Río tuerto o torcido, euskaraz *Laspiur*) ematen dela uste dugu. *Rigutia* kasuan zuzenago *río*-osagaia. *Regutia*, beraz, “río menor” edo *arroyo* litzateke. Bada *Rio Txikito* ere. Antzeko bidetik *Ritarterea* (**Riotarterea*, *Ritaldea*). *Rekonzalaia* (lur-saila, erreg. 961; bigarren osagaia *-zalaia* (llano, prado) *Martinzalaia*, *Kruzelaia* kasuetan bezala;

hemen bigarren elementua asimilazio bokaliko goranzkoaz). *Remendia* (lur-saila; probableki, **Larremendia*, haseirako silaba artikulutzat oker hartuta. Ez dugu uste, bada, hasierako *re-* delakoa *erri-* “tierra, campo” denik. Bestalde, *Regutia*-ren erlazioan “río/ re-” bezala ere intepreta daiteke, baina hemen ez da hain itxurazkoa. Beraz, probableago “monte de pastizales” esanahia). *Renguna* (lur-saila, erreg. 272; bigarren osagaia izan -*gune* (espacio, lugar) ala -*gurena* “superior, el más alto” *Valdegurena*, *Gitagorena* kasuetan bezala). *Restroluzea* (belardia, 549). *Reteluzea* (lur-saila, erreg. 303; ildo beretik *Retaluzea*, erreg. 661, *Restuluzea* / *Resteluzea* ?), -*luze* “largo” osagaiaz; beherago *Zestruluzea*, *Zertuluzea*). *Ritaldea* (lur-saila). *Ritartea* (lur-saila; lehen elementua *re-* (río), *erri-* “tierra, campo” alhora utzita. Gaztelaniar *Retuerto* hidronimoan osagai bera). *Ritena* (lur-saila; bere aldakia *Rittana*. “...Que llaman Rittana..., confronta con tierras de Hermenegildo Camara”. Arch. Diput. Leg. 1849, 27, 1752. urtea. **Ritarana* baten sinkopa izan daiteke, “valle” izaki bigarren osagaia; bada *Ritena* aldakia orobat, erreg. 108. “Otra de la misma cavida en el Salegar de la Ritena surcante por cierzo y solano...”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13). *Sabaruga* (*Zabarruka*?, haitzak). *Sabarruka* (lur-saila, -uka atzizkia *Bizkarruka*). *Sabarruza* (*Zabarruka*?, lur-saila). *Solanta* (lur-saila).

T, TX, U, V, Z

Turaldea (*Turaldea*, lur-saila eta iturria, erreg. 620, 76; (*i*)*tur-* “fuente” eta -*aldea* “lado, paraje” osagaietatik. Santa Cruz del Valle-ko lur-tsaila. “Otra de dos celemines y medio en Turaldea, surca por regañon Beneficios y solano Ignacio Alarcia”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13). *Turrida* (?) (belardia, erreg. 364). *Txarreturre* (lur-saila, erreg. 141; bigarren osagaia -*iturri* “fuente”, lehenengoa, ausaz, (*E*)*txaurre*). *Txikito* (erreka eta belardia, erreg. 533). *Txorron* (*Txorran*?, lur-saila, erreg. 977). *Ulama* (?) (lur-saila, erreg. 556). *Utardia* (?) (lur-saila). *Uzkiza* (lur-saila; beharbada, (*Eg*)*uzkiza* “lugar de solano” baten sinkopa, lehen bokalaren erorketaz (*I*)*turaldea*, (*E*)*leja* kasuetan bezala. *Urkiza* herria ere bada *urki*-ren ildotik askoz *Utarana* (lur-saila, -bigarren osagaia -*arana* “valle”. Aldakiak *Utarna* erreg. 39, 1225, eta *Utarena*.”Termino que llaman Utarna da fruto a segundo año”. Arch. Diput. Leg. 1849, 23, 1752. urtea). *Utardia* (?) (lur-saila). *Vallegorria* (toki-izen hibridoa, bigarren osagaia -*gorri* “rojo, seco” izaki). *Zabaluka* (*Zabarruka*?, lur-saila, erreg. 21, Arch. diput. Leg. 1849, 25, 1752. urtea). Lehen osagaia *zabal-*, (*agian*). *Zabaluzea* (lur-saila). *Zaga* (*Za*(*rra*)*ga* ala (*I*)*zagañas*/ *Zagaña* -ren ildokoa; erreg. 472). *Zagañas* (soroa. “Otra heredad en Zagaña sembradura de celemin y medio ó dos, surca por regañon de Pedro Arcendillo”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 637, 13. Hurrengoa ere bai: “...Y de segunda calidad, en do llaman Zagaña, da fruto a segundo año”. Arch. Diput. Leg. 1977, 9, 1752. urtea). *Zalaia* (“llano, prado” *zelaia*-ren aldakia; bide berdinetik *Rekonzalaia*, *Eskizalaia*, *Ziskezalaia* (?). “Y segunda calidad, en do llaman... zalaia, da fruto a segundo año”. Arch. Diput. Leg. 1977, 3, 1752. urtea). *Zarrias* (*sarria* “espeso, espesura”, belardia, erreg. 50). *Zarzea* (lur-saila). *Zarzia* (belardia, erreg. 94). *Zarzia* eta *Ordantiga* (lur-saila, erreg. 2016). *Zerrulabe* (lur-saila). *Zertuluzea* (lur-saila) “...De tres celemines de sembradura, y primera calidad en do llaman Zertuluzea”. Arch. Diput. Leg. 1977, 12, 1752. urtea). *Zestruluzea* (*Zertuluzea*?, soroa. “...De dos celemines de sembradura de segunda calidad donde llaman Zestruluzea produce cada año”. Arch. diput. Leg. 1849, 276, 1752. urtea. Gorago *Restuluzea*, *Restroluze* eta *Reteluzea*). *Zillas* (lur-saila, *cella*/ *ciella* erromaniakoaren erlazioan. Euskararen esparruan *zil* “omblijo”, “cogollo”, “eje” eta abar. Goiko etimologia probableena.”...Tres celemines sembradura de tercera calidad en

termino que llamar Zillar (Zillas?), da fruto...”. Arch. Diput. Leg. 1849, 24, 1752. urtea. Ildo beretik *Zukuzila*, *Zorazilas*). *Ziskezalaia* ?) (soroa. “Sembradura, y tercera calidad en do llaman Cisquezalaia”. Arch. Diput. Leg. 1977, 3, 1752. urtea.). *Zorza* (belardia, erreg. 117; probableki, *zorr(o)za* “agudo” hitzaren ildotik, atzetonikoaren erorketaz. Burgosko toponimoetan, orobat, *Kinzorzas*, *Ginzorzas*).

j) *Tosantos*:

Tosantos herria Espinosa del Camino eta Belorado artean lekutzen da, eta, beraz euskal toponimia sarri ematen den gunetatik urrun. Aipatzekoak *Azkarro*, *Aranas*, *Berkolar* tokizenak.

Aranas (lur-saila, erreg. 1134; *aran* “valle”. Osagai beraz toponimo anitz Burgosko partean *-arana/arna* formulapean (*Zularna*, *Ezkurna*, *Urtxarana*, *Eskijarana*, *Bitarana*, *Araluzia*, *Arangua*, eta abar). Cfr. L.M. Mujika, “El euskara en la toponimia de Burgos”, *Iker* 6, Euskaltzaindia, 327-330 or.). *Arancones* (lur-saila, erreg. 1947). *Azkarros* (lur-saila, erreg. 264; *ezkar* / *azkar* “arce campestre”. *Ezkarros* aldakia bada). *Barga* (lur-saila, erreg. 1280). *Berkolar* (lur-saila, erreg. 622; igarren osaigaia *larr(e)* / *lar* “dehesa, pastizal” daiteke. *Brekolar* aurrekoaren metatesia; erreg. 168). *Karrerai* (?) (lur-saila, erreg. 926). *Matxorra* (lur-saila, erreg. 1726). *Nokakora* (lur-saila, erreg. 769; *Okakora*, erreg. 756, bestalde). *Ortiz* (muino eta lur-saila, erreg. 156; lat. *fortis*-en ildo patronimikoa duena). *Roazas* (*Ruaza*, lur-saila, erreg. 329). *Zurrikueta* (?) (lur-saila, erreg. 1180; *-eta* atzizkiak Burgosko euskal toponimoetan *Arizeta*, *Maldeta*, *Ezpeleta*, *Olleta*, *Zabaletas*, *Ezketa*, *Txabieta*... *Baganeda*-k, berriz, herskari ozenaz formula erromaneztatua luke. Cfr. L. M. Mujika, “El euskara en la toponimia de Burgos”, art. c. 321-322).

k) *Valmala*:

Valmala Arandio mendi-zerraren adarretan aurkitzen da, hots, euskal toponimoak ugarien diren eskualdetik hurbil. Bertan tokizen garden asko: *Zabaletas*, *Zaballa*, *Arankiza*, *Zarria* (*Sarria*), *Bitarana*, *Sorabe*, *Zamaka*... Tokizenak herriekin mugakide direnean errepikatzen dira, nagusiki. Nabarmentzekoa toki-izen batzuen palatalizazioa: *Zaballa*, *Garrulla*, *Gomenzulla*, *Artolla*, *Olleta* (*-olla/-ulla*-atzizkiaren kasuan); hegoaldeko eskualde erromanizatueta egoniko euskal toki-izenen ñrabardura fonetikoak islatzen du.

A, B, E, G, H

Abina (agian *Arnia*?, erreka. “Y una heredad de tres celemines en el Rio de Avina (?) linda al solano de los compradores”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 7). *Ainela* (**A Inela* izan daiteke, preposizio eromanikoa duelarik muturrean; erreg. 408). *Aitarte* (erreka). *Aizpuru* (erreka eta lur-saila, *aitz-* “roca” eta *-buru* “cabeza, punta” osagaietatik). *Alluzarra* (bigarren elementua *-zarra* “viejo”. Santa Cruz-en bada *Altuzarra* toponimoa. Osagai beraz Burgosko toponimoetan: *Zarraga*, *Zarrabadia*, *Turruzarra*, *Altuzarra*, *Guzpizarra*). *Andalaña* (lur-saila, erreg. 160). *Andurla* (agian, **Andorla* batetik, *-ola* atzizkiaren formula itxiaz). *Armia* (lur-saila, erreg. 404. Merino Urrutiak *Haramia* zaharrago baten lekukotza, op. c., 92 or.). *Arankiza* (*Arangiza*?, lur-saila eta belardia, erreg. 212. “Una heredad de tres celemines poco mas ó menos en Aranquiza, surcante por cierzo de Don Policarpo Alarcia, al regañon de Francisco Robredo”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 9, XIX mendea. XVIII mendean hurrengo lekukoa: “Otro prado de... sembradura, de tercera calidad, en do llaman Aranquiza, regadio con la misma agua que el antezedente”. Arch. Diput. Leg. 2162, 75, 1752. urtea. *-za* atzizkiak hurrengo toponimoak Burgosen: *Giraldaza*, *Eguzuza*, *Abarza*, *Arduisa*, *Artaza*, *Orokiza*, *Usarza*, *Urkiza* (herria). *Artolla* (lur-

-saila; *Artola* “cabaña de ovejas” baten formula bustia). *Barangones* (?) (lur-saila, erreg. 81). *Barraute* (lur-saila, erreg. 806). *Bitarana* (haitza eta lur-saila; erreg. 684; honen aldakia *Bidarana*, erreg. 553). *Bidutxo* (lur-saila, erreg. 19). *Bitarkuna* (haitza eta lur-saila, erreg. 984; bigarren elementua *-gune* izan daiteke). *Ekueta* (*Zelekua*, *Zelegueta*?, lur-saila, erreg. 1120). *Eraña* (*Erreña*?, lur-saila, erreg. 605). *Erreña* (lur-saila, erreg. 161; beherago *Herreña*). *Ezpea* (*Zizpea*?, lur-saila, erreg. 231). *Garrulla* (lur-saila). *Gindabal* (lur-saila, erreg. 1986; bigarren elementua, agian, *-zabal*). *Girridal* (?) (lur-saila. “Otra en el Gurridal de tres celemines”. Arch. Hist. Prov. Reg. Prov. Leg. 676, 9). *Herreña* (lur-saila, erreg. 381). *Hizondo* (*Irondo*?, lur-saila).

I, L, M, N, O

Inela (lursaila, erreg. 1133). *Inja* (?) (lur-saila, erreg. 1371). *Ipella* (lur-saila. “...En do llaman Ipella, da fruto a segundo año, confronta por Cierzo con tierras de Manuel Camara”. Arch. Diput. Leg. 2162, 131, 1752. urtea. “Y otra de dos celemines y medio en Ipella, linda al Regañon y Solano...”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 12). *Lapaiga* (*Lopaiga* eta *Luperiga* beherago. Bada *La Opaiga*, lehen kontsonantea artikulatu erromanikotzat hartuta...). “Otra tierra de secano de dos zelemines de sembradura de tercera calidad, en do llaman Lapaiga, da fruto a segundo año”. Arch. Diput. Leg. 2162, 24, 1752. urtea). *Lasartin* (lur-saila). *Latrotxe* (belardia, erreg. 9). *Lopaiga* (lur-saila, erreg. 298). *La Zorza* (*Zorza*, sakana, erreg. 376). *Lozabe* (lur-saila; *Ozabe* / *Uzabe* lehen kontsonanterik gabe. “Otra en Lozabe de nuebe celemines surca por regañon Narciso Peña”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 7). *Lozoabe* (*Lozabe* ?), lur-saila, erreg. 126). *Luperiga* (*Lopaiga*?, lur-saila, erreg. 53). *Magillo* (iturri eta lur-saila, erreg. 1304). *Mandrabula* (lur-saila; amaieran *-ola* / *ula* atzizkia, antza. Bere aldakia *Mandragula*, erreg. 89. “Y una heredad de media fanega de sembradura en do llaman la Mandrabula, jurisdicción del mismo Balmala que surca por abrego...”. Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 19). *Markina* (*Mezkina*?, lur-saila, erreg. 585). *Mendegillo* (*Mendikillo*, probableki, *mendi*-ren ildokoa, amaieran gaztelaniar txikidurazko atzizkia duela; erreg. 1441. Batzuetan ere *mende-* *-mendi* ordez, gaztelaniar bokalismoaren eraginez-). *Montikillo* (erreg. 158, *Mendikillo*-ren formula erromaneztatua). *Mendigillo* (soroa). “Una en Mendiguillo de media fanga de sembradura surca por abrego Tomas Camara”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 7. Ildo beretik *Mentikillo* (erreg. 92). *Merikinu* ?) (erreka eta lur-saila, erreg. 984). *Meskina* (“Otra en Mesquina de un celemine...”). Arch. Hit. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 9). *Mezeturri* (lur-saila, bigarren elementua *-iturri*). *Mosalsuro* (*Mosalzaro*?, lur-saila). *Muzkina* (*Mezkina*?, lur-saila, erreg. 186). *Nella* (*Neila* ?, lur-saila, 634). *Nojog* ?) (belardia, erreg. 38). *Onso* (lur-saila, erreg. 665). *Opaiga* (*Lopaiga*, lur-saila, erreg. 145). *Ozabe* (*Lozabe*, lur-saila, erreg. 365; *Ozube* aldakia, erreg. 811).

R, S, T, TX

Remendiko (toponimoa baliteke **Larremendiko* baten sinkopa izatea, formula erromantzeatuak *La Rrea*, *La Rain*, *La Rabidea* (*Larrabidea*?) modukoak izaki, lehen silaba artikulatu erromanikotzat (*la*) hartuta. Ez ahanzi Burgosko toponimotan *Larreguna*, *La Rabidea*, *Larran*, *Lartes* delakoak. Hemen ez zaigu probablea iruditze (*e*)rri- “tierra, campo”-ren errotik abiatzea). *Rodrigaña* (lur-saila, erreg. 1490). “*San José*” eta *Txarriturri* (meatoki baten izena, bigarrena euskalduna delarik, *etxa*- (*txarri*?) eta *-iturri* osagaietatik. Beherago *Txarriturre* eta *Txarreturre*). *Sarobe* (lur-saila, “majada, redil” esanahiaz...” En do llaman Sarove da fruto al segundo año, confronta por Cierzo con terrenos del Concejo”. Arch. Diput. Leg. 2162, 30, 1752. urtea). *Sarriko* (sakana, erreg. 265; *sarri*- “espeso, espesura” *-ko* atzizkia. Bestetan *Zarrias*, txistukariaren trukaketaz). *Txantio* ?) (belardia). *Txarreturre* (*Txarriturri*,

belardia, erreg. 906; bi azken bokaleen irekiera (i > e) eman da, gaztelaniak euskal fonetikari erantsitako irekiera (*mendi* > *mende*, *Mendegillo* kasuan bezala). Araban *beiti* > *betxi* > *betxe* eta *bide* > *bede* prozedura fonetikoak atzematen dira, noiz edo noiz, erdalduntze zaharreko eskualdetan. Lehen osagaia *etxa*- “casa”, baina *-txarri* “cerdo” ez da arbuaitzekoa. *Txarriturre* aldakia, erreg. 295). *Txarte* (*Etxaurte*?, belardia, erreg. 908). *Txaurte etxeaurre*- “delante de la casa” eta *-arte* osagaietatik, antza. “Un prado para cogida de cauto cargas de yerba situado do dicen Chauarte termino de la misma surcante al solano del comprador”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 676, 7). *Txikito* (baratzea, 1194; orobat, *Txikitos* (lur-saila, erreg. 305). *Txorran* (lur-saila, erreg. 173). *Txuarte* (*E*)*txaurte*-ren metatesia, erreg. 215, 426).

U, V, Z

Upaiga (*Lopaiga*, lur-saila, erreg. 1119). *Vallegorria* (toponimo hibridoia, “valle rojo, pelado” esanahiaz). *Zaballa* (*Zabala*-ren aldakia bustiduraz, hegoaldeko toponimoetan ohikoa denez. “Et inde ascendendo ad illam viam que vadit de Belforato ad Espinosam, ubi iungit se cum supdicta (*sic*) via super S. Johanem de Zavalla”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 46 or., bezer. or. 97). *Zallaza* (**Zaballaza*-ren sinkopa, agian). *Zaballazu* 1190. Urteko tokizena. “Et una terra in padule S. Clementis, et alias duas terras in Zavallazu super illam sernam de Sancio Didaz...”. Cartulario de San Millán de la Cogolla, 280 or., bezer. r.98). *Zabalta* (**Zabaleta*-ren sinkopa, bigarren silaban azentu bizkorrek bokalaren erorketa sortu bide duelarik; lur-saila, erreg. 558). *Zamaka* (soroa, Arch. Diput. Leg. 2162, 82, 1752. urtea, erreg. 97, -975). *Zarramo* (lur-saila, erreg. 58). *Zarria* (*Sarria*, “espeso”). *Zarzias* (lur-saila). *Zarruko* (-*uko* / *uka* atzizkia *Bizkarruka* kasuan bezala. Arch. Diput. Leg. 2162, 26, 1752. urtea). *Zelekua* (lur-saila). *Zizpea* (“...De sembradura, de tercera calidad en do llaman Cizpea”. Arch. Diput. Leg. 2162, 55, 1752. urtea). *Zorzas* (haitzak eta lur-sailak, erreg. 207; agian, **zorr(o)tza* “agudo” batetik, atzetonikoaren erorketa islatuz; eskualdeko beste herritan toponimo bera). *Zumaka* (agian, *Zamaka*, lur-saila, erreg. 641; bada, dena den, *zumake* landarea, jatorriz, arabiarra bide dena).

2. *Arlanzon ibaiaren ibilbide garai eta erdiko euskal toponimoak*

Nabarmen egiten da Arlanzon ibaiaren ibildea, Pineda de la Sierra eta Río Cabado aldean ematen dena; sarritasun apalekoa da bertako toponimia, herriak lautadan ere sartzen direlako, eta eskualde lauak mendialdekoak baino babes urriago eskaintzen dio onomastika zaharrari. Beraz, Herramel, Villarobe, Urkiza, Urrez eta Ibeas de Juarros -Pradoluengo edo Fresneda de la Sierra baino- toki zelaiagoan kokatzen dira, eta euskal toponimia murriztagoa dute. *Arlanzón* eta *Arlanza* hidronimoen etimologian, agian, pentsa daiteke lehen osagarrian *arr(i)*- “piedra” batean, bigarren elementua ez-ezaguna zaigularik, -amaiera *-za* atzizkia izaki. Arlanzóngo ibilbidea aspaldian Santiago-bidea izan zen, eta bertan kanpoko jendeen eraginez euskal toponimo zaharrak desagertzea sinesgarri da. Berdin esan daiteke Burebako eskualdeari dagokionez. Sail honetako tokizen anitz Merino Urrutiaren lanetik hartu dugu.

a) *Arlanzón*:

Haraduzela (San Miguel de Pedrosoko monasterioko idazkietan, 1069 urtean). *Otaza* (*ote*-ren ildotik, beharbada; 1752 urteko tokizena. Atzizki beraz Burgosko toponimoetan *Abarza*, *Iraza*, *Usarza*, *Orokozia*. Ikus gure “El euskara en la toponimia de Burgos”, *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, Bilbo, 1992, 324-325).

b) *Espinosa de Juarros*:

Bastikuri (1032. urtekoa; -uri “poblado” osagaiaz aldakia Errioxa Garaiko *Otxanduri*, *Herramelluri*, *Zihuri*, *Ollauri*, *Gipuzuri* (poblado de guipuzcoanos) delakoan tipologiakoa. Burgosen, oraindik, *Iminuri*, *Urizarra*, *Kastiku-ri*, *Nafarruri* (poblado de navarros, 970. urtean). *Busarana* (bigarren osagaia -arana “valle”, *Gutilarana*, *Arangua*, *Sotarana*, *Zamitarana*, *Lekuarana* delakoetan ematen den bera). *Fuenarre* (lur-saila). *Manzarra* eta *Zarraputxo* (zar- “viejo” osagaiaz). *Zagalaviña* (toponimo hibridoa; lehen osagaia, agian, *zabala*-ren adulterazioa da, baina ez da ziurra; tokizen bera Beloradoko eskualdean *Zalagaviña* metatesiaz).

c) *Ibeas de Juarros*:

Alzena (lur-saila). *Loranko* (lur-saila, 1058. urtean). *Nafarra* eta *Nafarruri* (azken honek “poblado de navarros” esanahia, gentilizio bati atxikia, bestelako *Gipuzuri* (Errioxa Garaian), *Bascuñana*, *Basconcelos*, *Báscones* kontutan izanik. ildoan. Gorago *Kastikuri*.

d) *Pineda de la Sierra*:

Herri honetako toponimoen adierazpena Beloradoko Jabetzako Erregistrotik hartuta. *Arlanzon* (lur-saila eta ibaia). *Arrañon* (“Otra en Arrañon de media fanega surca cierzo Rio de las Hermitas “. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 573, 1, 1854. urtea). *Azas* (lur-saila, erreg. 19). *Gustardazo* (lur-saila). *La Lana* (lur-saila, erreg. 23; agian, **La Landa* batetik, *nd* talde kontsonantikoaren soilketaz. *Biarnon Lane* ematen da, *Lande* ordez). *Lapazares* (lur-saila, erreg. 270). *Oiazeluelas* ?) (soroa. “Otra en Oyaceluelas de nueve celemines que surca por Solano de Juan Gutiérrez..., tiene un pedazo de prado”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 573,1. Lehen osagaia *oian*- “bosque” daiteke, amaieran -*uela* txikidurazko atzizki erromanikoa duela). *Omezuntun* (?) (lur-saila, erreg. 110). *Pagudoia* (erreka eta baratzea, erreg. 123; azpimarrazekoa -*doi* atzizki ekialdekoa hemen, ohiko -*dui* formularen ordezkoa, ugaritasunezko esanahiaz. Burgosko toponimoetan *Bagadia* (hayedo) *Galardia*, *Sagastia*, *Lanzardias*, *Mamartuia* eta abar. Ikus gure artikulua: Iker 6, 320-321. orr.). *Zalduena* (lursaila; ildo beretik *Zalduendo* herri-izena Burgos eta Arabako lurretan, lat. *saltum*-etik). *Zumulengo* (*Zurrulengo*?, belardia, erreg. 74. “Un terreno prado en Zurrulengo como de dos fanegas de sembradura mas ó menos, linda solano terrenos de Domingo Sebastian”. Arch. Hist. Prov. Reg. Pr. Leg. 573, 5, 1851. urtea).

e) *Villarobe*:

Herriaren izena *Villa* eta *Orobi* (863 urtea) elementuetatik. Tokizenetan aipagarri: *Galarza* (lur-saila, *galar*- “tronco seco”, *Galardi*, *Galarreta*, *Gallarta* delakoetako bera, -*za* ugaritasunezko atzizkia). *Matasutxa* (lur-saila). *Sondaia* (*Sondia*, lur-saila). *Villorabbarri* (lur-saila; bigarren elementuan -*barri*, mendebaleko formula, *Tubarria*, *Etxabarri*, *Txabartena* (*Etxabarriar-tena*?) kasuetan ageri den bera). *Villobarri* (ausaz, *Villorabarriarte* delakoaren sinkopa hemen).

3. *Valdelagunako eskualde toponimikoa*

Valdelaguna-ren eskualdea menditsua da, eta Mencillako mendien eta Arandio mendizerraren babesgune oihantsuan aurkitzen da. Demografia urriko herriskak eskualdean, eta -Belorado, Bureba edo Juarros aldea ez bezala- Santiago-bidea eta komunikabide nagusietatik at geratzen diren lurak bertan. Isolamendu horri esker, Valdelagunako euskal toponimiaren aztarnak Juarros edo Bureba aldekoak baino joriagoak dira, nahiz ez ailegatu Pradoluengo eskualdeko kopurura.

Salas de los Infantes-eko Jabetzako Erregistroan aurkituriko izen anitz dakargu. Urrillako eskualderaino jaisten dira alderdi hontako toponimoak euskal tokizen hegoaldekoenak dira, Errioxako toponimoen luzapen direla Burgos aldeko partean. Aipagarri *Zaballa*, *Zaia* (*La Guardia* litzateke gaztelaniaz), *Larrañe*, *Iberondo*, *Sarri* moduko toponimoak.

a) *Barbadillo de los Herreros*:

Ardibin (lur-saila, 1752. urtea). *Arduisa* (lur-saila, erreg. 9, 29 or. Artxiboko zehaztapenei buruz jakin Valdelagunako toponimoetan lehen zifrak liburua adierazten duela, eta bigarrenak orria. Itxuraz, *Arduisa* toponimoan *-dui* mendebaleko atzizkia). *Garatxan* (lur-saila, erreg. 8, 71). *Guariste* (lur-saila, erreg. 6, 59). *Ituero* (agian, **Iturbero* baten sinkopa; erreg. 118, 70). *Harriet* (mea baten izena, antza, jabearen deitura-bidez etorria; erreg. 8, 123). *Matajabarrena* (lur-saila; *-barrena* “de abajo”; Ezkarai aldean *Aiabarrena* hidronimoa. Osagai beraz, oraindik Burgosko toponimoetan *Gabarne* eta *Metolabarrena*). *Parbolaça* (lur-saila). *Tabarlaça* (lur-saila). *Vizcaína* (lur-saila, erreg. 6, 149, *Vizcaínos* herri-izena ere bada eskualdean). *Zaballa* (lur-saila; erreg. 79, 126; osagai bera *Birzabala*, *Urzabala*, *Rizabal* (Río Zabal ?), *Azabaleko* delakoetan).

b) *Monterrubio*:

Brizes (?) (lur-saila, erreg. 1,48). *Iberondo* (mea, erreg. 2, 16 eta 14, 222; beste mea-izen askotan bezala, tokizenak jabearen deitura adierazi bide du). *Ormatxo* (lur-saila, erreg. 34, 46). *Pagadal* (lur-saila, erreg. 1, 136; *Bagadoi* eta *Bagaza* bezala *pago*-ren ildokoa, amaieran *-gaztelaniar -al* ugaritasunezko atzizkia (*hayal*, *castañal* delakoena) atxiki zaiolarik, baldin *-*zabal* baten sinkopa ez bada). *Peñate* (lur-saila, erreg. 1, 124). *Txikita* (mea-izena).

c) *Niela*:

Izkapeña (lur-saila, erreg. 35,24). *Txurras* (belardia, erreg. 2, 144). *Zorrakin* (lur-saila, erreg. 3, 124; mugaz bestaldean izen bereko herriska). *Zumakeras* (lur-saila, erreg. 123, 239; Azkue-ren hiztegian *zumake* Bot. Hitzza dator).

d) *Ríocabado*:

Gizkopanas (?) (lur-saila). *Zagalaterre* (lur-saila, 1752. urtean; antzeko ildotik *Zagalaviñas* Belorado aldean).

e) *Beste herri zenbaiteko euskal toponimia* (Barbadillo del Pez, Bezares, Huerta de Arriba y Abajo, Tolbaños de Abajo, Quintanilla, Villagimeno...):

Aranguez (Huerta de Arribako lur-saila). *Arpin* (lur-saila, erreg. 11,75). *Arza* (Huerta de Arribako lur-saila, erreg. 34, 109). *Atorkia* (Villagimenoko lur-saila). *Azkarrio* (Huerta de Arribako lur-saila, erreg. 6, 90). *Azkar* / *ezkar* Bot. “arce campestre”). *Baskuñana* (Barbadillo del Pezko lur-saila, jentilizio bidez **Vasconiana* batetik datorrena). *Biktortxu* (*Victorchu*, Villagimenoko mea, erreg. 1,181). *Erraña* (Huerta de Abajoko lur-saila, 12, 12; agian, gaztelaniazko *herrán*-en ildokoa). *Ezpeleta* (Huerta de Abajoko lur-saila, erreg. 3, 16). *Gabarne* (lur-saila, erreg. 5, 170). *Gabarue* (*Gabarne*?, Villagimenoko lur-saila, 109, 138). *Iruela* (Quintanillako lur-saila). *Larrañe* (Quintanillako lur-saila). *Llanola* (Huerta de Arribako lur-saila, erreg. 277, 171). *Kukurrilla* (lur-saila, erreg. 10, 114). *Matako* (Villagimenoko lur-saila, 109, 138). *Mazkano* (*Azkarro*?, Huerta de Abajoko lur-saila, erreg. 10, 108). *Mendibiri* (Huerta de Arribako lur-saila; Bere aldakia *Mundibiri*; **Mendibiribil* “monte redon-

do” batetik, agian, baldin eta bigarren osagaia *-bidea* (*bidia*, *biria*) ez bada). *Ojajara* (Huerta de Arribako lur-saila, erreg. 4, 208; bigarren elementua izan daiteke **zarra*, gaztelaniar fonetikak ezarritako belareztapenez, *Montejarra* (?), *Ezkijarana* (*Ezkiarana*) kasuetan bezala). *Ormazas* (Tolbaños de Abajoko lur-saila, erreg. 67. 1042 urteko tokizena “Id est dimidium monasterii, que est situm in rivulo de Ormaza, pernominata ecclesia Sancta Maria semper Virginis”). Cartulario de San Pedro de Arlanza, 84 or., bezer.71. Dena den *ormaza*-ren etimologia erromanikoa da, lat. *formacea* batetik). Puente de *Riobarra* (Tolbaños de Abajo, erreg. 99, 50). *Sarri* (Huerta de Abajoko lur-saila; *sarri* “espeso, tupido”). *Tazai* (?) (Bezaresko lur-saila, erreg. 8, 36). *Txinbre* (Quintanillako lur-saila, erreg. 6, 8). *Uria* (Barbadillo del Pezko lur-saila; honen aldaki jatorrizkoa, agian, *Urria* (eta bokalaren irekiera berantaz *Orria*). *Zaia* (Bezaresko lur-saila, erreg. 7, 134; “guardián, La Guardia” esanahiaz). *Zaramala* (Huerta de Arribako lur-saila, 1752. urtea). *Zarragueza* (Huertas de Arribako lur-saila). *Zarzana* ?) (Villagimenoko lur-saila, erreg. 6, 19). *Zazola* (Huerta de Arribako lur-saila, erreg. 4, 224).

4. *Oca eta Bureba aldeko toponimia*

Juarros aldea bezala, Burebako lurak lautadan -eta Arandio mendizerra eta toki garaietatik urrun- aurkitzen dira, eta behin bateko euskal toponimo hipotetiko anitz itzali egin da, nahiz ugariak ziren ala ez ez dakigun. *Bureba* tokizenari *buru* etimologia atxiki dionik ez da faltatu. Bertatik igarotzen zen aintzinako Santiago-bidetako bat, eta horrek jende arrotzen eragina ukan zuen, dudarik gabe, eskualdean aurretiko egoera linguistikoan bere eragina izanzen zuela. Ondorengo toki-izen anitz Merino Urrutia-ren zerrendakoa da, Brivieskako Jabetzako Erregistrotan gaur egun lekuko murrizt geratzen da.

a) *Aguilar*:

Aldaro (lur-saila). *Belea* (*Velea*, “cuervo”, Velasco *belatz* gehi —(s)ko txikidurazko atzizkitik datorren bezala).

b) *Berzosa de Bureba*:

Anpudia (lur-saila). *Atxa* (lur-saila, itxuraz, *atx-* “roca”, mendebaleko euskararen bustidura eta monoptongapenez).

c) *Espinosa del Camino*:

La Ongiza (lur-saila, erreg. 1558). *Larrehederra* (lur-saila. *Larre* “dehesa, pastizal”, *-ederra* “hermosa”; tokizena 869. urtekoa da).

d) *Oca*:

Arreture (*Arreiturri*?, 1189 urtean bere testigutza; fonetikoki bigarren osagaien *-iturre*, azken bokalaren irekiera berantaz, gatelaniaren eraginez. Villafrancako toponimoetan izen bera). *Auca* (Gaurko *Oca*-ren jatorrizko formula latina, monoptongapen berantarik gabe. Bere lekukotza 1142. urtekoa da. “Et ad cadenda ligna ad domos edificandas in montibus de Aucha et in montibus de Puras semper per omnia secula...”). Cartulario de San Millán de la Cogolla, 313. or.). *Eguzuza* (lur-saila); *-za* atzizkiak Burgosko toponimoetan oraindik *Usarza*, *Otaza*, *Isasa*, *Arza*, *Anduisa*, *Gitabelaza*). *Zaratorre* (lur-saila).

d) *Prádanos de Bureba*:

Batxaiz (lur-saila). *Zangureba* (lur-saila).

e) *San Felices de Oca*:

Larrehederra (goian ekaririkoa bera, “dehesa hermosa”; 869 urteko toki-izena). *Mantelle* (lur-saila). *Zarratona* (lur-saila, 869. urtea).

f) *Villafranca Montes de Oca*:

Araluzia (lur-saila, *aran-* “valle” eta *-luzea* “largo” elementuetatik). *Arreiturre* (ikus goian tokizen bera; lehen osagaia *arr(i)-*, agian; bigarrena *-iturri*). *Azkarro* (lur-saila, erreg. 1998. *Azkar* “arce campestre”; ildo beretik *Azkarrio*. *Ezkeragaña*, *Ezkarros*, *Eskarriturrias*, *Eskarna*). *Ezkarro* (erreg. 866; aurretikoaren aldakia; amaierako *-o* bokalak gaztelaniar fonetikaren eragina du, agian, *zumar* / *zumarro* / *zugarro* (olmo, Nafarroan) delakoan bezala; izenlagunetan ere euskara- erdarako kokagunetan baldar / *baldarro*, *txar* / *txarro* alternantziak, genero erromanikoa islatuz).

5. *Beste euskal toki-izen tipi eta nagusi zenbait.*

Hurrengo zerrendan goian ez emaniko beste zenbait euskal toponimo (oronimo, antroponimo, oikonimo edo jentilizio...) eskaintzen dugu. Anitz hemen aipaturiko eskualdetatik urrun aurkitzen dira, hots, Arandio edo La Demanda mendizerraren adardurretatik aparte. Aipatzekoak, besteen atean, *Abasolo*, *Egiluz*, *Urizarra* (poblado viejo), *Itxaso* (retamal), *Etxebarria* (casa nueva), eta toponimia nagusian *Urbel*, *Zumel*, *Urria*, *Urkiza*, *Urrez*, *Zalduendo*, *Báscones*, *Zurbitu*, *Lara*, *Iminuri* gisakoak. Kasuan kasu aipatuko dugu.

Toponimo tipi zenbait:

Aiabarrena (*Oianbarrena?*, Ezkaria aldeko hidronimo bera. Behar bada, *Oja* toponimoaren (*Rio Oja*, *Rioja*-ren) erro etimologikoan euskal *oia(n)* “bosque” delakoa, belarizazio berantaz, hots, gaztelaniar fonetikaren eraginez, **Oja(n)* bihurtua; beste bidea *otza* “frío” edo *osa* / (*otx(o)a* “lobo” litzateke; azterkizun geratzen da). *Abasolo*, *Egiluz* (“ladera larga”, baldin *eluts* “lugar de umbría” ez bada bigarrena). *Etxebarria* (“casa nueva”). *Itxaso* (“retamal”, *isats-* etik Bot.). *Oiabarne* (*Oianbarren?* “bosque de abajo”). *Salazar* “palacio viejo”. *Urizarra* “poblado viejo”. *Zaldo* (“lugar boscoso”, lat. *saltum*, amaiera berantaz bokalearen irekieragatik), *Zuazo* (“arboleda”).

Toponimo nagusiak:

Arlanza (ibaia; lehen osagaian eman daiteke *ar-* “piedra” erroa; ildo berekoa *Arlanzon*). *Arraia*. *Basconillos* (*Bascón* / *vascón* gentilizioari loturiko tokizena, bes-telako *Bascuñana* (*Vasconiana*), *Bascónes* (*Vascones*) ahantzi gabe; jakina denez, ertaroan euskaldunek ere lur eremuak birpopulatu zituzten mairuen eraso desageretzean). *Báscones* (herria; *Vascones*-en ildokoa, azentuaren lerradura lehen silabara igaro delarik. “Et ad illa serna de Maria Pelaiz de Val de laguna, et Val de Lacuna a summo Val de Bascones”. Cartulario de San Pedro de Arlanza, 1154. urtea, 204. or, bezer. 85-86). *Bascuñana* (**Vasconiana* baten formula bustia). *Eterna* (*Heterrena*-ren laburdura, 945. Urtean). *Ezkerra* (*ezker* “izquierdo. “...Villam nomine Ezkeram cum suo monasterio, reliquias S. Martini ferente...”). Cartulario de San Millán de la Cogolla, 978. urtea, 71. or., bezer. or. 149. Orobat, 1062. urteko lekukoa: “Et unam vicem molino in molino de Ezkerra: iuxta basilicam S. Martini unum linare...”. Cartulario de Sam Millán de la Cogolla, 179. or., bezer. or., 96). *Galarza* (herri despopulatu, *galar-* “tronco seco” delakotik). *Galbarna* (despopulatu; *galbar* “calvo, pelado”, *Galbarruri*, *Galparsoro* delakoetan ematen den bera; bigarren osagaia

ar(a)na / arna “valle” eman daiteke, *-barrena*-ren sinkopa arbuia (gabe). *Herramel* (ertaroko antroponimo ezaguna, bere ildotik Errioxa Garaian *Herramelluri* (poblado de Herramel). *Ibeas de Juarros* (herria). *Iminuri* (ausaz, antroponimo baten ildokoa; bigarren osagaia *-uri* “poblado”; bide beretik *Nafarruri*, *Urizarra*, *Bastikuri*, *Ollauri*, eta abar. *Isar. Lara* (*Larr(e)a* baten aldakia, agian, dardarkariaren soilketaz). *Olea* (*ola* “cabaña”, “ferrería”, “lugar en general”). *Oña* (erroa *oin* “pie”, *Oñati* kasuan bezala. *Onia*, hala ere, etor daiteke *Aunia* (*Onia*) antroponimo latino batetik). *Ura* (“...Et ipsum monasterium in territorio Ure; scilicet, fontes, molendinos, arbores, vineis, agros, ortos...”. Cartulario de San Pedro de Arlanza, 1042. urtea, 77. or., bezer. 21). Pedroso del Río *Urbel* (hidronimoa *ur-* “agua” eta *-bel* “oscuro, negro” elementuetatik). Santa Cruz del Valle *Urbion* (toki-izenean erro probableak *ur-* “agua”, *-bi* eta *-on* osagaiak). *Urbel* del Castillo. *Urrez* (“avellano”, 1071. urteko toponimoa. Itxuraz, mendebaleko formula islatzen du, hau da *urre(i)tz / urretx* -eta ez *urriz* ekialdekkoa-. “Et concedo tota mea hereditate que est in valle de Aorrec, ad integrum trado et concedo”. Cartulario de San Pedro de Arlanza, 1047. (?) urtea, 153. or., bezer. 69. L. Serrano ikertzaileak testuari hurrengo eransten dio: “Gamoncillo y Urrez, en la sierra de Pineda, no lejos de los orígenes del Arlanzón”. Ibidem, 153. or.). *Urria* (herria; **urrea* “avellana”, bokalaren ixturaz hemen). *Urkiza* (herria; *urki* “abedul”, gehi *-za* ugaritasunezko atzizkia). *Urrilla* de Quintanilla (agian, *urria / urrea*-ren ildokoa, *-illa* txikidurazko atzizkia erantsia duelarik). *Vizcaínos* (*Bizkaia*-ren delakoaren ildotik, gaztelaniz ohikoa den jentilizioa erakutsiz. “Capannas sua divisa cum suas hereditates; et un alfoz de Lara... et Gamones, et in Vezcafinos sua divisa, et in Barbatielli de Ferreros sua divisa...”. Cartulario de San Pedro de Arlanza, 1062. urtea, 131. or., bezer.19). *Zaias* de Bascosnes (*zaia* “guardián”; amaieran gaztelaniar pluralgilea; *Guardia*, *Espejo* eta *Espejón*-ek esanahi bera gaztelaniar toponimian esparruan; bere ildokoa Araban *Zaitegi*). *Zalduendo* (**Zalduondo*; *zaldu-* lat. *salturn* eta *-ondo* elementuetatik). *Zazuar*. *Zurbitu* (probableki, *zur* “madera” delakoaren ildokoa, *Zumel* den bezala).

III.- TOPONIMIOETAKO LEXIKO ZENBAIT.

Tokizenetan ematen diren osagai berezietz beste artikulua batean ekarritakoei (Ikus *Iker* 6, art. c.) beste batzuk, kasuan kasu, aldaki fonetikoak -eta euskara aspaldian itzalia dagoen eskualdean jazotako adulterazio, urradura eta bestelakoak kotuan hartuta- erantsi nahi genituzke. Goiko zerrendari, laburpen gisa, lehen ez emaniko tokizenen elementu lexikalak erantsi nahi genizkioke. Esan bezala, osagai anitz mendeen poderioan desitxuratzen etorri da, eta hortik zenbat aldakitako formula okerrak eta fonetismoak. Hona, laburzki, bilakaera esanguratsuenak: **1)** *U* bokalaren irekierak (*u > o*): *Obias* < *Ubias*, *Torburu* < (*I*)*torburu*. **2)** *I* bokalaren irekierak (*i > e*): *Mazeturre* < *Maziturri*, *Txabarre* < (*E*)*txabarri*. **3)** Lehen bokalaren, dardarkari auretiko protetikoaren eta beste kasu batzuen erorketa: *Turri/ Turre/ Tur / Iturri* ordeztatik (*Txarriturri / Txarreturre* < (*E*)*txarriturri* ?), *Turralde* < *Iturralde*, *Txaurte* < (*E*)*txaurte*. **4)** Gaztelaniar preposizioaren aurrezarpena, *en / a* kasuetan: *Aniela* / < *A Niela* ordeztatik. **5)** Artikulu erromanikoaren deglutizioa: *Laiza* < *La Aiza*, *Landorla* < *La Andorla*. **6)** Artikulu eromanikoaren interpretazio okerragatik lehen silabaren bereizketa: *La Rea* < *Larrea*, *La Remendia* < *Larremendia*.

Toponimoetan kausitzen den erro lexikalen (eta atzizkien) zabaldura handia da. Beste askoren artean, hurrengoak aipagarri: *Aitz / atx*, *aldai*, *arana / arna*, *arte*, *bea / bia*, *bizkar*, *buru*, *etxa / (e)txa*, *guti*, *iturri / tur/ tor*, *ur*, *uri / uli / ulli*, *zalaia / zelaia*,

zarra. Eta atzizkien artean *-aga*, *-ana* / *-ano*, *-di* (*-dui*), *-eta*, *-ola*/*-olla* /*-ula*-/ *ulla*, *-za* /*-zu*.

Goian aipaturiko terminoez gain, *luze*, *alde*, *ezki*, *urritz*, *aritz*, *ametz*, *isats*, *ih*, *abar*, *gari*, *bide*, *ibar*, *sarri*, *zalu*, *zorrotz*, *zulo*, *erreka*, *putzu*, *landa*, *zur* delakoak azaltzen dira (gehienetan beste osagaiei itsatsita, eta dagozkien atzizkiekin).

Esan beharrik ez dago hauetako anitzetan *ea* > *ia*, *oa* > *ua* gisako fonetismoak ematen direla. Orobat aipatzekoa gaztelaniar fonetikaren eragin zuzena, *s* > *j* gisako bilakaeran, adibidez, Ezkizarana > *Ezkijarana*, Kanpozarra > *Kanpojarra*, Arabako Basalde > *Bajalde*, Basauri > *Bajauri* eskualde, aspaldi, gaztelaniaztatuko kasuen araberakoa-.

1) ALDE (aldia): *Aldabia* (Pradoluengo), *Aldaro* (Aguilar), *Arralde*, *Garalde* (Espinosa del Monte), *Garralde* (*Garalde?*, San Clemente), *Kobaldia* (Espinosa del Monte), *Onaldia* (Santa Cruz), *Rozaldia* (Santa Olalla), *Turaldea* (*Iturraldea*, Santa Cruz), *Zumalde* (Santa Cruz), *Zuraldea*, (*Iturraldea* (Pradoluengo).

2) BAGO: *Bagadia* (Fresneda), *Baganeda* ?) (Espinosa del Monte, 1849. urtean, gaztelaniako *-eda* herskari ozena duelarik, *eta*-ren ordeztu), *Pagadal* (Pagazabal, Monterrubio), *Pagadoia* (Pineda de la Sierra, hemen mendebaleko formula toponimian, *-dui* /*-tui* ohikoaren ordeztu), *Mamartuia* (Pradoluengo).

3) BASO: *Basardia* (Santa Cruz), *Baserguna* (Pradoluengo), *Basergune* (*Basarguna*), *Batxaiz* (*Basagaitz?*).

4) BIDE: *Balleunbidia* (agian, *Valleumbria*-ren sasi-formula, San Miguel de Pedroso), *Bidaran* (Valmala), *Bidutxo* (Valmala), *La Rrabidea* (**Larrabidea*, Fresneda), *Saldebidea* (Fresneda), *Zurbida* ?).

5) EZKI: *Ezkinza* (Ezkiza?), *Eskiza* (Fresneda eta Santa Cruz), *Ekizaga* (Ezkizaga?, Santa Cruz), *Eskizaio i* (Santa Cruz), *Ezkizaga* (Santa Cruz), *Ezketa* (*Ezkieta?*, Fresneña), *Ezkijarana* (**Ezkizarana*, gaztelaniaren belarizazio berantaz).

6) BOTANIKAKO beste adibide zenbait: *Abarza* (*abar*-etik, ramaje, Santa Cruz), *Ameza* (*Ametza*), *Aritxa* (*Aritza*, Avellanosa), *Arizeta* (Fresneda), *Berraute* (*Berroeta?*, Santa Cruz), *Ezpeleta* (Huerta de Abajo), *Galsora* (Fresneda), *Gitabelarza* (Pradoluengo), *Iraza* (*Irrazas*, Ezkerria), *Isasa* (*Isaza*, “retamal”), *Itxaso* (“retamal”), *Izagaña*, *Kirizia* (*Gerezia?*), *Lizar* (Fresneda), *Otaza* (Arlanzón, 1752. urtea), *Sagastia* (Espinosa del Monte), *Sarasitas* (*sarats* “sauce”, pluralgile arrotzaz), *Urkiza* (“lugar de abedules”), *Urria* (“avellana”), *Urriza* (Fresneda, “avellano”), *Urrez* (*Urrezti*, “avellano”), *Zamaka* (*Zumake?*, Valmala), *Zaramala* (Huerta de Arriba, 1752. urtea), *Zumakeras* (“zumaque”, Niela), *Zumalde* (“mimbre”, Santa Cruz).

7) GAITZ (GAIZA): Kontuan edukitzekoa amaierako afrikariak ez direla gordetzen maiz toponimoetan, ohitura hori ez baita gaztelaniari dagokion ñabadura (honela *Zorroza* *Zorrotza* ordeztu, *Gaiza* *Gaitza* ordeztu). *Burgaiza*, *Kañagaiza* (Fresneda), *Batxaiz* (*Basagaitz?*).

8) GUNE: Kasuren batean, *-gune* *-gurena* sinkopa izan daiteke. *Baserguna* > *Basergurena* ?), *Barkasguna* (Santa Cruz), *Mugargunea* (Pradoluengo), *Renguna* (Santa Cruz).

9) IBARRA: *Ibarra* (Fresneda), *Ubarra* (*Ibarra?*), *Ibaturroz* (bigarren osagaia, agian, *iturri*(*iotz*)).

10) KANPO: *Kanpoa* (*de Maranas* ?, Pradilla), *Kanpojarra* (Villagalijo, probableki **Kanpozarra* batetik, aurredotsala gaztelaniak eraginda belare bihurtua, Villagalijo), *Kanpua* (Fresneda), *Kanpugaina* (Ezkerra, Santa Olalla), *Kanpuzkina* (Rábanos, Ahedillo).

11) KOBA: *Kobaldia* (Espinosa del Monte), *Kobatxo* (Santa Cruz).

12) LANDA: *La Lana* (ausaz, *Landa*-ren sinkopa, Biarnoko *Lane* tokizena bezala, *nd* > *n* murriztuz), *Landabia* (Pradoluengo).

13) LUZE: *Aluzea* (hasierako bokalak norabidea adierazten duen gaztelaniazko preposizioa dirudi, *Aneila* < A Neila kasuan bezala, Santa Cruz), *Bitaluzena*, *Egiluz* (bigarren elementua *eluts* “lugar de umbría” ez bada), *Luzea* (Santa Cruz), *Maugaluzea* (*Mugaluzea*?, Eterna, Avellanosa), *Rastroluzea* (*Resteluzea*, *Restauluzea*, Garganchón), *Restuluzea* (Soto del Valle), *Reteluzea* (Santa Cruz), *Solazea* (*Sololuzea* ¿), Pradoluengo), *Valuzea* (Puras), *Zabaluzea* (Santa Cruz), *Zelaluzea* ?), Santa Cruz), *Zertuluzea* (*Restuluzea*?, Soto del Valle).

14) MOTZ: *Motxo*, *Valderrimotxa* (Eterna-Avellanosa).

15) MUGA: *Maugaluzea* (*Mugaluzea* ?), Eterna-Avellanosa), *Mugaña* (*Mugagaña*?, Pradoluengo), *Mugargunea* (Pradoluengo).

16) ORDOKIA: *Ardokia* (*Ordokia*?, Pradoluengo), *Ordokia* (Garganchón), *Orkidia* (agian, *Ordokia*-ren metatesia, Pradoluengo).

17) HORMA: *Ormatxo*, *Ormazas* (Tolbaños de Abajo).

18) REKA, RE- (*Erreka*): Dardarkari aurretiko euskal protetika maiz erortzen da gaztelaniaren ukituan, *Errota* > *Rota*, *Rotaetxe*, *Roteta*, *Erreka* > *Reka*, *Rekarte*, *Rekalde* kasuetan bezala. *Erreka*-ren ildotik *Reka* eta *Rekanda* (agian, *Rekonda(a)*, Fresneda). *Re*-, aldiz, *río*-ren erredukzioa edo bokale aldaketa formula irekia hartuz *Retuerto* (río torcido) hidronimoan bezala. Ildo horretatik *Regutia* “río menor”, *Riogutia*, *Rizabal* (*Riozabal*), *Ritartea* (**Riotartea*, Santa Cruz).

19) SARRI: *Sarri* (Huertas de Arriba, 1083. urtea), *Sarria* (Puras), *Sarriko* (Valmala), *Zarrias* (*Sarrias*, Santa Cruz).

20) TXIKI: *Maritxikua*, *Txikita* (Monterrubio), *Maritxikua*, *Txikitos* (Valmala).

21) URRITZ / URRE(I)TZ: *Urraizas*(?), *Urrez* / *Urresti* (1071. urtea, *urre(i)tz* / *urretx* mendebaleko formulatik, itxuraz), *Urria* (herria).

22) ZAI: *Gubilzaia* (agian, *Gubilzalaia*?, Pradoluengo), *Zaia* (Bezares), *Zaias* de Bäscones, *Zaizola*.

23) ZALDU: *Zaldo*, *Zaldua* (Fresneda), *Zalduena* (Pineda de la Sierra), *Zalduendo* (herria), *Zalduka* (ausaz, *Zabaluka*), *Zaldu* (lat. *saltum*-en iturrikoa).

24) ZORROTZ: Gehienetan, azkeneko silabak afrikaziorik ez du gaztelaniar fonetikaren eraginez. *Mendiko Zorroza*, *Zorzas* (*Zorrotzas*?), *Ginzorzas* ?).

25) ZULO: *Alzulagaña* (agian, **A Zulagaña* da, lehen bokala norabidezko preposizioa baino ez dela), *Zulagaña* (Pradoluengo), *Zularna* (*Zularana*?, Eterna), *Zuluzea* (*Zuruzea*?).

26) ZUR: *Zuazo* (herria), *Zumel* (*zur*- eta *-bel* osagaietatik), *Zurbida*(?), *Zurbitu*.

Goian emaniko toponimoen zerrenda luzeak, zalantzarik gabe, gure hizkuntzak Burgos probintziako ekialdeko lurralde berezi batzuetan ertaroan, gutienez, ukaniko presentziaren lekukotza ziurra eskaintzen digu. Lan honetan garbi utzi dugu Burgos probintziako euskal toponimoak Errioxakoan luzapen direla, batez ere, Arandio edo La Demanda mendizerraren babesean -eta hegoalderako Valdelanagunaren eremu menditsu isolatueta-. Bestalde, badakigu historikoki lur horietako anitz Logroñoko probintziaren parte izan zirela mende askotan administratiboki, eta eskualde osoa Nafarroako erreinuaren zati izan zela ertaroko denboraldi luze batean.

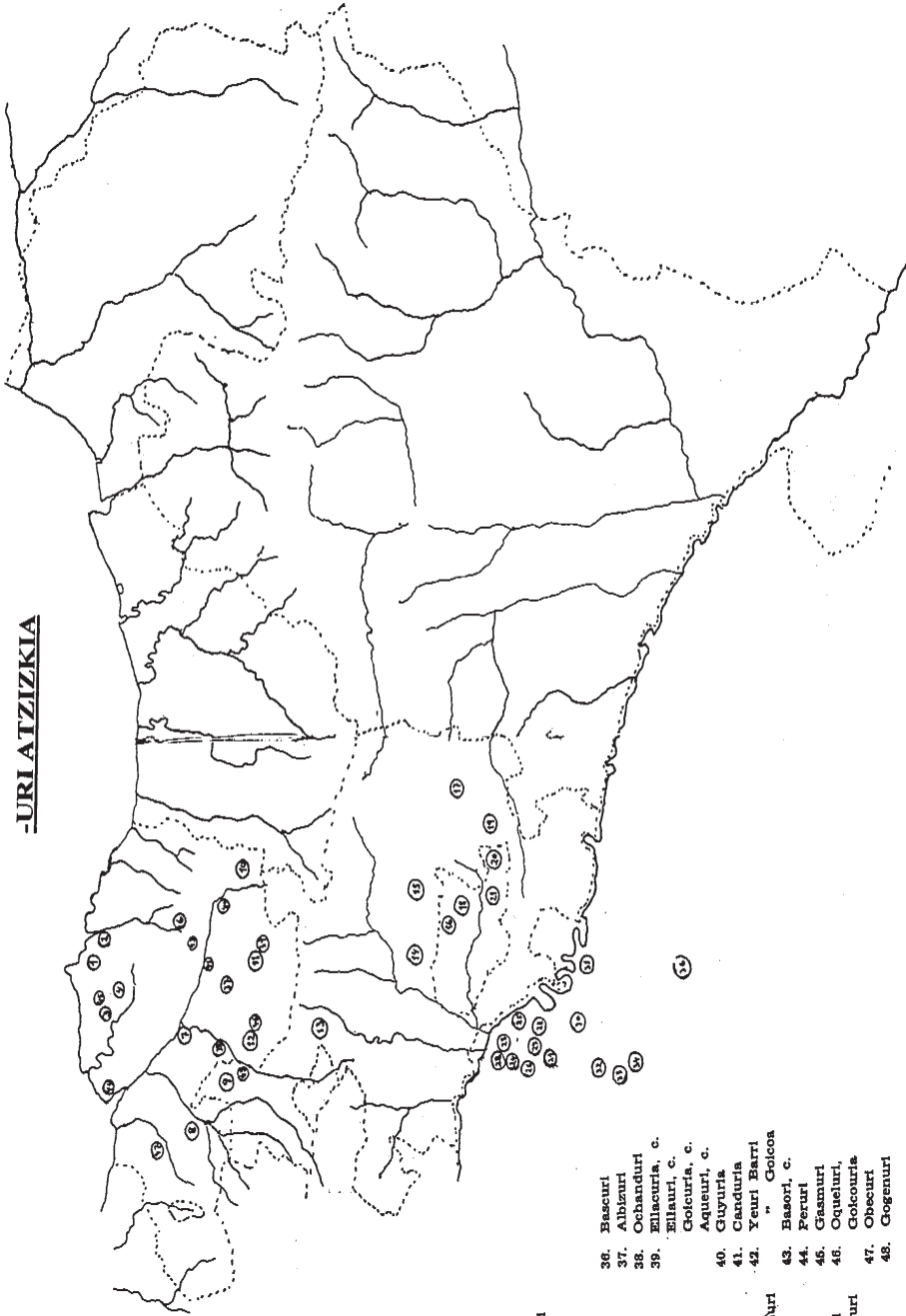
Izendegi hauen bitartez euskarak egun pairatzen dituen mugak erlatiboak direla garbi utzi nahi dugu, ezen bere presentzia Araba baino askoz beheragoko lurretan baitesia geratzen da, eta Errioxan euskal tokizenen kopurua Ezkaraien -Haro edo Santo Domingo de la Calzada aldeko lautadetan baino- sarriagoa da. Euskararen mapek, bada, beti hegoaldera -Burgosko mugetara ere- luzatzen ikasi behar lukete nabarmenago bertako euskal toponimioen lekukotza present edukiz.

BIBLIOGRAFIA

- ALARCOS LLORACH, E. (1950). *Apuntaciones sobre toponimia riojana*. [Berceo XVI].
- ALVAR, M. (1976). *El dialecto riojano*. Edit. Gredos.
- APRAIZ, Odón (1920). *Un caso de fonética histórica estudiado en la toponimia alavesa*. Alternancia de l-r. RIEV XI.
- CARO BAROJA, J. (1945). *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*. Salamanca.
- CIÉRBIDE MARTINENA, R. (1980). *Toponimia navarra, historia y lengua*. Pamplona.
- _____ (1976). "Toponimia del Becerro antiguo de Leyre". *FLV*. VIII. 237-284.
- COROMINAS, J. (1972). *Tópica hispérica*, I-II, Madrid.
- CORONA BARATECH, C. E. (1947). *Toponimia navarra en la Edad Media*. Huesca,
- DAUZAT, A. (1926). *Les noms de lieux*. Paris.
- ELEIZALDE, L. (1963). Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas. *BSBAP*. XIX, 241-273 eta *BSBAP*, 1964, XX, 103-159.
- IRIGOYEN A. (1986). *En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica*. Bilbao. Ed. Universidad de Deusto.
- JIMENO JURÍO, J. M. (1986). *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*. Onomaticon Vasconiae, 1, / R.A.L.V. / Euskaltzaindia.
- JUNGEMANN, FR. H. *La teoría del sustrato y los dialectos hispanoromances y gascones*. Madrid. Gredos.
- LACARRA, J. M. (1930). "Onomástica vasca del siglo XIII", *RIEV* XXI 247-254.
- _____ (1965). *Colección Diplomática de Irache (956-1.222)*. Zaragoza.
- LÍBANO M. A. *Toponimia medieval del País Vasco*, Euskaltzaindia, (4 zenbaki).
- MAÑARICÚA, A. (1963). *Obispados en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta fines del siglo XI*. Vitoria.
- MARTINEZ RUIZ, J. J. (1979). *Catálogo documental de la Real Colegiata de Roncesvalles (1.301-1.500)*. Pamplona.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1942). *Toponimia prerrománica hispana*. Madrid.
- MERINO URRUTIA, J. B. (1950). *El vascuence en la Rioja y Burgos*, [Berceo XX].
- _____ *El vascuence en la Rioja y Burgos*. San Sebastián.
- MUJIK, L. M. (1982). *Latina eta erromanikoaren eragina euskaran*. Edit. Sendoa. (tesis doctoral).

- _____ (1991). "Toponimia Vasca en Burgos". *XI Congreso de Estudios Vascos*, 423-433.
- _____ (1992). "El euskara en la toponimia de Burgos (nuevos testimonios)". *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, 1992, 311-347, R.A.L.V. / Euskaltzaindia.
- PÉREZ DE URBEL, FR. Justo. (1970). *Historia del Condado de Castilla*, 3 liburuki, Madrid.
- RAYMOND, Paul. *Dictionnaire topographique, Béarne-Pays Basque*. Edit. Ekaina.
- RODRIGUEZ R. DE LAMA, ILDEF. *Colección Diplomática Medieval de la Rioja*, 3 liburuki. Diput. Prov. de Logroño.
- ROHLFS, G. (1952). "Sur une couche préromane dans la toponymie de Gascogne et de l'Espagne du Nord", *RFE XXXVI*, 209-256.
- SERRANO, L. (1925). *Cartulario de San Pedro de Arlanza*. Madrid.
- _____ *Cartulario de San Millán de la Cogolla*. Madrid.

-URI ATZIKKIA

1. Aldauri
2. Busturia
3. Maruri
4. Larrauri
- 5.
6. Iberruri
7. Basauri
8. Gocuria
9. Duburi
10. Iguria
11. Ceanuri
12. Lecanduri
13. Gujuli
14. Sarricohuri
15. Aberásturi
16. Imiruri
17. Atauri
18. Marsauri
19. Urturi
20. Obecuri
21. Bajauri
22. Basauri
23. Bardahuri
24. Cocorrori
25. Bardauri
26. Fotañuri
27. Galárruli
28. Hasanahuri
29. Naharruli
30. Oihuri
31. Oihauri
32. Ochanduri
33. Herranehuri
34. Gipuzauri
35. Echauri
36. Bascuri
37. Albeauri
38. Ochanduri
39. Ellacuria, c.
40. Ellauri, c.
41. Gocuria, c.
42. Aqueuri, c.
43. Guyuria
44. Canduria
45. Yeuri Barri
46. " Golcoa
47. Basori, c.
48. Feruri
49. Gasauri
50. Oqueluri
51. Gokouria
52. Obecuri
53. Gogenuri

-ARAN, -ARANA, -ARNA

GUTILARANA	(Villagalijo), reg. 493
HARANNA	(San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 1654, 20
IBAURANA (?)	(Ezkerre), reg. 946
INAGORANA	(San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 1654, 20
KANARANA	(Santa Ollalla), arch. prov. leg. 651, 4
KRUZARANA	(Kruzegaita?) término
KULLARANA	(Ezkerre), reg. 693
LARZIKOARAIN	(Pradoluengo) término
LEKURARANA	(Pradoluengo), reg. 3949
LIBARDARANA	(Pradoluengo) término
LIKUARANA	(Pradoluengo), reg. 265 arch. prov. leg. 577, 35
LINARAMA	(Pradoluengo), reg. 497
MANRANGUTIA	término
MANTXANKOARANA	(Santa Ollalla), reg. 451
MATXANGUARANA	(Villarejo), arch. prov. r. prop. leg. 712, 7
MUGRANA	(Mugagaita?) (Puras), reg. 82
MUIARANA (?)	(San Miguel de Pedroso)
OKARANA	(Puras), reg. 492
PATALARANA	(Fresneda)
PULLARANA	(Eterna-Abellanosa), reg. 349
SENTRARANA (?)	(Pradoluengo), reg. 1257
SOTARANA	(Fresneda)
SUSARANA	(San Clemente), reg. 2996
TIKURARANA	(Artikuarana?) término
TURRIANAS	(Turizarras?) (Pradoluengo), REG. 690
TXARANA	término
TXOBAHARAN	(San Miguel de Pedroso)
URDINARANA	(Pradoluengo), reg. 1069
UNTIXURANA	(Pradoluengo), reg. 2820
UTARAN	término (Santa Cruz), reg. 1849, 23, año 1752
UTILLARANA	(Gutillarana?) (Pradoluengo)
UTXARANA	(Pradoluengo), reg. 809, arch. prov. leg. 577, 25
VALDERANA	(Val de Arana?) término
ZAGUETUARA	término
ZAMITARANA	(Villafraanca Montes de Oca)

ALIERANA	(Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 755, 33
ALIKUARANA	(Pradoluengo), reg. 207
ALTUGARAN	término
ARALUZIA	término
ARANA	término
ARANANA	(Pradoluengo), reg. 1840
ARANARI	(Pradoluengo), reg. 555
ARANAS	(Tosantos), reg. 1134
ARANDONA	(Santa Cruz)
ARANGUA	(Rábanos), reg. 119
ARANGUEZ	(Arangiza?), término
ARANGURZA	(Aranguña?) término (Espinoso del Monte), arch. dip. leg. 696, 16 ecl., año 1752
ARANKKIZA	término (Valmala) arch. dip. leg. 2162, 82, año 1752
ARANOSO (?)	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 64, año 1752
ARRAÑON (?)	(Pineda de la sierra), arch. prov. r. prop. leg. 573, 1, año 1854
ARREARANA	(Espinoso del Monte)
ARTIKOARANA	(Puras), reg. 494
ARZERANA(?)	término (Espinoso del monte), arch. dip. leg. 686, 20, año 1752
BENDROKARANA (?)	(Pradoluengo), REG. 1258
BEZETIARANA	(Pradoluengo)
BIDARAN	(Valmala), reg. 429
BITARANA	(Valmala), reg. 684
BITXARANA	(Pradoluengo), reg. 695 arch. prov. r. prop. leg. 577, 25
BUBARANA	(San Miguel de Pedroso)
ESKUIARANA	término
GALLARAMA	(Fresneda), reg. 1558
GALLIKARANO	(-Arana?) (Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 66, año 1752

-(I)TURRI, -(I)TURRU, -(I)TUR/ ((I)TOR

ANDELETURRIA	(Santa Olalla), reg. 1583
ANDETURRIA	(Andeliturria), término
ANTOLATURZA	(-Iturza?) término
AZEKOTURRE	término
CETURRI	(La Iturria) (Villagalijo), reg. 1532
ESKARRITURRIAS	(Puras) término
FUENTETURRIA	fuelle
FUENTORILLAS	(Fuen-iturrias?) término
IBATURROZ (?)	término
ITUERO	(Iturbero?) (Barbadillo de los Herreros), reg. 118, 70
ITURBERO	(Pradoluengo) fuente
ITURBURU	(Santa Cruz) fuente término
ITURRATE	término
ITURRI	fuelle (Santa Olalla), reg. 2408
ITURRIA	término, fuente
ITURRIOZ	término
ITURRIOZA	(Turriza) (Pradoluengo) fuente
KURTURRIA	
LAMETURRIA	(Laminiturria?) (Espinosa del Monte), reg. 1760
LAMITURRIA	(Laminiturria?) (Espinosa del Monte), arch. dip. 696, 60, año 1752
LETURRIAS	término
MAZETURE	(Maziturre) (Rábanos), reg. 544
MAZETURRE	(Maizturre) término
MAZETURRI	término
MAZITURRI	(Maiturri) (Garganchón) término fuente
MEUTTIA	(Laminiturria?)
TUBARRIA	(Iturbarria?) (Eterna-Abellanosa), reg. 509
TURBERO	(Iturbero) (Pradoluengo) fuente
TURRALDEA	(Iturraldea) (Santa Cruz), reg. 445, arch. prov. r. prop. leg. 637,13
TURRIARANAS	(Turriazarras) término
TURRIOZA	(Iturriotza) fuente término
TURRIDA	(Turriola?) (Santa Cruz), reg. 364
TURRIOZARRAS	(Pradoluengo) término
TURRIZARRAS	(Iturrizarras) (Pradoluengo), reg. 619
TURROZA	(Iturrotza) (Fresneda), arch. dip. leg. 716, 6, año 1752
TURRUZAGA	(Iturrizarra) (Pradoluengo), reg. 1144
TXARRETURRE	(Santa Cruz), reg. 141
TXARRITURRI	(Valmala), reg. 295
URRIZARRAS	término
ZARRAKATURRIAS	término
ZETURE	término
ZURRIAS	(Iturrias?) fuente

Les parallèles parémiologiques basque-géorgiens

Salomé Gabunia

Les relations probables des peuples basque et caucasiens constituent, selon l'opinion de nombreux spécialistes, une question historique et culturelle de grande portée relativement à l'histoire et à la préhistoire du continent européen. Depuis vingt siècles déjà, l'idée de la parenté de la population première des Pyrénées avec les Géorgiens a été avancée, et débattue. Pourtant, les recherches sur une éventuelle parenté des langues basque et ibéro-caucasiennes se heurtent à nombre de difficultés et d'obstacles ardues. Les indices de leur ressemblance apparente ont disparu, seule une analyse en profondeur peut dégager leurs anciennes affinités. Il est évident que le progrès dans ce domaine dépend en grande partie des efforts conjugués des représentants de différentes branches de la science: des linguistes, des ethnologues, des archéologues, des anthropologues.

MON APERÇU PORTE SUR LES PARALLÈLES PARÉMIOLOGIQUES GÉORGIENS ET BASQUES.

La connaissance de ce trésor de la sagesse du peuple basque m'a beaucoup intéressée. J'ai traduit presque 2000 proverbes basques, je les ai classés, comparés aux proverbes géorgiens, et j'ai essayé d'étudier les correspondances. L'analyse des proverbes basques et géorgiens a révélé leur ressemblance typologique. La parémiologie est un genre plus ou moins universel, et l'on trouve les mêmes proverbes à peu près partout dans le monde entier. Je vais quand même noter quelques parallèles parémiologiques basco-géorgiens.

La ressemblance est surtout évidente parmi les aphorismes populaires. Citons quelques exemples: როგორც ყველაფერი ან იჭმება, ისე ყველაფერი ან ითქმებაო *rogorc q'velaperi ar ič'meba, ise q'velaperi ar itkmebao* 'on ne peut pas tout manger, comme on ne peut pas tout dire'. Dans cet aphorisme populaire géorgien, nous sommes en présence d'une comparaison. Il existe aussi une variante serrée de ce proverbe: პინსა მოსულსა სიტყვასა განა სუვეელას თქმა უნდა *p'irsa mosulsa sit'q'vasa gana suq'velas tkma unda* 'tout mot venu au bout de la langue ne doit pas être prononcé', où la même idée est exprimée sans comparaison.

L'aphorisme correspondant basque sera *dakian guztia ez derraala, ez jan beti heure ahala* 'ne dis pas tout ce que tu sais, ne mange pas tout ce que tu peux manger'. Cet adage a plusieurs variantes dans les dialectes basques, il en existe aussi une variante serrée, *guti jatetik eta guti mintzatetik ez da heldu gaitzik*, 'en mangeant peu et en

parlant peu rien ne se gâte', où la même idée est exprimée à l'aide d'une autre formule ; la fonction didactique n'y est plus évidente.

Un autre exemple:

Le proverbe géorgien სხვისი ჭინი, ლობეს ჩძინიო *sxvisi č'iri, jobes č'irio* 'le malheur d'autrui, une bûchette de la haie' et son synonyme svane გადამთიელს გადამთიელსა ან ენაღვლეზაო *gadamtieľs gadamtieľisa ar enaγlebao* 'l'étranger ne se désole pas à cause du malheur d'un étranger'. L'aphorisme correspondant basque *bertzeen minak gaitz guti* 'la douleur d'autrui, peu de chagrin' et son synonyme *lagunen gatxa, agirtzen ez zana* 'on ne remarque pas la douleur des compagnons'.

Encore un exemple:

Géorgien: ობოლს ძლივს ერთი კვენი ხვდა და ისიც დამწვარიო *obols živs erti k'veri xvda da isic damc'vario* 'l'orphelin n'a reçu qu'un petit pain et en plus brûlé'; basque: *gabearen mindegia apur, den 'ere makur* 'la pépinière du pauvre est mal fournie de plantes et encore celles qui y sont se trouvent tordues' et son synonyme *emazurtzari hurra ere alha* 'à une veuve et à un orphelin la terre même à nuire s'obstine'.

Il existe un proverbe géorgien qui peut être considéré comme l'antonyme de ces derniers ქვნიესა და ობოლს ღმერთი დღეში სამჯერ გადმოხედავსო *kvrivsa da obols žmerti dγēši samžer gadmoxedavso* 'les veuves et les orphelins sont surveillés par le Bon Dieu trois fois par jour'.

Citons encore quelques exemples: géorgien მოვიდა შიმშილი, ჩავიდა სინტყვილიო *movida šimšili, c'avida sircxvilio* 'la famine est venue, la honte est partie'; basque: *goseak ez du ezagutzen ahalkea* 'la famine ne connaît pas de honte'.

Géorgien: ჭინს მოგცემ, ჭინს დაგაეჩვენებო *č'irs mogcem, č'irs dagavic'q'ebo* 'je te donnerai du malheur, tu vas oublier le malheur'; basque: *handiak txikia ahantzarazien* 'le grand nous fait oublier le petit' et son synonyme *gaitza gaitzagoak derahatza* 'ce qui est pire fait oublier ce qui est mauvais'.

Géorgien (laze): მეოვეზე საწოლში ან კვდება *metevze sac'olši ar k'vdeba* 'le pêcheur ne meurt pas en lit'; basque: *marinelaren emaztea, goizean senardun, arratsean alargun* 'la femme du marin est bien souvent mariée le matin et veuve le soir'.

Il est à noter qu'à ce dernier adage basque, qui est typique pour un pays littoral, on ne trouve un parallèle que chez les Lazes, la tribu géorgienne qui habite au bord de la Mer Noire.

Parmi les proverbes du type examiné, nous sommes parfois en présence de la coïncidence totale comme par exemple dans ce cas: géorgien მთა მთას არ შეხვდება, თონემ კაცი კაცს შეეყრებაო *mta mtas ar šexvdeba, torem k'aci k'acs šeeq'rebao* 'la montagne ne se rencontrera pas avec une montagne, tandis qu'un homme va croiser un autre homme'; basque: *mendiak ez daitezke bat, bai jendeak* 'les montagnes ne peuvent se réunir, les hommes si'.

Parfois nous avons affaire à une coïncidence partielle: géorgien ოქროს ჩაქუჩი ცხნაკლიტულს აღებსო *okros čakuči cxrak'lit'uls aγebso* 'un marteau d'or peut ouvrir une porte impossible à ouvrir'; basque: *marteilu zilarrezkoak hauts ditzake ate burdinazkoak* 'le marteau d'argent est capable de rompre les portes de fer'. À comparer l'aphorisme géorgien ოქროს ანკესი ყველანაირ თევზს იჭერსო *okros ank'esi q'velanair tevzs ič'erso* 'une ligne d'or saisit tout poisson.'

Toute une série de proverbes basques et géorgiens peut être interprétée de deux façons: au sens propre ainsi qu'au sens figuré.

Parmi les proverbes d'une motivation générale, les uns sont composés des éléments au sens propre et les autres – des composants au sens figuré.

Par exemple proverbe géorgien ერთი გასვნილი ღორი ყველას გასვნისო *erti gasvrili γori q'velas gasvriso* 'un cochon sale va salir tous les cochons'; proverbe basque: *urde loiak zitaldu* 'un cochon sale salit les autres'.

Exemple géorgien ყველა ჩიტს თავისი ბუდე უყვანსო *q'vela čit's tavisi bude uq'varso* 'chaque oiseau aime son nid' et le basque: *edozein txoriri eder bere habia* 'à chaque oiseau son nid paraît beau'.

Un autre exemple:

Géorgien: ქარის მოტანის ქანი ჩაიღებსო *karis mot'anils kari c'aiγebso* 'ce qui est donné par le vent, c'est le vent même qui va l'emporter'; basque: *urak dakarrena, urak daroa* 'ce qui est apporté par l'eau, c'est l'eau même qui l'emporte'.

Géorgien: ავი ძაღლი არც თვითონ ჭამს, არც სხვას აჭმევსო *avi žagli arc tviton č'ams, arc sxvas ač'mevso* 'un chien méchant ne mange pas lui-même et ne donne à manger à personne'; basque: *orak ez berak zahia jan ez oiloer utzi* 'le chien ne mange pas du son lui-même, ni ne veut supporter que les poules en mangent'.

Les exemples cités peuvent se caractériser par l'usage de composants au sens propre ou par leur motivation générale.

Souvent, l'image proverbiale se forme à l'aide de la description d'une situation paradoxale. Ces proverbes, d'habitude, contiennent des composants au sens propre.

Par exemple:

Géorgien: მეწაღეს ჩალი არ ჰქონდა და მექუღეს ქუღიო *mec'aγes c'aγi ar hkonda da mekudes kudio* 'le cordonnier n'avait pas de souliers et le chapelier n'avait pas de chapeau'; basque: *arotzaren etxean otzarea aulki, errementariaren etxean zotza burrunzti* 'dans la maison du charpentier on se sert d'une corbeille au lieu d'une chaise, dans la maison du forgeron d'un bâton au lieu d'une fourchette'.

Citons un exemple où la motivation générale est exprimée par des composants au sens figuré, métaphoriques:

Géorgien: ტყუილს მოკლე ფეხები აბიაო *t'q'uils mok'le pexebi abiao* 'le mensonge a des pieds courts'; basque: *guzurrak buztana labur* 'le mensonge a une queue courte'.

D'après la ressemblance interne les proverbes peuvent former des unions logiques et sémantiques suivantes:

n° 1 : «Si un objet est en lien avec un autre objet et le premier se caractérise d'un trait distinctif, le second l'aura également (ce trait)».

Exemple géorgien: მაღალი ხე თავისი ჩრდილით გაიზომებაო *maγali xe tavisi črdilit gaizomebao* 'un grand arbre se mesure par son ombre'; basque: *zuhaitz onak itzal ona* 'un bon arbre a une bonne ombre'.

On peut citer d'autres proverbes qui ont une signification semblable, mais qui sont basés sur un autre schéma structural, notamment n° 2: «Si un objet possède un trait caractéristique, il l'aura toujours». Exemple géorgien: არ გათეთრდება ყონანი რაც უნდა ხეხო ქეშითა *ar gatetrdeba q'orani, rac unda xexo kvišita* 'le corbeau ne

deviendra jamais blanc même si on le nettoie avec du sable’; basque: *belea ikuz daite, xurit ez daite* ‘le corbeau peut bien se laver, mais non pas devenir blanc’.

On trouve une grande quantité de parallèles basco-géorgiens parmi les proverbes du schéma logique n° 3: « S’il existe un objet, il y en aura aussi un autre, ou autrement dit un objet ne peut pas exister sans un autre objet ».

Exemple géorgien: კვამლი რომ ამოდის ცეცხლია *k’vamli rom amodis, cexlia* ‘si la fumée monte, c’est qu’il y a du feu’; basque: *su gaberik ez da kerik* ‘il n’y a point de fumée sans feu’ et sa variante *nahi ez duenak ilki dadin kerik, ez dagiela surik* ‘celui qui ne veut pas que la fumée monte, ne doit pas allumer de feu’.

En ce qui concerne la formule de composition des proverbes, les ressemblances typologiques entre les adages géorgiens et basques sont évidentes.

Prenons la formule de composition « Le premier est meilleur que le second ». La plupart des proverbes est basée sur la construction binaire, mais cette fois on est en plus en présence de l’opposition, de la confrontation.

Exemple géorgien: ბრმას ელაში ჭობიაო *brmas elami žobiao* ‘il vaut mieux être louche qu’aveugle’ et son correspondant basque: *itsu baino hobe da oker izatea* ‘il vaut mieux être borgne qu’aveugle’.

La seconde formule de composition est la suivante: « quelque chose n’arrive jamais, ne peut pas se passer ».

Exemple géorgien: ძალი ძალის ტყავს ან დახევის ჯიღი ჯიღის *t’q’avs ar daxevso* ‘le chien ne déchirera pas la peau d’un autre chien’; basque: *otsoa ez da otso haragitik alha, bai bertze orotarik* ‘le loup mange toutes sortes de chairs hors de la sienne’.

Le troisième groupe de proverbes se base sur la formule « pour l’un c’est bon, pour l’autre c’est mauvais ».

Exemple géorgien: კაცს წყალი ახრჩობს თევზს უწყლობაო *k’acs c’q’ali axrčobs, tevzs uc’q’lobao* ‘l’homme se noie dans l’eau, le poisson s’étouffe sans eau’; basque: *gamibet ber batek debaka ogia eta erhia* ‘un même couteau coupe le pain et à se blesser et le doigt’.

La quatrième formule de composition est « chaque action est suivie d'une réaction correspondante ».

Exemple géorgien: ხე რომ ჩაიქცება, ცულიანი და უცულო ყველა ზედ შედგებაო *xe rom c'aikceva, culiani da uculo q'vela zed šedgebao* 'quand un arbre s'écroule, ceux qui ont une hâche et ceux qui n'en ont pas se mettent là-dessus'; basque: *bago erorira egurkari guztiak laster ari dira* 'tout le monde court vers un hêtre abattu pour en tirer du bois'.

Un autre exemple géorgien: ვინც ქარს შეაფურთხებს, თავის თავს შეაფურთხებსო *vinc kars šeapurtxebs, tavis tavs šeapurtxebso* 'celui qui jettera un crachat contre le vent, le recevra sur sa tête'; basque: *tu etxatua gora, begitartera derora* 'le crachat jeté vers le ciel retombe sur la figure'.

Dans ce groupe de proverbes on trouve aussi des proverbes qui sont porteurs d'un sens négatif comme par exemple le proverbe géorgien კოკა მუღამ ჩყალს არ მოიტანსო *k'ok'a mudam c'q'als ar moit'anso* 'une cruche ne peut pas toujours apporter de l'eau' et le proverbe basque dans lequel le sens négatif est exprimé par des termes positifs: *iturrira sarri dabilen pitxerra apurtu egiten da* 'la cruche qui va souvent à la fontaine, se casse'.

Dans le répertoire parémiologique basque et géorgien nous rencontrons une grande quantité de proverbes ou dictons dans lesquels se révèlent des observations et l'expérience liées aux phénomènes de la nature, météorologie, le calendrier agricole.

Citons quelques exemples:

Géorgien: მაისის ჩვიმი ოქროა, ივნისისა ვერცხლი, ივლისისა ცეცხლიო *mais c'vimi okroa, ivnisisa vercxli, ivlisisa cecxlio* 'la pluie du mois de mai est l'or, du mois de juin – l'argent, du mois de juillet le feu'; შვიდი ფეხი ყანა გქონდეს და შვიდ მაისს ჩვიმა მოხვდესო, იმედი გქონდესო *švidi pexi q'ana gkondes da švid mais c'vima moxvdeso, imedi gkondeso* 'si tu as un petit champ de blé de sept pieds et il pleut le sept mai, il faut toujours espérer'; basque: *maiatza hotz, urtea botz* 'mai froid, l'année gaie'; ou un autre dicton: *maiatza pardo, garagarrila klaro; urte hartan izango da gari edo arto* 'mai nuageux, juin clair; cette année sera abondante en grains et en maïs'.

Ce genre de proverbe trouve un grand nombre de parallèles dans le monde entier. Mais, comme nous l'avons déjà signalé au début, la plupart des adages a un

caractère universel. Même des proverbes qui paraissent à première vue non-typiques, originaux, même bizarres, peuvent être découverts non seulement au Pays Basque et en Géorgie, mais aussi dans le folklore français, allemand, russe, espagnol, chinois, africain et dans les différentes parties du monde.

Les ressemblances de ce genre ne peuvent pas être considérées comme un indice des relations génétiques ou autres liens entre les peuples.

Cependant, il est difficile d'expliquer une coïncidence comme par exemple celle-ci: proverbe géorgien ჭიანჭველას ფრთები რომ გამოესხმის, ღმერთი მაშინ გაუწყნებოა ო 'ianč'velas prtebi rom gamoesxmis, ოmert mašin gauc'q'rebao 'quand les ailes poussent à une fourmi, le Dieu se fâche d'elle'; basque: *inhurria sarri hiltzekotan hegaldum egin zedin, eta ez hegazti gertatzekotan* 'c'est pour mourir bientôt que la fourmi recouvra des ailes et non pas pour devenir oiseau'.

Qu'est-ce qui conditionne la ressemblance des proverbes dans le monde entier? Le proverbe exprime les moeurs, les habitudes, le présent et le passé du peuple et chaque peuple a ses propres traditions, son propre passé et présent. Sans doute, il faut chercher la réponse à cette question dans la forme, la structure de l'adage. La sagesse, l'expérience, le conseil, l'observation sont exprimés dans un proverbe à l'aide d'un nombre stricte de composants, en quelques mots, brièvement.

C'est à cause de sa nature laconique que le proverbe se répète souvent dans les différentes parties du monde. Mais, à mon avis, il est néanmoins important de souligner que les proverbes basques et géorgiens forment des classes et des groupes typologiques semblables. Chaque peuple possède un nombre (un petit nombre) de "proverbes endémiques" qui peuvent malgré leur sens universel exprimer le caractère national, et j'espère que l'étude comparative plus poussée des parallèles parémiologiques basques et géorgiens va nous permettre de tirer des conclusions plus hardies.

Pour aujourd'hui, j'ai fait ce que j'ai pu faire et conformément à ce que conseille le proverbe basque: *ezin egin duenak nahi bezala, egin beza bere ahala* 'quand il vous est impossible d'agir comme vous voulez, agissez comme vous pouvez'.

BIBLIOGRAPHIE:

- AREWA OJO, E. et DUNDES, Alan, (1964). Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore, in *American Anthropologist*, LXVI (6), pt 2.
- AZKUE, R.M., *Euskalerrriaren Yakintza*, tomo 3, Madrid, 1969.
- BOEDER, Winfried, (1985). “La structure du proverbe géorgien”, *Revue des études géorgiennes et caucasiennes*, N1,
- DAVITIANI, Al. (1973). დაეთიანი ალ., სვანური ანდაზები, *Svanuri andazebi* [Proverbes svanes], Tbilisi, (en géorgien).
- ECHAVE, Baltasar de, (1971). *Discursos de la antigüedad de la lengua Cántabra*, Bilbao: Ed. La Gran Enciclopedia Vasca.
- GALLOP, Rodney, (1930). *A Book of the Basques*, London.
- GARATE, Gotzon (1998). 27.173 *Atsotitz, Refranes, Proverbes, Proverbia*. Bilbao: Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.
- INZA, Damaso de, (1974). *Naparroa-ko Euskal Esaera Zarrak*, Iruñea.
- LAKARRA ANDRINUA, Joseba, (1996). *Refranes y Sentencias (1596) Edizio kritikoa*, Bilbao: Euskaltzaindia.
- LASA APALATEGI, Jose, (1982). *Gure arbasoen jakintza*, Zarautz.
- LEÓN, L., (1939). *Proverbes basques et vie spirituelle*. Bayonne.
- LÓPEZ DE GEREÑU, Gerardo, (1988), *Refranero Alavés*, Vitoria/Gasteiz.
- MARTÍNEZ DE ISASI, Lope, (1972). *Compendio Historial de Guipúzcoa*, Bilbao.
- MICHELENA, Luis, (1959). *La fuente de un refrán*, BRSVAP.
- _____ (1988). *Sobre la historia de la lengua vasca*, S. Sebastián.
- MOGUEL, Juan Antonio, (1981). *Peru Abarka*, Gerediaga Elkarte, Durango.
- OYHENART, Arnaud d’, (1992). *Proverbes et poésies basques*, Baigorri: Ed. Izpegi,
- PERMYAKOV, G. A. (1988). *Osnovy strukturnoi paremiologii* [Les principes de la parémiologie structurelle], Moscou, (en russe).
- SAKHOKIA, T. (1967). სახოკია თ., ქართული ანდაზები. თბილისი *kartuli andazebi* [Proverbes géorgiens], Tbilisi, (en géorgien).
- SHEROZIA, R. et MEMISHISHI, O. (1994). შერთია რ., მეშიშიშვილი თ., ხალხური სიბრძნე. I მეგრული და ლაზური ამდაზები *Xalxuri sibrzne. I megruli da lazuri andazebi* [La sagesse populaire, I Proverbes megrèles et lazes], Tbilisi, (en géorgien).
- SIKHARULIDZE, K., (1963). სიხარულიძე ქ., ქართული ხალხური საგმირო აფორიზმები. თბილისი *Kartuli xalxuri sagmiro aporizmebi* [Aphorismes populaires héroïques géorgiens], Tbilisi, (en géorgien).
- TAYLOR, Archer, (1962). *The proverb and an Index to the Proverb*, Copenhagen.
- URQUIJO, Julio de, (1964-1967). *Refranero vasco. Los refranes y sentencias de 1596*, 2 tomos, S. Sebastián: Ed. Auñamendi,
- VEYRIN, Ph., (1955). *Les Basques*. Ed. Arthaud.
- VINSON, Julien, (1883). *Le folk-lore du Pays Basque*, Paris.
- ZAVALA, Antonio, (1985). *Esaera zaarren bilduma berria*. t. 1-2. Tolosa.

Azkue eta euskal hizkuntzaren duintasuna

Txomin Peillen

Gizarte jakintza guztietan bezala, bakoitzaren iritziek eta ustekizunek ikertzailearen iragazki bezala jarduten dute. Beraz bilketa lan guztietan, beti gai hutsuneak aurki genitzake. Bestalde berriemaileekin harremanetan ere haien hizkuntza ahuleziak eta hutsuneak ager daitezke. Horregatik Azkueren obra baloratzeko unean garaia, giroa eta jendeak kontutan hartu behar ditugu.

Azkuek, Euskal *Erriaren Yakintza* edo *Cancionero Vasco* argitaratzean, liburu-kien hitzaurretan, han-hor aitortzen du gaiak aukeratu, guraizekin, haizturekin idazkiak birmoldatu eta hizkuntza orraztu duela. Berak bere burua folkloristatzat ematen etnologo, hortik eta apez izatetik, agian, jokabide horiek.

ZERGATIK

Ez zaigu ahaztu behar ez zuela, Barandiaranen gisa, Azkuek aleman eskolako etnologia formakuntza izan. Berak ez zuen etnografia hutsaren egiteko irrisik. Garai hartan, ordea, euskal kultura gaitzetsia zen eta buruaren zutitzen hasia. Azkuek, kultura oinarri duina izango zen altxorra eskaini nahi zuen, gure aberriari. Noski altxorretan harri ederrak, urreak eta zilarrak biltzen dira eta egunerokotasunak sortu ikatz, lohi, petrolio, zimaurre eta zaborrak baztertzen.

ZABORRAK

Abadea zenaz gain ezin zezaiokoen eskatu erotismoaz, subertsioaz zerbait bil zezan. Baztertu zituen keriak, lizunkeriak, burgesen eta apezan aurkako bertso gehienak, ipuin ximpleegiak hala nola Peru ta Mariarenak. Azken horiek direla-eta Jon San Martin bere *Euskal literaturaren inguruan* liburuan idatzi zuen “Itxura denez *Peru ta Maria* izenez ezagutzen diren ipuinak ez zituen maite Azkuek, bi baizik ez dira ageri beretan beste guztiak aurkeritxoak baizik ez ziren, esanaz (*op.cit.* Donostia: Hor Dago, 1980, p.122)

Apeza zelako bakarrik egin ote zuen? Ez dut uste. Prakadunek berdin egiten zuten eta jadanik idatzi nuen nola Oihenarte abokatuak Etxepare zentsuratu zuen, eta J.D.J. Sallaberry mauletar abokatuak, nahiz ezkerreko gizon izan, notable izanki Etxahunen lan satirikoak ez zituen argitaratu nahi izan. Mauleko artxiboan dauden haren berrehun kantuetan, Etxahunen satira baten bazterrean norbaitek frantsesez idatzi, otoi ez dezazuela inori aipa holako kirtenkeriez arduratu naizela.

XIX. mendea eta XX. mende erdia, XVII.a bezala oso puritanoak ziren. Puritanismoaz kanpo bazen beste arrazoirik gaien guraizez ebakitzeke, alegia, *Cancionero Vasco* horretan bederen, «Cancionero» kontzeptua orduan zer zen oroitu behar zaigu. Hain zuzen Azkuek VII. tomoaren hasieran aitortzen du gaztelaniazko hitzaurrean espainolek eta alemanek egin «Cancionero» delakoak gaien aldetik eta hizkuntzaren aldetik goi mailako eta kultoak direla, baina noski ez dira herrikoiak. Azkueren tentazioa izan zen herrikoietik abiatuz zerbait duin egitea, XIX. mendean finlandiarrek *Kalevalarekin* eta Bretoiek *Barzaz-Vreizh* ekin egin zuten moduan. Hona zer dion, hortaz, Azkuek:

«Pudo el folklorista haber recogido más estrofas de estas canciones, pero por su falta de interés y carencia de poesía hubo de contentarse, por lo general, en anotar sólo la primera estrofa.

«Alguien comparando nuestro Cancionero con alguno de otro pueblo, podría creer que los otros «cancioneros» rebosan de poesía, que tanto se echa de menos en muchas de nuestras canciones. Un gran folklorista francés moderno Tiersol llegó a admirar la honda poesía de las canciones populares andaluzas y precisamente la que él citaba como tal era obra no del pueblo, sino de Fernán Caballero.

«Tal sensación podría cualquiera experimentar ojeando y hojando algun «cancionero» popular alemán. Si sus composiciones poéticas fuesen obra del pueblo, ciertamente podría uno hasta ruborizarse al dar a la publicidad nuestras humildes poesías populares; Goethe, Schiller, Heine, Wieland y otros excelsos poetas figuran en «Cancioneros» de la docta Alemania.

«Algo análogo se podría acaso hacerse entre nosotros el día de mañana, escogiendo las mejores melodías populares en número como de tres a cuatro centenares y abriendo entre nuestros poetas, concurso pero de verdad.

«Mientras tanto, conténtese el lector con saborear humildes producciones de ignorados bertsolaris que ni tuvieron siquiera noción de la poesía».

Gaien murrizte hori ustegabeen ere gerta daiteke. Etnologok ez dugu formakuntza orojakituna, gure-gurea dugun kultura eta ustekizunen arabera egiten ditugu galderak. *Herri Sendakuntzaz Zuberoan*, *Anuario de Eusko Folklore* argitaratu didan liburuan, Barandiaranen itaunketa erabili nuen. Laster, hasi baino lehen, hutsune larri batez konturatu nintzen, lotsaz edo ahaztuz jendeek ez zuten sexurik ez gernu aparturik, haurgintzaz ezer.

Ez uste hobeki atera nintzela? Lotan nituen aurre-iritziak neuzkan. Nire sendakuntza galdeketa arrazionalismoz itoa, praktika zintzoez galdetzeko egina zen. Zorionez grabatzen dugunean eta grabatzen dugulako abantailarekin berriemaileak anekdoten edo beste gertaeren kontatzen uzten ditugu eta orduan azti botika, erremedio bitxiak, praktika zahar zuzen eta okerrak, ustekizun on eta txarrak galdetu gabe agertu zitzaizkidan. Bai honelako anekdota jakingarri asko bildu omen dituzte Hizkuntza Atlasean ibili direnek.

Etnologoak bi ikerbide ditu: edo bere kulturari, bere hizkuntzari etnografia egin. Hori da Azkueren kasua, nahiz hizkuntzaren ulerkerari edo bilketari akatsak izan. Beste bidea, Frantzian oso modan, ez denborarik galtzea azpikulturako hizkuntza baten ikasten eta interpreteari erabili. Horrek dakar mentalitatearen ez ulertzea, itzultzailearen mirailak itxuraldatzea, hitzen pisua ez ezagutzea. Iparraldean ezagutzen ditut bertsolaritzaz arduratzen diren bi ikerle, euskararik ez dakitenak!!

AZKUEREN GARAIA

Azkuek zeuzkan abantaila eta oztopoak ugari ziren. *Alde onak?* Oraindik herri-kultura bizi-bizian egotea. Bigarrenik beste kulturen ezagutzak ematen zion beharrezko urruntasunaren edukitzea. Bestalde berriemaileekin euskara erabiliz uzta ederra bildu zuen. Gehienetan itzultzaile gabe ez zen corpusa aldatuegia. Askotan eza-gunak zituen berriemaileak. Gazte gaztean gertatu zitzaidan pott egitea ezezagunekin galdera egitean. Baina Azkuek apezaren abantaila zuen. Prasadunek kofesatzen ikasi ez dugulako hobe dugu gure berriemaile ezagunenekin ibiltzea.

Gure herrietan, euskaraz galdetzeak abantaila handia du. Berriemaile onek, nahiz erdal eskola zerbait izan edo eskola hori jasan dutelako, euskaraz trebeago dira bai eta erdal kultura arrazionalistek sortu debekuak ahazten dituzte. Hots, gu ez gara eskola maisu trufalariak.

Alde txarrak? Azkuek ez zituen eta ezin zituen euskalki guztiak ezagutu, horregatik, lotsorki, Eexen entzun dudak euskalki bakarrean, familiakoan, ama euskalkian zubereraz egin ditut nire ikerlan gehienak. Zoritxarrez Davant-i eta bioi gertatzen zaigu zuberotar ez diren ikerlariak, erreserbetako amerindiarren moduan ikusten gaituztela eta ez gaituztelarik kontsultatzen gure lanak, gure lekukotasunak, *testis nullus*-tzat ematen. Zuberotarrok liburu oso bat idatzi behar genuke gure munduaz eta gure hizkuntzaz idatzi diren hutsen zuzentzeko. Gaur esan dezaket etnografian, etnologian, hizkuntzalaritzan, Henri Gavel, Robert Lafon, Jean Haritschelhar, Jean Larrasquet, Jon Etxaide eta Kepa Larriñoa direla bakarrik osoki fidagarriak.

AZKUE ETA EROTISMOA

Azkuek bere hitzaurrean gai ausartak, bertso txarrak(?) entzun dituela eta haien lekuan bere olerkiak ipini dituela, dio. Hau ez da inolaz ere etnografia zientifikoa, hau litzateke agian folklore egitea, herriaren hoberena edo hobetua ematea. Maiz zuberotarrak, ihautiri bertsoekin ohituak direnak eta manexek eman fama txarragatik gure bertso txarrak aipatzen ditu, baina hamarnaka dira bizkaierazko eta gipuzkerazko kantu aldatuak. Hegoaldean ez dira Ekialdean baino aratzago, garbiago: duela hogeit bat urte gipuzkoar idazle batek zuen euskarazko hiztegi erotikoa argitaratu, berehala agortu zena. Egilea gurekin zegoen Galizian *Galeusca* batean eta behin Lugotik Santiagora, autobusean elkarrekin gindoazela, gizon horrek, isildu gabe, gipuzkoar bertso lizunak kantatu zizkigun eta batzuk oso gogorrak, haien ondoan zuberotarrenek kantikak diruditelat. Duela urte pareta esan nion argitara zetzala. Erantzun zidan, orain funtzionari errespetagarria eta politika gizona izanki, ezin zuela.

Zuberoan ez dugu holako kantu gogorrik, gehienak erotiko-alusiboak edo erotiko-satirikoak ditugu. Hona Azkuek zentsuratua «Beltxaren beltza»:

Gizonak dio:	Beltxaren beltza beltxaren bruneta, barnatik naizü kolpatü. arhantzeño zure lürretan nahi nikezü lanthatü
Neskak erantzuten	Lantha ezazü zure lürretan arhantze lürrek badütützü

Azkue irudikorra genuen baina urrutiegi doa batzuetan. *Arrosa eder* kantuan lehen tomoan 68. orrialdean «maitea bi besoen artean» zentsuratzen du «bi begien aitzinean» Alusiboetan, noski, Euskal Herrian eta Euskal Herritik kanpo ere erabil-tzen diren sinboloak eta izenak agertzen dira: aranondoa, arraina, ilarra, luma, ollanda, paboa, pipita, txardina buru gorria.

Puritanismo handia ezagutu dugu Euskal Herrian. Apur bat Europa osoan, baino astunagoa, moldegaitzagoa, baina upelari txotxa jarri zaionean, eta ez literatuaren eruz, moralaren upela zartatu da. Euskal Herrian erotismo eta pornografia gogorrak agertu zaizkigu, puritanismoaren indar eta neurrian. Txalapartak daukan erotiko saila erraz saltzen da eta erotikoa satirikoan *Ostielak* eta *Napartheidek Igela* xume eta zintzoa gainditu dute. Halaz ere badirudi erotismoa gauza serioa, sakona bihurtu dela, sexuaren debekutik sexuaren tiraniara joango ote gara, gai horretaz barre egin nahi dugunok baztertuz? Alta erotismoak obra ederrik eman lezake, gimnastika bat ez izaten dakianean.

BERRIEMAILEEN ARAZOAK

Jadanik esan dizuet hobe dela ezagunekin etnografia bilketaren egitea. Nire aldetik, auzo zaharrekin, ahidekin ibili ohi naiz. Ez naiz sekulan ausartu Azkuek hartu zituen arriskueta Zuberoako zokoan, nire ama euskalkian. Berriemaileen adina dela-eta, batzuetan gazte batek edo gazteago batek zaharrak baino hobeki erantzun dit eta osoki eskola gabea ez zait orainarte sekulan baliatu, ez baitute ulertzen zer nahi duzun eta ez baitakite beren hiztegi hibridoan euskara eta erdara beti ongi bereizten. Gero aurkitu behar pazentziako berriemailea eta euskara ongi ahoskatzen duena.

Berriemaile eta ikerlarien artean ahal direnak eta ezin direnak badira. Hegoaldean, zergatik ez zuen lizunkeriarik entzun Azkuek, agian, han abadearenganako errezelu eta begirune gehiago zegoelako. Iparraldean, batik bat Zuberoan, jadanik, apeza ez zen jende sakratua eta mutiriki diote «aphezak gü bezala tützü, ez tützü gü beno hobe».

AZKUE ETA KANTUTEGIA

Kantuetan Azkueri jakingarriena zena, melodia zen ez testua, beharbada horregatik hizkuntza ez zuen hainbeste errespetatzen. Berak honela dio VIII. liburukian: «Si esta obra fuese de antología popular, no figurarían en ella la mitad de sus piezas, pero por ser «cancionero» se ha atendido más al mérito de la melodía que a la letra» (*Cancionero Vasco*, tomo VIII, 31. orrialdean)

Bestalde hizkuntza duinaren obsesioarekin eta erdaldunek euskaldunetan sartu herri jakituriaren gaitzespena gainditu nahi zuen.

AZKUE ETA HIZKUNTZA

Azkuek, lan handiegia egin zuen. Ez zuen astirik eduki kantu eta ipuinen aldaeren biltzeko. Beharbada ez zukeen ezer hobetu beharrik zeren batzuetan, lekuko edo berriemaileak hizkuntza makaroniko bat erabiltzen zuelako, berriemaile batzuek euskara aberatsagoa dutela besteek baino. Gaiez mugatuz eta Jean Haritschelharrek

Etxahunez egin kantu kaierekin egin zuen bezala egin behar izan balu Azkuek Euskal Herri osorako, katuen gisa zazpi bizi behar zukeen.

Gainera, Azkuek ez zuen beti euskalki guztietan laguntzailerik eduki, bestelan zuberotar kantu bat hobetzekotan zubererazko hitz arruntak erabiliko zituen, beraz zuberotar kantu bat bost gipuzkoar hitzekin ematea ez da zientifikoa. Hona zer dioen berak biridazketaren bere metodologiaz:

Yakingai au Benaparroan ta Lapurdin euskera garbiz eman zidaten, Zuberoan, berriz, uf! iru erdarakadaz apaindua (*Euskal Erriaren Yakintza*. Lehen tomoa, 20. orrialdea)

Eta zein ziren manexek erabiltzen, omen, ez zituzten hitzak eta gaizki kopiatu erdarakadak *pladzerra*, «d», batekin(?), *xagriña* zubereraz «xangria» dena, *esperantxa*, agian, Euskal Herrian Zuberoan bakarrik erabiltzen direa? Nik erran nezake Nafarroa garaian eta Iparralde osoan ezagunak direla. Bai, garaiko ustekizunen araberaz zebilen. Bai, zuberera begitan zuen, manexek baizioten «euskara zikina» zela.

Bestalde zuberera euskalkiekin ez diren beste euskalkien hiztegiak ez ditu aipatzen eta «Eztira koplak jartzen» Orion bildu kantuan ez ditu zuzentzen ez hiru baina zortzi «erdarakada»: *kosta*, *mariñel*, *debalde*, *galanta*, *allegatu*, *buelta*, *txanbra*, ez eta Aginagan bildu kantuan: *bapo*, *jornal*, *broma*, *mantendu*, *parte*, *sobratu*, *sobra*, *reglako*, *faltatzen*, *probatu*, *justu*.

Batzuetan ez zuen testua biltzen:

ta nik, orduan, esakera bat burutu arte itxaron ta gero euskeraz yosita banan-banan papereratzen nituen

(*Euskal Erriaren Yakintza* 19. orrialdean)

Cancionero Vasco-n berdin honela idazten du lehen tomoaren 131. orrialdean dio zergatik bost bertso kendu dituen:

«Los tres últimos versos, apenas hacían sentido y ni siquiera tenían rima. Otras locuciones exóticas quedaban, siendo preciso para hacer nuevos versos más tiempo del que habitualmente dispone el folklorista».

Barandiaranek eta Azkuek ez zuten grabatzeko astirik izan. Beren kuaderno- txoekin eta sukalde mahai zoko batean, etxolako erdi ilunpean idazten zuten, eta maiz ezin errepikaraz, gaizki ahoskatu edo gaizki ulertu hitza. Tekno etnologian gaizki entzunak hiztegiataro igaro dira: gurdiazen karrozeria esateko Foix apaizak omen *argantetx* hitza bildu zuen eta erromaniko mailegua zitekela dio Lhanderen hiztegiak, baina gazte denboran ez dut *organtetxe* baizik entzun. Noski abade guztiek ez zuten laborantza dastatu, eta ikasiko zuten euskaraz *etxe* hitza adierazi zabalekoa dela, zerbaiten karrozeria, edo ingurua adierazten duela, hala nola *leiho-etxe*, *makina-etxe* eta *organtetxe*.

NOLA BALIATU AZKUEREN LANAZ?

Gure herri kulturaren batik bat, haurrekin *Euskal Erriaren Yakintzako* abesti eta ipuinak erabilgari dira. Gero etnografiaren aldetik datoak ekartzen dituzte eta hobeki egin nahi badugu, badugu zer egin aldaera biltzen ezen uste baitut herri kulturaren laurdena ere ez dugula bildu. Kantuekin talde biltetako abiatu dira Antton Valverderek Hegoaldean eta egin ziren Zuberoan Martzel Bedaxagarren taldearekin, zoritxarrez Mauleko *Ondarearen Etxean* argitaragabe daudenak.

Gaurko etnografian, euskal liburugintza osoan bezala, filologoaren abusuak daude, edukiari baino gehiago hizkuntzari begiratzen delako? Ikerlanak gaztelania

hutsez egiteko ohitura txarra sartu zaigu, horregatik, Barandiaran eta Azkueren ondotik euskaraz jarraitzen dut, edukiaren aldetikako jakintzen biltzen *Herri Sendakuntzazkoa* eman nuen, *Ehizarena* izango da filologo frustratuen baimenik gabe. Filologoen eta mekanografoen, beren gipuzkoar mundutik ateratzen jakin behar lukete. Ez da bakarrik zuberera gaizki tratatua dena, Patxi Ondarrak badaki bere kostuz nola 11. orrialdeko zuzenketak egin behar izan zituela, asko Aita Iraizozek, Nafarroako lapurtarrean idatzia automatikoki, norbaitek gipuzkoartu zizkiolako.

Zoritxarrez gure kultura nekrofoen eskuetan gertatzen da, Euskara dakitenek ere gaztelaniaz idazten, museotarako.

Adibidez ere guk Iparraldetik bidali euskarazko testuak, bakarrik gaztelaniaz agertu ziren, *Ritos funerarios* liburu lujosoan. Hau da euskararen ehorzketa. Euskara dakitenen errua. Noski, nik ere erdaratan idazten dut eta testu elebidunetan Juan Garmendia Larrañaga eta Jose Miel Barandiaranek erakutsi bideetatik, baina Euskal ikerketen erakunde ospetsu baten katalogoan euskal kulturazko liburuak % 98 gaztelaniaz daudenean, nora goaz? XXI. mendean gure erronka litzakete erdiak euskaraz izatea.

Euskarara nola bildu jendea, geronek errespetatzen ez badugu. Horixe zen Azkueren kezka bat. Haren altxorra ez da Oiarzungo urre meatzak irudi agortua, baina J. M. Satrustegik euskal mitoen galera eta ez eraberritzeak kezkatu zegoenean, arrenkura berdina zeukan, ahoz galtzen direnak herri-jakintza horretan aurkituko ditugu gure arbasoek, aukeratu, hobetu ogasunak. Noski, corpus baten duintasuna dela-eta, iritziak iritzi, herri baten kulturaren agrikulturaren bezala lore, gari, arto eta patata egin ote daiteke lur, lohi eta zimaurre arruntik gabe?

Azkuek ez zituen Sabino Aranaren terminatxoak erabili nahi izan: euskararen muinetik atera nahi zituen hitz berriak. Noski denbora asko galdu dugu garbizalekeria eta mordoilokeriaren gatazkan. Jakin dezagun guk ere eta Orain Atlasaren altxorra daukagula euskaraz hitzik asmatzen jadanik daudenean eta erdibidetik ibiltzen hitz berrien sortzen. Hau da gizaldi berriaren benetako herronka.

Antzinako etnografo asko apezak ziren eta beren garaiko heziketa eta orduko eliza arauekin oztupoak zituzten; gaur, uste dut apezari uzten zaiola zientifikoa izaten.

Nola nahi etnografia egitean ez genituzke gure sinesteak, ustekizunak, hizkuntzaz iritziak, estetikak kontutan hartu behar, ahalaz eta etnologia egitean guttiago. Hori da zailena, gure garaiko jendeak gara. Saia gaitezen aurrekoek baino hobeki egiten. Halabiz.

* * *

Resumen

Resurrección María de Azkue, prócer de la cultura vasca, realizó una recolección ingente de textos de la literatura popular en *Euskalerrriaren Yakintza*. Siguiendo los criterios de la época a favor de la dignidad del idioma y del contenido, mejoró el idioma sin caer en un purismo y censuró los textos. Del mismo modo en el *Cancionero Popular Vasco* escribió «se ha atendido más al mérito de la melodía que a la letra» Se podrá utilizar su obra en el siglo XXI, conociendo las condiciones peculiares y límites de su época y de la nuestra.

Euskara eta erromantzeen artean izan diren harremanen historiaz

Maite Etxenike Elizondo
Valentziako Unibertsitatea

0. Euskaltzaindia eta Patxi Goenagari nire eskerrik bizienak eman nahi dizkiet Euskaltzaindiaren nazioarteko XV. biltzarrera etortzeko egin didaten gonbiteagatik. Euskal Herrian bizi ez banaiz ere, Valentzian baizik, eta kultura hispaniarra aztertzeaz arduratzen naizenez gero, nire ikerketei eta neure pertsonari batez ere dagokionez hemengoa sentitzen naiz. Beraz, eskerrik asko bihotzez, atsegin handiz etorri naiz benetan zuengana. Bestaldetik, Patxi Goenaga jaunak galdetu zidanean ze hizkuntzatan hitz egiteko asmo nuen, zalantzarik gabe “euskaraz” erantzun nion. Badakit euskaraz hitz egiteko ohitura falta zaidala, baina gaurko egunerako egokiagoa iruditzen zait eta horretan saiatuko naiz, nahiz eta niretzat euskaraz egitea hain bada ere.

Valentzian bizitzeak, bi hizkuntz artean, hau da, gaztelania eta katalanaren artean izaten diren harremanak ezagutzeko aukera eskaintzen digu. Beraz, alde horretatik gaur hitz egin behar dudanarentzat badu bere abantaila. Baina, bestaldetik Euskal Herritik kanpo bizitzea euskera hobetzeko, batez ere hizketa mailan, ez da hain egokia izaten. Horregatik benetan eskertuko genizueke nire euskararen lerroak kontuan ez bazenute hartzuko, baizik eta euskararen bidez esan nahi dudana. Eskerrik asko aurretik.

1. Duela gutxi pentsatzen zen bi hizkuntza desberdinen artean hizkuntza batek ez lezakeela eraginik bestearen gramatikan. Soziolinguistikaz geroztik, ordea, datu linguistikoen eta soziolinguistikoen artean azaltzen den lotura garbi ikusiz, lotura hori gaur egun benetan garrantzitsua estimatzen dugu.

Badakigu kontaktuaren bitartez sinkretismo batzuk euskaraz (-ko eta -tzaren artean gertatzen dena, besteak beste, -tzat desagertzen ari dela: *medikuarena* <-*medikuarengana* ordez esaten da, eta abar) sartu direla edo hizkuntz kontaktuen eremuan askotan elementu espresiboak mailegatu izan direla (ezeztapen-izenak bezala eta abar), Martin Haasek (1995) adierazi zuen bezala (eta baita konparaketa diakronikoa egiteko proposamena egin ere). Aldaketa horien ondorioak eta zergatik horrela aldatuak izan den jakiteko, Haasek oinarri teoriko garrantzitsua indartu zuen: kontaktua eragina lexikoaren eremuan hasten dela, eta hortik gramatikaren eremuan gero eta gehiago sartu: fonema berriak hitzen bidez sartzen dira hizkuntzan, ezeztapenak hitz espresiboak bezala mailegatu dira lehendabizi funtzio gramatikala hartu baino lehenago, eta abar.

Nik gaurkoan lexikoaren arloari buruz batez ere (ez bakarrik, baina bai parterrik handiengan) hitz egingo dut, beste hainbat kontakturen ondorioak alde batera utziz,

Haasek berak ematen duen oinarri teorikoarekin ados natorrelako, hau da, kontaktua (hizkuntz kontaktua jakina) lexiko bidez hasten dela. Beraz, gaurkoan lexikoari buruz arituko naiz gehienbat, han eta hemen euskal erromantze harremani buruz barreiatuak dauden hainbat lanen nire iritzia emanez. Eta norbaiten lana edo lanak aipatzen ez baditut, gaurkoan denek egin dituzten ikerketei buruz hitz egiteko astirik izan ez delakoan izango da, ez beste arrazoiengatik.

Jakina denez, euskara-erromantze artean izandako harremanen historiak argi eta garbi hiru mugarri ekartzen digu: a)-Schuchardt aurretik egindakoa, b)-Schuchardt eta Mitxelenaren denboraldi artean izandako idazlanak, eta c)-Mitxelena eta Mitxelenaz geroztik egindakoa.

Euskal hiztegi-gintzaren historiari begira, Sarasola, Urkizu, Knörr, Lakarrak, gero Azkarate eta Goenagak eta abar...eginiko idazlanen bitartez dakigu lau mugarri garrantzitsu eta adierazgarritzat jotzen dutenak badirela¹: a)-Larramendi, b)-Azkue, c)-Mitxelena, eta d)-Mitxelenaz geroztik egin dena. Beraz, Mitxelena bera mugarri garrantzizkoena azaltzen den ezker, beraren hitz batzuk ekarriko ditut orain abiapuntu modura:

“Vasconia, como área marginal, constituye una zona de refugio de prácticas, creencias, costumbres y técnicas de fecha muy diversa, como su lengua es puerto donde se han cobijado tantas palabras y expresiones latinas y romances caídas en desuso en los lugares de procedencia”(1960a).

Nik nire ikerketak erromantze aldetik egiten ditut jakina denez, Espainiar edo Filologia Erromaniko ikuspegitik (besteak beste, ikus 1987² eta 1998), baina badago euskararen erromantzearen eragina, eta hori Euskal Filologiarentzat interesgarria da eta gaurkoan horretaz mintzatuko naiz. Bi ikuspegi hauek banatu egin behar dira eta banatan saiaturko naiz nire hitzaldiaren zehar, baina ahaztu gabe biak oihalaren edo txanponaren aurki eta binperra edo alderantzikoa direla (hau da, gauza berak agertzen dituen aurpegiko eta azpiko aldeak: “aurki guziak bere binperra”).

Beraz, gaztelanian euskararen eragina nolakoa izan den alde batera utziz, hitz egin dezagun euskararen barnean dauden latina edo erromantzeen eraginari buruz.

2. Euskal eta erromantzeen artean izan diren harremanak latinetik datoz, latina erromantze bihurtzen ari zenetik. Betidanik, esan nahi dut, hizkuntzalaritza zientzia zientifiko-teoriko modura moldatzen ari zenean, batez ere Hugo Schuchardten garaitik, euskara latinez beterik dagoela dakigu. Hori nabarmena da lexikoari begira: aspalditik dakigu *pake*, *merke*, *aingeru* eta hainbat eta hainbat hitz “latinetik euskarara” etorriak direla, Segura Munguía eta Etxebarria Ayestaren liburuak (1996) titulu esaten duen bezala, eta hainbeste eta hainbeste hitz gehiago euskaraturik izan diren bezala. Hori dena, Filologia aldetik edo hizkuntzaren historia aldetik ez da bate-re gauza erraza jakitea nondik edota noiztik dugun hitz horiek euskararen bizirik eta hori ia kasu guztietan agertzen zaigu. Baina, esan bezala, orain arte euskararen bihotzeraino (esan nahi dut, mamiraino) zer bidetatik sartu diren ezin izan dugu argitu ezta kronologiaren xehetasunetan sartu ere.

Dena den, zalantzarik gabe arlo honetan lan garrantzitsuenak egin zituena gure Mitxelena izan zen. Berak eskema berri batean artikulatu (moldatu) zuen euskal historiari buruz jakin genuena (Lakarrak gaur esan duen bezala, baita Miren Azkaratek atzo goizean, eta hainbat eta hainbat), eta ordutik euskara eta erromantzeen artean izandako harremanak maila zientifiko-teoriko egoki batean aurkitzen dira.

1 Ikus batez ere Lakarra (1998).

Jakina denez, latina dugu laguntzarik hoberena euskara hizkuntzen artean bakardadean izan ez denik adierazteko. Latinetik hartu zituen hitzen bitartez euskararen historia zerbait gehiago ezagutu ahal dugu; hori ere Mitxelena esan zuen eta Gorrotxategik aipatzen du maiz².

Euskara eta erromantzeen artean izandako harremanak denboraldi luzeena irauan duten eta edozein hizkuntzen artean ezagutzen dugun harreman iraunkorrenak izan direla esan daiteke: gaztelania Hego Ameriketako bost mende bakarrik darama eta gauza bera gertatzen zaio ingelesari Ipar Ameriketako edo frantsesari Kanadan edo suediarari Finlandian eta abar. Baliteke laponiar eta suomiarraren artean izan diren harremanak euskara eta erromantzeen artekoak baino luzeagoak izatea, baina ez daukagu dokumenturik edota nolanhiko lekukotasunik denboran hain urrutiraino joateko.

Hainbeste mila urteren buruan irauan duen hizkuntzaz hitz egiterakoan ezin inola ere ahantz eta aztertu gabe utz hainbeste eragin izan duten hizkuntzaren kanpo-arrazoiak. Pentsa dezakegu hainbeste mila urte irauan duten hizkuntzei buruz mintzatzeko ari garela, ez hizkuntza bati bakarrik buruz. Kontua da, kanpo-arrazoiak aparte, hizkuntzaren barruan aurkitzen direla lekukorik egokienak (Mitxelena berak garbi utzi zuen bezala) eta euskara barruan daukagu hainbeste latin eta erromantze.

Horretaz, euskararen historiara ateratzen den garaia alde batera utzita (gaur goizean Gorrotxategik hitz egin du horretaz zorrotz eta zeharo), goazen hizkuntza harremanen hasierari buruz hitz egitea.

3. Badakigu euskara eta erromantzeen arteko harremanak muga historikoa dutela: erromatar presentzia Euskal Herrian. Ordurako euskarak batasun falta adierazten du, azaletik aztertzen badugu, baina gauza bera gertatzen da latinarekin eta esanik ez lehendabiziko erromantzeekin: batasun falta. Latinak, ordea, bazuen ordurako milaka liburu eta gramatika anitz idatziak, ezta bat ere euskarak.

Garai hartan jende gutxi zekien idazten edo irakurtzen; beraz, erreferentzi eredu Hispanian, batez ere Hispaniako Iparraldean, hizkuntzaren aldetik (latinaren aldetik lehendabizi eta erromantzeen aldetik apur bat geroxeago) erabat galdua zen. Badirudi euskal erromantze harremanak hizketa mailan hasi zirela, hizkuntzen arteko "kontaktuetan" normalean gertatzen den bezala. Horrek esan nahi du, beste alde batetik, latin arrunt edo berankorrenekin euskara kontaktuan egon zela, zeren eta latin arrunta deitzen duguna izan zen hizkuntza erromanikoen oinarria, ez latin klasikoa.

Batzuentzat, gehienentzat, gaur egun arte, erromanizatzeko prozesua Euskal Herrian gertatu ez zen ezker, latinaren eragina euskarari (hona hemen beste liburuarren titulua, Luis Mari Mujikak 1982an eginekua) V-VI. garren mende aurretik ezinezkoa izan zen haienentzat, VII. garren mendez geroztik baizik; Mitxelena zenak berak ere gauza bera uste zuen, nahiz eta nere lanarekin aurrera egiteko esan hainbeste aldiz (eta ez esan bakarrik, baita idatzi ere eskuz³). Baina asken urte hauetan gero eta argiago azaltzen da erromatarrek Euskal Herriaren bihotzeraino ailegatu zirela, eta ez aile-

2 Ikus, batez ere, Gorrotxategui (1995 [1997])

3 Hona hemen eskutitz baten zati bat: "Ya sabe V. que estoy convencido de que su *Historia lingüística vasco-románica* será un trabajo del mayor interés. En V. se juntan dos clases de saberes que rara vez se dan todavía juntos entre nosotros. Es V. una hispanista, mejor una romanista, cuyos méritos están públicamente reconocidos y avalados por publicaciones de cuya calidad no cabe dudar. Además de ser vasca, es V. bascongada, es decir, euskaldun, y puede ver las cosas desde la otra vertiente, que no es opuesta, sino complementaria de la anterior...No estamos sobrados, al menos en nuestro campo, de personas de vocación y capacidad demostradas. Me permitirá, pues, que, señalando feamente con el dedo, le diga que V. pertenece a lo muy poco que tenemos en un campo crucial para nuestros estudios. Beste bat arte, bihotzez, Luis Michelena".

gatu bakarrik, baizik eta gure artean bizi ere edo gutxienez euskal jendeen ohiturak konpondu erromatarren bizimoduak asimilatu arte (eta “asimilatu” horri buruz ez dut gehiagorik esango). Orduko lekukotasunek gero eta gehiago adierazten dute Euskal Herria erromatar eraginatik aparte bizi ez zela. Esate baterako, Zarautz aldian (Aranzadi taldeak aurten eta hil hauean Erromaren eraginaren seinaleak oro eman digunez, Elkano izeneko auzoan batez ere), Irunaldian, Veleia zer esanik ez, eta abar.

Erromatarren garaian, Rosa Miren Pagolak (1995) idatzi zuen bezala, “bi indar kontrajartzen dira. Latinizazioa bata, baina euskararekiko permisibitatea, edo nolabait esateko,...baskoien eta erromatarren elkarren arteko komunikazio horretatik euskarari sortzen zaion *modus vivendi berezia*”⁴.

XXI. mendean aurkitzen gara, eta mende honetan testuen hizkuntzalaritzak alde batetik eta soziolinguistikak eta pragmatikak bestetik, bata bestearen beharraz ohartu bezain laster, elkar osatu eta aberastu egin dute. Ondo dakigu euskararen historia erromatarren presentziarekin argitzen dela (baita mugen aldetik Euskal lurraldeenak gero eta gehiago gutxitu egin direla ere, ezaguna den ezker). Gure historiaren denboraldi ilunenetako bat—Goi Erdi Aroa—aztertzeko metodo historikoaz baliatzeak eraman zituen arkeologo batzuk azterketa sistematikoak egitera, baina estudio hauek bildu den informazioa, hala ere, sakabanaturik aurkitzen da, batez ere argitalpen monografikoetan, historia kongresuetarako aktetan, aldizkari zientifikoetan. Filologiaren aldetik hemen agertzen den *corpusa* biltzeko dugu oraindik ere.

Hala eta guztiz ere, esan dezagun azken urteotan egin diren azterketek Euskal Herrian biztanlego autoktonorik bazegoela agertzen dutela. Baina azterketei dagokienez egin den lanaz gain, ikerketa honei dagokien beste alde batzuk ere azpimarratu nahi ditut. Alde batetik, euskarak latinetik jaso duen materiala oraindik gehienez kronologikoki sailkatu gabe dago, eta horretarako ahalegina egitea behar dugu ikerketa zientifikoagoa lortu nahi bada: Segura eta Etxeberriak katalogatzen egin duten lanaz gain, sailkapen kronologikoa behar dugu. Beste alde batetik, ikerlan honek informazio ugari ematen digu euskararen historiari buruz, garaiko biztanleek kokalekuei buruz genekiena aberastuz.

Nolanahi ere, badirudi Euskal Herriko beheko partearen jendea, erdi-hegoaldekoa, alegia, erromatarrekin bat egin zela. Goiko partea, ordea, baliteke bat ez egitea, baina erromatarrekin harreman anitz izan zutela ez da, nire ustez, zalantzan jarri behar den kontua, eta harreman estuetan egongo zirela gainera. Honen eragina hizkuntzan agudo igerriko da: Euskal Herrian toki batzuk (batez ere hiriguneak) lurralde elebidunak bihurtzen dira eta nire ustez ordurako elebidunaren bitartez azaltzen da gaztelania Hegoalde lurraldetan alde batetik, eta gaskoia, okzitaniarra eta frantsesa Iparralde lurraldeetan bestetik: tartean ere nafar erromantzea (gaur egun desagerturik dagoena) eta aragoiera (okzitaniarrarekin zer ikusirik duen hizkera) Pirinioen bi aldeetan izanez.

Bestalde, V-VI. mendetik baditugu hobeto ezagutzen ditugun hilarriak, batez ere Agustín Azkaratek eginiko lanari esker (1996). Estela edo hilarri hauek argi eta garbi adierazten dute V. eta X. mende artean, Hegoaldean eta baita Iparraldean ere (eta hori dena azaleko seinaleak bidez) euskara bizirik zegoela Euskal Herri osoan. Mitxelena, Gorrotxategi, Lakarra eta abarrek egin duten lanaren bitartez argi ikusten da antzinako lekukotasunak euskal hizkuntzaren batasuna azaltzen dutela erromatarren garaian. Baina nire ustez horrekin bat dator erromantzea Hegoaldean eta Iparraldean sortzen ari zela susmatzea (ikus *Enego* hilarri batean, *Enecoren* ordez).

4 Antzeko zerbait esaten du Sayas jaunak RIEVeko idazlan batean, geroxeago aipatuko dudana bezala.

Falta zaiguna da, nire ustez, garai hartako batasuna azaltzea erromantzeen aldetik edo, nahi baduzue, latin arrunt edo, hobeto esan, berankorraren aldetik. Hona hemen idatzi nuena 1998an:

“Sin negar validez a la sólida argumentación que permite establecer la existencia continuada de lengua vasca desde época antigua en un territorio relativamente homogéneo, lo que parece menos justificado es negar mayor envergadura de la reconocida a la latinización, sobre todo teniendo en cuenta que en la totalidad de ese mismo territorio habrá romance en el futuro (con sus variedades perfectamente explicables por razones históricas) de forma ininterrumpida. Por lo tanto, si la presencia de testimonios aislados de carácter vasco permiten inferir la existencia de lengua vasca en tal territorio con la ayuda de datos procedentes de otras vías (fundamentado todo ello con más peso en el hecho de que se haya conservado hasta hoy una lengua derivada de ella en límites geográficos más o menos semejantes), la misma presencia de nombres latinos en el mismo territorio (en el que, por añadidura, el contacto vasco-latino está testimoniado por la existencia de préstamos en el léxico vasco), en el que más tarde surgirán variedades románicas que llegan hasta hoy tras procesos de nivelación, debe ser interpretada como cartografía en germen de la emergencia de tal romance posterior”.

Garai hartan latinak ematen digu, beraz, euskararen topografia, baina, baita erromantzearen topografia ere (esan bezala, *enego* azaltzen da, *enecoren* ordez, hila-ri batean eta horrek erromanizatzeko prozesu martxan zegoela esan nahi du). Bestalde, gogoan eduki behar dugu euskara hizkuntza bat bezala ailegatu dela gaur arte; erdara, edo erromantzea, ordea, hizkuntza bat baino gehiago bezala: euskara harreman estuetan izan da erromantze desberdinekin, eta horrek, nahi eta ez, eragin desberdina inprimatu zuen euskararen mamian: hizketa mailan erabat desberdina; idatzi mailan, aldiz, latina batasun presioa izanik.

Baskoiek ez zuten erromatarren aurkako indarririk egin, erromatarrek eta baskoiek elkarren artean aski armonia olean bizi zirelarik, dirudenez. Kontua da, noiz edo noiztik edo haienetako zenbait bihurtu ziren “baskoak”, hau da, euskaldunak modura, esan nahi dut, historia ikuspegitik: antzinako baskoi batzuk edo denak euskaldunak ala ez, edo eta “baskoi” aipaturiko izenak noiz edo noiztik “euskalduna” esan nahi ote du.

4. Badirudi euskara erromantzeen sustraia izan dela, denborarekin desagertu egin dena toki guztietan, hau da, Katalunian, Aragoian, Pirinioetan bereziki. Bizirik dagoenean, bestalde, euskara erromantzearen “adstratoa” izan da. Ez dirudi ordea euskara inoiz superestraturik izan denik, nahiz eta Euskal Herrikan kanpo joan Errekonkista garaian (geratzen diren arrastoak Espainiako toponimian edo adstratu bezala geratu zirela dirudi), Merino Urrutiaren garaitik (1978³) dakigun bezala, Ameriketara heldu baino lehen oso ezagun den bezala. Horretarako, euskara ez dela inoiz superestratu moduko eraginik adierazi, baliteke arrazoia izatea euskara ez dela behin ere kolonizazio hizkuntza izan ezta ere “lingua franka” izan denik: ez dakigu, edo nik behintzat ez dakit esan zergatik. Badirudi euskaldunek “lingua franka” bezala beste hizkuntzak erabili omen dituztela beti: latina, erromantzea eta abar. Normala dela dirudi, hizkuntza edo dialekto desberdinetakoak izanik, harreman estuak dituztenek elkar ulertzearen hautatzen duten hizkuntza edo aldaera dialektala euskara ez izatea, baizik eta beste hizkuntza edo aldaera errazago edo errazaturiko bat.

Beraz, ez dago arrazoirik latin hizkuntza Euskal Herrian izan ez zela mantentzeko. Alde horretatik, bada, eztabaida eten egin dela esango nuke, zeren eta horrek ez du esan nahi euskarak (Euskal Herriak berak bezalaxe, jakina) bere nortasuna galdu egin zuenik: Sayas Abengoechearen (1999), “Erromaren gainbehera aldi eus-

kal herriak bere kultura indar berritu [bai] zuen” (baina latinetik behar zuena hartuz. Gainera, Erroma suntsitzera joan zenean, beste kolonizatzaile beldurgarriago batzuk, esan nahi dut, beste indar politiko berria azaldu zen Euskal Herri inguruan, hau da, germaniar herria) eta ondoren bigarreneko erromanizazio prozesua, Caro Barojak hainbat aldiz idatzi zuenez.

Ni neu bere garaian euskara-erromantze harremanak antzinatik (aspalditik) datozela adierazten saiatu nintzen, jakina denez. Hona hemen orain dela hamazortzi urte idatzi nuena (1983):

“Aunque pensemos que, en la época de la latinización, el latín no pasase de ser una lengua franca o pidgin y quizá, por lo tanto, no materna (en terminología de Stewart, es decir, que no se transmitía de una generación a otra en el seno familiar, sino que era aprendida con fines comerciales o de otra índole por hablantes de lengua vasca), en un momento dado tuvo que convertirse en tal, ya que el romance de toda esa zona es autóctono, derivado del latín directamente y no importado de áreas circundantes o, por lo menos, no tenemos fundamento para pensar lo contrario. Esto nos hace creer que tuvo que existir forzosamente un bilingüismo vasco-latino o vasco-protorrománico del que surgió el romance. Quizá la comunidad bilingüe vasco-latina o vasco-protorrománica fuese pequeña en un principio; presumiblemente correspondería a los grupos dominantes del país y de ellos fue extendiéndose a otras capas de la población”.

5. Bestaldetik, arabiarren presioa ere hegoaldetik nabaritzen da euskaraz mende batzuk geroago: *albaitari*, *azenario* hitzak arabieratik datoz, *azukre* (ikus honen aldaerak, gaztelaniatik, frantsesetik eta abar zuzenean etorriak direla esana: ¿non ibiliko zen lehenago *zukrea*, ¿katalanean edo euskaran?) Ezaguna da, bestalde, garai hartan arabiarrek errege euskaldunen alabekin ezkontzen zirela, baina emakumeek bere kulturari eusten omen zioten: badirudi erromantzea hizkuntz komunikatiboa izan zela arabiar eta euskaldunen artean, lingua franca bezalako (berehalaxe aipatu zela zentzuan). Gaur egun, arabiarren eragina euskaraz aztertu gabe dugu.

6. Denborarekin erromantzeak latinera itzuliko dira eredu bila, baina hori gertatuko da erromantze bakoitzak bere mugak ipini dituen finko beste erromantzeei begira. Orduan latinak erromantzearen nortasuna aberastu egingo du, latina beste hizkuntza izango balitz bezala eta beste hizkuntza zelako; euskararekin ere gauza bera gertatuko da eta hauxe da arrazoia latina euskararen ereduia izan zelako esplikatzeko. Erabat interesgarria iruditzen zait Tartasek (*Onsa hilceco bidian*) “templum honoris” *ohoriaren templa* bezala itzultzen duela ikustea (Echenique, 1998): latinetik euskara edo latinetik latin euskaratura, horrek ez du azken finean inporta.

Honek denak garrantzi handia izan du euskararen etorkizunean eta garbi agertzen du zeinen garrantzitsuak diren hizkuntzaren historian alboko edo inguruko hizkuntzak: latina lehendabizi, gero arabiera eta erromantzeak azkenik: nafarrera (hau da, nafar erromantzea), aragoiera eta katalana (bi azken hauek toponimian azaltzen diren euskararen arrastoen arabera behintzat eta baita lexikoan ere [Echenique, presatzen b]).

7. Euskarak eta erromantzeak, batak nahiz besteak zabaldu egin dute bere lexiko trinkoa, batak bestetik hainbat hitz hartuz. Azken urte hauetan euskara-erromantze lexikoari buruz eginiko lanek bultzada nabarmena ezagutu dute, orain arte eginitako ikerketak metodologiaren aldetik azken batean aberastuz: Rohlf, Mitxelena, Caro Baroja, Mariner, Echaide, Zárata, Irigoyen, alde batetik, eta bestetik Segura / Etxe-

barria, G. Torres, Peillen, Josu Gómez, Mitxelena eta I. Sarasolaren *Euskal Orotariko Hiztegia*, eta Aguden *Diccionario etimológico de la Lengua Vasca* ahaztu gabe, baita Corominasen *Hiztegiak* ere, Mitxelenak maiz idatzi zuen bezala⁵. Orain gaude, nire ustez, garai egokienean, euskara eta erromantze sistemen arteko harremanak, lexikolari dagokionean zehatz eta sakonki aztertzeke, berehalaxe esan bezala bata bestea aberastu egin duela kontutan hartu ezker eta gogoeta hau abiapuntu modura hartzen badugu behintzat, eta nik halaxe hartzen dut.

Egin dudan lan batzuk gaztelaniari dagokion garrantzia bilatzen eginik dira, baina arazo honek badu bere alderantzi, hau da, euskarak beste hizkuntzetatik hartu dituen hitzak zein bidetatik, zein denboratan, zein modutan eta abar, hizkuntzaren bihotzeraino ailegatu diren. Besteak beste:

- *Salto ta brinko*: *Euskal Orotariko Hiztegiak* jasotzen du ("salto ta brinko zebiltzan kuarto barrenian...), s.v. *brinko*⁶ edo *bringo*. *Salto ta brinko* ez da hitz mailegua bakarrik, baita esapide edo lokuzio modura egituratu den segmentua. Horrek esan nahi du euskararen mamiraino sartu dela, hitzen azalean gelditu gabe. Bestalde, *brinkoren* eratorri ugari samar dugu: *brinkari*, *brinkolari*, *brinkatu*, *brinkoka*, Iparraldean eta baita Hegoaldean ere aspalditik ezaguna direnez gero.
- *kuartillo*, *kuartillu* jasotzen du *Euskal Orotariko Hiztegiak*, erdaratik etorria eta erdaratan atzizki txikigarriekin erabilia; gero, euskaran arintzen da berriro ere, *kuartilotxo*, *kuartilotxu* esanez.

Hainbat eta hainbat mailegu dugu euskaldunen tradizioan indarrez beterik erabili direnak, EOHk azaltzen duen bezala.

Oso garrantzitsua da kasu batzuetan euskararen egitura barnean gertatu dena gogoratzea: maileguen bitartez, euskarak markagailu morfologikoak adierazi ditu, bere gramatikan ezagutuak ez zirenak. Aspalditik dakigu latinetik hartutako *erregiek erregina* egin zuela femeninoa, latinean ERREGINA zelako hitza zein erromantze modura moldatu zuelako, eta hortik euskarak ahal izan du atzizkia: *erregina*, *birjina* (hemen malgukari bezala, *birj.*- bera ez da ezer euskeraz, ezin da segmentatu, baina eredu bezala badu bere funtzioa; erreginan, orde, eranskaria dugu, ahal delako *-ina* morfema bezala kendu), baita beste batzuk ez hain ezagunak ere: *koinatu* / *koinata* esate baterako. Alternantzia honen azpian duguna da euskararen latinezko maileguak batzuetan neutrotik hartuak izan direla (*mizpiru*, *mizperu*), eta bestetan femeninoetik (*mizpira*, *mizpera*); beste kasuetan mailegu bikoitza azaltzen zaigu: *historia* / *istorio* (bata nahiz bestea étimo edo erro berdina dute, gaur egun erabat desberdinak izanik). Zer esanik ez *serorari* buruz (Hegoaldean batez ere elizaren eguneroko ardura duen eta zenbaitetan apaizari laguntzen dion emakumea, sakristauaren emaztea batzuetan, eta Iparraldean batez ere moja bezala erabilia) eta bere eratorpenak (*serorategi*, *seroragai*, *serorago*, *seroratu*, *serora-etxe*); *serora* SORORE latinetik dator, eta bukaeran duen *-a* hori artikulu edo *-a* organikoaren modura finkaturik dago (eta hiztegietan *-a* berarekin azaltzen da), baina baita femeninoaren markagailu morfologikoa bezala ere, hau da erromantzetik hartuta femeninoarekin loturik dago.

Zalantzarik gabe euskal lexikoaren ikerketa zehatza erabat balio handikoa agertzen zaigu euskara-erromantze arteko harremanak hobeto ezagutzeko. Kontuan hartu behar da, gainera, azken urte hauetan euskal hiztegi gintza berak aurrerapen handia

5 Honi buruz zerbaite esaten dut azaltzeko (a) dagoen artikulu batean.

egin duela, egoera hobe bateranzko urratsak eginik. Historiaren ikuspenetik falta zaizkigun puntuak hauexek dira: mailegu bakoitzaren sartze garaia ezagutzea, baita nondik euskarara sartu den ere, hau da, zuzenean latinetik edo erromantze zehatz batetik (zeren eta batzuetan garbi dago hitz konkretu bat gaskoitik harturik dagoela⁷; bestetan, ordez, ez da hain garbi ikusten). Esate baterako, euskarazko *ganbara*-k latinezko *camara*-rekin badu⁸ zer ikusirik, baina zein bidetik etorri zaigun ikustea ez da hain erraza: baliteke erromantzezko *ganbratik* etortzea (nafar erromantzean *cambra*, *gambra* ezaguna dugu, baita aragoieran edo gaskoian) edo zuzenean latinetik. Esan dezagun *ganbara*-k beste hitz batekin zerikusirik baduela, *ganbarote* hitzarekin esan nahi dut. A. Etxaidek Orion aurkitu zuen *ganbarote* hitza *ganbara* bezala erabilia, baina esan behar dut Zarautzen ere gutxienez *ganbarote* erabat bizirik dagoela. *Ganbarote*-ri hurbiltzen zaio gazt. *camarote*. Larramendik jaso zuen *ganbaroste* “recámara” balioarekin⁹, eta happax bezala agertzen da Mitxelenaren *Euskal Orotariko Hiztegia*-n. De facto, Corominasek¹⁰ gazt. *camarote* gaskoierazko *camarototik* datorrela esaten du bere *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*-n. Susmatzeko da euskaraz *ganbara* nafar erromantzetik hartu zuela eta gero *ganbarote* gaskoitik ‘ganbara’ adieraz zeharkatu. Hau izan litekeena da, edo behintzat oraindik argitu gabe dugun arazoa.

Bestalde, euskal erromantze toponimoak agertzen dira, Masu Nittak (prestatzen) aztertu duen bezala, hizketako egoeran bi hizkuntzen arteko hitzak batera erabili izan direnez. Esate baterako Juncáriz (Vizcaya) (Barrancos de *Juncáriz*, Campos de *Juncáriz*, Fuente de *Juncáriz*, Pozos de *Juncáriz*) “probable combinación de sinónimos interlingüísticos como rom. *juncar* + *de* + *vasc. i, ihi* ‘junco’ con sufijo abundancial *-tz(e)*, *-tza*”¹¹ dela dirudi. Badakit Matias Múgikaren lanetan (1996) eta abar beste ikuspuntu batzuk azaltzen direla, baina oraindik ikerketa asko egin beharko dugu garbi ikustera iritsi arte.

8. Nafar erromantzea. Eta honeraino iritsi nahi nuen. Badira euskaraz hitz ugari gaskoitik edo nafar erromantzetik heldu zaigunak: *arrangura*, *tristura*, *ardura*... De facto, nafar erromantzeren gunea, gaztelaniatik eta aragoieratik desberdina izanik, komunikabide korapilo baten tartean murgildurik zegoen Erdi Aroan, eta erabat garrantzitsua da komunikabide korapilo bezala, benetako zubia nafar erromantzea bihurtuz, gaztelania eta aragoieraren artean Hegoaldean eta gaskoi eta okzitaniar arte Iparraldean izanik. Ez dezagun ahaztu, lehendabizi idatzitako euskal testua, Bernard Etxepareren *Primitiae Linguae Vasconum*, gune horretatik etorri zaigula erromantze (gaskoi edota nafar erromantze) grafiaz idatzirik.

Eta arabieratik etorriak izan direnak: *azukre* (edo *sukre* Iparraldean, frantsesez edo katalanez bezala), *al baitari*¹², *laranja* (edo *liraina* edo *naranja*), *¿ez* ote dira nafar erromantze bitartekoak euskaraz sartu izanak?

9. Erromantzearen aldetik lexiko arloan Carmen Isasik aztertu ditu nafar erromantze eta bizkaitar erromantzeen artean agertzen diren harreman historikoak (prestatzen), ez bakarrik gaskoitik (¿ala nafarretik?) datozen maileguak (*ostalaje*, *logaje*,

6 Zarautzen Gabonetan kantatzen genuen bezala: “Salto ta brinko, salto ta brinko, mendian barrena, Jesus adoratzera ahal dan azkarrena”.

7 Ikus Txomin Peillenek (1998) aipaturiko *andoila*, *tripot*, *gola* eta horrelako beste batzuk.

8 Larramendiren hiztegian SUPREMA CONTIGNATIOren balioa bezala azaltzen da.

9 Ondoan latina CONCLAVE ipiniz.

10 Ikus DCECH s.v. *camara*.

11 Ikus L. Michelena, *Apellidos Vascos*, 301 eta 347.

12 Atzo goizean Miren Azkaratek esan zuen Hiztegi Batuaentzat *al baitari* oso hitz preziatua zela, garai batean beste hizkuntza batetik hartua izan arren.

carcelaje, pobrezaje), baizik eta *forano* ‘kanpotar’ (Aragoi, Nafarroa eta Errioxan), *merçero* edo *bolsero* ‘diruzain’). Hori baliteke erakustea, nire ustez, komunikabidea irekita zegoela erromantze eta euskararen artean, bata nahiz bestean.

10. Beste alde batetik, gogora dezagun Tovarrek hil baino lehenago idatzi zuena (nahiz eta hil ondoren argitaratua izan): Rhin Ibaiaren alpetar aldiak hartutako mailegu asko ez ziren inoiz idatzian sartu (“no entraron nunca en la lengua escrita” [1997]), bi mila urte eguneroko hizketan iraun arren (“a pesar de que ha perdurado casi dos mil años en la lengua cotidiana no literaria” [1997]).

Azken finean badugu Euskal hiztegia: *patata, platan, tomate, kanoa* eta abar (gaztelaniatik hartuta izanik aspaldidanik seguru asko).

11. Miren Azkarate eta Patxi Altunak (2001) euskal morfologiaren historiari buruz argitara eman duten liburua irakurtzeko ez dut oraindik astirik izan, baina pentsatzen dut laguntza handikoa izango dela euskal-erromantze harremanak ikeritzeko, hain zuzen ere artikularen sorrera euskaraz eta horren harira euskal erakuslearen sistema zaharraren (bi edo hiru gradukoa zen argitzeko) azterketa, izen sintagma mugatu eta mugagabearena (hau da, artikularen erabilera), baita aditz flexioko morfemen historia eta abar.

12. Sintaxian gauza bera gertatu da. Urte hauetan Pragmatika izeneko metodologiak, ez idatziari, baizik eta hizketari begira eraman ditu aurrera bere lanak. Gaur egun egin beharko genukeena hauxe da, alde batetik “conectores pragmáticos” izeneko partikulen historia adierazi, zein modutan azaldu ziren eta zer funtzio betetzen duten euskararen gainera, *badá...eta abar*, eta batez ere gaztelaniatik hartuak direnak: *según eta*, eta abar. Baita beste esaera desegokiak: esate baterako, *zergatikan*, batuan bazterturik izanez. Hauek denak aztertzeke Lourdes Oñederrak (prestatzen) balio handiko plangintza egin du azaltzeko dagoen artikuluan, Valentzian eginiko espainiar hizkuntzaren historiari buruzko V.garren Kongresuan aurkeztu zuena.

13. Badago *Ibaizabal* izeneko aldizkarian idazle bat “Euskaldun Erdaltzalea” bezala sinatzen duena. Idazle honek ideia berarekin bueltaka aritzen da eta honela idazten du: euskaldun batek gaztelania (erdara azken finean) dotore egiten duela uste du, baina benetako erdara kaskarra erabili. Bere idazkiak nahaste guztiz beterik daude, “komeria aldean” moduan. Oso interesgarria da ezagutzea erretratzen duen euskara-erdara nahaste hori: hitz egiten duenean ez da konturatzen egiten duena gaztelania ez denik¹³. Gauza bera aurkitzen dugu gaur egun uruguaitar eta brasildarren mugan, portugesa eta gaztelania nahasten duten hizkuntzalarien artean. XX. mendearen hasieran euskara eta erdara berehala bizi ziren Euskal Herrian, baina nahaste honek ez zuen hizkuntza berririk sorta erazi: gaztelania goraka joan zen, euskara gutxitzen ari zen bitartean (Echenique, 1997). Orain, XXI. mendearen, zorionez, gauzak aldatu egin dira, zertxobait behintzat. Eta XXI. mende honetan, testuen hizkuntzalaritzak alde batetik eta pragmatikaren bestetik, bata bestearen beharraz hartu bezain laster, elkar osatu eta aberastu egin dute. Horrek esan nahi du metodologiaren aldetik Filologiak zerbait berririk baduela betiko gaiak ikuspuntu eraberritu desberdinetatik begiratzeko.

14. Bukatzera noa. Euskal erromantzeen artean izandako harremanak aztertutako beharko ditugu Soziolinguistika eta pragmatikari begira, hau da, batez ere hizketari zerbait gehiago begira.

¹³ Gure artean, gu geuk esaten genuen Zarautz aldiak: ¿*qué tal, qué tal?*:- *bastante petral*; eta ez genuen pentsatzen *petral* hori euskara zenik, baizik eta gaztelania. Nahaste hauek normalak izaten dira bi hizkuntza edo gehiago egiten den tokietan.

Egia da iraganera begiratu ezkerro euskara eta erromantzeen artean izan diren harremanek gehienez diglosiaren eragina erakusten digutela; ez dut uste, ordea, kasu guztietan horrela izan denik (euskara *ispilu*, besteak beste [esate ximple baterako], *albaitari* edo *telebista* bezala, neologismoak dira edo ziren; horrelakoak garai guztietan izan dira (eta izango dira) eta ez dute diglosiarekin zer ikusirik. Bestaldetik, hasieran esan bezala, kontuan hatu behar dugu erdaraz, gaztelaniaz, euskaratik datozen maileguak ere baditugula. Arrazoiz beterik esaten du Txomin Peillenek (1998) euskararen latinistek edo latina aztertzen dutenek latina besterik ez dutela ikusten, erromanistek erromantzea, eta abar. Hori egia izanik, esan dezagun beste batzuk euskararen historian gertatu den guztia diglosiaren bitartez esplikatuta nahi dutela. Baina bakoitzari berea eman behar zaio, hori da koskarik zail edo neketsuena eta hemen izaten da maiz, nire ustez, Filologiaren aldetik oztoporik handiena.

Egin diren lanek hilarriei buruz edo lexikoari buruz, orain arte dakigunez, Euskal Herrian eta baita inguruko lekuetan ere, komunikabide besterik ez didate erakusten. Eta dena dela, esan bezala, susmatzen dut nafar erromantzea laguntza handiko izango dugula zentzu horretan aztertzen irauteko. Ez da ahaztekoa etorkizunera begira gerta daitekeena, baina hori nire ikerketen mugatik irten den kontua da.

Badakit arlo honetan oraindik arazo anitz dagoela argitu gabe. Pentsatzen dut eztabaidatzeko bizitza guztia eramango gaituen denbora luze izango dugula (batzuentzat luzea izango da, besteentzat laburra, baina gizarteari dagokionez luzea izango dela pentsatuz eta nahian ari naiz, eta gizarte filologikoari buruz mintzatzen ari naizen ezkerro, batez ere euskal gizarte filologikoari eta nire iritzia eman behar baldin badut, Filologia eztabaida dagoen lekuan nahitaez aurkitzen dela esan beharko nuke.

Gogora dezagun behin Joan Corominas erromanista (batez ere erromanisten artean katalanista) ospetsuak esan zuena:

“La historia de una lengua no se comprende sin la historia de las lenguas con las que ha estado en contacto; por lo tanto, no tiene sentido enfrentar una lengua con otra, ni un hombre con otro”.

Eta gure Mitxelenaren (1960b) hitz batzuk aipatuz benetan amaitzera noa:

“En Vasconia y zonas vecinas, el contacto entre romanistas y vascólogos puede ser tan fecundo como es estéril su alejamiento, fundado en prejuicios y en limitaciones subjetivas, y no en la realidad de los hechos que han de ser estudiados”.

Eskerrik asko.

* * *

AIPAMENAK:

- AZKARATE, M. ETA ALTUNA, P., (2001), *Euskal morfologiaren historia*, Donostia.
- AZKARATE GARAI-OLAUN, A., (1996), *Euskal Herriko Erdi Aroko hilarri eta inskripzionak (V-XI.mendeak). I. Euskal Herriko Mendebaldea*, Bilbo.
- COROMINAS, J., Y PASCUAL, J. A. (1985-96), *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, Madrid.
- ECHENIQUE ELIZONDO, M. T., (1984¹), *Historia lingüística vasco-románica. Introducción a su estudio*, Donostia.
- (1987²), *Historia lingüística vasco-románica*, Madrid.
- (1997), *Estudios de historia lingüística vasco-románica*, Madrid.
- (1999), “Protohistoria de la lengua española en el primitivo solar castellano”, *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, Logroño, 39-57.
- (prestatzen a), “Algunas consideraciones sobre préstamos léxicos vasco-románicos”, *Homenaje a F. González Ollé*, Pamplona
- (prestatzen b) “Confluencia de lenguas en el área pirenaica en la época de orígenes”, *Actas del Congreso de lengua y toponimia pirenaicas*, Valencia.
- ELHUYAR (ed.), (2000²) *Euskal hiztegi modernoa*, Donostia.
- GORROCHATAGUI, J., (1997 [1995]), “Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas”, *Veleia*, 181-234.
- (1995), “The Basque Language and Its Neighbors in Antiquity”, *Towards a History of the Basque Language* (J. I. Hualde, J. A. Lakarra, eta R. L. Trask arg.), 31-63.
- HAASE, M., (1995), “Amikuzera”, *Euskal Dialektologiako Kongresua* (R. Gómez eta J. Lakarra arg.), 173-188.
- ISASI, C., (prestatzen), “Documentos navarros y documentos vizcaínos: algunas coincidencias”, *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, Valencia.
- LAKARRA, J., (1998), “Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa”, *Uztaro*, 25, 47-110.
- LARRAMENDI, M., (1745), *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, Donostia.
- MICHELENA, L., (1960a), *Historia de la literatura vasca*, Madrid.
- (1960b), “Prólogo”, E. De Arriaga, *Lexicón Bilbaino*, pp. 5-8, Madrid: Minotauro.
- MUJICA, L. M., (1982), *Latina eta erromantzearen eragina euskaran*, Donostia.
- MUGICA, M., (1996), “Notas de fonética histórica y toponimia. 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos”, *ASJU*, XXX-1, 219-238.
- NITTA, M., (prestatzen), “Romanceamiento de las sibilantes vascas en la toponimia de La Vizcaya (Navarra)”, *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la lengua española*.
- OÑEDERRA, L., (prestatzen), “La cabeza es para andar; sobre el español hablado en zona vasca”, *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la lengua española*.
- PAGOLA, R. M., (1995), “Nafarroako hizkerak”, *Euskal Dialektologiako Kongresua* (R. Gómez eta J. Lakarra arg.), 255-295.

- PEILLEN, Tx., (1998). [1995], *Les Emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne*, Madrid.
- SAYAS ABENGOECHEA, J. J., (1999). "De vascones a romanos para volver a ser vascones", *RIEV*, 44-1, 147-184.
- SEGURA MUNGIA, S. eta ETXEBARRIA AYESTA, J. M. (1996). *Latinetik euskarara*, Bilbo.
- TOVAR, A., (1997). *Estudios de tipología lingüística*, Madrid: Ediciones Istmo.
- TRASK, R., (1997). *The History of Basque*, London / New York.

Mahai ingurua:
**Lekuko euskarak eta euskara batua:
elkarren osagarri ala arerio?**

1

Xabier Kintana

HIZKUNTZA BATUA ETA DIALEKTOAK

Euskararen batasunaren auzia ez da atzo goizekoa baina gure literaturaren historia osoan zehar, nola edo hala, gai hau aldizka planteatu den arren, estandarizaziorako lehen pauso serioak, ordea, XX. mendearen hasieran hasi ziren egiten. Hondarribiko bileretan Euskal Herri osorako grafia arauak ezarri nahi izan zirenean. Geroxeago, 1916an, Euskaltzaindia eratu bezain laster, gure Akademiak lan horri heldu zion, Broussain eta Champion euskaltzainen eskutik, praktikan arrakastarik izan ez arren. Haren ondoko beste saio batzuek ere ez zuten zori hobirik izan, Azkueren gipuzkera osotua, Krutwigek bultzaturiko lapurtar klasikoaren berpiztea edota Oskilasok proposatu nahi zuena gogoan harturik.

Nahi hutsa, ordea, ez da nahikoa izaten asmoak aurrera ateratzeko. Askok sentituriko beharizana, horretarako giro egokia eta gutxienezko egoera administratibo laboragarria, hau da, osagai objektiboak, maiz eraginkorragoak izaten dira proiektuen arrakastarako, eta elementu horiek gure artean 60.ko hamarkadaren bukaeran hasi ziren mamitzen, alfabetatze-euskalduntze kanpainen eta ikastolen ugaltzearekin batera. Horren ondorioz zoritu zen Arantzazuko 68ko bilera, Gabriel Arestik proposatua eta K. Mitxelena zuzendaritzapean gaurko euskara batuaren oinarriak ezarri zizkiguna.

Mitxelena baina, ez genuen hizkuntzalari hutsa. Jakituriaz eta herri senaz ongi horniturik egoteaz gainera, euskaldunon herri-psikologiaren ulertzaile bikaina ere bazen. Beti testu idatziaz ez bada ere, hark gauzak esateko eta egiteko modu berezia zeukan, eta euskara batuaren formaz ez eze, proiektua ulertzeko eraz eta bera bideratzeko prozeduraz ere uste baino eredu-jarraipide gehiago utzi zizkigun. Askok euskara batuaren oinarritzko filosofia hori beragandik ikasi genuen, eta ahal izan dugun neurrian hori praktikatzen ahalegindu gara, beti ongi asmatzea erraza izan ez arren.

Errenteriako irakasleak argi ikusi zuen aurreko batasun-proiektuen porrotaren arrazoi nagusietako bat hau izan zela: inguruetako euskaldunek erdiko euskalkiduenengana zuten mesfidantza, hauek maiz nagusikeriaz jokatzen zutelakoan, hots, bere-

na gainerakoei indarka sartu nahian zebiltzalakoan, horrek besteei zekarkien autonomia-galerarekin. Noski, norbaitek, agian hitz gogorregiekin, gipuzkoar inperialismoa deitu izan zuenaz ari naiz. Ongiegi dakit iritzi horrek aski subjektiboa irudi lezakeela, baina kontua da portaera hori besteei horrelaxe ikus-sentitzen zutela beldurrez eta mesfidantzaz.

Errezelo hori, Mitxelena ongi konturatu zenez, are nabarmenagoa zen mendebalean, Bizkaian bereziki. Baziren horretarako arrazoiak ere. Alde batetik, bizkaiera zen, alde handiz, euskararen batasunarekin gehien galdu beharko zuen dialektoa, bere bazter-egoera eta berezitasun urunduagoengatik. Bestetik, beste euskalkiek ez bezala, bizkaierak aldean hitzun kopuru handia dauka, euskara osoaren herena, gutxien jota, eta giza multzo horren pisu soziologikoa ez zen ahanztekoa. Azkenean, gure herrialdeak abertzaleatasunaren historian izandako garrantzia eta Sabino Aranak eta bere jarraitzaile askok dialekto hori nola estimatzen zuten kontuan izanda, espero izatekoa zen mendebaleko euskaldunek euskara batuaz erreparatu ugari izatea, aurreko batasun-saioetan ere agertuak.

Hori zela eta, Mitxelenak ardura handiz jokatu zuen euskara batua alde bateko eta besteko euskaldunen arteko batasunaren adierazle izan zedin, euskalkien arteko oreka, toki guztietako emaitza eta aberastasunen bilgune, proiektu nazional horretan euskaldun guztiok partaide eta eroso senti gintezen, guztion etxe amankomunean. Horrela uler daiteke, adibidez, aditzaren batasunean puntu askotan mendebaldeko eta ekialdeko euskalkien ezaugarri batzuk onartzeko agerturiko jarrera ona, erdialdeko adizkeren osagarri.

Euskara batua, hortaz, goi-nafarrera-gipuzkera-lapurteraren oinarri sendoen gainean mamitu eta eraiki zen, eta, hasieran behintzat, literatur tradizio zaharra bereganatu zuen, iraganeko formak gehienontzat batuagoak zirelakoan. Horrez gainera, inguruko euskalkien aberastasunak, sintaxi, lexiko eta esaeretan, eskuak zabalik onartzen ziren, bai nafar-zuberotarrenak eta baita, mendebaldeko euskaldunenak ere, literatur hizkuntza horretan eskualde guztietako euskaldunak partaide izateko.

Orduan, adibidez, ez zen zalantzan jartzen *haurride*, *itzel* edo *aitzindari* hitzak edo *anaia/neba*, *bertan/berton*, *gatzatu/mami/gaztanbera*, *itzal/itzel*, *hodei/laino*, *egur/zur*, *lur/behe*, *madari/udare*, eta *zer/zertzuk* bikote-hirukoteak euskara batuko hitz bete-beteak eta osa-aberasgarriak zirela, beren esangura bereziarekin guztion euskara zehatzago egiten zutelakoan. Aniztasuna bereganatzen zuen eredu horrek arrakasta eta onespen zabala izan zuen, hasiera hartan toki guztietako euskaldunak onartzeko izan zuten gogo zabala kontuan izanda, eta bereziki Bizkaian, hemengo euskara hartatik urunduena izan arren. Hori dela eta, une honetan hor-han-hemenka jende batzuk euskalkietara itzuli nahi izateak, oinarrizko desakordioaren sintoma kezagarritzat jo behar dugula uste dut. Eta gaitzespen nabarmenenak berton, Bizkaialdean, sortu izateak ere, termometro sentibera bihurtzen gaitu mendebaldeko euskaldunok, desbideraketan alarma-seinale, gauzak hain ondo ez doazela erakutsiz.

Izan ere, batasunaren hasieran ez genuen oraindik ordenagailurik eta hortaz, gure literaturako egile garrantzitsuenen eragina idazleok, haiek egiazki irakurriak genituelako, beraiez genuen iritzi subjektibo baina egiazkoan oinarritzen zen, zuzen edo oker, munduko gainerako hizkuntza guztietan gertatu den bezala, derradan bide-nabar. Geroago, informatikaren teknologia heldu zitzaigun, baina mende guztietako autoreen datuak aurkitzeko unean horren laguntza preziagaitza izanik ere, aukera ez da oraingo literaturgileen benetako irakurketa-eraginetan oinarritu, fikzio estatistiko batean baizik. Eta ironikoki, ordenagailuei beita hori ematen diharduten operatzaile

hautatuz landa, inork gutxik irakurri eta seguraski irakurriko ez dituen maila ezberdineko autoreek berez izan ez duten eragina nabarmenki igo da aspaldion, lehenago, batzuen ustez, oreka eta naturaltasun handiagoz bideraturik zeuden hainbat gauza hankaz gora jarritz.

Bestalde, autonomia lortu ondoren euskara irakaskuntza eta komunikabideetara ofizialki iragan zenetik, 1968an Arantzazun Xarrittonek azalduriko kezka hura, neurri handiz, bete egin da. Gipuzkoar peto-peto eta kimikoki hutsen –erran nahi baita, gainerako euskalkien berri izan (nahi) gabeen– eragina gero eta ageriagoa da: *bai baino, orai, udara hontako zerua lainoz betea dago, eskuko behatzak, Arratiko bailara, Mirenen anai bat, gera eta degu, artzaitxakurrak, kamioizale, hemezazpi, laister* eta *aizkenean* eguneroko ogia bihurtu zaizkigu argitaletxe, prentsa-artikulu eta irrati-emanaldi konkretu batzuetan. Horietako asko, gainera, zenbait euskaltzainen bedeinkapen nabarmenez gainera.

Ez da harritzekoa, noski, egoera horrek euskaldun batzuegan ezinegona eta haserrea ere piztea. Izan ere, ez dirudi oso bidezkoa, batasunaren izenean, batzuei berenak ez dituzten hitzak, aldakiak eta adizkerak ikasteko eskatzeak, eta besteak, ordea –eta bereziki idazle, kazetari eta esatari ustez profesionalaz ari naiz–, beren zilibor-hesteari begira lasai egotea, besterenik ezer jaso eta erabiltzeko inolako interesik izan gabe. Eta zabar-alferkeria hori are salagarriagoa iruditzen zait gainera, bitartean, milaka euskal herritar erdaldun euskara ikasten ari direla gogoan izanda, gizarte-integrazioaren izenean batzuei eskatzen zaiena ez baitago inola ere orekatutik beste muturrekoen axolagabekeriarekin.

Euskara batuaren aitzakian idazle batzuek beren erdialdeko euskalki pribilegiatua bultzatu eta gainerakoen aberastasunak jasotzeko interes berezirik ez dutela ikusirik, ondorioz, beste idazle batzuek, erreakzioz, beren dialektoei eutsi nahi izan diete, eta pendulua beste puntaraino eramanez, euskalki kutsuko guztia goresten eta azpimarratzen hasi zaizkigu. Kasurik nabarmenenetako bat, Xabier Amuriza idazle eta bertsolaria dugu, seguraski. Oker handirik gabe esan daiteke bera izan dugula Euskal Herriaren historian bertsolaritza hizkuntza landu eta idatziarekin uztartzen gehien saiatu dena, hura arlo horretako ez gutxiren herritarkeri kutsutik atera eta bertsogintza mailaz jasoz. Bizkaitik egindako bere ahaleginak Gipuzkoa aldean ez zuela oihartzun handirik ikusita, nonbait, aspaldion, ordea, berriz ere lehenagoko molde dialektaletara pasatu da, hots, kasu egiten ez ziotenen bide berberera. Ondorioz, atzerapauso horrekin guztiok eredu interesgarria galdu dugu, zalantzarik gabe.

Horietako batzuek uste dute euskalkiz idaztea mesedegarria izan daitekeela euskalkien lexiko eta esaldi-emaitzak euskara batuan txertatuz eta indartuz joan daitezen. Ene irudiko baina, oker daude. Jokabide horrekin euskalkietako hitzei izaera are lokalagoa ematen diete, mugatuagoa, beren praktikan hitzok erabilera dialektal hutsarekin lotzen dituztelako, eta horixe da, antza, gipuzkeraren oraingo hegemoniarekin ondo pozik dagoen zenbaitek nahi lukeena, hain zuzen: euskalkietako hitzak onartu bai, baina euskalkietan idazten denerako besterik ez, horrela pixkanaka euskara batutik erabat zokoraturik gelditu daitezkeen. Horregatik, euskalki ezberdinetako berezitasunak ate nagusitik sartzeko bide bakarra, ene irudiko, horiek euskara batuan erabiltzea da.

Argi utzi nahi dut, jakina, euskalkietara itzuli nahi horretan maila ugari eta ñabardura franko direla, eta kasu guztiak ez direla zaku berean sartzekoak. Alde bate-tik, badira hasierako euskara batu formalegi eta akademizista hark falta zuen freskotatuna norbere euskalkiaren berezkotasunean berreskuratu gura izan dutenak, lagun- eta senide arteko harremanen erregistroa, adibidez, eredu batuari herri-hizkera txertatzean

osatuko zelakoan. Horiek orok, zer esanik ez, lan bikaina egiten dihardute, gure literatur hizkuntza erregistro berriez aberasten dutelako.

Aitortu beharra dago, bestalde, euskaldun berriok, umetako hizkuntza erdara izan dugulako, seguraski ez garela ongi konturatzen hizkuntza mintzatu dialektalak txikitandiko euskaldunengan zer nolako garrantzi eta lotura afektiboa daukan. Hau, derradan bidenabar, maiz hutsune handia izaten da, euskaltegietan ez baita afektibotasunaren hizkuntza inola ere lantzen, ondorioz, horretarako eredu egokirik ezaz, ikasleak senide, haur txiki, maitaide eta lagunarteko giro berezietan hankamotz utzi-rik. Eta hor ere, jakina, azpie-redu dialektalek badute sarrerarik¹.

Toki jakinetan kokaturiko elkarrizketa biziei sinesgarritasuna emateko ere, euskalkietara jotzea erabaz dezko da, eta Txomin Agirrek berak ere hortixek jo zuen *Garoan*, Oñati ingurukoena hizkera nabarmentzeko. Irrati lokaletako emanaldi batzuk, herritarrekin harreman zuzenak dituztenak bereziki, euskalkiz ematea ere guztiz egokia iruditzen zait. Normala da, bestalde, administrazioan, arduradunek beren administrazioekiko tratua berauek ongien ulertzen duten moduan izatea, edo apaizek sermoiak beren herritarren euskalkian egitea. Zer esanik ez, eskola-ikastoletako ume gehienek euskara aski homogenea egiten duten herrietan, andereñoek, beren lana behar bezain ongi egin nahi badute behintzat, ondo kontuan izan beharko lituzkete tokian tokiko euskararen ezaugarri nagusiak, lexiko aldekoak batez ere, haurrekiko lehen harremanak arrotz eta beren aita-amen hizkeratik urrunegi gerta ez daitezten.

Horretan, ondo kontuan hartzekoak dira, ene ustez, Juan Luis Goikoetxeak toki euskaldunetako haurrak eskolatzeak eskaintzen dituen ideia gehienak, bai eta Koldo Zuazoren proposamen batzuk ere, kasu batzuetan, kasuistika xeheegietan abiatuz gero, praktikara eramanez ezinezko absurdoetara hel gaitzekin arren².

Kezkagarria, ordea, bestea da: zientzi artikuluak orain euskalkiz plazaratzen ikustea; ETBko aurkezle batzuek beren herriko era dialektalak erabiltzea (*hemezazpi*, *artzai*, *gotzai*, *degu*, *gera*...); Bizkaiko museoetako katalogo eta argibideak, Enkarterrietakoak barne, euskalkiz eskaintzea; Euskara batuan holakorik ez dagoenean, Bizkaiko Diputazioak bertoko ikasleen artean euskalkiz egindako agendak banatzea;

1 Giza harreman berezietarako hizkuntz ereduak, noski, sozialki transmititzen dira, eta horregatik zaila izaten da inoiz ikusi ez entzun ez duguna ongi asmatzea. Halere, beren hutsune nabarmenak onarturik ere, zerbait esan beharko lituzkete euskaldun berri/ikasien alde: euskara ikasketa-bidez eskuratuta dutenez, hots, hizkuntzaren sormen-baliabideak ongi berenganatuak daukatelako, maiz, asmamen biziagoa eta itzultzeko ahalmen handiagoa izaten dutela txikitandiko euskaldun letragabeei baino... batzuek eta besteek eredu horiek erdaraz jaso dituztenez. Gogora dezagun, adibidez, maitasun eta sexu harremanak geure artean tabu hutsak izan ditugula orainsu arte, eta giro horretako hizketak, nagusiki, erdaraz jaso ditugula, erdal literatura, irrati, zinema edo telebistako mezu-modeloen bitartez. Alde horretatik, Koldo Zuazok bestelakorik uste izan arren, maizago entzun daitezke txikitandiko euskaldun batzuen ahoan *palo-ma*, *preciosa mía*, *chavala*, *pichoncito mío*, *carriño*, *amante*, *jan lentejitas*, *etorri lolitos egitera*, *a borriquito* modukoak euskaldun ikasienean baino. Bestalde, Iturgaitz jaunak adierazpen publikoetan erakutsi ohi dizkigun etorri eta bokantza mirezgarriak inspiraziotzat harturik ere, ez dirudi "hain beharrezko, ezinbesteko eta nahitaez eutsi beharreko" omen dugun euskara batuari laguntzeko modurik egokiena denik, bera hainbeste nekez eta ikastordu luzez eskuratzen ari direnen lepotik "Marteko euskara" moduko loreak asmatu eta lau haizeetara hedatzea, euskalkiak "über alles" eta "for ever" bultzatu nahi dituztenen fabore, ura beren errotara eramaten utziz. Are gutxiago, "porque jeneralmienten Pamplonako campo de deportesen entrenetan dogu" gisakoak parra-parra esaten dituztenen euskeratxu jatorri inolako deiturarik ezartzen ez zaionean, zenbait euskaldun berriz gainera, euskalkidun ugari ere euskara txar eta kaxkara egingo ez balute bezala. Eta ez du balio, gero, sorgin-ikaslearen antzera, suarekin olgetan ibili ondoan, inguruak kixkaldurik utzi ondoren, norbere burua ere errerik ikustean, euskara batuaren etsaen profeta berri ustekabea bilakaturik, beranduko damuz aieneka agertu nahi izatea.

2 Kasu nabarienetako bat aste-egunen eta hilabeteen izenena dateke: aspaldiko urteotan Euskal Herrian argitaratzen diren egutegi gehienek eredu batuko izenak besterik eskaintzen ez dituztenez, eta, zenbait baserriako lagunek salbu, kale giroko jende gehienek, era batuek ez badakizkitez, *enerue*, *febrerue*, etab. besterik esaten ez dutenean, herri mailako hizkuntza mintzatu zein idatzian behialako forma dialektalak birpiztu nahi izateak ez dirudi premiazko ez bidezkoa denik. Bestalde, gaurko gizartean dugun lekualdaketa ugari eta toki ezberdinetako euskaldunen arteko ezkontza mistoak goagan izanda, zaila da hiri handietan -eta ez hain handietan ere- ume euskaldun talde homogeenok aurkitzea, proposatzen diren euskalki-egokitzapen horiek praktikara eramateko, eta are zailagoa izango da, zalantzarik gabe, etorkizunean. Horrek ez du esan nahi, noski, posible diren lekuetan gaitzestekoak direnik.

jendea literaturarik gabeko azpieuskalkietan alfabetatu nahi izatea; kultura jendeagana hurbiltzeko aitzakiaz herri-aldizkariak azpiazieuskalkietako forma tradizio gabe bitxienekin argitaratzea; lurralde historiko bateko berriak Euskal Herri eta mundu osorako prentsez eta internetez euskalki hutsez eskaintzea, herrialde horretako zona erdaldunetan eredu batua ikasteko hainbeste ahalegin egin duten euskaldun berriei beren herriko albisteak, iseka nabariak, dialektoz emanez; Euskaltzain batek euskara batuan esandako hitzak, edonork ulertzeko modukoak, ondoren Euskaldunon Egunkarian dialektoz eskaintzea, berak halaxe esanak balitu bezala; autobus publiko batzuetan *irteera* barik, *urteera* idaztea; euskalkiak hizkuntzatzat harturik, horiek normaltzeko arauak web orrian eskaintzea; unibertsitatera selektibitatea egitera datozen ikasle batzuek, Eubako ikastetxe famatu batekoek, adibidez, euskara batua ez dakitelako aitzakiaz azterketak euskalkiz egitea, aspaldiko urteotan gertatzen ari denez. Biblia osoa euskaraz daukagunean, oraindik mezako liturgia, aita gurea barne, lurraldez lurraldeko euskalkietan izatea, maiz hiztunen egiazko euskararekin bat etorri ez arren (Eibar, Oñati, Oiartzun, Hondarribia, Irun...). Hitz gutxitan: berez euskara batuari legokiokeen eremuan oraindik euskalkiak jarri nahi izatea, Jon Agirrek, esaterako, argi eta garbi predikatzen duenez³.

Ez ditugu, ordea, beste muturrekoak ere ahaztu behar. Ez da egokia, eta ez, seguraski, euskara batuaren kausagatik bakarrik, Bizkaiko herri euskaldunetako haur txikienekin sistematikoki *kilimak*, *pusketa*, *tronpatu* eta *kausitu* bezalako hitzak erabiltzea, bertoko *kili-kiliak*, *zati*, *okertu* edo *aurkitu* ezagunagoen orde. Euskara batuaren aitzakiaz, ez toki horretako ez inongo den euskalgaiztoaz egindako kartel aldrebesak jartzea ere astakeria galanta da, edo Gipuzkoako herriko jaietako programak agian zuberotarrek hobeki ulertuko luketen euskaraz idaztea, eta gisa honetako ganorabakokeriak.

Abusu hauen aurrean, iruditzen zait euskara batuaren hasierako oinarri ideologikoak birplanteatu, berraztertu eta, behar diren osagarri eta zuzenketa guztiekin, berreskuratu behar ditugula. Eta, hasteko, euskalkien eta euskara batuaren eremuak argi banatu beharra legoke, batak bestearen arloa bidegabeki zapal ez dezan.

Beste herri guztietan bezala, dialektok beren tokia, batez ere, maila mintzatu informalean daukate, etxeko giro eta lagunaren artean, eta gurean, oro har, jendea jatorriz eta txikitandik euskalduna den herrietan bereziki. Horrek ez luke esan nahi, munduko gainerako herri zibilizatu guztietan gertatzen denez, irakurtzearen eta kultura jasoaeren eraginez, zenbait forma mintzatu aberrante, laburtuegiak, erdarakadaz josiak etab. pixkanaka landu eta eredu batura hurbiltzen joatea komenigarria ez denik, toki urrunetako euskaldunok elkar ulertuko badugu, ez baitut uste, zenbaitzuek pentsatzen omen dutenaren kontra, euskaldunik hoberena sekula santan ezer irakurri gabea denik.

Euskalkiz idazten denean, gainera, beherago aipatuko dudanagatik, hizkuntza batuaren eredia ahalik eta gehien eduki beharko litzateke kontuan, eta herrian edo herrialdean bi aldaera erabiltzen direnean, zabalduenari eta batuenari lehenasuna eman (*alkarregaz*, ez *arkalaz*; *aurten*, ez *aurton*; *balitu*, ez *baleuz*; *gertatu*, ez *gertau*; *guraso*, ez *burraso*; *jende*, eta ez *jente*; *kalitate*, ez *kalidade*, *liteke*, ez *litaik*, *sartu*, ez *sartun...*), EGUNKARIAko Bizkaia gehigarriaren arduradun –itxuraz– giputzek hain sistematikoki idazten dituzten eta bizkaitar gehienoi hain xelege gertatzen zaizkigun *alabearen*, *enpreseak*, *eskolean* horiek ez aipatzearen. Edonola ere, eta berriro diot, euskalkietako hitz bereziak, sinonimoak, esaerak, joskera bitxiak etab. beti izango dira zilegi eta ongi etorriak eredu batuan ere, zein bere erregistro egokian.

³ Edonola ere, sintomatikoa da, euskalkia denetarako erabili behar dela dioten askok bere lanetan maila apal nabarmena erabiltzea, ezer irakurtzeko ohiturarik ez duten jende letragabeak erakartzeko alferreko ahaleginean nonbait.

Literatur hizkuntza batuaren arloak, ordea, gainerako eremu formal guztiak dira, eta, izenak berak adierazten duenez, oso bereziki zeregin idatzia: irakaskuntza, literaturgintza, ikerkuntza, administrazioa, seinalizazio-kartelak, hedabideak etab. Horrek ez du esan nahi, jakina, gaurko euskaldunon egoera soziolinguistikoa kontuan izanda, lexiko eta sinonimoen erabilera, batzuetan tokian tokiko egokitzapenak gaitzestekoak direnik, gure hizkuntz koktela oraindik behar bezain irabiatuak ez dagoelako, baina beti ere eredu batu literarioa errespetatuz (*amama/amona/amandre/amatxi, apur/pixka/poxi/amiñi, ahalke/lotsa, artez/zuzen, aurkitu/topatu/idoro/ediren/kausitu, debekatu/galarazi, gurdi/orga hitz/berba/ele/mintzo, irten/atera/jalgi/ilki, jausi/erori, jolasean/olgetan, nahi/gura, neba-arreba/haurride, ondo/ongi/ontsa, txakur/or, txerri/urde...*) tradizioerik gabeko txokokeria, laburpen, arrunzeria edo aldaera dialektal hutsei sarreerarik eman gabe: *arkitu, arpel, arrai, artzai, erten, galazo/galazi, ipui, iten bozu, mahain, oai/oin/guai, pasau, pentseu, ukusi, usai...* Eta ez nituzke aipatzeke utzi nahi herri-hizkeren aitzakiaz aspaldion bazterretan agertzen hasi zaizkigun *merenderue, bentaneruek, karroak*, edo *biberoak* bezalako erdarakada gordin horiek.

Era berean, eremu erdaldunetako eta etorki ezberdinetakoa ikasleak dauzkaten hiri nagusietako eskoletako irakaskuntza, maila jasoko hitzaldiak, irati-telebistetako emanaldiak, film itzuliak, irakaskuntza (bereziki maila gorenetan eta ingurua erdalduna den tokietan: Enkarterriak, Errioxa, Erribera, hiri nagusiak...), kamera eta mikrofono aurreko adierazpenak, informazio-argibide orokorrak (geltoki-aireportuetan, erostetxe handietan etab.) euskara ahalik eta batuenean egitea komeni da, horrela hizkuntza eredu finkatzera laguntzeaz gainera, irakurtzeko ohiturarik ez duten herritarrek, batez ere adin batetik gorakoek, begiak ezean, belarriak bederen euskara batura molda ditzaten.

Egia esan, modalitate bien artean etengabeko osmosia gertatuko da, hurbiltze bidean. Horrela, literatur hizkuntzak jende xehearen hizketatik maiz berba apal, arrunt edo dialektalak bereganatzen ditu, horietako batzuk jargoi edo esangura berezietarako espezializatuz. Herritar arruntak, aldiz, irakurketaz, eskolan dituen seme-alabei entzunda, hedabideen eraginez eta, pixkanaka eredu jaso eta aberatsagoaz jabetuz doa, horiek aldizka, berak ere zerbait badakiela erakutsi nahi duenean, hobekixeago mintzatzeko erabiliz. Eta fenomeno hau gero eta nabarmenagoa da gazte jendearen artean, gaur egun bere euskalki hutsean berba egiteko gai direnak ia-ia erabateko analfabetoak izanik, hots, testu ida-tziekin eta komunikabideekin inolako harremanik izan gabeak.

ESTANDARIZAZIOAREN INGURUAN

Bestaldetik, ez letorkiguke batere gaizki hizkuntzaren estandarizazioaz gogoeta labur bat egitea, ideiak argi eta ordenaturik edukitzeko. Jadanik XVIII. mendean Joanes Etxeberri Sarakoak ongi azpimarratzen zigunez⁴, hizkuntza batuak, eredu gisa balio izatekotan, bat eta bakarra izan behar du, eta ez bi, hiru edo gehiago, kasu horretan erremedioa gaitza bera baino okerrago gerta daitekeelako. Horrexegatik, gorago aipaturiko egokitzapen lokalak kontuan izanda ere, estandarizazioak, berez, zeregin jaso batzuetarako eredu ukaitea esan nahi du, baina eredu bakarra eta esklusiboa,

⁴ "Halatan bada gure eskuara zurtz jabegabeko, eta hainbertze mendez mende arrokapean, itsaso, eta uhinpean galdu ordean bezala dabilan hunentzat, nahi nuke bilhatu aitzindari, eta buruzagi on bat bakharra; erran dut bat eta hura bakharra, zeren asko orduz hainitz aitzindari, eta buruzagiren izatea baino, hobe balizate osoki bathere ez izatea: *Nam confregit Dominus conquassabit capita in terra multorum* (Ps. 109). Aitzindari, eta buruzagi hainitz den lekhan behin ere ezta enkontru onik, aitzitik han kausitzen eta izaiten ohi dira nahastura, gudu, eta eskatima franko: handik dio Iskribu Sainduak ere: *Omne regnum in se divisum desolabitur* (Luc, 11 v. 17) Hargatik beraz aitzindaria edo buruzagia behar da izan, lehen erran dudán bezala, bakharra, baina hura ona eta behar bezalako". Joannes Etxeberri Sarakoaren *Lan hautatuak*, Lur ed., Donostia, 1972, 115-116 orr.

egiazki guztiahalduna izateko, filosofo klasikoez zuhurki irakasten zuten, Jainkoak berak ere bakarria izan behar duen bezalaxe.

Halere, estandarizazioak, bere erabilera-eremu sozialaz gainera, beste premisa bat ere badakar aldean: eremu geografiko zabala izatea, hain zuzen. Euskal Herri osorako hizkuntzaren batasuna seriozki planteatu aurretik, literatur euskalkiek zeinek bere erabiltze-esparru geografikoa zehaztua zuten. Horrela, bizkaitarren arteko eredu idatzia erabakitzean, konturatuta zein konturatzeke, jaurreriko idazleek barruti horretako aldakien artean hautatu behar izan zuten. Adibidez, jendearen ahoan bizi ziren *dabe/daudie/daurie*, *guzti/duzti*, *ikasi/ikesi/ikisi*, *izen/uzen*, *sartu/sartun* formen artean lehenak hobetsi ziren. Hor –eta hori ere Mitxelenak inoiz zuhurki oharrarazi zigun– Sabino Aranek berak ere, bizkaierarako arauak ematean, lurralde historikoa-ren mailan bada ere, eredu batu bakarria proposatu eta bultzatu nahi izan zuen.

Jakina, euskaldunok herrialde-kontzeptu probintziala politikoki oraindik gainditua ez genuenean, eredu lokal bakoitzaren ondoan, baziren, zein bere esparru esklusiboan, beste batzuk ere: bizkaiera, gipuzkera, lapurtera eta zuberera, tradizionalki literatur euskalkiak deituak, hain zuzen. Horietako bakoitzak aldamenen hiztun-multzo handiago edo txikiagoa zeukan, bai eta nola edo halako liburugintza ere, baina oinarritz, bakoitza bere eremurako moldatua izanda, hortik kanporako pretentsiorik ez zuenez, bere barruti horretan buruaskia zen, hau da, autarkikoa. Alde horretatik, Greziako antzinako dialektoez gertatzen zenez, berdintasun egoeran bizi ziren elkarren ondoan. Halere, Atenasko aldaera, koine famatua, eratuz joan zen heinean, oreka horrek ez zuen luzaro iraun, eta prestigio handiagoko eredu hura sortu zenetik, laster, *primus inter pares* izatetik, gainerako guztien erreferente nagusia izatera igo zen.

Horixe zen, preseski, Mitxelenak azaltzen ziguna hizkuntzaren eta dialektoen arteko ezberdintasuna, nolabait, planeta-sateliteen artean dagoena bera dela zioenean. Eredu batua sortu eta indartzen den neurrian, dialektuak hizkuntza nagusi hori du erreferente eta jarraibide, sateliteak bere planeta duen bezala. Eta konturatu ez bagara ere, euskararen arloan azken urte hauetan euskalkien balioespenean, hierarkia bera mamitu da: lehenagoko berdintasun-egoera hartatik menokotasun-egoerara iragan gara. Gaur egun hiztunon erreferentzia nagusia euskara literarioa da, euskaldun gehienon buru-gogoetako eremu geografikoa Euskal Herri osoa den bezala, hots, euskaldun nazioa, eta ez, soilki, norbere probintzia edo herrialdetxoa.

Alde horretatik, lehenagoko panorama hura sakonki aldatua denez gero, euskalkiekiko pertzepzioa ere birkontsideratu beharra daukagu. Adibide argi bat ipintzeko, antzinan Bizkaiko ikuspegi hertsitik, bizkaieraren batasuna egiteko orduan, *ikasi* forma aukeratu bazen, jaurreri honetan erabiltzen ziren beste aldaerak baztertuz (*ikesi*, *ikisi*), -berauek, linguistika aldetik, hautatua bezain onak izan arren-, oraingo honetan Euskal Herri osorako nazio-hizkuntza-planteamenduan, gauza bera egiteko ordua heldu da erro bereko beste aldaera guztiekin ere. Eredu batuan *aulki*, *atera*, *bakoitza*, *belar*, *berri*, *bezala*, *eliza*, *elur*, *eman*, *eskaini*, *gezur*, *guraso*, *gutxi*, *ile*, *olio*, *oroitu* edo *soro* hobetsirik gelditu diren unetik, euskalki ezberdinetan ahoz esaten diren *alki*, *atara*, *bakotxa*, *bedar*, *barri*, *bezela*, *elexa/eleiza*, *edur*, *emon*, *eskeini/eskini*, *guzur*, *burraso*, *gitxi*, *ule/ulle ori*, *orroitu* edo *solo* aldaerak holakotzat hartzen ari dira, hots, forma **idatzien** aldaera **mintzatu** hutstzat, dialektologoentzat seguraski biziki interesgarriak, baina hizkuntza idatzian inolako sarrerarik izan behar ez dutenak, *duzti*, *erten*, *galazo* edo *uzen* berba aspaldian baztertuek ere merezi ez zuten arrazoi berberagatik.

Hitz gutxitan, ene ustez, gaur egun ez dago inolako justifikaziorik hitz berberaren bikote hauekin irakurleen begiak alferrik nekatzen segitzeko, forma eredu estan-

dar eta era idatzietan maizenik agertzen denaren ondoan, sokatira antzuan, bigarren mailako beste fantasma absurdoak ere mantendu guran. Estandarizazioak, neurri handiz, itxura idatzia, nortasun grafikoa finkatzea eta kontsakratzea esan nahi du, eta ondorioz, herri zibilizatueta behintzat, inori ez zaio irakasten tradizio idatzi gabeko aldaerarik edo literatura modernorik ez duen dialektorik. Hizkuntza batean alfabetatzeak irakurtzeko aukera zabalduea eskaintzea esan nahi baitu. Erdaldun maisu bati, adibidez, ez litzaioke burutik pasatuko, ikasleen erraztasunaren aitzakiaz, bere herriko analfabetoei *eso mesmo la dije a la güela, ven pacá, estuvistes ay, ansí, eto me paice mu güeno, endemás, satamente* edo *pos ha venío* modukoak irakastea, esaten diren modu berean behintzat, horien forma estandarrak baizik.

Hortaz, bistan dago, hizkuntza batuarekin inolako harremanik izan nahi gabe eta azken hoge urteotan eredu batuak hezkuntzan, hedabide eta administrazioan egin duen bide luzea ahazturik, euskalkiak estuki arautu, beren behialako forma idatzian mantendu eta bultzatu nahi izateko saio batzuk alfer-lanak direla, eta ez luketela kritika berezirik ere mereziko, ahalegin horietan euskaldunok geure indar urriak sakanabatzen eta hondatzen ari ez bagina, inguruko erdara ongi finkatuen mesedetan. Aldamenean eredu batua duen beste edozein hizkuntza ofizialek bezala, gurean ere euskalkiek, berez, komunikabideen, irakaskuntzaren eta administrazioaren eraginez, etengabeko erosio prozesua jasaten dute, pausoz pauso hargana hurbilduz. Eta behin prozesu hori hasiz gero, dialektoen isolamendua behin betiko hausten da, egoera erabat aldakorra dute, atergabeko hurreratzeko eta asimilazio-bidean abiatua. Joera natural hori, gaurko hitzunez jadanik ez dakiten behialako modeloaren arau zaharkituz eta korronte nagusiaren kontrako neurri bitxiekin gelditu eta oztopatu nahia marea gorei kanaberazko hesiak jartzea bezalakoa da.

DIALEKTO ALA HIZKUNTZA?

Lawrence Arabiakoaren film famatuko pasarte bat ekarri nahi nuke hona. Gogoan dukezuenez, protagonistak, Akabako portutik irten eta Sinaiko basamortua zeharkatu ondoren, Kairora heltzean, Allenby mariskalarekin hitz egiten du, eta bere konkistak sendotzeko, armak eskatzen dizkio arabiar lagunentzat. Hasieran fusilak, gero metrailadoreak eta ondoren munizioak. Kasu guztiotan mariskal ingelesak, aldamenean zuen Dryden aholkulari diplomatikoaren onespenez, baietz erantzuten dio. Hurrengoan baina, Lawrencek arabiarrentzako kanoiak eskatzen dizkionean, diplomatikoak, erabat asaldaturik, honela dio: “Kontuz jenerala, kanoiak emanez gero, independentzia emanen diezu eta”.

Hizkuntzen arlora itzuliz, nolabait horixe bera esan daiteke dialektoez ere: Dialekto bat grafiaz, morfologiaz eta gramatikaz erabat arautzen denean, bere independentziarako tresnak eskaintzen zaizkio, hots, ordura arte dialekto izandakoa hizkuntza bilakarazten dugu. Beraz, geure buruari galdera hau egin behar genioke: ea euskara **bat** nahi dugun, ala euskal hizkuntza **batzuk**. Eta bigarren kasu honetan, jakina, ea gure egoerak, demografiak eta baliabideek aukera hori aurrera ateratzeko erarik ematen ote diguten ere, behin anizbide horretatik hasiz gero, zatiketaren zatiketaz tokian tokiko modelo ezberdinen bila noraino hel gintezkeen asmatzea zaila ez den arren.

Norbaitek esan dezake inoiz, eredu estandarraren ondoan, azpiestandarrak ere izaten direla, baina ez gaitezen engaina. Horiek eskualde zabal oso ongi mugatuetan

eta hiztun kopuru handiz hornituak izaten dira. Gainera, konbergentziarako borondaterik ez dagoenean, azpiero horiek azkenean hizkuntza beregainak bilakatzeko joera dute, katalan/valentziera, galego/portugesera edo serbiera/kroazieraren kasuetan argi eta garbi gertatzen denez, gauza jakina baita, dialektoreen eta hizkuntzaren arteko ezberdintasuna, linguistikoa baino gehiago, maiz subjektiboa eta soziologikoa izaten dela. Bestelako kasuak ere badira, noski, errumaniera/moldaviera eta turkiera/azerierarena, adibidez, Sovietar Batasunaren peko bigarren eskualde horiek ondoko senideekin elkartzeko lehen neurria aspalditxoan hartua baitute jada, alfabeto zirilikoa utzi eta latindarra onartzean.

Ez nuke ixildu nahi euskararen azken urte hauetako dialektizazio-joera honetan bazterretan zabaldu den informazio faltsu eta kaltegarria: euskalkien aberastasunaren kontuaz ari naiz. Izan ere, dialektok altxor aberasgarritzat aurkeztean sarritan gauzak nahasi nahi izan dira maltzurki. Alde batetik, behin eta berriro azpimarratu dut euskalki guztietako fraseologia, lexiko propio, ezberdin eta berezitua, ezin utzizko aberastasun-iturri bikaina gertatzen dela guztion euskara batua osatzeko orduan. Baina hitz berberaren aldaera hutsez ari bagara, (*beltz/baltz, direla/dirala, eduki/euki, elkar/alkar/elgar, eman/emon, erabaki/erabagi, etortzea/etortea, gainean/ganean, igo/igon/igan, jaiak/jaixak, jende/jente, naiz/naz, nazio/nazino, nintzen/nintzan, noiz/noz...*) argi esan behar da hor ez dagoela inolako lexiko-aberastasunik, Mitxelenak inoiz salatu zuenez, eta bai erraztasunerako, normalizaziorako eta elkar aditzeko oztopo absurdoak.

Filologoen ikuspegitik, ordea, egia da aldaera dialektaletan azken buruko etimoa topatzeko edo hitzen bilakaera historikoa argitzeko arrasto oso interesgarriak aurki daitezkeela, baina horrek ez du zerikusirik ohiko hiztunek elkar aditzeko behar duten erraztasunarekin, ez eta hizkuntza biziaren normalizazioarekin ere. Halere, badirudi euskalkizale eta dialektologo batzuek, deformazio profesionala azken muturrera eramanda, oraindik bitxikeriak esaten dituzten hiztunak –eta dirudenez zenbat eta letragabeagoak hobeto– giza zoologiko pribatuetan kontserbatu nahi lituzketela beren plazer partikularerako, edo agian beren klub txikiko kideei giza espezimen horiek erakusteko, magnetofoiak aspaldian asmatu zirela ahaztuta nonbait. Eta gauden egoera honetan, jendea inolako testu idatzirik ez daukan bere txokoko euskera-txuan alfabetatzeko saiokat egiten jardutea, esan ditzagun gauzak garbiki, horko ikasleak lotsagabeki engainatzea besterik ez da⁵. Eta ez du balio, ondoren, kausalitatearen ordena hankaz gora jarrita, joan den mendearen hasieran Federiko Belaustegigoitiak jadanik salatu zuen “azutegiko euskara” edo “*euskera de barriada*” moduko aldaerak maila idatzira eramaten saiatzeak, egiten ari den alfabetatze lan desegokia a posteriori justifikatzeko.

Gertakariak historian bi aldiz jazotzen omen dira: lehenbizikoan tragedia moduan eta bigarrenean fartsa gisa. Euskal Herrian hizkuntzaren batasunaren planteamenduak oraingoarekin, hiru aldiz errepikatu dira. Beharbada buru gogorreko komediante txarrak garelako, edo agian noizik behinkako ziklo itsuetan galdurik gabiltzan ero hutsak. Horrela, batzuen eta besteengatik geure hizkuntzaren iraupenari berari erronka ez txikia jasanarazten diogu etxe barrutik, frantsesak eta espainolak kanpotik egiten dizkioten

5 Gure arteko zorakeriak ikusita, gogora datorrit, ezinbestean, Arthur Koestler-ek bere biografian kontatzen duen pasadizo xelebrea, Sovietar Batasun sortu berria bisitatu zuenean berari gertatua. Behin Asiako lautadetak Merv herriko eskolara eraman zuten, Afganistandik ez urrun, eta ikasgela batera sartu zenean, harriduraz ikusi zuen, maisuaren keinuari jarraituz, ikasleek *A guten Tog!* esanez agurtzen zutela bera, alemanezko ohiko *Einen guten Tag!*-en ordeztu. Izan ere, bere ezjakintasunean, errusiar irakasle gizagaixo hura, alemana barik, yiddish-a irakasten ari zen, hau da, Europaren erdialdeko juduek zerabilten Erdi Aroko aleman dialekto zaharkitu bat, hebreerazko hitzez josia. Arthur KOESTLER, *Euforia y utopia*, Alianza Editorial, Madril, 1977, 190. or.

erasoak aski eta sobera ez balitu bezala. Eta oso sintomatikoa da, gauzak ikusi eta ulertu nahi duenarentzat behintzat, atzora arte euskararen kontra jo eta ke ibilitakoek, orain, euskara estandarren arrakasta ikustean, bat-batean, herrixka eta famili giroko dialekto beneragarri eta “egiazkoen” aldeko porrokatu agertu nahi izatea⁶, baina jakina, aldi berean orotarako erabili nahi den euskara batu artifical horren kontra. Garbi baitugu guztiok, azken buruan, bide bakoitzak nora garamatzen.

Ordua da honelako eho-desehotzeko penelopekeriei behin betiko amaiera emateko. Pentsatzen dut seriooki planteatu behar ditugula hizkuntza batuaren eta dialektoen funtzio-eremuak eta hauen banaketaren lerro nagusiak, batak besteen arloa zapal ez dezan eta guztien artean elkar osatzeko bide aberasgarria zabalik gera dadin. Era berean, euskara batuaren hasierako kontzepzioa bera berreskuratu beharra daukagu, euskaldunen elkargune eta gure arteko batasunaren ispilu izan dadin, batzuk beste-engandik ikasteko prest egonez, berdintasun egoeran, inoiz sentitu ditugun nagusimenpeko arteko harreman latz eta deserosoak oro behin betiko uxatzeko.

6 Eta, zalantzarik izanez gero, aski luke irakurleak Jaime Ignacio del Burgok bere iazko liburu sonatuan (*El ocaso de los falsarios*, Editorial Laocoon, Madrid) euskara batu eta euskalkie buruz idatziriko pasarte argigarriok irakurtzea: “No podía ser de otra forma porque se trataba –dicho sea con el mayor de los respetos– de una lengua rural y primitiva, incapaz de competir con el latín y de evolucionar hacia formas más avanzadas que, quizás, hubieran podido convertirlo en idioma nacional”... “Más aún, de no haber sido porque la Real Academia de la Lengua Vasca decidió a mediados del siglo XX, en pleno franquismo, acometer la tarea de unificar los dialectos vascos y las reglas gramaticales así como la traducción a veces artificiosa del diccionario de la lengua española (sic) al nuevo idioma unificado o batua, la pervivencia del vascuence –ya de por sí muy difícil– hubiera sido tarea imposible”. (...) “Pero para impulsar el euskera como lengua nacional era imprescindible proceder a la unificación de los diversos dialectos, pues de lo contrario era imposible el entendimiento entre los étnicamente iguales. Kruzwig (sic) convenció a la Real Academia de la Lengua Vasca de la necesidad del batua o lengua unificada. Hubo académicos discrepantes, que entendían que la unificación pretendida iba a suponer la condena a muerte –como así ha sido, digan lo que digan– de las variedades dialectales originarias, a pesar del brindis al sol que representan los preceptos de las leyes de promoción del vascuence que hablan de su especial protección por parte de los poderes públicos. A los nacionalistas no les interesan los monumentos lingüísticos del pasado, hechos para disfrute de filólogos de lenguas muertas, sino la implantación de un modelo lingüístico único que pueda servir como idioma nacional y alternativa real al castellano. Por eso se gastan tantas energías en promover el euskera. El batua es el eje fundamental de la construcción de la nación euskalherriaca. Y aquí no hay lugar para el romanticismo del que hacían gala los escritores eúskaros, precursores del nacionalismo vasco en Navarra, como Campión, Iturralde, Aranzadi, Olóriz”. (...) El declive del vascuence es un proceso secular que tiene múltiples causas y nada tiene que ver con esa supuesta represión del idioma por motivos políticos. La razón fundamental de la regresión del euskara reside en su incapacidad para competir primero con el latín, después con las lenguas romances y, por último, con el castellano” (...) “el euskara seguía siendo un idioma rural y primitivo, utilizable únicamente en las relaciones humanas y familiares más elementales. La transmisión del vascuence tenía su ámbito natural en el hogar, allí donde tenía la consideración de idioma materno. Pero los vascoparlantes eran analfabetos...” (82-84. orr.) (...) “No hubo, en conclusión, ningún genocidio cultural ni antes ni después de la incorporación a la Corona de Castilla, ni en los años del franquismo. Si el euskera no se convirtió en el idioma “nacional” de los navarros fue porque no reunía las condiciones necesarias para ello, tanto porque no se habló nunca en importantes zonas de Navarra como por el hecho de su incapacidad intrínseca para ser considerado como idioma de cultura, al menos hasta que llegó el batúa” (85-87. orr.).

2

Bizkaia

Juan Luis Goikoetxea Arrieta

1. ITAUNA: EUSKARA BATUA-EUSKALKIA NIRE HERRIALDEAN.

Hasiera-hasieratik jokatuko dut euskalkia erabiltzearen eta irakastearen alde. Beti ere jakinik, euskara batuaren ondoan jartzen den bizkaierak arazoak sortuko dituela.

Jarraian adierazi gura nuke bizkaiera bezainbat dela neurea euskara batua, bate-tik *egiken* ondoan *ezak* erabili izan delako bizkaieraz, bestetik, bataren zein bestearen alde egindako lanek biekiko lotura ezin estuagoak sortu dizkidatelako.

1968ko Txillardegiren “Literatura-hizkuntza osatu, ala euskalki guziak hil” (*Euskera* XIII, 222) egiazkoari, gaur Erramun Baxoken ideia hau ere –berez, 1987koa dena- gehitu beharrean gara: “behin betikoz jakin dezagula, jatorrizko hiztunek daukatela konpetentzia, eta euskaldun zaharrak ez badira euskaldun, ez da euskararik, arima gabeko euskaranto hil bat baizik”. (Baxok, 1987:10).

1968 ezkerro, Bizkaiera –euskalkiak- egoera diglosikoan jarri ditugu euskara batuaren ondoan. Ferguson-en araberako antolaketan, euskara batua goian eta bizkaiera behean. Euskaldunon borondatez eratutako banaketa honetan, historikoki akats handia egin dugu, bizkaierari ez baitzaio bere *locusa* izendatu. Euskalkiak irauñ dezan esparru jakinak, funtzio argia eskaini behar zaio, ezen, Koldo Mitxelenak idatzi zigunez, “Las lenguas ocupan espacio, lo mismo que el saber”, (*Lengua e historia*, 200).

Bakoitzak bere funtzioak betez gero, Mackey-k dioenez eleaskotasuna iraunkorra da. Bizkaieraren lurretan bizi den hiztunak, egoera batzuetan bizkaiera erabiltzen du, beste batzuetan euskara batua, Fishman-en “nor mintzatzen den zein berbetatan norekin eta noiz” hura izan behar baita gogoan, (*Bilingualism in the barrio*, 1965).

2. ITAUNA: ETORKIZUNARI BEGIRA ZELAN IKUSTEN DUZU BATUAREN ETA EUSKALKIAREN ARTEKO UZTARDURA?

Bizkaiera heteronomia da “dialecto de”. Autonomia dagokio, ez independen-tzia. Hala ere, bizkaierak badu izaera bat, eta bizkaieradunak ere badauka horren

kontzientzia. Lekeitioko neska-mutilen artean % 79,5ek darabil lagunen artean Lekeitioko aldaera, % 1,1ek euskara batua, (Elordietak eta *The Basque Dialect of Lekeitio*, 3).

Bizkaiera heteronomo izatean, euskara batuaren eragin handia jasotzen du, eta bizkaieradunok jo eta ke dihardugu bizkaierak ere euskara batuan eragin handia izan dezan.

Euskaraz bizi dena, sarri-sarri topatuko da euskalkiarekin –baldin euskaraz bizi bada-, dela prentsan, dela irratian, dela, batez ere ahozkoan. Horregaz esan gura dut, bai euskara batua zein euskalkia aldaera biziak direla.

Euskara batua zein euskalkia bizirik badira, ez da arrazoirik eskolan ere biak ez lantzeko. Euskalkia lantzen ez bada, bizkaierak “eredu inkonszientea” izaten jarraitzen du Sapis-en hitzetan, eta “eredu konszientea” euskara batua. Horrela, jardunean bizkaiera eta batua lehian ager daitezenean “eredu inkonszienteko” elementua galdu egiten da. *Berbaz ibili* inkonszientekoa –bizkaierakoa-, *hizketan ibili* konszientekoaren aurrean *berbetan ibili/hizketan ibili* bilakatzen da, *berbaz ibili* galdurik.

Halan da ze, landu egin behar dira eskolan, euskalduna atxiketze-ereduan –dakienetik ez dakienarakoan, Ausubelen ikasketa esanguratsuan– hezikik, eta erdal-duna murgiltze-ereduan.

Irakaskuntzan ezin ahaztuko dugu, euskalkia eta euskara batua ukipenean bizi direla, ukipen gunea hitzuna dela. Ondorioz, batutik bizkaierara eta bizkaieratik batuarako eragina etengabea izango da hitzunarengan, erabili arren bizkaiera funtzio batzuetarako eta euskara batua beste batzuetarako.

Gainera, etxetik bizkaiera dakiena da bere euskara lantzean etxeakoaren eta eskolakoaren artean zubi egiten duena, baita euskaldun zahar eta berrien artean ere bitartekotza egiten dakiena. Har itzazu adibiderako idazlan bi euskara batuan, bata bizkaieran alfabetatuarena, bestea etxekoa saihesturik batuan ikasia. Froga erraz bezain argigarria. Euskalkia landu gabe dagoenak honela jotzen du:

zuzen zekienaren aldamenean, okerra darabil: “urtietan” ahoz esanik, “urtetan” idatziz euskara batuan.

Euskalkiko erabilera ugari fosilizatuta utziz: *ganorabako*, bai baina *diru bakoa*, ez. Euskara batuan bizkaierako elementu asko isilduz.

Txorierriko ikasleak, kasurako, euskara batua ardatz dela ikastea komeni da, *duteren* ondoan *dabe* eta *deurie* testuinguru egokietan landuz. Jakina da ikasleak eza-gutu dezan irakasleak ere beharko duela.

3. ITAUNA: ZER GEHITU ETA ZER BAZTERTUKO ZENUKE EUSKALTZAINDIK EMANDAKO ARAUETATIK, EUSKARA BATUA-EUSKALKIAK BIKOTETIK ABIATUTA?

Beldur naiz, euskara batua-euskalkien arteko eztabaida, beste behin ere, idatzira ez ote dugun mugatzen, arazorik larriena ahozkoa dugunean. Orain herri batzuetan ahoz esaten den eran idazten dabilta: *alabia* bada ahoz, halaxe idatzita. Dena dela, ida-tziak bere arauak ditu eta ahozkoak bereak. Gero etorriko da idatzia nola irakurri. Umore apur batez, esan dezagun adibiderako, frantsesez prologoa, *prologue* esaten

dena, inork irakatsi ezik euskaldunok *pro-lo-gu-e* irakurriko genukeela, hau da, ez dela idazten esaten den gisan.

Leku batzuetan agertu den joera, herri-herrikoa idatzi gura izatea, agian, ikus-gegi honetatik behatu beharko genuke: hiztunok badakigu berbetak ez direla tresna objektiboak eta sozialki neutroak, ezen esanahia transmititzen dutelarik, talde sozial eta etnikoen identitatearekin loturik baitaude, eta ondorioz, eragina dute hiztunen jarreran.

Azken aldian identitatea lekuko euskaran, ia-ia familiakoan bilatu izan da, horretarako besteengandik bereizten gaituena azpimarratuz.

Baina norbere herriko euskara idatzi gura izatea 1968an baztertu zen: “Niretzat Errenderiakoa da errexena eta ederrena...hala ere *eitten du, egiten du* idazten dut” (Mitxelena, *Euskera* XIII, 240). “Orroit ditela batasun zahar hori –Laphitz, Duvoisin– eta Diharasarrirena garbizaleak eta *ene xoko-moko* zalek gal arazi daukutela. Euskal Herri osoa bezain zabaleko bihotza izan dezagun guziek” (Iratzeder, *Euskera* XIII, 223).

Herrian herriko euskara idazteko, leku bakoitzerako euskara batua sortu behar da eta nonork aukeratu forma desberdinen artean, eta arautu, ezen eskolan inork ez du ikasten amarena –bere amarena– herrikoa ikasi arren. Nire gurasoak auzo bereko izanda, 57 urtean batera bizi arren, batak *urebioa* esaten zuen eta besteak *udebioa*. Areago, aitak berak aditzean behin *giñen* eta jarraian *gintzezan* erabiltzen zuen.

Pertsona bakoitzak bere ideolektoa dauka, ez da aldameneko lagunaren ideolektoaren pare-parekoa, nahiz eta elkarren artean berba egiteko adinako antzekotasuna izan.

Bestalde, euskaldun alfabetatu bakoak ere badaki -kate mintzatuko berben arteko talkagatik- ahoskatzen duenaren sakonean badela forma osoago bat, berak gogoan daukana. Esate baterako:

- *Or dau arasoa, ba!*
- *Ser diñosu?*
- *Or dagoela arasoa!*

Horren aurrean zer idatziko dugu? Forma osoa, alegia, *hor dago*.

Ez dugu ahortzi behar hiztunak badituela forma osoak bereganatzeko bideak:

Lehena, Patxi Uribarrenek dioskuna: *emongotsuten* ageri ez den lexema, *ez dotsuten* agertzen jako forman.

Bigarrena, zein euskaldunek ez ditu entzun berben forma osoak, bertsolarien ahotan, elizan, kantaren baten edo telebistan? “Bizkaiera batu modukoa egiten genduan bertsolariok, ez herri-herrikoa, euskara batua sortu arte be” esan zidan Jon Lopategik. Gipuzkoako bertsolariak ere berdintsu, ez, zeozelan adierazteko, Urliia pilotariak komentaria lanetan erabiltzen duena –zein bestalde eder-ederra den–.

Hola jokatu ezik, Mitxelena irakasleak zioenez, siglak idaztera helduko ginatke. Plaentxian gertatua kontatzen digu: entzutean “Erreipe, ni zigarroa erretzera noiak”, erreipe RIP hilerrietakoa idatziko litzateke. (Mitxelena, *Euskera* XIII, 242).

Halanda ze, euskara hizkuntza bat da, eta ez hizkuntza asko. Beraz, hizkuntza osoarentzat balio duenak, balio du euskalki bakoitzerako ere. “Ortografia desberdina

erabiltzea –bustiduretan kasurako– hizkuntza desberdintzat hartzea da”. (Bergarako Biltzarraren adierazpeneko 5. puntua, 95).

Besterik da, eta oso beharrezko, etxeko euskara jaso eta prestigiatzeko hiztun bakoitzaren ahozkoa jasotzea idatziz, behar diren fonetismoak eta erabilia. “Halaxe egin izan du Jose Migel Barandiaranek lehen –Iñaki Gamindek orain– herriaren ipuinak, esaerak eta aztikeriak biltzen ibili delarik, herriak eman dizkion bezalaxe batu eta azaldu edo Juan San Martink *Zirikadak* eta *Eztenkadak* eskribitu zituanean”. Salvador Garmendiak 1968an esana; baina ez ahoz esaten den antzerako kodigo idatzi bat sortzeko, hiztun guztiek modu berean berba egingo balute bezala. Ez da kon-tua eta belarrietarako idaztea, begietarako baino.

Zein bizkaiera?

Euskara baturako euskaltzale guztiek eman dezakete iritzia, baina erabaki erakunde bakarrak egiten du, Euskaltzaindiak.

Euskalkietan ez da gauza bera. Euskara baturako legez euskaltzale guztiek eman lezakete iritzia, baina ez dago erakunde bakarra erabakiak hartzeko. Hortik sortzen da, adibidez, bizkaierako atal batzuetan eredu bat barik hiruzpalau izatea. Bizkaierak esperimendu linguistiko ugari jasan behar du kodifikazioan, prestigioa galduz. Hori, ordea, ez da bizkaieraren errua, euskaldunon anarkiarena baino. Sakonean, gainera, uste bi behintzat badira, batak bizkaiera lehengoan mantendu behar dela dio, besteak, gaurkotu. Horien aurrean, nik uste dut euskara batuaren eragina bizkaieran ez onartzea, bizkaiera ez modernizatzea dela. Etorkizuna, ostera, euskalkiko erudia eta batukoa hurbiltzetik dator.

Bizkaierak polemika baino dinamika dakar.

Euskalkiari ez zaio komeni polemika iraunkorrik. Bizkaiera-polemika bikoteak kaltea baino ez dakarkio berbetari. Bizkaierak auzolana behar du eta adostasuna. Irakasleak jakin behar du zelan irakatsi, baina batzuetan ez daki zer irakatsi, zer bizkaiera. Halakoetan arautu beharrean gara.

Irakasleak ez dauka ia zerekin irakatsi. Non dira metodoak, eskuliburuak, liburu irakurgarriak?

Orokorrean, diskurtsoa berriztatze-premian aurkitzen gara lagunok. Nahiko esan eta entzun da argudioez. Erabili egin behar dira euskalkiak, landu eta irakatsi. Predikuetarako sasoiak, ordea, joanak dira, tresneriaren, bitartekoen aroan sartu gara.

Dena dela, azken urteotan garrantzitsuena bizkaieraren lurretako euskal pizkunde da, pizkunde poztarra.

3

Debarroa

Juan Martin Elexpuru

ARRATSALDEON:

Ez diet gure moderatzaile Andres Urrutiak proposaturiko gaiei zuzenean erantzungo, izan ere lehenaz, euskalkiak eta batua gaiaz, ez nuke herenegun Koldo Zuazok esandakoaren laburpen txar bat egiten besterik jakingo. Zeharo bat nator haren hitzaldiaren mamiarekin. Eta iruditzen zait asteleheneko beste hitzaldietan ere zentzuzko gauza asko esan zela. Euskaltzaindiaren Araugintza, berriz, gai zabalegia zait, eta proposamen txiki baina lotsagabe xamar bat egitera mugatuko naiz.

Euskalkian gaiaz, entzundakoak entzun ondoren, inpresio xume batzuk plazaratu nahi nituzke bakarrik:

Inpresioa dut gure artean ez direla gehiegi euskalkia bildu, landu eta errejistro jasoetan erabiltzea bere lehenasunen artean dutenak. Euskaltzain osoen artean, adibidez, ausartuko nintzateke esaten, hogeita lautik lau edo bost izango direla, asko jota, gaiarekin oso kezkatuta daudenak. Besteek bere lehenasunen zerrendan, erdi aldean, behean edo aldamenean dutela begitantzen zait. Hau ez dut ez txartzat ez ontzat jotzen. Errealitatea da. Bakoitzak eskubide osoa du bere kutuntasunak aukeratzeko. Euskarak mila sutegi du, eta bakoitzak ikusi behar du zein su indarrez hauspotu eta zein ez.

Euskaltzain ez garenon artean ere, inpresioa dut gauza berdintsua gertatzen dela: ez gara gehiegi gaia bihotzez sentitzen dugunak. Dena dela, Mendebaldeko euskalkiaren esparruan dezente gara, eta nahiko saiatu eta gogaikarriak, gainera. Nafarroa Garaian, batez ere Bidasoa arroan eta Sakanan, bada kezka hori duen jende adoretsua franko; Zuberoan ere bai: hango jardun ia guztia zubereraz bideratzen da. Erdialdeko euskalkian eta Lapurdi-Behenafarroan, ostera, inpresioa dut kezka hau ez dagoela oso zabaldua.

Inpresioa dut, bestalde, euskalkia bildu, landu eta errejistro jasoetan erabili nahi dugunon arteko adostasun maila handia dela. Denok osagarritzat ikusten dugu batua eta euskalkia, denok Euskaltzaindiaren arauak jarraitzen ditugu ortografian; eta deklinabidea eta aditza ondo finkatzearen aldekoak gara, batzuek euskalki osoaren eta beste batzuek berbeta-eskualdearen apustua egiten badugu ere; berbak osorik idazten ditugu denok; maileguen ganean irizpide berberak ditugu, eta abar eta abar.

Egia da Mendebalde Taldeko, eta oro har Bizkaiko euskalkizaleek, bizkaiera bakarraren alde jotzen dutela aditzean eta abar, eta fonetismorik gabe idazten dutela;

eta Badihardugukook , eta oro har Deba Arrokoak, berriz, aditza berbeta-eskualdeka finkatu nahi dugula eta zenbait fonetismo idaztea hobetsi dugula, fonetismo barik idaztea ere ontzat emanda.

Baina honek ez gaitu elkarrekin zapuztu behar. Indarrak batu egin behar ditugu, eztabaida antzuetan elkar aspertu barik. Denok dugu halako joera, neugandik hasita, arkakuxua hartz bihurtzeko, Urtubiko Andereak aspaldi batean esaten zuen bezala.

Jar dezagun adibide bat. Oñatiko *Kontzejupetik* aldizkarian esaldi hau ager daiteke, esate baterako: *Amandriak loiba txikixari kantaitten xao*. Bizkaiera batuan: *Amandreak loba txikiari kantatzen (edo kantetan) deutso*. Zergatik hobesten dugun lehenengo testua? Atzetik hasiko gara: *kantaitten* esaten da Oñatin, eta oñatiarren identifikazio ikurra da gainera *kantaitten* hori. *Xao* da laguntzailea, *dio* batuan. *Deutso* oso arrotz ikusten da herri horretan. *Dio* hurbilago dute bai soinu eta bai geografiaz. (Legazpin, km gutxira, hala esaten da).

Gainera gogoan izan dezagun *Kontzejupetik* aldizkaria barne kontsumokoa dela, Oñatin irakurtzen dela, eta ale batzuk agian Bergaran edo Arrasaten, eta herri horietakoak ere gustura irakurtzen ditugula Oñatiko euskera onean idatzitako testuak. Azken batean, *Amandriak loiba txikixari kantaitten xao* entzuteak edo irakurtzeak ez diola inori kalterik egiten, eta bai askoren begiak eta belarriak gozaten.

Eta orain geure buruari begiratu, pentsatzen dut Badihardugukoak ere apaltasunez eta begirunez jokatu behar dugula. Bizkaian gehiengoaren sentiberatasuna eta jarduna bizkaiera batuaren aldekoa bada, dirudien bezala, errespetatu eta ontzat eman behar dugu.

Eta guztiaren ginetik, elkarrekin berba egin behar dugu gaiaren gainean, eta ez Mendebaldekoak bakarrik. Euskal Herri osokoak. Nik uste dut horretarako biltzar txo bat egitea litzatekeela egokiena gai honekin sentibera garenon artean, euskalkia bildu, landu eta erabiltzen dugunon artean. Eta Jagon Sailak izan beharko lukeela biltzar horren antolatzailea.

Eta gaia sentitzen eta maitatzen dugunak, bildu beharko genukeela, sentitzen eta maitatzen esan dut, uste baitut alderdi afektiboak ere pisu handia duela gorabehera honetan.

Eta gaia mesfidantzaz begiratzen dutenek ez liguketela oztoporik jarri behar, aski frogatua baitugu jende txintxo eta gizalegekoa gara.

Hurrengo puntura pasatuz, *Euskaltzaindiaren araugintza*, badakit orain proposatuko dudana hauspokeria irudituko zaiola zenbaiti. Baina nire aspaldiko burubide bat da, eta azaldu egingo dut.

Testu literario bat idazterakoan, eta batez ere elkarriketetan, ken *iezadazu*, esan *diezaiola* edo *zeniezaioke* ipini behar dudanean, zaila egiten zait laguntzaile horiek idaztea; ahoskagaitzak, soinu arrarokoak, estetikoki zatarrak begitantzen zaizkit, eta ebitatu egiten ditut zela edo hala. Beste batzuei ere gertatzen zaielakoan nago. Eta bururatzen zait bizkaierazko laguntzailea, *egin*, alegia, askoz ere dotoreagoa dela. Ken *egidazu*, esan *dagiola*, etab. Atrebentzia handiegia ote litzateke Gramatika Batzordeari gaia aztertzea eskatzea? Ez dut proposatzen *iezaiozu*, *diezaioket* eta familia osoa atzerriratzea, ez, jaungoikoak aparta! Proposatzen dudana da, hala derizkionak, *egidazu*, *egiozu*, *dagiola* edo *negioke* erabiltzeko baimena izan dezala.

Besterik ez. Eskerrik asko.

4

Gipuzkoa

Joxe Ramon Zubimendi

Eskerrik asko Jagon sailburu dugun Andres Urrutiari ni horrela gorai patzeagatik, eta arratsalde on entzule guztioi.

Aldez aurretik jarritako gidoia jarraitu ordez, neuk esan nahi ditudan hainbat kontu esango ditut, gidoia alde batera utzita. Izan ere, errezeloa daukat (eta orain arte entzundakoekin horrelaxe gertatu da) hainbat gauza esan gabe geratuko ote diren. Eta nik esan egin nahi ditut horietako batzuk. Ez gipuzkoarren izenean, ni ez bainator inoren ordezkari; baizik beste ikuspegitxo bat azaldu nahirik eta, beharbada, seguruenik, zuek lehendik ere badakizkizuen ohar batzuk edo jakingarri batzuk adierazi nahirik.

Aspalditik nauze euskalkietako ahoz kotasuna berreskuratu eta indartzearen aldekoa, baina ez galdetu niri nola egin behar den zehazki lan hori. Ez galdetu niri irakaskuntzan zer-nolako mailaketa egin behar den, zer adinetan, zer lekutan, non bai eta non ez den sartu behar bizkaiera, gipuzkera, nafarrera edo dena delakoa. Ez galdetu niri... nik ez baitakit. Ez galdetu niri komunikabideetan, herrian herriko aldizkarietan, irrati txikietan eta abarretan, zer, nola, noiz, non edota zenbat sartu behar den bertako euskara, herrian herrikoa edo eskualdekoa; nik ez baitakit.

Nik badakit, ordea, Euskaltzaindian, Jagon sailean, badugula lantalde bat, *Euskalkien lantaldea* izenekoa, hain zuzen ere, horiek guztiak (eta besterik ere) aztertzeko, eztabaidatzeko, aurrera bidean jartzeko... Euskaltzaindian badugula gogo eta elkarrekin egiteko sortutako taldea. Talde horretan baditugu eskualde gehienetako ordezkariak, bai Ipar, bai Hego Euskal Herriko eskualdeetakoak. Egia da bakarren batzuk falta zaizkigula; baina ez gonbita faltaz: izan ere, hainbat jenderi deitu izan diogu, eta ezin zutelako edo nahi ez zutelako edo dena delakoagatik, ez zaizkigu etorri. Jakizue, beraz, etorri nahi duenarentzat (hartarako gai izanik) atek zabalik dau dela eta ongi hartua izango dela.

Beraz, soziologiaren ikuspegitik edo soziolinguistikaren ikuspegitik edo, hor zer eta nola egin behar den ez dut nik esango. Lantalde horrek, Jagon saileko *Euskalkien lantaldeak*, hor hitz egingo du, aztertuko du eta, halako adostasunik lortu eta onduz gero, Euskaltzaindiari proposamenen bat egingo dio. Zer-nolako proposamena egingo dion ez dakit, baina lantalde horrek zerbait proposatuko dio Euskaltzaindiari: alegia, esango dio zer-nola jokatu beharko lukeen Euskaltzaindiak lantalde horren iritziz. Kontuz, gero! Ez halako pertsona edo beste halako urlia edo sandiaren iritziz, baizik eta lantalde osoaren iritziz.

Esan bezala, lantalde horretan bildurik dira eskualde gehienetako ordezkariak (eta iritzi desberdinetakoak ere bai). Beraz, nire ustez, euskaltzale jakin batek (edo bik edo hiruk) Euskaltzaindiari proposamena egitea baino askoz ere aberatsagoa da gisa horretako lantaldeak proposamen zehatz bat egitea Euskaltzaindiari.

Gero Euskaltzaindiak zer erabakiko duen, hori beste konturik da, hori gerora ikusiko da. Lehenik ikusi behar da ea lantaldea bera iristen ote den proposamen bakar bat egitera: denentzako balio duen edo balio dezakeen proposamen “batua” egitera. Hori ikuskizun dago. Baina dagoeneko *Euskalkien lantaldea* lanean ari da. Bere denbora beharko du, noski, lanak egiteko; baina “Arian-arian, zuloa harrian”.

Bestetik, esan nahi nuen (eta ez nuke inola ere nahi zuek kontu hau bazterrean ahaztuta uzterik) Euskaltzaindiari egotzen zaiola, batasuna dela eta, hainbat aldiz eta hainbat plazatan, euskalkiak alde batera utzi izana. Salaketa gogorra!

Nik, gogoangarri, aipamen batzuk egingo dizkizuet: Euskaltzaindiaren azken urteotako lanen aipamen batzuk egingo dizkizuet, egin nahi dizkizuet, ikus dezazuen eta epaitu, iritzi hori zuzena ote den ala okerra ote den.

Euskalkiei dagokienean, Iker Saileko lan erraldoiak aipatu nahi ditut lehenda-bizi. Batetik, *Euskal Gramatikaren Lehen Urratsak*. Lan horrek euskalkiekin duen zerikusia nabarmen-nabarmena da, begi bistakoa da, eta “Bistan dagoenak ez du ispi-lurik behar”. Bigarren lan erraldoia, bigarrena edo beste bat, *Orotariko Euskal Hiztegia*. Eta nork ukatuko du *Orotariko Euskal Hiztegiak* zerikusi zuzena eta bete-betekoia duela euskalkiekin? Bi horiez gainera, *Euskal Herriko Hizkuntza Atlas*a, ohiko euskal mintzamoldeak biltzen dituena. Eta mintzamolde horiek euskalkietakoa ez badira, esango didazue, zer, nongo, nolako, noizko eta nondikako mintzamoldeak diren. Eta zer esan Onomastika batzordeak ari duen lan itzelaz? Hartu, esate baterako, Toponimia alorreko zerrendak: azken urteotan, milaka eta milaka leku-izen aztertu dira banan-banan; baita erabaki sendo askoak hartu ere! Bestalde, ez ahaztu Euskaltzaindia argitaratzen ari den Pedro de Irizarren liburu-mordoska, euskalki guztietako aditz-paradigmak jasotzen dituena.

Gehiago nahi baduzue, Euskaltzaindiko Herri Literatura batzordeak joandako zortzi urteotan egin dituen lau jardunaldien izenburuak gogoraziko dizkizuet: joan den abenduan, 2000. urtean, Bilbon, *Euskal Fraseologia* izan zen jardunaldiaren gaia (Mokoroaren omenez, hain zuzen ere: euskal lokuzioak edo esapideak bilduz lan izugarri handia egin zuen Mokoroaren omenez); 1998an, Tolosan, *Herri Antzerkia* izan zen gaia (Antonio Maria Labaienaren omenez); 1996an, Durangon, *Paremiologia* izan zen gaia, alegia, esaera zaharrak, atsotitzak eta abar aztertu, bildu eta azaltzeko antolatutako jardunaldia; 1994an, Oiartzunen, *Ahozkotasuna* izan zen gaia (Manuel Lekuonaren omenez). Beraz, Herri Literatura batzordea ere, beste batzorde batzuk bezalaxe, euskalkiekin zer ikusi zuzen-zuzena eta bete-betea duen ikerketa egiten eta plazaratzen ari da.

Iker sailetik *Jagon* sailera, bertako idazkaria naiz eta. Lehen ere esan dizuet *Euskalkien lantaldea* hor ari dela egitasmo bakar bat edo irizpide bakar bat edo bateratu bat prestatu nahian Euskaltzaindiari proposamen orokor bat egiteko. Bestetik, *Komunikabideen lantaldea* ere Jagon sailekoa dugu, eta komunikabideen lantalde horretan ez daude EITB eta *Euskaldunon Egunkaria* bakarrik; izan ere, hortxe baitute beren lekua Topaguneko herri aldizkarien ordezkariak ere, herri aldizkariak eta irrati txikiak bidea eta kezka agertzeko lekua. Eta kezka horien artean, bistan da, euskalkien erabilerari dagokion kezka ez da txikienetakoa.

Azkenik, besterik ez aipatzeko, aurten bertan sortua du Euskaltzaindiak *Internet* bidezko JAGONET kontsulta zerbitzua, eta hortxe ari da lanean, euskararen kalitatea jagon beharrez. Beraz, euskalkien gaia aipatzen denean, ez ahaztu Euskaltzaindiaren lan horiek denak eta lan horien emaitza mardulak. Ez ahaztu.

Euskalkien alorrean erabakiak hartzea zaila da. Besteak beste, jakin egin behar baita. Hasteko, jakin, eta gero, norberak dakiena besteekin batera plazara atera, eta aldeko eta kontrako iritziak agertu. Eta denon artean zerbait egitea, ahalik eta erarik egokienean egitea, posible ote den aztertu behar da.

Sentimenduak sentimendu, denok baditugu sentimenduak, eta sentimenduak onak dira. Euskalkien auzian, sentimenduak pil-pilean daude hainbat bihotzetan, eta hori ona da: nire iritziz behintzat, oso ona da; baina itsumenik gabe. Mesedez, itsutu gabe.

Ikerketa egiten segi behar dugu, lanean segi behar dugu, elkarrekin bilduz *Euskalkien lantaldean*, eta aurrera bideak elkarrekin aztertuz. Aurrera begira nondik, nola eta nora egin behar dugun aztertzen segi behar dugu, beraz. Auzi honetan, zuzentasuna, egokitasuna eta beharra, hirurak elkarren eskutik ibili beharrean ikusten ditut, zorionez. Hauxe da, hortaz, nire epaia, inork entzun nahi balu ere: dabilzala uztarri berean euskara batua eta euskalkiak; elkarren osagarri baitira, eta ez elkarren etsai. Jakin bezate, gainera, elkarren premia dutela bizirik irauteko, eta bataren heriotzak besteen hondamendia ekarriko lukeela. Azkenik, epai hau betearaziko duen ardura-dun prestua ere izendatuko dut: beharra. “Beharra, eragile on.”

Ikusten duzueenez, nik erabat beste aldetik heldu diot gaurko gaiari; baina ez nabil etxekalte, ez Euskaltzaindian eta ez euskalgintzan. Baneukan gogoan esan ditudanak jende aurrean berriro esateko; egia horiek ere esan beharra eta gogorarazi beharra baitago; sarri ahaztu egiten baitzaigu egiten ari garen lana hor dagoela, eta gaurko lanak biharko lana dakarrela, eta gaurko ezagutzak biharko ezagutza dakarkigula. Jarrera ere landu behar da, jakina, eta sentimenduak ere bizi egin behar dira; baina beste alderdi horiek ere bai. Eta dena gizalegez.

Orain isildu nadin, luzatzeko arriskua daukat eta.

Eskerrik asko entzule guztioi.

5

Nafarroa

Paskual Rekalde

SARRERA

Ez da hau lehen aldia Euskaltzaindiak *Lekuko euskarak eta euskara batua* gaia landu duena. Aldian-aldean gai honen inguruko erabakiak eta adierazpenak plazaratu ditu. Ildo horri jarraikiz, eskertzekoa da, zinez, Biltzar honetan ere hainbaten eta hainbaten kezka-iturri den gaiari lekutxo bat egin izana.

Hainbat iritzi, uste, kezka... agertuko dut hemen, ikusitakoaren eta ikasitakoaren laburpen soil. Betiere, nire parte-hartzeari dagokionez, Nafarroa azter-eremu hartuta. Nolanahi ere, erran dezadan ondoko hitzak ez direla nahitaez nafar guztienak, afera korapilotsu honen gaineko iritziak eta pentsalmoldeak bat baino gehiago baitira geurean.

Gezurretan arituko nintzateke erranen banu Nafarroan ez dela euskalkien gaineko kezkarik izan. Izan da eta, gaur egun ere, bada. Nolanahi ere, nafar euskaldunok ditugun kezken arteko bat da, Nafarroan euskaldun konprometitu izan eta bizitzeko zailtasunak gaitzak baitira, are gehiago, egun, Nafarroako Gobernuaren erasoaren aitzinean.

Euskarari buruzko Foru Legeak ezartzen du nafar euskalkiak zaindu eta errespetatu behar direla¹. Zinez, hitz ederrak dira, baina errealtateak bertzerik erakutsi eta erakusten digu. Gobernuan boterean dagoen alderdi politikoak (UPNk) eta *Diario de Navarra* behin eta berriz erran dute ez dutela euskara baturik nahi Nafarroan, haien ustez «un vasco impuesto desde fuera, un arma más del nacionalismo vasco destinada a apropiarse de Navarra» delakoz, ez Nafarroako euskara «vascunee de aquí». Alabaina, hemengo euskalkiak bultzatzeko benetako ekimenik ere ez dute egin. Euskarari (batuari) kultura balioa ukatu nahi izan diote, baina errealtateari so egiten badiogu, konturatuko gara euskara batua normaltasun osoz sartu dela administrazioan eta hezkuntzan.

1 Abenduaren 15eko 18/1986 Foru Legearen 1. artikuluko 3. puntuak, hitzez hitz, honela dio: "Nafarroako euskalkiek errespetu eta babes berezia izanen dute". Nafarroako Gobernuari eginkizun zehatza ematen dio Xedapen Gehigarri bakarrean: "Nafarroako Gobernuak, "Vianako Printzea Erakundea" Kultur Zerbitzuaren bidez, Foru Lege honen 1.3 artikuluan ezarritakoa betearazteko behar diren jarduerak aurrera eramanez ditu".

EUSKARA BATUAREN IBILBIDEA NAFARROAN (EUSKARA BATUA-TOKIKO EUSKALKIAK).

Euskara batuak Nafarroan zer ibilbide egin duen agertu aitzinetik, uste dut komeni dela Nafarroako euskal hizkeren gainean oinarritzko argitasunen bat ematea. Erran behar da nafarrera ez dela bakarra, ez dela «*erran, bertze, aitzin*» bakarrik, «*esan, beste, aurre*» ere nafarrera direla².

Euskara batua pixkanaka-pixkanaka ezartzen joan da Nafarroako irakaskuntzan eta administrazioan. Baita horren produkzio osoa ere, hala nola, liburuak, telebista, aldizkariak, egunkariak... Baliabideen urritasunak, administrazioen axolagabekeriak, bazterketak eta hizkuntza kontzientziazioaren maila txikiak ez dute ahalbidetu ekimen propio garrantzitsurik. Nolanahi ere, ezin bazter utzi euskararen (euskalkien) eta euskal kulturaren aldeko herri-mugimenduak (aldizkariak, telebistak, irratiak...) eta eskolak (herri-eskolak eta ikastolak), horiexek mantendu baitute, hein batean bederen, euskararen sua Nafarroan. Den-denetan uztartu dira euskara batua eta euskalkiak. Hala ere, euskalkiek presentzia handiagoa izan dute ahozko komunikabideetan, idatzietan baino (erraten ahal da Sakana aldean banatzen den *Guaixe* aldizkaria dela euskalkia idatzira eramán duen bakarretakoa).

Euskarari buruzko Lege murriztaileak (Nafarroa hiru hizkuntza eremutan banatzen du) behaztopa anitz paratu dio euskararen garapen normalizatuari. Horri gehitu beharko genioke euskararen arloan euskal eremuko hainbat udalek izan duten axolagabezia eta utzikeria eta, nola ez, *Diario de Navarra*, aldian-aldian, euskara batuaren kontra argitaratzen diren iritzi-artikuluak edo egunkari horretako *Nafar Izkuntza* gehigarrian Euskaltzaindiaren eta euskara batuaren kontra agertu diren idazkiak.

Euskalkien inguruko hainbat motatako lanak egin dira Nafarroan, bertzeak bertze, dialektologia tesiak, hiztegiak, lan-monografikoak... Poliki-poliki ezagutzen ari gara hobeki Nafarroako euskara. Baina, nola islatu da hori gizartean? Beharbada huts egin da lan horiek gizarteratzen; beharbada ez dugu jakin irakaskuntzan, oro har, xertatzen.

Eskualdeka egin da lan, nor bere txokoan arituz. Hala ere, uste dut, ez dugula jakin "nafar mugimendu bateraturik" sortzen, ez Euskal Autonomia Erkidegoan egiten denari kontra egiteko, baizik eta gure euskalkien ekarpen aberatsa zein den jakin eta euskara batuan txertatzeko. Bi eredu nagusi (*esan / erran*) izateak ere, beharbada, ez du sobera lagundu. Baina, aitzakiak aitzaki, uste dut, kanpotik etortzen ahal den laguntza ukatu gabe, guk gerok egin beharreko lana dela.

EUSKARA BATUAREN ETA EUSKALKIEN ARTEKO UZTARDURA

Ez dut deus berririk asmatuko erraten badut, eskuarki, euskara batua erdialdeko euskalkian oinarritu dela. Eta erdialdeko euskalki hori mintzo da egun Nafarroako

2 Mendebaletik ekialderako bideari jarraitzen bagatzaizkio, lau euskalki mintzo direla ikusiko dugu:

- (a) *Erdialdeko euskalkia*, Larraun, Araitz, Imotz eta Basaburuan (nafarreraren ezaugarriekin).
- (b) *Nafarrera*: Burundan (mendebaleko eta erdialdeko euskalkien ezaugarriekin); Malerrekan, Ultzaman eta Atetzen; Baztanen eta Erroibarren (nafar-lapurteraren ezaugarriekin); Sakanan (erdialdeko euskalkiaren ezaugarriekin); Bortzerrietan (nafar-lapurteraren eta erdialdeko euskalkiaren ezaugarriekin); Aezkoan (nafar-lapurteraren eta ekialdeko nafarreraren ezaugarriekin).
- (c) *Ekialdeko nafarrera* Zaraitzun (nafar-lapurteraren eta zubereraren ezaugarriekin).
- (d) *Nafar-lapurtera*, Urdazubi eta Zugarramurdin, eta Luzaiden.

mendebaleko eremu euskaldun zabalean. Hori hala izanik, bistan da erdialdeko euskalkiarekin muga egiten duten nafar hizkerek ez dutela arazo handiegirik izan batua-
ren eta euskalkien arteko uztardura egiteko. Baina, mendebaletik ekialdera joz gero, zer? Programa, liburu, aldizkari, irrati, telebista... arrotzen mezuak zeuden-zeudenean hartu eta onartu behar izan dira, baina, aldi berean, ez da produkzio propiorik izan.

Bertzalde, erran behar da hizkuntza arau estu eta zurrun samarra erabili dela eskoletan, administrazioan eta euskaltegietan. Ez dira, gehienetan, kontuan izan tokian tokiko hizkeren ezaugarriak. Arrazoiak edo zergatiak bat baino gehiago: kanpotik etorritako edo tokian tokiko irakasle batzuen ezjakintasuna³; irakaskuntza publikoko irakasleen mugikortasuna⁴; nafarreraz idatzitako liburu gutxi izatea; hezkuntza administrazioak deus guti egitea⁵...

Berdintsu irakatsi da Tuterako euskaltegi batean, Iruñeko ikastola batean edo Larraintzarko eskola publikoan. Baina, erru osoa ez da maisu-maistrena edo irakasleena; beharbada, beren ikasketetan ez da behar bezala landu gai hau edo alde batera utzi da. Euskararen arloan lanean ari diren irakasleek, euskara teknikariek edo itzultzaileek euskara batuaren eta tokiko hizkeren gaineko ezaugarri nagusiak zein diren jakin beharko lituzkete, zein tokitan irakatsi edo lan egin, hangoak segurik bai⁶.

Ezbairik ez dut, bertzalde, euskara bizi, aberats eta erakargarria egin nahi badugu, euskalkiak (eta haien ekarpena) behar-beharrezkoak ditugula. Haur batek ez luke eskolan inolako arazorik izan behar etxean ikasi duen euskararekin, irakasleak egina-halak egin beharko bailituzke etxeko edo eskualdeko euskararen eta eskolako eta ikasliburuetakoko euskararen arteko zubi-lana egiten. Eta gaitzerdi eskolako hizkera zuzena bada! Zer egiten dugu ikasleak matematikako edo fisikako problemen ebazpena euskaraz egiteko gai izan eta, eskolako edo liburuetakoa ez den bertze mintzo batean ari den norbaitekin bi minutuko elkarriketa xume bat izateko gai ez badira? Zerbaitek huts egiten du hor.

Eta, etorkizunean zer? Ez dut inolako zalantzarik. Euskara batua indartzen eta sendotzen segitu behar dugu, baina ez nolana hiko euskara batua. Euskalkien ekarria gehitu beharko diogu (nork bere hizkeratik abiatuta), euskara aberats, bizi eta gozagarria egiteko. Baina hemen ere egina-halak bi norabide izanen ditu:

(a) Euskara mintzo den tokietan, euskalkia zaindu eta sustatu behar da, baita eskoletan, euskaltegietan eta udal administrazioan ere. Eskolako lehen urteetan, Haur eta Lehen Hezkuntzan behinik behin, euskalkiak toki handiagoa hartu behar luke, betiere hori izanen baita etxeko euskararen eta euskara batuaren arteko uztardura egiteko biderik emankorrena.

Badugu, halaber, errazegi bazter utzi ohi dugun eremua, aisiarena, alegia. Euskalkian aritzeko eremu ezin hobea da, eskolako hizkera zurruna utzi eta nork bere

3 Berriki arte arrunta izan da Baztan aldeko herri-eskoletan irakasleak ikasleari etxeko euskara zuzentzea, konparazio baterako, haurrak "lauretan hoge" erran, eta irakasleak honako hau erantzutea: "ez da lauretan hoge esan behar, *laurogei* baizik". Edo hainbat ikastolatan nafarreraren ezaugarriak behinenak ere ez irakastea.

4 Ez da harritzekoa urte batean Azpilkuetan, heldu den urtean Garesen eta ondokoan Iruñean aritzea irakasten.

5 Hezkuntza eta Kultura Departamentuko Euskara Zerbitzuak euskalkien inguruko ikastaro pare bat eskaini ohi die irakasleei urtero. Gehienbatean, kanpotik etorri den irakasleari begira prestatutakoak dira, euskalki baten edo bertzearen oinarri-oinarriko ezaugarriak zein diren jakiteko. Ez da euskalki edo herri-hizkeren jakintzan sakontzeko ikastarorik eskaini, ez irakasle, ez ikasleei ere.

6 Ez litzateke erdiespen txikia izanen denok geureganatuko bagenu, errate baterako, erdialdeko euskalkiaz gain, bi albotan ere badirela bertze euskalki batzuk, eta haietan mintzo direnei errespetu osoa izan behar zaiela.

sentimenduak, usteak, komunikatzeko nahiak agertzeko, azken batean, euskara bizia egiteko.

(b) Euskararik mintzo ez den tokietan, abiapuntua euskara batua izanen da (eta, egun ere, hala da). Hala ere, uste dut euskalduntze prozesuan garrantzi handiagoa eman beharko litzaiokeela familia euskaldunetan egonaldiak egiteari, Ingalaterrara ingelesa hobetzera joaten den bezalaxe. Dena dela, bi azpimultzo eginen nituzke hemen:

(b.1) ez aspaldi euskaraz mintzo ziren eskualdeen egoera (Erronkari, Zaraitzu...), zeinetan euskara batuan irakasteaz gain, eskualde horietako euskara galduaren ezaugarri nagusiak ere gehitu beharko bailirateke, eta

(b.2) euskara aspaldi galdua duten edo, guk dakigula behinik behin, euskara inoiz mintzatu ez den eremuen egoera, zeinetan euskara batuan irakatsi behar baita. Ahal izanez gero, herrialdeko euskararen ezaugarri nagusiak ere pixkana-pixkanaka ikasi beharko lirateke.

Nolanahi ere, oraino lan gaitza dugu egiteko, batez ere euskara batua eta euskalkiak zer diren errateko jendeari. Irakaskuntzan, herri-komunikabideetan edo administrazioan lanean ari direnek, oro har, ez dute garbi gai hau. Batzuek euskalkiak eta batua bi multzo isolatu eta aldaezintzat dituzte; berteze batzuk, aldiz, batuaren kontra egon gabe euskalkien alde ere badaude, baina ez dakite nola landu gaia...

EUSKARA BATUAREN ETA EUSKALKIAREN ARTEKO UZTARDURA EUSKALTZAINDIAREN ARAUGINTZAN.

Goian aipatu dugu erdialdeko euskalkitik abiatu zela euskara batua egiteko. Ibiliaren ibiliak argi samar utzi du, nire ustez bederen, erabaki hura zuzena izan zela. Kontua da bazterretako euskalkiek ez dutela leku duinik aurkitu hainbat arlotan⁷.

Ez du lan erraza Euskaltzaindiak euskaldun guztien gustuko diren arauak ematea. Eskuarki, erabaki zuzenak hartu ditu, eta oinarritzkoaren eta txokokeriaren artean bereizketa egin du. Ez dezagun atzendu nafarrera bi euskalki hedatuen artean gelditzen dela (*erdialdeko euskalkia* eta *nafar lapurtera*).

Nolanahi ere, ezin hemen aipatu gabe utzi *Hiztegi Batua*. *Hiztegi Batuan* hitz anitzen ondoan zein euskalkitakoak edo eremutakoak diren ageri da⁸. Erabaki horrek aldeko eta kontrako iritziak sortu ditu. Batzuek diote euskalkiaren marka jarritz gero, oro har, hitz hori bazter gelditzen dela liburuetatik, egunkarietatik edo telebistatik, jendeak uste duelako hitz hori euskalki batekoa dela eta ez euskara batukoa; berteze

7 Urteak iragan ahala, iduri du bukatu direla argialetxe eta aldizkari batzuek "erran eta berteze" erako idazkiei lehenago paratu ohi zieten betoa, edo nafar-lapurtera aldera jotzen duten nafarren euskarari zenbaiteke, hainbat nafar artean, egiten zizkieten isekak. Zerbait aldatzen ari den seinale.

8 Hala ageri da *Hiztegi Batuan* (*Euskera*, 45 (2000-2), 482): "Hainbat hitzen formaren ondoan *Bizk.*, *Ipar.* eta *Naf.*, *Gip.*... ikurak eman ditugu. Euskalki markaren bat azaltzen duten hitz horiei buruz esan behar da ez dela inondik ere Euskaltzaindiaren asmoa, marka horiek eranstea, horrelako hitzak bazterteza; aitzitik, euskalki hitzok *Hiztegi Batuan* sartzek adierazten du Euskaltzaindiak bultzatu egin nahi dituela idazleak hitz horiek erabiltzera —jakinaren gainean eta nori bere senak agintzen dion eran, jakina— horrela euskaldun guztien ondare komuna bihurtuz joan daitezela".

9 Arras baztertu behar genituzke, nire ustez behinik behin, nork bere hizkerakoak ez dituen hitzak eta esamoldeak hartu eta norberarenei egokitzeko egiten diren ahaleginak, baldin eta lehenak norberarenean errateko berteze biderik dagoen: *bertan behera utzi* hartu eta *alde batera utzi* esan beharrean, *bertan beheiti utzi* hibridoa sortu; *irratari esataria* hartu eta *eleketari* esan beharrean, *erritari* erabili edo *butano bonbonaren gorakada* erabili nahi izan eta, ez bat ez bi, *butano bonbonaren goitkada* harribitxia sortu, *butano bonbonaren prezioa goititza* edo antzeko esaldi bat erabiltzen ahal denean.

batzuek, aldiz, uste dute erabaki hori zuzena dela, beharrik gabe euskalki bateko zein bertzeko hitzak edo esaldiak ez nahasteko aukera ematen duelako⁹. Geroak erranen du erabaki hori zuzena izan den edo ez. Hiztegi Batua bera nola landu eta erabili behar den ere ez du argi batek baino gehiagok; hor dugu, adibidez, "h." [= hobe] ikurra dararmaten hitzekin praktikan gertatzen ari dena: "h."-dunak hobetsi eta gainerakoak gaitzetsi¹⁰.

Hondar Hitz

Ezbairik ez dut. Bide laburra egin du geurean gai honek, bertze eskualde batzuetan egin duena baino anitzez ere laburragoa. Hortaz, eginahalak eta bi egin beharko ditugu esku artean dugun gai garrantzitsu bezain minberari (euskalkien gaiak aldekoak eta kontrakoak ditu geurean, bertzeetan bezala) erantzun zentzuduna eta landua emateko. Horretan asmatzen badugu, uste dut euskararen onerako izanen dela Nafarroan.

Halabiz!

¹⁰ Hala dio *Hiztegi Batuan* (*Euskera*, 45 (2000-2), 482): "Beste hitz mota batek ere argibide berezia behar du: "h." [= hobe] ikurra erantsi zaienak, hain zuzen. Horietan ere bi multzo bereizten ditugu. Lehen multzoa euskalki marka dararmaten hitzek osatzen dute. Horrelakoetan "hobe" hori Euskal Herri osoari begira idazten diren testuetako erabilerari soilik dagokio, eta hitz edo aldaera horiek egokiak dirateke beste kasu batzuetan, *Herria* astekarian, *Bizkaia* gehigarrian edo herri aldizkarietan idazterakoan, adibidez. Bigarren multzoa bestelakoei —hots, "zigarro" [...] 2 *Heg.* 'zigarro txikia' h. **zigarreta**" edo "**partidu** Heg. 1 h **partida** [...]"] bezalakoei — dagokie. Hauei buruz Euskaltzaindiak esan nahi du ohartzen dela ez direla denak idazle guztiek egoera guztietan eta berehala onartzekoak, eta agian bide zuhurrena pausokakoa dela, testu jaso eta formalenetatik hasiz, eta bigarren urrats baterako utziz ahozko erabilerari lotuek. Hemen ere, senak eta egoerak erakutsiko dio idazle edo esatari bakoitzari nola joka arauok betetzeko erantzukizunean."

6

Iparraldea

Txomin Peillen

Zuberoan zer egiten den eta zer ez den egiten kontatu behar dizuet, laburki ahalaz; baina ohar txiki bat aitzinetik egin behar nuen eta hau da: bizkaitar bat bisitaz jiten bada Zuberoara eta bizkaieraz mintzatzen hasten bada, euskaldunek ez diote deusik konprenituko, ez hitz bat ere. Orduan, hau ikusten baitut nola egiten den Santa Grazin, euskara batuan mintzatzen badira, dexente konprenitzen die. Nahiz eta lekuan lekuko euskalkian mintza daiteken, uste dut ez dela euskara batua bakarrik idatzian erabili behar, zure euskalkitik kanpo zaudenean ere hitzegin behar dela. Gogoratzen naiz ipar-manex bat nola Bizkaian bere azpieuskalkian hitzegiten alferretan amorratzen zen.

Ez dakit zuberotar euskara denez edo beste mintzaira bat. Batzuetan ez ditugu Iparraldeko hitzak erabiltzen, *bost*, *beste*, *ostegun*, *arrasti*, *amama* eta *aitata* eta *igarran* erraiten dugu eta beste orduz bai, *hitzeman*, *heltü*, *aitzina*, *gibel*. Hitzegitean gaztelaniazko azentu tonikoaren antzekoa darabilgu eta fonetikan, hitz askotan, denetan ez, “u”, *ü* bilakatu. Horiek ezin ditugu aldatu, baina azken urteotan mintzatuan atzera edo gibel eman badugu, aurrera egin dugu idatzian.

Duela 20 urte, 5 edo 6 grafia baziren. Batzuek, ahoskatzen zen bezala, frantses grafiarekin idazten zuten; beste batzuek ahoskatzen zen bezala idazten zuten, XX. mendeko euskal grafiarekin, beste batzuek ahoskatzen zen bezala; baina Euskaltzaindiaren grafiarekin; beste batzuek, XIX. mendeko grafiarekin, baina hitzak osorik emanaz eta azkenik, orain, nagusi dena, Euskaltzaindiaren grafia eta hitza osorik emanaz, hau da gehiengoa. Batek oraindik jarraitzen du lehenagoko grafiarekin, beste dotzenarekin grafia bat egin da.

Gramatikan zer pasatzen den?, Eman dezagun, Pedro Yrizarrek ez baitu zubereraren aditza eman, baina Bizkaikoan bezala da, herri batetik bestera aditz formak kanbiatzen dira. Azken urteotan aditz forma bat hautatu da, euskara batutik hurbilena eta hori ikastolan irakasten, hori erabiltzen da irratietan eta gramatikan zerbait indar egin da. Orain badugu gramatika bat, zubereraren gramatika, Junes Casenavek egina talde batekin, eta hor ibili da Jean-Louis Davant.

Hastapenetik, –zeren eta badu 25 urte badela ikastola Zuberoan–, andereñoek deitu gintuzten galdetzeko: nola idatzi behar dugu? zer egin behar dugu? nola irakatsi behar dugu? Testuak egin behar ziren. Zuberoan lehen eta orain zubereraz hitzegiten da ama eskolan, zubereraz irakasten dela lehen mailako lehen urteetan. Eman dezagun 8 urtetan pixka bat ikusten dela euskara batua zer den, 9 urtetan hobeki eta 10 urtetan, kolegioan erabiltzen baita euskara batuaren antzeko hizkuntza bat sakon-

tzen. Nik diot, kolegiotik hasiz “Iparraldeko euskara batua” erabiltzen dela. Progresio bat dago euskara batuarekin, Zuberoan arazo handirik sortzen ez duena, zeren eta herriko euskararekin ez baita moztu, zeren eta oraindik, batzuetan gurasoak, beste ba-tzuetan amamak eta aitatak mintzatzen baitira zubereraz. Nik diot lokarri hori ez dela moztu behar. Lan hori egin eta egiten baitu ikastolak eta irratiak ere bai, nahiz eta erabiltzen duten zuberotarra, sartzen dituzte euskara batutik hartu hitzak, iragar-kian eta nahi duzuna eta holako hitzak sartzen dira Zuberoako euskararen orain, eta erabiltzen, emeki-emeki, pixkanaka, euskalkia ito gabe, sartzen da euskara batua zubereran.

Gero, zailtasun bat du euskalkiak, aditz alokutiboa oso aberatsa duelako. Zukako alokutiboa badugu hitanokaz gainetik, eta zuek ez duzue problema hori. Markatu gabeko aditza bakarrik galderetan darabilgu. Orain zer gertatzen da, euskaraz ikasi gazteek holako plastikozko zuberera bat darabilte: zuka pixka bat erabil-tzen dute, hikakoa gutxi dakite eta nokakoa guttiago. Batzuek etxean ikas dezakete, zeren eta ahizpak daudenean, ahizpak beren etxean noka mintzatzen direla leku ba-tzuetan oraindik, baina gero, familia batean denak anaiak baldin badira, orduan noka ez dute entzuten eta neskekin ez dute erabiltzen eta eskolan ikastea oso zaila da.

Holako gauza txipi batzuk, baina eman dezagun, ez dut uste berez hain gaizki dagoenik gure euskalkia alde horretatik, ez du sufritzen euskara batuaren aldetik, sufritzen du frantsesaren aldetik. Zahar gehienek hitz egiten dute Zuberoan, behar-bada 50 urtez goitiko jende gehienek, baina handik behera %20ra iristen da eta umetan gutxiago %10, eta orduan badago problema.

Beste gauza bat ere badago, zuberotarrak baduela bere fonetika bereizia, azen-tu tonikoa badu espagnolaren antzekoa, gaztelaniaren antzekoa, gero badu fonetismo batzuk irakatsi behar direnak eta oraindik hasi ez direnak idazten: kontsonante aspiratuak erabiltzen dira, *ikhasi* eta *ikhusi*, *apheza* eta horrelakoak erabiltzen dira normal eta ez dira galdu horik. Gauza bat ari da sartzen zoritxarrez eta hori Iparralde guztian gertatzen da: frantses azentu mota bat. Nik erraiten dut frantsesa mintzatzen duten gaskoinetik sartu diguten azentu hori. Adinekoek *rr* doblea erabiltzen dute Zuberoan oraindik, baina pixkanaka itsasaldetik heldu den manex-gaskoi “r” hori gazteek darabilte. Euskal bokalak ez dira itsasaldean bezainbeste desagertzen. Eta hortan, oraindik, andereñoek badakite euskara ona erabiltzen, zeren eta hasieran lehenik etxeko euskara irakatsi baitute, maisu eta maistrak ziren zuberotarra zekitenak, gisa batez edo bestez idazten zutenak eta azkenean, euskara batua ondotik sartu da eta geroztik ikasi dute eta diplomak erdietsi.

Eta momentuan pentsatzen dut Iparralde gehiengan ez dagoela problemarik; euskalkiak erabiltzen direla ikastoletan, behar bada, Hendaian, Donibane-Lohizunen eta Baionan izan ezik denetan, gero, barnekaldean bai, batzuek irakasten dute, Behenafarroan behintzat, behenafarreraz eta, Zuberoan, zubereraz. Gero, arazoak sortzen orain, zeren eta umeak heldu baitira ikastoletara eta, gurasoek euskararik ez dakitenean, zer euskara erabili behar den Baionan, zer euskara mota Angelun, zeren eta guraso-umeak Euskal Herri osotik baitatoz.

Eta irakasleak nor diren, baxenafartarrak asko eta besteak Hegoaldekoak. Ikusten da Hegoaldekoak euskara batua irakasten du batzutan eta besteak, euskalkia. Zuberoan ez dago arazorik, denek zubereraz dakite. Arazoa ez da bakarrik euskalkia, Zuberoan ez dela umerik sortzen, herria zahartzen ari dela. Noizarte iraungo duen ezin esan!

